

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ABILAY HAN VE KABANBAY BATIR DESTANLARI
ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMA VE İNCELEME**

Zeynep ASLAN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Naciye YILDIZ**

**DOKTORA TEZİ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI**

EYLÜL 2022

**ABILAY HAN VE KABANBAY BATIR DESTANLARI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMA VE İNCELEME**

Zeynep ASLAN

DOKTORA TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EYLÜL 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Zeynep Aslan

12.09.2022

ABILAY HAN VE KABANBAY BATIR DESTANLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMA
VE İNCELEME
(Doktora Tezi)

Zeynep ASLAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2022

ÖZET

Bu çalışmada, Abılay Han ile ilgili on, Kabanbay Batır ile ilgili dokuz, toplamda on dokuz tarihî destan metni Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Abılay Han ile ilgili destanlar, yüz ciltlik Babalar Sözü Serisi'nin, Kazakistan'da 2010 yılında yayımlanan 57. cildinden; Kabanbay Batır ile ilgili destanlar ise aynı serinin aynı yıl yayımlanan 58. cildinden alınmıştır. Tezin birinci bölümünü "Giriş" başlığı oluşturur. İkinci bölümde, Kazak destanları üzerine yapılan sınıflandırmalarda Kazak tarihî destanlarının yeri ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ele alınan destanlar, tarihle ilişkileri bakımından incelenmek suretiyle destanlarda tarihle örtüşen ve örtüşmeyen hususlar değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde incelenen destanların çoğu benzer metin özelliği gösterdiği için birbirleri arasında epizotları bakımından karşılaştırılmaları yapılmıştır. Beşinci bölümde destan metinlerinin Kazak Kiril Alfabesinden Türk Latin Alfabesine transkripsiyonları ile birlikte Türkiye Türkçesine aktarmaları verilmiştir. Tezde kullanılan destan-tarih ilişkisi metodu ile benzer metin karşılaştırma metodu Türkiye'de doktora tezi düzeyinde başka bir çalışmada kullanılmamış, ilk kez bu çalışma için geliştirilmiştir. Sonuç bölümünde tespitler ve değerlendirmeler yer almaktadır.

Bilim Kodu : 30304
Anahtar Kelimeler : Kazak destanları, tarihî destan, versiyon, karşılaştırma, inceleme
Sayfa Adedi : 891
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Naciye YILDIZ

COMPARISON AND ANALYSIS ON THE EPICS OF ABILAY KHAN AND
KABANBAY BATYR

(Ph. D. Thesis)

Zeynep ASLAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

September 2022

ABSTRACT

In this study, ten historical epic texts about Abilay Khan and nine historical epics about Kabanbay Batyr were translated from Kazakh Turkish to Turkey Turkish. The epics about Abilay Khan are taken from the 57th volume of the one hundred volume Babalar Sozu, published in Kazakhstan in 2010. The epics about Kabanbay Batyr are taken from the 58th volume of the same series, which was published in the same year. The first part of the thesis is "Introduction". In the second chapter, how Kazakh historical epics are approached in the classifications made on Kazakh epics has been revealed. In the third chapter, epics are examined in terms of their relations with history, and the issues that overlap and do not overlap with the historical information in the epics are evaluated. In the fourth chapter, the analyzed epics are compared in terms of their episodes. In the fifth chapter, transcriptions of epics from Kazakh Cyrillic Alphabet into Turkish Latin Alphabet and their translations into Turkey Turkish are given. The epic-history relationship method and version comparison method applied in the thesis have not been used in any other studies at the level of doctoral thesis in Turkey, they were developed for this study for the first time. In the conclusion part, there are determinations and evaluations.

Science Code : 30304
Key Words : Kazakh epics, historical epic, version, comparison, analysis
Page Number : 891
Supervisor : Prof. Dr. Naciye YILDIZ

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesinden metinlerin teminine, metinlerin aktarılmasından inceleme metotlarına kadar teze son noktayı koyduğum bütün süreçlerde büyük desteğini ve özverisini gördüğüm tez danışmanım, kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Naciye Yıldız’a çok teşekkür ediyorum. Akademik hayatım boyunca beni hiçbir zaman ışığından mahrum bırakmadığı için kendisine minnettarım.

Tez İzleme Komitesi üyeleri Sayın Prof. Dr. Abide Doğan ve Sayın Prof. Dr. M. Fatih Kirişcioğlu’na tezin hem hazırlık aşamasında hem de savunma sırasındaki katkıları ve yol gösterici önerileri için teşekkür ediyorum. Tez savunmasında yer alan jüri üyelerinden Sayın Prof. Dr. Güljanat K. Ercilasun’a, tezi hazırladığım dönemde karşılaştığım sorunlarda beni aydınlattığı gibi tez savunmasında da katkılar sağladığı için teşekkür ederim. Tez savunmasında yer alan diğer jüri üyesi Sayın Prof. Dr. Seyfullah Yıldırım’a da değerli katkıları ve yapıcı eleştirileri için teşekkür ediyorum.

Kazakistan’da araştırmalar yaptığım sırada desteklerini esirgemeyen Kazakistan Al Farabi Devlet Üniversitesi, Türksoy ve Kazak Filolojisi bölümlerinin değerli bilim insanlarına; Sayın Toktar Elbekov ve Sayın Akjigit Alibekulı başta olmak üzere Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün değerli bilim insanlarına çok teşekkür ederim. Destanların Türkiye Türkçesine aktarılması aşamasında karşılaştığım sorunlarda yardımcı olan Zulfera İmaşeva, Elmira Kanaibek ve Madina Jenis’e teşekkür ederim.

Bazı kaynakların temininde yardımcı olan Dr. Gülşah Yılmaz ve Dr. Tuğba Bayrakdarlar’a; karşılaştığım çeşitli sorunlarda yardımcı olan Doç. Dr. Cemile Kınacı Baran, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Yılmaz, Dr. Sümeyra Harmanda ile Arş. Gör. Erdi Erbeden’e ve tez sürecinde yanımda olup desteklerini esirgemeyen bütün dostlarıma teşekkür ederim.

Bugünlere gelmemde büyük emekleri ve fedakârlıkları olan kıymetli aileme, tez yazma maratonunda da beni yalnız bırakmadıkları için çok teşekkür ederim.

Zeynep ASLAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xiii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xiv
1. GİRİŞ	1
2. KAZAK DESTANCILIK GELENEĞİ BAĞLAMINDA TARİHİ DESTANLAR	39
2.1. Kazak Destancılık Geleneğinin Genel Özellikleri	39
2.2. Kazak Destanlarının Sınıflandırılmasında Tarihî Destanların Yeri	46
3. ABILAY HAN VE KABANBAY BATIR İLE İLGİLİ DESTANLARDA DESTAN-TARİH İLİŞKİSİ.....	59
3.1. Kazak Hanlığının Kuruluşundan Önceki Tarihî Süreç.....	59
3.2. Kuruluşundan 18. Yüzyıla Kadar Kazak Hanlığı.....	62
3.3. Abılay Han	69
3.3.1. Abılay Han'ın Tarihsel Kişiliği ve Abılay Han Devri (1711- 1781).....	70
3.3.2. Abılay Han ile İlgili Destanların Tarihle İlişkisi	86
3.3.2.1. “Abılay Han / Abılay Han” (A1) destanının tarihle ilişkisi.....	87
3.3.2.2. “Sabalaq / Sabalak” (A2) destanının tarihle ilişkisi	99
3.3.2.3. “Abılay Han Äñgimesi / Abılay Han Hikâyesi” (A3) destanının tarihle ilişkisi	103
3.3.2.4. “Abılay Tuwralı Jır / Abılay Hakkında Destan” (A4) destanının tarihle ilişkisi	112

3.3.2.5. “Qaldan Seren Abılaydı Tutqınğa Alğanı / Kaldan Seren’in Abılay’ı Tutsak Etmesi” (A5) destanının tarixle ilişkisi.....	115
3.3.2.6. “Sabalaq-Abılay Han / Sabalak-Abılay Han” (A6) destanının tarixle ilişkisi	123
3.3.2.7. “Sabalaq (Kıssa) / Sabalak (Kıssa)” (A7) destanının tarixle ilişkisi.....	139
3.3.2.8. “Abılay Men Oljabay / Abılay İle Oljabay” (A8) destanının tarixle ilişkisi	144
3.3.2.9. Sabalaq, Äbilmansur, Abılay Han / “Sabalak, Ebulmansur, Abılay Han” (A9) destanının tarixle ilişkisi.....	148
3.3.2.10. “Abılay Han ... Aq Atan / Abılay Han - Ak Deve” (A10) destanının tarixle ilişkisi.....	157
3.4. Kabanbay Batır.....	171
3.4.1. Kabanbay Batır’ın Tarixsel Kişiliği ve Hayatı (1691/92-1769/70)	172
3.4.2. Kabanbay Batır ile İlgili Destanların Tarixle İlişkisi.....	177
3.4.2.1. “Qıssa Er Qabanbay / Er Kabanbay Kıssası” (K1) destanının tarixle ilişkisi	177
3.4.2.2. “Qarakerey Qabanbay Batırdın Äñgimesi / Karakerey Kabanbay Batır Hikâyesi” (K2) destanının tarixle ilişkisi.....	183
3.4.2.3. “Qabanbay Tuwralı Jır / Kabanbay Konulu Destan” (K3) destanının tarixle ilişkisi.....	185
3.4.2.4. “Qabanbay Batırdın Qıssası (Şayahmet Kärıbayev Nusqası) / Kabanbay Batır Kıssası (Şayahmet Karıbayev Nüşası)” (K4) destanının tarixle ilişkisi.....	189
3.4.2.5. “Qabanbay Batır Qıssası (Tüsıphan Magziyev Nusqası) / ‘Kabanbay Batır Kıssası (Tüsıphan Magziyev Nüşası) (K5) destanının tarixle ilişkisi.....	193
3.4.2.6. “Qabanbay Tuwralı Jır / Kabanbay Konulu Destan” (K6) destanının tarixle ilişkisi.....	195
3.4.2.7. “Er Qabanbay / Er Kabanbay” (K7) destanının tarixle ilişkisi.....	203

3.4.2.8. “Er Qabanbay- Säken Bayırbekov Nusqası / Er Kabanbay- Saken Bayırbekov Nüşası” (K8) destanının tarihle ilişkisi.....	205
3.4.2.9. “Qarakerey Qabanbay Batır / Karakerey Kabanbay Batır” (K9) destanının tarihle ilişkisi.....	206
4. ABILAY HAN VE KABANBAY BATIR DESTANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	209
4.1. Abılay Han Destanlarının Karşılaştırılması	210
4.1.1. Abılay Han Destanlarının Giriş Kısımlarının Karşılaştırılması.....	210
4.1.1.1. İcraya giriş	210
4.1.1.2. Kahramanın destan sahnesine çıkışından önceki olaylar ..	213
4.1.1.3. Kahramanın destan sahnesine çıkışı.....	214
4.1.2. Abılay Han Destanlarının Gelişme Kısımlarının Karşılaştırılması	215
4.1.2.1. Kahramanın çocukluk döneminde destan sahnesine çıkışı	215
4.1.2.2. Kahramanın asil olup olmadığının sınanması	216
4.1.2.3. Kahramanın ilk kahramanlık öncesi yola çıkması	217
4.1.2.4. İlk kahramanlık, ilk başarı, ilk sınanma	219
4.1.2.5. Kahramanın tahta çıkışı.....	219
4.1.2.6. Kahramanın yolculuğunun devamı (tekrar sınanmalar ve eşik aşmalar)-Diğer maceraları	220
4.1.2.7. Kahramanın evliliği	225
4.1.2.8. Dinleyici hedefli ara sözler.....	225
4.1.3. Abılay Han Destanlarının Sonuç Kısımlarının Karşılaştırılması....	227
4.2. Kabanbay Batır Destanlarının Benzer Metinlerinin Karşılaştırılması	230
4.2.1. Kabanbay Batır Destanlarının Giriş Kısımlarının Karşılaştırılması.....	231
4.2.1.1. İcraya giriş	231
4.2.1.2. Kahramanın destan sahnesine çıkışı.....	234

4.2.2. Kabanbay Batır Destanlarının Gelişme Kısımlarının Karşılaştırılması.....	238
4.2.2.1. Kahramanın düşmana karşı yola çıkması	238
3.2.2.2. Kahramanın düşmanına karşı zafer kazanması	246
4.2.2.3. Kahramanın yolculuğunun devamı (tekrar sınanmalar ve eşik aşmalar)-Diğer maceraları	249
4.2.2.5. Dinleyici hedefli ara sözler.....	257
4.2.3. Kabanbay Batır Destanlarının Sonuç Kısımlarının Karşılaştırılması.....	258
5. ABILAY HAN VE KABANBAY BATIR İLE İLGİLİ DESTANLARIN METİNLERİ (KAZAK TÜRKÇESİ-TÜRKİYE TÜRKÇESİ).....	273
5.1. Abılay Han ile İlgili Destanlar	273
5.1.1. Abılay Han “Abılay Han” (A1)	273
5.1.2. Sabalaq “Sabalak” (A2)	310
5.1.3. Abılay Han Äñgimesi “Abılay Han Hikâyesi” (A3)	329
5.1.4. Abılay Tuwralı Jır “Abılay Hakkında Destan” (A4)	382
5.1.5. Qaldan Seren Abılaydı Tutqınğa Alğanı “Kaldan Seren’in Abılay’ı Tutsak Etmesi” (A5)	393
5.1.6. Sabalaq-Abılay Han “Sabalak-Abılay Han” (A6)	419
5.1.7. Sabalaq (Kissa) “Sabalak (Kıssa)” (A7)	451
5.1.8. Abılay Men Oljabay “Abılay İle Oljabay” (A8).....	472
5.1.9. Sabalaq, Äbilmansur, Abılay Han “Sabalak, Ebulmansur, Abılay Han” (A9)	482
5.1.10. Abılay Han ... Aq Atan “Abılay Han - Ak Deve” (A10).....	519
5.2. Kabanbay Batır ile İlgili Destanlar.....	555
5.2.1. Qissa Er Qabanbay- Almatı Basılımı, 1991 “Er Kabanbay Kıssası- Almatı Baskısı, 1991” (K1)	555
5.2.2. Qarakerey Qabanbay Batırdıñ Äñgimesi “Karakerey Kabanbay Batır’ın Hikâyesi” (K2)	598

5.2.3. Qabanbay Tuwralı Jır- Bağıbay Mergenbayev Nusqası “Kabanbay Hakkında Destan- Bağıbay Mergenbayev Nüshası” (K3)	635
5.2.4. Qabanbay Batırdıñ Qissası (Şayahmet Kärıbayev Nusqası) ‘Kabanbay Batır’ın Kıssası (Şayahmet Karıbayev Nüshası)” (K4)	665
5.2.5. Qabanbay Batır Qissası- Tüsıphan Magziyev Nusqası “Kabanbay Batır Kıssası- Tüsıphan Magziyev Nüshası” (K5)	691
5.2.6. Qabanbay Tuwralı Jır ‘Kabanbay Hakkında Destan” (K6)	742
5.2.7. Er Qabanbay “Er Kabanbay” (K7)	771
5.2.8. Er Qabanbay- Säken Bayırbekov Nusqası “Er Kabanbay- Saken Bayırbekov Nüshası” (K8)	788
5.2.9. Qarakerey Qabanbay Batır “Karakerey Kabanbay Batır” (K9).....	822
6. SONUÇ	853
KAYNAKLAR	875
EKLER.....	883
EK.1. Abılay Han ile ilgili destanlarda adları geçen tarihî şahsiyetler	883
EK.2. Abılay Han ile ilgili destanlarda geçen yer adları.....	885
EK.3. Abılay Han ile ilgili destanlarda geçen kavim-kabile adları.....	886
EK.4. Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda adları geçen tarihî şahsiyetler.....	887
EK.5. Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda geçen kavim-kabile adları	888
EK.6. Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda geçen yer adları	889
ÖZGEÇMİŞ	891

TABLÖLARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 5.1. Ebulmansur'un kendilerine sığınıp hayvanlarına baktığı kişiler.	860
Tablo 5.2. Kabanbay Batır destanlarındaki bahadırların sayısının büyükten küçüğe dizilimi.	871

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Tarihi destanların oluşumu	57
Şekil 3.1. Abılay Han'ın şeceresi	73
Şekil 3.2. Kabanbay Batır'ın şeceresi	174

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Kazak Kiril Alfabeti	Transkripsiyon	Kazak Kiril Alfabeti	Transkripsiyon
А а	A a	Р р	R r
Ә ә	Ä ä	С с	S s
Б б	B b	Т т	T t
Д д	D d	У у	W w
В в	V v	Ү ү	Ü ü
Г г	G g	Ұ ұ	U u
Ғ ғ	Ğ ğ	Ф ф	F f
Е е	E e	Х х	H h
Ж ж	J j	Һ һ	H h
З з	Z z	Ц ц	Ts ts
И и	İ/İy, i/iy	Ч ч	Ç ç
Й й	Y y	Ш ш	Ş ş
К к	K k	Щ щ	Şç şç
Қ қ	Q q	Ъ ъ	(")
Л л	L l	Ы ы	I ı
М м	M m	І і	İ i
Н н	N n	Ь ь	(')
Ң ң	Ñ ñ	Э э	E e
О о	O o	Ю ю	Yu yu
Ө ө	Ö ö	Я я	Ya ya
П п	P p		

1. GİRİŞ

Sözlü kültürün en önemli ürünlerinden biri olan destanlar, toplumun tamamını ya da belli bir kesimini derinden etkileyen bir olayın başka olaylarla desteklenerek sözlü geleneğin esasları çerçevesinde terennüm edildiği manzum, mensur ya da manzum-mensur karışık anlatmalardır, denilebilir. Bu anlatmalar, halk topluluklarından millet olma olgusuna evrilmenin mihenk taşlarından biridir. Söz gelimi, zaferle sonuçlanan bir savaş, hafızalarda iz bırakırken toplumda bunun gelecek nesiller tarafından da bilinmesi ve unutulmaması, başarısızlıkla bitenlerde ise benzer hataların tekrarlanmaması gayesi etrafında ortak bir bilinç oluşur. Bu bilinç çerçevesinde bireylerin geçmişteki olaylara benzer tepkiler vermesi ya da bu olaylara karşı benzer duygular beslemesi, toplumsal bellek kavramını öne çıkarır.

Toplumsal (kolektif) bellek kavramı 1920’lerde ilk kez Fransız Sosyolog Maurice Halbwachs tarafından ortaya atılmıştır. 1925’te yayımlanan *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* (Hafızanın Toplumsal Çerçevesi) adlı eserinde Halbwachs (2019a), “bireylerin hatırlarken toplumsal çerçeveleri kullandıklarını” ve bireyin mensubu olduğu grubun bakış açısına kendisini konumlandırarak hatırlama eyleminde bulunduğunu belirtir. Bir başka deyişle bireylerin hafızalarında vücut bulan bir grup hafızasına işaret eder (s. 19). Halbwachs’ın 1945’te Naziler tarafından toplama kampına gönderilip orada öldürülmesinden sonra ardında bıraktığı el yazması notlarından yola çıkılarak 1950’de yayımlanan *La Mémoire Collective* (Kolektif Bellek) adlı eserinde ise bireysel ve kolektif olmak üzere iki farklı bellek olduğu, kolektif belleğin bireysel belleği kapsayan daha geniş bir belleği ifade ettiği üzerinde durur. Halbwachs, bireysel belleği şahsi ya da otobiyografik bellek olarak adlandırırken kolektif belleği sosyal, toplumsal ya da tarihî bellek kavramlarıyla açıklar (2019b, s. 63, 65). Halbwachs’a göre bellek, insanın sosyalizasyon sürecinde oluştuğu için sosyal koşullara bağlıdır. Bireyin belleği her ne kadar şahsına ait olsa da çevresinden bağımsız düşünülmemelidir. Çünkü algılamanın kişisel olmasının aksine, anıların belli bir grupta ilişki içinde olması gerekir¹ (Assmann, 2001, s. 38-41). Söz

¹ Maurice Halbwachs’ın toplumsal bellek kavramını işlediği diğer eserleri şunlardır: (1938). *Esquisse d’une Psychologie des Classes Sociales* [(2019). Toplumsal Sınıfların Psikolojisi. Çeviren: Zuhul Karagöz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık]; (1942). *La Topographie Légendaire des Évangiles en Terre Sainte – Étude de Mémoire Collective*. Paris: Presses Universitaires de France (Türkçeye henüz çevrilmemiştir).

gelimi, Vatikan’da nöbet tutan İsveç askerlerinin farklı milletlerden ziyarete gelen insanlarda millî duyguları uyandırması beklenemeyeceği gibi askerlerini sınır ötesi operasyona uğurlayan bir milletin millî şuuru ve heyecanı da başka milletlerden beklenemez. Benzer olaylar ya da deneyimlerin toplumları oluşturan bireylerde yarattığı etki, bireyin kendisini aşan grup belleği ve grup bakış açısının tezahürü olarak değerlendirilebilecek bir algıdır. Bu algı tamamen grupların olaylara ve nesnelere yükledikleri anlamlardan ileri gelmektedir.

Toplumu oluşturan grup üyelerinin anlam yükledikleri her nesne ya da olayı hatırlamak ve hatırlatmak suretiyle şimdiki zamanda, anda yaşatma eğiliminde olması toplumsal bellek araştırmacılarını hatırlama (anımsama) unsurları üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. İngiliz antropolog Paul Connerton (1999) toplumsal bellek kavramını açıklarken “her türlü başlangıcın içinde bir anımsama ögesi yattığı” düşüncesinden hareket ederek tarihsel başlangıç mitosunu oluşturan adımların üzerinde durur. Ona göre aklın yeni bir şeyi tam anlamıyla benimsemesi imkânsızdır. Akıl, yeni bir deneyimi daha önceki deneyimlere dayandırma eğilimindedir (s. 14-16). Tıpkı bir cihaza kaydedilen verilerin birtakım komutlarla işlerlik kazanması gibi insan belleğine kaydedilmiş öğelerin hatırlanması ya da hatırlatılması için de zihnin bir şekilde harekete geçirilmesi gerekir. Bu noktada Connerton (1999), birlikte anımsamaya olanak sağlayan aktarma eylemlerini “anma törenleri” ve “bedensel pratikler” olmak üzere iki ana başlık altında toplamış ve toplumsal belleğin asıl kurucu unsuru ve özelliği dediği “resmî [orijinal hâli resmi] olmayan yollardan söylenerek geçirilen anlatı tarihlerinin üretilmesi” etkinliğine işaret etmiştir (s. 65). Yahudilerin Mısır’dan çıkışının anıldığı Hamursuz Bayramı’nı anma törenlerini örnek olarak gösteren Connerton, Yahudiliğin büyük bayramlarından biri olarak öne çıkan Hamursuz Bayramı’nda esaretten kurtulan İbrani halkının özgürlüğe kavuşma serüveninin her yıl belli ritüeller eşliğinde hatırlandığına dikkat çeker. Hristiyanların her pazar kilisede yaptıkları ayinlerin İsa’nın Son Akşam Yemeği’ni anma geleneğine dayandığını belirtirken İslam dinindeki² ramazan ve kurban bayramlarının da tarihsel

² İslam’ın ilk yıllarından itibaren kutlanan ramazan ve kurban bayramlarının yanı sıra İslam tarihi açısından önemli bazı tarihî olaylara dayanan geceler de Türk-İslam kültüründe kutsal kabul edilmektedir. Mevlid, Regaip, Miraç, Berat ve Kadir gecelerine “II. Selim döneminde camiler aydınlatılıp minarelerde kandiller yakılarak kutlandığı için kandil geceleri” (Bozkurt, 2001, s. 300) adlandırması yapılmıştır. Toplamların kültürel farklılıkları İslam’ı algılama ve yaşama tarzlarına yansımış ve zaman içinde Türk kültüründeki gibi bu farklılıklar toplumların belleğinde yer edinmiştir.

zeminleri olduğundan bahseder (1999, s. 73-76). Bayramlar ve kutsal kabul edilen günler aracılığıyla birtakım tarihî olayların yüzyıllar boyunca unutulmadığı ve gelecek kuşaklara aktarıldığı görülmektedir.

Toplumun beden vasıtasıyla verdiği mesajları Connerton (1999), “bedensel pratikler” ya da “bedenleştirme pratiği” olarak adlandırır. Bedensel pratikler, toplumun kadın ve erkekten beklediği oturuş biçimlerinden tutun, mesajı olan her duruş biçimini kapsar (s. 114-115). Mutlu, üzgün, kızgın olma gibi temel duyguların ifadesinde beliren yüz mimikleri evrenselidir. Hatta bu alanda mikro mimik uzmanlığı bilimsel bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu bakımdan temel duyguların belirlediği mimikler, beden yoluyla verilen ancak kültürden kültüre değişiklik gösteren mesajları ifade eden bedensel pratiklerle karıştırılmamalıdır. Söz gelimi Türk kültüründe yemeğin lezzetli olduğunu anlatmak ya da herhangi bir şeyi beğendiğimizi göstermek için parmaklarımızı yukarı bakacak şekilde birleştirir, “mükemmel hareketi” yaparız. İtalyanlar ise bu hareketi “zırvalama, ne zırvalıyorsun” anlamında kullanır (İzgören, 2010, s. 28-29). Yine kültürümüzde küçüklerden büyüklerinin ellerini öpüp başlarına koymaları, küçüğün büyüğüne duyduğu saygının bir ifadesi olarak onaylanan bir davranış iken el öpüp başa götürme hareketi batı toplumları için anlamsızdır. Toplum, davranış kalıplarını beden yoluyla iletişim sürecine dâhil ederken bunların bir yandan da nesilden nesle taşınmasını amaçlar.

Kültür unsurları ile toplumsal bellek arasında sıkı bir ilişki olduğu açıkça görüldüğünden Alman Mısırolog Jan Assmann, çalışmalarını bu noktada yoğunlaştırır. Belleğin bireysel psikolojiye indirgenmemesi gerektiğinden yola çıkan Assmann, bellek kavramı altında toplumların iç bakışıyla ilgilenerek toplumsal bellek teorisini kültür teorisine doğru genişletir. Böylece sosyal bilimlerde yeni bir çıkış açar. Assmann’a göre kültürel belleğin en önemli dinamiği hatırlamadır. Hatırlama yoluyla toplumdaki olayların canlı tutulup süreklilik kazanması sağlanır ancak hatırlanan olay zihinde ilk hâliyle donuklaşıp kalmaz, belli sembolik figürler aracılığıyla bellekte yer edinebilir (2001: 51-53). Olayların zihinde ilk kaydedildiği şekliyle kalmadığı düşüncesi, analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung’un bilincin sürekli olmadığı ve kopuk kopuk anılar yarattığı görüşüyle belli noktalarda örtüşür. Jung’a göre belleğin bilinç ve bilinçaltındaki durumları ayrı ayrı göz önünde bulundurulmalıdır çünkü bilinç ile bilinçaltı birbirinden çok farklı işler. Bilinç, dibi

görünen bir su birikintisi ise bilinçaltı, dibi belli olmayan karanlık bir kuyudur. Buna mukabil bellek; bilinç düzeyinde kopuk, dağınık ve imgesel bir görünüme sahipken bilinçaltında sürekli ve derli toplu bir hâldedir. Bilinçaltı, rüyalar ya da başka şekillerde ortaya çıkarak geçmişin canlandırılmasına yardımcı olur (Jung, 1996, s. 64-65). Jung (1996) bireysel davranışları, insan olma paydasında birleştirir ve rüyaların ırksal (kolektif) bir anlamı olduğuna işaret ederek bunun da insana özgüllüğüne vurgu yapar. Ona göre bireysellik, insan davranışı içinde büyük bir yer tutmamaktadır (s. 57). İnsan doğasının küçük bir kısmı kişisel, geri kalan büyük kısmı ise ortaktır (Jung, 2015, s. 93). Ancak Assmann, Jung’un anlamlandırdığı toplumsal bellek yaklaşımını eksik bulur. Bir sporcunun vitrinindeki kupaları bellek, spor kulübünün vitrindekileri ise gelenek diye adlandırmanın anlamsızlığına işaret ederek bireyler kadar grupların da şimdiyi anlamlı kılmak için geçmişlerini canlı tutma ihtiyacı duyduğunu ifade eder. Bu bağlamda geçmişin kültürel bir varlık olarak kabul edilmesi gerektiğini belirterek toplumsal belleği ikiye ayırır: Yakın geçmişe ait anıları kapsayan “iletişimsel bellek” ve gerçek değil hatırlanan tarihe önem veren “kültürel bellek”. İletişimsel bellek, günlük yaşamın tarihi hakkında bilgiler verir ve yaşayan kişilerin anlattıklarına dayanır. Kültürel bellek ise gündelik değildir, kökene ait toplumsal bir kimlik sunarak günlük yaşama bir değer katar. Kültürel bellekte geçmiş, olduğu gibi değil hatırlandığı gibidir. Bu yüzden tarih bilimiyle karıştırılmamalıdır zira kültürel bellekte tarih, efsaneleşmiştir (Assmann, 2001, s. 51-55). Geçmiş, hatırlandığı takdirde devamlılık kazanarak şimdi ile kaynaşma imkânı bulur ve kültürel belleğin bir parçası hâline gelir ancak geçmişin hatırlanması için zihnin bir şekilde harekete geçirilmesi gerektiği noktasında göz ardı edilmemesi gereken husus, zihnin anlamlı bulduğu geçmişi hatırlama eğiliminde olmasıdır. Anlamlı geçmişi hatırlamada bellek; mekânlaştırma, sembolleştirme, göstergeler yaratma ve imgelerden yararlanma gibi yöntemler kullanır ancak yazıdan habersiz toplumlar ile okuryazar toplumlarda bellek aynı şekilde işlemediği için toplumsal belleğin sözlü ve yazılı kültürlerde kullandığı yöntemler de farklıdır.

Sesler, kelimeler ve düşünceler yazı aracılığıyla resmedilerek görsel bir kimliğe kavuşur. Yazı, somut ya da soyut olması fark etmeksizin içeriği bir “nesne” hâline getirerek onu kişiden bağımsız bir varlık alanına dönüştürür. Böylece içerik, tekrar dönüp bakma imkânına kavuşur, donuklaşır ve kalıcı hâle gelir. Yazı olmadığında ise sesler havaya karışıp kaybolduğundan dinleyici, anlatıcıyı can

kulağıyla dinlemek zorundadır. Kaldı ki ağızdan çıktığı andaki formun korunması çok zor, hatta imkânsızdır. Bu bakımdan sözlü kültürde tekrar etme makbul bir teknik olmasına karşın kimseden bir şeyi harfiyen hatırlaması beklenmez. Önemli olan akılda kalıcılığı sağlamak olduğundan ritimli tekrarlarla az söz kullanarak çok şey anlatmaya özen gösterilir ve dikkat çekici bir anlatım tarzı benimsenir (Sanders, 2010, s. 22-24). Halk ozanlarının ezberi çok güçlü olmakla birlikte bu, metin ezberinden farklıdır (Ong, 2012, s. 78). Bu farklılık, ozanların dinledikleri bir anlatmayı kendi zihinsel süreçlerinden geçirdikten sonra icra etmelerinden kaynaklanır. Ozanlar ya da âşıklar, anlatmanın gelenek bağlamındaki ana çerçevesine bağlı kalmakla birlikte her icrada yeni bir yaratım sunarak ustalıklarını gösterirler. Böylece sözlü kültür ürünleri birbirinin kopyası olmaktan çıkar ve çeşitli farklılıklarla zenginleşerek geleneğin canlı tutulup sürekli gelişim göstermesine katkı sağlarlar.

Sözlü kültürde bilgi uzun yıllar alan güçlükler neticesinde edinildiği için çok değerlidir. Yaşlılar ve bilgeler, geçmişin bilgi birikimini yeni kuşaklara aktaran ve geçmişle şimdi arasında köprü görevi gören bireyler olarak yüksek bir statüye sahiptir ve bunun gereği olarak toplumda hürmet görürler. Geçmişe ait bilgi, kültürel bellekten bağımsız değildir. Çünkü Assmann'ın da belirttiği gibi “geçmiş kendiliğinden oluşmaz, kültürel yapının ve temsilin sonucudur; her zaman özel motifler, beklentiler, umutlar ve hedeflerle desteklenir ve şimdiki zamanın çerçevesi ile biçimlendirilir” (2001, s. 91). Sözlü kültürlerde bilginin taşıyıcıları olarak kabul edilen şamanlar, ozanlar, rahipler, filozoflar aynı zamanda kültürel belleğin de taşıyıcıları olarak öne çıkarlar. Yazının icat edilip içselleşmesinin ardından bilgi, insan hafızasının dışında saklanma ve muhafaza edilme imkânı bulduğu için geçmişin sözellik vasıtasıyla tekrar edilerek aktarılmasına gerek duyulmadığı anlayışı ortaya çıkmıştır. Yazıyı kullanan genç kesim olduğundan yaşlılar gözden düşmüş ve bilginin taşıyıcılığı görevini gençler üstlenmeye başlamıştır (Ong, 2012, s. 57). Dolayısıyla bilgi aktarımı belgeler aracılığıyla sağlandığı için sözlü geleneklerle aktarılan bilgi uzun vadede itibar kaybına uğramıştır (Thompson, 1999, s. 23). Oysa her ikisinin birbirini beslediği ve tamamladığı muhakkaktır ancak söz edilen itibar kaybı aslında sözlü kültür – yazılı kültür çatışmasında yazının üstünlüğünün kabul edilmesi anlayışına dayanır. Bu noktada İngiliz tarihçi John Tosh, 19. yüzyılda tarihin bir akademik disiplin olarak öne çıkmasıyla tarih araştırmalarında sözlü kaynaklardan yararlanmanın tamamen bırakıldığını ifade eder ve tarihçilerin referans gösterdiği yazılı kaynakların

birçoğunun sözlü gelenekten yazıya geçirilmiş olmaları paradoksuna dikkat çeker (Tosh, 2019, s. 250). Belgelere dayanan tarih anlayışının tarih araştırmalarında yeni yaklaşımlar arayan tarihçiler tarafından sorgulanmaya başlamasıyla 20. yüzyılda sözlü tarih anlayışının öne çıktığı görülür. Sözlü tarih konusunda İngiliz tarihçi Paul Thompson'ın çalışmaları öncü niteliktedir. Aslında “tarih kadar eski” olan sözlü tarihin “var olan ilk tarih türü” olduğunu belirten Thompson (1999, s. 19), ilk tarihçilerden kabul edilen Herodotos'un “görgü tanıklarını sorgulama” yöntemi kullandığının altını çizer (1999, s. 24). Gerçekten de insanlık tarihinin, son 5500 yılının yazılı belgelerine ulaşılabilirdi ki onun da ağırlıklı olarak son bin yılının yoğunluk kazandığı düşünüldüğünde yazıya geçirilen bilgilerin oranının çok küçük olduğu anlaşılabilir. İnsanlık tarihi boyunca elde edilen kültür ve medeniyet birikimi şüphesiz ki yazıya geçirilenlerden çok daha fazlasıdır.

19. yüzyılda tarih disiplinde yazılı belge fetişizmi denilebilecek ölçüde sözlü kaynaklara sırt çevrilmesinin yanı sıra Avrupa'da folklor çalışmalarının akademik bir disiplin hâline geldiği ve “sözlü geleneğin büyük destan ve efsanelerinin hak ettikleri saygınlığa yeniden kavuştuğu” görülür (Thompson, 1999, s. 42). Burada da bir paradoks söz konusudur. Akademik tarih, belge kullanımı yoluyla toplumda itibarını sağlamlaştırırken, yazılı kültürle birlikte itibar kaybına uğrayan sözlü kültür, folklor çalışmalarının yaygınlaşmasıyla iade-i itibar görür. Bütüncül ve kesin olan tarihe ulaşma gayesi, akademik tarihle sözlü kültür arasında bir köprü kurulmasını sağlar.

Bilgi kaynağını hem destan, efsane gibi sözlü kültür ürünlerinden hem de yaşayan kişilerle yapılan mülakatlar sonucu elde edilen verilerden sağlayan sözlü tarih anlayışı; tarih, sosyoloji, antropoloji, folklor gibi farklı disiplinler için bir kesişme alanı olması bakımından disiplinlerin sınırlarını aşan bir güce sahiptir (Thompson, 2006, s. 23). Bunun yanı sıra sözlü tarih, İngiliz tarihçi Stephen Caunce tarafından “hem sözlü malzeme sağlayana hem de araştırmacıya bir şeyler veren, hem bilgi toplayandan hem de konuştuğu insanlardan bir şeyler talep eden iki yönlü bir süreç” olarak değerlendirilir (Caunce, 2017, s. 29). Gerek farklı disiplinlerden yaklaşımlara imkân vermesi gerekse halk ve araştırmacı arasında bir etkileşim yaratması bakımından sözlü tarihin göz ardı edilemeyeceği şüphesizdir. Özellikle resmî belgelerin sınırlı olduğu devirlerin aydınlatılmasında sözlü kaynaklara başvurulması bir gereklilik hâlini alır. Bu durumda tarihçi, edebî eserlerde ya da sözlü kültür

ürünlerinde yer alan tarihsel bulguları birtakım bilimsel ölçütlere göre değerlendirip süzgeçten geçirerek karanlık noktaların aydınlatılmasını sağlayabilir. Nitekim bu hususta büyük Türk tarihçisi ve edebiyatçısı Fuad Köprülü, Anadolu Selçuklu devrinin yakın zamanlara kadar meçhul kalmasının başlıca sebebini Anadolu’da yazılmış yerli kaynakların az ve yetersiz oluşuna bağlamaktadır (1943, s. 384-385). Köprülü, “yerli yazılı kaynak” olarak vakayinameler, vergi defterleri, antlaşmalar, siyasi mektuplar, fermanlar, tapu defterleri, kadı sicilleri gibi diplomatik kaynakları ve resmî belgeleri kastederken doğrudan tarihî kaynak sayılmasa da edebî kaynakların da tarih araştırmaları için büyük önemi olduğunu vurgular. Hatta tarihî bir devrin aydınlatılmasında yalnızca resmî belgeler kullanılarak siyasi olaylardan bahsedilmesinin eksik ve eski bir yaklaşım olduğu belirtir (1943, s. 412). Yine büyük tarihçilerimizden Zeki Velidi Togan da “Tarihte Usul” adlı eserinde “doğrudan doğruya rivayet yahut hikâye eden eserlerden ibaret” tarih yazma anlayışına “rivayetçi tarih” adını verir ve tarihî destanları bu grupta sayar (1969, s. 3). Burada dikkat çeken husus, Togan’ın rivayetçi tarih yazış usulünün hâlen geçerli olduğunu kabul etmesidir: “Bugün tarihçi olan zat tarihî bir şahsiyete ait tetkikatta bulunurken onun dost ve düşmanları, varsa kendisi tarafından yazıları, muhtelif cephelerden yazılan kayıtları tetkik etmek mecburiyetindedir.” (1969, s. 5). Öte yandan Togan, yazılı kaynakların yanı sıra incelenen devrin, varsa hayatta kalan tanıklarıyla da görüşmeler yapılması gerektiğini ifade eder. Togan’ın burada “sözlü tarih” terimini kullanmasa da aslında sözlü tarih yöntemini anlattığı açıktır. Öyle ki Togan’ın, Oğuz Destanı ve diğer Türk destan ve rivayetlerinin yer alacağı “Destanlara göre Eski Türk Tarihi veya Türklerin menşe’ efsaneleri” adında bir eser hazırlama düşüncesi olduğu ancak ömrünün yetmediği bilinmektedir (Baykara, 1982, s. 10).

Türkiye’de tarih araştırmalarının nasıl yapılması gerektiği hususunda öncü çalışmalara imza atan Köprülü ve Togan, tam ve gerçekçi bir tarih yazımı için yazılı ve sözlü kültür kaynaklarından birlikte yararlanmanın önemini her zaman vurgulamışlar ve bu anlamda kendilerinden sonra gelen nesilleri de etkilemişlerdir. Söz gelimi Sarı Saltık’ın tarihsel şahsiyetinin aydınlatılması amacıyla bir monografi hazırlayan Ahmet Yaşar Ocak, yazılı ve sözlü kaynaklardan birlikte yararlanmıştır. Ocak, Sarı Saltık’la ilgili yayınlarda Türk tarihçilerinin sessiz kaldığını, edebiyatçı ve ilahiyatçıların ise kaynaklardan yararlanırken tarihsel metodoloji ve eleştiri esaslarına uymadıklarını belirtir (Ocak, 2020, s. 38). Sözlü gelenekten derlenerek yazıya

geçirilen Otman Baba Vilayetnâmesi’ni sözlü kültür-tarih bağlamında inceleyen Kemal Üçüncü de böyle bir çalışmanın hem disiplinlerarası bakış açısına hem de iç ve dış tenkit bilgisine sahip olmayı gerektirdiğini ifade eder ve eserdeki bazı tarihsel bilgilerin teyit edildiği tespiti ortaya koyar (Üçüncü, 2004). Ruhi Ersoy, “Sözlü Tarih-Folklor İlişkisi, Baraklar Örneği, Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Denemesi” adlı eserinde Barakların sözlü tarih malzemelerini inceleyip resmî tarihle karşılaştırmalı bir şekilde ele alır (Ersoy, 2009). Nezir Temur, Kırgızlara ait Manas Destanı’nın kahramanı Manas’ın adının geçtiği ilk yazılı kaynak olan Macmuatu’t-Tavorih adlı Farsça eseri destan ve sözlü tarih açısından ele aldığı çalışmasında, hem adı geçen eserin hem de benzerlerinin günümüzde disiplinlerarası yöntemlerle yeniden değerlendirilmelerinin sosyal bilimlere yeni katkılar sağlaması açısından bir gereklilik olduğu sonucuna varmıştır (2018, s. 231). Metin Arıkan, Kazak ve Kırgızlar arasında anlatılan Er Esim/Eşim Destanı’nı destan-tarih ilişkisi bağlamında inceleyip destandan örneklediği kısımları Türkiye Türkçesine aktardığı makalesinde destansı unsurlarla tarihsel gerçekliğin nasıl bir araya getirildiğine dikkat çekmektedir (2011). Görüldüğü gibi sözlü kültür ve yazılı kültür günümüzde de birbirini etkilemeye ve tamamlamaya devam ederken, araştırmacıların da kendi disiplinlerinin dışına çıkmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle sözlü kültür ürünlerinden destanların oluşumu, toplumu derinden etkileyen bir çekirdek olay ve bu olayın etrafında teşekkül eden başka olayların eklenmesi hususuna dayandığı için destan ile tarihî gerçeklik ilişkisi birlikte değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Bu sayede destanın kaçınıcı yüzyıla dayandığı, hangi tarihî olayların destana girdiği, girdiyse destanda ne şekilde yer aldığı, hangilerinin hafızalardan silindiği, toplumun idealize ettiği kişilerin özellikleri, destanın katmanlarından yüzyılların panoramasının takip edilmesi gibi pek çok veriye ve izaha ulaşmak mümkündür. Bu bakımdan destanları kültür teorileri ve halk edebiyatı metotları açısından ele alıp ait olduğu milletin sözlü kültür mirasına katkıları tespit edilirken, incelenen destanda yer alan tarihsel malzemeler de tarihsel metodoloji ışığında ortaya konulmayı beklemektedir. Elbette destan, sözlü geleneğin ona yüklediği konu, şekil ve üslup gibi birtakım özellikler çerçevesinde oluşturulduğundan destanda gerçeklik ile kurmacayı ayırt etmek her zaman kolay olmamaktadır. Bilhassa yazılı kaynakların yetersiz kaldığı durumlarda eleştirel bakış açısını kaybetmemek gerekir.

Türkiye’de Türk dünyası destanlarıyla ilgili pek çok yayın bulunmaktadır ve bunların bir kısmı da tarihî olaylarla ilgilidir ancak yapılan destan incelemelerinde destanların halk bilim açısından ele alınırken tarihle bağlantılı olanların dahi tarihsel arka planının çoğunlukla ihmal edildiği görülmektedir.

Sözlü kültür ürünlerini hem kültür teorisi bağlamında halk bilimsel yöntemlerle hem de sözlü tarih yaklaşımının esaslarıyla birlikte değerlendirmeye en uygun türlerin başında destanlar geldiği için danışman hocam Prof. Dr. Naciye Ata Yıldız ile birlikte doktora tezimin destanlar üzerine olmasına karar verdik. Çalışma alanım Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı olduğu için hangi Türk boyunun destanları ile ilgili çalışma yapmam hususunu araştırırken Kazak destanları üzerinde Türkiye’de epey çalışma olduğu hâlde Kazak tarihî destanlarıyla ilgili metin yayınlarının nerdeyse hiç olmadığını, bu tarz incelemelerin ise makalelerle sınırlı olduğunu fark ettik. Sınırlı sayıda makalede çeşitli şekillerde ele alınmasına karşın bu konuda bir doktora tezinin bugüne kadar hazırlanmamış olması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bu eksikliği daha iyi anlamak için Türkiye’de yapılan Kazak destanlarının Türkiye Türkçesine aktarıldığı çalışmalara kısaca göz atmak yeterlidir:

1. Aça, Mehmet. (1998). *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Konya, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
2. Aça, Mehmet. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları. Bu çalışmada Er Töstik, Dotan Batır, Toksan Üyli Tobır (Kambar Batır), Er Kosay, Bozcigit destanlarının Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmaları bulunmaktadır.
3. Alpısbayeva, Karasaş, Seyitbek Sakenov, Jakan Düysengül (Hazırlayanlar). (2010). *Kazak Destanları 7*. Aktaran: Bülent Bayram. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Bu çalışmada Alankay Batır, Manas Ulı Tuyakbay, Oljabay Jene Kırk Batır, Bozaman destanlarının Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmaları bulunmaktadır.
4. Arıkan, Metin ve Dinara Düysebayeva. (2011). *Kız Jibek Aşk Destanı*. Ankara: Türksoy Yayınları.

5. Arıkan, Metin. (2007a). *Kazak Destanları 1 Köroğlu'nun Kazak Anlatımları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Bu çalışmada Köroğlu, Köroğlu Kıssası, Köroğlu Hikâyesi, Köroğlu ile Bezergen, Köroğlu (Bozayhan), Gavazhan Kıssası ve Türkmen Kasımhan destanlarının Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmaları bulunmaktadır.

6. Arıkan, Metin. (2007b). *Kazak Destanları 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Bu çalışmada Kubıkul Destanı, Dotan Batır Destanı, Kulamergen-Joyamergen Destanı ve Karabek Batır Destanı'nın Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmaları bulunmaktadır.

7. Avespayeva, Pakizat ve Toktar Elbekov. (2013). *Kazak Destanları 9 Dürliğüv, Karaşas Kız, Makpal Segiz Destanı*. Aktaran: Hatice Emel Şirin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

8. Bashenova, Aliya. (2007). *Kazak Destanları (Transkripsiyon, Aktarma, Metnin Grameri)*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Bu çalışmada Asılбек-Güljahan, Bolat-Janat, Gayar Katın, Karkabat, Patçanın Ulı Abdimalık destanları Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Çalışma, destan başlığını taşımakla birlikte Türk Dünyasındaki kavram farklılığı dolayısıyla Türkiye Türkçesinde halk hikâyesi olarak adlandırılan metinleri içermektedir.

9. Bayram, Bülent. (2004). *Alankay Batır Destanı (Metin-İnceleme)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aşk ve kahramanlık konularının işlendiği destanın motif ve epizot yapısı incelenip Türkiye Türkçesine aktarması yapılmıştır.

10. Direk, Hatice. (2010). *Kazaklarda Bozcigit Anlatması*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. Bu çalışmada Kazak aşk destanlarından Bozcigit, Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

11. Ersöz, Murat. (2001). *Kazak Türklerinin "Ayman-Şolpan Destanı"*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

12. Jumadilova, Meyramgül; Avespayeva, Pakizat; Alpısbayeva, Karasaş; Abdigulip, Rafat (2015). *Kazak Destanları 10*. Aktaran: Ekrem Ayan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Bu çalışmada Akböbek, Akkenje, Avez Batır, Bazar Batır, Er Begzat, Er Tokımbet, Ermek Batır, Ötegen Batır, Savrık Batır, Suranşı Batır destanlarının Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmaları bulunmaktadır.

13. Karaca, Oktay Selim (Hazırlayan). (2007). *Kazak Destanları 3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
14. Kazakbayev, Alkuvat (2019). *Kazakistan'da Dede Korkut Hikâyeleri ve Halk Ezgileri*. Ankara: Bengü Yayınları.
15. Korgonbekov, Bolat (2010). *Kazak Destanları 5 Şora Batır*. Aktaran: İsmail Turan Kallımcı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Bu çalışmada Şora Batır'ın kendine has özellikleri olan iki varyantı Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.
16. Mutlu, Hüseyin Kahraman. (1999). *Er Sayın Destanı*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
17. Nurzhan, Nurbek. (2019). *Kazak Türklerine Ait Boz Yiğit Destanı'nın Kahraman Monomiti Bağlamında İncelenmesi (Metin-İnceleme)*. Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
18. Özcan, Derya. (2011). *Kazak Batırlık Destanları Üzerine Bir İnceleme*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. Bu çalışmada Munlık-Zarlık, İyrangayıp Şah Gabbas, Şakir-Şakirat destanları Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.
19. Sakenov, Seyilbek ve Pakizat Avespayeva. (2009). *Kazak Destanları 6*. Aktaran: Oktay Selim Karaca. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Bu çalışmada Mırkı Batır, Nurgayşa ve Akbiykeş-Karabala destanları Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.
20. Sengirbayev, Murın Jırav. (2007). *Kazak Destanları 4 Kırım'ın Kırk Batırı*. Aktaranlar: Fikret Türkmen, Metin Arıkan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Bu çalışma Anşıbay Batır ve Onun Nesli, Karadön Batır ve Onun Nesli, Belli Başlı Kahramanlar Hakkındaki Destanlar şeklindeki üç ana bölümden oluşur. Bu bölümlerin altında yer alan destan daireleri Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.
21. Şişman, Bekir. (1998). *Kazakistan'da Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Köroğlu Destanı*. Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
22. Tamir, Ferhat. (1972). *Abılay Han Destanı (Giriş-Metin-Tercüme)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi. Bu çalışmada

aktarılan Abılay Han Destanı, tarihî destan türünde değildir. Şairi tarafından lirik bir üslupla kaleme alınmıştır.

23. Türkmen, Fikret ve Metin Arıkan. (2011). *Kazak Destanları 8 Alpamış ve Kambar Batır*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

24. Üçüncü, Kemal. (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı: Alpamış*. İstanbul: Töre Yayın Grubu.

25. Yıldırım, Seyfullah. (2012). *Kazak-Türk Folklorunda Epik Anlatmalar (İnceleme-Metin)*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Bu çalışmada Kazaklar arasında masallaşan kahramanlık destanları ve destanlaşan kahramanlık masalları üzerinde durulmuştur. Tezde kırk altı masal metni yer almaktadır. Yazar, 2017 yılında bu çalışmada yer alan metinlerden yirmi ikisini “Kazak Kahramanlık Masalları” adlı kitapta yayımlamıştır. Adı geçen çalışmalar, esasında masal araştırması olsa da destan-masal ilişkisi bağlamında değerlendirmeler olduğu için burada söz etmeyi uygun gördük.

Tez konumuzu belirlediğimiz 2014 yılında Kazak tarihî destanlarıyla ilgili hiçbir çalışma yoktu. 2015 yılında Kazakistan’da bulunduğumuz dört aylık süre zarfında yaptığımız araştırmalar sonucunda Babalar Sözü’nde yer alan Abılay Han ve Kabanbay Batır ile ilgili destanlar üzerinde çalışmaya karar verdik. Bu tarihe kadar ülkemizde Abılay Han Destanı ile ilgili Ferhat Tamir’in lisans tezi dışında bir çalışma yoktu ki bu çalışmada yer alan metin zaten tarihî destan özelliği taşımamaktaydı. Ancak tezi hazırlama sürecimizde Yasin Mutlu tarafından 2018 yılında “Orta Cüz Hanı Abılay Han Hakkında Yazılmış Tarihî Jırlar” konulu bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu tezde 1995 yılında Almatı’da basılan Tarihi Jırlar serisinin birinci cildinde yer alan altı destan, Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Tezin başında kısa bir değerlendirme vardır. Çalışmanın bizim tezimizde amaçladığımız gibi bir inceleme içermemesi, aktardığımız ve üzerinde çalıştığımız metinlerin Tarihi Jırlar serisi değil, Babalar Sözü serisinde yer alan on destan metnine dayanması, adı geçen çalışmada yer alan altı metni bizim metinlerimize göre farklılıklar içermesi, Babalar Sözü’nü hazırlayanların söz konusu eserde okuma yanlışları olduğunu belirtmesi gibi nedenlerden dolayı Abılay Han ile ilgili destanları çalışmaya devam ettik. Kabanbay Batır ile ilgili ise Türkiye’de yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.

Kazak Tarihî Destanlarının Derlenmesi ve Yayınlanması

Kazak halk edebiyatı ürünlerinin ilk kez yazıya geçirilip el yazmaları arşivlerinde saklanmasına 19. yüzyılda başlanmıştır. Bu ilk derlemeler arasında tarihî destan özelliği gösteren anlatmalara İ. Anıçkov, Y. Gaverdovskiy, Ş. Velihanov, V. Radloff, I. Altınsarin, A. Divayev tarafından yayımlanan kitaplarda rastlanmaktadır. Bu ilk yayınlar şunlardır:

1. Radlov V. V. (1870). *Obraztsı narodnoy literaturı turkskih plemen, jivuşçıyh v yujnom Sibiri i Dzuwngarskoy stepiy*. “Kıyrgıyzskiye nareçiya”. Bölüm: III. Saint Petersburg, s. 89-92.
2. Altınsarin İ. (1878). *Kirgizskaya hrestomatiya*. Orenburg. s. 2-19.
3. Divaev A. (1897). *Pamyatnikiy kirgizskogo narodnogo tvorçestva (bılina o Beket batıre)*. “UçZKW”. XI, s. 1-72.
4. Gaverdovskiy Y. *Obozreniye kirgiz-kaysatskoy stepiy*. Arşiv kaydı: “LOYY, sobraiys Vorontsovıh” (Leningrad Sanat Enstitüsü Arşivleri, Vorontsovs Koleksiyonu. No. 495, şifr. 32, 33, 34.
5. Anıçkov İ. (1894). *Rasskaz o batıre Djanhodje Nurmammedov*. “İOAİE”. XII, Cilt 2, s. 209-255; Cilt. 3, s. 12-19.
6. Anıçkov İ. (1896). *Pamyatniki kirgizskogo narodnogo tvorçestva*. “Kirgizskaya bılina o geroya. h Er Nazar i Bekete”. UWçZQUW, Cilt. IV, s. 1-16.
7. Valiyhanov Ç. (1904). *Soçineniya*. Saint Petersburg, s. 1-312.

1917’de Sovyetler Birliği’nin kurulmasının ardından Sovyet Hükümeti, yönetimi altındaki halkların idarelerini sağlamak için onların kültürlerine vakıf olması gerektiği fikrinden hareketle sözlü kültür ürünlerinin derlenmesine önem vermiştir. Bu bakımdan ülke genelinde sözlü gelenekte yaşayan halk edebiyatı mahsullerinin derlenip yazıya geçirilmesinin hız kazandığı görülür. Bu bağlamda 1920’de kurulan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde de çeşitli araştırma gezileri düzenlendiği görülür. Abubekir Divaev, bu gezilerden derlenen sözlü kültür ürünlerini 1922 yılında “Nauka i prosveshcheniye” (Bilim ve Eğitim, No: 1, 2), 1925 yılında ise “God raboty pedvuzov” (Pedagoji Üniversitelerinin Çalışmaları, No: 1) adlarıyla yayımlamıştır. Saken Seyfullin, İlyas Jansügirov, Sabit Mukanov, Rahımjan Jamankulov, Ötebay Turmanjanov, Sareen Amanjolov gibi aydınların derlediği halk edebiyatı mahsulleri ise Tan, Temirkazık, Şolpan, Kızıl Kazakistan, Ayel Tendigi, Jas Kayrat, Balga, Akjol

gazetesinin eki Savle gibi çeşitli dergilerde ve daha sonra “Terme” ve “Jol Kısı” gibi adlarla kitap olarak da yayımlanmıştır.

Araştırma gezilerinin Kazakistan topraklarındaki derleme faaliyetleri 1930’larda da devam etmiştir. Derlenen tarihî destanlar ise arşivlerde saklanmıştır. 1946 yılında Kazakistan İlimler Akademisinin bünyesinde kurulan Dil ve Edebiyat Enstitüsü (Til jäne Ädebiyet İnstitutı) de düzenlediği araştırma gezileri ile derleme çalışmalarına katkılarda bulunmuştur. Adı geçen enstitü 1950 yılından itibaren, 1961 yılından itibaren ise Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü (M. O. Ävezov atındağı Ädebiyet jäne Öner İnstitutı), hem Ekim İhtilali’nden önce hem de Ekim İhtilali’nden sonra yapılan araştırma gezilerinde derlenen Kazak sözlü ürünlerinin el yazmalarının saklandığı Saint Petersburg, Leningrad, Moskova, Ombı, Tomsk, Kazan, Ufa ve Orenburg’daki arşivlerden alıp kendi arşivlerinde toplamaya başlamıştır. Bu uğraşlar sonunda Kazaklara ait yüz elli civarında (çeşitli nüshalarıyla bu sayı altı yüze yakındır) tarihî destanın el yazması Kazakistan İlimler Akademisinin çatısı altında bir araya getirilmiştir. Bu yazmaların kataloglanıp tanıtılmasına 1976 yılında başlanmış (Jarılğan, 1981, s. 7) ancak yazmaların okunup tam metin olarak yayımlanmaları bağımsızlık döneminde gerçekleşmiştir.

Kazak tarihî destanları, Sovyetler Birliği zamanında yasaklandığı için bağımsızlık dönemine kadar ne metinler tam olarak yayımlanabilmiş ne de bu metinler üzerinde tarafsız incelemeler yapılabilmektedir.

1991 yılında Batırlar Jırı, 1995 yılında ise Kazak Adebıyeti Tarihi serisi bağlamında Tarihî Jırlar yayımlanmıştır.

Bağımsızlık döneminde Kazakistan’da sözlü kültür ürünlerini yayımlama faaliyetleri hız kazanırken Kazakların bütün sözlü kültür hazinesini bir araya getirme düşüncesinin ağırlık kazandığı malumdur. 2000’lerin başında Nursultan Nazarbayev’in büyük desteğiyle “Medeni Mura” (Kültürel Miras) projesi kapsamında yüz ciltlik “Babalar Sözü” külliyyatının çıkarılmasına karar verilmiş ve yüz cildin içinde destan, masal, fıkra, halk şarkısı, efsane, bilmece, atasözü-deyim gibi Kazakların sözlü kültür ürünlerinin tamamının bir araya getirilmesi hedeflenmiştir. İlk cildi 2004 yılında Kazakistan’ın başkenti Astana’da basılan Babalar Sözü serisi/külliyyatı, 2013’te yüzüncü cildin yayımlanmasıyla tamamlanmıştır. Türkiye’de söz konusu külliyyat, Ege Üniversitesi Fikret Türkmen Kütüphanesinde bulunmaktadır.

2014 yılında tez konusunu belirlerken adı geçen kütüphanede bu külliyyat üzerinde ön okumaları yapma şansı buldum. 2015 yılında Kazakistan İlimler Akademisinin El Yazmalar Arşivinde yaptığım araştırmalarda ise buradaki halk edebiyatı mahsullerine dair el yazmalarının önemli bir kısmının Babalar Sözü’nde yayımlanmış olduğunu gördüm.

Babalar Sözü’nün 56-63. ciltleri arası tarihî destanlara ayrılmıştır. Söz edilen sekiz cilt tarafımızdan incelenmiş ve tez konusu olup olamayacakları bakımından değerlendirilmiştir. Babalar Sözü serisinde incelemeye uygun olacak şekilde tam metinlerin yer alması, yazmaların okumalarında gösterilen özen, bir anlatmanın çeşitli varyantlarının aynı ciltte bir arada bulunması gibi hususları göz önünde bulundurarak çalışmamızın örneklemini oluşturan metinleri, adı geçen eserden almaya karar verdik. Yaptığımız okumalar neticesinde Kazak tarihî destanlarından Kazak tarihine damgasını vurmuş olan Abılay Han ve Abılay Han’ın maiyetindeki başarılı komutanlarından Kabanbay Batır ile ilgili destanları doktora tez konusu olarak seçtik ve örneklekimizi nüshaların Babalar Sözü yayınlarıyla sınırlandırdık. Diğer tarihî destanları konuyu dağıtmamak sebebiyle değerlendirme dışı bıraktık.

Abılay Han ile İlgili Anlatmalar

Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünden bir bilim heyetinin yayına hazırladığı Babalar Sözü’nde aynı anlatmanın çeşitli nüshaları da yer almaktadır ancak Babalar Sözü’nde yer almayıp arşivde duran bazı nüshalar da dikkatimizi çekmiştir. Babalar Sözü’nde yayımlanmak üzere arşivdeki el yazmaları ya da matbu nüshaları okuyup yayıma hazırlayan çalışma grubunda yer alan Kazak bilim adamı Toktar Elbekov’a nüshaların yayımlanmasını neye göre belirlediklerini sorduğumuzda göz ardı edilen nüshaların birbirinin nerdeyse aynı olması, nüshanın kısa ya da eksik, hasarlı olması gibi durumları göz önünde bulundurdıklarını belirtmiştir.

Yaptığımız araştırmalarda Babalar Sözü serisinde yer almayan ancak arşivlerde korunan Abılay Han ile ilgili destanlardan tespit edebildiğimiz nüshalar şunlardır:

1. “Abılay aspagan Sarıbel atangan manisi” adlı destan, Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi (OFK) El Yazmalar Arşivinde 1177 numaralı dosyanın 116-122. sayfaları arasında bulunmaktadır. Yazma, 8 varaktan oluşur. 1176 numaralı

dosyanın 126-132. sayfaları arasında da ikinci bir nüshası daha bulunur. Siyah mürekkeple sarı kağıda yazılmıştır. Sayfaların kenarları yırtılmıştır.

1920’lerde Meşhur Jüsip Köpeyev tarafından Jetisu civarında yazıya geçirilmiştir. Köpeyev’in “Kazaktın Avız Adebiet, Tarihi anızdar, şejireler” (Mes) adlı derlemesinin 2. cildinde bulunmaktadır. Bu nüsha henüz yayımlanmamıştır.

Destanın özeti: Bir gün savaşa giderken Abılay’ın yolu Şanşar kabilesinin köyüne düşer. Bu halkın şakacı yiğitlerinin arasında kaz sesli Kazıbek’in oğlu Bekbolat da vardır. Bekbolat, Abılay Han’ın borkünü itip düşürür. Abılay, çok sinirlenir ve kinlenerek oradan ayrılır. Bir müddet sonra pazara gelenlerin arasında Şanşar köyünden Botahan ile Karakesek’ten Janay’ı yakalatıp Botahan’ı zindana attırır. Abılay’a hanımı bu yaptığının yanlış olduğunu söyler. Bunun üzerine Abılay, Botahan’ı zindandan çıkarmalarını emreder ama bu sırada Botahan ölmüştür. Botahan’ın öldüğünün duyulmasının ardından Botahan’ın kan hakkını almak isteyen Bekbolat, Edige Biy, Janike batırın oğlu Janay, Abılay’ın köylerini yağmalarlar. Bunu işiten Uvak kabilesi korkup Torgay’a kaçar. Argın ve Nayman’ın yağmalandığını öğrenen Abılay’ın hanımı otağından çıkar, kazanı yanan ateşe koyup bir sığırı bağlar. Bunu gören Bekbolat: “Evden çıkar çıkmaz Abılay’ın başını kesip hanımını cariyeye yapacağım, diye yola çıkmıştım ama bu otağda kaynatılan kazana bakınca onun bir evliya olduğunu anladım. Evliya ile savaşılmaz” der. Savaşmayacağını Abılay’a bildirir. Abılay, Oljabay, Balta, Bökşey batırlar ertesi gün toplanır, onların arasında Koteş akın da vardır. Abılay, fidye ödeyip halkıyla barışır.

2. “Abılay’ın alğışqı atı şıqqan ängimesi” adlı yazma, Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi (OFK) El Yazmalar Arşivinde 657 numaralı dosyada bulunan 1936 yılına ait “Abılay tuwralı poemalar men anız-ängimeler jınağı” başlıklı 1. defterde saklanmaktadır. Yazma; 22 varak, 44 sayfadan oluşur. Kökbay Janatayev³ tarafından terennüm edildiği bilinen destan Tölevov Kasken⁴ tarafından derlenmiştir. Yazma, 1936 yılında Semey oblastının Abay köyünde yazılmıştır. Yazma, daha önce yayımlanmamıştır. Öte yandan, konusu Meşhur Jüsip Köpeyev’in el yazmalarındaki (1177 numaralı dosya, s. 201-204) “Bir ertegi” adlı engimeyle çok benzerdir.

³ Kökbay Janatayev (1860-1929), Semey oblastının Abay köyünden, Abay’ın öğrencilerinden biridir. Eski anlatımları derlemesinin yanı sıra kendisi de bir akındır (Jarılğan, 1981, s. 18-19).

⁴ Tölevov Kasken, Semey oblastının Abay köyünden meşhur halk akını Tölev Köbdikov’un oğludur (Jarılğan, 1981, s. 19).

Tezimizde aktarıp incelemesini yaptığımız 1 numarada yer alan “Abılay Han” metniyle çok benzer bir nüshadır.

Destanın özeti şu şekildedir: Bir gün Ulu Cüz'den Töle Biy'in önüne kalpağı eskimiş bir çocuk gelir. Töle Biy, çocuğa adını sorar ama çocuk adının olmadığını kendilerinin evladı olmak istediğini, adını da ne isterlerse koyabileceklerini söyler. Töle Biy çocuğa kıyamaz ve ona Sabalak adını verip maiyetine alır. Bir gün Orta Cüz'den Kalmuk istilasının yaklaştığı haberi gelir. Bunun üzerine Sabalak, düşmanın üstüne yürümek için Töle Biy'den izin ister. Böylece Ulu Cüz'den bahadırlarla birlikte Ulutav'a gelir. Üç cüzden toplanan bahadırlara Ebulmambet Han önderlik eder. Bu savaşta Sabalak, Kalmukların iki bahadırını teke tek mücadelede öldürüp herkesin dikkatini çeker. Ebulmambet Han, Sabalak'a kim olduğunu sorar. O da Kaniçer Abılay'ın torunu olduğunu söyler. Ebulmambet kendisinin istila sırasında kaybolan kardeşi olduğunu anlar. Sabalak'a “Abılay” adını koyar. Üç cüzün bahadırları Abılay'a tabi olur.

Ebulmambet, hanlık için Ulu Cüz'den Orta Cüz'e yerleşmesini söyler. Üç cüzden üç kişi Töle Biy'den izin almaya gelir. Töle Biy, Abılay'ın han olmasına da hanlık merkezinin Orta Cüz'e taşınmasına da razı olur.

Kalmuk hanı Kaldan, ölen bahadırlarının intikamını almak için Kazaklara tekrar saldırmayı planlar. Jalpı adlı bahadırına Abılay'ı yakalayıp getirme görevini verir. Abılay, bir gün Ulutav'a ava çıkar. Kalmuklar Abılay'ı ve Uvak kabilesinden Ötegen bahadırı uykuda yakalar. Bu sırada Küçük Cüz hanı Ebulhayr ve Ulu Cüz'den Töle Biy'in Rusya ile ilişkileri çok iyidir. Bunu fırsat bilerek Orenburg generali Tevkelev'e gidip Abılay'ın kurtarılması için yardım isterler. Kalmuk askerleri tam Abılay ile Ötegen'i Kaldan'a teslim ettikleri sırada Tevkelev'den Kaldan'a; Abılay'ı öldürürse bütün topraklarını istila edeceği haberi gelir. Rus askerleriyle birlikte gelen Kazaklar Rusların sözüne rağmen Kaldan'a Abılay'ı uykudayken yakalamakla itham ederler. Kaldan da Kazak bahadırlarından biri kendi bahadırlarından birini yenerse Abılay'ı serbest bırakacağını söyler. Argın'dan Togalak bahadır ile Kalmuk'tan bir bahadır çarpışır. Togalak, Kalmuk bahadırını yere serer. Bunun üzerine Kaldan, Abılay ve Ötegen'i zindandan aldırır. Abılay, Kaldan'ın yanına oturur. Kaldan, Abılay'a içindeki ukde kalıp kalmadığını sorar. Abılay da üç ukdesi olduğunu söyler; uykuda yakalanmaktansa savaşta yenilmeyi yeğlediğini, Kazaklara yerleşecekleri bir

yer alamadığını ve tek evlat olduğunu, neslinin olmadığını söyler. Kaldan, suçunu kabul edip Abılay ile Ötegen'i serbest bırakır. Abılay'a ağabeyinin kızı Amir Sana'yı verir. Amir Sana annesiyle Kazak köyüne gelir. Bu olaydan sonra Abılay, uzun yıllar huzur içinde yaşar ve halkına önderlik eder.

3. “Abılay asalmagan Sarıbel” adlı yazma, OFK'da 1176 numaralı dosyada saklanmaktadır. Meşhur Jüsip Köpeyev 1920'de Bayanavıl'da yazıya geçirmiştir. 6 sayfalık anlatmada Abılay Han'ın zindana atması üzerine kahrından ölen Botahan'ın ölümünden sonra gelişen olaylar anlatılır. Çok sayıda askerin toplanıp Abılay'ı yağmalamaya geldiğinde hana hanımının akıl vermesi ve Abılay'ın öç almaya gelenlerin gönlünü alması anlatılır.

4. “Sabalak” adlı yazma, OFK'da 657 numaralı dosyada saklanmaktadır. 12 varaktan oluşan Arap harfli yazmanın müellifi Tilevbay Kenesariulı'dır. 1940'ta Kalba Dağı'nda yazılmıştır. Her sayfada boşluk bırakılmadan kara ölen⁵ denilen tarzda yazılmıştır. Kökbay nüshasına benzemektedir. Sabalak'ın düşmanın karşısına çıkmak için Ebulmambet'ten izin alması, Kalmuk Hanı'nın başını kesip Ebulmambet'e getirip vermesi, Sabalak'ın babası Veli'nin kaniçer Abılay Han'ın oğlu ve kendisinin de kardeşi olduğunu Ebulmambet'in bilmesi, Sabalak'ı Abılay Han'ın öz torunu diye han ilan edip adını Abılay diye koyması anlatılır.

5. “Abılay Hanning 40 batırımen Sariaqanı Qalmaq Hanı Kaldan-Serennen tartıp algan vakıgası” adlı yazmayı ilk olarak Jayav Musa Bayjanov⁶ Arap harfleriyle yazıya geçirmiştir. Nerede ve kaç yılında yazdığı bilinmemektedir ancak 1940 yılında oğlu Salık, el yazmasından kopya etmiştir (Jarılğan, 1981, s. 26-27). OFK'da 381 numaralı dosyada saklanmaktadır. 12 varak, 24 sayfadan oluşur. Kısaca konusu şu şekildedir: Abılay, han olduktan sonra Türkistan'ı yönetip Sır boyuna yerleşir. Sariarka, Kalmuk istilasından altındadır. 40 batırı ile savaşa hazırlanır. Kalmuklar bunu duyup Ereyemen Dağı'na göçer. Abılay ve kırk bahadırı oraya gidip Kalmuklarla savaşır. Özellikle Abılay'ın batırlarından Oljabay'ın kahramanlıkları destanda uzunca anlatılır. Çok çetin geçen savaşı Kazaklar kazanır ve topraklarını Kalmuklardan temizlerler.

⁵ Kara ölen: Dizeleri kıta ya da bentlerle ayırmaksızın, aralarında boşluk bırakılmadan yazılan şiirler.

⁶ Jayav Musa Bayjanov (1835-1929) Pavlodar oblasti, Bayanavıl avdanından, meşhur halk ozanıdır. Kendi eserlerinin yanı sıra halk edebiyatı ürünlerini de çokça derlemiştir (Jarılğan, 1981, s. 26).

6. “Abılay Hanning bir jorığı” adlı yazmayı Meşhur Jüsip Köpeyev derlemiştir (Jarılğan, 1981, s. 28). OFK’da 1177 numaralı dosyada bulunan nüsha, 1920’li yıllarda Jetisu bölgesinde Arap harfleriyle yazılmıştır. 13 varaktır. Yazmanın kenarları yırtılmış hâldedir.

Destanın özeti şu şekildedir: Kalmuk hanı Abılay’a elçi gönderip “İkimiz de iki cesur adam seçelim ve teke tek vuruşsunlar” der. Abılay, savaştan cesur adamı aramaya çıkar. Janibek’in evine gelir. Han geldi diye bütün halk dışarı çıkınca evde kalan yaşlı bir kadın gözüne ilişir. O kadın Abılay’a Jümdi Barak’ın oğlu Janibek’in çok cesur olduğunu ve savaşa onu çıkarmasını öğütler. Bunun üzerine savaşa çıkan Janibek, Kalmukların cesur bahadırını yener.

7. “Kazak işindegi Kırgızdardın kelüwi” adlı yazmayı Şakanov Dadet⁷ terennüm etmiş, 1946 yılında Boztay Jakpınbayev⁸ derlemiştir (Jarılğan, 1981, s. 28). OFK’da 657 numaralı dosyada 4. defterde saklanmaktadır. OFK 850 numaralı dosyada bir kopyası bulunmaktadır.

Destanın özeti şu şekildedir: Kırgız Hanı Sadırbala, Kazakların topraklarını yağmalayıp hayvanlara el koyar ve adamlarını esir alır. Abılay, bahadırılarını toplayıp adamlarını ve hayvanlarını kurtarmak için Alatau’a at koşturur, Jeketav’a gelince dururlar. Sadırbala bunu duyunca iki yiğidiyle haber yollar ve barış istediğini söyler. Abılay, yiğitlerini toplayıp istişare eder. Yiğitler, Sadırbala’nın kalesini yağmalamak isterler. Bunun üzerine Abılay’ın yirmi bahadırı üç gün boyunca savaşır kaleyi bozguna uğratar, Sadırbala’yı yakalayıp getirirler. Abılay, Sadırbala’yı kırk Kırgız oğlanı ile kırk Kırgız kızını Kazaklarla evlendirmek şartıyla bağışlar. Böylece Kazaklar ile Kırgızlar anlaşır ve Kenesarı’nın akınına kadar savaşmazlar.

8. “Abılay Han” adlı metni 1920’li yıllarda Bayanavıl’da Meşhur Jüsip Köpeyev yazmıştır. OFK’da 1176 numaralı dosyada saklanmaktadır. Arap harfleriyle yazılmıştır. Abılay’ın düşman taarruzunu püskürtmesi ile Kara Kerey Kabanbay, Kanjıgalı Bögenbay, Uvak Sarı Bayan, Kerey Turınbay gibi pek çok bahadırın kahramanlıklarından söz edilir (Jarılğan, 1981, s. 30).

⁷ Şakanov Dadet, 1887 yılında doğmuştur. Hakkında Kökşetav oblasti Enbekşilder Avdanı, Aksu avıl soveti, “Janatalap” kolhozundan olduğu bilgisinden başka bir malumat yoktur (Jarılğan, 1981, s. 28).

⁸ Boztay Jakpınbayev (1887-1970), Pavlodar oblasti, Bayanavıl ilçesinden. Kazak halk edebiyatı ürünlerini derlemeye 1914’te başlamıştır. 1938-1950 yılları arasında Dil ve Edebiyat Enstitüsünde çalışmıştır. 1930’lu yıllardan başlayarak çeşitli araştırma gezileri kapsamında Kazakistan’ın türlü yerlerinde gezip halk ağzından derlemeler yapmıştır. Jetisu’da Kölek, Meyirman, Toksanbay, Alban Asan gibi akınların eserlerini ilk kez yazıya geçirmiş ve adı geçen enstitünün koleksiyonuna teslim etmiştir (Elesbay, 2012a, s. 20).

9. “Abılay Han (Sabalak)” adlı yazma, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün (AÖİ) el yazmalar koleksiyonunda 321 numaralı dosyada bulunmaktadır. 16 varak, 31 sayfadan oluşur. Derleyicisi, Boztay Jakınbayev’dir. 1961 yılındaki Pavlodar gezisinden derlenmiştir. Yazıya geçireni belli değildir (Elesbay, 2012a, s. 20). 1949’da deftere mavi mürekkeple Arap harfleriyle yazılmıştır. El yazmanın 13. sayfasındaki 13. satıra mürekkep damlamıştır, 11-29. sayfalarda da sızan yerler vardır.

Destanın özeti şu şekildedir: Altın Orda parçalandıktan sonra Kazaklar Arka’ya doğru ilerler. Böylece bir hanlık kurup üç cüz tek çatı altında toplanır. Abılay han olduktan sonra Kökşetav’a yerleşip üç cüzü birden idare eder. Hanlık sarayına her kabileden bahadırlar ile biyleri toplar.

Jırşı, Abılay’ın soyunu Ebulmambet Han’a hususi olarak bağlar. O beyliğe geldikten sonra Abılay’ın babası Veli öfkelenip Türkistan’a göçer. Sonra Veli, Türkistan’daki katliamda düşman tarafından öldürülür. Ebulmansur bu savaştan sağ çıkıp Balkaş’a yönelir. Yaya olarak bir aylık yol yürüyüp Töle’nin köyüne ulaşır. Töle’nin hayvanlarına bakıp “Sabalak” adını alır. Töle’nin hanımı onun davranışlarından halktan biri olmadığını anlayıp Töle Biy’i uyarır. Sabalak, Töle Biy’in imtihanından geçince Töle, beyliğin hayvanlarını Sabalak’a teslim eder. Bir gün koyun bakarken kaçan düşmanı kovalayan Kanjıgalı Kart Bögenbay’a rastlar. Töle Biy, Bögenbay’ı üç gün misafir eder. Bögenbay, gideceği sırada Sabalak ondan kendisini de sefere götürmesini rica eder. Bögenbay, Töle Biy’den Sabalak’ı götürmek için izin ister ve birlikte sefere çıkarlar. Birkaç gün içinde kaçan düşmanı yakalayıp bozguna uğratırlar. Sabalak, Bögenbay’a ganimet bırakır. Bahadır da altındaki Narkızıl adlı atını ona verir.

Üç cüzden otuz bin asker Balkaş etrafına toplanır. Ordu Kalmuk surlarına dayanır. Kalmuk’tan biri çıkıp teke tek dövüşmeye çağırır. Teke tek dövüşte Kalmuk üstün gelir. Bunun üzerine kimsenin teke tek dövüşmeye cesaret edemediği sırada Sabalak aralarından sıyrılıp kalabalıktan dua ister, halk hep bir ağızdan dua eder. Bu teke tek çarpışmada Kalmuk’un iki bahadırını yerle bir eder. Savaş, uzar. Kalmuklar kaleye girer ve teslim olmaz. Sonunda Sabalak elini kaldırıp “Abılay!” diye uran salar. Kaleyi yıkıp zafere ulaşır. Arka’ya esir ve ganimetle döner. Sonra han, halkı toplayıp Sabalak’tan “Abılay” sözünün manasını sorar. Sabalak, kendisinin soyunu, başından

geçenleri teker teker anlatır. Halk, Sabalak'ın adının dedesi gibi Abılay olmasını ve üç cüze han olmasını ister. Böylece Abılay, han olur.

10. “Abılay Poeması” adlı yazma, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün (AÖİ) el yazmalar koleksiyonunda 879 numaralı dosyada bulunmaktadır. 7 varak, 14 sayfadır. 1978’de küçük bir deftere mavi mürekkeple Kiril harfleriyle yazılmıştır. İdrışiyev Galım⁹ tarafından icra edilmiş, Korabayev Serikkızı tarafından derlenmiştir.

Çocuk Ebulmansur’un yetim kalıp Töle Biy’e sığınması, Töle Biy’in ona Sabalak adını vermesi ve Töle Biy’in hayvanlarına bakarak geçimini sağlaması, Töle Biy’in onu sinayıp soylu olduğunu anlaması, bir gün Bögenbay’ın düşman Kalmuk askerini kovalarken Sabalak’la karşılaşması ve Töle’den izin alarak Bögenbay’la birlikte düşmanla savaşmaya gitmesi, Bögenbay’ın ona iyi at hediye etmesi ve Sabalak’ın ertesi yılki büyük akına katılıp düşmanla göğüs göğüse çarpışarak kahramanlık göstermesi ve han soyundan geldiğinin anlaşılması üzerine Türkistan Hanı Ebulmambet’in tahtını Sabalak’a devretmesi anlatılır. Diğer varyantlardan farklı olarak burada Sabalak’ı han olarak halk seçmez, han tahtından kalkıp Sabalak’ı tahta oturtur.

11. “Abılay Han’ın jasındaki tarihi” adlı yazma, OFK’da 915 numaralı dosyada saklanmaktadır. 5 varak, 9 sayfadan oluşan yazma, Arap harflidir. Kızılorda’da yazıya geçirilmiş, Jengirulı Şadi¹⁰ tarafından icra edilmiş, Kaynarbayev Alkvat¹¹ tarafından derlenmiştir.

Destanın özeti: Abılay yetim kaldıktan sonra Orta Cüz’den Baytak adlı bir adam onu yetiştirir. Abılay’ın namı yayıldıkça üç cüzden de onu görmeye ünlü biyler ile bahadırlar gelir ve onu sinadıktan sonra han olmaya layık görürler. Abılay, han olduktan sonra Kalmukları yenip Kazak topraklarından atar. Kalmuk hanı Uvsa Seren, karşısında Abılay’ı görünce barış ister ve bunu pekiştirmek için kızını Abılay’la evlendirir. Bundan sonra Kazak topraklarında huzurlu bir devir başlar. Halk, Abılay’a “hayırlı han oldun” diye seslenir. Abılay’dan sonra üç üç oğlu üç cüze han olur. 1834

⁹ İdrışiyev Galım (1922-1996), Semey oblastı, Şar ilçesinden akın ve jırşı. Belterek Sovhozu’nda çoban olarak çalışmıştır (Elesbay, 2012b, s. 23).

¹⁰ Jengirulı Şadi (1885-1933) akın ve derleyici. Güney Kazakistan oblastı, Sozak civarında doğmuştur. Maylıkoja, Kulınşak, Madeli tarzı akınları üstat kabul etmiştir. Beylerle din adamlarını, sahte mollaları alaycı bir üslupla hicvettiği şiirleri vardır (Elesbay, 2012c, s. 26).

¹¹ Kaynarbayev Alkvat (1898-1979) Kızılorda’nın Karmakşı ilçesinde doğan halk akını, şecireci, derleyicidir. Kazak halk edebiyatı ürünlerini ve çeşitli akınların eserlerini derleyip yayımlamıştır (Elesbay, 2012c, s. 25).

yılında Orda’da toplantı yapıp Ruslara mektup yollarlar. Böylece 1840 yılından itibaren Kazak-Rus bir vilayet olur.

12. “Abılay’ın kaçıp Türkistanga kelgen jeri” adlı yazma, OFK’da 1338 dosya numarasıyla saklanmaktadır. 6 varak, 10 sayfadan oluşan destanın söyleyeni ve derleyicisi belli değildir. 1939’daki Torgay gezisinde derlendiği bilinmektedir.

Destanın özeti: Türkistan’ı düşman işgal edince Abılay ve Orazkul birlikte kaçıp Orta Cüz’deki Devletbay’ın himayesine sığınır. Abılay delikanlı çağına gelince Kalmuk’a karşı sefere çıkmak ister. Ama Devletbay Abılay’a at vermez, o da Er Malay’dan yardım ister, ikisi birlikte ata binip düşmanın karşısına çıkarlar. Savaşta düşmanı “Abılay” uranıyla bozguna uğrattınca Kazak askeri zafere ulaşır. Janibek, askerleri toplayıp Abılay’ı çağırır. Neden “Abılay” diye at koşturduğunu sorar. Abılay başından geçenleri anlatır. Halk onu han olarak kabul eder. Böylece Abılay, sonradan üç cüzü birleştirip çok güçlü bir han olur. Dokuz kadınla evlenip otuz çocuk sahibi olur. Bunların arasında Kalmuk hanımından doğan Kasım, babasının izinden gidip çok adil bir han olur. Kasım’ın dört oğlu olur: Kenesarı, Kudaymende, Erjan, Navrızbay (Navrızbay başka hanımındandır). Kasım öldükten sonra Kenesarı han olur. Küçük kardeşi Navrızbay gözüpek bir bahadır olur. Navrızbay bir gün çayhanede oturup yanındaki kırk yoldaşına: “Söyleyin, benden daha güçlüsü var mı?” der. Bir yiğit Uşburıl’u söyler. Navrızbay, Kenesarı’dan izin isteyip Uşburıl’a gider ve oradan Kanışayım’ı alıp döner.

13. “Abılay, Kenesarı, Navrızbay dastanı” OFK’da 1338 numaralı dosyada saklanmaktadır. 24 varak, 47 sayfadan oluşan yazmanın ozanı (jırşı) Jumabay jene Kasımbay Kazulı, derleyeni Mıkanulı Ismagul, söyleyeni (aytuvşı) Sokıruhlı Apşeke’dir (Elesbay, 2012d, s. 28). Destanın başlığında her ne kadar Abılay’ın adı geçiyor olsa da bu destan, Abılay’ın Kalmuk hanının kızıyla yaptığı evlilikten doğan oğlu Kasım Han’ın oğullarından Kenesarı üzerinedir, destanda Navrızbay da yer alan kahramanlardandır. Dolayısıyla Abılay’ın adı sadece kahramanların soyundan bahsedilirken geçtiği için bu nüsha, Abılay Han ile ilgili destanlardan sayılamaz.

Görüldüğü gibi Abılay Han ile ilgili yayımlanmamış on üç yazma tespit edilmiştir. Tezde Türkiye Türkçesine aktarıp incelenen nüshalar ise şu şekildedir:

1. Abılay Han: Destancısı belli değildir. Derleyicisi Toğastapulı’dır. Orijinal el yazması, mavi mürekkeple Arap harfleriyle yazılmıştır ve Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi (OFK) El Yazmalar Arşivinde 657 numaralı dosyada

yer alan 2. defterde saklanmaktadır. El yazmasını Kazakistan İlimler Akademisine Bekkoja Bajenulı bağışlamıştır. Kazakistan'da ilk kez Babalar Sözü serisinde yayımlanan nüsha, orijinal el yazmasına sadık kalınarak Kazak Kiril harflerine çevrilmiştir (Alpısbayeva, 2010a, s. 368-369). Serinin 2010 yılında basılan 57. cildinde 173-202 sayfaları arasında yer almaktadır. Tamamı manzum şeklinde ve bentlerle tertiplenmiş 897 satır hacmindedir.

Destanın Özeti: Asıl adı Ebulmansur olan Abılay, çocuk yaşlarda yetim kalıp Töle Biy'e sığınır. Töle Biy'den asıl adını ve kimliğini gizler. Töle Biy ona Sabalak adını verir. Sabalak, Töle Biy'in yanında çobanlık yaparak geçimini sağlamaya başlar. Töle Biy, çocuğu oğlu gibi sever, onun asil biri olduğunu anlar. Bir gün Bögenbay Töle Biy'i ziyarete geldiğinde Sabalak ile tanışır. Sabalak, Kalmuklara karşı yapılacak savaşa katılmak istediğini söyler. Töle Biy'den izin alarak Bögenbay'la birlikte savaşa katılır. 1731'de yapılan savaşta Sabalak, Abılay uranıyla hücumla kalkarak Kalmuk komutanlarından Şökaman ve Şarış'ı teke tek vuruşmada öldürerek Kazakların zafer kazanmasını sağlar. Başarısının ardından kimliğini ifşa etmesiyle sultan olduğu anlaşılır ve o günden sonra Abılay diye anılmaya başlar. Ebulmambet Han, kendi yerine Abılay'ın han olmasını teklif eder. Üç cüzün temsilcilerinin oybirliğiyle Abılay, han seçilir. Ava gittiği bir gün uyuduğu sırada Kalmuklar tarafından yakalanır. Kalmuklar, Abılay'dan öç almak için Abılay'ı esir alır. Rusların ve üç cüzden bütün Kazakların çabaları sonucunda Abılay serbest bırakılır. Kalmuklarla anlaşma yapılır. Anlaşma gereği Abılay, Kalmuk hanı Kaldan'ın yeğeni ile evlendirilir. Destan, Abılay'ın iç ve dış siyasetteki başarılarına kısaca yer vererek ölümüyle son bulur. Abılay'ın vasiyeti üzerine naaşı Hoca Ahmed Yesevî'nin yanına defnedilmiştir.

2. Sabalak: Destanın orijinal el yazması, Arap harfleriyle yazılmıştır ve Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi (OFK) El Yazmalar Arşivinde 657 numaralı dosyada yer alan 3. defterde saklanmaktadır. Destancısı belli değildir (Alpısbayeva, 2010b, s. 369). Bu nüsha Kazakistan'da Kazak Kiril harfleriyle ilk kez 2010 yılında Babalar Sözü serisinin 57. cildinde 203-214 sayfaları arasında yayımlanmıştır. Tamamı manzum şeklinde ve bentlerle tertiplenmiş 377 satırdan oluşur.

Destanın Özeti: Destanda Ebulmansur'un yetim kalıp Töle Biy'e sığınması, Töle Biy'in ona Sabalak adını vermesi, Töle Biy'in yanında çobanlık yapması, Kalmuklarla yapılan savaşta teke tek mücadele için gönüllü olması ve Kaldan'ı

öldürüp ilk kahramanlığı göstermesiyle sultan olduğunun anlaşılması anlatılmaktadır. Ebulmansur, ilk kahramanlığından sonra Abılay adını alır ve üç cüzün hanı olarak tahta oturur.

3. Abılay Han Äñgimesi: Asıl nüsha Kazakistan İlimler Akademisinin (OFK) El Yazmalar Arşivinde 1337 yer numaralı 7. defterde saklanmaktadır. Destan 1925 yılında Arap harfleriyle yazıya geçirilmiştir. El yazmayı 1940 yılında Sevbin Bektaş, Kazakistan İlimler Akademisi'nin kütüphanesine bağışlamıştır. Destanı söyleyip yazıya geçirenin Abay'ın öğrencisi ve dostu Kökbay Janatayulı olduğu sanılmaktadır. Çünkü destanın sonunda “Cemaat el açıp dua et, Kökbay'ın söylediğinin sonu bu” şeklinde dizeler bulunmaktadır. El yazmanın sonunda ise “Kunambayev, 25.II.25 g.” imzası yer alır. Bu imza, defterin Kunanbayev soyuna ait olduğunu göstermektedir (Alibekulı, 2010a, s. 370).

“Abılay Han Äñgimesi”, ilk olarak 1985 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki “Ułttar” matbaasından çıkan “Kazak Kissaları” adlı kitapta yayımlanmıştır. Metnin sonunda “Şeriyaz'dan Sultanbayulı'nın verdiği nüshaya göre düzenlendi” ibaresi yazılıdır. Bunun dışında destan ile söyleyeni ya da derleyicisi hakkında bilgi verilmemiştir. Bu destan, Kazakistan'da “Jas Alaş” gazetesinin 25 Aralık 1991 tarihli baskısında bunun yanı sıra “Abılay Han” ve “Tarihî Jırlar” adlı kitaplarda da yayımlanmıştır ancak bu yayınlarda kimi hatalı okumalara rastlandığı için Babalar Sözü serisinde asıl el yazması nüsha esas alınarak Kazak Kiril harflerine aktarılmıştır.

“Abılay Han Äñgimesi”, Babalar Sözü Külliyyatı'nın 57. cildinde 215-248. sayfaları arasında yer almakta olup tamamı manzum 1056 dize hacmindedir.

Destanın Özeti: Abılay Han'ın yanı sıra Sarjan, Kenesarı ve Navrızbay'ın kahramanlıklarını da anlatıldığı daireleşmiş bir destandır. Destanın ilk dairesinde; Ebulmansur'un yetim kalıp Töle Biy'e sığınması, Töle Biy'in ona Sabalak adını vermesi, Töle Biy'in yanında çobanlık yapması, Kalmuklarla yapılan savaşta teke tek mücadele için gönüllü olması ve Kaldan'ı öldürüp ilk kahramanlığı göstermesiyle sultan olduğunun anlaşılması anlatılmaktadır. Ebulmansur, ilk kahramanlığından sonra Abılay adını alır ve üç cüzün hanı olarak tahta oturur. Destanın ikinci dairesinde Abılay'ın ölümünden sonra başa geçen Gubaydolla'nın Ruslar tarafından esir alınması, Sarjan ve Esengeldi Sultanların şehit edilmesi anlatılmaktadır. Son dairede ise Kenesarı'nın yiğitliğinden söz edilip onun yönlendirmesi sonucunda Navrızbay'ın Gubaydolla'yı esaretten kurtarma girişimiyle dört Rus'u esir alması anlatılmaktadır.

4. Abılay Tuwralı Jır: Bu destanı ilk kez 1885 yılında Şokan Velihanov halk ağzından derlemiş ve yazıya geçirmiştir. Arap harfleriyle Kazakça-Kırgızca karışık yazılmış olan destanın el yazması Moskova'da Ortalık Memlekettik Edebiyet jene Öner Muragatındaki 118 numaralı dosya, 1. dizi, 469 numaralı iç pakette 4.-5. sayfalar arasında saklanmaktadır. Destanı ilk kez A. H. Margulan, Ş. Velihanov'un beş ciltlik bütün eserlerinin toplandığı seride Arap harfleri ile neşredip sonuna C. Karmışev ile birlikte Rusça çevirisini vermiştir. Kazakça olarak ilk kez S. Devituli tarafından 1993 yılında "Abılay Han" adlı kitabın 70-77. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Bunun ardından destan, asıl el yazma esas alınarak tekrar gözden geçirilip 1995 yılında ikinci kez yayımlanmıştır (Alibekuli, 2010b, s. 373). Alibekuli'na göre bu iki yayında da Arap harflerinden Kiril harflerine aktarmada hatalar vardır. Bu yüzden Babalar Sözü'nün 57. cildinin 249-257. sayfaları arasında yer alan destan, Alkey Margulan'ın düzenleyip neşrettiği Şokan Velihanov'un beş ciltlik külliyyatının birinci cildindeki Arap harfleriyle basılan nüsha esas alınarak hazırlanmıştır (2010: 374). Bu nüsha 270 dizeden oluşan tamamı manzum bir metindir.

Destanın Özeti: Kırgızların, Kazakların bazı kabilelerini yağmalaması üzerine Javgaş adlı bir Kazak çocuk, Abılay Han'a gidip durumlarını anlatır ve ondan intikamlarını almasını ister. Abılay Han, Kırgızlara karşı sefere çıkar ve Sarıbel'de Kırgızları yener. Daha sonra Kırgız Sadır ile yaptığı savaşta onu da yener ve Ateke Jırık adlı bir Kırgız'ı öldürür. Destan, Ateke Jırık'ın kızının ağıtıyla sona erer.

5. Kaldan Seren Abılaydı Tutkınga Alganı: Destanın orijinal nüshası Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi (OFK) El Yazmalar Arşivinde 829 dosya numarasıyla, 3. defterde saklanmaktadır. Anlatmayı Salık Jayav Musin 7 Ekim 1940 tarihinde Arap harfleriyle yazıya geçirmiştir. Destan, ilk kez 1995 yılında Bilim Basımevi'nde yayımlanmıştır. Alibekuli, bu yayında bazı okuma hatalarına rastladıkları gerekçesiyle Babalar Sözü'nde asıl nüshadan yararlandıklarını belirtmektedir (Alibekuli, 2010c, s. 376). Babalar Sözü Külliyyatı'nın 57. cildinin 257-272. sayfaları arasında bulunan destan, manzum şeklindeki 460 dize ve sonunda yer alan mensur kısa bir pasajdan oluşur.

Destanın Özeti: Abılay Han, avda uyuyakaldığı esnada Kalmuklara esir düşer. Kaldan Seren, yakaladıkları kişinin Abılay olup olmadığını anlamak için sınıdıktan sonra emin olur. Oljabay Batır, kendisini yakalamaya gelen bin Kalmuk askerini esir

alır ve Abılay'ı kurtarmak için onları rehin tutar. Kaldan, askerlerini kurtarmak için Abılay'ı serbest bırakmaya razı olur, Abılay'ı kızı Tobış ile evlendirip yurduna gönderir. Oljabay Batır, rehin tuttuğu Kalmuk askerlerini bırakır ve Kaldan ile görüşerek Sarıarka'nın bir kısmının kendisine bırakması konusunda anlaşır.

6. Sabalak – Abılay Han: Oljabay Nuralıulı'nın terennüm ettiği “Sabalak – Abılay Han Destanı” ilk kez “Juldız” dergisinin 1992 yılında çıkan 7. sayısında yayımlanmıştır. Destanın bu nüshasını Oljabay'ın oğlu Kazıbek, 1986 yılında Akselev Seydimbek'e teslim etmiştir. Oljabay Nuralıulı'nın eserleri Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi El Yazmalar Arşivinde 1618 numaralı dosyada saklanmaktadır. Babalar Sözü Külliyyatı'nın 57. cildinin 273-293. sayfaları arasında tamamı manzum 652 dizeden oluşan “Sabalak – Abılay Han Destanı” bu nüsha esas alınarak hazırlanmıştır (Alibekulı, 2010d, s. 377).

Destanın Özeti: Ebulmansur yetim kaldıktan sonra kimliğini gizleyerek Töle Biy'e sığınır. Sabalak adını alarak Töle Biy'in hayvanlarına bakmaya başlar. Kalmuklarla yapılacak savaştan haberdar olur ve savaşa katılır. Üç cüzün katıldığı büyük orduda Sabalak da yerini alır. Teke tek vuruşmada Şarış'ı öldürerek ilk kahramanlığını gösterir. Kalmuk kalesine Abılay uranıyla hücum eder ve savaşın kazanılmasını sağlar. Bundan sonra Abılay adını alır ve han ilan edilir.

7. Sabalak (Kissa): Sabalak Destanı, ilk kez 1993 yılında basılan “Abılay Han” adlı kitapta yayımlanmıştır. Destanın asıl nüshası Kazakistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Kütüphanesi El Yazmalar Arşivinde 1177 numaralı dosyada saklanmaktadır. Derleyip yazıya geçiren ozan, Meşhur Jüsip Köpeyev'dir¹². İcracısı belli değildir.

1920'li yıllarda Jetisu civarında yazıya geçirildiği bilinen Arap harfli nüshanın 657 numaralı dosyada 1940 yılında Latin harflerine çevrilmiş bir kopyası bulunmaktadır, kimin çevirdiği ise belli değildir. 1170 numaralı dosyadaki “Abılay Han” metninin içeriği buna çok benzerdir. 1327, 1661 numaralı dosyalarda da kopyaları bulunmaktadır (Jarılğan, 1981, s. 17). Çalışmamızda Kazak Kiril

¹² 1857-1931 yılları arasında yaşamış olan Meşhur Jüsip Köpeyev, kendisi de bir halk ozanı olmakla birlikte yaşamı boyunca Kazak halk edebiyatı ürünlerini derlemiştir. Pavlodar oblastının Bayanavıl ilçesinde doğmuş, Buhara'da ve Taşkent'te okuyarak Orta Asya halklarının edebiyatıyla tanışmıştır. M. Köpeyev'in “Mes” şeklinde adlandırdığı dört ciltlik el yazması derlemeleri Kazakistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Kütüphanesi'nin el yazmalar koleksiyonunda saklanmaktadır (Jarılğan, 1981, s. 16).

Alfabesinden Türk Latin Alfabesine çevirip Türkiye Türkçesine aktardığımız Sabalak Destanı, Babalar Sözü külliyyatının 57. cildinde 294-306. sayfaları arasında yer almaktadır. Eser, bentler hâlinde manzum şekilde tertiplenmiş 350 dize ve bunun ardından gelen 1 sayfalık mensur kısımla son bulmaktadır.

Destanın Özeti: Ebulmansur, yetim kaldıktan sonra Türkistan'a Ebulmambet Han'a gelir. Hanın ilgisiz davranması üzerine Ulu Cüz Üysin'e, Töle Biy'in yanına gider, kimliğini herkesten gizler, Sabalak adını alarak çobanlık yapmaya başlar. Bir gün yilkının içinde otururken Bögenbay ile karşılaşır. Bögenbay ile Kalmukları yağmalarlar. Bögenbay ona Narkızıl adlı atını hediye eder ve Kalmuklara yapılacak büyük savaşa davet eder. Sabalak, büyük sefere katılır. Sabalak, büyük savaşta düşmana Abılay uranıyla saldırır ve galip gelir. Bu kahramanlığının ardından soylu olduğu anlaşılır. Ebulmambet, tahta çıkmasını teklif eder ancak Abılay, ona güvenmediği için reddeder. Abılay, Töle Biy'e de güvenmediği için Orta Cüz'e gider. Karavıl'da Devletkeldi adlı bir zengin hayvanlarına çobanlık yapar. Orada Kalmuk istilacılarına karşı savaşarak halkın sevgisini kazanır ve han ilan edilir. Kırk sekiz yıl hanlık yapar. Altmış sekiz yaşında vefat eder. Destanın nesirle verilen son kısmında Abılay'ın Kırgızlarla savaştığı ve onları yenip antlaşma yapmak zorunda bıraktığı, antlaşmada Kazak-Kırgız sınırlarının belirlendiği anlatılır.

8. Abılay men Oljabay: Abılay ile Oljabay Destanı, Babalar Sözü Külliyyatı'nın 57. cildinin 307-313. sayfaları arasında yer almakta olup tamamı manzum 209 dize hacmindedir.

Destanın Özeti: Abılay Han, önce Boşan adlı birini kuyuya atarak öldürür. Sonra Kazıbek'in torunu Janatay'ı haksız yere zindana attırır. Bu durumdan rahatsız olan halk, Oljabay Batır'a gidip Abılay Han'ı şikâyet ederler. Oljabay da Abılay'ı ikaz eder. Abılay Han, pişman olur ve Janatay'ı serbest bırakır. Destanda Oljabay'ın amansız bir hastalık sonucu vefat ettiği anlatılır.

9. Sabalak, Abilmansur, Abılay Han: Destanın ozanı da derleyeni de belli değildir. Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesine (OFK) 1946 yılında gelmiştir, buradaki El Yazmalar Arşivinde 657 numaralı dosyada 5. defterde saklanmaktadır. Babalar Sözü'ndeki yayın, adı geçen nüshaya göre hazırlanmıştır (Saltakova, 2010a, s. 381). Bu nüshanın aynı arşivde 1338 numaralı dosyada bir kopyası bulunmaktadır (Jarılğan, 1981, s. 26). "Sabalak, Abilmansur, Abılay Han Destanı" Babalar Sözü

Külliyatı'nın 57. cildinde 314-337. sayfalar arasında yer almakta olup tamamı manzum 720 dize hacminde. Bu destan Babalar Sözü'nden önce yayımlanmamıştır. Destandan “Kazak Adebieti Tarihi”nin birinci cildinde bahsedildiği görülmektedir.

Destanın Özeti: Abılay Han, on bir yaşındayken babasını Fars hanının öldürmesiyle yetim kalır ve Buhara'dan ayrılarak Atıgay'a gelir. Atıgay'da Şömişbay adlı bir beyin yanında Sabalak adını alarak çobanlık yapmaya başlar. Kışın sert geçeceğini ön gören Sabalak, Şömişbay'ın sürüsünü Kazılık Dağı'na götürür. Baharda döndüğünde kışın oldukça çetin geçtiğini ve Şömişbay'ın geride kalan mallarının hepsinin telef olduğunu görür. Sabalak'ın getirdiği sürü sayesinde Şömişbay, zenginliğine kavuşur. Sabalak, Şömişbay'ın yanında beş yıl kaldıktan sonra Ulu Cüz'e gitmek üzere yola çıkar. Ulu Cüz'de Ebulmambet Han'ın yanına gidip orada çobanlık yapmaya başlar, aradan dört beş yıl geçer. Bir gün sürünün başındayken akkuş donunda bir albastı ile karşılaşır. Albastı, ona dedesinin adının Abılay olduğunu, filan günde Kalmuklarla savaşta Konkay Seren'in karşısına Abılay uranıyla çıkıp savaşmasını, bu savaşta zafer kazanıp han ilan edileceğini söyler. Olaylar albastının dediği gibi gerçekleşir. Bu zaferden sonra kahraman, Abılay adını alır. Ebulmambet Han,, Orta Cüz hanı Sameke'nin vefat etmesi üzerine boşalan hanlığa Abılay Han'ın geçmesini teklif eder, halk da kabul eder.

10. Abılay Han – Ak Atan: Doğu Türkistan Kazaklarından derlenip yazıya geçirilmiş ve ilk kez 1991 yılında Pekin'de basılan “Kazak Kissaları” adlı kitapta yayımlanmıştır. Babalar Sözü'nde yayımlanan metin de bu kitaptan alınmıştır. Destanın derleyicilerinden biri A. Nabiulı'dır. Destan, Kazakistan'da 1995 yılında “Kazak Halık Adebieti” serisinin içinde “Tarihiy Jırlar”ın 1. cildinde yayımlanmıştır (Saltakova, 2010b, s. 381). Babalar Sözü'nün 57. cildinin 338-360. sayfaları arasında yer almakta olup tamamı manzum 704 dizedir.

Destanın Özeti: Ebulmansur, çocukluğunda yetim kalınca Töle Biy'in evine gelir, Sabalak adını alarak Töle Biy'in hayvanlarına bakmaya başlar. On yedi yaşına geldiğinde Cungar istilasının gelmesi üzerine düzenlenen sefere katılır. Savaşta Şarış'ı öldürür ve Abılay uranıyla düşmanlara at koşturur. Bu zaferden sonra kahraman, Abılay adını alarak üç cüze han olur. Abılay Han bir gün, develerin arasında gezerken akbaş bir deveyle karşılaşır, deve onu evine kadar takip eder ve etrafından ayrılmaz. Abılay'a rüyasında gördüğü evliyalara, bu devenin kerametli olduğunu söylerler. Abılay, Kalmuklarla savaşa giderken deve de onları takip eder. Seferde

Abılay'a okun ucuna iliştirilmiş bir not atılır. Notta en güvendiği nöbetçisi tarafından suikaste uğrayacağı yazılıdır. Abılay gece yarısı uyumaz, otağının dışına çıkar. Nöbetçi Malik, tam Abılay'a saldıracakken akbaş deve Malik'e saldırarak onu yere serer. Malik'in Hokand Hanı'nın casusu olduğu anlaşılır. O ihbar notunu yazan adamın da Hokand Hanı'nın haksız yere dilsiz bıraktığı bir adam olduğu ortaya çıkar.

Kabanbay ile İlgili Anlatmalar

Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı'na bağlı Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi¹³ ile Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün¹⁴ el yazmalar arşivlerinde Kabanbay Batır ile ilgili destanların yirmiden fazla nüshası bulunmaktadır. Metinlerin karşılaştırılması neticesinde destanın birçok versiyonu olduğu anlaşılmıştır. Yaptığımız araştırmalarda ise Kabanbay Batır ile ilgili destanlardan on altı nüsha tespit ettik. Bunlardan altısı Babalar Sözü serisinde yer almamaktadır.

Kabanbay Batır ile anlatmaların Babalar Sözü'nde yer almayan nüshaları şunlardır:

1. “Kabanbay Batır” adlı yazma OFK'da 666 numaralı dosyada bulunmaktadır. 10 sayfadır. Sarı kâğıda siyah mürekkeple Arap harfleriyle yazılmıştır. Jırşısı, Nuğman Baymatayulı tarafından icra edilmiştir. Derleyicisi Rahmetulı tarafından ise 1946'da Tarbagatay'da yazıya geçirilmiştir (Jarılğan, 1981, s. 115). Ateke Jırık'ın kızı akbaş devesini yedeğe alıp gelir ve babasının ölümünden dolayı fidye ister. İncelediğimiz metinlerde fidye isteyen kız, Kalmuk kızı diye geçmektedir. Kabanbay'ın savaştığı düşman da Kırgız değil Kalmuk olmuştur.

2. “Kabanbay Batır” başlıklı yazma, beyaz kâğıda mavi tükenmez kalemle Arap harfleriyle yazılmıştır. 1946 yılında Tarbagatay'da yazılan nüsha, 7 sayfa olup OFK'da 666 dosya numarasıyla saklanmaktadır.

Jırşısı Doğu Kazakistan'dan Dükenbay akın, derleyicisi ise Rahmetulı'dır. Diğer nüshalardan farklı olarak Kırgızlar kendi arasında anlaşmazlık olmasına dikkat çekilir. Kırgızlardan Ateke Jırık, Nayman'ın Baycigit köyünü yağmalar. Kabanbay

¹³ Qazaqstan Respublicası Bilim jäne Ğılım Ministriginin Ortalıq Ğilmiy Kitaphanası.

¹⁴ M. O. Ävezov Atındağı Ädebiet jane Öner İnstitutının Qoljazbalar Qorı.

Batır'ın yiğitlerinden Janibek, savaşmadan geri döner. Yazma burada sona ermektedir. Görüldüğü gibi destan eksiktir.

3. “Karakerey Kabanbay” adlı yazma Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü El Yazmalar Arşivinde 137 numaralı dosyada saklanmaktadır. 1956 yılında düzenlenen Tavlı-Altay Ekspeditsiyası adlı araştırma gezisinde Petrov Arsenti Nikolayeviç (Kazakça adı Kудaybergen Şontayulı) tarafından derlenmiş Kazak Kiril harfleriyle yazılmıştır (Jarılган, 1981, s. 118).

Destanın özeti şu şekildedir: Kabanbay Batır, çok hastadır. Ziyaretine gelenler, içinde ukde kalıp kalmadığını sorarlar. Kabanbay da gençliğinde başından geçen bir hadiseyi anlatır. Kabanbay, bir gün kırk yiğitle akına gidip çok sayıda hayvanla döner. Yoldaşlarını ileri gönderip kendi takipçileri pusuda yürürken tek başına bir atlı gelip Kabanbay'ı mızrak ile atından düşürür ve köyüne götürüp birkaç gün tutsak eder. Kabanbay'ı zorla alıkoyan atlı, aslında erkek gibi giyinen bir kızdır ve Kabanbay'a aşkını ilan eder. Kabanbay Batır, kızla sözleşir, ikisi birlikte Kabanbay'ın memleketine doğru yola çıkarlar ancak yolculuk esnasında kız, gölde yıkanırken Kabanbay'ın kıza nazarı değer ve kız ansızın ölür. Kabanbay Batır, bunu ömrü boyunca en çok üzüntü duyduğu olay olarak anlatır.

4. “Kissa Mambetov Kabanbay” adlı Arap harfli el yazma, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü El Yazmalar Arşivinde 339 numaralı dosyada saklanmaktadır. Derleyicisi Azimjan Kurmanov'dur. Destanda Abılay Han'ın düşmana karşı sefere çıkması, askerlere komutanlık yapması, zafere ulaşması, Kabanbay'ın halkı koruyan bir “bahadır” olarak ilan edilmesi anlatılmaktadır. Manzum şeklindedir, 30 sayfadır.

5. “Kabanbay” başlıklı nüsha, Adilbekov Kıdırmolda (1901-1985) tarafından icra edilmiş, Galımbekulı Makiş tarafından derlenmiştir. Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü El Yazmalar Arşivinde 1125 numaralı dosyada 158-159 numaralı defterde saklanan yazma, Kiril harfleriyle yazılmış olup 13 varak, 26 sayfadan oluşur.

Destanın özeti şu şekildedir: Kabanbay'ın köyünü Kalmuklar istila eder. Bunun üzerine üç cüzden bahadırlar Abılay Han önderliğinde toplanırlar. Teke tek dövüşte önce Barak Batır, ondan sonra da Kabanbay, Kalmuk'un en iyi bahadırlarını yenerler. Bu savaştan kazanılan ganimetin paylaşımında anlaşmazlık çıkar. Bunu Bukar Jırav kendi yöntemleriyle çözüme kavuşturur. Yaşlanan Kabanbay amansız bir

hastalığa yakalanır. Kalmuklar bunu fırsat bilip Kazaklardan öç almak isterler. Kabanbay Batır yaşlılığına bakmadan Kubas ata binip Kalmuk’a karşı savaşır ve Kalmukları Kazak topraklarından kovup kendisi savaşın sonunda can verir. Kabanbay, bu mücadelesiyle ataların emanetinin nasıl korunması gerektiğini göstermiş ve bu şekilde ardında kalanlara vasiyet bırakmış olur.

6: “Kabanbay men Devletbay Jırı” adlı destan, Kayırbayev Anvarhan tarafından derlenmiştir. Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü El Yazmalar Arşivinde 1124 numaralı dosyada, 114 numaralı defterde saklanmaktadır.

Destanın özeti şu şekildedir: Kazak-Kalmuk savaşını Kazaklar kazanır. Kabanbay, Kalmuk bahadırı Jırık’ı teke tekte yener. Kalmuk’tan ele geçen ganimetin paylaşımında anlaşmazlık çıkaran Kabanbay’ın kardeşi Devletbay öfkelenip köyü terk eder. Kabanbay, yaşı ilerlediğinden amansız bir hastalığa yakalanır. Devletbay’a Kabanbay’ın ağırlaştığını bildirirler. Bunun üzerine Devletbay, hemen yola çıkar. Bu esnada Kabanbay’ın hastalanıp yatağa düştüğünü öğrenen Kalmuk bahadırı Jırık, Kabanbay hâlâ hayattayken ondan öç almak için üç yüz askerle köyü istila eder. Kabanbay, yaşına da hastalığına da bakmadan hücumla kalkar ve Kalmukları kırıgına uğratarak oradan kovar. Jırık’ı alıp getirme işini Devletbay’a bırakır. Kabanbay, önüne sürüp getirilen Jırık’ın başını vurur ve ardından hayata gözlerini yumar.

Babalar Sözü serisinin 58. cildinde Kabanbay Batır ile ilgili dokuz destan bulunmaktadır. Tezimizde bunların hepsini Türkiye Türkçesine aktararak inceledik. İlgili anlatımların nüsha bilgileri ve özetleri şu şekildedir:

1. Kissa Er Kabanbay: Destan, ilk olarak “Şalgın” dergisinin 1981 yılında çıkan 2. sayısında yayımlanmıştır. Bu metin daha sonra 1991 yılında Z. Sanık ile B. Sadıhan’ın Almatı’da hazırladığı “Karakerey Kabanbay” adlı kitapta da basılmıştır (Abılkasımov & Korabay, 2010, s. 400). Babalar Sözü’nün 58. cildinin 167-194. sayfaları arasında yer alan metin, bu kitabın 75-101. sayfaları arasından alınmıştır. Tamamı manzum şeklinde tertiplenen destan, 917 dize hacmindedir.

Destanın Özeti: Kabanbay’ın Karakesek kabilesini Kırgızlar yağmalar. Kabanbay, diğer bahadırlarla birlikte Kırgızlardan intikam almak için sefere çıkar. Kırgızlarla yapılan savaşta Kabanbay, Ateke’yi öldürür. Ateke’nin kızı bir akbaş deveyle ağıt yakmaya gelir. Kabanbay, kıza üzülür, babasının cenazesini verip kıızı gönderir. Kızın devesini de ganimet yapar. Kabanbay’ın kardeşi Devletbay, bu deveyi

kendisine vermesini ister. Kabanbay vermeyince araları bozulur. Devletbay, yurdu terk edip Aşçısuv'a göçer, Kabanbay da Saribel'e gider. Kabanbay, Saribel'de çok ağır hastalanır. Bukar Jırav onu ziyarete gelir. Devletbay, Kabanbay'ın hasta olduğunu duyunca koşup gelir, barışırlar. Kabanbay'ın hasta olduğunu duyan Sadır, babası Ateke'nin intikamını almaya gelir. Kabanbay, dualar edip adaklar adayarak eski gücüne kavuşur ve Sadır'ı yener. Destan Kabanbay'ın vasiyetiyle sona erer.

2. Karakerey Kabanbay Batırdın Äñgimesi: Bu nüsha, Kazakistan'da daha önce hiçbir yerde yayımlanmamıştır. Kayırbek Omarulı adlı akından derlenip yazıya geçirilen destan, 1935 yılında Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi (OFK) El Yazmalar Arşivine bağışlanmıştır. Kimin bağışladığı belli değildir (Abılkasımov & Korabay, 2010, s. 403) Nüsha, arşivde 666 yer numaralı 6. defterde saklanmaktadır. Yazma, çizgili deftere kurşunkalemle Arap harfleriyle yazılmıştır. 34 sayfadır.

Babalar Sözü'nün 58. cildinin 195-218. sayfaları arasında yer alan metin, bu el yazmasına dayanarak hazırlanmıştır. Tamamı manzum, 811 dizedir.

Destanın Özeti: Kabanbay'ın kabileleri Kırgızlar tarafından yağmalanır. Kabanbay, diğer bahadırlardan da oluşan bir orduyla intikam almak için sefere çıkar. Kırgızlarla yapılan savaşta kahraman, Ateke'yi öldürür. Ateke'nin kızı, ağıt yakmaya gelir, yanında akbaş deve vardır. Kabanbay, kıza babasının cenazesini verip köyüne gönderir, yanındaki deveyi ganimet edinir. Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, akbaş deveyi kendisine vermesini ister, Kabanbay ise kabul etmez. Bunun üzerine iki kardeşin arasında geçen münakaşa sonucu Devletbay, köyü terk eder. Kabanbay'ın hastalanması üzerine geri döner ve barışırlar. Kabanbay'ın hasta olduğunu duyan Ateke'nin oğlu Sadır, intikam almaya gelir. Kabanbay, dualar edip adaklar adar ve son kez eski gücüne kavuşur. Destan, Sadır'i öldüren Kabanbay'ın bu zaferinin ardından yorgun düşerek vasiyetini söylemesiyle sona erer.

3. Kabanbay Tuwralı Jır: Daha önce hiçbir yerde basılmamış olan destanı Baslov Kurmangazı, 1946 yılında Bağıbay Mergenbayev'den derlemiştir (Abılkasımov & Korabay, 2010, s. 404). Destanın el yazması Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi El Yazmalar Arşivinde 666 yer numaralı 4. defterde saklanmaktadır. Çizgili deftere mavi mürekkeple Kiril harfleriyle yazılmıştır. Babalar

Sözü'nün 58. cildinin 219-238. sayfaları arasında yer alan metin, bu el yazma esasında hazırlanmıştır. Tamamı manzum 662 dizedir.

Destanın Özeti: Argın ve Nayman'ı Kalmukların yağmalaması üzerine Kabanbay, intikamını almak için bütün bahadırları toplayıp sefere çıkar. Bahadırlar, Alatau'da bir ay konakladıktan sonra savaş başlar. Kabanbay, Kalmuklara karşı yapılan savaşta teke tek vuruşmanın galibi olur. Düşman öldükten sonra kızı gelip ağıt yakar. Kabanbay, kıza babasının naaşını vererek yurduna gönderir. Kızın yanında getirdiği akbaş deveyi de kendisine ganimet olarak alır. Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, bu deveye hayran kaldığından ağabeyinden ister ancak Kabanbay vermeyeceğini söyler. Devletbay, Kabanbay'a küser ve köyü terk ederek Aşçısuv'a göçer. Bir yıl sonra Kabanbay, hastalanır. Devletbay'a Kabanbay'ın hasta olduğu ve çok az vaktinin kaldığı haberi ulaştırılır. Bunun üzerine köyüne dönen Devletbay, Kabanbay'la barışır. Destan, Kabanbay'ın Devletbay'a vasiyetini söylemesiyle sona erer.

4. Kabanbay Batırdın Kissası: Daha önce baskı yüzü görmemiş olan el yazma nüsha esas alınarak hazırlanmıştır. Şayahmet Karibayev, bu destanı halk ağzından derleyip yazıya geçirmiş ve 1947 yılında Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesine bağışlamıştır. İcracısı belli değildir (Abılkasımov & Korabay, 2010, s. 405-406). Yazma 1946 yılında çizgili deftere mavi tükenmez kalemle Kazak Kiril harfleriyle yazılmıştır. Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesinin El Yazmalar Arşivinde 666 yer numaralı 1. defterde saklanmaktadır. Babalar Sözü'nün 58. cildinin 239-255. sayfaları arasında yer alan metin, tamamı manzum 543 dizeden oluşur.

Destanın Özeti: Kırgızların Kabanbay'ın bir kabilesini yağmalaması üzerine Kabanbay, intikamını almak için bütün bahadırları toplayıp yola çıkar. Alatau'ya varırlar ve burada bir ay düşmanın gelmesini beklerler. Sonunda savaş başlar ve Kabanbay, teke tek vuruşmada Ateke Jırık'ı yener, ona öldürücü darbeyi Devletbay indirir. Ateke'nin kızı, yanında akbaş bir deveyle ağıt yakmaya gelir. Kızın hâline üzülen Kabanbay, onu esir almaz ve babasının cenazesini verip serbest bırakır, getirdiği deveyi ise ganimet olarak alır. Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, deveyi kendisine vermesini ister, Kabanbay ise bu isteğini reddeder. Bunun üzerine Devletbay, ağabeyine küserek köyü terk edip Kızılsuv'a göçer. Kabanbay da Sarıbel'e gider. Bir kış geçtikten sonra Kabanbay, çok ağır hastalanır. Devletbay'a haber verilir.

Devletbay, hemen koşup gelir ve barışırlar. Bu esnada Kırgızların Kabanbay'ın hastalığından istifade ederek kuşatma yaptığı haberi gelir. Kabanbay'ın dualar edip eski gücüne gelmesiyle destan sona erer.

5. Kabanbay Batır Kissası: 1976 yılında jırşı Tüsiphan Magziyev'in bağısladığı nüsha, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün El Yazmalar Arşivinde saklanmaktadır. İlk kez Babalar Sözü'nde yayımlanan metni M. Şafigi hazırlamıştır (Abılkasımov & Korabay, 2010, s. 387). Babalar Sözü'nün 58. cildinin 256-288. sayfaları arasında yer alan destan, tamamı manzum 1069 dizedir.

Destanın Özeti: Kalmuklar, Kabanbay'ın savaşta olduğu esnada onun kabilesini yağmalarlar. Bunu duyan kahraman, intikam yemini eder. Abılay Han başta olmak üzere bahadırlardan oluşan bir orduyla sefere çıkarlar. Alaköl'e varan ordu, burada bir ay kaldıktan sonra savaş başlar. Kabanbay, Kırgızlardan Ateke'yi teke tek vuruşmada yener. Ateke'nin kızı, yanında akbaş deveyle ağıt yakmaya gelir. Kabanbay, kıza babasını teslim edip yurduna gönderir, deveyi de ganimet olarak alır. Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, deveyi ister. Kabanbay'ın vermemesi üzerine çıkan tartışma sonrasında Devletbay, köyü terk edip Aşçısuv'a yerleşir. Kabanbay da Saribel'e gider, bir süre sonra çok ağır hastalanır. Devletbay'a onun hastalandığı haberi gelir. Devletbay, haberi alır almaz koşup gelir ve ağabeyiyle barışırlar. Kabanbay'ın hasta olduğunu duyan Ateke, intikamını almaya gelir. Kabanbay, dualar edip adaklar adayarak eski gücüne kavuşarak Ateke'yi öldürmeyi başarır. Bu zaferin ardından hastalığı ilerleyerek hayatını kaybeder.

6. Kabanbay Batır Tuwralı Jır: 1976 yılında halk akını Kıdırmolda Adilbekov'un icra ettiği nüshadır. Bu nüsha esasında hazırlanan metin, Babalar Sözü Külliyyatı'nın 58. cildinin 289-307. sayfaları arasında yer almakta olup tamamı manzumdur. 613 dizedir.

Destanın Özeti: Kalmukların, Kabanbay'ın kabilesini yağmalaması üzerine Kabanbay, kendisine yardıma gelen Abılay Han ve diğer bahadırlarla birlikte intikamını almaya gider. Yolda Kalmuklardan yakaladığı askerlere köyünü yağmalayan komutanın Kongıdır Jırık olduğunu öğrenir. Kongıdır Jırık'ı öldürür. Kongıdır'ın kızı ağıt yakmaya gelir, yanında akbaş deve vardır. Kabanbay, kıza babasının cenazesini verip yurduna gönderir, getirdiği deveyi ganimet alır. Diğer bahadırlar da kabul eder. Kabanbay, savaşta kendisini çok zorladığından hasta olur.

Kahramanın hastalandığını duyan Kalmuklardan Kongıdır'ın oğlu Kojıgır, intikamını almaya gelir. Kabanbay, dualar ederek eski gücüne kavuşur ve Kojıgır'ı yener. Destan, Kabanbay'ın vasiyetinin ardından vefatıyla sona erer.

7. Er Kabanbay: 1967 yılında halk akını Erjan Ahmetov'un icra edip bağışladığı nüsha, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün El Yazmalar Arşivinde saklanmaktadır. Babalar Sözü Külliyyatı'nın 58. cildinin 308-318. sayfaları arasında yer almaktadır. Tamamı manzum 359 dizedir.

Destanın Özeti: Bir gün Kabanbay, Kırgızlara karşı savaşmak ister. Bunun üzerine bahadırlar toplanır. Savaşta, teke tek vuruşmada Kabanbay, Kırgız bahadırını öldürür. Ölen Kırgız'ın kızı ağıt yakmaya bir akbaş deveyle gelir. Kabanbay, deveyi ganimet edip kızı babasının cenazesıyla birlikte köyüne gönderir. Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, deveyi ister. Kabanbay vermeyince Devletbay, başka yere göç eder. Kabanbay, amansız hastalığa yakalanır. Devletbay, bunu duyunca yurduna döner ve barışırlar. Kahramanın ölüm döşeginde olduğunu duyan Kırgızlardan Ateke Jırık, yağmaya gelir. Kabanbay, adaklar adar, dualar eder ve gücüne kuvvetine kavuşur. Ateke'yi öldürür ve yorgun düşerek hayatını kaybeder.

8. Er Kabanbay: 1934 yılında Semey Folklorlık Ekspeditsiyası tarafından yapılan araştırma gezisinde kafilenin üyelerinden Saken Bayırbekov derlemiştir. Semey'in hangi köyünden derlediği belli değildir. Metin, çizgili deftere mavi mürekkeple Arap harfleriyle yazılmıştır. Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesinin El Yazmalar Arşivinde 666 envanter numaralı 2. defterde saklanmaktadır. Babalar Sözü Külliyyatı'nın 58. cildinde 319-340 sayfaları arasında yer alan metni M. Şafığı hazırlamıştır. Tamamı manzum 721 dize hacmindedir.

Destanın Özeti: Kırgızların Karateke'yi yağmalaması üzerine Kabanbay, diğer bahadırlarla savaşa çıkar. Alatav'da bir ay kaldıktan sonra savaş başlar ve Kabanbay, teke tek mücadelede Kırgız bahadırını öldürür. Ölen düşmanın kızı, yanında akbaş deveyle gelip ağıt yakar. Kabanbay, bu deveyi ganimet edinir. Kızı, babasının cenazesıyla birlikte evine gönderir. Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, bu deveyi almak ister, kahramanın kabul etmemesi üzerine Devletbay küsüp Aşçısuv'a göç eder. Bu olaylardan sonra Kabanbay, çok ağır hastalanır. Devletbay, durumunu öğrenince çıkıp gelir ve barışırlar. Kırgızlardan Sadır, onun hastalandığını fırsat bilerek yağmaya gelir. Kabanbay dualar ederek gayretlenip Sadır'ı yenmeyi başarır. Destan, Kabanbay'ın bu

zaferden sonra yorgun düşüp vasiyetini söylemesiyle sona erer.

9. Karakerey Kabanbay Batır: Mavli Sagımbayev'in icra ettiği bu nüsha, Kazakistan'da ilk kez 2005 yılında folklorist Prof. B. Ş. Abılkasımov'un hazırladığı "Kabanbay Batır" adlı kitapta yayımlanmıştır. Babalar Sözü'nün 58. cildinin 341-359. sayfaları arasında yer alan metin, bu kitaptan alınmıştır. Manzum şeklindeki 549 dizenin ardından gelen bir sayfa kadar mensur kısımdan oluşur.

Destanın Özeti: Kırgızlardan Amanalı adlı bir bahadır, Kabanbay'ın bir köyünü yağmalar. Kabanbay, diğer bahadırlarla birlikte öcünü almaya gider. Kabanbay, Amanalı'yı öldürür. Amanalı'nın kızı, babasına ağıt yakmaya gelir, yanında bir deve vardır. Kabanbay, kızı esir almaz, babasının naaşıyla birlikte evine gönderir, devesini ganimet olarak alır. Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, deveyi kendisine vermesini ister. Kabanbay, bu isteği geri çevirir. Böylece Devletbay, başka yere göç eder. Aradan yedi yıl geçer. Kabanbay, çok ağır hastalanır, ölüm döşeğindedir. Devletbay, bunu duyar duymaz gelir ve kahramanla barışırlar. Kabanbay, daha önce istediği deveyi ona verir. Amanalı'nın kardeşi Bilal, Kabanbay'dan intikam almaya gelir. Kabanbay, vasiyetini söyleyip son kez gayrete gelerek Bilal'le savaşır ve onu öldürmeyi başarır. Bu zaferden sonra hayatını kaybeder.

Kullanılan Terimler

Akın: Kazak Türkçesinde şair anlamına gelen terimin sözlü kültürde ozan karşılığı da vardır.

Jır: Kazak Türkçesinde destan, şiir, halk şarkısı anlamlarına gelmektedir. Tezde destan anlamında kullanılmıştır. İkinci bölümde bu konuda ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Jırşı: Kazak Türkçesinde destancı anlamına gelmektedir. İkinci bölümde jırav ile jırşı arasındaki farklara değinilmiştir.

Sözlü kültür: ABD'li bilim insanı Walter J. Ong, yazının varlığından habersiz kültürleri *birincil sözlü kültür*, yazının içselleştiği ve bilginin yazı aracılığıyla aktarıldığı kültürleri *yazılı kültür*, elektronik çağdaki sözlü kültür varlığını ise *ikincil sözlü kültür* olarak adlandırır (Ong, 2012). Çalışmamızda "sözlü kültür" terimini Ong gibi birincil ve ikincil şeklinde bir ayrıma tâbi tutmaksızın sözlü bir geleneğe sahip

kültürleri karşılamak için yalnızca *sözlü kültür*, bu kültürün nesilden nesle aktarılan unsurları için ise *sözlü kültür ürünleri* terimlerini kullandık.

Versiyon: Aynı metnin dar bir çevredeki her bir anlatımına versiyon denir. Tezde, Öcal Oğuz'un versiyon terimi için önerdiği “benzer metin” (Oğuz, 1999) terimi kullanılmıştır.

Yazılı kültür: Yazıyı etkili bir şekilde kullanan toplumların kültürleri için çalışmalarda alışlageldiği üzere “yazılı kültür” teriminden istifade ettik.

Sözlü kültür: Yazıyla hiç tanışmamış ya da yazının içselleşmediği toplumların kültürlerini ifade etmekle birlikte tezde daha çok halk kültürü karşılığında kullanılmıştır.

Tezin İçeriği

Tezde, birinci bölümü “Giriş” başlığı oluşturmaktadır.

İkinci bölüm “Kazak Destancılık Geleneği Bağlamında Tarihî Destanlar” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde önce Kazak destancılık geleneğinin genel özelliklerinden bahsedilmiş, daha sonra Kazak destanlarının sınıflandırılmasında Kazak tarihî destanlarının yeri konusu ele alınmıştır. Bu bölümde Kazak tarihî destanlarıyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar gözden geçirilmiş, şimdiye kadar ortaya konulmuş olanlara ek olarak konuya ilişkin görüşlerimize yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm “Abılay Han ve Kabanbay Batır ile İlgili Destanlarda Destan-Tarih İlişkisi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde önce Kazak Hanlığının kuruluşundan önceki tarihî süreçten söz edilmiş, daha sonra kuruluşundan 18. yüzyıla kadar Kazak Hanlığı tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Bölümün bundan sonraki kısmına “Abılay Han” ve “Kabanbay Batır” olmak üzere iki alt başlık daha eklenmiştir. “Abılay Han” alt başlığında önce Abılay Han’ın tarihsel kişiliği ve Abılay Han devri hakkında tarihî bilgiler verilmiş, daha sonra on destan metni, tarihle ilişkileri bakımından incelenmiştir. “Kabanbay Batır” alt başlığında ise aynı şekilde önce Kabanbay Batır’ın tarihsel kişiliği ve hayatı hakkında bilgiler verilmiş, daha sonra dokuz destan metni, tarihle ilişkileri bakımından incelenmiştir.

Dördüncü bölüm “Abılay Han ve Kabanbay Batır Destanlarının Karşılaştırılması” başlığını taşır. Bu bölümde daha önce yapılan destan inceleme

metotlarındaki epizot sınıflandırılmasından hareketle yeni bir şema geliştirilmiş ve destanlar bu epizot şemalarına göre karşılaştırılmıştır.

Beşinci bölümde destan metinleri yer almaktadır. Abılay Han ile ilgili on, Kabanbay Batır ile ilgili dokuz destan metni, Kazak Kiril Alfabesi'nden çeviriyazıları yapılmak suretiyle Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış ve karşılıklı olarak verilmiştir.

Altıncı bölümde, elde edilen tespitler ve tezde varılan sonuçlar, “Sonuç” başlığı altında verilmiştir.

Çalışma; Kaynaklar, Ekler ve Öz Geçmiş ile tamamlanmıştır.

2. KAZAK DESTANCILIK GELENEĞİ BAĞLAMINDA TARİHİ DESTANLAR

2.1. Kazak Destancılık Geleneğinin Genel Özellikleri

Kazak Türkçesinde destan; Türkçe kökenli “jır”, Eski Yunancadan Kazak Türkçesine Rusçanın etkisiyle geçen “epos” ve Farsçadan gelen “dastan” terimleriyle, destancı¹⁵ ise “jırav”, “jırşı” ve “akın” terimleriyle karşılanmaktadır.

Jır, Eski Türkçedeki yır/ır kelimesinin söz başı y>c>j değişimine uğramış hâlidir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te “yır” olarak geçen kelimenin “ır” şeklinin de bulunduğunu belirten Kaşgarlı Mahmud, yır maddesine “şarkı” anlamını verir ve “çoğunlukla gazel için” kullanıldığını ifade eder (Kaşgarlı, 2014, s. 349). Reşit Rahmeti Arat ise “yır” kelimesinin Çağatay Türkçesinde “yir”, Kazan Tatar ve Kazak Türkçelerinde ise “cır” şeklinde olduğunu ve “şarkı, irticalen söylenen türkü” anlamlarına geldiğini belirtir (Arat, 1991, s. XV). “jır” Kazak Türkçesinde destan karşılığında kullanılmasının yanı sıra türkü, halk şarkısı ve genel olarak şiir anlamlarına gelir. Kazak halk edebiyatında jır, aynı zamanda 7-8'lik hece ölçüsünün kullanıldığı nazım birimi serbest bir nazım şeklidir. Destanda 7-8'lik hece ölçüsü kullanıldıysa o destan jır nazım şekliyle; 11'lik hece ölçüsü kullanıldıysa da öleñ¹⁶ tarzıyla oluşturulmuş demektir. Jır ya da öleñ kullanılmış olması fark etmeksizin her iki durumda da ortaya çıkan destan “jır”dır. Destancı destanı hiç bentlere ayırmadan sonuna kadar bir bütün hâlinde anlatabilir ya da konudan konuya geçerken birkaç cümlelik nesrin ardından kaldığı yerden manzum şeklinde devam edebilir. Bazen anlatının devamında hece ölçüsünü değiştirebilir, böylece aynı anlatmada hem jır hem de öleñ nazım şekillerini bir arada kullanmış olur. Jırlarda nazım birimi ve kafiye düzeni belli değildir, öleñler¹⁷ ise genellikle dörtlükler hâlinde ve belli bir kafiye düzenine göre oluşturulur.

¹⁵ Kazak sözlü kültüründe destanlar dışındaki kısa halk şiirlerinin anlatıcıları için kullanılan çeşitli terimler bulunur. Kısa hacimli şiirleri ezberleyen kişiler anlamındaki “termeşi”; Kazakların veciz, efsanevî, şecerelik, masalsı, dinî sözlerini ezberden söyleyen ve yayılmasını sağlayan kişiler olan “öleñşi” gibi. Bunlar ayrı bir çalışma konusudur.

¹⁶ Kazak Edebiyatında “öleñ” bir nazım şekli olmasının yanı sıra “1. Hafif bir ezgiyle icra edilen halk şarkıları. 2. Yazılı edebiyatta lirik şiirler” anlamlarına da gelmektedir.

¹⁷ Öleñ, dörtlükler hâlinde ise “kayım öleñ”, dört dizeden fazla bentler hâlinde ise “kara öleñ” şeklinde adlandırılır. Bazı öleñlerin bentlere ayrılmadan bir bütün hâlinde olduğu da görülür.

Kazak sözlü anlatı geleneğinde destanın icracıları için “jırav”, “jırşı” ve “akın” terimleri kullanılmaktadır. Jır söyleyen, jır anlatan, jır icra eden kişi anlamlarına gelen “jırav” ve “jırşı” tipleri ile ak- fiilinden türemiş akın tipi arasında bazı farklılıklar vardır. Hem Kazak hem de Türkiye sahasındaki araştırmacılar, bu üç tip destancı arasında en eskisinin “jırav” olduğu görüşünde mutabıktır.

Mehmet Aça, jıravları “sadece kahramanlık destanlarını kopuz eşliğinde terennüm eden, irticalen manzumeler meydana getirebilen sanatkârlar” olarak tanımlar ve Kazak geleneğinde destan meydana getiren en büyük destancılar olarak kabul edildiklerini ifade eder (Aça, 2002, s. 74). Metin Ergun, jıravların bir tayfa ya da kabilenin değil tüm milletin temsilcisi olduğuna dikkat çeker ve halkın yanı sıra yeri geldiğinde hanlara da nasihatlerde bulunan kişiler olduklarını belirtir (Ergun, 2002, s. 117). Jırav teriminin kaynaklarda 11. yüzyıldan itibaren geçtiğini, 15.-18. yüzyıllarda ise büyük sanatkâr ve danışman olarak bilinmeye başladığını ifade eden Ayşe Yücel Çetin, son zamanlarda danışman işlevini yitirip kahramanlık şiirlerini icra eden sanatkârlar için kullanılmaya başlandığını ifade eder (Yücel Çetin, 2003, s. 38). Metin Arıkan ise jıravı, “Kendisi jır, tolgav yaratabilmekle birlikte eskiden kalıplaşan yaratımları, jırları tekrar düzenleyip geliştirerek kopuz veya dombıra eşliğinde nesilden nesle aktaran icracılar” olarak tanımlar (Arıkan, 2014, s. 29). Araştırmacıların tanımlarından da anlaşıldığı gibi jıravlar, Kazak destancılık geleneğinde en büyük ve üstat kabul edilen destancılar olarak öne çıkar. Jıravlar sadece destan değil özgün halk şiirleri de söylerler, Türkiye Türkçesindeki gibi usta malı tasnif edip bunları repertuarlarına alırlar.

Edige Destanı’nda Edige’nin nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu ve dost mu düşman mı olduğunu anlamak için çok yaşlı olan Sıpıra Jırav’ın zorlukla saraya getirilip kendisine danışılmasından jıravların toplumdaki işlevleri hakkında destan vasıtasıyla bilgi edinmek mümkündür. Aynı şekilde Kırgızlar arasındaki kopuzun üstündeki kurşun kısmını da açıklayan efsaneye göre Cengiz Han’a oğlu Cuci’nin ölüm haberini sadece Ket Buka’nın verebilmesi (Yıldız, 2007, s. 118), jırav ve akınların Dede Korkut gibi her müşkül işte danışılan ve çözüm üreten kişiler olduğunu ve edebiyatımızda bir ozan/akın/jırav tipolojisini oluşturduğunu göstermektedir.

Esmagambet Ismayılov, Kazakların eski bahadırılık destanlarında geçen ilk destancıların adlarından sonra “jırav” unvanı kullanılmış olmasını en eski destancı tipi

olmasının göstergelerinden sayar: Sııra Jırav, Şalgez Jırav gibi. Jıravların icra ettikleri anlatıların eski Türk destancılık geleneğine yakınlığını gösteren bir başka gösterge de jıravlardan kalan şiirlerde mısra başı kafiyesi ile iç kafiyelere (aliterasyon ve asonanslar) sıkça rastlanmasıdır (Berdibayev, 1995, s. 285, 289). Eski Türk şiirinin en önemli temsilcilerinin şaman-bakşılar olduğu bilinmektedir. Şaman-bakşı geleneğinde şiirsel anlatımın büyüleyici bir etkisi olduğu inancı hâkim olduğundan kafiyeyle anlatımlar makbul görülür, kafiye sadece mısra sonlarında değil mısra başında da önem arz ederdi. Özellikle yazı öncesi sözlü kültürlerde akılda tutmayı kolaylaştırması bakımından ses tekrarlarına sıklıkla başvurulurdu. Sözlü geleneğin en önemli temsilcilerinden olan jıravların da bu yöntemden yararlanmış olmaları şaşırtıcı değildir.

Jıravlık geleneğinin temsilcilerini Dede Korkut’tan başlatıp 18. yüzyıla kadar devam ettiren Alkey Margulan, jıravların sadece düşman istilas, savaş, bölünme tehlikesi gibi büyük olaylarda halkın karşısına çıktıklarını ve halka nasihatler verip onları sağduyuya çağırdıklarını ifade eder. Muhtar Magavin, jıravların bazen bahadır bazen de komutan olarak savaşlara bizzat katıldıklarını ve bahadırlik destanlarını icra ederek ordunun moralini yükselttiklerini belirtir (Berdibayev, 1995, s. 286). İlk destan icracısı olarak kabul edilen jıravlar, tıpkı şaman-bakşılar gibi gelecekte haber verebilirler. Kâhin ya da evliya gibi görülürler. Sadece büyük olaylarda ortaya çıkmaları gündelik hayatın akışıyla ilgilenmediklerinin bir göstergesidir. Bununla beraber önemli toplumsal olaylarda aksakal rolüyle öne çıkmaları saygın ve itibar sahibi şahsiyetler olduklarına işaret eder.

Kazaklarda bir başka destan icracısı “jırşı”lardır. Kazak destancılık geleneğinde jıravların irticalen şiir söyleyebilen, destanları kendileri tasnif edebilen büyük sanatkarlar olduklarından bahsedilmişti. Jırşı ise jıravların “ilk dönemlerde aldıkları ad” (Aça, 2002, s. 78) olmakla birlikte zamanla jıravdan farklı bir destancı tipine dönüşmüştür. Şöyle ki jırşılar, jıravlar gibi destan tasnif edemezler. Büyük kahramanlık ve aşk destanlarını öğrendikleri şekliyle ezberleyip üzerinde değişiklik yapmadan saz eşliğinde icra ederler. Halkın karşısında itibarları ise jıravlardan daha az değildir. Jırşılar, sadece destan değil efsane, masal, atasözü ve deyimler başta olmak üzere pek çok türün örneklerini içeren geniş bir repertuara sahiptir.

Jırşların Kazak toplumundaki yeri ve önemine dikkat çeken Rahmankul Berdibayev, jırşların tarihî olayları, kişileri ve şecereleri sözlü gelenek bağlamında ele alıp nesilden nesle aktardıklarını ifade eder. Sistemli bir tarih yazıcılığının olmadığı halklarda “tarih bilmenin eşi benzeri yok” kuralı olduğunu söyleyen araştırmacı, halkın bağımsızlık mücadelesi verdiği dönemlerde kendi değerlerine sarılmasını sağlayan jırşların büyük emek verdiklerine vurgu yapar (Berdibayev, 1995, s. 294). Burada jırşların toplumda saygınlığı olan sıradan ezberciler olmadıkları anlatılmak istenmiştir. Jıravlarla bu anlamda bir kıyas söz konusu olmadığı gibi iki destancı tipinin de birbirini tamamladıkları görülmektedir.

Jırşı, sözlü kültür ürünlerini aktarıp toplumun geniş kesimlerine yayılmasını sağlarken yaptığı iş de geleneğin bir parçası hâline gelmiş ve jırşılık sanatı, Kazak topraklarında çeşitli mekteplere ayrılmıştır: Batı Kazakistan’da Sırderya boyu, Güney Kazakistan’da Jetisuv ve Merkez-Doğu Kazakistan. Bulundukları coğrafyaya göre adlandırılan adı geçen mektepler arasında sadece repertuvar ve makam yönünden farklılıklar vardır. Söz gelimi Batı Kazakistan’da kahramanlık destanları, Merkez-Doğu Kazakistan’da aşk destanları geniş ölçüde anlatılır¹⁸ (Berdibayev, 1995, s. 295). Kazakistan’da destancılık geleneğinin günümüzde de canlılığını koruduğu Batı Kazakistan’da usta jırşların etrafında da mektepler oluşmuştur: Aral Gölü’nün batısında yaygın olan Nurtugan Mektebi; Kazalinsk Bölgesi’nde popüler olan ve destanın gırtlaktan icra edildiği Tasbergen ve Janbergen Mektebi; Sırderya boyunda etkili olan Omar Şorayakulı ve Turmagambet Mektebi; Şiyeli Bölgesi ile Şımkent ve Jambıl’da yaşatılan Nartay Bekejanov Mektebi. Bunlar dışında geçmiş zamanlarda Bukhar, Mergenbay, Navşa gibi ustaların ekolü ile Atıray civarında Korkut Ata’ya dayanan bir jırşılık ekolü de bulunmaktaydı (Kendirbayeva, 1994, s. 107-108). Jırşılık mektepleri jırşılık sanatının devamlılığını sağlaması bakımından önem arz etmektedir.

Kazak destancılık geleneğinde bahsedeceğimiz son destan icracıları jıravlardan sonraki devirde ortaya çıkan “akın”lardır. Metin Arıkan, jırav tipinden akın tipine geçişi zamanın bir gereği olarak yorumlar ve toplumda ağırlığı olan jıravların yazılı kültür ortamına ve insanların değişen duygu dünyasına uyum sağlayamadıkları için 19. yüzyıldan itibaren geri plana düştüklerini ve yerlerini akınlık geleneğine

¹⁸ Batı Kazakistan’daki jırşılık mektepleriyle ilgili detaylı bilgi için E. İsmayilov’un 1995’te yayımlanan “Akındar” ve K. Sıdkov’un 1974’te yayımlanan “Akın Jıravlar” adlı eserlerine bakılabilir.

bıraktıklarını ifade eder (Arıkan, 2014, s. 14). Türkiye ve Azerbaycan'daki ozan-bakşı tipinin zamanın değişen koşulları uyarınca âşıklık geleneğine evrilmesine benzer bir durum, Kazak sahasında da jırav tipinden akın tipine dönüşümde söz konusudur.

Ismayılov, yaratıcılık tarzları bakımından akınları iki gruba ayırır: Birincisi, çoğunlukla köyde, halkın arasında yaşayıp doğaçlama oluşturduğu ya da sözlü edebiyat geleneğine göre daha önceden yazıp ezberlediği öleñleri dombıra eşliğinde söyleyenler akınlardır, bunlara halk akınları denir. Diğer ise okumuş, bilgili, şiir yazar yazılı edebiyat şairleridir, bunlar şair anlamındaki “poet”in karşılığıdır (Ismayılov, 1956, s. 18). Berdibayev ise halkın böyle bir ayrımın farkında olmadığını belirtir. Ayrıca halk akınlarının zaman zaman yazılı edebiyattan beslendiğine işaret eder ve şiirlerini önceden yazıp ezberlemek suretiyle de ortaya koyduklarını, bu bakımdan şair ve akın diye iki ayrı gruptan bahsetmenin gereksiz olduğunu ifade eder (Berdibayev, 1995, s. 291). Akınların halkın arasında yaşamaları, onların gündelik hayatın getirdiği her türlü duyguya anında reaksiyon göstermelerini sağlamıştır. Halk, jıravları sadece büyük olaylarda görürken akınları her koşulda yanında bulmuş ve böylece akınlık geleneği zamanla jıravların önüne geçmiştir. Jıravdan zamanla akına bir dönüşüm yaşanmış ancak jırşı tipi toplumdaki yerini korumaya devam etmiştir. Hatta jırşı ile akın arasında güçlü bir bağ meydana gelmiştir. Akın ile jırşının arasındaki bağın hiç kopmamasıyla ilgili olarak Berdibayev, bazı jırşıların meşhur şair-akınlara kıssa-jır yazdırıp onları kendi repertuarlarına eklediklerine dikkat çeker (Berdibayev, 1995, s. 298). Böylece akınların eserleri jırşılar vasıtasıyla geniş bir kesime yayılma şansı bulur. Sözlü ve yazılı kültürlerin modern zamanlarda yan yana olması ve birbirini beslemesi kültürel zenginleşmeyi de sağlamaktadır.

18. ve 19. yüzyıllar arasında Bukar Jırav, Tatikara Jırav, Ümbetay Jırav, Marabay, Nurım, Kazakbay, Mergembay gibi destancılar öne çıkarken 20. yüzyılda (Sovyet devrinde) Murın Sengirbayev, Aysa Baytabınov, Nurpeyis Bayganın, Kaşkınbay Kaziyeve, Kali Nurpeyisov, Şapay Kalmagambetov, Biytilev Nurseyitov, Kabıl Savranbayev, Rahmet Mazhojayev, Jambıl Jabayev, Jalgasbay Aralbayev gibi destancılar geniş nam salar. Adı geçen şahsiyetlerin hepsi de hacimli destanların çoğunu icra etme yeteneğine sahiptir (Nurmagambetova, 1990, s. 182). Burada adı geçen destan anlatıcıları arasında jırav, jırşı ve akın farkı gözetilmediğini, destanı icra kabiliyeti yüksek sanatkarların ele alındığını belirtmek gerekir.

Kazaklarda destan anlatıcısı olmak isteyen biri, erken yaşlarda şiire heves eder, hangi destanı icra etmek istiyorsa onun ustasını arayıp bulur ve usta-çırak ilişkisi içinde öğrendiği destanları zaman içinde kendi tarzında icra ederek destancı olur. Bu hevesin oluşmasına yol açan gördüğü rüya da olabilir.¹⁹ Nurmagambetova, Kazak jırşı-jırav ve akınlarının repertuvarlarında destanların yanı sıra tolgav, terme, aytıs gibi Kazak halk edebiyatından şiirler ile kendilerine ait telif eserler de bulunduğunu ifade eder (Nurmagambetova, 1990, s. 191). Jıravlar destanları kendileri tasnif edebilme kabiliyetine sahip, irticalen terme ve tolgav da oluşturabilen kişiler olarak öne çıkarken jırşılardan ise destan ve diğer halk edebiyatı ürünlerini kendileri üsluplarından bir şey katmadan, öğrendikleri şekliyle aktardıkları söylenebilir. Nurmagambetova'nın verdiği bilgilere göre jırşılardan sadece var olanı aktarma işlevinde olmadıkları, kendi şiir türünde eserlerini de yarattıkları fikri ortaya çıkmaktadır. Demek ki jırşılar, sadece taşıyıcı değil, kısa şiirlerle yaratıcı olarak da sözlü geleneğe katkıda bulunmuşlardır.

Destancı ile dinleyiciler arasında etkileşim dinamiktir. Dinleyici destanın ilgi çekici yerlerinde “Oy, pale!” (oy felaket/bela), “pa, şirkin-ay” (vah vah), “o, köp jasa” (oo, çok yaşa) nidalarıyla destancıya katılır (Nurmagambetova, 1990, s. 193). Destancı da böylece dinleyenlerin tepkisine göre icrada ana olaydan uzaklaşmadan değişiklikler yapabilir. Dinleyicinin ağladığı, güldüğü, ilgiyle takip ettiği bölümleri uzatıp sıkıldığını gözlemlediği yerleri kısa tutabilir. Bunlar tamamen destancının kontrolündedir.

Destan anlatıcıları içinde büyük bir öneme sahip olan jıravlar, destana birdenbire başlamazlar. Jıravlar, kendisini ve dinleyicilerini büyük destana hazırlamak için dombıra ya da kopuz eşliğinde bir küy (halk ezgisi) çalar ve dinleyicilerine şiirle selam verip hâl hatır sorar. Daha sonra birkaç küy (halk ezgisi) ya da halk arasında bilinen tolgav²⁰-termelerden²¹ birkaçını icra eder. Söz gelimi Kazakpay Jırav, destana başlamadan önce “Ak kuğu” adlı ezgide ak kuğunun havada süzülüşünü kanatlarının sesini tasvir edermiş. Dinleyiciler gerçekten de havada ak kuğunun süzülüşünü hisseder ve kanat seslerini duyar gibi olurmuş (Nurmagambetova, 1990, s. 196). Jıravların birkaç küy çaldıktan sonra dombıra eşliğinde söylediği tolgavlar ya da

¹⁹ Âşıkların gördükleri bir rüya sonrasında âşık olmasıyla ilgili detaylı bilgi için Umay Günay'ın “Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi” adlı eserine bakılabilir: Günay, U. (2015). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi* (7. b.). Ankara: Akçağ Yayınları.

²⁰ Tolgav: Belirli bir olay ya da kişiye ithafen dombıra eşliğinde makamla okunan şiir.

²¹ Terme: Dombıra eşliğinde söylenen derin anlamlar içeren felsefi şiir.

termeler destana başlamadan önce hem jıravın hem de topluluğun dikkatini toplamasını sağlayan çok eski bir gelenektir. Bu geleneği yerine getirmeyen jıravların maharetinden şüphe edilir. Bu gelenek Anadolu'daki âşıkların âşık-kıssahanların icraya başlama yöntemiyle benzerdir. Onlar da usta malı veya kendilerine ait şiirlerden sonra anlatacakları destan/halk hikâyesine başlarlar. Bu gelenek destan/halk hikâyesinin icrasının yanı sıra âşık/jırav şiirlerinin de nesillere taşınmasını sağlar. Hüseyin Baydemir'in Özbeklerde de bahşların repertuar termeleri söylediklerini ifade etmesi (Baydemir, 2016, s. 580), geleneğin Türk Dünyasındaki ortaklığını gösterir mahiyettedir.

Kazak destancının destan anlatımına başlamadan önceki hazırlık aşaması şu şekilde gelişir:

- Destancının birkaç küy çalması ve dinleyenleri şiirle selamlaması
- Tolgav söylemesi
- Kendi repertuarından doğaçlama şiirler icra ederek yeteneğini göstermesi
- Hayattan dersler çıkarılacak felsefi şiirler (terme) okuyarak dinleyicileri düşünmeye sevk etmesi
- Bir tür tolgav-terme olan “jır jelisi”ni okuması. Bu eski geleneği çoğunlukla bahadırılık ve aşk destanlarını çok iyi bilen jıravlar söyleyebilmektedir. Jır jelisi bölümünde destancı, dinleyicilerine her türlü destanı çok iyi bildiğini göstermek niyetindedir. Burada jırav, bildiği destanların hepsinin içeriğini şiir şeklinde kısa kısa söyler ve her birinin ardından dinleyicilerine “Bu destanımı beğendiniz mi? Bunu söyleyeyim mi?” diye sorar. Dinleyiciler “Bunu anlat!” diyene kadar jırav destan içeriklerinden bahsetmeye devam eder. Bazen de jırav, bütün destanlardan kısaca bahsettikten sonra topluluğa dönüp hangisini beğendiklerini sorar. Jır jelisi söyleyen meşhur jıravlardan Rahmet, bu bölümü “halkın destan seçmesi” olarak adlandırır. Jır seçimini dinleyicilerine yaptırmasının sebebini ise şöyle açıklar: “Bunu yapmazsam benim bu kadar çok destan bildiğimi halk nerden anlayacak? Dinleyicilerim istediğini seçip ‘Bunu söyle’ derler, ben de onu icra ederim.” (Nurmagambetova, 1990, s. 202-204). Burada dinleyici topluluğunun çoğunluğunun istediği bir destanın seçilmesine özen gösterilir. Destan seçildikten sonra icrasına başlanır.

2.2. Kazak Destanlarının Sınıflandırılmasında Tarihî Destanların Yeri

Kazak destanlarının derlenip yayımlanması ve üzerinde incelemeler yapılması 19. yüzyıla uzanmaktadır. Bu ilk çalışmalarda Nikolay İlminsky, Şokan Velihanov, Vilhelm Radloff, Grigoriy Nikolayeviç Potanin, Andrey Divayev gibi isimler öne çıkar ve Kazak destanlarının tespit edilip bilim dünyasında tanınması gayesinin ön planda olduğu görülür. 20. yüzyılda ise destan metinlerinin yayımlanmasına devam edilmekle birlikte Muhtar Avezov, Saken Seyfullin, Sabit Mukanov, K. Jumaliyev, Alkey Margulan, A.S. Orlov, Avelbek Konıratbayev, Malik Gabdullin, N. S. Simirnova, Ishak Düysenbayev, T. Sıdıkov, Rahmankul Berdibayev, Seyit Kaskabasov, Şakir İbrayev gibi bilim insanlarının Kazak destanları üzerinde incelemeler yaptıkları görülmektedir. Bu çalışmalarda Kazak destanlarının doğuşu, tasnifi, tasnif edilen destanların tür özellikleri, motifler, tipolojik özellikler, destanların tarihle bağlantısı, varyantları gibi pek çok meselenin ele alındığı görülmektedir.

Kazak destanlarının tasnifi ve özelliklerinin değerlendirilmesiyle ilgili birçok çalışma olduğundan ve bu tezde ele alınan destanlar, 18. yüzyıl Kazak tarihi ile ilişkili olduğundan bunların tarihî destan özelliği göstermesi sebebiyle Kazak destancılık geleneğinde tarihî destan kavramının mahiyetine ağırlık verilmiştir. Kazak araştırmacıların Kazak tarihî destanları hakkındaki görüşleri ve bu konuda yapılan tartışmalar, ülkemizde yeterince ele alınmamış olduğundan Kazak araştırmacıların tarihî destan konusuna bakış açılarını ortaya koyup bunlar değerlendirilip yorumlanmaya çalışılmıştır.

Kazak araştırmacı Saken Seyfullin, tarihî destanları (tarihiy jır) ayrı bir tür olarak kabul etmez, bahadırılık destanlarının içinde değerlendirir. Bunun yanı sıra yakın zamanda oluşan bahadırılık destanlarında mümkün olduğu kadar gerçeğe yakın bir anlatıma sahip olduğunu belirtir (Kaskabasov, 1979, s. 18). Seyfullin'in görüşleri Kazak destanları üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri olması bakımından önem arz etmektedir. Fikirlerini destan metinlerinin nispeten sınırlı olduğu bir dönemde ortaya koyduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Kazak destanları üzerine önemli çalışmaları bulunan Muhtar Avezov, “tarihiy öleñ” ve “tarihiy jır” terimlerini ilk kez kullanarak kendisinden sonraki çalışmalara yön vermiştir. Tarihî destanları (tarihiy jır) ayrı bir destan türü olarak ele alan ilk şahsiyet de kendisidir. “Kazak Halkının Avız Adebieti” adlı eserinde Kazak

destanlarını konularına göre üçe ayırdığı görülmektedir: “batırlar jırı”, “lıro-epos” ve “tarihiy jırlar” (Avezov, 1960). Avezov’un tasnifinde ilk grupta yer alan “batırlar jırı” kahramanlık konulu destanları kapsamaktadır. “Batır” bahadır, kahraman anlamlarına gelir, “batırlar jırı” ise “bahadırlar destanı”, “bahadırılık destan”, “kahramanlık destanı” şeklinde karşılanabilir. “Batırlar jırı” terimi Kazak Türkçesinde çok yaygındır ve pek çok çalışmada kullanılır. Bu çalışmamızda “batırlar jırı” terimi “bahadırılık destanı” şeklinde ele alınmıştır.

Bahadırılık destanları kopuz ya da dombıra eşliğinde belli bir nağme ile icra edilirler. Çok sayıda kahramanlık göstererek düşmanı yenen, halkı istilalardan ya da türlü zorluklardan kurtaran bahadırlar, destanın ana unsurunu oluşturur. Bu destanlarda halkta muteber olan en iyi vasıflar halkın kurtarıcısı olan bahadıra atfedilerek kahramanın tip özellikleri belirlenir. Vatanı savunmak ve halka eziyet edenleri cezalandırmak bahadırın başlıca vazifesidir. Avezov, bahadırılık destanlarındaki tarihî gerçekliğin arşiv bilgileriyle bire bir aynı olmadığını ve bu tür destanlarda destancıların tarihî olayları hafızaya almak için şiire dökerken her devirden tarihî gerçeklikleri alıp kendince bir tarih yazdıklarını ifade eder. Söz gelimi bir destanda; Kazak Hanlığının kurulmasından önce içlerinde Kazakların da yaşadığı Kıpçak kabileleri ile diğer göçebe halkların arasındaki savaşlar, Altın Orda ile Özbek Hanlığının arasında geçen mücadeleler ve Kazak Hanlığının başka hanlıklarla yaşadığı husumetler gibi farklı devirlere ait olaylar aynı devirdeymiş gibi anlatılabilir. Çünkü destandaki zaman, her devirden oluşan başka bir zamandır (Avezov, 1960, s. 284). Bahadırılık destanlarının tarihî destanlardan ayrılan en önemli ve en belirgin özelliği de budur. Tarihî destanlarda her devirden oluşan bir devir değil, belli bir zaman diliminde yaşanan olaylar anlatılır. Bu bakımdan Avezov, tarihî destanları müstakil bir grup olarak değerlendirir.

Kalmuk²²-Moğol kabilelerinin istilaları Kazakları derinden etkilediği için bahadırılık destanlarında da çoğunlukla Kazak bahadırların Kalmuk işgalcilerine karşı mücadelesi anlatılır. Öyle ki yeni Kazak destanlarında eski devirlerdeki düşmanların isimleri tamamen kaybolmuş, bütün düşmanlar “Kalmuk” adıyla anılmaya başlanmış ve düşmanların genel adı hâline gelmiştir (Avezov, 1960, s. 285). Bu durum

²² Kazak Türkçesinde “Kalmak” şeklinde geçmektedir ancak tezde Türkiye’de yaygın olan “Kalmuk” adlandırması kullanılmıştır.

Avezov'un "Destanda her devirden oluşan devir vardır" söylemini kuvvetlendirmekte ve aynı zamanda Kazak bahadır tipinin oluşum safhasını da açıklamaktadır. Avezov; Er Targın, Er Sayın, Koblandı Batır, Alpamıs, Kambar Batır gibi destanları Kazak bahadırlık destanlarına örnek gösterir.

Avezov'un tasnifinde ikinci grupta "lıro-epos" yani aşk destanları yer almaktadır. Avezov, bunları üç gruba ayırır (Avezov, 1960, s. 501):

1. Halk arasında çok iyi bilinen, erken devirlerde yazıya geçirilip yayımlanmış olanlar. Kozı Körpeş-Bayan Suluv, Kız Jibek, Ayman-şolpan bu gruba örnektir.

2. Halk arasında biraz yayılmış fakat yayımlanmamış nüshalar. Avezov bu grup için Kül men Kız, Makpal Kız destanlarını örnek gösterir.

3. Doğu edebiyatından gelen kıssalar. Bozcigit, Munlık-Zarlık, Jüsip-Zılıhanın Kıssası gibi.

Avezov'un tasnifinde üçüncü grupta "tarihiy jırlar" yani tarihî destanlar yer almaktadır. 18. yüzyılda Kazaklar arasında eski dönemlerde oluşan bahadırlık destanlarının yanı sıra yeni destanlar ortaya çıkmıştır. Kalmuk hükümdarlarından Kaldan Seren ve Tsevan Raptan ile Cungan feodallerinin Kazaklara yaptıkları baskınlara karşı Kazak halkının gösterdiği kahramanlık mücadelesi ve Kazakların uğradığı "Aktaban şubırındı" adlı büyük felaket bu destanların doğmasındaki ana etkenlerdir. Bu dönemde tarihî olayları nakletme ve tarihte yaşamış önemli şahsiyetleri anlatma, destancının öncelikli vazifesi hâline gelmiştir. Ancak bunları yaparken destancının bahadırlık destanlarındaki yolu izlemesi mümkün değildir çünkü bahadırlık destanlarında her asırdan olaylara yer vermek gerekmektedir (Avezov, 1960, s. 579). Oysa yeni anlatmalarda özel olarak vurgulanan bir zaman dilimi vardır ve tarihte tanıklanması mümkün kişilere ve olaylara yer vermek esas amaçtır. Bu durum elbette sözlü gelenekteki efsane, hikâye ve bahadırlık destanlarıyla ilişki kurulmadığı anlamına gelmemelidir. Bilakis 18. yüzyıldaki tarihî destanların temeli bu türlere dayanır. Söz gelimi 18. yüzyıldaki Ötegen, Oljabay gibi bahadırların teke tek dövüşte gösterdikleri yiğitlik, akına çıkmadan önce yapılan hazırlıklar, seferlerin tasvir edilişi gibi pek çok motif Koblandı, Alpamıs ve Targın ile Nogaylı, Kıpçak, Konırat kabilelerinin bahadırlarını hatırlatır (Avezov, 1960, s. 580).

Tarihî destanlarda Bögenbay, Janibek Batır, Kazıbek Biy, Oljabay, Ötegen gibi komutanlar; Koykeldi, Moldabay, Tursınbay gibi çoban ya da yıkıcılar destanının ana kahramanıdır. Kazak halkına eziyet eden Kalmuklar ile Cungarlara karşı Kazakların birlik ve dayanışma içinde verdiği vatan mücadelesi tarihî destanlarla bahadırılık destanlarının ikisinde de ortaktır. Bu bakımdan tarihî anlatılarda yer verilen komutanlar ve bahadırlar, eski devirlerden beri anlatılagelen destanlarda olduğu gibi tasvir edilirler (Avezov, 1960, s. 587). Bu kişiler tarihte bilinen ve halk arasında sevilip sayılan şahsiyetlerdir. Söz konusu destanlarda kahramanın özellikleri tasvir edilirken olağanüstü motiflere rastlanmadığını, gerçeklikten uzaklaşmadığını ve mübalağa sanatından bolca yararlanıldığını belirtmek gerekir.

Avezov, Kazak tarihî destanlarının 18. yüzyıla sınırlı olmadığını 19 ve 20. yüzyıllarda da meydana gelen destanlar olduğunu ifade eder. 19. yüzyılda oluşan destanlara Jankoja Batır, Beket Batır, Dosan Batır'ı örnek gösterirken 20. yüzyıl için Ekim İhtilâlinin anlatıldığı destanlardan da söz eder (Avezov, 1960, s. 626). Ekim İhtilâlinin anlatıldığı destanlar, halk arasında yayılıp sonradan tespit edilen destanlar değil, destancıların oluşturdukları manzum eserler olarak dikkat çeker. Bu durum Sovyet ideolojisi güdümlü edebiyat meydana getirme gayesinin sözlü kültür temsilcilerindeki bir yansıması olarak görülebilir.

Alkey Margulan, çalışmalarında tarihî destanları bahadırılık destanlarının içinde değerlendirmiştir. Kazak destanlarının doğuşunu Kazakların diğer Türk boylarıyla birlikte yaşadığı devirlerde arayan Margulan, 1946 yılında yaptığı destan tasnifinde Oğuz-Kıpçak destanlarını tarihî devirlere bölmek suretiyle şu şekilde tasnif etmiştir (1946, s. 75-81):

1. Eski devirlerde doğan destanlar (V-XII).
2. Tarihî devirlerde doğan destanlar (XIII-XIV).
3. Nogaylı destanları (XV-XVI).
4. Cungar istilacılarına karşı verilen mücadeleler doğrultusunda doğan destanlar (XVIII).
5. İç çatışmalar ve hanlara karşı mücadeleleri anlatan destanlar.
6. Sovyet zamanında doğan destanlar.

Naciye Ata Yıldız, Margulan'ın tasnifindeki bütün maddelerde tarihî devirler söz konusu olduğu için ikinci maddedeki "Tarihî devirlerde doğan destanlar"

adlandırmasının anlaşılabilirliğe sebep olduğunu ve farklı bir adlandırmaya ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Bunun dışında tasnifin son derece isabetli olduğunu düşünen Ata Yıldız, tasnifin Kazak destanlarının yanı sıra Kırgız ve kısmen Özbek, Tatar, Başkurt, Türkmen destanları için de geçerli olduğunu belirtir (Ata Yıldız, 2015, s. 283). Margulan'ın tasnifi aynı tür destanları, bir başka deyişle bahadırılık destanlarını kronolojik bakımdan değerlendiren kıymetli bir tasniftir. Margulan'ın, destanları tarihî devirlere ayırmak suretiyle destan-tarih bağlantısını kabul etmekle birlikte tarihî destan kavramını ihmal etmesi bir eksiklik olsa da anlaşılabilir bir durumdur. Bilindiği üzere Sovyetler Birliği zamanında tarihî destanların incelenmesi ve yayımlanması çeşitli sansürlerle karşılaşmış, bazen de topyekûn yasaklanmıştır. Bu bakımdan değerlendirmelerini sınırlı metinlerle yapmaya çalışan araştırmacılar ise yasaklanan destanları ya yok saymak ya da yüzeysel bir şekilde geçiştirmek mecburiyetinde kalmıştır. Ancak Sovyetler Birliğinin son yıllarında yasakların esnetilmesiyle tarihî destanların mahiyeti daha iyi anlaşılmaya başlamıştır.

Malik Gabdullin, 1958 yılında yayımlanan “Kazak Ağız Adebieti” adlı eserinde destanları “batırlar jırı” ve “lıro-epostık jırlar” olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. Kazak sözlü kültür ürünlerini incelediği eserinde Gabdullin, bahadırılık destanlarının doğuşunu Kazak halkı diye bir adlandırmanın olmadığı devirlerde dağınık hâlde yaşayan Üysin, Kanlı, Kerey gibi kabilelerin bağımsızlık mücadelelerinde gösterdiği kahramanlıkların halk arasında destan, efsane, hikâye şeklinde anlatılmasına dayandırır ve bu destanların teşekkül devrini Kazak tarihinde önemli hadiselerin meydana geldiği 14-18. yüzyıllar arası olarak kabul eder. 18. yüzyılda Kalmuklarla yapılan savaşların da bu destanların doğuşunda etkili olduğunu ifade eden Gabdullin, bu durumu bahadırılık destanlarındaki konuların çeşitlilik kazanması olarak değerlendirir (Gabdullin, 1996, s. 167). Tarihî destan kavramından söz etmeyen Gabdullin'in bahadırılık destanlarına örnek olarak Alpamis, Koblandı Batır, Er Targın gibi destanları ele alırken Abılay Han, Oljabay, Janibek Batır gibi tarihî destanlardan hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir.

Kazak folkloristlerden Sabit Mukanov da Gabdullin gibi tarihî destanları bahadırılık destanlarının içinde değerlendirir (Kaskabasov, 1979, s. 19).

Kazak tarihî destanları üzerine çalışmalar yapan bilim insanlarından K. Jumaliyev, tarihî destanları (jır) bazen tarihî şiir (poema) terimi ile karşılamış,

çalışmalarında tarihî destanların ayrı bir tür olduğunu ve kendine has özelliklerle bahadırılık destanlarından ayrıldığını göstermiştir. Bahadırılık destanlarında vakaların üstüne çeşitli hayal unsurlarının karıştırıldığını, tarihî destanlarda ise vakaların ve kişilerin gerçeğe yakın olduğunu, hayal unsurlarının ise mümkün olduğunca az eklendiğini ifade etmiştir. Her iki destan türünde de tarihî vakaların temel oluşturduğunu söyleyen Jumaliyev, kahramanlık destanlarında (epostık jır) kahramanın ok ya da kılıcın işlemediği, suda batmayan, ateşte yanmayan kerametleri varken tarihî destan kahramanlarının gücünün gayretinin oldukça fazla olmasına rağmen ok isabet ettiğinde vurulan, kılıçla kesilen sıradan insanlar olduğuna dikkat çeker. Dil bakımından da aralarında farklar bulunduğunu ifade eden Jumaliyev, bunu destancıların aldıkları eğitimin farklılığı, zaman içinde dünyayı algılayış biçimlerinin değişmesi gibi etkenlere bağlamaktadır (1958, s. 220-221). Jumaliyev’in tespitleri yerindedir. Tarihî destanlar ile bahadırılık destanlarının arasındaki bu farklılıklar, Kazak destanlarının konularına göre sınıflandırıldığı çalışmalarında da göz önünde bulundurulmuştur.

Tarihî destanları ayrı bir destan türü olarak ele alan araştırmacılardan biri de Esmagambet Ismayılov’dur. İlk çalışmalarında tarihî destanları bahadırılık destanların içinde ele alsa da çalışmaları ilerledikçe fikirleri değişmiş ve tarihî destanları ayrı bir grupta değerlendirmeye başlamıştır²³. Ismayılov, 1967 yılındaki çalışmasında destanları kronolojik olarak dört devre ayırmıştır: 15. yüzyılda, 18. yüzyılda, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılda doğan destanlar. Bu çalışmasında Ismayılov, tarihî destanları bahadırılık destanlarla “toplumsal konulu lirik şiirler” (elevmettik lirika) arasında bir geçiş olarak kabul eder (Kudaybergenov, 1990, s. 237). Araştırmacının toplumsal konulu lirik şiirler olarak adlandırdığı tür, sözlü gelenekteki tarihî şiirlerden başkası değildir. Tarihî destanları diğer araştırmacılardan farklı bir yerde konumlandırması da dikkat çekicidir.

Ismayılov’a göre tarihî destanların akın (halk şairi), tarihî vakalar ve kişilerin halk üzerindeki tesiri daha soğumadan, ne kadar erken anlatmaya başlarsa eserde

²³ Seyit Kaskabasov, Rusçadan gelen “epos” teriminin karşılığının “jır” olduğunu, “batırlık jır”ın “geroyçeskiy epos” (kahramanlık destanı), “tarihiy jır”ın ise “istoričeskiy epos” (tarihî destan) olduğunu belirtip Rusçadaki “epos” teriminin “batırlık” anlamına gelmediğini vurgulamıştır (Kaskabasov, 1979, s. 23). Gerçekten de Ismayılov gibi pek çok araştırmacının çalışmaları bu kavram karmaşası dikkatimizi çekmiştir. Söz gelimi Ismayılov, bahadırılık destanlarından “epos” ya da “epostık jır” şeklinde bahsetmiş, “tarihiy jır” ile “epos” arasındaki farklılıkları anlatmıştır.

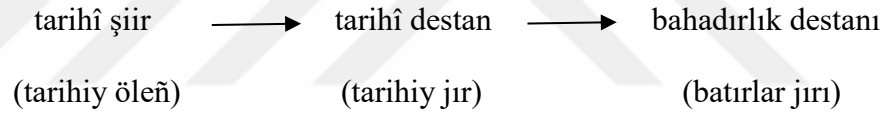
bahadırılık destanı unsurları o kadar az, realist ögeler ise o kadar baskın olur. Yazar, Koblandı, Alpamis, Kambar, Er Targın gibi bahadırılık destanlarının temelinde bahadırın hayat öyküsünün yattığının kuşkusuz olduğunu fakat bu destanların asırlar boyu akından akına sözlü bir şekilde söylendiği için artık tarihî olayların izlerinin silinerek bahadırılık destanına dönüştüğünü ifade eder. Anlaşıldığı gibi Ismayılov, tarihî destanın bahadırılık destanından önce meydana geldiğini düşünür. Ona göre bahadırılık destanları geçmişte yaşanmış tarihî bir olay esasında oluşmuş bir şiir (öleñ) ve hikâyenin birike birike büyük bir destana dönüşmüş ve zaman geçtikçe hayal unsurlarıyla süslenip bezenerek ilk yaratıldığı hâlden uzaklaşıp bahadırılık destanına evrilmiştir (Kudaybergenov, 1990, s. 240). Tarihî gerçekliklerden yola çıkan bir anlatıda olağanüstü unsurların yoğunluk kazanması, o anlatının teşekkül tarihinin üzerinden epey zaman geçmesini gerektirir. Bu anlamda araştırmacının bahadırılık destanlarının destan oluşum sürecinin son halkası olduğu yönündeki görüşüne katılmaktayız.

Rus filolog Nina Sergeyevna Smirnova 1968 yılındaki çalışmasında tarihî destanları ayrı bir tür olarak kabul eder ve tarihî destanları tarihî şiir (ölen) ile bahadırılık destanlarının arasındaki geçiş türü olarak görür. Kazak filologlardan Beysenbay Kenjebayev de tarih ile destanın her zaman aynı olmadığını göz önünde bulundurulması gerektiğinin altını çizerek tarihî destanları ayrı bir tür olarak değerlendirir (Kudaybergenov, 1990, s. 237).

Büyük Kazak folkloristlerinden Seyit Kaskabasov, tarihî destanları bahadırılık destanları ile tarihî şiirlerin arasında müstakil bir tür olarak değerlendirir. Kaskabasov’a göre tarihî olaylar tarihî şiirleri oluşturur ve bunlar halk arasında yayılır. Daha sonra her şiirde anlatılan vakalar birleşip büyük, hacimli tarihî destanları meydana getirir. Aradan epey zaman geçtikten sonra büyük bir olayla ilişkili olarak bahadırılık destanına dönüşürler. Abılay, Esim, Kabanbay, Oljabay hakkındaki destanlar bahadırılık destanına henüz dönüşmemiştir. Kazak folklorunda tarihî destan diye ayrı bir tür olduğunu kabul etmek gerekir fakat bunlara “kenje epos” (yeni destan) demek de doğru değildir. Bahadırılık destanlarının ana teması Kalmuklara karşı mücadeledir. Tarihî destanların da ana teması aynıdır. Burada Kazaklarla Kalmuklar arasındaki savaşı göstermek için yeni bir tür destan yaratmanın gereği var mıydı, sorusu akla gelmektedir. Meselenin başka olması gerekir. Abılay, Oljabay, Kabanbay

gibi destanlar 18. yüzyılda peyda olmamıştır, bu devirde söz konu olaylarla ilgili sadece efsaneler ve şiirler doğmuştur. Bunların tarihî destan hâline gelmesi 19. yüzyıldır. 18. yüzyılda “Karatavdın basın köşk eledi”, “Kalmak kırılğan” gibi tarihî şiirlerin yanı sıra Abılay ve bahadırları hakkında da çeşitli efsane, hikâye ve şiirler yaratılmış olması şüphesizdir. Şokan’ın bunları 19. yüzyılın ikinci yarısında derlediğini düşünürsek bu anlatıların hadiselerden çok sonra ortaya çıktığını anlayabiliriz. Bunları destancıların anlattıkları vakaların eski devirlerde geçtiğini belirtmelerinden de sezmek mümkündür. Kalmuk baskınlarının olduğu devirde halkı erliğe çağırma ideallerini destancılar, Alpamis, Koblandı gibi eski bahadırlık destanları üzerinden seslendirmişti ve o dönem yaşanan ve daha tarihî destanların temelini oluşturacak olayları anlatan türler ancak kısa şiir ve hikâyelerle sınırlıydı. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında bunlar toplanıp edebî metin hâline getirilerek yani tasnif edilerek tarihî destana dönüştürüldü (Kaskabasov, 1979, s. 28-30).

Kaskabasov’a göre tarihî destanların tekâmülünü şu şekilde özetlemek mümkündür:

Günümüze ulaşan çoğu bahadırlık destanının tekâmül safhasının bu şekilde olduğunu ifade eden Kaskabasov, bütün bahadırlık destanlarının böyle oluşmadığını, bahadırlık destanlarının oluşumunda mit, efsane, masal gibi türlerin de etkili olabileceğini, hatta bazı destanların doğrudan bu türlerden dönüştüğünü de unutmamak gerektiğini belirtir (Kaskabasov, 1979, s. 29). Kaskabasov’un bu düşünceleri Kazak tarihî destanının oluşumunu tüm ayrıntılarıyla açıklaması bakımından dikkate değerdir.

Önemli Kazak folkloristlerden Rahmankul Berdibayev, “Kazak Eposı” adlı eserinde Kazak destanlarını “köne epos” (eski destan), “kaharmandık epos” (kahramanlık destanı), “gaşıktık epos” (aşk destanı) ve “tarihiy jır” (tarihî destan) olmak üzere dört gruba ayırır (Berdibayev, 1982). Berdibayev, tarihî destanların tarihî vakaları epik gelenek bağlamında anlatarak topluma öğüt verme niyetiyle doğduğunu ifade eder. Bu tür destanlarda tarihî vakaların temel esasları ile aşamalarının saklandığını ve tarihte bilinen kişilere yer verildiğini belirtir. Bunları Kaskabasov’un söylediğinin aksine “kenje epos” yani “yeni destan” olarak nitelendiren Berdibayev,

tarihî destanlarda eski klasik destanda rastlanan merkezdeki kahramanı üstün tutup övmek gibi bazı özelliklerin korunmasının yanı sıra kendine has yenilikleri de bulunduğunu vurgular (Berdibayev, 1982, s. 198-199). Kazaklara ait çok fazla tarihî destan olduğunu ifade eden Berdibayev, adı geçen eserinde örnek olarak 18. yüzyıldan Abılay Han, Kabanbay Batır, Böğembay, Şakşak ulı Er Janibek, Oljabay Batır, Sırım Batır destanlarını; 19. yüzyıldan ise Kazakistan'ın genelinde bilinen İsatay-Mahambet, Beket, Jankoja, Dosan destanlarını ele almıştır.

Sultangali Sadırbayev, Kazak Halık Adebieti adlı eserinde Kazak destanlarını üçe ayırır: Aşk destanları (Liro-epostık jırlar), bahadırılık destanları (batırlar jırı), tarihî destanlar (tarihiy jırlar) (Sadırbayev, 1990). Sadırbayev, tarihî destanları şöyle tanımlamaktadır: “Tarihî destan deyince tarihte yaşamış, tarihin dönüm noktalarında kahramanlıklar göstermiş, halkın birliği ve bütünlüğüne büyük katkıları olan Tavke, Abılay (han olmadan önceki dönemleri), Arkalık, Barak, Bayan, Baysayit, Bögenbay, Jalbır, Jalantös, Jankoja, Janibek, Oljabay, Karasay, Ötegen, Rayimbek, Suranşın, Savrık, Sırım ve Töle Biy’in adlarına ilişkin destanları sayıyoruz. Bunlar Kazak folklorunun altın hazinesidir.” (Sadırbayev, 1990, s. 33). Sadırbayev, kitabına tarihî destan örneği olarak sadece Beket ve Jankoja bahadırların destanlarından parçalar koymuş, tarihî destanların asıl nüshalarının Kazakistan İlimler Akademisinin El Yazmalar Arşivinde olduğunu belirtmiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığının bir yıl öncesinde dahi tarihî destan metni yayımlarının sınırlı olması dikkat çekici olmakla birlikte Sadırbayev'in bunları ayrı bir tür olarak değerlendirmesi önemlidir.

Kazak folkloristlerden Avelbek Konıratbayev, Türk boylarının destanlarının eski zamanlarda Altay ve Tanrı Dağları civarında doğduğunu ve dış düşmanlarının Tabgaçlar olduğunu belirtir. Konıratbayev, bu ortak geçmişi göz önünde bulundurarak Kazak destanlarını köken ve tür bakımından ona ayırmıştır (1991, s. 133):

1. Masalsı destanlar: Er Töstik, Kula Mergen gibi.
2. Türk Kağanlığı devrinde doğan vakayiname tarzındaki destanlar: Orhun Yazıtları, Kül Tigin anıtındaki şiirler.
3. Oğuz Destanı: Korkut Ata Kitabı, Oğuzname.
4. Boy destanları: Alpamıs, Koblandı gibi.
5. Lirik destanlar: Kozı Körpeş ve Bayan Sulı, Kız Jibek.

6. Nogaylı Dönemi destanları: Orak-Mamay, Karasay-Kazi.
7. Tarihî destanlar: Beket Batır, Dosan Batır, 1916 Yılı Destanları.
8. Doğu destanları: Rüstem Destanı gibi.
9. Yaratıcısı belli olan destanlar: Espembet, Ötegen Batır gibi.
10. Sovyet Dönemi destanları: Amangeldi, Tölegen ile ilgili destanlar.

Konıratbayev, kendi ifadesiyle tarihî destanları neden inceleme dışı bırakmayı uygun görmediğini şu şekilde açıklar: Destanın içeriği şecereye yakın bir durum arz ediyorsa onun vakayinameye, gerçek tarihî hadiselerle dayanan yönleri var demektir. Tarihi ve destanı birbirinden ayrı düşünmemek gerekir. Tarih, diyalektik bir değişime sahiptir. Onu ıslah etmek de kötülemek de mümkün değildir. Tarihî destan, tarihi her yönden ele aldığı için zorluklar barındırır. Bunlardan biri destanlarda geçen hanların tip özelliklerine nasıl bakacağımız meselesidir. Zamanında İvan Grozniy Rusları, Şeybânî Han Özbekleri yönetirken bütün halka faydalı hizmetleri olsaydı Rus halkı İvan Grozniy'den, Özbekler ise Şeybânî'den kaçır mıydı? Firdevsî feodalizm devri padişahlarına niçin yüz çevirdi? Nevâî, İskender'i niye âdil hükümdar saydı? Bunların hepsine etraflıca bakmak gerekir. Eski devirlerdeki Türk boylarının tarihini yazarken destan, masal, etnogeneze, şecere, dil ve şiir malzemelerinden faydalanmak elzemdir (1991, s. 134). Konıratbayev'in tarih yazımında yazılı kaynakların yanı sıra sözlü kültür mirasından da yararlanmanın gereğini vurgulaması son derece önemlidir. Özellikle Kazak tarih yazıcılığı konusunda eksiksiz ve tam bir Kazak tarihi yazmanın metodunu bağımsızlığın ilk yıllarında ortaya koyması kayda değerdir. Konıratbayev'in diğer araştırmacılardan farklı olarak tarihî destanların değerlendirilme ve inceleme sürecinin zorluğundan söz etmesi yeni bir görüştür.

Önemli Kazak folkloristlerden Şakir Ibrayev, Kazak destanlarını konu, tür, yapı, tipoloji, zaman, mekân gibi çeşitli yönlerden ele aldığı Epos Alemi adlı eserinde tarihî destanları Kazak destanlarının emsalsiz zenginliğini gösteren alanlardan biri olarak tanımlar. Ibrayev tarihî destanları, bahadırılık destanlarının gerçeği tasvir etme usulüne dayanarak tarihî gelişmelerin yaşandığı dönemde kalıplaşan yeni ölçü ve kurallara göre derlenmesinden sonraki aşama olarak görür. Tarihî destanların yeni bir tür olduğunu ancak destan geleneğinden bağımsız düşünmenin mümkün olmadığını da ifade eder (Ibrayev, 1993, s. 28). Elbette sözlü gelenek devam ettiği sürece yeni anlatıların oluşması da kaçınılmazdır. Anlatılar yeni olsa da gelenek köklüdür ve

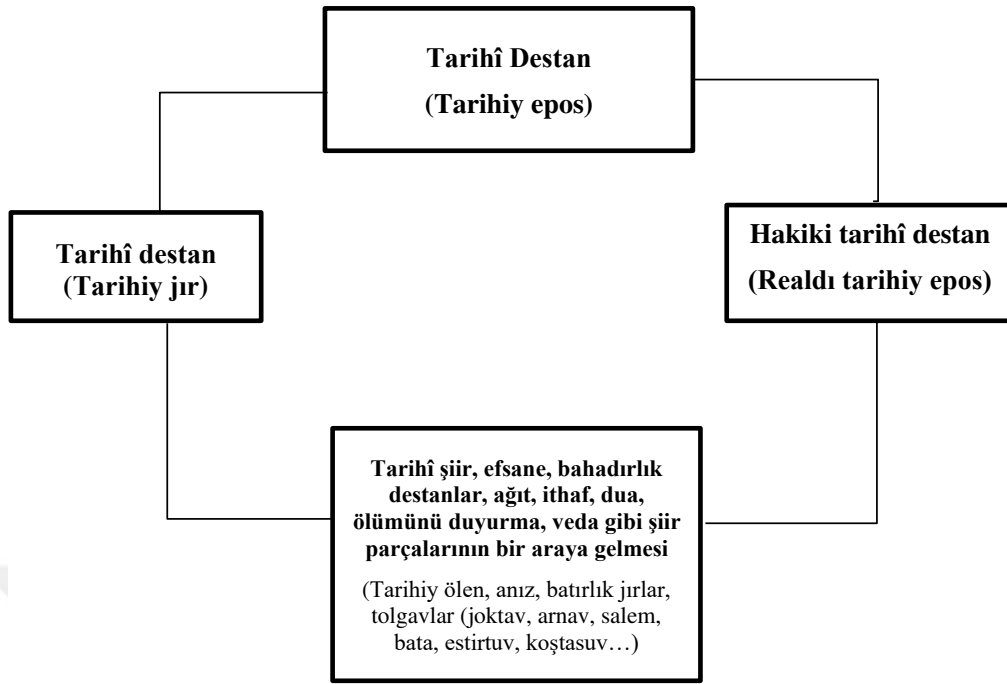
esaları, kaideleri yüzyıllar içinde yoğrulmuştur. Bu anlamda yeni oluşumları, özellikle de tarihî destanları sözlü gelenekten ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Tarihî destanların ideolojisi, motifleri ve üslubu bu görüşü desteklemektedir.

Berik Serikbayulı Rakım, “Tarihiy Epos Tabigatı” adlı eserinde Kazak tarihî destanlarının poetikası ve temel meseleleri üzerinde durur. Rakım, önceki çalışmalardaki “Cungar istilacılarına karşı verilen mücadeleleri anlatan destanlar” adlandırmasını doğru bulmadığını çünkü bu devirde Kazakların sadece Cungarlarla değil Hokand, Hive hanlıklarının çıkardığı zorluklarla, Ebulhayr Han’ın yersiz uygulamaları ile komşu hanlıkların düşman siyasetiyle de mücadele ettiğini ve Kazak topraklarını bütün bu düşmanlardan korumak için büyük bir sınav verildiğini hatırlatır (Rakım, 1999, s. 39). Cungarlar diye bir sınırlamanın yapılmasını doğru bulmayan araştırmacıya göre Kazak tarihî destanları üç devre ayrılır:

1. Kazakların 18. yüzyıldaki millî bağımsızlık hareketinden doğan tarihî destanlar (jır).
2. 19. yüzyıldaki sömürge siyasetine karşı mücadeleyi anlatan tarihî destanlar (jır).
3. 1916 yılındaki millî bağımsızlık isyanı hakkındaki tarihî şiir (öleñ) ve destanlar (jır).

Kopuz eşliğinde 7-8’lik hece ölçüsüyle söylenen “jır” dizeleri, tarihî destanların oluşmaya başladığı dönemde 11’lik hece ölçüsüyle söylenen “kara öleñ” tarzına dönüşür ve kopuzun yanına dombıra da eklenir (Rakım, 1999, s. 40). Rakım’ın ifade ettiği gibi tarihî destanlarda kara öleñ tarzına daha çok rastlanmakla birlikte jır nazım şekli de kullanılır. Aynı destanda iki nazım şeklinin kullanıldığı da görülür.

Rakım, tarihî destanların epik geleneğin yeni bir süreci olduğunu düşünür. Ona göre tarihî destanların oluşum şeması şu şekildedir (Rakım, 1999, s. 41):

Şekil 2.1. Tarihî destanların oluşumu.

Yukarıdaki tabloda “tarihiy jır” terimiyle 18. yüzyıldaki, “realdı tarihiy epos” terimiyle de 19-20. yüzyıldaki destanlar kastedilmektedir. Her iki dönem de epik gelenek bağlamında oluşturulan çeşitli halk şiirlerinin birleştirilmesinden meydana gelmiş ve genel bir “tarihiy epos” başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Rakım’ın Kaskabasov ve Ismayılov gibi bilim insanlarının koyduğu teorilerden yola çıkarak detaylı bir analiz yaptığı görülmektedir. 18. yüzyıldaki olaylara dayanan anlatıları ayrı gruptandırması da olağandır. Konu itibarıyla 18. ve 19. yüzyıllarda işlenen tarihî hadiseler özünde millî egemenlik mücadelesi barındırır da olası sonuçları birbirinin aynısı değildir. 18. yüzyılda vatandan sürülme, vatanı tamamen kaybetme tehlikesi söz konusu iken 19. yüzyılda bunun yanı sıra sömürge tehlikesi de baş gösterir. 18. yüzyıldaki olayların destanlaşması 19. yüzyılda; 19. yüzyıldaki olayların destanlaşması ise 20. yüzyılda gerçekleşir. Günümüze yaklaştıkça realist unsurlar yoğunluk kazanmaktadır. Tarihî destanların sözlü geleneğin oluşturduğu yeni destan türleri olarak kabul edilmesi gerektiği fikri bu açıdan kıymetlidir.

B. V. Azibayeva, Kazak Eposının Süjeteri (Kazak Destanlarının Konuları) adlı eserinde Kazak destanlarını beşe ayırır:

1. Eski destanlar (köne epos)

2. Kahramanlık destanları (kaharmandık epos)
3. Aşk destanları (gaşıktık-romandık epos)
4. Tarihî destanlar (tarihiy epos)
5. Doğu edebiyatından gelen destanlar (dastandık epos) (Azibayeva, 2014, s. 12).

Tarihî destanları ayrı bir grupta değerlendiren Azibayeva, tarihî destanların diğer destanlardan farklarını şu şekilde açıklar: 1) Tarihî destanlarda kahramanın destansı hayatı değil, tarihte yeri ve önemi olan bahadırların, hanların ve komutanların toplanıp sayısız düşmana karşı korkusuz mücadelesi anlatılır. 2) Tarihî destanların tamamına yakınında ana kahramanlar; tarihte yaşamış, adı sanı belli olan, halka unutulmaz hizmetleri dokunmuş hanlar, bahadırlar, komutanlar ve savaşta yiğitlik gösterip öne çıkan kişilerdir. 3) Tarihî destan kahramanlarını kahramanlık destanlarındaki bahadırlardan ayıran önemli farklardan biri de gündelik hayatta rastlanabilecek şekilde tasvir edilmeleridir (Azibayeva, 2014, s. 71). Sözü edilen farklılıklar pek çok araştırmacının üzerinde görüş birliği yaptığı hususlar olup tarihî destanların ana çizgilerinin belirlenmesi açısından dikkate değerdir.

Genel olarak Kazak edebiyatında tarihî destanlar değerlendirildiğinde destan araştırmacılarının tarihî destanları kimi çalışmalarda bir başka türün alt grubu olarak gösterecek de kahramanlık-bahadırılık destanlarıyla konu benzerliğine rağmen göz ardı etmediklerini söylemek mümkündür.

Bütün destanlarda görüldüğü ve Zeki Velidi Togan'ın destan yapısını kar yığınlarının üst üste gelmesiyle oluşan kütleye benzettiği gibi tarihî olayların da tarihi destanların kaynağını teşkil ettiği söylenebilir. Bahadırılık destanlarında da tarihî olaylar yer alır ancak başta kahramanın olağanüstü özelliklerle donatılması gibi birçok motifte de olağanüstülükler yer alır. Tarihî destanların ise tezin inceleme kısmında daha ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere bahadırılık destanlarından farklı olarak daha gerçekçi olduğu ve tarih içinde tanımlanabilir olaylara dayandığı ön görülmektedir.

Değerlendirilen metinlerdeki olaylar 18. yüzyılda geçmektedir. Metinler 19. ve 20. yüzyılda destan formatında yazıya geçirilerek sabitlenmiştir.

3. ABILAY HAN VE KABANBAY BATIR İLE İLGİLİ DESTANLARDA DESTAN-TARİH İLİŞKİSİ

Bu bölümde destan-tarih ilişkisini ortaya koymak için önce tarihî süreç ve tarihî şahsiyetler olarak Abılay Han ile Kabanbay Batır hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra elde edilen bilgiler ışığında, tezde Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan Abılay Han ve Kabanbay Batır destanlarının tarihle ilişkileri değerlendirilmiştir.

3.1. Kazak Hanlığının Kuruluşundan Önceki Tarihî Süreç

Büyük Moğol İmparatorluğunun kurucusu Cengiz Han (Temuçin), Moğol geleneklerine uyararak ülkesini daha hayattayken dört oğlu arasında paylaştırmış, Aral Gölü ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden doğuda İrtiş nehrine, güneyde ise İran ve Afganistan içlerine kadar uzanan geniş coğrafyayı büyük oğlu Cuci (Çoçı, Coçi) Han'a vermiştir²⁴. Anlaşılabacağı gibi bu topraklar Kazakistan'ın merkezini de kapsamaktadır. Cuci Han, ulusunun yönetimini ak ve gök orda olmak üzere ikiye ayırmış ve ulusun batısında yer alan Ak Orda'nın (diğer adı Altın Orda) başına oğlu Batu'yu, doğusunda bulunan Gök Orda'nın başına ise Orda İçen'i²⁵ tayin etmiştir (Togan, 1981a, s. 62). Cuci Han, bazı kaynaklara göre 1224 (Togan, 1981a, s. 62), bazılarına göre ise 1227'de (Barthold, 2020, s. 65; Klyashtorny & Sultanov, 2013) Cengiz Han hayatta iken vefat etmiştir²⁶. Ötemiş Hacı Tarihi'ne göre Cuci Han öldükten sonra büyük oğlu Orda İçen ve ikinci oğlu Batu arasında babalarının yerine tahta kimin çıkacağı bir mesele hâline gelir. Tarihte eşine az rastlanır bir şekilde iki kardeş de birbirinin lehine görüş belirtir. Orda İçen, kardeşinin tahta daha layık olduğunu düşünürken Batu da ağabeyinin kendisinden yaşça büyük olduğu için tahta onun oturmasının daha münasip olduğunu düşünür. Bunun üzerine Cengiz Han'ın huzuruna çıkarlar. Cengiz Han, Batu

²⁴ Cengiz Han, ikinci oğlu Çağatay Han'a Mâverâünnehir'in büyük bölümü, orta Tiyanşan ve Doğu Türkistan'ı; üçüncü oğlu Ögedey Han'a Cungarya'yı; dördüncü oğlu Toluy'a ise Moğolistan ve kuzey Çin taraflarını taksim etmiştir (Togan, 1981a, s. 62). Cengiz Han'ın bu paylaşımına "ülüş" (pay) kelimesinin fonetik varyantı olan "ulus" denilmektedir. Ulus edilen topraklar Cuci ulusu, Çağatay ulusu gibi oğullarının adlarıyla anılmış, bunlardan yalnızca "Çağatay", kavim adı olarak benimsenmiş ve Çağatay'dan sonra da uzun yıllar kullanılmaya devam etmiştir. Orta Asya müşterek yazı dili olan Çağatayca, Çağatay Türkçesi, Çağatay Dili terimleri de buradan gelir.

²⁵ İçin/ İçen/ Ecen unvanı Moğollarda babanın ulusunu tevarüs eden dördüncü oğul için kullanılır.

²⁶ Araştırmacılar, Cengiz Han'ın 1227 yılında öldüğü ve Cuci Han'ın ondan kısa bir süre önce hayatını kaybettiği konusunda mutabık olmakla birlikte Cuci Han'ın ölüm yılı hakkında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

için altın kapılı ak otağ (altun busagalı ak orda), Orda İçen için de gümüş kapılı gök otağ (kümüş busagalı kök orda) kurdurtur. Türklerde ak, batıyı; gök ise doğuyu temsil eder ve altınla birlikte kullanılan ak renk, gümüşle birlikte kullanılan gök renginden üstün kabul edilir (Kafalı, 2009, s. 46). Böylece Cengiz Han, Cuci'nin yerine Batu'nun tahta çıkması gerektiğini semboller aracılığıyla göstermiş olur.

Batu Han'ın²⁷ soyundan gelenler Ak Orda Hanedanı olarak tanınırken onun idaresindeki Batı Kıpçak Hanlığı da Ak Orda olarak kabul edilmiş; Ak Orda Hanlığı ise Avrupa ve Rus kaynaklarında Altunorda/Altınorda şeklinde adlandırılmıştır (Kafalı, 2009, s. 58). İslami kaynaklarda Cuci ulusuna ait topraklarda kurulan bu devlet için Cuci Ulusu, Deşt-i Kıpçak, Kıpçak, Bilâd-ı Berke, Beyt-i Berke, Kuzey Hükümdarlığı, Tokmak, Tokmak Ulusu, Bilâd-ı Özbek, Özbek Devleti, Özbek Ulusu gibi çeşitli adlandırmalar kullanılmıştır (Klyashtorny & Sultanov, 2013, s. 196). Tarih literatüründe Altın Orda Devleti olarak geçen devletin adı için yönetimdeki hanların adlarının kullanılmış olmasının yanı sıra tebaanın çoğunluğunu oluşturan Kıpçak Türklerinin adıyla da anıldığı görülür. Nitekim 14. yüzyıla gelindiğinde Altın Orda, tamamen Türkleşmiştir. Başkenti Aşağı İdil'de (Volga) yer alan Saray şehridir. Gök Orda'nın merkezi olan Sıgnak şehri de Saray'a tabidir.

Batu Han'dan sonra oğlu Sertak Han (1256-1257) bir yıl kadar hanlık yapar, onun ölümünden sonra Batu Han'ın diğer oğlu Ulakçı Han (1257'nin sonuna kadar) tahta çıkar. Onun da kısa bir süre sonra vefat etmesinin ardından Batu Han'ın küçük kardeşi Berke (1257/58-1266), han ilan edilir (Kafalı, 2009, s. 60). Berke Han, Cuci Ulusunda Müslümanlığı kabul eden ilk handır. Berke Han'dan sonra tahta çıkan Münke-Temür ve halefi Toktagu Han'dan sonra başa geçen Özbek Han (1312/13-1339/40) zamanında tüm hanedan ve ona bağlı boylar İslamiyet'i kabul etmiştir (Togan, 1981a, s. 62). Ak Orda hanı Özbek Han, Gök Orda hanı Mübarek Hoca'nın 1327'deki isyan hareketini bastırdıktan sonra Gök Orda hanedanına son vermiş ve büyük oğlu Tini-Bek'i (Tımbek/ Dinibek) Gök Orda yönetimine tayin etmiştir. Böylece Ak ve Gök Orda merkezî bir idarede toplanmıştır (Kafalı, 2009, s. 64). Özbek Han'dan sonra Altın Orda'ya Özbek Devleti, Özbek Ulusu denilmeye başlamış ve Ak Orda-Gök Orda terimleri kullanımdan düşmüştür. Ebu'l-Gazi, Özbek Han'ın ülkesini

²⁷ Batu Han'a "üstün, seçilmiş, saygın" anlamlarına gelen Sayın Han da denilmektedir (Kafalı, 2009, s. 47).

Müslüman yaptığını ve bu yüzden ondan sonra bütün Cuci Ulusuna “Özbek İli” adının verildiğini söyler (Golden, 2017, s. 340). Özbek Han’ın ölümünden sonra Tini-Bek, kısa bir süre iktidarda kalır ve kardeşi Canibek, (1342-1357) Tini-Bek’i öldürerek tahta geçer.

Ak Orda Hanedanı, 1359’da Batu Han’ın soyunun son temsilcisi Berdibek Han’ın ölümüyle son bulunca devlet, Cuci’nin oğullarından Şiban ile Tokay-Timur’un neslinden gelenlerin kurdukları hanedan tarafından yönetilmeye başlar. Bu dönem, Ak Orda’nın merkezi Saray tahtı için yapılan mücadelelerle geçer ve Altın Orda Devleti yirmi yılda on dört han değişikliği yaşayarak saygınlığını kaybedip zayıflamaya başlar (Roux, 2010, s. 313). 1369’da Sıgnak şehrinde tahta çıkan Tokay-Timur neslinden Badık Oğlan oğlu Urus Han tahta çıkar çıkmaz para bastırmış, 1377’de Saray tahtını da ele geçirerek Kırım dışında bütün ulusa hâkim olmuştur. Urus Han’ın idareyi tek merkezde toplaması ve ikili yönetime son vermesi kayda değerdir. Bu noktada Urus Han’ın oğullarından Kayırçak Han’ın oğlu Barak Han’dan bilhassa söz etmek gerekir zira Barak Han’ın neslinden gelenler, Kazak Hanlığını kurmuştur. Bu bakımından Barak Han, Kazak hanlarının atası kabul edilir. Urus Han’ın neslinden hanedan kurabilen tek temsilci de Barak Han’dır (Kafalı, 2009, s. 66).

1378/79’da Toktamış Han (1379-1396), Urus Han’ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Timur Melik Oğlan’ı Aksak Timur’un desteğiyle yenerek tahta geçer ve bütün Cuci ulusuna hâkim olur (Aka, 2017, s. 15). Toktamış kuvvetli bir ordu kurarak Moskova’yı geçip Rusları egemenliği altına alır, Polonya kralını vergiye bağlar (Roux, 2014, s. 337). Başarılarıyla Altın Orda’nın sarsılan itibarını geri kazandıran Toktamış, Timur’a saldırarak ona ihanet eder ve 1391 yılında Kunduzca yakınında, 1395’te ise Terek civarında Timur’dan büyük darbeler alarak iktidarı kaybeder (Roux, 2010, s. 315; Aka, 2017, s. 29). Altın Orda Devleti Timur’dan ağır darbeler alması sonucunda zayıflayarak bir daha toparlanamaz, bu duruma iç karışıklıklarının da eklenmesiyle dağılma sürecine girer (Saray, 2004, s. 27).

1430’a doğru I. Hacı Giray, Altın Orda’dan ayrılarak Kırım Hanlığını; 1445’te Toktamış’ın torunu Ulu(ğ) Muhammed, Kazan Hanlığını; 1466’da Kasım, Astırhan (Astrahan) Hanlığını kurarlar. 1502’de Kırım Hanı I. Mengi Giray’ın Altın Orda’nın merkezi Saray şehrini ele geçirmesiyle Altın Orda Devleti fiilen son bulur (Roux, 2010, s. 343-345). Nogay, Sibir ve Saray hanlıkları da Altın Orda’nın parçalanması

sonucu kurulan diğer hanlıklardır. Kazak Hanlığı da Altın Orda'nın bakiyelerinden doğmuş, Altın Orda'nın maiyetindeki her boy ve kabileden halkın oluşturduğu bir hanlıktır ancak kuruluşunda gelişen olaylar diğerlerinden farklıdır.

3.2. Kuruluşundan 18. Yüzyıla Kadar Kazak Hanlığı

Bozkırların kuzeyi yani Uralların doğu ve güneydoğusu Cuci Han'ın oğullarından Şiban'a (Şeyban) verilmişti ve dolayısıyla bu bölgenin idaresi Şiban oğullarındaydı. 1428'de Şiban oğulları (Şeybaniler) yeni bir güç olarak ortaya çıkıp Ebulhayr'ı han seçmek suretiyle Ebulhayr Hanlığını kurarlar. Ebulhayr Han, Ruslar ile Altın Orda arasındaki çekişmelerden faydalanarak topraklarını Sır Derya'ya kadar genişletip bütün bu bozkırda hüküm sürmesine karşın Moğolların Oyrat kabilesinin (diğer adıyla Kalmuk/Kalmak) saldırılarını durduramaz. Bunu başarısızlık olarak gören pek çok boy, Ebulhayr Hanlığından Kazakistan bozkırlarına kaçıp hanlık idaresini yok sayarak göçebe olarak yaşamaya başlar (Roux, 2010, s. 346). Hanlık sınırları dışına çıkan bu kabile ve boylara “Kazak” denmiştir. Barthold, Mâverâünnehir göçebelerinin kendilerine “Çağatay”, doğu komşularına ise talancı anlamında “çete” dedikleri gibi Altın Orda Hanlığında da hanın ordusundan olanlar için “özbek”, bağlı oldukları yasal hanlarından ayrılan talancılar için ise “kazak” dediklerini ifade eder (2020, s. 75). Togan, bir isyan sonucunda ailesiyle ya da ailesi olmadan toplumdaki uzaklaşarak dağ, sahra gibi yerlere çekilen ve kabilenin himayesinin dışında dolaşanlara kazak dendiğini belirtir ve kazaklık durumunun ömürde birkaç yıl sürdüğüne dikkat çeker (1981b, s. 37). Peter Golden ise “kazak” tabirinin kökeni hakkında kesin bilgiler ışığında bir görüş birliği olmaması bakımından kelimenin kökeninin belirsiz olduğunu ve bu kelimenin Türkçede “özgür, hür adam, maceracı, serserice gezen” anlamlarına geldiğini ifade eder (Golden, 2017, s. 349). Jean-Paul Roux, Rusların Türkçe kaçak kelimesini “kazak” şeklinde benimsediğini ve kendi isyancıları için de kullandığını belirtir (Roux, 2010, s. 346). Rus Kazakları/Kozakları teriminin de buradan geldiği görüşü vardır.

1457'de Ebulhayr'ın Kalmuklardan ağır bir yenilgi alması üzerine onu hükümdar olarak tanımayan Urus Han'ın torunları Janibek (Canibek) ve Kerey (Giray) sultanlar²⁸, 1459-60 yıllarında kendilerine bağlı kabilelerle birlikte Batı Yedisu'ya

²⁸ Sultan, Kazaklarda prens, şehzade anlamlarına gelmektedir. Sultanlar, hanlık tahtına oturmamış kişilerdir ancak tahta geçmeye hakları olduğundan veliaht statüsüne sahiplerdir.

giderek Çağatay'ın neslinden gelen Moğolistan hükümdarı Esen Buka'ya sığınır. Doğu Türkistanlı tarihçi Muhammed Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidi adlı eserinde bu iki sultanın Cengiz soyundan geldikleri için yönetim kurmaya hakları olduklarını söyleyip başarısız bir hana tabi olmayı reddettiklerini ifade eder (Pişçulina, 2013, s. 211). Kazaklarda Cengiz soyundan gelen erkekler doğu sultan (prens-şehzade), olarak adlandırılırdı. Her sultanın tahta geçmeye hakkı olduğundan sultanlar (prens/şehzade), yönetimini beğenmedikleri ya da kabiliyetsiz buldukları hanlara ya da idarecilere karşı çıkabilirler hatta bunu kendi idarelerini kurmak için bir gerekçe olarak gösterebilirlerdi (Saray, 2004, s. 53).

Ebulhayr Han'ın yönetimindeki topraklardan protesto niteliğindeki göçün öncülerinden olan Janibek, Urus Han'ın torunu Barak Han'ın oğlu; Kerey ise Barak Han'ın ağabeyi Bolat Sultan'ın oğludur²⁹ (Seydimbek, 1997, s. 46). 1462'de Esen Buka'nın ölümünden sonra ülkede çıkan karışıklık ve anarşi ortamının Kazaklara katılımı artırması üzere 1465'te Janibek ve Kerey'e bağlı boy ve kabilelerin sayısı 200.000'i bulur (Seydimbek, 1997, s. 46-47). 1468'de Ebulhayr Han'ın ölümünden sonraki süreçte ise bu sayının bir milyonu bulduğu söylenir (Hekimoğlu, 2020, s. 7).

Altın Orda hanlıklarından çeşitli kabilelerin katılımıyla meydana gelen “Kazak” adındaki yeni siyasi birlik, 15. yüzyılda Kazak Hanlığı adıyla bir devlet çatısı altında toplanır. Kazak Hanlığının kuruluş yılı için kaynaklarda 1465, 1466, 1470 şeklinde çeşitli tarihlendirmeler göze çarpmaktadır. Kazak Hanlığı ile ilgili önemli bilgiler veren tarihçi Duğlat, Kazakların nüfusunun iki yüz bini bulduğu 1465-66 tarihini hanlığın kuruluş yılı olarak verir (Pişçulina, 2013, s. 211). Klyashtorny ve Sultanov, Ebulhayr Han'ın 1468'deki ölümünden sonra Janibek ve Kerey'in ülkelerine dönüp iktidarı ele geçirdikleri 1470 yılını Kazak Devleti'nin başlangıç tarihi olarak kabul eder (Klyashtorny & Sultanov, 2013, s. 260; Kumekov, 2007, s. 60). Günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti, Kazak Hanlığının kuruluş yılı için 1465 tarihini esas almaktadır.

Kazak Hanlığı tahtına yaşça büyük olduğu için Kerey oturmuş, Janibek de sağ kolu ve başdanışmanı olarak her zaman yanında bulunarak hanlığı birlikte yönetmişlerdir.

²⁹ Tam şecere şu şekildedir: Cuci'nin oğlu Tokay-Timur'un neslinden Urus Han'ın oğlu Kayırçak'ın oğlu Barak Han.

Kerey Han'dan sonra yerine oğlu Murındık (Burunduk/Burındık) Han (1480-1511) geçer (Seydimbek, 1997, s. 47). 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında Kazak Hanlığının sınırları eski Altın Orda'nın ve Moğolistan'ın bir kısmına kadar genişlemiştir. Büyük ve sağlam bir devlet olarak bozkırda geniş bir hâkimiyet kuran Kazak Hanlığı için en güçlü dönem, daha Murındık devrinde adını duyuran Janibek'in oğlu Kasım Han (1512-1521) dönemidir. Bu dönemde Kazak nüfusunun bir milyonu bulunduğu düşünülmektedir (Kumekov, 2007, s. 60; Pişçulina, 2013, s. 215). Kazak Hanlığının komşu hanlıklarla arasındaki farkın özünde siyasi bir ayrılık olduğu ve bu nüfusun içinde çeşitli Kıpçak boylarının, Türkleşmiş Moğol kabilelerinin ve Çağatay topluluklarının yer aldığı unutulmamalıdır. Kazak halkı bunların bütününden meydana gelen yeni bir oluşumdur (Klyashtorny & Sultanov, 2013, s. 245).

Seydimbek'e göre, Kasım Han'ın vefatından sonra oğlu Aknazar (Haknazar) yetişip başa geçene kadarki on beş yıllık zaman zarfında Kazak Hanlığında çok sık iktidar değişikliği olmuştur. Bu dönemde Mamış (1523-1524), Tayır (Tahir Han, 1524-1529), Buydaş (1529-1533), Akımet (1533-1537), Togım (1537) gibi Kasım Han'ın kardeşleri ve akrabaları tek tek tahta geçmişlerdir. Yönetimdeki istikrarsızlık, hanlığın dış tehditlere açık hâle gelmesine yol açarken içte de sorunların giderek büyümesine ve birliğin bozulmasına neden olmuştur. Nihayet 1538'de Aknazar Han'ın başa geçmesiyle hanlık kısa sürede toparlanmış ve Kazak Hanlığı Kasım Han ile başlayan yükseliş dönemine kaldığı yerden devam etmiştir. Aknazar Han, 1580 yılında Taşkent'in yöneticisi Baba Sultan'ın casuslarının zehirlemesi sonucu vefat edene kadar yani kırk iki yıl boyunca Kazak Hanlığını yönetmiştir (1997, s. 48).

Aknazar Han'dan sonra hanlığın başına Şıgay (Şıgay) Han (1580-1582) geçer. Şıgay Han, Aknazar Han'ı öldürten Baba Sultan'dan intikam almak için Buhara Hanı Abdullah ile anlaşır. Şıgay Han, Abdullah Han ile birlikte Baba Sultan'a karşı çıktığı seferde hayatını kaybeder. Şıgay Han'dan sonra yerine geçen oğlu Tavekel (Tevekkal Han, 1582-1598) tahta oturduğu gibi Baba Sultan'ı öldürerek intikamını alır (Seydimbek, 1997, s. 49). Kısa süre içinde Türkistan, Sayram, Taşkent ve Semerkand'ı alarak güney sınırlarını genişleten Tavekel Han, 1598'de Buhara seferinde ağır yaralanarak Taşkent'e çekilir ve orada hayatını kaybeder (Klyashtorny & Sultanov, 2013, s. 300).

Tavekel'den sonra kardeşi Esim (İşim) Han (1598-1628/43) tahta geçer. Esim Han döneminde Tavekel Han zamanında durdurulan Cungan ve Kalmuk baskınlarının arttığı görülür (Seydimbek, 1997, s. 50). Taşkent, onun zamanında iki yüz yıllık bir dönem için Kazak Hanlığının yönetimine girer (Kumekov, 2007, s. 61). 1627-28 civarında Oyrat-Kalmuk birliğinin dağılması sonucunda 1630 yılında Aşağı Volga'da Kalmak (Kalmuk/Kalmık) Hanlığı; 1635'te çeşitli Oyrat kabilelerinin birleşmesiyle İrtiş sahillerinde Cungan Hanlığı kurulur (Klyashtorny & Sultanov, 2013, s. 312). Kazaklarla Kalmuk-Cungarlar arasındaki savaşlar sürekli bir hâl alarak uzun yıllar devam eder.

Mahmud bin Veli'ye göre Esim Han, 1628'de ölmüştür ancak Esim Han'ın 1643 yılına kadar hüküm sürdüğü şeklinde bilgiler de vardır. Esim Han'dan sonra Taşkent ve çevresini Endican'ı yöneten Kanişer Abılay Sultan idare etmeye başlar, Kazak Hanlığı tahtına ise oğlu Cihangir (Jangir/Jahanger) oturur (Abuseyitova, 2010, s. 428). Cihangir Han, 1635'te Kalmuklarla yaptığı bir savaşta esir düşer. Cihangir Han'ın bu esaretten Moğol hanı Abdullah'ın yardımıyla kurtulduğu düşünülmektedir. Kalmuklar, 1643'te Cihangir Han'dan intikam almak için yaptıkları saldırıda yenik düşerler (Klyashtorny & Sultanov, 2013, s. 313). Kazak Hanlığının yönetimine Cihangir Han'dan sonra hakkında pek bilgi olmayan Batır Han, Batır Han'dan sonra ise Cihangir Han'ın oğlu Tavke Han (1680-1718) geçer (Klyashtorny & Sultanov, 2013, s. 307).

Tavke Han devri Kazak Hanlığı tarihinde pek çok önemli olayı ihtiva etmesi bakımından dikkat çekmektedir. Tavke Han, ekonomik ve ticari yönlerden Kazak halkının refah düzeyini yükseltmek için çok çabalar, Kırgız ve Başkurtlarla ittifak yapar. Hanlığın böylesine güçlenmesi Kalmuk ve Cunganların saldırılarını geçici de olsa durdurur (Pişçulina, 2013, s. 221). Bu dönemde geleneksel hukuku temel alarak devlet yapısının temel prensiplerini ortaya koyan Jeti Jargı “Yedi Yargı” adıyla bir yasa hazırlanır. Bu yasanın hazırlanmasında Tavke Han başkanlığında Kazakların üç cüzünden birer hâkim (Ulu Cüz'den Töle Biy, Orta Cüz'den Kazıbek Biy, Küçük Cüz'den ise Ayteki Biy) ve üç ilim adamı yer almıştır. Söz konusu yedi kişiye istinaden “Yedi Yargı” denilen bu yasaya “Tavke Han Kanunları” da denilmektedir. Cungan-Kalmuk baskınlarının yanı sıra Rusların da Kazak Hanlığı için ciddi bir tehdit oluşturduğu bu dönemde Tavke Han, belirlenen kanunlarla hanlıkta birliği ve düzeni

sağlamayı amaçlamıştır. Cüzler arasında otlakların paylaşımından ceza yasalarına, vergi sisteminden dinî ve idari konulara kadar devlet yönetiminde karşılaşılan pek çok mesele Yedi Yargı'da ele alınmış ve belli prensipler etrafında çözüme kavuşturulmuştur (Saray, 2004, s. 51-52).

1697'de Cungar Hanlığı, Kaldan Boşoktu'dan sonra yerine yeğeni Tsevan Rabtan'ın geçmesi ile en parlak ve en güçlü dönemini yaşar. Cungar ve Kalmuk hanlıklarının birleşme planlarının doğduğu bu dönemde Kazaklarla olan ilişkiler iyice gerilerek Kazakların bağımsızlığını tehdit edecek boyuta ulaşır (Galiev, 2007, s. 65).

Tavke Han'ın gayretleriyle sağlanan barış ve huzur ortamının Cungar-Kalmuk saldırılarıyla bozulması üzerine 1710 yılında Karakum'da Kazakların her cüzünden temsilcilerin katılımıyla büyük bir kurultay düzenlenir. Düşmanla nasıl mücadele edileceğinin görüşüldüğü bu kurultayda Kazak geleneklerinin gerektirdiği şekilde bütün Kazak ordularının başkomutanı olarak Tavke Han seçilirken Kazak halkını taarruza ikna etme ve orduya danışman (jetekşi) olarak Bögenbay Batır görevlendirilir (Kozıbayev & Galiyev, 2010, s. 126). Bu kurultayda Bögenbay'ın yanı sıra Kabanbay, Rayımbek, Orazbay, Şagalak, Janibek gibi bahadırlar³⁰ ile Töle Biy, Kazıbek Biy, Ayteke Biy gibi biyler de hazır bulunmuş (Galiev, 2007, s. 66), gösterdikleri kahramanlıklar, halk nazarındaki itibarlarının artmasını sağlamıştır.

Kazaklar birlik ve beraberlikleri sayesinde 1710-1711 yıllarındaki Kalmuk saldırılarında üstünlük elde etseler de net bir başarı gösterememişlerdir. Bunda Kazakların kendi içlerindeki mücadelelerin etkisi büyüktür. Nitekim 1718'de Tavke Han'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Bolat Han zamanında Kazak cüzlerinin arasındaki mücadele keskin bir hâl almış, birleşik Kazak Devleti tarihi tamamlanarak Ulu (Büyük) Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz şeklinde üçe ayrılmıştır. Bundan sonra da hanlığın tek çatı altında toplanması mümkün olmamıştır. Küçük Cüz'ün başında Tavke Han'ın oğlu Ebulhayr, Orta Cüz'de Bolat Han'ın oğlu Sameke, Ulu Cüz'de ise Bolat Han'ın diğer oğlu Ebulmambet bulunur (Ünal, 2010, s. 55). Kazakların kendi aralarındaki anlaşmazlıklar dış tehditlere karşı savunma güçlerini azaltmış ve 1714, 1717, 1723 yıllarındaki Kalmuk saldırılarında Kazakların çok ağır kayıplar vermesine neden olmuştur.

³⁰ Kazaklarda batır (bahadır) halk arasında kahramanlıklarıyla ön plana çıkmış, savaşlarda ordu komutanlığı yapan kişidir.

1723'te Cungarların ve birlikte hareket ettikleri Kalmukların Kazaklar başta olmak üzere Kırgız ve Özbek gibi diğer Türk boylarına yaşattığı en büyük felaketle ilgili beş ciltlik “Kazakistan Tarihi” serisinin üçüncü cildinde şu bilgiler yer alır³¹:

Cungar Hanlığı kendileri için ciddi bir tehlike olan Çin imparatoru Kansi'nin ölümünün ardından Çinlilerle bir antlaşma yaparak Çin tehdidini bertaraf edince Kazak topraklarına yönelir. Kışlaklardan toplanıp yaylalara göç etmekte olan Kazaklar, istiladan habersiz oldukları için hazırlıksız yakalanırlar. Öte yandan halk, çeyrek asırdan beri devam eden baskınlardan dolayı yorgun ve moralsizdir. İlk olarak Yedisu ile İrtiş nehirlerinin civarı düşman istilasına uğrar. İstila o kadar şiddetlidir ki halk canını kurtarmak için çareyi kaçmakta bulur. Bütün Kazakistan'ı kuşatmakla kalmayan bu felaket, tüm Orta Asya'yı da etkisi altına alır. Bu olaylarda Semerkand'ın kan gölüne döndüğü ve Buhara'da açlıktan kırılan insanlar olduğu bilinmektedir. Kazakların ağızdan ağza yayılıp günümüze kadar gelen efsanelerinde bu devir “Aktaban Şubırındı” veya “Alkaköl Sulama” olarak adlandırılır (Kozıbayev & Galiyev, 2010, s. 128-129).

“Alkaköl sulama” teriminin anlamı ile ilgili birkaç farklı görüş vardır. Bu görüşlerden birinde “sulama” kelimesinin devenin susuzluktan çatlayıp ölmesi anlamına geldiği ve doğrusunun “Alkaköl” değil “Alaköl” olduğudur. Bu olaylar neticesinde teşekkül eden “Elim-ay” türküsünde yerin isminin Alaköl olarak geçtiği belirtilir. Diğer görüşte ise Alkaköl'ün Sırderya'nın kollarından Bekpakdala'da bulunan bir göl olduğu ve türkünün başka bir versiyonunda bunun Alaköl değil Alkaköl (Alkakotan) şeklinde geçtiği ifade edilerek “Alkaköl sulama” terimine “Alkaköl'de toplanıp önünde yatan adamın dizine başını koyarak yatmak” anlamı verilir (Kozıbayev & Galiyev, 2010, s. 129). “Aktaban şubırındı” terimi ise ayak tabanları ağarana kadar kaçmak anlamına gelir ki her iki terim de yaşanan facianın bıraktığı tahribatı çok iyi anlatmaktadır.

Kozıbay ve Galiyev'in verdiği bilgilere göre; 1723 kışında büyük bir kıtlık olmuş ve bu kıtlık Kazakların belleğinde “kayın savgan ak tışkan jılı”³² olarak kazanmıştır. Bir taraftan kıtlıkla mücadele eden Kazaklar bir taraftan da Cungarların 70 bin kişilik dev ordusuyla yedi koldan yaptıkları çıkarmayla baş etmek durumunda kalmışlar, neticede büyük kayıplar vermişlerdir. Aktaban Şubırındı'da Türkistan (Yesi), Taşkent, Sayram gibi şehirler işgal edilmiş ve yaklaşık iki yıl işgal altında kalmıştır. Halkın büyük bir kısmı da Cungarlardan kaçarken özellikle Talas, Boralday,

³¹ Alıntıda verilen bilgiler Kazak Türkçesi aslından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

³² “İnsanlar beyaz fare yılında kıtlığın yol açtığı açlıktan dolayı kayın yapraklarını kemirmek zorunda kalmışlardı.” anlamına gelen bir deyimdir.

Arıs, Şırşık ve Sırderya nehirlerinden geçerken hayatlarını kaybetmiştir. Cunganlar geçtikleri köyleri yağmalayıp yok etmiştir. Ümbetey Jırav, tolgavlarında Bayanavıl, Arbalı, Kızıltav, Şıngıs Dağları ile Kara İrtiş boyundaki Mamırık'ı Cunganların nasıl işgal ettiklerini çarpıcı bir üslupla tasvir etmiştir. Ulu Cüz ve Orta Cüz Kazaklarının büyük bir bölümü Sırderya'dan geçip Hocent'e, Orta Cüz'ün bir kısmı Semerkant'a, Küçük Cüz Kazakları ise Hive ve Buhara hattına göçmüştür. (Kozıbayev & Galiyev, 2010, s. 130-131).

Cunganların işgalleri sırasında şehirlerin hemen teslim olduğu düşünülmemelidir. Kazakların Bögenbay, Kabanbay, Sanırık, Janibek, Malaysarı, Elşibek, Ayşibek vb pek çok meşhur bahadırı, bu savaşlarda üstün gayretleriyle öne çıkmışlar ve halkı direnişe çağırarak kahramanca vatan savunmasında bulunmuşlardır. Söz gelimi Taşkent, üç ayın sonunda; Türkistan, Cunganlar tarafından uzun süren kuşatma ve taktikler neticesinde, Sayram da ancak su kaynakları kesilmek suretiyle zayıflayınca düşmüştür (Kozıbayev & Galiyev, 2010, s. 131).

Aktaban Şubırındı olaylarında halkın en büyük destekçileri kendi içlerinden çıkmış olan bahadırlar (batır) olmuştur. Savaşlarda gösterdikleri kahramanlıklardan dolayı bahadırların ve beylerin itibarları iyice artmış, böylece sözlü halk anlatılarında onlara geniş ölçüde yer verilmiştir.

Kazaklar, uzun süren Aktaban Şubırındı yenilgisinin ardından 1724'te toparlanmaya başlayıp topraklarını işgalden kurtarmak için hemen harekete geçerler. Küçük Cüz'ün hanı Ebulhayr öncülüğünde kısa sürede Türkistan kurtarılır. 1725'te Ebulhayr'ın Karakalpakların da katılımıyla elli bin askere önderlik etmesi, büyük yenilgiden sonra Cunganlara karşı yapılacak istiklâl savaşının başlangıcı kabul edilir (Kozıbayev & Galiyev, 2010, s. 136).

1726'da Badam nehri civarında Ordabası denilen yerde üç cüzün katılımıyla bir kurultay düzenlenir. Kurultaya Ebulhayr, Ebulmambet, Sameke hanlar başta olmak üzere Küşik, Jolbarıs hanlar, sultanlar, Töle Biy Alibekulı, Kazsesli Kazıbek Biy, Ayteke Biy gibi her cüzün biyleri, nam yapmış komutanlar ve bahadırlar çağırılmıştır. Bu kurultayın en önemli gündemi Cunganlara yapılacak savaşta orduya kimin başkomutanlık yapacağını seçilmesidir. Vatan savunması için bütün katılımcıların ant içmesinin ardından yapılan seçimde Ebulhayr Han, üç cüzün ordusuna başkomutan olarak seçilir (Kozıbayev & Galiyev, 2010, s. 138). Düşmanı bölünerek değil ancak

birlik olarak yenmelerinin mümkün olduğu anlaşıldığından Kazakların Tavke Han'dan sonra tekrar birlik olup tek bir ordu hâlinde savaşılmaya karar vermesi önemlidir. Bu kurultay, halkın millî manevi duygularını harekete geçirmesi bakımından da faydalı olmuştur.

1726'daki kurultaydan sonra Sarı Arka'nın güneyinde Cungarlarla yapılan savaş, Kazakların başarısıyla sonuçlanır. 1729'da yapılan savaşta da Cungarlar yenilgiye uğrar (Galiev, 2007, s. 69). Ancak 1730'daki Cungar-Kalmuk saldırısında Ebulhayr Han, Ruslardan yardım ister. 1731'de Rusya'dan gelen bir heyet, Ebulhayr Han'ın Rus egemenliğini kabul ettiğini ifade eden antlaşmayı imzalaması gerektiğini belirtir. Kazak ileri gelenlerinden birkaçı dışında Kazak aksakallarının şiddetle reddettiği bu antlaşma üç cüz arasından sadece Küçük Cüz'ün Rus hâkimiyetini kabul etmesiyle sonuçlanır (Saray, 2004, s. 42). Böylece Kazaklar arasında Rus egemenliğine giren ilk hanlık Küçük Cüz olmuştur. 1733'te Rusya'ya ilhakın resmileşmesi ile (Kasımbayev J. K., 2010, s. 162) Küçük Cüz bağımsızlığını kaybeder ve Kazak Hanlığının siyasi anlamda tekrar birleşme ihtimali tamamen ortadan kalkmış olur.

1739-1741 yılları arasında Cungar ve Kalmuklarla yapılan savaşlarda Orta Cüz ve Ulu Cüz ağır kayıplar verir. Bazı savaşlarda Ulu Cüz hanı Ebulmambet'in başarılı olduğu görülürken 1741'de Orta Cüz'e yapılan saldırılarda Kazaklar tekrar yenilgiye uğrar (Galiev, 2007, s. 71). Bu yıllarda Ebulmambet, Orta Cüz ile Ulu Cüz'ün resmî hanı seçilir ve Ebulmambet Han'ın yanında bulunan Sultan Abılay'ın nüfuzu giderek artar. Abılay, Oyratlara karşı yapılan bütün savaşlarda bahadırların ve biylerin büyük desteğini görür (Abil, 2010a, s. 247). Güçlü ve dirayetli duruşuyla halk anlatılarında kendisine geniş ölçüde yer verilen Abılay'ın tarihsel kişiliği ve siyasi hayatı, bu çalışmada destan-tarih ilişkisini ortaya koymak bakımından büyük önem arz ettiğinden ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

3.3. Abılay Han

Bu başlık iki alt başlığa ayrılmıştır. İlk alt başlıkta Abılay Han'ın hayatı, tarihsel kişiliği gibi biyografik ve tarihî bilgiler verilmiş, ikinci alt başlıkta ise ele alınan metinler destan-tarih ilişkisi bakımından değerlendirilmiştir.

3.3.1. Abılay Han'ın Tarihsel Kişiliği ve Abılay Han Devri (1711-1781)

Abılay Han, Kazak tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Küçük Cüz'ün Rus hâkimiyetini kabul ettiği, Orta ve Ulu Cüzlerin ise bir yandan Oyrat kabilelerinin saldırıları bir yandan da Çin ve Rus tehditlerinin arasında var olma mücadelesi verdikleri bir dönemde tarih sahnesine çıkan Abılay Han, otuz sekiz yıl süren siyasi hayatında yönetimdeki becerisi ve kıvrak zekâsı ile 18. yüzyıla damgasını vurmayı başarmıştır. Abılay Han, Kazak millî kimliğinin oluşmasına büyük katkıları olmuş, Kazakların üç cüzünde de halkın büyük sevgisini ve saygısını kazanmış bir şahsiyettir. Bu bakımdan onun hakkında halk arasında pek çok efsane, hikâye, destan gibi sözlü kültür ürününün teşekkül ettiği görülür. Hatta tarihsel kişiliği ile halk nazarındaki şahsiyeti o kadar iç içe geçmiştir ki hayatının yazılı belgelerde eksiklikler bulunan çocukluk ve ilk gençlik yılları ile ilgili kısımları halk arasından derlenen metinlerden hareketle yazılmış ve doğru kabul edilmiştir. Bir başka deyişle Abılay Han'ın biyografisi yazılı belgelerin yanı sıra sözlü kaynaklardan da yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tarihsel olaylara birebir tanıklık etmiş kişilerle yapılan görüşmeler ya da derlenen halk anlatılarından elde edilen bilgiler sözlü tarih anlayışı içinde değerlendirilmektedir. Yazılı belgelerin eksik ya da yetersiz kaldığı durumlarda sözlü tarih verilerinin tarih yazımını tamamlayıcı bir rolü vardır. Sözlü kaynaklardan elde edilen malzemeler, yazılı belgelerle karşılaştırılıp gerçekliğe uygunluğu sorgulanarak nesnel bilgiye ulaşmak amaçlanır. Abılay Han'ın hayatı ile ilgili eksik parçaların tamamlanmasında da halk arasından derlenen metinlerden yararlanılmış olması son derece olağandır. Abılay Han'ın yaşadığı 18. yüzyıl, yazının içselleştiği bir tarihtir ancak Abılay'ın tarih sahnesine çıktığı yirmili yaşlarının öncesine dair çok az belge bulunur. Abılay'ın babası ve dedesi han olmadığı için hayatının ilk dönemleriyle ilgili yazılı belgelerin ihmal edilmesi ya da kaybolması ihtimalleri göz önünde bulundurulmalıdır. Timur'un da babası han değildir ve onun da çocukluk dönemine ait rivayetlerin dışında yazılı kaynaklarda çok az bilgiye rastlanır. Abılay devri günümüze nispeten yakın bir tarihtir ve bu dönemin halkın hafızasında tazeliğini koruduğu düşünülebilir. Bu bakımdan Abılay Han'ın tarihsel kişiliği ve siyasi hayatının ele alındığı bu başlıkta sözlü kaynaklarla yazılı kaynaklar bir arada değerlendirilerek Abılay Han'ın biyografisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Abılay Han'ın hayatı ile ilgili ilk çalışmalar onunla aynı soydan gelen bilim insanı şokan Velihanov tarafından yapılmıştır. Velihanov'a göre; Abılay'ın babası Veli, Türkistan'ın idarecisidir ve komşu hükümdarlardan birinin Türkistan'ı işgali esnasında öldürülür. O yıllarda on üç yaşında olan Abılay, sadık bir kölesi sayesinde sağ salim kurtulmayı başarıp Kazak bozkırlarına gelerek zengin birine sığınır. Velihanov, Abılay'ın babasının kim tarafından öldürüldüğü, Türkistan'ı kimin işgal ettiği, onu kimin kurtardığı, Abılay'ın sığındığı zenginin kim olduğu sorularının kaynaklarda cevapsız olduğunu ifade eder. Derlenen halk anlatılarında ise bu zenginin adı Abılay'ın akrabası olan Ebulmambet olarak geçer. Zaten Türkistan'dan Kazak topraklarına en yakın noktada bulunan akrabası da odur. Abılay'a yardım eden sadık kölenin adı ise yine halk anlatılarından edinilen bilgilere göre Oraz'dır. Velihanov'un verdiği bilgiler Bukar, mbetey ve Tatikara gibi meşhur jıravların tolgavlarında da yer almaktadır (Sıdıkov & Ebsadıkov, 2013, s. 11). Velihanov, Abılay'ın ismini aldığı dedesi hakkında ise şu bilgileri verir: Dedesi olan Abılay, Türkistan'ın idarecisidir ve bahadırlığından dolayı kendisine “düşmanlarına karşı acımasız, kan içici” anlamlarına gelen “kanişer” denilmiştir. Kanişer Abılay, heybetli ve saygın bir adam olarak nam salmıştır. Oğlu Körkem Veli de Türkistan'ın idarecisidir ancak babası kadar büyük bir ne kavuşamamıştır (Sıdıkov & Ebsadıkov, 2013, s. 12). Velihanov'un bu alışması Abılay'ın bilim dünyasına tanıtılmasında katkısı olduğundan değerli bir çalışmadır. Sözlü kaynaklarla yazılı kaynakları bir arada vermesi bakımından da önemlidir.

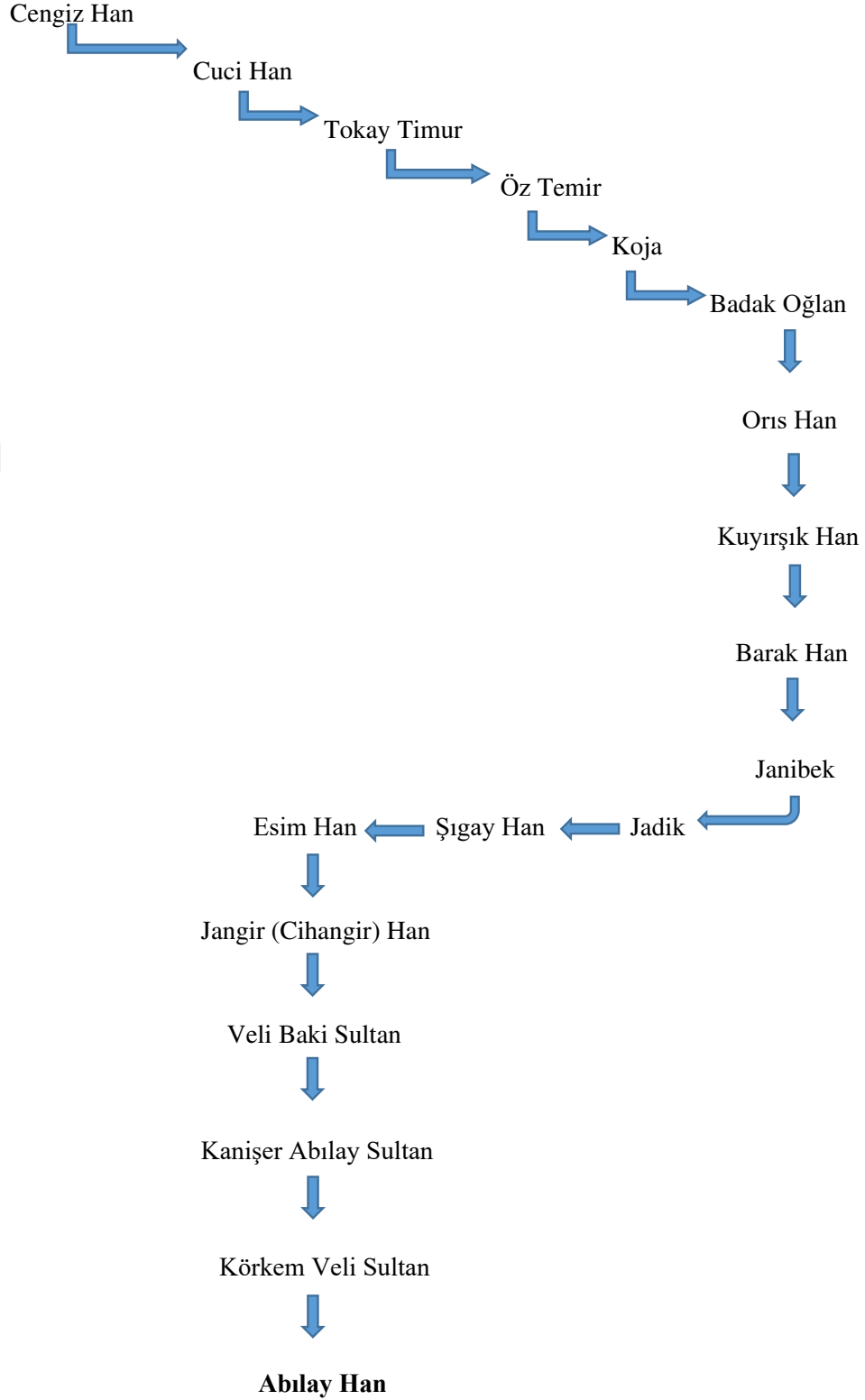
1910 yılında Kazan'da yayımlanan “Tavarih Hamsa” adlı kitapta Abılay Han'ın şeceresi ve hayatı ile ilgili şu bilgiler nakledilmiştir: “Esim Han'ın oğlu Jengir (Cihangir) Han, oğlu Tavke Han, oğlu Polat Han, oğlu Ebulmambet Han, oğlu Ebilfayız Han'dır. Jengir Han'ın ikinci hanımı Avla'dan Baki adında bir oğlu olur. Baki'nin oğlu Abılay Han'dır. Abılay, geçen yaşında düşmana esir düşer, sonra da bir istila sonucu Kazaklara sığınır. ysin'den Töle Biy'in yanında deve çobanı olur. Ondan sonra kuzeni Polat Han, onu yanına alır. Sonradan Polat, oğlu Ebulmambet'e kıızıl tuğ verip kendi yerine geçirir, Abılay'a da yeşil tuğ verip onu bazı kabilelere vali olarak tayin eder. Abılay Han, kendi kabiliyetiyle Orta Cz'n tamamına, Ulu Cz'n çoğuna, Kk Cz'n de bir kısmına sahip olduğundan  cüzün hanı olarak adlandırılır.” (Sıdıkov & Ebsadıkov, 2013, s. 20). Baki'nin oğlu olan Abılay, *kanişer* ‘kaniici’ lakaplıdır ve Abılay Han'ın dedesidir. Bu bakımdan verilen şecerede eksikler olduğu görülmektedir.

Şakerim Kудayberdiұлы'nun 1911'de Orenburg'da yayımlanan “Түрік Қыргыз-Казак hem Handar Şejiresi” adlı çalışmasında Abılay'ın şeceresi ve gençlik yıllarına dair detaylı bilgiler yer alır:

Esim Han'dan sonra başa oğlu Jahanger (Cihangir) geçti. Ona Kazaklar Salkam Jangir derdi. Ondan sonra onun oğlu Az Tavke, han oldu. Az Tavke, Salkam Jangir'in Kalmuk hanının kızı olan hanımından dünyaya gelmiştir. Bunun yanı sıra Ürgenç'teki Gayıp Han'ın kızıdan doğan Velibaki adında bir oğlu daha vardı. Jangir'in yerine Az Tavke han olunca, hanlığa öfkelenen Velibaki, Gayıp Han'a gitti. Onun oğlu Abılay, çok güçlüydü ve teke tek savaşta karşısına çıkan bahadırları öldürdüğü için ona Kanişer Abılay denirdi. Onun oğlu Kөrkem Veli, onun da oğlu Ebulmansur idi. Bizim Abılay Han dediğimiz işte bu Ebulmansur'dur. Üç dedesi de Gayıp Han'ın emrinde kalıp han olmadan ölmüşlerdir. Gayıp Han'ın neslinden hanlık gidince Ebulmansur, yetim kaldığı o günlerde “Kazak үлкem, Sariarka topraғım” diyerek Üysin'e Tөle Biy'in yanına gelir. Tөle Biy, ona ilk olarak deve, sonra yылkı baktırır, sonunda her türlü mizacını beğendiği için evladı olarak benimser. Tөle Biy, ona kim olduğunu sorunca bilmediğini söyler. Adını sorduğunda çocuğun ‘Adımı ne koyarsanız o olsun’ cevabını vermesi üzerine saçları uzamış, kıyafetleri yırtılmış olduğundan ona Sabalak ismini koyar (Sıdıkov & Ebsadıkov, 2013, s. 20-21). Şakerim'in aktardığı bilgiler halk arasında yaygın bir şekilde anlatılan efsanelere dayanmaktadır, bunların gerçekliği sorgulanabilir ancak verdiği şecere, tarihî gerçekliğe uygundur.

Abılay Han, diğer Kazak hanları gibi Cengiz Han'ın soyundan gelmektedir. Bu yüzden han olmadan önce diğer “tөre” mensupları (soylular) gibi “sultan” unvanını kullanmıştır. Abılay Han'ın tam şeceresi aşağıdaki gibidir:

Abılay Han'ın şeceresi (Seydimbek, 1997, s. 60):

Şekil 3.1. Abılay Han'ın şeceresi.

Sabit Mukanov’a göre Abılay Han, Buhara’yı yöneten Veli Han’ın oğludur, gerçek adı da Ebulmansur’dur. Farsların Buhara’yı işgal edip babasını öldürmeleri üzerine 13 yaşında yetim kalır. Ebulmansur’u bir köle sağ kurtarıp Türkistan’daki akrabası Ebulmambet’e götürür. Ebulmambet ile Ebulmansur kuzendir. Ebulmambet, Ebulmansur’un akrabası olduğuna bakmadan çalışması için ağır iş verir. Ebulmansur buna gücenip “yakınının hor görmesindenise yabancının hor görmesi iyidir” diyerek oradan ayrılıp Kazak bozkırlarına gelir. Burada han çocuğu olduğunu gizleyip gerçek adını değiştirir, kendisine Sabalak denilir (Mukanov, 1942, s. 10, 19). Mukanov’un verdiği bilgiler diğer kaynaklar gibi halk arasında anlatılan efsanelere dayanmaktadır.

1943 yılında yayımlanan ve 2011’de gözden geçirilip tekrar yayımlanan “Kazak Tarihi” adlı kitapta Abılay Han ile ilgili şu bilgiler yer alır: Abılay, 1711’de doğdu. Orta Cüz sultanlarından Türkistan şehrinin idarecisinin torunudur. Abılay’ın dedesi düşmanlarına karşı acımasız olduğu için “Kanişer Abılay” olarak bilinirdi. Kanişer Abılay, Kazak bozkırında kimin hüküm süreceği hususunda çıkan bir anlaşmazlık sonucu Türkistan’ı terk edip Hive’ye göçmüş, orada Kayıp Han’a hizmet etmeye mecbur kalmıştır. Düşman istilas sırasında Kayıp Han ile beraber Kanişer Abılay da öldürülür. Onun tek oğlu Veli Sultan ise on iki yaşındaki oğlu Ebulmansur ile birlikte Hive’den kaçır. Yabancıların hor görmesine dayanamaz ve Türkistan’a kaçır. Gururundan asıl adını saklayıp bir Kazak beyinin yanında çoban olarak çalışır. Genç Ebulmansur sonra dedesi Abılay’ın adını alır. (Ebdikalıkov, Pankratova, & Dmitrova, 2012, s. 249). Stalin zamanında yazılan bu eserde Abılay Han ile ilgili bilgi verilmesi şaşırtıcıdır. Yine aynı eserde Abılay’ın ilk kahramanlığını 1731’de Oyratlarla yapılan bir savaşta gösterdiği ifade edilmiştir. Halk efsanelerine dayanarak verilen bilgilerde sıradan bir çoban olarak bilinirken savaşta düşmana “Abılay!” uranı ile saldırdığı ve onun cesaretinin Kazakların zafere ulaşmasında etkili olduğu söylenmektedir. Bunun yanı sıra Ebulmambet Han’ın yardımcısı olarak görev yapan Abılay Sultan’ın Orta Cüz’ün siyasi hayatı üzerinde büyük etkiler yaratan bilge biri olduğundan, ününün ülke sınırlarını aştığından ve komşu ülkelerin devlet adamlarının da onun siyasi dehasından bahsettiğinden söz edilmiştir (Ebdikalıkov, Pankratova, & Dmitrova, 2012, s. 250). Abılay hakkında Stalin zamanında olumlu yorumların yapılmış olması kayda değerdir. Çünkü Sovyetler Birliğinin ilk zamanlarında tarih kitaplarında Abılay Han döneminin yok sayıldığı, sonraki dönemlerde ise çeşitli şekillerde karalandığı görülmektedir. Söz gelimi 1924’te yayımlanan A. P.

Çulovnikov'un Kazak tarihi hakkındaki monografisinde Abılay Han'dan tek bir söz bile edilmezken 1944'de Sovyet ideolojisi güdümlü tarihçiler M. Abdihalıkov ve A. Pankramova'nın editörlüğünde yayımlanan "Kazak SSR Tarihi Köne Zamannan Bugingi Künge Deyin", E. Bekmahanov'un yazdığı "XIX ғасырдың 20-40 жылдарындағы Қазақстан тарихы", 1952'de yayımlanan Kazak SSR Tarihi gibi eserlerde Abılay Han'ın topluma dertten ve sıkıntıdan başka bir şey getirmediği, Abılay döneminin halkın belleğinde zorbalık ve ihanet devri olarak kaldığı gibi asılsız bilgiler verilmiştir (Tarak, 2014, s. 7-8). Bu karalamalardaki asıl amaç, Kazak tarihindeki büyük şahsiyetleri millî hafızadan silmek olduğu açıktır. 1943'te Ebdalıkov ve Pankratova'nın redaktörlüğünde yayımlanan Kazak Tarihi'nde ise Abılay devrinden övgüyle bahsedilmiş olması büyük bir cesaret örneğidir. Bundaki en büyük etken İkinci Dünya Savaşı sırasında halkın millî ve manevi duygularının uyanmasını sağlamak için Sovyet hükümetinin esnek bir politika izlemesidir. Nitekim savaştan sonra bu kitabın yeni baskılarının yapılması da engellenmiştir.

Görüldüğü gibi çeşitli kaynaklar Abılay Han'ın 1711'de Türkistan'da dünyaya geldiğini ve dedesi Kanişer Abılay ile babası Körkem Veli'nin Türkistan'ın idaresinde olduğuna işaret etmektedir. Fakat Kazak araştırmacılar Erlan Sıdıkov ve Almas Ebsadıkov, Abılay'ın dedesinin ve babasının halk anlatılarında bazen Türkistan, bazen Ürgenç, bazen de Buhara'da hükümdar olduğu yönündeki bilgilerin gerçeği yansıtmadığını ifade etmişler, bu görüşlerini şu şekilde güçlendirmek istedikleri görülmektedir: Abılay'ın hayatını ve şeceresini iyi bilen yazıcısı M. Mamedov, 1768'de Rus heyete verilen bir mektupta şunları yazmıştır: "Abılay Sultan'ın dedesi ile babası Taşkent şehrinin hanlarıydı. Cungar Kalmukları şehri istila edince Abılay, on yaşında iken Türkistan şehrindeki Ebulmambet'e gitti." (Sıdıkov & Ebsadıkov, 2013, s. 23). Abılay'ın hâlâ hayatta olduğu bir dönemde yanı başında bulunan bir hattatın bu bilgileri yazarken hata yapmış olması beklenemez. Bu bakımdan hattatın yazdıkları tarihî gerçeğe uygundur.

Bir önceki başlıkta Taşkent ve Türkistan'ın Esim Han zamanında alındığından ve 1723 Aktaban Şubırındı felaketine kadar iki yüzyıl Kazak Hanlığının idaresinde yönetildiğinden ve Esim Han'ın ölümünden sonra ise Taşkent ve civarının yönetiminin o sıralarda Endican valisi olan Kanişer Abılay'a bırakıldığından da bahsedilmişti. Hanlığın merkezi 16. yüzyıldan beri Türkistan olduğuna göre Kanişer Abılay'ın Tavke

bahadırılık ismi olduğuna göre gerçek adı neydi” sorusundan kaynaklandığını ve hanın asıl isminin “Abılay” olduğuna dair kuşkularının olmadığını ifade etmişlerdir (Sıdıkov & Ebsadıkov, 2013, s. 46-53). Kahramanın adının yapılan bir kahramanlık sonrasında hak edilmesine sözlü geleneğimizde sıklıkla rastlanmaktadır. Bunu, başta Dede Korkut boyları olmak üzere pek çok halk anlatısında görmek mümkündür. Kazak halkının en ihtiyacı olduğu dönemde askerî ve diplomatik dehasıyla bir kurtarıcı gibi öne çıkan Abılay Han’ın bir destan kahramanı olarak tasvir edilirken sözlü geleneğin kalıplarına göre değerlendirildiği ve Ebulmansur adının bir yakıştırmadan ibaret olduğu düşünülebilir. Ancak onunla aynı dönemde yaşamış Bukar Jırav, Ümbetey Jırav, Tatıkara Jırav gibi meşhur jıravlar başta olmak üzere bütün sözlü kaynaklarda Ebulmansur şeklinde geçmesi bu ismin doğru olabileceğini göstermektedir. Halk arasındaki rivayetlerde Abılay’ın Taşkent’ten kaçtıktan sonra soylu olduğunu gizleyip bir zenginin yanında çoban olarak çalıştığı ve kendisine Sabalak lakabının verildiği anlatılmaktadır. Bu zengin ve nüfuzlu kişinin adı, sözlü kültür ürünlerinde Töle Biy, Davletkeldi, Ebulmambet olarak farklılık gösterir ancak Abılay’ın asıl adı konusunda bir farklılık bulunmamaktadır.

Töle Biy, Ulu Cüz’ün Üysin kabilesinden nüfuzlu beylerden biridir. Tavke Han zamanında Yedi Yargı’nın hazırlanmasında emeği geçen Töle Biy, halk arasında Karlıgaş Biy olarak bilinir. 1723’te Taşkent’in Kalmuk işgaline uğramasının ardından Kalmuklar tarafından Jolbars Han ile birlikte Taşkent’in yönetiminde görevlendirilir. 1723-1729 ve 1735-1750 yılları arasında Taşkent’i yöneten Töle Biy, 1740’ta Jolbars Han’ın ölümünden sonra vergi toplama işini tek başına yapmaya başlar ve yerine Küsek Bek adlı birinin atanmasıyla görevi bırakır. Mezarı Taşkent’tedir (Sıdıkov & Ebsadıkov, 2013, s. 31). Abılay’ın istila üzerine terk etmek zorunda kaldığı Taşkent’i Töle Biy 1723 yılında yönetmeye başladıysa Abılay’ı yanına alıp çobanlık yaptıran ve ona Sabalak ismini veren kişinin Töle Biy olduğu bilgisine şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Halk anlatılarında geçen Davletkeldi diye birinin gerçekten yaşayıp yaşamadığı belli değildir. Bu durum, yazılı tarihte Ebulmansur’u büyüten kişinin kimliğini ortaya koymayı güçleştirmektedir.

Ümbetey Jırav’a göre Abılay, ilk kahramanlığını Cungarlarla yapılan bir savaşta Cungar komutanı Şarış’ı teke tek mücadelede öldürdükten sonra gösterir. Ebulmambet tarafından çadırına çağrılır ve yine Ebulmambet’in teklifi ile Orta Cüz

hanı ilan edilir. Abılay'ın çağdaşı Tatikara Jırav, tolgavında onun Orta Cüz hanı olduğunu doğrularken Bukar Jırav da Abılay'ın yirmi beş yaşında tahta oturduğunu ifade eder. Meşhur Jüsip Köpeyev, Abılay'ın Kökşetav'da han olarak kırk sekiz yıl hüküm sürdüğünü söyler. M. Dulatov da Abılay'ın teke tek mücadelede Şarış'ı yendikten sonra Ebulmambet Han'ın çadırına çağrıldığını ve Ebulmambet Han'ın uygun görmesi üzerine Şakşak Janibek'in duasını alıp han ilan edildiğini yazmıştır. Duvlatov'un tahminine göre bu olay 1735 yılında meydana gelmiştir (Abil, 2010a, s. 247). Kazak bilim insanlarından etnograf ve folklorist Seydimbek, Orta Cüz Hanı Ebulmambet'in 1739'da, Jasıbay gölünün kıyısında kendi isteğiyle hanlık tahtından inip ak keçenin kenarından tutarak Abılay'ı han ilan ettiğini ifade eder. Seydimbek yazılı kaynaklarda, bilhassa Rusların resmî belgelerinde Abılay'ın han olduğu tarihin Ebulmambet'in ölüm yılı olan 1771 olarak gösterilmesini gerçeğe aykırı bulur. Ona göre Rusların Ebulmambet'in ölümünden önce Abılay'ı han olarak tanımamalarındaki asıl amaç, soylular arasında fitne çıkarmaktır (Seydimbek, 1997, s. 60). Bu nedenle taraflı siyaset izleyen yabancıların lehine bir yaklaşımla tarihsel gerçeği inkâr ettiklerini düşünür. O da tıpkı jıravlar gibi Abılay'ın genç yaşta han olduğu görüşündedir.

Abılay Han ile ilgili çalışmalarda onun ilk kahramanlığını gösterdiği yıl için 1731, 1733, 1735 gibi farklı tarihler zikredilse de Abılay'ın 1730'ların sonlarından itibaren yönetimde etkin olduğu konusunda görüş birliği bulunduğu söylenebilir. Onun yirmili yaşlarda han olduğu hususuna ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Nitekim Abılay'ın 1779'da Rus Çarlığına yazdığı bir mektup, onun erken yaşlarda han olmadığını göstermektedir. Bu mektupta Abılay, Ebulhayr ve Ebulmambet'in öldüğünü ve hanlık için sıranın kendisine geldiğini söyler. Mektupta Abılay, onların ölümünün ardından 1771'de Türkistan'da yapılan kurultayda Kazakların üç cüzünün hanları ve sultanları ile Taşkent ve ona bağlı şehirlerin idarecilerinin oy birliğiyle üç cüzün hanı seçildiğini ifade eder. Bunun yanı sıra Abılay'ın artan başarılarını gören Rusların ona gizlice haber gönderip Ebulmambet'in yerine Orta Cüz hanı olması yönündeki teklifini Ebulmambet'i babası gibi gördüğü gerekçesiyle reddettiği tarihî kayıtlarda mevcuttur (Sıdıkov & Ebsadıkov, 2013, s. 25). Abılay'ın ilk kahramanlığını gösterdiği 1730'lardan itibaren Ebulmambet'in yanından hiç ayrılmayan etkili bir devlet adamı olarak tarih sahnesinde yerini aldığı ve 1771'de Ebulmambet'in ölümüne kadar sultan (prens-şehzade) unvanını kullandığı, 1771'de ise Kazakların resmî hanı

olduğu görülmektedir. Abılay'ın ülke yönetiminde neredeyse Ebulmambet'ten daha ön planda yer aldığı ve Kazak halkının gözünde asıl han olarak benimsendiği sonucuna ulaşılabilir.

1733'te Küçük Cüz'ün Rusya'nın himayesine girmesinin ardından Çarlık, Kazakların diğer cüzlerini de kendisine bağlamak için Cungar Hanlığının saldırılarını durdurmak üzere harekete geçmeye karar verir. 1739-1741 yılları arasında Kazak topraklarına Cungar-Kalmuk baskınlarının iyice artması Orta Cüz temsilcilerini Cungar tehdidine karşı Rusya'ya sığınma fikrine yaklaştırır (Kasımbayev C. K., 2013, s. 256).

19 Ağustos- 1 Eylül 1740 tarihleri arasında Ebulmambet Han ile Abılay Sultan, Rusya'ya bağlanma konusunu görüşmek üzere Orenburg'da bulunurlar. 24 Ağustos'ta onları hürmetle karşılayan Korgeneral Urusov, antlaşma metnini imzalamak istemeyen Abılay'ı ikna etmek için Rusya'nın modern silahlara sahip olduğunu, Osmanlı Devleti ile savaşırken de bunlar sayesinde üstün geldiklerini anlatır. Kazakların top, bomba, tüfek yerine hâlen kendi yaptıkları silahları kullandığını çok iyi bilip Rus yönetimine de rapor eden Urusov, Abılay ile Ebulmambet'e Rusya'nın sahip olduğu mühimmatları gösterir. Rusların askerî gücüne şahit olan Ebulmambet Han ve Abılay burada Kuran'a el basıp Rusya'ya biat ettiklerine dair ant içerler. Urusov'un Kazakların elindeki Rus esirlerin iadesine karşılık Abılay Sultan da Kazak esirlerin salıverilmesini şart koşar ve Abılay'ın talebi kabul edilir (Tarak, 2014, s. 17-19). Böylece Abılay, Rusya'ya karşı daima millî çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini daha ilk andan itibaren göstermiş olur.

Orta Cüz'ün Cungar Hanlığının işgallerinden korunmak amacıyla Rusya'ya bağlanmayı kabul etmelerine rağmen 1740-1742 yılları arasında Oyratların Orta ve Ulu Cüz'e yaptığı baskınlar, Rusların o dönemde Kazakları düşmanlarına karşı koruyup güvenliğini garanti edecek kadar güçlü bir askerî potansiyele sahip olmadığını açığa çıkarmıştır (Yerofeeva, 2007, s. 77). 1741'in Şubat-Mart aylarında Cungarlar, Barak ve Karasakal sultanlıklarını topraklarına katmak amacıyla Orta Cüz'e saldırırlar. Beklenenden çok daha büyük bir orduyla saldıran Cungarlar, Kazak birliklerini dağıtır. Abılay Sultan, komutasındaki dağınık birliklerle Cungarlara mağlup olmakla kalmaz, Barak ve Durgun sultanlarla birlikte esir düşer. Olcabay Batır, Cungar komutan Septen'in ordusunu yok eder. Bu savaşta Cungarlara bağlı

kuvvetler de zayıflar. Savaş, aynı yılın Mayıs ayında son bulur (Galiev, 2007, s. 71). Abılay, bu savaşta Cungan Kontayşısı Kaldan Tseren'in damadı Şarış'ı öldürdüğü için özellikle takip edilip yakalanır ve ölüm cezasına çarptırıldığı açıklanır (Tarak, 2014, s. 24). Rus Binbaşı K. Miller ve beraberindeki Kazak heyet, Abılay'ı kurtarmak için Kaldan Tseren'le görüşmek isterler fakat Cungarlar, Miller'i kabul etmeyerek Rusya'dan korkmadıklarını ifade ederler. 28 Ağustos 1742'de İ. Nepluyev ile görüşen Cungan elçiler Abılay'ın Kaldan Tseren'in en iyi ve kendisine en yakın adamını (Şarış) öldürdüğü için tutuklu olduğunu söyleyerek Kazaklara esir düşen Cungarların soylu kızlarının geri dönmesi sağlanırsa Abılay'ın da serbest bırakılacağını söylerler. Bu talep aslında Kaldan Tseren'in vakit kazanmak için yaptığı bir manevradır çünkü Kazakların böyle bir takasa razı olacağı bellidir. Nepluyev, Kaldan Tseren'e yazdığı mektupta Kazakların Rusya'ya tâbi olduğunu hatırlatıp Abılay Sultan ve beraberindeki esirlerin iadesini ister (Tarak, 2014, s. 25). Fakat Kaldan Tseren Abılay'ı bırakmaz ve Kazaklara bir elçi göndererek rehin tutulan Ebulfeyz Sultan'ın yerine Barak Sultan'ın oğlunu ister. Kazıbek Biy ve Kazakların diğer ileri gelenleri bunu kabul etmezler. Bu dönemde Abılay'ın Ebulmambet'e ve halkına kırıncılığını bildiren bir mektup yazdığı bilinmektedir. Ebulmambet Han'ın ise Abılay'ın özgürlüğü için elinden geleni yaptığı düşünülmektedir.

Kaldan Tseren, 1743 yılının eylül ayında Abılay'ı yanındaki otuz kadar adamıyla birlikte iade eder. Abılay esir kaldığı iki yıl boyunca hürmetle ağırlanmış, Kaldan Tseren ile ilişkileri gelişmiştir. Kaldan Tseren, iki ülke arasında barışı sağlamak için Abılay'ı, kızı Topış ile evlendirir ve Abılay'ı çeşitli hediyelerle ülkesine uğurlar. (Tarak, 2014, s. 26). Abılay'ın esareti süresince Kaldan Tseren, kendileri için asıl tehlikenin Kazaklar değil Ruslar olduğunu anlar.

1743 yılında Orta Cüz'e gidip Abılay Sultan ile görüşen Başkurt T. Baltaşev'in söylediğine göre Kaldan Tseren, kızlarının birini Abılay'la evlendirmesinin yanı sıra ona Taşkent bölgesinden toprak sözü de vermiştir. Ayrıca Barak Sultan'ın oğlu Şıgay Sultan'ın yerine rehin olarak öz oğlu Ebulfeyz'in gönderilmesini ve Başkurt isyanının lideri Karasakal'ın yakalanmasını talep etmiştir. 1740 yılındaki Başkurt İsyanı yenilgisinden sonra Kazak bozkırlarına kaçan Karasakal bir süre Kazıbek Biy'e, daha sonra Kabanbay Batır'a sığınır. Kazak topraklarında vefat eder (Tarak, 2014, s. 27).

Abılay'ın Cungar esaretinden onuruyla dönüşü Ebulmambet Han'ın prestijini arttırırken bu süre içinde Rusların Kazak halkı üzerinde oluşturduğu baskı halkta büyük endişe yaratmıştır. Halkın vaziyetini gören Abılay, gelir gelmez Ruslara iyi niyetini belirten bir mektup yazarak içeride asayişini sağlayacağını ve Rus mallarını yağmalayan Kazaklara gereken cezayı vereceğini ifade eder (Tarak, 2014, s. 27). Böylece Rusların iç işlerine karışmalarına engel olurken bir yandan da Kazaklar arasında huzuru tesis etmeye çalışır.

1745'te Kaldan Tseren'in ölümü üzerine Cungarlarda taht mücadelesi başlar. Abılay Sultan, bu durumdan yararlanarak Cungarların iç işlerine karışmaya başlar. Böylece sadece iyi bir komutan değil aynı zamanda iyi bir diplomat olduğunu da gösterir.

1750'de Lama Dorjı Cungariya hanı olur fakat Oyrat beylerinin onun liderliğini kabul etmemesi hanlıktaki karışıklıkları daha da arttırır. Kaldan Tseren'in yeğeni Amirsana'nın yönetimiyle Lama Dorjı'ya karşı bir suikast girişiminde bulunulur. Bu girişimin ortaya çıkması üzerine Amirsana, Orta Cüz'e kaçar. Abılay, kendisine sığınan Amirsana'ya yardım edeceğini söylerken bir yandan da Lama Dorjı'ya bağlılığını bildirirse de Lama Dorjı, Abılay'a güvenmez ve Amirsana'nın iadesini talep eder fakat Abılay, Amirsana'yı iade etmez. Bunun üzerine Kazak-Cungar ilişkileri iyice gerilir ve artık savaş kaçınılmazdır. Abılay, savaşın kolay olmayacağını ön gördüğünden üç cüzün güçlerini birleştirmeye çalışır. 1752 yılında Ulutav Dağı'nda üç cüzün sultanlarının ve biyelerinin toplandığı bir kurultay düzenlenir. Toplantıda fikir birliği sağlanamamasına rağmen Abılay, Amirsana'yı iade etmemek gerektiğini kabul ettirir. Bu karara öfkelenen Lama Dorjı büyük bir orduyla Orta Cüz'e saldırır. Bu saldırıdan en çok Nayman ve Kerey kabileleri etkilenirken pek çok Kazak esir düşer. Bu durumdan istifade eden Rus hükümeti ise Cungar hanedanından Davatsi ile anlaşır. Bu anlaşma Abılay ile Amirsana'yı tedirgin eder ve Abılay, Oyratlara karşı savaşa hazırlanır. Abılay, 1753 yılının bahar aylarında büyük bir orduyla Cungarya'ya girer. Nüfuzlu Budist din adamlarının Lama Dorjı'yı desteklememesi Abılay'ın hücumunu kolaylaştırır. Böylece Lama Dorjı öldürülür, Davatsi de Cungarya'nın yeni hanı olur. Fakat Cungarya'daki karışıklıklar yine son bulmaz. Abılay'ın himayesindeki Amirsana hanlık için mücadeleye devam eder. 1754 yılında Amirsana'nın Cungarya'daki destekçileri Abılay'ın idaresindeki Kazakların

yardımla Davatsi'ye karşı ayaklanırlar fakat başarısız olurlar. Amirsana kaçmak zorunda kalır ve Çin'den yardım ister. Bunun üzerine 1755'te Çin ordusu Cungarya'ya girer ve Davatsi öldürülse de Amirsana amacına ulaşamaz. Çünkü Çin hükümeti Cungarya'yı yok etmek istemektedir. Amirsana bu kez Çin'e isyan ederek Abılay'dan yardım ister. Abılay, Cungarya'yı destekleyip Çin'e tabi olmasının önüne geçerek Cungarya üzerinde nüfuzunu arttırmasının kendi yararına olacağı düşüncesiyle Amirsana'ya yardım etmeyi kabul eder. Bunun üzerine Çin, Orta Cüz'e saldırır ve Kazakları bozguna uğratar. Abılay, 1757'de Çin ile bir antlaşma imzalayarak Çin imparatoruna bağlılığını kabul eder. Böylece Abılay, hem Rusya'ya hem de Çin'e bağlanmış olur (Ebdikalıkov, Pankratova, & Dmitrova, 2012, s. 252-253). İki güçlü ülke arasında bir denge siyaseti izleyen Abılay, ülkesinin menfaatleri doğrultusunda içeride bağımsız bir yönetim sergilemeye devam etmiştir.

1758'de Çin, Cungarlar ve onlarla birlikte hareket eden Kalmukların topraklarına büyük bir saldırı düzenler ve bu savaş, Cungar-Kalmukların korkunç katliamıyla son bulur (Bartold, 2014, s. 141). Rus ve Kazak topraklarına kaçan Cungar-Kalmuklar dışında kimsenin sağ kalmadığı bu katliamda Cungar Hanlığı tarih sahnesinden silinir, Cungarlar da azınlık bir halk statüsüne düşer. Böylece Kazaklar için Cungar-Kalmuk tehlikesi biterken Çin ve Rusya tehditleri baş gösterir ve bu durum Kazakları ihtiyatlı ve dengeli bir dış siyaset izlemeye zorlar.

Çin'in Cungar Hanlığını yok etmesi üzerine Amirsana Rusya'ya kaçar, çok geçmeden orada çiçek hastalığından ölür. Bu esnada Cungarya'ya bağlı olan Ulu Cüz, Çin hâkimiyetine girmek zorunda kalır. Ulu Cüz, Çin'in atadığı valiler tarafından yönetilmeye başlar. Orta Cüz'de ise Çin, Abılay'ın yönetiminden memnun olduğu için onun yönetimine müdahale etmez (Ebdikalıkov, Pankratova, & Dmitrova, 2012, s. 253).

Cungarlardan boşalan yerlere Çin ve Kaşgar'dan gelen müstemlekeçiler yerleştirilir. Çin, Kazaklarla yaptıkları ticaretten daha fazla kâr elde etmek için Kazaklara karşı çeşitli zorluklar çıkarıp bazen de Çin ile her türlü ticareti yasaklamakla tehdit eder. Bu nedenle Orta Cüz Kazakları için İrtiş boyunca Rusya sınırı yakınlarına doğru ilerlemenin ve Rus sınırlarında ticaret yapmanın önemi artar. Ancak Ruslar da Kazaklara her türlü zorlamayı yapar. Abılay, defalarca Çarlık makamlarından toprak kısıtlamalarını kaldırıp Kazakları silah zoruyla yağmalamayı durdurmasını talep eder

(Ebdikalıkov, Pankratova, & Dmitrova, 2012, s. 254). Abılay, arlık ile arası bozulduğunda Çin hükümetinden, Çin ile arası açıldığında ise Rusya'dan yardım isteyerek siyasi bakımdan iki tarafa da bağılı olmanın avantajlarını kullanır. Böylece her iki imparatorluğa karşı da bağımsızlığını korumayı başararak kendi varlığını sağlamlaştırır.

Abılay, 1760-1770'lerde güneye seferler düzenler. 1770'de yaptığı baskınla Kazakları yağmalayan Kırgızlara ağır bir darbe indirir. Hocend ve Taşkent seferlerinde de başarılı olur. Abılay Han'ın başarılı seferleri Ulu Cüz'ün batısını da birleştirir. Çin idaresi ise Ulu Cüz'ün yalnızca doğu bölgelerinde kalır. Böylece Abılay, parçalanmış Kazak topraklarını birleştirme gayesini bir ölçüde gerçekleştirmiş olur.

1771'de Çin'e karşı Rusya ile gizli ilişkiler kuran Abılay, Sayram, Çimkent ve Sozak kültür merkezlerini elinde tutmuş ve Orta Cüz'ün tamamında huzur ortamını sağlamıştır (Hekimoğlu, 2020, s. 35). Yine 1771'de Ebulmambet'in ölümünden sonra Türkistan'da yapılan kurultayda üç cüzün hanı seçilmesine rağmen Çin ve Rus hükümetleri tarafından sadece Orta Cüz hanı olarak tanınır (Ebdikalıkov, Pankratova, & Dmitrova, 2012, s. 255) ve Orenburg'a gelip sadakat yemini etmesi istenir ancak Abılay Han, bu davete icabet etmez. Çin ile yaptığı anlaşmanın geçerliliğine dayanarak bağımsız yönetimine devam eder (Ünal, 2010, s. 97).

Abılay iki ülkenin himayesine girerek onların saldırılarını etkisiz hâle getirip bu durumu avantaja çevirmek için çalışmıştır. Söz gelimi 1772'de Rusya'dan iç ve dış düşmanlara karşı mücadele etmek amacıyla asker isterken; “Çin'den istesem benim talep ettiğim on ya da yirmi bin kadar askeri gönderirdi.” diyerek Çin ile bir anlaşma yaptığını Rusya'ya bildirir (Abil, 2010b, s. 255). Hâlbuki Rusya'nın da Çin'in de onun sadakatinden şüphe duydukları için asker göndermeyi reddedeceklerini gayet iyi biliyordu. Bu da Abılay'ın dış politika açısından becerisini göstermektedir.

II. Katerina, 8 Eylül 1779'da Saint Petersburg'da onaylayıp Sibirya Korgenerali Şpinger'e yolladığı kararnamede Abılay'ın Rus sınır birliklerine baskın yapması durumunda nöbetçi filonun buna karşı koyamayacağını, Kazaklardan herhangi bir saldırı olması hâlinde ivedilikle birkaç takviye birliği toplanla yönlendirip onları derhal imha etmeleri yönünde talimat verir. Bu ferman, Katerina'nın Abılay'ı ciddi bir tehdit ve tehlike olarak gördüğünü ve onun yürüttüğü denge siyasetine şüpheyile yaklaştığını göstermektedir (Tarak, 2014, s. 16). Elbette Abılay da Rus

yönetiminin bu ikili tutumunu iyi kavramış bir idareciydi. Ruslara saldırması hâlinde Kazak topraklarını dört bir yandan kuşatacak tehlikeyi durdurmaya gücünün yetmeyeceğini bildiğinden akılcı bir politika izlemeye mecburdu.

Abılay, 1771’de üç cüzün hanı seçildikten sonra iç siyasette ona muhalefet eden hatta onun hanlığını tanımayanlar olmuştur. Barak Sultan ve Ebulmambet Han’ın neslinden gelenler Abılay’ı tahtı kanunsuz ve adaletsiz bir şekilde sahiplenmekle suçlarlar. Hatta Dayır Sultan 1781’de Orenburg yönetimine hanlığın Abılay’ın değil kendisinin hakkı olduğunu söyleyerek şikâyetle bulunur. Naymanların lideri Ebulfeyiz ile Obadan ve Esil arasında yerleşmiş Kudaymende Sultan bağımsızdı denebilir. Türkistan ile Sırderya’nın arasında yönetimi bölüşen Semeke’nin oğlu Esim ile Ebulmambet’in oğlu Bolat kendilerini han ilan ederler. Han yönetimine itiraz eden bazı kabile liderleri onu hanlıktan indirmeye teşebbüs ederler. Abılay, bu kadar muhalifin arasında Kazakları hanlığının etrafında birleştirmeye çalışır (Abil, 2010b, s. 254). Çünkü Abılay, seleflerinden farklı olarak Kazak halkının gelişmesi ve bağımsızlığının korunması için güçlü bir merkezî devlete sahip olmalarının gerektiğinin farkındadır. Bu yüzden 16-17. yüzyıldaki Kazak hanları gibi ordasını Türkistan’a dikmiş ve bağımsız, güçlü ve tekrar birleşik bir Kazak Hanlığı kurma mücadelesine girmiştir.

Abılay Han, iç siyasette otoritesini güçlendirmek için öncelikle Kazak Hanlığının parçalanmasına sebep olan biyleri, kabile liderlerini yönetimden uzaklaştırır. Hanlığın yönetimini tek merkezde toplamak için hanlığı miras gibi bölerek yönetimine oğullarını³³ geçirir (Ebdikalıkov, Pankratova, & Dmitrova, 2012, s. 256). 1774’te oğlu Adil Sultan’ı Ulu Cüz’ün bir kısmına, güneydoğu Jetisu’ya başka bir oğlu Süyik’i, Merkez Kazakistan’a en küçük oğlu Kasım’ı vali yapar. Talas çevresine Karakalpakları yerleştirir. Bu şekilde Orta ve Ulu Cüz’ün tamamına yakını oğulları arasında paylaştırır. Sadece Küçük Cüz’de ve Orta Cüz’ün batısında Kayıp Han’ın torunları, Merkez Kazakistan’ın bazı yerlerinde Barak’ın torunları, Çin sınırındaki yerlerle Sırderya’da Ebulmambet’in torunları hüküm sürerler (Abil, 2010b, s. 254-255).

Abılay Han’ın merkezî otoriteyi sağlamlaştırmak için yaptığı önemli reformlardan biri de siyasi muhaliflere daha önce sadece halk meclisi tarafından

³³ Abılay Han’ın 30 oğlu vardır.

verilen ölüm cezasını kendi hükmüne bağlamasıdır. Abılay, bunun yanı sıra hana doğrudan bağlı askerlerden oluşan birliklerin sayısını artırarak kendisine bağlı birlikleri kuvvetlendirir. Onun yıllardır en büyük askerî desteği bilindiği gibi yanındaki bahadırlardır. Abılay'ın yanında seferlere katılan, ona eşlik eden ünlü bahadırlardan bazıları şunlardır: Karakerey Kabanbay, Kanjıgalı Bögenbay, Şakşakulı Janibek (Ebdikalikov, Pankratova, & Dmitrova, 2012, s. 256)...

Abılay, Kazakların ekonomik hayatta geri kaldıklarını fark ederek göçebe Kazak hayvancılığından yerleşik bir çiftçilik biçimi geliştirmeye çalışmıştır. Daha 1840'larda Abılay, Cungan hanına asıl hayalinin Kazakları yerleşik hayata geçirmek olduğunu söylemiş, daha sonra Rus İmparatoriçesi II. Katerina'ya Kazaklara ekip biçmeyi öğretmek üzere Kazak bozkırlarına köylü aileler göndermesini isteyen bir mektup yazmış ve imparatoriçe de kabul etmiştir (Ebdikalikov, Pankratova, & Dmitrova, 2012, s. 257). Bu davranışıyla Abılay'ın ekonomi politikasının devrin ilerisinde olduğu söylenebilir.

Abılay Han'ın 1781'in bahar aylarında Taşkent'e altı günlük mesafede Talas nehri kıyısında konakladığı tarihî belgelerde malumdur. Rivayete göre Abılay Han, Orta Asya'ya son seferine çıkmıştır. Yanında bulunan Bukar Jırav kötü bir rüya görür. Bukar Jırav: "Benim gördüğüm, bildiğime göre günün gözü, yerin yüzündeki evliyalar Abılay ölüyor, onun cenazesine Türkistan'a gidiyoruz diye toplanmışlardı. Geri dönmekten başka çare yok." der. Abılay Han da Semerkand'a elçi gönderip "Savaşacak değilim, evliyaları ziyarete geldim, belli başlı aksakalları konuk edeceğim." der. Aksakallar teker teker gelip hürmetlerini sunar, Abılay Han'a konuk olurlar. Abılay Han da bir at kestirip onları en iyi şekilde ağırlar. 1781 yılında Taşkent seferinden Türkistan'a dönerken vefat eder. Mezarı Hoca Ahmet Yesevi türbesinin içinde Yesevî'nin mezarının sağ tarafındadır³⁴.

³⁴ Abılay Han'ın mezar taşına dair ilginç bir detay vardır. Abılay Han'ın kabrinin başına dikilen mezar taşı, Süyinişkoja Han'ın mezar taşıdır. Çünkü Abılay Han, Taşkent seferinde Süyinişkoja Han türbesinden beğendiği bir mezar taşını ganimet olarak alıp çıkmış ancak bu seferden dönerken Türkistan'a ulaşmadan vefat ettiği için mezar taşına uzun zaman kendi ismi yazılmadan kalmıştır (Koja, 2011, s. 9-10). Bu durum, çeşitli çalışmalara konu olmuş ve zaman zaman Abılay Han'ın gerçek mezarı olup olmadığı tartışmalarına kadar varmıştır.

Kazak edebiyatının önemli yazarlarından İlyas Esenberlin'in tarihî romanları "Almas Kılış" (1971), "Jantalas" (1973) ve "Kahar" romanları "Köşpendiler" adıyla³⁵ tek ciltte toplanmıştır. Serinin ikinci cildi olan Jantalas'ın ana kahramanlarından biri Abılay Han'dır. Romanda Abılay Han'ın Kazakların bağımsızlığı için verdiği mücadelelere geniş yer verildiği görülür (Esenberlin, 2004). Köşpendiler serisi 2005 yılında Kazakistan'da sinema filmi olarak gösterime girmiştir. Roman serisi Türkiye'de de "Göçebeler" adıyla üç cilt hâlinde Türkiye Türkçesine aktarılıp yayımlanmıştır (Esenberlin, 2015a; Esenberlin, 2015b; Esenberlin, 2015c). Filmine ise genel ağ kaynaklarından ulaşmak mümkündür.

Abılay Han, Kazaklar arasında sadece romanlara konu olmakla kalmamış, Kazakistan'ın çeşitli yerlerine adı verilmiştir. Almatı'da adının verildiği "Abılay Bulvarı"nda bir heykeli de bulunmaktadır.

3.3.2. Abılay Han ile İlgili Destanların Tarihle İlişkisi

Çalışmada Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan Abılay Han ile ilgili on destan, bu başlık altında tarihle bağlantıları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu bölümde destanlarda tarihin nasıl ele alındığı, nasıl algılandığı, halk üzerinde nasıl izler bıraktığı sorularından hareketle destanlardaki tarihî gerçekliğin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Aralarında benzer metin (versiyon) özelliği gösteren destanlar olsa da destanlarda her icranın yeni bir yaratım olduğu göz önünde bulundurulduğundan destanlar ayrı ayrı incelenmiştir.

Sadece destan-tarih ilişkisi bağlamında içerik analizinin yapıldığı bu bölümde destanlara başlıklarının yanında parantez içinde A1, A2, A3... A10 şeklinde birer kod verilmiş ve gerektiğinde destan adı yerine söz konusu kodlardan yararlanılmıştır. Bu kodlar, destanların tam metinlerinin yer aldığı dördüncü bölümde, destan başlıklarının yanında da kullanılmıştır. Destandan yapılan alıntılarda bu kodların yanında verilen sayılar alıntının destanda yer aldığı dizeleri ifade etmektedir. (A1: 1-5) şeklindeki kod, alıntılanan metnin dördüncü bölümdeki "Abılay Han (A1)" destanının 1-5. dizeleri arasında geçtiğini göstermektedir.

³⁵ Köşpendiler'de ciltler, yazarın eserini ilk yayımladığı tarihe göre değil, içerdiği tarihî olayların kronolojisine göre sıralanmıştır. Buna göre birinci cilt "Almas Kılış" (1971), ikinci cilt "Jantalas" (1973) ve üçüncü cilt "Kahar" (1969) romanıdır.

Tarihî olaylar önceki alt başlıkta referanslarla anlatıldığından aşağıdaki alt başlıklarda aynı kaynaklara dönüş yapılmamıştır.

3.3.2.1. “Abılay Han / Abılay Han” (A1) destanının tarihle ilişkisi

Destan, Abılay ile Kalmuk hanı Kaldan Tseren zamanından bahsedileceği bilgisiyle başlamaktadır. Destanda, Kalmukların Kazaklara acılar çektirdiğinden, Kaldan adındaki hanlarının çok kudretli bir lider olduğundan, Abılay’ın yönetime gelmesiyle bu sıkıntıların bittiğinden, Kaldan’ın Abılay zamanında öldüğünden ve onun ölümünden sonra Kalmukların eski gücünün kalmadığından söz edilmiştir. Bu bilgiler tarihî gerçeklerle örtüşmekle birlikte destancının Kaldan’ın güçlü olduğunu ifade ederek övmesinin hemen ardından “bit kadar beyni var” gibi küçümseyici ifadelerle onu tamamen iyi göstermekten kaçındığı görülmektedir (A1: 13-20):

Qalmaqtıñ Qaldan degen bolğan hanı,	Kalmuk’un Kaldan adlı hanı,
Eş hannan keyin emes bardı sāni.	Hiçbir handan aşağı değildi nāmı.
Ajal jetip Qaldan han ölgennen soñ,	Ecel gelip Kaldan Han öldükten sonra
Qalmaqtıñ sonan keyin bitti māni.	Kalmuk’un bitti ondan sonra ehemmiyeti.

Abılay waqıtında Qaldannıñ tolğan küni,	Abılay zamanında Kaldan’ın dolmuş vadesi,
Kemitüwge bolmaydı bittet mini.	Abartma değil bit kadar beyni.
Abılayğa bostandıq bergeninde,	Abılay’a yetki verildikten sonra,
Täwirliktiñ aşıldı sonda şını.	İyiliğin açıldı o zaman gerçek yüzü.

Destancı, kendisini dinleyen Kazaklarda özgüven yaratacak şekilde düşmanın ne kadar güçlü olursa olsun kendilerinden üstün olamayacağına vurgu yapmıştır. Bir kahramanın fiziksel bakımdan ne kadar güçlü olsa da fiziksel güçle akıl bir arada kullanılmadığında bu gücün bir işe yaramayacağı gerçeği masallardaki dev örneklerinden anlaşılabilir. Burada da destancı gücün karşısında beyni, yani akli kullanarak Kazakların özgüvenini artırma yoluna gitmiştir.

A1’de Kaldan Tseren’in kışın Kazaklara saldırıya hazırlandığını ve ordunun başına damadı Şarış’ı komutan olarak görevlendirdiğini, Şökaman adlı bir komutanın

da bu savaşta yer alacağını söyleyen destancı, tarihî gerçeklere uygun bilgiler vermeye devam eder. şökaman ve şarış'ın tarihte yaşamış şahsiyetler olduğunu belirtmek gerekir.

Aşağıdaki dizelerde de destancının istila hazırlığında olan dışmanı küçümsediği görölür (A1: 21-28):

Küyewi, äsker bası qoñtajısı	Damadı, ordunun komutanı
Qazaqtı şappaq bolđan keler qısı.	Kazak'ı yağmalayacakmış gelecek kış.
şarıştı äsker bası jibermek bop,	şarış'ı komutan olarak gönderecekmiş,
Qazaqtı şawıp almaq, kelse küşi.	Kazak'ın başını alacak, yetse gücü.
şarış, Qaldan qoñtajı eki arada	şarış, Kaldan komutanlar ikisi birlikte
Erkelep sayran etken bulbul qısı.	Nazlanıp seyrar eden bülbul kuşu.
şökaman batır eken qatar jürüp,	şökaman bahadır imiş sıra sıra yürüyen,
Duřpannıñ qalmaydı eken biyittey mısı.	Duşmanın kalmamış bit kadar bakırı.

Destancı, Kalmuklarla ilgili bilgilere ara verip anlatısına Kazaklardaki vaziyetten söz ederek devam edeceğini ifade eder. Kalmukların savaş hazırlığında olduğunu duyan Kazakların üç cüzü birleşerek dışmana karşı koymaya hazırlanırlar. Dışmanı alt etmek için birlik olmanın gerekliliğine vurgu yapan destancı, bu olayların 1731'de başladığını belirtip net bir tarih vererek gerçeklerden uzaklaşmadığını göstermiş olur (A1: 69-80):

Mıñ jeti jüz otız birinşi jılı bastalıptı,	Bin yedi yüz otuz bir yılında başlamış,
Äwelden qazaq, qalmaq qastanıptı.	Evvelde Kazak, Kalmuk dışmanmış.
Ulı jüzden Qangeldi, Duwlat ketip,	Ulu Cüz'den Kangeldi, Duvlat gidip,
El, jer jibermeke qustalıptı.	Halk ve toprak vermemekle suçlanmış.
Basınan orta jüzdiñ batırı köp,	Başından beri Orta Cüz'ün bahadırı çok,
Ulı jüz juwastıqpen bos qalıptı.	Ulu Cüz uysallıkla oturup kalmış,
Habardı ulı jüzge jibergen soñ,	Haberi Ulu Cüz'e gönderdikten sonra,

Äriyne, jibermek bop qoş alıptı.	Elbette destek vermeyi hoş görmüş.
Tağı da jiberipti kişi jüzge,	O da göndermiş Küçük Cüz’e,
«Qalmaqpen şabısamız kelsin bizge».	“Kalmuk ile savaşıcağız gelsin bize!”
Ulı jüzden Qangeldi, Duwlat ketti,	Ulu Cüz’den Kangeldi, Duvlat gitti,
Namıs şıǵar, oylandar, o da sizge.	Namus gider, düşünün, o da size.

Ulu Cüz’den Duvlat, Kangeldi bahadırlar hayal ürünü değil, tarihte yaşamış kişilerdir. Kazaklardaki savaş hazırlığının üç cüzde de çok hararetle bir şekilde devam ettiğini anlatan destancı, sözü Ulu Cüz’den Töle Biy’e getirerek anlatıya yetim çocuk Ebulmansur’u dâhil eder (A1: 97-104):

Tökeñe jetim-jesir siya bergen,	Töken’e dul yetim sığınırımış,
Qudayım jaqsılıqtı qıya bergen.	Hüda’m iyilik indirmiş.
Aldına jüginisken kisi kelip,	Önüne bir kişi eğilerek gelince,
Toqtatıp tentekti biz tıya bergen.	Durdurup yaramazı biz engelledik.

Bir jılı sälem berdi jetim bala,	Sıcak bir selam verdi yetim çocuk,
Tübine mına sözdiñ bayqap qara.	Sonuna bu sözün dikkat et!
«Äy, ata, qolınızǵa bala bolam»,	“Ey baba, size evlat olayım.”
Jawaptı aytıp edi eldi jara.	Cevabını vermişti halkı daǵlayan.

Böylece bundan sonra olay örgüsü Abılay’ın etrafında dönmeye başlar. Abılay, gerçek kimliğini gizleyip kendisine istediği ismi verebileceğini söyleyerek Töle’ye sığınır. Töle Biy ihtiyaç sahiplerini geri çevirmediği için çocuğa “Sabalak” ismini koyar ve himayesine alır.

Sabalak, “Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü”nde “darmadağınık, uzun ve karmakarışık olmuş (yün veya saç)” olarak tanımlanmıştır (Koç, Bayniyazov, & Başkapan, 2003, s. 457). Töle, çocuğun bakıma muhtaç hâlimden ilham alarak bu lakabı ona uygun görür. Böylece küçük Abılay, Sabalak ismini alıp Töle Biy’in develerine, ylıklarına bakan bir çoban olarak çalışmaya başlar.

Abılay'ın yetim kaldığı yıllarda Töle Biy'e sığındığı ve onun yanında çobanlık yaptığı ile ilgili anlatıların gerçekliğine şüpheyle yaklaşmak gerekir. Yazılı tarihten alınan bilgilere göre Töle Biy'in o yıllarda Taşkent'in yönetiminde olması, Abılay'a sahip çıkan kişinin kimliği hususunda belirsizlik yaratmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Abılay'ın hayatının önemli bir kısmı sözlü kültür ürünlerinden elde edilen bilgilerle tamamlanmıştır. Dolayısıyla destanda Ebulmansur'un Töle Biy tarafından Sabalak ismini alarak çobanlık yaptığı bilgisine çoğu biyografide rastlamak mümkündür.

Destanda Sabalak'ın Töle'nin himayesinde çalıştığı yıllarda Kalmuklarla savaşa katılmaları hususunda Ulu Cüz'e haber geldiğinden söz edilir. Anlatıda Töle Biy'in, Ulu Cüz'ün ileri gelenlerinden olduğu için bu konuda yetkin bir şahsiyet olarak öne çıkması tarihî gerçeğe uygundur. Destanda Töle Biy, ulaklardan gelen habere olumlu cevap vererek savaşa asker göndermeyi kabul eder. Sabalak da bu savaşa katılmak için Töle'den izin ister, Töle önce buna razı olmasa da Sabalak'ın ısrarları sonucunda gitmesine izin verir.

Sabalak, teke tek vuruş için çıktığı meydanda Şökaman'a Abılay uranı ile saldırır (A1: 211-214):

«Abılaylap» at qoydı Şökamañğa,	“Ya Abılay!” diye at koşturdu Şökaman’a,
Qorqatuğın barğan soñ ol bir jan ba!	Korktuğın da bir can deñil mi!
Ölip ketse qazaqtıñ bir balası,	Ölse Kazak’ın bir balası,
Ol jeñilse, qalmaqqa bolar tañba.	O yenilse Kalmuk’a olur damga.

Abılay, Şökaman'a meydan okuduğu esnada kimliğini ifşa ederek dedesinin isminin Abılay, kendisinin ise asıl adının Ebulmansur olduğunu itiraf eder (A1: 221-228):

—Arğı atam — Abılay, öz atım — Äbilmänsur,	“Dedem Abılay, kendi adım Ebulmansur,
Köp halıq meni tilep tuw ustap tur.	Bütün halk bana dua edip tuğ kaldırır.
Sen Şökaman bolsañ, qalmağıñıñ	Sen Şökaman’ı isen Kalmuk’unun
Ne boların bilmeysiñ, maqtanıp qur.	Ne olacağını bilmiyorsun, övünmen boş.

Awızben qırğanmenen tük önbeydi,	Ağızla kırkmakla tüy bitmez,
Nadan qalmaq bar bolsañ, küşinmen qır.	Nadan Kalmuk, varsa bütün gücünle saldır.
Üyden şıqpay qazaqtı joq qılmaqsın,	Evden çıkmadan Kazak'ı yok edecekmişsin,
Jolşığa kesir bolar ayılğan qur.	Yolcuyu ziyan eder söylediği boş söz.”

Destanda Sabalak, “Abılay” uranıyla hücumla kalkarak önce Şökaman'ı öldürür (A1: 233-236):

Aşuwmen nayza saldı qarsılasıp,	Öfkeyle mızrağı sapladı karşılaşıp,
Qazir de birew alar küşi tasıp.	Şimdi de birisi alıyor gücü taşıp.
Şökamannın jüregine nayza otırıp,	Şökaman'ın yüreğine mızrak saplanıp,
Qorqırap jıǵıladı qara basıp.	Hırıldayıp yıǵılıyor felakete uğrayıp.

Şökaman'ı öldürdükten sonra da Şarış, Şökaman'ın intikamını almak için Sabalak/Ebulmansur'u düelloya davet eder ve o da Ebulmansur tarafından öldürülür (A1: 257-260):

Qılış şawıp, Şarıştı öltiripti,	Kılıç vurup Şarış'ı öldürmüş,
Basın kesip, Äbilmämbetke keltiripti.	Başını kesip Ebulmambet'e getirmiş.
Şarşap kelip sol jerde Äbilmansur,	Yorulup orada Ebulmansur,
Bir töbenin basına jelpinipti.	Bir tepenin başında dinlenmiş.

Bu iki zaferin ardından Ebulmambet Han'ın Abılay uranıyla hücumla kalkan bu genci merak edip huzuruna çağırmasıyla kahraman gencin aslında hanın akrabası olduğu anlaşılır.

Bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi yazılı tarihlerde Abılay'ın 1730larda Kalmuklarla yapılan bir savaşta ilk kahramanlığını gösterdiği konusunda bir görüş birliği bulunmaktadır. Abılay, bu yıllarda devlet yönetiminde aktif rol almaya başlamıştır. Ancak Kalmuk hanının damadı Şarış'ı 1731'de değil 1741'de yapılan bir savaşta öldürmüştür. Yazılı kaynaklarda Abılay'ın Şökaman'ı öldürdüğü bilgisi tanıklanmamıştır fakat böyle bir olay, savaşta askerî başarısını ispatlayan biri için imkânsız değildir. Bu bakımdan Şarış'ın yanı sıra Şökaman'ı da öldürmüş olabileceği

ihtimal dâhilinde olmakla birlikte destancının anlatım tarzında olağanüstülüklerle yer vermeden, olay örgüsündeki tarihî gerçeklik algısının bozulmamasına özen göstererek kahramanın ilk kahramanlığını iki aşama şeklinde anlatmak istemiş olabileceği de düşünülebilir.

Tarihte Kazakların Kalmuklarla yüzyıllar süren savaşlarının Kazaklar için var olma mücadelesine dönüştüğü malumdur. Destanda da Kalmukların Kazakları soykırıma uğratma emellerine değinilmiştir (A1: 263-264):

«Üyden şıqpay qazaqtı joq qılam» dep, “Evden çıkmadan Kazak’ı yok edeyim.”
diye,

Qalmaqtıñ bos köpiri tasa bersin. Kalmuk’un boş hayalleri suya düşsün.

Yukarıdaki dizelerde yer alan Kalmukların Kazakları tamamen yok etme isteği, Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzünde geçen “Türk Milletini öldüreyim, yok edeyim/kökünü kurutayım” anlamına gelen “Türk bodunug ölüreyin, urugsıratayın” (Ergin, 2009, s. 66) ifadelerindeki Çin’in Türk Milletini yok etme arzusunu hatırlatmaktadır. Orhun Yazıtlarındaki ifadeler tarihî bir gerçeğe işaret ettiği gibi Abılay Han destanındaki dizeler de kurgu değil, tarihî bir olgudur. Türk tarihinin çeşitli safhaları ciddi tehditler karşısında millî bilincinin harekete geçtiği ve tehdidin başarıyla bertaraf edildiği örneklerle doludur. Bu bağlamda Abılay Han destanında (A1) nesillere tarihte yaşanan acılar ve tehditler karşısında umutsuzluğa sürüklenilmemesi gerektiği mesajı verilerek tarih şuuru aşılandığı söylenebilir. Kazaklar arasında büyük sevinç yaratan bu zaferin önemli mimarı Abılay olduğu için destanda verilen mesajlar da onun etrafında işlenmiştir.

Savaşların ordu üzerindeki büyük motivasyon kaynaklarından biri ganimet paylaşımıdır. Bu bağlamda destanda değinilen galibiyetle birlikte ganimet elde edilmesi hususu da tarihî gerçekliğe uygundur. Metinde Kazaklar bu coşkuyu ve heyecanı yüksek sesle “Alaştap” (Alaş) diye haykırarak gösterirler. Alaş, Kazakların kendilerine verdikleri bir isim olup Kazak millî kimliğinin bir ifadesidir.

Destanda Kalmuk tehlikesine karşı Kazakların üç cüzünden askerlerin birlik olmasıyla büyük bir ordunun meydana getirildiği anlatılmaktadır ancak anlatıda büyük bir meydan savaşından söz edilmemesi dikkat çekicidir. Destanda Kalmukların güçlü komutanları Şökaman ve Şarış’ın öldürülmesiyle kalabalık orduların savaşmasına

gerek kalmadan galibiyete ulaşıldığı görülür. Tarihte böyle teke tek mücadeleler olsa da Kalmuklarla 1731’de yapılan savaşın yalnızca iki kişi arasında geçmediği, tam anlamıyla bir meydan muharebesi olduğu bilinmektedir. Burada destancının destan kahramanını ön plana çıkarmak için olayları onun etrafında kurguladığı anlaşılmaktadır. Teke tek vuruşmada şahıslar, milletlerini temsil edip başarıları ya da başarısızlıkları da bütün millete mal edildiği için Sabalak’ın başarısı Kazakların başarısı, Şarış ve Şökaman’ın ölümü ise Kalmukların hezimetidir.

Destanda komutanla birlikte diğer bütün askerlerin savaştan sağ gelmeleri üzerine kurban kesildiği ve Allah’a sığındığı anlatılır. Böylece Kazakların Alaş millî kimliğinin yanı sıra İslami usullere riayet eden Müslüman kimlikleri de öne çıkarılır. Kalmuklar Budist oldukları için bu savaş aynı zamanda bir gaza niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan Kazakların bağımsızlık mücadelesini millî ve dinî olmak üzere iki boyutta değerlendirmek gerekir.

Destanda Ebulmambet Han, has adamını gönderip Sabalak’ı huzuruna çağırır. Abılay uranıyla saldırmasının nedenini sorar. Bu uran, Sabalak’ın töre mensubu (yani Cengiz soyundan gelen, ak süyek-beyaz kemik, asil) olabileceği ihtimalini kuvvetlendirdiği için hanın merakını artırır. Sabalak, hana asıl adının Ebulmansur, dedesinin ise Kanişer Abılay olduğunu ve hayatta kimsesi kalmadığını anlatır. Kanişer Abılay’ın savaşlarda üstün başarıları olduğu için onun adını andığını söyler. Kanişer Abılay’ın adını anması, kendisinde büyük bir heyecan yaratarak zafere ulaşmasını sağlamıştır. Ebulmambet Han, Sabalak’ın öldüğünü sandığı akrabası Ebulmansur olduğunu öğrenince çok sevinir ve etrafında toplanan halka dönüp onun Veli’nin oğlu olduğunu, bundan sonra üç cüzün birleşip onu han olarak tanımasını ister. Orada bulunan herkes bu teklifi kabul eder (A1: 301-312):

—Wäli baqı äkesinen jalğız bala,	“Babası Veli Baki’den tek çocuk,
Bildiremin, köp halıq, sözge qara,	Bildiriyorum, bütün halk sözümü dinlesin,
Üş jüz bop osı arada bas qosıppız,	Üç cüz olup şimdi birleşiyoruz,
Abılaydı osı arada han ğıp qara.	Abılay bundan sonra han olsun.”

Sol jerde köp qalayıq: «Bolsın», — dedi, O esnada topluluk “Olsun!” dedi,

Bir jerge orda tigip qonsın, — dedi, “Bir yere ordasını dikip yaşasın.” dedi.
Arğınnan Şaqşaqulı Jänibek bar, Arğın’dan Şakşakulı Janibek var,
Han köterip bări bata bersin, — dedi. “Han kaldırıp³⁶ herkes dua etsin.” dedi.

Sol jerde halıq jürdi ordasına, Orada halk yürüdü ordasına,
Endi eşkim qoymaydı bolmasına. Şimdi hiç kimse karşı koymadı han olmasına.
Barısımen sol jerge köp halayıq, Orada toplanan bütün halk,
Mal aytıp, bata qıldı moldasına. Kurban kesip dua etti mollasına.

Destana göre Abılay, 1731’de han seçilmiştir. Özellikle jıravlardan yapılan derlemelere dayanan tarihlerde bu şekilde nakledilse de Kazak tarihî kaynaklarında bu konuda bir birlik olmadığı görülmektedir. Kazak tarihçilerinin bir kısmı Abılay’ın yirmili yaşlarda han olduğunu kabul ederken bir kısmı da 1771’de Ebulmambet’in ölümünden sonra üç cüzün temsilcileri tarafından düzenlenen kurultayda Kazakların resmî hanı seçildiğini ifade etmektedir. Abılay, destandaki gibi ilk kahramanlığından sonra Ebulmambet’in yanından ayrılmayarak devlet yönetiminde aktif, etkili bir sultan³⁷ olarak tarih sahnesinde yerini almaya başlamıştır. Abılay’ın sultan olduğu dönemlerde de hanlığın yönetiminde bir ağırlığı olduğu unutulmamalıdır. Daha genç yaşlardayken halkın gözünde han olarak benimsendiği için Abılay’ın halk anlatılarına bu şekilde yansıdığını söylemek mümkündür.

Destanda Abılay’ın han kaldırma töreninde, tarihî bir şahsiyet olan Şakşakulı Janibek’in dua ettiği ve herkesin “Abılay” uranını haykırdığı anlatılır. Abılay’ın han kaldırılmasında herkesin görüş birliğinde olduğu ve kimsenin itiraz etmediği belirtilir. Hanlığın sadece verasetin yanı sıra seçim sonucu ile meşrulaşması da eski Türk geleneklerindendir. Kazak Hanlığında bu geleneğin devam ettiği görülür. Han, düzenlenen büyük kurultayda yapılan seçimle belirlenir.

³⁶ Tahta çıkarken yapılan resmî törende Türk hanlarının bir keçe seccade veya kilime ya da bir kalkana oturtularak havaya kaldırılması çok eski bir Türk geleneğidir (Kafesoğlu, 2017, s. 258). Bu eski gelenek, Kazak hanlığında da devam etmiştir. Dolayısıyla hanın tahta çıkışının ifadesinde *köter*-“kaldırmak” fiili kullanılır.

³⁷ Sultan, Kazaklarda henüz tahta çıkmamış prens-şehzadeler için kullanılmaktadır.

Tarihte Abılay, 1771’de toplanan büyük kurultaya katılanların oybirliğiyle han seçilir fakat hanlığını tanımayan pek çok muhalifle de mücadele etmek zorunda kalır. Destanda bu mücadeleye dair bir bilgi yer almamaktadır, sadece Abılay’ın han çadırını nereye kuracağı hususunda bir anlaşmazlığın yaşandığından söz edilir. Destanda Orta Cüz, Kalmuk saldırılarına karşı savunmasız kalmamak için hanlığın kendisinde olmasını talep eder ve bu fikrinde ısrarcı olur. Diğer cüzlerin buna itiraz etmesi sonucu çıkan anlaşmazlığı çözmesi için Abılay Han, üç cüzden doksan kişi ile birlikte Töle Biy’e gider. Töle Biy, düşmanlardan gelecek tehditlere karşı Orta Cüz’de kalmasının en doğrusu olduğuna karar verir.

Halk arasında çıkan anlaşmazlığın Tavke Han döneminde Yedi Yargı kanunlarının hazırlanmasında emeği geçen hâkimlerden biri olan aksakal Töle Biy’e danışılarak çözülmesi dikkat çekicidir. Destancı, yönetimde çıkan görüş ayrılıklarında ya da toplumda başka hadiselerin vuku bulması durumlarında olayların infiale dönüşmesine izin vermeden toplumun ileri gelenlerine danışılarak çözülmesi gerektiği hususunda yol göstermektedir. Nitekim Töle Biy de destanda anlaşmazlığı çözmüş, Abılay’a hayır dualar ederek tavsiyelerde bulunmuş, halk arasında anlaşmazlığın devam etmesi durumunda tekrar gelmesini tembihlemiştir. Böylece Abılay, han çadırını Orta Cüz’deki Kökşetav’da kurar. Abılay, 1771’de üç cüzün hanı olarak seçilmesine rağmen Ruslar ve Çinliler tarafından sadece Orta Cüz hanı olarak tanınmıştır.

Destanda Orta Cüz’ün ileri gelenleri başta olmak üzere bütün halkının Abılay Han’ın kendilerinde kalmasından dolayı büyük memnuniyet duyduğundan bahsedilmektedir.

Abılay’ın yönetime geçmesinin ardından anlatı, Kalmukların intikam hazırlığında oluşu ile devam eder.

Destanda Kalmuk hanı Kaldan Tseren, bir yandan iki önemli komutanını savaşta kaybetmenin acısını yaşarken diğer yandan Abılay gibi güçlü ve askerî dehaya sahip bir hanla baş etmenin zorluğunu da düşünerek ülkesinin bekası için endişeye kapılır. Bu yüzden derhal intikam planını devreye sokar. Jalbı adlı gözüpek bir komutanın yanına otuz bin asker vererek Abılay’ı sağ ele geçirmek üzere yakalamakla görevlendirir. Kalmuk askerleri Abılay’ı ava çıktığı bir gün uykuda ele geçirirler. Abılay ve yanındaki Ötegen Batır, Kalmuklara esir düşer. Abılay’ın Kalmuklara esir

düşmesi tarihî gerçeğe uygundur ancak Abılay, avda uyuyakaldığı esnada değil 1741’de Cungan istilasında Şarış’ı öldürdüğü için peşine düşen Kalmuk askerleri tarafından, yanında bulunan yaklaşık yirmi kişiyle birlikte esir düşmüştür. Destanda Abılay’ın savaşta yakalanmasının ona yüklenen misyona ve yenilmez kahraman tipolojisine yakışmayacağı düşünülmüş olacak ki avda uyuduğu sırada ele geçirildiği şeklinde anlatılmıştır. Burada destancının destan geleneği bağlamında tarihten uzaklaştığı görülmektedir.

Destanda Abılay, yakalandığı sırada bile yiğitliğinden ve cesaretinden ödün vermeyen bir şahsiyet olarak tasvir edilir (A1: 528-533):

Qapılısta uyqıda ustap aldıq,	Ansızın uykuda yakaladık,
Qazaqtıñ han Abılay sen be? — dedi.	Kazak’ın Abılay Han’ı sen misin?” dedi.
Surasañ, Abılay men dep ayttı,	“Sorarsan Abılay benim” dedi,
Qapılısta qolğa tüsti, endi qayttı.	Ansızın ele geçti, şimdi döndü.
«Atımdı jasıruwğa bolmaydı» dep,	“Adımı gizlemek olmaz!” diye,
Öltirse de, qalmaqqa şının ayttı.	Ucunda ölüm olsa da Kalmuk’a gerçeği söyledi.

Öte yandan kendisine savaşarak ölmeyi layık görürken uykuda yakalanmasına çok içerlediğine vurgu yapılır (A1: 542-543):

Ne qılsa da Jaratqannan boldı pārman,	Ne yapsın Yaratan’dan geldi ferman,
Uyqıda tüskenine qılğan arman.	Uykuda yakalanmasına içerledi.

Destanda Abılay’ın esir düşmesi üzerine Ruslardan yardım istendiği görülür. Tarihte de aynı şekilde Ebulmambet, Ruslardan yardım ister, zaten Kalmukların istilasından kısa bir süre önce Orta Cüz, Rusya’ya bağlılığını bildirmiştir.

Destanda Orta Cüz’ün Rusya’ya bağlılığından söz edilmezken Küçük Cüz’ün hanı Ebulhayr’ın Ruslarla anlaştığına vurgu yapılır. Destanda Ebulhayr ve Töle Biy’den Ruslarla konuşmaları için yardım istenmesi üzerine Ebulhayr ve Töle Biy, Rus temsilci Tevkelev ile görüşürler. Destanda bu görüşmede Kazakların kararlı tutumu dikkat çekmektedir (A1: 570-577):

Orısqa «Abılaydı äper, degen,	Rus’a “Abılay’ı getir” demiş,
İyä bolmasa tuwıñdı qalmaqqa köter, degen.	Hayır dersen tuğunu Kalmuk kaldırır, demiş.
Abılaydı urıspen äpermesen,	“Abılay’ı yolunu bulup getiremezsen,
Qazaq halqı senderden keter, degen.	Kazak halkı sizlerden ayrılır” demiş.
Osı sözdi senderge qattı aytamız,	“Bu sözü sizlere kesin dille söylüyoruz,
İyä bolmasa söylegenimiz beker, degen.	Tamam değilse söylediğimiz boşuna.” demiş.
Abılay bayqağanğa ult adamı,	“Abılay, dikkat ederseniz ulusun adamı,
Uqsañız osı söz de jeter» degen.	Anlasanız bu söz de yeter.” demiş.

Görüldüğü gibi Abılay konusunda Kazaklar çok hassastır, Abılay âdeta Kazakların kırmızı çizgisidir. Rusların yardım etmeyi kabul etmemeleri hâlinde Ruslarla yapılan anlaşmayı fes edeceklerini söylemeleri, Abılay için Rusları karşılama almaktan çekinmediklerini göstermektedir. Tevkelev, Abılay’ın kendileri için de önemli olduğunu ifade edip Kalmuklarla bir anlaşma yapılması için haber gönderileceğini söyler. Bu sırada esaretteki Abılay, zindana atılmıştır ve bir Kazak heyet, Kalmuk hanıyla görüşmeye gider. Kalmuk hanı Kaldan, Kazaklardan iki kişinin kendi bahadırıyla savaşmasını ve Kazak galip gelirse Abılay’ı serbest bırakacağını söyler. Kazaklardan Togalak Batır, Kalmuk rakibini yener ve üstelik sağ bırakıp hanına gönderir. Bunun üzerine şaşkına dönen Kaldan, Abılay’ı zindandan çıkarır, Abılay’a içinde ukde kalan şeylerin neler olduğunu sorar. Abılay’ın ilk ukdesi uykuda yakalanmaktır, bu gururuna çok dokunmuştur.

Tarihte Abılay’ın, uykuda yakalanmamasına rağmen esir düştüğü için gururunun incindiği bilinmektedir. Esir kaldığı iki yıllık sürede Ebulmambet’e ve halkına sitem dolu bir mektup yazmıştır. Ebulmambet’in onun serbest bırakılması konusunda kayıtsız kaldığı düşünülemez ancak Abılay’ın düştüğü durumdan bir an önce kurtulup ülkesine dönmek istediği için sürecin uzamasından son derece rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Destanda Abılay, Kaldan’a ikinci ukdesinin Kazakları yerleşik hayata geçirememek olduğunu ifade eder. Bu ukdenin de tarihsel karşılığı vardır. Abılay Han’ın II. Katerina’ya bu isteğini bildirdiği bilinmektedir.

Destanda Abılay'ın üçüncü ukdesi ise henüz evlenmemiş olduğundan çocuk sahibi olmamasının eksikliği şeklinde belirtilir. Destanda Kaldan ile yapılan bu diyalogda iki lider arasında samimi bir atmosfer olduğu görülmektedir. Tarihte de Abılay, esir kaldığı iki yıl içinde Kaldan ile iyi ilişkiler kurmuştur.

Destanda Kaldan, Abılay'a Rusların ve bütün Kazakların onu kurtarmak için toplandığını ve anlaşma imzalamaya razı olduğunu bildirir. Destanda Kaldan, ağabeyinin kızını Abılay'la evlendirir, tarihte ise Abılay'ı kendi kızıyla evlendirmiştir.

Kaldan ile anlaşarak barış içinde ülkesine dönen Abılay, Rus heyete yardımları için teşekkür eder. Yurtta Abılay'ın dönüşü şerefine büyük bir toy yapılır. Tarihte de Ruslar, Kalmuklara Orta Cüz'ün Rus vatandaşı olduğuna dair bir ültimatoma vermiş ve Abılay'ın serbest bırakılması için diplomatik ilişkiler kurmuştur.

Destan, bundan sonra Abılay'ın iç ve dış siyasetiyle ilgili kısa bilgilerle devam eder.

Destanda Abılay'ın kendisine düşmanlık etmeyenlere dokunmadığına dikkat çekilir ve çok fazla savaşa katıldığı belirtilir. Abılay'ın oğlu Kasım'ın neslinden Kenesarı ve Navrızbay gibi nice asil dünyaya geldiği bilgisi yer alır. Bu bilgiler tarihle örtüşmektedir.

Destanda kendisinden geriye miras olarak sadece Kızıljar'da yaptırdığı evin kaldığından söz edilerek Abılay'ın halkı için çalışan, kendi zenginliğini düşünmeyen bir han olduğu vurgulanmak istenmiştir.

İç siyasette de Abılay'ın ülkesini adaletle yönettiğine, onun zamanında hırsızlığın ve zorbalığın olmadığına dikkat çekilir, halkına huzur getirdiği anlatılır. Destanda anlatılan “biylere Yedi Yargıç adının onun zamanında verildiği” ifadesi doğru değildir. Yedi Yargıç adı Tavke Han zamanından gelmektedir. Burada geçmişteki bir olayın kahramana mal edildiği görülmektedir.

Destanda Abılay'ın ölmeden önce öleceğini anladığı ve tövbe edip günahlardan arındığı, Hoca Ahmed Yesevî'nin yanına defnedilmeyi vasiyet ettiği anlatılır. Abılay'ın hayatının anlatıldığı alt başlıkta; Abılay'ın gördüğü rüyayı Bukar Jıray'ın onun öleceğine yorduğundan söz edilmişti. Bunlar Abılay'a halk arasında menkabevi özellikler yüklendiğinin göstergesidir.

Destan, Abılay Han'ın vasiyetinin yerine getirilerek Yesevî'nin sağına gömüldüğü bilgisiyle sona erer. Abılay'ın mezarı gerçekten de Yesevî'nin türbesinde sağ tarafta yer almaktadır.

3.3.2.2. “Sabalaq / Sabalak” (A2) destanının tarihle ilişkisi

Sabalak destanının başında Abılay'ın dedesi Velihan'ın hanlık için darılıp ülkesini terk ettiği ve anne tarafından dedesi Gayıphan'ın yanına gittiği anlatılır (A2: 5-8):

Han edi qazaqtağı qolı jetken,	Han idi Kazak'ta muvaffak olan,
Üş jüzdiñ balasına eñbek etken.	Üç cüzün evladına emek veren.
Atası Abılaydıñ Wäliyan	Dedesi Abılay'ın, Velihan
Ökpelep handıq üşin awıp ketken.	Küsüp hanlık için göçen.

Bir önceki bölümde Şakerim Kudayberdiulı'ndan şu bilgiler aktarılmıştı: Abılay'ın dedesi Veli Baki, Cihangir'in yerine Az Tavke'nin han olmasına kızıp anne tarafından dedesi Gayıp (Kayıp) Han'ın yanına gitmiştir. Veli Baki'nin oğlu Kanişer Abılay; onun oğlu Körkem Veli; onun da oğlu Ebulmansur'dur. Ebulmansur'un üç dedesi de Gayıphan'ın emrinde kalıp han olmadan ölmüşlerdir. Bu bilgilerle destanda anlatılanlar örtüşmektedir.

Destanda Velihan'ın orada huzurla yaşayıp öldüğü, Gayıphan'ın ülkesinin Kalmukların istilasına uğraması sonucu ile Veli'nin yetim kaldığı anlatılır (A2: 9-12):

Nağası Ğayıphanğa barğan awıp,	Dedesi Gayıphan'a göçüp giden,
Tınıştıq turıp qaldı soñda tawıp.	Huzurla yaşayıp orada ölen.
Wäliy jetim, iyesiz bolıp qaldı,	Veli yetim, sahipsiz kaldı,
Elderin Ğayıphannıñ qalmaq şawıp.	Ülkesini Gayıphan'ın Kalmuk basıp.

Destanda bahsedilen Velihan, Veli Baki'dir, yetim kalan Veli ise Kanişer Abılay'ın oğlu Körkem Veli'dir. Destanın devamında olayların akışı Kanişer Abılay'a bağlanmasına rağmen bu kısımda adının geçmemesi dikkat çekicidir. Anlatıda merak, heyecan ve aksiyonu canlı tutmak için burada onun adının özellikle anılmadığı düşünülebilir.

Destanda çocuk Ebulmansur'un yetim kaldığı anlatılır. Bu istilanın Aktaban Şubırındı olduğu, çocuk Ebulmansur'un hayatı tehlikede olduğu için ülkesine dönemediği ve kendisine kalacak güvenli bir yer bulmak üzere günlerce yürüdüğünden söz edilir (A2: 13-16):

«Aqtaban şubırındı» aştıq boldı,	“Aktaban Şubırındı” açlık oldu,
El ketti bet-betimen qayñ sawıp.	Halk büsbütün kayın yaprağı kemirdi.
Jas bala Äbilmansur qaldı jetim,	Çocuk Ebulmansur kaldı yetim,
Eline jeter emes qayta tawıp.	Ülkesine gidemez tekrar dönüp.

Destanda Ebulmansur'un Aktaban Şubırındı'da yetim kaldığı bilgisi tarihle örtüşmektedir. Destanda Veli'den han olarak bahsedilmesi dikkat çekicidir. Veli, bir sultan olarak kendisine bırakılan toprakları yönetmiş ancak hiçbir zaman han olmamıştır. 1723 Aktaban Şubırındı felaketinde Taşkent'in işgal edilmesiyle çıkan olaylarda Veli Sultan'ın hayatını kaybetmesiyle oğlu Ebulmansur'un yetim kaldığı düşünülmektedir.

Destanda Aktaban Şubırındı yıllarında büyük bir kıtlık olduğuna değinilmesi dikkat çekicidir. Bu kıtlıktan, halkın açlıktan kayın yapraklarını kemirdiği dönem olarak söz edilmesi, sadece bu destana özgü değildir. Önceki bölümde anlatıldığı gibi 1723'teki büyük kıtlığa halk arasında “kayın savgan ak tışkan jılı” denmiş ve bu ifade sözlü ürünlerde sıkça kullanılmıştır. Kıtlık yıllarının Kazak halkının toplumsal belleğine bu şekilde kazındığı görülmektedir.

Destanda yetim kalan çocuk, Töle Biy'in evine varır. Töle Biy'den adını ve kim olduğunu saklaması üzerine Töle, ona Sabalak adını verip hayvanlarına bakmakla görevlendirir. Abılay'ın Sabalak adıyla Töle Biy'in yanında geçimini sağladığı bilgisiyle ilgili düşünceler için A1'deki tahlile bakılabilir.

A2'de Sabalak'ın Bögenbay'la tanışıp Kalmuklara yapılacak savaşa onunla gitmesi ve savaşta on beş Kazak bahadırını öldüren, Aktaban Şubırındı'nın komutanlarından Kontajı Seren'le teke tek mücadele etmek için Ebulmambet Han'dan izin alması şu dizelerle dile getirilmiştir (A2: 216-223):

— Aägeke, batañdı ber Quday üşin,	“Hanım, duanı ver Hüda için,

Käpirge men barayın, jetse küşim. Kâfire ben gideyim yetse gücüm.
Qol jayıp Äbilmämbet türegeldi, El açıp Ebulmambet ayağa kalktı,
Zar jılap «ärwaq» dep buzıp tüsin. İçini döküp “aziz ruhlar” diye rengi attı.

Sabalaq «ämiyn» dep jaydı qoldı, Sabalak “Âmin” diye açtı elini,
— Äy, balam, Quday oñdap, bolsın jolıñ, “Ey evladım, Hüda yolunu açık etsin,
Qalmaqtıñ, Allañ jar bop, basın alıp, Kalmuk’un, Allah yar olup, başını alıp,
Han qılsın дәrejeli artıq orın. Han, rütbeni daha da yükseltsin.”

Böylece Sabalak, teke tek vuruşmaya Abılay uranı ile çıkar ve zorlu bir mücadelenin ardından Seren’i öldürerek ilk kahramanlığını gösterir (A2: 248-256):

Allağa jalbarınıp, qayrattanıp, Allah’a yalvarıp gayretlenip,
Ekewi urıs saldı qayta aynalıp. İkisi vuruştı tekrar dönüp.
«Atamız Abılaydıñ ärwağı» dep, “Atamız Abılay’ın ruhu” diye,
«Arğı atam han Abılay, qolday kör» dep, “Dedem Han Abılay’ın eli gibi gör” diye,
Jiberdi öñdirşekke nayza salıp. Göğsüne mızrağı sapladı.
Bälemdi attan jıqtı qorqıratıp, Belayı attan devirdi hırıldatıp.
Denesi qıp-qızıl bop qanğa batıp. Bedeni kıpkırmızı kana bulandı.
Jabıldı süyegine barşa qalmaq, Kapandı cesedine bütün Kalmuk,
Baraban öz zañınşa dañqıldatıp. Kendi âdetince trampet çalıp.

Abılay’ın ilk kahramanlığının 1731’de Kalmuklarla yapılan savaşta gösterdiğinden önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bu savaşta öldürdüğü düşmanların isimleri belli değildir. Destanda bahsi geçen “Kontajı³⁸ Seren” adlı komutan, 1727’de Kalmuk tahtına oturan Kaldan (Galdan) Seren (Tseren) olmalıdır. Seren, 1745’te ölmüş ve o tarihe kadar Kalmuk tahtında kalmıştır. Ölümü Abılay’ın elinden olmadığı

³⁸ Kontajı teriminin V.V. Bartold’un bazı prenlere verilen unvan olarak tanımladığı khun-tayçi kelimesinin Kazak Türkçesindeki söylenişi olduğunu düşünüyoruz (khun-tayçi terimi için bkz. Bartold, 2014, s. 138). Khun-tayçi ve dolayısıyla kontajı; tahta çıkan prens, han olarak tanımlanabilir.

gibi hayatının son yıllarında kızını Abılay ile evlendirip barış imzalamıştır. Dolayısıyla destanda verilen bilgiler, tarihle örtüşmemektedir.

Destanda Abılay, ilk kahramanlığından sonra Ebulmambet Han'ın huzuruna gelip asıl adını ve kim olduğunu anlatır. Böylece yıllar önce öldüğü sanılan sultan Ebulmansur olduğunu anlaşılr (A2: 309-312):

— Qarağım, sen ekensiñ Äbilmansur, “Gözbebeğim, sen imişsin Ebulmansur,
Sağınıp jürüwşi edim sülderim qur. Hasretle yürümüşüm bir deri bir kemik.
Men bilmey öli-tiriñ köp sandaldım, Ölü müsün diri mi bilmeden beyhude
dolaştım,
Eş adam izdegenmen bilmedi bir. Hiç kimse aradığımı bilmedi.

Ebulmambet Han'ın Ebulmansur'un han olması yönündeki teklifi kabul edilir ve Ebulmansur (Abılay) yapılan seçimle tahta oturur (A2: 340-343):

Täji kiyip, han bolıp, mindi taqqa, Tacı giyip, han olup oturdu tahta,
Körsetip qarsı qayrat duspan jaqqa. Gösterip karşı kuvvet düşman tarafa.
Jas bala saylawmenen patşa boldı, Delikanlı seçimle padişah oldu,
Sıyınıp burıñğı ötken ärwaqqa. Sığınıp evvelki geçmiş ruhlara.

Abılay'ın ne zaman han olduğu meselesine önceki bölümlerde değinildiği gibi A1'deki tahlilde de yer verildiği için burada tekrarlamaya lüzum yoktur.

Destanda Abılay'ın yönetime geldikten sonra Kalmukların Kırgızları yağmaladığı haberinin alındığından söz edilir. Kalmuk tehlikesinin Kazaklara yaklaşması üzerine Abılay, Şakşak Janibek'i çağırıp ondan fikir alır. Janibek, tarihsel bir şahsiyettir, Abılay'ın ordusunda görev yapan önemli bahadırlardan biridir. Destanda da güçlü bir karakter olarak yeni han Abılay'a öğüt veren yönüyle tasvir edilmiştir (A2: 358-369):

Bata berip söyleydi üş türli aqıl, Dua edip söyledi üç tür akıl,
Kelgenin qup jaratıp keldi maqul. Geldiğine pek memnun olup geldi makul.
—Üş awız söz aytamın, janım, sağan, “Üç cümle söylüyorum canım sana,

Uğıp al, balalıqpen qalma ğapıl.	İyice anla, çocuklukla kalma gafil.
Äweli isiñdi erkin qılıp alıp,	Önce işini özgür bırak,
Sonan soñ jumıstı iste oyğa salıp.	Ondan sonra düşünüp çalışmaya bak.
Ekinşi, ayama elden eñbegiñdi,	İkincisi, esirgeme halktan emeğini,
Jaw körgende toqtap tur jalğız qalıp.	Düşman bunu görünce durur yalnız kalıp.

Şüyinşi ala körme, ädilet qıl,	Müjde alma, adalet sağla,
Şarşağan şalıqqannıñ şın janın bil.	Yorulan, şikâyet edenin iç yüzünü bil.
Qoy üstine boztorğay jumırtqalap,	Her şeye çok itina edip,
Atañday ğumır ötkiz, bir qatar qıl.	Deden gibi ömür sür, bir silsile oluşturun.

Destan, Abılay'ın bu tavsiyelerin hepsine uyduğu ve ömrü boyunca milleti için çalışıp çabaladığı vurgusuyla sona erer. Kazak Hanlığında devlet meseleleri aksakallardan oluşan heyette görüşülürdü. Han buradan çıkan kararları göz önünde bulundurmak hatta uygulamak zorundaydı. Abılay'ın istişareye açık, öğütleri dinleyen bir yönetici olarak tasvir edilmesi hem olumlu destan kahramanı tipolojisine hem de tarihî gerçekliğe uygundur.

3.3.2.3. “Abılay Han Äñgimesi / Abılay Han Hikâyesi” (A3) destanının tarihle ilişkisi

Destan, A2 gibi Abılay Han'ın babası Veli'nin bulunduğu yerde hanlık için küsüp dedesi Gayıp Han'ın (bu destanda Kayıp Han olarak da geçer) yanına göçtüğü bilgisiyle başlayıp Gayıp Han'ın Kalmuk istilasında hayatını kaybetmesiyle Veli'nin sahipsiz kalması şeklinde devam eder.

Abılay Han'ın babası Veli'nin A2'de olduğu gibi A3'te de han olarak anıldığı görülmektedir (A3: 9-11):

Nağası Ğayıp hañğa barğan awıp,	Dayısı Gayıp Han'a göçüp gitmiş,
Tınıştıqqa turıp qaldı tawıp.	Huzurla yaşayıp geçinmiş.
Jetim-jesir bop qaldı Wäliy han,	Dul-yetim kaldı Veli Han,

Elimen Qayıp hannıñ qalmaq şawıp. Ülkesini Kayıp hanın Kalmuk basıp.

Daha önce de bahsedildiği gibi Veli, han değildir, sultan unvanıyla kendisine bırakılan toprakları idare etmiştir. Destanda bu toprakların neresi olduğuna değinilmemiştir. Tarihte ise Taşkent'i yönettiği bilinmektedir.

Destanda A2'deki gibi Aktaban Şubırındı'da büyük bir açlık olduğu ve Abılay'ın bu olaylarda babasını kaybettiği anlatılır (A3: 13-16):

Aqtaban şubırındı aştıq körip,	Aktaban Şubırındı açlık görüp,
El ketti bet-betimen qayıñ sawıp.	Halk büsbütün kayın yaprağı kemirdi.
Jetim bala Äbilmansur jılaydı endi,	Yetim çocuk Ebulmansur ağlıyor şimdi,
Eline jeter emes qayta tawıp.	Yurduna gidemez tekrar dönüp.

Veli Sultan'ın Aktaban Şubırındı'da hayatını kaybettiği bilgisi tarihle örtüşür.

Destan, Ebulmansur'un Töle Biy'e gelişi ve ondan kimliğini gizleyip Sabalak adını alması, Töle Biy'in yanında çobanlık yapmaya başlaması, Töle Biy'in onu çeşitli şekillerde sınavarak onun asil biri olduğunu anlaması, çocuğun Bögenbay'la tanışıp Kalmuklarla savaşa katılması epizotlarıyla A2 ile çok büyük benzerlikler taşımaktadır.

Destanda savaşa giden bütün bahadırlara övgü yapıldığı da görülür (A3: 159-162):

Baylağan jımıra tımaq bozbalalar	Kalpaklarını kıvrıp bağlayan yiğitler,
Küni-tüni aq süñgini qolına alar.	Gece gündüz demeden ak süngüyü eline alır.
Käpirden ölsek, şähiyd bolamız dep,	Kâfirin elinden ölsek şehit oluruz diye,
Eşbiri körinbeydi jan ayanar.	Hiçbiri kendi canını düşünmez.

Böylece destancı, tarihteki adsız kahramanlara hakkını teslim edip yeni nesillerin örnek almasını sağlamayı ve toplumda millî-manevi duyguların uyanmasını sağlamayı amaçlamıştır. Anlatımda olağanüstülükler olmadığı gibi mübalağa da bulunmamaktadır.

A2'de olduğu gibi burada da Kazaklar, Kalmuklardan Aktaban Şubırındı'nın intikamını almak için hazırlanırlar. Tarafların karşı karşıya geldiği savaşta

Kalmukların başında Aktaban Şubırındı'nın komutanlarından Kontajı Seren vardır. Teke tek vuruşma için anlaşılır. Kalmuklardan biri çıkıp Kazak askerini öldürür. Kazaklar bu defa karşısına kimi çıkaracaklarını şaşırır. Bu esnada Sabalak, kıyafetlerini değiştirip handan izin alarak Kalmuk'la mücadeleye çıkar. A2'den farklı olarak burada Sabalak'ın karşısına Kontajı Seren değil Askan Batır adlı bir Kalmuk çıkar. Sabalak, dedesi Kanişer'e dua etmesiyle kıyasıya mücadelenin galibi olur (A3: 217-220):

Allağa jalbarındı qayrattanıp,	Allah'a yalvardı gayretlenip
Nayzasın, qatuwlandı, tasqa janıp.	Mızrağını keskinleştirdi taşa bileyip.
«Medet ber, qanişerdiñ ärwağı» dep,	“Yardım et, Kanişer'in ruhu!” diye,
Qalmaqtı öndirşekten qaldı salıp.	Kalmuk'un boğazına sapladı.

Bu zaferin ardından kaçışan Kazakların kaçan Kalmukları kovalayıp koyun gibi kırdığından söz edilir. Burada teke tek mücadelenin Kazakların lehine bir taarruz savaşına dönüştüğü görülür (A3: 245-248):

Jöneldi köp-aq adam qasına erip,	Yöneldi pek çok adam peşinden gidip,
Sengen soñ erligine köñil berip.	Güvendikten sonra erliğine gönül verip.
Qalmaqtar birazdan soñ qaşıp berdi,	Kalmuklar az sonra kaçıverdi,
Qazaqtar quwalaydı qoyday qırıp.	Kazaklar kovaladı koyun gibi kırıp.

Destanda Kalmuklarla yapılan savaşın iki temsilcinin teke tek mücadelesiyle sınırlı kalmaması, destancının gerçeğe uygun bir anlatı ortaya koyma çabası şeklinde yorumlanabilir.

Destanın ilerleyen epizotlarında Sabalak'ın gerçek adının Ebulmansur olduğunu söylemesi ve Ebulmambet Han'ın onu kendi yerine han ilan etmesi anlatılır. Destandaki yurda döndükten sonra yeniden han seçildiği vurgusunun da ihmal edilmemesi dikkat çekicidir (A3: 289-292):

Jurt şuwıldap aytadı aqsarbasın,	Halk haykırıp söyledi adağını,
Moynına han saladı aq batasın.	Boynuna han taktı hayır duasını.

Jurt qayttı uran salıp şuwıldasıp, Halk döndü uran haykırıp,
Jañadan saylap alıp padişasın. Yeniden seçip padişahını.

Kazaklarda birinin han ilan edilmesi için, düzenlenen büyük kurultayda seçilmiş olması gerektiğinden önceki bölümde söz edilmişti. Bu anlamda destanda tarihî gerçeklere mümkün olduğunca sadık kalındığı söylenebilir.

Destanda Abılay'ın tahta geçtikten sonra halkın onun adına kurban adadığı ifade edilir. Abılay'ın zenginle fakir arasındaki ayrımı ortadan kaldırdığına ve dinî hayatı düzene koyup oruç, namaz, zekât hac vazifelerinin toplumda sağlamlaşmasına katkıda bulunduğuna değinilir. Abılay'ın iç politikadaki icraatlarına yer verilen dizelerde onun Müslüman kimliğinin de ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Destanda Abılay'ın ardından dindar Müslüman kimliğiyle öne çıkarılan bir başka kahraman Şakşak Janibek'tir. A2'de de ifade edildiği gibi Janibek de tarihsel bir şahsiyettir. Destanda onun molla olduğu belirtilir. Kazakların İslamiyet'ten önceki inanışlarında yer iyesi inancı olduğu ve Janibek'in bu inanca sahip Kazaklardan uzaklaştığı bilgisine yer verilip A2'de olduğu gibi A3'te de Abılay Han'a hayır dua etmesi istenmiştir. Janibek, Abılay'a çeşitli tavsiyeler verip dualar eder. Abılay'ın bu sözleri tuttuğundan ve halkını adaletle yönettiğinden bahseden destancı, inandırıcılığını güçlendirmek için Abılay'ın kendi dedesi olduğunu ve sözlerinde hiç yanlış olmadığını ifade eder (A3: 325-326):

Abılay bul kisiniñ arğı atası, Abılay, bu kişinin geçmiş atası,
Oylasam bul sözimniñ joq qatası. Düşünsem bu sözümün yok hatası.

Destanın sonundaki dizelerden destancının Abay'ın hem dostu hem öğrencisi Kökbay Janatayulı olduğu anlaşılmaktadır (A3: 1055-1056):

Jamiyğat, qol köterip bir duğa qıl, Cemaat, el açıp bir dua et,
Kökbaydıñ aytuwınşa ayağı osı. Kökbay'ın söylediğine göre sonu böyle.

Kökbay Janatayulı, Abılay'ın soyundan değildir. Yukarıdaki ifadeyi Abılay'ı milletin atası olarak gördüğünden kendi atası da sayılabileceği düşüncesiyle kullanmış olabilir.

Abılay Han ile ilgili bir kaynakta Kökbay'ın bu destanı tasnif etmesine Abay'ın öncülük ettiği ifade edilmiştir. Abay, bir gün en iyi öğrencilerinden biri olan Kökbay Akın'ı yanına çağırıp Abılay ve torunu Kenesarı'nın Kazaklar için verdikleri emekler ile ilgili uzun bir hikâye oluşturup onu şiir şeklinde anlatmasını istemiştir. Kökbay, Abay'ın bu isteğini geri çevirmediğini şu şekilde anlatır: “Abılay ve Kenesarı Kazakların gurur kaynaklarıdır. Onların emeklerini anlatmak vazifemizdir. Abay'ın isteği üzerine gece-gündüz demeden yazdım ve 5-6 günde bitirip Abay'ın yanına gittim. Benim selamımı bile almadan ‘Abılay geldi mi?’ diye sordu. ‘Geldi’ dedim. Böylece ‘Söyle’ dedi” (Koja, 2011, s. 1). Bu ifadelerden destancının telif bir edebî eser meydana getirdiği düşünülmemelidir. Kökbay, bu metni tamamen masa başında oluşturmamış, Abay'ın vesilesiyle halk arasında yaygın bir şekilde anlatılan olayları tasnif ederek bir araya getirmeyi kendisine vazife edinmiştir. Bu, tam da millî tarih ve değerlerine karşı duyarlı bir aydın tavrıdır. Dolayısıyla anlatı, bu çalışmada destancısı belli olan bir sözlü kültür ürünü olarak değerlendirilmiştir.

Destancının bu anlatıda tarihi aktarıma kaygısı taşıdığı, 330. dizeye kadar belli bir düzende anlattığı olay örgüsünün bundan sonra bir nevi tarih anlatımına dönüşmesinden de anlaşılmaktadır. Destancı öncelikle buraya kadar anlattıklarını derli toplu bir şekilde özetleyerek pekişmesini sağlar. Destancının bu noktada verdiği bilgiler şu şekildedir: Abılay'ın gerçek adı Ebulmansur'dur. Ebulmansur'un babası Veli, dedesi Kanişer Abılay'dır. Ebulmansur, dedesine hayrandır. Ebulmansur, yetim kalınca deve bakmış, çok fakirlik çekmiştir. Kalmuk'a “Abılay” diye at koşturduğu için daha sonra Abılay adını almıştır. Mekânı Karavıl ve Atıgay'dadır. Destancının anlattıkları halk arasında yayılmış olan ve tarih kitaplarına da giren bilgilerdir.

Destancı, Abılay'ın kâfirlerle savaşmasını gaza olarak nitelendirip bu yönüyle onu Hz. Ali'ye benzetir (A3: 349-350):

Örneği er Ğaliydıñ miysalınday, Örneği yiğit Ali'nin emsali gibi,
Käpirmen damıl tappay qılğan ğazat. Kâfirle durmadan gaza yapan.

Destanın 359-360. dizelerinde Abılay'ın Sart, Kırgız, Çin ve Kalmuklara “gününü gösterdiği”nden söz edilmiştir. Abılay, tarihî kaynaklarda belirtildiği gibi Çin'e bağlılığını bildirmiştir ancak yürüttüğü üstün diplomasi ve denge siyaseti sayesinde iç işlerinde bağımsızlığını korumayı başarmıştır. “Gününü göster-”

ibaresinin biraz iddialı bir söylem olduğu düşünabilir ancak destanda coşkuyu arttırma yollarından biri olarak görülmelidir.

Abılay'ın askerî başarılarının övgüsünü yapan destancı, Abılay'ın istediğı her şeyi başardığını ve içinde hiçbir ukde kalmadığını, 1777 yılında 71 yaşındayken dünyadan göçtüğünü ifade eder.

A2'de olduğı gibi A3'te de Abılay'ın hastalığından öleceğini anladığı vurgusu yapılır. Destanda Abılay Han'ın yakın dostu ve jıravı Bukar Jırav, hastalandığını duyunca hanı ziyarete gelir. Han, ölüm döşeginde olduğı için Bukar'ın geldiğini anlamaz. Bukar, bir şiir okuyarak kendisini hana fark ettirir (A3: 403-407):

Qayıruwsız jılqı baqtırğan, hanım-ay,	Kimsesiz yıldı bakan, hanım ey,
Qalıñsız qatın qostırğan, hanım-ay.	Başlıksız kadın alan hanım ey,
Qayğısız uyqı uyıqtatqan, hanım-ay,	Kaygısız uykuya uyutan, hanım ey,
Üş jüzden üş jüz kisi aytsam,	Üç cüzden üç yüz kişi söylesem,
Qalar ma eken janıñ-ay!	Kalır mı ki canın ey!

Abılay, gözünü açıp Bukar'a selam verip Bukar ile vedalaşır. Abılay, bu vedanın ardından kelimeişahadet getirip can verir. Ancak destan burada sona ermez, destanın bu noktadan itibaren daireleştiiği görülür. Destancı Abılay Han'dan sonraki olayları anlatarak destanını devam ettirir.

Destanda Abılay Han'dan sonra kendisi gibi adil biri olan oğlu Gubaydolla'nın han olduğı ancak Gubaydolla'yı Rusların bir gece ansızın yakalayıp bir gözünü kör ettikleri anlatılır. Tarihte ise Abılay Han'dan sonra yerine oğlu Veli Han geçmiştir. Veli Han'ın ölümünden sonra tahta Abılay'ın diğer oğlu Gubaydolla geçer. Ruslar onun hanlığını tanımaz ve 1824'te esir alırlar. Gubaydolla, ancak 1840'ta Kenesarı'nın çabaları sonucu serbest kalır (Ünal, 2010, s. 99). Destanda Veli Han'dan söz edilmemiş olması dikkat çekicidir. Gubaydolla'nın Ruslar tarafından kaçırılıp esir alındığı bilgisi tarihle örtüşür.

Destan, Abılay'ın oğlu Kasım'ın övgüsüyle devam eder. Destanda şu şekilde anlatılan şecere gerçeğe uygundur: (Abılay'ın oğlu) Kasım'ın beybişesi (ilk eşi) Karakas Hatun'dan oğulları Kenesarı, Sarjan, Esengeldi; ikinci eşinden Navan (Navrızbay) dünyaya gelir.

Destanda Sarjan'ın Ruslara başkaldırdığından ancak başarısız olup Hokand'a sığınma talebinden bahsedilir (A3: 450-453):

Qanişer Abılaydın arğı tegi,	Kanişer Abılay'ın nesli,
Töreniñ şın aqsüyek qarakögi.	Asilin gerçek ak kemik şeceresi.
Qoqaŋğa töre köşip kele jatır,	Hokand'a asil göçüp geliyor,
Tiyer dep musulmannıñ kömek şebi.	Doldurur diye Müslüman'ın yardımını siperler

Yolda karşılaştığı Ulu Cüz Beylerbeyinin Sarjan'a Hokand'a gitmesinin kendisi için iyi olmayacağını, Akmeşit'te durmalarını öğütlemesi üzerine Akmeşit'te kalırlar. Tarihte ise Sarjan, Hokand Hanlığına gitmiştir (Ünal, 2010, s. 104).

Orada çok iyi hürmet gördükleri esnada Ulu Cüz'de Sarjan'ın olmasından dolayı dedikodu çıkar (A3: 497-500):

Sarjan da asıl sultan ädiletti,	Sarjan da asil sultan, adaletli,
Tübine osı körgeñ sıyı jetti.	Köküne bu gördüğü hürmet ulaştı.
«Bir qaşqın törelerge biyletti» dep,	“Bir kaçkın töreleri yönetti” diye
Jaqsısı ulı jüzdiñ küñkil etti.	İyisi Ulu Cüz'ün dedikodu yaptı.

Üysin'deki dedikodunun ardından Rus Çarı'na Sarjan'ın imzasını kullanarak Üysin Beylerbeyi'nin sırrını söyleyen bir mektup yazılır. Rusların Üysin Beylerbeyi'ni yakalamasına neden olacak bu mektuptan Beylerbeyi haberdar olur ve mektubu yazanın kim olduğunu sorunca Sarjan olduğu söylenir, bu bilginin doğruluğunu araştırmayan Beylerbeyi ile bütün Üysin, Sarjan'a düşman olur (A3: 525-532):

Orısqa, oqıp körse, jazılğan hat,	Rus'a yazılan mektubu okuyup görse,
Ösekten är türlerin qılınıp dat.	İftiranın her türlüsünden sürülmüş leke.
— Özime dos bop jürsem, qas qılıptı,	“Kendime dost bildiğim düşman olmuş,
Eken ğoy suwıq bawır tuqımı jat.	İmiş ya soğuk kardeşin tohumu yad.”

Sonan soñ bekterbegi boldı duşpan,	Ondan sonra beylerbeyi oldu düşman

Oğan kep tamam üysin qosılısқан. Ona gelip bütün Üysin katılmış.
Bildirmey törelerdi öltirüwge, Bildirmeden asilleri öldürmeyi,
Jıynalıp ańdıısıp jür işi-tıstan. Toplanıp yakınlaşmış içinden dışına kadar.

Destanda silahlı seksen kişi Sarjan'ı öldürmeye gelir. Sarjan'ın hizmetindeki Nogay, para karşılığı Sarjan'a ihanet ederek Sarjan'ın yanından ayırmadığı saf çelik kılıcını çalar ve onun savunmasız kalmasına neden olur. Vakit yatsı namazı vaktidir. Sarjan ve kardeşi Esengeldi, öldürüleceklerini anlarlar. Sarjan, teyemmüm abdestle namaz kılar. Hazırda bekleyen cellatlar Sarjan ile kardeşi Esengeldi'yi öldürürler (A3: 581-584):

Jendetter dayar turğan qılış şawıp, Hazırda bekleyen cellatlar kılıç vurup,
Jıǵıldı Esengeldi esi awıp. Yıǵıldı Esengeldi devrilip.
Qırıq qılış bir jolata tiygennen soń, Kırk kılıç bir anda deǵdikten sonra,
Bolıptı Sarjan şähid jännat qılıp. Olmuş Sarjan şehit, cennete gidip.

Tarihte de Sarjan ve kardeşi Esengeldi şehit olurlar ancak destanda anlatıldığı gibi Üysinliler tarafından değil Taşkentliler tarafından öldürülürler³⁹.

Destan, Sarjan ve Esengeldi Sultanların ölümüyle de sona ermez, sıradaki olaylarla devam eder.

Kasım Han'ın ikinci eşinden dünyaya gelen Navrızbay, bu esnada dokuz yaşındadır. Destanda daha çocuk olduğu için zindana atılmadığı belirtilir. Navrızbay'ın annesi, başlarına gelen felaket üzerine Hokand Hanı Balahan'a gitmeye karar verir. Çünkü zaten Balahan'a gitmek üzere yola çıktıklarında karşılarında beylerbeyi çıkmış ve onun ısrarı üzerine orada kalmışlardır. Kadın, oğlu Navrızbay'ın elinden tutup yürüyerek Yesi'den Hokand'a varır. Balahan'ın huzuruna çıkar, oğulları Sarjan ile Esengeldi'nin bir iftira sonucu öldürüldüğünü ve kalanların da zindana atıldığını anlatır. Bunun üzerine Balahan sinirlenir ve beylerbeyini çağırır. Beylerbeyinin annesi de çıkıp gelir. Balahan, annesinin hatrına beylerbeyini azat eder,

³⁹ Sarjan ve Esengeldi Sultanların ölümü ile ilgili rivayetler için bkz. Ünal, 2010, s. 107.

zindana attığı asilleri derhal çıkarmasını emreder. Sarjan'ın kılıcını çalan Nogay da kovulur. Nogay, bu defa Kenesarı'ya dalkavukluk yapmaya gider.

Destan, Kenesarı, Nogay ve Sağındık'ın birlikte yola çıkmasıyla devam eder. Kışlağa giderken bir bulakta mola verirler. İkinci vaktidir. Sağındık namaza başladığı sırada Kenesarı, Nogay'ı gündelik işlerle oyalayıp orada hançerleyerek öldürür. Sağındık, bunu neden yaptığını sorunca Kenesarı ağabeylerinin intikamını aldığını ifade eder (A3: 795-798):

— Bul özi jazıǵı bar adam edi, “Bu günahkâr bir adam idi,
Käpirdiñ qılǵan isi jaman edi. Kâfirin yaptıǵı iş kötü idi.
Jetisi de, qırqı da ötti eki ağamnıñ, Yedisi de kırkı da geçti iki ağamın,
Däl qırqı qurı ötkendey ağam ba edi. Kırkı kupkuru mu geçecekti ağamın.

Destanda Kenesarı, tarihte de anlatıldığı gibi haksızlıklara karşı dik duran yönüyle öne çıkar.

Tarihte de bilindiği gibi Kenesarı, Ruslara esir düşen Gubaydolla'yı esaretten kurtarmak için çabalamıştır. Destanda bu konu şu şekilde işlenmiştir (A3: 971-980):

Munan da tiri jürmey ölemin dep, Bundan da sağ kurtulmadan öleceğim diye,
Nawanğa Kene aytadı: «Atqa min, dep. Navan'a Kene söyledi: “Ata bin” diye.
Men sarttan eki ağamnıñ kegin aldım, Ben Sart'tan iki ağamın öcünü aldım,
Ğubay han orıstaǵı saǵan mindet. Rus'taki Gubay Han sana vazife.

Äkeñ Qasım ağası Ğubaydolla, Baban Kasım, ağası Gubaydolla,
Ğubaydı bilmey jürme älde kim dep». Gubay'ı bilmemezlik etme yoksa kim diye.”
Zerdeli er mına sözge zerdelenedi, Şuurlu er bu sözü iyice anladı,
Ölimge birjolata baylap belidi. Ölümüne kendisini tamamen hazırladı.
Jöneldi üş-aq kisi qasına ertip, Yöneldi sadece üç kişiyi yanına alıp,
Ne jan bar ayanarlıq munan endi. Ne can var vermeyecek bundan gayrı.

Kenesarı'nın yönlendirmesiyle Gubaydolla'yı kurtarmaya giden Navan'ın (Navrızbay) at koştururken Abılay Han gibi Kanişer Abılay'ın ruhunu çağırdığı görülmektedir (A3: 991-992):

Qanişer Abılaydan bermen qaray, Kanişer Abılay'dan bu yana bakıp,
Sıynıp ärwaqtan bärin terip. Sığınmış ruhların hepsini toplayıp.

Navrızbay'ın şehre Abılay uranı ile girmesi de dikkat çekicidir (A3: 999-1000):

Şaharğa «Abılaylap» kirip ketti, Şehre “Abılay!” diye girdi,
Kem bolmay tilep uşqan qırağıdan. Eksik olmamayı dilemiş, uçan atmacadan.

Navrızbay (Navan), Ortav-Aktav şehrine giriş yapar ve kimsenin ortaya çıkmadığını görünce şehri ateşe verir. Karşısına çıkanları yerle bir ederek dört Rus'u esir alıp ağabeyi Kenesarı'nın yanına Ortav'a varır. Kenesarı'nın övgüsüne mazhar olan Navan, yine Kenesarı'nın yönlendirmesiyle dört Rus'u Buhara'ya sürer. Navrızbay, Buhara hanı tarafından taltifle karşılanır. Destan, böylece sona erer.

Navrızbay'ın Gubaydolla'yı kurtarmak için şehri ateşe verip dört Rus'u esir alması hadisesinin tarihî gerçekliği olup olmadığı kesin değildir.

3.3.2.4. “Abılay Tuwralı Jır / Abılay Hakkında Destan” (A4) destanının tarihle ilişkisi

Destan, Abılay Han'ın savaştığı düşmanlardan söz edileceği bilgisi ile başlamaktadır.

Esengul ve Sadir adlarında iki meşhur Kırgız eri, Kazakları kendileri için tehlike gördüklerinden Kuvıs ve Şunkır'dan bir orduyla Kazakların Nayman ve Konrat uruğlarını yağmalarlar. Bu olaylara şahit olan on beş yaşındaki Javgaş adlı bir Kazak çocuk, intikam yemini ederek Abılay Han'a gitmeye karar verir.

Javgaş, kendisini huzuruna kabul eden Abılay Han'a şöyle seslenir (A4: 45-56):

— Han Abılay, taqsır han, “Han Abılay, haşmetli han,
Täñiri berse mol bolsın! Tanrı verirse bereketli olsun!

Qara da Quwıs, Şuñqırdan	Kara da Kuvıs, Şunkır'dan
Semiz nayman şabıldı,	Semiz Nayman yağmalandı,
Sonıñ işinde meniñ	Onun içinde benim
Qoñıratım jaman şabıldı.	Konıratım fena yağmalandı.
Aqsuw menen Köksuwda,	Aksu ve Köksu'da
Sayqalterek tübinde,	Saykalterek dibinde,
Muzdıbulaq basında	Muzdıbulak başında
Suw qaqqan qozı-laq tabıldı.	Suda çırpınan kuzu-oğlak bulundu.
Oynap bir jürgen qurbısın	Oynayıp birlikte yürüdüğü akranını
Javğaşıñ jaman sağındı.	Javgaş'ın fena özledi.

Bu sözler üzerine Abılay Han, Javgaş'a Sadır'den intikamını alacağını, içinin rahat olmasını söyleyerek evine gönderir. Bu ifadelerden Abılay Han'ın halkının yaşadığı mağduriyetlere kayıtsız kalmadığı, onların huzur içinde yaşamaları için çalışıp dertlerine çare bulmaya çalışan bir han olduğu anlaşılmaktadır. Halkın da başlarına bir felaket geldiğinde doğrudan ona koşması, hanlarına duydukları güvenin göstergesidir.

Destanda Abılay, Ulu Cüz ve Küçük Cüz'den asker toplayıp kalabalık bir orduyla sefere çıkar. Ordu, bir ağaç altında istişare eder. Barlıbay adlı bir asker, bu savaşı kazanamayacaklarını ve geri dönmeleri gerektiğini söyler. Abılay Han, ağlamaya başlar ve asla dönmeyeceğini söyler. Tursınbay adlı bir asker ise iman ederlerse kazanacaklarını söyler ve hücumdan yana olduğunu söyler. Destanda Abılay Han, istişareye ve farklı görüşlere açık bir han olarak öne çıkar. Düşmana karşı yola çıkmışken geri dönmek onun için artık imkânsızdır. Nitekim bu istişareden sonra hücumu kalkan Abılay Han, Kırgızları Sarıbel'de bozguna uğratarı ancak Sadır ile karşılaşmaya çekinir ve haber göndererek savaşmayacağını, barış istediğini bildirir. Abılay Han'ın destanda düşmandan çekinen bir tavır içinde gösterilmesi, onun ne kadar kusursuz olursa olsun her insan gibi yeri geldiğinde çekingen, korkuları olan biri olarak gerçekçi şekilde tasvir edildiğini göstermektedir. Destanda her insanın korkuları olabileceği, bunun son derece normal bir duygu olduğu anlatılmak istenmiştir. Asıl cesaretin korkmamak değil, o korkuya rağmen zafere ulaşmak olduğu

mesajının verildiği açıktır. Bu yönüyle destanın realist anlatımdan uzaklaşmadığını söylemek mümkündür.

Sadir ise Abılay'a duyduğu kin ve intikam duygularından dolayı barış isteğini geri çevirir (A4: 180-190):

Abılay degen kări qul	Abılay denen ihtiyar kul
Üş şaptı meniñ üyimdi.	Üç kez at koşturdu benim evime.
Onımenen turmadı,	Onunla kalmadı
Abılay degen kări qul	Abılay denen ihtiyar kul
Arağın işip esirdi.	İçkisini içip sarhoş oldu.
Tastap ketsin jesirdi,	Bıraksın dul kadını,
Bir qılmadı, mıñ qıldı, qoqiy!	Bir yapmadı bin yaptı, hodri meydan!
Jabağımdı jün qıldı,	Yapağımı yün kıldı,
Jas qayısımdı iy qıldı.	Yaş kayışımı sert kıldı.
Bozbalamdı qul qıldı,	Yiğidimi kul yaptı,
Aq otawım küñ qıldı.	Ak otağımı ganimet yaptı.

Sadir, Abılay'a kızgınlığını anlattıktan sonra tehditler savurarak elçi Javgaş'ı gönderir. Abılay Han için savaşmaktan başka çare kalmaz. Destanda Abılay'ın Kırgız'ı yendiği söylenirken Sadir'in adının geçmemesi dikkat çekicidir (A4: 239-246):

«Allalap» Abılay şanışqan kün,	“Ya Allah!” Abılay'ın sapladığı gün,
«Qoqıylap» qırğız qaşqan kün.	“Hodri meydan!” deyip Kırgız'ın kaçtığı gün.
Qazaqtı дәwlet basqan kün,	Kazak'ı devlet yaptığı gün,
Qırğızdan әrwaq qaşqan kün.	Kırgız'dan bahtın kaçtığı gün.
Arğımağın ozdırdı,	Küheylanı ilerletti,
Bayawjatqan qırğızdı	Yavaşlayan Kırgız'ı
Saribelde tozdırdı,	Saribel'de yıprattı,

Şaptı da, qayttı Abılay.

Dörtnala koşturdu da döndü Abılay.

Destanda nesir şeklindeki bir açıklama cümlesiyle Abılay'ın Ateke Jırık adlı bir Kırgız'ı öldürdüğüne değinilir. Tarihte ise, Ateke Jırık adlı Kırgız'ı Abılay değil, Kabanbay Batır öldürmüştür. Bu olay, “Kabanbay Batır” alt başlığında ele alınmıştır.

Destan, Ateke Jırık'ın kızının, babasının ardından yaktığı ağıtla sona erer. Destanda Sadır'ın öldürüldüğüne dair bilgi verilmemiştir.

Tarihte de Abılay Han zamanında Kazak-Kırgızlar arasında genellikle otlak alanların sahiplenilmesi noktasında sık sık anlaşmazlıklar yaşanmış ve bu anlaşmazlıklar istilalara dönüşerek halkın huzuru bozmuştur. Kazak beyleri, Kırgız saldırıları karşısında Abılay Han'dan yardım istemişler, Abılay Han da onların yardım taleplerini geri çevirmemiştir (Orynbayev, 2012, s. 16) ancak destanda Abılay Han ile ilgili anlatılan bu hikâyenin tarihte birebir gerçekleşip gerçekleşmediği bilgisine ulaşmak, sık yaşanan münferit olaylar gibi algılandığından oldukça zordur. Bu destanda; Abılay Han'ın düşman istilasına uğrayan bir kabilesinin yaşadığı mağduriyete sessiz kalmaması, Kazakların üç cüzü üzerinde de nüfuzu olması ve daima istişareye, farklı görüşlere açık bir yönetici olarak tasvir edilmesi gibi hususlar tarihle örtüşmektedir.

Destanda Abılay Han'ın ilerleyen yaşına rağmen düşmanla karşı karşıya gelip mücadeleden galip çıkması, milleti için son nefesine kadar savaştığını gösterir. Bu bağlamda yeni nesillerin onu kendisine örnek alması gerektiği mesajı öne çıkmaktadır.

3.3.2.5. “Qaldan Seren Abılaydı Tutqınğa Alğanı / Kaldan Seren'in Abılay'ı Tutsak Etmesi” (A5) destanının tarihle ilişkisi

Destan, Kalmuk hanı Kaldan Seren'in Kazaklara yenildiği ve Kalmukların kaçtığı bilgisiyle başlar. Kalmuklar kaçarken Kaldan Seren, yanında bin askeriyle bir yerde bekler. Abılay, ava çıkıp da uykuya daldığı esnada Kalmuklar tarafından yakalanır. Abılay'ın Kızıltav'ın güneyindeki dağlık bir bölgede ele geçirildiği anlatılır.

Hem tarihî bilgilerin verildiği bölümde hem de A1'de söz edildiği gibi Abılay, 1741'de Kalmuklarla yapılan bir savaşta yanındaki yaklaşık yirmi askerle birlikte esir düşmüştür. Bu savaşta Abılay, Şarış'ı öldürdüğü için Kalmuk askerleri peşine takılmış ve onu bir şekilde pusuya düşürmüştür. A1'de olduğu gibi A5'te de savaş esnasında

yakalandığı hususuna değinilmemiş, avda tek başına uyurken ele geçirildiği anlatılmıştır (A5: 5-8):

Qalmaqtar qaşqan tömen qoyday josıp,	Kalmuklar kaçmış aşağıya koyun gibi üşüşüp,
Mıñ ermen Qaldan Seren turğan tosıp.	Bin er ile Kaldan Seren durmuş bekleyip.
Abılay aña şığıp uyqtaq qaptı,	Abılay ava çıkıp uykuya daldı,
Abılay qapalandı qolğa tüsip.	Abılay kederlendi ellerine düşüp.

Abılay Han, destanda kusursuz alp tipi bağlamında ön plana çıkarılmak istendiği için tarihî gerçeklerden uzaklaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Türk destan geleneğinde kahramanların uyku sırasında düşman eline düşmeleri epizotu Dede Korkut boyları da dâhil olmak üzere birçok örnekte karşımıza çıkar. Destancı da bu epizotu tercih etmiştir.

Esaret, kahramanın sınıdığı onlarca olaydan yalnızca biridir ve destanın önemli odak noktalarından biri Abılay'ın bu zorlu sınavın üstesinden nasıl geldiğidir. Destanda merak ve heyecanı arttıran unsurlar da bu sınav etrafında örülmüştür.

Destanda bütün bahadırların savaşa gittiği belirtilerek bir savaş ortamının varlığına işaret edilir ancak Abılay'ın bu savaşa katılmayıp cephe gerisinde kaldığı vurgulanır (A5: 9-12):

Qızıltaw oñtüstik jaq qaq qasında,	Kızıltav'ın güney tarafının tam yanında
Abılay qolğa tüsti taw basında.	Abılay ele geçirildi dağ başında.
Soğısqa Abılay han qol jiberip,	Savaşa Abılay Han asker gönderip,
Joq edi « Qalmaq qırğan » soğısında.	Yok idi « Kalmuk kıran » savaşında.

Destanda Abılay'ın “Kalmuk Kıran” (Kalmukların kırıldığı savaş) savaşına askerlerini gönderdiği ancak kendisinin katılmayıp ava gittiği anlatılmaktadır.

1723'teki Aktaban Şubırındı felaketinden sonra 1726'da Ordabas'ta üç cüzün temsilcilerinin katıldığı büyük bir kurultay düzenlenerek Cungan-Kalmuklarla mücadele etmek için birlik olunmasına karar verilir ve aynı yıl Kalmuklarla yapılan savaşta Kazaklar galip gelerek Kalmukları yenilgiye uğratırlar. Kalmukların Bulantı nehri kıyısı ile Kara Sıyr bölgesi Kalmukların ölüm yerleri olduğu için buralara

Kalmukların kırıldığı yer anlamında “Kalmak kırgan” denir (Galiev, 2007, s. 69). Bu tarihî olayla bağlantılı olarak ortaya çıkan “Kalmak kırgan” ifadesinin destanda geçmesi dikkat çekicidir. Kazakların Kalmukları yendiği Kalmak Kırgan Savaşı, 1726’da meydana geldiğinde Abılay Han, henüz tarih sahnesinde değildir. Destanda Abılay Han zamanında gerçekleşmemiş bir savaşın, onun devrinde olmuş gibi anlatılması, destancının gelenekte de Oğuz Destanı’nda olduğu gibi kahramanın yaşamadığı olayları da ona mal etmesi şeklinde değerlendirilebilir. Destanda Abılay’ın bu savaşa askerlerini gönderdiği hâlde kendisinin katılmadığının belirtilmesi, destancının Abılay’ın bu savaşta olmadığını bilmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Dolayısıyla anlatının tarihî gerçeklerden tamamen uzaklaşmama kaygısı taşıdığını göstermektedir.

Abılay, bir yandan yakalandığı için üzüldürken diğer yandan katılamadığı savaşın sonunu merak eder. Kalmukların bin askeri, Abılay’a rastlar ama onu tanımadıkları için kim olduğunu sorarlar. Abılay, gerçeği saklamaz ve adını söyler (A5: 21-24):

Oylaydı men şınımdı aytayın dep,
Ustağan Abılaydı sonda jaw köp.
El iyesiz qapılısta şawıp aldı,
Jasırmay şının ayttı Abılay dep.

Düşündü “Ben gerçeği söyleyeyim.” diye,
Yakaladı Abılay’ı orada düşman çok.
Yurt ıssız, gafillikle ele geçti,
Gizlemeden aslını söyledi “Abılay’ım” diye.

Abılay Han’ın daha önceki destanlarda çocukluk döneminde kimliğini gizlediği görülürken burada neden gizlemediği sorusu akla gelmektedir. Ebulmansur’un küçük yaşta babasını kaybetmesi, Kalmuk istilasından bir şekilde kurtulup Kazak bozkırlarına gelerek güvenli bir ortamda gücünü toplayıncaya kadar halktan biri gibi yaşaması diğer metinlerde ele alınmıştı. Abılay, Kazak bozkırlarına geldiğinde kendisini yine kendi milletine emanet ettiği için onların yanında onlar gibi yaşayıp geçimini sağlamaktan bir rahatsızlık duymamıştır ancak esir düştüğünde artık korunmaya muhtaç bir çocuk değil, devletin ve milletin başında dirayetli bir liderdir. Böyle bir önderin düşmandan korkup saklanması kabul edilebilir bir tepki olmadığı için destandaki anlatımın tutarlı olduğu söylenebilir.

Abılay, yakalandığında düşmanlarına Oljabay Batır'ın kahramanlığı üzerinden meydan okumaya devam eder. Böylece anlatıya Oljabay adlı başka bir kahraman daha eklenmiş olur. Oljabay Batır, tarihsel bir şahsiyettir. Abılay'ın esir düştüğü 1841'deki savaşta kahramanlıklarıyla öne çıkmıştır.

Abılay, Oljabay'ın kendisini kurtarmaya geleceğini söyler (A5: 25-28):

Jaw qalmaq tanımasañ, men — Abılay,	Düşman Kalmuk tanımadıysan, ben
Şıǵıp pa eñ ustamaqqa maǵan qaray.	Abılay!
Al meni osı aradan jıldam äket,	Beni yakalamaya mı çıktın?
Keledi osı jerge er Oljabay.	Al beni buradan hemen götür,
	Geliyor buraya Er Oljabay.

Kalmuklar, bu sayede Oljabay'ı da yakalayacaklarını düşündüklerinden bu habere sevinirler. İçlerinden bir komutan, Abılay'ı alıp yola çıkar. Abılay, Kalmuklar köyleri basmadan gittiği için buna sevinir çünkü askerleri seferde, kendisi de esir düştüğü için halk sahipsiz kalmıştır. Üstelik gece olduğundan herkes uykudadır. Destanda Abılay'ın yakalanmasına rağmen kendini değil halkını düşünen, aklı fikri milletin huzuru ve refahında olan bir han olduğu anlatılmak istenmiştir.

Kalmuklar, Abılay'ı Kaldan Seren'e götürürler. Kaldan Seren, akıllı ve kurnaz biridir. Çukur kazdırıp Abılay'ı içine attırır. Onun gerçekten Abılay olup olmadığından emin olmak için ona yaklaşık yirmi sekiz metre derinliğinde bir çukur kazdırır (A5: 41-44):

Aqılmen Abılaydı alǵızadı,	Akılla Abılay'ı aldırır,
Or qazıp Abılaydı salǵızadı.	Çukur kazıp Abılay'ı attırır.
«Bul özi Abılay ma joq basqa ma» dep,	“Bu Abılay'ın kendisi mi yoksa başkası mı?” diye
Qırıq kez tereñ ordı qazdıradı.	Kırk kez ⁴⁰ derin çukur kazdırdı.

Böylece Abılay, yedi gün zindanda kalır. Oljabay'ı yakalamak için Kızıltav'a bin asker gönderilir. Oljabay, Abılay'a ne olduğu bilmeden yedi gündür aynı yerde

⁴⁰ Kez: 71.12 cm.ye eşit ölçü birimi. Kırk kez, yaklaşık olarak yirmi sekiz metreye karşılık gelir.

onu aramaktadır. Bin askere rastlayan Oljabay, bin kişiye karşı savaşır ve idarecilerini yakalayıp boyunlarına zincir geçirip Abılay’a ne olduğu öğrenir (A5: 61-64):

Sol jerde er Oljabay doldanadı,	Orada Er Oljabay sinirden deliye döndü,
Oljabay tüsi qaşıp surlanadı.	Oljabay’ın rengi kaçıp benzi soldu.
Bilgen soñ Abılaydñ uwaqıyğasın,	Öğrendikten sonra Abılay’ın hadisesini,
Telkökpen zırqıratıp qolğa bardı.	Telkök ⁴¹ ile fırlayıp askerin yanına gitti.

Abılay’ın yakalanması haberine çok sinirlenen Oljabay, deliye döner. Atına atladığı gibi kendisini yakalamaya gelen bin Kalmuk askerini ikinci kez kovalayıp birçoğunu bağlayarak esir alır. Destanda asıl kahraman Abılay olmasına rağmen Oljabay da ön planda yer almaktadır. Hanın ordusunun en önemli destekçileri ordu komutanı olan batırlardır (bahadırlar). Oljabay da han ordusunun kahraman komutanlarından biridir. Destanda Oljabay’ın övgüsü, Abılay’ın gölgede kalmasına yol açmaz, aksine güçlü hana güçlü komutan yaraşır anlayışıyla Abılay Han’ı daha da yüceltir.

Destanda Kalmuk askerleri Kızıltav’da Abılay’ı bulduklarında o olup olmadığını bilmedikleri için ona kim olduğunu sormuşlar, Abılay’ın beyanı sonrasında onu tutuklamışlardır. Kaldan Seren de aradan yedi gün geçmesine rağmen yakaladıkları kişinin gerçekten Abılay olup olmadığından hâlâ emin değildir. Kaldan’ın Abılay’ı yakaladıklarından emin olamaması, Abılay Han’ın onun gözünde çok büyük, yenilmez bir han olduğunun göstergesidir. Ellerine geçtiğine inanamaz, yanıldığı durumda ise bütün saygınlığının yerle bir olacağını bildiği için emin olana kadar halkının karşısına çıkıp açıklamaya da cesaret edemez (A5: 81-84):

Aytadı Qaldan Seren jendetine:	Söyledi Kaldan Seren celladına:
—Qaraytın men bolmadım el betine.	“Ben henüz çıkmadım halkın karşısına.
Äger osı Abılay bolsa, jaqsı,	Eğer o Abılay ise ne âlâ,
Bolmasa, men şıqpaspın jer betine.	Değilse ben çıkmam insan içine.”

⁴¹ Telkök: Oljabay’ın atı.

Kaldan, yakaladıkları kişinin Abılay olduğunu anlamak için onu sınamaya karar verir. Birinci sınavda Kaldan, celladına bir bardağa bir miktar iç yağı koyup üstünü suyla doldurmasını ve götürüp Abılay’a vermesini söyler. Yanına girerken kılıcını hazırlamasını da tembihler ve şu şekilde bilgi verir (A5: 91-96):

Suıdı işpeı maydı qolmen alıp jese,	Suyu içmeden yağı eliyle alıp yerse,
Qılışpen bir söz demey şabıñdarşı.	Hiçbir şey demeden kılıcı vurun.

Abılay bolsa qolımen may jemeydi,	Abılay ise eliyle yağ yemez,
Senderge bir awız söz ündemeydi.	Size bir avaz söz söylemez.
Aytadı suı men mayğa bir awız söz,—	Söyler su ile yağa bir avaz söz.”
Qaldan ämir etip solay deydi.	Kaldan emredip böyle dedi.

Cellatlar, Kaldan’ın emrini yerine getirir. Abılay, suyu içip yağa dokunmaz. Bardağı alıp yere koyunca yağ dökülür. Hiçbir şey anlamayan Abılay, sinirlenip yağı tekmeler. Cellatlar hemen Kaldan’a koşup anlatırlar. Kaldan, gülümsese de bir kez daha sınamaya karar verir. Abılay’ı huzuruna çağırır. Bütün beyleri de meclisine toplar. Kapının ağzında bir koltuğu boş bırakmalarını tembihler. Abılay, geldiğinde kapının dibindeki boş yere oturursa gerçek Abılay değil demektir, bu durumda öldürmelerini emreder. Kaldan, Kazak esirlerden Malaysarı dışındakileri arkaya alır. Malaysarı’yı kapının eşiğine bağlar. Kaldan Seren ise tahtını boş bırakıp ayakta beklemektedir. Abılay Han da Kaldan’ı tanımamaktadır. Abılay Han, içeri girip etrafına bakınır. Kapıdaki bir kişilik yeri görür ama oturmaz. Malaysarı’yı görünce yanına gider. Malaysarı sırtını Abılay’a dayanak yapar, Abılay da onun üstüne oturur, boş koltuğa oturmaz. Kaldan, Malaysarı’ya bunu niye yaptığını sorunca onun uğruna ölmeyi göze aldığını, Abılay’ın her emrine amade olduğunu söyler. Böylece Kaldan, iki kez sınadıktan sonra onun gerçekten Abılay olduğuna ikna olur. Tarihte bu kadar ayrıntılı bilgiler yer almamaktadır. Dolayısıyla Abılay’ın esir düştükten sonra kimliğinin doğrulanması için sınanıp sınanmadığına dair bir bulguya ulaşılamamıştır. Destandaki olayların geçtiği 18. yüzyıl şartları düşünüldüğünde bu sınanmanın mümkün olduğu düşünülebilir.

Geçmişte önemli mevkilerdeki kimselere, özellikle han, padişah gibi kişilere ulaşmak neredeyse imkânsız olduğundan onları kendi halklarının bile büyük bir çoğunluğu tanımamaktadır. Bu yüzden yöneticiler, tebdil-i kıyafet ile halkın içinde istedikleri gibi dolaşabilirlerdi. Öte yandan önemli kişilerin yüzlerinin tanınmaması, güvenliklerini sağlamaya da yardımcı olurdu. A1, A2, A3’de de anlatıldığı gibi Ebulmansur, bir sultan yani bir prens olduğu hâlde yüzü sadece yakın çevresi tarafından bilindiği için kimliğini gizleyebilmiştir. Abılay Han, bugünkü gibi yazılı ve görsel basında takip edilebilen bir prens olsaydı halkın içinde gizlenmesi mümkün olmazdı ve halkın arasında yaşadığı öğrenildiğinde düşmanları tarafından açık hedef hâline geleceği için güvenliğini sağlayamazdı. Bu bakımdan Kaldan Seren’in Abılay Han’ın kimliğini sınaması olayının tarihsel gerçeklerle uyuşup uyuşmadığı belli değildir ancak tarihî destanlarda olayların gerçek hayatta rastlanabilecek şekilde, olağanüstülüklerden uzak bir anlatım tarzıyla verildiği ilkesiyle tutarlı olduğu söylenebilir.

Destanda Kaldan Seren’in tahtının boş olduğunu gören Abılay, sıçrayıp tahta oturur. Kalmuklar buna çok şaşırır çünkü hanları dururken tahtlarına bir Kazak’ın oturması onlar için utanç vericidir. Abılay, Kaldan’ın ölüm tehditlere aldırılmaz. Bunun üzerine Kaldan ve Abılay arasında bir sohbet geçer. Bu epizotun da tarihî bakımdan yaşanıp yaşanmadığı belli değildir. Tarih kitaplarında böyle bir detay bulunmamaktadır. Destancının kurgusu olduğu düşünülebilir.

Kaldan Seren, Abılay’a Saruv’un nerede olduğunu, öldürdüyse de nerede öldürdüğünü sorar. Abılay ise Saruv’u Oljabay’ın öldürdüğünü söyler (A5: 213-218):

— Urısta turıs bolmas, öldi Särüw,	Savaşta kurtuluş yok, öldü Saruv,
Şappaymın dep aytpadı bizdiñ qaruw.	Öldürmem demedi bizim silah.
Eregesken eki erdiñ biri öledi,	Düşmanlık eden iki erin biri öldü,
Batırlar qan maydanda janın bağıw.	Bahadırlar kan meydanında can derdinde.
Tört künde Oljabaymen köp urısıp,	Dört gün kadar Oljabay ile epey vuruşup,
Jeñilip Oljabaydan öldi Särüw.	Yenilip Oljabay’ın elinden öldü Saruv.

Tarihte Abılay, Şarış'ı öldürdüğü için Kalmuklar tarafından ölüm cezasına çarptırılır ancak destanda Saruv adlı bir Kalmuk'un Oljabay Batır tarafından öldürüldüğü anlatılır.

Destanda Kaldan, Abılay'a Kazakların geçim kaynaklarını sorar (A5: 219-222):

— Abılay, elderiñde qanday mal köp, “Abılay, köylerinde en çok hangi mal var?
Egin salıp qazaqtar şaba ma şöp? Ekin ekip Kazaklar ot biçer mi?
Ne käsippen qazaqtar kün köredi? — Kazaklar geçimini ne işle sağlar?”
Suraydı Qaldan Seren osılay dep. Böyle sorar Kaldan Seren.

Abılay Han, Kazakların at ile koyunlarının bakamayacakları kadar çok olduğunu, tarımla uğraşanlarının olmadığını söyler. Kaldan'ın tekrar Saruv'un nerede olduğunu sorması üzerine Abılay, kendisiyle konuşan kişinin Kaldan Seren olduğunu anlar (A5: 241-248):

Ey, Qaldan, öz-öziñdi köremisiñ, “Ey Kaldan, kendi hâlini görür müsün,
Öldi Särüw, köp ayta beremisiñ?! Öldü Saruv, daha soracak mısın?
Astıñdağı taqtıqtan tiri ayrılıp, Altındaki tahttan diriyken ayrılıp,
Onı da, Qaldan, menen köremisiñ?! Onu da Kaldan benden bilir misin?
Han bolsañ, taqta otır, jerde buqpa, Han isen tahta otur, yerde durma,
Äy, Qaldan, aytam sağan sözge toqta. Ey Kaldan, diyeyim sana sesini kes!
Ölip qalğan Särüwdi ayta bermey, Ölüp giden Saruv'u sorup duracağına,
Öytkenşe öz basıñdı öziñ joqta. Bunun yerine kendi hâline ağla.

Kalmuk'un aynı şeyi tekrar tekrar sorması onun algılama sorunu olan, ahmak, akıldan yoksun biri olarak tasvir edildiğini gösterirken Abılay'ın bu ahmaklığı gördükten sonra onun asıl muhatabı olduğunu anlaması Abılay'ın düşmanının yüzünü görmese de onu iyi tanıyan, zeki biri olduğunu gösterir. Böylece destandaki güç dengesi de ortaya çıkar. Kaldan, fiziksel olarak güçlü ama pek akıllı olmayan biridir, Abılay ise hem akıllı hem de güçlü kuvvetlidir.

Abılay, Kaldan’a içindeki ukdeleri anlatır. Abılay, Kaldan’ın Sariarka’nın bir bölümünü işgal etmesinden dolayı üzgündür. Onu geri alamaması içinde ukde kalmıştır. İkinci ukdesi uyurken esir düşmek, üçüncüsü ise erkek çocuğunun olmamasıdır. Abılay, Kaldan’a kendisini öldürürse Oljabay’ın onun intikamını alacağını söyler. Oljabay’ın elinde bin Kalmuk askeri hâlâ esirdir. Oljabay, bu askerlerden birinin kulağını-burnunu kesip Kaldan’a yollar. Abılay’ı bırakmazsa bütün askerlerini öldüreceğini söyler. Kaldan, bin erini kurtarmak için antlaşma yapmaya razı olur.

Tarihte ise Abılay’ın kurtarılmasında Çarlık Rusyasının girişimleri ile Kazakların ilerigelenlerinin etkisi olmuştur. Abılay ile Kaldan’ın bu süreçte ilişkilerinin geliştiği, Kaldan’ın Kazaklar hakkında bilgi edindiği gibi Abılay’ın da Kalmuklar hakkında epey bilgi sahibi olduğu bilinmektedir. Destanda Kaldan’ın kızı Tobış’ı Abılay ile evlendirmesi de tarihle örtüşmektedir.

Destanda Abılay, Oljabay ile buluşur. Oljabay, Kalmuk askerlerini bırakıp Kaldan Seren’in huzuruna çıkarak ondan Sariarka’yı kendisine vermesini ister. Kaldan da kabul eder.

Destan, Abılay Han’ın Tobış’tan Kasımhan adlı bir oğlunun olduğu, doğduğundan kan avuçladığı anlatılır. Avucunda kanla doğması bu çocuğun kut sahibi olduğuna ve gelecekte büyük kahramanlıklar göstereceğine işaret etmektedir. Tarihte de Abılay Han’ın oğlu Kasım, han olup tahta oturmuş, başarılı bir hükümdar olmuştur.

Destan, Kasımhan’ın Sarı ve Navrızbay adlı oğulları bilgisiyle sona erer. Bu son bilgi de tarihle örtüşmektedir.

3.3.2.6. “Sabalaq-Abılay Han / Sabalak-Abılay Han” (A6) destanının tarihle ilişkisi

Destan, tarihin insanı geçmişle tanıştırdığı ve çok faydalı olduğuna dair uzun bir girişle başlar ve tarihî bilgiler vererek devam eder (A6: 25-28):

Qazaq degen — türiktiñ ruwı edi,	Kazak denilen Türk boyu idi,
Altın Orda qarawında turıp edi.	Altın Orda himayesinde yaşar idi.
Şıñgıs han nemeresi Bereke han	Cengiz Han’ın torunu Berke Han

Edilde zor memleket qurıp edi. İdil’de büyük bir devlet kurmuş idi.

Yukarıdaki dizelerde verilen bilgiler kısmen tarihle örtüşür. Kazakların aslında bir Türk boyu olduğu, Kazak Hanlığı kurulmadan önce Altın Orda himayesinde yaşadıkları tarihsel açıdan doğrudur. Destanda Berke Han’ın İdil’de kurduğu büyük devlet olarak ifade edilen Altın Orda; Ak Orda, Cuci Ulusu, Bilâd-ı Berke, Beyt-i Berke gibi çeşitli adlarla anılmıştır. Destanda Altın Orda’nın, Cengiz Han’ın torunu Berke Han’ın İdil’de kurduğu büyük devlet olarak tanımlanması, bu devletin geçmişte Berke’nin adıyla da anılmasından kaynaklanıyor olabilir. Yoksa Berke Han, Altın Orda’nın beşinci hanıdır ve yeni bir devlet kurmamıştır.

Destanda tarihî bilgiler verilmeye devam etmektedir (A6: 29-32):

Toqay Temir, Bereke bir tuwısqan,	Tokay Timur ile Berke kardeş,
Orıs halqın qaratıp, jerdi qosqan.	Rus halkını tabi edip topraklarını almış.
Ämir-Temir biylegen jeri edi	Emir Timur’un hâkim olduğu yer idi
Türkistan, Ündistan men Biylujstan.	Türkistan, Hindistan ve Belucistan.

Tokay Timur ile Berke, Cuci Han’ın oğullarıdır. Destanda verilen kardeş oldukları bilgisi de doğrudur. Cengizogullarının Rusları kendilerine tabi edip topraklarını aldığı hususları tarihsel gerçeklerdir.

Emir Timur’un Türkistan’a hâkim olduğu, 1398-1399 yıllarında Hindistan seferine çıkıp Sind ırmağını geçerek Batnir kalesini ve Dehli’yi (Delhi) ele geçirdiği (Aka, 2017, s. 31) ve bugünkü Pakistan’ın en büyük eyaletlerinden biri olan Belucistan’a hâkim olduğu bilgileri tarihî kaynaklardan da doğrulanmaktadır.

Destan, tarihî bilgiler vermeye devam eder (A6: 33-40):

Sultan Bayazit — türiktiñ sultanı edi,	Sultan Bayezid, Türk’ün sultanı idi,
Bükil Balqan patşalığın ol biyledi.	Bütün Balkan krallıklarını o idare eder idi.
Toqtamıs Altın Ordağa han bolğanda,	Toktamış, Altın Orda’ya han olduğunda,
Türiktiñ dâwirlegen mezgili edi.	Türk’ün sefa sürdüğü devir idi.

Bayazit, Ämir-Temir, Toqtamış han — Bayezid, Emir Timur, Toktamış Han
Birtutas türük ruwğa bolğan sultan. Bütün Türk soylarına olmuşlar sultan.
On törtinşi ğasırdañ mezgilinde On dördüncü asırda
Türük jurtı dāwirlep ösip turğan. Türk yurdu sefa sürüp yayılmış.

Destanda Türk'ün sultanı olarak söz edilen Sultan Bayezid, Yıldırım Bayezid'dir. Bayezid'in Balkan krallıklarını idare ettiği bilgisi tarihle örtüşür. O dönemde Altın Orda'nın başında Toktamış Han'ın bulunduğu da doğrudur. Destanda anlatıldığı gibi 14. yüzyılda Türk devletlerinin başında Emir Timur, Toktamış Han ve Yıldırım Bayezid bulunmaktadır. Türklerin bu dönemde çok güçlü olduğunu ve Türk soylu halkların refah içinde yaşadıklarını anlatan bu dizeler, Türk tarihine bütüncül yaklaşan bir tavrın göstergesidir.

Destanda Türklerin birbirleriyle savaşmasına eleştirel yaklaşıldığı görülür (A6: 43-48):

Dini — islam, bäriniñ qanı — türük Dini İslam, hepsinin kanı Türk
Maydanda birin-biri qırğan künde. Savaş meydanında birbirlerini kırdıkları günde.

Älsiretip, qıyratıp birin-biri, Kuvvetlerini azaltıp harap etmişler birbirlerini,
Küşü asqan Ämir-Temir bolğan iri. Gücü fazla Emir Timur olmuş galibi.
Altın Orda sögilip, bıt-şıt bolıp, Altın Orda yıkılıp paramparça olunca
Qutıldı quldıq etken orıs eli. Kurtuldu kulluk eden Rus milleti.

Türklerin birbirleri ile savaşmaları kendilerini zayıf düşürmekten başka bir fayda getirmemiş, bilakis düşmanlarının güçlenmesine neden olmuştur. Destanda Rusların bu sayede büyüme imkânı bulduğunun belirtilmesi, geçmişten ibret alınması gereken bir husustur. Türklerin güçlü devletler kurup dünyaya hükmettiği yıllarda Rusların Türklere “kulluk ettiği” vurgusu, milletin tarihiyle gurur duymasını sağlamaktadır. Türkleri dışarıdan gelen tehditler değil, kan bağı ve din birliğinin olduğu soydaşların birbiriyle mücadelesi zayıf düşürmüştür. “Türk'ü yenen ancak yine bir Türk” olduğuna dikkat çekilen destanda yeni nesillerin geçmişleri ve kökleri

hakkında bilinçlenmesi amaçlanarak dünden bugüne nasıl gelindiği hususunda tarihten ibret alınması gerektiği belirtilir. Burada geçmişteki güçlü ve müreffeh yıllara özlem duyulduğu da söylenebilir. Destanda bu tarih bilincinin nesillere aktarımının sağlanması çok önemlidir. Böylece millî bilinç uyanarak toplumda öz benlik ve öz güvenin oluşması mümkün hâle gelir.

Destanda Altın Orda'nın yıkılmasının ardından maiyetindeki Kırım-Tatar, Kafkas, Başkurdistan, Nogay, Kırgız, Kazak ve Baraba gibi çeşitli Türk boylarının dağılıp çeşitli hanlıklar kurduğundan söz edilir. Bu bilgiler yazılı tarihle de uyumludur.

A6'da Altın Orda'dan ayrılan boylardan birinin de Kazaklar olduğu ifade edilir (A6: 56-59):

So ketkenniñ biri biz qazaq edik,	Bu gidenlerden biri biz Kazaklar idik,
Arqağa köşpeli bop tarap edik.	Arka'ya göçüp dağıldık.
Alaşanı ortadan han köterip,	Alaşa'yı ortadan han kaldırıp,
Üş jüzdiñ balası oğan qarap edik.	Üç cüzün evladı ona itaat ettik.

Destanda Türk mitolojisinde yeri olan ve Kazakların atası kabul edilen Alaşa/Alaş'a da yer verildiği görülmektedir.

A6'da Kazakların üç cüzünün; bir milletin üç boya ayrılması anlamına geldiği ifade edilerek Kazaklardaki üç cüz kavramına açıklık getirilir. Böylece söz, Abılay'ın han oluşuna gelir.

Destanda Abılay'ın 1735'te han olduğundan, birçok bahadırın ve biylerin (hâkim, kadı) ona destek olduğundan, Bukar Jırav'ın onun veziri olarak izinden gittiğinden bahsedilir.

Bukar Jırav, 1693-1787 yılları arasında yaşamış meşhur jıravlardandır. Argın uruğunun içinde yer alan Törtuvıl Karjas kabilesine mensuptur. Kazak halkının Cungar istilasını gibi zor zamanlarında jırlarıyla halka moral vermiş ve onları birlik olmaya davet etmiştir. Abılay Han'ın yakın dostu ve danışmanıdır. Böylece han ordasına yerleşmiş, ömrünü memleket işlerine adanmıştır (Köpiş & Muzafarova, 2011, s. 142-143). Bukar Jırav, destanda söz edildiği gibi Abılay'ın veziri değildir ancak birinci dereceden danışmanıdır. Jırav olduğu için toplumda saygınlığa sahip aksakallardan biri olarak dikkat çekmektedir.

Destanda Abılay'ın yakınındaki bahadırlardan Kazıbek Biy, Janibek, Kanjıgalı Bögenbay, Karakerey Kabanbay; Küçük Cüz'den Tama Eset'in soyundan gelenler, Bögenbay Batır; Ulu Cüz'den Töle Biy, Janıs Batır gibi şahsiyetlerin ömürleri boyunca Abılay'a sadık kaldıkları anlatılır. Bu bilgiler, tarihsel gerçeklere uygundur. Abılay'ın üç cüzün ortak hanı olduğu vurgulanır (A6: 82-83):

Üş jüzdiñ balasına ortağ han bop, Üş cüzün evladına ortak han olup,
Abılay han qarawında turğan edi. Abılay Han yönetimde durmuştu.

Tarihte Abılay Han, Kazaklar tarafından üç cüzün ortak hanı seçilir ancak Rus ve Çin hükümetleri Kazakların tek çatı altında toplanmasını sakıncalı buldukları için bu gerçeği kabul etmezler ve Abılay'ın hanlığını, onun ordasının bulunduğu Orta Cüz'le sınırlı tutarlar. Destanda verilen tarihî bilgilerin bu gerçeklikle de örtüştüğü görülmektedir. Buradan sonra destancı, asıl konuya geçmeden önce verdiği ön bilgileri tamamlayarak sözü Abılay Han'a getirir.

Destan'da Abılay'ın yirmi birinci göbekten Cengiz Han'ın soyundan geldiği, asıl adının Ebulmansur olduğu ve “Abılay” uranıyla at koşturduktan sonra “Abılay” adını aldığı ifade edilir. Babasının adının Körkem Veli, dedesinin ise Kanişer lakaplı Abılay olduğundan söz edilir. Bunlar, önceki destanların incelemelerinde de söz edilen tarihî bilgilerdir.

Destanda Kalmuk baskınında Veli'nin öldürülmesi üzerine Ebulmansur'un yetim kaldığı ve saldırıdan kaçarak kurtulduğu anlatılır (A6: 100-103):

Äbilmansur jıyırmağa kelmegen jas, Ebulmansur yirmisine gelmemiş genç,
Sawğalap ärkim qaşıp, qorğadı bas. Sığınp herkes kaçıp başını kurtardı.
Äbilmansur şapqınnan qaşıp şığıp, Ebulmansur saldırıdan kaçtı,
Jayaw jalğız jöneldi aş-jalañaş. Yayan ve yalnız yöneldi aç çıplak.

Tarihte de Veli'nin Kalmuk istilasında öldürüldüğü bilinmektedir. Ebulmansur'un bu sırada çocuk yaşlarda olduğu düşünülmektedir. Destanda ise Ebulmansur'dan çocuk olarak değil, yirmisine gelmemiş bir genç olarak söz edilmesi dikkat çekicidir.

Metinde Ebulmansur'un birkaç aylık yolculuğun ardından Ulu Cüz'ün Üysin kabilesine ulaştığı ve herkesin girip çıktığı bir eve yöneldiği anlatılır. Bu ev, Töle Biy'in evidir. Tarihte Ebulmansur'un kime sığındığı belli değildir, bu konuda tartışmalar mevcuttur. Abılay'ın hayatının anlatıldığı bölümde bunlardan söz edilmiştir.

Destanda Töle Biy'in evi, Ulu Cüz'ün orda yani devlet merkezi olarak gördüğü bir evdir. Anlatıda Töle Biy'in nüfuzlu biri olduğuna vurgu yapılması tarihle örtüşür.

Ebulmansur, diğer metinlerde de olduğu gibi, Töle Biy'den han soyundan geldiğini gizler (A6: 128-134):

— Atım da, jönim de joq bir balamın,	“Adım da soyum da yok tek çocuğum,
Dām tartıp tentiregen bişaramın.	Yemek arayıp avare dolaşan biçareyim.
Äke-şeşe, el-jurtım, tuwğanım joq,	Anne-babam, elim yurdum, kardeşim yok,
Atımdı kim qoysañız, qup alamın.	Adımı ne koyarsanız kabul ederim.
Esitip üysin Töle biy dep keldim,	İşitip Üysin'den Töle Biy'i geldim,
Turamın qoliñızğa bala bolıp,	Yaşarım yanınızda size evlat olup,
Qazaq eli — elim dep izdep keldim.	Kazak yurdu, yurdum diye arayıp geldim.”

Töle Biy ona Sabalak adını verir ve Sabalak, Töle Biy'in hayvanlarına bakmaya başlar. Abılay'ın çocukluğuna dair bu bilgi, sözlü tarih kaynaklarına dayanılarak yazılı tarihe de alınmıştır. Abılay'ın hayatının bu kısmının sözlü tarih kaynaklarından yararlanılarak tamamlandığına daha önce değinilmiştir.

Zaman içinde Töle Biy'in hem güvenini hem de sevgisini kazanırken öte yandan oturuşu kalkışı, hâli tavırlarıyla Töle Biy'de asil soydan olabileceği şüphesi uyandırır. Töle Biy'in hanımının da dikkatini çeker ve onun halktan biri olmadığını düşünürler. Daha önce de bahsedildiği gibi Cengiz Han'ın soyu töre, asil kabul edildiğinden “han olma”nın birinci şartı, onun soyundan gelmektir. Asiller, halkın arasında onlar gibi yaşarken bile kendilerine has özelliklerini belli ederler. Destanda Töle Biy ile hanımının, Sabalak'ın davranışlarından etkilenmeleri, onların han sülalelerini, asilleri çok iyi tanımalarından ileri gelir. Tarihte ise Töle Biy ve hanımının Sabalak ile ilgili gözlemlerine dair bir bilgi yoktur. Daha önce de söz edildiği gibi

yazılı tarihteki bu boşluklar, sözlü kaynaklardan destanlarla tamamlanmaya çalışılmıştır.

A6'da Töle Biy'in beybişesinin detaylı gözlemleri dikkat çekicidir (A6: 143-150):

Bäybişesi biyge ayttı: «Bayqaysız ba, Beybişesi beye söyledi: “Dikkat ettiniz mi,

Tegin adam emes qoy osı bala. Sıradan biri değil şu çocuk.

Bir tün oyaw otırsa, jantaymaydı, Bir gece uyumasa bile, yan yatmıyor,

Qalğımas eki közi jaynap jana. Kapanmaz iki gözü parlayıp cana.

Şañırqap ıstıq küni maldan kelse, Susayıp sıcak günde hayvanların yanından gelse,

Ayaqtı tawıspaydı az-köp berse. Bardağı bitirmiyor az ya da çok verilse de.

Astına närse salmay otırmaydı, Altına bir şey koymadan oturmuyor,

Qıdırmaydı eşqayda üyde jürse». Gezmiyor hiçbir yerde evde kalıyor.”

Beybişe, Sabalak'ın ağır işlere dayanıklı oluşuna, hiçbir şeyden şikâyet etmemesine, ağırbaşlılığına hayret eder. Bardaktaki suyu dibine kadar içmemesi bile kanaatkâr biri olduğunu göstermektedir. Sabalak'ın bu davranışları gelişigüzel değil, istikrarlı bir şekilde devam ettirmesi dikkatlerini çekmiştir.

Destanda Töle Biy'in gözlemlerine de yer verilir (A6: 151-158):

As bolıp ketip edi biy bir jaqqa, Yemeğe gitmişti bey bir yana,

Balağa sarqıt aldı sınamaqqa. Çocuğa “sarkıt” getirdi sinamaya.

Malın baqqan Sabalaq uyıqtap jatır, Hayvanlarına bakan Sabalak uyuyor,

Tört borbayı jayılğan tört tarapqa. Dört kolu bacağı yayılmış dört tarafa.

Biy kelip tamaşalap qarap turdı, Bey gelip hayretle baktı,

Eki judırıq tüyilgen qoldı kördi. İki yumruk sıkın eli gördü.

Tört borbayın tört jaqqa jayıp jatır, Dört bacağını dört tarafa yaymış,
Teginde biyleydi eken oñ men soldı. Böylece idare edermiş sağ ile solu.

Töle Biy, bu yatışından onun asil olduğuna emin olur ancak sınınamadan da geri durmaz. Hayvanın kellesini bırakıp gider ve arkadaşına Sabalak'ın ne yapacağını izlemesini tembihler. Sabalak, kelleyi diğer çobanlarla paylaşır, kendisi sadece bir lokma alır. Kendi aç kalmasına rağmen neden herkesle paylaştığı sorulunca şu cevabı verir (A6: 177-178):

Özimşildik joldasqa jarasa ma, Bencillik yoldaşa yarar mı?
Toydırsam öz tamağımdı jandı qurttap? Doyursam kendi karnımı ya onun canı
çekerse?

Bu alçakgönüllülük ve cömertliği duyan Töle Biy, artık emindir ve ona verdiği değer günden güne artar ama bu sezgisini Sabalak'la paylaşmaz. Eskisi gibi yaşamaya devam ederler. Sabalak, sadece Töle'nin değil bütün halkın da sevgisini kazanır, herkes tarafından kardeş gibi benimsenir. Yazılı tarih kaynaklarında bu bilgilere rastlanılmamaktadır.

Ele alınan diğer destanlarda olduğu gibi, bir gün Bögenbay yanında iki bahadırla birlikte Töle Biy'e misafir olur. Töle Biy, onları iki gün boyunca göndermez, istirahat etmelerini sağlar.

Destanda Töle Biy'in bahadırlar için kısarak kesip onları rahat ettirdiği anlatılır. Kazak misafirperverliğinde de konuklara at eti ikram edilmesi ve konuğun iyi ağırlanması gibi hususlar çok önemlidir. Destanda Kazak kültüründen unsurlara realist bir yaklaşımla yer verildiği görülür.

Sabalak, Bögenbay'ı gıyabında iyi tanımaktadır. Onların Kalmuklara saldırı hazırlığında olduklarını duyunca içindeki intikam ateşine engel olamaz. Bögenbay'dan kendilerini de götürmelerini ister ancak Töle Biy'in izin vermesi gereklidir. Töle Biy, Sabalak'a kıyamasa da Bögenbay'ın ricası üzerine izin verir. Böylece Sabalak, Bögenbay ile birlikte yola çıkar. Tarihte Sabalak-Bögenbay

ilişkisinin nasıl başladığına dair bir bilgi yoktur ancak Bögenbay'ın Abılay Han'ın bahadırlarından biri olduğu bilinmektedir.

A6'da Kalmuklara karşı Kazaklardan on bin kadar asker toplanmıştır. Bögenbay ve Sabalak, bu orduya katılırlar. Kalmuklar, Kazakların geldiğini duyunca kaçmaya başlarlar. Bu göç dalgası, destanda yer adları belirtilerek anlatılır (A6: 246-251):

Qaşqan qalmaq sezinip, üydey köşip, Kalmuk'un kaçtığı duyulup büyük göç olmuş,
Talqı asuwımen Quljağa bet tüzegen. Talkı geçidinden Kulja'ya yönelmiş.

Tarbağatay, Altay, Sawır, Ertis bası,	Tarbagatay, Altay, Savur, İrtiş başı,
Talqı, Qulja oñtüstik qabırğası.	Talkı, Kulja güney duvarı.
Arğı jağı — qalmaqtıñ qalıñ eli.	Karşısı Kalmuk'un yoğun halkı.
Soğan jetüw qaşqannıñ jant alası.	Ona yetişmek kaçanların can davası.

Destanda söz edilen yer adları gerçek coğrafi adlardır. Bu durum destandaki realist unsurları arttırarak inandırıcılığı güçlendirmektedir.

Destanın 241. dizesinde Kazak ordusunun on bin civarında askerden oluştuğundan söz edilir. 252. dizesinde ise Kazaklardan kaçan Kalmukların da on bin civarı olduğu belirtilir. Sayı bakımından eşit bir durum olmasına rağmen Kalmukların büyük göçler hâlinde kaçması, Kazakların daha güçlü ve caydırıcı bir güce sahip olduğunu gösterir. Böylece destanda Kazak millî kimliğinin ön plana çıkarıldığı ve millet olma bilincinin uyandırılmasının amaçlandığı söylenebilir.

Destanda Kazakların Kalmuklara bir hat çizerek yaklaştığı ve Talkı-Kuja geçidini aşarak karşılarına çıkan Kalmukları kırıp geçtikleri anlatılır. Bu saldırıda Sabalak'ın da hazır bulunduğu ve kale kuşatmasıyla kendisini gösterdiğinden söz edilir. Abılay Han'ın yirmili yaşlarında Kalmuklarla yapılan bir savaşta başarısıyla göz doldurarak tarih sahnesinde yerini aldığından daha önce bahsedilmişti. Bu anlamda Sabalak üzerinden anlatılan bu saldırının tarihsel bir zemini olduğu söylenebilir. Ancak anlatıda bu zafer, kahramanın erginlenme yolculuğundaki ilk adımıdır. Asıl kahramanlığına giden yol için bir nevi hazırlıktır.

Destanda bu savaşa katılan Bögenbay Batır'ın jıravı Ümbetey Jırav'ın Bögenbay'ın ardından yaktığı ağıtta Bögenbay'ın bu savaştaki kahramanlığını terennüm eden dizelerine yer verilmesi, metinde ikinci dereceden kahramanların da dinleyiciye takdim edildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir (A6: 264-274):

Kekil jalı suwıldap,	Kâkül yelesi hışırdar,
Narqızıl arğımaq astında,	Narkızıl küheylan altında,
Bögenbay Talqıdan asa şapqanda.	Bögenbay Talkı'dan aşıp koştığında.
Qudiya üyrek moyındı,	Aşağı eğik ördek boyunlu,
Qulan tuyaq kökşe atpen	Yabani toynaklı boz at ile
Quljanı jantay şapqanda.	Yan yatarak Kulja'yı dörtnala geçtiğinde.
Mämbettiñ ulı er Atan	Mambet'in oğlu Er Atan
Qol sawırsın basqanda.	Orduyu arkadan bastığında.
Öz qolın özi jaw körip,	Kendi askerini kendisi düşman görüp,
Hanbaba töre qaşqanda,	Hanbaba töre kaçtığında,
Qalmaqtı şaptıñ, Bögenbay —	Kalmuk'u kılıçtan geçirdin Bögenbay.

Bögenbay tarihsel bir şahsiyettir. Savaşlarda üstün başarılarla imza atmış bir bahadır. Destanda Abılay Han'ın Sabalak adıyla kendisini göstermesinde etkili olan isimlerden biri olarak yer alır.

Destana göre Kazaklar bu savaşta büyük miktarlarda ganimet elde ederler. Sabalak ve Bögenbay Batır ise ganimet paylaşımında tok gözlü yaklaşımlarıyla dikkat çekerler. Sabalak, Bögenbay'a ikramlarda bulunur, Bögenbay ganimete doyduğunu söyleyerek Sabalak'a bırakır. Sabalak da yaşının daha genç olduğunu, sadece cemaatten dua istediğini söyleyerek yine alçakgönüllü şahsiyetiyle öne çıkar. Destanda Abılay Han'ın kişilik özellikleri abartıdan uzak bir şekilde adım adım işlenerek dinleyicide “tahta layık sultan” algısının oluşması sağlanır.

Bögenbay, Sabalak'ın bu tavrı karşısında kendi atı Narkızıl'ı Sabalak'a hediye ederek olgun bir tavır sergiler (A6: 294-295):

— Jılqınıñ tulparı edi — Narqızılım, “Yılkının tulparı idi Narkızılım,
Şırağım, ırım qılıp sen min, — dedi. Yavrum, uğur olsun sana, sen bin. ” dedi.

Sabalak, tulpar gibi olduğu tasvir edilen Narkızıl’a, dua dışında hiçbir karşılık beklemeden yaptığı bir kahramanlık sonucunda sahip olur. Böylece destanda kahramanın kendisine yakışan ata sahip olması motifinin tamamlandığı görülür.

Bögenbay Batır, Narkızıl’ı verdiği esnada Sabalak’ı ilkbaharda yapılacak kurultaya davet eder (A6: 296-299):

Qarağım, uwıttı-ottı bala ekensiñ,	Gözbebeğim, zehir gibi ateşli bir çocukmuşsun,
Minez-qulqıñ tap-taza dana ekensiñ.	Huyu suyu halis bilgeymişsin.
Jazğıturı üş jüz bop jıynalamız,	İlkbaharda üç cüz olup toplanacağız,
Sol jıyınğa kerekti jan ekensiñ.	O kurultayda olması gerekenmişsin.

Bögenbay, daha önce Kalmukların Kazaklara yaşattığı büyük felaketi Sabalak’ın bilmediğini düşündüğünden sözlerine geçmiş anlatarak devam eder (A6: 300-310).

Mıñ bir jüz otız besinşi jılında edi,	Bin yüz otuz beş yılında idi,
Osı jıl boldı «Aqtaban şubırındı».	O yıl oldu ‘Aqtaban Şubırındı’.
Qalıñ qalmaq qazaqtı qoyday Kalabalık Kalmuklar, Kazak’ı koyun gibi qırğan,	kırmış,
Uwsa-Sereñ deytuğın qontajı edi.	Uvsa Seren denilen kontajı idi.
Uwsa-Sereñ Qaldannıñ inisi edi,	Uvsa Seren Kaldan’ın küçük kardeşi idi,
Uyıqtağan kisi şağatın uw jılanğa	Uyuyan kişiyi sokan zehirli yılan
Qazaq eli Serendi teñep edi.	Kazak halkı Seren’i benzetmişti.

Qontayjı — qalmaqsada han degeni, Kontayjı, Kalmukçada han demek,

Qalmaq şawıp şubırğan qazaq eli. Kalmuk yağmalayıp dağıtmış Kazak ilini.
Sol jılı awğan elge jut kiyligip, O yıl göç etmiş halk, kıtlığa duçar olup,
Qarıs, Hozar şubırıp barğan jeri. Karıs, Hazar; dağılıp gittiği yerleri.

Aqtaban-şubırındı bolğanına, ‘Aktaban Şubırındı’ olalı,
Segiz jıl sol apatqa tolğanına. Sekiz yıl oldu o afete dolalı.
Qalmaqtan osı kekti almaq üşin, Kalmuk’tan o öcü almak için,
Keler jılı jıynalamız osı arağa. Gelecek yıl toplanacağız burada.

Yukarıdaki dizelerde Bögenbay, Aktaban Şubırındı’nın 1135 yılında meydana geldiğini söyler. Bu tarihin miladi takvim olmadığı açıktır. Hicri takvimdeki 1135 yılı, miladi takvime göre 1722-23 yılına denk gelmektedir. Aktaban Şubırındı felaketinin 1723 yılında gerçekleştiği bilindiğine göre destanda verilen tarihin hicri takvime karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Bögenbay, Aktaban Şubırındı’nın üzerinden sekiz yıl geçtiğini ifade eder. Buna göre Bögenbay ile Sabalak’ın on bin kişilik ordunun içinde bulunarak Kalmuklara saldırdıkları tarih 1731’dir. Bu bakımdan destanda söz edilen gerek 1723 Aktaban Şubırındı, gerekse 1731 Abılay Han’ın Kalmuklara yapılan bir savaşta ilk kahramanlığını göstermesi hususları tarihle örtüşmektedir.

Bögenbay, kontayjı kelimesinin anlamını Kalmukça han olarak açıklar. A5’te bu kelimenin “khun-tayçı”den geldiği belirtilmiştir.

Kazakların Aktaban Şubırındı’ya hazırlıksız yakalanmaları uyuyan kişiye, bu saldırıyı yapan ise zehirli yılana benzetilmiştir. Kazakların kendilerine acılar çektiren Uvsa Seren’i uyuyanı soka zehirli yılana benzetmeleri, Kalmuk hanının Kazak kolektif belleğinde ne kadar olumsuz çağrışım yarattığının bir yansımasıdır. Kazakların Kalmuklardan öç almak üzere hazırlık hâlinde olmalarının temelinde böylesi derin acılar vardır.

Bögenbay, Kalmuklara karşı yapılacak savaşta üç cüzün birleşerek istişare edeceğini ve bu kurultaya Ebulmambet Han’ın da katılacağını belirtir (A6: 315-323):

Äbilmämbet hanımız özi kelmek, Ebulmambet hanımız kendisi gelecek,

Üş jüzdiñ bar adamı soñına ermek. Üç cüzün bütün adamları peşinden gidecek.
Qıl quyırıqtı atı bar jan qalmasın, Kıl kuyruklu atı olan kimse kalmasın,
Üş jüzdiñ balasına habar bermek. Üç cüzün evladına haber verecek.
Şırağım, taza saqta Narqızıldı, Gözbebeğim, iyi bak Narkızıl’a,
Esiñe al kek alatın keler jıldı. Unutma öç almayı gelecek yıla.
Bar küşin qazaq qosıp bir tüyispek, Var gücünle Kazaklara katılıp birlikte dövüş,
Qor qılmay täñir iyem aşsa joldı,— Hor kılmadan Tanrı iyem açsa yolu”
Dep Bökeñ jalbarınıp jaydı qoldı. Diye Böken yalvarıp dua etti.

Bögenbay bu konuşmanın ardından Sabalak’ı Töle Biy’e över ve gelecek yılki savaşa onu mutlaka göndermesini söyler. Töle Biy de razı olur. Böylece savaş zamanı gelir çatar. Kazakların her cüzünden onar bin asker hazır bulunur. Kazaklar, Talkı-Kulja civarında keşfe çıkar. Destanda savaş sahnelerinin çok canlı bir şekilde tasvir edildiği görülür. Bu durum aşağıdaki dizelerden de anlaşılabilir (A6: 366-371):

Talqıda qalmaqtardıñ küzetşisi tur, Talkı’da Kalmukların gözcüsü duruyordu,
Basqa asuwmen burılıp, ärmen ketti. Başka geçitten dönüp biraz öteye gitti.

Urlanıp qıyın tawdan eptep asıp, Sürünüp zorlu dağı usulca aşmış,
Biyik tawdan baspalap el qarasıp. Yüksek dağdan gizlenip yurda varmış.
Qalmaqtıñ qarawılşı on adamı, Kalmuk’un gözcü on adamı,
Jöneldi kez bop qalıp, tura qaştı. Yöneldi, karşılaşıp kaçmaya başladı.

Destanda Kazakların toplandığını duyan Kalmuk hanı Kaldan Seren’in askerlerini toplamaya başladığı ve hanın Kalmukların çaprazda kalmasının uygun olacağına karar verdiği anlatılarak düşmanların savaş stratejisi hakkında bilgi verildiği görülür.

Destanda Ebulmambet önderliğinde otuz bin Kazak askerinin Talkı-Kulja Geçidi’ni aşarak Kalmuklara karşı yürüdüğü, Kalmuk gözcülerinin yurtlarına kaçtığı, bir kısım Kalmuk askerinin ise yirmi kilometre uzunluğunda bir hisar yaparak

şehirlerini korumaya aldıkları anlatılır. Kalmuklar, surların iki açık ucuna bütün kuvvetlerini toplamışlardır. Kazaklar ise öçlerini almaya karardır. Kazaklar, Kalmuklardan er meydanında teke tek savaşmak üzere bir er çıkarmalarını ister. Böylece Kalmuklardan bir bahadır öne çıkar. Kazaklardan ise meydana defalarca çıkmış ve bahadırılık unvanı almış olan Şakan Batır adlı bahadır gönüllü olur. Bu vuruşmada Şakan Batır, yenilerek hayatını kaybeder. Kalmuk er, sıradaki Kazak askerini meydana çağırır ancak Kazakların cesareti kırıldığından hiç kimse gönüllü olmayınca Sabalak, Bögenbay’a giderek meydana çıkmak istediğini, halkın duasına talip olduğunu söyler. Sabalak, Kalmuklardan intikam almayı o kadar çok ister ki bu uğurda ölümü göze aldığını “Ölsem — şahid, öltirsem — qazımın göy / Ölsem şehit, öldürsem gaziyim nasılsa” sözleriyle ifade eder. Burada da Kazakların şehitlik, gazilik gibi İslam inancına ait unsurlara sıkı sıkıya bağlılığına dikkat çekildiği görülür. “Ölürsem şehit, kalırsam gazi” anlayışına yalnızca Kazak Türkleri arasında değil, bütün Türk-İslam coğrafyasında rastlamak mümkündür.

Sabalak’ın teke tek vuruşmaya gönüllü olmasıyla iki bahadır karşı karşıya gelir. Destancının bu sahneyi de çarpıcı bir şekilde tasvir ettiği görülmektedir (A6: 431-437):

Qazaq tobi şuwlasıp bata berdi,	Kazak tarafı yakarıp dua etti,
Eki batır maydanda qarsı şawıp,	İki bahadır meydanda karşı karşıya gelip,
Nayzaların salıstı oñdı-soldı.	Mızraklarını kaktılar sağlı sollu.
Qan qaynap, dene duwlap, küşin jıynap,	Kanı kaynamış, vücudu hararetlenip gücünü
Aybattı arıstanday közi jaynap.	toplamış, / Heybetli aslan gibi gözü parlayıp.
Qaqtırmay kök nayzanı saldı qalıp,	Kaktırmadan kök mızrağı sapladı,
«Lala luq!» dep quladı attan qalmaq.	Pat diye düştü attan Kalmuk.

Sabalak, karşısına çıkan Kalmuk askerini öldürdükten sonra ikinci vuruşma için hazırda bekler. İkinci vuruşmada Sabalak’ın zırhını delen okun etini yaralaması üzerine Sabalak, gerinip hiddetle okunu atar ve Kalmuk’u yere serer. Böylece üçüncü Kalmuk ile vuruşma başlar. Bu defa Sabalak’ın karşısına Uvsa Seren’in kardeşi Şarış

çıkar. 460. dizede destancı, “yirmisine yeni gelen Sabalak’ın onu yenmesinin güç” olduğunu belirterek destanda heyecan ve aksiyonu yükseltir.

Şarış, iki bahadırlarının öldürülmesine kızgın olduğundan gücü yetiyorsa kendisiyle vuruşması için Sabalak’a meydan okur. Sabalak ise onu daha çok kızdıracak şekilde mağrur bir dille cevap verir (A6: 466-469):

- Alarındı, it qalmaq, quday biler, “İt Kalmuk, kimin yeneceğini Hüda bilir,
Qan maydanda demi bitken ajaldı öler. Kan meydanında nefesi bitenin eceli gelir.
Uwsa-Sereñ inisi Şarış bolsañ, Uwsa-Seren’in kardeşi Şarış olsan da,
Qazaqtı talay qırğan sen belgili er. Sen pek çok Kazak’ı öldüren meşhur ersin.

Zorlu bir mücadelenin ardından Sabalak, Şarış’ı öldürmeyi başarır. Ondan sonra teke tek çarpışmaya çıkmaya kimse cesaret edemez. Sabalak, ordusunun yanına döner. Kazaklar, Kalmukların kalesini kuşatır ve pusuya yatarak bir hafta boyunca kaleye kimseyi sokmaz ancak kaleye yaklaştıklarında büyük bir dirençle karşılaşırlar. Bu direnç karşısında ne yapacağını bilemeyen Kazaklar, kaleyi almadan dönerlerse yenilmiş olacakları için çaresiz kalırlar. Kazaklar, geri dönmeyi tavsiye edenlerle kalıp savaşmaları gerektiğini söyleyenler şeklinde ikiye ayrılır.

Sabalak ise savaşmalarının doğru olacağını ifade eden ateşli bir konuşma yapar (A6: 507-526):

- Beriñiz köpşiliktiñ aqılına. “Kulak verin çoğunluğun aklına.
Bugün aman qaldırsaq, erteñ şabar, Bugün sağ bıraksak yarın savaşır,
Qalamız tağı qalmaq topırında. Şehrimiz yine uğrar Kalmuk istilasına.

Quday jazsa, käpirge şabuw kerek, Hüda nasip ederse, kâfire hücum etmek gerek,
Eski kekti osı jolı aluw kerek. Eski öcü bu defa almak gerek.
Elge qaytıp barğanmen tağı şabar, Ülkeye dönüp gideriz, yine hücum eder,
Qırılmaq, birjolata qaluw kerek. Ölsek de kesinlikle kalmamız gerek.

Batırlar, qayda ketken namısıñız, Bahadırlar nerede kaldı namusunuz,
Qırılğan eldi eske alısıñız. Kırılan halkı hatırlayın.
Aqtaban bop şubırıp jonda ölgen, Aqtaban’da dökülüp arkada ölenlerin
Bäriñniñ emes şığar alısıñız. Hiçbiri yabancınız değıl.

Qazaqtıñ namısı üşin jan qıyayın, Kazak’ın namusu için can alayım,
Qamaldıñ arğı jağınan aynalayın. Kalenin arka tarafından dolanayım.
Otız mıñ qol aldına meni salşı, Otuz bin asker önüne beni salın,
Başşı bop qarsı aldına men barayın. Komutan olup karşılarına ben çıkayım.
Qamaldı qawmalawmen ortağa alsaq, Kaleyı kuşatarak ortaya alsak
Ajalsız engenimiz oyran salsaq. Ölmeden girenlerimiz tahrip etse.
Qarsı şıqqan qay jandı tawısadı, Karşı çıkan hangi canı tüketti,
Jazasın bermeymiz be aman barsaq! Cezasını vermez miyiz sağ kalsak!

Eş adam qaytpasın şapqan betten, — Hiç kimse dönmesin yüzünü savaştan.”

Sabalak’ın bunun artık bir ölüm-kalım savaşı olduğunu belirtmesi, herkeste çok güçlü bir etki yaratır. Böylece Sabalak’ı komutan olarak kabul ederler ve ondan gelecek emirleri beklerler. Sabalak, sabah erkenden hücumla kalkmaya karar verir. Askerleri biner kişilik tümenler hâlinde hazırlar. Askerler, hep bir ağızdan Allaha’a sığınıp dua ederler.

Sabalak, eline tuğ alıp “Abılay” uranıyla hücumla kalkışır. Onun arkasından bütün ordu da “Abılay” diye haykırır. Büyük bir motivasyonla hücumla kalkan Kazakların karşısında hiçbir Kalmuk duramaz ve kaçışmaya başlarlar. Bu taarruz sonucunda Kazaklardan altı yüz asker şehit olurken Kalmuklardan on bin kişi öldürülür. Kazaklar, kaçışan kırk bin kadar Kalmuk’u da kovalayıp yakaladıklarını esir alırlar. Destanda Kazakların üstünlüğü bu sayılarla desteklenerek mutlak bir zafer kazanıldığının altı çizilmiştir. Öte yandan teke tek başlayıp büyük bir taarruza dönen bir savaşın anlatılması destanı tarihî gerçekliğe yaklaştırır. Abılay Han’ın hayatının

anlatıldığı bölümde 1730’larda Kalmuklarla yapılan bir savaşta askerî dehasını ortaya koyarak dikkatleri üzerinde topladığından bahsedilmiştir. A6’da bu tarihsel gerçeğin destan geleneği bağlamında realist bir tarzda anlatıldığı görülmektedir.

Zaferin ardından Kazaklar, neden “Abılay” diye hücum ettiklerini, bu sözün nerden çıktığını, neden söylendiğini merak ederler. Tuğ kaldırıp “Abılay” diye bağırarak Sabalak, aslında Körkem Veli’nin oğlu olduğunu, yetim kalınca dolaşa dolaşa Töle Biy’e rastladığını ve Sabalak adını alarak onun hizmetinde çalıştığını, asıl adının Mansur olduğunu anlatır. Abılay’ın ise dedesinin adı olduğunu ve onun ruhunu çağırıp Allah’a tevekkül ederek kaleye gittiğini anlatır. Kendi canını hiçe sayarak savaştığını belirten Mansur, Allah’ın nasip etmesiyle galip geldiklerini ifade eder. Bu büyük başarı üzerine üç cüzün tamamı onu han seçerek adını da Abılay koyar. Abılay isminin ona bütün Kazaklar tarafından verilmiş olması, onun daha ilk günden milletin evladı olarak benimsendiğini gösterir.

Destanda Abılay’ın han seçildiği kurultayın 1146 yılında yapıldığı belirtilir. Bu tarih, miladi takvimde 1733 yılına denk gelmektedir. Bu tarihten itibaren Abılay’ın halkın gözünde han olarak kabul edildiği konusuna daha önce değinilmiştir.

Destanda Abılay’ın Kazaklar için emek verdiğine, Rus Çarlığı ile Çin arasında denge kurarak her ikisine de boyun eğmediğine dikkat çekilir. Bu bilgiler de tarihî gerçekliklerle örtüşmektedir.

Anlatı, onun zamanında hayvanların çoğaldığı, refah dolu yıllar yaşadığı belirtilerek geçmişe özlem duygularıyla sona erer.

3.3.2.7. “Sabalaq (Kissa) / Sabalak (Kıssa)” (A7) destanının tarihle ilişkisi

A7 kodlu destan, Abılay’ın tarihte üç cüzün tamamı tarafından tanınan meşhur bir han olduğu bilgisiyle başlamaktadır.

Destanda Abılay’ın dedesi Kanişer Abılay’ın hana gücenip dayısı Kayıp Han’ın yanına göçtüğü ve Kayıp Han’ın Kalmuklar tarafından öldürülmesiyle Kanişer Abılay’ın sahipsiz kaldığı anlatılmaktadır. Tarihte ise hana gücenip göçen kişinin Kanişer Abılay’ın babası Veli Baki olduğu önceki destanlarda dile getirilmişti. Gücenip göçme hadisesinin destanda Kanişer Abılay’a mal edildiği görülmektedir.

Destanın devamında Abılay Han'ın asıl adının Ebulmansur olduğu, Aktaban Şubırındı felaketindeki karmaşada yetim kaldığı ifade edilmektedir. O yıllarda çocuk yaştaki Ebulmansur, gayret ederek ata topraklarına, Türkistan'a gelmeyi başarır. Türkistan'da ise Ebulmambet Han bulunmaktadır. Ebulmambet'in ona karşı ilgisiz davranması üzerine Ebulmansur, Türkistan'a yerleşmeden çıkmak zorunda kalır. Tarihte ise Ebulmansur'un Aktaban Şubırındı'da yetim kaldığı bilinmektedir ancak sonrasında Türkistan'a geldiği ve Ebulmambet Han'ın ona karşı ilgisiz davrandığı hususları hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Sonraki yıllarda Ebulmansur'un (Abılay), Ebulmambet Han'ın yanından ayrılmadığı ve aralarında baba-oğul gibi bir yakınlık olduğu bilinmektedir. Ancak bu yakınlığın sonradan mı oluştuğu yoksa çocukluk yıllarına mı dayandığı konusu belli değildir.

Destanda Türkistan'dan ayrılan çocuğun Ulu Cüz'ün Üysin kabilesine mensup Töle Biy'e geldiğine değinilir. Diğer anlatılarda olduğu gibi çocuğun üstü başı perişan bir hâldedir. Töle Biy kim olduğunu sorar fakat çocuk söylemez, kimliğini gizlemeyi tercih eder. Töle Biy ona Sabalak ismini verir. Sabalak, Töle'nin koyunlarını gütmeye başlar. Daha sonra develeri ve yıklarıyla ilgilenir. Töle Biy, onun hâlinde tavrından asıl bir çocuk olduğunu anlar, hatta ona sarkıt vererek sınar ve çocuk bunu kabul etmeyince onun soylu olduğuna emin olur. Tarihte Abılay Han'ın çocukluğuna dair böyle detaylar bulunmadığı için destanda yer alan bu bilgilerin yazılı tarihe kaynaklık ettiği görülmektedir.

Destan, Sabalak'ın bir gün yalkının içinde otururken Bögenbay'la karşılaşmasıyla devam eder. Sabalak, Bögenbay'dan Kalmuklarla savaşmak için kendisini de götürmesini ister. Sabaha Bögenbay, onu da yanlarına alarak Kalmukların üzerine yürür. Sabalak, Bögenbay'la çıktığı yağmada ilk kahramanlığını göstererek ganimetle geri döner ancak kendisine hiçbir şey almaz. Bögenbay da ona altındaki atını, Narkızıl'ı hediye eder, baharda Kalmuklara karşı büyük bir sefer düzenleneceğini, kendisinin de mutlaka katılması gerektiğini söyler. Sabalak ise Bögenbay'dan bunun için Töle Biy'le konuşup kendisi için izin istemesini rica eder. Bögenbay, Töle Biy'den izin alır. Böylece Sabalak, büyük sefere katılır. Daha önce de değinildiği gibi Abılay'ın Bögenbay'la yakın ilişkisinin ne zaman başladığı bilinmemektedir. Destanda Bögenbay'la ilgili anlatılan olaylar, tarihî belgelerde yer almamaktadır.

A7’de Kalmukların bu savaştaki komutanları Uvsa Seren, Kazakların ise Ebulmambet Han’dır. Tarihte de 1730’larda Abılay’ın ilk kahramanlığını gösterdiği savaşta başkomutan, Ebulmambet’tir.

A7’de savaş, teke tek vuruşmayla başlar. Kalmuklardan çıkan bahadır onlarca Kazak’ın canını aldığı için karşısına çıkmaya kimse cesaret edemez. Sabalak, bu görev için gönüllü olur. Ebulmambet Han, onun çıkmasına müsaade eder ancak yenileceğini düşündüğünden gençliğine acır, muzaffer olması için el açıp dua eder.

Sabalak, elinde mızrak, belinde hançer ve sadakla Kalmuk’a doğru yönelir ve “Abılay” uranıyla öne atılır. Tarihte bu bilgilerin sözlü anlatılardan yola çıkılarak yer aldığı görülür. Burada sözlü tarihin, yazılı tarih için bir kaynak niteliği oluşturduğu görülmektedir.

Destanda savaş adabı gereği sıra sıra vuruşurlar. Zorlu bir mücadele sonucunda Sabalak, Kalmuk’un boğazına mızrağı saplamayı başarır. Bunun üzerine Kalmuklardan on kişi gelir. Sabalak cesedi onlara vermez, başını kesip beline bağlar. Kestiği başı Ebulmambet Han’ın önüne getirip bırakır. Tarihte bu detaylar da yer almamaktadır.

Destanın bu kısmında ölen Kalmuk’un başının oldukça çirkin ve korkunç bir yaratık gibi tasvir edildiği görülmektedir (A7: 243-249):

Sonda bastıñ pişini:

Awzı tabaqtay,

Azuw tisi tayaqtay.

Qulağı jartı qarıs,

Murnı qolağastay,

Eki köziniñ şüñireygen şçuñğıldığı

Suwsın qandırarlıq ayaqtay, — desken Susuzluğu kandıracak kadeh gibi,
eken.

O anda başın görünüşü:

Ağzı tabak gibi,

Azı dişi sopa gibi.

Kulağı yarım karış,

Burnu upuzun,

İki göz çukurunun derinliği

Susuzluğu kandıracak kadeh gibi,
demişler.

Destanda Sabalak’ın öldürdüğü Kalmuk’un isminin kimine göre Serüv, kimine göre Şarış kimine göre ise Kaldan Seren’in kardeşi olduğu belirtilerek bahadırın ismi

hususunda birkaç görüş olduğuna değinilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, destancının tarihle bağlantılı olayları farklı kaynaklardan takip ettiğini gösterir.

Metinde Ebulmambet Han'ın onun Abılay'ın soyundan geldiğini anlaması üzerine tahtı Ebulmansur'a devretmek istediği ancak Ebulmansur'un hana güvenmediği için kabul etmediği anlatılır. Hatta Töle Biy'e de güvenmediği için Orazavık adlı bir Sart ile Orta Cüz'deki Sarıarka'ya doğru yola çıkar. Karavıl'da Davletkeldi adlı zengin bir beyin hayvanlarına bakmaya başlar. Kalmukların Karavıl'da bir yılki çalması üzerine Ebulmansur, yine "Abılay" diye nara atıp Kalmukları yerle bir eder. Böylece oradaki Kazakların da sevgisini kazanmış olur. Bu kahramanlığın ardından Kazaklar eşsiz bir asil buldukları için çok mutlu olurlar. Böylece Atıgay-Karavıl'ın ortasına altı tane han çadırı dikilip Abılay, han kaldırılır. Abılay, bu altı eve altı hanım yerleştirir. "Abılay" adıyla mührünü de basar.

Abılay'ın Ebulmambet'e güvenmediği için yanından ayrılıp Orta Cüz'e giderek orada hanlık kurduğu konusu tarihle örtüşmemektedir. Destanda Abılay'ın kimsenin desteği olmadan, kendi çabalarıyla başarıya ulaştığı anlatılmak istenmektedir.

Destanda Abılay'ın han olduktan sonra Kazakları çok iyi yönettiğinden, halkı ganimete boğduğundan ve bağımsızlığından asla ödün vermediğinden söz edilmektedir. Abılay'ın kırk sekiz yıl hanlık yaptığı belirtilir. Tarihte de Abılay'ın siyasi hayatı yaklaşık kırk sekiz yıl sürmüştür.

332-333. dizelerde hem Rus hem de Çin'in Kazaklarda değer verdiği tek hanın Abılay olduğu belirtilir. Bu bilgi de Abılay'ın iki güçlü ülke arasında kendi varlığını ve iradesini kabul ettirdiği gerçeğine işaret eder.

A7'de Abılay'ın altmış sekiz yaşında, bir Cuma günü amansız bir hastalık sonucu öldüğü anlatılır. Abılay'ın altmış sekiz yaşında öldüğü bilgisi tarihsel açıdan doğrudur. Metinde geçen on yedi kadından otuz oğlu olduğu bilgisi de tarihî gerçekliğe uygundur. Destanda anlatıldığı gibi tarihte de Abılay'ın en küçük hanımından Kasım dünyaya gelir. Kenesarı, Navrızbay ve Sarjan, Kasım'ın soyundandır.

Destanın buradan sonrası mensur şeklindedir ve Sarıarka bozkırlarının Kırgızların istilasına uğramasıyla devam eder.

Abılay, Kırgız hanı Sadır'ın kendisine meydan okuduğunu duyunca üç cüze ferman yollayıp destek ister. Sadır'e de elçi göndererek; "Halk ise kadın gibi baş eğsin, han ise korkusuzca karşıma çıksın." der. Abılay, Kırgızlarla yaptığı savaşta onları büyük bir hezimete uğrattır. Sadır ise antlaşma yapmak zorunda kalır.

Sadır ile Abılay arasındaki antlaşmanın koşulları destanda şu şekilde anlatılır:

"Abılay, Karabalta Sokılık'tan geçmeyeceğim, diye söz versin, biz de bir grup Kırgız'ı hizmetine verelim, hücum etmesin." demiş. Abılay, "Kırgızlardan Saruv adlı bir grup halkını gönderip Abılay'ın hizmetine verirse ben de Karabalta Sokılık'tan geçmem" diye mühürlü mektup vermiş.

"Abılay'ın Aspas Asuv" antlaşması böyle diyordu. Kırgız'dan bahadırlar her çifte bir ev pay almıştı, her şehirde bulunan Argın içindeki Kırgızlar bunlardır, denir. O Kırgızların çoğu Üysin'de kalmış...

Tarihte de Abılay Han'ın Kırgızlarla savaştığı bilinmektedir. Kırgızların Kazak topraklarına saldırıları ya da Kazakların Kırgızların yaylaklarını istila hareketlerine sık sık rastlamak mümkündür.

1774'te Abılay Han'ın Kırgız kabilelerine karşı düzenlediği sefer sonucunda Kırgızlar yenilmiştir. Kırgızların yenilgiyi hazmedemeyip Kazak topraklarına baskınlar yapması, Güney Kazakistan'da sınır güvenliğinin sağlanmasını zorlaştırdı. Ulu Cüz temsilcileri, Abılay Han'dan yardım istemiş, bunun üzerine Abılay Han, Kırgızlarla savaşarak Talas ve Çu Bölgesini ele geçirmiştir. Kazakların zaferiyle sonuçlanan savaşın ardından Kırgız beyleri ile Abılay Han arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmada Kazak ve Kırgızların sınırları belirlenmiş ve hatta bu sınırlar Sovyetler Birliği zamanında bile göz önünde bulundurulmuştur. Antlaşmaya göre İli Nehri'nin sağ tarafı Kazaklara, sol tarafı ise Kırgızlara bırakılmıştır (Orynbayev, 2012, s. 17). Destanda da bu antlaşmadan söz edilmiş olması mümkündür. Çünkü destanda antlaşmada yer alan kardeşlik vurgusu gereği Kırgızlardan bir grubun Kazaklara geldiği ve bugün Argınların içinde Kırgızların yer almasının sebebinin bundan kaynaklandığı anlatılır. Tarihte imzalanan antlaşmada da Kırgızlardan belli gruplar Kazak bozkırlarına kabul edilmiştir (Orynbayev, 2012, s. 18).

Destanda Abılay Han'ın Kırgızları mağlup ederek onlarla antlaşma yapması ve iki kardeş halk arasında kavgaya son vererek aralarında barış ve huzur iklimini sağlaması hususları tarihle örtüşmektedir. Bütün bunlar Abılay Han'ın savaşta başarılı

bir komutan olmasının yanı sıra tam anlamıyla bir diplomasi dehası olduğunun da göstergesidir.

3.3.2.8. “Abılay Men Oljabay / Abılay İle Oljabay” (A8) destanının tarihle ilişkisi

A8’de Orta Cüz hanı Abılay ile Oljabay adlı bahadır arasında geçen bir olay anlatılmaktadır.

Abılay, bir gün hiddetlenerek Karakesek’te Boşan adlı birini kuyuya atarak öldürür. Halk çok kaygılansa da ellerinden hiçbir şey gelmediğinden sesleri çıkmaz. Böylece günler geçer. Başka bir olay meydana gelir. Adalet sahibi Kazıbek’in oğlu Bekbolat’ın oğlu Janatay’la ilgili bir hadise şöyledir:

Janatay, herkesin değer verdiği biridir. Bir gün kız uzatı toyunda (kız verme düğünü) eğlenmek üzere Abılay’ın çocuklarından birini itip kalpağını düşürür. Bu durum, oğlanın gururuna dokunur ve Abılay’a anlatır. Abılay da çok öfkelenip Janatay’ı zincire vurdurur. Bu olay, halk arasında yayılınca Janatay’ın tutuklanmasını namus meselesi gören Meyram kabilesi, Oljabay’a giderek Abılay’ı şikâyet eder (A8: 47-56):

- Körgeñ qorlıq bul boldı Abılaydan,	“Abılay’dan gördüğü horluk bu oldu,
Jazıqsız Janayındı ustap aldı.	Günahsız Janay’ı yakaladı.
Han etip biz qaradıq Abılayğa,	Han yapıp biz tabi olduk Abılay’a,
Süyindik riyza boldı Oljabayğa.	Süyindik razı oldu Oljabay’a.
Jazıqsız Janayındı baylap otır,	Günahsız Janay’ını bağladı,
Oljeke, etesiz be buğan ayla?!	Oljeke, buna bir çare bulur musunuz?
Awlına barğan jandı büyte berse,	Huzuruna giden insana böyle yaparsa,
Abılaydıñ paydası bizge qayda?!	Abılay’ın bize faydası nerede!
Botaqandı surawsız jiberip edi,	Botakan’ı sorgusuz sualsiz göndermişti,
Ärqaşan qastıq etti ğaziyz jandı.	Hep haksızlık etti aziz canlara.”

Bekbolat sırın ayttı erge şağıp, Bekbolat, sırrını açıkladı ere dert yanıp,
— Turamız bul qorlıqqa bizder ne qıp? “Biz bu zulmü hak edecek ne yaptık?”

Oljabay, anlattıklarına inanır ve Abılay’a öfkelenip hemen yedi yüz askeriyle Abılay’a gitmek üzere hazırlanır. Jasıbay ise Bekbolat’ın Abılay’a gidip görüşerek yanlışından dönüp dönmeyeceğini anlamasını önerir. Oljabay, bizzat kendisi gitmek istediğini ifade eder. Oljabay, yeşil tuğu eline alarak Abılay’ın köyüne gelir. Köteş Akın adlı bir şeşen (ozan), Oljabay’ın neden geldiğini anlayıp Abılay’ı şu şekilde uyarır (A8: 79-88):

«Abılay, Botaqandı sen öltirdiñ,	“Abılay, Botakan’ı sen öldürdün,
Jazıqsız jas balanı nege öltirdiñ?	Masum çocuğu niye öldürdün?
«Botaqanşa Janaydı baylaymın», — dep, ‘Botakan gibi Janay’ı bağıyorum” diye,	
Üstine aq ordanıñ tuw keltirdiñ.	Sarayının üstüne tuğ getirttin.
Han taysa ädiletten, qara bolar,	Han, adaletten şaşarsa karanlığa gömülür,
Han başıña qaradan söz keltirdiñ.	Han başına kara leke sürdün.

Abılay, küyip ketsin ağaş qalañ,	Abılay, yanıp gitsin ahşap şehrin,
Boşanğa qalay edi japqan jalañ.	Boşan’a ⁴² nasıldı yapışan yalan.
«Botaqanşa Janaydı baylaymın», — dep, ‘Botakan gibi Janay’ı bağıyorum’ diye,	
Jem boldı jeti jüzge qatın-balañ.	Yem oldu yedi yüz kişiye kadının, çocuğun.”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Köteş Akın, Abılay Han’ı oldukça sert bir dille eleştirmektedir. Köteş Akın’ın bu sert tutumu karşısında Abılay Han’ın sessiz kalması da son derece dikkat çekicidir. Destancı da Abılay’ın yanlış yaptığını belirterek kendi görüşünü dile getirir.

Oljabay, gruptan ayrılıp tek başına Abılay ile görüşmeye gelir. Oljabay’ın kullandığı dil de çok serttir. Abılay’ın geçmişte Töle Biy’in develerine bakmasından

⁴² Boşan: Karakesek içindeki büyük kabile. Nazıbek, Bekbolat bu kabileten çıkmıştır.

esir düşmesine kadar bütün geçmişini küçümseyen bir üslup takındığı ve bununla kalmayarak Abılay'ı tahttan indirmekle tehdit ettiği görülür (A8: 95-129):

- Abılay degen hanım eñ,	“Abılay adlı hanım idin,
Bul Orta jüz işinde	Bu Orta Cüz içinde
Lawlap ottay janıp eñ.	Alev alev yanmış idin.
Batır bolsañ basında,	Bahadır olsan başında,
Ulı jüzde Üysinniñ —	Ulu Cüz’de Üysin’in
Töle biydiñ tüyesin	Töle Biy’in deve sürüsünü
Sonda ne qıp bağıp eñ?!	Orada ne diye bakmış idin!
Jaman tonıñ üstiñde,	Kötü kıyafetler üstünde,
Jalañ but ne qıp qalıp eñ?!	Yarı çıplak ne yapacağını bilemeden kalmış idin!
Orta jüzge han bolıp,	Orta Cüz’e han olup,
Baq qonıp, jurttı tanıp eñ.	Bahta konup halkı tanımış idin.
Qalmaqpenen soğısıp,	Kalmuk ile savaşıp,
Qolğa tüsip qalğanda	Esir düştüğünde
Ajıratıp alıp em.	Seni ben kurtarmıştım.
Sarttığıña baqpasañ,	Yabancılığına bakmasan
Jönimdi bayqap qalıp eñ.	Hakikatin farkına varırdın.
Botaqandı öltirip,	Botakan’ı öldürüp,
Basına qaza keltirip,	Başına kaza getirip,
Odan bir aman qalıp eñ.	Ondan bir sağ kalmış idin.
Jazıqsız nege bayladıñ	Niye bağladın
Bekbolattıñ balasın?!	Bekbolat’ın günahsız oğlunu?
Alalıqpen ustama	Kötü niyetle elinde tutma

Orta jüzdiñ balasın.	Orta Cüz'ün yavrusunu.
Janay erdi bosatıp,	Janay eri serbest bırak,
Sonıñ tapqın şarasın!	Sonra çaresine bakarsın!
Erikkenge, Abılay,	Başıboş Abılay,
Ordañ tüsip ortaña,	Sarayın düşüp Orta'na
Olja bolıp qalmasın!	Ganimet olup gitmesin!
Qatın-balañ jesir bop,	Kadının-çocuğun esir olup,
Sır boyına simpiyip,	Sır boyuna hasret kalıp,
Bosqa şubırıp barmasın!	Boş yere dökülüp gitmesin!
Orta jüzdiñ Süyindik	Orta Cüz'ün Süyindik kabilesinin
Hanı boldıñ, Abılay.	Hanı oldun Abılay.
Senimenen jawlasıp,	Seninle düşman olup,
Körsetip tur qarasın.	Gösterir karayı.

Bu sözleri duyan Abılay, hatasını kabul ederek Oljabay'dan özür diler. Janatay'ı hemen serbest bırakıp Oljabay'a hediyeler vererek saygısını gösterir. Oljabay, içi rahat ve huzurlu bir şekilde köyüne döner.

A8'de Abılay Han, aldığı yanlış kararlar ve yaptığı hatalar bakımından eleştiri yağmuruna tutulur ancak hatasında ısrar etmeyip geri dönerek olgun bir davranış sergiler. Bu destanda her ne kadar Oljabay adlı bir bahadır ön planda olsa da Abılay Han'ın hatalarından ders alan bir han olarak tasvir edilmesi dikkate değerdir. Halkın isteklerine kulak vermesi, danışmanı olan akınlara sözünü dinlemesi gibi hususlar, halkın da bir liderden beklentisini göstermekte ve Abılay Han'ın tarihte örnek bir han olarak yerini almasını sağlamaktadır.

Destan, Oljabay'ın kahramanlıklarının övgüsü ve amansız bir hastalık sonucu vefat etmesiyle sona erer. Oljabay Batır, 1742'de Abılay'ın esir alındığı savaşta Kalmuklara karşı üstün başarılar elde etmiş tarihsel bir şahsiyettir. Oljabay Batır'ın hayatına dair bilgilere genellikle sözlü kültürden ulaşılabildiği gibi Oljabay Batır ile Abılay Han arasında geçen bu hikâyeye de tarih kitaplarında yer almamaktadır.

3.3.2.9. Sabalaq, Äbilmansur, Abılay Han / “Sabalak, Ebulmansur, Abılay Han” (A9) destanının tarihle ilişkisi

Destan, Tavke Han’ın adil bir han olduğu bilgisiyle başlamaktadır. Tavke Han’ın Ebulmambet, Ebulhayr ve Sameke adlarında üç oğlu olduğu ve onun ölümünden sonra hanlığın üç cüze ayrılarak oğulları arasında bölüşüldüğü anlatılır. Destana göre Ebulhayr Küçük Cüz’e, Sameke Orta Cüz’e, Ebulmambet ise Ulu Cüz’e han olur, Ebulmambet’in bulunduğu Türkistan, üç cüzün merkezi konumundadır. Bu bilgiler tarihle örtüşmektedir. Destanda üç cüzün üç hanının da Tavke Han’ın nesline mal edilmesi ise tarihle kısmen örtüşmektedir. Şöyle ki tarihî kaynaklara göre yalnızca Küçük Cüz’ün başına geçen Ebulhayr, Tavke Han’ın oğludur. Sameke ve Ebulmambet, Bolat Han’ın oğullarıdır. Bu konuya, tarihî bilgilerin yer aldığı alt başlıkta değinilmiştir.

Destanın giriş bölümünde verilen bilgilerin ardından konu Ebulmansur’a gelir. A9’da Ebulmansur’un on sekizinci yüzyılın ortasında Kazak hanı olduğu, on bir yaşındayken Orta Cüz’e Buhara’dan geldiği anlatılır. Destana göre Abılay Han’ın soyu Arkar kabilesine dayanır. Babasını Fars hanının öldürmesinin ardından yetim kalınca Buhara’dan ayrılır.

Abılay Han’ın nasıl yetim kaldığı meselesinde birkaç farklı görüş bulunduğu önceki bölümde ele alınmıştır. Halk arasından derlenen metinlerin bir kısmında Abılay’ın Buhara’da bulunduğu, babasının Farsların Buhara’yı istilasını sonucunda öldürüldüğü anlatılmaktadır. Araştırmacılar, Abılay Han’ın biyografisiyle ilgili çalışmalarda bu bilgileri de göz önünde bulundurmışlardır. Abılay Han’ın babasının Fars istilasında Farslar tarafından değil, Aktaban Şubırındı felaketinde Kalmuklar tarafından öldürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan Buhara’dan değil Taşkent’ten gelmiş olabileceğine dair düşünceler, önceki bölümlerde belirtilmiştir.

A9’da Ebulmansur kıyafetleri yırtılmış, kalpağı yıpranmış, yorgun-bitkin, aç-susuz bir hâlde Atıgay’ın zengini Şömişbay’ın evine gelir. Şömişbay, kim olduğunu sorunca adını bilmediğini, sadece soyunun Arkar’dan geldiğini söylediklerini hatırladığını ve ne ad verirse kabul edeceğini söyler. Bu esnada babasını Fars hanının öldürdüğünün de kendisine söylendiğini ifade eder (A9: 51-56):

Ruwiñ arqar degen elsiñ deydi,

Soyun Arkar adlı halktan derlerdi,

Men estip aytqandardan bilgen sözim. Söyleyenlerden işitip öğrendiğim sözüm.

El mağan budan basqa aytpaydı kep, Halk bana bundan başka şey söylemedi,
Jan bağıp jüruwşı edim qayır tilep. Geçinip gidiyordum dilenip.
Aytqanı birewlerdiñ jüregimde Söylediği birilerinin yüreğimde kalmış
«Äkeñdi parsı hanı öltirdi» dep. “Babanı Fars hanı öldürdü.” diye.

Şömişbay, ona Sabalak adını verir. Yetim çocuk Ebulmansur, bundan sonra Şömişbay’ın koyunlarına çobanlık etmeye başlar.

A9’da Ebulmansur’a Sabalak adını verip ona sahip çıkan Şömişbay adlı zengin ve nüfuzlu beyin gerçekte yaşayıp yaşamadığı belli değildir. Çocuk yaşta yetim kalan Ebulmansur’a kimin baktığı konusunda Töle Biy, Şömişbay, Devletbay gibi çeşitli isimlerin öne çıktığı, Töle Biy’in o yıllarda Taşkent’in yönetiminde yer almasından dolayı zengin beyin Töle Biy olarak kabul edilmesine ihtiyatla yaklaşmak gerektiği gibi hususlardan önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Burada öne çıkan fikir, halk hafızasında Abılay Han’ın sarayda değil yine halkın içinde yetişmesi, sıradan bir işle meşgul olarak geçimini sağlaması ve böylelikle ileride milletin menfaatleri için çalışan bir devlet adamı olduğunda da halktan hiç kopmaması durumunun çocukluk yıllarına dayandırılmasıdır. Ebulmansur’u himaye eden zengin beye ait bilgilerin toplumda öne çıkan birkaç beye mal edilmiş olması mümkündür. Bu çeşitlilik Abılay Han ile ilgili anlatıların yaygın olduğunun da göstergesidir çünkü sözlü kültürde ürünleri ne kadar çok sayıda ve ne kadar sıklıkla anlatılırsa o kadar çok benzer metin meydana gelir, bu yaygınlık farklı coğrafyalara doğru genişlediğinde ise eş metinlerle karşılaşılır. Benzer ya da eş metinlerde bu tarz farklılıklara rastlanması olağandır.

A9’da Şömişbay’ın yanında çalışmaya başlayan Sabalak, önce koyunlara sonra da yıldırlara bakarak çalışkanlığıyla kısa sürede beyin sevgisini kazanır. Aradan iki üç yıl geçer. Bir gün Sabalak, beye yazın çok kuraklık olduğunu ve güzün de soğuk geçtiğini, bu durumun kışın da çok sert geçeceğine işaret ettiğini söyler. Kışın yetecek kadar hayvan kesip kar yağmaya başlamadan önce sürüyü kışı hafif geçirecekleri bir yere sürmek için izin ister. Şömişbay, ona çok güvendiğinden hemen izin verir ve nasıl isterse öyle yapmasını söyler. Bunun üzerine Sabalak, gece gündüz durmadan giderek

Beşkazılık Dağı'na yılkıasını götürmeyi başarır ve kışı orada geçirmeye karar verir. Tahmin ettiği gibi orada o yıl kış olmaz, kısraklar rahatlıkla büyüyüp yayılma imkânı bulur.

A9'da Sabalak'ın gittiği yerler şu şekilde verilir (A9: 133-136):

Sol jılı Qazılıqqa bolmaptı qıs,	O yıl Kazılık'ta kış olmamış,
Qoñırqol, Keregetas tawı atalsa.	Konırkol, Keregetas Dağı ad verilirse.
Uwaq tawlar işinde tolıp jatır,	Küçük dağlar arasına doluyor,
Atalğan Keniş, Karqaralı, Karaqusı.	Adı geçen; Keniş, Karkalı, Karakusı.

Destanda önce Beş Kazılık, daha sonra da sadece Kazılık olarak geçen sıra dağ adı, eski devirlerden kalma adlardır. “Kazılık Dağı” adlandırmasına Dede Korkut boylarında da rastlanır. Asılбек Jartıbayev, Üç Kazılık, Beş Kazılık, On İki Kazılık dağları olarak da geçen ve Dede Korkut boylarında anlatılan Kazılık Dağı'nın Karakerek uruğunun yerleşim yeri olan Karkaralı dağlarının eski adı olduğunu ifade eder (2016, s. 13). Karkaralı Dağları, Kazakistan'ın Karagandı eyaletine bağlı Karkaralı bölgesinde bulunur.

Beş Kazılık Dağı'ndaki sıra dağlar; Karkaralı, Baktı, Kuv, Kent, Kızılaray dağlarıdır (Alaş Aynası, 2011). Karkaralı Dağları, Sariarka'nın doğusunda, irili ufaklı birçok tepenin bulunduğu dağlık-ormanlık bir bölgedir. Kar yağışı az olan bölgede dağlardan akan pek çok nehir bulunur (Wikipedia, 2018). Destanda da Kazılık Dağı'nın irili ufaklı tepelerle dolu olduğu belirtilir. Sabalak etrafı biraz dolaşınca, havanın ılık olmasından kışın çok karlı geçmeyeceğini ön görür. Hayvanların kışı geçirmelerini sağlayacak elverişli şartlar bulunmasından dolayı burada kalmaya karar verir. Destandaki coğrafyanın gerçek mekânlar olması anlatıdaki realist unsurları arttırmaktadır.

Sabalak, karlar tamamen eriyip yaz gelince Kökşetav'a, Şömişbay'ın köyüne yönelir. Sabalak, sürüyü alıp gittikten sonra Kökşetav'da kış çok sert geçmiş; boran, kar, yağmur günlerce sürmüştür. Halk perişan olmuş, hayvanlar yiyecek ot bulamamıştır.

Yaz geldiğinde kayıpların büyüklüğü iyice anlaşılır. Şömişbay da bu afetten nasibini alır ve bütün hayvanları telef olur, her şeyini kaybeder. İflas eden Şömişbay'ın

aklını yitirdiği dedikoduları yayılır. Sabalak'ın sürüyle geri dönmesinden umudunu kaybetmeyen Şömişbay, yanılmaz. Sabalak'ın sürüsünü çoğaltarak geri dönmesiyle fakirlikten kurtulur. Sabalak'a duyduğu sevgi iyice artan Şömişbay, onu kızıyla evlendirmek ister ancak Sabalak kabul etmez. Birkaç gün sonra Sabalak, Şömişbay'a Ulu Cüz'e gitmek istediğini söyler (A9: 269-272):

Turğalı besinşi jıl sizge kelip, Beşinci yıl oldu size geleli,
Üyrendim orta jüzge tanıs bolıp. Alıştım Orta Cüz'e aşına olup.
Baruwğa ulı jüzge talabım bar, Gitmeye Ulu Cüz'e talebim var,
Aqsaqal, batañdı ber, ruqsat berip. Aksakal, duanı et, izin verip.

Şömişbay'ın gözünden yaş gelir ancak yine de Sabalak'ın üzülmemesi için ona dua eder. Kızını ve servetini vermeyi teklif etse de Sabalak kabul etmez ve gitmek istediğini söyler. Böylece Şömişbay ile vedalaşıp Ulu Cüz'e, Türkistan'a gelir. Ebulmambet Han'ın huzuruna çıkar. Adının Sabalak olduğunu ve hanın hizmetinde çoban olarak çalışmak istediğini söyler. Gerçek adını handan gizler, zaten Ebulmambet Han da onu tanıyamaz. Han, çocuğun isteğini geri çevirmez ve Sabalak at çobanı olarak işe başlar. Aradan dört beş yıl geçer. Çalışkanlığı ile hanın sevgisini kazanır.

Destanda Ebulmansur'un yetim kaldıktan sonra iki farklı kişi tarafından büyütülmesi, destan geleneğinde kahramanın büyümesi epizotunun iki aşamalı işlenerek genişletildiğini gösterir.

Sabalak, bir tepede Ebulmambet'in yilkısına baktığı sırada höyüğün başında beyaz bir kuş görür. Kuşun ikindiye kadar hiç kımıldamaması dikkatini çeker ve kuşa on adım kadar yaklaşır. Sabalak'ın yaklaşmasıyla kuş, silkinip aksakallı bir adama dönüşür. Aksakallı, Sabalak'a gerçek adı olan Ebulmansur olarak seslenir ve kendisiyle konuşmak için kıpırdamadan beklediğini söyler. Daha sonra albastı olduğunu söyleyerek Ebulmansur'a birtakım kehanetlerde bulunur (A9: 353-360):

Men aq qus albastınıñ töresi edim, Ben ak kuş albastının töresi idim,
Qaşatın qara martuw emes edim. Kaçılacak karabasan değil idim.

Kelini Äbilmämbet ekiqabat, Gelini Ebulmambet'in hamile,
Aytuwğa sonıñ jayın sağan keldim. Söylemeye onun hâlini sana geldim.

Öziñe, Äbilmansur, aytar sözim, Sana, Ebulmansur, diyecek sözüm,
Jür edim söylese almay kelmey Gidiyordum, söyleyemeye vaktim
kezim. olmadan.

Qatını Äbilğazınıñ bosanadı Hanımı Ebulgazi'nin doğuracak,
Öltirem pälen küni basıp özim Öldüreyim filan gün basıp kendim.

Albastının töresi ifadesi, albastıların asili, soylusu anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi albastı, Türk mitolojisinde yeni doğum yapan kadınlara musallat olan bir yaratıktır. Halk anlatılarında genellikle kadın şeklinde tasvir edildiği görülürken burada aksakallı bir adam olarak geçmesi ilgi çekicidir. Destana olağanüstü unsurların eklenmesiyle, bu metnin tarihî destan çizgisinden uzaklaşmaya başladığı söylenebilir.

Ebulgazi'nin hanımı, Ebulmambet'in de gelini olmaktadır. Albastı, Ebulmansur'a kadının canının almak için geldiğinde kendisini durdurmaya gelmemesi gerektiğini tembihler ve sözlerine Ebulmansur'un geleceği ile ilgili kehanetleriyle devam eder (A9: 369-380):

Eliñe pälen uwaqta jaw keledi, Yurduna filan vakitte düşman gelecek,
Erterek Erewilden jeñiledi. Erkenden Erevil'e yenilecek.
Jeñilip jawdan qorqıp qaşar uwaqta Yenilip düşmandan korkup kaçarken
Aqsur at Abılaydı el bileği. Aksur at Abılay'ı yurt bilecek.

Qaşuwğa eliñ seniñ uyğaradı, Kaçmaya senin halkın karar verecek,
Top jawdıñ jağına sen şığıp al. Düşman tarafına sen çık.
Qarsı şap qamalına qorıqpastan, Karşı tarafa hücum edip korkmadan
Ürandap Abılaylap ayğaydı sal. Haykırıp Abılay diye nara at.

Boladı kökte Abılay, jerde Abılay	Olacak gökte Abılay, yerde Abılay
Sol küni baqıt sağan berer Kuday.	O gün baht verecek sana Hüda.
Qoñqay Sereñ batır tuw ustağan,	Konkay Seren bahadır tuğ tutan,
Sonı şaşı basqasına bir burılmay.	Onu mızrakla, başkasına dokunmadan.

Albastı, Ebulmansur’a tuğ tutan bahadırı öldürdükten sonra bütün Kalmukların kaçacağını, adının Abılay koyulacağını ve bu ismin herkes tarafından bilineceğini, Abılay’ın onun dedesi olduğunu söyler. “Abılay” adını andığında dedesinin ruhunun kendisine yardıma geleceğini de ekler. Destandaki bu ifadelerden Ebulmansur’un kim olduğunu kendisinin de bilmediği düşünülebilir. Ebulmansur, Şömişbay ve Ebulmambet’e küçük yaşta yetim kaldığı için adını ve kimlerden olduğunu hatırlamadığını söylemişti. Kendisinin bunu gerçekten hatırlayıp hatırlamadığı destanda net değildir. Çünkü albastının, gence ilk kez duyduğu şeyleri söylüyor edasında olmasına karşılık Ebulmansur, duyduklarına şaşırmamıştır. Şömişbay’ın yanından ayrılıp hanın yakınına gelmesi de ilerisi için kendisini hazırladığını gösterir.

Albastı, Ebulmansur’a adı her zaman anılacak bir han olacağını ve ölünceye kadar bahtının sönmeyeceğini müjdeler (A9: 381-388):

Tuwları jıǵılǵan soñ qalmaq qaşar,	Tuǵları düştükten sonra Kalmuklar kaçar,
Artınan erler quwıp qanın şaşar.	Ardından erler kovalayıp kanını saçar.
Är elge atıñ mälim bolıp,	Her diyara adın malum olup,
Abılay at qoyılıp baqıtıñdı aşar.	Abılay adı koyulup bahtını açar.

Boladı han Abılay arǵı babañ	Han Abılay deden olur,
Ärwaǵı tap sol küni qonar soǵan.	Ruhları tam o gün orada konar.
Ölgenşe baǵıñ qaytpas han bolasıñ,	Ölünceye dek bahtın dönmeden han kalacaks
El surap atıñ mäşhür bek köp zaman.	Halk anacak meşhur adını pek çok zaman.

Töre albastı, bu sözleri söyleyip gider ve dediği gibi Ebulmambet’in oğlu Ebulgazi’nin hanımı doğum yaparken gelir ve kadın acıdan bayılır. Sabalak, yardım etmesi için çağrılınca gitmek istemese de bir bahane bulamayıp gitmek zorunda kalır.

Sabalak, albastının karşısına çıkınca da kadını kurtarmaya değil aklına takılan bir soruyu sormaya geldiğini söyleyerek albastıyı kandırır (A9: 437-440):

Törezat näjis janğa jolamaydı,	Töre kişi, necis cana yaklaşmaz,
Üstine kelmek tügil, qaramaydı.	Üstüne gelmek değil, bakmaz.
Bolsa da ärbir näjis budan başka,	Olsa da her bir necis bundan başka,
Jaqındap mañayına bara almaydı.	Yaklaşp civarına gidemez.

Sabalak'ın albastının gerçekten töre ise kadının kırkı çıkıp iyice temizlendikten sonra gelmesi gerektiğini söylemesi üzerine albastı kadını bırakır ve kırkı çıkınca gelmek üzere gider. Sabalak, o an albastıyı zekâsıyla göndermeyi başarır ve Ebumambet, onun keramet sahibi, ervahı kutlu biri olduğuna kanaat getirir ancak Sabalak, kadını tamamen kurtaramamıştır. Kadın, gözünü açıp doğum yapar fakat albastı, kırk gün sonra kadını tekrar basar ve öldürür. Destanda hem albastının kadını bastığı hem de karnında ak zar kalması sonucu öldüğünün belirtilir. İkinci sebeple, kadının ölümünün, somut bir sebebe dayandırılarak eceli geldiğinin vurgulanmak istendiği söylenebilir. Sabalak, bunu ertelemiş olsa da kaçınılmaz son olan ölümü değiştirememiştir. Böylece Sabalak'ın çalışkanlığıyla göze girmesi, olağanüstü varlıklarla görüşerek müjdelenmesi gibi aşamalar, kahramanın fiziksel anlamda gücünü kanıtlamadan önceki hazırlık evreleridir.

Akkuşun söylediği istila zamanı geldiğinde Sabalak, iyi bir at alıp kılıcını, mızrağını hazırlar. Onun savaşıcağından kimsenin haberi yoktur. Kalmuklar, kalabalık bir orduyla baskına gelmektedir. Kazaklar, gözcüden haber aldıktan sonra hemen toplanır ancak Kalmuklar sayıca üstündür.

Kalmuklardan bir ala atlı çıkarak teke tek vuruşmaya bir Kazak'ın çıkmasını söyler. Kalmuk'un ala atlısının karşısına önce doru atlı bir Kazak çıkıp yenilir, sonra boz atlı bir Kazak çıkarak Kalmuk'u yener. Kazak boz atlının, karşısına çıkan başka bir Kalmuk'u da öldürmesiyle komutanları Konkay Seren öfkelenir ve Kazak'ın karşısına kendisi çıkar. Uzun ve zorlu bir çekişmenin ardından Konkay Seren, Kazak bahadırına mızrağı saplayarak öldürür. Konkay, Kazaklardan kendine güvenip karşısına çıkan bütün Kazakları yenince onunla yüz yüze gelmeye kimse yanaşmaz.

Bunun üzerine Sabalak, atına binip Abılay diye haykırarak Konkay'ın karşısına çıkar (A9: 609-616):

Nayzasın tap jürekten nağıp tıqtı,	Mızrağını tam kalbine saplayıp tıktı,
Qalmaqtıñ qamalıñıñ tuwın jıqtı.	Kalmuk'un yığidinin tuğunu yıktı.
Ärwağı Abılaydıñ basıp ketti,	Ruhu Abılay'ın bastı,
Qoñqayı bolsa dağı asqan mıqtı.	Konkay'ı da aşmış kuvveti.

Ärwağı Abılaydıñ kelip qondı,	Ruhu Abılay'ın gelip kondu,
Şıdamay qalmaq qaşıp bıt-şıt boldı.	Dayanamadan Kalmuk kaçıp dağıldı.
Qulatıp qasqa atınan Qoñqaydı,	Düşürüp akıtmalı atından Konkay'ı,
Qalmaqtı nayzaladı oñdı-soldı.	Kalmuk'u mızrakladı sağlı sollu.

Kalmuklar, tuğ tutan bahadırları ölünce kaçışmaya başlarlar. Sabalak da Ebulmambet'in huzuruna gelir. Hanın neden Abılay diye koşturduğunu sorması üzerine Sabalak, Kanişer Abılay'ın dedesi olduğunu ve onun ruhunu şad etmek için onun adıyla hücumla kalktığını söyler. Han, gencin akrabası olduğunu anlar ve ona Abılay ismini verir. Destanda Abılay'ın Kalmuklarla yapılan bir savaşta ilk kahramanlığını göstermesi ve Abılay uranıyla hücumla kalktığı için Abılay adını alması hususları tarihle örtüşür. Ancak destanda bu uranla birlikte Kanişer Abılay'ın ruhunun da yardıma geldiği söylenerek ilk kahramanlığa menkabevi bir anlam yüklendiği görülür.

Abılay, Ulu Cüz'de yaşayıp giderken Orta Cüz hanı Sameke'nin ölüm haberi gelir. Sameke Han'ın Orta Cüz hanı olduğu bilgisi tarihî bakımdan doğrudur.

Orta Cüz'ün hansız kalması üzerine Orta Cüz'ü temsilen Devletbay adında biri Türkistan'a Ebulmambet'e durumu bildirir (A9: 709-712):

Estidi Sämekeniñ ölgendigin,	İşitti Sameke'nin öldüğünü,
Orta jüz hansız endi qalğandığın.	Orta Cüz'ün şimdi hansız kaldığını.
Bas qosıp Kökşetawda orta jüzder	Toplanıp Kökşetav'da Orta Cüzlüler

Han surap D wletbayd n k lgendigin. Han istemeye Devletbay'ın geldiğini.

1741'de Ebulmambet, Orta ve Ulu C z' n büyük hanı seçilmiştir. Bu bakımdan destanda Orta C z' n temsilcisinin Türkistan'a gelip yeni hanı Ebulmambet'in belirlemesini istemesi, tarih  gerçeklik açısından da mümkündür.

Ebulmambet, vefat eden Sameke'nin yerine Abılay'ı Orta C z hanı yapar (A9: 713-720):

D�wletbay orta jüzden izdep keldi,	Devletbay, Orta C�z'den geldi,
Sol elge Abılaydı han �ıp berdi.	O halka Abılay'ı han yapıverdi.
Jasında jıyırma bes sol jılında	Yaşı yirmi beş o yıllarda
Ornına S�mekeni� biyledi eldi.	Yerine Sameke'nin yönetti ülkeyi.
Azıra� söylep �ttim osı j�ndi,	Kısaca söyleyip geçtim o tarafı,
Han bolıp �diletti biyledi eldi.	Han olup adaletli, yönetti ülkeyi.
Kelisip orta j�zd�n adamdarı,	Anlaşıp Orta C�z'�n halkı,
Qazı �ıp jeti jar�ı saylap berdi.	Seçim yapıp yedi yargı oy verdi.

Metne göre Abılay, Orta C z'de yedi yargının oybirliğıyle Orta C z hanı seçilir. Destanda Abılay'ın bu esnada yirmi beş yaşında olduğu söylenir. Destanda Abılay'ın şömişbay'ın yanında beş yıl, Ebulmambet'in yanında da dört-beş yıl kaldığı ifade edildiğine göre anlatıda Abılay, yetim kaldığında yaklaşık on yaşında olmalıdır. Abılay Han'ın hayatıyla ilgili bilgilerde de genel kanı on yaşlarında yetim kalmış olabileceğı yönündedir. Bu durum önceki bölümlerde de işlenmiştir.

Destanda Ebulmambet'in Orta C z'e han olarak birini tayin etmesinin yanı sıra hanın, yönetimde ileri gelenlerin arasında yapılan bir seçimle kesinleşmesi hususu tarihle örtüşür ancak Abılay'ın yirmi beş yaşında han olduğu bilgisi doğru değildir. Abılay Han, 1771'de yaklaşık altmış yaşında iken han olmuştur. Abılay Han, 1771'de sadece Orta C z' n değil,    cüzün tamamının hanı seçilmiş olmasına rağmen, Rus ve Çin hükümetleri tarafından sadece Orta C z hanı olarak tanınmıştır. Bu meseleye A1 ve A6'da da değinilmiştir.

3.3.2.10. “Abılay Han ... Aq Atan / Abılay Han - Ak Deve” (A10) destanının tarihle ilişkisi

A10’da destancı anlatacaklarının yaklaşık iki yüzyıl önceki olaylar olduğunu belirtir. Bu durum, destanın 20. yüzyılda tasnif edildiğini göstermektedir.

Destanda Abılay’ın hanın oğlu olduğu ve babasının düşman tarafından öldürüldüğü ifade edilir. Tarihte de Abılay’ın babasının düşmanları tarafından öldürüldüğü düşünülmektedir ancak tarihî bilgilere göre Abılay’ın babası han değildir, sultandır.

Destanda Abılay’ın çocukluğunda yetim kaldığı, eski püskü kıyafetlerle uzun uzun dolaştığı anlatılır. Bu yolculuğu esnasında ozanlardan (jırav) Kazakların şeceresini, tarihte olan olayları dinlediği belirtilir (A10: 29-32):

Jırawlardan tıñdaptı	Ozanlardan dinlemiş
Şejiresin alaştıñ.	Şeceresini Alaş’ın.
Kökeyine jiynaptı	Zihninde toplamış,
Tarihin köp talastıñ.	Tarihini savaşların.

Burada jıravların tarih aktarmadaki rollerine değinilmiş olması dikkat çekicidir. Dinlediklerinin çocuğun zihninde yer edindiği ifade edilerek daha küçük yaşta belli bir tarih bilincine sahip olduğu vurgulanır. Çocuğun öz yurdunu hiç unutmadığı, başına gelenlere katlanma sebebinin de köklerine olan bağlılığı olarak belirtilir (A10: 33-36):

Özi qañgıp jürse de,	Kendisi başıboş yürüse de,
Umutpaptı öz elin.	Unutmadı öz yurdunu.
Basıma ne tönse de,	Basıma ne gelse de,
Deydi eken tözemin.	Demiş katlanırım.
«Ürgenişte qaldı üyim,	“Ürgenç’te kaldı evim,
Türkistanda ordam da,	Türkistan’da sarayım da,

Emes mağan ol buyım, Değil bana o nasip,
Boyda janım turğanda» Bedende canım durdukça.

Burada Abılay, evinin Ürgenç'te, tâbi olduğu sarayın da Türkistan'da olduğunu ifade eder. Abılay'ın doğum yerinin neresi olduğu konusunda farklı görüşler olduğundan önceki bölümde bahsedilmişti. Bu görüşlerden biri de Abılay'ın doğduğu ve babasının öldüğü yerin Ürgenç olduğu şeklindedir. Abılay'ın babasının Taşkent'te idareci olduğu ve Kalmuk istilasında hayatını kaybettiği görüşü tarihî bilgiler açısından daha uygundur.

Destanda çocuk, yürüye yürüye Töle Biy'e gelir. Töle Biy'den kimliğini gizler, Töle de ona Sabalak ismini verir. Böylece Töle Biy'in çobanı olur. Ebulmansur'un Töle Biy'e sığınması ve Sabalak adını alması hususunda tarih incelemesi önceki metinlerde ele alınmıştır.

Destanda kaç yıl geçtiği belirtilmez ancak on beş yaşına geldiğinde Alpamış gibi güreştiğini deviren güçlü kuvvetli bir genç olduğu ifade edilir.

Sabalak, on altı yaşına geldiğinde Bögenbay Batır ile tanışır ve onunla gider. Birlikte nehirler aşarlar. Bögenbay ile birlikte çıktığı yolculukta Aktaban Şubırındı olaylarında Kazakların nasıl acılar çektiğini iyice öğrenir ve Kazakları birleştirmeyi kendisine gaye edinir (A10: 81-92):

Estip tartqan azaptı,	İşitip çekilen azabı,
Eldiñ qamın jeydi eken.	Halkın gamını çekmiş.
Sansırağan qazaqtı	Takati tükenen Kazak'ı
Biriktersem deydi eken.	Birleştirsem, demiş.
Osınday bir armanmen	Böyle bir ukde ile
Üyrenipti erlikti.	Öğrenmiş yiğitliği.
Şıñdaptı özin pärmenmen,	Canla başla çalışmış tüm gücüyle
Mıqtap baylap beldikti.	Belini sağlam bağlamış.

Bileklerin türinip,	Yumruğunu sıkıp,
Batır bolsam deydi eken.	Bahadır olsam, demiş.
Jaw tiyisse suğınıp,	Düşman ilişse Allah'a sığınıp,
Qırıp-joysam deydi eken.	Kırıp yok etsem, demiş.

Abılay, daha on altı yaşında iken bahadır olup düşmanları yok etmeyi kafasına koyar. Çocuk yaşında babasız kalmasının sorumlusu da düşmanlardır. Kalmuklar, sadece kendisine değil, uzun yıllardır tüm halka zulmetmişlerdir. Bu durum, Abılay için şahsi bir mesele olmaktan çıkmış, bütün milletin ortak acısı ve derdi hâline gelmiştir. Abılay'ın destanda verilen duygu durumunun tarihî geçekliğe aykırı olmadığı söylenebilir.

Aradan bir yıl geçer, Sabalak on yedi yaşındadır. Güreşte gücünü arttırmaya devam etmektedir. O sırada Cungarların hayvanları yağmaladığı haberi gelir. Ebulmansur-Sabalak'ın yaşına bakarak yılın 1728 olduğu söylenebilir. Tarihte 1728 yılında Kalmukların hanı Kaldan Tseren'dir.

Düşmanın saldırısı üzerine yanına Espenbek bahadırı alan Karakerey Kabanbay ve Kanjıgalı Bögenbay hemen koşup gelirler. Kısa sürede toplanan Kazak ordusu, yüzerli ve binerli gruplara ayrılır. Başlarındaki komutan Ebulmambet'tir. Cungarların hanı ise Kaldan Seren'dir.

Kaldan, babası gibi Kazakları düşman belleyip yok etmeyi tasarlamaktadır (A10: 121-124):

Jürip äke jolımen,	Yürüyüp baba yolundan,
Joymaq bolğan qazaqtı.	Yok edecekmiş Kazak'ı.
Şawıp qalıñ qolımen,	Saldırıp kalabalık ordusuyla,
Elge salğan azaptı.	Halka salmış azabı.

Tarihte Kaldan (Tseren) Seren'in babası Tsevan Raktan'dır ve onun zamanında Cungar-Kalmuklar en parlak devrini yaşamıştır. Onun ölümünün ardından tahta büyük oğlu Kaldan Tseren geçer. Destancının bu tarihî bilgiyi kullandığı görülmektedir.

A10’da, Cungar-Kalmukların Kazaklara düşmanlığının babadan oğula, nesilden nesle geçen uzun bir geçmişi olduğu vurgulanmıştır. Cungar-Kalmukların Kazakları tamamen yok etme isteğinde bulunması, Kazaklar için bu savaşların millî bağımsızlık savaşı niteliğinde olduğunu gösterir. Tarihte de Türk soylu halklar ile Cungar-Kalmukların uzun yıllar boyunca kanlı savaşlar yaptıkları bilinmektedir. Bu bilgi, birçok Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen destanında işlenir.

Destanda Şarış, Kaldan’ın kıymet verdiği yeğeni olarak geçer ancak tarihte damadı olarak bilinmektedir.

Destanda savaşa teke tek vuruşmayla başlandığı ve bunun o zamanların âdeti olduğu belirtilir. Kazak ve Kalmuk tarafından birer kişi meydana çıkıp çarpışmaya başlar. Bu ölüm kalım mücadelesinde çok kişi ölür. Bir gün meydana Şarış’ın çıktığı görülür. Şarış, önceki savaşlarda pek çok Kazak’ın canını almasıyla övünerek onları küçümser (A10: 159-164):

Talay qazaq eriniñ	Nice Kazak erinin
Qanın işken, basın jep.	Kanını içmiş, başını yemiş.
Bunimen ol kerdeñdep,	Bununla o övünüp,
Ayğay salğan qazaqqa.	Nara atmış Kazak’a.
«Kelgeniñ kel ölem» dep	“Gelen gelsin öldüreyim” diye
Alğan sayqımazaqqa.	Almış alaya.

Savaşta karşı tarafın alaya alınması, küçümsevenmesi gibi durumlar, karşı tarafı çaresizliğe ve umutsuzluğa sürükleyerek yıpratmayı amaçlayan bir psikolojik harp tekniğidir. Destanda Şarış’ın bu tutumu karşısında Kazakların geri durmadığı, aksine çok sinirlenerek kinlendiği görülür. Sabalak da bu alay karşısında içindeki intikam ateşinin daha da alevlenmesi üzerine hemen Ebulmambet’e giderek meydana çıkmak için izin ister. Ebulmambet de başını almadan gelmemesini söyleyip hayır dualar ederek izin verir.

Destanda çarpışmanın uzun sürdüğü, bir et pişirimi vakit geçtiği belirtilerek ifade edilir. Vuruşmanın uzamasıyla Sabalak, Şarış’ın gücünü iyice azaltarak onu

öldürmeyi başarır ve böylece ilk kahramanlığını göstermiş olur. Destandaki zamanın 1728 olduğu çıkarımının tarihle ne ölçüde uyduğuna bakıldığında; tarihte Abılay'ın yaklaşık olarak 1730'larda ilk kahramanlığını gösterdiği bilgisinden hareketle 1728'in erken bir tarih olduğu görülse de tarihte ilk kahramanlık için kesin bir yıl gösterilememektedir. Abılay'ın Kalmuklarla yapılan bir savaşta ön plana çıkması hadisesi tarihle örtüşmektedir ancak ilk kahramanlığını Şarış'ı öldürerek göstermemiştir zira Şarış'ı öldürdüğü 1742 tarihinde, kendisini ispatlamış etkili bir sultandır.

A10'da Sabalak, Şarış'ı öldürdükten sonra “Abılay” uranıyla düşmana koşturmaya başlar ve ordu da peşinden giderek birlikte bütün düşmanları alt ederler. Sabalak, zaferden sonra adını sanını söyleyerek kendisini ifşa eder (A10: 221-224):

«Abılaylağan» uranı	“Abılay” diye uranı
Atası eken keşken qan.	Dedesi imiş geçmişteki han.
Äbilmansur öz atı,	Ebulmansur asıl ismi,
Äkesi eken Wäli han.	Babası imiş Veli Han.

Asıl adının Ebulmansur, babasının adının Veli, dedesinin ise Abılay olduğu bilgileri tarihle örtüşür ancak ne Veli ne de Kanişer Abılay, hanlık kurmuştur. Kanişer Abılay'ın babası Veli Baki'nin babası Jangir (Cihangir) Han'dır. Veli Baki, babasının ölümünden sonra başa geçen Tavke Han ile hanlık için bozuşur ve böylece Ebulmansur'a kadar geçen üç neslin hanlık kuramadığı görülür.

A10'da Ebulmambet, zaferinin ardından Ebulmansur'a hürmet gösterdiği, Ebulmansur'un sultan olduğu anlatılır (A10: 225-228):

Äbilmansur sodan soñ	Ebulmansur bundan sonra
Sultan boptı jurt tilep.	Sultan olmuş yurt dileyip.
Orta, ulı, kişi jüz	Orta, Ulu, Küçük Cüz
Qaraptı oğan birtelep.	Tabi olmuş ona hep birden.

Abılay, 1771'de han olana kadar şehzade, prens anlamındaki “sultan” unvanını kullandığı bilinmektedir ancak destanda geçen sultan ifadesi, padişah, han anlamında

kullanılmıştır. Ebulmansur'un bu zaferden sonra üç cüze han olduğu anlatılmak istenmiştir. Bazı Kazak tarihçilere göre Abılay Han, bu ilk zaferden sonra han olmuştur ancak genel kanı olan 1771'de Ebulmambet Han'ın ölümünden sonra han olduğu bilgisi tarihsel açıdan daha doğrudur.

Ebulmansur, Abılay diye at koşturduğu için ona “Abılay” adının verilmesi tarihsel gerçekliğe uygundur (A10: 229-232):

Han Abılay atanıp,	Han Abılay adı verilip,
Keñ taralğan atağı.	Çok yayılmış namı.
Jaw seskenip, el qorğap,	Düşmanı korkutup, halkı savunup
Künderi ötip jatadı.	Günlerini geçirmiş.

A10'da Abılay'ın, Kazak halkının derdiyle dertlendiğinden her gün erkenden kalkıp dilek dilediği, dua ettiği anlatılır. Destanın bu kısmında olağanüstü olaylar meydana gelmeye başlar.

Abılay, bir gün develerin arasında dolaşırken bir devenin hıçkırarak ağlar gibi inlediğini duyar. Öne doğru yürüyünce köpüklerini yalayan bir akbaş deve görür. Deve, peşinden gelir. Destanda devenin “atan” olduğu belirtilir. Atan, Kazak Türkçesinde dört yaşından büyük, kısırlaştırılmış develer için kullanılan bir tabirdir.

Abılay, evine girer ancak deve de evin çitlerinin dibine yatar. Abılay, devenin inlemelerinin manasını çözmeye çalışır (A10: 245-248):

«Qañtar ayı bolmasa,	“Ocak ayı değilse
Buwra nege jaraydı?	Buğra niye huysuzlanır?
Bir kiyesi bolmasa,	Bir kerameti olmasa,
Bozdap nege qaraydı?»	Ağlayıp niye bakar?”

Abılay, devenin huysuzluğundan onun keramet sahibi bir canlı olabileceği ihtimalini düşünür. Destanın bu kısmında destancı, devenin tasvirini yapar (A10: 253-256):

Keser moyın — bası appaq,	Uzun boynu, başı bembeyaz,

Qos örkeşi adamday.	Çift hörgücü insan gibi.
Köbik şaynap maljañdap,	Köpük çiğneyip geviş getirip,
Közinen ot janğanday.	Gözünden ateş saçır gibi.

Deve, günlerce Abılay'ın evinin etrafından ayrılmaz, gözlerini bir noktaya dikip yatar. Bazı akşamlar yine inlemeleri duyulur. Abılay, deveye göz attığı bir gün rüyasında erenleri görür.

Rüyasında gördüğü eren-evliya, akbaş devenin “kut”lu ve bozlamasının halk için hayırlı olduğunu söyler. Eren-evliya, akbaş deveye karşı geldiği takdirde başına konan bahtı tepeceği konusunda Abılay'ı uyarır. Sefere çıktığında devenin yönünü takip ederse zaferle döneceğini belirtirek şeytana uyup da deveyi hor görmemesini tembihler (A10: 285-292):

Qol bastasañ jorıqqa	Orduyu toplasan sefere
Batırlarğa senip sen,	Bahadırlara güvenip sen,
Jürseñ sol bir bağıtqa,	Yürüsen aynı yöne,
Oralasın jeñispen.	Geri dönersin zaferle.

Aq atandı qorlasañ,	Ak deveyi horlarsan,
Köretiniñ jeñilis.	Görürsün yenilgi.
Sabaq al, sen, osıdan,	Ders al, sen, bundan,
Ayttı deme İbilis.	Söyledi deme İblis.

Rüyadaki evliya, Abılay'ı halkına karşı dürüst olması, onları aldatmaması noktasında da uyarıp geçmişini hiçbir zaman unutmamasını öğütler. Evliyanın Abılay'ın etrafındaki bahadırları övüp halkın sevgisinin onun için en büyük güç olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir (A10: 297-300):

Batırñ bar par bolğan,	Bahadırın hepsi uygun olmuş,
Aqlı mol bäriniñ.	Aklı bol hepsinin.

Eliñ sağan jar bolğan, Halkın sana yâr olmuş,
Tiregi quwat-âliñniñ. Direği, güç kuvvetinin.

Abılay, uyandığında tan vaktidir, içi huzur ve mutluluk doludur. Dışarıdaki deveyi izler. Bu sırada düşman, kin dolu olduğundan saldırı için fırsat kollamaktadır. Etrafta casuslar dolanır. Kalmuklar, İli'yi işgal etmek için Hokand hanı ile anlaşma yaparlar. Abılay, düşmanın saldıracağı menzili iyi kavrayıp tedbirli davranır. Saldırıya açık, uzak sınırlara gözcüler yerleştirir. Casusu da yakalayıp sırlarını öğrenir. Tarihî bilgilerde bu ayrıntılar yer almaz.

Destanda Abılay'ın halkın ilerigelenlerini topladığı bir kurultay düzenlediği anlatılır (A10: 341-352):

Şaqırtqan soñ Abılay	Çağırttıktan sonra Abılay
El qorğaytın keñeske.	Halkın temsilcilerini müşavereye.
Er Qabanbay, Bögenbay	Er Kabanbay, Bögenbay
Espenbetter kelmes pe?!	Espenbetler gelmez mi!

Kelgen bări aybınmen,	Gelmiş hepsi heybetle,
Jaraqtarın qolğa alıp.	Teçizatlarını ellerine alıp.
Bir-birine say kelgen,	Birbirlerine uygun gelmiş,
Aqıl aytqan oylanıp.	Fikir söyleyip düşünüp.

Köp keñespen qurdı olar,	Çok istişare ile kurdu onlar,
Jawğa qarsı odağın.	Düşmana karşı ittifakı.
Osı odaқта turdı olar,	O ittifakta durdu onlar
Birikkendey köp ağın.	Birleşmiş gibi çok akıntı.

Destanda geçen Karakerey Kabanbay, Espenbet ve Bögenbay bahadırlar tarihsel şahsiyetlerdir.

Abılay'ın istişareye verdiği önemi anlatan bu dizeler, tarihsel gerçekliğe uygundur.

Destanda Abılay'ın bir kısrağı kurbanlık olarak kestiğini ve Kur'an-ı Kerim'i göğüs hizasına getirip ellerini kurbanın kanına batırdığı anlatılır. A10'da, Abılay'ın kurban kesmesinin sebebinin Küçük Cüz'ün kısa bir süre önce Rus Çarlığına bağlanmasının yarattığı endişe olarak gösterilir. Tarihte Küçük Cüz Hanı Ebulhayr, 1733'te Ruslara tâbi olmuştur. Küçük Cüz, Kazaklar arasında Rus hâkimiyetini kabul eden ilk cüzdür. Küçük Cüz'ün Ruslara bağlanmasının diğer cüzler arasında tepkiyle karşılanmış olduğu düşünülebilir.

Küçük Cüz hanı Ebulhayr'ın Ruslara tâbi olması halk arasında dedikoduların ve fitnenin yayılmasına sebep olmuştur. Abılay, bu olaylardan dolayı ayrı düşen halkın tekrar birlik olması için bu toplantıyı düzenler (A10: 373-376):

Batırlar bastap söz aşıp,	Bahadırlar başlayıp sözü açıp,
Barmaqtarın kesipti.	Parmaklarını kesmiş.
Qandı-qanğa şılasıp,	Kanı kana ekleyip
Bäri bılay desipti.	Hepsi böyle sözleşmiş.

Destanda bahadırların parmaklarını kesip kanlarını birbirine ekleyerek sözleştikleri anlatılmaktadır. Bu motifle, Kazakların eski devirlerindeki ant içme merasiminin destana yansıdığı görülür.

Bahadırlar, içlerinden kendilerine ihanet edenler olursa onları ateşe atacaklarına dair ant içerler. Kaldan'dan öçlerini alıp Rus'a boyun eğmemeye karar verirler. Bu toplantıda savaşın bir maliyeti olacağından beylerin halktan vergi almaması ve eski alacak vereceklerin peşine düşülmemesi de kararlaştırılır. Alınan bütün kararların üzerine yemin edilir (A10: 405-408):

Bastan ötken-keşkendi	Baştan gelmiş geçmişi
Qasam ettik qarap şın.	Kasem ettik bakıp gerçeğe.
Opasızdıq etkendi	Vefasızlık edeni
Boz biyeniñ qanı atsın!».	Boz kısrağın kanı boğsun!"

Toplantının başında Abılay'ın bir boz kısrak kurban edip kanını akıttığından söz edilmiştir. Toplantının sonunda alınan kararlara bağlılık yemini ederken de bu kısrakın kanı üzerine ant içilir. Böylece bahadırlar, kurultayda ahitleşirler.

Yapılan müşaverede savaş öncesi konuşulması ve değerlendirilmesi gereken bütün hususlara değinildiği ve karara bağlandığı görülür. Destanda bu toplantının âdeta bir meclis tutanağı izlenimi verecek tarzda dile getirilmiş olması, metinde öne çıkan realist unsurlardandır. Kazakların ulusal meselelerde bir araya gelip istişare etmeleri geleneği tarihî gerçekliğe uygundur.

Destanda Abılay, herkesin fikrini alıp değerlendirir ve kendi görüşlerini söyler (A10: 417-420):

— Şıǵıstan kep Çıyanluwñ han	“Doğudan gelip Çıyanlun Han
Joymaqşı sum joñǵardı.	Yok etmek istedi zalim Cungan'ı.
Säykeselik biz oǵan,	Uyduk biz ona,
Quday bizdi oñǵardı.	Hüda işimizi rast getirdi.

Destanda bahsedildiği gibi tarihte de Çin, Cungan Hanlığını tehdit eder ancak Cungarlar, Çin imparatorunun ölümünden sonra başa geçen yeni imparatorla antlaşma imzalayarak bu tehdidi geçici de olsa durdurur. Tarihî bilgilerin anlatıldığı ilk bölümde bu konuya değinilmiştir.

Destanda Abılay, deve ile ilgili sırrı ve gördüğü rüyayı anlatır. Rüyasında evliyanın ona söylediği her şeyi toplantıdakilerle paylaşır. Bu rüyayı herkes, Tanrı'nın zafer nasip edeceğine yorar. Böylece sefer hazırlıkları başlar.

Sefer hazırlığına akınların da dâhil olduğunun belirtilmesi tarihî gerçeklere uymaktadır (A10: 453-456):

Sawıt kiyip batırlar,	Zırh giyip bahadırlar,
Saylandı tez jorıqqa.	Hazırlandı tez sefere.
Şabıt berip aqındar	Şevklendirip ozanlar
Jırın aytqan el-jurtqa.	Destan söyledi ele-güne.

Kazaklarda akın ve jıravlar gibi halk ozanları, savaşlara katılarak jırları ve destanlarıyla ordunun moral ve motivasyonuna katkıda bulunmuşlardır. Öte yandan şahit oldukları olayları icra ederek anlatmışlardır. Ozanların tarih aktamında önemli katkılar sağladıkları şüphesizdir.

Destanda bin askere bir bahadırın (batır) komutanlık ettiği belirtilir. Bu durum, bahadırların Kazak ordusundaki rollerini anlatması bakımından dikkate değer, tarihî bir olguyu yansıtır. Öte yandan Kazaklarda askerî işlerde binlik sistemin uygulandığı da bu metinden anlaşılır.

Ordu önden giderken akbaş deve de onları takip eder ve konakladıkları bölgedeki Abılay'ın otağının yakınına yatar.

Destanda, Kürkildek'te dağdan inen düşmanlarla savaşıldığı anlatılır. Kürkildek, Kazakistan'ın Akmola eyaletindeki Nura havzasında bulunan bir göldür. Hâlen aynı coğrafi adla anılır (Kürkildek, 2021).

Abılay'ın otağının çevresini Bayan adlı bir komutan korumaktadır (A10: 477-480):

Abılaydın ordası	Abılay'ın otağı
Keñ jazıqqa ornaptı.	Geniş ovaya kurulmuş.
Bayan degen qolbası	Bayan adlı komutan
Orda mañın qorğaptı.	Otağ çevresini korumuş.

Bayan Batır da destanda geçen diğer bahadırlar gibi tarihsel bir şahsiyettir. Abılay'ın yanından ayrılmayan bahadırlarından biridir.

Kürkildek'teki savaş çok çetin geçer. Abılay, ata binip ordunun ön hattından ayrılmaz. Zirveye okçularını yerleştirir. Akşam vakti Abılay'ın tolgasına (miğferine) ansızın bir ok isabet eder. Tolga, Abılay'ın uzağına düşer, oka bir kâğıt iliştilmiştir. Askerlerden biri düşen tolgayı ve kâğıdı alarak Abılay'a verir. Notta Abılay'a suikast düzenleneceğı yazılıdır (A10: 501-504):

«Senimdi bir küzetşin	Güvendiğın bir nöbetçin,
Bügin tünde öltired»	Bu gece seni öldürecek.”

Dep jazıptı ol hatqa, Diye yazılmıştı o mektupta,
Ketti Abılay selkildep. Abılay sarsıldı.

O geceki nöbetçiler Abılay'ın kayınbiraderi Jantas ile Malik'tir. Her ikisi de çok güvenilirdir. Abılay'ın gözüne uyku girmez, otağın içinde dolanır durur. Malik'ten şüphelenir. Çünkü Malik, sekiz yıl önce Hokand hanından eziyet gördüğü için kaçıp geldiğini ve emirlerine amade olduğunu söylemiştir. Savaşlarda canla başla mücadele ederek Abılay'ın güvenini kazanmıştır. Abılay, onu üç yıl önce sarayına almıştır. Hiç yalan söylediği de görülmemiştir. Abılay, çok şaşırır ve hayalkırıklığına uğrar (A10: 533-536):

Osı bir jan däl bugün “Böyle biri tam da bugün
Öltirmek pe meni şın? Öldürecek mi beni gerçekten?
Qastandıqtan ölgenşe, Suikastten ölmektense
Ölsem edi-aw el üşin!». Ölseydim ah halk için!”

Abılay, bu düşüncelerle eline bir mızrak alır. Abılay, ileri geri yalpalayınca mızrak şingirdar ve Malik içeri girer (A10: 545-552):

Añdıy basıp üyge enip, Sinsice eve girip
«Uyıqtamaysız?» dey saldı. “Uyumamışsınız?” dedi.
Abılay işten jiyrenip, Abılay içinden iğrenip,
«İya, solay» dep qaldı. “Evet, öyle” dedi.

Qayta şıqqan şağında Geri döndüğü sırada
Kördi Abılay qanjarın. Gördü Abılay hançerini.
Küzetşiğe ol qanşa Nöbetçiye o defalarca
Aytqan qaruw almawın. Söylemiş silah almamasını.

Abılay, Malik'in silahını görünce şüphesinde haklı olduğunu anlar. Jantas da Malik'in davranışlarından şüphelenir. Böylece gece yarısı olur. Abılay, bu tehlikeden nasıl kurtulacağını düşünür düşünür aklına bir fikir gelir. Han çadırında kandil

yakılmaması, tünlüğün geniş bir şekilde açılmasını söyler. Ay ışığı, mızrağa yansır. Abılay, dışarı çıkıp akbaş devenin yanına gelir. Ardından bir karartı da onu takip eder. Abılay, arkasına bakar. Malik, elinde elmas hançerle karşısında durmaktadır. Akbaş deve ayağa kalkar, Abılay da atılıp hörgücünü okşar. Malik, devenin bacağını kendisine siper edip hançeri atar, akbaş deve Malik'i tepince hançer uzağa gider. Deve, Malik'i ısıtır, altına alıp çiğnemeye başlar (A10: 589-596):

Bozdap atan uwildep,	Haykırıp deve uğuldayıp
Ezip jatır Mälikti.	Eziyor Malik'i.
Qalıñ jasaq dürildep,	Nice asker gürleyip
Jaqtı är jerden jariqtı.	Yaktı her yerden ışığı.
Aqbas atan bozdasa,	Akbaş deve bozlasa
Ot jağatın salt edi.	Ateş yakmak âdet idi.
Jaw şabuwl qozğasa,	Düşman hücumla kalksa
Saq turatın şart edi.	Dikkatli kalkmak şart idi.

Tan attıktan sonra Abılay, bahadırlarını çağırıp akbaş devenin hakladığı Malik'i gösterir. Olanları duyan herkes çok şaşırır. Akbaş deve, halkın gözünde bir bahadır gibidir.

Abılay, tolga atan nişancıyı arar. Nişancı, uzun sakalları, geniş omzuları olan, altmış yaşlarında dilsiz bir adamdır. Abılay'a söyleyeceklerini yazarak bildirir (A10: 629-640):

«Saq turıpsız, Abılay,	“Dikkatli olmuşsunuz, Abılay,
Körip sizdi quwandım.	Görünce sizi sevindim.
Jarılqay kör, a, Quday,	Yardım et ey Hüda,
Qayırın qıl duğamnıñ!	Kabul et duamı!
Keşe kelgen Koqannan	Dün geldi Hokand'dan

Eki «jansız» jasırın.	İki “casus” gizlice.
Mâlikpenen söylesip,	Malik ile konuşup,
Baylastı söz aqırın.	Anlaştı sessizce.

Oray tawıp öltirsin	Fırsat bulup öldürsün
Abılaydı tezdikte.	Abılay’ı tez vakitte.
Töze almaymız endi biz	Katlanamıyoruz artık biz
Segiz jıldıq ezdikke.	Sekiz yıllık eziyete.

Degen eken Qoqan han,	Demiş Hokand hanı,
Mâlikke buyırq hat jazıp	Malik’e emir mektubu yazıp

Dilsiz adam, Malik’in ant içerek emri kabul ettiğini yazar. Hokand hanı, zamanında bu adamın oğluyla kızını elinden almış, kendisinin de dilini kesmiştir. Abılay’ın halkına gösterdiği vefadan çok etkilenen adam, orduya yetişip geldiğini ancak Malik’in onu fark etmesi üzerine çareyi bir mektup yazıp okla atmakta bulunduğunu anlatır. Abılay, adamın yazdıklarını okuyunca gözyaşlarını tutamaz ve adama sarılır. Bahadırların da gözlerinden yaşlar boşalır ve adamı kucaklayıp sarmalarlar.

Abılay, bahadırlarla otağda istişare edip dilsiz adama dostluğundan ötürü bin akçe ödül verir. Altı bahadırını da giden iki casusu aramakla görevlendirir. Bahadırlar casusları bulup gelirler. Hanlarına mektup yazıp kulaklarına damga vurduktan sonra ikisini de bırakır.

Abılay, böylece suikastten sağ kurtulup düşmanını yener.

Destan şu dizelerle son bulur (A10: 701-704):

Qaldı elge ańız bop	Kaldı halka efsane olup
Abılay han... aq atan.	Abılay Han, ak deve.
Aytp bergen qıssa edi	Söylenip duran kıssa idi

Nurlıq deytin öz atam. Kutlu derdi, öz atam.

Destanda Abılay, Cungar-Kalmuk ve Hokand hanı olmak üzere iki düşmanla mücadele edip galip gelmiştir. Abılay'ın Cungar-Kalmuk ve Hokand Hanlığıyla mücadeleleri tarihsel açıdan doğrudur ancak kendisine suikast düzenlendiği ve bunun anlaşılması üzerine tedbir alındığı gibi hususlara tarih kitaplarında rastlanmamıştır.

Abılay'ı zafere taşıyan iki olayda da akbaş devenin yardımı söz konusudur. Jean Paul Roux, “Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar” adlı eserinde deveyi ongun hayvanlardan biri olarak gösterir (2012: s. 385) ancak bozkır kültüründe çok az rastlandığını ifade eder (2012: s. 19). Kazak araştırmacılar Sıdıkov ve Ebsadıkov da Kazak folklorunda devenin totem hayvan olmasının çok seyrek olduğunu; daha çok ayı, aslan, kaplan, kurt gibi vahşi hayvanların kutsal kabul edildiğini ifade ederler. Devenin, Kazakların “dört tülük mal” dedikleri dört önemli hayvandan biri olmasına rağmen yırtıcı hayvan totemleriyle bir ilgisinin olmadığını da belirtirler (Sıdıkov & Ebsadıkov, 2013, s. 134). Deve, peygamberin ve Dede Korkut’un binek hayvanıdır. Korkut, Azrail’den kaçıp dünyayı köşe bucak gezerken bir devenin sırtındadır. Bu bağlamda destanda devenin Kazak folklorunda İslamiyet etkisiyle kutsal hayvan olarak izinin kaldığı söylenebilir.

A10’da Abılay’ın hayatına halk arasında menkabevi özellikler yüklendiği görülmektedir. Dedesi Abılay’ın ruhunu çağırması da bunun bir parçasıdır. Bu destanda ise olağanüstü varlıkların yardımı sadece Kanişer Abılay’ın ervahı ile sınırlı kalmamış; Abılay’ın rüyasına giren aksakallı evliyanın yol gösterici sözleri ve keramet sahibi devenin yardımları da eklenmiştir. Abılay, doğruluğu, dürüstlüğü, iyi bir Müslüman oluşuyla ahlâki anlamda ideal bir kahraman olmasının yanı sıra çalışkanlığı ve kudretiyle, zekâsıyla da kusursuzdur. Bu anlamda tarihî kişiliğine efsanevî özelliklerin de eklenmesini sağlayan ata ve tabiat/hayvan gibi kültlerin onun yardımcısı olduğu inancının ortaya çıkması anlaşılabilir bir durumdur.

3.4. Kabanbay Batır

Bu başlık iki alt başlığa ayrılmıştır. İlk alt başlıkta Kabanbay Batır’ın hayatı, tarihsel kişiliği gibi biyografik ve tarihî bilgiler verilmiş, ikinci alt başlıkta ise ele alınan metinler destan-tarih ilişkisi bakımından değerlendirilmiştir.

3.4.1. Kabanbay Batır'ın Tarihsel Kişiliği ve Hayatı (1691/92-1769/70)

Kabanbay Batır, hanın ordusunda görev alan bir bahadır, komutandır. O yüzden “han batır” olarak anılır. Asıl adı Erasıl’dır.

Kabanbay ile ilgili olarak halk arasında yayılan efsane, hikâye ve tarihî destanlar üzerinde çalışmalar yapan bazı araştırmacılar, Kabanbay’ın 1691’de doğup 1769’da 78 yaşında öldüğünü; bazıları 1703-1781 yılları arasında (Altaykhan, 1995, s. 27), bazıları ise 1692-1770 yılları arasında yaşadığını varsaymaktadır (Jumadilov, 2019, s. 53). Bu konuda kesin bir tarihlendirme yapılamasa da bahadırın 18. yüzyılda yaşamış olduğu ve tarih sahnesinde yer aldığı şüphesizdir.

Kabanbay Batır, Kazakların Orta Cüz’üne mensuptur.

Orta Cüz’ü oluşturan boylar; Argın, Nayman, Konırat, Kıpçak, Kerey, Vak’tır. Nayman uruğundan evliya olarak tanınan Tölegetay’ın neslinden gelen Karakerey, Dörtuvıl, Sadır, Matay; “Dört Tölegetay” olarak bilinir. Karakerey’den sonraki atalar Bayıs ve Baysıyık’tır (Jumadilov, 2019, s. 25). Kabanbay, Bayıs’ın neslinden gelmektedir.

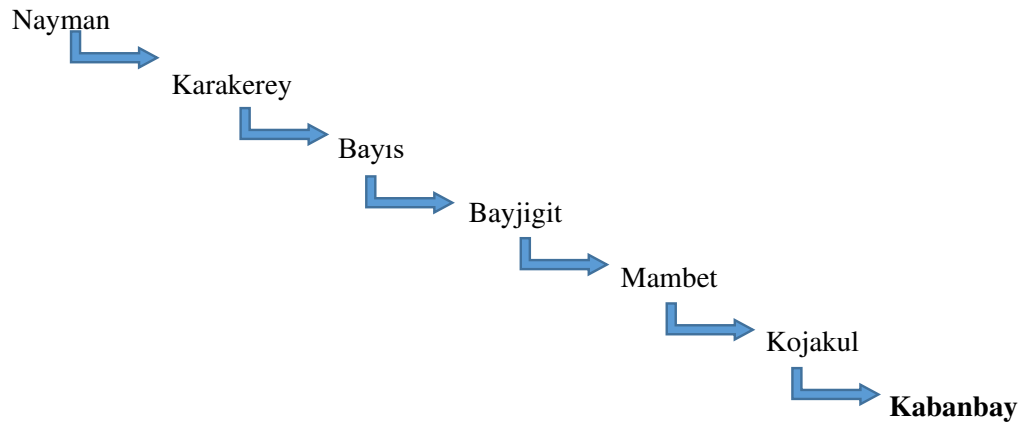
Bayıs’ın hakkında Kazak şeceresinde hayırsever ve mübarek biri olduğu bilgisi yer almaktadır. Bayıs kabilenin atası olarak kabul edildiği için Bayıs Ata denildiği gibi Bayıs Bay veya Bayıs Biy diye de bilinir. Ata kelimesi kişinin büyüklüğünü, mertebesini gösterir. Bay, seçkin insanlar; biy de hürmet edilen, itibarlı kişilere verilen bir unvandır (Jumadilov, 2019, s. 26). Bu unvanlardan da Bayıs’ın Orta Cüz’ün ileri gelenlerinden, önemli bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Barıs Biy, Taşkent’te bir süre ticaret yaparak adını duyurmuş ve Töle Biy, Kazıbek Biy, Ayteke Biy’den önce biy unvanını almıştır. Bayıs’ın çocukları Sıbankul, Mambetkul Murın, Şürentay ve Makta Apay’a “Beş Bayıs” denir. Bunlara Baygana, Akımbet, Bolatşı’nın da eklenmesiyle sekiz boy olmuşlardır ancak ilk beşinin yaşları büyük ve torunları çok olduğundan ilk bilinen adıyla “Beş Bayıs” boyu/kabilesi olarak anılmaya devam etmiştir. Zaten Baygana, Akımbet ve Bolatşı ilk beşinden ayrı görülmemiş, hepsi Bayıs’ın çocukları sayılmıştır. Karakerey Kabanbay’ın Bayıs’a dayanan dedesi Toktarkoja’dır. Toktarkoja, Bayıs’ın yılıkalarına bakmış, çok akıllı, becerikli biridir.

Bayıs da zamanla onu evladı gibi sevmiş ve onu, kızı Makta Suluv⁴³ ile evlendirmiştir. Toktarkoja'nın Bayıs'ın kızı Makta Suluv ile evliliğinden Bayjigit ve Hanjigit adlarında iki oğlu olur. Bayjigit'in Jumık, Togas, Mambet adlarındaki üç oğluna "Üç Bayjigit" denir. Makta Suluv da çocuklarının ve torunlarının büyüyüp geniş bir coğrafyaya yayılmasının ardından "Makta Apay" olarak anılmaya başlar.

Bayjigit'in oğullarından Mambet'in Ömir, Küdir, Küşik ve Kojakul adlarındaki dört oğlu vardır. Kojakul'un ise Esenbay, Esenaman, Erasıl (Kabanbay) adlarında üç oğlu olur. Kojakul'un üç oğlundan biri olan Kabanbay'ın iki hanımından Ümbetey, Moynak, Edige, Kişkentay, Sırımbet, Baytok, Ali adlarında yedi oğlu, Nazım adında bir kızı vardır. Kabanbay Batır, Kazakların uranı olmuş, soyunun babası olarak görülmüştür (Jumadilov, 2019, s. 30).

Kabanbay'ın oğulları "Yedi Kabanbay" diye adlandırılmıştır. Kabanbay, Küçük oğlu Ali'yi Cungarların firari prensi Amirsana'nın kızı Meney ile evlendirmiştir. Ali ile Meney'in beş oğlu olmuş, bu çocuklar annelerinin adıyla "Beş Meney" olarak adlandırılmıştır. Ali'nin ilk hanımından ise üç oğlu olur, onlar da annelerinin adıyla anılıp "Üç Karkara" olarak bilinir. Hepsine birlikte "Sekiz Ali" de denir (Altaykhan, 1995, s. 27).

Kabanbay'ın şeceresini şu şekilde özetlemek mümkündür:

⁴³ Kazaklarda hanın eşine "hanım", kızına "hanımşa"; beyin eşi ile kızına "begim", peygamber soyundan gelen eşinin nesline "bibi" denir. Halk arasında ise eşlere, kızlara "suluv", "aruv" ile biten isimler verilir. Bayan Suluv, Makta Suluv, Kamar Suluv'a pek çok yiğit aşık olup ulaşamadığından bu güzeller herhangi biriyle evlendirilmezlerdi. Akıllı, gayretli, endamlı, yiğitliği yurdun sınırlarını aşan erkekleri kendilerine denk görüp seçtikleri için Kazak kızlarına halk, "suluv", "aruv" adlarını vermiştir. Erkekler ise hâkim, han, biy, bek, sultan, kajı, koja, bay, batır, er, mırza, jomart, sal, seri, şeşen, akın şeklinde adlandırılmışlardır (Jakıpov, 2001, s. 29).

Şekil 3.2. Kabanbay Batır'ın şeceresi

Karakerey Kabanbay, Tarbagatay bölgesinde Alaköl civarında doğmuştur. Barlık Dağı, Konırata yaylasında vefat etmiştir. Bahadırın asıl adı daha önce de belirtildiği gibi Erasıl'dır. Kabanbay, kahramanlık gösterip dikkatleri üzerine çektikten sonra kendisine halkın verdiği lakaptır.

1698'de Erasıl, daha yedi yaşında iken babası Kojakul Batır, Cungarlar tarafından öldürülür. Kojakul'un Esenaman, Esenbay, Erasıl adlarında üç oğlu yetim kalır. 1706/7 yılında Kabanbay henüz on beş yaşında iken ağabeyi Esenbay yolkılarını otlattığı esnada Cungar istilacıları tarafından öldürülür ve yolkısına el konulur. Bu iki büyük hadise Erasıl'ın intikam ateşiyle dolmasına sebep olduğundan “Narbala” diye anılmaya başlar. Ağabeyi Esenbay'ın öcünü almak için Tokta Dağı'na tek başına yola çıktığında sadece on altı yaşındadır. Bu seferinde gece ansızın yaptığı baskınla Kalmukların Olja Jırgal Noyan ve Arsalan adlarındaki iki bahadırını öldürür (Jumadilov, 2019, s. 53; Sanik, 2014, s. 449). Bu olay, Erasıl'ın ilk kahramanlığı olarak kabul edilir. Daha sonra Öraltay'da yaşayan teyzesi (apay) Janıl'ın yanına gider. Janıl Apay'ın yanında kaldığı dönemde Derbitlerin Kerey halkının yolkılarının çalınması üzerine yapılan savaşa katılıp erliğiyle halkın gözüne girer ve ona halk tarafından “İzbasar” ve “Kabanbay” adları verilir (Sanik, 2014, s. 450).

Bir başka kaynağa göre Erasıl, ağabeyini öldüren Cungar bahadırından öcünü aldıktan sonra oradan uzaklaşırken kendisine doğru koşan yaban domuzlarını yerle bir ettiği için “Kaban Batır” adını almıştır (Jumadilov, 2019, s. 460). Kaban, Kazakçada yaban domuzu anlamına gelir. Bir kaynağa göre ise; on iki yaşında iken en hırçın ve yabanî atları ehlileştirmeye başlayan Erasıl, yine bu yaşlarda iken karşısına çıkan yaban domuzunu öldürdükten sonra “Kabanbay” adıyla anılmaya başlamıştır (Nasenov, 2014, s. 431). Buna göre ilk kahramanlığı yaban domuzunu öldürmesi iken diğer kaynaklara göre ilk kahramanlığı ağabeyinin intikamını almasıdır. Kabanbay'ın bu ilk kahramanlıklarından sonra daima vatanını ve milletini düşmanlardan koruma şuuruyla hareket ettiği görülmektedir.

Kabanbay, 1717-18'de Cungarlarla yapılan Ayagöz Savaşı'nda öne çıkar ve ordu komutanlığı görevini ifade eden “batır” (bahadır) unvanını alır. 1723 yılında Aktaban Şubırındı işgalindeki Türkistan savunmasında, 1726'da Bulantı Savaşı'nda,

1730 yılında Ayırakay-Alaköl Savaşı'nda ve Şingıstav, İrtiş boyundaki savaşlarda yer almıştır (Jumadilov, 2019, s. 460).

Kabanbay, ikinci hanımı olan (Malaysarı'nın kardeşi) Maysara ile Türkistan savunmasında tanışmıştır (Jakıpov, 2001, s. 54). Maysara'nın da kendisiyle birlikte pek çok savaşa katıldığı bilinmektedir.

Kabanbay, 1738'de Alaköl boyunda Kalmuk hanı Kandıjap'ı teke tek dövüşmede yenip esir almıştır (Sanik, 2014, s. 450). 1740'ta Şingıstav Savaşı'nda kahramanlığıyla öne çıktığı için Abılay Han, ona "halk arasından çıkan fevkalade şahıs" anlamına gelen "Daraboz" adını verir. O günden sonra çağdaşları onu baş serdar ya da Daraboz olarak adlandırır (Jumadilov, 2019, s. 53; Kozıbayev & Galiyev, 2010, s. 141). Kabanbay Batır, Abılay Han'ın baş bahadırlarından biri olur.

1740 yılındaki Başkurt isyanı başarısız olunca isyanın lideri Karasakal, Kazak bozkırlarına kaçır. Karasakal bir süre Kazıbek Biy'e sığınır. Daha sonra Kabanbay Batır'ın himayesinde yaşamaya başlar ve Kazak topraklarında vefat eder (Tarak, 2014, s. 27). Bu durum, Kabanbay'ın nüfuzlu ve başka boylar ile liderler tarafından güvenilir bir kişi olarak görüldüğünün işaretidir.

1750-52 yılları arasında Güney Kazakistan'da Barak Sultan'ın büyük oğlu Hanbaba ile katıldığı seferlerde Sırderya boyu, Kazalı, Sayram, Mankent, Çimkent, Türkistan şehirlerinin Cungar işgalinden kurtarılmasında, Hokand Hanı Alim'in yaptığı baskının durdurulmasında, kendi adıyla anılan Kabanbay Zirvesi denilen yerde Cungarlarla yapılan Koyasuvı Savaşı'nda düşmanlarla başarıyla çarpışmıştır (Sanik, 2014, s. 450). Taşkent'in Cungarlardan temizlenip Taşkent'te Töle Biy'in yönetime gelmesine yardım etmiş, Şırşık civarında zorla Cungarya'ya sürülen üç bin civarında Karakalpak'ı kurtarmıştır (Jumadilov, 2019, s. 460).

1752-54 yıllarında Jetisu, Tarbagatay, Altay'ın Cungarlardan kurtarılması için düzenlenen seferlerde Kabanbay'ın ordusu ilk olarak İli, Balkaş, Karatal civarlarının düşmandan kurtarılmasında görev alır. Bundan sonra Kazak askerleri Tarbagatay'ı güney ve kuzeyden olmak üzere iki koldan kuşatır. Güneydeki birliği yöneten Kabanbay, askerleriyle Karakol ile Narın'ı, Urjar ile Katınsu'yu, Alaköl ile Barlık'ı kurtarıp kuzeydeki Bögenbay'ın ordusuna katılır. Baspan-Bazar, Şorga, Manırak seferlerine katılıp Zaysan, Markaköl, Kürşim civarlarının işgalden kurtarılmasını sağlar (Jumadilov, 2019, s. 461).

Azatlık savaşları 1753 yılında Jetisu’da devam edip 1755’te Altay civarında sona erer. Bütün bu savaşlarda gösterdiği üstün hizmet ve başarılarından dolayı Kabanbay, “Han Batır”, “Bas Batır” unvanlarını alır. Onun, Abılay’ın baş bahadırı olduğu Çin kaynaklarında da yazılıdır (Sanik, 2014, s. 451). Kabanbay, hayatı boyunca Abılay Han’ın iç ve dış siyasetini desteklemiştir.

Amirsana, Cungar hanı ile girdiği taht kavgasında başarısız olunca Kazaklara sığınır. 1756’da Amirsana’yı himaye ettiği için Kazak topraklarına giren Çin askerlerine karşı yapılan savaşta Kabanbay’ın savaş taktikleri Çin askerlerinin püskürtülmesinde başarılı olur.

Savaşlarda Kabanbay ile birlikte mücadele eden Oljabay, Malaysarı, Kökjal Barak, Hankeldi, Er Janibek, Bayan, Navrızbay, Baygazı, Orazımbet, Böribay, Eset, Espembet, Baymurat, Şınkoja gibi her boydan ve kabileden bahadır, kahramanlıklarıyla adlarını duyurur (Jakıpov, 2001, s. 54).

Kabanbay Batır, Kazak topraklarının Cungarlardan temizlenmesinin ardından doğu bölgelerine geçer. Cungar hâkimiyeti döneminde elden çıkan Şonjı, Narıncol, Kegen civarlarının Kırgızlardan geri alınmasında görev alır. Çin ile antlaşma yapıldıktan sonra 1758’de Barlık’tan Urumçi’ye üç yüz yılkı sürüp Kazak-Çin ticaretini başlatır (Jumadilov, 2019, s. 461). 1766-68 yıllarında yaklaşık on yıldır Kırgız istilasında olan Jambıl-Jetisu bölgelerini Kırgızlardan arındırır. Ateke Jırık adlı Kırgız bahadırını bu savaşta öldürür (Sanik, 2014, s. 450). Daha sonra Kırgız bahadırı Karabek, Kabanbay’dan babası Ateke Jırık’ın öcünü almak için beş yüz askerle savaşmaya gelir. Kabanbay bu sırada yatağa düşmüş, ağır hastadır fakat hasta oluşuna aldırmadan Karabek ile teke tek çarpışır ve Karabek’i öldürür. Bu mücadelede kendisi de attan düşüp hayatını kaybeder (Jumadilov, 2019, s. 461). Çeşitli kaynaklara göre 1769 ya da 1770 yılında Barlık Dağı, Konırata yaylasında vefat etmiştir. Kabanbay’ın mezarı belli değildir ancak torunlarından edinilen bilgilere göre bahadır, Cungar Kalesi’nin soluna, Saribel Geçidi’ne gömülmüştür (Jakıpov, 2001, s. 54).

Halk arasında kendisi hakkında söylenmiş pek çok jır, destan, efsane ve rivayet bulunmaktadır. Hakkında söylenen anlatılar Ş. Velihanov, S. Toraygırov, K. Halidulı, Z. Sayık, B. Sadıkan gibi bilim insanları tarafından derlenmiştir.

Kabanbay’ın adı Almatı, Semey, Öskemen, Taldıkorgan şehirlerinde sokaklara verilmiş, Uşaral’da bahadırın anıtı dikilmiştir. 1992-93 yılında Taldıkorgan ve

Semey’de Kabanbay Batır’ın 300. Doğum yılı münasebetiyle büyük bir aş verilmiştir. Nursultan şehrinde de anıtı vardır.

3.4.2. Kabanbay Batır ile İlgili Destanların Tarihle İlişkisi

Çalışmada Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan Kabanbay Batır ile ilgili dokuz destan, bu başlık altında tarihle bağlantıları üzerinden değerlendirilmiştir.

Destan-tarih ilişkisi bağlamında içerik analizinin yapıldığı bu alt başlıkta destanlara başlıklarının yanında parantez içinde K1, K2, K3... K9 şeklinde birer kod verilmiş ve incelemede destan adı yerine bu kodlardan yararlanılmıştır. Aynı kodlar, tezin dördüncü bölümünde destan başlıklarının yanında da verilmiştir. Destandan yapılan alıntılarda bu kodların yanında verilen sayılar, alıntının destanda yer aldığı dizeleri ifade etmektedir. (K1: 1-4) şeklindeki kod, alıntılanan metnin “Kabanbay Batır (K1)” adlı destanın 1-4. dizeleri arasında geçtiğini göstermektedir.

Tarihî olaylar önceki alt başlıkta referanslarla anlatıldığından aşağıdaki alt başlıklarda aynı kaynaklara dönüş yapılmamıştır.

3.4.2.1. “Qissa Er Qabanbay / Er Kabanbay Kıssası” (K1) destanının tarihle ilişkisi

K1, Kabanbay’ın üç cüze uran olduğu ve bütün Nayman kabilesinin onun ruhunu çağırdığı bilgisiyle başlamaktadır (3-4):

Üş jüzge uran bolğan er Qabanbay, Üş cüze uran olan Er Kabanbay,
Şaqırğan arwağın бүkil nayman. Çağıran ruhunu bütün Nayman.

Kabanbay’ın üç cüz arasında da sevilip sayılan bir bahadır olduğu bilgisi tarihle örtüşmektedir. Kabanbay’ın adı kendi soyundan gelenler arasında uran olmuştur ancak bu urann üç cüze yayıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

K1’de Kırgızların Kabanbay’a karşı kinlendiği için sefer hazırlığına girişmeleri üzerine Kabanbay’ın Üysin yani Ulu Cüz’e ve Orta Cüz’e haber gönderdiği anlatılır (10-13):

Sol kezde qırğız eken kegi ketken. O sırada Kırgız kinlenmiş.

«Batırdıñ biri qalmay attansın!» dep, “Bahadırların hepsi yola çıksın” diye,
Üysin men orta jüzge habar jetken. Üysin ile Orta Cüz’e haber yetmiş.

Destanda Küçük Cüz’den yardım istenmemesi, destanın Küçük Cüz’ün Rusların hâkimiyetini kabul ettikten sonraki devirlerde geçen olayları anlattığının bir işareti sayılabilir.

Kabanbay’ın hayatının anlatıldığı başlıkta da belirtildiği gibi Kabanbay, Jetisu ve Jambıl’ın Kırgızlardan alınmasını sağlamış, bu savaşlar yaklaşık iki yıl sürmüştür. Kabanbay’ın bu savaşlarda galibiyet kazanması, destanda Kırgızların Kabanbay’a kinlenmesinin nedeni olarak görülebilir.

K1’de Kırgızlardan bir bahadırının Kabanbay’ın bir erkek kardeşini öldürdüğü ifade edilir (23-24):

Qas batır Qabanbaydıñ bir inisin Düşman bahadırı Kabanbay’ın bir kardeşini
Qırğız şawıp, batırdıñ sağı sindı. Kırgız öldürdü, bahadırın ummadığı başına geldi.

Tarihte Kabanbay’ın ağabeyi Esenbay’ın Kalmuklar tarafından öldürüldüğü bilinmektedir ancak küçük kardeşi Esenaman’ın Kırgızlar tarafından öldürüldüğü şeklinde bir bilgi yoktur.

K1’de sadece Karakursak köyünün yağmalandığı, diğerlerinin iyi olduğu belirtilerek tarihte de adları geçen yerleşim adlarının kullanılması dikkat çekicidir (27-28):

Qojağul, Ömir, Däwlen bări de aman, Kojagul, Ömir, Davlen hepsi de sağ,
Şabilğan jalğız awıl Qaraqursaq. Yağmalanan tek köy Karakursak.

Kojakul ve Ömir adları, Kabanbay’ın amcalarının adlarıdır. Kojakul ve Ömir’in soylarının bulunduğu köylere adlarının verildiği görülmektedir.

Destanda Kabanbay’ın kardeşinin Kırgızlar tarafından öldürülmesi, onun intikam duygusuyla dolmasına sebep olur (K1: 31-32):

Arısın qırğız şawıp ketkennen soñ, Kıymetlisini Kırgız öldürdükten sonra,
Qan qustı qayğılı bop er Qabanbay. Kan kustı kaygılanıp Er Kabanbay.

Tarihte Kabanbay'ın içinde intikam hırsıyla dolmasına sebep olan olay, ağabeyi Esenbay'ın öldürülmesidir.

Destanda Abılay Han'ın, Kabanbay'a acılı gününde destek olup başına gelen felaketin öcünü almasına yardım etmek için koşup geldiğinden söz edilir (K1: 35-36):

«Qabekeñ qayğılandı» degendi estip, “Kabeke’n kayğılandı” diye işitip,

Kelipti özi batır han Abılay.

Gitmişti kendisi bahadır Han Abılay.

Tarihte Kabanbay Batır, Abılay Han'ın baş bahadırıdır. “Han Batır” unvanıyla Abılay ile pek çok sefere katılmış ve kahramanlıkları dolayısıyla Abılay ona halk arasında yetişmiş en mükemmel kişi anlamına gelen “Daraboz” adını vermiştir. Abılay Han'ın büyük sevgisine ve taltifine mazhar olan Kabanbay'ın zor gününde hanın koşup gelmesi tarihî açıdan mümkündür. Abılay Han'ın saldırıya uğrayan bahadırlara, beylere her zaman yardıma koştuğundan önceki bölümde sıklıkla söz edilmiştir.

Destanda Kabanbay'a destek olmak için Abılay Han'ın yanı sıra kendi denginde, yani kendisiyle aynı rütbedeki bahadırlarla biylerin geldiği anlatılır. K1'de Kabanbay'a yardıma gelen bahadır ve biylerin isimleri şu şekildedir: Kanjıgalı Er Bögenbay, Janibek, Jantay, Kökjal Barak, Biy Murınbay, Berdikoja, Şürek, Er Kasabay, Togas, Kosay, Er Devletbay, Kazıbek Biy, Rayımbek, Karaşokay, Tentek Matay, Jalgız Karak, Bulantay, Akşabdar. Bu bahadır ve biyeler, tarihte yaşamış, kahramanlıklarıyla meşhur olmuş şahsiyetlerdir.

Destanda bahadırların toplandıktan sonra İli Vadisi'ne doğru giderek At Dağı'na yöneldikleri anlatılır. Destandaki bu coğrafi yerler ve adları gerçektir.

Destanda kahramanlar, At Dağı'na zorlu bir yolculuğun ardından ulaşırlar ve burada bir ay kadar konuşlanırlar ve savaş başlar. Kırgızlar, önce teke tek vuruşma için iki taraftan birer kişi çıkmasını ister. Kırgızlardan er meydanına Ateke adlı biri çıkar (K1: 153-154):

Äteke — osı kelgen jalğız qara,

Ateke, bu gelen yalnız halktan kişi,

Kes-kestep at oynatıp tur bulğaqtap.

Yolunu kesip at oynatıp sallanıyor.

Devletbay, Bögenbay ve Barak Batır, Ateke'nin karşısında yenilir. En son Kabanbay, Ateke'nin karşısına çıkar ve Ateke'yi öldürür. Tarihte Kabanbay'ın 1766-1768 yılları arasında Kırgızlarla yaptığı savaşlarda Ateke Jırık adlı bir Kırgız bahadırını öldürdüğü bilinmektedir. Bu tarihî olayın destanda yer aldığı görülmektedir.

K1'de Ateke Jırık'ın kızı, bir akbaş deveyle babasına ağıt yakmaya gelir. Ateke'nin kızı yaktığı ağıtta tek başına olduğunu, erkek ya kız kardeşinin olmadığını söyler (266-270):

Artımda ösken inim joq. Ardımdan büyüyen erkek kardeşim yok.

Ağası joq sum qızbın, Ağabeyi olmayan uğursuz kızım,
İnisi joq quw qızbın. Erkek kardeşi olmayan kurnaz kızım.
Äwedegi juldızbın, Gökteki yıldızım,
Armanım köp bir qızbın. Ukdesi çok bir kızım.

Tarihte Ateke Jırık'ın kızı olup olmadığı kesin değildir ancak Karabek adında bir oğlu olduğu bilinmektedir.

K1'de Kırgız kız, yurduna giderken devesini Kabanbay'a bırakır. Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, bu deveye hayran kalır ve ağabeyinden ister ancak Kabanbay vermez (368-371):

- Däwletbay, ne dep tursıñ söz dep aytıp, “Devletbay, ne diyorsun söz diye söyleyip,
Ketpey me bermey qoysam köñiliñ qaytıp. Kırılmaz mı vermezsem gönlün?
Jetpistiñ jetewine jasım keldi, Yaşım yetmiş yediye geldi,
Jüreyin öle-ölgenşe jügimdi artıp. Ölünceye kadar malımı yükleyeyim.”

Kabanbay'ın bu sözlerinde yetmiş yedi yaşında olduğunu ifade etmesi, destanın zamanı hakkında fikir vermektedir. Kabanbay'ın doğum yılını çeşitli kaynaklar 1691-92 olarak vermektedir. Kabanbay, K1'de yetmiş yedi yaşında olduğuna göre destandaki olayların 1768 ya da 1769 yılında geçtiği düşünülebilir.

Ateke Jırık'ın öldürüldüğü savaş da 1766-68 arasında meydana gelmiştir. Destandaki tarihlerle yazılı tarih kaynakları örtüşmektedir.

Tarihte Kabanbay'ın Devletbay adında bir erkek kardeşi yoktur ancak bir kuzeni vardır. Devletbay Batır, 1702-1762 yılları arasında yaşamıştır (Devletbay Batır, 2009). Kabanbay'ın Esenaman adlı kardeşiyle ya da kuzeni Devletbay ile deveyi paylaşamamalarından kaynaklanan bir kavgaya tarihte rastlanmamıştır. Dolayısıyla destanda Kabanbay ile erkek kardeşi arasında kurgulanan çatışmanın tarihle bir ilgisi bulunmamadığı düşünülmektedir.

Destanın 392. dizesinde Abılay Han'ın Kırgızlardan ganimet alınan koyunları bölüştürdüğü ifade edilmektedir. Hanın, savaş sonunda ganimeti bölüştürmesi, destandaki realist unsurları arttırmaktadır.

Destanda Devletbay, Kabanbay'a küsüp Aşçısuv adlı bir yere göçerken Kabanbay da Sarıbel'e gider. Aşçısuv nehri, İrtiş nehrinin sağ koludur. Doğu Kazakistan'da bulunan Ayagöz, Abay toprakları üzerinden akmaktadır⁴⁴. Sarıbel⁴⁵ de Doğu Kazakistan'da bir köydür. Coğrafi adların ve mekânların gerçek mekânlar olması destandaki realizmi arttırmaktadır. Bu sayede dinleyicide gerçeğe uygunluk algısı oluşturularak anlatının inandırıcı olması sağlanmaktadır.

Destanda Kabanbay, çok ağır hastalanır. Bahadırın hastalandığını duyan Abılay Han, diğer bahadır ve biylerle Bukar Jıray gelir. Abılay Han ile diğer bahadır ve biylerin, bahadırın ihtiyacı olan her durumda bir araya gelmeleri, han ile bahadırlarının arasındaki dayanışmanın çok güçlü olduğunu göstermektedir.

Bukar Jıray, Kabanbay'ın iyileşmesi için Argın, Nayman ve Üysin kabilelerinden yüzer kurbanlık adadığını söyler ve Kabanbay'ın evliya olduğuna vurgu yapar (444-454):

Qabanbay awruw degende,	Kabanbay hasta diye,
Jetimsirep jıladım.	Yetim gibi ağladım.
Bir Qudaydan suradım:	Bir Hūda'dan diledim:

⁴⁴ Aşçısuv ile ilgili ayrıntılı bilgi için; [https://ru.wikipedia.org/wiki/Ащысу_\(приток_Шагана\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Ащысу_(приток_Шагана)) (Erişim: 01.07.2022).

⁴⁵ Sarıbel ile ilgili ayrıntılı bilgi için; <https://ru.wikipedia.org/wiki/Сарыбел> (Erişim: 01.07.2022).

Arğınnan ayttım jüz kisi,	Argın'dan adadım yüz kişi,
Naymannan ayttım jüz kisi,	Nayman'dan adadım yüz kişi,
Üysinnen ayttım jüz kisi —	Üysin'den adadım yüz kişi:
Üş jüz kisi bolar ma	Üç yüz kişi yeter mi
Aynalayın Qabanbay,	Kurban olayım Kabanbay,
Qara moyın lağıñ?!	Kara boyunlu oğlağın.
Äwliyenin artı ediñ,	Evliyanın sonuncusu idin,
Bul dünyeniñ qartı ediñ.	Bu dünyanın bilgesi idin.

Hastaların şifa bulması için kurbanlık adak âdeti, Türk Dünyasında yaygın bir inanıştır. Kazaklar arasında Kabanbay'ın evliya olduğuna dair bir inanış da bulunur. Bukar Jırav'ın sözlerinin Kazak kültüründe karşılığı vardır. Bu durum, destanların tarih ve kültür aktarımındaki rolünü yansıtmaktadır.

K1'de Devletbay'a Kabanbay'ın ölümcül hastalığa yakalandığı haberi ulaştırılır. Devletbay, eşiyle döner ve ağabeyi ile barışır. Bu esnada Kabanbay'ın hastalandığını duyan Ateke'nin oğlu Sadır, bin kişilik bir orduyla Kabanbay hâlâ hayattayken yurdunu yağmalamaya gelir. Tarihte Ateke Jırık'ın oğlu Sadır değil Karabek, babasının intikamını almaya gelmiştir. Destanda bu intikam duygusu sezdirilse de kesin olarak ifade edilmemiştir.

Kabanbay, hem çok hasta hem de çok yaşlı olmasına rağmen düşmana karşı savaşmak zorundadır. Allah'a dualar eder, adaklar adar (K1: 734-740):

— Arasañğa at ayttım,	“Arasan'a at adadım,
Qorasañğa qoy ayttım,	Horasan Ata'ya koyun adadım,
Täñirime tay ayttım.	Tanrıma tay adadım.
Quday, mağan dem salşı,	Hüda'm, bana güç kuvvet ver,
Quwbas atqa er salşı.	Kubas ata er ver.
Älsiregen denemdi	Kuvveti azalan bedenimi
Tüske deyin qataytşı!	Öğleye kadar güçlendir!”

Kabanbay Batır'ın halk arasında bir evliya olarak kabul edilmesi hususuna bu dizelerde de rastlanır. Özellikle öğleye kadar güç istemesi, onun öleceği günü önceden bilme ferasetine sahip olduğunu gösterir.

Destanın 790. dizesinde Kabanbay, Kubas atıyla yaptığı konuşmada yetmiş sekiz yaşında olduğunu söyler. Bu durum Devletbay'la küskünlüklerinin üzerinden bir yıl geçtiğini gösterir.

K1'de Kabanbay, dualarının kabul olması sonucunda bütün gücünü toplayıp gayrete gelir ve karşısına çıkan düşmanlarını yerle bir eder. Kabanbay, düşman ordusunun komutanı olan on altı yaşındaki Sadır'la karşı karşıya gelir ve onu devirmeyi başarır. Kabanbay, çocuğu öldürmeye kıyamaz ancak bahadırın yanında savaşan Abılay, buna razı olmaz. Sadır'ın tehditler savurması üzerine Abılay, Sadır'ı öldürür. Tarihte ise Kabanbay, kendisinden intikam almaya gelen Ateke Jırık'ın oğlu Karabek'i öldürür.

Destanda Kabanbay'ın bin kişilik orduyla tek başına savaşmadığı, yanında Abılay başta olmak üzere diğer bahadırların da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Destanda bahadır, bu zaferden yorgun düşer. Üç gün sonra pazartesi günü öleceğini, arkasından kurbanlar kesip hayırlar yapılmasını ve Arka'ya gömülmesini vasiyet eder. Tarihte de bahadırın, Ateke Jırık'ın oğlu Karabek'i öldürdükten sonra attan düşerek hayatını kaybettiği bilinmektedir. Kabanbay'ın gerçekte mezarı belli değildir ancak bahadırın torunları, mezarının Sarıbel'de olduğunu ifade etmektedir.

K1'de destancı, bahadırın naaşını Kırgızların çalacağını söyler. Destan, Kabanbay'ın kâfir-Müslüman demeden kendisinin adını anan herkesi koruyup kollayacağını ifade etmesiyle sona erer. Bu sözlerden de destanda Kabanbay'a menkabevi bir şahsiyet yüklendiği, onun halk arasında evliya olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

3.4.2.2. “Qarakerey Qabanbay Batırdıñ Äñgimesi / Karakerey Kabanbay Batır Hikâyesi” (K2) destanının tarihle ilişkisi

K2, Argın ve Nayman kabilelerinin ulusa bağlandığı bilgisiyle başlamaktadır. Nayman ve Argın kabileleri, Orta Cüz'e mensuptur.

K2’de Kabanbay’ın yönetiminde olan Arğın ve Karateke kabilelerini Kırgızların yağmalaması üzerine Kabanbay, intikam almak ister. Arğın ve Karateke kabileleri, tarihte de Kabanbay’ın hüküm sürdüğü yerlerdir. Kazak Hanlığının yönetim yapısında bahadırlar bulundukları bölgelerin idaresi ve korunmasından sorumludurlar.

Destanda Kabanbay’ın başına gelen felaketi duyan Abılay Han ve bahadırlar hemen yardıma koşarlar. Kabilelerin uğradıkları bir felaket ya da herhangi bir sorun karşısında Abılay Han’a başvurmaları, askerî anlamda ordu ihtiyacının doğması hâlinde bahadırların ordularının birleşerek düşmana karşı birlikte harekete geçmeleri hususları tarihsel gerçeklerle örtüşür.

Tarihte de Kabanbay, Kırgızlarla çok savaşmıştır. Bu savaşlardan birinin destana konu olması mümkündür.

K2’de Kabanbay’a destek olmak için gelen bahadırlar şunlardır: Kanjıgalı Er Bögenbay, Boranbay, Kökjal Barak, Janibek, Şanışkılı Berdikoja, Togas, Kosay, Devletbay, Akşabdar, Şagalak. Adı geçen bahadırların hepsi tarihsel şahsiyetlerdir.

Destanda bahadırlar toplandıktan sonra düşmana karşı koymak üzere Alatav’a giderler. Alatav, Tanrı Dağlarına bağlı sıradağlardandır. Destanda belirtilen coğrafyanın hayali olmaması destanın inandırıcılığını arttırmaktadır.

K2’de bahadırlar, Alatav’da bir ay kaldıktan sonra Kırgızlardan bir kabileyle savaş başlar. Bu savaşta Kabanbay, Ateke’yi öldürür. Tarihte de Kabanbay, Ateke Jırık adlı Kırgız’ı öldürmüştür.

K2’de Kabanbay’ın kardeşi Devletbay ile akbaş deveyi paylaşamamalarından dolayı küstükleri ve Kabanbay’ın hastalanması üzerine barışmaları hususları, tarihle örtüşmemektedir. Kabanbay’ın Devletbay adında bir erkek kardeşi yoktur.

K2’de Ateke Jırık’ın oğlu Sadır, babasının intikamını almak için Kabanbay’ın hasta olmasını fırsat bilerek bin kişilik orduyla baskına gelir. Tarihte ise Ateke Jırık’ın oğlu Sadır değil Karabek, babasının intikamını almak üzere harekete geçer. Karabek’in beş yüz kişiyle Kabanbay’ın köyünü yağmalamaya geldiği bilinmektedir.

Kabanbay, destanda Sadır’ı, tarihte ise Karabek’i öldürerek son zaferini kazanmış olur ve bu zaferden sonra yorgun düşerek hayatını kaybeder.

3.4.2.3. “Qabanbay Tuwralı Jır / Kabanbay Konulu Destan” (K3) destanının tarihle ilişkisi

Destan, Arğın ve Nayman kabilelerini Kalmukların yağmaladığı bilgisiyle başlamaktadır. Kalmukların Kazak topraklarına çeşitli zamanlarda istilalarda bulundukları tarihî kaynaklarda geçmektedir ancak destandaki olayın kesin olarak ne zaman gerçekleştiği bilinmemektedir.

Orta Cüz’e mensup olan Nayman ve Arğın kabileleri, destanda belirtildiği gibi tarihte de Kabanbay’ın sorumluluk ve hâkimiyet alanındadır. K3’te bu kabilelerin istilaya uğraması, Kabanbay’da derin bir üzüntüye yol açar, destandaki ifadesiyle bahadır kan kusar, kahrolur. Tarihte de topraklarının yağmalanması, bahadırı derinden sarsacak bir olaydır. Bu bağlamda destanın tarihsel gerçeklere uygun bir şekilde başladığı söylenebilir.

K3’te Kabanbay, Kalmukların yaşattığı felaket karşısında öç alma duygusuyla dolar. Bu olayı duyan başta Abılay Han olmak üzere Kanjıgalı Bögenbay, Ajıkoja, Kökjal Barak, Kosay, Mambet ve Er Devletbay gibi bahadırlar, Kabanbay’ın intikamını almak için hemen koşup gelirler. Tarihte de Abılay Han, Kazak beylerinin ve bahadırlarının topraklarının yağmalandığı durumlarda yardım taleplerini geri çevirmemiştir. Abılay Han’a ömrü boyunca sadık kalmış olan bahadır, han tarafından da daima desteklenmiştir. Destanda bahadır için bir şeref, namus meselesi olan bir faciaya Abılay Han’ın koşup gelmesi, aynı şekilde diğer bahadırların da büyük bir özveriyle savaşmak üzere gelmeleri, tarihsel açıdan gerçek olması mümkün olaylardır.

K3’te bütün bahadırlar bir araya geldikten sonra intikamlarını almak için Alataş’a doğru yola çıkarlar. Bir aylık zorlu yolculuğun ardından Alataş’a ulaşırlar. K2’de de söz edildiği gibi Alataş, Tanrı Dağlarını oluşturan sıradağlardır. Destanda gerçek coğrafi bölgelerden söz edilmesi anlatıdaki realist unsurlara işaret etmektedir.

K2’de olduğu gibi K3’te de Alataş’da bir ay kaldıktan sonra şartlar askerler için hayli zorlaşır. Atlarını kesip yemek zorunda kalmaları üzerine Barak Batır, atını kesmek istemediğini, artık dönmek istediğini belirtir ve Kabanbay’dan izin ister, Kabanbay ise sabretmesini söyler ve gitmesine müsaade etmez. Bu epizot, bir komutanın askerlerini savaşa hazırlarken onların moral ve motivasyonunu da gözetmek zorunda olduğunu göstermektedir. İaşıların tükenmesi nedeniyle askerlerin

artık altlarındaki atları kesip yemek zorunda kaldığı zorlu şartlar karşısında askerlerden bazılarının bezginlik, yılgınlık duygularına kapılıp pes etme noktasına gelmesi anlaşılabilir bir durumdur. Böyle zamanlarda askerler, komutanlarının dirayeti ve kararlılığından güç alarak devam ederler. Kabanbay'ın buradaki kararlılığı ideal bir önder olduğunun göstergesidir. Bu epizotun tarihsel açıdan gerçek olmasının mümkün olduğu söylenebilir.

Kabanbay'ın ak tuğunun rüzgârsız bir havada kendiliğinden dalgalanmasıyla savaşın başlayacağı anlaşılır. Kalmuklardan bir kabilenin yaklaşmasıyla savaş, başlar. Savaşta önce, teke tek vuruşma gerçekleşir. Kalmuk askerinin karşısına sırasıyla önce Kökjal Barak, sonra da Devletbay çıkar ancak ikisi de Kalmuk'a yenilir. Son olarak Kabanbay, Kalmuk'un karşısına çıkar (K3: 83-86):

Şaqrıp Şağalaqtı qasına aldı,	Çağırıp Şagalak'ı yanına aldı,
Aq tuwın Şağalaqqa bere salıp,	Ak tuğunu Şagalak'a verdi,
Qabekeñ Quwbas atqa qarğıp minip,	Kabeke'n, Kubas ata atlayıp,
Aq nayza tolğamalı qolına aldı.	Ak mızrak dolayıp eline aldı.

Kabanbay, atı Kubas'a atlayıp hücumla kalker ve düşmanı alt etmeyi başarır. Kahramanın bir veya birkaç kişinin yenildiği bir düşmanın karşısına çıkıp onu yenmesi, onun gücünü, savaşçılığını ve cesaretini kuvvetli bir biçimde dile getirme yoludur, yani bu kahraman diğerlerinden daha üstün vasıflara sahiptir. (K3: 89-90):

Käpirge kirpik qaqpay tura şawıp,	Kâfire gözünü kırpmadan hücum edip,
Tastaydı ilip barıp buğanadan.	Atar yapışıp köprücük kemiğinden.

Kabanbay, düşmanı öldürdükten sonra destan sahnesine bir Kırgız kızı gelir. Destanda bu kızın Kabanbay'ın az önce öldürdüğü düşmanın kızı olduğu belirtilir (K3: 91-94):

Sol kezde jıylısıp qırğız keldi,	O esnada toplanıp Kırgız geldi,
Ol qırğız tünde kelmey, tünde kelgen.	O Kırgız geceleyin değil gündüz geldi.
Älgi jaw mına qızdñ äkesi eken,	O düşman bu kızın babası imiş,

Jetelep aq bas tüye bir qız keldi.

Yedeğe alıp akbaş deveyi bir kız geldi.

Destanda Kabanbay'ın Kalmuk askeriyle savaştığı anlatılırken kızın Kırgız olarak ifade edilmesi dikkat çekicidir. Tarihte Kabanbay, Kalmuklarla ve Kırgızlarla yapılan savaşlarda büyük başarılar elde etmiş bir şahsiyettir. Aktaban Şubırındı'nın ardından Kazak topraklarının Kalmuklardan temizlenmesinde; daha sonra da uzun yıllar Kırgız istilasında kalan Jetisu ve Jambıl'ın Kırgızlardan alınmasında üstün hizmetleri olmuştur. K3'te anlatının başında düşman tarafın Kalmuk olduğu ifade edilirken anlatının ortasında bu düşmanın Kırgız'a dönüşmesi, bahadırın toplumsal bellekte öncelikli olarak Kalmuklarla defalarca göğüs göğüse çarpışmış bir millî kahraman şeklinde yer aldığını gösterir. Ayrıca anlatıda düşmanın önce Kalmuk olarak ifade edilmesi; Kazak halkının belleğinde düşmanların hepsinin “Kalmuk” olarak kodlandığının da bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Kabanbay'ın Kırgızlara karşı zaferleri ise bahadırla ilgili toplumsal bellekteki ikinci katmana işaret eder. Bu sıralama tarihsel olayların kronolojisiyle de paraleldir. Söz konusu katmanlar, Zeki Velidi Togan'ın, destanlardaki olayların kar yığınları gibi üst üste birikerek oluştuğu düşüncesini desteklemektedir. Öte yandan anlatıda öldürülen düşmanın kızının Kırgız olmasıyla düşman tarafın Kalmuk'tan Kırgız'a dönmesi, K3 metnini K1 ve K2 benzer metinlerine yaklaştırmaktadır. Ancak destanın ilerleyen epizotlarında düşmandan yine Kalmuk diye söz edildiği görülür, destanda sadece ağıt yakan kız, Kırgız'dır. Bu durum, K3'te diğer benzer metinlerden etkilenmeler olduğunu gösterir.

K1 ve K2'de olduğu gibi K3'te de Kırgız kızın ağıdı karşısında Kabanbay çok üzülür ve kızın haklarını gözetir. Diğer destanlarda da olduğu gibi K3'te de Şagalak adlı bahadır, kızın esir alındığını düşünerek onu öpmeye yanaşır, Kabanbay ise kızı esir almadıklarını belirtip Şagalak'a engel olur. Bu durum, Kabanbay'ın merhametli, vicdanlı ve sözünün eri biri olduğunu gösterir.

K3'te Kabanbay, kıza bir at verip yurduna yollar, kızın getirdiği akbaş deve ise Kabanbay'a kalır. Her görenin hayran kaldığı akbaş deveye Kabanbay'ın kardeşi Devletbay talip olur ve ağabeyinden kendisine vermesini ister ancak Kabanbay vermez. Bunun üzerine iki kardeşin arası açılır. Devletbay, yurdu terk edip Alaköl'deki Aşçısu'ya göç eder. Şınkoja ve Şagalak, Devletbay'ı getirmek için peşinden gitseler de onu ikna edemezler. Bunun üzerine Kabanbay da Sarıbel'e göçer. Tarihte ise Kabanbay'ın Devletbay adında bir kardeşi yoktur, kuzeni vardır. Kuzeni

ya da kardeşlerinden biriyle akbaş devenin ganimet edinmesi konusunda bir husumet yaşadığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla destandaki bu çatışmanın bir kurgudan ibaret olması mümkündür.

K3'te Kabanbay, Sarıbel'e göçtükten bir yıl sonra mesanesinin yırtılması sonucu hastalanıp yatağa düşer. Hastalandığının Argın ve Nayman kabilelerinde duyulması üzerine seksen sekiz yaşındaki Bukar Jırav, ziyaretine gelir. Devletbay'a gidip Kabanbay'ın hasta olduğunu haber vermesi için Şagalak'ı Kubas ata, Şinkoja'yı Börte ata bindirip gönderir. Tarihte de Bukar Jırav, Kabanbay'la yakın dosttur.

K3'te Kabanbay, Bukar'a günlerden ne olduğunu sorar. Bukar, günlerden pazar olduğunu söyler. Bunun üzerine Kabanbay, pazartesi günü öğle vakti öleceğini söyler ve Mekke'ye gömmelerini vasiyet eder (K3: 323-328):

- Erteñ tüste ötpëkpin,	“Yarın öğlen dünyadan göçeceğim,
Aqmoynaqqa qoyıñdar.	Akmoynak'a gömün.
Mekege süyegim ketpeytin,	Mekke'ye bedenim gidemedi,
Süyegim Meke ketpese,	Cesedim Mekke'ye gitmezse,
Joq bolğanı tilegim,	Yerine gelmez dileğim,
Ne boladı bul elim?!	Ne olacak bu halkım!

Kabanbay'ın öleceğine değil halkının sahipsiz kalacağına üzülmesinin, bir millî kahramandan beklenecek bir duyarlılık olduğu söylenebilir. Kabanbay'ın öleceği günü bilmesi onun halk arasında menkabevi bir şahsiyet kazandığını göstermektedir.

Devletbay, gelen habercilerden ağabeyinin ölüm döşeğinde olduğunu duyar duymaz hanımıyla birlikte yola çıkar ve Sarıbel'e varır. Kabanbay ile barışırlar. Kabanbay, akbaş deveyi Devletbay'a verir, bütün malını mülkünü, hanımını ve çocuklarını Devletbay'a emanet eder. K3, Kabanbay'ın bu vasiyetiyle sona erer.

Destanda tarihle doğrudan ilişkili parçaların sınırlı olduğu görülmektedir. Anlatımda olağanüstü unsurların olmaması, kişilerin ve mekânların gerçek hayattan alınmış olması bakımından destan, tarihî destan özelliklerini taşımaktadır.

3.4.2.4. “Qabanbay Batırdıñ Qissası (Şayahmet Käribayev Nusqası) / Kabanbay Batır Kıssası (Şayahmet Karibayev Nüshası)” (K4) destanının tarihle ilişkisi

K4'te destan, Nayman kabilesinin Ruslara tabi olduğu bilgisiyle başlamaktadır. Naymanlar, Orta Cüz'e mensup olan en büyük kabilelerden biridir. Orta Cüz, 1740'ta Rus egemenliğini kabul etmiştir. Bu bilgidan hareketle destanın 1740 tarihinden sonra meydana gelen olayları anlatacağı anlaşılmaktadır.

K4'te Argın ve Nayman başta olmak üzere bütün Kazakların Kabanbay'dan söz ettiği bilgisi tarihle örtüşmektedir. Kabanbay, sadece Orta Cüz arasında değil bütün Kazaklar arasında tanınan bir bahadırıdır.

K4'te Kırgızların Kabanbay'ın bir kabilesini yağmaladığı ve Kabanbay'ın bundan dolayı kahrolup kan kustuğu anlatılır. Destanda hangi kabile olduğu belirtilmemiştir.

K4'te Kabanbay, Kırgızlardan intikamını almaya karardır. Bunun üzerine Abılay Han başta olmak üzere diğer bahadırlar toplanıp ona yardıma gelirler. K4'te Kanjıgalı Bögenbay, Devletbay ve Berdikoja gelir. Kahraman da Ulu Cüz'ün Üysin kabilesinden Akşabdar'ı; kendi köyünden de Şagalak'ı aldırır. Bu bahadırların hepsi tarihsel şahsiyetlerdir.

Bahadırlar, bir aylık yolculuğun ardından güç bela Alatav'a ulaşırlar. Alatav'da düşmanla karşılaşmayı beklerler, aradan bir ay geçer. Bu sürede atlarını semirtirler ancak yiyecekleri azalır, yemek sıkıntısı baş gösterince K3'teki gibi Barak gitmek için izin ister. Kabanbay, sabretmesi gerektiğini söyleyerek izin vermez. K4'te de kahraman, komutan olarak kararlılığını ve azmini gösterir. Bu konuşmanın ardından kahramanın ak tuğu rüzgârsız havada dalgalanarak savaş vaktinin gelip çatıldığını haber verir. Böylece düşman birliklerinin yakınlarda olduğunu anlayan kahraman, hemen savaş için askerleri organize eder. Ak tuğun dalgalanarak haber vermesi, halk arasında Kabanbay'a menkabevi özellikler yüklendiğini göstermektedir.

K4'te Kırgızlarla Kazaklar karşı karşıya gelir. Teke tek vuruşma için Kırgızlardan Ateke Jırık adlı bir bahadır çıkar. Ateke'nin karşısına önce Bögenbay, sonra Kökjal Barak çıkar. Devletbay da Barak'a yardıma gelir ancak yine de Ateke'yi alt edemezler. En son karşısına Kabanbay, çıkar ve onu yere serer, Devletbay da gelip başını keser.

Tarihte de Kabanbay, Ateke Jırık adlı meşhur bir Kırgız'ı öldürür. 1766-68 yılları arasında Kabanbay, on yıldır Kırgızların elinde bulunan Jambıl ve Jetisu civarını geri almak için Kırgızlarla savaşmış, bu savaşlardan birinde Ateke Jırık'ı öldürmüştür. Destanda bu tarihî olayın destan geleneği bağlamında işlendiği görülür. Destanda, düşmana öldürücü darbeyi Devletbay'ın indirmesi detayı tarihle örtüşmemektedir.

K4'te Ateke Jırık'ın öldüğünü gören kızı, yanında akbaş deveyle gelip babasına ağıt yakar. Kızın ağıdında hayatta yapayalnız kaldığını vurguladığı dikkat çekmektedir (K4: 160-167):

Qara bir torqa kiygem joq,	Kara ipek bir kıyafetim yok,
Qara bir jorğa mingem joq.	Binecek bir kara atım yok.
Men jılamay, kim jılar,	Ben ağlamayayım da kimler ağlasın,
Artımda siñli, inim joq.	Ardımda kız ya da erkek kardeşim yok.
Sarı at minsem, tağa joq,	Sarı ata binsem nal yok,
Qaziyne kiysem, jağam joq.	Zırh giysem yakam yok.
Men jılamay, kim jılar,	Ben ağlamayayım da kimler ağlasın,
Süyener aldımda ağam joq.	Önümde dayanacağım ağam yok.

Tarihte Ateke'nin kızı olup olmadığı belli değildir ancak Karabek adında bir oğlu olduğu bilinmektedir. Destandaki kızın erkek kardeşi olmadığını söylemesi, tarihî gerçeklere uygun değildir. Destancının onun yalnızlığını vurgulamak üzere kurgulamasıdır.

K4'te Kabanbay, kızın hâline acır, onun hürriyetinin ve mülkünün gaspedilmesine izin vermez. Döktüğü gözyaşlarının vebalini yüklenmekten çekinir. Destanda Kabanbay'ın, düşmanlarına karşı ne kadar gözü kara ve acımasız olsa da sivil hayatında son derece merhametli ve vicdanlı olduğu anlatılmak istenmiştir. Bu anlayış, destancının ve dolayısıyla halkın Kabanbay'a bakış açısını yansıtmaktadır. Böylece kahraman, karakteriyle de topluma örnek biri olarak gösterilir.

K4'te kahraman, kızın ganimet olarak alınmasına izin vermez ancak kazanılan bir savaşın sonunda ganimet elde edilmesi gerekmektedir. Kabanbay, askerlerini ganimet için aşağıdaki kalabalığa yönlendirir. Gerçek hayatta da ganimet, askerlerin en büyük savaş motivasyonlarından biri sayılır. Destanda bu durumun göz ardı edilmemiş olması, destandaki tarihsel gerçekleri güçlendirmektedir.

K4'te Şagalak adlı bir bahadır, Ateke'nin kızını savaş esiri olarak alınan bir cariye olarak gördüğünden ona yanaşarak öpmeye kalkışır. Kabanbay, Şagalak'a engel olur. Kıza babasının cenazesini verip yurduna gönderir. Savaşlarda kazanan taraf, kaybeden tarafın malını mülkünü yağmalayarak ganimet elde eder. Bu ganimetlere siviller de dâhildir. Esir düşen kadınların cariye olarak görülmesi, Şagalak'ın davranışının temelindeki anlayışı yansıtmaktadır. Kabanbay'ın kızı koruyup haklarını gözetmesi, o günün şartlarında alışılmış bir tavır olmadığı gibi, yapılması gereken davranış gösteren iyi bir örnektir. Destancı, kahramanı bu anlamda bir rol model olarak sunmuştur.

K4'te Kabanbay, kızın yanında getirdiği akbaş deveyi ganimet olarak alır. Kahramanın kardeşi Devletbay, ağabeyinden bu deveyi kendisine vermesini ister. Destanda iki kardeşin diyalogu şu şekilde ifade edilir (K4: 219-226):

Däwletbay jetip keldi «ağam ğoy» dep,	Devletbay yetişip geldi “Ağabeyim ya” diye,
«Qırğızdı olja qılğan zaman ğoy» dep.	“Kırğız'ı ganimet yapma zamanı ya” diye.
Jetip kep ağasına erkeleydi:	Yetişip gelip ağabeyine nazlandı:
Ağeke, bir oljañdı alam ğoy, — dep.	“Ağabeyciğim, bir ganimetini alayım, ya”
— Däwletjan, söz dep tursıñ nesin aytıp,	diye. / “Devletjan, söz diye ne söyleyip
Ketpey me, bermey qoysam, köñiliñ duruyorsun,	/ Kırılmaz mı gönlün
qaytıp.	vermezsem.
Jetpistiñ jetewine jasım keldi,	Yaşım yetmiş yediye geldi,
Jüreyin öle-ölgenşe kosımdı artıp.	Ölünceye kadar malımı yükleyeyim.”

Kabanbay'ın akbaş deveyi vermek istememesinin temelinde dünya malına düşkünlüğünden ziyade, ölüme kendini yakın hisseden birinin, ardında hatırı sayılır bir miras bırakma kaygısı taşıdığı düşünülebilir. Çünkü bu deve sıradışı güzelliğiyle

herkesi kendine hayran bırakan çok özel bir hayvandır. Destanda akbaş deve şu şekilde tasvir edilmiştir (K4: 227-230):

Bası bar aqbas atan jılqı astawday,	Başı var akbaş devenin yılkı yemliğı gibi,
Közi bar tastan aqqan tas bastawday.	Gözü var taştan akan taş pınarı gibi.
Arası eki buttiñ el köşkendey,	Arası iki bacağının halk göçecek gibi,
Örkeşke on bes kisi mingeskendey.	Hörgücüne on beş kişi biner gibi.

Destandaki akbaş deve, olağanüstü bir varlık değildir. İhtişamlı, büyük ve benzersiz güzellikte olduğu tasvir edilirken mübalağa sanatından yararlanılmıştır. Destanda bu devenin “atan” olduğunun belirtilmesi; dört yaşını doldurmuş, kısırlaştırılmış erkek deve olduğu anlamına gelmektedir.

K4’te Kabanbay’ın deveyi kardeşine vermemesi üzerine kardeşinin yurdu terk edip Kızılsuv’a göçmesi, Kabanbay’ın hastalanmasının ardından geri dönüp onunla barışması epizotları tarihle örtüşmemektedir zira Kabanbay’ın Devletbay adında bir kardeşi yoktur. Kabanbay’ın kardeşi Esenaman ya da kuzeni Devletbay ile deveyi paylaşamamalarından kaynaklanan bir tartışma yaşandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Destanda bu epizotların destancılık geleneği bağlamında ortaya çıkmış doldurma parçalar olduğu düşünülebilir.

K4’te Kabanbay, kışı geçirmek üzere Sarıbel’e göçer ve orada mesanesinin yırtılması sonucu çok ağır hastalanır, artık ölüm döşegindedir. Bukar Jırav, ziyaretine gelir.

Bukar Jırav, 1693 doğumludur, destanda seksen sekiz yaşında olduğu belirtildiğine göre destanın 1781 yılında geçmesi gerekmektedir. Kabanbay’ın da daha önce yetmiş yedi yaşında olduğu, aradan bir yıl geçtiği ve yetmiş sekiz yaşına geldiği ifade edilir. Bukar Jırav’ın doğum tarihi 1693 olarak esas alındığında destanda Kabanbay’ın 1703’te doğduğu sonucu çıkmaktadır. Kabanbay Batır’ın doğum yılıyla ilgili bir fikir birliği yoktur. 1703-1781 yılları arasında yaşadığına dair bir görüş bulunur.

K4’te Kabanbay, Bukar’a pazartesi günü öleceğinin kendisine malum olduğunu söyler. Bu durum da Kabanbay’ın menkabevi şahsiyetine bir göndermedir.

K4'te Kabanbay'ın ağır hastalandığı ve artık ölümü beklediği bir anda Kara Emel yakasını Kırgızların kuşattığı haberi gelir. Kabanbay, adaklar adayıp dualar eder. Dualarının kabul olması sonucu gücünü kuvvetini toplar. Ak tuğu dalgalanıp uçarak şanırdan çıkar. Burada da Kabanbay'ın halk arasında evliya olarak kabul edildiği görülür.

Destan, Kabanbay'ın Şagalak'a Kubas atını nallayıp hazırlamasını söylemesiyle sona erer. Destanda olayların devamı verilmemiştir ancak ak tuğun dalgalanıp çıkması, Kabanbay'ın kudretli bir şekilde savaşa hazırlanması gibi hususlar onun mutlak bir zafer kazanacağını işaretleridir. Tarihte de Kabanbay, ölüm döşğinde iken kendisinden intikam almaya gelen Karabek'i öldürmüş ve bu son zaferinin ardından hayata gözlerini yummuştur. Destancının herhangi bir sebepten icrayı yarım bıraktığı ya da kahramanın akıllarda savaşmaya hazır güçlü kuvvetli bir bahadır olarak kalmasını istediği için anlatıyı sonlandırdığı düşünülebilir.

3.4.2.5. “Qabanbay Batır Qissası (Tüsiphan Magziyev Nusqası) / ‘Kabanbay Batır Kıssası (Tüsiphan Magziyev Nüşası) (K5) destanının tarihle ilişkisi

K5, Kabanbay'ın Kazak-Kalmuk savaşları zamanında yiğitliğinin tüm yurda yayıldığı bilgisiyle başlamaktadır. Bu bilgi, tarihî gerçeklerle örtüşür.

K5'teki Kabanbay'ın Nayman'ın bir kabilesi olan Karakerey'in Bayjigit uruğundan olduğu bilgisi tarihî açıdan doğrudur. Bayjigit kabilesinin Hızır'ın yardımıyla bahtlı olduğu belirtilir. Tarihte de Bayjigit uruğundan bazı kimseler evliya olarak görülür, bu uruğun toplumda saygınlığı vardır.

K5'te Kabanbay'ın Kazaklara geniş topraklar kazandırdığı belirtilir. Tarihte de Kabanbay'ın, Kazak topraklarının düşmanların istilasından temizlenmesine büyük hizmetleri olmuştur.

K5'te Kabanbay'ın on üç yaşında düşmana karşı savaştığı anlatılır. Tarihte de Kabanbay'ın küçük yaşlarda kahramanlık gösterdiğine dair çeşitli görüşler vardır. Bir görüşe göre on iki yaşında iken yaban domuzu öldürdüğü için Kaban adını almıştır. Bir başka görüşe göre Kalmukların öldürdüğü ağabeyi Esenbay'ın intikamını aldığı anda henüz on altı yaşındadır ve evine dönerken yolda karşısına çıkan bir yaban domuzunu öldürerek Kaban adını almıştır. Tarihî kaynaklar, Kabanbay'ın küçük yaşlarda kahramanlıklar göstererek kendini ispat ettiği noktasında birleşir.

K5'te; Kalmukların, Kabanbay'ın seferde olduğu sırada bir kabilesini yağmalaması üzerine onun intikam yemini ettiği, Abılay Han ve diğer bahadırların da ona yardım etmek için koşup geldiği ve hepsinin toplanıp Alaköl'e gittiği anlatılır. Kabanbay'ın seferine katılanlar arasında akınlar (ozan), pehlivanlar ve şeşenler (hatip) de vardır.

K5'te de diğer metinlerde olduğu gibi yolculuk bir ay sürer, Alaköl'de bir ay kalırlar, yiyecekleri tükendiği için beş gün kadar aç kalırlar. Barak Batır, zorlu şartlara dayanamayıp dönmek için izin ister ancak Kabanbay izin vermez. Kabanbay'ın ak tuğu rüzgârsız havada dalgalanınca düşmanların yaklaştığı ve savaşı başlayacağı anlaşılır.

K5'te teke tek vuruşmaya Ateke Batır çıkar. Tarihte Ateke Batır, Kalmuk değil Kırgız'dır. Destanda Ateke'nin karşısına sırasıyla Kökjal Barak ve Devletbay çıkar, onlar yenemeyince Kabanbay çıkar ve Ateke ağır yaralanır. Destandaki bu savaş sahnesinde Ateke'nin ölüp ölmediği belli değildir, sonradan ağır yaralı kurtulup iyileştiği anlaşılır. Tarihte ise Kabanbay, Ateke'yi savaşta öldürmüştür.

K5'te de diğer metinlerde olduğu gibi Ateke'nin kızı Kabiye, akbaş deveyle gelip ağıt yakar. Kabanbay, kızın hâline üzülüp onun haklarını gözetir. Şagalak, kızın esir alındığını düşünüp öpmeye yanaşır, Kabanbay, ona engel olur, kıza babasını verip yurduna gönderir, devesini ganimet edinir.

Devletbay, Kabanbay'dan akbaş deveyi ister, Kabanbay vermeyince küser, yurdu terk edip Aşçısuu'a göçer. Destandaki bu epizotun tarihle ilişkisi bulunmamaktadır.

Aşçısuu, metindeki diğer coğrafi yerler gibi hayali değil gerçek bir mekândır.

K5'te Kabanbay, seksen iki yaşında olduğunu söyler ancak tarihî kaynaklarda Kabanbay'ın yetmiş sekiz yaşında öldüğü belirtilmektedir.

K5'te Kabanbay, Sarıbel'e göçer. Tarihte de Sarıbel'de yaşadığı, mezarının da Sarıbel'de olduğu ifade edilir.

K5'te de diğer metinlerde olduğu gibi Kabanbay, Sarıbel'e gittikten sonra hastalanır. Ziyaretine Bukar Jırav gelir. Devletbay'a haber gönderip Kabanbay'ın hasta olduğu bildirilir, Devletbay geri döner ve iki kardeş barışır. Kabanbay'ın Devletbay diye bir kardeşi olmadığından daha önce de söz edilmiştir.

Ateke, Kabanbay'ın ölüm döşeginde olduğunu casusları aracılığıyla duyar ve intikam almaya gelir. Kabanbay, dualar edip adaklar adayarak eski gücünü toplar ve Ateke ile savaşır onu öldürür. Daha sonra kendisi de fenalaşır ve hayatını kaybeder. Tarihte ise Kabanbay, Ateke'nin oğlu Karabek'i öldürerek son kahramanlığını gösterir ve bu zaferden sonra attan düşerek hayatını kaybeder.

K5'te Bukar Jıray, Kabanbay'ın yerine kabilenin başına Devletbay'ın geçmesi gerektiğini söyler. Destan, Devletbay'ın kabilenin yeni lideri olduğu bilgisiyle sona erer.

3.4.2.6. “Qabanbay Tuwralı Jır / Kabanbay Konulu Destan” (K6) destanının tarihle ilişkisi

Destan, Kalmuklarla Kazakların düşman oldukları geçmiş zamanlarda Kabanbay'ın Kalmukları yendiği ve Kalmukların çaresiz kaldığı bilgisiyle başlamaktadır. Destana göre Kalmukların Kazaklara saldırımları üzerine Kabanbay hücumu kalkıp onları kovalar. Halk için çalışıp mücadele eden Kabanbay'ın adı üç cüze uran olur. Bir sözüyle emrindeki askerlerin toplanıp düşmana karşı savaştığı belirtilir. Üç cüze uran olması dışındaki bilgiler, tarihî gerçeklerle örtüşür.

K6'da Kalmuklar, Kabanbay'ın yurdunu yağmalar. Kahraman, bu duruma çok üzülüp intikam almak ister. Bu haber, Orta Cüz'ün tamamına yayılır. Haberi alan bahadırlar yola çıkıp Kabanbay'ın yanına gelirler.

Diğer destanlarda olduğu gibi K6'da da gerçekte yaşamış bahadırların adları geçmektedir: Togas, Kosay, Devletbay, Boranbay, Berdikoja, Kazıbek, Kökjal Barak, Janibek, Matay, Şınkoja, Sarısuvaş, Baymurat, Bostan, Kasabay, Bukar Jıray. Berdikoja ve Sarısuvaş Ulu Cüz'den çıkıp gelirler, diğerleri Orta Cüz'dendir. Küçük Cüz'e mensup bahadırların adları geçmemektedir. İlerlemiş yaşına rağmen Bukar Jıray'ın da savaşmaya gelmesi dikkat çekicidir. Bu şahsiyetlerin yanı sıra Abılay Han da Kabanbay'ın intikamını almasına yardım etmek için gelir. Bu bilgiler, tarihsel gerçeklere aykırı değildir. K6'daki Kalmuk yağmasının ve kahramanın düzenlediği intikam seferinin hangi yılda gerçekleştiği kesin olarak verilmediği için tarihî açıdan belli bir olayla ilişkili olup olmadığı bilinmemektedir.

K6'da bahadırların toplanıp geldiğini duyan Kalmuklar, korkup kaçarlar. Kabanbay, çok öfkelenir ancak geri dönmeye hiç niyeti yoktur. Kazaklar, yolculuğa

devam ederler. Kalmuklardan beş-altı atlıyı sağ ele geçirip konuşurarak Kazak yurduna saldıran komutanın Kongıdır Jırık olduğunu öğrenirler. Bunun üzerine Kongıdır Jırık'ın etrafını kuşatıp savaşa çağırırlar. Tarihsel açıdan Kalmuklarda Kongıdır Jırık adında bir komutanın gerçekten yaşayıp yaşamadığı tespit edilememiştir.

K6'da Kazak-Kalmuk savaşı teke tek vuruşmayla başlar. Kalmuklardan iri cüsseli bir bahadırın karşısına Bukar Jıray'ın yönlendirmesiyle Barak Batır çıkar. Bukar'ın Barak'a taktik verdiği görülür (K6: 193-196):

Buqar turıp Baraqq: «Bar!, — dep ayttı, Bukar kalkıp Barak'a: “Git!” diye söyledi,
Bögelip toqtap qalğan ar, dep ayttı. Tereddüt edip durup kalan ar, diye söyledi.
Añğaldaw, alañğasar körinedi, Dalgın, savruk görünüyor,
Nayzamen işin tüyrep jar», — dep ayttı. Mızrak ile vurup içini yar.” diye söyledi.

Barak, düşmana korkusuzca atılır ve zorlu bir mücadelenin ardından yere serer. Bu başarısından dolayı Abılay'ın Barak'ı ödüllendirdiği görülür (K6: 209-212):

Qalmaq şuwlap tögipti közden jasın, Kalmuk bağırarak dökmüş gözden yaşını,
Qarğıp tüsip qalmaqtıñ kesti basın. Atlayıp inip Kalmuk'un kesti başını.
At saymanın tastamay alıp kelgen, Atın teçizatını bırakmadan alıp gelen,
Baraqq berdi Abılay ıqlasın. Barak'a verdi Abılay himmetini.

Abılay'ın savaşta kahramanlık gösteren bahadırını taltif etmesi destandaki realist unsurları arttırmaktadır.

Barak'tan sonra Kabanbay, gayrete gelir. Kahramanın ak tuğu rüzgârsız havada dalganır. Ak tuğun dalgalanması kahramanın zafere ulaşacağını simgelemektedir. Bu durum, Kabanbay'ın hayatının halk arasında menkabevi nitelikler kazandığını ve dolayısıyla destanın tarihî destandan kahramanlık destanına dönüşmeye başladığını göstermektedir.

K6'da Barak'ın bahadırlarını öldürmesi üzerine Kalmukların, ağıt olarak borazan çalmaları, destanda Kalmuk kültürüne ait unsurların yer aldığının, destancının bu kültürü de tanıyıp destanında aksettirdiğinin göstergesidir.

K6’da Kalmuklardan Aspan Kart meydana çıkar. Kazaklardan Kasabay, Boranbay ile Şinkoja bahadırlar, Aspan Kart’ın karşısına çıkmak için birbirleriyle yarışır. Destanda sadece Kabanbay değil diğer Kazak bahadırların da cesaret ve yiğitlikle öne çıkmaları, yeni nesillerin tarihteki şahsiyetlerin zaferlerinden ilham almaları hususunda önem arz etmektedir.

K6’da Aspan Kart’ın da yenilmesinin üzerine Kongıdır öfkelenip meydana kendisi çıkmaya karar verir çünkü er sırası üçe kadardır ve üçüncüde de yenilirse savaşı kaybedeceklerdir (K6: 229-232):

Aşuwanıp Qoñğıdırdıñ özi şıqtı,	Öfkelenip Kongıdır’ın kendisi çıktı,
Jan-jaqqa atı şığıp bolğan mıqtı.	Her tarafa adı yayılmış olan güçlü.
«Er kezegi üške deyin» degeni ras,	“Er sırası üçe kadar” dediği doğru,
Soğıstıñ şartın oylap sırın uqtı.	Savaşın şartını düşünüp sırrı kavradı.

Destanda teke tek vuruşmanın kuralı ve savaşın seyrine etkisi anlatılarak zamanın savaş usûlü ve kuralları hakkında bilgi verilmesi, tarihyazımında değerlendirilebilecek tarihsel bir veri sunmaktadır.

K6’da Kongıdır’ın meydana çıkması, Kazak tarafında da bir tedirginlik yaratır ve karşısına Kabanbay’ın çıkmasının uygun olacağı düşünülür. Bu esnada Kabanbay’ın ak tuğu rüzgâr olmamasına rağmen tekrar dalgalanır.

Destanda bütün Kazak bahadırlarının yiğitliğine vurgu yapılmıştır ancak destancılık geleneğinde destanın ana kahramanı olan Kabanbay’ın öne çıkarılması gerekmektedir. Destancı da daha güçlü rakibe karşı daha güçlü kahraman denklemi kurarak anlatıdaki heyecan ve aksiyonun dozunu yükseltir. Nitekim kıran kırana bir vuruşma gerçekleşir ve Kabanbay, Kongıdır’ı öldürmeyi başarır.

K6’da da diğer destanlarda olduğu gibi öldürülen düşmanın kızı ağıt yakmaya gelir, yanında yedeklediği akbaş devesi vardır. Kabanbay, kıza kıyamaz ve onun haklarını korur, babasının naaşını vererek onu yurduna gönderir. Bu noktada Kalmuk halkına zarar vermemesi için askerlerini uyarır. Kalmukları da artık kendilerine bulaşmamaları konusunda ikaz ederek onlarla bir antlaşma yapar (K6: 303-316):

— Süyegin berdim, äkeñdi al, “Cesedini verdim, babanı al,

Şuwlamasın kempir-şal.	Feryat etmesin kocakarı-ihtiyar.
Qalğanıña tiymeymin,	Kalanına dokunmuyorum,
Jaqsı tıñlap, qulaq sal.	İyi dinleyip kulak ver.
Qız benen tiyme halıqqa,	Kız ile halka dokunma,
Senderge jeter basqa mal.	Sizlere yeter başka mal.
Qoñğırdıñ jılqısın	Kongır'ın yilkısını
Toyğanıñşa aydap al.	Dilediğince sürüp al.
Biz toqtap endi turamız,	Biz duruyoruz şimdi,
Qaytadan moyın buramız.	Tekrardan yüz çeviriyoruz.
Qazaqqa qayta soqtıqsañ,	Kazak'a tekrar ilişirsen,
Biriñdi qoymay qıramız.	Birinizi bırakmadan kırarız.
El aşuwanıp, erdi öltirmes	Halk öfkelenip eri öldürmez
Degendey toqtam qılamız.	Dediğim gibi antlaşma yaparız.”

Kabanbay'ın merhametli yaklaşımı Kalmuklar tarafından memnuniyetle karşılanır (K6: 317-322):

Qalmaqtar şuwap jıladı,	Kalmuklar bağıra çağıra ağlar,
Toqtamğa osı unadı.	Bu antlaşmayı beğenir.
Soqtıqpasqa qazaqqa,	İlişmemeye Kazak'a,
Osınday toqtam qıladı.	Böylece antlaşma yapar.
Kegin alıp qalmaqtan,	Öcünü alıp Kalmuk'tan,
Qazaqtıñ köñili tınadı.	Kazak'ın gönlü ferahlar.

Böylece Kazaklar, öçlerini aldıkları için rahatlarlarken Kalmuklar da ağır şartlara maruz kalmadıkları için memnun olurlar.

K6'da Kabanbay, bahadırlardan akbaş deveyi kendisine bırakmalarını ister (K6: 331-338):

— Batırlar jılqı aydadiñ, “Bahadırlar, yıldı sürdün,
Qoñğıdırdı jayğadiñ. Kongıdır’ı öldürdün.
Bäriñ dağı jaraysıñ, Hepinize de aferin,
Soğıstan biriñ taymadıñ. Savaşın birinden bile kaçmadın.

Tatuw qıp qızdın äkelgen Çekip kızın getirdiği
Kördiñder göy taylağın, Gördünüz ya taylağını,
Razımısıñ bäriñ de, Razı mısınız hepiniz de,
Taylaqtı mağan bayladıñ. Taylağı bana bağlayın.

K6’da akbaş devenin taylak olduğu belirtilir. Taylak, devenin iki yaşındaki hâline verilen bir addır.

Kahramanın ganimet edinirken herkesin rızasını gözetmesi dikkat çekicidir. Öte yandan Kabanbay, Abılay’dan ganimetleri bölüştürmesini ister. Destanda Abılay’ın ganimetleri bölüştürmesi, tarihsel gerçeğe uygun görülebilir.

Destanda Kabanbay’ın savaşmayı organize eden biri olduğu açıktır ancak savaş esnasında Kazakları kimin komuta ettiğine dair bir bilgi yoktur. Teke tek mücadeleye bahadırlar gönüllülük esasıyla çıkarlar. Sadece bir kez Bukar Jırav’ın bir yönlendirmede bulunduğu görülür. Hâlbuki Abılay Han da oradadır ve bütün ordunun başkomutanı odur, bahadırlar yalnızca kendi tümenlerinden sorumludur. Destanda kahramanın önde olması için emir komuta zincirine dikkat edilmediği söylenebilir.

K6’da Abılay, ganimetleri paylaşır ve Kabanbay’ın isteğini makul görür (K6: 341-348):

Abılay sonda: «Jön, dedi, Abılay orada: “Doğru” dedi,
Oljanı bölgen men, dedi. “Ganimeti bölen benim.” dedi.
Men körgende dünyeye Benim gördüğüm, dünyaya
Munday tüye kelmedi. Bunun gibi deve gelmedi.
Ölgeniñşe qosındı art, Ölünceye kadar yükünü yükle,

Talasa qoymas el, dedi. Yağmalarsa bırakmaz halk.” dedi.

Äli de sizdiñ oljañız, “İşte sizin ganimetiniz,

Men bayqasam kem», — dedi. Ben dikkat etsem az” dedi.

Abılay’ın yaptığı paylaşımı adaletsiz bulan Bukar Jırav, itiraz eder. Abılay’ın Kongıdır’ın atını kendisine almasını sert bir dille eleştirir (K6: 349-355):

— Razı emespin men, — dedi, “Razı değilim ben” dedi,

Töresinip otırıp, Bölüşdürürken,

Teñgermeysiñ pendeni. Denk tutmuyorsun bendeyi.

Şın aytıp köterelik köñil tatıp, Hakikati söyleyip gönlü rahatlatalım,

Bilemin Abılaydıñ töre zatın. Bilirim Abılay’ın töre zatını.

Usınbay ülken-kişi joldastarğa, Vermeden büyük-küçük yoldaşlara,

Özi alğan Qoñğıdırdıñ mingen Kendi almış Kongıdır’ın bindiği atın.

Abılay’ın Bukar Jırav’a oldukça sakin ve yumuşak bir tonda cevap vermesi dikkat çekicidir (K6: 355-359):

Abılay ayttı: «Buqar-aw, qalay ayttıñ, Abılay söyledi: “Ah Bukar, nasıl söyledin,

Biylikti menen burın talay ayttıñ. Hükmü benden önce çok söyledin.

Bul jerde pälen derlik jumıs emes, Burada denilecek iş değil,

Qızığıp läpsiñe qaray ayttıñ». Kapılıp nefsine göre söyledin.”

Abılay’ın alttan alan tavrı, Bukar Jırav’ın yatışmasını sağlamaz. Bukar, Abılay’ı geçmişte Töle Biy’e çobanlık ettiği günler üzerinden küçümseyip aşağılar (K6: 360-374):

Buqar ayttı: «Abılay, Bukar söyledi: “Abılay,

Jöniñdi aytsı kim ediñ, Doğruyu söyle kim idin,

Qalmaq şawıp jüdediñ.	Kalmuk saldırınca süzüldün.
Töle biydiñ üyinde	Töle Biy'in evinde
Malın baqqan qul ediñ.	Hayvan bakan kul idin.
Köterip halıq han saylap,	Kaldırıp halk han seçip,
Sonda biraz üdediñ.	O zaman biraz toplandın.
Köñiliñdi köterme,	Kibirlenme,
Adamnıñ sen de biri ediñ.	Adamın sen de biri idin.
Körsetip sen de qarañdı,	Gösterip sen de zoru,
İlesip köpke jür ediñ.	Takılıp çoğunluğa yürürdün.
Eliñdi qalmaq şapqanda,	Yurdunu Kalmuk yağmalayınca
Ölmeý qalğan tiri ediñ.	Ölmeden hayatta kalmıştın.
Qabanbaydan sen qaşan,	Kabanbay'dan sen ne zaman,
Burın jawğa nayza tirediñ».	Önce düşmana mızrak sapladın!"

Bukar Jıraw'ın Abılay'ı eleştirip küçümseyici konuşması karşısında hanın karşı gelmemesi, jırawların toplumdaki ağırlığını gösteren önemli bir veridir.

Kazıbek'in araya girip birlik-beraberlik vurgusu yapması ortamın yumuşamasını sağlar (K6: 376-394):

Qaz dawıstı Kazıbek:	Kaz sesli Kazıbek:
— Jaqsı bolar teginde,	“İyi olacak belki,
Aytqan sözdiñ azı dep,	Söylenen sözün azı diye,
Jolımız bop qayıp ek,	Yolumuz olduğundan dönmüştük,
Jawğa ketpey namıs kek.	Düşmana gitmeden namus öç.
Qalay alsañ jetedi,	Nasıl alsan yeter,
Osı jolı tabıs köp.	Bu defa kazanç çok.
Bayqap tursam mınaw söz,	Dikkat etsem bu söze,

Senderge emes ılayıq.	Sizlere değil layık.
Ala bolmay özimiz,	Alamadan kendimiz,
Bereke-birlik qılayıq.	Bereket, birlik olalım.
Öz malımdı buyırt dep,	Kendi malımı bahşet, diye,
Bir Alladan surayıq.	Bir Allah'tan isteyelim.
Ökpelespey tatuw bop,	Öfkelenmeden tatlı dille,
El bolıp bastı qurayıq.	Millet olup birleşelim.
Bäriñdi halıq aytadı	Hepsini halk söyler
Ilğıy asıl qurış dep.	Daima değerli çelik diye.
Men aytpasam sizderge,	Ben söylemesem sizlere,
Kim aytar munıñ burıs dep.	Kim söyleyecek bu yanlış diye.”

Kazıbek, biy unvanına sahip bir bahadırdır. Biyler, Kazak toplumunda hâkim, kadı görevlerinde bulunan, itibarlı kimselerdir. Bu tartışmada onun hakemliğinin halkın gözünde büyük bir önemi vardır. Nitekim bahadırlar ona hak verirler, ardından Kabanbay herkesin razı olacağı bir paylaşım yapar. Böylece savaşın sonunda ganimetin bölüştürülmesinde çıkan anlaşmazlık tatlıya bağlanır. Destandaki bu tartışma detayından tarihte söz edilmemektedir.

Kabanbay, bahadırlarla vedalaşıp evine döner.

K6'da Aşçısuv, Esil Nura ve Sarıbel'in Kabanbay'ın mekânları olarak belirtilmesi tarihsel açıdan uygundur.

K6'da Kabanbay, bu savaşta çok zorlandığı için evine gittikten sonra hastalanır. Kalmuklar onun hastalandığını duyar ve intikam almak için uygun zaman olduğunu düşünüp beş yüz askerle yağmaya gelirler.

Şagalak, Kabanbay'a Kalmukların yaklaştığını, başlarında da Kongıdır'ın oğlu Kojıgır'ın olduğunu haber verir. Kabanbay, adaklar adayıp dualar eder. Bu esnada Şınkoja ve Boranbay, Kabanbay'a destek olmaya gelirler. Kabanbay, eski sağlıklı günlerindeki gücüne kavuşmuş bir şekilde ak tuğunu alarak düşmana hücum eder. Kojıgır'ı yere çarpar, Boranbay ve Şınkoja da onu gelip öldürürler. Kabanbay,

yağmaya gelen Kalmuk askerlerine de hücumla kalker, düşmanların çoğu çareyi kaçmakta bulur. Böylece kahramanın köyü düşmanlardan temizlenir fakat hastalığı tekrar baş gösterir.

Kabanbay'ın hastalandığını duyan Bukar Jıray gelir, iyileşmesi için adaklar adar, dualar eder. Kabanbay, amansız hastalığın Allah'tan geldiğini ve kaderine razı olduğunu söyler. Ağzı imanlı gitmesi için mollaları çağırır. Milletine birlik olmaları yönünde mesajlar vererek hayata gözlerini yumar.

K6'da Kalmuklardan Kongıdır'ın oğlu Kojıgır'ın intikam almaya gelmesi, Kabanbay'ın ölüm döşğinde olsa da kalkıp onunla savaşması ve zafere ulaşması, tarihteki Kabanbay'ın Kırgız bahadır Ateke'nin oğlu Karabek'le mücadelesini hatırlatmaktadır. Tarihte gerçekleşen bu olayın destanda değişime uğradığı ve bu değişimlerin genel olarak realist anlatım tarzından uzaklaşmadan verildiği görülmektedir. K6'nın diğer destanlarla benzer metin özelliği gösterdiği açıktır.

Destanın sonunda destancı, destanını tarih kitaplarından okuduklarına dayandığını ifade ederek dinleyicileri anlattıklarının gerçek olduğuna inandırmak istemiştir (K6: 610-613):

Uranın uruwlardıñ atap kettim,	Uranını kabilelerinin andım,
Aruwağı batırlardıñ, öziñ qolda.	Ruhunu bahadırların kendin kolla.
Eskilikti tariyhtardan jıynap tawıp,	Geçmiş tarihlerden toplayıp okuyup,
Öleñ qıp jırlap berdi Qıdırmolda.	Şiir yapıp söyleyiverdi Kıdırmolda.

3.4.2.7. “Er Qabanbay / Er Kabanbay” (K7) destanının tarihle ilişkisi

K7'de olay örgüsü, Kabanbay'ın bir gün düşmana karşı savaşmak istemesi üzerine bahadırların ona destek olmaya gelmesiyle başlamaktadır. Destanda Kabanbay'ın düşmana karşı savaşmasını gerektirecek sebep belirtilmemiştir. Bu düşmanın Kırgızlar olduğu destanın ilerleyen kısımlarında anlaşılır.

K7'de sefere çıkmak üzere toplandığı belirtilen bahadırlardan Berdikoja, Ulu Cüz'ün Şanıskılı kabilesine; Jantay ve Kökjal Barak, Orta Cüz'ün Nayman kabilesine; Kanjıgalı Kart Bögenbay ve Janibek ise Orta Cüz'ün Argın kabilesine mensuptur. Küçük Cüz'den bahadırların destanda yer almadığı görülür.

K7’de adı geçen bahadırlar, diğer destanlardan daha azdır ancak metinde altı yüz kişinin toplandığı belirtilir.

Altı yüz kişilik Kazak ordusunun yola çıkıp bir su kenarında atlarını dinlendirdikleri sırada Kabanbay’ın ak tuğu rüzgârsız, sakin bir havada dalgalanmaya başlamasıyla savaşın başlayacağı anlaşılır. Ak tuğun dalgalanması sembolüne diğer metinlerde de rastlanmıştır.

Kırgız askerlerinin gelmesiyle savaş, teke tek mücadeleyle başlar. Kırgız bahadırın karşısına Jantay ve ardından Bögenbay çıkar ancak yenemezler. En son Kabanbay çıkar ve Kırgız’ı öldürür. Bu esnada Kabanbay’ın yetmiş yedi yaşında olduğu belirtilir. Buna göre destandaki bu savaşın 1768-69 yıllarında gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

Ölen Kırgız’ın kızı bir akbaş deveyle gelip babasına ağıt yakar. Kırgız kızın ağıdındaki “Atiyim” nidasından ölen Kırgız’ın Ateke olduğunun anlaşılması dışında destanda bu Kırgız’ın adı geçmemektedir. Tarihte Kabanbay’ın Ateke’yi öldürdüğü savaş, 1766-68 yılları arasında meydana geldiğine göre bu Kırgız’ın Ateke Jırık olduğu düşünülebilir.

K7’de de diğer benzer metinlerde olduğu gibi Kabanbay’ın, kıza babasının cenazesini verip yurduna göndermesi, Devletbay’ın ağabeyi Kabanbay’dan kızın getirdiği akbaş deveyi istemesi, Kabanbay’ın vermemesi ve iki kardeşin küsmesi, Devletbay’ın yurdu terk etmesi, Kabanbay’ın amansız hastalığa tutulması, Devletbay’ın yurda dönmesi ve ağabeyi ile barışması anlatılır. Kabanbay’ın Devletbay adında bir kardeşi olması ve kardeşiyle deve yüzünden çatışması gibi hususlar, tarihsel gerçeklerle örtüşmemektedir.

K7’de kahramanın hasta olduğunu duyan Ateke Jırık, bin kişilik bir orduyla Kabanbay’ın yurdunu yağmalamaya gelir. Kabanbay dualar edip adaklar adayarak eski gücüne kavuşur ve Ateke’yi öldürür. Daha sonra yorgun düşerek kardeşi Devletbay’ın kollarında son nefesini verir. Sözlü anlatıda tarihsel olayların iç içe geçtiği ve birbirine mal edildiği görülmektedir. Kabanbay, son kahramanlığını gösterdiği mücadelede Ateke’nin oğlunu öldürmüştür. Son kahramanlık olarak Ateke Jırık’ı öldürdüğü bilgisi tarihsel olaylarla bağdaşmamaktadır. Destanda kahramanın öldürdüğü iki Kırgız’ın da Ateke olarak geçmesi, anlatıdaki tutarlılığa da aykırı bir durum oluşturmaktadır.

3.4.2.8. “Er Qabanbay- Säken Bayırbekov Nusqası / Er Kabanbay- Saken Bayırbekov Nüshası” (K8) destanının tarihle ilişkisi

K8, Naymanların Rus egemenliğini kabul ettiği zamanlardan söz etmektedir. Nayman, Orta Cüz’ün bir kabilesidir. Orta Cüz, 1740’ta Rus hâkimiyetini hâkim ettiğinden, destanda 18. yüzyıldaki olaylardan söz edileceği anlaşılmaktadır.

K8’de Kırgızların Karateke’yi yağmalaması üzerine Kabanbay’ın çok üzüldüğü ve intikam hırsıyla dolduğu, bunu duyan bahadırların hepsinin ona destek olmaya geldiği anlatılır. Kanjıgalı Bögenbay, Boranbay, Janibek, Babay, Kökjal Barak, Togas, Kosay, Devletbay koşup gelirler. Kabanbay, Akşabdar ile Şagalak’ı da evlerinden aldırır. Bahadırlar, Kırgızlarla savaşmak için Alatav’a giderler, orada bir ay kalırlar. Yiyeceklerinin tükenmesi üzerine Barak, geri dönmek ister ancak Kabanbay sabırlı olması gerektiğini söyleyerek izin vermez.

Kırgızların gelmesiyle savaş başlar. Teke tek vuruşmada Kırgız bahadırının karşısına Bögenbay ve ardından Kökjal Barak çıkar ancak yenemezler. Kabanbay yener, Devletbay da öldürür. Kırgız’ın kızı yanında akbaş deveyle gelip ağıt yakar.

Kabanbay, kıza acır ve onu esir almaz, babasının naaşını verip yurduna gönderir. Kabanbay, kızın yanında getirdiği akbaş deveyi ganimet alır, kardeşi Devletbay, deveyi kendisine vermesini ister. Kabanbay, deveyi vermeyince iki kardeşin arası açılır. Devletbay, yurdu terk ederek Aşçısuv’a göçer. Kabanbay da Saribel’e göçer, orada çok ağır hastalanır. Hastalandığını duyan Bukar Jırav gelir. Kabanbay’ın iyileşmesi için adaklar adadığını söyler. Kabanbay, Bukar’a pazartesi günü öleceğini söyler. Bukar, Şınkoja ve Şagalak’ı Devletbay’ı geri getirmeleri için görevlendirir. Devletbay, ağabeyinin hastalandığını duyunca gelir. Böylece barışırlar. Kabanbay’ın amansız hastalığa yakalandığını duyan Sadır, bin kişiyle Kabanbay’ın köyünü yağmalamaya gelir. Bunun üzerine Kabanbay adaklar adayıp dualar ederek gücüne kavuşur ve Sadır’ı yener ancak henüz on altı yaşında olduğu için onu öldürmeye kıyamaz, Sadır’ı Abılay Han öldürür. Kabanbay, kalan Kırgız askerlerinin beş yüz kadarını alt eder, diğerleri de kaçar. Düşmandan öcünü aldıktan sonra bütün gücü tükenen Kabanbay, kardeşine seslenir ve kendisini eve götürmesini söyler. Kabanbay’ın, evine gittikten sonra söylediği vasiyetle destan sona erer.

K8, önceki destanlarla benzer metin özelliği gösterir. Tarihte Kabanbay’ın Kırgızlarla yaptığı savaşta Ateke’yi; hayatını kaybetmeden az önce de Ateke’nin oğlu

Karabek'i öldürmesi olaylarının toplumsal bellekte derin etkiler yarattığı görülmektedir. K8'de de olay örgüsü, bu olayların yansımalarından oluşmaktadır.

3.4.2.9. “Qarakerey Qabanbay Batır / Karakerey Kabanbay Batır” (K9) destanının tarihle ilişkisi

K9, Kabanbay ile Kırgız Amanalı'nın birbirine düşman olduğu, Amanalı'nın Kabanbay'ın bir köyünü yağmaladığı bilgisiyle başlar. Kabanbay, intikam almaya kararlıdır. Kazak bahadırlar, ona destek olmak için toplanır. Destanda şu bahadırların adları geçmektedir: Kanjıgalı Bögenbay, Kökjal Barak, Janibek, Bukar Jırav, Şinkoja, Devletbay, Akşabdar, Şagalak. Bu bahadırların hepsi tarihsel şahsiyetlerdir. Bahadırlar, kaçan Kırgızların peşinden Alatav'a yönelirler.

Alatav, daha önce de belirtildiği gibi Tanrı Dağlarını oluşturan sıradağlardan biridir. Alatav, Kazak ve Kırgızların arasında doğal bir sınır oluşturur. Destanda belirtilen Alatav adı ve onun işaret ettiği bölgeler gerçeğe uygundur.

Alatav'a bir ayda ulaşılması, orada bir ay kalmaları, Barak'ın dönmek isteyip de Kabanbay'ın ona izin vermemesi, Kabanbay'ın ak tuğunun rüzgârsız havada kendiliğinden dalgalanması ve Kırgızlarla savaşın başlaması şeklindeki epizotlar, diğer benzer metinlerde ele alınmıştır.

K9'da diğer metinlerden farklı olarak Amanalı, kardeşiyle Buyrakök adlı bir deve yüzünden tartıştığı için göçerken Kabanbay'la karşılaşır ve savaşmak zorunda kalır.

Amanalı'nın karşısına sırasıyla Kökjarlı Barak Batır, Bukar, Berdikoja, Devletbay çıkar. Hiçbiri yenemeyince Kabanbay yönelir ve Amanalı'yı öldürür. Amanalı'nın oğlu yoktur, kızı bir deveyi yedekleyip gelerek babasına ağıt yakar. Kabanbay, kızın ağısından çok etkilendiği için kızı serbest bırakır, Şagalak'ın ona yanaşmasına engel olur ve kızı babasının cenazesini vererek yurduna gönderir.

Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, ağabeyinden kızdan kalan deveyi kendisine vermesini ister ancak kahraman, bunu kabul etmeyince araları bozulur ve Devletbay, yurdu terk eder. Bu epizotun tarihle ilgisi bulunmadığına daha önceki destanlarda da değinilmiştir. K9'da diğer destanlardan farklı olarak aradan yedi yıl geçer ve Kabanbay, sekizinci yıl hastalanır. Hastalığının üzerinden elli gün geçtikten sonra

Kabanbay, pazartesi günü öleceğini söyleyip halkıyla helalleşir. Ziyaretine Bukar Jırav gelir.

K9'da Bukar Jırav'ın doksan altı yaşında olduğu söylenir. Tarihte Bukar Jırav'ın 1787'de doksan dört yaşında öldüğü bilinmektedir.

K9'da Kabanbay'ın hasta olduğunu duyan Devletbay, yurduna döner ve ağabeyi ile barışır. Kabanbay, küskünlük yaratan deveyi kardeşine verir.

K9'da nesirle anlatılan son kısımda Amanalı ile kardeşi Bilal'in de Kabanbay ile Devletbay gibi düşmandan ganimet aldıkları bir hayvan yüzünden küstükleri belirtilir. Bu küskünlüğe destanın 105 ve 106. dizelerinde de kısaca değinilmiştir (K9: 100-106):

«Jaw keldi» dep quwandı jurttiñ bari.	“Düşman geldi” diye sevindi yurdun tamamı
Keşegi Qabanbaydın elin şapqan	Dün Kabanbay'ın köyünü yağmalayan
Osı eken Täñir aydağan Amanalı.	Bu imiş Tanrı'nın sürdüğü Amanalı.
Jamiyğat, qulağıñdı sal mına kepke,	Cemaat, kulağını aç buna iyice kabart,
Er oñbas aruwaqqa bolğan şekti.	Ruhlara şüphesi olan er onmaz.
İnisimen talasıp Buyrakökke,	Kardeşi ile dalaşıp Buyrakök'e,
Jawımen añdıp jürgen kez kelipti.	Takip eden düşmanıyla karşılaşmış.

Destanın sonunda ise Buyrakök'ün, Kabanbay'ın atı Kuvbas'ın kardeşi olduğu belirtilerek konuya açıklık getirilir.

K9'un sonundaki nesirde Bilal'in ağabeyi Amanalı'nın intikamını almak için beş yüz askerle geldiği, köydeki pek çok insanı öldürdüğü ve Kabanbay'ın bu durumu duyar duymaz Kuvbas atını hazırlatıp vasiyetini söyledikten sonra düşmana hücum ettiği anlatılır. Bu seferin zaferle sonuçlanacağını ancak evine sağ salim dönemeyeceğini, evine yaklaşık iki kilometre mesafede at sırtında öleceğini söyler. Son nefesini verirken atının dört ayağının da dizine kadar battığı yere kabrinin yapılmasını vasiyet eder. Her şey Kabanbay'ın dediği gibi sonuçlanır. Bir süre sonra kabrini açıp baktıklarında cenazesinin orada olmadığı görülür.

K9'un da Kabanbay'ın Ateke Jırık ve oğlu Karabek ile mücadelesinden esinlenilerek oluşturulduğu söylenebilir. Kabanbay'ın olacakları önceden tek tek

anlatması onun ermiş olarak kabul edildiğini ve hayatının menkabeleştiğini göstermektedir. Kahramanın kendisi için anlattığı kehanetlerin gerçekleşmesi, destanın tarihî destandan bahadırılık destanına dönüşmeye başladığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

4. ABILAY HAN VE KABANBAY BATIR DESTANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Metin incelemelerinde işlenen temanın ne olduğu kadar nasıl işlendiği hususu da büyük önem arz eder. Bu bakımdan çalışmanın 3. bölümünde “her icranın yeni bir yaratma” olduğu düşüncesinden hareketle tezde Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan Abılay Han ve Kabanbay Batır ile ilgili destanlar, kendi aralarında karşılaştırılarak incelenmiştir. Önce Abılay Han ile ilgili on, ardından Kabanbay Batır ile ilgili dokuz destan metninin giriş, gelişme ve sonuç kısımlarının incelendiği bölümde, metinler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

İncelemede Naciye Ata Yıldız’ın “Türk Dünyası Destancılık Geleneği” adlı kitabında kullandığı sınıflandırmadan yararlanılmıştır.

Yıldız’ın destan incelemesinde kullandığı şablon şu şekildedir (Yıldız, 2015):

Destanın Giriş kısmı

1. İcraya giriş: dinleyiciye hitaben söylenenler
2. Başlangıç kalıpları:
3. Kahramanın destan sahnesine çıkışı: çocuksuzluk, olağanüstü doğum

Destanın Gelişme Kısmı

1. Kahramanın çocukluğu
2. İlk kahramanlık, ilk başarı, ilk sınanma
3. Kahramanın evliliği
4. Kahramanın yolculuğunun devamı (tekrar sınanmalar ve eşik aşmalar)-Diğer maceraları
5. Dinleyici hedefli ara sözler

Destanın Sonu

Yıldız’ın inceleme metodunda giriş kısmında bulunan “icraya giriş” ve “başlangıç kalıpları” maddeleri, bu çalışmada birleştirilerek tek bir başlık altında değerlendirilmiş, bunun yanı sıra destanların içerikleri göz önünde bulundurularak sınıflandırmada değişiklikler yapılmıştır.

4.1. Abılay Han Destanlarının Karşılaştırılması

Abılay Han ile ilgili on destan metninin tamamı manzumdur. Bazı destanlarda nesir açıklamalar yapıldığı görülür. Karşılaştırmada, 2. Bölüm’de destanlara verilen kodlardan bu bölümde de yararlanılmıştır.

Karşılaştırmaya başlamadan önce destanların dize sayıları hakkında bilgi verilmesinde yarar vardır:

A1: 897 dizedir ve aralarda mensur kısa açıklamalar vardır.

A2: Tamamı manzumdur, 377 dizedir.

A3: Tamamı manzumdur, 1056 dizedir.

A4: Tamamı manzumdur, 270 dizedir.

A5: 460 dizedir, aralarda mensur kısa cümlelerden oluşan açıklamalar yer alır. Destanın sonunda da yaklaşık bir sayfalık mensur kısım bulunur.

A6: Tamamı manzumdur, 632 dizedir.

A7: 345 dizedir, aralarda mensur açıklamalar vardır. Destanın sonunda da yaklaşık bir sayfalık mensur kısım bulunur.

A8: Tamamı manzumdur, 209 dizedir.

A9: Tamamı manzumdur, 720 dizedir.

A10: Tamamı manzumdur, 704 dizedir.

4.1.1. Abılay Han Destanlarının Giriş Kısımlarının Karşılaştırılması

4.1.1.1. İcraya giriş

A1’de destancı, kendi yaşadığı yeri söyleyerek destana giriş yapar (A1: 1-4):

Qazirgi turğın jerim Altay tawı,	Şimdi yaşadığım yer Altay Dağı,
Adamğa jaqsı bolar denniñ sawı.	İnsana iyi hissettirir beden sağlığı.
Burıñgı Qaldan, Abılay zamanında	Geçmişte Kaldan, Abılay zamanında
Qalmaq, qazaq şabısқан eldiñ jawı.	Kalmuk, Kazak halkının savaştığı düşmanı.

Bu dizelerde destan zamanı hakkında bilgi verilip düşmanın kim olduğunun belirtildiği görülür.

A2, destanın konusunun Abılay Han ile olduğu bilgisiyle başlar (A2: 1-4):

Qazaqtıñ ulı hanı Abılay han,	Kazak'ın ulu hanı Abılay Han,
Söyleyin ötken-ketken men solardan.	Söyleyeyim geçmiş gitmişi ben onlardan.
Rahattan qazaq üşin bezip ketken,	Rahattan Kazak için vazgeçen,
Allanıñ ämirimen bir tuwğan jan.	Allah'ın emriyle tek doğan can.

A3'te icraya giriş, birkaç sözün farklılığı dışında neredeyse A2 ile aynıdır (A3: 1-4):

Qazaqtıñ äwelgi hanı Abılay han,	Kazak'ın geçmişteki hanı Abılay Han,
Söyleyin ötken-ketken men solardan.	Söyleyeyim geçmiş gitmişi ben onlardan.
Rahat qazaq üşin körmey ketken,	Rahat yüzü görmemiş Kazak için,
Allanıñ ämirimen bir tuwğan jan.	Allah'ın emriyle tek doğan can.

A4'te destan icrasına destanın konusu hakkında bilgi verilerek giriş yapıldığı görülür (1-7):

Men bir jırdı jırlayın,	Ben bir destan söyleyeyim,
Jırlasam ne dep jırlayın!	Söylesem ne diye söyleyeyim!
Ertede ötken Abılay	Eskiden yaşamış Abılay
Han iyemdi jırlayın.	Han efendimi anlatayım.
Onımenen qoymayın,	Onunla kalmayıp
Onıñ atısқан jawın jırlayın,	Savaştığı düşmanı anlatayım,
Qosқан malın jırlayın.	Kattığı malını anlatayım.

A5'te Kazakların Kalmuk hanı Kaldan Seren'i yenerek topraklarını geri aldığı bilgisiyle icraya giriş yapılır (A5: 1-4):

Qalmaqtıñ hanı edi Qaldan Seren,	Kalmuk'ın hanı idi Kaldan Seren,

Qazaqtar tartıp aldı barlıq jerin. Kazaklar çekip aldı bütün toprağını.
Ordasın Edireydiñ Qaldan tigip, Edirey'in otağını Kaldan dikti,
Qazaqtan qaştı Qaldan kündi keyin. Kazak'tan kaçtı Kaldan günün sonunda.

A6'da destancı, tarih bilmenin faydalarından söz ederek icraya giriş yapar (A6: 1-4):

Tarih — käre aqsaqal kelgen köpke, Tarih, yaşlı aksakal gelmiş topluluğa,
Ol sizdi tanıstırar talay kepke. O sizi tanıstırır birçok sözle.
Ötken ömir ölşewli, jaqsı ülgini Geçmiş ömrün ölçülü, iyi emsali
Ğibrat qıp är iske sın bermekke. İbret olur her işte imtihan vereceğe.

A7'de destancı, kahraman hakkında bilgi vererek icraya giriş yapar (A7: 1-4):

Ülgili ötken Abılay qazaq hanı, Meşhur Abılay geçmişteki Kazak hanı,
Üş jüz tügel, altı alaş bilgen onı. Üç cüzün tamamı, altı Alaş tanımış onu.
Qazaq üşin rahattan bezip ketken, Kazak için rahatını terk etmiş,
Alla ämirimen artıqşa tuwğan janı. Allah'ın lütfuyla bir başkaymış yaradılışı.

A8'de destancı, destan kahramanının iki ana kahramanı olan Abılay ile Oljabay hakkında bilgiler vererek ve destanın ikisinin arasında geçen bir olayla ilgili olduğunu belirterek icraya giriş yapar (A8: 1-6):

Uwağında baqıtı aşqan Oljabaydıñ, Küçüklüğünde bahtı Oljabay'ın çokmuş,
Baqıtın aşqan eken bir qudayım. Bahtını açmış bir Hüda'm.
Orta jüzdiñ ordası sol uwaqıtta, Orta Cüz'ün sarayı o vakitte,
Han bolğan orta jüzge Abılayıñ. Han olan Orta Cüz'e Abılay'ınmış.
Oljabay men Abılay arasında Oljabay ile Abılay arasında
Bir uwaqıyğa bolıptı, tağı aytayın. Bir vaka geçmişti de anlatayım.

A8'in yukarıda verilen 6. dizesinde başlangıç kalıbı kullanıldığı görülür.

A9'da kahramandan önceki devirlere ait olaylardan bahsedilerek icraya giriş yapılır (A9: 1-4):

Ataŋan ädil bolĝan äz Täwke han,	Adil olmasıyla meşhur Az Tavke Han,
Qırĝızdı qosıp surap qazaqpenen.	Kırĝız'ı katmak istemiş Kazak'a.
Eline ädiletti han bolıptı,	Ülkesinde adaletli bir hanmış,
Eşbir jan renjimey öz halqınan.	Kendi halkından hiç kimse incinmemiş.

A10'da destancı, dinleyicinin dikkatini toplamaya yönelik sözler içeren başlangıç kalıbıyla icraya giriş yapar (A10: 1-8):

Al bir qıssa bastayın,	Haydi, bir kıssaya başlayayım,
Qulaĝıñ sal, köpşilik.	Kulaĝını ver ey topluluk!
Mergenşe atıp tastayın,	Nişancı gibi atıp bırakayım,
Tursa tilden oq şıĝıp.	Dilden ok çıkıp giderse.
Bosqa alıp qaşpayın,	Hafife alıp kaçmayın,
Asaw attay osqırıp.	Asi at gibi kişneyip.
Tizgindi mıqtı ustayın,	Dizgini sıkı tutayım,
Tıñdawşımdı qoş qılıp.	Dinleyicimi hoş tutup.

Destancı A10'da başlangıç kalıbının ardından destan kahramanı hakkında tanıtıcı bilgiler verir.

Destanların icra giriş kısımlarında genel olarak destancının kendisi, düşman ve destanın konusu hakkında bilgiler yer almaktadır.

4.1.1.2. Kahramanın destan sahnesine çıkışından önceki olaylar

A1'de Abılay'ın bulunduğu siyasi ortam hakkında bilgi verilir. Kalmukların Kazaklara olan düşmanlığından söz edilip aralarındaki savaşlar anlatılır. Kalmuk hanı Kaldan Seren ile komutanları Şökaman ve Şarış'ın Kazaklara yaptıkları eziyetlere değinilip Kalmuklara karşı Kazakların üç cüzünün birlik olduğu ifade edilir.

A2 ve A3'te de Abılay'ın dedesi Veli'nin hanlık kavgasından dolayı Gayıp Han'a göçtüğü ve babası Veli'nin Aktaban Şubırındı'da öldüğüyle ilgili bilgiler verilir.

A4'te Esengul ve Sadir adlı iki Kırgız bahadırı, Kazakların Nayman ve Konırat kabilelerini yağmalar. On beş yaşında Javgaş adlı bir çocuk ağlayarak Kırgızlardan intikam alması için Abılay Han'a gitmeye karar verir.

A5'te Kazaklar, Kalmuklardan topraklarını geri alır. Bozguna uğrayan Kalmuklar kaçışmaya başlarken Kalmuk hanı yanındaki bin askeriyle kaçmayı bekler.

A6'da Kazakların Türk boyu olduğundan, geçmişte Altın Orda'nın himayesinde bulunduğu söz edilir. 14. yüzyılda Türk Dünyasında üç büyük Türk devletinin dünyaya hüküm sürdüğünden ama Toktamış, Emir Timur, Yıldırım Bayezid gibi Türk hükümdarlarının birbirlerine düşerek güçlerini zayıflattığından bahsedilir. Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan hanlıklardan birinin de Kazak Hanlığı olduğu söylenir.

A7'de Abılay'ın dedesinin Kanişer lakaplı olduğu, hanlık için gücenip dayısı Kayıp Han'ın yanına göçtüğü, Kayıp Han'ın Kalmuklar tarafından öldürüldüğü anlatılır.

A8'de Abılay, icraya giriş kısmında destan sahnesinde yer aldığı için anlatıda destan sahnesine çıkışından önceki olay epizodu yer almamaktadır.

A9'da Tavke Han'dan adaletli bir han olarak bahsedilir. Üç oğlu olduğu, ölümünden sonra ülkenin oğulları arasında bölündüğü şeklinde geçmişte meydana gelen olaylar anlatılır.

A10'da Abılay'ın bir hanın oğlu olduğu ve babasının düşman tarafından öldürüldüğünden bahsedilir.

4.1.1.3. Kahramanın destan sahnesine çıkışı

Kahramanın destan sahnesine çıkışı epizodu, kahramanın çocukluğu epizodunun işlenmediği metinler için geçerlidir. Bu tarz destanlarda kahramanın destan sahnesine çıkışı metnin giriş kısmındadır.

A4'te Abılay'ın çocukluk dönemi işlenmez. Javgaş'ın yanına dokuz kişi alarak Arka'da yaşayan Abılay Han'a gelip Nayman, Konırat kabilelerinin Kırgız istilasına

uğradığını, hayvanlarının telef olduğunu anlatmasıyla kahraman, destan sahnesine çıkmış olur. Abılay Han, günü geldiğinde Sadır'den intikamlarını alacağına söz verip onları evlerine gönderir.

A5'te de çocukluk dönemi işlenmez. Abılay Han ve Oljabay Batır olmak üzere iki ana kahraman vardır. Abılay, avda uyuyakaldığı esnada esir düşmesiyle destan sahnesine yerini almaya başlar. Oljabay ise Abılay'ı yerinde göremeyip aramaya başladığı esnada kendisini yakalamaya gelen bin Kalmuk askerine rastlamasıyla destanda yerini alır.

A6'da Kazak halkının üç cüze bölündüğü, Abılay'ın da üç cüzün ortak hanı olduğunun belirtilmesiyle kahraman, aslında destan sahnesine çıkmış olur ancak destancı destanın olay örgüsüne başlamadan önce dinleyiciyi hazırlamak için Abılay'ın hayatı hakkında bilgiler verir. Asıl adının Ebulmansur olduğunu, "Abılay" uranıyla hücumla kalktığı için bu adı aldığını, 1735'te han olduğunu, yanında ona destek olan biylerin ve bahadırların adlarını belirtir. Abılay'ın dedesi ve babası hakkında bilgiler verir. Buna göre dedesi Kanişer lakaplı Abılay, babası Körkem Veli'dir. Veli, hanlık mücadelesini kaybedip Türkistan'a gider ve Türkistan'daki Kalmuk istilasında öldürülür. Kahramanın henüz yirmisine gelmemiş bir genç iken yetim kalması üzerine saldırıdan kaçarak kendisine güvenli bir yer aradığının belirtildiği 100. dizeden itibaren Ebulmansur-Abılay, destan sahnesinde bir destan kahramanı olarak yerini alır. Kahraman, Töle Biy'in yanına gidip orada Sabalak adını alarak çobanlık yapmaya başlar.

A8'de Abılay'ın çocukluk dönemi işlenmez. Abılay'ın, zamanında Orta Cüz'e han olduğunun belirtilmesiyle kahraman, destan sahnesinde yerini almış olur.

4.1.2. Abılay Han Destanlarının Gelişme Kısımlarının Karşılaştırılması

4.1.2.1. Kahramanın çocukluk döneminde destan sahnesine çıkışı

Kahramanın çocukluk döneminin anlatıldığı metinlerde, destan sahnesine çıkış çocukluk dönemi ile başlamaktadır.

A1'de 100. dizede yetim bir çocuğun Töle Biy'in yanına gelip selam vermesiyle Abılay, destan sahnesine çıkmış olur.

A2, A3, A7’de çocuk yaştaki Ebulmansur’un Aktaban Şubırındı olaylarında yetim kalması üzerine günlerce yürüyüp barınacak güvenli bir yer aradığından söz edilmesiyle Abılay, destan sahnesinde yer almaya başlar.

A1, A2, A3, A7 ve A10’da çocuk yaşında yetim kalıp günlerce yürüdükten sonra Töle Biy’in evine varan Ebulmansur (Abılay), Töle Biy’in yanında Sabalak adını alarak çobanlık yapmaya başlar.

A7’de Ebulmansur, önce Türkistan’da Ebulmambet Han’a gider, orada hanın karşısına çıkmadan hızlıca yolculuğuna devam ettikten sonra Töle Biy’in evine gelir.

A9’da Abılay’ın on sekizinci yüzyılın ortasında Kazak hanı olduğu belirtilip on bir yaşını doldurduğunda Buhara’dan Orta Cüz’e geldiğinden söz edilmesiyle kahraman, destan sahnesinde yerini alır. Babası öldükten sonra Buhara’dan ayrılıp uzun yollar aşarak Şömişbay’ın evine gelir. Kahraman, babasını Fars hanının öldürdüğünü söyledikleri dışında soyu hakkında bir şey hatırlamadığını söyler. Kahraman, Sabalak adını alarak çobanlık yapmaya başlar.

A9’da kahraman, Şömişbay’ın yilkısını kışlağa götürür. Kışın günlerce süren boranda Şömişbay bütün malvarlığını kaybeder. Kahraman, yazın kışlağa götürüp baktığı sürüyü çoğaltıp semirmiş olarak Şömişbay’a getirince Şömişbay, tekrar zengin olur. Kahraman, Şömişbay’ın yanında beş yıl kaldıktan sonra onun yanından ayrılıp Ulu Cüz’e gider. A9’da kahraman, Şömişbay’dan sonra Ulu Cüz’de Ebulmambet Han’ın yanında çobanlığa başlar.

4.1.2.2. Kahramanın asil olup olmadığının sınanması

A2, A3 ve A7’de Töle Biy, Ebulmansur’u görür görmez asil olup olmadığını sorar. A2, A3’te Töle Biy, kahramanın kimliğini gizlemesi üzerine çeşitli söz oyunları ile Sabalak’ı sınyarak onun asil olduğunu anlar. A6’da Töle Biy’in hanımı, kimliğini gizleyen kahramanın halktan biri olmadığına dair gözlemlerini Töle Biy’e anlatır. A7’de Töle Biy, kendi gözlemleri sonucu kahramanın asil olduğunu sezer.

A2, A3, A6, A7’de Töle Biy, kahramanın asil olup olmadığını anlamak için misafirlikten getirdiği eti (sarkıt) kahramana vermeye geldiği sırada onun uyuyuş şeklinden asilzade olduğunu düşünür. Töle Biy, kahramanın sarkıtı yoldaşlarıyla paylaşmasından, şüphesinde yanılmadığına kanaat getirir ancak gerçeği anladığını belli etmez.

A5'te Abılay, kimliğini gizlemediği hâlde Kalmuk hanı, yakaladıkları kişinin gerçekten Abılay olup olmadığına emin olmak için kahramanı sınar. Kaldan Seren, celladına bir bardağa iç yağı koyup üstüne su koymasını ve götürüp Abılay'a vermesini söyler. Kaldan Seren'e göre esir aldıkları kişi eğer yağı ellerse Abılay değildir, onu hemen öldürmelerini tembihler. Şayet yağı ellemeyip suya birkaç söz ederse o kişi gerçekten Abılay'dır. Cellatlar, hanın dediklerini yaparlar. Abılay, suya elini sokmaz ve birkaç söz söyleyerek yağlı suyla konuşur. Kaldan'a gelip her şeyi anlatırlar. Kaldan, Abılay'ı tekrar sınar. Kaldan, bütün beylerini toplar ve sadece kapının kenarındaki yeri boş bırakmalarını söyler. Abılay, geldiğinde boş koltuğa oturursa o kişi Abılay değildir, derhal öldürülmelidir. Böylece Abılay'ı zindandan getirtir. Abılay, boş koltuğa oturmaz, kapıda kendi askerlerinden Malaysarı'nın zincirlenmiş durduğunu görünce onun yanına gider ve kendisini görünce sırtına oturması için eğilen Malaysarı'nın üstüne oturur. Kaldan Seren, Malaysarı'ya niye böyle yaptığını sorunca oturan kişinin Abılay olduğunu, onun için ölümü bile göze aldığını söyler.

A9'da Ebulmambet, Ebulmansur'u ilk görüşünde asil olduğundan şüphelenir.

A9'da albastı, doğum yapan kadına musallat olur. Sabalak (Ebulmansur), albastının karşısına çıkıp zekâsıyla albastının kadını öldürmesine o an için engel olur. Ebulmambet bu olayla kahramanın kerametli olduğunu anlar.

4.1.2.3. Kahramanın ilk kahramanlık öncesi yola çıkması

A1'de Orta Cüz'den Jiydebay Batır gelip Töle Biy'den savaş için asker yollamasını ister. Sabalak, gidecek askerlere katılmak için Töle Biy'den izin ister ve Töle Biy razı olur.

A2'de Sabalak, yilkının yanında otururken Bögenbay, Kabanbay ve Janibek gelir. A3 ve A7'de kahraman, yilkının yanında otururken yanına üç atlının geldiği belirtilerek içlerinden sadece Bögenbay'ın adı verilir, diğer iki atlının adları belirsizdir. A6'da kahraman, bozkırda otururken üç atlının yanına geldiği, bunların Bögenbay, Kanjıgalı Jantay Batır ve Mambetülü Atan Batır oldukları anlatılır.

A2, A3, A7'de Sabalak, Bögenbay'a onlarla birlikte gelip savaşmayı öğrenmek istediğini söyler. A6'da kahraman, kuytuda Bögenbay'a kendisini de savaşa götürmesini ister. A2'de Bögenbay hemen ertesi sabah gitmeye koyulurken; A3'te

Töle Biy'e üç gün misafir olur. A6'da Töle Biy, Bögenbay ve yanındakileri iki gün kadar misafir eder.

A2, A3, A7'de Bögenbay, sabahleyin Sabalak'ı da alıp yola çıkar.

A6'da Bögenbay, atına binip Töle Biy'le vedalaşırken ona Sabalak'ı yardım etmesi için yanına vermesini söyler, Töle Biy kahramanı çok sevdiğinden gitmesini istemese de izin verir. Böylece kahraman, onlarla birlikte yola çıkar.

A2 ve A7'de dört kişi olarak yola koyuldukları ifade edilirken A3'te yola üç kişinin çıktığı söylenir. A3'te destancının, kişi sayısını dört yerine üç diye ifade etmesi, Abılay dışında yanındakileri söylemesinden kaynaklanmış olabilir.

A2, A3, A7'de Sabalak, atını Bögenbay'a bırakıp tek başına Kalmukları yağmalamaya gider, elinde ganimetlerle döner. A2'de ganimetleri dört deveye yükleyip getirdiği, A3 ve A7'de ise iki deveye yükleyip geldiği söylenir. A2, A3, A7'de develerin dört yaşın üstünde oldukları belirtilir.

A6'da Bögenbay, Sabalak'ı on bin kişilik orduya dâhil eder. Kahraman, Kalmuklarla savaşta elinden geleni yapar, bir kale yıkarak nam alır. On tek hörgüçlü deve yüklü ganimeti Bögenbay'a getirir.

A2, A3, A6, A7'de Bögenbay, ganimetlerden pay almayan kahramana Narkızıl adlı atını verir ve kahramanı Kalmuklara karşı yapılacak büyük sefere davet eder. Bögenbay, A2, A3 ve A7'de büyük seferin baharda, A6'da ise gelecek yıl yapılacağını ifade eder.

A2, A3 ve A7'de Sabalak, Bögenbay'a Töle Biy'den kendisi için izin almasını ister. Bögenbay da kahramanın büyük sefere katılması için Töle Biy'den izin ister. A6'da Bögenbay, Töle Biy'den kahramanın ricası üzerine değil kendiliğinden izin isteyip Töle Biy'e gelecek yıl onu mutlaka savaşa göndermesi gerektiği söyler. A2, A3, A6 ve A7'de Töle Biy, kahramanın savaşa gitmesine razı olur.

A9'da Sabalak'a, albastının söylediği tarihte düşmanın saldırmak için yaklaştığı haberi gelir. Kahraman, aksur atını hazırlayıp yola çıkar.

A10'da Sabalak, içindeki intikam ateşiyle iyi bir bahadır olmak için kendini yetiştirir. Bir gün, Cungarların saldırdığı haberinin gelmesi üzerine toplanan orduya kahraman da katılır.

4.1.2.4. İlk kahramanlık, ilk başarı, ilk sınanma

A1, A2, A3, A6, A7, A9, A10'da Sabalak, kimsenin teke tek çarpışmaya çıkmaya cesaret edemediği bir anda düşmana karşı çıkmaya gönüllü olur. Kahraman, savaş meydanına çıkmak için A1, A2, A3 ve A10'da Ebulmambet Han'dan izin alırken; A6'da Bögenbay'dan izin alır, A7'de Bögenbay'a kendisine dua etmesini söyleyip teke tek vuruşmaya gönüllü olduğunu ifade eder. A9'da kahraman, kimseye bir şey söylemeden Allah'a dua edip atına biner ve düşmanın karşısına çıkar.

Sabalak, A1, A2, A3, A7 ve A9'da "Abılay" uranıyla hücumla kalkar. A6'da hücumla kalkarken uran söylediği belirtilmez. A10'da düşmanı devirdikten sonra "Abılay" diye uran söyler. Teke tek vuruşmada; A1'de Şökaman'ı ve onun ardından Şarış'ı, A2'de Kontajı Seren adlı Kalmuk'u, A3'te Askan Batır adlı bir Kalmuk'u; A6'da önce destanda adı verilmeyen iki Kalmuk askerini, üçüncü olarak karşısına çıkan Şarış'ı öldürür. A7'de kahramanın akıtmalı atlı bir Kalmuk'u öldürdüğü, bu Kalmuk bahadırının adının kimine göre Serüv, kimine göre Şarış, kimine göre de Kaldan Seren'in kardeşi olduğu belirtilerek bu konuda çeşitli rivayetler olduğu ifade edilir. A9'da kahraman Konkay Seren adlı Kalmuk'u öldürür. A10'da kahraman, Şarış'ı öldürür.

A9'da Sabalak, albastının dediği gün geldiğinde aksur atını hazırlayıp yola çıkar. Düşman, saldırmaya gelmektedir. Önce Kalmuk ve Kazaklardan birer er çıkıp çarpışırlar. İlk düelloda Kalmuk askeri yense de diğer düelloları Kazak eri kazanır. Buna sinirlenen Konkay Seren adlı komutan meydana çıkıp Kazak askerini öldürür. Onun ardından karşısına çıkan bütün Kazakları yener. Konkay'ın karşısına çıkmaya kimsenin cesaret edemediği sırada kahraman, savaşa çıkmaya hazırlanır.

Görüldüğü gibi yedi destanda da kahraman, Kalmuk askerleriyle yaptığı savaşta galip gelerek ilk kahramanlığını göstermiş olur.

4.1.2.5. Kahramanın tahta çıkışı

A1, A2, A3, A6, A9 ve A10'da Sabalak, ilk kahramanlığının ardından şeceresini açıklayıp aslında soylu olduğunu itiraf eder.

A1, A2 ve A3'te Ebulmambet Han, Ebulmansur'un han olmasını teklif eder ve halk da kabul eder. A3'te Ebulmambet Han, kahramanın babasının geçmişte hanlık için gücenip gitmesinde haklılık payı olduğunu belirterek hanlığın doğal varisi olarak

Ebulmansur'u gördüğü için tahtı ona bırakır. A2 ve A3'te Ebulmambet, kahramana tacını kendi eliyle giydirir.

A6'da Ebulmambet Han, destanda bulunmamaktadır. Kahraman, kimliğini ve başından geçenleri açıkladıktan sonra üç cüzden herkesin bir arada olduğu bir topluluk tarafından üç cüzün hanı seçilir.

A7'de Abılay'ın ilk kahramanlığından sonra Ebulmambet, tahta onun geçmesini teklif eder ancak kahraman ona güvenmediğinden kabul etmez. Töle Biy'e de güvenmediği için Orta Cüz'e, Sariarka'ya gider. Orada Karavıl Devletkeldi adlı bir zenginin hayvanlarına bakmaya başlar. Kalmukların yolkıyı yağmalaması üzerine bütün halk ile birlikte Kalmukların kalesine gider. "Abılay" uranıyla kalabalığı yararak kaleyi bozup Kalmukları bozguna uğratar. Halkın gözüne giren kahraman, han seçilir.

A9'da büyük han Ebulmambet, Orta Cüz hanının vefat etmesiyle boşalan tahta kahramanın geçmesini teklif eder ve yapılan seçimde kahraman, han ilan edilir.

Abılay, A7'de yirmi yaşında, A9'da yirmi beş yaşında han olur.

A10'da Abılay, ilk kahramanlığının ardından sultan olduğunun anlaşılmasıyla üç cüze hükmeden bir han olur.

A1, A2, A3, A6, A9 ve A10'da kahraman, ilk kahramanlığından sonra hanlık tahtına oturur ve Abılay adını alır.

4.1.2.6. Kahramanın yolculuğunun devamı (tekrar sınanmalar ve eşik aşmalar)- Diğer maceraları

A1'de Orta Cüz'ün temsilcilerinin, Abılay Han'ın sarayının Orta Cüz'de kurulmasını istemesi üzerine cüzler arasında anlaşmazlık çıkar. Kahraman, bu anlaşmazlığı çözmesi için yanına aldığı doksan kişiyle birlikte Töle Biy'e gider. Töle Biy, Orta Cüz'de kalmasının uygun olacağına karar verir.

A1'de Kaldan Seren, Şarış ve Şökaman'ı öldürdüğü için Abılay'ı yakalaması hususunda Jalpı adlı bahadırına emir verir. Jalpı, otuz bin askerle Abılay'ı Ulutav'da avda uyuduğu esnada yakalar. Abılay'ı kurtarmak için üç cüz birlik olur. Töle Biy ile Küçük Cüz hanı Ebulhayr, Tevkelev adlı bir Rus temsilciden yardım ister. Kazaklar kalabalık bir orduyla Kalmuklara yürür. Kazaklardan bir bahadır, Kalmuklardan bir

bahadırla savaşarak galip gelir ve Kaldan, Abılay'ı serbest bırakır. Abılay'ı serbest bırakmadan önce içinde kalan üç ukdeyi söyler: Birincisi uykuda esir düşmek, ikincisi Kazakları yerleşik hayata geçirememek, üçüncüsü henüz evlenmediğinden çocuğu olmaması.

A2'de Abılay, Kalmukların yağma haberinin gelmesi üzerine Şakşak Janibek'i çağırır. Dokuz kişi Janibek'e gider. Janibek, kahramana dualar edip üç akıl verir: Gafil olmamak için önce düşünüp sonra çalışması, halktan emeğini esirgememesi ve adil olması.

A3'te Abılay, han olduktan sonra yanına sekiz kişi alarak hayır duasını almak üzere Şakşak Janibek'e gider. Janibek, hayır dualar edip üç akıl verir: Geçmişe takılıp kalmaması, ülkesi için çalışıp emek vermesi, tembellik etmemesi ve halk arasında ayırım yapmadan adaleti tesis etmesi.

A2 ve A3'te Janibek'in verdiği öğütler nerdeyse aynıdır. Janibek, A2'de düşünmeden çalışmamayı, A3'te ise geçmişe takılıp kalmamayı öğütler. A2 ve A3'te Abılay'ın Janibek'in öğütlerinin hepsini yerine getirdiği, halkı için durmadan çalışıp didindiği vurgulanır.

A3'te Abılay, 1777 yılında çok ağır hastalanır, öleceğini hissederek halkıyla vedalaşır. Yakın dostu Bukar Jıray, onu ziyarete gelir. Abılay, hasta yatmaktadır. Bukar Jıray, bir şiir söyleyerek Abılay ile vedalaşır. Abılay, onun geldiğini fark edip gözlerini açar. Bukar ile vedalaşır ve vefat eder.

A3'te Abılay Han'ın vefatından sonra destan daireleşerek devam eder. Abılay'dan sonra yerine oğlu Gubaydolla tahta geçer ancak kısa sürede Ruslara esir düşer. Abılay'ın diğer oğlu Kasım'ın ilk eşinden Kenesarı, Sarjan ve Esengeldi adlarında üç oğlu, ikinci hanımından ise Navan (Navrızbay) adında bir oğlu vardır.

Abılay'ın torunu Sarjan, Ruslarla yaşadığı anlaşmazlıktan ötürü Hokand'a sığınmak üzere giderken yolda Ulu Cüz'den bir beyle karşılaşır. Bey, onu Hokand'a gitmek yerine Akmeşit'te kalmalarının uygun olacağına ikna eder. Bey, Sarjan ve ailesini çok iyi ağırlar ancak halk arasında bir fitne çıkar ve Üysin halkı Sarjan'a düşman olur. Bunun yanı sıra Sarjan'ın imzası kullanılarak Ruslara beyin sırlarını veren bir mektup yazılır. Mektup, beye ulaştırılır, yakalanan casus kendisini Sarjan'ın görevlendirdiği yalanını söyler. Böylece halkla beraber bey de Sarjan'a düşman olur

ve onu öldürmeyi planlar. Sarjan'ın hizmetlisi Nogay, onun kılıcını çalıp savunmasız kalmasını sağladıktan sonra suikast için gelen seksen kişi Sarjan'ın odasına girer. Sarjan, teyemmümle abdest alıp son namazını kılar. Hazırda bekleyen cellatlar, kardeşi Esengeldi ile birlikte Sarjan'ı şehit eder.

A3, Sarjan ve Esengeldi'nin ölümlerinin ardından Navrızbay'ın hikâyesiyle devam eder. Navrızbay, ağabeyleri öldürüldüğünde dokuz yaşındadır. Hokand Hanı'na gidip derdini anlatmaya karar verir. Bunun üzerine annesiyle birlikte Hokand'a yürür. Navrızbay'ın annesi, Hokand hanı Balahan'a başlarından geçen her şeyi anlatır. Balahan, beye çok sinirlenir. Tam onu idama mahkûm edecekken beyin annesinin isteği üzerine affeder. Beyin zindana attığı masum asiller azledilir.

A3'te zindan çıkanlardan biri de Kenesarı'dır. Sarjan'ın kılıcını çalan Nogay, Kenesarı'ya yanaşır. Kenesarı, Nogay'ı öldürerek ağabeyleri Sarjan ve Esengeldi'nin intikamını alır.

A3'te Kenesarı, ablası Bolay Hanım'a göz koyan kışlağın kadısına kamçı çekip onunla dalaşır. Kenesarı, daha sonra Şuv boyuna göç eder. Kenesarı, Sart'tan ağabeylerinin intikamını almadığı için huzursuzdur. Kenesarı, Sart'a arkadaş gibi yanaşp onu öldürür.

A3'te Kenesarı, yanına Navrızbay'ı alıp Arka'ya, Gubaydolla'nın öcünü almaya gider. Vardıklarında Kenesarı, Navrızbay'a iki ağabeyinin öcünü kendisinin aldığını, şimdi amcaları Gubay Han'ı kurtarma görevinin ona düştüğünü söyler.

Navan (Navrızbay), yanına üç kişi alarak iki günde Ortav-Aktav'a varır. Şehre “Abılay” diye girer. Karşısına kimse çıkmayınca şehri bir köşesinden ateşe verir. Halk kaçışmaya başlar. Dört Rus'u diri ele geçirip Kene'nin yanına gelir. Kenesarı, onları Buhara hanına götürmesini söyler.

Navan, dört Rus'u Buhara'ya götürür. Buhara hanı ona Tekecevmıt (bir tür Türkmen atı) hediye eder. Navrızbay, artık bu atı yanından ayırmaz.

A4'te Abılay, bahar gelip atlar semirdiği zaman Ulu Cüz ve Küçük Cüz'den asker toplayıp Kırgızlardan öç almak üzere sefere çıkar. Orduyla ağaç dibinde istişare eder. Barlıbay adlı bir asker, seferin çok riskli olduğunu ve geri dönmelerinin daha iyi olacağını söyler. Abılay, devam edip savaşmaktan yanadır. Tursınbay adlı bir asker de

hücum etmekten yana olduğunu söyler. Abılay Han, hücumla kalkar; Kırgızları Sarıbel’de mağlup eder ve onlarla barış antlaşması yapar.

A4’te Sadır, Abılay ile antlaşmaya yanaşmaz. Bunun üzerine Abılay, tekrar Kırgızların üzerine yürür ve savaşı kazanır. Abılay, bu savaşta Ateke Jırık adlı meşhur bir Kırgız’ı öldürür.

A5’te Abılay, Kalmuklara esir düşer. Abılay’ın sadık bahadırlarından Oljabay, Abılay’ı arar. Kalmuklar, Oljabay’ı da yakalamak için yola çıkar. Oljabay, bin Kalmuk askerinin hepsiyle tek başına savaşır ve hepsini yakalayıp zincirler. Abılay’ın kaçırıldığını onlardan öğrenir.

A5’te Kaldan, yakaladıkları kişinin Abılay olup olmadığını sınırlar ve onun gerçekten Abılay olduğuna emin olur. Abılay, zindandan çıkarılıp Kaldan’ın huzuruna gelir. Kapının dibinde oturacak yer olmadığı için Malaysarı’nın sırtına oturur, daha sonra tahtı boş görünce hemen sıçrayıp tahta oturur.

A5’te Kaldan Seren, Abılay’a Saruv’a ne yaptığını sorar. Abılay, savaşta Oljabay’ın onu öldürdüğünü söyler. Kaldan ile Abılay arasında sohbet havasında bir diyalog geçer. Kaldan, Abılay’a Kazaklarla ilgili merak ettiklerini, ardından içinde ukde kalan şeyleri sorar. Abılay, içinde üç ukde kaldığını söyler. Birincisi Sarıarka’nın her yerini mesken tutup Kazaklara veremediğine içerler. İkincisi savaşta değil uykuda yakalandığına üzülür. Üçüncü ukdesinin ise erkek evladının olmadığıdır.

A5’te Oljabay, bir Kalmuk askerinin kulağını ve burnunu kesip Kaldan’a yollar ve Abılay’ı serbest bırakmazsa ele geçirdiği bin erini öldüreceğini haber verir. Kaldan, bin askerini bırakmasını ve Abılay’ı kendi kızıyla evlendireceğini söylemesi için Malaysarı’yı serbest bırakıp Oljabay’a yollar.

A5’te Kazaklar ile Kalmuklar anlaşır ve aralarında barış olur. Malaysarı, Oljabay’a gelip haber verir. Oljabay, Abılay ile kızı ertesi güne kadar yollamazsa elindeki bahadırları öldüreceğini Kaldan’a söylemesi için bir Kalmuk’un kulağını burnunu keserek gönderir. Abılay, Oljabay’ın dediği saatte serbest kalır ve Oljabay’a ulaşır. Oljabay, Abılay’la kucaklaşıp bin eri serbest bırakır, sonra Kaldan’a gider ve ondan Sarıarka’yı kendisine bırakmasını ister, Kaldan da razı olur.

A6’da Abılay, üç Kalmuk askerini teke tek vuruşmada öldürdükten sonra aradan bir hafta geçer. Kazak ordusu, Kalmuk kalesini düşüremediği için savaş fiilen

devam etmektedir. Kahraman, kesin zafer için otuz bin kişilik Kazak ordusuna kendisini komutan tayin etmelerini ister, ordu da ikna olur. Kahraman, “Abılay” uranıyla orduyu yönlendirerek kaleyi kuşatır ve savaşı kazanır.

A7’de Abılay’ın kırk sekiz yıl hanlık yaptığı, altmış sekiz yaşında amansız hastalıktan öldüğü belirtildikten sonra Kırgız hanı Sadir’in savaş hazırlığında olduğunu duyan kahraman, ordusunu toplayıp Sadir’in yakınlarına gidip elçilerini yollar. Sadir, elçileri iyi ağırlayıp gönderir. Önce anlaşmaya yanaşmayan düşman, kahramanın saldırılarına karşı direnemez ve antlaşma yapmaya mecbur kalır. Böylece antlaşma imzalanır.

A8’de Abılay, Boşan adlı birini kuyuya atarak öldürür. Bu olaydan bir süre sonra Janatay, Abılay’ın köyünde toy esnasında eğlence maksadıyla bir çocuğun kalpağını düşürür. Çocuğun bu olayı Abılay’a şikâyet etmesiyle Abılay, Janatay’ı zincire vurdurur. Halk, bu durumdan rahatsız olunca bir grup Oljabay Batır’a gidip Abılay’ı iki olay için şikâyet eder, bahadırdan bir çare bulmasını ister. Oljabay, Abılay’a gelip perişan hâlde Töle Biy’e gelip onun develerini sürdüğünü, Kalmuklara esir düştüğünde onu esaretten kendisinin kurtardığını hatırlatıp Botakan ve Janatay’a yaptığı haksızlıkları yüzüne vurur. Janatay’ı serbest bırakmasını isteyip onu tahttan indirmekle tehdit eder. Abılay, yaptıklarına pişman olup Oljabay’dan özür diler.

A8’de Oljabay, hastalanır ve öleceğini anlar. Huzuruna herkesi toplayıp vedalaşır. Halkına Jiyledibaysın’a göçmesini vasiyet eder.

A9’da Abılay, dikkatini çeken bir akkuşa yanaşır. Akkuş, aksakallı bir adama dönüşür. Aksakallı, albastıların soylularından olduğunu söyler. Kahramana hanın gelinine doğumda musallat olacağını ve o gün kendisine karışmaması gerektiğini tembihler. Albastı, kahramana ileride herkesin korkup kaçacağı bir savaşta Konkay Seren adlı düşmanla teke tek çarpışmaya Abılay uranını haykırarak çıkarsa başarılı olacağını ve bunun sonunda meşhur bir han olarak her yere namının yayılacağına dair haber verir. Abılay’ın, dedesi olduğunu bildirir.

A10’da Abılay, develerin arasında dolaşırken bir akbaş devenin acıklı sesler çıkarması ilgisini çeker. Deve, kahramanın evine gelip o civardan ayrılmaz. Kahraman, bir gün rüyasında bir ermiş görür. Ermiş ona devenin kerametli olduğunu, ona asla karşı gelmeyip hor görmemesini tembihler. Orduyla sefere çıkacağı sırada deveyle aynı yöne giderse zaferle, deveyi hor görürse yenilgiyle döneceğini söyler.

A10'da düşmanlar, etrafa casuslarını yollar. Hokand hanının İli'yi işgal edeceğini duyan Abılay, gözcülerini yerleştirir, casusları yakalatıp konuşTURur.

A10'da kahraman, halkın temsilcileriyle yaptığı istişarede gördüğü rüyayı anlatır. Orada bulunan herkes, rüyayı savaşın zaferle sonuçlanacağına yorar. Bu toplantıda herkes kahramana sadakat yemini eder.

A10'da Abılay ile ordusu sefere hazırlanır. Ordu sefere çıkınca akbaş deve de arkalarından gelir. Deve, ordunun konuşlandığı yerde kahramana kurulan çadırının yakınına yatar. Çetin geçen savaşta kahramanın ordusu zafer kazanır.

A10'da Abılay'ın başında miğfere isabet eden bir okta mektup bulunur. Mektupta kahramana en güvendiği nöbetçi tarafından suikast yapılacağı yazılıdır. Kahraman, hain nöbetçinin Malik olduğunu bulur. Malik, aslında içlerine sızan bir casustur. Malik, gece yarısı dışarı çıkıp akbaş devenin yanına giden kahramana saldıracağı esnada deve, yerinden fırlayıp Malik'i yerle bir ederek kahramanı kurtarır.

A10'da suikastı haber veren kişi bulunur. Bu adam, dilsiz olduğundan olan biteni yazarak kahramana verir. Hokand hanının dilini kestiğini, kahramanın karşı suikast hazırlığında olduklarını duyunca dayanamayıp haber vermek istediği yazar. Adam, kahramanın halkına karşı çok vefalı olduğunu bildiği için bu iyiliği yaptığını ifade eder.

A10'da Abılay, dilsiz adamın belirttiği diğer iki casusu da yakalatır.

4.1.2.7. Kahramanın evliliği

A1'de Abılay, Kaldan Seren'in yeğeni ile evlenir.

A5'te Abılay, Kaldan Seren'in kızı Tobış ile evlenir.

Diğer destanlarda kahramanın evliliği epizotu yer almamaktadır.

4.1.2.8. Dinleyici hedefli ara sözler

A1'de ara söz, bir olaydan başka bir olaya geçiş için kullanılmıştır (A1: 41-42):

Bul sözben endi qalmaq tura tursın, Bu söz ile şimdi Kalmuk dursun,

Endigi söz qazaqqa moyın bursın. Bundan sonra söz Kazak'a dönsün.

A5'te bir kahramandan diğerk kahramana geçiş söz konusu olduğunda, destancının sahne değiştirdiğini ifade etmek için kullandığı ara sözler şu şekildedir (A5: 74-77):

Abılay sol uwaqıtta ne bop jattı.	Abılay o esnada ne durumdaydı?
Qaldannıñ Abılayėa ne qılėanın,	Kaldan'ın Abılay'a ne yaptığını,
Söyleyin endi özim Qaldan jaqtı.	Söyleyeyim şimdi kendim Kaldan tarafını.

Söyleyin ne qılėanın Seren Qaldan	Söyleyeyim ne yaptığını Seren Kaldan'ın

A8'de destancı, bir konudan başka bir konuya geçtiğini ifade etmek için şu ara sözleri kullanır (A8: 25-26):

Bekbolattıñ balası Janataydan	Bekbolat'ın oğlu Janatay'dan
Aytalıq bir hadiysa bolėan kepti.	Anlatalım meşhur bir hadise.

A9'da destancı albastı ile kahramanın arasındaki olayı anlattıktan sonra dinleyicide inandırıcılığı arttırmak için ara söz kullanır (A9: 481-482):

Bul burın elge tanıs söyleytin kep,	Bu önceden halkın bildiği, söylenmiş söz,
Jüretin söylewřiniñ maqalı bop.	Süregelmiş konuşanların atasözü olup.

A9'da destancı anlattıklarından kendilerine ders çıkarmaları için dinleyiciye uyarıda bulunmak amacıyla ara söz kullanır (A9: 685-688):

Sözimniñ mazmunına qulaėıñ sal,	Sözümün muhtevasına kulak ver,
Seniki böten emes mendegi mal.	Sana yabancı değil bendeki mal.
Bolmaytın sağatında dep oylanba,	Olmayacak vakitte diye düşünme,
«Sarı altın — sabır tübi» degen maqal.	“Sabrın dibi sarı altın” diyen atasözü.

A10'da kahraman, bir olaydan başka olaya geçerken ara söz kullanır (A10: 337-338):

Budan burın Abılay	Bundan önce Abılay

El serkesin jiynatqan. Halkın ileri gelenlerini toplamış.

A10’da “Bundan önce Abılay” diye başlayan ara sözde destancı, geriye dönüş tekniği kullanarak anlattığı olaydan daha önce gerçekleşmiş bir olaya geçiş yapar.

4.1.3. Abılay Han Destanlarının Sonuç Kısımlarının Karşılaştırılması

A1’de Abılay Han’ın adaletli ve kudretli bir han olarak hüküm sürdüğü, soyundan gelenlerin de onun gibi başarılı olduğu anlatılarak övgüsü yapılır ve vasiyeti üzerine Hoca Ahmed Yesevî’nin sağına gömüldüğü anlatılır (A1: 894-897):

Abılay talay jannıñ kemengeri, Abılay nice canın en bilgesi,
Zamanında qalay aytsa, bolğan eri. Zamanında nasıl dese olmuş öylesi.
Aqlı talay jannan artıq eken, Aklı nicesinden fazlaymış,
Äziret Sultan oñ jağına qoyğan jeri. Aziret Sultan’ın sağ tarafında gömüldüğü yeri.

A2, Abılay’ın Janibek’in öğütlerinin hepsini yerine getirdiği, halkı için durmadan çalışıp didindiği vurgusuyla sona erer (A2: 370-377):

Abılay bul aytqannıñ qıldı bärin, Abılay bu söylediklerinin hepsini yaptı,
Men estidim solardan uzun sarın. Ben işittim onlardan uzun uzadıya.
Qazaqtıñ aq süyegi Abılay bop, Kazak’ın asili Abılay olup,
Biylegen bul üş jüzdiñ balaların. Yönetmiş bu üç cüzün evlatlarını.

Ulı atañ han Abılay östip ötken, Ulu atan Han Abılay geçip giden,
Eline eñbek qıluwmen künin keşken. Halkına emek vererek gününü geçiren.
Ğumırı qarawıl men kejewilde, Ömrü nöbet ile seferde,
Jan emes tınış jatıp belin şeşken. Biri değil rahat yatıp belini çözen.

A2’de destancı “Ben işittim...” bitiş kalıbını kullanarak repertuarını nasıl oluşturduyuyla ilgili bilgi verir.

A3’te Abılay’ın 1777’de öldüğü belirtilir. Destanın Abılay Han ile ilgili kısmı sona erer ve destan Abılay Han’dan sonra tahta geçen oğlu ve torunlarının başından

geçenlerin anlatımıyla daireleşerek devam eder. A3, destancının cemaatten dua istemesiyle sona erer (A3: 1053-1056):

Minekiy, batırlardıñ qılğan isi,	İşte böyle bahadırların işi,
Bolmadı aytuwğa da endigisi.	Olmadı söylemek şimdikini.
Jamiyğat, qol köterip bir duğa qıl,	Cemaat, el açıp bir dua et!
Kökbaydıñ aytuwınşa ayağı osı.	Kökbay'ın söylediğine göre sonu böyle.

Destancılar, destanın sonunda destan kahramanları için dinleyiciye müracaat ederler. A3'te de dinleyicilerden dua istenmesi söz konusudur.

A4'te kahraman, halkı yağmalayan Kırgızları yenerek zafere ulaşır. Destan, kahramanın Ateke Jırık adlı Kırgız'ı öldürmesinin ardından ölen adamın kızının gelip babasına yaktığı ağıtla sona erer. Ağıtta kahramana olumsuz bakışı yansıtan ifadeler yer alır (A4: 268-270):

İşip qanğa toymadı,	İçip kana doymadı,
Abılay degen has aygır	Abılay denen has aygır
Ejelgi kegin qoymadı.	Ezeli kinini bırakmadı.

A5'te esir düşen Abılay, Oljabay'ın çabaları sayesinde Kalmuklarla yapılan antlaşma sonucunda Kaldan'ın kızıyla evlenerek serbest kalır. Oljabay da Kaldan'dan Sariarka'yı kendisine bırakmasını ister, Kaldan kabul eder. A5'in sonunda yer alan mensur kısımdaki açıklamaya göre Abılay'ın Tobış'tan Kasımhan adında oğlu olur. Kasımhan'ın da Sarı ve Navrızbay adında çocukları olur.

A6'da destanın sonunda, Abılay'ın han olmasıyla toy yapıp ganimet dağıtılır. Destancının, destanın sonunda bitiş kalıbından yararlandığı görülür (A6: 641-642):

Abılaydıñ uwaqıyğası osı bolğan,	Abılay'ın vakası böyle olmuş,
Jan edi qazaq üşin eñbek qılğan.	Han idi Kazak için emek veren.

A6'da destan, Abılay gibisinin bir daha gelmediğine dair geçmişe özlem duygularıyla sona erer (A6: 649-652):

Osımen ayaqtaıldı söz sarası

Böylece sona erdi sözün doğrusu.

A9'da destan, kahramanın han olmasıyla sona erer. Destancının son dörtlükte olayları kısaca söyleyip geçtiğini ifade ettiği bir bitiş kalıbı kullandığı görülür (A9: 717-720):

Azıraq söylep öttim osı jöndi,	Kısaca söyleyip geçtim o tarafı,
Han bolıp ädiletti biyledi eldi.	Han olup adaletli, yönetti ülkeyi.
Kelisip orta jüzdiñ adamdarı,	Anlaşıp Orta Cüz'ün halkı,
Qazı ğıp jeti jarğı saylap berdi.	Seçim yapıp yedi yargı oy verdi.

A10'da kahramanın suikasttan kurtulup düşmanını yenmesi ve askerleriyle yurduna dönmesiyle son bulur. Destancının destanı bitiş kalıbıyla bitirdiği görülür (A10: 701-704):

Qaldı elge añız bop	Kaldı halka efsane olup
Abılay han... aq atan.	Abılay Han, ak deve.
Aytıp bergen qıssa edi	Söylenip duran kıssa idi
Nurlıq deytin öz atam.	Kutlu derdi, öz atam.

Burada destancı, diğer benzer metinlerden farklı olarak kahramanın ak devesi ve kendisiyle ilgili kıssanın halk arasında efsane olduğunu, kendisinin de bunları dedesinden duyduğunu, yani destancı kimliğinin kaynağının kim olduğunu ifade eder.

Örnekler, Abılay Han destanının sonunda destancıların, destan kahramanının sonu veya kendisinden sonra ne olduğu konusunda söyledikleri birkaç mısra ile destanı bitirdiklerini göstermektedir.

4.2. Kabanbay Batır Destanlarının Benzer Metinlerinin Karşılaştırılması

Kabanbay Batır ile ilgili dokuz destanın tamamı manzumdur. Bazı destanlarda mensur açıklamalar bulunur. Karşılaştırmada 2. Bölümde destanlara verilen kodlardan bu bölümde de yararlanılmıştır.

Karşılaştırmaya başlamadan önce destanların dize sayıları hakkında bilgi verilmesi yararlı olacaktır:

K1: Tamamı manzumdur, 917 dizedir.

K2: Tamamı manzumdur, 810 dizedir.

K3: Tamamı manzumdur, 662 dizedir.

K4: Tamamı manzumdur, 543 dizedir.

K5: Tamamı manzumdur, 1069 dizedir.

K6: Tamamı manzumdur, 613 dizedir.

K7: Tamamı manzumdur, 359 dizedir.

K8: Tamamı manzumdur, 721 dizedir.

K9: 543 dizedir. Destanın sonunda yaklaşık bir sayfalık mensur kısım bulunur.

4.2.1. Kabanbay Batır Destanlarının Giriş Kısımlarının Karşılaştırılması

4.2.1.1. İcraya giriş

K1’de destancı, destana Besmele ile başlar ve destanın Kabanbay üzerine olacağını belirterek icraya giriş yapar. İlk iki dizede destancının başlangıç kalıbı kullandığı, devamında destan kahramanı hakkında bilgiler verdiği görülür (K1: 1-8):

Bismilla, söz bastayın Qabanbaydan,	Bismillah, söze başlayayım Kabanbay’dan,
Atasız adam pende tuwar qaydan?!	Atasız insan, bende doğar nereden olsa!
Üş jüzge uran bolğan er Qabanbay,	Üç cüze uran olan Er Kabanbay,
Şaqırğan arwağın бүkil nayman.	Çağırان ruhunu bütün Nayman.

Ötipti sahabalar iymanı köp,	Geçmiş sahabeler, imanı çok,
Keñ saray iymandığı boladı dep.	Kabirlerinde iman genişliği olsun diye.
Er eken artıq ötken şarapatlı,	Er imiş aşırı merhametli,
Sıyınar bilgen adam «Qabanbay»	Sığınır tanıyan insan “Kabanbay” diye.

K2’de destancı, destanının Kabanbay Batır hakkında olacağını belirtip repertuar hakkında bilgi vererek icraya giriş yapar (K2: 1-4):

Äweli söz söyleymin Qabanbaydan, Evvela söz söyleyeceğim Kabanbay'dan,
Atasız adam pende tuwar qaydan. Atasız insan, bende doğar nereden olsa.
Qayırdıñ mına zaman zamanı bop, Bu zaman, hayrın zamanı olup,
Ulısqa bodan bolğan arğın, nayman. Ulusa bağılı olan Arğın, Nayman.

K3'te destancı, destana özlü sözlerle başlayıp sözü Kabanbay'a getirir ve destanın konusunun Kabanbay üzerine olacağını söyleyerek icraya giriş yapar (K3: 1-4):

Bazardan boqşa-boqşa böz keledi, Pazardan bohça bohça kumaş gelir,
Atqan oq ajaldığa kez boladı. Atılan ok eceli gelene rast gelir.
Jamağat, qulaq salıp söz tıñdasañ, Cemaat, kulak verip söz dinlersen,
Azıraq Qabanbaydan söz keledi. Az sonra Kabanbay'dan söz gelir.

K4'te destancı, destanın konusu hakkında bilgi verip geçmişten bahsederek icraya giriş yapar (K4: 1-4):

Azıraq söz söyleyin Qabanbaydan, Biraz söz söyleyeyim Kabanbay'dan,
Adamzat ata-anasız tuwar qaydan. İnsanoğlunun ana-babasız doğduğu nerede.
Käpirdiñ keşegi ötken zamanında, Kâfirin dünkü geçmiş zamanında,
Orısqa qarap edi tügel nayman. Rus'a tabi idi bütün Nayman.

K5'te destancı, destanın Kabanbay'la ilgili olacağını bildirerek icraya giriş yapar (K5: 1-4):

Bir qıssa söz bastayın Qabanbaydan, Bir kıssaya başlayayım Kabanbay'dan,
Şın batır bolmasa, söz şığar qaydan. Hakiki bahadır olmasa söz nereden çıkar!
Soğısqan qazaq, qalmaq zamanında Kazak ile Kalmuk'un savaştığı zamanlarda
Erligi jurtqa mälim jariq aydan. Erligi yurda malum aydınlık aydan.

K6'da konuşma organı dile hitaben söylenen sözlerle icraya giriş yapıldığı görülür. Burada destancının destan söylemeye başlamadan önce dilinin sürçmemesi,

çaldığı müzik aletinin telinin kopmaması, kendi sesinin kısılmaması gibi konularda destanın ve çaldığı müzik aletinin koruyucu ruhuna hitaben söylenen sözlerle yerine getirilen bir ritüel söz konusudur (K6: 1-4):

Arıñdap söyle kızıl til,	Arınıp söyle kızıl dil,
Bögelip, toqtap qamalmay.	Duraksayıp, durup tutulmadan.
Nöserdey tögip jeldeşi,	Sağanak gibi döküp, rüzgâr gibi es,
Arqadan soqqan samalday.	Arka'dan esen meltem gibi.

Destancının söyleyeceği destan hakkında bilgi vermeden önce böyle bir girişle başlaması, dinleyicinin dikkatini toplamasını da sağlar.

K6'da ikinci dörtlükte Kazak-Kalmuk düşmanlığına dikkat çekilir. Üçüncü ve dördüncü bentte kahramanın takdimi yapıp düşman Kalmuklarla ilişkisi anlatılarak destanın ana konusuna doğru yavaş yavaş giriş yapılır (K6: 9-19):

Duşpannan halqın qorğağan	Düşmandan halkını koruyan
Qarakerey Qabanbay.	Karakerey Kabanbay.
Qabanbaydan jeñilip,	Kabanbay'a yenilip,
Tappaptı-ay qalmaq amaldı-ay.	Bulmamıştı Kalmuk çaresini, ey.

Batır bolıp tuwıptı,	Bahadır olarak doğmuştu,
Balapanday qorğaptı	Civciv gibi savunmuştu
Alıs penen juwıqtı.	Uzak ile yakını.
Belin şeşpey belsenip,	Belini çözmeden kollarını sıvayıp,
Tıñdamaş ıstıq-suwıqtı.	Dinlemez sıcak-soğuşu.
Qazaqqa tiygen qalmaqtı	Kazak'a dokunan Kalmuk'a
Soqqı berip quwıptı.	Hücum edip kovmuştu.

K7'de kahramanın övgüsünün yapıldığı, yanında yer alan diğer kahramanların takdim edildiği bir başlangıç kalıbıyla icraya giriş yapılır (K7: 1-4):

Tulparım, arğımağım, jülde alğanım,
Basınan Arqawlınıñ kün şalğanım.
Awzıma «ä» degende tola tüsken,
Qabanbay, Kenesarı el qorğanım.

Tulparım, küheylanım, ödül alanım,
Başından Arkavlı'nın güneş vuranım.
Ağzıma “a” deyince dolup düşen,
Kabanbay, Kenesarı milleti koruyanım.

K8'de destancı, hangi destanı söyleyeceği hakkında bilgi verdiği bir başlangıç kalıbıyla icraya giriş yapar (K8: 1-4):

Qolıma hat jazayın qalam alıp,

Mektup yazayım elime kalem alıp,

Buzıldı jıldan jılğa zaman azıp.

Bozuldu yıldan yıla zaman azıp.

Az ğana Qabanbaydan söz qozğalıq,

Biraz da Kabanbay'dan söz açalım,

Tıñdasañ, jamağattar, qulaq salıp.

Dinle ey cemaat, kulağı dört açıp.

K9'da destancı, felsefî ve dinî konulu birer cümleden sonra destan hakkında bilgi verdiği bir başlangıç kalıbıyla icraya giriş yapar (K9: 1-4):

Az-köptik, barlıq-joqtıq bir Qudaydan,

Azlık-çokluk, varlık-yokluk bir Hüda'dan,

Jaqsığa qurmet etsek osındaydan.

İyiye hürmet etsek bu sebepten.

Qazaqta budan burın bolıp ötken,

Kazak'ta bundan evvel olup geçen,

Söyleyin Qarakerey Qabanbaydan.

Söyleyeyim Karakerey Kabanbay'dan.

Örneklerden destancıların genellikle söyleyecekleri destanın konusu, kahramanı veya ikinci dereceden kahramanları ile destana giriş yapmakla birlikte, felsefî ve dinî mahiyette sözlerle de dinleyiciye hitap etmekte oldukları anlaşılmaktadır.

4.2.1.2. Kahramanın destan sahnesine çıkışı

Kabanbay Batır ile ilgili bu çalışmada incelenen destanlarda Kabanbay'ın çocukluk döneminden bahsedilmemektedir. Bu bakımdan Abılay ile ilgili destanlar karşılaştırılırken Abılay'ın çocukluğunun anlatılmadığı destanlarda onun destan sahnesine çıkışının giriş epizotları içinde değerlendirilmesi yöntemine Kabanbay ile ilgili destanlarda da devam edilmiştir.

K1’de Kabanbay’ın Kırgızların kendisine karşı kinlendiğini duyması üzerine Ulu Cüz ve Orta Cüz’den yardım istemesiyle, Kabanbay, destan sahnesine çıkmış olur (K1: 9-12):

Erligi Qabanbaydın jannan ötken, Yiğitliği Kabanbay’ın herkesten üstün,
Sol kezde qırğız eken kegi ketken. O sırada Kırgız kinlenmiş.
«Batırdın biri qalmay attansın!» dep, “Bahadırların hepsi yola çıksın” diye,
Üysin men orta jüzge habar jetken. Üysin ile Orta Cüz’e haber yetmiş.

K2’de Kırgızların Karateke ve Arğın kabilelerini yağmalaması ve Kabanbay’ın bu duruma çok üzülmesinin anlatılmasıyla Kabanbay, destan sahnesine giriş yapar (K2: 11-12):

Arğın — qaratekeni qırğız şawıp, Arğın, Karateke’yi Kırgız yağmaladı,
Qan qustı, qayğı tartıp er Qabanbay. Kan kustu, gam çekip Er Kabanbay.

K3’te Kabanbay’ın, Arğın ve Nayman kabilelerini Kalmukların istila etmesine çok üzüldüğünün belirtilmesiyle kahraman, destan sahnesine çıkmış olur (K3: 11-14):

Batırdın Qabanbay zamanında, Bahadırın Kabanbay zamanında,
Ketipti qalmaq şawıp arısıñdı. Yağmalamış Kalmuk kabilesini.

Qan qustı, qapalandı er Qabanbay, Kan kustu, kahroldu Er Kabanbay,
Qalmaqtan ketipti kek alalmay. Kalmuk’tan öç alamamıştı.

K4’te Arıs kabilesini Kırgızların yağmalaması ve Kabanbay’ın buna çok üzüldüğünün ifade edilmesiyle kahraman, destan sahnesine çıkmış olur (K4: 11-14):

Arısın qara teki qırğız şawıp, Kabile halkını Kırgız yağmalayınca,
Qan qustı qayğılı bop er Qabanbay. Kan kustu kahrolup Er Kabanbay.

Qan qustı qayğılı bop er Qabanbay, Kan kustu kahrolup Er Kabanbay,

«Qırğızdan ketem be — dep, —kek “Kırğız’dan öç alamadan mı öleyim!”
ala almay».

K5’te Kabanbay’ın Nayman’ın Karakerey kabilesinin Bayjigit uruğuna mensup olduğu, on üç yaşında düşmana yöneldiği ve çok büyük bir bahadır olduğu şeklindeki takdim edici bilgilerin ardından Kalmukların bir kabileyi yağmalaması ile kahraman, destan sahnesine çıkmış olur. Kabanbay, Kalmuk istilasında başka bir seferdedir. Kahraman, istila haberini duyunca kahrolur, intikam hırsıyla dolar (K5: 25-32):

Qabekeñ bir jorıqta jürgen kezde, Kabeke’n bir seferde olduğu sırada,
Qalmaq kep bir ruwın şawıp ketken. Kalmuk gelip bir kabilesini yağmalamış.

Orta jüz arğın, nayman alısıñdı, Orta Cüz’den Argın, Nayman çarpışması,
Qalayşa jawğa bersin arısıñdı. Nasıl versin düşmana kabilesini.
Batırdıñ Qabanbayday zamanında Kabanbay gibi bir bahadırın zamanında
Duşpañğa berip pe edi namısıñdı. Düşmana verir miydi namusunu!

Esitip bul habardı er Qabanbay, İşitip bu haberi Er Kabanbay,
Qayğırdı «qalam ba, — dep, — kek Kahroldu “Öç alamadan mı kalayım!” diye.
ala almay».

K6’da önce Kabanbay’ın kim olduğuna dair kısa bilgiler verilerek dinleyicide bir fikir oluşması sağlanır. Daha sonra Kabanbay’a kabilesini düşmanların yağmaladığı haberinin geldiği belirtilerek kahraman, destan sahnesine çıkmış olur (K6: 36-39):

Birew kep Qabanbayğa habar qıptı, Birisi gelip Kabanbay’a haber vermiş,
«Jaw şaptı jaqın menen alısıñdı». “Düşman hücum etmiş yakın ile uzağına”,
«Elimdi men tiride kim şaptı?!», — “Yurduma ben sağ iken kim hücum
dep, etmiş?” diye,

Batırdıñ aşuwmen az sağı sindı. Bahadırın öfkeden biraz asabı bozuldu.

K7’de Kabanbay’ın bir gün düşmana karşı savaşmak istediğinin belirtilmesiyle kahraman, destan sahnesine çıkmış olur (K7: 5-8):

Qabekeñ artıq tuwğan esil erim, Kabeke’n, çok güçlü yaratılmış yiğidim,
Oljağa qarıq qılğan ergen elin. Ganimete doyurmuş arkasındaki milleti.
Bir küni batır Qaban jawsıradı, Bir gün bahadır Kaban savaşmak ister,
Jıydırdı habar berip tamam elin. Toplattı haber verip bütün milleti.

K8’de Kırgızların Kabanbay’ın Karateke köyünü yağmaladığı ve kahramanın intikam ateşiyle dolduğu bilgisiyle kahraman, destan sahnesine çıkmış olur (K8: 15-17):

Arasın Qarateke qırğız şawıp, Arasını Karateke’nin Kırgız yağmalayıp,
Qan qustı qayğı bolıp er Qabanbay. Kan kustu kaygılanıp Er Kabanbay.
(Qırğızdan qalam ba dep kek ala almay.) (Kırgız’dan kalır mıyım diye öç alamadan.)

K9’da destancı, Kabanbay’ın yiğitliğinden bahsettikten sonra Kırgızlardan Amanalı adlı bir bahadıyla düşman olduğundan ve Amanalı’nın, kahramanın yokluğundan istifade ederek bir köyünü yağmaladığından söz edilir. Kabanbay’ın bu yağmayı duyup intikam ateşiyle dolduğunun ifade edilmesiyle kahraman, destan sahnesine çıkmış olur (K9: 31-32):

El jurtın qırğız şawıp alğannan soñ, Elini yurdunu Kırgız yağmalayıp aldıktan sonra,
Qayğılı bolıp qan juttı qart Qabanbay. Kaygılanıp kan yuttu yaşlı Kabanbay.

Örneklerin hepsinde kahramanın düşmana hiddetlenmesinin destan sahnesine çıkmasında etkili olduğu, bazı destanlarda bu düşmanın Kırgız, bazı destanlarda da Kalmuk şeklinde anıldığı görülmektedir.

4.2.2. Kabanbay Batır Destanlarının Gelişme Kısımlarının Karşılaştırılması

4.2.2.1. Kahramanın düşmana karşı yola çıkması

K1’de Karakursak köyünün yağmalanması sırasında bir Kırgız bahadırı, Kabanbay’ın erkek kardeşini öldürür. Kabanbay, bu acı karşısında kan kusar, intikam yemini eder. K2’de Kabanbay’a bağlı Argın ve Karateke kabilelerini Kırgızların; K3, K5, K6’da Kabanbay’ın adı verilmeyen bir kabilesini Kalmukların; K4’te Arıs kabilesini Kırgızların; K8’de Kabanbay’a bağlı Karateke kabilesini, K9’da Kabanbay’ın adı verilmeyen bir kabilesini Kırgızların yağmalaması üzerine kahraman, kan kusar, intikam yemini eder.

K6’da Kabanbay, atı Kubakus’a atlayıp düşmana hücum eder, yaşlı-genç, kadın-erkek demeden karşısına çıkan bütün düşmanları öldürür ancak bu hücum, küçük çaplı bir yağma şeklinde olduğundan kahramanın intikamını alması için yeterli değildir, öte yandan düşmanın sonraki saldırılarından korunmak için de daha büyük bir sefere çıkılması gereklidir.

K7’de Kabanbay’ın, düşmana karşı savaşmak istemesi üzerine bahadırlar koşup gelir. K7’de diğer metinlerin aksine kahramanın yurdunun yağmalanmasından kaynaklanan bir intikam duygusu yoktur.

K1, K2, K3, K4, K5, K6’da Kabanbay’ın başına gelen felaketi duyan Abılay Han ve Kazak bahadırları Kabanbay’ın intikamını almasına yardım etmek için koşup gelirler. K7, K8, K9’da Abılay Han’ın sefere geldiğinden söz edilmez, sadece bahadırların adları geçer.

K1’de Abılay’ın ve ardından bahadırların gelişi şu dizelerle anlatılır (K1: 35-40):

«Qabekeñ qayğılandı» degendi estip, “Kabeke’n kayğılandı” diye işitip,

Kelipti özi batır han Abılay.

Gitmişti kendisi bahadır Han Abılay.

Mingeni hane kemniñ qara ker-di,

Bindiği han babamın kara ker⁴⁶ idi,

⁴⁶ Kara ker: At türü.

Esedi beyne jeldey qara jerdi.

Esiyor yeryüzünde tıpkı yel gibi.

«Qabekeñ qayğılandı» degennen soñ, “Kabeke’n kayğılandı” dedikten sonra,

Batırdıñ özi tustas bări keldi.

Bahadırla denk herkes geldi.

K1’de Kabanbay’ın yanına gelen bahadırlar şunlardır: Kanjıgalı Bögenbay, Janibek, Jantay, Kökjal Barak, Murınbay Biy, Berdikoja, Şürek, Kasabay, Karaşokay, Tentek Matay, Jalgız Karak, Togas, Kosay, Devletbay, Kazıbek Biy, Rayımbek, Bulantay, Akşabdar ve Şagalak.

K2’de bahadırların Kabanbay’ın haberini alır almaz yola çıkmaları şu şekilde anlatılır (K2: 13-16):

«Namısın Qabanbaydıñ äperem» dep, “Namusunu Kabanbay’ın kurtarayım” diye,
Qanjıgalı kelipti er Bögenbay. Gelmiş Kanjıgalı Er Bögenbay.

«Qabanbay Bögenbaymen bas qostı» “Kabanbay, Bögenbay ile toplandı” diye,
dep,
Murınnan attanıptı er Boranbay. Hemen yola çıkmış Er Boranbay.

K2’de Kabanbay’a destek olmak için gelen bahadırlar, K1’deki bahadırlardan daha azdır. K1’de adları geçen Murınbay Biy, Kazıbek Biy, Şürek, Kasabay, Karaşokay, Tentek Matay, Jalgız Karak, Rayımbek ve Bulantay, K2’de geçmemektedir. K2’de Kabanbay’a destek olmak için gelen bahadırlar olarak Kanjıgalı Er Bögenbay, Boranbay, Kökjal Barak, Janibek, Şanışkılı Berdikoja, Togas, Kosay, Devletbay, Akşabdar ve Şagalak’ın isimleri geçmektedir.

K1 ve K2’de Kabanbay’a destek olmaya gelen bahadırların genellikle her birinin ayrı dördlüklerle anıldığı görülür. Bu durum destancının kahramanların takdimine önem verdiğini göstermektedir.

K1’de ilk iki dize doldurma sözlerle, üçüncü dize destandaki tekrarlarla, dördüncü dize de bahadının geldiği yer belirtilerek bahadının takdimiyle kurulur (K1: 49-56):

Mingeni batırlardıñ aq pen kök-ti,

Bindiği bahadırların ak ile boz idi,

Altı ay minse, arımas tas pen kökti.

Altı ay gitse yorulmaz taş ile gök idi.

«Bas qostı barlıq batır» degennen soñ, “Toplandı bütün bahadırlar” dedikten sonra,
Kereyden özi jädik Jantay kepti. Kerey’den anlayışlı Jantay geldi.

Qolına jaqsı qızdın alğan taraq, Eline yakışır kızın aldıǵı tarak,
Batırlar jıyılğan soñ jatpas qarap. Bahadırlar toplandıktan sonra yatmaz
bakarak.

«Bas qostı barlıq batır» degennen soñ, “Toplandı bütün bahadırlar dedikten sonra,
Kelipti kökjarlıdan Kökjal Baraq. Gelmiş Kökjarlı’dan Kökjal Barak.

K1’de bahadırların anlatıldığı dörtlüklerde doldurma dizelerin yerine
bahadırların duygularını yansıtacak ifadeler kullanıldığı da görülmektedir (K1: 57-60):

Atıñnan aynalayın, er Qabanbay, Adına kurban olayım, Er Kabanbay,
Qırğızdan qalamız ba kek ala almay?! Kırğız’dan kalır mıyız öç alamadan!
«Bas qostı barlıq batır» degennen soñ, “Toplandı bütün bahadırlar” dedikten
sonra,
Kelipti murıntaydan biy Murınbay. Gelmiş Murıntay’dan Biy Murınbay.

K1’de Kanjıgalı Bögenbay, Janibek, Jantay, Kökjal Barak, Murınbay Biy,
Berdikoja, Şürek, Kasabay, Karaşokay, Tentek Matay, Jalgız Karak için ayrı
dörtlükler kurulmuştur. Togas, Kosay ve Devletbay’dan aynı dörtlükte; Kazıbek Biy
ve Rayımbek’ten aynı dörtlükte; Bulantay ve Akşabdar’dan da aynı dörtlük içinde
bahsedilmiştir.

K2’de de benzer bir metot kullanılarak Kökjal Barak, Janibek, Şanıskılı
Berdikoja, Akşabdar ve Şagalak’ın gelişleri ayrı ayrı dörtlüklerde ifade edilirken
Kanjıgalı er Bögenbay ve Boranbay aynı bent içinde, Togas, Kosay ve Devletbay da
aynı dörtlükte takdim edilir.

K3’te kahramana destek olmak için gelen bahadırlardan Bögenbay, Ajıkoja ve
Kökjal Barak’tan müstakil dörtlüklerde bahsedilirken Kosay, Mambet ve Devletbay’ın
adları bir dörtlükte peş peşe sıralanır. Şagalak, Barak, Akşabdar ve Şınkoja’nın ise
gelen bahadırlar arasında anılmadığı görülür. Onların, bahadının intikamını almak için

çıkılan seferde bulundukları, destanın ilerleyen epizotlarında yardımcı kahraman olarak yer almalarından anlaşılmaktadır.

K4'te yardıma gelen bahadırlar, diğer benzer metinlerden daha azdır: Kanjıgalı Bögenbay, Kökjal Barak, Devletbay, Berdikoja, Şagalak, Akşabdar. Adı geçen bahadırların gelişi ayrı dörtlüklerle ifade edilmiştir.

K5'te yardıma gelen bahadırlar, Boranbay, Kanjıgalı Bögenbay, Barak, Baymurat, Şınkoja, Berdikoja, Janibek ayrı dörtlüklerle takdim edilirken Togas, Kasen ve Devletbay'dan aynı dörtlükte bahsedilir. Boranbay, Baymurat ve Kasen adlı bahadırlardan K1, K2, K3, K4'te söz edilmemiştir.

K6'da Kabanbay'ın kabilesinin yağmalandığını duyup yardıma gelen bahadırlardan diğer destanlardaki gibi ayrı dörtlüklerde bahsedilmiştir. Togas, Kosay, Devletbay'ın adları diğer metinlerdeki gibi peş peşe aynı dizede yer alır. Onlardan sonra sırasıyla Boranbay, Berdikoja, Kazıbek, Kökjal Barak, Janibek, Matay, Şınkoja, Sarışuvaş, Baymurat, Bostan, Kasabay, Bukar Jırav, Şagalak intikam seferine destek olmak için gelirler. Sarışuvaş ve Bostan bahadırların adları K1, K2, K3, K4, K5'te geçmemektedir. Önceki beş metinde Bukar Jırav'ın savaşmaya geldiğinden söz edilmemiştir.

K7'de Kabanbay'la savaşmak için Berdikoja, Jantay, Kanjıgalı Kart Bögenbay, Janibek ve Kökjal Barak gelir.

K8'de Kabanbay'ın yağmalandığını duyup intikam almasına yardım etmek için gelen bahadırlar destanda sırasıyla şu şekildedir: Kanjıgalı Er Bögenbay, Boranbay, Janibek, Babay, Kökjal Barak, Togas, Kosay, Devletbay, Şagalak, Akşabdar. K8'de geçen Babay, diğer metinlerde bulunmamaktadır.

K9'da Kabanbay'ın yağmalandığını duyup intikam almasına yardım etmek için gelen bahadırlar Boranbay, Kanjıgalı Bögenbay, Kökjal Barak, Janibek, Şınkoja, Devletbay, Akşabdar, Şagalak'tır. Bahadırların adları ayrı dörtlüklerde takdim edilmiştir.

Bu takdimlerin, Dede Korkut boylarında kahramanların belirli kalıplar kullanılarak takdimleriyle benzer yapı ve işlevde olduğunu söylemek mümkündür.

K1'de kahraman, adı geçen şahsiyetlerin toplanmasının ardından Kırgızlardan öcünü almak için At Dağı'na; K2, K4, K8, K9'da diğer bahadırlarla birlikte

Kırgızlardan, K3'te ise Kalmuklardan öcünü almak için Alatav'a doğru yola çıkar. K5'te bahadırlar, Kalmuklardan intikam almak için Alaköl'e gelirler. K7'de bütün bahadırlar toplandıktan sonra Kırgızlara saldırmak için yola çıkarlar, gidecekleri yerin neresi olduğu belirtilmemiştir.

K1, K2, K3, K4, K5, K8'de yolculuk, bir ay; K7'de yolculuk, yirmi beş gün sürer. K9'da yolculuğun ne kadar sürdüğü belirtilmemiştir. K1 ve K3'te askerlerin yarısının atlarının yolda kaldığı belirtilir. K2, K4, K5'te de yolculuğun zorlu geçtiği ifade edilir. Bahadırlar, K1'de At Dağı'nda, K2, K3, K4, K8, K9'da Alatav'da, K5'te Alaköl'de bir ay kalırlar. K7'de bahadırların bir su kıyısında atlarını dinlendirdikleri ifade edilir, bu su kıyısının neresi olduğu belirtilmemiştir.

K6'da bahadırlar, toplandıktan sonra Kalmukların peşinden giderler. Kalmuklar Kazakların bütün bahadırlarının toplanıp geldiğini duyunca korkup kaçarlar. Kabanbay, düşmanın kaçmasına çok öfkelenir ancak intikamını almadan dönmeye de niyeti yoktur. Yüksek dağları aşarak yolculuğa devam ederler. Beş-altı atlı Kalmuk'a rastlarlar. Bu atlıları yakalayıp Kazak yurduna saldıran komutanın kim olduğunu söyledikleri takdirde serbest bırakılacaklarını söylerler. Atlılar, komutanlarının Kongıdır Jırık olduğunu söylerler (K6: 153-160):

Bastığımız Qoñğıdır jırıq, dedi, “Komutanımız Kongıdır Jırık” dedi,
Eş adam almas mını urıp, dedi. “Hiçkimse yenemez bunu vurup” dedi.
Biz de onı jaqsı adam dey almaymız, Biz de onu iyi adam diye almıyoruz,
Talaydñ qanın işken qırıp, — dedi. Nicesinin kanını içmiş öldürüp” dedi.

Özi bay, özi mıqtı, özi batır, Kendisi zengin, kendisi güçlü, kendisi
bahadır,
Aq üyinen bir bölek tikken şatır. Sarayından ayrı dikmiş bir çadır.
Qırq jigít küzetedı kündiz-tüni, Kırk yiğit gözetiyor gece gündüz,
Tösekte äli turmay uyıqtap jatır. Döşekte hâlâ kalkmadan uyuyor.

K6'da Kazak bahadırlar, bu sırrı öğrendikten sonra Kalmukları sessizce kuşatırlar. Buradan sonrası “kahramanın düşmana karşı zafer kazanması” epizotunda incelenmiştir.

Zorlu şartlara dayanamayan Barak Batır, K1, K2, K3, K4, K5, K8'de Kabanbay'a, K9'da Bögenbay'a geri dönmek istediğini söyler.

K1'de Barak Batır şöyle der (K1: 123-126):

Bir küni Baraq turıp aytam dedi,	Bir gün Barak kalkıp söyleyeyim, dedi,
«Jawıñdı aldırmağan qaytem dedi.	“Yenemediğimiz düşmanını ne yapayım”
Dalada qañğırmaymın atım soyıp,	dedi. / “Bozkırda dolaşmam atımı kesip,
Qosta bar er jaqsısı, qaytam» deydi.	Orduda var erin iyisi, döneyim.” dedi.

K2'de Barak Batır şöyle der (K2: 57-60):

Bir küni Baraq kelip: «Aytam, dedi,	Bir gün Barak gelip: “Söyleyeyim” dedi,
Qırğızdar aldırmaptı, qaytem, dedi.	Kırğızlar yenilmemiş, ne yapayım” dedi.
Dalada atım soyıp qañğırmaymın,	Bozkırda atımı kesip dolaşmam,
Ruhsat ber, er jaqsısı, qaytam», — dedi.	İzin ver, erin iyisi, döneyim.” dedi.

K3'te Barak Batır, şöyle der (K3: 51-54):

Bir sözdi Baraq sonda aytam degen.	Bir sözü Barak orada “Söyleyeyim”, dedi.
«Jawıñdı aldırmaytın qaytem degen,	“Yenemeyeceğimiz düşmanını ne yapayım”
Dalada atım soyıp qañğırmaymın,	dedi, / “Bozkırda atımı kesip dolaşmam,
Qosta bar er jaqsısı, qaytam degen».	Orduda var erin iyisi, döneyim” dedi.

K4'te Barak Batır şöyle der (K4: 49-52):

Bir küni Baraq batır: «Äytem, deydi,	Bir gün Barak Batır: “Söyleyeyim” der,
Jawıñdı aldırmaytın qaytem, deydi.	“Yenemeyeceğimiz düşmanını ne yapayım”
Dalada atım soyıp qañğırmaymın,	der. / Bozkırda atımı kesip dolaşmam,
Qosta bar er iygisi, qaytam, — deydi.	Orduda var erin iyisi, döneyim.” der.

K5'te Barak Batır şöyle der (K5: 101-104):

Bir sözdü sonda Baraq aytam dedi: Bir sözü orada Barak “Söyleyeyim” dedi:
— Jawıñdı aldırmaıyın qaytem, —dedi. “Yenemeyeceğımız düşmanını
neyapayım?” dedi.
«Eliñ tap esiñ barda» degen söz bar, / “Yurdunu bul, aklın varsa” diye söz var,
Men tuwra, endi, elge qaytam, —dedi. Ben, şimdi köye döneyim.” dedi.

K8’de Barak Batır şöyle der (K8: 58-61):

Bir sözdü Baraq batır aytam deydi, Barak Batır “Bir söz söyleyeyim” der,
«Jawıñdı aldırmaıyın qaytem, —deydi. “Yenemeyeceğımız düşmanını ne
yapayım”
Dalada attı soyıp qañğırmaıyın, der. / Bozkırda atı kesip dolaşmam,
Qosta bar er jaqsısı, qaytam deydi». Orduda var erin iyisi, döneyim.” der.

K9’da Barak Batır, Bögenbay’a gitmek istediğini söyler. Bögenbay, Kabanbay’a Barak Batır’ın sözlerini iletir (K9: 79-82):

Bir sözdü batır Baraq aytam, deydi Bir sözü bahadır Barak “Söyleyeyim.” der,
Jawıñdı aldırmaıyın qaytem, deydi. Yenemeyeceğımız düşmanını ne yapayım”
Dalada atım soyıp äwre bolmay, der. / Bozkırda atımı kesip avare
Endeşe men de elime qaytam, — deydi. dolaşmadan, / Öyleyse ben de köyüme
döneyim.” der.

Verilen mısralardan da anlaşıldığı gibi Barak’ın Bögenbay’a söyledikleri, Kabanbay’a söylenen sözlerle aynıdır.

Bu sözlerin bir kısmında, zafere ulaşamamanın sebebi Kabanbay’a bağlanırken, bir kısmında da sorumluluk birinci çoğul şahıslar üzerine yüklenmektedir.

K1, K2, K3, K4, K5, K8, K9’da Kabanbay, Barak’a sabretmesini söyleyip geri dönmesine izin vermez.

Kabanbay’ın Barak’a cevabı K1’de şöyledir (K1: 127-130):

«...Atañ jaqsı ekenin anañ biler, “... Babanın iyi olduğunu anan bilir,
Qatın şaypaw bolğanda adam jüder. Kadın cadaloz olunca adam sıskalaşır.
Täwbası toq kisiniñ boyı toğay, Tok kişinin tövbesi orman boyu,
Sabır qıl, az ğana kün üzbey küder». Sabret, sayılı gün çabuk geçer.”

Kabanbay’ın Barak’a cevabı K2’de şöyledir (K2: 61-64):

— Ata jönin bilmegen bala “Yedi atasını bilmeyen çocuk, başa
biyler, geçer,
Qattı şaypaw tösekte aram jürer. Çok cadaloz döşekte haram gibi gelir.
Täwbesi toq kisiniñ bolmaytuğın, Tok kişinin tövbesi kabul olmadığından,
Biraz kün aş jürseñder, aran jürer. Birkaç gün aç kalsan açgözlülük gider.”

Kabanbay’ın Barak’a cevabı K3’te şöyledir (K3: 57-60):

— Bilmegen ata jöndi balañ biler, “Bilmediğin atalarını, çocuğun bilir,
Tösegi jaman qatın aram keler. Döşegi kötü kadın, haram gibi gelir.
Tabısı joq kisiniñ boluwşısı emes, Faydası olmayan kişi aramızda olmasın,
Aş bolsañ azğana kün, aran jürer. Aç olsan birkaç gün, açgözlülük gider.”

Kabanbay’ın Barak’a cevabı K4’te şöyledir (K4: 54-57):

Tösekte jaman qatın aram jürer, “Döşekte kötü kadın haram gibi gelir,
Bilmegen ata jönin bala biler. Bilmediğin atalarını çocuk bilir.
Täwbası toq kisiniñ bolmaytuğın, Tok kişinin tövbesi kabul olmadığından,
Biraz kün aş jürseñder täwbä kirer». Birkaç gün aç kalsan tövbe kabul olur.”

Kabanbay’ın Barak’a cevabı K5’te şöyledir (K5: 105-108):

Qabekeñ: «Asıqpalıq, jöni bolar, Kabeke’n: “Acele etmeyelim, çaresi olur,
Sabır et, keleşti Quday biler. Sabret, geleceği Hüda bilir.

Tobası toq kisiniñ jürmeytuğın, Tok kişinin tövbesi kabul olmadığından,
Aşıqsaq, az ğana kün aran jürer». Aç kalsak birkaç gün nefis terbiye olur.”

Kabanbay’ın Barak’a cevabı K8’de şöyledir (K8: 62-65):

«Tösekte jaman qatın äreñ jürer, “Döşekte kötü kadın zor gelir,
Bilmeytin ata jönin bala biler. Bilmediğin atalarını çocuk bilir.
Täwbesi joq kisiniñ bolmaytuğın, Tövbe etmeyen kişinin yapmadığını,
Azıraq asıqsañdar äreñ jürer». Biraz acele edenler zor yapar.”

Kabanbay’ın Barak’a cevabı K9’da şöyledir (K9: 83-84):

Qabanbay sonda turıp külimdeydi, Kabanbay orada kalkıp gülümser,
— Qoy, qaytpayıq, sabır et, inim, —deydi. “Dönmeyelim, sabret kardeşim.” der.

Kabanbay’ın Barak’a cevabında benzer metinler arasında benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da bulunmaktadır. Benzerlikler kadın ve çocukla ilgili zihniyette ortaya çıkmaktadır. Değişiklikler ise destancının üslubunu yansıtan unsurlardır.

Kabanbay Batır ile ilgili incelenen metinlerden K6 hariç hepsinde, kahramanın atı Kubas’tır. K6’da atı Kubakus’tur. Kubas, bütün destanlarda kahramana ömrü boyunca yoldaş olan, sadık, iyi koşan, hızlı bir at olarak tasvir edilmiştir.

3.2.2.2. Kahramanın düşmanına karşı zafer kazanması

K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9’da Kabanbay, rüzgârsız bir günde tuğunun dalgalandığını görünce düşmana hücum kalkmaya karar verir (K6’da da rüzgârsız, sakın bir günde Kabanbay’ın tuğu dalgalanır ancak bu olay, kahramanın diğer maceralarında yer almaktadır). Bu, onun beklediği doğru zamanın geldiğini gösteren bir işarettir. Kendisinin zafere ulaşacağını da simgesidir.

Kabanbay K1, K2, K3, K4, K7, K8’de atına binip tuğuyla yedi kere, K9’da üç kere dönerek hücum zamanının geldiğini askerlere bildirir. Bunların hepsinde formülistik sayıların kullanıldığı görülür. Savaş öncesinde bir ritüel, kahraman tarafından yerine getirilmektedir. K7’de Kubas ata eyersiz binerek döndüğü belirtilir.

K9'da Kabanbay, diğerk bahadırlara tuğunun kendi kendine dalgalanmasının bir sır olduğunu bildirir (K9: 91-94):

— Bozbala, tez-tezinen qamdan, deydi, “Delikanlı, tez hazırlan” der,
Tuwımnıñ sırrı mağlum bolğan, deydi. Tuğumun sırrı malum oldu” der.
Bir qırğın şaıqay tüste boladı eken Bir kırgın ögle vaktinde olurmuş
Jigitter, atıñdı erttep, qamdan, — deydi. Yiğitler, atınızı eyerleyip hazırlayın.”
der.

K1, K2, K4'te teke tek vuruşmaya Kırgızlardan Ateke çıkar. K2 ve K8'de teke tek vuruşmaya çıkan bahardırdan önce sadece “Kırgız” diye söz edilir. K2'de bu Kırgız bahadırın Ateke Jırık olduğu destanın ilerleyen epizotlarında (diğerk maceralarda) anlaşılır. K3'te teke tek vuruşmaya Kalmuklardan bir bahadır çıkar, adı belli değildir. K5'te teke tek vuruşmaya Kalmuklardan Ateke Batır çıkar. K7, K8'de teke tek vuruşmaya destanda adı belirtilmeyen bir Kırgız çıkar, bu Kırgız'ın Ateke olduğu kızının yaktığı ağıttan anlaşılmaktadır. K9'da teke tek vuruşmaya Kırgız bahadırı Amanalı çıkar.

K1'de Ateke'nin karşısına Kazaklardan sırasıyla Devletbay, Bögenbay ve Barak Batır çıkar ancak Ateke'yi yenemezler. K2'de Kırgız'ın karşısına önce Bögenbay ve Barak birlikte çıkar, yenemezler; sonra Devletbay ve Kökjal Barak birlikte çıkar, onlar da yenemezler. K3'te Kalmuk'un karşısına Kazaklardan sırasıyla Kökjal Barak ve Devletbay çıkar, Kalmuk'u yenemezler. K4'te Ateke Jırık'ın karşısına önce Bögenbay çıkar, Ateke'yi alt edemez, sonra Kökjal Barak ve Devletbay birlikte çıkarlar onlar da yenemezler. K5'te Ateke Batır'ın karşısına sırasıyla Barak ve Devletbay çıkarlar ancak yenemezler. K7'de Kırgız'ın karşısına önce Jantay Batır, sonra Bögenbay çıkar ancak onu alt edemezler. K8'de Kırgız'ın karşısına önce Bögenbay çıkar, onun zorlanması üzerine Kökjal Barak da çıkar ancak onu yenemezler. K9'da Amanalı'nın karşısına sırasıyla Kökjal Barak Batır, Bukar Jıray, Berdikoja, Devletbay çıkar ancak hiçbiri onu yenemez. K9'da Kabanbay, kardeşi Devletbay'ı mızrağın ucunda görünce dayanamayıp meydana çıkar. Bu ikilemeler ve tekrarlarla düşmanın gücü ve onu yenecek olan kahramanın olağanüstülüğü vurgulanmış olur.

K1, K2’de Ateke, K3’te Kalmuk, K7’de Kırgız, K9’da Amanalı, karşısına en son çıkan Kabanbay tarafından öldürülür.

Kabanbay, K4’te Ateke Jırık’ın, K8’de Kırgız’ın köprücük kemiğine mızrağını saplayıp yere devirir. K4’te düşmanın devrildiğini gören Devletbay hemen atından inip Ateke’nin başını keser, K8’de de hemen koşup gelerek Kırgız’ı öldürür. K5’te Kabanbay, Ateke Batır’ın köprücük kemiğine mızrağı saplar, Ateke ağır yaralanır, öldüğü düşünülür fakat yaralı kurtulmuştur. K5’te Ateke’den sonra Serin adlı bir bahadır da teke tek vuruşmaya çıkar, Kabanbay, Serin’i öldürür.

K6’da Kabanbay, bir atlı gönderip Kongıdır Jırık’ı savaşa davet eder. Kabanbay’ın önceden namını duyan Kongıdır, çok korkar fakat Kazaklarla savaşmaya mecbur olduğundan en güçlü askerlerini toplayıp gelir. Savaşa teke tek başlanır. Kalmuklardan iri yarı bir askerin karşısına Kazaklardan Barak çıkar. Bukar, Barak’a savaş taktiği verir (K6: 193-196):

Buqar turıp Baraqq: «Bar!, — dep ayttı, Bukar kalkıp Barak’a: “Git!” diye söyledi,
Bögelip toqtap qalğan ar, dep ayttı. Tereddüt edip durup kalan ar, diye söyledi.
Añğaldaw, alañğasar körinedi, Dalgın, savruk görünüyor,
Nayzamen işin tüyrep jar», — dep ayttı. Mızrak ile vurup içini yar.” diye söyledi.

Barak, korkusuzca mızrağını saplar ancak düşmana isabet etmez. Bunun üzerine demir topuzuyla vurur ve Kalmuk’u yere serer. Destanda Barak, bu kahramanlığıyla Alpamış’a benzetilir (K6: 205-208):

Eñkeyip sonda qalmaq jerge buqtı, İki büküm olup orada Kalmuk yere eğildi,
Burqırap awzınan miyı şıqtı. Tozu dumana katıp ağzından beyni çıktı.
Ajal tursa qorıqpaytın batır Baraq, Ölümünden korkmayan bahadır Barak,
Alpamsaday kâpirdi jerge tıqtı. Alpamsa gibi kâfiri yere serdi.

K6’da Abılay, düşmanı yere serdiği için Barak’a ödül verir. Kalmuklar, bu defa Aspankart adlı bir askerlerini çıkarır. Onun karşısına çıkmak için Kazaklardan Kasabay, Boranbay ve Şınkoja birbiriyle dalaşır, destanda hangisinin teke tek savaşmaya çıktığı belli değildir ancak Aspankart’ın da öldürüldüğü ve Kongıdır’ın

buna çok sinirlenip meydana kendisinin çıktığı anlatılır. Teke tek çıkacak er sayısı üç olduğu için diğer bahadırlar, Kongıdır'ın karşısına Kabanbay'ın çıkmasının uygun olacağını düşünür. Bu esnada hava rüzgârsız olmasına rağmen, Kabanbay'ın ak tuğu dalgalanarak bir nevi kahramanın zafere ulaşacağını müjdeler. Zorlu bir mücadelenin ardından Kabanbay, Kongıdır'ı öldürmeyi başarır.

Kahramanın düşmana karşı zafer kazandığı sahne, bütün benzer metinlerde öldürülen kişinin kızının akbaş deveyle savaş meydanına gelip ağıt yakmasıyla tamamlanır. K1, K4 ve K5'te Ateke'nin kızı, K2, K7, K8'de Kırgız'ın kızı, K3'te Kırgız kız (öldürülen düşmandan Kalmuk diye bahsedilmesine rağmen düşmanın kızı Kırgız diye geçer), K9'da Amanalı'nın kızı akbaş deveyi yedeğine alıp gelerek babasına ağıt yakar. K6'da Kongıdır'ın kızı ağlayarak gelip babasına ağıt yakar. K1, K3, K4, K6, K7, K9'da bu kızın ismi belli değildir, K2'de kızın adı Karaşpan, K5'te Kabiye, K8'de Karaşpan olduğu söylenir. K5'te Kabiye'nin 17-18 yaşlarında çok güzel bir kız olduğu belirtilir. K9'da da kızın yüzünün ayın on dördü gibi olduğu ifade edilir. K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9'da Kabanbay, kızın hâline üzülür, onu esir almaz, kıza bir at verip serbest bırakmaya ve babasının naaşını teslim etmeye karar verir. K6'da da Kabanbay, kıza babasının naaşını verir ve Kalmuklarla kendilerine bir daha saldırmamaları hususunda antlaşma yapar.

4.2.2.3. Kahramanın yolculuğunun devamı (tekrar sınanmalar ve eşik aşmalar)- Diğer maceraları

Şagalak; K1, K2, K3, K4, K7, K8, K9'da Kırgız kızın, K5'te ise Kalmuk kızı Kabiye'nin esir alındığını ve cariye yapılacağını düşündüğü için kıza yanaşıp öpmeye kalkışır. Kabanbay durumu hemen fark ederek Şagalak'ı durdurur ve kıza korur. Kabanbay, kıza at verip babasının naaşı ile birlikte yurduna gönderir.

K7'de Kırgız kız, kendisini öpmeye yanaşan Şagalak'a karşı koyar, Kabanbay da kızın kendi himayesinde olduğunu söyleyerek Şagalak'ı durdurur. K7'de de Kabanbay, kıza serbest bırakıp babasının naaşıyla birlikte yurduna gönderir.

Kabanbay, K1, K2, K4, K5, K8'de Ateke'nin kızının, K3'te Kırgız kızın getirdiği akbaş atanı (dört yaşından büyük kısırlaştırılmış deve); K6'da Kongıdır'ın kızının getirdiği akbaş taylağı (iki yaşındaki deve), K7'de Kırgız kızın getirdiği akbaş deveyi (sonradan taylak olduğu belirtilir), K9'da Amanalı'nın kızının getirdiği akboz

deveyi ganimet olarak alır. Kızın devesini her gören hayran kalmaktadır. K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9'da Kabanbay'ın kardeşi Devletbay, kahramandan deveyi kendisine vermesini ister. Kabanbay, vermez. K7'de Kabanbay, öldüğü zaman cenazesinin bu deveyle taşınmasını istediği için deveyi vermek istemediğini belirtir.

K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9'da Kabanbay'ın deveyi Devletbay'a vermemesi üzerine iki kardeşin arası açılır.

K6'da Kabanbay, bahadırlardan Kongıdır'ın kızının getirdiği akbaş taylağı kendisine bırakmalarını ister, ganimeti bölüştürmesi işini Abılay'a verir. Abılay, devenin Kabanbay'da kalmasını kabul eder. Bu esnada Bukar Jıray, Abılay'a itiraz edip onu adaletsiz davranmakla ve Kongıdır'ın atını kendi zimmetine geçirmekle itham eder. Kazıbek, araya girip ortamı yumuşatır, Kabanbay da ganimet paylaşımında herkesi razı eder.

Kabanbay'a küsen Devletbay, eşini de alarak K1, K3, K5'te Aşçısuv'a; K2, K4'te Kızılsuv'a, K7'de Küçük Cüz'e, Sarı Suv kıyısına, K8'de Aştısuv'a, K9'da altı aylık mesafeye gider. Kabanbay ise K1, K2, K3, K4, K5, K8'de Sarıbel'e göçer. K6'da Kabanbay, Kongıdır'la yapılan savaşı yönettikten sonra bahadırlarla vedalaşp Sarıbel'e, evine döner.

K1'de Devletbay'ı geri getirmek için peşinden bahadırlar gider ancak Devletbay onlara olumlu bir cevap vermez. K2'de Şagalak ve yanında bir bahadır, K3, K5'te Şagalak ve Şınoja, K4'te Şagalak ve Kojantay, K8'de Şagalak ve Şıngıs, Devletbay'ı geri getirmek için peşinden giderler ancak Devletbay onlarla geri dönmez. Kabanbay, Devletbay'ın dönmemesine çok üzülür ve göçmeye karar vererek Sarıbel'e gider.

K1, K2, K3, K4, K8'de Kabanbay, Sarıbel'e göçtükten sonra mesanesinin yırtılması sonucu çok ağır hastalanır. K5'te de Kabanbay, Sarıbel'e gittikten sonra çok ağır hastalanır, destanda hastalığının ne olduğu belirtilmemiştir. K6'da Kabanbay, Kongıdır'ı yendiği savaşta zorlandığı için çok ağır hastalanır, hastalığının ne olduğu belirtilmemiştir, bu esnada yetmiş yedi yaşındadır. K7'de Devletbay gittikten bir yıl sonra Kabanbay çok ağır hastalanır, hastalığının ne olduğu belirtilmemiştir. K7'de Kabanbay'ın hocaları, molları toplatıp iyileşmesi için kendisini okutup üflettiğinden söz edilir. K9'da Devletbay'ın küsüp gitmesinin üzerinden yedi yıl geçtikten sonra sekizinci yılda Kabanbay'ın ölümcül bir hastalığa yakalandığı belirtilir. K9'da

Kabanbay'ın hastalığının üzerinden elli gün geçtikten sonra halk, onun sağlığına kavuşacağından ümidini kesip helalleşmeye gelmeye başlar.

K1'de kahramanın hastalandığını duyan Abılay Han ile diğer bahadırlar ve Bukar Jırav hemen koşup gelir. K2, K3, K4, K5, K8, K9'da sadece Bukar Jırav'ın geldiği ifade edilir. K8'de Bukar Jırav, Bukar Jırşı olarak geçer. Bukar Jırav'ın K1, K2, K3, K4, K5, K8'de seksen sekiz, K9'da doksan altı yaşında olduğu belirtilir. K6'da Kabanbay'ın hastalandığını duyanların gelip hâlini hatrını sorduğundan, ziyaretine Şınkoja ve Boranbay'ın geldiğinden söz edilir.

K1, K2, K3, K4, K8'de Bukar Jırav, kahraman için adaklar adayıp dualar ettiğini ifade eder. K5'te Bukar Jırav'ın dua ve adakları yer almaz. Bukar Jırav, K1, K4, K8, K9'da üç yüz, K2 ve K3'te dört yüz kurban adar.

K1, K2, K3'te Bukar, Kabanbay'ın öleceğini anlar. K4 ve K8'de Kabanbay, Bukar'a pazartesi günü öleceğini söyler. K5'te Kabanbay, Bukar'a seksen iki yaşında öleceğini bildiğini ve bu hastalıktan kurtulamayacağını söyler. K7'de Kabanbay, Şagalak'ı yanına çağırıp günlerden pazartesi olduğunu, kendisinin üç gün sonra perşembe günü öleceğinin ona malum olduğunu söyler. K9'da bütün halk, Kabanbay'ın sağlığından ümidini keser, öleceğini anlar.

K1, K2, K3, K4, K5, K8'de kahramanın ölüm döşeginde olması nedeniyle Bukar, Şagalak'ı Kubas ata, Şınkoja'yı da Börte ata bindirerek Devletbay'ı bulup getirmek üzere görevlendirir. K7'de Kabanbay, Şagalak'tan Devletbay'ı bulup kendisinin öldüğünü söylemesini ister, onu ancak ölüm haberinin getireceğini ifade eder. K7'de Kabanbay, Şagalak'a Kubas ata binmesini, yanında ona eşlik edecek arkadaşının da Börte ata binmesini tembihler. K9'da Bukar, Şagalak'ı Buyrakök ve Kubas ata bindirip yollar. Şagalak, bu atlar sayesinde altı aylık mesafeye üç günde ulaşır.

K1, K2, K3, K4, K8'de Şagalak ve Şınkoja, K7'de Şagalak ve arkadaşı yanlarına dört yedek at alırken, K5'te birer yedek at alırlar.

K1, K2, K3, K4, K5, K8, K9'da Kabanbay'ın hasta olduğunu Devletbay'a Şagalak söyler.

K7'de Şagalak, Devletbay'ı bulup Kabanbay'ın öldüğünü ve perşembe günü defnedileceğini söyler. Devletbay'ın ısrarlı sorusu üzerine ölüm döşeginde olduğunu itiraf eder.

K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9'da Devletbay ve hanımı hemen yola koyulurlar. Kabanbay'ın köyünün girişinde çobanla karşılaşır ve Kabanbay'ın durumunu çobandan öğrenirler.

K1'de Devletbay, koyun çobanlarına ağabeyinin durumunu sorması üzerine çobanlar, şu şekilde cevap verir (K1: 608-620):

Bir qoyş1 turıp «bar» deydi,	Bir koyun çobanı kalkıp “var” demiş,
Bir qoyş1 turıp «hay» deydi.	Bir koyun çobanı kalkıp “hay” demiş.
«Kök serkeni aytım Qudayğa,	“Boz erkeci adadım Hūda’ya,
Şäy-şäy, qoyım, şäy» deydi.	Kıs kıs koyunum kıs kıs” demiş.
— Keşe qoydan qalıp em,	“Dün koyundan ayrılmışım,
Qabekeñniñ awılına	Kabeke’nin köyüne
Köñilin suray barıp em.	Hatırını sormaya gitmişim.
Sulıq jatır Qabanbay,	Paçavra gibi yatıyor Kabanbay,
Eki ayağın jıymaydı,	İki ayağını toplamıyor,
Ketüwge sizdi qıymaydı.	Gitmeye size göze alamıyor.
Erinderin jalaydı,	Dudaklarını yalıyor,
«Keldi me — dep, — Däwletbay?	“Geldi mi Devletbay” diye
Esik jaqqa qaraydı...	Kapıya doğru bakıyor...

K2'de karşılaştıkları üç çobana Kabanbay'ın yaşayıp yaşamadığını soran kişi Devletbay'ın hanımıdır. Çobanların cevabı şu şekildedir (K2: 509-519):

Bir qoyş1 ayttı «ay» dedi,	Bir koyun çobanı söyledi: “Ay” dedi,
Bir qoyş1 ayttı «şay» dedi,	Bir koyun çobanı söyledi: “Ah” dedi,
Bir qoyş1 ayttı «bar» dedi.	Bir koyun çobanı söyledi: “Var” dedi.

— Keşe keşte men bardım,	“Dün akşam ben gittim,
Közimizben küzettik,	Başında bekledik,
Qolımızben tüzettik.	Elimizle düzelttik.
Senderge qarap jatrı ğoy,	Sizleri gözlüyor ya,
Esiktegi säwlege	Kapıdaki ışığa
Jaltaq-jaltaq qaraydı.	Ürkek ürkek bakıyor.
«Qoray da, qoray, kök serke,	‘Ağıl da ağıl, boz erkek’,
Qoyım da ketip baradı.	Koyunum da gidiyor.’ ”

K3’te koyun çobanının Devletbay’a cevabı şu şekildedir (K3: 452-463):

- Neşe barıp köñilin surap em,	“Nice gidip hâlini sormuştum,
Tañ atqanşa küzettik,	Tan atana kadar bekledik,
Ayağın oñdap tuzettik.	Ayağını sağlamlaştırıp düzelttik.
Sizderdi tosıp jatrı ma,	Sizleri bekliyor gibi,
Esikten tūsken säwlege	Kapıdan giren ışığa
Jaltaq-jaltaq qaraydı.	Melül melül bakıyor.
Şöldep jatrı ğoy deymın,	Susuyor ya diyorum,
Suwsın berse işpeydi,	Suyunu verseler içmiyor,
Astıñğı ernin jalaydı.	Alt dudağını yalıyor.
«Quray da-quray kök serke»,	“Kıs kıs boz erkek”
Qoyım ketip baradı,	Koyunum gidiyor,
Aytsam bir jağım taladı.	Konuşacak hâlim kalmadı.

K2’de olduğu gibi K4’te de karşılaştıkları üç çobana Kabanbay’ın yaşayıp yaşamadığını soran kişi Devletbay’ın hanımıdır. Çobanların cevabı şu şekildedir (K4: 455-463):

Bir qoyşu turıp «bilmeymin» dep,	Bir koyun çobanı kalkıp “Bilmem” der,

Ekinşi qoyşı «bilem» deyt.

— Tünimenen küzettik,

Qolımızben tüzettik.

Suwsın bersek, işpeydi,

Kösilgen ayaq jıyılmaıdı.

Esiktegi säwlege,

Senderdi tosıp jatır ma,

Janlaq-jaltaq qaraydı.

İkinci çoban “Biliyorum” der.

“Geceleyin bekledik,

Elimizle düzelttik.

Suyunu versek içmiyor,

Uzattığı ayağını toplamıyor.

Kapıdaki ışığa,

Sizleri mi bekliyor?

Melül melül bakıyor.”

K5’te Devletbay, Kabanbay’ın durumunu köyün girişinde rastladığı çobandan öğrenir (K5: 786-793):

Qoyşıdan jaqındap kep söz suradı,

- Qabekeñ hali qalay, tiri bar ma?!

— Batıray, tüni boyı sonda boldıq,

Qalğan joq üyde otırıp jandı qarğa.

Tömendep sağıat sayın bara jatır,

Tosqanı keler-aw dep siz bolar ma.

Koyun çobanına yaklaşıp sorar,

“Kabeke’nin hâli nasıl, canı sağ mı?”

“Ey bahadır, gece boyunca oradaydık,

Kaldığı yok evde duran canı karga kadar.

Her saat kötüye gidiyor,

Kardeşi gelecek ah diye, siz misiniz?

Ünemi esik jaqta eki közi,

Däwletbay kele me deyt barlıq sözi?

Daima kapı tarafında iki gözü,

Devletbay gelir mi, diye bütün sözü.”

K7’de Devletbay, köyün yakınında rastladığı çobana ağabeyinin sağ olup olmadığını sorar. Çobanın cevabı şu şekildedir (K7: 259-266):

Suwsın bersem işpeydi,

Tömengi ernin tisteydi.

Kürkirep demin aladı,

Jağalay közin saladı.

Suyunu versem içmiyor,

Alt dudağını dişliyor.

Hırıldayarak nefes alıyor,

Etrafa göz gezdiriyor.

Seni tosıp jatqanğa	Seni bekler hâlde yatmışa
Men bilsem sol uqsaydı.	Benziyor benim anladığım.
Qabekem awlı osınaw,	Kabeke'min köyü şurada,
Qoyım da ketip baradı.	Koyunum da gidiyor.”

K8'de Kabanbay'ın köyünün girişinde karşılaştıkları çobana Devletbay'ın hanımı Kabanbay'ın durumunu sorar. Çobanların cevabı şu şekildedir (K8: 490-502):

Däwletbaydñ qatını: «Tiri me?»—	Devletbay'ın hanımı: “Sağ mı?” diye,
dep,	Koyun çobanına gelip sordu.
Qoyşıdan kelip suraptı.	Bir çoban söyledi “ay” dedi,
Bir qoyşı ayttı «äy» deydi,	Bir çoban söyledi “vay” dedi.
Bir qoyşı ayttı «büy» deydi.	Bir çoban söyledi: “Ben gittim,
Bir qoyşı ayttı: «Men bardım,	Bu gece başında bekledik,
Bügin tünde küzettik,	Elimizle düzelttik.
Qolımızben tüzettik.	Suyunu versek içmez,
Suwsın bersek işpeydi,	Uzanan ayağını toplamaz.
Kösilgen ayaq jıymaydı.	Kapıdaki gölgeye için için bakıyor.
Esiktegi säuwlege jaltaq-jaltaq qaraydı.	Sizleri mi bekliyor,
Sizderdi tosıp jatır ma,	Kıskıss kıskıss boz erkecim.
«Quray da quray kök serkem».	Koyunum da gidiyor.”
Qoyım da ketip baradı».	

K9'da Devlebay, çobana ağabeyinin hayatta olup olmadığını sorar, çobanın cevabı şu şekildedir (K9: 488-497):

- Qabanbaydñ bul künde	“Kabanbay'ın bu günde
Bolar bolmas hali bar,	Varla yok arası hâli var,
Şıǵar şıqpas janı bar	Çıktı çıkacak canı var,

İyman aytqan molda bar,	Kelimeişehadet söyleyen molla var,
Qayğılı bolıp jılağan	Kaygılanıp ağlayan
Naşar halıq sonda bar.	Naçar halk orada var.
Kele me dep kezerip,	Gelir mi diye gezdirip,
«Jalğız bawrım» dep jatır,	“Tek kardeşim” diyor,
Eki közi esikte,	İki gözü kapıda,
Keşikpey endi sen de bar.	Gecikmeden şimdi sen de git.”

Bütün benzer metinlerde çobanların cevabı hemen hemen aynıdır.

Bütün metinlerde Devletbay ve hanımı, Kabanbay’ın yanına gelirler. İki kardeş barışır.

K1 ve K2’de Kabanbay’ın hasta olduğunu duyan Ateke’nin (K2’de Ateke Jırık) oğlu Sadır, bin kişilik orduyla Kabanbay’ın köyünü yağmalamaya gelir. K3 ve K7’de Ateke Jırık, bin kişilik askerle Kabanbay’ın köyünü yağmalamaya gelir. K4’te Kırgızların Kara Emel’i kuşattığı haberi gelir. K8’de Sadır’ın Kara Emil’i kuşattığı, Kabanbay’ın köyüne doğru da ilerlediği haberi gelir.

K5’te teke tek vuruşa ağır yaralı kurtulan Ateke Jırık, iyileşir ve casusları sayesinde Kabanbay’ın hastalandığını duyarak ondan intikam almak için Kabanbay’la savaşmaya gelir. Ateke’nin kızı, babasına gitmemesi için yalvarsa da babasını da durduramaz. Bir haftalık yolculuğun ardından Ateke, bin kişiyle Kabanbay’ın köyünün sınırına dayanır.

K6’da Kabanbay’ın hastalandığını duyan Kalmuklar, kahramandan intikam almak için bekledikleri fırsatın ellerine geçtiği düşüncesiyle beş yüz askerle Kabanbay’ın köyüne gelir. Kalmukların başında Kongıdır’ın oğlu Kojıgır vardır.

Bütün metinlerde düşmanın saldırıya geldiğini Kabanbay’a söyleyen bahadır; Şagalak’tır.

K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8’de Kabanbay, savaşabilmek için dualar edip adaklar adar. Kahramanın duası kabul olur, gücü kuvveti yerine gelir. K8’de gücü yerine geldikten sonra ak tuğu dalgalanıp şanırdan uçar gider. K2’de elli beş, K8’de otuz beş yaşındaki kudretine ulaştığı belirtilir.

K1, K2, K8’de Kabanbay, Sadır’ı yener ama Sadır, henüz on altı yaşında olduğu için ona kıyamaz. Sadır’ın tehditkâr konuşması üzerine Sadır’ı Abılay Han öldürür.

K3’te Kabanbay’ın Ateke Jırık’ı öldürdüğü belirtilmez, bin kişilik Kalmuk ordusunu üst üste kule gibi yığdığından söz edilir.

K5’te Kabanbay, intikam almaya gelen Ateke’yi öldürür.

K6’da Kabanbay, intikam almaya gelen Kongıdır’ın oğlu Kojıgır’ı yere serer, Boranbay ve Şinkoja da öldürür.

K7’de Kabanbay, bin kişiyle gelen Ateke’nin ordusundan beş yüz kadarını kendisini öldürür, Ateke Jırık’ı öldürüp öldürmediği K7’de belirtilmemiştir.

4.2.2.5. Dinleyici hedefli ara sözler

K9’da dinleyicinin dikkatini toplamak için ara sözlere yer verildiği görülür (K9: 103-104):

Jamiyğat, qulağıñdı sal mına kepke,	Cemaat, kulağını aç buna iyice kabart,
Er oñbas aruwaqqa bolğan şekti.	Ruhlara şüphesi olan er onmaz.

Bu metinde dinleyiciye inançlar doğrultusunda söz söylendiği görülür. Bu sözler, jıravların halkı aydınlatma işleviyle örtüşmektedir.

K9’daki diğer ara söz de dinleyicinin dikkatini toplamak için kullanılmıştır (K9: 167-170):

Jamiyğat, qulağıñ sal mına sözge,	Cemaat, kulağını aç bu söze,
Tıñdaytın jäne keldi sözdiñ türü.	Dinleyin, geldi sözün türü.
Äkesin nayza uşında körgennen soñ,	Babasını mızrak ucunda gördükten sonra,
Köşinen zarlay şıqtı jalğız qızı.	Göçünden ağlayarak çıktı biricik kızı.

Diğer metinlerde ara söz kullanılmamıştır.

4.2.3. Kabanbay Batır Destanlarının Sonuç Kısımlarının Karşılaştırılması

K1 ve K2’de, yetmiş sekiz yaşında iken on altı yaşındaki düşmanı Sadır’ı yendikten sonra iyice yorgun düşen Kabanbay, kardeşi Devletbay’a seslenir, kendisini eve götürmesini ister. Kahraman, bu esnada vasiyetini söyler.

K1, Kabanbay’ın vasiyetini söyleyip öğütler verdiği şu konuşmasıyla sona erer (K1: 881-917):

— Ey, Däwletbay, beri kel,	“Ey Devletbay, beri gel,
Beri kel de, meni kör!	Beri gel de beni gör!
Amalmen qurğan qaqpandı	Hileyle kurulan kapana
Akıldı pende baspaydı.	Akıllı kul basmaz.
Täñirim jazğan jazuwdan	Tanrımın yazdığı yazğıdan
Öleşewi ğumır aspaydı.	Sayılı ömür bir dakika bile uzamaz.
Tez jetkiz meni üyime,	Tez yetiştir beni evime,
Tüse almaspın küyime.	İnemem tek başıma.
Jas bala, jesir qatındı	Çocuk, dul kadını
Tapsıramın kimime?!	Teslim edeyim birine!
Ökpelegen taylaqtı al,	Küstüğün deveyi al,
Taylaq turğay aymaqtı al.	Deve dursun, bölgeyi al.
Ökpelegen biyendi al,	Küstüğün kırsağı al,
Biyen turğay tüyeñdi al.	Kırsağın dursun, deveni al.
Qaldı ğoy sağan iyen mal,	Kaldı ya sana sayısız mal,
Armanda menen qalmañdar.	Bana karşı ukden kalmasın.
Armanıñ bolsa aytıp qal!	Ukden varsa söyle!
Erteñgi kün düysenbi,	Ertesi gün pazartesi,
Senderdi qayğı eñserer.	Sizleri kaygı sarar.
Jurt küyzelip qabağat,	Yurt çok perişan olup,

Jerdiñ jüzi teñseler.	Yeryüzü sarsılır.
Arqağa arnap beyit soğıp,	Arka'da mezar kazıp,
Ot ornıma qoyıñdar.	Makamıma ateş koyun.
Taratıp tegis as berip,	Dağıtıp herkese aş verip,
Tuw biyeni soyıñdar!	Kısır kısrağı kesin!
Men ölgen soñ qırğızdar	Ben öldükten sonra Kırğızlar
Süyegimdi urlamaq.	Naaşımı çalacak.
Sondıqtan men ölgen soñ,	Bu yüzden ben öldükten sonra
Küzetip üş kün tur qarap.	Bekleyip üç gün bak.
Düysenbi küni ötpেকpin,	Pazartesi günü öleceğim,
Üş künnen soñ Mekeden	Üç gün sonra Mekke'den
Süyegimdi aluwğa	Cesedimi almaya
Aqbas atan jetpek kün.	Akbaş devenin yetişeceğı gün.
Alıs-tuwıs demeymin,	Uzak yakın demem,
Käpir-musılman demeymin,	Kâfir-Müslüman demem,
Kim burın atımdı atasa,	Kim önce adımı ansa,
Sonı qoldap ketpekpin!	Onu kollayıp giderim!

K1'de kahraman, son konuşmasında kardeşi Devletbay'a hayatın geçici olduğunu ve kaderden kaçılamayacağını öğütler.

K2 de destan, kahramanın vasiyetini de söylediğı veda konuşması ile sona erer (K2: 742-810):

Däwletbaydı körgen soñ,	Devletbay'ı gördükten sonra
Er Qabanbay jıladı,	Er Kabanbay ağlar,
Köziniñ jasın buladı:	Gözyaşı döker,
- O, Däwletbay, beri kel,	“Oo, Devletbay, beri gel,

Beri kel de meni kör.
Ökpelegen tüyeñdi al,
Tüye tügil qaladı,
Mine, qatın, iyen mal.
Apar meni üyime,
Tüse almaspın küyime.
Qiynaldı meniñ janım-ay,
Käpir, qazaq asın işken
On bes qulaq qazanım.
Bir biyeni soyadı,
Qazanına saladı.
Biri qalmay aldına,
Jurtı Jıyılıp baradı.
Kelinin tanıp Qabanbay,
Sonda azıraq söyledi:
- Äyel de bolsañ tapsırdım,
Qara qursaq Mämbetti
Qara Emelge jıy, — dedi.
Qorlıqtıñ jayın aytayın,
Erkekke aqıl bolmaydı,
Qonısınan awğan soñ.
Ağayınğa ökpelep,
El şetine bargan soñ.
Awıldı şetke qonğızba,
Jaqsı körer balasıñ,

Beri gel de beni gör.
Küstüğün deveni al,
Deve şöyle dursun,
İşte, kadın, sahıpsız hayvan.
Götür beni evime,
İnemem tek başıma.
Kahroldu benim canım ah,
Kâfir, Kazak aşını yediği
On beş kulplu kazanım.
Bir kırsraqı keser,
Kazanına koyar.
Biri kalmadan ardında,
Yurdu toplayıp gider.
Gelinini tanıyıp Kabanbay,
O zaman azıcık daha konuştı:
“Kadın da olsan vazife verdim,
Kara Kursak Mambet’i,
Kara Emel’e topla.” dedi.
Zorluğun hâlini söyleyeyim,
Erkekke akıl olmaz,
Mekânından göç ettikten sonra.
Ağabeyine öfkelenip,
Memleket dışına gittikten sonra.
Köyü dışarı kondurma,
İyi gördüğün evladını,

Jaw kötinen quwğızba.
At-aygır jürer oqırıp,
Qulın-tay jürer şırqırıp.
Bozbala jürer örilip,
At-aygır jürer qırılıp.
Onan qorlıq öte me,
Ol süyekten kete me?!
Azarlıqtıñ jayın aytayın,
Äyelden aqıl qalmaydı
Birewden sawın sawğan soñ.
Köşin jönekey urısıp kep,
Qolınan julıp alğan soñ.
Ärkimge barar şermeñdep,
Bermese, köñili kör bolar,
Qaytadı közi telmeñdep.
Odan zarlıq öte me,
Ol süyekten kete me?!
Däwletbay edi qanatım,
Qosay edi qayratım.
Mına otırğan sum jeñgeñ
Jas küninen mingen töl atım.
Eki emşegin körsetip,
Jamawlı kiyim kiygizbe,
Qulındı biye mingizbe.
Bayjigittiñ balası

Düşman arkasından kovdurma.
At-aygır kişner,
Kulın-tay kişner.
Delikanlı yürür sıralanıp,
At-aygır yürür kişneyip.
Ondan zorluk geçer mi,
O bedenden çıkar mı!
Azabın hâlini söyleyeyim,
Kadında akıl kalmaz
Birisinin malını sağınca.
Yol boyunca savaşıp gelip,
Elinden çekip aldıktan sonra.
Kime gidecek kaygılanıp,
Vermese gönlü mezar olacak,
Dönecek gözü yalvarırcasına bakıp.
Ondan azap geçer mi,
O bedenden çıkar mı!
Devletbay idi kanadım,
Kosay idi gayretim.
Bu oturan uğursuz yengen
Gençlik günlerinden bindiğim döl atım.
İki göğsünü gösterip,
Yamalı giyim giydirme,
Taylı kısırağa bindirme.
Bayjigit'in çocuğunu

Şet naymanğa jegizbe.	Dışarıdaki Nayman'a yedirtme.
Jeñgeñniñ jayın aytayın	Yengenin hâlini söyleyeyim
Asa kesir sarañ-dı,	Çok aşırı cimridir,
Qolın julmas aram-dı.	Elini uzatmaz, haramdır.
Qoş, Däwletbay, aman qal,	Elveda Devletbay, esen kal,
Qarasatınğa tapsırdım	Ferasetine ısmarladım
Qatın menen balamdı.	Kadın ile çocuğumu.
Men sawımda körgenmin,	Ben sağlığımda görmüştüm,
Düysenbi küni ötpekin.	Pazartesi günü öleceğimi.
Ötken küni ğayıptan,	Geçen gün gaipten bildirildi,
Aq tüye mağan jetpektin.	Ak devenin bana yetişeceği.
Üş künde körde men tursam,	Üç gün mezarda kalınca,
Süyegimdi qırğız alıp ketpektin.	Cesedimi Kırgız'ın alıp gideceği.
Käpir, qazaq alıs-juwıq demeymin.	Kâfir, Kazak, uzak-yakın demiyorum.
Arwağımdı kim burın awızına alsa,	Ruhumu kim önce ağzına alsa
Sonı qoldap ketpekin.	Onu kollayacağım.”

K2’de kahraman, gelinine birtakım nasihatlerde bulunur. Bu vasiyetin diğerlerinden biraz daha uzun olduğu görülmektedir. Kahraman, sadece nasihat etmekle kalmaz, ne zaman öleceği ve ölümünden sonra neler olacağı hakkında da kehanetlerde bulunur. Kabanbay, öldükten sonra da kendisinden yardım isteyenlerin imdadına koşan bir evliya olarak tasvir edilmektedir.

K1 ve K2’de kahraman, Devletbay’a vasiyetini bildirir, öldükten üç gün sonra cenazesinin Kırgızlar tarafından çalınacağını söyler. K1’de kahraman, üç gün sonra pazartesi günü öleceğini ifade eder. K2’de de pazartesi günü öleceğinin kendisine gaipten bildirildiğini söyler, ancak üç gün sonra şeklinde bir detay verilmez.

K1, K2 kahramanın, kâfir-Müslüman ayrımı yapmaksızın, öldükten sonra adını anan kim olursa olsun, ruhunun ona yardım edeceğini söylemesiyle sona erer. K1 ve K2'nin sonunda bitiş kalıbı bulunmamaktadır.

K3'te Kabanbay, bin kişilik Kalmuk ordusunu yendikten sonra yorgun düşer ve Devletbay'ı yanına çağırarak vasiyetini söyler (K3: 641-662):

Oljasın tiri jandı tastamay,	Ganimetini canlı canlı bırakmadan,
Ülestirip tegis beredi.	Paylaştırp eşit verir.
-Ay, Däwletbay, Däwletbay, beri kel,	“Ey Devletbay, Devletbay, buraya gel,
Beri kel de, meni kör.	Buraya gel de beni gör.
Ketti goy meniñ keterim,	Gitti ya benim giderim,
Üyime qaytip jetemin.	Evime dönüp yetişeyim.
«Quday-aw, sağan netti» dep,	“Ey Hüda, sana ne yaptı” diye,
Ne degen ajal jetti» dep,	“Ne diye ecel geldi” diye,
Üyine süyep äketi.	Evine okşayıp getirdi.
Kökqasqasın qoyıptı,	Boz akıtmalısını bırakmış,
Bir şöbin awzına saladı.	Ağzına bir ot koymuş.
Tiri jandı tastamay,	Canlı canlı bırakmadan,
Tegis ülestirip berdi.	Eşit paylaştırp verdi.
- Ay, Däwletbay, Däwletbay,	“Ey Devletbay, Devletbay,
Bügin meni küzetpe,	Bugün beni bekletme,
Qatın balam jüdetpe.	Kadınımı çocuğumu yorma.
Qane, turşı sözderiñ,	Hani, kalsın sözlerin,
Jılatpaşı özderin.	Ağlatma kendilerini.”
Betine perde ustay berdi,	Yüzüne perde tutuverdi,
Süytti de ötken Qabanbay.	Öptü ölen Kabanbay'ı.
Qaldıq qoy, mine, taba almay!	Kaldık ya işte, çaresiz!

Tamam, tamam.

Tamam, tamam.

K4, Kabanbay'ın ilerleyen yaşı ve hastalığına rağmen Allah'a dualar edip adaklar adamasıyla son kez gücünü toplayıp Kırgızlara karşı hücumu hazırlanır. Destan burada sona erer (K4: 530-543):

Qabanbay sonda söyleydi,	Kabanbay orada konuşur,
Söylegende büy deydi:	Konuşunca bunu der:
— Ey, Şağalaq, Şağalaq,	“Ey Şagalak, Şagalak,
Ertip edim jasıñnan	Yanımda götürdüm seni küçüklüğünden beri
Jüz kisige bağalap.	Yüz kişiye denk değer biçip.
E, demge bolmay şirkin-ay,	E, mola olmadan yazık ey,
Alıp kelşi Quwbastıñ	Alıp gel Kubas'ın
Tört ayağın tağalap.	Dört ayağını nallayıp.
Alıp kel de, erin sal,	Alıp gel de erini bırak,
Tört ayağın bostaw tart,	Dört ayağını serbest çek,
Şap ayılın bekem tart.	Kasık kolanını sağlam çek,
Qartayıp edi januwar,	Yaşlanmıştı hayvan,
Töselip öner taba almas,	Yayılp hüner gösteremez,
Jas küindey şaba almas...	Genç günlerindeki gibi koşamaz...

K4'te Kabanbay'ın son savaşı neticelenmeden anlatının sona ermesine dair çeşitli ihtimaller bulunur. Bunlardan ilki; destancı, herhangi bir sebepten icrasını yarım bırakmak zorunda kalmış olabilir. İkinci ihtimal, destanın yazıldığı nüsha kopmuş ya da eksik bırakılmış olabilir. Üçüncü ihtimal ise destancı, anlatıda kahramanın savaş yorgunu ve ölüm döşesinde değil, savaşımaya hazır, güçlü, kudretli hâliyle hatırlanmasını istediği için icrasını burada sonlandırmış olabilir. K4'te kahramanın son kez gücünü toplayıp giyinip kuşanması üzerine ak tuğunun şanırdan uçup gitmesi, bu son savaşıdan zaferle çıkacağını göstermektedir.

K5'te Kabanbay, Ateke'yi öldürdükten sonra güçlkle evine ulaşır. Artık vadesi dolmuştur. Halkıyla vedalaşıp Kelime-i Şehadet getirir. Etrafına toplanan kalabalık, vasiyetini söylemesini ister. Kabanbay şu sözleri söyledikten sonra hayata gözlerini yumar (K5: 1020-1049):

—Menen akıl suradıñ,	“Benden akıl istedin,
Jüregimdi buradıñ.	Yüreğimi burktun.
Jetkizbese amal ne,	Ulaşmazsan ne çare,
Tirliktegi muradıñ.	Hayattaki muradına.
Duşmanıña jeñilip,	Düşmanına yenilip,
Şıbın jannan tüñilip,	Sinek kadar candan bezip,
Qayratıñ ketip boyıñnan,	Gayretin gidip bedeninden,
Azamat qanı tögilip,	Vatandaş kanı dökülüp,
Küşıñ ketip qolıñnan,	Gücün gidip elinden,
Qan jutsañ qabırğañ sögilip.	Kan yutsan kaburgan sökölüp.
Jeriñdi jawğa taptatpa,	Vatanını düşmana çiğnetme,
Eriksiz könseñ berilip.	Çaresiz itaat edersen teslim olup.
Oljağa tüsip kız, kelin,	Ganimete düşüp kız, gelin,
Zar jılasa egilip.	Feryat figan ağlasa içi yanıp.
Talawğa түsse mal-mülkiñ,	Yağmaya düşse malın mülkün,
Qutırğan duşman jeligip.	Kudurmuş düşman heveslenip.
Birlik ketip eliñnen,	Birlik gidip ülkenden,
Qut şayqalıp jeriñnen.	Kut sarsılıp vatanından.
Qol bastaytın eriñ joq,	Orduyu yönetecek erin yok,
El bastaytın biyiñ joq.	Halkı yönetecek kadı yok.
Qoja bolsa köringen,	Hoca olsa görünen,
Qayrat qılıp duşmanğa,	Gayret edip düşmana,

Şığa almasañ üyiñnen.	Çıkamazsan evinden.
Qosılmasa bastarıñ,	Katılmasa idarecilerin,
Qayırılmasa dostarıñ.	Dönmese dostların.
Sen qiynalıp jürseñ de,	Sen zorlanıp yürüsen de,
Bolmasa isi basqanıñ.	Olmasa işi diğerinin.
Munan da qorlıq öterme,	Bundan da horluk geçer mi,
Zeyil bolıp duşmanğa	Ferasetli olup düşmana
Bas iymender bötenge.	Baş eğmeyin yabancıya.”

K5’te Kabanbay, söyleyeceklerini tamamlayamadan son nefesini verir. Bukar Jırav, düşmanların çok olduğunu, kabilenin sahipsiz kalamayacağını söyleyerek bundan sonra Karakerey kabilesinin başına Devletbay’ın geçmesi gerektiğini ifade eder. Destan, Kabanbay’dan sonra kabilenin başına Devletbay’ın geçtiğinin belirtildiği bir bitiş kalıbıyla sona erer (K5: 1066-1069):

Osılay Buqar jıraw bata bergen,	Böyle Bukar Jırav dua etmiş,
Qalğandar Däwletbaydıñ soñına ergen.	Kalanlar Devletbay’ın ardından gitmiş.
Qabanbay osılayşa ötipti dep,	Kabanbay böylece geçmişti diye,
Estiymiz burınğıdan qalğan sözden.	İşitiriz eskiden kalan sözden.

K6’da Kabanbay, Kojıgır’ı öldürdüğü vuruşmada çok zorlandığından hastalığı tekrar nükseder, bahadırı evine götürürler. Ölüm döşeğindeki bahadırın yanına Bukar Jırav gelir. Bukar, seksen sekiz yaşındadır. Kabanbay’ın hâlini görüp ağlar, iyileşmesi için dualar edip altı tane oğlak adar. Kabanbay’ın vasiyeti şu şekildedir (K6: 552-573):

- Alladan kelgen ämirge	“Allah’tan gelen emre
Razı bolıp turamın.	Razı oluyorum.
Mınaw qattı nawqasta	Bu amansız hastalıkta
Tabarsıñ, ağa, qaytip em.	Bulursun, ağa, ne yapıp derman.
Moldalardı şaqırşı,	Mollaları çağırın,

Awzıma iymān salsın dem.	Ağzıma iman salsın nefes.
Keşiriñder bāriñ de,	Affedin hepiniz de,
Sözimde bolsa artıq-kem.	Sözümde olsa eksik fazla.
Qoldarıñnan ketemin,	Kollarında gidiyorum,
İt pen qusqa bolmay jem.	İt ile kuşa olmadan yem.
Jürekten örlep quw nawqas,	Yürekten ilerleyip sinsi hastalık,
Qıstı ğoy mınaw alqımdı.	Sıktı ya işte kursağımı.
Arızdasıp qoştasam,	İsteğimi söyleyip vedalaşsam,
Şaqırıp berşi halqımdı.	Çağırıverin halkımı.
Suwsın berip, esik aş,	Suyunu verip kapıyı aç,
Keltirip mağan salqındı.	Getirip bana serinliği.
Üş jüzdiñ ulı, buzbañdar,	Üç cüzün oğlu, bozulmayın,
Bereke-birlik qalpıñdı,	Bereket birlik hâlinde,
Jawğa bermey qorğañdar	Düşmana vermeden koruyun
Qazaq degen halqıñdı.	Kazak adlı halkını.
Ziyrat soğıp, nāzir ber,	Kabre sokup sadaka ver,
Biledi halıq dañqımdı.	Bilir halk namımı.”

K6’da Kabanbay’ın bu sözlerinden sonra yetmiş yedi yaşında vefat ettiği ve onun gibi yiğidin makamının cennetin başköşesinde olması gerektiği ifade edilir. Destan, destancının mahlasını belirttiği bitiş kalıbıyla sona erer (K6: 608-613):

Qabanbay kek äpergen talay jolda, Kabanbay’ın öç aldığı nice yolda,
 Atın bilmes adam joq oñ men solda. Adını bilmeyen adam yok sağda solda.
 Uranın uruwlardıñ atap kettim, Uranını kabilelerinin andım,
 Aruwağı batırlardıñ, öziñ qolda. Ruhunu bahadırların kendin kolla.
 Eskilikti tariyhtardan jıynap tawıp, Geçmiş tarihlerden toplayıp okuyup,

Öleñ qıp jırlap berdi Qıdırmolda. Şiir yapıp söyleyiverdi Kıdırmolda.

Kabanbay iile ilgili destanlarda destancı mahlasının söylendiği tek benzer metin bu metindir.

K7’de Kabanbay, vasiyetini Devletbay’a söyler. K7’de vasiyet, son kahramanlıktan önce verilmiştir (K7: 278-291):

- Däwletbay qalqam, beri kel,	“Devletbay, ışığım, beri gel,
Beri kel de, meni kör.	Beri gel de beni gör.
Kötereyin basımdı,	Kaldırayım başımı,
Qoltıgımnan süyey ber.	Koltuğumdan öpüver.
Sözime meniñ qulaq sal,	Sözüme benim kulak ver,
İyesiz mınaw qalıñ mal,	Sahipsiz işte bunca hayvan,
Ökpelegen tüyeñmen	Küstüğün deven ile
Sonıñ bärin qosıp al.	Bunun hepsini katıp al.
Qalğan mınaw jas jeñgeñ	Kaldı işte genç yengen
Jırtıq köylek kiygizbe.	Yırtık gömlek giydirme.
Muqtaj qılıp dünyeyege	Muhtaç edip ele güne
Üy qıdırtıp jürgizbe.	Ev gezdirtme.
Keşegi batır qatını	Dünkü bahadır hanımı
Ketipti jüdep degizbe.	Zayıflamış, dedirtme.”

K7’de Kabanbay, vasiyetini söyledikten sonra beş yüz kişiyi öldürüp bir tepeye çıkar, atından iner. Kardeşi Devletbay’ı yanına çağırıp başını ona yaslar ve Kelime-i Şehadet getirerek ruhunu teslim eder. Kabanbay, öldüğünde yetmiş sekiz yaşındadır.

K7’de destancı, dinleyicilerden gelmiş geçmiş yiğitlere dua isteyerek icrasına son verir (K7: 356-359):

Şığardım qiyssa biraz bāyit,

Çıkardım kıssa birkaç beyit,

Bolsın dep az äñgime jurtqa jayıp. Olsun diye az hikâye yurda yayıp.
Buringı ötken erlerge duğa qılşı, Eskiden yaşamış yiğitlere dua et,
«Äwmiyn» dep qol köterip köp halayıq. “Âmin” diye el kaldırıp ey ahali.

K8’de Kabanbay, son kahramanlığını yaptıktan sonra yorgun düşer ve kardeşi Devletbay’ı yanına çağırır. Kahraman, vadesinin dolduğunu hisseder ve kardeşine vasiyetini söyler (K8: 676-721):

— Azaydı uwaqıt jetip halim meniñ, “Azaldı vakit yetip hâlim benim,
Allanıñ kez bolıp pärmeni. Allah’ın geldi fermanı.”
Şaqırdı «Beri kel» dep Däwletbaydı Çağırdı “Beri gel” diye Devletbay’ı
Üyime tez jetkiz endi meni. “Evime yetiştir şimdi beni.
Däwletbay, qalqam, beri kel, Devletbay, ışıgım, beri gel,
Beri kel de, munı kör. Beri gel de bunu gör.
Ketti ğoy meniñ keteuwim, Geldi ya benim gitme vaktim,
Üyime qaytip jetemin. Evime nasıl giderim?
Jetskize gör üyime, Yetiştir evime,
Tüse almadım küyime. Gelemedim kendime.
Jesir qatın jetimim Dul kadın yetimim
Tapsırayın bäreñe. Ismarlayayım hepsine.
Qıynaladı meniñ äz janım, Zorluk çekti benim aziz canım,
Düniyede joq armanım. Dünyada yok arzum.

Käpir qazaq as işken Kâfir Kazak’ın yemek yediği
On bes qulaq qazanım. On beş kulplu kazanım.
Tiri jandı qur qoyma, Diri canı kuru bırakma,
Ülestirip olja ber. Paylaştırap ganimet ver.

Erkekke aqıl qalmaydı,
Qonısınan awǵan soñ.
Qatında aqıl qalmaydı,
Birewden sawın sawǵan soñ.
Budan qorlıq öter me,
Bul kökeyden keter me.
Däwletbay edi qanatım,
Qosay edi qayratım.
Mına otırǵan jeñgeñdi
Tapsırayın men sizge.
Eki emşegin körsetpe,
Jırtıq köylek kiygizbe.
Elmen birge köşkende,
Qulındı biye mingizbe.
El şetine qañǵırtpa,
Egiz eşki sawǵızba.
Däwletbay, qalqam, aman bol,
Qolıñnan seniñ alayın
Qiyamet küni balamdı.
Men säwemde körgenmin,
Allanıñ isine köngenmin.
Men düysenbi küni ötpekpın,
Süyegim Mekege ketpekpın.
Arızıñ bolsa, aytıp qal,
Armanda menen qalmañdar.

Erkekke akıl kalmaz,
Yerinden göç ettikten sonra.
Kadında akıl kalmaz,
Birisinin malını saǵdıktan sonra.
Bundan azap geçer mi
Bu candan gider mi?
Devletbay idi kanadım,
Kosay idi gayretim.
Bu oturan yengeni
Emanet edeyim ben size.
İki göǵsünü gösterme,
Yırtık gömlek giydirme.
Halkla birlikte göçünce,
Kulunlu kısıraǵa bindirme.
Yurdun sınırında maksatsız dolaştırma,
İkiz keçı saǵdırma.
Devletbay, ışıǵım, esen kal,
Elinden senin alayım
Kıyamet günü çocuǵumu.
Bana malum olmuştı,
Allah'ın işine boyun eğdim.
Ben pazartesi günü öleceğim,
Cesedim Mekke'ye gidecek.
Arzın varsa söyle,
Ukde ile kalmayın.

Alıs juwıq demeymin,	Uzak yakın demem,
Uranımdı kim aytsa,	Naramı kim söylese,
Sonı qoldap ketpekpin.	Onu kollayıp giderim!”

K8, kahramanın nasihatlerini ve vasiyetini söylediği bu konuşmayla sona erer.

K9’da destan, mensur kısımla biter. Bir sayfalık bu kısımda, Amanalı’nın kardeşi Bilal, ağabeyinin intikamını almak için Kabanbay’ın hastalığını fırsat bilip beş yüz askerle köyü yağmalamaya gelir. Kabanbay, ölüm döşeğinde bunu işitince atını hazırlatıp vasiyetini söyler. Bu seferden sonra evine dönmeden at sırtında vefat edeceğini söyleyip atının dört ayağının battığı yere gömülmesini vasiyet eder. Düşmanın karşısına çıkıp önceden söylediği gibi onu öldürür. Kabanbay, öldükten sonra kabrini söylediği yerde hazırlarlar. Gömüldükten sonra ardından dualar edilir, bir süre sonra kabri açılıp bakıldığında naaşının orda olmadığı görülür. Destan, kahramanın menkabevi bir şahsiyet olduğu vurgusu ile sona erer.

Değerlendirme sonucunda, sekiz destanın manzum, bir destanın da mensur bitişe sahip olduğu görülmektedir. Bir metin hariç, tamamlanmış olan benzer metinlerde vasiyet yer almaktadır. Vasiyetin zamanı ise metinlerde farklılık göstermektedir. Bu sözlerde halk ile ilgili vasiyetler yer aldığı gibi, Kabanbay’ın eşi yani ailesiyle ilgili vasiyetlerin de yer alması, onun destansı kimliğinin gerçek kimliğiyle de örtüştüğünü gösterir mahiyettedir. Kahraman, bütün olarak çevresini düşünmektedir. Vasiyetinde kendisinden sonra ailesinin ne olacağını düşündüğü kadar halkının akıbeti hakkında da endişelenir. Nitekim tavsiyeleri de bu doğrultudadır. Halkın birlik olmasının, beraber hareket etmesinin önemini iyi kavramış olan kahraman, hem milletin dara düşmemesi hem de zor zamanlar yaşanması ihtimaline karşılık güçlüklerden kurtulmasının çaresi olarak; birlik ve beraberliğe vurgu yapar.

5. ABILAY HAN VE KABANBAY BATIR İLE İLGİLİ DESTANLARIN METİNLERİ (KAZAK TÜRKÇESİ-TÜRKİYE TÜRKÇESİ)

5.1. Abılay Han ile İlgili Destanlar

5.1.1. Abılay Han “Abılay Han” (A1)

ABILAY HAN

Qazirgi turğın jerim Altay tawı,
Adamğa jaqsı bolar denniñ sawı.
Burıngı Qaldan, Abılay zamanında
Qalmaq, qazaq şabısqañ eldiñ jawı.

Eki ortada bos adam jüre almağan,
Basınan qalmaq, qazaq quralmağan.
Mal basın bir birewdiñ tartıp alıp,
Köñili eş narseden tına almağan.
Jesir-jetim halıqtı şawıp ketse,
10 Artınan bitim qılıp suralmağan.
Qalmaqqa qazaq qolı qattı tiyip,
Arqada sol sebepti tura almağan.

Qalmaqtıñ Qaldan degen bolğan hanı,
Eş hannan keyin emes bardı säni.
Ajal jetip Qaldan han ölgennen soñ,
Qalmaqtıñ sonan keyin bitti mäni.

Abılay waqıtında Qaldannıñ tolğan
küni,
Kemitüwge bolmaydı bittet mini.
Abılayğa bostandıq bergeninde,
20 Tawirliktiñ aşıldı sonda şını.

Küyewi, äsker bası qoñtajısı

ABILAY HAN

Şimdi yaşadığım yer Altay Dağı,
İnsana iyi hissettirir beden sağlığı.
Geçmişte Kaldan, Abılay zamanında
Kalmuk, Kazak halkının savaştığı düşmanı.

İkisinin arasında insan özgürce
yürüyemezmiş,
Başında Kalmuk, Kazak olmadığına.
Mal başını birer birer çekip alıp,
Gönlü hiçbir şeyden ferahlayamamış.
Dul yetim halkı öldürse,
Ardından antlaşma yapıp soramamış.
Kalmuk’a Kazak askeri kök söktürüp,
Arka’da bu sebepten duramamış.
Kalmuk’un Kaldan adlı hanı,
Hiçbir handan aşağı değildi nâmı.
Ecel gelip Kaldan Han öldükten sonra,
Kalmuk’un bitti ondan sonra ehemmiyeti.

Abılay zamanında Kaldan’ın dolmuş
vadesi,
Abartma değil bit kadar beyni.
Abılay’a yetki verildikten sonra,
İyiliğin açıldı o zaman gerçek yüzü.

Damadı, ordunun komutanı

Qazaqtı şappaq bolğan keler qısı.
Şarıştı äsker bası jibermek bop,
Qazaqtı şawıp almaq, kelse küşi.
Şarış, Qaldan qoñtajı eki arada
Erkelep sayran etken bulbul qusı.
Şökaman batır eken qatar jürüp,
Duşpannıñ qalmaydı eken biyittey mısı.

Qalmaqtan jeke batır Şökamandı,
30 Özine teñgermeydi eşbir jandı.
«Qazaq elin şabam» dep batır jıyıp,
Arqanı Ulıtawmen betine aldı.
Olja alatın qalmaqtan el qalmasın,
Qasına ere almağan jaman qaldı.
«Şökaman batır barsa, qawıp joq» dep,
Jüre almağan qatın men bala qaldı.
Malı köp qazaqtı şabamın dep,
Jolında neşe türlü qala qaldı.
«Şarış pen er Şökaman keledi» dep,
40 Jer dünüye sol bir kezde qaray
qaldı.

Bul sözben endi qalmaq tura tursın,
Endigi söz qazaqqa moyın bursın.
Orta жүз bastap qazaqtı jıyıp jatır,
Qandıruwğa boladı qulaq qurşın.

Orta жүз mına sözge namıstandı,
Bu dağı azuwlımen jarısqandı.
«Biz barıp hanımızben bas qosayıq,
Batır köp bizde de bar arıslanı».
Hanğa barıp barşası basın qostı,
50 Osı joldan qaldırmaydı bası bostı.

Kazak'ı yağmalayacakmış gelecek kış.
Şarış'ı komutan olarak gönderecekmiş,
Kazak'ın başını alacak, yetse gücü.
Şarış, Kaldan komutanlar ikisi birlikte
Nazlanıp seyrän eden bülbül kuşu.
Şökaman bahadır imiş sıra sıra yürüyen,
Düşmanın kalmamış bit kadar bakırı.

Kalmuk'tan tek bahadır Şökaman'dı,
Kendisine denk tutmazdı hiç kimseyi.
“Kazak yurduna at süreyim!” diye bahadır
toplayıp, / Arka ve Ulutav'a doğru yol aldı.
Ganimet almayan kimse kalmasın
Kalmuk'tan, / Yanında gitmeyen kötü
durumda kaldı. / “Şökaman Batır varsa
tehlike yok” diye, / Yürüyemeyen kadın ve
çocuk kaldı. / Malı çok Kazak'ı
yağmalayayım diye, / Yolunda türlü türlü
şehir kaldı. / “Şarış ile Er Şökaman geliyor”
diye, / Bütün dünya o anda bakakaldı.

Bu söz ile şimdi Kalmuk dura dursun,
Bundan sonra söz Kazak'a dönsün.
Orta Cüz'den başlayıp Kazak'ı topluyor,
Kulakların pası siliniyor.

Orta Cüz bu sözü namus bildi,
Böylece bütün gücüyle yarıştı.
“Biz gidip hanımıza katılalım,
Bahadır çok var bizde de aslan gibi”.
Hana gidip hepsi katıldı,
Bu yolda bırakmadı başı boş.

Orta jüzdiñ batırın jıyıp alıp,
«Ulıtawğa barsın da, tiksın qostı».
Qalmaqqqa biraz üy ulı jüzden
qarağandı,
Ol waqıtta eki orta alamandı.
Han edi sol waqıtta Äbilmämbet,
Söz baylap şabısuwğa tarağandı.
«Ulı jüzden el menen jer ketipti,
Ertip ap qaldırmayıq jarağandı.
Batır köp orta jüzde neşe türli,
60 Azuwın ayğa qaray balağandı.
Toğıltıp Ulıtawğa jayılayıq,
Üş jüz bop bir Qudayğa sıynayıq.
Er batır atqa miner qaldırmasın,
Tus-tustan uran salıp quyılayıq».

Bet tüzep qazaq şıqtı qalmağına,
Eki jaqtıñ biz qaraymız salmağına.
Soğıstı eki jağı istey berer,
Tarihta attarınıñ qalmağına.

Mıñ jeti jüz otız birinşi jılı bastalıptı,
70 Äwelden qazaq, qalmaq
qastanıptı.
Ulı jüzden Qangeldi, Duwlat ketip,
El, jer jibermeske qustalıptı.
Basınan orta jüzdiñ batırı köp,
Ulı jüz juwastıqpen bos qalıptı.
Habardı ulı jüzge jibergen soñ,
Äriyne, jibermek bop qoş alıptı.
Tağı da jiberipti kişi jüzge,
«Qalmaqpen şabısamız kelsin bizge».
Ulı jüzden Qangeldi, Duwlat ketti,

Orta Cüz'ün bahadırını toplayıp,
“Ulutav’a gitsin de diksin çadırı”.
Kalmuk’a birkaç ev Ulu Cüz’den itaat
etmiş,
O vakit iki cüzün arası karışıktı.
Han idi o vakitler Ebulmambet,
Karar alıp savaşıma dağılmıştı.
“Ulu Cüz’den halk ve toprak kaybı olmuş,
Yanımıza almadan bırakmayalım işe
yarayanları. / Bahadır çok Orta Cüz’de çeşit
çeşit / Ağzı açık kalırmış görenlerin.
Akın edip Ulutav’a yayılalım,
Üç cüz olup bir Hüda’ya sığınalım.
Er bahadır ata bineni bırakmasın,
Her taraftan uran salıp akın edelim.”

Karşı çıktı Kazak, Kalmuk’una,
İki tarafın biz bakarız ağırlığına.
Savaşta iki taraf çalışır,
Tarihte adlarının kalmasına.

Bin yedi yüz otuz bir yılında başlamış,
Evvelden Kazak, Kalmuk
düşmanmış.
Ulu Cüz’den Kangeldi, Duvlat gidip,
Halk ve toprak vermemekle suçlanmış.
Başından beri Orta Cüz’ün bahadırı çok,
Ulu Cüz uysallıkla oturup kalmış,
Haber Ulu Cüz’e gönderdikten sonra,
Elbette destek vermeyi hoş görmüş.
O da göndermiş Küçük Cüz’e,
“Kalmuk ile savaşacağız gelsin bize!”
Ulu Cüz’den Kangeldi, Duvlat gitti,

80 Namıs şıǵar, oylaǵdar, o da sizge. Namus gider, düşünün, o da size.

Esti sala kişi jüz jürip jatır,
«Tuwǵızamız qalmaqqa, — dep, —
zamanaqır.
Tütigip atqa minip ayǵay salıp,
«Kişi jüz», — dep, —batırlar, uran
şaqr».

Kişi jüz äwelden-aq jawıngerdi,
Aspannan tilegenin Quday berdi.
«Ulıtaw jayılatın jerimiz» dep,
Batırlar toqtamastan jüre berdi.

Bar edi ulı jüzdiñ Töle biyi,
90 Halıqqa orda bolǵan onıñ üyi.
Üş jüzdiñ balasına bata berip,
Orıspen de sırtı bar turǵan küyi.
Ulı jüz, orta jüzden burın qarap,
Maǵlum bitim qılıp alǵan sıyı.
Köp bile, isin de Tölem biler,
Qalay aytsañ, Tökeñniñ artıq mıy.

Tökeñe jetim-jesir siya bergen,
Qudayım jaqsılıqtı qıya bergen.
Aldına jüginisken kisi kelip,
100 Toqtatıp tentekti biz tıya bergen.

Bir jılı sälem berdi jetim bala,
Tübine mına sözdiñ bayqap qara.
«Äy, ata, qolıñızǵa bala bolam»,
Jawaptı aytıp edi eldi jara.

Duyar duymaz Küçük Cüz katılıyor,
“Sonunda gününü göstereceğiz Kalmuk’a!”
diye.
Hazırlanıp ata binip haykırarak,
“Küçük Cüz!” diye bahadırlar uran
söyler.

Küçük Cüz evvelden beri cengâverdi.
Gökten dilediğini Hüda verdi.
“Ulıtav yayıldıǵımız yer” diye,
Bahadırlar durmadan yürüyüverdi.

Var idi Ulu Cüz’ün Töle Biy’i,
Halka saray olmuş onun evi.
Üç cüzün evlatlarına dua edip,
Rus ile de gizli antlaşması var gibi.
Ulu Cüz, Orta Cüz’den önce bağlanıp,
Malum antlaşma yapıp almış teminatı.
Çok bilir, işini de Töle’m bilir,
Nasıl dersin, Töken’in fazla aklı.

Töken’e dul yetim sığınmış,
Hüda’m iyilik indirmiş.
Önüne bir kişi eğilerek gelince,
Durdurup yaramazı biz engelledik.

Sıcak bir selam verdi yetim çocuk,
Sonuna bu sözün dikkat et!
“Ey baba, size evlat olayım.”
Cevabını vermişti halkı daǵlayan.

—Atıñ kim, qay elsiñ, balam, —dedi,
Jöniñdi ayt, sonan keyin alam, —dedi.
Atım joq aytatuğın, siz qoyıñız,
Ömirimşe qasıñızda qalam, — dedi.

“Adın ne, hangi cüzdensin evladım?” dedi.
“Doğrusunu söyle, ondan sonra alayım.”
dedi. / “Adım yok söyleyecek, siz koyun,
Ömrüm boyunca yanınızda kalayım.” dedi.

Sälem berdiñ qasıma jağalap kep,
110 Meni tawıp alıpsıñ sıǵalap kep.
Üstiñdegi kiyimiñ jalba-julba,
Tımağıñnıñ atın qoydım «Sabalaq» dep.

Selam verdin, yanıma yaklaşıp,
Beni bulmuşsun gözetleyip gelip.
Üstündeki giyimin eski püskü,
Kalpağının adını verdim “Sabalak” diye.

Tüye baq, Sabalaq, dep attı qoyam,
Tiliñ jaqsı, sözge äbden toyam,
Jaqsı bolsañ, ulımsıñ, Sabalağım,
Irim qıp, mal kelgen soñ, qoydı
soyam.

Deve bak, Sabalak diye adını koyayım,
Dilin tatlı, söze iyice doyayım,
İyi olursan oğlumsun, Sabalak’ım,
Âdeti yerine getirip, sürü geldikten sonra
koyun keseyim.

Sabalaq tüye, jılqı baqtı,
Tölege qalay aytsa, äbden jaqtı.
Töle biy qul da qıldı, ul da qıldı,
120 Kim biler osındayǵa berer baqtı!

Sabalak deve, yıldı baktı,
Töle’ye ne söylese iyice yakınlaştı.
Töle Biy kul da yaptı oğul da yaptı,
Kim bilir böylesine verilecek bahtı!

Ulı jüzge şaqırǵan keldi habar,
Aldınan Töle biydiñ söz bop tarar.
Orta jüzden Jiydebay batır barıp:
—Layıqtañız, halqıñızdan qanşa barar.

Ulu Cüz’e gönderilen haber geldi,
Önünden Töle Biy’in söz yayıldı.
Orta Cüz’den Jiydebay Batır gidip:
“Buyrunuz, halkınızdan kaç kişi gidecek?”

Töle biy ayttı:

Töle Biy şöyle dedi:

—Eli ketken, jeri ketken biz, —
dep ayttı,
Halıq bolsañ, bul sözge qız, —dep
ayttı,
Qoldan kelmes qatın men bala qalsın,

“Eli giden, yurdu giden biziz.”
dedi,
“Halk isen bu söze kız!”
dedi.
“Elinden gelmeyen kadın ile çocuk kalsın,

Til alğan atqa miner, siz, — dep ayttı. Söz dinleyen ata biner.” diye söyledi.

Sabalaqtıñ Töle biyden ruqsat surawı: Sabalak’ın Töle Biy’den izin alması:

Sabalaq: «Ruqsat bolsa, baram, — dedi, Sabalak: “İzin verirsən gideyim.” dedi,
130 Tiliñdi ne aytsañ, alam, — dedi, “Ağzından ne çıkarsa onu yapayım.” dedi,
Ruqsatpen, ey, ata, batañdı ber, “İzninle ey baba, hayır duanı ver,
Tiliñdi almay ketsem haram», —dedi. Dediklerini yapmazsam haramdır.” dedi.

Töle biy:

Şırağım, jılqıñdı baq, baralmaysıñ,
Tuw ustap tulpar minip turalmaysıñ.
Köp işinde batırlar tolıp jatır,
Jaqsı dep at qoyğızıp sınalmaysıñ.

Töle Biy:

Yavrum, yılmına bak, gidemezsin,
Tuğ kaldırıp tulpara binemezsin.
Çok, orduda bahadırlar dolu,
İyi diye at koşturup sınanamazsın.”

Sabalaq:

Ey, ata, meniñ sözim bolmas iri,
Keşiñiz, ğapu etip bolsa mini.
Özimnen artıq emes körgeñ batır,
140 Ölip ketsem bolamın köptiñ biri.

Sabalak:

“Ey, baba, benim sözüm olmaz büyük,
Affedin, bağışlayın varsa kusurum.
Kendimden fazla değil gördüğüm bahadır,
Ölsem olurum çoğunluktan biri.

Töle biy:

Ruqsat berdim, balam, jolıñ bolsın,
Qasıña Qızır İliyas joldas bolsın!
Baq alıp, abroy alıp osı jolı,
Qasıña qanşa adam qoñsı qonsın.

Töle Biy:

“İzin verdim, evladım, yolun açık olsun,
Yanına Hızır İlyas yoldaş olsun!
Baht alıp, şeref alıp bu yolda
Yanına nice adam komşu olsun!”

Töle biy ayamadı batarın,
Sözimniñ keşire gör qatarın.
Sabalaqtı qasına qosıp berip,
Ulı jüzdiñ jiberdi batırların.

Töle Biy esirgemedi dualarını,
Sözümün mazur gör hatalarını.
Sabalak’ı yanlarına katıp,
Ulu Cüz’ün gönderdi bahadırlarını.

«Ulıtawda jıyılıp bastarın qos»,

150 Orta jüzdiñ qosıp berdi
şaqırğanın.

Batırlar basın qosıp kele jatır,
Ulıtawdan estidi aqırğanın.

Ulıtawda orta jüz jatır eken,
Tikkeni qos pen basqa şatır eken.
Jan-jaqqa qarawılğa birew qoyıp,
Taw basında qarawılşı otır eken.

Mına jaqtan tolqığan qol keledi,
Eşkimnen kemdigi joq mol keledi.
Sol waqıtta bir batır ayğay salıp:
160 «Mınaw bizge kimderdi
teñgeredi?»

Keşikpey jetip keldi habarşısı,
Batırlardıñ köterilip uştı qusı.
At ayğır erüwlikke soyıp jatır,
Maldarın aytıp soyıp kelip küşi.

Kişi jüzden tağı da uran şıqtı,
Batırlar mın kisilik bolıp mıqtı.
Orta jüz erüwlikke malın soyıp,
Qaldırmay semiz maldıñ bärin jıqtı.

Üş jüz tügel jıyılıp, basın Ulıtawğa
qosıp, mal aytıp soyıp, Şaqşaq ulı
Jänibekten bata alıp, ülken
Äbilmämbet-tiñ ämiri boyınşa, qalmaq

“Ulutav’da toplanıp birleşin!”

Orta Cüz’den birleşti
çağırdığı.

Bahadırları birleşip geliyor,
Ulutav’dan duyuldu bağırtıları.

Ulutav’da Orta Cüz yaşıyormuş,
Diktiği çadır diğerlerinden farklı imiş.
Her yere nöbete birini koyup,
Dağ başında nöbetçi durmuş.

Bu taraftan dalğa gibi ordu geliyor,
Hiç kimseden eksigi yok fazlası var.
O vakit bir bahadır haykırmış:
“Şimdi bize kim denk olabilir?”

Gecikmeden ulaştı habercisi,
Bahadırların yükselip uçtu kuşu.
At aygır sefer için kesiliyor,
Mallarını kesmeye yetmiş gücü.

Küçük Cüz’den de uran çıktı,
Bahadırlar bin kişi olup kuvvetli.
Orta Cüz sefer için hayvan kesip,
Bırakmadan semiz hayvanların hepsini yere
yıktı.

Üç cüzün tamamı toplanıp, Ulutav’da
birleşip, hayvan kesip, Şakşak oğlu
Janibek’ten hayırdıa alıp büyük
Ebulmambet’in emrine göre Kalmuk

kelip qaladı dep, qalmaqqa qaray tez
jürgizgeni:

geliyor diye Kalmuk’a doğru tez sefere
çıkmaları:

Üş jüzdiñ balası bop tarttı şerüw,
170 Batırlar endi toqta bolmay erüw.
Birneşe kün Ulıtawda jatıp qaldıq,
Allanıñ salğan isin közben körüw.

Üç cüzün evladı sefere çıktı,
Bahadırlar şimdi durmadan peşinden
gidiyor. / Birkaç gün Ulutav’da kaldık,
Allah’ın buyurduğu işi gözümüzle gördük.

Üş jerge üş bölek bop jıyılıptı,
Tus-tustan köp halayıq quyılıptı.
Tuw ustap, tulpar mingen öñşeñ batır:
«Qudayım, joldı qıl» dep sıyııptı.

Üç yere üç bölük toplanmıştı,
Her taraftan çok insan doluşmuştu.
Tuğ tutup tulpara binen bütün bahadırlar:
“Hüda’m, yolumuzu açık et!” diye dua
etmişti.

Qalmaq, qazaq qarısıp jüris qıldı,
180 Bas qosqañşa urıs joq, tınıs qıldı.
Qaldan han, Äbilmämbet zamanında,
Eki ortada alamandıq bir is qıldı.

Kalmuk, Kazak ile karşı karşıya geldi,
Birleşinceye kadar savaş yok, nefesler
tutuldu. / Kaldan Han, Ebulmambet
zamanında, / İkisinin arasında bir
anlaşmazlık vardı.

Eki asker bir jerde tüyisipti,
Qalmaq, qazaq ekenin bilisipti.
«Şökamanğa qay adam keledi» dep,
Qalmaqtar öz tilimen külisipti.

İki ordu bir yerde karşılaşmış,
Kalmuk, Kazak olduğunu bilmiş.
“Şökaman’a hangi adam karşı gelir?” diye,
Kalmuklar kendi dillerinde gülüşmüş.

Qalmaqtan Qaldannıñ jiyeni Qoñtäjiniñ Kalmuk’tan Kaldan’ın yeğeni, Kontajı’nın
balası Şarış degen batırdı Qaldan öz oğlu Şarış adlı bahadırı Kaldan kendi yerine
ornına jiberip, Şökaman batırdı qosıp göndermiş. Şökaman Batır’ı da yanında
jiberip, «qazaqtı jesir-jebir qılıp alıp göndererek “Kazak’ı dul-yetim bırakıp alıp
kel» dep, küşin jıyıp jibergen eken. gel!” diye yetki verip göndermiş. Orada Şarış
Sonda Şarış bala «özime handı şığarsın» bala “Karşıma hanı çıkarsın!” diye adam
dep kisi salıp, qazaq äweli «batırlar göndermiş, Kazak “Önce bahadırlar çıksın!”
şıqsın» dep handı şığarmaydı, qalmaqtıñ deyip hanı çıkarmamış, Kalmuk’un meşhur
belgili atı şuwlı batırı Şökaman şığıptı bahadırı Şökaman çıkmış Jöke Batır’ın
Jöke batırğa.

karşısına.

Sonda Şökamannıñ aytqanı:

Şökaman: «Men şıqtım, dep ayqay
saldı,
Jurt ündespey sol jerde añ-tañ qaldı.
Batırlar «baramın» dep aytpağan soñ,
190 Sabalaq bata tilep hanğa bardı.

—Joliñ bolsın, şırağım, balam, —dedi,
Körindi qazirgi jer tarañ,—dedi.
Bir batır Şökamanğa qarsı şıqpay,
Awzı boldı halıqtıñ sarañ, —dedi.
Qızır İliyas başşı bop, Sabalağım,
Qaytıp kel osı arağa aman, —dedi.
Buwınıñ qatpağanday jas balasıñ,
Atı şuwlı batır edi jaman, — dedi.

Sonda Sabalaq toqtatpa dep aytqanı:

—Äbeke, o da birew, men de birew,
200 Bögettep toqtatpañız bolıp irew,
O dağı bir qalmaqtan tuwğan şığar,
Bolmaydı eşbir adam kökke tirew.

Sabalaq atqa mindi «iyä, Qudaylap»,
«Ne bolsa da bolad» dep basın baylap,
«Äbiyirdi, Qudayım, bereriñde,
Şökamanğa toqtatpay özin aydap».
Betin tüzep qalmaqqa alğannan soñ,
Mol qılıp qaruw-jaraq aldı baylap.
Töleniñ jılqısınan tañdap alıp,
210 Basınan minip edi atın saylap.

O esnada Şökaman'ın dedikleri:

Şökaman: “Ben çıktım!” diye
haykırdı,
Halk ses çıkarmadan orada şaştı kaldı.
Bahadırlar “Giderim!” demeyince,
Sabalak dua istemeye hana gitti.

“Yolun açık olsun yavrum, evladım.” dedi,
“Göründü şimdi yer dar.” dedi.
“Hiçbir bahadır Şökaman’a karşı çıkamadan
Dili tutuldu halkın.” dedi.
“Hızır İlyas rehberin olsun Sabalak’ım,
Dön gel buraya sağlıcakla!” dedi.
“Bileği güçlenmemiş gibi çocuksun,
Meşhur bir bahadırdır düşman.” dedi.

*Sonra Sabalak'ın durdurma, diye
konuşması:*

“Babacığım, o da bir kişi ben de bir kişiyim,
Engelleyip durdurmayın mani olup,
O da bir Kalmuk’tan doğmuş,
Olamaz hiç kimse göğe direk.”

Sabalak ata bindi “Ya Allah!”
Ne olacaksa olsun!” diye baş koyup,
“İtibarı Hüda’m bahşedersen,
Şökaman’a karşı durdurmada sen kolla”.
Yöneldikten sonra Kalmuk’a,
Epeyce silah aldı bağlayıp.
Töle’nin ylıkısından seçip alıp,
Baştan binmişti atını seçip.

«Abılaylap» at qoydı Şökamanğa,
Qorqatuğın barğan soñ ol bir jan ba!
Ölip ketse qazaqtıñ bir balası,
Ol jeñilse, qalmaqqa bolar tañba.

Şökaman ayttı:

—Ajal aydap keldiñ be, bala? — dedi,
Sözime meniñ aytqan qara, — dedi.
Men qalmaqtıñ batırı Şökamanmın,
Seni qalay qılğan qazaq pana, — dedi.
Boyımdağı qaruwım türi mınaw,
Közge qalay körinedi sına, — dedi.
Nayzamnıñ qandawına jaramaysıñ,
220 Äwelgi belgi bayqalsa, osı ara, —
dedi.

Sonda Sabalaq ayttı:

—Arğı atam — Abılay, öz atım —
Äbilmänsur,
Köp halıq meni tilep tuw ustap tur.
Sen Şökaman bolsañ, qalmağıñnıñ
Ne boların bilmeysiñ, maqtanıp qur.
Awızben qırğanmenen tük önbeydi,
Nadan qalmaq bar bolsañ, küşiñmen
qır.
Üyden şıqpay qazaqtı joq qılmaqsıñ,
Jolşığa kesir bolar ayılğan qur.

Ekewi nayza alıp qağısadı,
230 Qolına qılış tüsse, şabısadı.
Meñgerip birin-biri almağan soñ,

“Ya Abılay!” diye at koşturdu Şökaman’a,
Korktuğın da bir can değıl mi!
Ölse Kazak’ın bir balası,
O yenilse Kalmuk’a olur damga.

Şökaman söyledi:

“Eceline mi susadın evlat?” dedi,
“Söylediğim sözü dinle.” dedi.
“Ben Kalmuk’un bahadırı Şökaman’ım,
Seni nasıl yaptılar Kazak’a siper?” dedi.
“Bedenimdeki gücüm işte,
Göze nasıl görünüyor, dene!” dedi.
Mızrağı mı kana bulamaya bile değımezsin,
Önceki işaret ortaya çıkarsa bu ara,
dedi.

O vakit Sabalak söyledi:

“Dedem Abılay, kendi adım
Ebulmansur,
Bütün halk bana dua edip tuğ kaldırır.
Sen Şökaman’ı isen Kalmuk’unun
Ne olacağını bilmiyorsun, övünmen boş.
Ağızla kırkmakla tüy bitmez,
Nadan Kalmuk, varsa bütün gücünle
saldır.
Evden çıkmadan Kazak’ı yok edecekmişsin,
Yolcuyu ziyan eder söylediği boş söz.”

İkisi mızrak alıp birbirlerine kakıyor,
Eline kılıç değıse çarpışıyor.
Direnip biri diğeri yenemeyince,

Eki batır birin-biri bağısadı.

İki bahadır birbirinin gücünü tüketiyor.

Aşuwmen nayza saldı qarsılasıp,
Qazir de birew alar küşi tasıp.
Şökamannıñ jüregine nayza otırıp,
Qorqırıp jıǵıladı qara basıp.

Öfkeyle mızraǵı sapladı qarşılaşıp,
Şimdi de birisi alıyor gücü taşıp.
Şökaman'ın yüreǵine mızrak saplanıp,
Hırıldayıp yıǵılıyır felakete uğrayıp.

«Men Abılay» dep at qoydı
qalmaqtarǵa,
Endi artın qalmaq küşin salmaqtarǵa.
Qalmaqtar şuwıldasıp qaşıp jatır,
240 Ajaldan qutılǵanı boladı ar ma.

“Ben Abılay” diye at koşturdu
Kalmuklara,
Bundan sonra Kalmuk'a gücünü
göstermeye. / Kalmuklar baǵrışarak kaçıyır,
Ecelden kaçmaları namusa sıǵar mı?

At qoyıp qazaqtarǵa tuwra şaptı,
Tuw jıǵıp Abılayǵa bergen baqtı.
«Qazaqtı sonşa jerden joq qılam» dep,
Oñay jıldam alatındı qaydan taptı.

Atın başını çevirip Kazaklara doǵru
koşturdu, / Tuǵ indirip Abılay'a verdi bahtı.
“Kazak'ı bunca yerden yok edeyim.” diye,
Kolayca hemen yenmeyi nereden çıkardı?

Artınan qaşpay qalǵan Şarış batır,
Qalmaqtar toqtamastan qaşıp jatır.
«Artınan tuw ustaǵan Şarış pa?» dep,
Abılay bögelmeştin kele jatır.

Arkasından kaçmadan kalmış Şarış bahadır,
Kalmuklar durmadan kaçıyır.
“Arkasından tuǵ tutan Şarış mı?” diye,
Abılay duraksamadan geliyor.

—Han jiyeni, äkem — Qoñtajı, atım —
Şarış,
250 Han ornına kelgenim elge tanıs.
Şökaman siyaqtı batırımıñ öltiripsiñ,
Qazirgi maydan töbe jerge barşı.

“Hanın yeǵeni, babam Kontajı, adım
Şarış,
Hanın yerine geldiǵımı halka bildir.
Şökaman gibi bahadırımı öldürmüşsün,
Şimdi meydana çık!”

Sol jerde toqtamay-aq saldı nayza,
—Şarış, urısatın sözden tayma.
Nayza üstininde talay qan ketetuǵın,
İyä saǵan, iyä maǵan bolar payda.

O esnada durmadan mızrak salladı,
“Şarış, vuruşma sözünden cayma.
Mızraǵını bunca kana bulamanın
Ya sana ya da bana olur faydası.”

Qılış şawıp, Şarıştı öltiripti,
Basın kesip, Äbilmämbetke keltiripti.
Şarşap kelip sol jerde Äbilmansur,
260 Bir töbeniñ basına jelpinipti.

Kılıç vurup Şarış'ı öldürmüş,
Başını kesip Ebulmambet'e getirmiş.
Yorulup orada Ebulmansur,
Bir tepenin başında dinlenmiş.

Qalmaqtar bögelimesten qaşa bersin,
Qalğan maldı qazaqtar basa bersin.
«Üyden şıqpay qazaqtı joq qılam» dep,
Qalmaqtıñ bos köpiri tasa bersin.

Kalmuklar durmadan kaçıversin,
Bıraktıkları malı Kazaklar alıversin.
“Evden çıkmadan Kazak'ı yok edeyim.” diye,
Kalmuk'un boş hayalleri suya düşsün.

Qalmaqtı qaşuwmenen bostırayıq,
Han menen qazaq basın qostırayıq.
«Alaştap» qazaq sonda uran saldı,
«Kim aman, kim jaman» dep sır
surayıq.

Kalmuk'u kovalayarak alt edelim,
Han ile Kazak'ı bir araya getirelim.
“Alaş!” diye Kazak o esnada uran saldı,
“Kim iyi kim kötü” diye sırlarını
öğrenelim.

Üş jüz bop bir töbege jıyılıptı,
270 Qalmaqtar bosqa aşuwmen
qırılıptı.
Başlı adam barşaları aman bolıp,
Mal aytıp bir Qudayğa sıyıdıptı.

Üç cüz olup bir tepeye toplanmış,
Kalmuklar boş öfke ile
kırılmış.
Komutan ve diğerleri sağ olup
Kurban kesip bir Hüda'ya sığınmış.

«Es jıyıp han Sabalaq kelsin deydi,
Bul halıq kim ekenin bilsin deydi.
Şökaman men Şarıştı bir öltirgen
Duşpannan kek äpergen körsin» deydi.

“Han, ‘Sabalak, kafasını toplayıp gelsin’
diyor, / Bu halk kim olduğunu bilsin, diyor.
Şökaman ve Şarış'ı öldüreni,
Düşmandan intikam alanı görsün.” diyor.

Hannıñ öz kisisi barıp şaqırıptı,
Sabalaq şarşañqırıp otırıptı.
Batırlar şarşağandı kerek qılmas,
280 Han şaqırdı degen soñ qulpırıptı.

Hanın has adamı gidip çağırmış,
Sabalak yorulup oturmuş.
Bahadırların yorgunluğu uzun sürmez,
Han çağırdı der demez canlanmış.

Sabalaq sälem berip hanğa keldi,
Köp halıq qumarlanıp közben kördi.
Batırlar, qurmetti adam bəri tügel
Äbilmämbet oñ tizeden orın berdi.

Sabalak selam verip hanın huzuruna geldi,
Bütün halk hayran meraklı gözlerle izledi.
Bahadırlar, hürmetli insanlar hepsi de
Ebulmambet sağ taraftan yer verdi.

—Sabalaq, uran saldıñ Abılaylap,
Men turdım töre me dep iyä, Qudaylap,
Jöniñdi ayt iyä, şırağım, bilmek üşin,
Qalmaqtı qoyşa qırıp kettiñ aydap.

“Sabalak, uran saldın “Ya Abılay!” diye,
Ben kalktım töre mi diye “Ya Hüda” deyip,
Bu hususta konuş ha yavrum, bilelim,
Kalmuk’u koyun gibi kırıp geçirdin, anlat.

Basınan qalmaq, qazaq bar egesi,
290 Şökamanñ qattı tiydi töbelesi.
—Surasañ, atam atın men aytayın,
Bolamın qanışer Abılay nemeresi.

Evvelen Kalmuk-Kazak çekişmesi var,
Şökaman’ın cana tak etti eziyetleri.
“Sorarsan dedemin adını ben söyleyeyim,
Kanışer Abılay’ın torunuyum.

Soğısta jolı bolğan Abılaydı,
Köterilip jüregim qabındaydı.
Öz atımdı surasañ Äbilmansur,
Tuwısı joq, eşbir adam bağınbaydı.

Savaşta başarılı olan Abılay’ı,
Yükseltip yüreğim çarpıyordu.
Kendi adım sorarsan Ebulmansur,
Akrabası yok, hiçkimseye bağlı değil.

«Bawırım» dep Äbilmämbet betten süydi “Kardeşim!” deyip Ebulmambet yanağından
Burıñı eske tüsip, işi küydi, öptü, / Geçmiş aklına gelip içi yandı,
—Qayda ekeniñ tabalmay jürüwşi edik, “Nerede olduğunu bulamamıştık”
300 Qos penen şatır tigip tiksın üydi. Obayla birlikte çadır dikip ev kursun.

—Wäli baqı äkesinen jalğız bala,
Bildiremin, köp halıq, sözge qara,
Üş jüz bop osı arada bas qosıppız,
Abılaydı osı arada han ğıp qara.

“Babası Veli Baki’den tek çocuk,
Bildiriyorum, bütün halk sözümü dinlesin,
Üç cüz olup şimdi birleşiyoruz,
Abılay bundan sonra han olsun.”

Sol jerde köp qalayıq: «Bolsın», —
dedi,
Bir jerge orda tigip qonsın, — dedi,

O esnada topluluk “Olsun!”
dedi,
“Bir yere ordasını dikip yaşasın.” dedi.

Arğınnan Şaqşaqulı Jänibek bar,
Han köterip bəri bata bersin, — dedi.

Argın'dan Şakşakulı Janibek var,
“Han kaldırıp herkes dua etsin.” dedi.

Sol jerde halıq jürdi ordasına,
310 Endi eşkim qoymaydı bolmasına.
Barısımen sol jerge köp halayıq,
Mal aytıp, bata qıldı moldasına.

Orada halk yürüdü ordasına,
Şimdi hiç kimse karşı koymadı han
olmasına. / Orada toplanan bütün halk,
Kurban kesip dua etti mollasına.

Maldarın toyın qılıp soya bersin,
Qızıqqa bozbalalar toya bersin.
Neşe kün arada qızıqpenen
Duşpan joq, at pen adam toya bersin.

Mallarını toy için soyuversin,
Eğlenceye delikanlılar doyuversin.
Birkaç gün şenlik ile
Düşman yok, at ile insan doyuversin.

Şaqşaqulı Jänibek bata bermek,
Abılay Äbilmansur han kötermek.
«Abılaylap» uran salıp köteripti,
320 Halıq tur tügel jıyılıp közben
körmek.

Şakşakulı Janibek dua edecek,
Abılay Ebulmansur han kaldırılacak.
“Ya Abılay!” diye uran salıp kaldırmış,
Bütün halk toplanıp gözüyle
görecektir.

Han köterip Abılaydın atın berdi,
Ayamay arğın Jäkeñ bata berdi.
Äli de qızığına toyğanı joq,
Rahattanıp sol arada jata berdi.

Han kaldırıp Abılay'ın adını verdi,
Esirgemedən Argın'dan Jaken dua etti.
Hâlâ da eğlenceye doymamış,
Rahatlayıp orada yatıverdi.

Üş jüzdiñ atı şuwlı batırları
Tuw ustap Abılaydın qasına erdi,
Buringı hannıñ ornı ulı jüzdi,
«Orta jüz bizde bolsın» dep sözge keldi.

Üç cüzün meşhur bahadırları
Tuğ tutup Abılay'ın yanına ulaştı.
Önceki hanın mekânı Ulu Cüz'deydi,
Orta Cüz “Bizde olsun.” diye söz aldı.

Üş jüzdiñ balası bop tanıadı,
330 Qızıqpen söz söylese jarasadı.
«Qalmaqpen eki aramız toqtamayd»
dep,

Üç cüzün evlatları tanıştı,
Etkileyici konuşmalar yaraşır.
“Kalmuk ile aramız durulmaz.”
diye,

Orta жүз sonı aytıp tarasadı.

Orta Cüz bunu söyleyip dağılır.

Erteñ bas qosıp jıyıldı tağı halıq,
Duw köbeyip burınğıdan boldı jarıq.
«Han turmaqqa üş жүzben talastı» dep,
Estildi Jänibek pen hanğa barıp.

Ertesi gün toplandı yine halk,
Ses çoğalıp öncekinden aydınlık oldu.
“Hanlık için üç cüzle tartıştı.” diye,
Duyuldu Janibek ile hana gittiği.

—Jänibek şaqıradı, kelsin, —deydi,
Söz jönin biz aytamız, körsin, — deydi,
Üş жүzdiñ balasınan üş adam bop,
340 Tölege handı alıp barsın, —
deydi.

“Janibek çağırıyor, gelsin” diyor,
“Sözün doğrusunu biz söyleriz, görsün.”
diyor, / “Üç cüzün evladından üç kişi,
Töle’ye hanı alıp gitsin.”
diyor.

Kimge aytsa Töle biy tüzüw aytar,
Abılay atasına sälem bergiz.
Qasıña maqul bolsa ersin, —deydi.

“Kime söylese Töle Biy doğruyu söyler,
Abılay dedesine selam verin.
Kabul ederse gitsin.” diyor.

Han bolıp, halıq bolıp söz bayladı,
Jürüwge Töle biyge iñğaylandı.
Üş jağınan toqsan kisi barmaq bolıp,
Kelisip osı sözge ıraylandı.

Han olup halk olup söz verdi,
Gitmeye Töle Biy’e hazırlandı.
Üç taraftan doksan kişi gitmek üzere
Sözleşip o söze riayet etti.

Han menen toqsan kisi жүrip ketti,
Ortada birneşe күnder ötti.
350 Töle biy oy özeninde otır eken,
Bögetsiz toqtalmastan barıp jetti.

Han ile birlikte doksan kişi yürüdü,
Bu arada nice gün geçti.
Töle Biy fikir nehrine dalarken,
Dur durak bilmedi.

Oljadan birneşe toğız ala barğan,
Qurmettep äkelgenin talap alğan.
Aparğan qalmaq malı jamanı joq,
Basınan täwirlerin qarap alğan.

Ganimetten dokuz dokuz alıp gitmiş,
Sevinçle getirdiğini yağmalayıp almış.
Götürdüğü Kalmuk malının kötüsü yok,
Önceden iyilerini bakıp almış.

Han barıp Töle biyge berdi sälem,
Öziñizden ketkennen jaña kelem.

Han gidip Töle Biy’e verdi selam,
“Sizden ayrıldığımdan beri yeni geliyorum.

Üş jüz bolıp han qoyıp talasadı,
Biyliğin sizge aydaydı kimge erem.

Üç cüz, han yapıp tartıştı,
Hâkim sizsiniz, kime gideyim?”

360 —Joliñ bolsın, şırağım, aman
keldiñ,
Batır bolıp han qoydı közben kördim.
Üş jüzdiñ balasınıñ böteni joq,
Men dağı tilewlespin, bata berdim.

“Yolun açık olsun yavrum, hoş
geldin,
Bahadır olup hanlığını gözümle gördüm.
Üç cüzün evladının yabancısı yok,
Ben de destekliyorum, dua ettim.

Abılay, öziñ qara mına sözge,
Köñil şirkin bayqalsa, jahan kezbe.
Ulu jüz, kişi jüzge mümkün emes,
Jaw işinde layıqsıñ orta jüzge.
Osımenen Töle biy söz bayladı,
Turuwğa orta jüzge ıñğaylandı.
370 Orta jüzdiñ biri edi Doñgalaq
batır,
«Biylikti qup aldık» dep köz jaynadı.

Abılay, kendin dinle bu sözü,
Zavallı gönül dikkat etse dünya boş.
Ulu Cüz, Küçük Cüz’e mümkün değil,
Düşman içinde layıksın Orta Cüz’e.”
Böylece Töle Biy karar verdi,
Yaşamaya Orta Cüz’de hazırlandı.
Orta Cüz’den biri idi Dongalak
Batır,
“Beyliğı aldık” diye gözleri parladı.

Osımenen batırlar qaytpaq boldı,
Ol küni Töle biyge qonaq boldı.
Üş jüzden üş başşığa at mingizip,
«Sıyğa sıy» dep, solay jol qılmaq boldı.

Böylece bahadırlar geri dönecek oldu,
O gün Töle Biy’e misafir oldular.
Üç cüzden üç lidere at bağışlayıp
“Hediye hediye!” diye böyle yolcu etti.

Jaza berseñ bolmaydı sözdi qosıp,
Halıq jatır artıñda handı tosıp.
Jäkeñ aytqan äweli üşew barmay,
Toqsanı äli jür bäre josıp.

Yazsan olmaz söze katıp,
Halk ardında hanı bekliyormuş.
Jaken demiş üçü gitmeden önce
Doksanın tamamı akın ediyormuş.

380 Töle biy Abılaymen jeke şıqtı,
—Şırağım, senen jaqsı, halıq epti.
Üş jüz bolıp qosıp barğanında,
Qalmaqqa küşiñ asıp boldıñ mıqtı.

Töle Biy Abılay ile baş başa çıktı,
“Yavrum, senin iyi olduğunu halk izledi.
Üç cüze katılmaya gittiğinde
Kalmuk’a gücünü gösterip oldun galip.

Jazğıturım halıq mağan körisetin,
Amandıqpen qoldarın berisetin.
Bitispegen halıqtıñ dawı bolsa,
Mağan kelip ülken söz bitisetin.

Abılay, boldı seniñ köñliñ aq,
Jürgende taza bolıp Qudayğa jaq.
390 El jayaw men at üsti körisetin,
Öziñe köriserde atımdı tayaqpen qaq.

Tölege mına jumıstı istedi dep,
Burıñğıdan artıǵıraq bitedi baq.
Atımnan tüse qala körisemin,
Jar bolıp Qızır İliyas boladı jaq.

Jürgizdi qonaqtarın qoş-qoş ayıp,
—Bararsıñ, barşalarıñ qolğa qaytıp.
Orta jüzge barmaqqa bata berdim,
Keyinge Qazıbekke sälem ayıp.

400 Toqsan kisi keledi hanmen
qaytıp,
Köñilderin köterip öleñ ayıp.
Tayanıp jatqan jerge kelgenen soñ,
Es ulı Alpısbaydan habar ayıp.

«Han keledi» dep batırlar şabısadı,
Nayzaların oyın qılıp qaǵısadı.
Aldınan qanşa batır dayın turıp,
Keşikpey amandıqqa tabısadı.

Jänibek Äbilmämbetke sälem berdi,

Baharı Halık bana göstersiz,
Esenlikle orduların üstün gelsin.
Halkın arasında anlaşımazlık bitmezse
Bana gelin, büyük ihtilafı bitireyim.

Abılay, senin gönlün temiz,
Yürüdüğün yolda temiz kalıp Hüda'ya
yakın ol. / Halk yaya, beni at üstünde görür,
Sana göründüğünde atıma sopa ile vur.

Töle'ye bu işi yaptı diye,
Öncekinden de fazla baht diledi.
Atımdan inip şehri görüyorum,
Hızır İlyas yar ve yakınım olsun.

Gönderdi konuklarını güle güle deyip,
“Gideceksiniz, hepiniz ordunuza dönüp.
Orta Cüz'e varmanız için dua ettim.”
Sonra Kazıbek'e selam söylemiş.

Doksan kişi geliyor han ile
dönüp,
Sevinçle şarkı söyleyip.
Dinlenilecek yere geldikten sonra,
Es oğlu Alpısbay'dan haber söyleyip.

“Han geliyor!” diye bahadırlar vuruşuyor,
Mızraklarını eğlencesine çarpıştırıyor.
Önünde kaç tane bahadır hazır durup,
Gecikmeden sağ salım buluşuyorlar.

Janibek, Ebulmambet'e selam verdi,

Äwel bastan han Abılay kemengerdi.
410 «Orta jüzde turğanıñ quttı
bolsın»,
Sol jerde qazaq bolıp bata berdi.

Evvelen beri Abılay Han bilgindi.
“Orta Cüz’de ikametın kutlu
olsun!”
Orada Kazaklar dua etti.

*Üş jüzdiñ balası sol jerde taraydı. Endi
eline qaytpaq boladı. Handı argın eli
alıp, Şaqşaqulı Jänibektiñ elge
taratqanı.*

*Üç cüzün evlatları orada yayılmıştı. Şimdi
yurduna dönecekti. Hanı Argın kabilesinin
karşılayıp Şakşakulı Janibek’in halka
takdimi:*

Handı alıp argın eli qaytpaq boldı,
Bet tüzep bir özenge qonbaq boldı.
Batırlar atqa mine birge jürüp,
Sol küni han qasında birge boldı.

Hanı alıp Argın kabilesi dönecek oldu,
Yönelip bir ırmak kenarına konacak oldu.
Bahadırlar ata binip ona eşlik ederek,
O günü hanın yanında geçirdi.

Eline qaytqandarı amandasıp,
Kökşetaw orda tigip jatpaq boldı.
Jänibek Qazıbekke hat jiberip,
Keyinginiñ amandığın bilmek boldı.

Yurduna dönenlerle vedalaşıp,
Kökşetav’a orda dikip oturacaktı.
Janibek, Kazıbek’e mektup gönderip,
Neticenin hayrını bildirecekti.

420 «Hanımız orta jüzde Abılay,
İzdesek onday adam tabılmaydı.
Qasına ergen batır qızığınan
Dünyede üyi-tüzin sağınbaydı.
Qalmaqtı jesir-jebir şawıp alıp,
Duşpanğa qalay aytsa bağınbaydı.
Jürekke tüzüwşilik bări de bar,
Jönsiz eş adamğa jağınbaydı».

“Hanımız Orta Cüz’de Abılay,
Arasak onun gibi adam bulunmaz.
Onun peşinden giden bahadırlar
mutluluktan
Dünyada evini barkını özlemez.
Kalmuk’u dul yetim bırakıp, kılıçtan geçirip,
Düşmana asla diz çökmemiş.
Yürekke doğruluk dürüstlük hepsi de var,
Uygunsuz hiç kimseye yaklaşmaz.”

Es ulı jiberipti Alpısbaydı,
Durıs habar bered dep sözge jaylı.
430 Qazıbekke hat penen habar
bersin,

Göndermiş Es oğlu Alpısbay’ı,
Doğru haber verir, diye söze uygun.
Kazıbek’e mektup ile haber
versin,

Kökşetawğa ordanı iñğaylaydı.

Kökşetav’da ordayı hazırlasın.

Alpısbay jürip ketti handı alıp,
Üş künde Qazekeñe jetip barıp.
«Han Abılay orta jüzge kele jatır,
Osı jolı jüristiñ bări qarıq⁴⁷.

Alpısbay, yürüdü hanı alıp,
Üç günde Kazeke’ne⁴⁸ varmışlar.
“Abılay Han, Orta Cüz’e geliyor,
O yolu yürüyenlerin hepsi karık.

Jäkeñ men han Abılay sälem berer,
Bir eki üş künde halıqtıñ közi körer.
Kökşetawğa ordanı tiksin dedi,
Bärin körip, duşpandar arttan erer.
440 Töle biy sizge ayttı hanın körer,
Han tüzeldi halıqtıñ dawı biter.
Han men biyi halıqtıñ tüzelmese,
El bolmaydı halıqtıñ säni keter».

Jaken ile Han Abılay selam verir,
Birkaç günde halkın gözü açılır.
Kökşetav’a ordasını diksin, dedi.
Hepsini görüp düşmanlar ardından gelir.
Töle Biy size söyledi hanı tanıdığını,
Han belli oldu, halkın kavgası biter.
Han ile halkın beyinin arası düzelmezse,
Yurt olmaz, halkın anlamı kalmaz.”

Üy tigip Kökşetawdı tüzettirdi,
Hanğa arnap tikken üydi küzettirdi.
Aqsaqal atqa miner qarsı şığıp,
Tilderin şeşender bezep turdı.

Evi dikip Kökşetav’ı düzenletti,
Hana ithafen dikilen evi gözettirdi.
Atlı aksakal karşılayıp,
Dillerini hatipler süsler.

Han Abılay Qazekeñe burıladı,
Duspan körse bulardan sırladı.
450 Qalğan qol Kökşetawğa tuwra
tartıp,
Qoş aytıp handarınan jırılardı.

Abılay Han, Kazeke’ne yönelir,
Düşman görse bunlardan çekinir.
Kalan asker Kökşetav’a doğru
çekilip,
Vedalaşıp hanlarından ayrılır.

Sälem berip Qazekeñe bardı bular,
Munan bılay aqsaqaldar biylik qurar.
Han men atqa miner qatar kelip,
Tentekti tez toqtatıp awızğa urar.

Selam verip Kazeke’ne gitti bunlar,
Bunun gibi aksakallar beylik kurar.
Han ile atlı kafil gelip,
Yaramazı tez durdurup ağzına vurur.

⁴⁷ Qarıq: Karlı bir alana bakma sonucu kamaşmış göz, karık.

⁴⁸ Kazeken: Kazıbek’in adının kısaltılıp saygı için eke unvanı ile birleştirilmiş hâli.

Jürüp ketti Abılay Burabayğa,
Toqtatuw qılıp buzaqını turamay ma.
Ordağa han Abılay tükennen soñ,
Jıyğızıp eldiñ basın quramay ma.

460 Barıp tüsti Abılay ordasına,
Jaqsı at aytıp soyğızdı moldasına.
Aqsaqal, batırlardı jıyıp alıp,
Aytqan attıñ etin berdi joldasına.

Han eli jerimennen bolğan tolıq,
Jaz jaylaw Burabayday jerge qonıp,
Biyleri ülgı salğan elderine,
Tolıqsıp turğan jeri äbden bolıp.
Bolğanda attarıñdı örge ayda,
Qıs qıstap Sarıarqanıñ jerin jayla,
470 Qalmaqtıñ qaşıp barğan sözi
qayda.

*Qalmaqtıñ qaşıp bargandarı. Qaldan
hanğa Şökaman men Şarıştı estirtkeni:*

Şökaman batır bolğanda, Şarış hannıñ
közi,
Äriyne, endi söyler keldi kezi.
Qalğandarı artınan kele bersin,
Qalmaqtıñ jılap kelip aytqan sözi.

Söz berüwge Qaldannan ruqsat surap,
Qutılıp kelip, Qaldanğa ayttı jılap:
—Şökaman, Şarış balañ urısta öldi,
Osını aytıp kelgen qalmaq ketti qulap.

Yürüdü Abılay Burabay’a,
Külhanbeyini durdursan durur mu!
Ordaya Han Abılay geldikten sonra,
Halkını toplatıp başına geçmez mi!

Gidip yerleşti Abılay sarayına
İyi at söyleyip kestirtti mollasına.
Aksakal, bahadırları toplayıp,
Bahsedilen atın etini verdi yoldaşına.

Han halkı ve toprağı ile bütünleşmiş,
Yazın yaylak Burabay gibi yere konup,
Beyleri örnek göstermiş halklarına,
Tamamen doldurmuş yaşadığı yeri.
Yetiştiginde atlarını yokuşa sür,
Kışı kışlayıp, Sarıarka’nın toprağında yayla,
Kalmuk’un kaçıp gidenleri
nerde.

*Kalmuk’un kaçıp gidenleri. Kaldan Han’a
Şökaman ve Şarış’ın duyurulması:*

Şökaman bahadır olduğunda, Şarış, hanın
gözbebeği,
Elbette şimdi söylemenin geldi sırası.
Kalanlar ardından geliversin,
Kalmuk’un ağlayarak gelip söylediği sözü.

Konuşmak için Kaldan’dan izin isteyip,
Kurtulup geldi, Kaldan’a anlattı ağlayıp:
“Şökaman, Şarış oğlun savaşta öldü.”
Bunu söylemeye gelen Kalmuk devrilip

Munı estip qalmaqtar qaldı şuwlap,
480 Öz tilimen jılaydı aytıp duwlap.
Munday qayğığa maqtanıp beldi
buwmaq:
«Şarış penen Şökaman bolsa,
Onday adam qalmaqtan qaydan
tuwmaq.
Qaldan menen Qoñtäji ölip ketsek,
Baqtarıñ basıñnan keter zuwlap».

Sol sözdi aytıp jıladı Qaldan hanı,
Sol waqıtta kirmeydi eldiñ säni.
—Abılay jerinen ustap berer,
Qalmaqtan ul tuwa ma batır kani?!
490 Batır şıqtı qalmaqtan Jalbı degen,
O dağı qatarına qayğı jegen.
«Qasıma tolıq qılıp äskerdi qos,
Abılay qayda bolsa baram degen.
Şarış pen Şökamandı joqtamasaq,
Bul dünüye tirilikke haram degen.
Qoldan kelse, äkelem Abılaydı,
İyä bolmasa solarşa qalam» degen.

Qaldan han: «Otız mıñ äsker ersin, deydi, Kaldan Han: “Otuz bin asker seninle gitsin.”
Tiri ustap Abılaydı kelsin, deydi,
500 Jer dünüye ustalğanı estilip,
Abılay han ne qılğanın körsin», — deydi. Abılay Han ne yaptığını anlasın.” demiş.

Otız mıñ äskerin ertip jürdi jalpı,
Ekewine küyinedi qalmaq halqı.
«Alayda öltirsek bitemiz» dep,
Bir-birine aytadı sözdiñ saltı.

düştü.
Bunu işitip Kalmuklar etti feryat,
Kendi dillerinde ağladılar ağıtlar yakıp.
Böyle derde içerleyip
efkârlandı:
“Şarış ile Şökaman demek
Onlar gibi adam Kalmuk’tan nereden
çıkacak!
Kaldan ile Kontajı ölüp gitsek
Bahtları başından uçup gider.”

Bu sözü söyleyip ağladı Kaldan Hanı,
O vakit kalmazdı yurdun esası.
“Abılay’ı yerinden yakalayacak
Kalmuk’tan oğul doğar mı, bahadır hani!
Bahadır çıktı Kalmuk’tan Jalbı adlı,
O da milleti için kaygılanmış.
“Yanıma tam teçhizatlı asker ver,
Abılay her nerdeyse giderim.” demiş.
“Şarış ile Şökaman’ın öcünü almazsak,
Bu dünya yaşamaya haram” demiş.
“Elimden gelirse yakalayıp getireyim
Abılay’ı, / Yapamazsam onlar gibi öleyim.”
demiş.

Toplam otuz bin asker eşlik etti,
İkisine üzüldü Kalmuk halkı.
“Ama öldürsek biteriz.” diye,
Birbirlerine söylediler sözün aslını.

Tüzüw tartıp qalmaq qolı jüre tursın,
Qıyın bolar keltirmek söz burışın.
Qalmaq, qazaq arasında bitim bolmay,
Ketirdi eki jaqtıñ köp tıyışın.

Hizaya dizilip Kalmuk ordusu yürüsün,
Zor olur getirmek sözün özünü.
Kalmuk, Kazak arasında antlaşma olana
dek, / Götürdü iki tarafın çok huzurunu.

*Sol waqıtta Abılay Ulıtawğa ańğa
barǵan waqıtı edi, qapılısta qolǵa
tüskeni.*

*O vakitte Abılay'ın Ulutav'a ava gitme
zamanı idi, ansızın yakalanması.*

510 Abılay Ulıtawǵa ańǵa barǵan,
Batırlar Kökşetawda elde qalǵan.
Abılayǵa orınsız jer kezdesedi,
Halıqqa bir kemşilik bolǵan arman.
Ulıtawǵa tayanıp kelgeninde,
Uwaq Ötegen batırdı ustap alǵan,
«Qasıńdaǵı Abılay qay jerde?» dep,
Öltirmek bop Ötegenge düre salǵan.

Abılay Ulutav'a ava gitmiş,
Bahadırlar Kökşetav'da yurtta kalmış.
Abılay'a uygun olmayan yer rast geldi,
Halka bir eksiklik olmuş ukde.
Ulutav'a dayanıp gelirken,
Uvak Ötegen bahadırı yakalamış,
“Yanındaki Abılay nerede?” diye,
Öldüresiye Ötegen'i dövmüş.

Öltirse de, Ötegen şın aytpaǵan,
Sözinen bastapqı aytqan bir qaytpaǵan.
520 «Osı jerde Abılay bar şıǵar» dep,
Sol jerge qalmaq qolı turaqtaǵan.

Öldürse de Ötegen gerçeǵı söylememiş,
Başta söylediǵı sözünden dönmemiş.
“Orada Abılay var, çıkar.” diye,
Oraya Kalmuk askeri yerleşmiş.

Qalmaq qolı Ulıtawdı aralaydı,
Qıyın jerge qanday adam panalaydı,
Tayaw jerde han Abılay uyıqtap jatır,
Qapılısta ustaldı, jaramaydı.

Kalmuk askeri Ulutav'ı dolaşıyor,
Zor yerde hangi insan canını kurtarır,
Yakınlarda Han Abılay uyuyor,
Ansızın yakalandı, iyi olmadı.

— Jeke batır mınaw jatqan er me,
dedi,
Abılay bolsa osı ara belde, dedi.
Qapılısta uyqıda ustap aldıq,
Qazaqtıñ han Abılay sen be? — dedi.

“Meşhur bahadır bu yatan adam mı?”
dedi,
“Abılay ise o zaman tamam”, dedi.
Ansızın uykuda yakaladık,
Kazak'ın Abılay Han'ı sen misin?” dedi.

530 —Surasañ, Abılay men dep ayttı,
Qapılısta qolğa tüsti, endi qayttı.
«Atımdı jasıruwğa bolmaydı» dep,
Öltirse de, qalmaqqa şının ayttı.

Abılay men Öteğendi jürdi alıp,
Osı aytqan sözine äbden qanıp.
Qaldan han bul ekewin tiri körsin,
Oğan şeyin baradı özi de arıp.
Qay waqıtta asqandıqqa tosqındıq bar,
Qazir de han Abılay boldı ğarip.
540 Joğarlağan adamdı ülgı qılsaq,
Qazir de osı künde qılsaq parıq.

Ne qılsa da Jaratqannan boldı pārman,
Uyqıda tüskenine qılğan arman.
Qapılısta talay batır qapı tawıp,
Han Abılay qalmaqqa kete barğan.
«Abılaydı qalmaq kep ustadı» dep,
Eldegi batırlarğa habar barğan.
«Nesine Abılaydan qalamız» dep,
Üş-jüzdiñ balasına habar salğan.
550 Üysin Töle biy orıspen sözi
bardı,
«Abılay ketti öltirmey, endi qamdan,
Tiri ketip Abılay el bolmaspız,
Onı izdemey bolmaydı artta qalğan».

Kişi jüzdiñ hanı edi Äbilqayır,
Orıspen sözi bardı äbden zayır.
Orıs pen ekewiñ söyleskensiñ
Hanımızdı tiri äpersin jawap qayır.

“Sorarsan Abılay benim” dedi,
Ansızın ele geçti, şimdi döndü.
“Adımı gizlemek olmaz!” diye,
Ucunda ölüm olsa da Kalmuk’a gerçeği
söyledi.

Abılay ve Ötegen’i alıp gitti,
Bu dediği söze tamamen inanıp.
Kaldan Han bu ikisini diri görsün,
Ona doğru gidiyor kendisi de yorgun.
Her zaman taşkınlığa engel var,
Şimdi de Han Abılay oldu garip.
Yükselen adamı örnek alsak,
Şimdi de o günde fark yaratsak.

Ne yapsın Yaratan’dan geldi ferman,
Uykuda yakalanmasına içlerledi.
Kaşla göz arasında bunca bahadır gafil
avlayıp, / Han Abılay Kalmuk’a gitmiş.
“Abılay’ı Kalmuk gelip yakaladı” diye,
Ülkedeki bahadırlara haber gitmiş.
“Neden Abılay’dan ayrı kalalım” diye,
Üç cüzün evladına haber salmış.
Üysin Töle Biy, Rus ile sözü
vardı,
“Abılay öldürülmedi, şimdi hazırlan,
Sağ gitti Abılay, onsuz birlik olamayız,
Onu aramadan geride kalmak yakışmaz.”

Küçük Cüz’ün hanı idi Ebulhayır,
Ruslarla anlaşması vardı çok aşıkâr.
Ruslarla ikisi konuşsun
Hanımızı diri getirsin, cevabı hayrolsun.

Orta jüz habarlasıp atqa mindi,
Bärine sälem aytıp habar qıldı.
560 Orta jüzden atqa miner birew
qalsa,
Kimde-kim osı sözge bolsın mindi.

Üş jüz bop batır, jaqsı bəri jürdi,
«Qaytemiz tiri qalıp qalğan kündi».
Batır, jaqsı barşası qayğımenen,
Otıra almay üyinde bolıp jındı.

*Töle biy men Äbilqayır hannıñ orısqa
aytqanı:*

—Han men biy Tевкеlev degen
jandaralğa aytqan söz,
Qazaq bop sağan ayttıq keldi kezi.
Abılaydı qalmaq uyqıda äketipti,
Kim ekenin orıs, qazaq körgeñ közi.

570 Orısqa «Abılaydı äper, degen,
İyä bolmasa tuwıñdı qalmaqqa köter,
degen.
Abılaydı urıspen äpermeseñ,
Qazaq halqı senderden keter, degen.
Osı sözdı senderge qattı aytamız,
İyä bolmasa söylegenimiz beker, degen.
Abılay bayqağanğa ult adamı,
Uqsañız osı söz de jeter» degen.

Jandaral ayttı: «Töle men Äbilqayır,
Jiberermiz habarğa malbar mayır.
580 Qalmaq, qazaq arası bitim bolar,

Orta Cüz haberleşip ata bindi,
Herkese selam söyleyip haber bıraktı.
Orta Cüz'den ata binen biri
kalırsa,
Her kimse, bu söz boynunun borcu olsun.

Üç cüz olup bahadırların hepsi yürüdü,
“Döneriz sağ kaldığımız gün.”
Bahadırların hepsi iyi, kayğı ile
Oturamadı evinde deliye dönüp.

*Töle Biy ile Ebulhayr Han'ın Rus'a
söyledikleri:*

“Han ile Tевкеlev Bey adlı jandarmaya
söylediği söz:
Kazak olarak sana söyledik, geldi zamanı.
Abılay'ı Kalmuk uykuda götürdü.
Kim olduğunu Rus'un, görmüş Kazak gözü.

Rus'a “Abılay'ı getir” demiş,
Hayır dersin tuğunu Kalmuk kaldırır,
demiş.
“Abılay'ı yolunu bulup getiremezsen,
Kazak halkı sizlerden ayrılır” demiş.
“Bu sözü sizlere kesin dille söylüyoruz,
Tamam değilse söylediğimiz boşuna.”
demiş. / “Abılay, dikkat ederseniz ulusun
adamı, / Anlasanız bu söz de yeter.” demiş.

Jandarma söyledi: “Töle ve Ebulhayr,
Göndeririz haberi tereyağından kıl çeker gibi.
/ Kalmuk-Kazak arasında anlaşma olur,

Deymiz göy Abılaydı bizge qayır».

Diyoruz ya Abılay bizim için hayırlı.”

Bermese, qalmaqpenen söylesermiz,
Qazaq pen orıs bolıp kezdesermiz.
Orıs bolıp araşağa jaramasqa,
Tütigip qaruw-jaraq sermesermiz.

Vermezse Kalmuk ile konuşuruz,
Kazak ile Rus birlik olup görüşürüz.
Rus ara bulmaya yaramazsa
Hiddetlenip ateş açarız.

Osı sözdi aytıp jiberdi qalmağına,
Orıs, qazaq jararmız salmağına.
Orıs pen qazaq birge qatar barar,
Şıdağanın körermiz zardabına.

Bu sözü gönderdi Kalmuk’una,
Rus, Kazak yararız salınmasına.
Rus ile Kazak birlikte peşi sıra gider,
Azap çektiğinden katlanırsız zararına.

Abılaydı alıp barganı

Abılay’ı alıp gitmesi

590 Abılaydı alıp bardı handarına,
Ne körmeydi Allanın alğanına.
—Toqtatpastan zindanğa aparıp sal,
Qaldannın kim turadı pārmanına.

Abılay’ı alıp gitti hanlarına,
Ne görmez Allah’ın aldığını.
“Hiç vakit kaybetmeden zindana at!”
Kaldan’ın kim karşı koyar fermanına?

Toqtalmay qağaz alıp mayır bardı,
Ötirik joq, bul sözden zayırdı.
Abılaydı öldürme, ult adamı,
Qazirgi tekserüwden ayırıp aldı.

Hemen kâğıt alıp hızlıca gitti,
Yalan yok, bu sözde açıklık vardır.
Abılay’ı öldürme, o devlet adamı,
Şimdiki teftişten ayırdı.

Toqtalmastan qazaqtın qolı keldi,
Qarawılşı kelgenin közi kördi.
600 «Mına jaqtan qalın qol keledi»
dep,
Qaldanğa toqtalmastan habar berdi.

Çok geçmeden Kazak’ın askeri geldi,
Nöbetçi, geldiğini gözüyle gördü.
“Bu taraftan çok asker geliyor.”
diye,
Kaldan’a hemen haber verdi.

«Abılay үшін ol kelgen qazaq, dedi,
Tük önbeydi, ol külki mazaq, dedi,
Ortasınan Abılaydı izdep taptım,

“Abılay için o gelen Kazak” dedi,
“Nafile, bu halleri gülünç” dedi.
“Aralarından Abılay’ı arayıp buldum,

Basına izdegeni azap, dedi.

Onu arayanın başına azap” dedi.

Aldınan bir kisini bar dep ayttı,
Tügel ölmek özderine ar dep ayttı,
Aldınan äskerimdi şığaramın,
Artı böget, qıstı küni qar» dep ayttı.

Önden bir kişi gitsin, diye söyledi,
Hepsinin ölmesi kendilerine ar, diye
söyledi, / Önlerine askerlerimi çıkaracağım,
Arkası engel, kış günü kar” diye söyledi.

610 Osı sözdi aytıp qazaqqa bardı
birew,
Söziniñ küpirliği kökke tirew,
—Til alsañ, özderiñe qaytqan jaqsı,
Aldıñnan äsker şığıp qarşa kürew.

Bu sözü söylemeye Kazak’ın yanına gitti
biri,
Sözünün kibri göğe direk olur,
“Söz dinlersen, kendi yurduna dönen iyi,
Önüne asker çıkarsa kar gibi kürer.

—Äy, qalmaq, äwel bastan maqtanasıñ,
Biz keldi dep, äriyne, saqtanasıñ.
Uyıqtap hanımdı urlap alıp,
Ärbirden soñ aqpın dep aqtanarsıñ.

“Ey Kalmuk, evvelden beri övünürsün,
Biz geldik diye tabii, saklanırsın.
Uyurken hanımı kaçırıp,
Her şeye rağmen kendini ak kaşık gibi
aklarsın.

Üş jüzdegi qazaqtıñ qalğanı joq,
Soğısta ölse, Abılaydıñ armanı joq.
620 Urılarşa uyıqtap jatqanda ustap
alıp,
Kewde köterip, bostan-bosqa
bolmañdar toq.

Üç cüzdeki Kazak’tan geride kalanı yok,
Savaştta ölse Abılay’ın ukdesi yok.
Hırsız gibi uykuda yatarken
yakalayıp,
Böbürlenip boşu boşuna olmayın
tok.

Hanıñız Abılaydı jiberip, urıs qılsın,
Bizdi jeñse, sonan tınış qılsın.
Uyqıda jatqan jerde ustap alıp,
Ädiletpen osınday bir is qılsın.

Hanıñız, Abılay’ı göndersin, savaşıñ,
Bizi yenerse ondan sonra antlaşma yapsın.
Uykuda yattığı yerde yakalamış,
Adalet ile böyle bir iş yapsın.”

Qalmaq qayttı hanına aytpaq bolıp,
Qazaq jatır sol jerde qonaq bolıp.
Abılay han qolına tüskennen soñ,

Kalmuk döndü hanına söylemek üzere,
Kazak orada konaklıyordu.
Abılay Han ellerine düştükten sonra,

Duspannıñ otıradı qanı tolıp.

Düşmanın kanı kaynıyordu.

630 Toqtamastan kelgen kisi qayttı,
deydi,
Hanına estigennen ayttı, deydi.
«Abılaydı uyqıda ustaptı» dep,
Sol sözdi kelgen qazaq ayttı, deydi.

Çok geçmeden gelen kişi döndü,
diyor,
Hanına işittiklerini söyledi, diyor.
“Abılay’ı uykuda yakalamış” diye,
Bu sözü gelen Kazak söyledi, diyor.

Sonda Qaldan: «Ras, uyqıda tüsti,
deydi,
Qalay aytsa Abılay bolar küşi, deydi.
Jekpe-jekke şığatın bizden batır bar
ma?
Bayqayıq osımenen isti, deydi.
Qalğan batır Abılayday emes şığar,
Bizde de batır bar ğoy küşti, —deydi.

O zaman Kaldan: “Doğru, uykuda düştü.”
diyor,
Nasıl söylese Abılay güçlü, diyor.
Teke tek için çıkacak bizden bahadır var
mı?
Bakalım bu işe, diyor.
Kalan bahadırlar Abılay gibi değil,
Bizde de bahadır var tabii güçlü, diyor.

640 Sonda qalmaqtan bir batır boldı
dayın,
Äwel bastan bileği urıs jayın,
«Jekege eki jaqtan batır şıqsın,
Qazaq batırı jeñse, beremin Abılayın.
Uyqıda ustadı degenine berdim tilek,
Qolğa tüsken kisisin bosqa urmayın».

Sonra Kalmuk’tan bir bahadır
hazırlandı,
Eskiden beri bilir savaş hâlini,
“Teke teke iki taraftan bahadır çıksın,
Kazak bahadırı yenerse veririm Abılay’ı.
Uykuda yakaladı demene verdim fırsat,
Ele düşen adamı boşuna vurmayayım.”

Elşisin jiberipti osı sözge,
Elşi baylap aytıp kelsin bizge.
Eki ortağa batırdı şığaramız,
Urıspenen otırsın közbe-közge.

Elçisini göndermiş bu sözle,
Elçi söyleyip sözü gelsin bize.
Ortaya iki bahadırı çıkaracağız,
Dövüşsünler yüz yüze.

650 Osılayşa bayladım, jönin aytsın,
Batır ölse, toqtamay elge qaytsın.
Tilegeni özderiniñ osı bolar,

Bu şekilde kararım, fikrini söylesin,
Bahadırı ölürse hemen ülkesine dönsün.
Dileği kendilerinin böyle olur,

Äriyne, endi qazaq nesin aytsın.

Tabii şimdi Kazak cevabını söylesin.

Elşi barıp bularğa ayttı sözün,
Säti bolsa keltirer, al kezegin.
Qasına qos batırdı qosıp berip,
Jumıstı bitsin deydi tezbe-tezin.

Elçi gidip bunlara söyledi sözünü,
Şanslıysa başarır.
Yanına çift bahadır daha verip,
İşi bitirsin dedi hemen.

Eki elşi basın qosıp söz baylaydı,
Tañ atqan soñ sıqpaqqa iñğaylaydı.
660 «Hanımızdı jiberseñ, biz
dayınbız,
Qoya ber» dep batırlar til şaynaydı.

İki elçi birleşip sözleşir,
Tan ağardıktan sonra çıkmayı uygun görür.
Hanımızı gönderirsen biz
hazırız,
Koyver!” diye bahadırlar dilini çiğner.

Beldew jerge eki jağı jıyılıptı,
Qalıñ qol eki jaqtan quyılıptı.
«Abılaydı osı jolı aman ber» dep,
Mal ayıp, bir Qudayğa sıyıdıptı.

Belirlenen yere iki düşman toplanmış,
Sayısız asker iki taraftan yığılmış.
“Abılay’ı bu sefer bize sağ ver” diye,
Kurban adayıp bir Hüda’ya sığınmış.

«Bata ber» dep tileydi Toğalaq batır,
«Kim barat» dep halıq oylap jatır.
«Abılaymen bargan batır ölip ketse,
Basımızğa tüsti dep zamanaqır».

“Dua et” demiş Toğalak Batır,
“Kim gidecek” diye halk düşünüyor.
“Abılay ile giden bahadır ölürse,
Başımıza geldi ahir zamanda.”

670 Toğalaq batır arğınnan qarakesek,
Layıqtap aytadı sözün ölçep.
Jüregim Abılay üşin toqtatpaydı,
Äbiyir alıp halıqqa aman kelsek.

Toğalak Batır, Argın’dan Karakesek,
Uygun görüp söyledi sözünü ölçüp.
Yüreğim Abılay için çarpıyor,
Şerefimizle halka sağ gelsek.

Jıyılğan halıq sol jerde berdi bata,
Keşirilsin, sözimde bolsa qata.
Qalmaq penen qazaqtıñ «ülken» bası,
Eki jaq ne bolat dep jürek qapa.

Toplanan halk orada etti dua,
Affedilsin sözümde olsa hata.
Kalmuk ile Kazak’ın “büyük” başı,
İki taraf da ne olacak diye yüreği ağzında.

Eki batır bardı da maydan qurdı,
Öz tilimen eki jaq tilep turdı.
680 Äbiyir berip Tolğalaq batırına,
Öltirmey ustap jerge urdı.

İki bahadır gitti de meydan kuruldu,
Kendi diliyle iki taraf dua edip durdu.
Şeref verip Tolgalak bahadırına,
Öldürmeden tutup yere vurdu.

«Qalmaqqa tiri bar da, qayt, dep ayttı,
Haniñ şınşıl bolsın, ayt, dep ayttı.
Qaldan han eki aytpaytın düzüw bolsa,
Üyiñe tınış barıp jat» dep ayttı.

“Kalmuk’a diri git de dön” diye söyledi,
“Hanın dürüst olsun, söyle” diye söyledi.
“Kaldan Han’ın ikiletmediği gerçek olsa,
Evine rahatça gidip yat” diye söyledi.

Ölmey qayıp, batırı hanğa bardı,
Qalay ölmey keldi dep añ-tañ qaldı.
Batır sözi äwelden ökteñ edi,
«Bilim bar» dep Qaldan han ğajaplandı.

Ölümden dönüp bahadırı hana gitti,
Nasıl ölmeden geldi diye hayret etti.
Bahadır sözü evvelden üstündü,
“Bilim var” diye Kaldan Han şaşkına
döndü.

690 Qaldan ayttı: «Batırlığı küşti kisi,
Öltirüwge jetti ğoy munıñ küşi.
«Qan şıǵarsam, ortağa jaramas» dep,
Tüzüwlikke baradı munıñ isi».

Kaldan söyledi: “Bahadırlığı kuvvetli kişi
Öldürmeye yetti ya bunun gücü.
‘Kan döksem ortaya yaramaz’ diye,
Doğruluğa yaraştı bunun işi.”

Halqı ayttı: «Qaldan han, qaytemiz,
dep,
Qalay jawap qazaqqa aytamız, dep.
Abılaydı aldımızğa aldırılıq,
Seni aparıp darıǵa tartamız», — dep.

Halkı söyledi: “Kaldan Han, dönüyoruz”
diye,
“Nasıl cevap verelim Kazak’a?” diye.
Abılay’ı önümüze alalım,
Seni götürüp darağacına çekeriz” diye.

Qalmaq barıp şaharğa barıp kirdi,
Jeñilgenin basınan halıq bildi.
700 Qazaq ta bögelместen, o da
qayttı,
«Bir jaqsılıq bolar» dep işten küldi.

Kalmuk gidip şehre girmiş,
Yenildiğini önceden halk bildi.
Kazak da tereddüt etmeden o da
döndü,
“Bir iyilik olur” diye içinden güldü.

Han Abılaydı zındanğa salǵan edi,

Abılay Han’ı zindana atmıştı,

Könlü tirşilikten qalğan edi.
Qapılısta qalmaqqa qolğa tüsip,
Qılışın sermemegen arman edi.

Gönlü hayattan vazgeçmişti.
Ansızın Kalmuk'un eline düşüp
Kılıcını vuramaması ukde idi.

«Toqtatpay Abılaydı alıp kel» dep,
Jendeti kisi öltiretin barğan edi.
Öltire me dep Qudayğa köp jalınıp,
Qızır İliyyas pirden tilegeni jârdem edi.

“Hemen Abılay’ı alıp gel” diye,
Cellat öldürmeye gitmişti.
Öldürür mü, diye Hûda’ya çok yalvarıp,
Hızır İlyas Pir’den yardım dilemiş.

710 Joldas pen Abılaydı alıp jürdi,
Kökşeniñ qaq ortasın jarıp jürdi.
«Ölip ketsem, qay adamnan artıqpın»
dep,
Könlü bul dünyeden qalıp edi.

Yoldaş ile Abılay’ı alıp yürüdü,
Kökşe’nin tam ortasını yarıp yürüdü.
“Ölüp gitsem hangi adamdan fazlayım.”
diye,
Gönlü bu dünyadan geçmişti.

—Äy, Ötegen, qalmaqqa jasımayıq,
Ajal jetse, öltirer, bas urmayıq,
Hanğa barmay, kâzir de öltirmeydi,
Bilgenimizdi toqtatpay jasırmayıq.

“Ey Ötegen, Kalmuk’a acımayalım,
Ecel gelse öldürür, boyun eğmeyelim,
Hana gitmeden şimdi de öldürmez,
Bildiğimizi hemen gizlemeyelim.

Qaldan hannıñ qasına keldi alıp,
Mına sözdi bayqañız qılıp parıq.
720 Qaldan hannıñ qasında bir orın
tur,
Abılay barıp otırdı, eldi jarıp.

Kaldan Han’ın yanına getirdi,
Bu sözü dikkate alınız önemseyip.
Kaldan Han’ın yanında bir makam
var,
Abılay gidip oturdu halkı yarıp.

Ol orındı, äriyne, sınmen qoyğan,
Abılaydıñ ketti şığıp wayımı oydan.
«Mınaw orındı mağan qoyğan şığar»,
Orındıqqa qasında kötin qoyğan.

O makamı elbette sınamak için koymuş,
Abılay’ın çıktı kaygıları aklından.
“Bu yeri bana bırakmış herhâlde”,
Yanındaki sandalyeye oturmuş.

Han qasında Abılay ketpedi şığıp,
Otırsa da ölgeni jünin jığıp.

Han’ın yanından Abılay ayrılmadı,
Otursa da uzun kürkünü toplayıp.

«Jasığanmen bizderdi bos qoya ma,
Nesine otıramın bosqa buğıp.

“Merak ediyorum bizleri serbest bırakır mı,
Nesine oturayım boşa baş eğip.”

730 Qaldan ayttı: «Otırıpsıñ
orındıqqa,
Abılay, äli köñiliñ tolımdıqta.
Jendetter öltirüwge alıp keldi,
Batırsıñ, ölseñ dağı bittey ıqpa.

Kaldan söyledi: “Oturmuşsun
sandalyeye,
Abılay hâlâ alçakgönüllüsün.
Cellatlar öldürmeye getirdi,
Bahadırsın, ölmekten çekinme.

Men şaşırttım, Abılay, armanıñ ne,
Orındıqtı taya qoyıp, kel qasıma.
Darığa tartıp qazır de öltiremin,
Ölimde oyñ bolsa, qayğıñdı je».

Ben çağırttım, Abılay, ukden ne?
İskemleyi dayayıp gel yanıma.
Bıçak çekip şimdi de öldürürüm,
Ölümden endişen varsa gamını ye.”

—Birinşi arman — uyqıda qolğa
tüstim,
Kim aların biler edim artıq küştiñ.
740 Qapılısta qolıña tutqın bolıp,
Bostan-bosqa soğıspay oqqa uştım.

“Birinci ukdem, uykuda ele
geçirildim,
Kim olduğunu bilirdim daha güçlünün.
Birdenbire eline tutsak olup,
Boşu boşuna savaşmadan vuruldum.

Ekinşi arman — qazaqtı otırıqşı qıla
almadım,
El qılıp özimdi-özim sınalmadım.
El qılıp basın qosıp kelgenimde,
Buyırığı osılay boldı bir Allanıñ.

İkinci ukdem, Kazak’ı yerleşik
yapamadım,
Yurt yapıp kendi kendimi sınavamadım.
Yurt yapıp toplayıp geldiğimde,
Buyruğu böyle oldu bir Allah’ın.

Üşinşi arman — tört atadan jalğız edim,
Tuqım köp uyadağı bayğus edim.
Armanım osımenen boldı tamam,
Qızıqtap aqırında körgizbediñ.

Üçüncü ukdem, dört atadan yalnızdım,
Neslim çok, yuvadaki zavallıydım.
Ukdem böylece oldu tamam,
Seyredip sonunu göstermedin.

Qaldan sözi:

Kaldan’ın sözü:

750 — Ämirsana tört atadan o da
jalğız,
Tileymiz tilek qılıp artta qalğız.
Tuqımnıñ joqtıǵın arman qıldı,
Süleymenniñ qulınday oylap bayğız.

“Amirsana, dört atadan o da
yalnız,
Dileriz ki geride kalınız.
Neslinin yok olması ukde oldu,
Süleyman’ın tayı gibi düşündü baykuş.

Öz tilimen aytadı Qaldan hanı,
Abılaydıñ kirip tur sonda janı.
Ämirsanağa atıñdı qosıp ayttı,
Aqırı tüzüw kelse sözdiñ mäni.

Kendi diliyle söylüyor Kaldan Hanı,
Abılay’ın giriyor orada canı.
Amirsana’ya adıyla hitap etti,
Sonu doğru gelse sözün anlamı.

Abılay tilin uğıp: «Quldıq, dedi,
Ämirsana men eki jalğız boldıq, dedi,
760 Jalğızıña atımdı qosqannan soñ,
Aqırında körmespiz qorlıq», — dedi.

Abılay dilini anlayıp: “Kulluk” dedi.
“Amirsana ile iki yalnız olduk.” dedi.
“Bir tanene ismimi ekledikten sonra
Sonunda görmeyiz horluk” dedi.

Qaldan ayttı: «Sen nege quldıq deysiñ,
Qalmaqşa bizdiñ tilmen söylemeysiñ.
Ruqsat dep men saǵan aytqanım joq,
Bolmay qalsa söziñ, qayǵı jeysiñ».

Kaldan söyledi: “Sen neye kulluk diyorsun?
Kalmukça bizim dilimizle söylemiyorsun.
Müsaade diye ben sana söylemedim,
Olmadan kalırsa sözün, gam yersin.”

Abılay ayttı: «Ämirsanamen atım birge,
Öziñ hansıñ, säbetşiñ tiline erme.
Ämirsana men ekewiñ birdey dediñ,
Aytqanıñdı qayıp alıp menen körme».

Abılay söyledi: “Amirsana ile adım beraber,
Sen hansın, danışmanın aklına uyma.
Amirsana ile ikiniz aynısınız dedin,
Söylediğini geri alıp benden bilme.”

770 —Mına söziñ, Abılay, boldı
qıyın,
Seni izdegen orıs, qazaq bari jıyın.
Ämirsanamen atıñdı qostım ıras.
Bosatamın aldıña tilep sıyın.

“Bu sözün Abılay, ağır
oldu,
Seni arayan Rus, Kazak hepsi toplandı.
Amirsana ile adını birlikte söyledim doğru.
Saliveriyorum önüne (eğil) dua edip sığın.”

Muniñ artın Ämirsanamen dos qılayıq,

Bunun ardından Amirsana ile dost olalım,

Qalmaq, qazaq munan soñ qas
qılmaıyq.
Sözimizdiñ artınan baylaw bolıp,
Bastarın bitimmenen qostırayıq.

Abılay, sağan berem ağa qızın,
Halqıñnan seni körem boyıñ uzın.
780 Künde baw üzilmeytin süyek
bolıp,
Burıñğı qalmaq, qazaq aytım izin.

Abılay: «Ne deseñiz maqul, dedi,
Söziñiz qalay aytsa aqıl, dedi
Meni izdep orıs, qazaq kelgen bolsa,
Aldırtıp aldıñızğa şaqır», — dedi.

Bir künde han Abılay elden astı,
Biraz kün äwreledi esil jastı.
Qaldan han ruqsattı bergennen soñ,
Bir Qudayğa sıyınıp kötin bastı.

790 —Qazaqqa şaqıruwşısı barsın,
dedi,
Süyiñşi qazaqtardan alsın, dedi.
Abılayday hanımız bosañız dep,
Sözine qalay aytsa nansın, — dedi.

Qazaqqa «süyiñşi» dep ketti şawıp,
«Abılay basıñdı, —dep, — qılma qawıp»
«Abılaylap» barşası uran salıp,
Birew qalmaq şabadı qılıp sawıq.

Abılayğa sälem berdi «aldaylap»,

Kalmuk, Kazak bundan sonra düşman
olmayalım.

Sözümüzün arkasında durup,
Başlarını antlaşma ile birleştirelim.

Abılay sana veriyorum ağa kızını,
Halkından seni görüyorum daha üstün.
Bağ düzenli kesilmezse kuru dal
olur,
Önceki Kalmuk-Kazak izlerini söyledim.”

Abılay: “Ne deseniz makul.” dedi,
“Sözünüz nasıl söylense akla yatkın.” dedi.
“Beni aramaya Rus ve Kazak gelirse,
Aldırıp huzurunuzı çağırın.” dedi.

Bir günde han Abılay yurttan uzak düştü,
Birkaç gün uğraştırdı zavallı genci.
Kaldan Han izin verdikten sonra,
Bir Hüda’ya sığınıp oturdu.

“Kazak’a elçi gitsin.”
dedi,
“Müjdeyi Kazaklardan alsın.” dedi.
Hanımız Abılay’ı bıraktı diye,
Sözüne nasıl inansın, dedi.

Kazak’a “müjde” diye koştı,
“Abılay yakalandı diye endişelenme.
“Ya Abılay!” diye hepsi uran salıp,
Biri bile kalmadan neşeyle at koşturdular.

Abılay’a selam verdi hürmetle,

Körgenimiz ras pa dep bəri zarlap.
800 Aqsaqaldar quşaqtap körisedi,
«Aman esen kördik, —dep, — iyä,
Qudaylap».

Basşılar hanına körisedi,
Qasına toqtamay-aq kelisedi.
Abılaydan bosatqanın bəri surap,
Jüregi äbden qanıp sendi dedi.

Qaldan han qazaqtardı qıldı qonaq,
Qaldannıñ qalay aytsa, aqlı mol-aq.
Qalmaqtar Qaldan barda körgen qızıq,
Qaldannan soñ qızıǵınıñ bəri şolaq.

810 Aqımaq bolsa, Abılaydı öltirmey
me,
Öz qılıǵın özine keltirmey me.
«Men daǵı Abılaydı öltirdim» dep,
Şaytan tuwın köterip lepirmey me.

Abılayǵa aǵasınıñ qızın berdi,
Qalmaqtıñ ziyapatın bəri kördi.
«Men daǵı apamnan qalmayın» dep,
Jalǵız bawırı apasınıñ qasına erdi.

Qaldan ayttı: «Şıraǵım, toqta, dedi,
Bizden basqa qız bergen joq pa, dedi.
820 Osı sapar balanıñ özi barsın,
Köñildi baramın ğoy dep soqpa», —
dedi.

«Tiliñizdi, jan ata, almaymın, dep,

Gördüğümüz doğru mu diye hepsi ağlamış.
Aksakallar kucaklaşıp görüşti,
“Sağ salım gördük, şükür Huda’ya!”
diye.

Komutanlar han ile görüşti,
Yanına hemen gelip anlaştı.
Abılay’ın serbest kalmasını isteyip,
Yüreği tamamen kanıp inandı dedi.

Kaldan Han, Kazakları konuk etti,
Kaldan’ın ne söylese aklı çok.
Kalmuklar, Kaldan’da görmüş hayret
edilecek şey, / Kaldan’dan sonra
hayretlerinin hepsi çolak.

Ahmak olsa, Abılay’ı öldürmez
mi?
Kendi yaptığını kendine getirmez mi?
“Ben de Abılay’ı öldürdüm” diye,
Şeytan’ın tuğunu kaldırıp övünmez mi?

Abılay’a aǵasının kızını verdi,
Kalmuk’un ziyafetini hepsi gördü.
“Ben de ablamdan ayrılmayayım” diye,
Biricik kardeşi ablasının yanında gitti.

Kaldan söyledi: “Yavrum, dur!” dedi,
“Bizden başka kız veren yok mu?” dedi.
Bu sefer çocuğun kendisi gitsin,
Gönüllü gidiyorum diye abartma.”
dedi.

“Canım atam, söylediğinizi dinlemiyorum

Apamnan neğılsa da qalmaymın, dep,
Osı jolı apamnan alıp qalsañ,
Ömirimşe men jılap zarlaymın» dep.

—Abılay, bala sağan ersin, dedi,
Bir jıl turıp apasın körsin, dedi.
Bir jıldan soñ bul bala mawqın basıp,
Qaytadan özimizge kelsin, —dedi.

830 Köp jasawmen Qaldan han qızın
berdi,
Qalmaq, qazaq bergenin közi kördi.
Ağasınan tuwğan bir ul, bir qız,
Qız tügil bir balasın, qosıp berdi.

Hangeldi men Duwlattıñ qalğanı joq,
Qalay aytsa, halıqtıñ köñili toq.
Üysinnen kelgenderin qaldırmadı,
Ne dep aytsa, Abılaydıñ armanı joq.

Orıstan kelgen mayırdıñ qaytqanı.

Mayır qayttı Abılayğa hoşın aytıp,
Köñildiñ bir-birewge dosın aytıp.
840 «Jol boldı biz de izdep kelip
edik»,
Jaqındıñ bildirip qosıp aytıp.

Abılay ayttı: «Rahmet kelgenine,
Qoşemettep meni jaqsı körgenine.
Orıs, qazaq barşañız izdep kepsiñ,
Qudanıñ täwbe qıldım bergenine».

diye, / Ablamdan ne olursa olsun ayrı
kalamam diye, / Bu defa ablamdan ayırırsan,
Ömrüm boyunca ağlayıp sızlarım.” demiş.

“Abılay, çocuk seninle gitsin.” dedi,
“Bir yıl durup ablasını görsün.” dedi.
“Bir yıl sonra bu çocuk buluğa erip,
Tekrardan buraya gelsin.” dedi.

Çok çeyizle Kaldan Han kızını
verdi,
Kalmuk, Kazak’ın verdiklerini gözüyle
gördü. / Ağasından olan bir oğlan, bir kız,
Yalnız kız değil, bir çocuğunu da birlikte
verdi.

Hangeldi ile Duwlat’ın kalanı yok,
Nasıl denir, halkın gönlü tok.
Üysin’den gelenleri bırakmadı.
Ne söylese Abılay’ın ukdesi yok.

Rus’tan gelen yardımın dönmesi.

Yardım döndü Abılay’a memnuniyetini
söyleyip,
Gönüllerin birbirine dostluğunu söyleyip.
“Kısmet oldu biz de aramaya gelmiştik.”
Yakınlığını bildirip söylemiş.

Abılay söyledi: “Teşekkür ederim geldiğiniz
için, / Hürmet gösterip beni sevdiğiniz için.
Rus, Kazak hepiniz aradınız,
Hüda’nın şükrettim verdiği.”

Qaldan han Abılayğa amandastı,
Senen men ayamadım mal men bastı.
Qazaq, qalmaq eki ara toqtaw bolsın,
Munan bılay toqtamasa, jaramastı.

850 Qoş aytıp eki jağı ketti jürip,
Köp halıq jolı bolıp, qayttı külip.
«Abılaydı aman-esen alıp qayttıq,
Birewiñ süyiñsi sura eldi bilip».

Birewi elge ketti süyiñsi surap,
Qalıñ qol kele jatır elge qulap.
«Ölgen hanımız tirilip keledi dep,
Toy qılıp soyu kerek, bolsa pıraq».

Üş jüz bop barğannan soñ toyın qıldı,
Jan körmegen ärtürli oyun qıldı.
860 Abılay özi bolıp turğanında,
Qay jerdegi patşa da moyın burdı.

Özi tiymey, Abılay tiygeni joq,
Duspandıñ köz körmey atılmas oq.
İyek astı añdığan jawı bolsa,
Batırlarğa aytadı «kötere soq».

Urısı jeke bul emes, tolıp jatır,
Jıylğan orta jüzden öñseñ batır.
Özine qarsı kelgen duspan bolsa,
Körsetken duspanına zamanaqır.

870 Äkesi joq, başında jetim bala,
Qudanıñ bergenine bayqap qara.
Qazıbek, Jänibek pen Töle biy

Kaldan Han, Abılay'ı selamladı,
Senden ben esirgemedim mal ile mülkü.
Kazak, Kalmuk ikisinin arasında sular
durulsun, / Bundan böyle durulmazsa
yaramaz.

Vedalaşıp iki düşman gitti yürüyüp,
Bütün halk uğurlayıp, döndü gülüp.
“Abılay'ı sağ salım alıp döndük,
Bir kişi müjdeyi versin halkı bilgilendirip.”

Bir kişi memlekete gitti müjde istemeye,
Büyük ordu geliyor yurda doğru.
“Ölen hanımız dirilip geliyor!” diye,
“Toy yapıp mal kesmek gerek, olsa tulpar.”

Üç cüz vardıktan sonra toy yapıldı,
Görülmedik her türlü oyun oynandı.
Abılay kendi yerine geldikten sonra,
Filan yerdeki padişah da yüzünü ona döndü.

Kendisine dokunmayana Abılay'ın
dokunmaz, / Göz, düşmanlığı görmeden ok
atılmaz. / Çok yakınında düşmanı olsa,
Bahadırlara söyler “Kaldırıp yok et!”.

Savaşı yalnız bu değil, bir sürü,
Toplanmış Orta Cüz'den bütün bahadırlar.
Kendisine karşı gelen düşman olursa,
Göstermiş düşmanına dünyanın kaç bucak.

Babası yok başından beri yetim çocuk,
Hüda'nın verdiğine dikkatle bak.
Kazıbek, Janibek ile Töle Biy,

Aldınan öte almağan töre qara.

Önünden keçememiş ne töre⁴⁹ ne kara⁵⁰.

Abılaydın özinen Qasım tuwdı,
Özgesinen artıǵıraq basım tuwdı.
Kenesarı, Nawrızbay bel balası,
Qasımnan neşe türli asıl tuwdı.

Abılay'ın oǵlu Kasım doğdu,
Kendisinden fazla otorite kurdu.
Kenesarı, Navrızbay öz çocukları,
Kasım'dan nice asıl doğdu.

Abılay Qızıljardan üy salǵızdı,
Mıyras qıp artına üy qalǵızdı.
880 Josıp jürgen halıqqa toqtaw salıp,
Aqılmen bärine de til alǵızdı.

Abılay Kızıljar'da ev yaptırdı,
Miras olarak ardına ev bıraktı,
Yönettiği halka huzur salıp,
Akıl ile hepsine sözünü dinletti.

Abılaydın biylerine kimder jetti,
Özi han el bastağan ğadaletti.
Biraz kün dünyede sayran qılıp,
Opasız dünyeden o da ketti.

Abılay'ın beylerine kimler yetti,
Kendisi hanlığı adaletle yönetti.
Birkaç gün dünyada seyran edip,
Vefasız dünyadan o da gitti.

Abılay barda urlıq, zorlıq söz joyılğan,
Biylerge «jeti jarǵış» at qoyılğan.
Özi bilgen ğadaletin ayağan joq,
Özi ölgenşe tayğan joq sözi ornınan.

Abılay zamanında hırsızlık, zorbalık
yokmuş, / Biylere “yedi yargıç” diye ad
koyulmuş. / Kendisi bilmiş adaleti
koruyanın olmadığını, / Kendisi ölene dek
sözünden dönen olmamış.

890 Jas jetip, ajalğa keler jıldam,
Tawba qılsa, künäğa ğapuw qılğan.
«Ajal jetip mağan tayadı» dep,
Äziret Sultan janına ösiyet qılğan.

Yaş yetip ecel gelir tez elden,
Tövbe edip günahlardan af dilemiş.
“Ecel yetip bana dayandı” diye,
Aziret Sultan'ın yanını vasiyet etmiş.

Abılay talay jannıñ kemengeri,
Zamanında qalay aytsa, bolğan eri.
Aqlı talay jannan artıq eken,

Abılay nice canın en bilgesi,
Zamanında nasıl dese olmuş öylesi.
Aklı nicesinden fazlaymış,

⁴⁹ Töre: Cengiz Han'ın soyundan gelenler, asiller.

⁵⁰ Kara: Avam halkı.

897 Äziret Sultan oñ jaǵına qoyǵan
jeri.

Aziret Sultan'ın saǵ tarafında gömüldüǵü
yeri.

5.1.2. Sabalaq “Sabalak” (A2)

SABALAQ

Qazaqtıñ ulı hanı Abılay han,
Söyleyin ötken-ketken men solardan.
Rahattan qazaq üşin bezip ketken,
Allanıñ ämirimen bir tuwǵan jan.

Han edi qazaqtaǵı qolı jetken,
Üş jüzdiñ balasına eñbek etken.
Atası Abılaydıñ Wälihan
Ökpelep handıq üşin awıp ketken.

Naǵaşısı Ğayıphanǵa barǵan awıp,
10 Tınıştıq turıp qaldı soñda tawıp.
Wäliy jetim, iyesiz bolıp qaldı,
Elderin Ğayıphannıñ qalmaq şawıp.

«Aqtaban şubırındı» aştıq boldı,
El ketti bet-betimen qayıñ sawıp.
Jas bala Äbilmansur qaldı jetim,
Eline jeter emes qayta tawıp.

SABALAK

Kazak'ın ulu hanı Abılay Han,
Söyleyeyim geçmiş gitmişi ben
onlardan. / Rahattan Kazak için
vazgeçen, / Allah'ın emriyle tek doğan
can.

Han idi Kazak'ta muvaffak olan,
Üç cüzün evladına emek veren.
Dedesi Abılay'ın, Velihan
Küsüp hanlık için göçen.

Dedesesi⁵¹ Gayıphan'a göçüp giden,
Huzurla yaşayıp orada ölen.
Veli yetim, sahipsiz kaldı,
Ülkesini Gayıphan'ın Kalmuk basıp.

“Aktaban Şubırındı” açlık oldu,
Halk büsbütün kayın yapraǵı kemirdi.
Çocuk Ebulmansur kaldı yetim,
Ülkesine gidemez tekrar dönüp.

⁵¹ Gayıphan, Velihan'ın anne tarafından dedesidir.

Sonda da talap qılıp, el izdedi,
Sapardan, qorqınıştan qılmay qawip.
Neşe kün jüdep-jadap kele jatsa,
20 Aldında köp el otır qılğan sawıq.
«Quwanğan qorıqqanmen birdey» degen,
Ketipti jılamsırap köñil awıp.

O zaman gayret edip yurt aradı,
Yolculukta tehlike gelmesinden
korkup. / Kaç gün harap bitap yürüyüp,
Önünde kalabalık halk yapıyormuş
şenlik. / “Mutlu korkakla aynı” diye,
Ağlamaklı oldu gönlü kırılıp.

Ulı jüz üysin Töle biyge keldi,
İzdenip ata-baba tuwğan eldi.
Kez kelip Quday aydap Töle biyge,
Körmegen, sirä, munday kemengerdi.

Ulu Cüz Üysin'den Töle Biy'e geldi,
Arayıp ecdadın doğduğu eli.
Rast geldi Hüda'nın nasibiyle Töle
Biy'e, / Görmemiş galiba bunun gibi
âlimi.

Töle biy bilimdi adam jannan asqan,
Tabadı jetim-jesir qaydan qaşqan.
Orısqa qazaq penen süyikti jan,
30 Söylesip jaqsı sözben betin aşqan.

Töle Biy'in bilgisi insan canında aşkın,
Bulur dul-yetim, her nerden kaçkın.
Rus'a Kazak ile sevgili can,
Söyleşip tatlı sözle yüzünü açan.

Äkeldi buğan tuwra Quday bastap,
El-jurtın qalmaq şapqan jetim tastap.
Tölege urıqsatsız kirip keldi,
Kiyimin sırtqı qabat şeşip tastap.

Getirdi buna doğru Hüda nasip edip,
Yerini yurdunu Kalmuk dağıttı yetim
bırakıp. / Töle'ye izinsiz girip geldi,
Dış giyimini çıkarıp bıraktı.

Jırtılğan bar kiyimi dalba-dalba,
«Uhlep» kürsinedi anda-sanda.

Yırtılmış üstündeki giyimi eski püskü,
İçini çektiği görüldü arada sırada.

Qara sur, ötkir közdi, tuwra sözdi,
Jaratqan erekşe qıp Haq Tağala.

Kara yağız, keskin bakışlı, açık sözlü,
Yaratmış fevkalâde Hak Teâla.

Qoy jüni jırtıq küpi, senseñ tımaq,
40 Şaşı da közge tüsip ketken tım-aq.
Suñqardıñ otırısı balasında,
Näsili Töle biyge ketken unap.

Koyunyünü yırtık kürk, deri kalpak,
Saçı da gözüne düşmüş pek çok!
Oturuşu sungurun yavrusu gibi,
Nesli Töle Biy'in hoşuna gitmiş.

Töle biy suraydı endi ata jönin:

— Bar ma, — dep, — äke, şeşe, ağa-
iniñ.

Han tekti adam sındı, qusta suñqar,
Oylasam kelisedi soğan türin.

Töle Biy soruyor şimdi ata soyunu:

“Var mı baba, anne, ağabey, kardeşin”
diye.

Han soylu adam gibi, kuşlardan sungur,
Bilmek isterim ondan aslını.

Atım joq, jönim de joq bir balamın,
Däm aydap tentiregen beyşaramın.
El-jurtım, ata jönim, tuwğanım joq,
50 Atımdı kim qoysañız, qıp alamin.

Adım yok, soyum da yok, bir çocuğum,
Ekmek peşinde dolanan biçareyim.
Yerim yurdum, atam, akrabam yok,
Adımı ne koyarsanız kabulümdür.

Munimen qoya qoydı Töle qıspay,
— Ne qızmet qılasız, nemene ustay?
Öziñiz nege qossañ men razımın,
Zımırıp istey berem uşqan qustay.

Bunun üzerine Töle sözü gevelemedi,
“Ne hizmet edebilirsin, hünerin ne?”
“Siz ne emrederseniz ben razıyım,
Fırlayıp çalışırım uçan kuş gibi.”

Alınbay köpten beri şaşı da ösken,

Kesilmediğinden çoktandır saçı da
uzamış,

Sabalaq qara tımaq közge tüşken.
Sapsıyıp üsti-bası turğannan soñ,
«Sabalaq» munıñ atı bolsın desken.

Darmadağınık kara kalpak gözüne
düşmüş./Dağınık olduğundan üstü başı,
“Sabalak” bunun adı olsun, demiş.

Töleniñ qoyın jaydı, qorjın tilip,
60 Qabağı aşılmaydı bir kün külip.
Töle biy är sözinen sınadı da,
Asılzattı ekenin jürdi bilip.

Töle’nin koyunlarını otlattı, heybe
takıp, / Neşelenmedi bir gün gülüp.
Töle Biy türlü sözlerle sınadı da,
Asilzade olduğunu anladı.

Sabalaq qoydan şığıp, tüye baqtı,
Tölege kelgennen-aq isi jaqtı.
Töleniñ bar mindeti sonda bolıp,
Maytalman oylağannan bärin taptı.

Sabalak koyundan çıkıp deve baktı,
Töle’ye geldikten sonra işi kolaydı.
Töle’nin verdiği bir vazife olduğunda
Ustalıkla düşünüp hepsini yaptı.

As bolıp ketip edi ol bir jaqqa,
Balağa sarqıt aldı sinamaqqa.
Tüyege kelse, bala uyqtap jatır,
70 Jayılıp tört borbayı tört tarapqa.

Yemeğe gitmişti o bir yana,
Çocuğa sarkıt⁵² aldı sinamaya.
Develere geldiğinde çocuk uyuyor,
Yayılıp dört bacağı dört tarafa.

Biy kelip tamaşalap buğan baqtı,
«Aytam göy osı bala asılzattı.
Tört jaqqa jayğan eken tört borbayın,
Teginde biyleydi eken tört taraptı».

Bey gelip hayranlıkla buna baktı,
“Dedim ya bu çocuk asilzade.
Dört tarafa yaymış dört bacağı,
Belki hükmediyordu dört tarafı.

⁵² Sarkıt: Büyük insanlardan, misafirlikten kalan yemek.

«Sarıt» dep joldasına bastı berdi, “Sarkıt” diye yoldaşına başı verdi,
— Kel, —dedi, — ne qılğanın bayqap “Gel” dedi, “Ne yapacağına dikkat et
endi. şimdi.
Oyatqan soñ bilip kel ne qılğanın, Uyandırdıktan sonra görüp gel ne
Sözine biyttey qospa artıq-kemdi. yaptığını, / Sözüne hiç katma eksik ya
da fazlasını.
Joldası oyattı da berdi bastı, Yoldaşı uyandırdı da verdi başı,
80 Oyanıp oñ janbastan közin aştı. Uyanıp sağ tarafından gözünü açtı.
Qubılağa qarap turıp bir kerilip, Kibleye doğru kalkıp gerildi,
Şaqırdı malşı, qosşı köp joldastı. Çağırdı çoban-çiftçi birçok yoldaşı.
Olarğa kesip berdi köz, qulağın, Onlara kesip verdi göz ve kulağını,
Quyqanın özi jedi ezüw jağın. Kafa derisini kendisi yedi ezip yanını.
Joldası Töle biydiñ suraydı endi: Yoldaşı Töle Biy’in, soruyor şimdi:
Sabalaq, mınaw qalay mırzalığıñ?! “Sabalak, bunun nedir manası?”
— Mağan da köz ben qulaq qurbı-qurdas, “Bana göz ile kulak yaşıt-akran,
Azamat ne bolsa da mañayımen. Yiğitlik ne olsa da çevreyle.
Jaraydı nemenege bir jalğız bas. Yarar neye bir tek baş.”
90 Joldası Töle biydiñ üyge qayttı, Yoldaşı Töle Biy’in, eve döndü,
Körgeñin bilgenimen Tölege ayttı. Gördüğünü bildiğini Töle’ye söyledi.
«Munday minez padişanın isı eken» dep, “Böyle mizaç padişahıta olurmuş” diye,
Tañ qalıp otırğan köp işin tarttı. Hayret edip içini çekti.
Azdañ soñ jılqı baqtı, qoydan şığıp, Az sonra yılkı baktı, koyundan çıkıp,

Eş janğa sır bermeydi jawdan ıǵıp.
Qanşa jaw körinse de közge keter,
Jalǵız taydı aldırmas qorqıp, buǵıp.

Jürse de qarawıldayd jılqı baǵıp,
Şın asıl qap tübinde jatsın naǵıp.
100 Qılǵan is, aytqan sözi tüp-tüzüw bop,
Töleniñ köñiline jürdi jaǵıp.

Jaqsılap bir eki-üş ay jılqı baqtı,
Qapı bop tastamaydı jaw-jaraqtı.
Bir küni jılqı işinde otırǵanda
Bir-ekew keldi buǵan jaraw attı.
Sabalaq sälem berdi eki adamğa,
Sabıltıp at ayamay jürgeñ janğa.
Qaydan kelip barasıñ, endi qayda?

Surasañ meniñ atım — er Bögenbay,
110 Joldasım Jänibek qart, er
Qabanbay.
Qalmaqqa tuwra attanıp biz baramız,
Käpirdiñ ızasına şıday almay.

Meniñ atım, surasañ, Bögenbaymın,
Duspannan keginde almay jüre almaymın.

Hiç kimseye sır vermedi düşmandan
çekinip. / Bunca düşman görünse de
göze görünen, / Yalnız tayı aldırmas
korkup saklanıp.
Bekçilik yaptı yılkı bakıp,
Gerçek asıl ne yapsın kapı dibinde
yatıp. / Yaptığı iş, söylediği söz
dosdoğru olup, / Töle'nin gönlüne girdi
yakınlaşıp.

Birkaç ay güzelce yılkı baktı,
Gafil olup bırakmadı silahı.
Bir gün yılkı içinde otururken
Birkaç kişi geldi oraya cins atlı.
Sabalak selam verdi iki adama,
Zahmet çekip atını esirgemedi cana.
Nereden gelir, şimdi nereye gidersin?

Sorarsan benim adımı, Er Bögenbay,
Yoldaşım Janibek kart, Er
Kabanbay.
Kalmuk'a doğru atlanıp gidiyoruz,
Kâfirin gazabına dayanamadan.

Benim adımı sorarsan Bögenbay'ım,
Düşmandan öcümü almadan

Qalmaq it qayda qaşıp uzap ketti,
Ayqaspay osı jawmen basılmaymın.

Sabalaq köp jalındı Bögenbayğa:
Bir qumar adam edim osındayğa.
Äy, Böke, ne qılsañız meni ala ket,

120 Üyrensem sizben birge urıs qayda.

Erteñ Bökeñ jöneldi qasına ertip,
Törtewi kele jatır ekpindetip.
Qalmaqtıñ küni boyı izimenen
El jata köp şerikti quwıp jetip.

Bökeñniñ bala turdı atın ustap,
Batırdıñ özi ketti öner qıstap,
Bir top atın äkeldi jılı baylap,
Bärin de kejimdegen alamıştap.

— Äy, Böke, toqtay tur, men barayın,

130 Quday berse, baw aşar olja alayın,
Atım da tura tursın sizben birge,
Äli kelse alıp şıqpaq birtalayın.

Bökeñe atın tastap bala ketti,
Köringen köz üşinde üyge jetti.
Kör bala sıqıldı emes, jaña peri,

yaşayamam. / Kalmuk it nereye kaçıp
gitti, / Savaşmadan o düşmanla iflah
olmam.

Sabalak çok yalvardı Bögenbay’a:
Hevesli bir adamımdır bu işlere.

Ey, Böke, ne olursunuz beni de alın,

Öğrensem sizinle birlikte savaşmayı.

Sabahleyin Böken yola çıktı yanına
alıp, / Dördü geliyor meydan
okurcasına. / Kalmuk’un gün boyu
izinden / Halk yatarken, çok asker
kovalayıp yetişti.

Böken’in çocuk, atını tuttu,
Bahadırın kendisi gücünü zorladı.
Bir grup at getirdi sıkı bağlayıp,
Hepsini de donatıp hazırlayıp.

“Ey Böke, dur, ben gideyim,

Hüda nasip ederse baht açar ganimet
alayım, / Atım da dursun sizinle
birlikte, / Daha gelse alıp çıkalım
nicesini.

Böken’e atını bırakıp çocuk gitti,
Gözün gördüğü mesafede eve yetişti.
Cahil çocuk gibi değil, yeni peri,

Jımırılıp iñğaylansa, tım-aq epti.

Eğitilip hazırlansa pek becerikli.

Körindi tañnıñ bolıp qarañğısı,

Göründü tan vaktinin karanlığı,

Ebin tawıp eptisi alar kisi.

Yolunu bulup becerikliyi alır kişi.

Tısın qoyıp, üyiniñ işin şawıp,

Dışını bırakıp evin içindekini alıp,

140 Bökeñe jağıp ketti mınaw isi.

Böken'e döndü böyle işi.

Bökeñe keşikpey-aq keldi bala,

Böken'e gecikmeden geldi çocuk,

Tastamay kelgen eken isin şala.

Bırakmadan gelmiş işini yarım.

Tört tüyege sımbaldap artıp alğan,

Dört deveye eşit yüklemiş,

Batırdıñ qılıp kelgen ebin qara!

Bahadırın yaptığı maharete bak!

— Keşiktim mına tüye jükti qarmap,

“Geciktim bu deveye yük yükleyip,

Tüyeden atandarın aldım tañdap.

Deveden dört yaşın üstündekileri aldım

Ol sizdiñ sıbağaңыз bitkennen soñ,

seçip./O sizin payınız yetiştikten sonra,

Üşewi qayta saldı elge taman.

Üçü tekrar yola çıktı yurda doğru.

Jetipti el şetine esen-aman,

Varmışlar köy sınırına sağ salım,

150 Balağa Bökeñ aytı: «Sen bärin al,

Çocuğa Böken söyledi: “Sen hepsini al,

Toyğalı men oljağa talay zaman».

Doyalı ben ganimete çok zaman oldu.”

Bala aytı: «Böke, men olja almaymın,

Çocuk söyledi: “Böke, ben ganimet

Düniyeni ne qılayın, köz salmaymın.

almam, / Dünyayı ne yapayım, göz

Äger de köñiliñmenen bata berseñ,

koymam. /Şayet gönülden dua edersen,

Alladan ümitim bar, qur qalmaymın».

Allah'tan ümidim var, darda kalmam.”

Qol jayıp bata berdi Bögenbay qart:

— Bizge jaw ejelden-aq qalmaq pen sart.

Jılqınıñ jüyriği edi Narqızılım,

Köñilim endi sağan berüwge şart.

160 Jazımen bul atımdı kütüp qıstay,

Jetkizbes eş adamğa uşqan qustay.

Qalmaqqa jazğıturı attanamız,

Dayın bol, qalmaq jıyılıp, basın qospay.

Qalmaydı eşbir adam qalmaq jawdan,

Ol itti asıramız Alatawdan.

Bastığı — Äbilmämbet han baradı,

Bir keler adam qanı omırawdan.

Osılay jarlıq qılğan Äbilmämbet,

Bolğanda at qara til qoyamız bet.

170 Bapta ap Narqızıldı qaruwıñmen,

Aytqanı «Alla qossa, jıyınğa jet».

— Ketseñiz bul söziñdi Tölege aytıp,

Biyimnen ruqsatsız baram qayıp.

Töle eger «barsın» dep jarlıq qılsa,

Qalmaspın qalmağıñnan boydı tartıp.

El açıp dua etti kart Bögenbay:

“Bize ezelden düşman Kalmuk ile Sart.

Yılkıñın yüğrügü idi Narkızılım,

Gönlüm şimdi sana vermekten yana bir
şartla.

Yazın bu atıma iyi bakarsan kışın,

Uçan kuş gibi yetişemez hiç kimse.

Kalmuk’a baharda at süreceğiz,

Hazır ol, Kalmuk toplanıp birleşmeden.

Kalmayacak hiç kimse Kalmuk

düşmandan, / O iti geçireceğiz

Alatav’dan. / Komutan Ebulmambet

Han gidiyor, / Geliverir erkeğin kanı
damardan.

Böyle ferman kılmış Ebulmambet,

Atların bahar toyu başladığında yola

çıkartır. / Besiye çekip götür Narkızıl’ı
silahınla, / Söyledim “Allah izin verirse
kurultaya yetiş.”

“Gitseniz bu sözünüzü Töle’ye

söyleyip, / Beyimden izinsiz gidemem

dönüp. / Töle eğer “Gitsin” diye

emrederse, / Kalmam Kalmuk’undan el
çekip.

Bökeñ barıp aytıptı Tölesine,
Tölesi berdi ruqsat töresine.
Köñili qattı tasıp, bata berdi,
«Şabıñdar kekti ayğırdıñ enesine».

Böken gidip söylemiş Töle'sine,
Töle'si verdi izin töresine.
Gönlü epey coşup dua etti,
“Koşturun kinli aygırın anasına”.

180 Jaz şıqtı jer jüzinde gülder enip,
Bögenbay jiberedi habar berip.
Jaratıp Narqızıldı qatırıp ap,
Jolıqtı bara jatqan qolğa kelip.

Yaz geldi yeryüzünde çiçekler solup,
Bögenbay gönderdi haber verip.
Hazırlayıp Narkızıl'ı talim yaptıırıp,
Buluştı gitmekte olan orduya gelip.

Baylağan jumır tumaq bozbalalar,
Qanjarın jarqıldatıp änge salar.
Käpirge jawlıqpnen öştesken soñ,
Eşbiri körinbeydi janın ayar.

Oval kalpaklı delikanlılar,
Hançerlerini parlatıp şarkı söyler.
Kâfire düşmanlıkla kinlendikten sonra
Hiçbiri canını bağışlayacak görünmez.

Bulardıñ baratının o da bilip,
Aldınan qorğanbay-aq keldi dayar.
190 Jıylıp eki jağı urıspaqqqa,
Ol ketse armanı joq qatıspaqqqa.
«Jekpe-jek» dep şığadı ayğay salıp,
Maydanda batırımen turıspaqqqa.

Bunların gideceğini o da bilip,
Önünden korkmadan geldi hazır.
Toplanıp iki taraf savaşmaya,
O gitse ukdesi kalmaz katılmaya.
“Teke tek” diye çıkar bağırıp,
Meydana bahadır ile karşılaşmaya.

Bul jolı kegin qazaq almaq edi,
Jasırınıp üyde eşkim qalmap edi.
Aqtaban şubırındı eldi şapqan

Bu defa Kazak, öcünü alacaktı,
Gizlenip evde hiç kimse kalmamıştı.
Aktaban Şubırındı halkı kırıp geçiren

Qoñtajı Sereñ degen qalmaq edi.

Kontajı Seren adlı Kalmuk idi.

Qalmaqtan qasqa at minip osı şıqtı,

Kalmuk'tan akıtmalı ata binip o çıktı,

Jürgen jağı jarılıp qoyday ıqtı.

Yürüdüğü taraf yarılıp koyun gibi

200 Öltirdi on bes batır jekpe-jekte,

ürktü. / Öldürdü on beş bahadırı teke

Qarsı jan şığa almaptı buğan tipti.

tekte, / Karşısına kimse çıkamamış

bunun asla.

Qazaqtıñ bir qısılıp qalğan jeri,

Kazak'ın kısılıverip kalmış yeri,

Käpirdiñ jekpe-jekke alğan jeri.

Kâfirin teke teke aldığı yeri.

Aqırdı Äbilmämbet qolğa qarap:

Haykırdı Ebulmambet orduya bakıp:

— Şirkinniñ tawsılğan ba armandı eri?!

“Zavallının kayıp mı olmuş ukdeli
eri?”

Bögenbay qur tistenip süldiri tur,

Bögenbay kuşağını dişleyip kemiriyor,

Eşkim joq bos qaynaydı kewdesi qur.

Başka kimse yok, boşuna kaynıyor
gövdesi.

Sabalaq kiyimin şeşip qamlanadı,

Sabalak giyimini çıkarıp hazırlanıyor,

— On jigit jekpe-jekte bizden öldi,

“On yiğit teke tekte bizden öldü,

210 Äweli Quday, ekinşi, ärwaq üşin,

Önce Hüda, sonra aziz ruhlar için

Beriñiz, jaqsı bata mağan, —dedi.

Ediniz hayır dua bana.” dedi.

Baylağan jumır tımaq, sur şekpendi,

Bağlamış oval kalpağı, boz şekpeni⁵³,

Porım joq tüye jayğan burınğı endi.

Eser yok eski deve güttüğü hâlden

Qıp-qızıl eki közi sırttan ötip,

şimdi. / Kıp kızıl iki gözü dışarıdan

Ayañdap, külim qağıp hanğa keldi.

geçip, / Adım adım gülümseyerek

⁵³ Şekpen: Yünlü kumaştan yapılan dış giysisi, bir tür cepken.

— Ağeke, batañdı ber Quday üşin,
Käpirge men barayın, jetse küşim.
Qol jayıp Äbilmämbet türegeldi,
Zar jılap «ärwaq» dep buzıp tüsin.

220 Sabalaq «ämiyn» dep jaydı qoldı,
— Äy, balam, Quday oñdap, bolsın jolıñ,
Qalmaqtıñ, Allañ jar bop, basın alıp,
Han qılsın дәrejeli artıq orın.

Sabalaq jawğa şaptı «a, Qudaylap»,
Sawıt kiyip, beline qanjar baylap.
Bağanadan buzılıp ketti tüsi,
Awzı-basın tük basıp, közi jaynap.

Atı da astındağı jer tarpıydı,
Aqırıp oyqastadı qalmaq sayrap.

230 «Abılaylap» toptan şığa jalğız
şaptı,
Dawsına jer küreñdi «Abılaylap».

Tartınbay o da şawıp keldi qalmaq,
Jan eken bir kisige o da salmaq.
Jıñğılday özi juwan uzın eken,

hana geldi.

“Hanım, duanı ver Hüda için,
Kâfire ben gideyim yetse gücüm.
El açıp Ebulmambet ayağa kalktı,
İçini döküp “aziz ruhlar” diye rengi
attı.

Sabalak “Âmin” diye açtı elini,
“Ey evladım, Hüda yolunu açık etsin,
Kalmuk’un, Allah yar olup, başını alıp,
Han, rütbeni daha da yükseltsin.”

Sabalak düşmana koşturdu “Ey
Hüda’m!” diye,
Zırh giyip beline kama bağlayıp.
Az önceki rengi kaybolup gitti,
Ağzı başı tüylenip, gözü parlayıp.

Atı da altındaki yeri tepti,
Haykırıp oynadı Kalmuk şakıyıp.

“Ya Abılay!” diye gruptan çıkıp yalnız
at koşturdu,
Sesinden yer kızardı “Abılay!” diye.

Çekinmeden o da at koşturup geldi
Kalmuk, / Can imiş bir kişiye o da
ağırlık. / İlgin ağacı gibi kendisi şişman

O dağı julınadı janın qarmap.

ve uzun imiş, / O da koparır yanını
kavrayıp.

Ol uwaqıt urıspaydı kezek bermey,

O vakit savaşılmazdı sıra gelmeden,

Tıp-tınış nağıp ketsin birewi ölmey.

Huzuru ne yapsın biri ölmeden.

Qalmaqqä «kezek al» dep qarap turdı,

Kalmuk’a “sırayı al” diye baktı,

Ne qılsın, küşi basım söytip jeñbey.

Ne yapsın, gücü çok öylece yenmeden.

240 Qanjarmen kâpir qalmaq tura saldı, Hançerle kâfir Kalmuk’a saldırdı,

«Allağa tapsırdım» dep jurt jalbardı.

“Allah’a ısmarladım” diye halk

Sawıttıñ bir qabatın azar tilip,

yalvardı. / Zırhının bir köşesini zorla

Degene anıq üşi jetpey qaldı.

delip, / Değmeye tam üç tanesi
yetmedi.

Kezekti o da berdi şıdap turıp,

Sırayı o da verdi dayanıp,

Bu da urdı ayamay kelistirip.

Bu da vurdu acımadan nişan alıp.

Kezek qaldı, ekewi töbelesti,

Sıra kaldı, ikisi dövüştü,

Qaruwdıñ äbden bitti bări sınıp.

Silahın bitti hepsi kırılıp.

Allağa jalbarınıp, qayrattanıp,

Allah’a yalvarıp gayretlenip,

Ekewi urıs saldı qayta aynalıp.

İkisi vuruştı tekrar dönüp.

250 «Atamız Abılaydıñ ärwağı» dep,

“Atamız Abılay’ın ruhu” diye,

«Arğı atam han Abılay, qolday kör» dep,

“Dedem Han Abılay’ın eli gibi gör”

Jiberdi öñdirşekke nayza salıp.

diye, / Göğsüne mızrağı sapladı.

Bälemdi attan jıqtı qorqıratıp,

Belayı attan devirdi hırıldatıp.

Denesi qıp-qızıl bop qanğa batıp.

Bedeni kıpkırmızı kana bulandı.

Jabıldı süyegine barşa qalmaq,

Kapandı cesedine bütün Kalmuk,

Baraban öz zañınşa dañqıldatıp.

Kendi âdetince trampet çalıp.

Jabılıp sonda qalmaq töbelesti,

Kapanıp orada Kalmuk telaşlandı,

— Süyegin ne qılsañ da, berme, —
desti,

“Cesedini ne yaparsan yap verme”
dediler,

Öñgerip qutılmastay bolğannan soñ,

Önüne oturtup kurtulamayacak

260 Ustap ap aydarınan basın kesti.

olduktan sonra, / Yakalayıp

perçeminden başını kesti.

Bayladı qanjığağa aydarınan,

Bağladı eyerin terkisine perçeminden,

Jıyıp ap tük tastamay saymanınan.

Toplayıp tüy bile bırakmadan

Burıñğı Sabalaq dep oylar emes,

teçhizatından. / Önceki Sabalak diye

Qarasa şoşınatın aybarınan.

düşünmeyin, / Baksa korkulur

heybetinden.

Süyegin ala-sala qayttı kâpir,

Cesedini almaya döndü kâfir,

Bastı bermey jöneldi bizdiñ batır.

Başı vermeden yöneldi bizim bahadır.

Qolda jetek, qan bolıp üsti-bası,

Elinde yedek at, kan olup üstü başı,

Älgi bas erdi awdarıp kele jatır.

Deminki başı er çevirip geliyor.

Bastı äkep han aldına tastay berdi,

Başı getirip hanın önüne bırakıverdi,

270 Tañdanıp bas pormına jurt bop
kördi.

Halk, başın şekline hayretle
baktı.

Aydarı sala qulaş, bas qazanday,

Perçemi kulaç, başı kazan kadar,

Şoşqada salpıldağan tömengi erni.

Domuz gibi sarkmış alt dudağı.

Qalmaqtıñ qamaladı bas pen jasın,

Baş ile Kalmuk’u kapladı gözyaşı,

Balanıñ jaña körip tamaşasın.

Balanıñ kim ekenin jan bilmeydi,

Irza ğıp jeñip berdi padişasın.

Qasına aldı Äbilmämbet Sabalaqtı,

«Ne aytar» dep jurt jıyılıp qamalaptı.

— Şırağım, nege şaptıñ Abılaylap,

280 Sen kimniñ balası ediñ? — dep sürdün ‘Ya Abılay’ diye, / Sen kimin
suraptı.

— Qarağım, nege şaptıñ «Abılaylap»,

Bosadı jüykem qattı «a, Kudaylap».

Äkeñ kim, ata jönin şeşeñmenen,

Sebebin bastan ayaq aytşı jaylap.

Surasañ arğı atamdı, han Abılay,

Eşkimge bermegendi bergen Quday.

Sırımdı jalğız adam bile alğan joq,

Bolmasa Quday oñdap budan bılay.

Wäliy dep aytadı äkem atın,

290 Bilesiz öziñiz de arğı zatın.

Üysin men orıs, qalmaq şabısqanda,

Biz boldıq jetim bala, jesir qatın.

Öz atım — Äbilmänsur atam qoyğan,

Çocuğın yeni görüp kâbiliyetini.

Çocuğın kim olduğunu kimse

bilmiyor, / Memnun oldu yenmesine

padişahı. / Huzuruna aldı Ebulmambet,

Sabalak’ı, / “Ne söyleyecek?” diye halk

toplanıp kuşattı. / “Yavrum, niye at

sürdün ‘Ya Abılay’ diye, / Sen kimin
çocuğu idin?” diye sormuş.

“Gözbebeğim, niye at sürdün ‘Ya

Abılay’ diye, / Boşaldı sinirim epey

‘Ey Hüda’ diye. / Baban kim, soyun,

anne tarafınla, / Sebebin baştan sona

anlat etrafılıca.”

Sorarsanız dedemi, Han Abılay,

Hiç kimseye vermemiş cömert Hüda.

Sırrımı bilen tek bir kişi yok,

Hüda ondurmasa bundan böyle.

Veli denir babamın adına,

Bilirsiniz kendiniz de gerisini.

Üysin ile Rus, Kalmuk savaşınca

Biz kaldık yetim, kadınlarımız dul.

Kendi adım Ebulmansur, atamın

Wäliy şabındıda basın joyğan.

Bir aǵam Äbilmämbet han bolıp tur,

Qayran jurt, ata babam ketpes oydan.

Elimdi «aqtabanda» qalmaq şapqan,

Pälen jerde, bilem, dep qalmaq aytqan.

Bizge better orıstan üysin de jaw,

300 Birigip orıspenen talap qaytqan.

Käpirge tük qılmasa jaw tuqımı,

Men toqtı solar üşin qurban qaytqan.

Jalañaş jalǵız özim qaşıp kelip,

Men edim Töle biyde tüye baqqan.

Atımdı jönimmenen ayta almadım,

Ne kerek jüdep jürip bosqa şapqan.

Aǵeke-aw, kez kelgen soñ endi saǵan,

Jaratqan ümitim bar jalǵız Haqtan.

— Qaraǵım, sen ekensiñ Äbilmansur,

310 Sağınıp jürüwşi edim sülderim qur.

Men bilmey öli-tiriñ köp sandaldım,

Eş adam izdegenmen bilmedi bir.

Kim bilsin aytpaǵan soñ öli-tiriñdi,

koyduǵı, / Veli savaştı başını verdi.

Bir aǵam Ebulmambet Han olmuş,

Sevgili yurdum, ata babam gitmez

aklımdan.

Yurdumu “Aktaban”da Kalmuk

basmış, / Filan yerde, biliyorum, diye

Kalmuk söylemiş. / Bize Rus

yüzünden Üysin de düşman,

Birleşmeyi Rus ile talep etmiş.

Kâfire tüy vermese düşman tohumu,

Ben onlar için tokluk kurban edip

döndüm. / Çıplak, yalnız kendim kaçıp

gelip, / Ben idim Töle Biy’de deve

bakan.

Adımı soyumla söyleyemedim,

Neme lazım, ızdırap içinde boşa

koştum. / Ey hünkâr, rasgeldikten sonra

şimdi sana,

Ümidim sadece yaratan Hakk’tan.

“Gözbebeğim, sen imişsin

Ebulmansur, / Hasretle yürümüşüm

bir deri bir kemik. / Ölü müsün diri mi

bilmeden beyhude dolaştım, / Hiç

kimse aradığımı bilmedi.

Kim bilsin söylemedikten sonra

Burıñǵı oyǵa saldıñ tiri ölimdi.
Quday, bugün alsañ, men de şükir,
İnimdi jaña taptım bar senimdi.

Köristi ayǵay salıp attan tüsip,
Balanı quşaqtaydı qattı qısıp.
Ekewi zar jılastı, jurt jıyılıp,

320 Bir toñdı, bir kızardı, bir suwınıp.

Wäliydıñ awǵanı ras handıq üşin,
Qalǵamız şabıñdıda körmey tüsin.
El-jurtım, körip tursıñ, halayıq,
Balanıñ barşañızda qılǵan isin.

Bir-birlep körisipti eldiñ bäri,
Bar jılap quwanısıp jas pen kări
Äytewir janǵa raqat boldı däri,
Jamaǵat isi edi ğoy joqtı bar ğıp,
Qudayım jasatıptı jaqsı jan ğıp.

330 «Osı ğoy Abılaydıñ däl tuqımı,
Qoyalıq halqımızǵa munı han ğıp».

Barşa jurt «aldayarlap» bolsın, dedi,
«Ärwaq bayaǵıday qonsın», dedi.
Täjini äkep kiygizdi öz qolımen,

ölünü dirini, / Önceki fikre düşürdün
diri ölümü. / Hüda, bugün alsan ben
de şükür, / Kardeşimi yeni buldum,
var inancım.

Görüştü haykırarak attan inip,
Çocuǵu kucakladı sıkıca sarıp.
İkisi ağlaştı, halk toplanıp,
Bir dondu, bir kızardı, bir soǵuyup.

Veli'nin göçtüǵü doğru hanlık için,
Kaldık uzakta görmeden yüzünü.
Halkım görsün, ey halkım,
Çocuǵun hepinize yaptıǵı işini.

Bir bir görüştü halkın hepsi,
Ağlayıp sevinip genç ile yaşlısı,
Sonunda cana tatlı ilaç oldu,
Cemaat işi idi ya yoǵu var kılıp,
Hüda'm yaratmıştı iyi can kılıp.

“Böyle ya Abılay’ın nesli,
Koyalım halkımıza bunu han yapıp.”

Bütün halk “Hünkârımızın dediǵi
olsun!” dedi, / “Aziz ruhlar eskisi gibi
konsun.” dedi. / Tacını getirip giydirdi

«Tağınız mübärkälî bolsın!» dedi.

kendi eliyle, / “Tahtınız mübarek olsun!” dedi.

Aytıptı jurttıñ bäre aqsarbasın,
Üstinen şeşip berdi keñ şalmasın.
Barşa jurt jıyılıp ap şuwıldaydı,
Jañadan saylap alıp padiyşasın.

Söylemiş halkın hepsi adağını,
Üstünden çıkarıp verdi geniş sarığını.
Bütün halk toplanıp tezahürat yaptı,
Yeniden seçip padişahını.

340 Täjî kiyip, han bolıp, mindi taqqa, Tacı giyip, han olup oturdu tahta,

Körsetip qarsı qayrat duspan jaqqa.
Jas bala saylawmenen patşa boldı,
Sıynıp burıñğı ötken ärwaqqa.

Gösterip karşı kuvvet düşman tarafa.
Delikanlı seçimle padişah oldu,
Sığınıp gelmiş geçmiş ruhlara.

Qudayğa qulşılıqtı jastan qılğan,
İs qıldı tüzüwlikten jalğız Haqqa.
Bul isinen alıptı ärkim habar,
Kimde-kim muñlı bolsa izdep tabar.

Hüda’ya kulluğu gençlikten,
İş edindi doğruluğu tek Hakk’a.
Bu işinden olmuş herkes haberdar,
Her kim darda kalsa arayıp bulur.

Qarağan qol astına halqın jıyıp,
Qırğızdı qalmaq künde şabar.

Yönettiği orduya halkını toplayıp,
Kırğız’ı Kalmuk her gün yağmalar.

350 —Şaqırıp şaqşaq Jänibek kelsin, “Çağırın, Şakşak Janibek gelsin.”
deydi,

dedi,

Jarlıq qılsa, jannıñ jüzi ölsin, —deydi.

“Buyursun, yüz can feda olsun!” dedi.

Arğın menen naymannan altı kisi,
Ekewi uwaq, kereyden de ersin, deydi.

Argın ile Nayman’dan altı kişi,
İkisi az, Kerey’den de gelsin” dedi.

Toğız bolıp barıptı Jänibekke,
Ol zamanda bola ma araz-ökpe.
«Taq pen täjiñ başında quttı bolsın,
Paydañdı Alla Tağala bersin köpke!».

Bata berip söyleydi üş türli aqıl,
Kelgenin qup jaratıp keldi maqul.
360 —Üş awız söz aytamın, janım, sağan,
Uğıp al, balalıqpen qalma ğapıl.
Äweli isiñdi erkin qılıp alıp,
Sonan soñ jumıstı iste oyğa salıp.
Ekinşi, ayama elden eñbegiñdi,
Jaw körgende toqtap tur jalğız qalıp.

Şüyinşi ala körme, ädilet qıl,
Şarşağan şalıqqannıñ sın janın bil.
Qoy üstine boztorğay jumırtqalap,
Atañday ğumır ötkiz, bir qatar qıl.

370 Abılay bul aytqannıñ qıldı bärin,
Men estidim solardan uzın sarın.
Qazaqtıñ aq süyegi Abılay bop,
Biylegen bul üş jüzdiñ balaların.

Ulı atañ han Abılay östip ötken,

Dokuz kişi olup gitmiş Janibek’e,
O zamanda olur mu küskünlük öfke.
“Taht ile başındaki tacın kutlu olsun,
Hayrını Allahu Teâla versin çokça!”

Dua edip söyledi üç tür akıl,
Geldiğine pek memnun olup geldi
makul. / “Üç cümle söylüyorum canım
sana, / İyice anla, çocuklukla kalma
gafil. / Önce işini özgür bırak,
Ondan sonra düşünüp çalışmaya bak.
İkincisi, esirgeme halktan emeğini,
Düşman bunu görünce durur yalnız
kalıp.

Müjde alma, adalet sağla,
Yorulan, şikâyet edenin iç yüzünü bil.
Her şeye çok itina edip,
Deden gibi ömür sür, bir silsile oluşturun.

Abılay bu söylediklerinin hepsini yaptı,
Ben işittim onlardan uzun uzadıya.
Kazak’ın asili Abılay olup,
Yönetmiş bu üç cüzün evlatlarını.

Ulu atan Han Abılay geçip giden,

Eline eñbek qıluwmen künin keşken.

Ğumırı qarawıl men kejewilde,

377 Jan emes tınış jatıp belin şeşken.

Halkına emek vererek gününü geçiren.

Ömrü nöbet ile seferde,

Biri değil, rahat yatıp belini çözen.

5.1.3. Abılay Han Äñgimesi “Abılay Han Hikâyesi” (A3)

ABILAY HAN ÄÑGİMESİ

Qazaqtıñ äwelgi hanı Abılay han,

Söyleyin ötken-ketken men solardan.

Rahat qazaq üşin körmey ketken,

Allanıñ ämirimen bir tuwğan jan.

Han edi qazaқтаğı qolı jetken,

Üş jüzdiñ balasına eñbek etken.

Äkesi Abılaydıñ Wäliy edi,

Ökpelep handıq üşin awıp ketken.

Nağaşı Ğayıp hanğa barğan awıp,

10 Tınıştıqqa turıp qaldı tawıp.

Jetim-jesir bop qaldı Wäliy han,

Elimen Qayıp hannıñ qalmaq şawıp.

Aqtaban şubırındı aştıq körip,

El ketti bet-betimen qayıñ sawıp.

Jetim bala Äbilmansur jılaydı endi,

Eline jeter emes qayta tawıp.

Sonda da talap qılıp el izdeydi,

Qıyın jer qaterlerden qılmay qawıp.

Ulı jüz üysin Töle biyge keldi,

ABILAY HAN HİKÂYESİ

Kazak’ın geçmişteki hanı Abılay

Han, / Söyleyeyim geçmiş gitmiş

ben onlardan. / Rahat yüzü görmemiş

Kazak için, / Allah’ın emriyle tek

doğan can. / Han idi Kazak’ta

muvaffak olan, / Üç cüzün evladına

emek veren. / Babası Abılay’ın Veli

idi, / Kösüp hanlık için göçen.

Dayısı Gayıp Han’a göçüp gitmiş,

Huzurla yaşayıp geçinmiş.

Dul-yetim kaldı Veli Han,

Ülkesini Kayıp hanın Kalmuk basıp.

Aktaban Şubırındı açlık görüp,

Halk büsbütün kayın yaprağı kemirdi.

Yetim çocuk Ebulmansur ağlıyor

şimdi, / Yurduna gidemez tekrar

dönüp. / O zaman gayret edip yurt

arıyor, / Çetin arazi şartlarından

tehlike gelmeden. / Ulu Cüz

20 İzdenip ata tegi tuwğan elin.

Jırtılğan üsti-bası dalba-dalba,

Esikten sälem berip kirip keldi.

Munan soñ Töle qarap kördi munı,

Bul mañnıñ adamına uqsamaydı.

Qarasa tüsi suwıq surğılt kisi,

Oylaydı äldekim dep Töle munı.

Sol bala üsti-bası dalba-dalba,

Kürsinip dem aladı anda-sanda.

Jıltır jüz tikireygen surğılt kisi,

30 Jaratqan erekşe Haq Tağala.

Qoy jündi jırtıq küpi, señseñ tımaq,

Közine şaşı tüsip ketken tım-aq.

Suñqardıñ, otırısı, balapanı,

Otırısı Töle biygе ketti unap.

Suradı ata jönin Töle munıñ,

— Bar ma, — dep, —ey, şırağım, “Var mı?” diye, “Ey yavrum ağa-iniñ!

Han tekti adam bolsañ, qusta suñqar,

Bayqasam kelisedi soğan sınıñ.

Qus bolsañ, aq suñqardıñ balapanı,

40 Adamnıñ qazaq bolsañ, nağız hanı.

Üysin’den Töle Biy’e geldi,

Arayıp soydaşını, doğduğı yeri.

Yırtılmış üstü başı darmadağın,

Kapıdan selam verip içeri girdi.

Ondan sonra Töle bakıp gördü bunu,

Bu civarın insanına benzemiyor.

Baktı rengi soluk, yağız bir kişi,

Düşünüyor kim diye Töle bunu.

Bu çocuğun üstü başı perişan,

İçini çekerek soluklanıyor arada

sırada. / Parlak yüzü ışıldayan yağız

kişi, / Yaratmış fevkalâde Hak Teâla.

Koyunyünü yırtık kürk, deri kalpak,

Gözüne saçı düşmüş pek çok.

Sungurun oturuşu, yavrusu,

Oturuşu Töle Biy’in hoşuna gitti.

Sordu baba tarafını Töle bunun,

“Var mı?” diye, “Ey yavrum ağabeyin, kardeşin?

Han soylu biriysen, kuşlardan sungur,

Dikkatimi çekti ona benzeyişin.

Kuş olsan, aksungurun yavrusu,

Kazak halkından olsan, öz be öz hanı.

Şırağım, qaramısıñ, töremisiñ,
Jöniñdi bastan-ayaq aytşı, kâni!

— Atım joq, jönim de joq, bir
balamın,
Däm qosıp tentiregen beyşaramın.
Ey, ata, eli-jurtım, tuwğanım joq,
Atımdı siz kim qoysañ da qup alamın.

Alınbay köpten beri şaşı ösken,
Sabalaq qara tımaq közge tüsken.
Tapşı bolıp üsti-bası otırğan soñ,
50 «Sabalaq muniñ atı» bolsın desken.

Töleniñ qoyın jaydı qorjın ilip,
Eş jürmes bala bolıp oynap-külip.
Balanıñ är jerinen oymen sınap,
Ol Töle zattı ekenin dep jürdi bilip.

Sabalaq tüye jaydı, qoydan şığıp,
Qalmaydı janın ayap jawdan ıǵıp.
Körüwge är keşte aynaladı,
Asıldıñ erteñgi jayın uǵıp.

As bolıp ketip edi biy bir jaqqa,

Yavrum halktan mısın, asıl mısın?
Soyunu baştan sona anlat, hadi!

“Adım yok, soyum da yok, tek
çocuğum,
Yiyecek toplayıp dolaşan biçareyim.
Ey, ata, yerim yurdum, akrabam yok,
Adımı siz ne koyarsanız kabulüm.

Kesilmediğinden çoktandır saç
uzamış, / Darmadağınık kara kalpak
gözüne düşmüş. / Dağını
olduğundan üstü başı,
“Bunun adı Sabalak olsun.” demiş.

Töle’nin koyunlarını otlattı heybe
takıp, / Diğer çocuklar gibi hiç gülüp
oynamaz. / Çocuğu her türlü fikirle
sınayıp, / Töle, onun asil olduğunu
bildi.

Sabalak deve baktı, koyundan çıkıp,
Kaçmazdı canını esirgeyip
düşmandan. / Görmek için her gece
dolaştı, / Asilin sabahki hâlini
anlamak için.

Yemeğe gitmişti bey bir tarafa,

60 Balağa sarqıt aldı sinamaqqa.
Üyge kelse bala uyıqtap jatır,
Jayılıp tört borbayı tört tarapqa.

Biy kelip tamaşa ğıp buğan baqtı:
—Bul bala aytamın ğoy asıl zattı,
Jayğanı tört borbayın tört jağına,
Teginde biyleydi eken tört taraptı.
Söytti de joldasına bastı berdi,
Oyanıp, oñ jambastan türekeldi.

Qıbilağa qarap turıp kerilip ap,
70 Şaqırdı qurbı-qurdas, bar joldasın.
Olarğa kesip berdi köz-qulağın,
Quyqa men özi jedi ezüw jağın.
Joldası Töle biydiñ suradı endi:
— Mırzalıq munıñ qalay, Sabalağım?
— Bir köz ben bir qulağın joldasına,
Berüwge osı boldı qolda bardı.
Ustatıp osılarğa uyıqtap qaldım,
Äytpese bolmas pa edi köñili jarım.

Joldası Töle biydiñ üyge qayttı,
80 Körgenin-bilgenderin Tölege ayttı.
«Köpsilik patşanıñ isi degen,

Çocuğa “sarkıt” aldı sinamaya.
Eve geldiğinde çocuk uyuyor,
Yayılp dört bacağı dört tarafa.

Bey gelip hayranlıkla buna baktı:
“Bu çocuk dedim ya asıl biri,
Yayışı dört bacağını dört tarafa,
Belki hükmediyordu dört tarafa.
Söyledi de yoldaşına başı verdi,
Uyanıp sağ tarafından ayağa kalktı.

Kıbleye doğru kalkıp gerilmiş,
Çağırdı akran-dost, bütün yoldaşını.
Onlara kesip verdi gözü kulağı,
Kafa derisini kendisi yedi ezip yanını.
Yoldaşı Töle Biy’in sordu şimdi:
“Manası bunun nedir, Sabalak’ım?”
“Bir göz ve bir kulağı yoldaşıma,
Verince böyle oldu elde olanı.
Nöbet tutturup onlara, uyuyabildim,
Aksi hâlde olmaz mıydı gönlü
yarım?”

Yoldaşı Töle Biy’in eve döndü,
Gördüğünü-bildiğini Töle’ye söyledi.
“Çoğunluk padişahın işi” dedi,

Patşa zatı eken» dep işin tarttı.

“Padişah soylu imiş.” diye içini çekti.

Tüyeden şıqtı dağı, jılqı baqtı,
Äl körsete bastadı köp qayrattı.
Töleniñ bar mindeti onda bolıp,
Bilimpaz, maytalman bop babın taptı.

Deveden çıktı da yolkı baktı,
Göstermeye başladı asıl büyük
gayreti. / Töle’nin bütün görevlerini o
yaptı, / Bilge, belagatlı olduğundan
durumunu anladı.

Bir küni jılqı işinde otır edi,
Eki baran bir qızıl attı keldi.
Jası ülken kisini körgennen soñ,
90 Sabalaq ädeppen salem berdi.

Bir gün yolkının içinde oturuyordu,
İki konur, bir kızıl atlı geldi.
Yaşı büyük kişiyi gördükten sonra,
Sabalak edeple selam verdi.

Ol kelgen qanjıǵalı qart Bögenbay,
Biyge kep qonaq boldı üş kün uday.
Qalmaqqa attanısıp baradı eken,
— Jol, — dedi, — şirkin, qanşa munan bılay.

O gelen Kanjıǵalı Kart Bögenbay,
Beye gelip konuk oldu üç gün kadar.
Kalmuk’a doğru at sürüp gidiyormuş,
“Yol çok çetin, ne kadar var bundan
sonra?” dedi.

Qosıldı tünde kelip Bögenbayǵa,
— Men de qumar jan edim osındayǵa.
Böke, meni tastama osı jolı,
Qasıñda üyreneyin amal-ayla.

Katıldı gece gelip Bögenbay’a,
“Ben de hevesli biriyimdir bu işlere.
Böke, beni bırakma bu defa,
Yanında öğreneyim yol yordam.”

Jöneldi erteñ Bökeñ qasına ertip,
100 Üşewi kele jatır ekspindetip,
Qalmaqtıñ küni-tüni izimennen,

Yöneldi sabahleyin Böken yanına
alıp, / Üçü geliyor hızlanıp,
Kalmuk’un gece gündüz peşinden,

El jata köp şerüwge keldi jetip.

Halk yatarken askerlere yetiştı.

Bökeñniñ bala turdı atın ustap,

Böken'in çocuk kalktı atını tutup,

Batırdıñ özi kirdi qayrat qıstap.

Bahadırın kendisi girdi gücünü

Äkeldi bir top attı jırıp qana,

zorlayıp. / Getirdi bir grup atı

Bärin de kejimdegen alamıştap.

koşturup hele,

Hepsini de donatıp hazırlayıp.

Bala aytadı: «Böke, endi men barayın,

Çocuk söyler: “Böke şimdi ben

Baq aşar quday berse, mal alayın.

gideyim, / Baht açıp Hüda nasip

Turıñız atımdı ustap biraz ğana,

ederse mal alayım. / Durunuz, atımı

110 Qıymıldap, berse Täñirim, qarmanayın». tutup biraz hele, / Hareket edip,

Tanrım nasip ederse tutayım.”

Bökeñe atın tastap bala ketti,

Çocuk, Böke'ye atını bırakıp gitti,

Bükeñdep qotanına barıp jetti.

Eğilerek ahıra doğru gitti.

Körbala emes sekildi jatqan jeri,

Cahıl çocuk gibi değil, yattığı yeri,

Ketedi jımırılıp, tım-aq epti.

Kıvrılmış ama çok becerikli.

Keşikti tañnıñ boldı qarañğısı,

Gecikti, tan vaktinin karanlığı çöktü,

Körindi dürsildesken eki-üş kisi.

Göründü patırtıyla iki üç kişi.

Bökeñ turdı, joldası qaşıp ketti,

Böken kalktı, yoldaşı kaçtı,

Aqırı-aq şıdamdılıq batır isi.

Nihayetinde hoşgörü, bahadır huyu.

Köringen böten emes, eken bala,

Görünen yabancı değil, çocuk imiş,

120 Tastamay kelgen eken isti şala.

Gelmiş bırakmadan işi yarım.

Sınaptı eki tüye bastırıp ap,

Sınamış iki deve bastırıp alıp,

Batırdıñ qılıp jürgen isin qara.

Bahadırın yaptıǵı işe bak.

— Keşiktim mına tüye jükti qarmap,
Tüyeden atandarın aldım tañdap.
Äweli sizdiñ sıbaǵañ dedim daǵı,
Şıǵardım üyden jükti jeñgeyge arnap.

“Geciktim bu deveyi yükleyip,
Deveden dört yaştakileri aldım seçip.
Önce sizin payınız dedim de,
Çıkardım evden yükü yengeye
ithafen.

Sonan soñ qayttı sawlap elge taman,
Säskede el şetine keldi aman.
Bökeñ ayttı balaǵa: «Süygeniñdi al,
130 Toyǵanmın men oljaǵa talay
zaman».

Ondan sonra döndü akın edip yurda
doǵru. / Kuşlukta yurt sınırına geldi
sağ salım. / Böken söyledi çocuǵa:
“Beğendiǵini al, / Doydum ben
ganimete bunca zaman.”

—Böke, men mal almaymın, payda almaymın,
Neǵılam dünüyege söz salmaymın.
Ägerde ıqılaspen bata berseñ,
Sol batañ qabıl bolsa, qur qalmaymın.

“Böke, ben mal almam, pay istemem,
Ne yapayım, dünyaya söz bırakmam.
Eğer ihlâsla dua edersen,
Bu duan kabul olsa darda kalmam.”

Qol jayıp bata berdi qart Bögenbay,
Jäne atın tüsip berdi sözge bolmay.
— Jılqınıñ tulparı edi Narqızılım,
Qaraǵım, men qartaydım saǵan oray.

El açıp dua etti yaşlı Bögenbay,
Ve atından iniverdi, söz etmeden.
“Yılkının tulparı idi Narkızılım,
Gözbebeğim, ben yaşlandım bu sana
lâyık.

Qaraǵım, köziñ ottı bala ekensiñ,
140 Mineziñ qazaqtaǵı han ekensiñ.

Gözbebeğim, gözü ateşli
çocukmuşsun, / Mizacın Kazak’ın

Qalmaqqa jazğıturım attanamın,
Soğan bir kerek bolar jan ekensiñ.

Bastıǵı han bar oǵan Äbilmämbet,
At qaratil bolǵanda qoyamız bet.
Qaraǵım, Narqızıldı taza saqta,
Jer edi el büliner naǵılsa jet.

— Ket, Böke bul söziñdi Tölege aytıp,
Biyden men ruqsatsız ketem qaytıp.
Egerde biyden ruqsat alıp berseñ,

150 Onan men toqtalam ba tizgin tartıp.

Tölege Bökeñ qondı qayta basıp,
Oljaǵa ańǵal batır köñili tasıp.
Jorıqqa Sabalaqtı jibermekke,
Biymenen qayttı üyine uwaǵdalasıp.

Jaz sıqtı jerdiñ jüzi nurı enip,
Bögenbay jiberipti habar berip.
Qatırıp Narqızıldı jaratıp ap,
Jolıqtı kele jatqan qolǵa kelip.

Baylağan jımıra tımaq bozbalalar
160 Küni-tüni aq süñgini qolına alar.

hanı olmaya yaraşır. / Kalmuk’a
baharda at süreceǵım, / O zaman
ihtiyaç olacak biri imişsin.”

Büyük han var Ebulmambet ona,
Baharda atlar yetiştiginde yöneliriz.
Gözbebeǵım, Narkızıl’a iyi bak,
Yer idi yurdun bölündüǵü, ne olursa
olsun yetiş.”

“Git, Böke bu sözünü Töle’ye
söyleyip, /Beyden ben izinsiz nasıl
gideyim! / Eǵer beyden izi
alıverirsen, / Ondan sonra ben durur
muyum dizgini çekip!

Töle’ye Böken misafır oldu tekrar
dönüp, / Ganimete gözütok bahadır
heyecanlanıp.

Sefere Sabalak’ı göndermeye,
Döndü evine bey ile sözleşip.
Yaz geldi yeryüzüne nur inip,
Bögenbay göndermiş haber.
Narkızıl’ı eyerleyip alıp gel,
Karşılaştı gelmekte olan askerlerle.

Kalpaklarını kıvırıp bağlayan
yiǵıtlar, / Gece gündüz demeden ak

Käpirden ölsek, şähiyd bolamız dep,
Eşbiri körinbeydi jan ayanar.

Qalmaqqa attanıptı duwıldasıp,
Qalmaq ta kelgen eken qarsılasıp.
Sonan soñ jekpe-jek dep basqarısı,
Äri-beri aralasıp töbelesip.

Bul jolı qazaq kegin almaq edi,
İymenip üyde kisi qalmap edi.
«Aqtaban şubırındı» eldi şapqan,
170 Qoñtajı Seren degen qalmaq edi.

Qalmaqtan batır şıqtı bir qasqa attı,
Batırın musulmannıñ köp qıyrattı.
Ondı aldı jüre me tek jekpe-jekten,
Baruwğa oğan qarsı jan qalmaptı.

Qazaqtıñ bir qısılıp qalğan jeri,
Qalmaqtıñ jekpe-jekte alğan jeri.
Aqırdı qolğa qarap Äbilmämbet,
Şeriktiñ qaladı ma kemeñgeri.

Qur ğana Bögenbaydıñ sülderi tur,
180 Sekildi egde tartqan kewdesi qur.

süngüyü eline alır. / Kâfirin elinden
ölsek şehit oluruz diye, / Hiçbiri
kendi canını düşünmez.

Kalmuk’a at sürmüşler hararetlenip,
Kalmuk da gelmiş mukavamet
göstermeye. / Ondan sonra teke tek
diye liderler anlaştı,
İleri geri katılıp dövüşmüşler.

Bu kez Kazak öcünü alacaktı,
Korkup da kimse evde kalmamıştı.
“Aqtaban Şubırındı” halkı kırıp
geçirmiş, / Kontajı Seren adlı Kalmuk
idi.

Kalmuk’tan bahadır çıktı bir akıtmalı
atlı, / Müslüman bahadırın canına
kıydı. / Onu aldı vazgeçer mi hiç teke
tekten, / Gitmeye ona karşı can
kalmamıştı.

Kazak sıkışmış olduğu yere,
Kalmuk’un teke tekte aldığı yere.
Haykırdı askere bakıp Ebulmambet,
Askerin kalır mı âlimi?

Hele Bögenbay bir deri bir kemik
kalmış, / Yaşı ilerlelediğinden

Sabalaq kiyim kiyip qam qıladı,
«Alla» dep bul saparğa barayın bir.

Baylağan jımıra tımaq, sur şekpendi-ay,
Küni joq tüye jayğan burınğıday.
Töñkerip eki közin, qırın qarap,
Qasına padişanıñ jetip keldi.

Jetelep attan tüsip hanğa keldi,
— Halayıq, — dep jas bala közi kördi.
Allağa, arwaqqa sıynayın,
190 Qol jayıp patriyha ber mağan, —
dedi.

Munartıp eki közin, urtın şaynap,
Oñ jeñin bosatadı belin baylap.
Pısqırıp atı dağı jer tarpiydi,
Degendey tez jürelük sözdi baylap.
Köz ketti buzılıñqı munar bolıp,
Turğanğa uqsamaydı beker oynap.
Qol jayıp bata berdi Äbilmämbet,
Jurt turdı «äwmiyn» dep, «a, Qudaylap»,
Qolda nayza, belinde qanjarı bar,
200 Jöneldi toptan şığıp «Abılaylap».

gövdesi kuru. / Sabalak kıyafetlerini
giyip harekete geçti, / “Allah, diye bu
sefere çıkıvereyim.”

Bağlamış kıvrıp kalpağı, boz
şekpeni, / Deve baktığı halinden eser
yok önceki gibi. / Devirip iki gözünü
yan bakıp, / Hanın huzuruna yetişt.

Yedeğe alıp, attan inip hana geldi.
“Halk” diye çocuk, gözüyle gördü.
Allah’a, aziz ruhlara sığınayım,
El açıp dua et bana.”
dedi.

Buğulanıp iki gözü, avurtunu
çiğneyip, / Sağ yenini gevşetti belini
bağlayıp. / Atı burnundan soluyup
yeri tepti, / Böylece tez yürümeye
hazırlandı. / Gözü buzlanmış pınar
gibi olup, / Durana benzemiyordu
beyhude oynayıp.
El açıp dua etti Ebulmambet,
Halk ayağa kalktı “amin” diye “Ey
Hüda” / Elinde mızrak, belinde
hançeri var, / Yöneldi gruptan çıkıp

“Ya Abılay” diye.

Qasqa attı buğan qarsı şıqtı qalmaq,
Kisi eken bir kisige bu da salmaq.
Bul dağı qalmaq asqan batır eken,
Aylasız qıyın eken küşpen almaq.

Ol zamanda kezeksiz urısqan şam,
Birewin ne de bolsa türtti ğoy qan.
Qalmaqqa kezek berip turdı bala:
— Batırım, küşti bolsañ, qalma, — dep,
qam.

Anturğan ayamadı tuwra saldı,
210 Allağa Äbilmansur zar jıladı.
Sawıttıñ bir qabatın sındırdı da,
Saqtadı perişterler ötpen qaldı.

Kezekti ol da berdi şıdap turıp,
Tolğadı şılbiriniñ basın burıp.
Sonan soñ sartıldatıp töbelesti,
Bitken soñ qolda qaruw bəri sınıp.

Allağa jalbarındı qayrattanıp,
Nayzasın, qatuwlandı, tasqa janıp.

Onun karşısına çıktı akıtmalı atlı
Kalmuk, / Bir kişiye bu da ağır kişi
imiş. / Bu da Kalmuk’tan Askan Batır
imiş, / Hilesiz zor imiş güç ile alt
etmek.

O zamanlar sırasız vuruşmak
şerefsizlik, / Birinin ne de olsa bürüdü
ya gözünü kan. / Kalmuk’a sıra verdi
çocuk: / “Bahadırım, güçlüysen
endişelenme!” demiş.

Soysuz acımadı doğruca saldı,
Allah’a Ebulmansur feryat etti.
Zırhının bir katını parçaladı da,
Korudu melekler, içine geçirmedi.

Sırayı o da verdi dayanıp,
Doladı dizgininin başını çevirip.
Sonra gürültü ile dövüştüler,
Bittikten sonra eldeki silahların hepsi
kırılıp.

Allah’a yalvardı gayretlenip
Mızrağını keskinleştirdi taşa bileyip.

«Medet ber, qanışerdiñ ärwağı» dep,
220 Qalmaqtı öndirşekten qaldı salıp.

Qalmaqtı jerge saldı qorqıratıp,
Jıǵıldı öne boyı qanğa batıp.
Süyekke qalmaq jaqtan kisi şaptı,
Baraban urıp zañınşa dañǵıratıp.

On kisi qalmaq kelip töbelesti,
Eki qol uran salıp dürildesti.
Öñgerip qutılmastay bolǵannan soñ,
Ustap ap aydarınan basın kesti.

Beline baylap aldı aydarınan,
230 Tastamay atın alıp saymanınan.
Burıñǵı Sabalaq dep aytar emes,
Qarasa jan şoşıydı aybarınan.

Süyekke tük qıla almay qayttı kâpir,
Keledi dürildetip bizdiñ batır.
Qoldan tek qan bolǵan üsti-bası,
Bas janında salaqdap kele jatır.

Bastı äkep han aldına tastay berdi.
Halayıq tamaşağa üymeleydi,

“Yardım et, Kanişer’in ruhu!” diye,
Kalmuk’un boǵazına sapladı.

Kalmuk’u yere serdi hırıldatıp,
Yıǵıldı vücudu kana batıp.
Cesede Kalmuk tarafından bir adam
at sürdü, / Trampet çaldı töresince
tıngırdatıp.

On kişi Kalmuk’tan gelip dövüşti,
İki asker uran salıp gürledi.
Çevirip kurtulamayacak gibi
olduktan sonra,
Yakalayıp perçeminden başını kesti.
Beline bağlayıp aldı perçeminden,
Bırakmadan atını alıp teçhizatıyla.
Evvelki Sabalak demek mümkün
değil, / Baksa can ürperir heybetinden.

Cesede bir şey yapamadan döndü
kâfir, / Geliyor gümbür gümbür bizim
bahadır. / Elleri üstü başı hep kan
olmuş, / Baş yanında sallanıp geliyor.

Başı getirip hanın önüne bırakıverdi.
Halk izlemek için üşüşti,

Aydarı sala qulaş däl qazanday,
240 Tüyenıñ ernindey tömengi erni.

Basın ap qasqa attınıñ hañğa berdi,
Turadı kim sıylamas onday erdi.
Qasına öñşeñ batır ertip alıp,
Qalmaqqa jelkildetip qayta kirdi.

Jöneldi köp-aq adam qasına erip,
Sengen soñ erligine köñil berip.
Qalmaqtar birazdan soñ qaşıp berdi,
Qazaqtar quwalaydı qoyday qırıp.

Köbeyip qaldı qoldıñ oljaları,
250 Küledi quwanısıp jas pen kări.
Qalmaqtıñ malın alıp, awılın şawıp,
Qosına erteñ tüste keldi bări.

Şaqırdı Äbilmämbet Sabalaqtı,
Jurt kelip jan-jağınan qamalaptı.
Jıynalğan şarşı toptıñ ortasında,
Baladan bastan-ayaq jön suraptı.

— Qarağım nege şaptıñ «Abılaylap»,
Bosadı jüyem qattı ağamdı oylap.

Perçemi kulaç kadar upuzun,
Deve dudağı gibi alt dudağı.

Akıtmalı atlının başını hana verdi,
Ayağa kalktı, kim hürmet göstermez
onun gibi ere. / Yanına bütün
bahadırları alıp, / Kalmuk’a dalga
hâlinde tekrar saldırdı.

Yöneldi pek çok adam peşinden
gidip, / Güvendikten sonra erliğine
gönül verip.

Kalmuklar az sonra kaçıverdi,
Kazaklar kovaladı koyun gibi kırıp.
Çoğaldı ordunun ganimetleri,
Güldü sevinip genci ile yaşlısı.
Kalmuk’un malını alıp, köyünü ele
geçirip,

Obasına ertesi gün öğlen geldi hepsi.
Çağırdı Ebulmambet, Sabalak’ı,
Yurt gelip her taraftan kuşatmış.
Toplanan kare şeklindeki grubun
ortasında, / Çocuğa baştan sona
hakikati sormuş.

“Gözbebeğim nasıl at koşturdun
‘Abılay!’ diye, / Ağamı düşünüp

Şırağım, atı-jöniñ, qay ruwdan,

260 Jöniñdi bastan-ayaq aytşı jaylap!

Bala ayttı: «Bul qazaq ol qalmaqtıñ eregesi,

Mundayda erdiñ qozar delebesi.

Awzıma qısılğan soñ tüsip ketti,

Abılay — atam, men — onıñ nemeresi.

Öz atım — Äbilmansur, äkem qoyğan,

Öz äkem şabındı da basın joyğan.

Wäliy — äkem atın surasañız,

Düniye-ay, köz ketken soñ şığadı oydan».

— Qarağım, anıqpısıñ Äbilmansur,

270 Sağınıp jürüwşi edim sülderim qur.

Halayıq, mına sözi tım-aq ras,

Bolatın Äbilmansur türinde tur.

Qalğanın bir balanıñ estuwşi edim,

Keteyin sadağası, qalqam, seniñ.

Äkeñniñ esesi edi ökkelegen,

Berdim, al, handığımdı qazır meniñ.

Jamiyğat, esesi edi munıñ handıq,

Qudayım jaratıptı jaqsı jan ğıp.

dizlerimin bağı çözüldü iyice,

Yavrum, adın soyun hangi kabileden,

Aslını baştan sona anlat tane tane!

Çocuk söyledi: “Kazak, Kalmuk’un

düşmanı, /Bu hâlde erin kızışır çıkarı.

Dilimin ucuna geldikten sonra

döküldü, / Abılay; benim dedem, ben

onun torunuyum.

Asıl adım Ebulmansur, babamın

koyduğu, / Öz babam savaşta başını

vermiş. / Veli, babamın adını

sorarsanız, / Dünyaya gözünü

kapadıktan sonra çıktı akıldan.”

“Gözbebeğim gerçek adın

Ebulmansur, / Hasretle yürümüşüm

bedenim kupkuru. / Halk, bu sözü çok

doğru / Buldu Ebulmansur’u

görünüşte doğru.

Kaldığını bir çocuğun işitmişim,

Gideyim, kurban olayım, evladım,

senin. / Babanın hakkı idi gücenen,

Verdim al, hanlığımı şimdi benim.

Ey cemaat, hakkı idi bunun hanlık,

Hüda’m yaratmış iyi can kılıp.

Men dağı qartayıp em erinşek bop,
280 İyege şükir endi jarıp qaldıq.

Ben de yaşlanıp kocadım,
İye'ye şükür, şimdi el açtık.

Jügirdi sol arada attan tüşip,
Balanı quşaqtaydı qattı qısıp.
Han qattı jılağanın körgennen soñ,
Ketipti köñili bostar attan uşıp.

Koştı o esnada attan inip
Çocuğu kucakladı iyice sıkıp.
Hanın çok ağladığını görünce,
Tasalanmıştı ardı sıra attan uçup.

Şuwıldap jurt aldiyar bolsın, dedi,
İnige ärwağın qonsın, dedi.
Kiygizdi täjin alıp öz qolınan,
Jolña qut berke tolsın, dedi.

Haykırıp yurda hünkâr olsun, dedi,
Kardeşe ruhun konsun, dedi.
Giydirdi tacını alıp kendi eliyle,
Yolun kut, bereketle dolsun, dedi.

Jurt şuwıldap aytadı aqsarbasın,
290 Moynına han saladı aq batasın.
Jurt qayttı uran salıp şuwıldasıp,
Jañadan saylap alıp padişasın.

Halk haykırıp söyledi adağını,
Boynuna han taktı hayır duasını.
Halk döndü uran haykırıp,
Yeniden seçip padişahını.

Jas bala taqqa minip, kiydi täjdi,
Teñ körüp, birdey qılıp köp pen azdı.
Jas bala taqqa minip, din tüzetti,
Mähkamlap oraza, namaz, zeket, hajdı.

Çocuk tahta çıkıp giydi tacı,
Denk görüp bir kılmış çok ile azı.
Genç, tahta çıkıp dini düzeltti,
Sağlamlaştırdı oruç, namaz, zekât,
haccı.

Şaqşaq Jänibek—ol zamanda qazaqtıñ
belgilisi,

Şakşak Janibek, o zamanlarda
Kazak'ın seçkini,

Özi abzal, özi er, molda kisi.

Qazaqtan ol waqıtta birden qoyğan,

300 Bolğanda er iyesi ırımdısı.

Soğan barıp bata alıp kelsin dedi,

Aparıp qanşa tartuw bersin dedi.

Naymannan arğınmenen altı kisi,

Ekewi kerey-uwaq bolsın dedi.

Baradı segiz bolıp Jänibekke,

Joq eken ol zamanda araz-ökpe.

— Täj-tağın quttı bolsın, balam, — dedi, “Tac-tahtın kutlu olsun evladım.”

Saparıñ mübaraktı bolsın köpke.

Aytadı bata berip üş türlü aqıl,

310 Kelgenin qup jaratıp kördi maqul.

— Aytayın üş türlü aqıl, balam, sağan,

Uğıp al jastıqpenen qalma ğapıl.

Ökinbe, ötken iske qapı qalıp,

Oylansañ, eş bitpeydi oyğa salıp.

Ekinşi — eñbekpenen eliñ biyle,

Jürmesin erinşek dep jurtıñ nalıp.

Üşinşi — ala körme, ädilet qıl,

Kendisi kıymetli, yiğit, molla kişi.

Kazak’tan o vakitlerde birden

ayrılmış,/ Olduğunda yer iyesi inancı.

Ona gidip dua alıp gelsin, dedi,

Götürüp nice diyet versin, dedi.

Nayman ile Argın’dan altı kişi,

İkisi de Kerey-Uvak olsun, dedi.

Gitti sekiz kişi olup Janibek’e

Yok imiş o zamanda küs-dargın.

— “Tac-tahtın kutlu olsun evladım.”

dedi, / Seferin mübarek olsun

herkese.

Verdi dua edip üç türlü akıl,

Geleni hayhay kabul edip gördü

makul. / “Vereyim üç türlü akıl,

evladım sana,

Anlayıp al, gençlikle kalma gafil.

Hayıflanma geçmiş işe dalıp,

Düşünsen hiç bitmez düşünceye

kapılıp. / İkincisi emek ile ülkeni

yönet, / Tembel diye halkın

kaygılanmasın.

Üçüncü ise ayırım yapma, adaleti

Şarşağan şalıqqannıñ küy-jayın bil.

Boztorğay qoy üstine jumırtqalap,

320 Süripti qazaq дәuwren birtalay jıl.

Osınıñ Abılay han qılğan bärin,

Meniñ de estigenim uzun sarın.

Qazaqtıñ ulı hanı Abılay han

Biylegen ala qılmay jannıñ bärin.

Abılay bul kisiniñ arğı atası,

Oylasam bul sözimniñ joq qatası.

Qarasa han men qara padiyşağa,

Bärine birdey edi ğaziyz bası.

Şın atı Abılaydıñ Äbilmansur,

330 Qanışer jas küنینen qadalğan sur.

Tuqımı osı küngi körseñizder,

Şetinen er ekeni türinde tur.

Jetim bop Äbilmansur tüye bağıp

Jürgeni bäriniñizge mağlumdur.

Qalmaqqa «Abılaylap» şapqaninan,

Abılay bop atanğan sol sözden qur.

Tuqımı arğı tegi Jüdäliniñ,

Är jerge qanın tökken küñäliniñ.

sağla, / Bozulan otoritenin durumunu

bil. / Bir eli yağda bir eli balda,

Sürmüştü Kazak ömrünü bunca yıl.

Bunun hepsini Abılay Han yapmış,

Benim de işittiğim uzun nağme.

Kazak'ın ulu hanı Abılay Han

Yönetmiş ayırt etmeden halkın

hepsini.

Abılay, bu kişinin geçmiş atası,

Düşünsem bu sözümün yok hatası.

Baksa han ile halk padişaha,

Hepsine eşit idi aziz başı.

Gerçek adı Abılay'ın Ebulmansur,

Kanışer'den gençliğinden beri

gözünü hiç ayırmamış. / O günkü

nesli görseniz, / Baştan ayağa er imiş

görünüşte. / Yetim kalıp

Ebulmansur'un deve bakıp

Geçinmesi hepinize malumdur.

Kalmuk'a "Abılay!" diye at

koşturduğundan, / Abılay adı verilmiş

bu söze ithafen.

Soyu geçmişi hünnerlinin,

Abılay dep jürgenin osı kisi,
340 Balası Äbilmansur Wäliydiñ.

Abılay paqırlıqpen tüye jayğan,
Mekeni Qarawıl men Atıgaydan.
Orıs köp orta jüzdi alğan şaqta,
Mekeni Qarawıldan biraz tayğan.
Sol künde at üstinde er azamat,
Köp emes ötkenine, az-aq zaman.

Abılay er bolğanmen nadan emes,
Saparda jürse dağı qılğan tağat.
Örneği er Ğaliydiñ miysalınday,
350 Käpirmen damıl tappay qılğan
ğazat.

Aq süyegi aq patşanıñ eñ abzalı,
Kalmasa toltıra almay sözden ağat.
Töreliktiñ soqpağı bolğanmenen,
Adamğa äwel bastan aqıl qajet.
Tört burışın tönirektiñ aralağan,
Janında bolmasa da eki qanat.

Jasınan duşpan edi añdığanı,
Bir şılım temekidey körmey janı.
Sart, qırğız, qıtay menen qalmaqtarğa

Her yere kanını dökmüş günahkârın.
Abılay diye tanınan o kişi,
Çocuğı Ebulmansur, Veli'nin.
Abılay fakirlik içinde deve otlatmış,
Mekânı Karavıl ve Atıgay'mış.
Rus'un hep Orta Cüz'ü aldığı devirde
Mekânı Karavıl'dan biraz sapa imiş.
O günde at üstünde er yiğit,
Uzak geçmiş değıl, azıcık zaman.

Abılay er olduğundan nadan değıl,
Seferde yürüse de taat kılan.
Örneği yiğit Ali'nin emsali gibi,
Kâfirle durmadan gaza
yapan.

Asil, ak padişahın en hürmetlisi
Kalmaz dolduramaz sözden hata.
Asaletin zirvesi olduğundan
Adama ilk başta akıl gerek.
Dört bucağı dolaşmış
Yanında olmasa da iki kanat.

Gençliğinden beri düşman idi
hedeflediğı / Bir içimlik sigara kadar
görmemiş canı.

360 Körsetken talay jerde tamaşanı.

Salawat ärwağña, aq süyegim,

Qazaqtıñ qamqorı häm meyirbanı.

Patşa bop Abılay han taqqa mingen,

Almağan tirşilikte kimnen kegin.

Asarlıq öz tusında bir jaqsı joq,

Eñbegi ol siyaqtı jurtqa singen.

Ğalamnan Abılaydı asırıptı,

Oyna almawşı edi asılıqtı.

Qamalğa qaptap turğan qarsı şawıp,

370 Qalmaqtıñ talay şebin qaşıriptı.

Bäri de talapkerdiñ joldas bolıp,

Äskeri jerdiñ jüzin jasırıptı.

Tastamay tağat penen ğıybadatın,

Saparı qayda barsa aşılıptı.

Qırğızğa qıtaymenen tınıñ bermey,

Quwalap Alatawdan asırıptı.

Betine eşbir handar qarağan joq,

Mağrib pen almasa da maşıırıqtı.

Patşa bop Abılay han taqqa mingen,

380 Qalmağan köñilinde eşbir arman.

Jılında mıñ jeti jüz jetpis jeti,

Sart, Kırğız, Çin ile Kalmuklara,

Göstemiş epey yerde gününü.

Şükür ervahına asilim

Kazak'ın hamisi ve lütufkârı.

Padişah olup Abılay Han tahta

oturmuş, / Almamış hayatta kimseden

öç. /Yardım edecek kendi devrinde

bir iyi yok, / Emeği onun gibi yurda

sinen.

Älemdeñ Abılay geçmişti,

Aklına getirmemişti asiliği.

Kaleyi kuşatanlara karşı savaşıp,

Kalmuk'un bunca askerini kaçırmıştı.

Hepsi de gönüllü yoldaş olup,

Askeri yeryüzünü kaplamıştı.

Bırakmadan taat ile ibadetini,

Sefere nereye gitse yolu açılmıştı.

Kırğız'a Çin ile huzur vermeden

Kovalayıp Alataw'dan geçirmişti.

Karşısına hiçbir han çıkamamış,

Batı ile almasa da doğuyı.

Padişah olup Abılay Han tahta

oturmuş, / Kalmamış gönlünde hiçbir

ukde. / Bin yedi yüz yetmiş yedi

Kelgende jetpis birge dñniye salğan.

Kelmeydi ötken tağdır eşbir qıylap,

El üşin eñbek etken jandı qıynap.

Jılında mıñ jeti jüz jetpis jeti,

Üysinge barğan eken jolawşılap.

Sol elde nawqastandı jatıp qalıp,

Şoşındı nawqasınan türin tanıp.

Ölerin ıñq etkennen bilse dağı,

390 Eşkimge sır bermeydi qayrattanıp.

Qoştastı tus-tus jaqtan anaw-mınaw,

Äñşeyin jurtqa aytadı deydi tımaw.

Hannıñ naşar ekenin estigen soñ,

Kelipti körisem dep Buqar jıraw.

Esikten Buqar kelip jılay keldi:

— Köñiliñ täwir me? — dep suray keldi. “Keyfin iyi mi?” diye sormaya geldi.

Bir biyday arpa işinde qarağım-ay,

Seni de köp kördi me, Quday! — dedi.

Häli joq qoştasarğa jırawmenen,

400 Jurt otır aqıl tappay jılawmenen.

Kele sala qoştastı öleñmenen

yılında, / Geldiğinde yetmiş bire
dünyadan göçmüş.

Gelmez geçmiş yazgının hiçbiri

dönüp, / El için emek veren canı

zorluk çekmiş. / Bin yedi yüz yetmiş

yedi yılında, / Üysin’e gitmek üzere

yola çıkmış.

O ilde hastalandı, yatıp kaldı,

Korktu hastalığından, türünü tanıyıp.

Öleceğini inlemelerinden anlasa da

Hiç kimseye sır vermedi gayret edip.

Vedalaştı zaman zaman onunla

bununla, / Uygun vakitte halka

söyledi, hastayım, dedi. / Hanın

kötüleştğini işitince, / Gelmişti

görüseyim diye Bukar Jırav.

Kapıdan Bukar ağlayarak geldi:

Bir buğday-arpa içinde, gözümün

aydınlığı ah, / Seni de mi çok gördü

Hüda!” dedi.

Häli yok vedalaşmaya ozan ile

Halk oturmuş aklını yitirmiş gibi

ağlamaktan. / Zar zor vedalaştı şiir ile

Eş özge jumısı joq bireuwmnenen.

— Qayıruwsız jılqı baqtırğan, hanım-ay,

Qalıñsız qatın qostırğan, hanım-ay.

Qayğısız uyqı uyıqtatqan, hanım-ay,

Üş jüzden üç jüz kisi aytsam,

Qalar ma eken janiñ-ay!

Hiç başka işi yok birisiyle.

“Kimsesiz yılkı bakan, hanım ey,

Başlıksız kadın alan hanım ey,

Kaygısız uykuya uyutan, hanım ey,

Üç cüzden üç yüz kişi söylesem,

Kalır mı ki canın ey!

Muniñ Buqar ekenin jattı bayqap,

Düniyeden ketken eken köñili tayqap.

410 «Jırıñdı endi toqtat» degendey ğıp,

Qoyıptı iyşaratpen basın şayqap.

Bunun Bukar olduğunu fark etti,

Dünyadan gitmiş gönlü taşıp.

“Ağıldını şimdi durdur” der gibi

yapıp, / İşaretle başını sallamış.

Abılay bir waqıtta közin aştı,

— Buqarmısıñ, — dedi de amandastı.

Payğambardan qalğan pāniy dūniye dep,

Uh... dep Buqar jırawdñ köñilin bastı.

Abılay bir ara gözünü açtı,

“Bukar mısın?” dedi de selam verdi.

Peygamberden kalan fani dünya diye

Ah... diye Bukar Jıraw’ın gönlü

daraldı.

Aytsañ da, qoy demewşem ayğay salıp,

Men seni kelgen jerden jattım tanıp.

Küloynaq köñil aşar, jubanışım-ay,

Bolasıñ kimge jırşı menen qalıp.

420 Basımdı şayqap qoyam aytqanıñda,

Qaldıñ ba bir nārseni köñiliñe alıp?

Söylesen de, bırak söyleme ah vah

edip, / Ben seni geldiğin yerden

tanıdım. / Güle oynaya gönül açıcı

teselli verenim ey, / Kime ozan

olacaksın benden sonra kalıp?

Başımı sallayıp koyayım

söylediğinde, / Kaldın mı bir şeyini

gönlüne alıp?

Buqar qaldı kete almay hanmen
birge,
Endi kim han boladı dep qazaq elge.
Käliyma-şahadattı jarıy qılıp,
Han endi kele almadı qayıp tilge.

Abılay dñniye saldı sol bir jerde,
Jıynalıp janazalap qoja-molla.
Abılay dñniyeden köşkennən soñ,
Balası han bolıptı Ğubaydolla.

430 Ol da ädil boldı ğoy bolğan künde,
Äketti orıs ustap jalğız tünde.
Joğalttı işkeri aydap onıñ közin,
Qazaqtan joğaltam dep handı mülde.

Balası Abılaydıñ Qasım edi,
Özgeşe tiri jannan asıl edi.
Qasımnan Kenesarı, Sarjan tuwıp,
Bärinen Esengeldi basım edi.

Qatını Qaraqas ta han qızı edi,
Boyında talay aqıl bar qız edi.

440 Bir tuwğan ana üşeuwi bäybişeden,
Toqaldan batır Nawan jalğız edi.

Bukar kaldı gidemeden han ile
birlikte,
Şimdi kim han olacak Kazak iline?
Kelimeişahadet getirip,
Han şimdi gelemedi dönüp dile.

Abılay dñnyayı bıraktı orada,
Toplandı cenaze töreni için hoca
molla. / Abılay dñnyadan göçtükten
sonra, / Oğlu han olmuştı
Ğubaydolla.

O da adil oldu ya han olduğu zaman,
Götürdü Rus yakalayıp yalnız olduğu
bir gecede. / Yok etti içeri sürüp onun
gözünü, / Kazak'tan yok edeyim hanı
mutlaka, diye.

Abılay'ın oğlu Kasım idi,
Ayrıca herkesten asıldı.
Kasım'dan Kenesarı, Sarjan doğup,
Hepsinden Esengeldi üstün idi.

Hatunu Karakas da han kızı idi,
Çok akıllı bir kız idi.

Üçünün öz annesi beybişe,
İkinci hanımdan bahadır Navan tek

Handıqqa talap qıldı batır Sarjan,
Jigitke han bolmaq ta emes arzan.
Handıqtı orıs bermey qoyğannan soñ,
Közine körinbeydi dünüye, mal-jan.

Sözine bir-biriniñ könise almay,
Birine-biri razı qayır salmay.
Şahardan Sarjan töre awıp ketti,
El bolıp orıspenen turısa almay.

450 Qanışer Abılaydın arğı tegi,
Töreniñ şın aqsüyek qarakögi.
Qoqañğa töre köşip kele jatır,
Tiyer dep musulmannıñ kömek şebi.

Jolıqtı köp äskerge kele jatıp,
Ulı jüz üysin eken munıñ tegi.
Tüzewge Aqmeşitti keledi eken
Täşkendi biyleytuğın bekterbegi.

Söylesip arı-beri jürisedi,
460 Al endi hal-jayların bilisedi.
Adamzat söyleskenşe degen bar ğoy,
Söylesip endi sırğa kelisedi.

idi.

Hanlığa talip oldu bahadır Sarjan,
Yığide han olmak da değıl ucuz.
Hanlığı Rus vermeden bıraktığı için,
Gözüne görünmez dünya, mal, can.

Birbirinin sözüne itaat etmeden,
Birbirine razı, hayır bırakmamış.
Şehirden Sarjan asil göçtü,
Millet olup Rus'la karşılaşmadan.

Kanışer Abılay'ın nesli,
Asilin gerçek ak kemik şeceresi.
Hokand'a asil göçüp geliyor,
Doldurur diye Müslüman'ın yardımı
siperleri.

Karşılaştı çok askerle gelirken
Ulu Cüz'den Üysin imiş bunun nesli.
Düzenlemeye Akmeşit'i geliyormuş
Taşkent'i beylerbeyi idare ederken.

Söyleşip ileri geri yürüdü,
Bundan sonra vaziyetlerini öğrendi.
İnsanlar konuşa konuşa sözü var ya
Konuşup şimdi sır diye anlaştı.

Qalğanday sözlerine adam tañğa,

Aytpaydı sırın aşıp tiri jañğa.

— Orispen atamız jaw el bolman dep,

Kirgeli kelemiz dep musılmañğa.

Kelemiz qorğalawğa köşip, deydi,

Qoqanniñ ämirşisi Balahanğa.

Bek ayttı: «Jaylarıñdı bildim surap,

470 Joliqtıñ ättegen-ay jolda biraq.

Atı bar Qoqanniñ da ülken qala,

Bolmaydı barğanmenen sizge turaq.

Boladı Aqmeşitte tursañızdar,

Jaylanıp ornıqqanşa az bas qurap.

Ägerde däm buyırıp tura qalsañ,

Küter ek, töre qılıp biz de tım-aq».

Beti bar Sarjanniñ da bögelmegen,

Nawrızbay jas bala edi eleñdegen.

Saylanıp Aqmeşitte turıp qaldı,

480 Jubanıp anaw-mınaw degenmenen.

Qosıldı eki asıldı qıyğanday,

Sözine törelerdiñ uyığanday.

Jabadı künde şapan bir asıldan,

Kalmış gibi sözlerine insan şaşırıp,

Söylemez sırrını açıp kimseye.

“Ruslarla dedemiz düşman olmayın,

demiş, / Sığınmaya geliyoruz diye

Müslüman’a. / Sığınmak için

göçüyoruz dedi, / Hokand’ın

hükümdarı Balahan’a.”

Bey söyledi: “Durumlarını sorup

öğrendim, / Ama rastladın yolda.

Adı var Hokand’ın da büyük şehir,

Olmaz orası gitseniz de size mekân.

Akmeşit’te dursanız olur,

Yayılane kadar birkaç kişi yerleşin,

Eğer nasip olup kalırsan,

Kabul ederiz, töre bilip biz de pek

âlâ!”

Yüzü var Sarjan’ın duraksamayan,

Navrızbay çocuk idi endişe eden.

Seçip Akmeşit’te kaldı,

Gönlü rahat edip mırın kırın etmeden.

Katıldı iki asili nara atarak,

Sözüne törelerin uyarak.

Örttü her gün şapan bir asilden,

Qılğanda käpir sarttıñ sıyı qanday.

Üysin, sart jıynaladı töre köp bop,
Äskerler künde oynaydı neşe top bop.
Sarjannıñ aytqan sözün bir buzbaydı,
Bekterbegi bek emes, Sarjan bek bop.

Qaytadı bekten künde şapan kiyip,
490 Älbette bek te turğan qattı süyip.
Aytadı keşke kelip hanımına,
Emes pe bu da näwbet ülken biyik.

Hanımı hanım edi kemeñgerden,
Şapandı unatpaydı kelgen jerden.
Ejelden sart-surt degen söz bar edi,
Älde sıy, älde atawıñ osı körgen.

Sarjan da asıl sultan ädiletti,
Tübine osı körgen sıyı jetti.
«Bir qaşqın törelerge biyletti» dep,
500 Jaqsısı ulı jüzdiñ küñkil etti.

Jaqsısı ulı jüzdiñ bağlandarı,
Sıy-siyapat bekten burın alğandarı.
«Qaytsek jaw qılamız» dep aqıldastı,

Gösterdiğinde kâfir Sart'ın
hürmetinin nasıl olduğunu.

Üysin, Sart toplandı asıl çok olunca
Askerler her gün oynardı nice grup
olup. / Sarjan'ın söylediği sözü hiç
bozmamış, / Beylerbeyi güçlü değil,
Sarjan çok güçlü.

Döndü, beyin yanından her gün şapan
giyerek / Elbette bey de çok severmiş.
Söyledi, akşam gelip hanımına,
Değil mi bu da çok büyük bir iyilik.

Hanımı hanım idi âlimlerden,
Şapanı beğenmezdi geldiği yerden.
Ezelden takır tukur, diye bir söz vardı,
Ya hürmet yahut itibar bu gördüğü.

Sarjan da asıl sultan, adaletli,
Köküne bu gördüğü hürmet ulaştı.
“Bir kaçkın töreleri yönetti” diye
İyisi Ulu Cüz'ün dedikodu yaptı.

İyisi Ulu Cüz'ün semiz kuzuları,
Kadir kıymet, beyden önce alanları.
“Dönsek düşman oluruz” diye akıl

Tizesin basa otıra qalğandarı.

Üysin de bolıp aldı duşpan da saq,
Duşpandıq qılısqanday biz oylasaq.
Orıstıñ patşasına hat jazıptı,
Hatı ğıp törelerdiñ aqıl jasap.

Jazıptı törelerdiñ hatı qılıp,
510 Är jerden ötirik-ayan datı qılıp.
Bar sırn bekterbektiñ aytıp-aytıp,
Sarjannıñ qolın qoyıptı atı qılıp.

Pälendey äsker jiber sanı pälen,
Orısqa qayta-qayta jazğan sälem.
Pälen kün, pälendey suw boyında,
Jat depti sol arada, bolsa dämeñ.

Bireuwi osı hattı bergen boptı,
Aqırın birew bayqap körgen boptı.
Jazğan hat pen kisini bekterbekke,
520 Sırttan ustap alısıp kelgen boptı.

Jawabı hanğa jazğan üyretindi,
Qısadı Bekterbegi ayt dep şındı.
«Orısqa Sarjan meni jibergen» dep,

danıştı,/ Dizini başına koyup
oturanları.

Üysin de oldu düşman da ihtiyatlı,
Düşmanlık yapmış gibi biz düşünsek.
Rus Çarı'na mektup yazmış,
Mektubu yazmış asillerin aklına göre.

Yazmıştı asillerin mektubu kılıp,
Her yerden yalan-ayan leke sürüp.
Beylerbeyinin sırrını söyleye söyleye
Sarjan'ın imzasını atmış adını
kullanıp.

Şu kadar asker gönder, sayısı falan,
Ruslara tekrar tekrar yazmış selam.
Fılan gün, filanca su boyunda,
Yat demiş orada, varsa niyetin.

Birisi o mektubu vermiş
Usulca birisi denetlemiş.
Yazdığı mektup ile kişiyi
beylerbeyine, / Dışarıdan yakalatmış
olacaktı.

Cevabı hana yazan öğrenilmiş,
Sıkıştırdı Beylerbeyi söyle diye
gerçeği. / “Rus’a Sarjan beni

Anturğan jüzi qara ol söyledi.

Orısqa, oqıp körse, jazılğan hat,

Öseken ar türlerin qılınıp dat.

— Özime dos bop jürsem, qas qılıptı,

Eken göy suwıq bawır tuqımı jat.

Sonan soñ bekterbegi boldı duşpan,

530 Oğan kep tamam üysin qosılısqan.

Bildirmey törelerdi öltirüwge,

Jıynalıp ańdısqı jür işi-tıstan.

Amal joq bu bolsa Quday isi,

Qaruwmen ańdısqı jür seksen kisi.

Astırtın aqşa berip sonı azğırdı,

Sarjannıñ noğay eken kütüwşisi.

Asıl er ölmes edi qaharlansa,

Soğısıp bir maydanda äserlense.

Sert qılğan äperem dep älgi noğay,

540 Bizge urlap narkeskendi äper dese.

Üstinen tastamaydı narkeskenin,

Bilmeydi onı urlap al deskenin.

Senedi noğayına äwelgidey,

gönderen” diye, / Lanetli yüzü kara o söyledi.

Rus’a yazılan mektubu okuyup görse,

İftiranın her türlüsünden sürülmüş

leke. / “Kendime dost bildiğim

düşman olmuş, / İmiş ya soğuk

kardeşin tohumu yad.”

Ondan sonra beylerbeyi oldu düşman

Ona gelip bütün Üysin katılmış.

Bildirmeden asilleri öldürmeyi,

Toplanıp yakınlaşmış içinden dışına

kadar.

Çare yok bu ise Hüda’nın işi,

Silahla yaklaşıyor seksen kişi.

Gizlice para verip sonra kışkırttı,

Sarjan’ın Nogay imiş hizmetçisi.

Asıl er ölmezdi kahırlansa,

Savaşıp bir meydanda duyulansa.

Yemin etmiş, getireceğim, diye o

Nogay, / Bize çalıp saf çelik kılıcı

getir dese.

Yanından ayırmazdı saf çelik kılıcını,

Bilmiyordu onu çalıp aldığını.

İnandı Nogay’ına evvelki gibi,

Däm tuzdan qaydan bilsin baz keşkenin.

Qonaqqa ekewlerin şaqırıptı,

Esil er qaydan bilsin qapı urıptı.

Bekteri araq-sıra basa berip,

Sıyların burınğıday asırıptı.

Ekewin amalmenen jatır sıylap,

550 Bir bilse berer edi jandı qıynap.

Esikten ersi-qarsı seksen qılış,

Batırdı qırıq-qırıqtan qoydı jıynap.

Jatqızıp noğay dağı şıqqan eken,

Waqtısı däl anıǵı quptan eken.

Qılış urlap alıp qoydı noğay,

Astına jambasınıñ tıqqan eken.

Qılışın urlap aldı aqırındap,

Qazasın jetkizdi me Täñirim şındap.

«Qılışın urlap aldım, bos jatır» dep,

560 Aqırın habar berdi noğay ımdap.

Birew kelip şaqırdı ekewlerin,

Bekterbegi aqırdı şapşañ keliñ.

Han dewşi edi Sarjan dep aqırğan soñ,

İşin iç yüzünü nerden bilsin,

vazgeçtiğini.

Misafirliğe ikisini de çağırmış,

Zavallı er nereden bilsin, gafil

avlanmış. / Beyleri içki, bira

doldurmuş, / Hürmetlerini önceki gibi

abartmış.

İkisine aracı olarak hürmet

gösteriyor, / Bir bilse verirdi canını

zorlayıp. / Kapıdan aşağı yukarı

seksen kılıç, Bahadırı kırkar kırkar

bıraktı toplayıp.

Yatırıp Nogay da çıkmış,

Vakit tam da yatsı vakti imiş.

Kılıcı çalıp almış Nogay,

Altına kalçasının saklamış.

Kılıcı çalıp aldı usulca,

Eceline mi susadı Tanrım sahi!

“Kılıcını çalıp aldım, boş yatıyor”

diye, / Usulca haber verdi Nogay

işaret edip.

Biri gelip çağırdı ikisini,

Beylerbeyi bağırdı, çabuk gelin.

Han demişti Sarjan diye bağırdıktan

Sıypadı qanjarınıñ qoyğan jerin.

Qarasa, qanjari joq qoyğan jerde,

Jür-jür dep aqıradı bir särgerde.

Sarjan ayttı: «Teginde musılmansın,

Sabır ayla suw menen quman ber de,

Sabır qıl, namaz eteyin eki rakat».

570 — Qudayğa jalıñannıñ nesi

qımbat,

Burıñı oqığanıñ jetpey me dep,

Suw bermey teris söylep qoydı kekep.

Oyandı Esengeldi türegel, dep,

— Qudaya, Täñirim Alla, iman ber, dep.

Ekewi ättegen-ay qılısadı,

Qapıda aldırıldıq qoy jawdı el dep.

Birewi qoştasıptı birimenen,

Köñiliñ ketti qapa kirimenen.

Esikke bismillâ dep qadam bastı,

580 Täyam qıp namaz oqıp tilimenen.

Jendetter dayar turğan qılış şawıp,

sonra, / Yokladı hançerini koyduğı yeri.

Baksa hançeri yok koyduğı yerde,

Yürü yürü diye bağırdı bir muhafıza.

Sarjan söyledi: “Herhâlde

Müslüman’sın, / Sabırlı ol, su dolu

ibrik ver de,

Sabret, namaz kılalım iki rekât”.

“Hüda’ya yalvarmanın nesi

kıymetli,

Önceki kıldığın yetmedi mi?” diye,

Su vermeden ters konuşup alay etti.

Uyandı Esengeldi ayağa kalk, diye,

“Ey Hüda, Tanrım Allah, iman ver!” dedi.

İkisi ah vah etti,

Ansızın getirttik ya düşmanı halk diye.

Biri vedalaşmış diğeriyle,

Gönlü daraldı kaygı kiriyle.

Kapıya bismillah deyip ayak bastı,

Teyemmüm yapıp namaz kıldı.

Hazırda bekleyen cellatlar kılıç vurup,

Jıǵıldı Esengeldi esi awıp.

Qırıq qılış bir jolata tiygennen soñ,

Bolıptı Sarjan şähid jännat qılıp.

Ölimniñ ilindim dep qarmaǵına,

Közi jetip ölimge barmaǵına.

Esin jıyıp şeginip qarǵıǵanda,

Qorǵanniñ barıp tüsti ar jaǵına.

Sırtında qırıq qılışpen sart tur eken,

590 Añdısqı esil erdi köp jür eken.

Öltirdi bir batırın sıñar qolmen,

Armansız bir bolmadı, esil şirkin.

Ustadı keñirdekten sıñar qoldap,

Köterip joǵarı aldı jerden zorlap.

Suwırıp keñirdegin qoyşa bawızdap,

Uradı qara jerge bulǵap-bulǵap.

Ol sart ta batır eken asqan sansız,

Naǵılsın bir qolımen qalǵan jalǵız.

Körgeñ soñ jaw siyaǵın iyman aytıp,

600 Bolǵan soñ qarap turdı äm qaruwsız. kelimeişehadet getirmiş, / Ondan

Jendetter dayar turǵan qılış şaptı,

Yıǵıldı Esengeldi devrilip.

Kırk kılıç bir anda deǵdikten sonra,

Olmuş Sarjan şehit, cennete gidip.

Ölümün takıldım tuzaǵına diye,

Anladı ölüme gideceǵını.

Ayılınca çekinip lanetlemeye,

Kalenin gidip düştü diğerk tarafına.

Sırtında kırk kılıç ile Sart kalkmış,

Takip edip zavallı eri çok yürümüş.

Öldürdü bir bahadırını tek elle,

Ukdesiz bir şey yok, vah zavallı.

Yakaladı gırtlaktan tek kolla,

Kaldırıp yukarı, aldı yerden zorlayıp.

Çekip gırtlǵını koyun gibi

boğazlayıp,

Vurdu kara topraǵa çarpıp çarpıp.

O Sart da bahadır imiş pek hesapsız,

Ne yapsın bir ordudan kalan yalnız.

Gördükten sonra düşman izini

sonra baktı hem de silahsız.

Hazırda bekleyen cellatlar kılıç

Şähid bop sol arada jännat taptı.
Suwırıp keñirdegin qoyşa bawızdap,
Jastıgın birde bolsa ala jattı.

Bul türmen şähid boldı esil erler,
Ökindi atın estip bilgen jerler.
Tüsirdi küni bitip ajaldı ölüm,
Ğalamğa atı şıqqan kemeñgerler.

Osınday bekterbegiñ erdi joydı,
610 Üysinniñ küñirengen köñili toydı.
Bärinde erkeginiñ qırıp tastap,
Urğasıñ kepidikke berip qoydı.

Janı şoşıp hanımdar zar jılaydı,
Tüsipti törelerge osınday küy.
Alıptı paqırlardı kepildikke
Aytuwlı üysindegı Sağındıq biy.

Nawrızbay jas bala eken toğız jasar,
Tübinde tekti jawdıñ qanın şaşar.
Zındañğa onı salmay qoya berdi,
620 Jas bala toğız jasar qayda qaşar.

Şeşesi Nawrızbaydıñ hanım edi,

vurdu, / Şehit olup ondan sonra
cennete kavuştu. / Koparıp boğazını
koyun gibi boğazlayıp, / Gençlik bir
kez gelse de elinden aldı.

Böylece şehit oldu zavallı erler,
Acıdı ismini işitip bilen yerler.
Düşürdü, günü bitip, ölüm eceli,
Älemde adı bilinen âlimleri.

Böylece beylerbeyinin eri yok etti,
Üysin'in feryat eden gönlü doydı.
Hepsinde erkeğini öldürüp bırakıp,
Kadını kefalet olarak verdi.

Dehşete düşüp hanımlar feryat eder,
Düşmüş törelere böylece ateş.
Almış fakirleri kefalet olarak,
Meşhur Üysin'deki Sağındık Bey.

Navrızbay çocuk imiş dokuz yaşında,
Soyunda asil, düşmanın kanını döker.
Zindana onu atmadan bıraktı,
Çocuk dokuz yaşında nereye kaçır.

Annesi Navrızbay'ın hanım idi,

Qasım onı toqaldıqqa alıp edi.

Qasınan qayda barsa tastamaytın,

Ol şaqta qatın ertpek salım edi.

Ol özi urğaşınıñ töre zatı,

Qasımınıñ eñ süyikti jamağatı.

Qasınan qayda barsa tastamağan,

Aqlı mol bolğan soñ parasatı.

Ol oylaydı «Balahanğa barayın dep,

630 Aldına arız ayta qarayın dep.

Äwelde Balahan dep awıp edik,

Awzınan bir jawabın alayın», dep.

Jaralğan urğaşıdan asırılıp,

Degdarı asıl tuwğan näsili ulıq.

Qolınan Nawrızbaydı jetelep ap,

Qoqañğa jürip ketti jasırınıp.

Ol şaqta qasında joq janküyeri,

Kezektiñ bolar ma eken bir tiyeri.

Qoqañğa Äziretten jayawkeldi,

640 Patşanıñ Qasımdayın naq süyeri.

Qoqannıñ kirip keldi şähärine,

Kasım onu ikinci eş almış idi.

Yanından ayırmazdı nereye gitse,

O çağda kadını beraberinde götürmek
talih idi.

O kendisi kadının asil kişisi,

Kasım'ın en sevdiği eş.

Yanından ayırmazdı nereye gitse

Aklı bol, olduktan sonra feraseti.

O düşündü: “Balahan’a gideyim.”

diye, / “Huzurunda istekte

bulunayım.” diye. / Önceden Balahan

diye yönelmiştik, / Ağzından

cevabını alayım.” diye.

Doğuran kadından kaçırılıp,

Soyu asil, doğduğu nesil asil.

Navrızbay'ı elinden tutup,

Hokand'a yürüdü saklanıp.

O zamanlar yanında yok yandaşı,

Sıranın olur mu imiş bir degeceği.

Hokand'a Aziret'ten yayan geldi,

Padişahın Kasım gibisinin pek

sevdiği.

Hokand'ın girdi merkezine,

Kimsiñ dep jan almaydı qaperine.
Surawsız esiginen kirip keldi,
Almas dep müsäpirdi qaharına.

Bir bala bir qatınmen keldi kirip,
Ädeppen hanğa layıq qol quwsırıp.
Patşa öz qasınan orın berdi,
Kelbetin hanğa layıq hanım körip.

At-jönin surağan joq äli kim dep,
650 Äweli tamaq işip demiñdi al dep.
— Hanımsıñ qaydan jürgen qayğılanıp,
Arızıñ qoldan keler mağan mindet.

— Taqsır-ay işpek-jemek keñşilikte,
Ne körmes adam pende tirşilikte.
Öziñdey nağız hannıñ hanımı edik,
Bul künde tüsip turmın kemşilikke.

Qanışer arğı tegim Abılaydan,
Üş jüzge patşa bolıp qolın jayğan.
Balası Abılaydıñ patşa Qasım,
660 Aytpasam siz bilersiz onı qaydan.

Nar jolın mähkamnıñ sol kisi aşqan,

Kimsin diye sormak gelmez kimsenin
aklına. /Soru sormadan kapıdan girdi,
Almaz diye dilenciği kahrına.

Bir çocuk bir kadınla geldi girip,
Edeple hana layık şekilde ellerini
kavuşturun. / Padişah kendi yanından
yer verdi, / Görünüşünü hana layık
hanım görüp.

Adını sanını soran yok henüz kim
diye, / Önce yemek yiyip tadını al
diye. / “Hanımsın, nereden gelirsin
dertlenip, / Arzın, elden gelirse bana
vazife”.

“Ey hükümdarım, yeme içme
özgürlükte,
Neler görmez aciz insan hayatta!
Sizin gibi esaslı bir hanın hanımı idik,
Bu gün düştüm yoksulluğa.

Kanışer Abılay’dan gelir soyum,
Üç cüze padişah olup elini uzatan.
Oğlu Abılay’ın padişah Kasım,
Söylemesem siz bilirsiniz onu
nasılsa.

Uzun yolun sağlamını bu kişi açmış,

Atañız Ğumar hanmen joldasdasqan.
Ekewi eki şette qazaq bolıp,
Käpirdiñ qorlıǵı üşin tize qosqan.

Atanız Gumar Han ile yoldaş olmuş.
İkisi iki uçta Kazak olup,
Kâfire baskı için birleşmiş.

Atañız Ğumar hanğa kömek edi,
Aqısın musılmannıñ jemep edi.
Käpirden zarar körgen musılmanğa
Ekewi eki jaqta sebep edi.

Atanız Gumar Han'a yardım etti,
Müslüman'ın hakkını yemezdi.
Kâfirden zarar gören Müslüman'a
İkisi iki taraftan yetişirdi.

Aytatın, taqsır, sizge arızım bar,
670 Atañdı atam talay demep edi.
Balası Abılaydıñ Qasım atı,
Onıñ da belgili edi sizge atı.

Söyleyeyim, hükümdarım, size arzım
var, / Atanı atam nice destekledi.
Oǵlu Abılay'ın, Kasım adı,
Onun da belli idi sizde adı.

Tizesi käpir iytkе batıp edi,
Köp edi musılmanğa sayasatı.
Aldıña arız ayta jayaw keldi,
Patşanıñ Qasımdayın jamaǵatı.

Dizi kâfir itine batmış,
Çok idi Müslüman'a siyaseti.
Önüne istekte bulunmaya yayan
geldi, / Padişahın Kasım gibisinin
hanımı.

Düniyeden taǵdır jetip ol da köşti,
Artılğan neşe hannan saltanatı.
Ornına ol ölgen soñ patşa boldı
680 Aǵası birge tuwǵan asıl zatı.

Takdir yetişip o da göçtü dünyadan
Abartılan nice hanın saltanatı gibi.
Yerine o öldükten sonra padişah oldu
Öz ağabeyi asil zat.

Qayın aǵam Ğubaydolla han bolǵan soñ,

Kayın ağabeyim Gubaydolla Han

Orısqa qılğan isi dañ bolğan soñ.
Äketti orıs ustap jalğız tünde,
Pendeden qalpı ötpey me jan bolğan soñ.

Balalarım Sarjan men Esengeldi,
Käpirmen el bolman dep endi jöndi.
Käpirden, tiri jürsem, kek alam dep,
Süyenip bir patşağa özim teñdi.

Sonan soñ sizge qaray köşip edik,
690 Käpirmen at kekilin kesip edik.
Bir ülken musulmanda patşa ğoy dep,
Süyeniş sol bolmasa desip edik.

Jolıqtı jolda kelip bekterbegi,
Bolar dep biz de oyladıq kömek şebi.
İylanıp tur degenge turıp qaldıq,
Joq qoy dep musulmannıñ bizde kegi.

Joldas qıp az ğana kün qurmet etti,
Qurısın qurmet sıyı tüpke jetti.
Äwelden kütingende büyter me edim,
700 Qayteyin, jazğan täñiri-ay, qapıda ötti.

olduktan sonra / Rus'a yaptığı iş
başını ağrıttıktan sonra. / Götürdü
Rus yakalayıp tek gecede, / Kuldan
yalan geçmez mi can olduktan sonra.
Oğullarım Sarjan ile Esengeldi,
Kâfirle birlik olmam diye şimdi
doğrusu. / Kâfirden, sağ kalırsam öç
alayım diye, / Dayanıp bir padişaha
kendi dengi.

Ondan sonra size doğru göçtük,
Kâfirle münasebeti kestik.
Bir büyük Müslüman ülkesinde
padişah ya, deyip, / Destek olur hiç
değilse dedik.

Rastladı yolda gelip beylerbeyi,
Olur diye biz de düşündük yardımı.
Güvenip bekle deyince bekledik,
Yok ya diye Müslüman'ın bize kini.

Yoldaş yapıp birkaç gün hürmet etti,
İllallah, izzet ikramı son buldu.
Önceden beklerken böyle yapar
mıydım? / Ne yapayım, yazan Tanrı
ey, ansızın oldu.

Joldas qıp ekewlerin qasına aldı,
Bir ösek jürse kerek tasımalıdı.
Ne teksermey, ne taqsır sizge aydamay,
Bir tünde ekewiniñ basın aldı.

Zındaŋa salıp qoydı qalğanımdı,
Osınday tıñda taqsır armanımdı.
Şaqırıp bekterbekti ädiletke al,
Aladı din musılman pärmanıñdı.

Atıñız jügirip tur qamşılamay,
710 Betiñe uwalayattan jan şıdamay.
Boldı hannıñ qanı suwdan arzan,
Jiberse hannıñ qunın, han suramay.

Balahan aşuwlandı qıldı ämir:
— Tez kelsin bekterbegi qılmay sabır,
Meni izdep kele jatqan musılmanğa
Qalayşa aqımaqtıñın qılğan zäbir.

Musılman kele jatqan meni izdep,
Turıptı tınığarğa sağan kez kep.
Jazıqsız han tuqımın harap ettiñ,

720 Janıñnan, aqımaq läğiyn, ümit üz, —
dep.

Yoldaş yapıp ikisini yanına aldı,
Bir dedikodu yayılmış olmalı ağızdan
ağıza. / Ne soruştırdı ne de
hükümdar size gönderdi,
Bir gecede ikisinin başını aldı.
Zindana attı kalanımızı,
Böyle dinle hükümdar ukdemi.
Çağırıp beylerbeyini adaletli ol,
Alır Müslüman dininin fermanını.

Atınız yürür kamçılamadan,
Yüzüne vilayetten can dayanmadan.
Oldu hanın kanı sudan ucuz,
Gönderse hanın değerini, han
sormadan.”

Balahan sinirlendi, emir verdi:
“Tez gelsin beylerbeyi beklemeden,
Beni aramaya gelmekte olan
Müslüman’a / Hangi ahmaklığı ile
etmiş zulüm.

Müslüman gelmiş beni arayıp,
Anlatmaya çalışmış sana zamanında
gelip. / Günahsız han soyunu harap
ettin, / Ahmak lanet, canında
ümidini kes” demiş.

Öziñe öz obalıñ öziñ art, dep,
Burqırıp Quday urğan aqımaq iyt, dep.
Qaharman bir jendetke ämir qıldı,
Aparıp hayuwandı darğa art, — dep.

Körgen soñ janı aşıldı jas ulandı,
Şaqırıp Nawrızbaydı qasına aldı.
Äkesi Balahannıñ Ğumarhannıñ
Bekterbegi balası eken asırandı.

Şeşesi şığa keldi tükpir üyden,
730 Malşınıp üsti-bası altın kiygen.
Tura almay дәti şıdap bekterbekke,
Süt berip, tuwmasa da, betten süygen.

— Ağañnıñ ağat qılğan qapılın ayt,
Urıspay, endi balam, aqırın ayt.
Bir qate pende emes pe ötken şıǵar,
Qoy, balam, anañ üşin söziñnen qayt!

— Ey, ana, ara tüspe jaramasqa,
Jazıqsız qas qılıptı qarındasqa.
Meniki emes, ükimi şariyǵattıñ,
740 İsine jazalınıñ aralaspa.

Kendi kendine vebalini boynuna
yükledin, diye, / Tozu dumana katıp
Hüda çarpsın ahmak it diye. / Öfkeyle
bir cellata emir verdi, / Götürüp
hayvanı darağacına as, diye.

Gördükten sonra acıdı, genç oǵlanı
Çağırıp Navrızbay'ı yanına aldı.
Balahan'ın babası Gumarhan'ın
Beylerbeyi oǵlu imiş evlatlığı.

Annesi çıkıp geldi uzak evden,
Islanıp üstü başı altın giymiş.
Duramadan sabırsızlıktan
beylerbeyine, / Süt verip doğurmasa
da yüzünden öpmüş.

“Ağabeyinin yaptıǵı gafleti söyle,
Vuruşmadan, şimdi oǵlum, usulca
söyle. / Bir hata kulun deǵıl mi,
ortaya çıkar, / Hadi, oǵlum, anan için
sözünden dön!”

“Ey ana, araya girme yaramaz,
Günahsız kardeşe düşmanlık etmişti.
Benim deǵıl, şeriatın hükmü,
İşine cezalının karışma.”

— Jükteme kisi qanın tökpe, balam,
Anaña jalğız kisi köp pe, balam.
Eger de tilimdi almay qahar qılsañ,
Sawarmın eki emşegim kökke, balam.

Ükimi şariyğattıñ ana kütüw,
Waqıtsız tağdırdı joq riyzıq bitüw.
Sonımen bekterbegi azat boldı,
Anasın mümkün bolmay renjitüw.

— Zındanda jatqandarın şapşañ şığar,
750 Kisi ber tozıp ketken malın jıynar.
Qaldırmay bir nârsesin tügeldetip,
Özine qayda barsa ıqtıyar ber.

Bosattı bekterbegin bări kelip,
Bosandı aq süyekter mehnat körip.
Üy jayı, bala-şağa, mal-jandarın,
Kepildikke Sağındıqqa tağı berip.

Bayağı qanjar urlap bergen noğay,
Onıñ da qılğan isi emes oñay.
Sert qılğan şen berem dep bekterbegi,
760 Jaqsılıq qılğızbaydı Patşa Quday.

“Yüklenme vebalini, kan dökme
oğlum, / Anana tek kişi çok mu
oğlum? / Eğer sözümü dinlemeden
öfke ile kalkarsan, / Sağarım iki
göğsümü göğge, oğlum.”
Şeriatın hükmü beklemek ana,
Vade dolmadığı takdirde yok rızkın
bitmesi. Böylece beylerbeyi azat oldu,
Anasının mümkün olmadan
üzülmesi.

“Zındanda yatanları derhal çıkar,
Adam ver, yok olup giden malını
toplasın. / Bırakmadan bir şeyini
yoklatıp, / Kendisi nereye isterse
gitmesine izin ver.”
Azletti beylerbeyini hepsini gelip,
Tahliye oldu asiller mihnet görüp.
Evi barkı, çoluğu çocuğu, malı
mülkü, / Kefalet olarak Sağındık’a da
vermiş.

Önceden hançer çalıp veren Nogay,
Onun da yaptığı iş değil kolay.
Yemin etmiş rütbe vereceğim diye
beylerbeyi / İyilik göstermedi

Noğayğa bek aytadı: «Quday atqan,
Sözimniñ bəri aldaw sağan aytqan.
Awlaq jür men de senen rahmet körmən,
Hanıña ne qıldıñ sen tuzın tatqan».

İsi aram qayda barsa, onı şağıp,
Yapırmay, meni quday urdı nağıp!
Qayta kirem üyrengeñ eski ornım dep,
Kenege jüredi eken jalbaq qağıp.

Zındannan şığıp jürdi elge taman,
770 Bosanıp aqsüyekter esen aman.
Sağındıq, Kenesarı, älgi noğay
— Üşewi kele jatır joq basqa adam.

Üşewi kele jatır qışlaq jaqqa,
Toqtadı kele jatıp bir bulaqqa.
Waqıtı namazdıger mezgil eken,
Taharat aldı namazın oqımaqqa.

Toqtadı sol bulaqqa kele jatıp,
Namazdıñ kete me dep mezgili ötip.
Sağındıq namazğa bas qoyğan şaqta,
780 Noğaydı aldandırdı küybeñdetip.

Padişah Hüda.

Nogay’a sert söyledi: “Hüda
cezalandırdı, / Sözümün hepsi
yalandı sana söylediğim. / Uzaklaş,
ben de senden hayır görmem, /
Hanına ne yaptın sen tuzunu tattığın.”

Haram iş, nereye gitse onu bulur,
Eyvah, beni Hüda çarptı lanetleyip!
Tekrar gideyim alışıgım eski yerim
diye, / Kene’ye gidiyormuş
dalkavukluk etmeye.

Zindandan çıkıp yürüdü yurda doğru,
Tahliye oldu asiller sağ salım.
“Sağındık, Kenesarı, deminki Nogay
Üçü geliyor, yok başka kimse.”

Üçü geliyor kışlak tarafına,
Durdu gelirken bir bulakta.
Vakit, ikinci vakti imiş,
Abdest aldı namazını kılmaya.

Durdu o bulağa gelip,
Namazın vakti geçmesin diye.
Sağındık namaza başladığı sırada,
Nogay’ı oyaladı gündelik işlerle.

Bir nãrse «Alla-Alla» dedi dağı,
Artınan ketkendey bop qor-qor etip.

Namazın oqıy saldı sasqalaqtap,
«Artımda ne boldı» dep turdı alaqtap.
Noğaydı jayratıp sap otır eken,
Kökjal ma qorqatuğın sasqalaqtap.

Aluwğa waqıt ketti araşalap,
Sağındıq qarap turdı tamaşalap.
Ağı aq bop, qızılı qızıl bolıp,
790 Tur eken qanjarınıñ uşın jalap.

— Az kördiñ bostandıqtıñ tabılğanın,
Täwbeñdi şıqpay jatıp jañılğanıñ.
Bar edi ne jazıǵı beyşaranıñ,
Şırağım bul qılğanıñ ne qılğanıñ?!

— Bul özi jazıǵı bar adam edi,
Käpirdiñ qılğan isi jaman edi.
Jetisi de, qırqı da ötti eki aǵamnıñ,
Däl qırqı qurı ötkendey aǵam ba edi.

Dalada noğay qaldı ol kün keşke,
800 Üy-jay dayın eken bular kelse.

Biri “Allah Allah” dedi de,
Ardından gider gibi olup hop hop etti.

Namazı kılmayı bıraktı şaşırıp,
“Arkamda ne oldu” diye şaşkınlıkla
bakındı. / Nogay’ı devirip yanına
oturmuş, / Bozkurt mu korkuttuğu
şaşırtıp.

Aldığı vakit gitti ayırıp,
Sağındık bakıp durdu hayretlenip.
Akı ak, kızılı kızıl olup,
Hançerinin ucunu yalıyormuş.

“Az gördün özgürlüğün
bulunduğunu, / Tövbesini
çıkarmadan yatıp yanılanın.
Var idi ne günahı biçarenin,
Yavrum bu senin yaptığın ne!
“Bu günahkâr bir adam idi,
Kâfirin yaptığı iş kötü idi.
Yedisi de kırk da geçti iki aǵamın,
Kırk kupkuru mu geçecekti aǵamın.

Dışarıda Nogay kaldı o akşam,
Ev bark hazırmış bunlar gelse.

Jabırqap bir birine qamıqpaydı,
Solardı äne bolar kökjal dese.

Kene ağaň endi qılar isin biler,
Qaynaydı mezgili joq işte jiger.
Tayınan taňdap mingen Qubaqanın
Jaratıp qoyğan eken üydegiler.

Jaratıp, minip aldı Qubaqanın,
Bir şılım temekidey körmey janın.
Qalayşa surawınıň babın tappay,
810 Sarjannıň Esengeldi sarttan mänin.

Arqağa köşpek boldı üyin tastap,
Jetkizse oň sabazdı Quday bastap.
Qolında bar malına tüye alıptı,
Atanğa öňkey sabaz ayırbastap.

Tañerteň Qubaqanın minedi de,
Awılınıň amandığın bileli de.
Ketedı keşke deyin tüye bağıp,
Bir soyl bileğine iledi de.

Qup kördi bir saparğa unağanğa,
820 Bastarın jiynalıp qurağanğa.

Hüzünlenip birbirleriyle
dertleşmezlerdi, / Onlara işte olur
bozkurt dese.

Kene ağaň şimdi işini bilir,
Kaynıyor, mevsimi yok içteki azmin.
Taylarından seçip bindiği Kubakan'ı
Atı hazırlamış evdekiler.

Hazırlayıp, bindi Kubakan'a,
Bir içimlik sigara gibi görmeden
canını. / Nasılsa sorusunun cevabını
bulmadan, / Sarjan'ın Esengeldi
Sart'tan önemi.

Arka'ya göçecek oldu evini bırakıp,
Bu iyi niyeti Hüda nasip ederse.
Elindeki bütün malla deve almış,
Bir sürü başı için bütün varlığını
takas etmiş.

Sabah Kubakan'a biner de,
Köyünün esenliğini bilir de.
Akşama kadar deve bakıyor,
Bir topuz takıyor bileğine de.

Makul gördü bir sefere kabul etmeyi,
Başlarını toplayıp birleştirmeyi.

Kirekeş qılamın dep aytadı eken,
Tüyenı qaytesıñ dep surağanğa.

Yük taşıyorum diye söylüyormuş,
Deveyi ne yapıyorsun diye soranlara.

Apası Kene ağañnıñ Bopay hanım,
Bayı ölip jas küinde qalğan onıñ.
Qazısı sol qıstaqtıñ qol salıptı,
Munısı Kene ağaña bolğan mälim.

Kene ağanın ablası Bolay Hanım,
Kocası ölünce genç yaşında dul
kalmış. / O kışlağın kadısı el uzatmış,
Bu durum Kene ağana olmuş malum.

Munısı Kene ağaña boldı bir dert,
İşinen bir qılmaqqa qıladı sert.
Qayğısı munımenen ekew boldı,
830 «Balaqtağı biyt basqa şıqqanı» dep.

Bu durum Kene ağana oldu bir dert,
İçinden bir şey yapacağına içti ant.
Kaygısı bununla iki oldu,
“Biti kanlanmış” diye.

Er ölse astındağı atı oylaydı,
Alistan atın bilgen jat oylaydı.
«Jıǵılsa qulan tayıp qur qudıqqa,
Qurbaqa qulağında sol oynaydı».

Er ölse altındaki atı düşünür,
Uzaktan atını bilen yad düşünür.
“Kayıp düşse yabanî at kör kuyuya,
Kurbağa kulağında böyle oynar.”

Azuwın jüredi eken burın basıp,
Asıǵıp bir qılğanğa jantalasıp.
Qazını qamşımenen tartıp ketti,
Qumalaq oynap otırıp janjaldasıp.

Önce dişini sıkmış,
Alelacele yapıvermeye çırpınmış.
Kadıyı kamçı ile çekmiş,
Gübre sıçratıp dalaşmış.

Kek boldı sol qazınıñ köñilinde,
840 Bul qılğanı oñdırar ma sekilinde.

Kin oldu o kadının gönlünde,
Bu yapılanı sindirir mi içinde?

Jiberdi aşuwlalıp bekke kisi,
Qılığın azar jürıp qapelimde.

Gönderdi öfkelenip beye adam,
Yaptığına sinirlendi bir anda.

Munısın Kene ağanıñ işi bildi,
Dalada öristegi malın jiydi.
Şığayın ne de bolsa oñaşağa,
Tal tüste üyin jıgıp köşpek boldı.

Bunu Kene ağa içinden bildi,
Bozkırda yetiştirdiği malını yığdı.
Çıkayım ne olursa olsun tek başıma,
Öğle vaktinde evini toplayıp
göçecekti.

Maldarın daladağı aydatıp ap,
Üy jıgıp, qomın qomdap, jükterin sap.
Köş jöneltip jiberip Kenesarı:
850 — İzdeseñ meni Şuwdıñ boyınan
tap.

Bozkırda mallarını sürüp alıp,
Evi topladıktan sonra devenin
havudunu yerleştirip yüklerini
koymuş. / Göçü gönderip Kenesarı:
“Beni ararsan Şuv boyunda bulursun.

Bekterbegi qatın bolsa, kelmey qalsın,
Kelse, tiri qaytpaydı, kelip ne alsın.
Aldıñğı aldap urğan erlik emes,
Qılamın qapısız bop dayındalsın.

Beylerbeyi kadın ise gelmeden
kalsın, / Gelirse sağ dönemez, gelip
ne yapsın. / Önündekini aldatıp
vurmak erlik değil,
Yaparım ansızın hazırlansın.”

Sol köşkennen tüyeniñ qomın almay,
Bir jerge sabır qılıp toqtay almay.
Astında — Qubaqanı, qolda — nayza,
Aldında otıradı özi salmay.

O göçenden devenin havudunu
almadan, / Bir yerde sabredip
duramamış. / Altında Kubakanı,
elinde mızrak / Önünde oturuyordu
kendisini bırakmadan.

Üderip küni-tüni Şuwğa keldi,

860 Qap degen wağdasınan keyin geldi, / Vah diye vadesinden sonraya qalmay.

Şuwğa awılın qondırıp atqa mindi,

Qolda nayza, beline qanjar ildi.

Jügirtip tañ atqanşa qayta saldı,

Şıǵardı Taykeşüwde kelip kündi.

Rüstem Kenemenen nemere edi,

Qayratı onıñdağı kemel edi.

Üysinniñ bir şetinde jüredi eken,

Qolınan bir kisinniñ ne keledi.

Burınnan jüredi eken habarlasıp,

870 Bildirmey eş adamğa sırn şaşıp.

Pälen künde boyınan Taykeşüwdiñ

Jolıqpaq boladı eken wağdalasıp.

Qaraydı Kenesarı jawğa boylap,

Jaw joq bolsa, alayın deydi suwlap.

Rüstem de joldasımen kelgen eken,

Söylesip abır-dübir o da sawlap.

Rüstem körisedi ayǵay salıp,

Toqtattı özin-özi qayrattanıp.

— Jılasamız nesine tiri bolıp,

Gece gündüz durmadan göçüp Şuv’a

kalmadan.

Şuv’a köyünü kondurup ata bindi,

Elinde mızrak, beline hançer taktı.

Yürütüp tan atana kadar tekrar

bıraktı. / Çıkardı Taykeşüv’de gelip

günü. / Rüstem, Kene ile kuzen idi,

Gayreti onun da kâmil idi.

Üysin’in bir köşesinde yaşıyormuş.

Elinden bir kişinin ne gelir!

Önceden yürümüş haberleşip,

Bildirmeden hiç kimseye sırrını açıp.

Filan günde boyunda Taykeşüv’ün

Buluşacakmış sözleşip.

Bakıyor Kenesarı düşmana doğru,

Düşman yoksa alayım diyor sulayıp.

Rüstem de yoldaşı ile gelmiş,

Konuşup heyecanla o da akın edip.

Rüstem görüştü haykırarak,

Durdurdu kendi kendini gayretlenip.

“Ağlıyoruz nesine sağ kalıp,

880 Sarjannıñ sarttan qanın almay turıp. Sart'tan Sarjan'ın kanını almadan
yaşıyoruz.

Eki erdiñ sarttan qanın alğanıñşa,
Jüre ber bir Qudaydıñ salğanıñşa.
Oylasañ eki ağaandı ornıñnan tur,
Jalğızdıñ qırısalıq qalğanıñşa.

İki erin Sart'tan kanını alıncaya
kadar, / Yürüyüver bir Hüda'nın izin
verdiği kadar. / Düşün iki ağabeyini
yerinden kalk, / Yalnızlığı tersine
çevirene kadar.

Solay dep jürip ketti sırt aynalıp,
Ekewi iz şaladı sırt aynalıp.

Öyle, diye yürüyüp gitti sırt çevirip,
İkisi iz bıraktı sırt çevirip.

Rüstemniñ joldası men Kenesarı,
Azıraq turıp qaldı sözge aynalıp.

Rüstem'in yoldaşı ile Kenesarı,
Azıcık durdu söze dönüp.

Köp turmalıq dedi de, ketti jürip,
890 Kele jatır az ğana sözge kelip.

Çok durmayalım dedi de yürüdü,
Geliyor az biraz konuşmaya.

Astında bir töbeniñ bas bağadı,
Awlına jaqın kelip buğıp turıp.

Altında bir tepenin baş (hayvan)
bakıyor, / Köyüne yakın gelip
gizlenip.

Qaraydı awılına kelip juwıq,
Dem alıp attarı da qaldı suwıp.

Baktı köyün yakınına gelip,
Dinlenip atları da soğıdu.

Awılı apır-topır körinedi,
Artınan kelgen eken sart ta quwıp.

Köyü hengâme içinde görünüyor,
Ardından gelmiş Sart da kovup.

Bası — qazı, däl seksen jalañ sartpen,
Üysin bası — Sağındıq onan asqan.

Başında kadı, tam seksen çıplak Sart
ile, / Üysin'in başında Sağındık,
Eki aq üy bölek tigip äsemdenip,
ondan fazlaymış. / İki ayrı ak çadır

900 Oyunda eş narse joq qorqor tartqan. dikip süslenip, / Fikrinde hiçbir şey
yok pipo içmiş.

Qaşqarğa şay qaynatıp, palaw basıp, Kaşkar'a çay kaynatıp pilav yapmış,
Bir-birin äke-üke dep üwe-üwelesip. Birbirini baba-kardeş diye ağırlayıp.
Et asıp, qanşa qazan biye soyıp, Et pişirmiş kazanlar dolusu kısırak
Oyın qıp jatır eken köñili tasıp. kesip, / Oyun oynarmış gönlü taşıp.

Rüstemniñ bir joldası zatı üysin, Rüstem'in bir yoldaşı Üysin'den,
Sarjannıñ ajaldısı kebin kiysin. Sarjan fanisi kefen giysin.
Şabalıq «Abılaylap» dep aytadı, Dörtñala koşup “Abılay!” dedi,
Añğaldaw batır eken, küyse tiysin. Ahmak bahadırmış, yansa değsin.

Bir joldası estiregi kâri kisi, Bir yoldaşı daha bilgisi yaşlı adam,
910 Kene aytadı bar deme munıñ nesi. Kene söyledi var deme bunun nesi.
Alalıq qorlamalıq aylamenen, Alalım, aşağılamayalım çaresini
Munıñ da biz şığaramız añğimesi. bulup, / Bunun da biz çıkarırız
hikâyesini.

Sart şirkin otıra ma awzın tıyıp, Sart murdar oturur mu ağzını kapatıp
Kiyimine kelgen şığar azar sıyıp. Giyimine zorla sığıp gelmiş.
Tartısıp osı küni qorqorların Çekip o gün pipolarını
Ükem dep bir-birlerine janın qıyıp. Kardeşim diye birbirlerine canlarını
Qaruwın eptep barıp alar ma edi, feda etmişler. / Silahını usulca gidip
Tısqarı qoyğan şığar bölek jıyıp. alır mıydı? / Dışarı koyduğunu çıkarır
ayrı ayrı toplayıp.

Tıñdaydı mına sözdi Kene batır: Dinler bu sözü Kene bahadır:

920 — Batırım, mınawıñ da tapqan aqıl. “Bahadırım, bunun da bulduğı fikir.

Ertip ap üş kisini Kene kelse,
Qaruwı aytqanınday tısta jatır.

Götür üç kişiyi Kene gelirse,
Silahı söylediğın gibi dışarı bırak.

Qaruwdı tısta jatqan aldı jıyıp,
Sart, şirkin, nağıladı jandı qıyıp.
Köp qaruwdan bir qaruw qalmağan soñ,
Turadı Quday urıp qur ürpiyip.

Dışarıdaki silahı aldı toplayıp
Sart murdar ne yapsın cana kıyıp.
Çok silahtan bir silah bile
kalmadıktan sonra,

Sart iytitiñ birewi üyde, biri tısta,
Kene kep ortasına attan tüsti.
Kene aytağı: «Kiyimdi şeşineyin,
930 Äweli jaqsı biydiñ özin usta».

Hüda cezalandırınca kalakalmış.
Sart itinin biri evde biri dışarıda
Kene gelip ortasına attan indi.
Kene söyledi: “Giyimi çıkarayım,
Önce iyi beyin kendisini yakala.”

Äweli jaqsı biydi aldı tutıp,
Mırzanı qoya almadı äsemsitip.
Qanjarmen küresinen bir-aq tartıp,
Jiberdi suyıq qanın jutıp-jutıp.

Önce iyi beyi aldı tutup,
Beyi bırakamadı sersemletip.
Hançer ile vuruşmada birkaç kez
çekip, / Gönderdi cıvık kanını yuta
yuta.

Qan boldı şaşırağan samay şaşı,
Qıp-qızıl qan köringen awzı-bası.
Oñ qol jağın belengen jap-jalañaş,
Qasqırday qoyğa tiygen köz qarası.

Kan oldu şakaklarına dökülen saçları,
Kıpkızıl kana bulandı ağzı yüzü.
Sağ elinde görünen çırılçıplak
Koyuna değın kurt gibi bakış.

Ölgen sart körinedi qırğan koyday,

Ölen Sart göründü kırılmış koyun

940 Mal qırğan at şaptırıp baydın isi.

Şapqan at ayağına böget boldı,

Domalap tomarday sarttın başı.

Bir-birlep sart şetinen jıǵıladı,

Qanjarı kez kelgenge suǵıladı.

Bilmeydi qarsılıqtı eşbir adam,

Sart jaǵı ortasına tıǵıladı.

Tıstı tawsıp keledi üydi aralap,

Salsa, tiri qalmaydı qur zararlap.

Äñşeyin ün-tün joq, qıra berdi,

950 Bolar ma munday adam bet öldürüverdi, / Olur mu bunun gibi qaramaq.

Sonımen bolıp qaldı kün taǵı keş,

Janı şoşıp adamda qalmadı es.

Qasına batır Rüstem jetip keldi,

Aqıret tuqımı bir sır minezdes.

— Şer, endi toqtasañşı sabır ayla,

Aşuwdın mezgili joq nesi payda.

Bärin de öz bawırınıñ qırıp tastap,

Bolasın barǵanmenen jalǵız qayda?!

gibi, / Mal kırıp at koşturmak

zenginin işi. / Koşan atın ayağına bağ

oldu, / Yuvarlandı kütük gibi Sart'ın

başı.

Birer birer Sart ucundan yıkıldı,

Hançeri zamanı geldiğinde sapladı.

Bilmiyor mukavemeti hiçkimse,

Sart tarafı ortasına sığmıyor.

Dışarıyı bitiriyor evi gezip

Bıraksa diri kalmaz boşuna feryat

edip. / Öylesine ses seda yok,

adamın yüzüne bakmak.

Böylece oldu gün de gece

Canından bezip adamda kalmadı akıl.

Yanına bahadır Rüstem geldi,

Ölmüş atalarıyla mizacı aynı.

“Aslan, şimdi dursana, sabır çaresi,

Öfkenin zamanı değil, nesi fayda!

Hepsi de kendi kardeşini öldürüp

bitirdi, / Nereye gidersen yalnız

olacaksın.”

Keneni toqtattı qasına kep,
960 Öziñniñ ne qılasıñ etiñdi jep.
Ühlep otıra ketti batır Kene,
Duşpandı muqatqan soñ köñili tınıp.

Oyanıp keler tusta Kene turdı,
Turğan soñ basın qurap keñes qurdı.
«Bir iske jas ta bolsañ jararsıñ» dep,
Mingizdi Nawrızbayğa besti surdı.

Aqlın basqaradı köp keñesip,
Jöneldi sırın aytpay tünde köşip.
Kelipti kün-tün qatıp osı arqağa,
970 Ğubaydıñ endi kegin alam desip.

Munan da tiri jürmey ölemin dep,
Nawanğa Kene aytadı: «Atqa min, dep.
Men sarttan eki aǵamnıñ kegin aldım,
Ğubay han orıstaǵı saǵan mindet.

Äkeñ Qasım aǵası Ğubaydolla,
Ğubaydı bilmey jürme älde kim dep».
Zerdeli er mına sözge zerdelenedi,
Ölimge birjolata baylap belidi.
Jöneldi üş-aq kisi qasına ertip,

Kene'yi durdurdu yanına gelip,
Kendisinin ne yapsın etini yiyip.
Oh deyip oturdu bahadır Kene,
Düşmanla alay ettikten sonra gönlü
rahat.

Uyanıp kalktı ögle vakti Kene,
Kalktıktan sonra kendisine gelip
sohbet etti. / “Genç de olsan bir işe
yararsın” diye, / Bindirdi Navrızbay’ı
beş yaşındaki boz ata.

Fikir edindi çok danışıp,
Yöneldi sırrını açmadan geceleyin
göçüp. / Gelmişti gündüzü geceye
katıp o Arka’ya, / Gubay’ın şimdi
öcünü alayım deyip.

Bundan da sağ kurtulmadan öleceğim
diye, / Navan’a Kene söyledi: “Ata
bin” diye. / Ben Sart’tan iki aǵamın
öcünü aldım, / Rus’taki Gubay Han
sana vazife.

Baban Kasım, aǵası Gubaydolla,
Gubay’ı bilmemezlik etme yoksa kim
diye.” / Şuurlu er bu sözü iyice anladı,
Ölüme kendisini tamamen hazırladı.
Yöneldi sadece üç kişiyi yanına alıp,

980 Ne jan bar ayanarlıq munan endi. Ne can var vermeyecek bundan gayrı.

Qarañdar Abılaydın balasına,
Şıdamay Ğubaydolla ağasına
Arağa eki-aq qonıp jetip keldi,
Ortaw men Aqtawınıñ qalasına.

Bakın Abılay'ın oğluna,
Dayanamıyor Gubaydolla ağasına
Arada sadece iki gün geceleyip
yetişti, / Ortav ile Aktav'ının şehrine.

Qaraydı şahar jaqqa iyek artıp,
Mastanıp jaña piri boyı balqıp.
Şaharı kişkene emes ülken eken,
Meylinşe oyun oynap jatqan şalqıp.

Baktı şehir tarafına çenesine dayanıp,
Gururlanıp bütün vücudu gevşedi.
Şehri küçük değil, büyükmüş,
Epey oyun oynayıp böbürlenmiş.

Şabarğa jas ta bolsa ırım şegip,
990 Besti sur pısqıradı jerdi tarpıp.

At koşturmak için genç de olsa nefes
alıp, / Beş yaşındaki boz at tısladı

Qanışer Abılaydan bermen qaray,
Sıyınıp ärwaqtan bärin terip.

toprağı eşeleyip. / Kanışer
Abılay'dan bu yana bakıp,
Sığınmış ruhların hepsini toplayıp.

Tüymelep sawıttarın, şalbarlanıp,
Alıstı quyısqanın bir qısqartıp.
Qaytadan er toqımın oqpandatıp,
Tüzetip eki ayılın qayta tartıp.

İlikleyip zırhlarını kuşanıp
Vuruştı kuskununu biraz kısaltıp.
Tekrardan er teğeltiyi çukurlaştırıp,
Düzeltti iki kolanı tekrar çekip.

Qılışın suwırıp aldı qınabınan,
Adamnıñ dawsı ötip qulağınan.
Şaharğa «Abılaylap» kirip ketti,

Kılıcı sıyırdı kınından,
Adamın sesi geldi kulağına.
Şehre “Abılay!” diye girdi,

1000 Kem bolmay tilep uşqan qırağıdan. Eksik olmamayı dilemiş, uçan
atmacadan.

Köp qoyğa bir kök böri jürgen tiyip, Koyun sürüsüne bir bozkurt ilişmiş,
Basına qalqan ustap, sawıt kiyip. Başına kalkan tutup silah kuşanmış.
Bärin de tıstağının qırğannan soñ, Hepsinin de zırhını kırdıktan sonra
Köşege jan şıqpadı awzı küyip. Sokağa can çıkamadı ağzı yanıp.

Qaytpaydı batır Nawan bir betinen, Çevirmez bahadır Navan yüzünü,
Sert qılğan qutılam dep mindetinen. Ant içmiş kurtulayım diye
Köşege eşbir adam şıqpağan soñ, vazifesinden. / Sokağa hiçkimse
Şahardıñ ört qoyadı bir şetinen. çıkmayınca, / Şehri bir ucundan ateşe
verdi.

Qutıldı jalğız ayaq qaşqan qaşıp, Kurtuldu yalın ayak kaçan kaçıp,
1010 Jurttağı kempir-şalın qaldı basıp. Yurttaki yaşlı kadın-erkek kaldı
Tiridey bir törtewin alıp ketti, ezilip. / Diri olarak dördünü alıp gitti,
Özgesin qırıp-joyıp jerge basıp. Başkasını kırıp yok etmiş yere basıp.

Tört orıs aydap keldi ağasına, Dört Rus’u sürüp geldi ağasına,
Bardım dep Ortawının qalasına. Vardım diye Ortav’ının şehrine.
Tügesip bir şahardı qoyday qırdım, Tüketip bir şehri koyun gibi kırdım,
Jalğız-aq Ğubay hannıñ jalasına. Yapayalnız Gubay Han’ın iftirasına.

Kene aytadı: «Batır añğal, baluwan öktem, Kene söyledi: “Bahadır hilesiz,
Azbın dep jaw qorıqpas qalın köpten. pehlivan güçlü, / Azım, diye korkmaz
Ketpeseñ añğaldıqpen jaw qolında, kalabalıktan./ Gitmezsen

1020 Ul tuwmas senen artıq bizdiñ dikkatsizlikle düşman eline / Oğlan
tekten. doğmaz senden artık bizim gibi.

Jarıqtıq köpke birdey Buqar şärip,
Buqardıñ şäriptigi jurtqa narıq.
Törtewin Buqaranıñ hanına tart,
Bularğa zarar qılmay aydap barıp.

Rahmetlilere uygun Buhara-ı şerif,
Buhara'nın şerifliğı herkesçe malum.
Dördünü Buhara hanına götür,
Bunlara zarar vermeden sürüp git.

Törtewin Buqaranıñ hanına apar,
Aldıñğı öneriñ ğoy bul baw aşar.
Bularğa zarar qılmay aydap barıp,
Bar dağı patşanıñ batasın al».

Dördünü Buhara hanına götür,
Öncelikli hünerin ya bu bağ açılır.
Bunlara zarar vermeden sürüp git,
Git de padişahın duasını al.”

Tört orıstı Buqarağa aydap jürdi,
1030 Köredi jolda mehnat är bir türli.
Kün jürip, qanşa zaman damıldamay,
Bir küni Buqarağa kelip kirdi.

Dört Rus'u Buhara'ya sürdü,
Gördü yolda mihnet her türlü.
Gündüz yürüyüp nice zaman
dinlenmeden / Bir gün Buhara'ya
gelip girdi.

Äkelip patşağa berdi sıyın,
Estigen Buqar halqı boldı jıyın.
Kemeñger patşanıñ balası dep,
Nawañğa dayın qıldı hannıñ üyin.

Getirip padişaha armağanını verdi,
İşiten Buhara halkı toplandı.
Bilgin padişahın oğlu diye,
Navan'a hazırladı hanın evini.

Han ayttı: «Rahmet jawsın, janım, sağan,
Tartuw ğıp keltiripsiñ munı mağan.

Han söyledi: “Rahmet yağsın canım
sana, / Diyet olarak getirmişsin bunu

Alıp ket qalağanıñ qol astımnan, bana. / Alıp git istediğini elimin
1040 Tiliñdi qayırmaymın, kelse altından, / Lafını etmem, yeterse
şamam». gücüm.”

—Taqsır, men mal almaymın, payda “Hanım, ben mal almam, menfaat
almaymın, istemem,

Neğılam dünyeye köz salmaymın. Ne yapayım dünyaya göz dikmem.

Nawrızbay küşin satıp, mal aldı dep, Navrızbay gücünü satıp mal aldı diye,

Bul jurttıñ öseğine qala almaymın. Bu yurdun dedikodu yapmasını
istemem.”

At tañdap alğızadı qol astınan,

At seçip aldırıldı el altından,

Bolmadı eşbir adam qoraşsınğan.

Böylesi herkesin içine sindi.

Nawannıñ qızıl awız sol atı eken

Navan’ın kızıl ağız o atı imiş

Urısta tastamaytın onı astınan.

Vuruşta bırakmadığı altından.

At mindi kızıl awız tekejäwmit,

At bindi kızıl ağız Tekecevmi⁵⁴,

1050 Saldırğan jibek şider kumis bawlıq.

Şangırdamış ipek köstek gümüş

Aparğan sol törtewdiñ tuqımınan

çanta. / Götürmüş o dördünün

Bar deydi Buqarda da awıq-awıq.

soyundan / Git dedi Buhara’ya ara

sıra.

Minekiy, batırlardıñ qılğan isi,

İşte böyle bahadırların işi,

Bolmadı aytuwğa da endigisi.

Olmadı söylemek şimdikini.

Jamiyğat, qol köterip bir duğa qıl,

Cemaat, el açıp bir dua et!

1056 Kökbaydıñ aytuwınşa ayağı osı.

Kökbay’ın söylediğine göre sonu
böyle.

⁵⁴ Tekecevmi: Bir tür Türkmen atı.

5.1.4. Abılay Tuwralı Jır “Abılay Hakkında Destan” (A4)

ABILAY TUWRALI JIR

Men bir jırdı jırlayın,
Jırlasam ne dep jırlayın!
Ertede ötken Abılay
Han iyemdi jırlayın.
Onımenen qoymayın,
Onıñ atısқан jawın jırlayın,
Qosқан malın jırlayın.

Mingende atı ker edi,
Esengül men er Sädir
10 Qırğızda dañqı bir sıqqan er edi.
Anaw bir Sädir attandı,
Attandı da baptandı.
Qazaq bir oyğa tüskende
Tınış uyıqtap jatpadı,
Attana kele sarttı aldı.
Qara da Quwıs, Şuñqırdan
Semiz nayman şabıldı,
Sonıñ işinde
Qoñıratıñ jaman şabıldı.
20 Aqsu menen Köksuwa
Sayqalterek tübinde,
Muzdıbulaq başında

ABILAY HAKKINDA DESTAN

Ben bir destan söyleyeyim,
Söylesem ne diye söyleyeyim!
Eskiden yaşamış Abılay
Han efendimi anlatayım.
Onunla kalmayıp
Savaştığı düşmanı anlatayım,
Kattığı malını anlatayım.

Bindiği atı kestane dorusu idi,
Esengul ve Er Sadir
Kırız’da namlı erler idi.
O Sadir atlanıverdi,
Atlandı da gayretlendi.
Kazakları düşünüverdiğinde
Huzurla uyuyamadı,
Atlanıp gelip Sart’ı aldı.
Kara da Kuvıs, Şunkır’dan,
Kalabalık Nayman yağmalandı,
Onun içinde
Konırat da fena yağmalandı.
Aksu ile Köksu’da
Saykalterek dibinde,
Muzdıbulak başında

Suw qaqqan qozı men laq tabıldı.
On bes jasar jas bala
Jawğaş bir sonda jılaydı:
—Sen Sädirge qılmasam,
Kötiñnen sürgi salmasam,
Arqadağı Abılay hanıma barımasam,
Söytip bir kegiimdi almasam!

Suda çırpınan kuzu ile oğlak bulundu.
On beş yaşında çocuk
Javğaş orada ağlıyor:
“Sen Sadır’e gününü göstermezsem,
Kıçına mühür basmazsam,
Arka’daki Abılay Han’ıma gitmezsem,
Böylece öcümü almazsam!

30 Tağı bir mezigil bolğanda
Jawğaş bir atqa mingen kün,
Beline sadaq salğan kün,
Qara qandı qolına
Ortağa ala qonğan kün.
Tüs uyqığa barganda,
İñir közdi alğanda,
Şalbar sâlde bolğanda
Tiyip bir jılqı alğan kün.

Ve bir zaman geldiğinde
Javğaş’ın ata bindiği gün,
Beline sadak koyduğu gün,
Kara kanı eline
Ortaya alıp koyduğu gün.
Öğlen uykuya daldığında,
Akşam gözü kapandığında,
Pantolon sarık olduğunda
Ulaşıp bir yolkı aldığı gün.

40 Bes kisini qosşı alıp,
Arqadağı Abılay hanğa kelgen kün,
Aldıyar dep bas urğan kün,
Han Abılay surağan kün:
Joldar bolsın, Jawğaşjan!
Han Abılay, taqsır han,
Tañiri berse mol bolsın!

Dört kişiyi önder alıp,
Beş kişiyi toplayıcı alıp,
Arka’daki Abılay Han’a geldiği gün,
Hükümdarım, diye baş eğdiği gün,
Han Abılay’ın sorduğu gün:
“Hayır olsun Javğaşçığım!”
“Han Abılay, haşmetli han,
Tanrı verirse bereketli olsun!

Qara da Quwıs, Şuñqırdan
Semiz nayman şabıldı,
Sonıñ işinde meniñ
50 Qoñıratım jaman şabıldı.
Aqsuw menen Köksuwda,
Sayqalterek tübinde,
Muzdıbulaq başında
Suw qaqqan qozı-laq tabıldı.
Oynap bir jürgen qurbısın
Jawğaşñ jaman sağındı.
—Ay, Jawğaşım, Jawğaşım,
Sen bara tur, bara tur.
Sümbile tuwsın jıltıyıp,
60 At semirsin quntıyıp.
Men Sädirge qılayın,
Bayağıday bolayın,
Pana bergey, Qudayım!

Tağı bir mezigil bolğanda
Sümbile tuwdı jıltıyıp,
At semirdi quntıyıp,
Jüz qoyğa alğan Qulaşa at
Jürektey bolıp semirdi,
Jılanday bolıp jaradı.
70 Han Abılay, taqsır han,

Kara da Kuvıs, Şunkır'dan
Semiz Nayman yağmalandı,
Onun içinde benim
Konıratım fena yağmalandı.
Aksu ve Köksu'da
Saykalterek dibinde,
Muzdıbulak başında
Suda çırpınan kuzu-oğlak bulundu.
Oynayıp birlikte yürüdüğü akranını
Javğaş'ın fena özledi.”
“Ay Javğaş'ım, Javğaş'ım,
Sen gidedur, gidedur.
Sümbüle rengini parlatıp
At semirsin güneşlenip.
Ben Sadır'e göstereyim,
Eskisi gibi olayım,
Destek ver Hüda'm!

Ve bir zaman geldiğinde
Sümbüle doğdu parlayıp
At semirdi güneşlenip,
Yüz koyuna aldığı Kulaşa at
Sülün gibi semirdi,
Yılan gibi olup hoşa gitti.
Han Abılay, haşmetli han,

Ulu bir jüzden qol jiydi,
Kişi bir jüzden qol jiydi,
Äsirese onıñ işinde
Uwaq penen Kereyden
Arbaysız mol jiydi.
Kök böridey jeldi han,
İtelgidey ildi han,
Qarşığaday qaqtı han,
Turımtayday qondı han,
80 Toqal terek tübinde
Attanıp keñes sürdi han.
Bäsentiyn ulı Barlıbay
Omırawlap söyleydi,
Kisi ırqına könbeydi:
—Sen kök böridey jeldiñ, han,
Toqalterek tübinde
Attanıp keñes qıldıñ, han.
İymanday qolğa tüsemiz
Kel qaytalıq, —deydi, —han.
90 Sonda Abılay jılaydı,
Abılay ne dep jılaydı:
—Kerey menen uwaqtıñ,
Nayza ustağan batırdıñ
Birde-biri joq boldı.
Men nelikten boq boldım,

Ulu Cüz'den asker topladı,
Küçük Cüz'den asker topladı,
Bilhassa onun içinde
Uvak ile Kerey'den
Hadsiz hesapsız topladı.
Bozkurt gibi koştı han,
Şahin gibi kaptı han,
Aladoğan gibi sarstı han,
Bozdoğan gibi kondu han,
Kısa kavak dibinde
Atlanıp istişare etti han.
Basenti'nin oğlu Barlıbay
Kalabalığı yarıp söyledi,
Kişi iradesine razı olmadı:
“Sen bozkurt gibi koştun, han,
Kısa kavak dibinde
Atlanıp istişare ettin, han.
Hakikaten esir düşeriz
Gel dönelim.” dedi han.
O zaman Abılay ağlar,
Abılay ne diye ağlar:
“Kerey ile Uvak'ın,
Mızrak tutan bahadırın
İkisi de yok oldu.
Ben neden perişan oldum,

Jaña tüssip şoq boldım.
Sonda kedeyşilik minderin
Sol mezgilde bar eken.
Kereydiñ ulı Tursınbay:
100 — Kön sadaqtı demeseñ,
Köpke tiyer sözim bar,
Kök şolaq attı demeseñ,
Olja da alar jayım bar.
İyman qılıp alamız,
Kel şabalıq, — dedi, — han!
Abılay hanım, jürüşü eñ,
Qazday bolıp qarqıldap,
Buwradayın burqıldap,
Say suwınday sarqıldap.
110 Jay tasınday jarqıldap
(Tilinip jawdıñ) bawırı
Qolğa da toldı solqıldap.
Şabındınıñ işinde
Qos aydarlı ul ketti,
Qos tulımdı qız ketti,
Sonıñ jaman ayı ötti.
İyman qılıp alamız,
Kel şabalıq, — deydi, — han!
Süyeginde bar Abılay
120 Qart buwraday şabındı.

Yanıp kavrulup kor oldum.
O zaman fakirlik durumu
O vakitte var imiş.
Kerey'in oğlu Tursınbay:
“Yaylı demezen,
Çoğunluğa dokunacak sözüm var,
Boz çolak atlı demezen,
Ganimet de alacak durumum var.
İman edip kazanırız,
Gel hücum edelim han.” dedi.
Abılay Han'ım, yürürdün,
Kaz gibi gıklayıp,
Buğra gibi homurdanıp,
Vadi suyu gibi çağlayıp.
Gök taşı gibi ısıldayıp
(Dilimlenip düşmanın) ciğeri
Ele de doldu titreyip.
Savaşın içinde
Çift perçemli oğlan gitti,
Çift örgülü kız gitti,
O ay kötü geçti.
İman ettik,
Gel at koşturalım han, dedi.
Soyunda var Abılay
Yaşlı buğra gibi koşturdu.

Jüz qoyğa alğan Kulaşa at

Tört ayağın qağındı,

Jaw atınday sabıldı.

Sabilğanın bilgen soñ,

Abılayday taqsır han

Ayıl-turman tağındı.

Arğımağın ozdırdı,

Bayawjatqan qırğızdı

Sarıbelde tozdırdı.

130 Qalmaqsıday qıldırdı,

Qırğızdın belin sıdırdı,

Şaptı da, qayttı Abılay.

Abılay şawıp qaytqan soñ,

Sadır bala keledi,

Say suwınday sarqırap,

Jay tasınday jarqırap.

Abılay hannıñ qorıqqanı,

Qorıqqanı emey nemene,

Töre bir qaldı tañırqanıp, titirep!

140 —Ay, Jawğaşım, Jawğaşım!

Oñ qolımda laşın,

Sol qolımda Jawğaşım.

İzdesem de tabılmas

Jawğaş-jan sındı qubaşa ul.

Mingen de atı ker edi,

Yüz koyuna aldıǵı Kulaşa at

Dört ayağın silkti.

Düşman atı gibi dönüp dolaştı.

Dönüp dolaştıǵın anladıktan sonra

Abılay gibi haşmetli han

Atın koşum takımını eyerledi.

Küheylanı ilerletti,

Yavaşlayan Kırğız'ı

Sarıbel'de yıprattı.

Kalmuk gibi davrandı,

Kırğız'ın belini kırdı,

Dörtnala koşturdu da döndü Abılay.

Abılay kılıç vurup döndükten sonra

Çocuk Sadir gelir,

Vadi suyu gibi çağlayıp

Gök taşı gibi ışıldayıp.

Abılay Han'ın korktuǵu

Korkması da ne,

Töreler şasıp titredi!

“Ay Javğaş'ım, Javğaş'ım!

Sağ kolumda laşın,

Sol kolumda Javğaş'ım.

Arasam da bulunmaz

Javğaşcan kırıldı sarışın oǵlan.

Bindiǵı atı da kestane dorusu idi,

Esenğul men er Sädir
Qırğızda dañqı bir şıqqan er edi.
Bar Sädirge bara kör:
Jawlaspaymın Sädirmen,
150 Eldeseyin Sädirmen.
Talastıñ boyı tar jaylaw,
Talasa barıp jaylayıq.
Keñestiñ boyı keñ jaylaw,
Keñese barıp jaylayıq.
Qazı menen qartanı
Qıya kesip şaynayıq.

Sädir batır, tura tur.
Arqadağı Abılay
Hanım meniñ jiberdi:
160 — Bar, Sädirge bara gör,
Mingen de atı ker edi,
Esenqul men er Sädir
Qırğızda dañqı şıqqan er edi.
Jawlaspaymın Sädirmen,
Eldeseyin Sädirmen.
Talastıñ boyı tar jaylaw,
Talasa barıp jaylayıq.
Keñestiñ boyı keñ jaylaw,
Keñese barıp jaylayıq.

Esengul ile er Sadir
Kırğız'da namlı erler idi.
Git Sadir'e varıver:
Düşman olmayacağım Sadir ile
Barışayım Sadir ile.
Talas'ın boyu dar yayla,
Talas'a gidip yerleşelim.
Kenes'in boyu geniş yayla,
Kenes'e gidip yerleşelim.
Kazı ile kartayı
Uzun kesip çiğneyelim.
“Sadir bahadır, dur.
Arka'daki Abılay
Hanım beni gönderdi:
'Git Sadir'e varıp bak,
Bindiği atı da kestane dorusu idi,
Esengul ile er Sadir
Kırğız'da namlı erler idi.
Düşman olmayacağım Sadir ile
Barışayım Sadir ile.
Talas'ın boyu dar yayla,
Talas'a gidip yerleşelim.
Kenes'in boyu geniş yayla,
Kenes'e gidip yerleşelim.

170 Qazı menen qartanı

Qiya kesip şaynayıq.

—Qoqiy! Eldespeymın onımen,

Jawlasamın ol qulmen.

Talastıñ boyı tar jaylaw,

Talasa barıp jaylaman.

Keñestiñ boyı keñ jaylaw,

Keñese barıp jaylaman.

Qazı menen qartanı

Qıya kesip şaynaman, qoqiy!

180 Abılay degen kări qul

Üş şaptı meniñ üyimdi.

Onımenen turmadı,

Abılay degen kări qul

Arağın işip esirdi.

Tastap ketsin jesirdi,

Bir qılmadı, mıñ qıldı, qoqiy!

Jabağımdı jün qıldı,

Jas qayısımdı iy qıldı.

Bozbalamdı qul qıldı,

190 Aq otawım küñ qıldı.

Onımenen tınbadı, qoqiy!

Abılay degen kări qul

Endi mağan da qarap qalğanda, qoqiy!

Kazı ile kartayı

Uzun kesip çiğneyelim.’

“Hodri meydan! Barışmıyorum onunla,

Düşman oluyorum o kulla.

Talas’ın boyu dar yayla,

Talas’a gidip yerleşmeyin.

Kenes’in boyu geniş yayla,

Kenes’e gidip yerleşmeyin.

Kazı ile kartayı

Uzun kesip çiğnemeyin, hodri meydan!

Abılay denen ihtiyar kul

Üç kez at koşturdu benim evime.

Onunla kalmadı

Abılay denen ihtiyar kul

İçkisini içip sarhoş oldu.

Bıraksın dul kadını,

Bir yapmadı bin yaptı, hodri meydan!

Yapağımı yün kıldı,

Yaş kayışımı sert kıldı.

Yiğidimi kul yaptı,

Ak otağımı ganimet yaptı.

Onunla durulmadı, hodri meydan!

Abılay denen ihtiyar kul

Şimdi bana da göz dikmiş, hodri meydan!

Qan qılmay şeşsin kiyimdi,

Bölek-bölek etermin,

Bözdey jırtıp ötermin.

Duwlıǵasın kiyermin,

Eñsesine minermin,

Kewdesine siyermin.

200 Elimdi şapqan sol quldıñ

Süyegin döñ üstine

Munara qılıp üyermin.

—Mingen de atı ker edi,

Esenqul men er Sädir

Qırǵızda dañqı şıqqan er edi.

Elşiǵe barǵan Jawǵaşjan,

Sädir batır ne dedi?

-Oy, Abılay degen taqsır han,

Sen ne etesiñ, ne etesiñ?

210 Anaw bir turǵan Sädirdiñ

Ülkensigen sözi bar,

Qudaydıñ bizge berer ebi bar.

Sen kelgensiñ, kelgensiñ,

Kelip qırǵız şapqansıñ.

Tegin de olja tapqansıñ.

«Qoqıy, eldespeymın sol qulmen,

Endi maǵan qarap qalǵanda».

Kan olmadan çıkarsın giyimi,

Parça parça ederim.

Bez gibi yırtıp geçerim.

Tolǵasını giyerim,

Ensesine binerim,

Gövdesine işerim.

Ülkemi istila eden o kulun

Kemiǵını tepe üstüne

Minare yapıp yıǵarım.”

“Bindiǵı atı da kestane dorusu idi,

Esengul ile er Sadir

Kırǵız’da namlı erler idi.

Elçi olarak giden Javǵaşcan

Sadir bahadır ne dedi?”

“Oy, Abılay denen haşmetli han,

Sen ne yaptın, ne yaptın?

Bu akraba Sadir’in

Büyüklenen sözü var,

Hüda’nın bize verdiǵı yetenek var.

Sen gelmişsin, gelmişsin,

Gelip Kırǵız’a akın etmişsin.

Bedava da ganimet edinmişsin.

“Hodri meydan, barışmıyorum o kulla

Şimdi bana bakıp kaldıǵında.”

Sonda Abılay:

Jalañaş qajım sen bolsañ,
Anaw turğan Sädir di at sana,
220 Qarıq oljağa bat-sana.
Ol Sädir di atpasañ,
Sädir seni aladı,
At kötine saladı.
Tañdayıñdı tesedi,
Janğan otqa öziñdi
Şırqıratıp basadı.
Alladan ükim kelgen soñ,
Bir şıbınday, köke[jan],
Aw, qay jaqqa qaşadı.
230 («Attım» dep eki uwıs topıraq
tastadı).
Qoñıratıñ köp mergen,
Küyinde bolğan sol bayğus
Orama qara qara mılıqtı
Tizege ala otırdı,
Awzın bir oqqa toltırdı.
Attan bir qorğan soğıstı,
Oqşantayın qağıstı,
Basın bir basıp qalıstı!

Bunun üzerine Abılay:

Çıplak hacım sen isen,
Bu duran Sadır'ı vursana,
Gark olup ganimete batsana.
O Sadır'ı vurmazsan,
Sadır seni alır,
Atın arkasına salar.
Damağını deler,
Yanan ateşe seni
Ciyak ciyak bağırıp basar.
Allah'tan hüküm geldikten sonra,
Bir sinek gibi, ağabeyciğim,
Ay, nereye kaçır!
("Attım" diye iki avuç toprak
attı.)
Konırat'ın birçok iyi nişancısı,
O zavallı durumuna düşmüş
Namlusuna baka baka tüfeği
Dizine alıp oturdu,
Ağzına mermi doldurdu.
Attan gözettir vuruşu,
Palaskayı salladı,
Başını sıkıştırdı!

«Allalap» Abılay şanısqan kün,
240 «Qoqıylap» qırğız qaşqan kün.
Qazaqtı дәwlet basqan kün,
Qırğızdan әrwaq qaşqan kün.
Arğımağın ozdırdı,
Bayawjatqan qırğızdı
Sarıbelde tozdırdı,
Şaptı da, qayttı Abılay.

Sol jılda Äteke-Jırıqtı öltirgen, sonıñ O yıl Ateke-Jırık'ı öldürmüş, onun kızının qızınıñ joqtawı:

—Mergenniñ bası milliyon,
Daraniñ jolı serwen.
Mına bir qazaq kelüwin,
250 Ätekemniñ ölewın.
Sädır kirdi qamısqa,
Ätekem şıqtı namısqa.
Qızıl şekpen bürkenip
Qızdarmenen bul Sädir.
Qara şekpen bürkenip
Qatınmenen bul Sädir.
Abılay hannıñ nayzası
Qolda bir bolıp qayıstı,
Ätekemniñ nayzası
260 Qarağay bolıp mayıstı.

“Ya Allah!” Abılay’ın sapladıǵı gün,
“Hodri meydan!” deyip Kırğız’ın kaçtıǵı
gün. / Kazak’ı devlet yaptıǵı gün,
Kırğız’dan bahtın kaçtıǵı gün.
Küheylanı ilerletti,
Yavaşlayan Kırğız’ı
Sarıbel’de yıprattı,
Dörtнала koşturdu da döndü Abılay.

aǵıtı:

“Nişancının başı milyon,
Emsalsızın yolu seyran.
İşte bir Kazak gelip,
Babacıǵımı öldürdü.
Sadır girdi kamışlıǵa,
Babacıǵım çıktı namus belasına.
Kızıl pelerine bürünmüş
Kızlarla bu Sadır.
Kara pelerine bürünmüş
Kadın ile bu Sadır.
Abılay Han’ın mızraǵı
Elinde oluverip kayış,ı,
Babacıǵımın mızraǵı
Çam gibi olup eğildi.

Qurım toqım Abılay

Qurdasıñmen, Ätekem,

Teri toqım Abılay

Teñdesiñmen, Äteke-auw.

Basıñdı qoydı älekke,

Qanıñdı aldı şekekke.

Ötiñdi aldı kerekke,

İşip qanğa toymadı,

Abılay degen has ayğır

270 Ejelgi kegin qoymadı.

Koruyucum Abılay

Akranım, Atekem,

Fedakâr Abılay

Denginim, Ateke ah.

Başını koydu eleğe

Kanını aldı kovaya

Geçirdi aldı gereğe

İçip kana doymadı,

Abılay denen has aygır

Ezelî kinini bırakmadı.

5.1.5. Qaldan Seren Abılaydı Tutqınğa Alğanı “Kaldan Seren’in Abılay’ı Tutsak Etmesi” (A5)

QALDAN SEREN ABILAYDI TUTQINĞA ALĞANI

Qalmaqtıñ hanı edi Qaldan Seren,

Qazaqtar tartıp aldı barlıq jerin.

Ordasın Edireydiñ Qaldan tigip,

Qazaqtan qaştı Qaldan kündi keyin.

Qalmaqtar qaşqan tömen qoyday josıp,

Mıñ ermen Qaldan Seren turğan tosıp.

Abılay ańğa şıǵıp uyqtap qaptı,

Abılay qapalandı qolğa tüsip.

Qızıltaw oñtüstik jaq qaq qasında,

KALDAN SEREN’İN ABILAY’I TUTSAK ETMESİ

Kalmuk’un hanı idi Kaldan Seren,

Kazaklar çekip aldı bütün toprağını.

Edirey’in otağını Kaldan dikti,

Kazak’tan kaçtı Kaldan günün
sonunda.

Kalmuklar kaçmış aşağıya koyun gibi

üşüşüp, / Bin er ile Kaldan Seren

durmuş bekleyip. / Abılay ava çıkıp

uykuya daldı, / Abılay kederlendi
ellerine düşüp.

Kızıltav’ın güney tarafının tam

10 Abılay qolğa tüsti taw basında.
Soğısqa Abılay han qol jiberip,
Joq edi «Qalmaq qırğan» soğısında.

Añ izdep Abılay han uyıqtap qaptı,
Mıñ batır qız alatin munı taptı.
Mıñ batır jolı bolıp Abılaydan,
Tanımay sol arada jön suraptı.

Sol jerde han Abılay oyğa qaldı,
Jan-jaqqa artın oylap, közin saldı.
Soğıstıñ ne bolğanın bilmeydi han,
20 Arttağı qazaq halqı iyesiz qaldı.

Oylaydı men şınımdı aytayın dep,
Ustağan Abılaydı sonda jaw köp.
El iyesiz qapılısta şawıp aldı,
Jasırmay şının ayttı Abılay dep.

Jaw qalmaq tanımasañ, men — Abılay,
Şıǵıp pa eñ ustamaqqa mağan qaray.
Al meni osı aradan jıldam äket,
Keledi osı jerge er Oljabay.

Kuwandı Abılaydı qalmaq ustap,

yanında / Abılay ele geçirildi dağ
başında. / Savaşa Abılay Han asker
gönderip, / Yok idi “Kalmuk kıran”
savaşında.

Av arayıp Abılay Han uykuya daldı,
Bin bahadır kız alayım diye bunu
buldu. / Bin bahadır şansına
Abılay’dan, / Tanımadan orada kim
olduğunu sormuş.

Orada Han Abılay düşündü,
Her yönden sonunu düşünüp
hesapladı. / Savaşın ne olduğunu
bilmiyordu han, / Ardında Kazak halkı
sahipsiz kaldı.

Düşündü “Ben gerçeği söyleyeyim.”
diye, / Yakaladı Abılay’ı orada düşman
çok. / Yurt ıssız, gafillikle ele geçti,
Gizlemeden aslını söyledi “Abılay’ım”
diye.

Düşman Kalmuk tanımadıysan, ben
Abılay! / Beni yakalamaya mı çıktın?
Al beni buradan hemen götür,
Geliyor buraya Er Oljabay.

Sevindi Kalmuk, Abılay’ı

30 Jäne ustap Oljabaydı hanğa qospaq. yakaladıǵına, / Ve yakalayacaǵına
Oljabay taǵı bir kün qolǵa tüser Oljabay'ı hana ilaveten.
Dedi de bir jaysañdı qayttı bastap. Oljabay da bir gün ele düşer
Dedi de bir jaysan⁵⁵ döndü başa geçip.
Abılay quwandı qol qaytqanına, Abılay sevindi askerin dönmesine,
Qapıda qazaq halqı jatqanında. Gafilce Kazak halkının yattığı vakitte.
Han da joq, batır da joq, halıq iyesiz, Han da yok, bahadır da yok, halk
Ketti qol künniñ közi batqanında. sahıpsız, / Gitti asker gün batımında.

Äketti Abılaydı ustap qalmaq, Götürdü Abılay'ı yakalayıp Kalmuk,
Hanına Qaldan Seren alıp barmaq. Kaldan Seren hanına alıp gitti.
Qaldanğa alıp kelip habar berdi, Kaldan'a gelip haber verdi,
40 Alǵızdı Abılaydı qızın jaldap. Aldırdı Abılay'ı kızını görevlendirip.

Aqılmen Abılaydı alǵızadı, Akılla Abılay'ı aldırır,
Or qazıp Abılaydı salǵızadı. Çukur kazıp Abılay'ı attırır.
«Bul özi Abılay ma joq basqa ma» dep, “Bu Abılay'ın kendisi mi yoksa
Qırq kez tereñ ordı qazdıradı. başkası mı?” diye, / Kırk kez⁵⁶ derin
çukur kazdırdı.
Sınaydı Abılaydı Qaldan Seren, Sınıyor Abılay'ı Kaldan Seren,
Zındanda jattı Abılay däl jeti kün. Zındanda yattı Abılay tam yedi gün.
Usta dep Oljabaydı qol jiberdi, Oljabay'ı yakala, diye asker gönderdi,
Körgeñ joq Abılaydıñ Qaldan türin. Gördüğü yok Abılay'ın Kaldan'ın
şeklini şemalini.

⁵⁵ Jaysan: Bir Kalmuk idarecisi.

⁵⁶ Kez: 71.12 cm.ye eşit ölçü birimi.

Ustawğa Oljabaydı mıñ qol ketti,
50 Dändegen Qızıltawğa kelip jetti.
Oljabay Abılaydı izdep jür eken,
Mıñ qolğa er Oljabay duwşar kepti.

Oljabay Abılaydı eş bilmeydi,
Soğısqa er Oljabay erinbeydi.
Qalmaqpen köre sala «Oljabaylap»,
Mıñ qolmen saldı soğıs jiyrenbeydi.

Qalmaqtıñ bar jaysaın ustap aldı,
Moynına er Oljabay şınjır saldı.
Suraydı «Abılaydı bildiñ be?» dep,
60 Abılay qolda ekenin bilip qaldı.

Sol jerde er Oljabay doldanadı,
Oljabay tüsi qaşıp surlanadı.
Bilgen soñ Abılaydıñ uwaqıyğasın,
Telkökpen zırqıratıp qolğa bardı.
Bardı da mıñ qalmaqqa aralastı,
Qalmaq ta bettey almay jan talastı.
Qalmaqtar soğısa almay qaruw tastap,
Sol jerde tügel qalmaq attan tüsti.

Yakalamaya Oljabay'ı bin asker gitti,
Alıştıǵı Kızıltav'a geldi.
Oljabay, Abılay'ı arıyormuş,
Bin askere Er Oljabay rastladı.

Oljabay, Abılay'a ne olduğunu
bilmiyordu, / Savaştan Er Oljabay
çekinmiyordu. / Kalmuk ile “Oljabay!”
diye haykırıp, / Bin askerle savaştı,
çekinmedi.
Kalmuk'un bütün jaysanlarını yakaladı,
Boyunlarına Er Oljabay zincir taktı.
Sordu “Abılay'ı bildin mi?” diye,
Abılay'ın ellerinde olduğunu öğrendi.

Orada Er Oljabay sinirden deliye
döndü, / Oljabay'ın rengi kaçıp benzi
soldu. / Öğrendikten sonra Abılay'ın
hadisesini, / Telkök⁵⁷ ile fırlayıp
askerin yanına gitti.
Gitti de bin Kalmuk'a karıştı,
Kalmuk da yüz yüze savaşmadan can
derdine düştü. / Kalmuklar
savaşmadan silah bırakıp / Orada

⁵⁷ Telkök: Oljabay'ın atı.

Oljabay qalmaqtı aydap eki keldi,
 70 Qazaqtan şılıbır arqan bärin jıydı.
 Basında Sabındıköl Ermektasqa,
 Qalmaqtı baylap sonda batır üydi.
 Oljabay baylap qoydı köp qalmaqtı,
 Abılay sol uwaqıtta ne bop jattı.
 Qaldannıñ Abılayğa ne qılğanın,
 Söyleyin endi özim Qaldan jaqtı.
 Söyleyin ne qılğanın Seren Qaldan,
 Jeti kün or tübine handı salğan.
 Sınaydı sol arada Abılaydı
 80 Eki adam qılışpenen hanğa barğan.
 Aytadı Qaldan Seren jendetine:
 —Qaraytın men bolmadım el betine.
 Äger osı Abılay bolsa, jaqsı,
 Bolmasa, men şıqpaspın jer betine.
 Abılay jattı köp kün tereñ oyda,
 Toñ may sal bir ayaqqa suwdı quy da.
 Aparıp Abılayğa beriñderşi,
 Basqa zat ol ayaqqa eşbir quyma.
 bütün Kalmuklar attan indi.
 Oljabay Kalmuk’u kovalayıp ikinci
 kez geldi, / Kazak’tan yular urgan
 hepsini yıǵdı. / Önce Sabındıköl
 Ermektas’a, Bahadır, Kalmuk’u
 bağlayıp orada yıǵdı.
 Oljabay bağladı epey Kalmuk’u,
 Abılay o esnada ne durumdaydı?
 Kaldan’ın Abılay’a ne yaptıǵını,
 Söyleyeyim şimdi kendim, Kaldan
 tarafını.
 Söyleyeyim ne yaptıǵını Seren
 Kaldan’ın, / Hanı yedi gün çukurun
 dibinde tutmuş. / Sınıyordu böylece
 Abılay’ı / İki adam kılıçla hana gitmiş.
 Söyledi Kaldan Seren, celladına:
 “Ben henüz çıkmadım halkın
 karşısına. / Eğer o Abılay ise ne âlâ,
 Değilse ben çıkmam insan içine.”
 Abılay yattı günlerce derin
 düşüncelerle, / İç yağı koy bir bardağa
 su da dök. / Götürüp Abılay’a ver,
 O bardağa başka hiçbir şey koyma.

Tobıqtay sıyrır mayın salıñdarşı,
90 Qılıştı dayarlanıp alıñdarşı.
Suwdı işpey maydı qolmen alıp jese,
Qılışpen bir söz demey şabıñdarşı.

Abılay bolsa qolımen may jemeydi,
Senderge bir awız söz ündemeydi.
Aytadı suw men mayğa bir awız söz,—
Qaldan ämir etip solay deydi.

Jendetter Qaldan Seren tilin aldı,
Bir ayaq suwğa aytqan maydı saldı.
Qolına qılış alıp eki adam,
100 Aytqanday Abılayğa alıp bardı.

Abılay qolğa aldı suw men ayaq,
Suwdı işti awzına özi tayap.
Awzına tartpasa da, may irkilmeydi,
Tıqpadı suwğa Abılay qolın ayap.

Abılay ayaqtı alıp jerge qoydı,
May qaldı jerge tüsip suwğa toydı.
Ömiri munday isti körmegen han,
Abılay sol arada oylaydı oydı.

Topuk kadar sığır yağını koyun,
Kılıcı hazırlayıp yanınıza alın.
Suyu içmeden yağı eliyle alıp yerse,
Hiçbir şey demeden kılıcı vurun.

Abılay ise eliyle yağ yemez,
Size bir avaz söz söylemez.
Söyler su ile yağa bir avaz söz.”
Kaldan emredip böyle dedi.

Cellatlar Kaldan Seren’in sözünü
dinledi, / Bir bardak suya dediği kadar
yağı koydular. / Eline kılıç alıp iki
adam, / Söylendiği gibi Abılay’a gitti.

Abılay eline aldı su dolu bardağı,
Suyu içti ağzına dayayıp.
Ağzına çekmese de yağ kıpırdamadı,
Sokmadı suya Abılay elini esirgeyip.

Abılay bardağı alıp yere koydu,
Yağ yere düştü, suya kandı.
Ömründe böyle şey görmeyen han,
Abılay o esnada düşündü bunu.

Abılay sol arada qaraq turdı,

110 Abılay eş bilgen joq munday sırdı.

— Tepsem ketpeytin may ediñ, öpsem
kelmediñ, — dep,

Maydı alıp ayağımen jerge urdı.

Abılay o esnada bakakaldı,

Abılay hiç anlamadı bu işin sırrını.

“Tepsem gitmeyen yağ idin, emsem
gelmedin.” diye,

Yağı alıp ayağıyla yere vurdu.

Jendetter munı körip şaba almaydı,

Ayaqtı olardağı qolğa almaydı.

Bul sırdı aytpaq üşin Qaldan şerge,

Janınan Abılaydıñ bular taydı.

Cellatlar bunu görünce kılıç vuramadı,

Bardağı onlar da ellerine almadı.

Bu sırrı söylemek için Kaldan kaplana,

Bunlar Abılay’ın yanından sıvıştı.

Keledi bul ekewi Qaldan şerge,

Jügirip aytpaq üşin batıp terge.

Körgeñin bastan-ayaq bärin ayttı,

120 — Bağınbay jatır duşpan bizdiñ söyledi, / - Bakmıyordu düşman bizim
jerge.

Geldi bu ikisi Kaldan kaplana,

Söylemek için koşup ter içinde.

Gördüğünü baştan sona her şeyi

yerimize.

Qaldan Seren bul eki adam sözün bildi,

Estip basın şayqap Qaldan küldi.

Tağı da sınamın dep Abılaydı,

Jıynadı barlıq begin aşpaq sırdı.

Kaldan Seren bu iki adamın sözüne

inandı, / İşitip başını sallayarak Kaldan

güldü. / Yine sınarım diye Abılay’ı,

Topladı bütün beyleri açacak sırrı.

Jıynap ap barlıq begin aytadı söz,

Ordağa jıynap aldı barlığın tez.

«Abılay, mümkün bilem, osı bolar,

Toplayıp bütün beyleri söyledi söz,

Saraya topladı hepsini tez.

“Abılay, galiba biliyorum, o olmalı,

Qoqıyğa mıñ bir täwba körsetti köz».

Heyhat bin bir tövbe gösterdi göz.”

Äy, halqım, men aytamın sözim tında,
130 Ordağı Abılaydı aldır munda.
Aytpay-aq, Abılay bolsa, meni tanır,
Senemin Abılayğa özim sonda.

“Ey halkım, ben söylüyorum sözümü
dinle, / Zindandaki Abılay’ı getir
buraya. / Söylemeyelim, Abılay ise
beni tanır, / İnanırım Abılay’a kendim
o zaman.

Jıynalğan bekterime mal soyıñdar,
Esikten bir orındı bos qoyıñdar.
Men özim Abılaydan söz suraymın,
Basqa adam bir söz aytpay tik turıñdar.

Toplanan beylerime hayvan kesin,
Kapıdan bir koltuğu boş bırakın.
Ben kendim Abılay’a soru sorayım,
Başka kimse bir şey demeden dik
dursun.

Şaşırsaq, Abılay han munda keler,
Korıqpay, Abılay bolsa, kirip keler.
Kelgende bos orıñğa otıra ketse,
140 Ol kezde Abılay emes şawıp jiber.

Çaşırsak Abılay Han buraya gelir,
Korkmadan Abılay ise girip gelir.
Geldiğinde boş koltuğa oturmaya
giderse, / O zaman Abılay değildir,
kılıçlayıver.”

Osılay Qaldan Seren ayttı sonda,
Batırlar ketken edi bări jonğa.
Qazaqtıñ bir batırın tutqan eken,
Baylawda Malaysarı tağı qolda.

Böyle söyledi Kaldan Seren,
Bahadırların gitmişti hepsi arkaya.
Kazak’ın bir bahadırını tutmuştu,
Bağlı Malaysarı da elde.

Aldırıp bosağağa baylap qoydı,
Otırmay Qaldan Seren taq bos qoydı.
Ordağa barlıq qalmaq jiynaladı,

Getirtip eşiğe bağlayıp bıraktı,
Oturmadan Kaldan Seren tahtı boş
bıraktı. / Saraya bütün Kalmuk

Abılay sol uwaqıtta kelip kirdi.

toplandı, / Abılay o zaman gelip girdi.

Abılay kelip kirdi han ordağa,

Abılay gelip içeri girdi han sarayına,

150 Sol jaqta közi tüsti bosağağa.

Sol tarafta gözü ilişti eşige.

Esikte bir kisilik orın kördi,

Kapıda bir kişilik yer gördü,

Otırmay han qaraydı aynalağa.

Oturmadan han bakındı etrafa.

Tañırqap qarap turdı Abılay han,

Şaşkınlıkla baktı Abılay Han,

Bos jerge joq han ordası tolğan jan.

Boş yer yok han sarayı dolmuş

Esikte şinjırlawlı Malaysarı,

canlarla. / Kapıda zincirlenmiş

Abılay kördi sonda, torda jatqan.

Malaysarı, / Abılay gördü orada

kafeste yattığını.

Han keldi kördi sonda Malaysarı,

Han geldi gördü orada Malaysarı'yı,

Bastığı Qaldan Seren sonda bəri.

Komutanı Kaldan Seren orada hepsi.

Körgen soñ Abılaydı jonın berip,

Gördükten sonra Abılay'ı sırtını

160 Tuğır bop jata ketti Malaysarı.

dönüp, / Dayanak olup yattı Malaysarı.

Aştıqqa Abılay han jasığan joq,

Açlığa Abılay Han aldırmadı,

Qalmaqqa «meni qolda» dep bas urğan joq.

Kalmuk'a "Beni kolla" diye boyun

Üstine Malaysarı otırdı han,

eğmedi. / Malaysarı'nın üstüne oturdu

Bos turğan bosağağa otırğan joq.

han, / Boş duran eşige oturmadı.

Bul sırdı kördi otırğan tügel qalmaq,

Bu sırrı gördü oturan bütün Kalmuk,

Qılışpen eki jendet tur jalañdap.

Kılıçlı iki celladın gözü döndü.

Abılay otırmadı bosağağa,

Abılay oturmadı eşige,

Qaldan han qoyğan edi soğan arnap.

Kaldan Han koymuştu ona ithafen.

Otırdı Malaysarı däl üstine,

Oturdu Malaysarı'nın tam üstüne,

170 Tañ qaldı barlıq qalmaq bul isine.

Şaştı kaldı bütün Kalmuk bu işine.

Aytadı Malaysarığa Qaldan Seren:

Söyledi Malaysarı'ya Kaldan Seren:

Duşpanıñnıñ nege jattıñ böksesine?

“Düşmanının niye yattın altına?”

Aytadı Malaysarı Qaldanğa söz,

Söyledi Malaysarı, Kaldan'a söz,

Tisin qayrap, ot bop janıp ol eki köz:

Dişini bileyip o iki göz ateş gibi yandı:

Qazaqtıñ Abılay han aqsuñqarı,

“Kazak'ın akdoğanı Abılay Han,

Bos jerge otırmaydı bir tuğırsız.

Boş yere oturmadı bir dayanaksız.

Astında Abılaydıñ men ölemin,

Altında Abılay'ın ben öleyim,

Bul hannıñ ämirine men könemin.

Bu hanın emrine ben amadeyim.

Tutqındap ekewimizdi ustap tursın,

Esirken ikimizi yakalasın,

180 Kötiñdi bālem, qalmaq, bir
körermiñ.

Gününü gösteririm Kalmuk,
görüvereyim.

Äy, qalmaq, tük qılmaysıñ Oljabay bar,

Ey Kalmuk, kılına zarar verme Oljabay

Düniyeni bālem qalmaq qıların tar.

var, / Kalmuk, dünyayı başına dar

Tutqınnan er Oljabay bizdi aladı,

ederim. / Esaretten Er Oljabay bizi alır,

Öltirer bizdi qalmaq qay artıñ bar.

Öldürmeye bizi Kalmuk, ne kadar

arkan var.

Otırdı han Abılay kötin qoyıp,

Oturdu Abılay kışını koyup,

Sözine Malaysarı turdı uyıp.

Sözüne Malaysarı durdu uyup.

Bos turğan Qaldan Seren tağın körip,
Qarğıdı han Abılay ortanı oyıp.

Kaldan Seren'in boş duran tahtını
görüp,/Sıçradı Abılay Han ortayı yarıp.

Abılay tuwra barıp otırdı taq,
190 Bul iske işi küydi barlıq qalmaq.
Zañı bar taqqa mingen ämir aytar,
Bul jerde Abılayğa qondı ülken baq.

Abılay dosdoğru gidip oturdu tahta,
Bu işe içi yandı bütün Kalmuk'un.
Yasa var, tahta oturan emir verir,
Bu yerde Abılay'a kondu büyük baht.

Abılay duşpanınıñ tağın aldı,
Jan-jaqqa moyın burıp közin saldı.
Bir qalmaq Abılayğa söz aytpadı,
Sol jerde Qaldan Seren oyğa qaldı.

Abılay düşmanın tahtını aldı,
Her tarafa boynunu çevirip göz
gezdiridi. / Bir Kalmuk bile Abılay'a
söz söylemedi, / Orada Kaldan Seren
düşünceye daldı.

Qaldan Serenniñ aytqanı:

Kaldan Seren'in söylediği:

Äy, duşpanım, nege otırdıñ altın taqqa,
Tutqın bop otırğanda bizdiñ jaqqa.
Ölesiñ bügingi kün, ornıñ dayar,
200 İymanıñ aytatuğın öziñ jatta.

“Ey düşmanım, niye oturdun altın
tahta, / Tutsak olup oturduğunda bizim
tarafıta. / Ölsen bugün yerin hazır,
Şehadet getirmeyi kendin ezberle.

Abılay han jawabı:

Abılay Han'ın cevabı:

Öltirseñ, öltire ber, jılamaymın,
Qalmaqtar senen taqtı suramaymın.
Bos turğan hansız taqqa men otırdım,

“Öldürebilirsən öldür, ağlamıyorum,
Kalmuklar sizden taht istemiyorum.
Boş duran hansız tahta ben oturdum,

Qanşa aytsañ, osı taqтан eş turmaymın.

Altın taq künde, qalmaq, bos tura ma,

Qalmaqtar menen bugün taq surama.

İyä Qaldan, iyä, Abılay otırmağanda,

Atañnıñ qaqbastarı otıra ma?!

Qaldan Serenniñ surağı:

Abılay, şınıñdı aytşı, Särüw qayda,

210 Öltirdiñ sol Särüwdi qaysı jayda?

Särüwdi, han Abılay, öltirmeseñ,

Bügin kün bolar edi sağan payda.

Abılay hannıñ jawabı:

Urısta turıs bolmas, öldi Särüw,

Şappaymın dep aytpadı bizdiñ qaruw.

Eregesken eki erdiñ biri öledi,

Batırlar qan maydanda janın bağıw.

Tört kündeý Oljabaymen köp urısıp,

Jeñilip Oljabaydan öldi Särüw.

Qaldan Serenniñ surağı:

Ne kadar konuşsan da bu tahttan hiç
kalkmıyorum.

Altın taht bir gün bile, Kalmuk, boş

bırakılır mı? / Kalmuklar benden

bugün taht istemeyin. / Evet Kaldan,

evet, Abılay oturmayınca, / Ecdadının

zavallıları mı oturacak?

Kaldan Seren'in sorusu:

“Abılay gerçeği söyler misin, Saruv

nerede? / Öldürdün Saruv'u hangi

ovada? / Saruv'u Abılay Han,

öldürmediysen, / Bugün faydası olurdu

sana.

Abılay Han'ın cevabı:

“Savaşta kurtuluş yok, öldü Saruv,

Öldürmem demedi bizim silah.

Düşmanlık eden iki erin biri öldü,

Bahadırlar kan meydanında can

derdinde. / Dört gün kadar Oljabay ile

epey vuruşup, / Yenilip Oljabay'ın

elinden öldü Saruv.

Kaldan Seren'in sorusu:

Abılay, elderiñde qanday mal köp,
220 Egin salıp qazaqtar şaba ma şöp?
Ne käsippen qazaqtar kün köredi? —
Suraydı Qaldan Seren osılay dep.

Abılay hanniñ qaytargan jawabı:

Qazaqtıñ eñ köp malı jılqı men qoy,
Köptikten bağa almaydı, bermeydi boy.
Şöp şawıp, egin salıp körgemiz joq,
Qazağım basqa iske burmaydı oy.
Sol maldıñ arqasında bizdiñ halıq
Boladı künde jiyim, künde ülken toy.

Qaldan Serenniñ qaytargan jawabı:

Aytayın sağan köp söz, han Abılay,
230 Almaqqa kele jatırsıñ Sariaŋqanı-ay.
Qımız ben jılqı eti jelik bolar,
Qazaqta köp boladı eken kisi ölimi-ay.
«Qoy — urı, qoyşı — ötirikşi» degen söz bar,
Urılıqqa jüredi eken jappay tünde-ay.
Aytilar jer emşegi şöppen eken,
Adamğa tirşilik joq emşek embey.
Şınında Sariaŋqanı orıs alar,

“Abılay, köylerinde en çok hangi mal
var? / Ekin ekip Kazaklar ot biçer mi?
Kazaklar geçimini ne işle sağlar?”
Böyle sorar Kaldan Seren.

Abılay Han'ın buna cevabı:

“Kazak'ın en çok malı at ile koyun,
Çokluktan bakamaz, büyütemez.
Ot biçip ekin ekenimiz yok,
Kazak'ım başka işe yönlendirmez
aklını. / O malın sayesinde bizim halk
Her gün toplanır, her gün büyük toy
yapar.

Kaldan Seren'in buna cevabı:

“Söyleyeyim sana çok söz Han Abılay,
Almaya geliyorsun Sariaŋka'yı, ay.
Kımız ile at eti yenir,
Kazak'ta çok olurmuş erkek ölümü,
ay. / “Koyun hırsız, çoban yalancı”
diye söz var, / Hırsızlığa gidiyormuş
bütün gece, ay. / Söylenir, yerin
memesi otla diye, / Adama hayat yok
meme emmeden. / Aslında Sariaŋka'yı

Jeriñdi tartıp alar ol bosatpay.

Suraymın Särüw qayda, Abılay han,

240 Tuwısqan inim öldi senen qalay?

Abılaydın jawabı:

— Ey, Qaldan, öz-öziñdi köremisiñ,

Öldi Särüw, köp ayta beremisiñ?!

Astıñdağı taqtıqtan tiri ayrılıp,

Onı da, Qaldan, menen köremisiñ?!

Han bolsañ, taqta otır, jerde buqpa,

Äy, Qaldan, aytam sağan sözge toqta.

Ölip qalğan Särüwdi ayta bermey,

Öytkenşe öz basıñdı öziñ joqta.

Tanıdı aytqızbastan Qaldan şerdi,

250 Uyalğannan Qaldan ölmey turdı.

Qaldandı tiridey-aq körge tıǵıp,

Abılay Qaldan hannan aştı sırdı.

Qaldan Serenniñ aşuwmen Abılayga Kaldan Seren'in öfkeyle Abılay'a aytqanı:

— Abılay, öltiremin seni duşman,

Aǵızdın suwday qılıp köp kızıl qan.

Ruslar alır, / Yerini çekip alır o

boşaltmadan. / Soruyorum Saruv

nerede, Abılay Han, / Öz kardeşim

öldü senin elinden nasıl?

Abılay'ın cevabı:

“Ey Kaldan, kendi hâlini görür müsün,

Öldü Saruv, daha soracak mısın?

Altındaki tahttan diriyken ayrılıp,

Onu da Kaldan benden bilir misin?

Han isen tahta otur, yerde durma,

Ey Kaldan, diyeyim sana sesini kes!

Ölüp giden Saruv'u sorup duracağına

Bunun yerine kendi hâline ağla.

Tanıdı söylemeden Kaldan aslanı,

Utancından Kaldan ölmeden kaldı.

Kaldan'ı dipdiri görünce,

Abılay, Kaldan Han'a açtı sırrı.

söylediği:

“Abılay, öldürürüm seni duşman,

Akıttın hep su gibi kızıl kan.

Abılay, menen öziñ ne suraysıñ,
Aytıp qal oyıñda bar qanday arman?!
Qanğa—qan, er Särüwge sen turasıñ,
Keldiñ ğoy ajalıña öziñ Sırdan.
Abılay, endi qazır tağımnan tūs,
260 Bereyin tilegiñdi sen surağan.

Abılaydıñ jawabı:

— Äy, Qaldan, surağım joq, bar armanım,
Jerlerin alıp edim Sariarqanıñ.
Är jerin Sariarqanıñ qonıs qılıp,
Qolımnan qazağıma bere almadım.

Bir kezde aspandağı qustay uştım,
Añdamay qapılısta qolğa tüstim.
Särüwdey qan maydanda ölmedim men,
Qızığın köre almadım qayran küştiñ.

Üşinşi bir armanım ul balam joq,
270 Äytewir Oljabay bar köñilge toq.
Äy, Qaldan, meni öltirseñ oylap öltir,
Üstine aq ordañnıñ şaqırma top.
Oljabay meniñ qanım almay qoymas,
Bolmasa seniñ tiliñ, äskerin şöp.

Abılay, benden ne istiyorsun,
Söyle kaç ukde var aklında!
Kana kan er Saruv’a, sen yaşıyorsun,
Geldin ya eceline kendin Sır’dan.
Abılay, şimdi derhal tahtımdan in,
Vereyim cevabını senin sorularının.”

Abılay’ın cevabı:

“Ey Kaldan, sorum yok, var ukdem,
Topraklarını almıştım Sariarka’nın.
Sariarkanı’nın her yerinde mesken
tutup, / Elimle Kazak’ıma veremedim.

Bir defasında gökteki kuş gibi uçtum,
Anlamadan aniden ele düştüm.
Saruv gibi kan meydanında ölmedim
ben, / Gücünün kuvvetinin ihtişamını
göremedim.

Üçüncü ukdem erkek evladım yok,
Öyle böyle Oljabay var, gönlü tok.
Ey Kaldan, beni öldürürsen düşünüp
öldür, / Ak ordanın üstüne çağırma
grup. / Oljabay benim kanımı almadan
koymaz, / Senin dilin, askerin ot

olmasın.”

Qaldan Serenniñ Abılay han «balam joq Kaldan Seren'in Abılay Han jalğızbın» degenge aytqandagı sözi:

“Çocuğum yok yalnızım” deyince

söylediği söz:

— Abılay, qoyamısıñ sen egesiñ,

“Abılay, bırakır mısın sen iyesin,

Sözüm şın, ötirik emes ol kekesin.

Sözüm gerçek, yalan değil o alay.

Men dağı bas azabın körip jürmin,

Ben de büyük azap çekiyorum,

Däl meniñ jalğız Köbekendey sen de Tam benim biricik Köbeken gibi
ekensiñ. imişsin sen de.

Al munı jıldam, jendet, öltiriñder,

Cellat, al bunu çabuk öldür,

280 Köbeken jalğız balam eş körmesin. Köbeken tek çocuğum hiç görmesin.”

Abılaydın «meni öltire almaysıñ, meni jalğız Abılay'ın “Beni öldüremezsın, beni tek balañ Köbekenge teñediñ, men sağan bala oğlun Köbeken'e benzettin, ben sana boldım» dep taqtan tüsip Abılaydın aytqan evlat oldum.” diye tahttan inip sözi:

Abılay'ın söylediği söz:

— Qaldan şer, bosatamın öziñe taq,

“Kaldan kaplan, bırakıyorum sana taht,

Bolmaspın munan bılay men dağı jat.

Değilim bundan böyle ben de yad.

Jalğızın Köbekendi awzına aldıñ,

Biriciğın Köbeken'i ağzına aldın,

Öltirseñ meni qazır, sağan uyat.

Öldürürsen beni şimdi, sana ayıp.”

Munı ayıp han Abılay taqtan tüsti,

Bunu söyleyip Han Abılay tahttan indi,

Jüregi qorıqpaydı özi küşti.

Yüreği korkmadı, kendisi güçlü.

Qulaq, murın kesilgen bir qalmaq kirip keldi, Kulağı burnu kesilmiş bir Kalmuk içeri

Aytadı Qaldan şerge qızıq isti.

girdi, / Söyledi Kaldan aslana acayip

Qulaq-murnu kesilgen adamnıñ sözi:

— Jiberdiñ, taqsır hanım, Oljabayğa,
290 Ustap ap qospaq oynı Abılayğa,
Mıñ erin Oljabaydıñ qolında tur,
Baylawda ayaq-qolı tereñ sayda.
Üş mezgıl erte-keşi düre soğıp,
Taqsır han jan qıynap tur ayaw qayda?
Qutırğan qasqırday bop ketse soğar,
Burağan üş sim temir sombı qolda.
Ağıp tur bekteriñniñ kötten qanı,
Qor bolıp bekter jatır bări sonda.
Mıñ erin Oljabayğa qolğa tüsti,
300 Teñi joq Oljabaydıñ asa küşti.
Äkel dep Abılaydı özi mağan,
Sımpıyıp qulaq-murnım bärin kesti.
Taqsır han Abılaydı bosatpasañ,
Siz dağı köresiz munday isti.
Küni-tüni uyıqtamaydı bir damıl joq,
Tösek qıp otırğanı attıñ üsti.
Ayttı da osı sözdi kelgen qalmaq,
Talıqsıp han aldında murttay uştı.

ışı.

Kulağı burnu kesilen adamın sözü:

“Gönderdin, haşmetli hanım,
Oljabay’a, / Bırak önceki düşünceni
Abılay’a. / Bin erin Oljabay’ın
elindedir, / Bağlı elleri ayakları derin
vadide. / Sabahtan akşama üç öğün
dayak atıp, / Haşmetli han, cana eziyet
ediyor, merhamet nerde?
Kudurmuş kurt gibi gitse sokar,
Çevirmiş üç tel demir değneği elinde.
Akıyor beylerinin götünden kanı,
Zavallı durumuna düşmüş beylerin
hepsi orada.
Bin erin Oljabay’ın eline düştü,
Dengi yok Oljabay’ın pek güçlü.
Getir bana Abılay’ı diye kendisi,
Mahrum edip kulağımı burnumu
hepsini kesti. / Haşmetli han Abılay’ı
bırakmazsan, / Siz de görürsünüz
bunun gibi işi. / Gece gündüz uyumadı
hiç mola yok, / Döşek yapıp oturduğu
atın üstü. / Söyledi de bu sözü gelen
Kalmuk, / Kendinden geçip hanın

Otırdı öz tağına Qaldan Seren,
310 Şıqpay dawsı qozğalar eki erin.
Jaltaqtap jan-jağına qaray berdi,
Bilmedi Abılayğa hanğa ol ne derin.
Aytadı Abılayğa hanğa: «Baqıtıñ köp,
Men sağan öz aytpaspın eş pälän dep.
Bosat, — dep, — mıñ erimdi — ayttı
Qaldan, —
Abılayğa jalğız qızım beremin», — dep.

Otırğan barlıq qalmaq jaman sastı,
Ayrılıp aqılınan ol adastı.
Malaysarı batırdı bosatadı,
320 Handarı qazaq-qalmaq aqıldastı.
Qaldanğa Abılay han küyeuw boldı,
Bergen soñ Tobış suluw qırşın jastı.
Malaysarı, Abılay, Qaldan Seren,
Bitimniñ sol arada kiltin aştı.
Üy tigip, Tobış suluw şaqırğan soñ,
Abılay, Malaysarı qadam bastı.
Qazaqtan qırsıq ketip, baqıt jetip,
Abılay sol arada suwday tastı.
Tobış pen Abılay han otırğanda
330 Qalmaqtar köremiz dep jantalastı.

önüne düştü.
Oturdu kendi tahtına Kaldan Seren,
Çıkmadan sesi kıpırdar iki dudağı.
Yan gözle yanına bakıverdi,
Bilmedi Abılay Han’a o ne diyeceğini.
Söyler Abılay Han’a: “Bahtın çok,
Ben sana kendim demem hiç falan
diye. / Bırak, diye bin erimi.” dedi
Kaldan.
“Abılay’a biricik kızımı veriyorum.”
dedi.
Oturun Kalmukların hepsi fena
afalladı, / Aklı başından gidip yoldan
şaştı. / Malaysarı bahadırı serbest
bıraktı. / Kazak-Kalmuk hanları
istişare etti. / Abılay Han, Kaldan’a
güvey oldu, / Verdikten sonra çok genç
ve güzel Tobış’ı. / Malaysarı, Abılay,
Kaldan Seren, / O esnada anlaşılanın
kilidini açtı. / Ev dikip güzel Tobış’ı
çağırdıktan sonra, / Abılay ve
Malaysarı hareket etti. / Kazak’tan dert
gidip baht gelip, / Abılay o zaman su
gibi taştı. / Tobış ve Abılay Han
oturduğunda / Kalmuklar görelim diye

Altın üy otırğanı mamıq tösek,
Ekewi otırğanda qup jarastı.

debelendi. / Altın ev, yumuşacık kuş
tüyü oturduğı döşek, / İki oturmaya
pek yaraştı.

*Abılay, Qaldan Seren Oljabayğa Abılay ve Kaldan Seren'in Oljabay'a
Malaysarı jibergeni:*

Malaysarı'yı göndermesi:

Tınığıp küyew, quda sonda qondı,
Ärtürli söz aytıstı oñdı-soldı.
Malaysarı eline qaytpaq boldı,
Qaytarmaq tutqındağı mıñday qoldı.
Eki han qağaz jazdı Oljabayğa:

Dinlenip güvey, dünür oraya kondu,
Her konudan söyleştirler oradan
buradan. / Malaysarı yurduna dönecek
oldu, / Geri döndürecekti esaretteki bin
kadar askeri. / İki han mektup yazdı

«Jürmisiñ aman-esen jaqsı jayda?

Oljabay'a: / “Sağ salim iyi misin

Aramız qazaq-qalmaq jaqındastı,

ovada? / Aramız Kazak-Kalmuk

340 Bir ülken kez keldik biz ulı toyğa.

yakınlaştı, / Büyük bir tesadüfle geldik

Biri ata, birimiz bala boldıq,

ulu toya. / Birimiz dede, birimiz de

Qolıñdağı bekteriñdi endi soyma.

evlat olduk, / Elindeki beyleri şimdi

Bosatıp aman-esen qaytarıñız,

öldürme. / Serbest bırakıp sağ salim

Oljabay özim aman, aşuw qoy da.

geri gönder, / Oljabay ben iyiyim,

Qaytamın sodan keyin Tobıştı alıp,

öfkeyi bırak. / Döneceğim Tobış'ı

Oljabay, är jumıstıñ artın oyla.

aldıktan sonra, / Oljabay, her işin
sonunu düşün.

Hattı alıp jürip ketti Malaysarı,

Mektubu alıp koştı Malaysarı,

Quda bop amandastı jas pen kări.

Dünür olup selamlaştı genç ile yaşlı.

Mingeni boz arğımaq jürip ketti,

Bindiği boz küheylanı koşturdu,

350 Qanğan soñ han men erdiñ ol Kandıktan sonra han ile erin o hevesi.
qumarı.

Oynatıp aqboz atpen jürüp ketti,
Bolğanda namazdıger kelip jetti.
Oljabay düre soğıp jatır eken,
Körgeñ soñ Oljabay jasın tökti.

— Aman ba, jan joldasım, qaydan keldiñ,
Jalğızdıq sen joğında men de kördim.
Men seni körmegeli köp kün boldı,
Batır-aw, Malaysarı, qayda boldıñ?

Söz ayttı Malaysarı bastan-ayaq,
360 Qolında temir sombı turğan tayaq.
Qorlığın qalmaq qılğan estigen soñ,
Tağı da düre soqtı ayamay-aq.

Oljabay bir qalmaqtıñ murnın kesti,
Qulağın qaq tübinen tağı kesti.
— Sälem ayt jıldam barıp Qaldan şerge,
Jibersin Abılay men qız Tobıştı.

Qalsa eger, erteñ tüste özim baram,
Qoldağı mıñ batırdıñ bärin qıram.
Abılay Tobış qızdı äkelmeşe,
370 Sertimde osı aytqan özim turam.

Oynatıp akboz at ile koşturdu,
Vardığında ikindi vakti olmuştı.
Oljabay dövüp duruyormuş,
Gördükten sonra Oljabay gözyaşı
döktü.

“Sağ mı can yoldaşım, nereden geldin?
Yalnızlığı senin yokluğunda ben de
gördüm. / Ben seni görmeyeli epey gün
oldu, / Bahadır Malaysarı neredeydin?”

Anlattı Malaysarı baştan sona,
Elinde demir topuzlu dayak.
Kalmuk’un eziyet ettiğini işittikten
sonra, / Daha da dayak attı acımadan.

Oljabay bir Kalmuk’un burnunu kesti,
Kulağını da tam dibinden kesti.
“Selam söyle derhal gidip Kaldan
aslana, / Göndersin Abılay ile kız
Tobış’ı.”

Kalırsa eğer, yarın öglene kendim
giderim, / Eldeki bin bahadırın hepsini
kırarım. / Abılay, Tobış kızı alıp
gelmezse, / Yeminimde söylediğimi

Ordasın buzıp, jerin boyap,
Qaldannın altın tağın talqan qılam.
Osılay qalmaqtı aytıp bosatadı,
Qaldanğa osılay ayt menen sälem.

Bosatqan qalmaq oqıyǵası:

Qaştı qalmaq qutılıp,
Buğawınan sıtılıp.
Öne boyı jaralı,
Sol jaramı köterip.
Bir künde kelip jetti,
380 — Qulaq-murnı kesilip.
Kelip Qaldan Serenge,
«Laqı» dep qalmaq ökirip.
Oljabaydıñ qolına
Tüskenge qalmaq ökinip.
Oljabaydıñ sälemin
Aytıptı hanğa jüginip:
— Uzatpasañ qızıñdı,
Soğıs bolar keremet.
Abılaydı bosatsañ,
390 — Bizge qılmas qıyanat.
Bosatpasañ Abılaydı,

tutarım.

Sarayını bozup, yerini boyayıp,
Kaldan'ın altın tahtını talan ederim.
Böyle söyleyip Kalmuk'u bırakır,
Kaldan'a böyle söyle benden selam.

Bıraktığı Kalmuk'un vakası:

Kaçtı Kalmuk kurtulup,
Prangasından sıyrılıp.
Bütün vücudu yaralı,
O yarayı kaldırdı.
Bir günde gelip ulaştı,
Kulağı burnu kesilmiş.
Geline Kaldan Seren'e,
“Konuş” diye Kalmuk bağırmış.
Oljabay'ın eline
Düştüğüne Kalmuk hayıflandı.
Oljabay'ın selamını
Söylemişti hana eğilip:
“Vermezsen kızını,
Savaş olur olağanüstü.
Abılay'ı bırakırsan,
Bize etmez hainlik.
Bırakmazsan Abılay'ı,

Mıñ batırñ öledi
Oljabaydñ qolında.
Erteñgi kün bir sağan,
Kız alam dep barıp em,
Kızın qurısın, Qaldan-aw!
Abılaydı tez jiber,
Men almaymın qızınñdı,
Osı da mağan qanağat.

Bin bahadırın ölür
Oljabay'ın elinde.
Ertesi gün sana,
Kız alayım diye varacaktım,
Kızın kurusun, Kaldan hey!
Abılay'ı tez gönder,
Ben almıyorum kızını,
Ona da ben razıyım.

400 Mını estip Qaldan Seren tüsi qaştı,
Adasıp aqılınan jaman sastı.
Aldırıp Abılaydı Tobışpen,
Sol jerde Qaldan Seren aqıldastı.

Bunu işitince Kaldan Seren'in rengi
kaçtı, / Aklı başından gidip fena
afalladı. / Aldırıp Abılay'ı Tobış ile
O yerde Kaldan Seren istişare etti.

— Abılayğa men beremin, jalğız qızım,
Aqtasañ munan bılay tatqan tuzım.
Abılay, bala boldıñ öziñ mağan,
Qızımdı juptılıqqa berdim sağan.
Tez barıp mıñ batırım bosatındar,
410 Opa qıl munan bılay bolsañ adam.

“Abılay'a ben veriyorum, biricik
kızımı, / Helâl et bundan böyle
tattığım tuzumu. / Abılay, evlat oldun
kendin bana, / Kızımı karı-kocalığa
verdim sana. / Tez gidip bin bahadırımı
bırakın, / Vefa göster bundan böyle
adam isen.

Qaldan Seren Tobış qızdı uzatadı,
Qız berip Abılaydı jubatadı.
— Qudamız Oljabayğa menen sälem,
Ayta bar, han Abılay, — dep aytadı.

Kaldan Seren, Tobış kızı verdi,
Kız verip Abılay'ı avuttu.
Dünürümüz Oljabay'a benden selam
Söyle Han Abılay.” dedi.

Abılay atqa mindi Tobııştı alıp,
Biri ay, biri kündeý bolıp jarıq.
Alğan soñ Tobıış suluwdı Abılay han,
Qayıptı jalğız kelip oljalanıp.

Qaytadı Abılay han däl sol küni,
420 Tınbastan jürdi Abılay küni-tüni.

Säskede kelip jetti Oljabayğa,
Sañqıldap qaytqan qazday şıǵıp üni.

Oljabay düre soǵıp jatır eken,
Bayanawılda Ermektastı qılıp meken.
Körgen soñ Abılaydı atqa minip,
Aldınan Abılaydın jürgen eken.

Tez barıp qarsı aldınan tüse qaldı,
Abılay jüreyik dep közin saldı.
Abılay o da kelip, attan tüsti,
430 Quşaqtasıp birin-biri suwsın qandı.

— Keldiñ be, taqsır hanım, aman, dedi,
Siz joqta körgen künim jaman, dedi.
Ayrılp Malaysarı ekewiñizden,
Basıma aqırzaman bolğan, —dedi.

Abılay ata bindi Tobıış'ı alıp,
Biri ay, biri güneş gibi ısıldayıp.
Aldıktan sonra güzel Tobıış'ı Abılay
Han, / Dönmüştü yalnız gelip
ganimetlenip.

Geri döner Abılay Han tam o gün,
Dinlenmeden koştı Abılay gece
gündüz. / Kuşluk vaktinde ulaştı
Oljabay'a, / Cıvıldayıp dönen kaz gibi
çıkmış sesi.

Oljabay dayak atıyormuş,
Bayanavıl'da Ermektas'ı yapmış
mekân. / Gördükten sonra Abılay'ı ata
binip, / Önünden Abılay'ın koşturmuş.

Tez gidip karşısında inecekti,
Abılay yürüyelim, diye gözüyle işaret
etti. / Abılay, o da gelip attan indi,
Kucaklaşıp birbirleriyle hasret
giderdiler.

“Salimen geldin mi haşmetli hanım?”
dedi, / Sizin yokken gördüğüm günüm
kötü, dedi. / “Ayrılp Malaysarı ile
ikinizden, / Başımda kıyamet koptu.”

Bayladım mıñ batırın saqaw qalmaq,
Üş ret düre soğam barlap-barlap.
Kelmeseñ bügingi kün, taqsır hanım,
Baylawda mıñ qalmaqtı özim qırmaq.

Men endi aman kördim jüziñizdi,
440 Bar biylik, taqsır hanım, öziñizde.
Ägarde mağan, hanım, bosatsañız,
Qaldandı baylar edim osı kezde.

Abılay sözi:

— Arıstanım Oljabay,
Amandıq bersin bir Quday!
Sen bolmasañ ölip em,
Sen öltirgen Särüwday.
Talay qorlıq men kördim,
Tartpadım sonda tilimdi-ay.
Sonda da quwat sen boldıñ,
450 Tağdırdıñ jazğanı osılay.
Aman seni körgen soñ,
Jıynadım qazır boyımdı-ay.
Qalmaq-qazaq dos boldıq,
Ne qılsañ da öziñde-ay.

dedi.

Bağladım bin bahadırını peltek
Kalmuk'un, / Günde üç kez dövüyorum
yoklayıp yoklayıp. / Gelmeseydin
bugün haşmetli hanım, / Bağlı olan bin
Kalmuk'u kendim kıracaktım.

Ben şimdi sağ salım gördüm
yüzünüzü, / Var otorite, haşmetli
hanım, kendinizde. / Keşke bana
hanım, bıraksanız, / Kaldan'ı
bağlardım şu vakitte.

Abılay'ın sözü:

“Aslanım Oljabay,
Sağlık versin bir Hüda!”
Sen olmasan ölmüştüm,
Senin öldürdüğün Saruv gibi.
Nice eziyet gördüm,
Sakınmadım dilimi, ay.
Orada sen kuvvet oldun,
Takdirin yazdığı böyle.
Seni sağ gördükten sonra,
Topladım hemen gücümü, ay.
Kalmuk-Kazak dost olduk,
Ne yapsan da kendinde, ay.

Amandas öziñ jeñgeñe,

Tobıştayım suluwqay.

Sonan keyin sen bosat

Qoldağı mıñ batırdı.

Aşuwnıñdı sen qaldır,

460 Men keldim aman, Oljabay.

Selamlaş yengenle,

Tobışçuğum ne kadar güzel.

Ondan sonra serbest bırak

Elindeki bin bahadırı.

Öfkeni sen dindir,

Ben geldim sağ, Oljabay.

Sonan keyin Oljabay aşuwnı basıp, Ondan sonra Oljabay öfkesini bastırıp, qalmaqtıñ mıñ batırın bosatıp: «Qaldan Kalmuk'un bin bahadırını serbest Serenge at erin salıp özim baramın, quda bırakıp: “Kaldan Seren’e at ve erlerini boldıq, sonıñ arqasında qazaq-qalmaq tatuw- salıp kendim gideyim, dünür olduk, bu tätti turam dese, Sarıarqanı mağan bersin, sebeple Kazak-Kalmuk tatlı tatlı eger bermese, aramızdan qılış tağı jüredi, dururum derse Sariaarka’yı bana versin, osını hanğa ayta bar degen eken». Qorlıq eğer vermezse aramızdan kılıç da körgen qalmaqtar at-tonın ala qaşıp, Qaldan geçer, bunu hana git söyle demiş.” Serenge kelip Oljabaydıñ sälemin aytadı.

Oljabaydıñ barganı:

Oljabay eriñ Telkökke minip, bükir qılışın alıp tup-tuwra Qaldan Serenniñ ordasına kelip, suramastan kirip keledi. Qaldan Seren

Oljabaydıñ aybatına şıdamay türegeledi. Oljabay erin Telkök’e binip eğri Oljabay bir tizerlep amandasıp, ordanıñ kılıcını alıp dosdoğru Kaldan Seren’in ortasına aspay otırıp, amandasıp:

— Qaldan han, men sizge amandıqqa keldim, al qaytamın, aytarlıq sözüm bar. Sariaarqanı mağan bosat, eger bosatpaşañ, erteñ ordañnıñ üstinde soğıs boladı, şıdasañ otır, bolmasa öziñ bil, — dep şığıp ketip bara jatqanda, Qaldan Seren:

Eziyet gören Kalmuklar atlarını, giyimlerini alıp kaçmış, Kaldan Seren’e gelip Oljabay’ın selamını söylemiş.

Oljabay’ın gidişi:

Oljabay erin Telkök’e binip eğri Oljabay bir tizerlep amandasıp, ordanıñ kılıcını alıp dosdoğru Kaldan Seren’in sarayına gelir, izin istemeden içeri girer. Kaldan Seren, Oljabay’ın heybetine dayanamayıp ayağa kalkar. Oljabay bir diz çöküp selamlayıp sarayın ortasında yavaşça oturup selamlaşır:

“Kaldan Han, ben size esenlik dilemeye geldim, hemen döneceğim,

Äy, batır, moynıñdı bur, — degen. Sonda Oljabay tik turıp qaraydı. söyleyecek sözüm var. Sariarka'yı bana bırak, eğer bırakmazsan yarın

— Qazaq halqına meniñ mına sözimdi ayta bar, er bolsañ,— degen. Sondağı aytqan sözi: sarayının üstünde savaş olur, dayanırsan otur, dayanamazsan kendin bilirsin.” diye çıkıp giderken Kaldan

— Abılaydñ böksesi altın, kewdesi mırış, öziñdey batır han bolıp ul tuwadı, bir atağa Seren:

şın ayrılmas. Oljabay, seniñ kewdeñ altın, “Ey bahadır, yüzünü çevir.” demiş. O zaman Oljabay dik durup bakmış.

bökseñ mırış, öziñdey bolıp artıñnan er “Kazak halkına benim bu sözümü söyle gidince, er isen.” demiş. Sonunda

— Osi sözdi ayta bar, qoş, Sariarqanı söylediği sözü:

bosatamın, biraq ayaq astında qazaq halqı “Abılay’ın kalçası altın, gövdesi çinko, kendin gibi bahadır han olup oğlu

basqa halıqqa bağmadı, künderdiñ küninde doğıdu, bir soydan asıl ayrılmaz.

Oljabay, — dep qoştastı. Oljabay qayıp Oljabay, senin gövden altın, kalçan çinko, senin gibi er senden sonra

Han Abılay alğan Tobış suluwdan Kasımhan doğmaz, erlik seninle birlikte gider.” demiş.

tuwğanda qan ustap jalğız tuwadı, onan keyin Sarı, Nawrızbay tuwadı.

“Bu sözü söyleyip git, hoşça kal, Sariarka'yı bırakıyorum ama günlerden birinde güney tarafta Kazak halkı başka halka tabi olursa bu sözüm tarihte kalacak, hoşça kal Oljabay.” deyip vedalaştı. Oljabay dönüp gider.

Han Abılay’ın aldığı güzel Tobış’tan Kasımhan doğunca kan avuçlayıp tek doğar, ondan sonra Sarı, Navrızbay doğar.

5.1.6. Sabalaq-Abılay Han “Sabalak-Abılay Han” (A6)

SABALAQ-ABILAY HAN

Tarih — kəri aqsaqal kelgen köpke,
Ol sizdi tanıştırar talay kepke.
Ötken ömir ölçewli, jaqsı ülgini
Ğibrat qıp är iske sın bermekke.

Talay is ötken adam balasınan,
Neler buzıq, neler qızıq bas-basınan.
Keyde sor, keyde baqtı pende bası,
Turmistıñ neşe ağım talasınan.

Adamzat keyde şattı, keyde muñdı,
10 Sonıñ bärin isteytin ömir jındı.
Quwlıq-sumdıq degenniñ jalğan isi,
Jalğan bolsa bola ma jaqsı tüsi?

Ötkenge tüsken sayın köñil hoşı,
Ol da bir tağılımşıl bolar dosı.
Adamnıñ ömirinde qanday bolğan
Tarihtıñ körsetetin jobası osı.

Tarih sizdi ötkenmen tanıştıрмаq,
Adaspaytın adamdıq jolğa salmaq.
Ülgini ala bererlik uğım bolsa,

SABALAK-ABILAY HAN

Tarih, yaşlı aksakal gelmiş topluluğa,
O sizi tanıştıdırır birçok sözle.
Geçmiş ömrün ölçülü, iyi emsali
İbret olur her işte imtihan vereceğe.

Epey iş geçmiş insanoğlunun başından,
Neler bozuk neler düzgün en başından.
Kâh talihsiz kâh bahtı kara başı,
Hayatın nice gidişatı çekişmeli.

İnsanoğlu kâh şad kâh sıkıntılı,
Hepsi ister gamsız hayat.
Alavere dalavere yapanın yalan işi,
Yalanı olursa olur mu iyi düşü?

Geçmişe düşen her gönül hoşluğu,
O da bir ibretlik olur dostu.
İnsanın ömründe ne kadar olmuş
Tarihin gösterdiği örnekler işte.

Tarih sizi geçmişle tanıştıracak,
Yoldan sapmadan insanlık, yola
koyacak. / Örnek alınacak bir fikir

20 Körsetilgen jaqsılıq jolğa barmaq.

Är zamanda ärtürli adam ötti,
Oqiyğası joğalmay bizge jetti.
Ne qızıq, neler buzıq jumıstarın
Kitapqa tarih qılıp jazıp ketti.

Qazaq degen — türiktiñ ruwı edi,
Altın Orda qarawında turıp edi.
Şiñğıs han nemeresi Bereke han
Edilde zor memleket qurıp edi.

Toqay Temir, Bereke bir tuwısqan,
30 Orıs halqın qaratıp, jerdi qosqan.
Ämir-Temir biylegen jeri edi
Türkistan, Ündistan men Biylujstan.

Sultan Bayazit — türiktiñ sultanı edi,
Bükil Balqan patşalığın ol biyledi.
Toqtamıs Altın Ordağa han bolğanda,
Türiktiñ дәwirlegen mezgili edi.

Bayazit, Ämir-Temir, Toqtamıs han —
Birtutas türik ruwğa bolğan sultan.
On törtinşi ğasırdañ mezgilinde

varsa, / Onun gösterdiği iyilik, yolu
aydınlatacak.

Her zamanda her türlü insan geçti,
Vakalar yok olmadan bize yetiştı.
Neleri düzgün neleri bozuxsa işlerin
Kitaba tarih düşüp yazdı.

Kazak denilen Türk boyu idi,
Altın Orda himayesinde yaşar idi.
Cengiz Han'ın torunu Berke Han
İdil'de büyük bir devlet kurmuş idi.

Tokay Timur ile Berke kardeş,
Rus halkını tabi edip topraklarını almış.
Emir Timur'un hâkim olduğu yer idi
Türkistan, Hindistan ve Belucistan.

Sultan Bayezid, Türk'ün sultanı idi,
Bütün Balkan krallıklarını o idare eder
idi. / Toktamış, Altın Orda'ya han
olduğunda, / Türk'ün sefa sürdüğü
devir idi.

Bayezid, Emir Timur, Toktamış Han
Bütün Türk soylarına olmuşlar sultan.
On dördüncü asırda

40 Türik jurtı dāwirlep ösip turğan.

Türk yurdu sefa sürüp yayılmış.

.....

.....

Är kāmāldiñ zawalı tolğan künde.

Her kâmilin zevali dolmuş bir günde.

Dini — islam, bäriniñ qanı — türik

Dini İslam, hepsinin kanı Türk

Maydanda birin-biri qırğan künde.

Savaş meydanında birbirlerini

kırdıkları günde.

Älsiretip, qıyratıp birin-biri,

Kuvvetlerini azaltıp harap etmişler

Küşü asqan Ämir-Temir bolğan iri.

birbirlerini, / Gücü fazla Emir Timur

Altın Orda sögilip, bıt-şıt bolıp,

olmuş galibi. / Altın Orda yıkılıp

Qutıldı quldıq etken orıs eli.

paramparça olunca, / Kurtuldu kulluk

eden Rus milleti.

Är ult bölek-bölek han bop ketti,

Her boy ayrı ayrı hanlık oldu,

Sonimen Altın Orda küşi bitti.

Böylece Altın Orda'nın gücü bitti.

50 Qırım tatar, Qapqaz ben

Kırım-Tatar, Kafkas ve

Başqurtstan,

Başkurdistan,

Noğaylı, qırğız, qazaq, barba ultı.

Nogay, Kırgız, Kazak, Baraba boyları.

Şerim, meşer olar da handıq aldı,

Şerim, Mişer onlar da hanlık aldı,

Qazanda Tatar hanı bolıp qaldı.

Kazan'da Tatar hanı oldu.

Bıtırıp bet-betimen ärbir ult,

Dağılmış kendi başına her bir boy,

Öz erki özinde bop kete bardı.

Kendi iktidarı kendinde olup gitti.

So ketkenniñ biri biz qazaq edik,

Bu gidenlerden biri biz Kazaklar idik,

Arqağa köşpeli bop tarap edik.

Arka'ya göçüp dağıldık.

Alaşanı ortadan han köterip,
Üş jüzdiñ balası oğan qarap edik.

Alaşa'yı ortadan han kaldırıp,
Üç cüzün evladı ona itaat ettik.

60 Üş jüz demek—üş taypa el
bolğandıqtan,
Han köterer mezgili tolğandıqtan.
Asılı üş Arıstıñ balamız,
Qazaq ultı taraymız bir-aq zattan.

Üç cüz demek, üç boy millet
olduğundan,
Han ilan etme dönemi doluğundan.
Aslında üç Arıs'ın tohumuyuz,
Kazak kavmi dağılmışız tek bir şeyden.

Bermentin Abılay han bolğan eken,
Qonıs qıp Kökşetawdı qonğan eken.
Janına batır-biyler joldas bolıp,
Sol kezde qazaq eli tolğan eken.

Bu taraftan Abılay, han olmuş
Mekân yapıp Kökşetav'ı konmuş.
Yanına bahadırlar, beyler yoldaş olup
Böylece Kazak yurdu dolmuş.

Mıñ jeti jüz otız besinşi jılı han Bin yedi yüz otuz beş yılında han
kötergen,

olmuş,

Batır, biy serik bolğan ärbir jerden.

Bahadır, biy⁵⁸ yoldaş olmuş her bir

70 Süyindik Buqar jıraw uwäziri bop,

yerden. / Süyindik Bukar Jıraw veziri

Atı qazaq Abılaydıñ soñına ergen.

olup, / Adı Kazak olan Abılay'ın

izinden gitmiş.

Biy bolğan Qarakesek Qazıbegi,

Biy olmuş Karakesek Kazıbek,

Äm batır Qoşqarulı Jänibegi,

Ve bahadır Koşkarulı Janibek'i,

Qanjığalı Bögenbay bir batırı,

Kanjığalı Bögenbay bir bahadırı,

Qarakerey Qabanbay nayman tegi.

Karakerey Kabanbay, Nayman

soyundan.

⁵⁸ Biy: Kazak Türkçesinde hâkim, kadı anlamındadır.

Kişi jüz Aral batır kete ruwdan,
Tama Eset äruwaqtı batır bolğan.
Bökenbay — tabın taptan şıqqan batır,
Abılay han ömirinde bəri turğan.

80 Ulı jüzde Töle biy bolıp edi,
Janıs batır Boltaydan şığıp edi.
Üş jüzdiñ balasına ortağ han bop,
Abılay han qarawında turğan edi.

Äbilmansur — äwelgi öz atı edi,
«Abılaylap» şapqannan Abılay dedi.
Jıyırma birinşi buwınnan qosılatın
Şıñğıs han tuqımınan bekzat edi.

Öz äkesi boladı körkem Wäli,
Qanışer ataqtı Abılay babaları.
90 Talasıp Wälimenen handıqtı alıp,
Äbilhayır kişi jüzge bolğan hanı.

Wäli awdı, han bola almay, Türkistanğa,
Nağası han bop turğan Qayıp hanğa.
El şapqan Ayuwkeniñ awır qolı,
Torğawıt qalmağ halqı qaptağanda.

Küçük Cüz Aral Batır'ın soyundan
devam eder, / Tama Eset'in nesli
bahadır olmuştur. / Bökenbay, Tabın
soyundan çıkan bahadır, / Abılay
Han'ın ömrü boyunca hepsi
yanındaymış.

Ulu Cüz'de Töle Biy vardı,
Janıs Batır, Boltay'dan çıktı.
Üç cüzün evladına ortak han olup,
Abılay Han yönetimde durmuştu.

Ebulmansur, önceki asıl adı idi,
“Abılay!” diye at koşturduğundan
‘Abılay’ dedi. / Yirmi birinci göbekten
eklenip Cengiz Han'ın soyundan gelen
asil idi.

Öz babası olur Körkem Veli,
Kanışer lakaplı Abılay dedesi.
Mücadele edip Veli ile hanlığı alıp
Ebulhayr Küçük Cüz'ün olmuş hanı.

Veli döndü han olamadan Türkistan'a,
Dayısı han olan Kayıp Han'a.
Halkı yağmalamış Ayüke'nin güçlü
ordusu, / Torgavıt Kalmuk halkı

Öltirdi Wäli handı sol soğısta,
Qanı qas qan tögisken talay tusta.
Qolğa tüsken erlerin qırıp-joydı,
Apat tiygen kün boldı mal men basqa.

kapladığında.
Öldürdü Veli Han'ı bu savaşa,
Kanı asil kan dökülmüş her yana.
Ele düşen erlerini kırıp yok etti,
Afet günü oldu mal ile insana.

100 Äbilmansur jıyırmağa kelmegen jas,
Sawğalap ärkim qaşıp, qorğadı bas.
Äbilmansur şapqınnan qaşıp şığıp,
Jayaw jalğız jöneldi aş-jalañaş.

Ebulmansur yirmisine gelmemiş genç,
Sığınıp herkes kaçıp başını kurtardı.
Ebulmansur saldırıdan kaçtı,
Yayan ve yalnız yöneldi aç çıplak.

Jöneldi betin tüzep Balqaş jaqqa,
Ulı jüz — üysin degen bir halıqqa.
Birneşe ay arıp-talıp elsiz jermen
Jetipty qalıñ awıl köp qazaqqa.

Yöneldi yüzünü çevirip Balkaş
tarafına, / Ulu Cüz'den Üysin adlı bir
halka. / Birkaç ay yorgun argın ıssız
yerlerden / Ulaştı çok kalabalık Kazak
köyüne.

Ortadağı bir üyge jıynalğan jurt,
Biri kirip, biri şığıp qaynağan qurt.
110 Sol üyge kireyin dep oyladı da,
«Tegin üy emes şığar» dep qoydı bet.

Ortadaki bir eve toplanmış insanlar,
Biri girip biri çıkıyor, kaynıyor kurut.
O eve gireyim diye düşündü de,
“Ücretsiz ev değildir” dedi.

Sälem berip esikten kirip keldi,
Üy işi sıñsığan jan — bəri kördi.
Üsti jırtıq, basında señseñ tımaq,
Kir basqan, şaşı uzarıp ösken edi.

Selam verip kapıdan girdi,
Evde ağıt yakanları, herkesi gördü.
Üstü yırtık, başında deri kalpak,
Kir basmış, saçları uzamıştı.

Kelgen üy —üysin Töle üyi edi,
Ulı jüz orda qılğan bir üy edi.
Üy tola jurttıñ közi balada bop,
Melşiyip jurt tañırqap otır edi.

Geldiği ev, Üysin'den Töle'nin evi idi,
Ulu Cüz'ün merkez edindiği bir ev idi.
Evdeki kalabalığın gözü çocuğa ilişip,
Sesler kesildi, halk şaşırılmış idi.

120 Keñ iyıq, töstek kelgen, uzun boylı,
Qır murın, juwan şıqşı, keñ mañdaylı,
Jıltır köz, tikireygen surğılt sarı,
Denesi qıran qustay tur inğaylı.

Geniş omuzlu, cüsseli, uzun boylu,
İri burunlu, kalın çeneli, geniş alınlı,
Parlak gözlü, dikilmiş solgun sarı
Vücudu şahin gibi çevik.

Töle biy jön suradı bul baladan,
Kelgenin bilip turıp tüz daladan.
Bul mañnıñ adamına uqsamaysıñ,
Atıñ kim, qay näsilden, qay qaladan?

Töle Biy soyunu sordu bu çocuğa,
Geldiğini anladı düz bozkırdan.
“Bu civarın insanına benzemiyorsun,
Adın ne, hangi nesilden, hangi
şehirdensin?”

— Atım da, jönim de joq bir balamın,
Däm tartıp tentiregen bişsaramın.

“Adım da soyum da yok tek çocuğum,
Yemek arayıp avare dolaşan biçareyim.

130 Äke-şeşe, el-jurtım, tuwğanım joq,
Atımdı kim qoysañız, qup alamın.
Esitip üysin Töle biy dep keldim,
Turamın qolıñızğa bala bolıp,
Qazaq eli — elim dep izdep keldim.

Anne-babam, elim yurdum, kardeşim
yok, / Adımı ne koyarsanız kabul
ederim. / İşitip Üysin'den Töle Biy'i
geldim, / Yaşarım yanınızda size evlat
olup, / Kazak yurdu, yurdum diye
arayıp geldim.”

Alınbay köpten beri şaşı ösken,

Sabalaq qara tımaq közge tükən.
Üsti-bası sawıs bop turğannan soñ,
«Sabalaq» muniñ atı bolsın desken.

Sabalaq bala bolıp jüre berdi,
140 Mal baqtı, biyge jaqtı, sene berdi.
Otırıs-turısınıñ bări de jat,
Bul qanday jan bolar dep sınap jürdi.

Bäybişesi biyge ayttı: «Bayqaysız ba,
Tegin adam emes qoy osı bala.
Bir tün oyaw otırsa, jantaymaydı,
Qalğımas eki közi jaynap jana.

Şañırqap ıstıq küni maldan kelse,
Ayaqtı tawıspaydı az-köp berse.
Astına närse salmay otırmaydı,
150 Qıdırmaydı eşqayda üyde jürse».

As bolıp ketip edi biy bir jaqqa,
Balağa sarqıt aldı sınamaqqa.
Malın baqqan Sabalaq uyıqtap jatır,
Tört borbayı jayılğan dört tarapqa.

Biy kelip tamaşalap qarap turdı,

Kesilmediğinden epeydir saçları
uzamış, / Gevşek kara kalpak gözüne
düşmüş. / Üstü başı kirlendiği için,
“Sabalak” bunun adı olsun demişler.
Sabalak, evlat olup yaşadı,
Hayvan baktı, beye yakınlaştı, güvenini
kazandı. / Oturuş-kalkışının hepsi de
yabancı, / Bu kimlerden diye sınadı.

Beybişesi beye söyledi: “Dikkat ettiniz
mi, / Sıradan biri değil şu çocuk.
Bir gece uyumasa bile, yan yatmıyor,
Kapanmaz iki gözü parlayıp cana.

Susayıp sıcak günde hayvanların
yanından gelse, / Bardağı bitirmiyor az
ya da çok verilse de. / Altına bir şey
koymadan oturmuyor, / Gezmiyor
hiçbir yerde evde kalıyor.”

Yemeğe gitmişti bey bir yana,
Çocuğa “sarkıt” getirdi sınamaya.
Hayvanlarına bakan Sabalak uyuyor,
Dört bacağı yayılmış dört tarafa.

Bey gelip hayretle baktı,

Eki judırıq tüyilgen qoldı kördi.
Tört borbayın tört jaqqa jayıp jatır,
Teginde biyleydi eken oñ men soldı.

İki yumruk sıkan eli gördü.
Dört bacağını dört tarafa yaymış,
Böylece idare edermiş sağ ile solu.

Tegin emes, bul şıǵar asıl tekten,
160 Şamalap jürüwşi edim sınap köpten.
— Oyanǵan soñ qoy basın qolına ber,
Dep tapsırıp joldasına tastap ketken.

Sıradan deǵıl, bu kesin asıl soydan,
Tahmin etmişim sınayıp çoktan.
“Uyandıktan sonra koyunun başını
eline ver.” / Diye görev verip yoldaşına
bırakmış.

Sabalaq oyanǵan soñ bastı kördi,
Janına baqtaşınıñ bärin jıydı.
Birine qulaq, birine közin berip,
Quyqadan bir japıraq özi jedi.

Sabalak uyandıktan sonra başı gördü,
Yanına çobanların hepsini topladı.
Birine kulak, birine gözünü verip,
Kelleden bir parça kendisi yedi.

Töle biydiñ joldası söz suraydı:

Töle Biy’in yoldaşı sordu:

— Basqaǵa bärin berdiñ,—dep “Başkasına hepsini verdin.” diye
suraydı.

“Başkasına hepsini verdin.” diye
sordu.

Biy bergen ırım ğıp, öziñ jemey,

Beyin verdiği uğuru kendin yemeden,

170 Aş qalıp, bul mırzalıq kimge unaydı? Aş kaldın, bu cömertlik kime yarar?

Sabalaq ayttı biy joldasına:

Sabalak söyledi beyin arkadaşına:

—Men toydım biydiñ bergen
ıqlasına.

“Ben doydum beyin verdiği
ihlasına.

Joldastıñ biri — qulaq, birewi — köz,

Yoldaşın biri kulak, diğeri göz

Durıs pa olarǵa bas qıymasıma!

Doğru mu onlara kıymet verişim.

Oturmın solarğa men senip uyıqtap,
Baqtaşı — öz aldına bul da bir tap.
Özimşildik joldasqa jarasa ma,
Toydırsam öz tamağımdı jandı qurttap?

Biy joldası körgeñin biyge ayttı,
180 Biy sınınıñ şındıǵın anıq taptı.
Mal biylik, jan biylikin soǵan berip,
Künnen-kün Sabalaqtıñ qadiri arttı.

Sabalaq bir künderde malğa bardı,
Baqtaşılar körisip mız bop qaldı.
Sabalaqtı süyedı jurttıñ bari,
Bawırınday körisip ortağa aldı.

Dalada alqa-qotan otır edi,
Qaruwlı üş jolawşı jetip keldi.
Eki kızıl, bir baran atqa mingen,
190 At ta jat, kisi de jat jandar edi,
Kelip turǵan üş batırdı Sabalaq kördi.

Qara sur, juwan tumsıq, eñgezerdey,
Narqızıl astındaǵı turǵan pildey.
Duwlıǵa, sawıt-sayman, oq pen qılış,
Qursanǵan kök temirdi kötergendey.

Ben onlara güvenip uyuyorum,
Çoban, kendi önüne bu da bir iz.
Bencillik yoldaşa yarar mı?
Doyursam kendi karnımı ya onun canı
çekerse?

Beyin yoldaşı gördüğünü beye anlattı,
Bey sınavının hakikatini açık buldu.
Mal beyliǵı, can beyliǵını ona verip
Günden güne Sabalak'ın kıymeti arttı.

Sabalak günlerin birinde hayvanlara
gitti, / Çobanlar görüşüp memnun oldu.
Sabalak'ı sever halkın hepsi,
Kardeşi gibi görüp ortaya aldı.

Bozkırda halka olup oturuyordu,
Silahlı üç yolcu geldi.
İkisi kızıl, biri konur ata binmiş,
At da yabancı, adamlar da yabancı idi,
Gelen üç bahadırı Sabalak gördü.

Kara yaǵız, kalın burunlu, dev gibi,
Altındaki Narkızıl, ayakta duran fil
gibi. / Tolga, silah ve zırh takımı, ok ile
kılıç, / Sarmalanmış ham demiri

Atjaqtı, keñ mañdaylı, sarijala köz,
Keñ iyıq, salalı qol, jawırın döñes.
Minezi täwekelşil köpşil eken,
Şıqpaytın batırmın dep qıñır keñes.

200 Bul adam Bögenbay degen batır edi,
Sol kezde elüw jastan asıp edi.

Ertisten kele jatqan qalmaq qolın
Şabuwğa qarsı kele jatır edi.

Ekinşi at — kökşil qızıl qupiya bitken,
Tar mıqın, bötkerinşek tuyaq bitken.
Qısqa moyın, uzun bas, süyriktey bop,
Közi jaynap awzınan köbik tökken.

Jarqabaq, qaratorı, qır murındı,
Qayqı tös, ötkir közdi, salpı erindi.

210 Muniñ da sawıt-sayman bäre tügel,
Qursanğan öne-boyı kök temirdi.

Bul adam — qanjıǵalı Jantay batır,
Niyaz abız tuqımınan şıqqan asıl.
Bögenbay Töle biyge amandıqqaa
Köp qoldı keyin tastap kele jatır.

kaldırmış gibi.

Oval yüzlü, geniş alınlı, ela gözlü,
Omuzları geniş, kolları uzun, kürek
kemiği çıkık. / Mizacı gözüpek,
yardımsever imiş, / Çıkmadan
bahadırım diye gölgesi konuşmuş.

Bu adam Bögenbay adlı bahadır idi,
O sırada elli yaşını geçmişti.

İrtiş'ten gelmekte olan Kalmuk
askerine / Karşı at koşturmaya
geliyordu.

İkinci at, mavimsi kızıl, esrarengiz
görünmüş, / Dar kalçalı, geniş
toynakları uzamış. Boynu kısa, başı
uzun, ipince olup, / Gözleri parlayıp
ağzından köpük akmış.

Göz kapakları bombeli, yağız, iri
burunlu, / İri göğüslü, keskin bakışlı,
sarkık dudaklı. / Bunun da silah ve zırh
takımının hepsi eksiksiz, / Sarmalanmış
bütün vücudu ham demirle.

Bu adam Kanjıǵalı Jantay Batır,
Niyaz Ozan soyundan gelen asıl.
Bögenbay, Töle Biy'e selam vermeye
Çok askeri geride bırakıp geliyor.

Üşinşi at — qaraker at kelgen qayqañ,
Sırtı qısqa, bawırı jazıq, basqan taltañ.
Aqsarı, qızılşıray, tolıq kelgen,
Bul adam — Mämbetulı batır Atan.

Üçüncü at, konur at gelen kaykılarak,
Sırtı kısa, bağıri geniş, çarpık
yürüyüşlü. / Sarışın, al yanaklı, dolgun
Bu adam, Mambetulı bahadır Atan.

220 Baqtaşılar bularğa sälem berdi,
Tanısıp, hal-jagdayların surap bildi.
Bögenbaydı Sabalaqtıñ estüwi bar,
Töle biyge başşı bop alıp keldi.

Çobanlar bunlara selam verdi,
Tanışıp hâl hatır sordular.
Bögenbay'ı Sabalak'ın işitmişliğı var,
Onları Töle Biy'in huzuruna getirdi.

Töle biyde otırdı qonaq bolıp,
Mäjiliske jiynaldı halıq tolıp.
Eki künde Töle biy jibermedi,
Tınıqtırıp batırdı biye soyıp.

Töle Biy'e konuk oldu,
Meclise toplandı halk dolup.
İki gün kadar Töle Biy göndermedi,
İstirahat ettirdi bahadır için kısarak
kesip.

Top körip jürek qızdı er Sabalaq,
Kuday jazsa, jaw jeñip, kegin almaq.

Kafile görünce yüreğı burkuldu Er
Sabalak'ın, / Hüda nasip ederse

230 Bökeñnen oñaşada qıldı ötiniş,
Biyden ruqsat äperse, boldı barmaq.

düşmanı yenip öcünü alacak.
Böken'den rica etti kuytuda, / Beyden
izin getirirse gidebilecekti.

Attanarda suradı Bökeñ biyden:
Men keldim amandıqqa alıs jerden.
Sabalaq balañızdı kömekke ber,
Uwıttı jigit körined, qaytpas beren.

Ata bindiğinde sordu beye Böken:
“Ben selam vermeye geldim uzak
yerden. / Sabalak evladınızı yardım için
verin, / Zehir gibi görünüyor yiğit,

	yolundan dönmez.
Töle biy amalsızdan qosın berdi,	Töle Biy çaresiz izin verdi,
Balasınan Sabalaq süyikti edi.	Çocuklarından Sabalak gözdesi idi.
Attanıp, amandasıp, bata alıp,	Atlanıp vedalaşıp dua alarak
Sabalaq Bögenbaydın soñına erdi.	Sabalak, Bögenbay'ın peşinden gitti.
240 Keyin bögep tastağan qolğa kelgen,	Sonra bıraktığı askerlere gelmiş,
On mıñ şama qol eken iriktelgen.	On bin kadar asker, hepsi güzide imiş.
Qol bastağan Jänibek, Malaysarı	Askerin başında Janibek, Malaysarı
Keledi eken moynı talıp alıs jerden.	Geliyormuş boynu eğilip uzak yerden.
Kele jatqan qazaq qolın qalmaq sezgen,	Gelmekte olan Kazak ordusunu
Tüysisip soğısuwdan qalmaq bezgen.	Kalmuk duymuş, / Kesişip
Qaşqan qalmaq sezinip, üydey köşip,	savaşmaktan Kalmuk vazgeçmiş.
Talqı asuwımen Quljağa bet tüzegen.	Kalmuk'un kaçtığı duyulup büyük göç olmuş, / Talkı geçidinden Kulja'ya yönelmiş.
Tarbağatay, Altay, Sawır, Ertis bası,	Tarbagatay, Altay, Savur, İrtiş başı,
Talqı, Qulja oñtüstik qabırğası.	Talkı, Kulja güney duvarı.
250 Arğı jağı — qalmaqtıñ qalıñ eli.	Karşısı Kalmuk'un yoğun halkı.
Soğan jetüw qaşqannıñ jantalası.	Ona yetişmek kaçanların can davası.
Ol qaşqan on mıñ şamalı qalmaq eken,	O kaçan on bin civarı Kalmuk imiş,
Dürbit qalmaq jawınger bir tabı eken.	Dürbit Kalmuk savaşçı bir tebaa imiş.
Qol qurap jıynalğanşa arası uzap,	Ordu kurup toplayıncaya kadar arası

Köp qalmaqqa taqalıp qalğan eken.

Uzayıp, / Kalabalık Kalmuk'a yaklaşıp
kalmış.

Jöneldi qazaq qolı sürlewmenen,

Yöneldi Kazak ordusu bir hat çizerek

İşinde Sabalaq bar jaña beren.

İçinde Sabalak var taze kan.

Talqı — Qulja asuwınan asa jetip,

Talkı-Kulja geçidini aşıp

Qolğa tüsken qalmaqtı qıra bergen.

Ele düşen Kalmuk'u öldürmüş.

260 Sabalaq ataq aldı qamal buzıp,

Sabalak nam aldı kale yıkıp,

Qanday qıyın jerlerden ketedi ozıp.

Ne kadar zorlu yerler aştı.

Kirgen jeri esik bop qala bered,

Girdiği yer kapı olup kaldı,

Qandı közi qıranday-aq şalqıp sozıp.

Kanlı gözü şahin gibi alevlenip uzadı.

*Sol sogısqa qatısqa Bögembay batırdıñ Bu savaşa katılan Bögembay Batır'ın
jıraw nökeri Ümbetbay batırdıñ osı jorığın jıraw görevlisi Ümbetbay Batır'ın bu
keyin Bögembaydıñ ölümünde:*

*hücumundan sonra Bögembay'ın
ölümünde:*

Kekil jalı suwıldap,

Kâkül yelesi hışırdar,

Narqızıl arğımaq astında,

Narkızıl küheylan altında

Bögembay Talqıdan asa şapqanda.

Bögembay Talkı'dan aşıp koştuğunda.

Qudiya üyrek moyındı,

Aşağı eğik ördek boyunlu,

Qulan tuyaq kökşe atpen

Yabani toynaklı boz at ile

Quljanı jantay şapqanda.

Yan yatarak Kulja'yı dörtñala

270 Mämbettiñ ulı er Atan

geçtiğinde. / Mambet'in oğlu Er Atan

Qol sawırsın basqanda.

Orduyu arkadan bastığında.

Öz qolın özi jaw körüp,

Kendi askerini kendisi düşman görüp,

Hanbaba töre qaşqanda,

Hanbaba töre kaçtığında,

Qalmaqtı şaptıñ, Bögenbay —

Kalmuk’u kılıçtan geçirdin Bögenbay.

dep jırlağan eken.

diye terennüm etmiş.

Qalmaqtı tas-talqan ğıp şawıp aldı,

Kalmuk’u darmaduman edip elinden

Qalıñ qol qarıq oljağa batıp qaldı.

geleni yaptı, / Kalabalık ordu ganimete

On nargä toğanaqtap jasaw artıp,

gark oldu. / On tek hörgüçlü deveye

Sabalaq Bökeñe äkep tartuw saldı:

balya balya çeyizlik yükleyip / Sabalak,

Böken’e götürüp hediye etti:

— Mınaw on nar sizge arnap alıp
keldim,

“Bu on tek hörgüçlü deveyi size ithafen
getirdim,

280 Jasawım — jeñgem, keliniñizge
sälemdemem.

Çeyizim; yengem, gelininize
hediyem.

Men oljanı almaymın, batañdı ber,

Ben ganimeti almıyorum, duanı et,

Bir sapar soñıñızğa erip edim.

Bir sefer arkanızdan gittim.”

Bökeñ ayttı: «Oljağa talay toydım,

Böken söyledi: “Ganimete epey

Äli müyiz sıqqan joq, bärin kördim.

doydum, / Hâlâ boynuz çıktığı yok,

O sı jolı eñbegiñ jurttan astı,

hepsini gördüm. / O yolu emeğin

Öziñ al jawdı jeñgen tırnaqaldıñ.

halktan aştı, / Kendin al düşmanı yenen
tırnakların.”

Sabalaq: «Almaymın, dep bezektedi,

Sabalak: “Almam, diye ısrar etti,

Basım jas, tağı keler kezek, dedi,

Başım genç, yine gelir sıra, dedi.

Alğaşqı saparıma batañdı ber,

İlk seferime duanı et,

290 Köpşiliktiñ batası kerek, —dedi.

Cemaatin duası gerek, dedi.

Sonda Bökeñ qolın jayıp bata berdi,
(Köpşilik Qabıl bolsın! Ämiyn!» —
Sondağı Bögenbaydıñ aytqan sözi:
— Jılqınıñ tulparı edi — Narqızılım,
Şırağım, ırım qılıp sen min, — dedi.

Qarağım, uwıttı-ottı bala ekensiñ,
Minez-qulqıñ tap-taza dana ekensiñ.
Jazğıturı üş jüz bop jıynalamız,
Sol jıyınğa kerekti jan ekensiñ.

300 Mıñ bir jüz otız besinşi jılında edi,
Osı jıl boldı «Aqtaban şubırındı».
Qalıñ qalmaq qazaqtı qoyday qırğan,
Uwsa-Sereñ deytuğın qontajı edi.
Uwsa-Sereñ Qaldannıñ inisi edi,
Uyıqtağan kisi şağatın uw jılanğa
Qazaq eli Serendi teñep edi.

Qontayjı — qalmaqşada han degeni,
Qalmaq şawıp şubırğan qazaq eli.
Sol jılı awğan elge jut kiyligip,

310 Qarıs, Hozar şubırıp barğan jeri.

Aqtaban-şubırındı bolğanına,

O zaman Böken elini açıp dua etti,
(Topluluk “Allah kabul etsin! Amin!”
dedi.) / O zaman Bögenbay’ın
söylediği söz: / “Yılkının tulparı idi
Narkızılım, / Yavrum, uğur olsun sana,
sen bin. ” dedi.

“Gözbebeğim, zehir gibi ateşli bir
çocukmuşsun, / Huyu suyu halis
bilgeymişsin. / İlkbaharda üç cüz olup
toplanacağız, / O kurultayda olması
gerekenmişsin.

Bin yüz otuz beş yılında idi,
O yıl oldu ‘Aktaban Şubırındı’.
Kalabalık Kalmuklar, Kazak’ı koyun
gibi kırmış / Uvsa Seren denilen kontajı
idi. / Uvsa Seren Kaldan’ın küçük
kardeşi idi, / Uyuyan kişiyi sokan
zehirli yılana / Kazak halkı Seren’i
benzetmişti.

Kontayjı, Kalmukçada han demek,
Kalmuk yağmalayıp dağıtmış Kazak
ilini. / O yıl göç etmiş halk, kıtlığa
duçar olup, / Karıs, Hazar; dağılıp
gittiği yerleri.

‘Aktaban Şubırındı’ olalı,

Segiz jıl sol apatqa tolğanına.

Qalmaqtan osı kekti almaq üşin,

Keler jılı jıynalamız osı arağa.

Äbilmämbet hanımız özi kelmek,

Üş jüzdiñ bar adamı soñına ermek.

Qıl quyırıqtı atı bar jan qalmasın,

Üş jüzdiñ balasına habar bermek.

Şırağım, taza saqta Narqızıldı,

320 Esiñe al kek alatın keler jıldı.

Bar küşin qazaq qosıp bir tüyispek,

Qor qılmay täñir iyem aşıa joldı,—

Dep Bökeñ jalbarınıp jaydı qoldı.

Bökeñ qondı Töle biy qayta kelip,

Sabalaqtı maqtaydı alğıs berip.

— Tegin bala demeñiz, taza saqta,

Jür şığarsız öziñ de sırn bilip.

Qalmaqqa attanıstan bul qalmasın,

Osınday küş körseter er qalmasın.

330 Ruqsat ber balañızğa keler jılı,

Qazaq jurtı berip tur ıqılasın.

«Keler jılı barsın», dep uwağda berdi,

Sekiz yıl oldu o afete dolalı.

Kalmuk'tan o öcü almak için,

Gelecek yıl toplanacağız burada.

Ebulmambet hanımız kendisi gelecek,

Üç cüzün bütün adamları peşinden

gidecek. / Kıl kuyruklu atı olan kimse

kalmasın, / Üç cüzün evladına haber

verecek. / Gözbebeğim, iyi bak

Narkızıl'a, / Unutma öç almayı gelecek

yıla. / Var gücünle Kazaklara katılıp

birlikte dövüş, / Hor kılmadan Tanrı

iyem açsa yolu" / Diye Böken yalvarıp

dua etti.

Böken konakladı Töle Biy'e tekrar

gelip, / Sabalak'ı övdü takdir edip.

“Sıradan çocuk demeyin, iyi bakın,

Çıkarırsınız kendiniz de sırrını bilip.

Kalmuk'a karşı atlanmaktan bu

kalmasın, / Bunun gibi güç gösteren er

geride kalmasın. / İzin verin

çocuğunuza gelecek yıl, / Kazak halkı

gösterin samimiyetini.

“Gelecek yıl gitsin” diye söz verdi,

Amandasıp Bökeñmen qala berdi.
Jar salıp Äbilmämbet batırlarğa,
Altı ay qıs dayarlığın qıla berdi.

At qaratil bolğanda jigit saylap,
Qaruw-jaraq, at-tonın jurt dayarlap.
Ulıtawğa üş jüz bop qosılmaqqa,
Är jüzdiñ adamdarı uwağda baylap.

340 Orta jüzden Bögenbay, Jänibegi,
Qoşqarbay, Jantay menen Qazıbegi.
Tolıbay, Malaysarı, Bayan batır,
Tölek, Tuwlaq, Qabanbay nayman tegi.

Kişi jüzdiñ bastısı—Aral batır,
Tama Eset qol bastap kele jatır.
Ulı jüzden Janısqa qol jiynalıp,
Ayaköz özenine qurdı şatır.

Orta jüzden on mıñ qol — bəri sañlaq,
On mıñ qol kişi jüzden alğan tañdap.

350 On mıñdı ulı jüzden Janıs bastap,
Sawıt-sayman asınğan qaruw-jaraq.

Balqaşta batır men han basın qostı,

Vedalaşıp Böken ile kaldı.
Ferman kıldı Ebulmambet bahadırlara,
Altı ay içinde kış hazırlığını yaptı.

Atlar baharda yetiştiginde yiğit seçmiş,
Silah, at takımını halk hazırlamış.
Ulutav'a üç cüz birlikte katılmaya,
Her cüzün insanları söz verdi.

Bögenbay, Orta Cüz'den Janibek'i,
Koşkarbay, Jantay ile Kazıbek'i.
Tolıbay, Malaysarı, Bayan Batır,
Tölek, Tuvlak, Kabanbay Nayman
soyundan.

Küçük Cüz'ün lideri Aral Batır,
Tama Eset askere öncülük etmiş
geliyor. / Ulu Cüz'den Janıs'ın
etrafında askerler toplanıp, / Ayaköz
nehrine kurdu çadır.

Orta Cüz'den on bin asker, hepsi
seçkin, / On bin asker Küçük Cüz'den
almış seçip. / On bini Ulu Cüz'den
Janıs önderliğinde, / Tam teçhizat zırh
silah kuşanmış.

Balkaş'ta bahadır ile han bir araya

Tınıqtırıp attarın artın tostı.

Qalmaqtıñ jay-japsarın bilmek üşin

Sıptıǵır jigit saylap jiberisti.

Sabalaq Bökeñe kep qosılıp eli,

Narqızıl qatıp qalǵan sümbidey edi.

Sawıt kiyip, qaruwdı belge baylap

Eki közi jaynap ketken ottay edi.

geldi, / Dinlendirip atlarını ardını

bekledi. / Kalmuk'un vaziyetini

bilmek için / Zayıf yiǵidi seçip

gönderdi.

Sabalak, Böken'e gelip katılmış halka,

Narkızıl saplanmış mızrak gibiydi.

Zırh giyip silahı beline bağlamış,

İki gözü ateş gibi parlıyordu.

360 Barlawşıǵa epti adamın jurt sayladı,

Bökeñ de Sabalaqtı ıñǵayladı.

Bar toptan qırıq jüyrık, qırıq erdi

Sabalaq bärin de tañdap aldı.

Keşfe meraklı adamı halk seçti,

Böken de Sabalak'ı hazırladı.

Var olan gruptan kırk yüǵruk, kırk da

eyeri, / Sabalak hepsini de özenle seçip
aldı.

Qalmaq jawın bilüwge barşı ketti,

Talqı-Qulja mañayına kelip jetti.

Talqıda qalmaqtardıñ küzetşisi tur,

Basqa asuwmen burılıp, ärmen ketti.

Düşman Kalmuk'un vaziyetini

öğrenmeye gittiler. / Talkı-Kulja

civarına geldiler. / Talkı'da

Kalmukların gözcüsü duruyordu,

Başka geçitten dönüp biraz öteye gitti.

Uurlanıp qıyın tawdan eptep asıp,

Biyik tawdan baspalap el qarasıp.

370 Qalmaqtıñ qarawılşı on adamı,

Jöneldi kez bop qalıp, tura qaştı.

Sürünüp zorlu daǵı usulca aşmış,

Yüksek daǵdan gizlenip yurda varmış.

Kalmuk'un gözcü on adamı,

Yöneldi, karşılaşıp kaçmaya başladı.

Ustawǵa jabıla quwdı qırıq batır,

Yakalamak için kovaladı kırk bahadır,

Jan sawğalap qaştı ğoy qalmaq kâpir.
Narqızıl şuw degende jeke ketip,
Ayqasıp on qalmaqpen kele jatır.

Nayzanı arqasına salıp ötti,
Birewi jayawlap ağaşqa endi,
Ölgeni öldi, qalğanı qolğa tüsti.

Qırıq jigit tirisin baylap aldı,
380 Jöneldi qalıñ qolğa qayıra apardı.
Jayaw qalmaq bergenşe eline habar,
Talqınıñ asuwınan asıp qaldı.

Qalmaq ta habar alıp turadı eken,
Qazaqtıñ jıynalğanın biledi eken.
Qalmaqtıñ qontayjısı Qaldan Seren
Äsker jıya Turpanğa ketken eken.

Ustap alğan qalmaqtı alıp keldi,
Han men qara qalmaq jayın anıq bildi.
Äsker küşin Qaldan Seren jıynağanşa,
390 Ayqasıp qaluw jağın maqul kördi.

Bir mıñ qol mıñbasığa tizgin berdi,
Äbilmämbet han özi birge keldi.
Är tuwdıñ qol astında bir-bir mıñnan,

Can havliyle kaçtı Kalmuk kâfir.
Narkızıl hışımla tek gidip,
Çarpışıp on Kalmuk ile geliyor.

Mızrağı arkasına saplayıp geçti,
Birisi yayan ağaca çıktı,
Ölen öldü, kalan esir düştü.
Kırk yiğit sağ ele geçenleri bağladı,
Yöneldi kalabalık orduya geri götürdü.
Yayan Kalmuk halkına haber verinceye
kadar, / Talkı Geçidi'nden aşıp orada
kaldı.

Kalmuk da haber almış,
Kazak'ın toplandığını biliyormuş.
Kalmuk'un hanı Kaldan Seren
Asker toplamaya Turfan'a gitmiş.

Yakaladığı Kalmuk'u alıp geldi,
Han ile kara Kalmuk düşmanını apaçık
bildi. / Kaldan Seren asker, gücünü
toplayıncaya kadar, / Çarpazda kalmayı
makul gördü.

Bin asker binbaşının huzurunda hazır
kıta, / Ebulmambet Han bizzat birlikte
geldi. / Her bayrağın altında biner biner

Otuz mın qanattasıp şeruw jürdi.

Sıraya dizilmiş otuz bin asker yürüdü.

Talqı-Qulja asuwınan kelip astı,

Talkı-Kulja Geçidi'nden gelip aştı,

Qarawılşı qalmaqtar elge qaştı.

Nöbetçi Kalmuklar yurda kaştı.

Qamal jasap jıynalğan qalmaq qolı,

Kale yapmaya toplanan Kalmuk askeri,

Qorğan qılıp qalağan irge astı.

Hisar yapıp istediği duvarı ördü.

Uzını jıyırma şaqırım irge qorğan,

Uzunluğu yirmi kilometre hisarın

400 Arjağında qalmaqtıñ qolı turğan.

surları, / Her köşesinde Kalmuk'un

Aynaldırğan qorğannıñ öz jağı aşıq,

askeri varmış. / Çevrelenmiş hisarın

Eki aşıq şetke mıqtı küşin jıyğan.

kendi tarafı açık, / İki açık uca bütün

kuvvetini toplamış.

Qamalğa qarsı keldi qazaq qolı,

Kaleye karşı geldi Kazak ordusu,

Bar armansız soğıs qoy osı jolı.

Ukdesiz savaş ya bu defasında.

Maydanğa jekpe-jekke er şaqırıp,

Meydana teke tek savaşmaya er

Qalmaqtıñ bir batırı keldi beri.

çağırdı, / Kalmuk'un bir bahadırı geldi

beri.

Ulı jüz — ağa elge kezek keldi,

Ulu Cüz, ağa halka sıra geldi,

Janıstıñ Şaqan degen inisi edi.

Janıs'ın Şakan adlı kardeşi idi.

Özi mıqtı, maydanğa talay tüsken,

Kuvvetli, meydana defalarca çıkmış,

410 Batırlıq ataq alğan bir kisi edi.

Bahadırlık unvanı almış bir kişi idi.

Jöneldi bata alıp Şaqan batır,

Yöneldi dua alıp Şakan Batır,

Qan maydanğa jan qıyıp keke jatır.

Kan meydanına can almaya geliyor.

Qaraqasqa atı bar, buwrıl saqal,

Karakaska atı var, kır sakal,

Eñgezerdey ayqastı qalmaq kâpir.

Dev gibi çaprazda tuttu Kalmuk kâfir.

Ekewi kezek-kezek nayzalastı,
Qalmaqtıñ Şaqan erden qaruwı astı.
Qılışpen kâpir qalmaq urğanında,
Domalatıp tüsirdi jerge bastı.

İkisi sıra sıra mızrağını kaktı,
Kalmuk'un silahı Şakan Er'den
fazlaydı. / Kılıçla kâfir Kalmuk
vurunca, / Yuvarlayıp düşürdü yere
başı.

Süyekke eki jaq ta şawıp edi,
420 Denesin qazaq jağı alıp edi.
Basın qalmaq äkettti nayzağa ilip,
Quwanış qıp ayğaydı salıp edi.

Naaşa iki taraf da at koşturdu,
Bedenini Kazak tarafı aldı.
Başını Kalmuk götürdü mızrağa takıp,
Sevinçten naralar attı.

Bağanağı qalmaq tur er şaqırıp,
Qazaqtıñ suwı qayttı batırı ölip.
Eş adam barmaytuğın bolğannan soñ,
Sabalaq bata suradı Bökeñe kep.

Deminki Kalmuk er çağırmış,
Kazak'ın bahadırı ölünce cesareti
kırıldı. / Hiç kimsenin gitmediğini
görünce, / Sabalak dua istedi Böken'e
gelip.

— Bata ber, han men qara, men
barayın,
Quday jazsa, qalmaqtan kek alayın.
Ölsem — şahid, öltirsem — qazımın göy,
430 Qazaqtıñ namısı üşin jan qıyayın!

“Dua etsin han ile halk, ben
gideyim,
Hüda nasip ederse Kalmuk'tan oç
alayım. / Ölsem şehit, öldürsem
gaziyim nasılsa, / Kazak'ın namusu
için can alayım!

Qazaq tobtı şuwlasıp bata berdi,
Eki batır meydanda qarsı şawıp,

Kazak tarafı yakarıp dua etti,
İki bahadır meydanda karşı karşıya

Nayzaların salıstı oñdı-soldı.

Qan qaynap, dene duwlap, küşin jıynap,

Aybattı arıstanday közi jaynap.

Qaqtırmay kök nayzanı saldı qalıp,

«Lala luq!» dep quladı attan qalmaq.

Qalmaqtar süyegine şawıp edi,

Sabalaq siyrağınan alıp edi,

440 Süyretken boyımenen janı şıqpay,

Qalıñ top ortasına barıp edi.

Sabalaq jekpe-jekke tağı turdı,

Qara attı dembelşe qalmaq keldi.

Sadaqpen jaqın jerden qalmaq attı,

Şar aynadan oq ötip toqtap edi.

Sawıttan oğı ötip barıp edi,

Kewdeniñ etine kep darıp edi.

Sabalaq ta sadağın tartayın dep,

Qoramsaqqa qol salıp qalıp edi.

450 Şirenip, aşuwanıp sadaq attı,

Oq zuwlap, sawıt buzıp tiydi qattı.

Kewdeni talqan qılıp, ağıp ötip,

Jüz qadam ar jağına tasqa battı.

Süyegin alıp qayttı qalmaq jağı,

gelip, / Mızraklarını kaktılar sağlı sollu.

Kanı kaynamış, vücudu hararetlenip

gücünü toplamış, / Heybetli aslan gibi

gözü parlayıp. / Kaktırmadan kök

mızrağı sapladı, / Pat diye düştü attan

Kalmuk.

Kalmuklar naaşına koştı,

Sabalak baldırından tuttu,

Sürükleyerek canı çıkmadan,

Kalabalık grubun ortasına gitti.

Sabalak yine teke tek savaşıma durdu.

Kara atlı tıknaz Kalmuk geldi.

Sadak ile yakın yerden Kalmuk atlı,

Zırhtan ok geçip durdu.

Zırh gömleğinden oku geçip gitti,

Gövdenin etine gelip yaraladı.

Sabalak da sadağını çekeyim diye,

Palaskaya el uzatıp kaldı.

Gerindi, hiddetlenip ok attı,

Ok fırlayıp zırhı bozup sertçe saplandı.

Gövdesini yıkıp deldi geçti,

Yüz adım ötede taşa battı.

Cesedini alıp döndü Kalmuk tarafı,

Sınbay tur quday süyep, erdiñ bağı.

Sarı attı, jarqabaqtı, iyir kelgen,

Qalmaqtıñ bir batırı keldi tağı.

Bul kelgen — Uwsa-Sereñ inisi edi,

Qalmaqtıñ batır degen bir kisi edi.

460 Jıyırmağa jaña kelgen Sabalaqqa

Osını jeñip aluw bir küş edi.

Men — Uwsanıñ inisi Şarış degen,

Soğısqa bala ekensiñ durıs degen.

Eki batır öltirdiñ qan kızdırıp,

Mıqtı bolsañ, menimen urıs, — degen.

Alarıñdı, it qalmaq, quday biler,

Qan maydanda demi bitken ajaldı öler.

Uwsa-Sereñ inisi Şarış bolsañ,

Qazaqtı talay qırğan sen belgili er.

470 Şarış batır aşuwğa minip aldı,

Mingen atın borbaylap nayza saldı.

Nayzanı urıp túsirdi, darıtpadı,

Kök nayza ortasınan sınıp qaldı.

Qılıştı ala umtıldı şabamın dep,

Hüda kayırınca erin bahtı kapanmaz.

Sarı atlı, göz kapakları bombeli, zig zak

gelen, / Kalmuk'un bir bahadırı daha

geldi.

Bu gelen Uvsa-Seren'in kardeşi idi,

Kalmuk'un bahadır dediği bir kişi idi.

Yirmisine yeni gelen Sabalak'ın

Bunu yenmesi güç idi.

“Ben Uvsa'nın kardeşi Şarış,

Savaş için çocuk imişsin doğrusu.

İki bahadır öldürdün kan kızdırıp,

Kuvvetli isen benimle vuruş!” demiş.

“İt Kalmuk, kimin yeneceğini Hüda

bilir, / Kan meydanında nefesi bitenin

eceli gelir. / Uvsa-Seren'in kardeşi

Şarış olsan da, / Sen pek çok Kazak'ı

öldürdüğü bilinen ersin.

Şarış bahadır küplere bindi,

Bindiği atını kamçılayıp mızrak kaktı.

Mızrağı vurup düşürdü, durmadı,

Kök mızrak ortasından kırıldı.

Kılıcı almaya atıldı hücum edeyim

Qomsandı Sabalaqtı alamin dep.
Qılıştı qılışpenen qaqqanında,
Qılışı ketti jeteden şart üzilip.

diye, / Beğenmediği Sabalak'ın canını
alayım diye. / Kılıcı kılıçla iteklerken,
Kılıcı koptu sapından şak diye.

Atuwğa qoramsaqqa qol salğanda,
Umtıldı Narqızılmen attırmawğa.
480 Omırawlap atınıñ artın soqtı,
Aynaldı sarı arğımaq jıǵıluwğa.

Atmak için palaskaya el uzatınca,
Atıldı Narkızıl ile attırmamak için.
Gücünü gösterip atının ardına soktu,
Döndü sarı küheylan yıǵılmaya.

Endi atın burğanınşa qaldı salıp,
Bası tüsti qalmaqtıñ domalanıp.
Şuwıldap qalmaq tobtı jılağanda,
Qazaq tobtı «Ärwaq!» dep ayğay salıp.

Şimdi atını çevirince bıraktı,
Başı düştü Kalmuk'un yuvarlanıp.
Feryat edip Kalmuk grubu ağlayınca,
Kazak grubu "Ervah!" diye nara attı.

Süyegin tağı bermey qazaq aldı,
Jekpe-jekke eş adam şıqpay qaldı.
Qamaldan qalmaq şıqpay jan sawğalap,
Sabalaq qalıñ topqa qayta bardı.

Kazak, cesedini dahi vermedi,
"Teke tek"e çıkamadı hiç kimse.
Kaleden Kalmuk çıkmadan canını
kurtarıp, / Sabalak kalabalığa döndü.

490 Şuwladı qazaq tobtı alğıs berip,
Sabalaqtıñ ketipti tüsi özgerip.
İşine qanın tartqan surğıl tüsin,
Qandıbalaq qıranday-aq şalqıp süzip.

Kazak grubu takdir edip bağıştı,
Sabalak'ın rengi değişmişti.
İçine kanını çekmiş beyaz rengi,
Kanlı paçaları şahin gibi alevlenip
süzülmüş.

Bir juma qazaq tobtı jatıp aldı,

Bir hafta Kazak grubu pusuya yattı,

Qamalğa jolatpaydı eşbir jandı.
Talay ädis qoldanıp qarasa da,
Buza almay tas qorğandı jurt sandaldı.

Jaqındasa, atadı tastañ buğıp,
Talay er, talay attı oqqa jıǵıp.

500 Qazaq endi ala almay keyin qaytsa,
Jeñilgeni dep atağ keter şıǵıp.

Qamaldı buzuwğa ayla tabıspadı,
Ajalğa köre tura şabıspadı.
Biri qaytuw, bir isi şabayıq dep,
Biriniñ-biri tilin alıspadı.

Sabalaq ayttı sonda qazaq batırına:
Beriniñ köpsiliktiñ aqılına.
Bügün aman qaldırsaq, erteñ şabar,
Qalamız tağı qalmaq topırında.

510 Quday jazsa, kâpirge şabuw kerek,
Eski kekti osı jolı aluw kerek.
Elge qayıp barğanmen tağı şabar,
Qırılsağ, birjolata qaluw kerek.

Batırlar, qayda ketken namısıñız,

Kaleye sokmadı hiç kimseyi.

Ne kadar taktik kullanıp baksa da,
Halk bozamadı taş hisarı, boşuna
uğraştı.

Yakınlaşsa atıyor taşın ardına gizlenip,
Nice er nice ok attı yıǵıp.

Kazak şimdi alamadan geri dönse,
Yenildiğine dair adı çıkar.

Kaleyi yıkmaya hile aramadı,
Eceli bile bile savaşmadı.

Biri dönelim, biri işe koyulalım demiş,
Hiçbirinin sözüne kulak asmadı.

Sabalak söyledi o zaman Kazak
bahadırına: / “Kulak verin çoğunluğun
aklına. / Bugün sağ bıraksak yarın
savaşı, / Şehrimiz yine uğrar Kalmuk
istilasına.

Hüda nasip ederse, kâfire hücum etmek
gerek / Eski öcü bu defa almak gerek.
Ülkeye dönüp gideriz, yine hücum
eder, / Ölsek de kesinlikle kalmamız
gerek.

Bahadırlar nerede kaldı namusunuz,

Qırılğan eldi eske alısıñız.

Aqtaban bop şubırıp jonda ölgen,

Bäriñniñ emes şıǵar alısıñız.

Qazaqtıñ namısı üşin jan qıyayın,

Qamaldıñ arǵı jaǵınan aynalayın.

520 Otız mıñ qol aldına meni salşı,

Basşı bop qarsı aldına men barayın.

Qamaldı qawmalawmen ortaǵa alsaq,

Ajalsız engenimiz oyran salsaq.

Qarsı şıqqan qay jandı tawısadı,

Jazasın bermeymiz be aman barsaq!

Eş adam qaytpasın şapqan betten, —

Bul sözge jurtı könip, uwaǵda bergen.

Barşa qol Sabalaqtı basşı qılıp,

Ne dese de könbekke ämir kütken.

530 Erteñ tura şabuǵa söz bayladı,

Mıñ-mıñnan qoldı bölip iñǵayladı.

At aytıp, atan aytıp, tilek tilep,

Barşası bir Kudayǵa zar jılağan.

Erte turıp jan-jaǵın araladı,

Qay jaǵınan şabuwin qarap aldı.

Kırılan halkı hatırlayın.

Aktaban'da dökülüp arkada ölenlerin

Hiçbiri yabancınız deǵıl.

Kazak'ın namusu için can alayım,

Kalenin arka tarafından dolanayım.

Otuz bin asker önüne beni salın,

Komutan olup karşılarına ben çıkayım.

Kaleyi kuşatarak ortaya alsak

Ölmeden girenlerimiz tahrip etse.

Karşı çıkan hangi canı tüketti,

Cezasını vermez miyiz sağ kalsak!

Hiç kimse dönmesin yüzünü savaştan.”

Bu sözlerle halkı ikna edip söz vermiş.

Bütün askerler Sabalak'ı komutan

yapıp, / Ne dese razı olmuş, emir
beklemiş.

Sabahleyin hücum etmeye karar verdi,

Askerleri biner biner bölüp hazırladı.

Ad söyleyip, unvan söyleyip, dilek

diledi, / Hepsi bir Hüda'ya içini döktü.

Sabah kalkıp etrafı dolaştı,

Hangi taraftan hücum edeceğine baktı.

Sabalaq aq tuw alıp «Abılaylap»,
Barşa qol «Abılaylap!» ayğay saldı.

Sabalak ak tuğ alıp “Ya Abılay!” dedi,
Bütün ordu “Ya Abılay!” diye nara attı.

Kök te «Abılay», jer de «Abılay» —
bäri «Abılay»,
«Abılaylap» ayğay saldı bir jan qalmay.
540 Narqızılmen jöneldi qarsı aldına,
Aq tuwdı jelbiretip salıp ayğay.

Gök de “Abılay” yer de “Abılay”,
hepsi “Abılay”,
“Ya Abılay” diye nara attı kimse geri
kalmadan. / Narkızıl ile yöneldi
karşılarına. / Ak tuğu sallayıp nara attı.

Eşbir jan osı ayğaydan qalmay şaptı,
Ayğay, şaň kökke şığıp aralastı.
Eki jaq aşıq turğan dalasımen,
Qalmaqtar aqıl tappay tura qaştı.

Hiç kimse o naradan sonra geri
kalmadan koştı, / Nara, toz göğe çıkıp
karıştı. / İki tarafı açık duran bozkırda,
Kalmuklar aklını yitirmişçesine kaçtı.

Aldı qaştı, qol qaldı artın basıp,
Eki jaq ketti miyday aralasıp.
Qaşqan jawda qaruwlı küş bola ma,
Bastar qaldı jertezek bop domalanıp.

Önüdekiler kaçtı, asker ardından
kovaladı, / İki taraf bütün bozkırı
dolaştı. / Kaçan düşmanda silahlı
kuvvet olur mu? / Başlar tezек olup
yere yuvarlandı.

550 Sol qırğınnan dem ala almay qıra O kırıgından nefes alamadan tekrar
berdi,
Atı ozğanı qaşuwmen bara berdi.
Sabalaq aldı-artın oray şawıp,
Kösiltti bügingi kün Narqızıldı.

O kırıgından nefes alamadan tekrar
kırıverdi,
Atı kaçarak gitti.
Sabalak önü ardı uygun olunca kılıcı
vurup / Dört nala koşturdu bugün
Narkızıl’ı.

Qalmaqtıñ qutılğanı az-aq boldı,

Körgeñi bārisiniñ azap boldı.

Qalmaqtı keşke deyin qırıp-joyıp,

Bir jerge tuwın tigip qol jıyıldı.

Qazaqtan altı jüzdey kisi ölipti,

Qalmaqtan on mıñ adam qırılıptı.

560 Bekingen qamalında bir jan qalмай,

Bāriñiñ közi bugün joyılıptı.

Qazaq qolı qırıq mıñday qaranı aydap,

Tirisin aldına aydap, qul ğıp baylap,

Bārin de qazaq qolı alğan jiynap.

Quwanıp, kek aldıq dep qazaq qayttı,

Talqıdan qayıra bermen Arqağa astı.

Batırlar han aldında jıynalısq,

«Abılaylap» şapqan sözdiñ mānisin ayttı.

Kök te «Abılay», jer de «Abılay» — bāri şaptı,

570 «Abılay» degen ataqtı qaydan tapttı.

Surasa, munıñ jönin jan bilmeydi,

«Kim ayttı?» — dep bir-birine biri japtı.

Tuw ustap «Abılaylağan» Sabalaq er,

«Abılaylap» şawıp ketti köp qalıñ qol.

Kalmuk'un kurtulanı azıcıqtı,

Hepsinin gördüğü azap oldu.

Kalmuk'u akşama kadar kırıp yok edip,

Bir yere sancağı dikince askerler
toplandı.

Kazak'tan altı yüz kadar kişi ölmüşti,

Kalmuk'tan ise on bin adam kırılmıştı.

Sağlam kalesinde tek bir can kalmadan,

Hepsinin gözü o gün yumulmuştu.

Kazak askeri kırk bin kadarını

kovalayıp, / Dirisini önünde sürüp esir

edip bağladı, / Hepsini de Kazak askeri

toplayıp aldı.

Öç aldık diye sevinçle döndü Kazak,

Talkı'dan dönmeden Arka'yı da aştı.

Bahadırlar han önünde toplanıp,

“Abılaylap!” hücum sözünün manasını

sordular. / Gök de “Abılay” yer de

“Abılay” diye hepsi hücum etti,

“Abılay” namını nereden buldu,

Sorsa bunun aslını kimse bilmez,

“Kim söyledi” diye birbirlerine

baktılar.

Tuğ tutup “Abılay” diyen Sabalak Er,

“Abılay” diyerek kılıç vurdu nice

Köpşilik söz suradı Sabalaqтан,
Sabalaq ne dep jawap aytqanın kör:
Qalmaq şapqan — «Aqtaban şubırındı»,
Qalğan mal Şuw boyında jutqa urındı.
Osı jolı körgeni esten ketpey,
580 Kek aluwğa otız mıñ qol jiynaldı.
Keyin qaray qazaq şappay, qaytpaq
boldı,
Keyin qaytsa, qazaqtıñ namısı öldi.
Qazaq üşin janımdı qurban qıldım,
Aq tuwdı aldım sap mağan berdi.

Körkem Wäli töreniñ balası edim,
Jetim qalıp qañğırıp qırğa keldim.
Töle biydiñ qolında bala bolıp,
Mal bağıp, qurmetinde jüre berdim.
Meniñ atım äwelde — Mansur edi,
590 «Sabalaq» dep Töle biy atım qoydı.
Bökeñnen bıltırğı jıl bata aldım,
Iрім ğıp Narqızıldı mağan berdi.
Atam meniñ — ataqtı qanışer Abılay,
Aruwağımdı şaqırıp saldım ayğay.
Täwekeldep qamalğa qoyıp kettim,
Denedegi tirligimnen sezik qalmay.

asker. / Çoğunluk sözün manasını
sordu Sabalak’a, / Sabalak’ın ne cevap
verdiğini gör: / Kalmuk “Aktaban
şubırındı” diye hücum etti, / Kalan mal
Şuv boyunda kıtlıktan döküldü. / Bu
sefer gördüğünü aklından çıkarmadan,
Öç almaya otuz bin asker
toplandı. / Sonra baktım, Kazak,
yağmalamadan dönecekti,
O zaman dönse Kazak’ın namusu
ölmüştü. / Kazak için canımı kurban
ettim, / Ak tuğu önüme katıp bana
verdi.
Körkem Veli soyunun evladı idim,
Yetim kalıp avare dolaşa dolaşa kıra
geldim. / Töle Biy’in elinde evlat olup,
Hayvan baktım, hizmetinde bulundum.
Benim adım önceden Mansur idi,
“Sabalak” diye Töle Biy adımı koydu.
Böken’den geçen yıl dua aldım,
Uğur diye, Narkızıl’ı bana verdi.
Benim atam şanlı Kanişer Abılay,
Ruhunu çağırıp nara attım.
Tevekkül edip kaleye gittim,
Bedendeki hayatımdan umudu kesip.

Quday süyep qazaqtıñ jolı boldı,
Eski kekti qaytarıp, köñil tındı.
Endi bizge kötermes qalmaq basın,
600 Onşaqtı mıñ adamın qazaq qırdı.

Hüda isteyince Kazak'ın işi yolunda
gitti, / Eski öcü alıp gönül ferahladı.
Şimdi bize kaldıramaz Kalmuk başını,
On binlerce adamını Kazak öldürdü.

Sabalaq osını aytıp sırın şeşti,
Üş жүзdiñ adamınıñ basın qosı.

Sabalak böyle söyleyip sırrını ifşa etti,
Üç cüzün insanları toplandı.

Qazaqtıñ balasına kek äpergen,

Kazak'ın evladına öç aldırımış,

«Özi — han, atı — Abılay bolsın»
desti.

“Kendisi han, adı Abılay olsun.”
dediler.

Bul sözge bätuwäsın berdi halıq,
Endigi jıl kelmekke söz baylanıp.
Bayanawla Sabındıköl başında,
Üş жүзge şıqtı Abılay han saylanıp.

Bu söze dua etti halk,
Şimdiki yıl gelmeye sözleşip.
Bayanavıl'la Sabındıköl başında
Üç cüze Abılay, han seçildi.

Mıñ bir жүз qırıq altınşı jılında edi,
610 Üş жүзdiñ basın qosqan jıyın edi.
Mäjilis kütken sıyı, qurmet etken jeri —
Qanjıǵalı Abız Şomaq awılında edi.

Bin yüz kırk altı yılında idi,
Üç cüzün birleştiği toplantı idi.
Meclise gösterilen saygı, hürmet edilen
yer / Kanjıǵalı Abız Şomak köyünde
idi.

Altı ata Ajıbaydıñ Şomaq biri,
Bay bolǵan şaruwa mülki öte iri.
Toqsan biye soyıptı sol jıyınǵa,

Ajıbay'ın altı atasından biri Şomak,
Zengin olmuş savaşıardan, mülkü
oldukça fazla. / Doksan kısrak
kesilmişti o toplantıda,

Qazaqtıñ toy toylağan şattıq küni.

Kazak'ın toy toyladıǵı, şad olduǵu gün.

Temir sandıq awızın jayıp aşqan,

Demir sandıǵın aǵzını açmış,

Keñ mırzalıq sol küni zor tasıǵan.

Geniş hazine sandıǵını o gün zor

Sıy tartqan üş jüzdiñ balasına,

taşımış. / Hediye etmiş üç cüzün

620 Qasqa men jaysañdarǵa toptan asqan.

evladına, / Kaska ile jaysanlara

herkesten fazlasını.

Sol sıydan bos qalmağan eşbir adam,

O hediyelerden eli boş kalmamış hiç

Öziniñ abıroyımen oljаланған.

kimse, / Kendisinin itibarı ile

Üş jüzdiñ bastı adamı aytısıptı,

ganimetlenmiş. / Üç cüzün lideri

Jön emes qoy bos qaluw osı joldan.

söylemiş, / Doğru deǵıl ya eli boş

kalmak o yoldan.

Şomaq ayttı: «Erte alǵanmın sıy-qurmetti,

Şomak söyledi: “Önceden almıştım

Qajeti joq sıy aluwǵa maǵan tipti.

hediye, / Gerekmez hediye almak bana

Bos qaldı dep oylama, jaqsılarım,

hatta. / Eli boş kaldı diye düşünmeyin

Sol alǵanım mǵñgilik bolıp jetti».

dostlarım, / Bu aldığım ebediyete kadar yetti.”

Sonda jurt: «Ol ne? — depti, — alǵanıñız?

Bunun üzerine halk: “O ne?” demiş,

630 Meyiriñiz sonı aluwdan qanǵanıñız, —

“aldığınız?” / Buyurunuz, bunu

Bilüwge bir awızdan suraq qoydı,

almadınız.” / Öğrenmek için bir

Dep aytp: — Bilüwimiz — armanımız!»

ağızdan sordular, / Diye söyledi:

“Bildiğimiz, ukdemiz!”

Şomaq ayttı: «Qazaq halqı basın qosqan,

Şomak söyledi: “Kazak halkı

Üş jüz bop jiynalısq әrbir tustan.

toplanmış, / Üç cüz olup toplanmış her

Han saylaptı Abılaydı qawlı qılıp,

bir taraftan. / Han seçti Abılay'ı karar

Tanısip ne mañğazdar jolıǵısqa».

alıp, / Tanısip ne kibirliler rast gelmiş.”

Sondaǵı awıl — Şomaqtıñ awılı edi,

‘O köy Şomak’ın köyü idi,

Qanşa mal soyıp, biye sawıp edi,—

Nice hayvan kesip kısırak sağmıştı’

Degen ataq — mǎñgilik alǵan sıyım,

Diye ebedî namı almışım hediye

640 «Bay boptı» degen ataq qalar edi.

olarak, / “Zengin olmuş” diye nam

kalır.

Abılaydın uwaqıyǵası osı bolǵan,

Abılay’ın vakası böyle olmuş,

Jan edi qazaq üşin eñbek qılǵan.

Han idi Kazak için emek veren.

Orıs patşa, Qıtaydın arasında,

Rus Çarlığı ile Çin’in arasında,

Eşbirine baǵınbay jaylı turǵan.

Hiçbirine boyun eğmeden yayılmış.

Qalmaqtı Sarıarqadan tazalaǵan,

Kalmuk’u Sاریarka’dan temizlemiş,

Qazaqtıñ duşpandarın jaralaǵan.

Kazak’ın düşmanlarını yaralamış.

Qaǵuwsız qazaq halqı erkin ösip,

Dalaşmadan Kazak halkı hür büyüyüp,

Sol kezde mal men bası lıqıp tolǵan.

O vakitte hayvan ile dolup taşmış.

Qazaqqa kâmal tolǵan ol da bir kez,

Kazak’a tam anlamıyla dolmuş, o da bir

«Tolǵan nârse tögiler» degen bir söz.

kez, / “Dolmuş şey dökülür” demiş bir

Erkin ösken, erke ösken, erlik ösken,

söz. / Hür büyüyen, nazlı büyüyen,

652 Bolar ma endi bizge de sonday bir kez!

erlik büyüyen, / Nasip olur mu şimdi

bize de öyle bir vakit!

5.1.7. Sabalaq (Kıssa) “Sabalak (Kıssa)” (A7)

SABALAQ (KİSSA)

SABALAK (KISSA)

Ülgili ötken Abılay qazaq hanı,

Meşhur Abılay geçmişteki Kazak hanı,

Üş jüz tügel, altı alaş bilgen onı.

Qazaq üşin rahattan bezip ketken,

Alla ämirimen artıqşa tuwğan janı.

Jan edi bul qazaqta qolı jetken,

Üş jüzdiñ balasına eñbek etken.

Atası Abılaydıñ qanışer bop,

Handıq üşin ökpelep awıp ketken.

Ürgenişke jol tartıp ketken awıp,

10 «Nağaşım Qayıp han» dep sonı tawıp.

Jetim-jesir bop qaldı sonda jürip,

Qıyratıp Qayıp handı qalmaq şawıp.

«Aqtaban şubırındı» aştıq bolıp,

El ketti bet-betimen borbay tozıp.

Jas bala Äbilmansur jetim qalıp,

Jüdeti jalğan qurğır sırqın buzıp.

Jas bala talap qılıp izdedi eldi,

Qıdırdı kedeylikpen talay şöldi.

İzdeuwmen ata-baba tuwğan jurtın,

20 Türkistan Äbilmämbet hanğa keldi.

Qasqayıp han aldına kire almadı,

Üç cüzün tamamı, altı Alaş tanımış onu.

Kazak için rahatını terk etmiş,

Allah'ın lütfuyla bir başkaymış

yaradılışı.

Han idi bu Kazak'a eli yeten,

Üç cüzün evladına emek veren.

Dedesi Abılay'ın Kanişer olup,

Hanlık için gücenip göçmüş.

Soluk soluğa yol alıp göçmüş,

“Dayım Kayıp Han” diye düşünmüş.

Yetim-dul kaldı o zamanlar,

Kalmuk, Kayıp Han'ı öldürdü.

“Aktaban Şubırındı” açlık olup,

Halk karmaşa içinde dağıldı.

Çocuk Ebulmansur yetim kalıp,

Yalan dünya, huzur bozup ızdırap verdi.

Çocuk gayretlenip aradı köyü,

Dolaştı yoksullukla bunca çölü.

Arayarak dedelerinin doğduğu yurdu,

Türkistan'a, Ebulmambet Han'a geldi.

Göze çarpıp hanın huzuruna çıkamadı,

Ol elep iltiypatqa kele almadı.

Mañdayınan siyparlıq bolmağan soñ,

Ornıgıp Türkistanda tura almadı.

Onu övüp iltifata gelemedi.

Han merhamet etmediği için,

Yerleşip Türkistan’da kalamadı.

Onan sırğıp köp turmay jüre berdi,

Ulı jüz Üysin Töle biyge keldi.

Jırtılğan üsti-bası dalba-dulba,

Esikten sälem berip kirip keldi.

Oradan hızlıca çıkıp çok durmadan

yürüyüverdi, / Ulu Cüz Üysin’den Töle

Biy’e geldi. / Yırtılmış üstü başı

pejmürde, / Kapıdan selam verip içeri

girdi.

Bir bala üsti-bası dalba-dulba,

30 Kürsinip dem aladı anda-sanda.

Közi ötkir, tikireygen surğılt⁵⁹ sarı,

Erekşe gıp jaratqan Alla-Tağala.

Bir çocuk üstü başı pejmürde,

İç çekerek nefes alıyor arada sırada.

Gözü keskin, dimdik, yağız tenli,

Fevkalade yaratmış Allahu Teâlâ.

Qoy jüni jırtıq küpi, señseñ tımaq,

Közine şaşı tüsip ketken tım-aq.

Otırısı suñqardıñ balasında,

Näsili Töle biyge ketken unap.

Koyunyününden yırtık kürk, deri

kalpak, / Gözüne saç düşmüş pek çok.

Oturuşu sungurun yavrusu gibi,

Adabı Töle Biy’in hoşuna gitmiş.

Suraptı atı-jönin Töle munıñ:

— Bar ma, — dep, — äke-şeşeñ, ağa-iniñ.

Adam bolsa aq süyek, qusta suñqar,

40 Bayqasam kelisedi soğan sınıñ.

Sormuş adını sanını Töle bunun:

“Var mı annen-baban, ağabeyin

kardeşin?” / İnsan asil ise, kuşlardan

sungur, / Öğrenmek isterim onun

sebebini.

⁵⁹ Surğılt: Koyu ten rengi, kahverengine çalan koyu sarı renk.

At qoyarlıq äkem joq bir balamın,
Tegim tübim söyleuwge arlanamın.
Äke-şeşe, el-jurtım, tuwğanım joq,
Atımdı siz kim qoysañ, qup alamın.

Alınbay köpten beri şaşı da ösken,
Sabalaq jırtıq tımaq közge tüsken.
Bolğan soñ üsti-bası dalba-dulba,
«Sabalaq» munıñ atı bolsın, desken.

Töleniñ qoyın jaydı qorjın salıp,
50 Oyun-külki, joq tipti, bala qalıp.
«Bolar bala boğan» degen bar ğoy,
Töle de zattı ekenin bildi tanıp.

Sabalaq tüye baqtı qoydan şıǵıp,
Janın ayap qalmaydı jawdan ıǵıp.
Onan şıǵıp jılqıǵa aynalıptı,
Şın asıl jata almaydı oyun buǵıp.

Kündiz tüye, tün bolsa, jılqı baǵıp,
Bolat qurış qap tübinde jatsın naǵıp.
Hälet joq, qılğan isi tiyanaqtay,
60 Köñiline Töle biydiñ ketti jaǵıp.

“Ad koyacak babam yok, bir
başımayım, / Soyumu kökümü
söylemeye utanıyorum. / Anne-baba, el
yurt, akrabam yok, / Adımı siz ne
koyarsanız kabul ederim.”

Kesilmediğinden çoktandır saçı da
uzamış, / Gevşemiş yırtık kalpak,
gözüne düşmüş. / Üstü başı yırtık-pırtık
olduğundan, / Bunun adı Sabalak olsun,
demiş.

Töle'nin koyununu güttü heybe asıp,
Oyun-eğlence yok asla, çocuk kalmış.
“Adam olacak çocuk bokundan belli
olur” diye söz var ya, / Töle de vasıflı
olduğunu anladı.

Sabalak deve baktı koyundan çıkıp,
Canını esirgemedi düşmandan korkup.
Ondan çıkıp yıldıya dönmüştü,
Gerçek asıl yatamazdı oyun çevirip.

Gündüz deve, gece yıldı bakıp,
Çelik kapı dibinde yatardı, neylesin.
Başladığı işi mazeretsiz tamamlayarak
Töle Biy'in gönlünü fethetti.

As bolıp ketip edi biy bir jaqqa,
Balağa sarqıt aldı sınamaqqa.
Kelse bala tal tüste uyıqtap jatır,
Siresip tört borbayı tört tarapqa.

Biy kelip tamaşalap buğan baqtı,
Aytamın ğoy bul bala tekti zattı.
Jatqanın körmeymisiñ jazıp qulaş,
Tirey tuwğan ulmın dep tört taraptı.

Oyatpay joldasına bastı berdi,
70 Töle biy öz üyine kete berdi.
Bas qolına tiygen soñ ne qılğanın,
Bayqap mağan ayta kel dep jöneldi.

Balanı oyat, — dedi de berdi bastı,
Oyanıp oñ jambastap közin aştı.
Qubılağa qarap turıp kerilip ap,
Şaqırdı qurbı-qurdas, jar joldastı.

Olarğa kesip berdi köz, qulağın,
Bir kesip saldı awzına ezuw jağın.
Joldası Töle biydiñ suraydı endi:
— Sabalaq, öziñ jemey ne qılğaniñ?

Yemeğe gitmişti bey bir yana,
Çocuğa “sarkıt” aldı sınamaya.
Geldiğinde çocuk öğle vakti uyuyor,
Kımıldamadan dört bacağı dört tarafta.

Bey gelip hayranlıkla buna baktı,
“Söylemişim ya bu çocuk asil soylu.
Yatışını görmüyor musun kulaç açmış,
Doğuştan soylu oğlanım, diyor dört
tarafı.

Uyandırmadan yoldaşına başı verdi,
Töle Biy kendi evine gidiverdi.
“Başı eline aldıktan sonra ne yaptığına
Dikkat et, gel bana anlat” diye yöneldi.

“Çocuğu uyandır” dedi de verdi başı,
Sağına yatarken uyanıp gözünü açtı.
Kıbleye bakıp gerinerek kalktı,
Çağırdı akranlarını, eşini-dostunu.

Onlara kesip verdi gözünü, kulağını,
Bir parça kesip attı ağzına dudağının
ucuyla. / Töle Biy’in yoldaşı sordu
hemen: / “Sabalak, kendin yemeden ne
yaptın böyle?”

— Biri — köz, biri — qulaq joldastarım,

Berüwge osı boldı qolda barım.

Men senip osılarğa uyıqtap qaldım,

Äytpese bolmas pa edi köñilim jarım.

Joldası tüye jaqtan üyge qayttı,

Körgeñin bastan-ayaq Tölege ayttı.

Köpşilik has töreniñ qalıbı eken,

Patşa zattı eken, —dep işin tarttı.

Bir küni jılqı işinde otır edi,

90 Eki baran, bir qızıl attı keldi.

Jas ülken üş kisini körgennen soñ,

Uşıp türegeldi de, sälem berdi.

Söytse, olar Qanjıǵalı qart Bögenbay,

Kelipti Töle biydiñ awlın suray.

Qalmaqqa jorıq qılıp baradı eken,

Qanşa qol bop jüredi munan bılay.

Söylesti tünde kelip Bögenbayǵa:

— Men bir qumar jan edim osındayǵa.

Meni tastamañız osı joldan,

100 Sizge erip üyreneyin amal-ayla.

“Biri göz diğeri ise kulaktır

yoldaşlarımın, / Vermeme bu sebep oldu

eldeki varımı. / Ben onlara güvenip

uyuyakaldım, / Yoksa olmaz mıydı

gönlüm yarım!”

Yoldaşı deve sürüsünden ayrılıp eve

döndü, / Gördüğünü baştan sona Töle’ye

anlattı. / “Genellikle asil soy

davranışdır, / Padişah soyluymuş” diye

işin aslını anladı.

Bir gün yıldı içinde oturuyordu,

İki konur, bir kıızıl atlı geldi.

Yaşı büyük üç kişiyi gördükten sonra,

Fırlayıp ayağa kalktı, selam verdi.

Meğer, onlar Kanjıǵalı Kart Bögenbay,

Gelmiş Töle Biy’in köyünü sormaya.

Kalmuk’a sefere gidiyormuş,

Nice asker geçer bundan sonra.

Konuştı gece vakti, Bögenbay’a:

“Ben hevesliyimdir böyle işlere.

Beni bırakmayın bu yolda,

Sizi izleyip öğreneyim yol yordam.”

Jöneldi erteñ Bökeñ qasına ertip,
Törtewi kele jatır ekpindetip.
Küni-tüni qalmaqtıñ izimenen,
El jata köp qosınğa keldi jetip.

Bökeñniñ bala turdı atın ustap,
Batırdıñ özi kirdi qayrat qıstap.
Köp attı alıp keldi şertip qana,
Bäri de kejimdelgen alamıştap.

Bala aytadı: «Böke, endi men barayın,
110 Qubay berse, baq aşar olja alayın.
Atımdı ustap turıñız biraz ğana,
Qayrat qılıp, qalşıldap qarmalayın».

Bökeñe atın tastap bala ketti,
Bükeñdep qorasına barıp jetti.
Kör bala sıqıldı emes jaña peri,
Jımırılıp baradı tım-aq epti.

Keşikti, tañnıñ boldı qarañğısı,
Dürsildegen keledi eki-üş kisi.
Joldası qaştı, Bögenbay turıp qaldı,
120 Tözimdi şıdamdılıq erdiñ isi.

Yöneldi sabah Böken yanına almaya,
Dördü geliyor meydan okurcasına.
Gece gündüz Kalmuk'un izinden,
Halktan kimseler takviyeye yetiştı.

Böken'in çocuğı atını tuttu,
Bahadırın kendisi girdi gayret edip.
Çok at getirdi bir vuruşla,
Hepsi de huysuz alaca.

Çocuk söyledi: "Böke, şimdi ben
gideyim, / Hüda isterse baht açar,
ganimet alayım. / Atımı tutun biraz,
Gayret edip, titretip yakalayayım.

Çocuk, Böken'e atını bıraktı,
Eğilip ağıla vardı.
Cahil çocuk gibi değil sanki peri,
Kıvrılıp gidiyor pek de meyilli.

Gecikti, tanın karanlığı çöktü,
Gümbürdeyerek geliyor iki üç kişi.
Yoldaşı kaçtı, Bögenbay durdu,
Sabırlı, hoşgörülü olmak erin işi.

Köringen böten emes, eken bala,
Tastamay kelgen eken isti şala.
Eki tüye, üstinde artqan jügi,
Batırdıñ qılıp jürgen isin qara.

Görünen o ki yabancı değil, çocuk imiş,
Bırakmadan gelmiş işi yarım.
İki deve, üstünde yüklenmiş yükü
Bahadırın yaptığı işe bak.

Keşiktim köp tüyeden tüye tañdap,
Bir-eki sabaz atan taptım qarmap.
Jaydaq tüye aluwğa köñilim tolmay,
Jük aldım kirip üyge jeñgeyge arnap.

Geciktim, çok deveden deve seçip,
Bir iki iyi deve buldum, kapıp aldım.
Çıplak deve almaya gönlüm razı olmadı,
Yük aldım girip eve yengeye ithafen.

Munan soñ qayta saldı elge taman,
130 El işine säskede kelipti aman.
Bökeñ ayttı balağa: «Süygeniñdi al,
Men oljağa toyğalı talay zaman».

Bundan sonra tekrar yürüdü halka
doğru, / Halkın içine kuşluk vaktinde
gelmişti sağ. / Böken söyledi çocuğa:
“İsteddiğini al, / Ben ganimete doyalı
oldu epey zaman.”

Bala aytadı: «Böke, men mal almaymın,
Ne qılayın, dünyeye köz salmaymın.
Şın peyil ıqlasıñmen batañdı ber,
Sol bata qabıl bolsa, qur qalmaymın».

Çocuk söyledi: “Böke, ben mal almam,
Ne yapayım, dünya malında gözüm yok.
Halis niyet ve samimiyetle duanı et,
O dua kabul olursa darda kalmam.”

Qol jayıp, bata berdi qart Bögenbay,
Astınan atın berdi tañdap qanday!
Jılqıñıñ Nar qızılım tulparı edi,
140 Men qartaydım, şırağım, soğan oray. Ben yaşlandım, yavrum, sana yaraşır.

El açıp dua etti kart Bögenbay,
Altındaki atını verdi seçip ne hoş!
“Narkızılım yilkının tulparı idi,

Şırağım, közi ottı bala ekensiñ,
Mineziñ şın aqsüyek han ekensiñ.
Jazğıturım qalmaqqa attanamız,
Soğan jür, kerek bolar jan ekensiñ.

Yavrum, gözü pek çocukmuşsun,
Mizacın gerçek soylu han imiş.
Baharda Kalmuk’a at süreceğiz,
Ona katıl, gerekli olacak biriymişsin.

Bastığı han baradı Äbilmämbet,
Atqara til bolğanda qoyamız bet.
Şırağım, Nar qızıldı taza saqta,
Er sınaşar bir sapar, ne qılsañ jet.

Esasen han olan Ebulmambet gidiyor,
Yerine getirmek gerekirse yöneliriz.
Yavrum, Narkızıl’a iyi bak,
Er sınanır seferde, ne yapacaksan yap.

Tüsindir, bul söziñdi tügel aytıp,
150 Ruqsatsız biy atamnan ketem qaytıp.
Egerim, biyden ruqsat alıp berseñ,
Men onan toqtamaymın boyım tartıp.

“İzah et, bu sözünü eksiksiz söyleyip,
Biy atamdan izinsiz nasıl gideyim.
Şayet biyden izin alıverirsen,
Ben ondan sonra durmam çekinip.

Tölege Bökeñ qondı aqıldasıp,
Añğal batır oljağa köñili tasıp.
Sabalaqtı jorıqqa jibermekke,
Biymen qayttı üyine uwağdalasıp.

Böken, Töle ile istişareye oturdu,
Ahmak bahadırın ganimete karnı tok.
Sabalak’ı sefere göndermesi için,
Biy ile döndü evine sözleşip.

Jaz şıqtı, jer jüziniñ nurı enip,
Bögenbay jurttı jıydı habar berip.
Sabalaqqa sälemdi üsti-üstine,
160 Sabalap aytıp jatır jet dep kelip.

Yaz geldi, yeryüzü nura gark olup,
Bögenbay halkı topladı haber verip.
Sabalak’a selamı üst üste
Vurgulayarak söylüyor yetiş diye gelip.

Qam qıldı bala sonda jüreyin dep,
Urıs, soğıs, töbeles köreyin dep.
Köp aldında jarqırap közge tüsip,
Jekpe-jek bir maydanğa kireyin dep.

Jaratıp jürüwşi edi Nar qızıldı,
Nayzanı tolğamalı bilekke ildi.
Quday jalğız, men jalğız, arman ne dep,
Şerüw tartqan qosınmen jüre berdi...

Eki qol erte kelip qarsılastı,
170 Sabalaq köterilip köñili tastı.
Eki jaq jekpe-jekti unatısıp,
Er tañdap şıǵaruwǵa söz baylastı.

Bul jolı qazaq kegin almaq edi,
Erinip üyde bir jan qalmaq edi.
«Aqtaban şubırında» eldi şapqan,
Qoñtajı Uwsa Seren qalmaq edi.

Qalmaqtan batır şıqtı bir qasqa attı,
Qazaqtan barǵandardı tabandattı.
Jekpe-jekten ondı aldı jöremete,
180 Oǵan qarsı baruwǵa jan batpaptı.

Hareket etti çocuk o an yürüyeyim diye,
Vuruş, savaş, dövüş göreyim diye.
Kalabalığın önünde parlayıp fark
edilince, / Teke tek bir meydana
çıkayım, dedi.

Hazırlayıp yürüttü Narkızıl'ı,
Mızraǵı dolayıp bileǵe baǵladı.
Hüda yalnız, ben yalnız, ukde ne, diye,
Sefere çıkan askerlerle yürüyüverdi.

İki ordu sabah gelip karşılastı,
Sabalak'ın gönlü kabarıp taştı.
İki taraf teke tek için uzlaşıp,
Er seçip çıkarmak üzere anlaştı.

Bu defa Kazak öcünü alacaktı,
Üşenip evde kalan tek bir kimse yoktu.
“Aqtaban Şubırında”da halkı kırıp
geçiren / Komutan Uwsa Seren, Kalmuk
idi.

Kalmuk'tan bir bahadır çıktı akıtmalı
atlı, / Kazak'tan gidecekler donup kaldı.
Teke tekte onlarca can aldı hızlıca,
Onun karşısına çıkmaya kimse
yanaşmamış.

Qazaqtıñ bir qısılıp qalğan jeri,
Jekpe-jekte qalmaqtıñ alğan jeri.
Aqırdı Äbilmämbet qolğa qarap,
Şirkinniñ qurığan ba armanda eri.

Qur ğana Bögenbaydıñ süldesi tur,
Egde tartqan keuwdesi soğadı qur.
Sabalaq «men baram» dep iñğaylandı,
Böke, sen, batañdı ber, qızıqtı kör!
Jetelep atın jayawhanğa keldi,
190 Jap-jas bala eken dep ayap turdı.
Alatawğa Qazıgurt ne qılmaqşı, —
Dep qalmaq ana jaqta saq-saq küldi.

Jımır tımaq baylanğan sur şekpendi,
Tüye jayğan porım joq burınğı endi.
Eki közin qan basıp, aşuw kernep,
Äbilmämbet patşağa jetip keldi.

Sup-sur bolıp qalşıldap urtın şaynap,
Oñ jeñin bosatadı, belin baylap.
Qıpşa bel, jawrındı, biyik qabaq,
200 Anda-sanda qaraydı jawğa boylap.

Kazak'ın kısılıverip kaldığı yer,
Teke tekte Kalmuk'un aldığı yer.
Sonunda Ebulmambet orduya bakıp,
Dünyanın kurumuş mu ukdeli eri.

Hele Bögenbay'ın iskeleti kurumuş,
Yaşı ilerlediğinden gövdesi yağ
bağlamış. / Sabalak “Ben giderim.” Diye
hazırlandı, / “Böke, sen duanı et,
mucizeyi gör!”
Tutup atını yaya olarak hana geldi,
Gencecik çocuk imiş, diye acıdı.
“Alatav'a Kazıgurt (Dağı) ne yapacak!”
Diye Kalmuklar ötede kıs kıs güldü.

Kıvrık kalpak bağlanmış, boz cepkenli,
Deve güden eski görünüşü yok şimdi.
İki gözünü kan bürüyüp öfke dolu,
Ebulmambet padişaha gitti.

Bembeyaz olup zangırdarak avurtunu
çiğnemiş, / Sağ yenini kurtardı belini
bağlayıp. / İnce bel, geniş omuzlar,
kalkık gözkapakları, / Ara sıra bakıyor
düşmana boylu boyunca.

Pısqırıp astında atı jer tarpiydi,
Tez jürelük degendey sözdi qoylap.
Qol jayıp, bata berdi Äbilmämbet,
Jurt turdı «äwmiyn» dep, «a, qudaylap».

Qolda nayza, belinde qanjar, sadaq,
Toptan şığa jöneldi «Abılaylap».
Qasqa attı buğan qarsı keldi qalmaq,
Jan eken bir kisige o da salmaq.
Jıñğılday özi dağı kări iyt eken,
210 Aylası qıyın eken, küşpen almaq.

Ol zamanda kezeksiz urısqan şam,
Ne qılsa da birewin türtti ğoy qan.
Qalmaqqa kezek berip qarap turdı,
Batırım, küşiñ bolsa, qalma dep qam.

Anturğan ayamadı, tuwra saldı,
Quw eken qan qaqsatqan talay jandı.
Tös süyekke şaq etti şar temirdey,
Qalay ölmey qaldı dep qayran qaldı.

O da berdi kezegin şirep turıp,
220 Tolğandı tüsirem dep qalay urıp.
Öñdirşekten nayzamen tabandattı,

Gürültüyle soluk verip altındaki at, yeri
tepti, / Tez yürüyelim der gibi sözü
bıraktı. / El açıp dua etti Ebulmambet,
Halk kalktı “Amin” diye “Ey Hüda’m!”.

Elinde mızrak, belinde hançer, sadak,
Gruptan çıkıp yöneldi “Abılay!” diye.
Akıtmalı atlı Kalmuk buna karşı geldi,
Can imiş bir kişiye o da ağırlık.
İlgın ağacı gibi kendisi de yaşlı köpek
imiş, / Çaresi zor imiş, güçle yenmenin.

O zamanlarda sırasız vuruşmak ayıp,
Ne yapsa da birini dürttü ya kan.
Kalmuk’a sıra verip baktı,
Bahadırım, gücün varsa tasalanma, diye.

Lanet olasıca acımadı, kalkıp saldırdı,
Sinsi imiş kanını dökmüş bunca canın.
Göğüs kafesine şakladı balta demir gibi,
Nasıl ölmedi diye hayret etti.

O da verdi sırasını böbürlenip,
Dolandı nasıl vurursam düşürürüm,
diye. / Boğazına mızrak ile var gücüyle

Jilt etip kökjelkeden şıqtı kerip.

Qalmaqtı jerge saldı qorqıratıp,

Jıǵıldı öne boyı qanǵa batıp.

Süyekke qalmaq jaqtan kisi şaptı,

Öz zañınşa baraban dañǵıratıp.

On kisi qalmaq kelip töbelesti,

Qazaq, qalmaq küjireyip dürildesti.

Öñgerip alıp ketüwge bermegen soñ,

230 Ustap ap aydarınan basın kesti.

Beline baylap aldı aydarınan,

Tastamay at-tonı men saymanınan.

Burıñǵı «Sabalaq» dep oylar emes,

Qarasa jan şoşırılıq aybarınan.

Tük qıla almay qaytıstı kelgen kâpir,

Dürildetip keledi bizdiñ batır.

Qolda jetek, qan bolǵan üsti-bası,

Bas yanında salpıldap kele jatır.

Bastı ap kep han aldına tastay berdi,

240 Kim sıylamay tura alar munday erdi.

Üymelesip jıyılıp qazaq bitken,

sapladı, / Aniden parlayıp enseden gerip
çıktı.

Kalmuk’u yere çaldı hırıldatıp,

Yıǵıldı bütün vücudu kana bulanıp.

Cesede Kalmuk tarafından biri koştı,

Kendi töresince trampet çalarak.

On kişi Kalmuk’tan gelip dövüşti,

Kazak, Kalmuk atılıp gümbürdedi.

Önüne oturtup alıp gitmelerine izin

vermedikten sonra / Yakalayıp

perçeminden başını kesti.

Beline bağladı perçeminden,

Bırakmadan at takımı ile aletinden.

Önceki “Sabalak” diye düşünme,

Baksa can korkar heybetinden.

Tüy koparamadan öldü gelen kafır,

Gümbürdetip geliyor bizim bahadır.

Elde yedek (at) kan olmuş üstü başı,

Baş yanında sallanarak geliyor.

Başı getirip hanın önüne bırakıverdi,

Kim saygı duymadan kalabilir bunun

gibi ere. / Toplanıp kümelenmiş Kazak

Ayran-asır qaluwmen bastı kördi.

bitkin, / Hayretler içinde başı gördü.

Sonda bastıñ pişini:

O anda başın görünüşü:

Awzı tabaqtay,

Ağzı tabak gibi,

Azuw tisi tayaqtay.

Azı dişi sopa gibi.

Qulağı jartı qarıs,

Kulağı yarım karış,

Murnı qolağastay,

Burnu upuzun,

Eki köziniñ şüñireygen şçuñğıldığı

İki göz çukurunun derinliği

Suwsın qandırarlıq ayaqtay, — desken
eken.

Susuzluğu kandıracak kadeh gibi,
demişler.

250 Qasına batırlardı ertip alıp,

Bahadırları beraberinde götürüp,

Erligine şıdamay şın doldanıp.

Kahramanlığına güvenmeyip çok

Qalmaqqa «Abılaylap» qayta tiydi,

sinirlendi. / Kalmuk’a “Abılay!” diye

Opar-topar, bıt-şıt qıp oyran salıp.

tekrar hücum etti, / Apar topar yerle bir
edip yağmaladı.

Birazdan soñ qalmaqtar jönep berdi,

Çok vakit geçmeden Kalmuklar yola

Sabekeñ köbin şaşıp tüsirdi endi.

çıkıverdi, / Sabeken çoğuna mızrak

Oljağa äbden kenelip qazaq bayğus,

batırıp düşürdü hemen. / Zavallı Kazak,

Bir tarqattı iştegi qatqan şerdi.

ganimete iyiden iyiye kavuştu,

Eritiverdi içerideki donmuş elemi.

Qalmaqtıñ osı batırınıñ atın birew «Säruw» Kalmuk’un bu bahadırının adına kimisi
deydi, birew Şarış deydi, birew Qalden Serüv, kimisi Şarış, kimisi de Kalden
Serenniñ inisi edi desedi.

Seren’in kardeşi dermiş.

Jawğa şapqanda «Abılaylap» Düşmana hücum ederken “Abılay!”
şapqandığının qanişer Abılaydıñ urpağı diye koşturmasından savaşı Abılay’ın
soyundan geldiğini öğrenip

ekendigin bilip, Äbilmämbet hannıñ Ebulmambet Han'ın heyecandan yüreği qorıqqanının jüregi lüpildese kerek?! küt küt atmış olsa gerek!

Osı jorıqtan qaytqan soñ, «baq ta öziñdiki, Bu seferden döndükten sonra “Baht da taq ta öziñdiki, jür, Türkistanğa» degen senin, taht da senin, yürü Türkistan'a” eken. Bul da ol sözge iylanıp Türkistanğa demiş. Bu da o söze inanıp Türkistan'a barmaptı. Äbilmämbetke senbegen soñ, gitmemiş. Ebulmambet'e güvenmediği Töle biyge de senbey, qasında bir Orazawıq gibi Töle Biy'e de güvenmediğinden degen sart joldası bar, Sariaqqağa şığıp yanında Orazavık adlı bir Sart yoldaşı ketse kerek. ile Sariaqqa'ya çıkıp gitmiş.

Qanışer Abılaydıñ äz Täwke urpağına esten Kanışer Abılay'ın Az Tavke soyuna qalğısız qılğan zalalkerde bolğandığın ol akıldan çıkmayacak derecede zarar da, bul da ayta bergen soñ, elewsiz bolıp verdiğini o da bu da söyledikten sonra qaşıp ketipti. izini kaybettirip kaçmıştı.

Öleñmen söylengen söz, burıñğı zamannıñ Şiirle söylenen söz, önceki zamanın şayırları söylegen söz bolsa kerek. şairlerinin söylediği söz olmalı.

Awızğa erte ilinip, közge tüsti,

Ağza gelip göze düştü,

İsi köp talay jerde kökey kesti.

İşi çok yerde sabrı tükendi.

260 Äbilmämbet, Tölemen üylese almay, Ebulmambet ile Töle'ye denk

Orta jüzge şıguwğa köñili köşti.

gelmeden, / Orta Cüz'e gitmek istedi.

Köp jañgalaq är qayda köñil böl-di,

Issız yerlerde her nerdeyse dikkat etti,

Şın janaşır taba almay jurttan endi.

Gerçek akraba bulamadı halktan şimdi.

Orazawıq degen sart joldas bolıp,

Orazavık adlı Sart ona yoldaş oldu,

Sariaqqa salqın samal qırğa keldi.

Sariaqqa'da tatlı bir rüzgâr esti.

Qıdırma qonaq bolıp är awılğa,

Dolaşma konuk olup her köye,

Malğa bay, peyilge keñ bar awılğa.

Git, hayvanı bol, gönlü geniş köye.

Şın pusırman peyili keñ eken dep,
Ornıǵıptı Atıǵay-Qarawılǵa.

Gerçek Müslüman'ın gönlü geniş olur,
diye, / Yol aldı Atıǵay-Karavıl'a.

270 Ayamay jaw degende şıbın janın,
Talaydñ burqıratıp bastan qanın.
Qolına qurıq alıp baǵa berdi
Qaravıl Däwletkeldi baydñ malın.

Esirgemedən düşman deyince sinek
gibi canını, / Çoğunun başından kanını
akıtmış. / Eline kement alıp bakıverdi
Karavıl Davletkeldi zenginin
hayvanlarına.

Jılqını tüp kötere qalmaq aldı,
Qazaq bitken attanıp quwıp bardı.
Qalmaqtñ qamalı men şebin buzıp,
Taǵı da Abılaylap toptı jardı.

Kalmuk, yılkıyı kaldırıp aldı,
Bütün Kazaklar atlanıp kovalamaya
gitti. / Kalmuk'un kalesi ile siperini
bozup, / Yine “Abılay!” diye kalabalıǵı
yardı.

Körinip jurt közine tüsip qaldı,
Qalmaqtı tıp-tiypıl ğıp şawıp aldı.

Görünüp halkın gözüne girdi,
Kalmuk'u dümdüz edip saldırdı.

280 Quwandı qazaq bitken suwday tasıp,
Taptıq dep qolǵa tüspes asıl baqtı.

Sevindi bütün Kazaklar su gibi taşıp,
Bulduk diye ele geçmez asıl bahtı.

Qazaqtan qıbırılağan qalmadı jan,
Bu sözimde jalǵan joq, şın buǵan nan.
Atıǵay — Qarawıldñ ortasına
Altı orda aq üy tigip köterdi han.

Kazak'tan kıpırdayan can kalmadı,
Bu sözümde yalan yok, gerçek buna
inan. / Atıǵay-Karavıl'ın ortasına
Altı han çadırı dikip kaldırdı han.

Altı üyge ornatıptı altı qatın,
Tügel qıp handıq säwlet, saltanatın.

Altı eve yerleştirdi altı kadın,
Tastamam yaptı hanlık şaşaa ve

«Quttı bolsın» desipti qariyalar,
Mör basıp bekitektendey Abılay atın.

290 Qarakerey Qabanbay batır bası,
Qanjıǵalı Bögenbay üy joldası.
Aqsaqaldar qol jayıp bata berdi,
Qazaqtıñ birden şuwlap kâri-jası.

Baq qusı bala jastan basında eken,
Orazawıq degen sart qasında eken.
Uwılǵan uwızday bala küni,
Däl sol künde jıyırma jasında eken.

Qol bastap attanǵanda talay jawǵa,
Qazaqqa köp tüsirdi olja-sawǵa.
300 Han ordası boluwǵa layıq jer dep,
Qondırdı jurt köterip Kökşetawǵa.
Östirdi qoyday baǵıp küñ men quldı
Jıyılıp tüpsiz, teksiz kisi boldı.
«Tereñköt» degen sözden Töleñgit bop,
El bolıp aldı-aldına halıq toldı.

Tipti joq ol uwaqıtta qoja, molda,

saltanatını. / “Kutlu olsun” demişti
yaşlılar, / Mühür basıp baǵlar gibi
Abılay adını.

Karakerey Kabanbay bahadır başı,
Kanjıǵalı Bögenbay ev yoldaşı.
Aksakallar el açıp dua etti,
Kazak’ın birden uǵuldadı genci
yaşlısı.

Talih kuşu çocukluktan beri başında
imiş, / Orazavıq adlı Sart yanında imiş.
Olgunlaşan körpe çocukluk çaǵı,
Tam o gün yirmi yaşında imiş.

Orduyu yönetip nice düşmana
yöneldiǵinde / Kazak’a çok ganimet
hibe kazandırdı. / Han sarayı olmaya
layık yer diye, / Kondurdu çadır dikip
Kökşetav’a. / Yetiştirdi koyun gibi
bakıp cariye ile köleyi / Köksüz,
kimsesizlerin başvuruǵu biri oldu.
“Terenköt” denen sözden Tölengit
olup, / Halk millet olup ardı ardına
doluştı.

Çok değil o vakitte hoca, molla,

Er qaruwı bes qaruw tegis qolda.

Jalañayaq Äzder men Niyaz qoja

Keremetpen körinip şıqqan sonda.

Er silahı beş silah hepsi kolda.

Yalınayak Azder ile Niyaz Hoca,

Keramet ile görünüp çıkmış orada.

310 Bul qazaq täwbäsinan jañılmağan,

Basqa jurtqa bas iyip bağınağan.

Hat tanıp, hat jazatın hatşılıqqa

İyisi qazaq ultınan tabılmağan.

Bu Kazak tövbesinden dönmemiş,

Başka yurda baş eğıp tabı olmamış.

Okuma-yazma bilip mektup yazmada,

hattatlıkta / Kazak ulusundan iyisi

bulunmamış.

Sart, noğaydan jaldama hatşılar orıs Sart, Nogay'dan kiralık kâtipler Rus patşasına, şürşit patşasına jazğan hattarında çarına, Çin padişahına yazdığı basqa patşalardan para alıp, solardıñ mektuplarında başka padişahlardan para paydasın keltire bergen. Sonan soñ olarğa alıp onların gelirini getirip vermiş. senbeytuğın bolıp, Sır boyındağı Ondan sonra onlara güvenmez olmuş, Qaraqalpaqtan hatşı taptırıp aldırğan eken. Sır boyundaki Karakalpak'tan kâtip

buldurup getirtmiş.

Sart, Noğayğa senbegen jürgen şarlap,

Buralqı buzadı dep jurttı qarlap.

Hatşısı Qaraqalpaq Sır boyınan,

Attay tañdap, atanday alğan arnap.

Sart, Nogay'a güvenmeyip dolaşmış,

Sahipsiz yoldan çıkar, diye halkı

aldatmış. / Kâtibi Karakalpak Sır

boyundan / At gibi seçip deve gibi

bağışlayıp almış.

Sadaq belde dap-dayar, nayza qolda,

At beldeuwde turadı, tüye qomda.

Sadak belde hazır, mızrak ise elde,

At meydanda duruyor, deve eyerli.

320 «Eldi — qortıq, — degen söz, —
qoydı — şartıq»,

Jurt awzında maqal bop qalğan sonda.

Halkı bodur, koyunu kısır, diye bir söz
var,

Halk ağzında atasözü olup kalmış o

Şüberekke tüyilgen jan bolıptı,
Uyıqtap jatuw jigitke şam bolıptı.
Söytip Abılay artılıp alapatı,
Qırıq segiz jıl qazaqqa han bolıptı.

Kimge turğan bayandap dñniye jalğan,
Äruwaqtı erdiñ artında atı qalğan.

Alpıs segiz jasında juma küni
Qusa bolıp jarılıp dñniye salğan.

330 On jeti qatın, otız uldı bolğan,
Bir köşke sıymaytın quldı bolğan.
Qazaqta Abılayday han bolğan joq,
Orıs penen şürşitke qundı bolğan.

Kenje toqal balası Qasım edi,
Basqasınan sidigi asıl edi.
Kenesarı, Nawrızbay, er Sarjandar,
Keşe Abılay ärwağın şaşıp edi.

Qazaqtıñ altı awızdı alasınan,
Köşe qaştı Sariarqa dalasınan.
Örisi uzay almay qırğın taptı
Alatawda qırğızdıñ balasınan.

vakit.

Kendi canını hiçe saymıştı,
Uyuklayıp yatmak yiğide namus
olmuştu. / Böylece Abılay belâ
yüklenip / Kırk sekiz yıl Kazak’a
hanlık yapmıştı.

Kime kalmış yalan dünya,
Aziz erin ardında adı kalmış.

Altmış sekiz yaşında Cuma günü
Amansız derde düşüp dünyadan
göçmüş.

On yedi kadından otuz oğlu olmuş,
Bir kafiye sığmayacak kadar çok
kölesi varmış. / Kazaklarda Abılay gibi
han yok, / Rus ile Çin’e değerli olan.

En küçük hanımından oğlu Kasım idi,
Sidiği bile başkasından necip idi.
Kenesarı, Nawrızbay, Er Sarjanlar
Geçmişte Abılay soyundan dağılmış
idi.

Kazak’ın altı ağzı Alaş’ından,
Göçüp kaçtı Sariarka bozkırından.
Otlakları uzayamadan felakete uğradı
Alatav’da Kırğız’ın evladından.

Han Abılay üyge tirew, sıırıq bolğan,
Ursa şoqpar, ustasa qurıq bolğan.
Qırğızğa Sädır bala han bolğanda,
345 Altı ul bar Äteke jırıq bolğan.

Abılay Han eve direk, sırık olmuş,
Vurdu mu topuz, yakaladı mı kement
olurmuş. / Kırız’a Sadır bala, han
olduğunda / Altı oğlu olan Ateke
perişan olmuş.

Sonda ol Sädır bala maqtanğan eken:

O zaman Sadır, övünmüş:

— Taz Mämekti aldım, Älibek şolaqtı “Kel Mamek’i aldım, çolak Alibek’i
aldım, Kök jaldı Baraqtı aldım, jalğız közdi aldım. Mavi yeleli Barak’ı aldım, tek
Qaraqtı aldım, Arqada Abılay degen kări gözlü Karak’ı aldım, Arka’da Abılay
sartı bar deydi. Ol mağan ne qıladı, —dep. denilen yaşlı bir Sart var demiş. O bana
ne yaptı?” demiş.

Abılay han bul sözün estigen soñ, üş jüzge Abılay Han bu sözünü işittikten sonra üç
jar şaqırtıp, «Alaş» urandı qazaqtan jan cüze ferman verip “Alaş” narasını
qaldırmay «Qıl quyırq» dep attanıp, Şuw Kazak’tan geride tek bir can bile
men Talastıñ boyına barıp, Sädır balağa elşi kalmadan “Kıl kuyruk” diye atlanıp,
jiberedi deydi:

Şuv ile Talas boyuna gidip Sadır’e elçi
göndermiş, şöyle demiş:

— Qara bolsa, qatınşa buğıp qalsın, han
bolsa, qasqayıp şıqsın, — dep. Sonda Sädır “Halk ise kadın gibi baş eğsin, han ise
bala mäwlet suradı deydi:

korkusuzca karşıma çıksın.”

— Är ruwdan bastı-bastı kisini alıp, bälän
aydıñ bäläni küni özim körisüwge barayın.
Tartuw-taralğısı men qonağasın berip
qayırayın,—dep. Jatıp jastıq, iyilip tösek
bolıp elşilerdi qayıradı da, qırğızğa jıyılısın
dep kisi şaptıradı. Bular eldesüwge keldi
ğoy dep beyğam jatqanda qara qurttay
qıbırlap, qumırsqaday jıbırlap, jalğız künde

Bunun üzerine Sadır mühletini sordu:

“Her soyun başındaki kişileri alıp filan
ayın filan günü bizzat kendim
görüsmeye gideyim. Hediyelekleri ile
konuk aşını verip geri göndereyim.”
demiş. Çok iyi ağırlayıp elçileri
gönderdi de Kırız’a toplansın diye atlı
gönderdi. Bunlar birleşmeye geldi diye
endişe etmeden yatarken kara böcek gibi

qırğızdñ üyilip-tögilip kelip qalğanın bir-
aq bilip, sasayın dedi.

Sol künde qazaqtñ özinen şıqqan Kişi jüz
kereyt Sarısopınıñ balası Jalañayaq Äzder
degen duwana Sozaqta jüredi eken.

Abılaydñ aldına oqtay uşırap qalğanda:

Jalañayaq, burın olay jürsem, bulay jürsem
mınaw Türkistanda Ämir Temir jasatqan aq
kümbezdiñ iyesi — Äzireti sultan ğoy dep,
soğan sıyınıp jürüwşi edim. Burıñınıñ
«öliniñ mıñına sıyınğanşa, tiriniñ birine
sıyın», «Mıñ öliden bir tiri artıq» degen sözi
bar edi. Körset keremetiñdi,— degende,
Jalañayaq Äzder:

Qırğız Sädir bala bolam depti ğoy.

Abılay:

— Ol bala da, mınaw qazaq müriytiñ ğoy,
qanı birge ultiñ ğoy. Bir qırğız qalay, köp
qazaq qalay? — degende, «Bolmas-bolmas,
söz tapqanğa qolqa joq» dep Jalañayaq
Äzder oñ qolındağı suq sawsağın urtına
tıǵıp, qırğızğa qarap üş atıptı:

Al, şaba ber, bälemniñ özine bıqbırt tiydi,
— depti.

Qırğız bıqbırt, topalañ tiygen qoyday
uylıǵıp qaşa beripti de, qazaq kötinen
quwıp, Qarabalta Soqılıqtñ asuwına
jetkizbey köbin qırıptı. Sonda qırğız Äteke
jırıq qolğa tüsken altı balasınıñ birde-birin
qayırılıp ayırıp aluwğa jaramağan. Sädir

hareket edip karınca gibi yürüyerek bir
tek günde Kırğız'ın toplu hâlde gelip
kaldığını çok iyi bildiğinden şaşırtayım,
dedi.

O gün Kazak'ın kendi içinden çıkan
Küçük Cüz Kereyt Sarısopın'ın oğlu
Jalanayak Azder adlı divane Sozak'ta
yürüyormuş.

Abılay'ın önünde ok gibi
karşılaştığında:

Jalanayak, önce öyle yürüsem, böyle
yürüsem, şu Türkistan'da Emir
Timur'un yaptırdığı ak kümbetin sahibi
Hazret Sultan var ya işte ona sığınarak
yürüyordum. Öncekilerin “Ölünün
binine sığınacağına dirinin birine sığın”,
“Bir diri bin ölüden yeğdir” diye sözleri

vardı. Göster kerametini, deyince
Jalanayak Azder:

“Kırğız Sadir çocuk olayım, demiş ya!

Abılay:

“O çocuk da bu Kazak müridin ya, kanı
bir milletten ya. Bir Kırğız nerede,
kalabalık Kazak nerede?” deyince
“Olmaz olmaz, söz bulana zeval yok”
diye Jalanayak Azder sağ işaret
parmağını boğazına götürüp Kırğız'a
bakarak üç kere vurup:

“Al, vur, belanın da beterine uğradım.”
demiş.

bala basın sawdalawmen äzer ayırıp alğan. Kırğız yanıkara, şarbon bulaşan koyun Abılay Qarabalta Soqılıqtan asıp barıp gibi toplanıp kaçırılmış de Kazak şappaqsı bolğan. Munı estip Sädir bala elşi arkasından kovalayıp Karabalta Sokılık jibergen:

— Abılay Qarabalta Soqılıqtan aspaymın dep uwäde bersin, biz bir taypa qırğızdı aq üylige bereyik, şappasın, — depti. Qırğızdın Säruw degen bir taypa elin köşirip, Abılayğa aq üylige bergende, «Qarabalta Soqılıqtan aspaymın» dep Abılay hat-mör bergen.

«Abılay aspas asuw» atanğanı solayşa deydi. Qos basına bir üy qırğızdan batırlar üles sıbağa alıptı, är duwandağı Arğın işindegi qırğızdar solar deydi. Sol qırğızdın köbi Üysin işinde qalıptı...

Geçidi'ne gelmeden çoğunu kırmıştı.

Ondan sonra Kırğız Ateke yaralı ele düşen altı oğlundan hiçbirini kurtaramamış. Sadir, başını pazarlıkla güç bela kurtarmış. Abılay Karabalta Sokılık'ı aşıp hücumla kalkmış. Sadir bunu işitince elçi göndermiş:

“Abılay, Karabalta Sokılık'tan geçmeyeceğim, diye söz versin, biz de bir grup Kırğız'ı hizmetine verelim, hücum etmesin.” demiş. Abılay, “Kırğızlardan Saruv adlı bir grup halkını gönderip Abılay'ın hizmetine verirse ben de Karabalta Sokılık'tan geçmem” diye mühürlü mektup vermiş.

“Abılay'ın Aspas Asuv” antlaşması böyle diyordu. Kırğız'dan bahadırlar her çifte bir ev pay almıştı, her şehirde bulunan Arğın içindeki Kırğızlar bunlardır, denir. O Kırğızların çoğu Üysin'de kalmış...

5.1.8. Abılay Men Oljabay “Abılay İle Oljabay” (A8)

ABILAY MEN OLJABAY

Uwağında baqıtı asqan Oljabaydın,

Baqıtın aşqan eken bir qudayım.

Orta jüzdiñ ordası sol uwaqıtta,

ABILAY İLE OLJABAY

Küçüklüğünde bahtlı Oljabay'ın çokmuş,

Bahtını açmış bir Hüda'm.

Orta Cüz'ün sarayı o vakitte,

Han bolğan orta jüzge Abılayıñ.
Oljabay men Abılay arasında
Bir uwaqıyğa bolıptı, tağı aytayın.

Han olan Orta Cüz'e Abılay'ınmış.
Oljabay ile Abılay arasında
Bir vaka geçmişti de anlatayım.

Abılay han bolıptı zamanında,
Estigen bilgen esen-amanında.
Han bolıp orta jüzge tutqa bolıp,
10 Köndirgen, qalay aytsa, amalına.

Abılay, han olmuştu zamanında,
İşiten bilen sağlığında.
Han olup Orta Cüz'e dayanak olmuş,
Ne söylese dediğini yaptırmış.

Aldına kelgen jandar aldiyarlap,
Bolmaydı eşkim qarap jamalına.

Önüne gelen insanlar baş eğerdi,
Bakamazdı hiç kimse cemaline.

Han bolğan ol Abılay qaharlanıp,
Kelmeydi mañayına eşbir halıq.
Qarakesek elinde Boşan degen
Qolında Abılaydın ölgeni anıq.
Qudıqqa salıp qoyıp öltiripti,
Qatarğa eşkim kelmes teñdik alıp.
Qolınan sonda jurttıñ keleri joq,

Han olan Abılay hiddetlenmiş,
Gelmiyordu karşısına hiçbir halk.
Karakesek halkında Boşan adlı
Abılay'ın elinde öldüğü besbelli.
Kuyuya atarak öldürmüş,
Sıraya hiç kimse gelmez denk görüp.
O zaman yurdun elinden bir şey
gelmemiş, /İçlerinden kaygılanmışlar.

20 İşinen qalğan eken qayğılanıp.

Bir uwaqıt osımenen künler ötti,
Qaz dawıstı Qazıbek ädiletti.
Bekbolat — Qazıbektiñ bel balası,
Ol dağı zamanında hükim etti.
Bekbolattıñ balası Janataydan

Bir vakit böylece günler geçti,
Kaz sesli Kazıbek adaletli.
Bekbolat, Kazıbek'in öz oğlu.
O da zamanında hükmetmiş.
Bekbolat'ın oğlu Janatay'dan

Aytalıq bir hadiysa bolğan kepti.

Anlatalım meşhur bir hadise.

Kadirin Janataydın ärkim bildi,

Janatay'ın kadrini herkes bilirdi,

Ayttırmay biler boldı işki sırdı.

Söyletmeden bilirdi içteki sırrı.

Awlında Abılaydın bir töleñgit,

Abılay'ın köyünde bir hizmetkâr,

30 Bir küni qız uzatıp oyun qıldı.

Bir gün kız verip düğün yaptı.

Janatay jürgen jigit toydı bağıp

Janatay yiğit toya bakmaya gitti,

Toy degende, turadı jigit ne qıp!

Toy denince kalkar gider yiğit ne yapıp

Bozbala turğan jeri oyun-sawıq,

edip. / Delikanlının durduğı yer oyun

Bir-birin janıp söylep, turğan şalıp.

eğlence, / Birbirlerine dönüp söyleyip

Abılaydın awlında bir balasın

takılmışlar. / Abılay'ın köyünde bir

Basınan tüsiripti börkin qağıp.

çocuğunun / Başından düşürmüştü

«Han ulınıñ qarada teñi me?» —

börkünü itip. / “Han oğlunun halktaki

dep,

dengi mi?” diye,

Sol jerde qalğan eken namıstanıp.

Orada namusuna dokunmuş.

Janaydan körgen isin bastan-ayaq

Janay'dan gördüğü işi baştan sona

40 Arız qıp, Abılayğa aytqan barıp.

Arz etmiş, Abılay'a gidip söylemiş.

Abılay aşuwanıp mına sözge,

Abılay öfkelenmiş bu söze

Janaydı baylap qoyğan kisen salıp.

Janay'ı bağlayıp zincire vurdurmuş.

Janaydı osılayşa baylap saldı,

Janay'ı böylece bağlatmış,

Bul isten eldiñ bäre habarlandı.

Bu işten halkın tamamı haberdar olmuş.

Sol jerde barlıq Meyram⁶⁰ namıstanıp,

Orada bütün Meyram kabilelerinin

Aldına Oljabaydın bular bardı.

namusuna dokunup / Oljabay'ın önüne

⁶⁰ Barlık Meyram denilerek Nuvandın, Süyindik, Begendik, Şegendik, Bolat Koda, Karakesek kabileleri kastedilir.

Körgen qorlıq bul boldı Abılaydan,
Jazıqsız Janayındı ustap aldı.

Han etip biz qaradıq Abılayğa,

50 Süyindik riyza boldı Oljabayğa.

Jazıqsız Janayındı baylap otır,

Oljeke, etesiz be buğan ayla?!

Awlına barğan jandı büyte berse,

Abılaydın paydası bizge qayda?!

Botaqandı surawsız jiberip edi,

Ärqaşan qastıq etti ğaziyz jandı.

Bekbolat sırın ayttı erge şağıp,

— Turamız bul qorlıqqa bizder ne
qıp?

Süyindik atqa minsin, — deydi

Oljabay,

60 Şabam dep Abılaydı aşuwlalıp.

Aytqanın Oljabaydın qabıl körip,

Jeti jüz adam boldı dayarlanıp.

Jasıbay Oljabayğa söz aytadı:

Bekbolat Abılayğa kelsin barıp.

Abılay adasqannan qaytar ma eken,

Barğan adam qaytadı türin tanıp.

bunlar gitti. / “Abılay’dan gördüğü horluk
bu oldu, / Günahsız Janay’ı yakaladı.

Han yapıp biz tabi olduk Abılay’a,

Süyindik razı oldu Oljabay’a.

Günahsız Janay’ını bağladı,

Oljeke, buna bir çare bulur musunuz?

Huzuruna giden insana böyle yaparsa,

Abılay’ın bize faydası nerede!

Botakan’ı sorgusuz sualsiz göndermişti,

Hep haksızlık etti aziz canlara.”

Bekbolat, sırrını açıkladı ere dert yanıp,

“Biz bu zulmü hak edecek ne
yaptık?”

Süyindik ata binsin, dedi

Oljabay,

Dörtnala gideyim diye Abılay’a
öfkelenip.

Anlattıkları Oljabay tarafından kabul
gördü, / Yedi yüz adam hazırlandı.

Jasıbay, Oljabay’a söz söyledi:

“Bekbolat, Abılay’a gidip gelsin.

Abılay, yanlışından döner miymiş,

Giden adam vaziyeti anlayıp döner.

Oljabay dep aytadı: «Özim baram,
Tuwımdı ustap qırındap jaqın turam.
Öz lağım özime tiygen boldı,
70 Özim barıp aşuwdı bir şığaram.
Oljabay jasıl tuwın qolına alıp,
Sol zaman joldas bolğan qanşa halıq,
Guwletip Sarıarqadan sarı dala,
Awılına Abılaydın turdı barıp.
Köteş aqın deytuğın şeşen edi,
Bulardıñ qalay kelgen türin tanıp:
«Janataydı joqtağan Oljabay»,—dep,
Söyleydi Abılayğa sır şığarıp:

«Abılay, Botaqandı sen öltirdiñ,
80 Jazıqsız jas balanı nege öltirdiñ?
«Botaqanşa Janaydı baylaymın», — dep,
Üstine aq ordanıñ tuw keltirdiñ.
Han taysa ädiletten, qara bolar,
Han başına qaradan söz keltirdiñ.

Abılay, küyip ketsin ağaş qalañ,
Boşanğa qalay edi japqan jalañ.
«Botaqanşa Janaydı baylaymın»,
— dep,

Oljabay’a söyledi: “Kendim gideyim,
Akrabamı izleyip ona yakın durayım.
Öz oğlağım bana dokunur oldu,
Kendim gidip öfkesini giderivereyim.
Oljabay yeşil sancağını eline alıp,
O zaman yoldaş olmuş nice halk,
Atlanıp Sarıarka’dan bozkıra doğru,
Abılay’ın köyünde gidip durdu.
Köteş Akın dedikleri iyi bir söz ustası idi,
Bunların neden geldiğini anlayıp:
“Janatay’ı arayan Oljabay” diye,
Söyledi Abılay’a sır verip:

“Abılay, Botakan’ı sen öldürdün,
Masum çocuğu niye öldürdün?
‘Botakan gibi Janay’ı bağıyorum” diye,
Sarayının üstüne tuğ getirttin.
Han, adaletten şaşarsa karanlığa gömülür,
Han başına kara leke sürdün.

Abılay, yanıp gitsin ahşap şehrin,
Boşan’a⁶¹ nasıldı yapışan yalan.
‘Botakan gibi Janay’ı bağıyorum’
diye,

⁶¹ Boşan: Karakesek içindeki büyük kabile. Nazıbek, Bekbolat bu kabilede çıkmıştır.

Jem boldı jeti jüzge qatın-balañ.

Yem oldu yedi yüz kişiye kadının,
çocuğun.”

Köteş aqın aytıptı barlıq sözün,

Köteş Akın tamamlamıştı bütün sözlerini,

90 Abılay qate qılğan bir minezin.

Abılay bir işte hata yapmıştı. / Oljabay’ın

Oljabay toptan şığıp jalğız özi,

gruptan ayrılıp yalnız kendisinin,

Aytayın Abılayğa barğan kezin.

Söyleyeyim Abılay’a gittiği vakti.

Oljabay kelip söyleydi,

Oljabay gelip söyledi,

Söylegende büy deydi:

Söylediğinde bunu dedi:

Abılay degen hanım eñ,

“Abılay adlı hanım idin,

Bul Orta jüz işinde

Bu Orta Cüz içinde

Lawlap ottay janıp eñ.

Alev alev yanmış idin.

Batır bolsañ başında,

Bahadır olsan başında,

Ulı jüzde Üysinñ —

Ulu Cüz’de Üysin’in

100 Töle biydiñ tüyesin

Töle Biy’in deve sürüsünü

Sonda ne qıp bağıp eñ?!

Orada ne diye bakmış idin!

Jaman tonıñ üstünde,

Kötü kıyafetler üstünde,

Jalañ but ne qıp qalıp eñ?!

Yarı çıplak ne yapacağını bilemeden

Orta jüzge han bolıp,

kalmış idin! / Orta Cüz’e han olup,

Baq qonıp, jurttı tanıp eñ.

Bahta konup halkı tanımış idin.

Qalmaqpenen soğısıp,

Kalmuk ile savaşıp,

Qolğa tüsip qalğanda

Esir düştüğünde

Ajıratıp alıp em.

Seni ben kurtarmıştım.

Sarttığıña baqpasañ,

Yabancılığına bakmasan

110 Jönimdi bayqap qalıp eñ.

Botaqandı öltirip,

Basına qaza keltirip,

Odan bir aman qalıp eñ.

Jazıqsız nege bayladıñ

Bekbolattıñ balasın?!

Alalıqpen ustama

Orta jüzdiñ balasın.

Janay erdi bosatıp,

Sonıñ tapqın şarasın!

120 Erikkenge, Abılay,

Ordañ tüsip ortaña,

Olja bolıp qalmasın!

Qatın-balañ jesir bop,

Sır boyına simpiyip,

Bosqa şubırıp barماسın!

Orta jüzdiñ Süyindik

Hanı boldıñ, Abılay.

Senimenen jawlasıp,

Körsetip tur qarasın.

Hakikatin farkına varırdın.

Botakan'ı öldürüp,

Başına kaza getirip,

Ondan bir sağ kalmış idin.

Niye bağladın

Bekbolat'ın günahsız oğlunu?

Kötü niyetle elinde tutma

Orta Cüz'ün yavrusunu.

Janay eri serbest bırak,

Sonra çaresine bakarsın!

Başıboş Abılay,

Sarayın düşüp Orta'na

Ganimet olup gitmesin!

Kadının-çocuğun esir olup,

Sır boyuna hasret kalıp,

Boş yere dökülüp gitmesin!

Orta Cüz'ün Süyindik kabilesinin

Hanı oldun Abılay.

Seninle düşman olup,

Gösterir karayı.

130 Abılay estip turdı sözdiñ türin,

Biletin Oljabaydıñ burın sırrın.

Alatuwım, qateligim keşkin, — dedi—

Eger de ayıp bolsa, meniñ munım.

Abılay işitti sözün manasını

Bilirdi Oljabay'ın önceki sırrını.

“Alatav'ım, hatamı affet!” dedi.

Eğer ayıpsa, benim derdim.

Bosatıp Janayın da qolğa berip,
Tartuw berip, körsetti qanşa sıyın.

Serbest bırakıp Janay'ı da ona verip
Hediye verip gösterdi nice saygısını.

Oljabay dostıqpenen elge qaytqan,
Oljağa Abılaydan äbden batqan.
Kazıbektiñ jiyeni — Edige biy
Sol jıl da Oljabayğa bir söz aytqan:

Oljabay dostlukla yurda dönmüş,
Ganimete Abılay'dan iyice doymuş.
Kazıbek'in yeğeni Edige Bey
O yıl Oljabay'a bir söz söylemiş:

140 — Ul tuwsa, sendey tuwsın, “Oğlan doğarsa senin gibi doğsun
Alatuwım,
Abılaydın joq edi beti qaytqan.
Aqqan közim anıq körip, aytıp turmın,
Bul dağı sıırım emes közge maqtan.
Oljabay, baqıtın örlep asa bersin,
Ärqaşan järdem bolsın jalğız haqtan.

Alatav'ım,
Abılay'ın yüzü yoktu dönmeye.
Kendi gözümle gerçeği gördüm,
söylüyorum, / Bu da sır değil göze iftihar.
Oljabay, bahtın yükselsin,
Her zaman yardımcı olsun bir olan Hak.

El-jurtım riyza boldı Oljabayğa,
Jaw jeñip tiygizip edi elge payda.
Sonımen qazaq, qalmaq atıs-şabıs,
150 Ömirin ötkizipti Bayan tawda.

Elim yurdum razı oldu Oljabay'dan,
Düşman yenmiş, ele faydası dokunmuştu.
Öylece Kazak, Kalmuk mücadelesiyle,
Ömrünü geçirmişti Bayan Dağı'nda.

El şetine Ereymenge kelgen qaptap,
Oljabay qalıñ elin jürgen bastap.
Bir küni er Oljabay nawqastanıp,
Qayğığa qalğan eken, jurtı toqtap.
Köşken el sonımenen turıp qaldı,

Köy sınırına Ereymen'e gelmiş kaplayıp,
Oljabay bütün halkı idare edip.
Bir gün Er Oljabay hastalanmış,
Kaygılanmış halkı durup.
Bunun üzerine göçen halk konaklamış.

Sirtında Ereymenniñ maldı toptap.

Ereymen'in malı dışarıda yığılmış.

Bul nawqas Oljabaydı ketti jeñip,

Bu hastalık Oljabay'ı alt etti,

Ölerine aqıyqat köñili senip.

Öleceği gerçeğine gönlü inandı.

Atqan oqqa şıdağan Oljabay em.

“Atılan oka yetişen Oljabay idim.

Zärim jürmey baradı, boydı kerip.

Zehrim vücudumdan çıkmıyor.

160 Pendege tağdır qaza jaqın kelse,

Aciz kula takdir edilen ölüm

Adamzat qalar eken bosqa ölip.

yakınlaştığında / İnsanoğlu bunun

karşısında çaresiz kalmış.

Oljabay ölüwine közi jetti,

Oljabay, öleceğini anladı,

Aldına jıyıp aldı barlıq köpti.

Huzuruna topladı herkesi.

Qoştasıp qurbı-qurdas, zamandaspen,

Vedalaştı akran ve dostlarıyla,

Sol jerde bir osılay uwağız etti.

Böylece orada nasihat etti.

Süyindik, barlıq Arğın jıyılıptı,

Süyindik, bütün Arğın toplanmış,

Aytqın dep bir ösiyet quzır etti.

Söyleyin, diye bir vasiyette bulundu.

Siz ölgen soñ, Alatuwım qulaydı ğoy,

Siz öldükten sonra Alataw'ım yıkılır ya

Uran bop är tarapqa dañqın ketti.

Uran olup her tarafa namınız gitti.

170 Oljabay dep aytadı: «Qayran elim,

Oljabay söyledi: “Hey gidi halkım,

Eriñ ketse, sınadı seniñ belin.

Erin giderse senin belin kırılır.

Attıñ jalı, tüyeniñ qomında ğoy

Atın yelesi, devenin hörgücünde ya

Sarıarqa — sansız jatqan asqar belin.

Sarıarka, sayısız askerin yattığı bel.

Tilimdi alsañ, Jiydelibaysınğa köş.

Sözümü dinlersen Jiydelibaysın'a göç.

Bul jerde qorğan bolar bar ma eriñ?!».

Burada destek olacak erin mi var!”

Solayşa er Oljabay duniye saldı,

Böylece Er Oljabay dünyadan göçtü,

El köşpey sol betimen turıp qaldı.

«Äzireti Sultanğa aparam», — dep,

Bir ayday sağanada jatıp qaldı.

180 Sol kezde Edige de qaza bolıp,

Oljabaymen bir jerge qabırlandı.

Edigeñ Oljabaydı aruw etti,

El tarap jay-jayına qaytıp ketti.

Düniye kimge joldas boladı deysiñ,

Ne jüyrik, ne şolpandar ölip ketti.

Oljabay jas şağında üylenipti,

Qarawıl Atıǵaydı qayın etti.

Sol eldi talay elden täuwir körıp,

Özi ölgenşe tim jaqsı qurmet etti.

190 Birinşi Qarawıldan alǵan edi,

Ekinşi qalmaq qızı Laǵban edi,

Barǵanda Qaraqalpaq elderine,

Üşinşi sodan bolıp qalǵan edi.

Qırmızı degen qızdı Abılay han

Qırǵızǵa barǵan jerde alǵan edi.

Qoyanıstaǵay elinde bir batırdıñ

Qatını jesir bolıp qalǵan edi.

Ol qatın Oljabayǵa qalap tiyip,

Bes qayın osılayşa bolǵan edi.

200 Aydabol — Oljabaydıñ arǵı atası, Aydabol, Oljabay'ın geçmişteki atası,

Sözimniñ bar ma, joq pa köp qatası?

Er göçmeden sol tarafta kaldı.

“Azret Sultan’a götüreyim” diye,

Cenazesı bir ay kadar türbede kaldı.

Bu esnada Edige de vefat edince

Oljabay ile birlikte gömüldü.

Edigen, Oljabay'ı yıkayıp kefenledi,

Halkın içine yavaş yavaş döndü.

Dünya kime yoldaş olur dersin,

Ne bilgeler ne çolpanlar ölüp gitti.

Oljabay genç yaşta evlenmişti.

Karavıl Atıǵay'ı kayın yaptı.

Bu yurdu nice yurda tercih edip,

Kendi ölünceye dek hürmette kusur

etmedi. /Birinci eşini Karavıl'dan almıştı,

İkinci eşı Kalmuk kızı Lagban idi,

Karakalpak illerine gittiğinde,

Üçüncü eşini de oradan almıştı.

Kırmızı adlı kızı Abılay Han

Kırǵız'a akına gittiğinde almıştı.

Koyanıstaǵay yurdunda bir bahadırın

Hanımı dul kalmıştı.

O kadın Oljabay'a varmak istedi.

Böylece beş hanımı olmuştu.

Aydabol, Oljabay'ın geçmişteki atası,

Sözümün var mı yok mu çok hatası?

Tolıbaydıñ Oljabay bel balası,
Orman ba dep aytadı jurt aǵası.
Duwlat biy Oljabaydıñ bel balası,
Sonıñ tarap tusında zamandası.
Qulja degen aǵadan Qoyıt batır,
Olar da bolıp ötti eldiñ bası.
Solardıñ urpaǵınan Jayaw Musa,
209 Osımen ayaqtaldı söz sarası

Oljabay, Tolıbay'ın öz oǵlu,
Orman mı dedi yurt aǵası.
Duwlat Biy, Oljabay'ın öz oǵlu,
Ondan taraf yakınında akranı.
Kulja adlı aǵadan Koyıt Batır,
Onlar da halka liderlik etti.
Onların soyundan Jayav Musa,
Böylece sona erdi sözün doğrusu.

5.1.9. Sabalaq, Äbilmansur, Abılay Han “Sabalak, Ebulmansur, Abılay Han” (A9)

SABALAQ, ÄBİLMANSUR,
ABILAY HAN

Atańǵan ädil bolǵan äz Täwke han,
Qırǵızdı qosıp surap qazaqpenen.
Eline ädiletli han bolıptı,
Eşbir jan renjimey öz halqınan.

SABALAK, EBULMANSUR,
ABILAY HAN

Adil olmasıyla meşhur Az Tavke Han,
Kırǵız'ı katmak istemiş Kazak'a.
Ülkesinde adaletli bir hanmış,
Kendi halkından hiç kimse incinmemiş.

Bolıptı äz Täwkeniñ üş balası,
Ülkeni Äbilmämbet töre aǵası.
Kişisin Äbilqayır dep ataptı,
Bolıptı Sämeke han ortanşısı.

Az Tavke'nin üç oǵlu olmuş,
Büyüğü Ebulmambet, töre aǵası.
Küçüğünün adını Ebulhayr koymuş,
Sameke Han ortancasıymış.

Äz Täwke ölgennen soñ el bölindi,
10 Burıńǵı üş jüzine üş bölindi.
Äbilqayır kişi jüzge, Sämeke orta jüzge,

Az Tavke öldükten sonra ülke bölündü,
Evvelki üç cüz hâline, üçe bölündü.
Ebulhayr Küçük Cüz'e, Sameke Orta

Ulı jüzge Äbilmämbet han qoyıstı.

Cüz'e, / Ebulmambet Ulu Cüz'e han oldu.

Turıptı Äbilmämbet Türkistanda,

Yaşamıştı Ebulmambet Türkistan'da,

Kindigi üş ruwdıñ sentiri sonda.

Göbeği, üç uruğun merkezi orada.

Sämeke, Äbilqayır han bolğan soñ

Sameke ve Ebulhayr han olduktan sonra

Turıptı ükim qurıp öz halqında.

Hükmetmişler kendi halklarına.

Qazaqqa Äbilmansur han bolıptı

Ebulmansur, Kazak'a han olmuştu

On segiz ğasırınıñ ortasında.

On sekizinci asrın ortasında.

Kelipti Buharadan orta jüzge

Gelmişti Buhara'dan Orta Cüz'e

20 On birge tolıp jetken däl jasında. Tam on bir yaşını doldurduğunda.

Ataqtı Abılay han bop atanğan,

Meşhur Abılay, han olarak seçilmiş,

Ruwı arqar degen elden bolğan.

Soyu Arkar denilen kabiledenmiş.

Äkesin parsı hanı öltiripti,

Babasını Fars hanı öldürmüş,

Jasında ata-anadan jetim qalğan.

Küçük yaşta ana-babadan yetim kalmış.

Äkesi ölgennen soñ jetim boptı,

Babası öldükten sonra yetim kalmış,

Qañğırıp Buharadan şığıp ketti.

Başını alıp Buhara'dan çıkıp gitmiş.

Qaljırap, qarnı aşıp, arıp-şarşap,

Bitkin düşmüş, karnı acıkıp yorulmuş,

Atığay bay Şömişbay soğan kepti.

Atığay'ın zengini Şömişbay'a gitmiş.

Dalada arıp-aşıp jüdep jürip,

Bozkırda yorulup aç bitap dolaşmış,

30 Kelmepti el jüyesin jäne bilip.

Halk durumunu bilip yardıma gelmemiş.

Jırtılğan kiyimderi, señseñ bōrik

Yırtılmış kıyafetleri, yıpranmış kalpağı

Üyine Şömişbaydın keldi kirip.

Şömişbay'ın evine geldi.

Jas bala üyge kirdi sälem berip,

Çocuk selam verip eve girdi,

Otırdı bosağada tömen kelip.

Oturdu eşikte çömelip.

Kezerip tüsi ketken beyşarağa

Dudakları çatlayıp benzi atmış biçareye

Kirgizdi aqıl-esin suwsın berip.

Su verip kendine getirdi.

Biraz kün jetim bala jürdi sonda

Yetim çocuk birkaç gün kaldı orada,

Tüsip jür baydın közi anda-sanda.

Zenginin kayıyor gözü arada sırada.

Balanın mäne-jayın bileyin dep:

Çocuğun durumunu öğreneyim diye:

40 — Kel, —dedi, — jaqınıraq, balam,
munda.

“Gel, yaklaş oğlum buraya.” dedi.

Qasına şaqırğan soñ bala keldi,

Yanına çağırınca çocuk da geldi,

Beyşaram, jaqınıraq otır, dedi,

“Biçarem, daha yakın otur!” dedi.

Balasın qalay jürgen, qay näsilsin,

“Çocuksun, ne yapıyorsun, hangi

Öz atın kim boladı paqır? — dedi.

soydansın, / İsmi ne fakirim?” dedi.

Bala ayttı:

Çocuk söyledi:

— Men bir jetim bir balamın,

“Ben yetim bir çocuğum,

Jetim bop ata-anamnan jas qalamın.

Küçük yaşta ana-babamdan yetim kaldım.

Bilmeymin sol sebepti atım-zatım,

Bilmiyorum o yüzden adımları sanımı,

Öziñiz kim qoysaңыз, sol bolamın.

Kendiniz ne ad koyarsanız, o olurum.

Mına söz jüregimde jürgen sözüm,
50 Qulaqqa el awzınan tiygen sözüm.
Ruwiñ arqar degen elsiñ deydi,
Men estip aytqandardan bilgen sözüm.

El mağan budan basqa aytpaydı kep,
Jan bağıp jüruwşı edim qayır tilep.
Aytqanı birewlerdiñ jüregimde
«Äkeñdi parsı hanı öltirdi» dep.

Jan bağıp jetim bala nan suraydı,
Söylesken el işinde otırmaydı.
Şaruwası menen surar bolmağan soñ,
60 Pälen dep atımdı atap şaqırmaydı.

Tolğanıp bay Şömişbay oylandı köp,
«Nemene muniñ atın qoyamın» dep.
Kiygeni señseñ bōrik bolğannan soñ,
Oyladı «Sabalaq at qoyayın» dep.

— Körmepsiñ ata-anañnıñ rahatın,
Bilmepsiñ jas bolğan soñ atıñ-zatıñ.
Kiygeniñ sam-sam bolğan señseñ bōrik,
Sabalaq bolsın, balam, seniñ atıñ.

Bu söz yüreğimden gelen sözüm,
Kulağa halk ağzından degen sözüm.
Soyun Arkar adlı halktan derlerdi,
Söyleyenlerden işitip öğrendiğim
sözüm.

Halk bana bundan başka şey söylemedi,
Geçinip gidiyordum dilenip.
Söylediği birilerinin yüreğimde kalmış
“Babanı Fars hanı öldürdü.” diye.

Hayvan bakıp yetim çocuk ekmek ister,
Konuşkan halkın içinde oturmaz.
Alacağı ya da soracağı olmayınca,
Filan diye adımı anıp çağırılmaz.

Duygulanıp zengin Şömişbay düşündü
epey, / “Bunun adını ne koyayayım” diye.
Giydiği deri kalpak olduğu için,
Düşündü “Sabalak adını koyayım” diye.

“Görmemişsin ana-babanın rahatlığını,
Bilmemişsin küçük olduğundan adını
sanını. / Giydiğin eskimiş bir deri
kalpak, / Sabalak olsun oğlum, senin adın.

Sabalaq, aqılıma könemisiñ,
70 Bağıwdı qoydı jaqsı bilemisiñ.
Öziñdi üylendirip enşi berem,
Qızmet qıp malşı bolıp jüremisiñ?

Bala ayttı: «Söziñdi qıp alamin,
Qañğırğan men müsäpir bir balamin.
Şamamnıñ kelgeninşe orındaymın,
Öziñiz qoyğan maldı men bağayın».

Sabalaq Şömişbaydıñ qoyın baqtı,
Artıldı kün-kün sayın bayğa jaqtı.
Bay barsa qoy baqqanın köreyin dep,
80 Tizesine tusap otır tal tayağın.

Bir quşaq köde julıp keşke kepti,
Otırğan otbasında tüsinbepti.
Tüzde tayaq, quşağında üyde köde,
Oylaydı bala göy dep bul bir mıqtı.

Jüripti sonday jaqsı qoydı bağıp,
Qızmeti är kün sayın bayğa jağıp.
Bosattı qoyşılıqtan jılqı baqtı,
Şın bolat qap tübinde jatsın nağıp.

Sabalak, fikrime itaat eder misin,
Koyun bakmayı iyi bilir misin?
Seni evlendirip payını veririm,
Hizmet edip çobanlık yapar mısın?”

Çocuk söyledi: “Dediğimizi kabul
ediyorum, / Ben avare dolaşan gariban bir
çocuğum. / Gücüm yettiğince yerine
getiririm, / Sizin verdiğiniz hayvanlara
ben bakayım.”

Sabalak, Şömişbay’ın koyunlarına baktı,
Günden güne beyin hoşuna gitti.
Bey gitse koyunlara nasıl baktığını
göreyim diye / Dizine dayamış değneği.

Bir kucak dolusu ot yolup akşam getirmiş,
Oturana ailesi anlamamış.
Dışarıda değnek, evde kucağında ot,
Düşündü bu çocuk güçlü diye.

İşte böyle koyunları çok iyi güdüyordu,
Hizmeti her geçen gün beyin hoşuna
gidiyordu. / Bıraktırdı koyun gütmeyi,
yılkı baktırdı, / Saf çelik, çuval dibinde
nasıl yatsın!

Eki-üş jıl jılqış bop jäne baqtı,

90 Jawır joq, jılqı semiz bek unattı.

Üyretip şuw asawdı juwasıtıp

Bir qanşa tay, quwlıqtar qulındaptı.

İki üç yıl at çobanlığı yaptı,

Yara bere yok, yılqı semiz, bey beğendi.

Eğitip gürültü çıkaran asi atı ehlileştirip

Nice taylar, kısıraklar yavrulattı.

Biyledi bay şaruwasın jas Sabalaq,

Turmaydı jawdan qorqıp jaña talap.

Bir jılı qar jawatın uwaqtı boptı,

Süyenip bala aytadı bayğa qarap.

Beyin işlerini idare etti genç Sabalak,

Durmazdı düşmandan korkup çekinip.

Bir yıl kar yağma zamanı geldi,

Çocuk güvenip söyledi beye bakıp.

Köñildi bala sözün bay tıñladı:

— Biyıl jaz şöp şıqpadı, kün jawmadı,

Jäne de küz awası öte suwıq,

100 Qıs jaman boluwına mñğaylaydı.

Bey, iyi niyetli çocuğun sözünü dinledi:

“Bu yaz ot çıkmadı, yağmur yağmadı,

Ve de güz havası çok soğuk,

Kışın sert geçeceğine işaret ediyor.

Unatıp, bay, sözimdi durıs körseñ,

Jeterlik soğımıñdı soyıp bersem.

Jerge aydap qıs bolmastay keter edim,

Bul sözdi durıs bilip ruqsat berseñ.

Bey, sözümü beğenip hak verirsen,

Kışın yetecek kadar hayvanımı keseyim.

Kışı hafif olan yere sürüp giderdim,

Bu sözü doğru bilip izin versen.

Bul jerge biyıl jaman qıs boladı,

Şaruwağa öte qıyın is boladı.

Erterek qar tüspesten quwşı şığar,

Qar jawsa, kete almaymız, keş boladı.

Burada bu yıl kış çok yaman geçecek,

Hayvancılık için işler çok zor olacak.

Erkenden, kar düşmeden sürüyü gönder,

Kar yağarsa gidemeyiz, geç olur.”

Aladı bay Şömişbay bala tilin:

110 — Öziñsiñ aqıldasar meniñ ulım.

Jılqını qalay etseñ, erik berdim,

Öziñ bil, ne qılsañ da, jırıqtıgım.

Soğımdı jeterlik qıp aydap keldi,

Soyğızıp jaqsı etip jaylap berdi.

Bet alıp künşığısqa Kökşetawdan

Jılqınıñ artın sırıp aydap berdi.

Bar eken beli qayqı ala biye,

Bastaydı bar jılqını mama biye.

Jılqınıñ artın sırıp qaldırmaydı,

120 Qayqı bel toqtamaydı şalıp jüre.

Biyeniñ betin bala bir burmaydı,

Aldına toqtatam dep umılmaydı.

Qozğaydı qalmastay ğıp artın sırıp,

Jayılp ala biye bir turmaydı.

Jerinen boq qırawda jılqı ketti,

Birtalay eki ortada köp kün ötti.

Jas bala küni-tüni toqtamastan,

Tawına Besqazılıq biye kepti.

Bey Şömişbay çocuğun sözünü dinledi:

“Kendi işini kendin bilirsın benim oğlum.

Yılkıyı nasıl istersen öyle yap, izin

verdim, / Kendin bilirsın, ne yaparsın

yap, ışıgım.”

Kışın yetecek kadar kesimlik hayvanı

sürüp geldi, / Kestirip güzelce yerleştirdi.

Kökşetav’dan doğuya yönelip

Yılkının geri kalanını çevirip sürüverdi.

Var imiş beli eğik ala kısarak,

Yılkının başına geçti ana kısarak.

Yılkının arkasını çevirip bırakmazdı,

Eğik bel hiç durmadan yürürdü.

Çocuk, kısrağın başını hiç çevirmezdi,

Durdurayım diye önüne çıkmazdı.

Hareket ettirdi bir tanesi bile kalmadan

önüne katıp / Otlayıp ala kısarak

duruvermedi.

Yere kırağı düştüğü vakitte yolkı gitti,

İkisinin ortasında çok gün geçti.

Çocuk gece gündüz durmadan

Beşkazılık Dağı’na kısrakları getirdi.

Jayıldı ala biye toqıraqtap,

130 Tigedi qulaq şalar qustı bayqap.

Aynala jerin şalıp unatadı,

Sol jerde qıstı ötkizip boldı jatpaq.

Sol jılı Qazılıqqa bolmaptı qıs,

Qoñırqol, Keregetas tawı atalsa.

Uwaq tawlar işinde tolıp jatır,

Atalğan Keniş, Karqaralı, Karaqusı.

Qılşıqtap jılqı şıqtı, tay tülep,

Semirdi jaylaw iştar uzın jon bop.

Kisinep alıp qaşıp ustatpaydı,

140 Tistelep tay-jabağı qasına kep.

Şıqpastan tağalı tay aman ketti,

Jabağı enesimen birdey boptı.

Dağdılı jortuwılğa mingen jüyrik

Jaratıp tülki menen qasqır soqtı.

Dabırlap jılqışılar söyleskende

Oyın sap qulanşa oynap, quyırıq tikti.

Qar ketti, qısır baylap, tay üyretip,

Jaz şığıp Kökşetawğa qoydı betti.

Yayıldı ala kısırak tepinip,

Kulaklarını dikti kuşlara dikkat edip.

Etrafı dolaşıp yeri beğendi,

Orada kışı geçirmeye karar verdi.

O yıl Kazılık'ta kış olmamış,

Konırkol, Keregetas Dağı ad verilirse.

Küçük dağlar arasına doluyor,

Adı geçen; Keniş, Karkalı, Karakusı.

Yılıkının yeleslerini seyreltmış, tay

güzelleşmiş, / Semirdi otlayınca karınları

arkaları uzayıp. / Kişneyip kaçıp

tutturmuyordu, / Tay diğer tayı dişleyerek
yanına gelmiş.

Bir şey olmadan nallı tay sağ salım ulaştı,

Tay, anasına denk olmuş.

Düzenli olarak avda bindiği yüğrügü

Hazırlayıp tilki ile kurt vurdu.

Bağırarak at çobanları konuşurken

Saf yabanî at oyun oynayıp kuyruğunu

dikti. / Kar gitti, kısırları bağlayıp tayları

ehlileştirip, / Yaz gelince Kökşetav'a

yöneldi.

Jılcısın jılcışılar ayday bersin,
150 Qosaqtap qısırların baylay bersin.
Joldastar, jaqsı tıñda, qulağıñ sal,
Al endi Kökşetawdıñ sözi kelsin.

Yılkıyı at çobanları sürüversin,
Ekleyip kısırlarını bağlayıversin.
Yoldaşlar, iyi dinleyin, kulağınızı açın,
Hemen şimdi Kökşetav'ın sözü gelsin.

Sabalaq ketkennen soñ jılcını aydap,
Köbeydi qar men jañbır kezek jawmaq.
İşinde-aq oktabirdiñ qulın saldı,
Biyeler şöp pen muzdı qabat şaynap.

Sabalak yılkıyı sürdükten sonra,
Epeyce kar ve yağmur sırasıyla yağdı.
Ekim ayı içinde tay doğdu,
Kısraklar ot ile buzu kat kat çiğnemiş.

Boran bop teristikten gürildeydi,
Isqırıp quwray, ağaş dürildeydi.
Qoradan qoy şıqpadı, jılcı ıqtı,
160 Kün batıp, tañ atqanı bilinbeydi.

Boran çıkıp kuzeyden gürüldedi,
Islık çalıp kuray⁶², ağaç uğuldadı.
Ağıldan koyun çıkmadı, yılkı kuytundaydı,
Gün batıp tan attığı anlaşılmamış.

Şuwıldap qoy mañırıp, sıyır möñirep,
Közderi mal iyesiniñ ilinbeydi.
Arasın jer men köktiñ burqıratıp,
Bolmadı birneşe kün tınım deydi.

Koyunlar meleyip, sığırlar mölemiş,
Mal iyesinin gözü ilişmemiş.
Yer ile göğün arası birbirine girip,
Olmadı günlerce sakinlik, dedi.

Bar eldi tamaq tawıp bere almadı,
Jılı jerge köp maldı mekendedi.
Tögetin jem, salarlıq şapqan şöp joq,
Şaruwanıñ qarañ qıldı künin deydi.

Bütün yurtta yiyecek bulup veremedi,
Ilık yere bütün hayvanları yerleştirdi.
Önlerine dökecek yem, biçilmiş ot yok,
Köylünün gününü geceye çevirdi, dedi.

⁶² Kuray: Üflemeli bir çalgı.

Üzilmey birneşe kün boran soqtı,
170 Üskirik kün aşılıp qızıl boptı.
Pişindey dariyanıñ kök muz bolıp,
Üstimen maldıñ bări jürip ketti.

Ayağın jılqı jerge sala almadı,
Bir tal şöp jerden julıp ala almadı.
Öz jünün qoy men tüye özderi jep,
Tuwlağı şığıp jılqı tabandadı.

Küyzeldi Kökşetawda turğan halıq,
Butanıñ şaldırıptı muzın qağıp.
Köşpeli, otırıqsız el bolıptı,
180 Almaytın iyzen şawıp, meken salıp.

Birew oyğa, birewler qırğa aydadı,
Maldarı qalaq tawıp bir şalmadı.
Qaldırdı eñbek etken mal tuwmasın,
Tüw-tüwden üyde otırğan tañ qalmadı.

Jaz şıqtı, ölgen öldi, qalğan qaldı,
Malım dep qalğanına iye boldı.
Semizin üsip ölgen pisirip jep,
Taramıs terini alıp közi kördi.

Boran birkaç gün aralıksız devam etti,
Fırtınalı gün açılıp ayaz oldu.
Deryanın üstü mavi buz tutup,
Hayvanların hepsi üstünden yürüdü.

Yılkı, ayağını yere koyamadı,
Yerden bir dal ot yolup alamadı.
Kendi tüyünü koyun ve deve kendileri
yiyip, / Bir deri bir kemik kalıp yılkı
kımıldayamadı.

Kökşetav'da yaşayan halk perişan olmuş,
Çalının buzlarını çırpıp hayvanları
otlatmış. / Halk göçebe olmuş.
Kurtulamadı mekân tutup.

Biri oraya biri buraya sürdü,
Hayvanları kuru ot bulup otlayamadı.
Bıraktı çabalayan hayvan çoğalmayı,
Vah vah etmekten evde oturanlar şaşmadı.

Yaz geldi, ölen öldü, kalan kaldı,
Hayvanım, diye kalanlara sahip çıktı.
Semizin donarak ölenlerini pişirip yedi,
Sert deriyi alıp gözü gördü.

Birewden tuqım qalıp, enesi öldi,
190 Qalmadı birewlerden tuqım jöndi.
Muñdasıp muñın aytıp, jılap-eñirep,
Birine küñkil ayta biri keldi.

Birinin yavrusu kalıp anası öldü,
Kalmadı birilerinden yavru.
Dertleşip sıkıntısını anlatırken ağlayıp
inleyerek / Birine mırıldanarak geldi biri.

Qırsıqsız qılsın Alla artın endi,
Söz aytıp ärbir türli artıq-kemdi.
Sözbenen köñiline aza salğandarğa
Şömişbay el awzında maqaldadı.

Kazasız kılsın Allah bundan sonrasını,
Söz söyleyip her türlü, çoğu azı.
Söz ile gönlüne keder salanlara
Şömişbay, halk ağzıyla nasihat verdi.

Qırsıqsız qılıp Alla oñlasın tañ,
Külisip Şömişbayday qılmasın dep.
Köz körüp, qolmen ustap köñildendi,
200 Taramıs terini aldık, jasağın jep.

Kazasız kılıp Allah korusun beladan,
Gülüşüp Şömişbay gibi etmesin, dedi.
Gözüyle görüp, eliyle tutup sevindi,
Sert deriyi aldık, kalanını yiyip.

Tuqımdıq tük qalmadı Şömişbaydan,
Bäri öldi qara malı qolda qalğan.
Munda közi kördi, köñili tındı,
Ölgenşe esten ketpes jılqısı arman.

Tohumluk tüy bile kalmadı Şömişbay'dan,
Hepsi öldü, büyükbaşlar elde kalan.
Bunu gözüyle gördü, gönlü ferahtı.
Ölünceye kadar aklından çıkmaz
yılıksının ukdesi.

Birese biri söylep mına kepti,
Jılqısın bir quw aldap aydap ketti.
Qurtam dep tentiregen quw jetimdi,
Tübinde aqırında qurı jetti.

Birisi birine söyleyip buna laf götürdü,
Yılıksını bir sahtekâr aldatıp sürdü.
Mahvedeyim, diye avare dolaşan sahtekâr
yetimi / Önünde sonunda boşuna gitti.

Awlına Şömişbaydın barğan da joq, Köyüne Şömişbay'ın giden de yok,
210 Ne aytıp köñiline aza salğan da Bir şey söyleyip gönlüne eza veren de
joq. yok,
Ösekti el söylegen qulaqtanıp, Dedikodu yayılmış kulaktan kulağa,
Şömişbay zeñip ketti qiyaliy bop. Şömişbay aqlını yitirip delirmiş.

Şıǵadı erte turıp bir töbege, Çıktı erken kalkıp bir tepeye,
Şaruwağa qaramaydı eştemege. Bakmamış hiçbir işe.
Qasında onnan asqan qızı ğana Yanında on yaşını geçmiş kızı sadece
Dep aytıp anda-sanda «ata, kâne». Arada sırada “ata, hani!” diye.

— Munan da kelgen jaqsı mağan “Bundan da iyiydi gelseydi bana
ajal, ecel,
Armanda bir qapıda kettiñ be mal? Ukde içinde bir çırpıda gittin mi mal?”
Oylap damıl-damıl qızına aytıp: Düşünüp aheste aheste kızına söyleyip:
220 — Tur, balam, künşıǵısqa köziñdi sal. “Kalk, evladım, doğuya doğru bak.”

Kelmeydi qastarına bir tiri jan, Gelmemiş karşılarına bir tane bile diri
Töbede ekewi otur qulazıǵan. can, / İkisi oturmuş ıssız tepede.
Şıǵısqa közin tigip qızı qarap: Doğuya gözünü dikmiş kızı bakıp:
— Süyinşi, äke, körinedi bir “Müjde baba, görünüyor bir karaltı.”
qarayǵan.

Bay jılap, keyde külip: «Bayqa, balam, Bey kâh ağlayıp kâh gülüp: “Dikkat et
evladım,

Keldi me jaqınıraq beri taman.

Şırağım, seni soğan berermin-aw,

Köringen bul Sabalaq bolsa ağaň».

Geldi mi daha yakına doğru.

Işığım, seni ona veririm,

Eğer o görünen Sabalak ağan ise.”

Degenşe äni-mini jaqın keldi,

230 Qız qarap äbden bayqap tanıdı endi.

Jetekte qara jorğa men kâri ayğır,

Sabalaq jetip kelip, sälem berdi.

Şöyle böyle diyene kadar yaklaştı,

Kız iyice bakıp tanıdı şimdi.

Yedekte kara at ile yaşlı ayğır,

Sabalak hızla gelip selam verdi.

Kelgeni Sabalaqtıñ rahat-tı,

Sabasın süyreñdep artıp aptı.

Quwanğan qorıqqanmen birdey eken,

Şömişbay quwanğannan talıp qaptı.

Gelişi Sabalak’ın rahattı,

Sabayı⁶³ sürükleyip yükledi.

Sevinen ile korkan aynıymış,

Şömişbay sevinçten bayıldı.

Aladı Şömişbay bay esin jıyıp,

Quwanıp keyde jılap, keyde külip.

Quşaqtap Sabalaqtı jibermepti,

240 Qutım dep qayta-qayta betin süyip.

Şömişbay kendine geldi,

Sevinçten kâh ağlayıp kâh gülüp.

Kucaklayıp Sabalak’ı bırakmamış,

Bahtım diye tekrar tekrar yüzünü öpüp.

Tilewin Şömişbaydın Kuday berdi,

Artınan keşikpedi jılqı keldi.

Toy qıldı, at şaptırıp, oyun-sawıq,

Mekende at jeterlik jıyıp eldi.

Dileğini Şömişbay’ın Hüda verdi,

Ardından gecikmedi yolkı da geldi.

Toy yaptı, at yarıştırap oyun eğlence,

Meydana at gelebilecek yerden halkı

toplayıp.

⁶³ Saba: Kımız hazırlamak için kullanılan, at derisinden yapılan kap.

Dos ta, duşpan da kelip jatır,
Tınbastan kündiz-tüni opır-topır.
Qadirin joqşılıqtıñ bilip qaptı,
Ayamay at pen asın berip jatır.

Dost da düşman da geliyor,
Durup dinlenmeden gece gündüz
hıncahıñ. / Kadrini yoksulluğun anladı,
Esirgemedən at ile aşını veriyor.

Basıñnan bağıñ taysa turmıs jüdep,
250 Söylespes duşpan tügil dosıñ da kep.
Söz jaman suwqqannan da degen ras,
Qaldı ğoy bay Şömişbay qiyaliy bop.

Başından bahtın giderse hayat söner,
Konuşmaz düşmanı bırak, dostun bile
gelip. / Söz dövmekten bile daha kötü,
dendiği doğru, / Kaldı ya zengin
Şömişbay aklını yitirip.

Boladı alıs jaqın, duşpanıñ dos,
Kün salsa baqıt qonıp, basıñda tek.
Ne kelip er jigitke ne ketpeydi,
Körgennen degen ras körmegen köp.

Olur uzak yakın, düşmanın dost,
Güneş doğsa baht konup, başında sadece.
Er yiğide ne gelip ne gitmez,
Gördüğünden görmediğin daha çok sözü
doğru.

Biraz kün er Sabalaq tağı jürdi,
Tolğanıp, oyğa kirdi ärbir türlü.
Bolmaqşısı söylep şeşen, körse kösem,
260 Ketsem dep ulı jüzge pikir kirdi.

Birkaç gün daha Er Sabalak orada durdu,
Dolanıp düşünceye daldı türlü türlü.
Olmak istiyor söz söyleyip şeşen, görse
büyük birini, / Gitsem diye Ulu Cüz'e bir
fikir geldi.

Bir küni bay ekewi jılqı aralap,
At, aygır, tay, qunandı ayırmalap.
Awılğa qayıp kele jatqanında
Pikirin söylegendı bayğa qarap.

Bir gün bey ile ikisi yılmayı dolaşmış,
At, aygır, tay, yavru ayırmadan.
Köye dönüp gelirken
Aklındakini söylemiş beye bakıp.

— Äweli naşarımda sizge keldim,
Bir jetim qaňgıp jürgen jas bala edim.
İstegen qızmetim az, rahatım köp,
Muñsız bop kiyip, işip, naniñ jedim.

Turğalı besinşi jıl sizge kelip,
270 Üyrendim orta jüzge tanıs bolıp.
Baruwğa ulı jüzge talabım bar,
Aqsaqal, batañdı ber, ruqsat berip.

Közine Şömişbaydñ jas keledi,
Söz ayttı toqtarlıqtay artıq-kemdi.
Turmasın Sabalaqtñ köñli sezip,
Lajsız jılap tozıp, bata berdi.

Ey, balam, qızımdı da al, mal da berdim,
Düniyeni ayamaymın erim senen.
Buringı qalıbñda tura berseñ,
280 Toqtawsız jaqsılığım qoldan kelseñ.

Sabalaq:

— Riyzamın, qız da almaymın, mal da almaymın,
Şınıñmen bata berseñ, kem bolmaymın.

“Önceden çaresiz kaldığımda size
gelmiştim, / Başını alıp giden yetim bir
çocuktum. / Yaptığım hizmet az, rahatım
çok, / Kaygısızca giyip, içip ekmediğini
yedim.

Beşinci yıl oldu size geleli,
Alıştım Orta Cüz’e aşına olup.
Gitmeye Ulu Cüz’e talebim var,
Aksakal, duanı et, izin verip.

Gözünden Şömişbay’ın yaş gelir,
Konuştu ağırbaşlılıkla dili döndüğünce.
Sabalak’ın gönlü incinmesin,
Çaresiz ağlayıp sızlayıp dua etti.

Ey, evladım, kızımı da al, hayvan da
verdim, / Dünyaları esirgemem yiğidim
senden. / Önceki hâlinde kalıversen,
Hep iyiliğim için elinden geleni yapsan.

Sabalak:

“Minnettarım, kız da almam hayvan da
almam,
Yürekten dua edersen darda kalmam.

Tağdırdı mañdayıma jazılğandı
Aldımda körıp sonı urandaymın.

Takdirde alnıma yazılanı
Önümde görüp onu haykırırm.

Astına Şömişbaydan jaqsı at mindi,
Üstine jaqsı turmıs kiyim kiydi.
Bata alıp Şömişbaydan qoş aytısıp,
Bet alıp ulı jüzge bala jürdi.

Altına Şömişbay'dan iyi at alıp bindi,
Üstüne iyi yakışan kıyafet giydi.
Dua alıp Şömişbay'dan, vedalaşıp,
Yönelip Ulu Cüz'e çocuk, yürüdü.

Kelipti sol betimen Türkistanğa,
290 Ortada burılmaptı eşbir jañğa.
İşinde Türkistannıñ biraz turıp,
Barıptı Äbilmämbet ülken hanğa.

Gelmiş böylece Türkistan'a,
Ortada, dönmemiş hiçbir yana.
İçinde Türkistan'ın biraz kalıp,
Gitmiş Ebulmambet'e, büyük hana.

Ortağa arızğa endi bala kelip,
Aldıyar taqsır han, dep sälem berip.
— Ne qajet arızıñ bar? — dep suradı,
Balanı qol quwsırğan hanı körıp.

Şimdi genç ortaya arza gelmiş,
Haşmetli hürmetli han, diye selam
vermiş. / “Ne hacetin, arzın var?” diye
soruyor, / Çocuk, ellerini kavuşturmuş,
hanı görüp.

Bala ayttı:

Genç, söyledi:

— Arızım bul, taqsır hanım,
Yetimmin, ata-anasız, bir joq malım.
İsteyin malşı bolıp sizge qızmet,
300 Qıluwğa awır jumıs kelmeydi älim.

“Arzım şu, hürmetli hanım,
Yetimim, anne-babasız, hiç yok malım.
Çalışayım çoban olup sizin hizmetinizde,
Ağır iş yapmaya yetmez gücüm.

Han:

— Küşin köp, balam, ey, sen şaba
almassın,
Egindi salıp, orıp ala almassın.
Qozını iyesimen tanımaysın,
Jılqının küzetine bara almassın.

Ey, balam, şamañ keler bir jumısıñ,
Jılqının basqarasın kündizgisin.
Tüginə tüşinersin, tanısarsın,
Jumısqa budan artıq kelmes küşin.

— Aldıyar taqsır han, — dep bala turdı,
310 — Ayt, balam, biz bileyik atıñdı endi,
Qay ruw, kim näsildiñ balasıñ,
Tuwğan jer söyle, balam, zatıñdı endi.

— Sabalaq, taqsır, meniñ laqap atım,
Jasımnan ata-anamnan qaldım jetim.
Jäne de janaşırlıq jaqınım joq,
Bilmeymin sol sebepti näsıl, zatım.

Sabalaq jüredi endi jılqısı bop,
Tünde uyıqtap, kündizgisin işine

Han:

“Gücün çok, evladım, ey, sen
koşamazsın,
Ekini ekip biçip alamazsın.
Kuzuyu sahibiyle tanımazsın,
Yılkının gözetimine gidemezsin.

Ey evladım, gücünün yettiği tek iş şu,
Yılkının başında durursun gündüzleri.
Tüylerinden anlar, öğrenirsin,
Çalışmaya bundan fazlası gelmez elinden.

“Haşmetli hürmetli han!” diye genç kalktı,
310 — Söyle evladım, biz bilelim adını şimdi,
Hangi soy, hangi neslin evladısın,
Doğduğun yeri söyle çocuğum, zatını
şimdi.

“Sabalak hünkârım, benim takma adım,
Küçükken ana-babamdan kaldım yetim.
Dahası hısım akrabam da yok,
Bilmiyorum bu yüzden neslimi, zatımı.

Sabalak şimdi at çobanı oldu,
Geceleri uyuyup gündüzleri işine

kep.

Jılqını aydap bağıp semiripti,

320 Bar bolsa bası bütin qay jerde şöp.

Tört-bes jıl kündizgisin jılqı baqtı,

Qızmeti jürgen-turğan hanğa jaqtı.

İşinen Äbilmämbet sinap jürdi,

Oylanıp bala ğoy dep şarapattı.

Sabalaq baqqannan soñ jılqı ölmedi,

Awruw, urı-burı bir körmedi.

Baqıttı jüzi jarqın malşı boptı,

Totığıp nayza qağıp jaw kelmedi.

Jılqığa bala bir kün kele jatır,

330 Aynala bir töbeni jılqı jatır.

Eskermey jılqı aralap jüre berdi,

Obanıñ basındağı aq qus otır.

Bolğanşa namazdığer qozğalmaydı,

Qasına bala onıñ äm barmaydı.

«Ne aqquw, ne duwadaq, qutan emes,

Böten qus bul nağılğan» dep oylaydı.

Baruwğa munı oylap betin berdi,

gelip.

Yılkıyı sürüp bakıp semirtti,

Her nerde başı tam ot varsa.

Dört beş yıl gündüzleri yolkı baktı,

Hizmeti baştaki hanın hoşuna gitti.

İçinden Ebulmambet sınıyordu,

Düşünüp çocuk asaletli, diye.

Sabalak baktıktan sonra, yolkı ölmedi,

Hastalık, hırsızlık mırsızlık hiç görmedi.

Mutlu, yüzü nurlu çobanmış,

Paslanmış mızrak kakıp düşman gelmedi.

Yolkıya çocuk bir gün geliyor,

Etrafında bir tepenin yolkı yatıyor.

Önemsemeden yolkı geziniyor,

Höyüğün başında ak kuş oturuyor.

Oluncaya kadar ikindi, kımıldamıyor,

Yanına çocuk onun hiç gitmiyor.

Ne kuğu ne toy ne de leylek,

Yabancı kuş bu lanet” diye düşünüyor.

Yanına gitmeye bunu düşünüp yöneldi,

Qasına on qadamday jaqın keldi.

Yanına on adım kadar yaklaştı.

Sabalaq qusqa jaqın kelgen uwaqta

Sabalak, kuşa yaklaştığı sırada

340 Silkinip aqsaqaldı adam boldı.

Silkinip aksakallı adam oldu.

Sabalaq:

Sabalak:

Jılqığa men awıldan erte keldim,

Yılkıya ben köyden erken geldim,

Sonda sen osı obada otır ediñ.

O vakit sen o höyükte oturuyordun.

Netken qus qozğalmağan dep kelip em,

Nasıl kuş kıpırdamaz, diye geliyordum,

Silkinip aqsaqaldı adam boldıñ.

Silkinip aksakallı insan oldun.

Aq qus:

Ak kuş:

— Ol ras, bul obağa erte qondım,

“Bu doğru, o höyüğe sabah kondum,

Jılqığa kele jatqan sizdi kördim.

Yılkıya gelmekte olan sizi gördüm.

Batalmay söylesuwge öziñmenen

Gün batımında konuşmak için sizinle

Kozğalmay sonıñ üşin otır edim.

Kıpırdamadan onun için oturdum.

Ketüwge jolıqpay-aq köñil berdim,

Görüşmeden gitmeye niyetlendim,

350 Uşuwğa bir-eki ret köterildim.

Uçmaya bir iki defa kalkıştım.

Ketüwge iñğaylanıp otırğanda

Gitmeye hazırlanırken

Bet burıp, Äbilmansur, öziñ keldiñ.

Yönelip Ebulmansur, kendin geldin.

Men aq qus albastınıñ töresi edim,

Ben ak kuş albastının töresi idim,

Qaşatın qara martuw emes edim.

Kaçılacak karabasan değil idim.

Kelini Äbilmämbet ekiqabat,
Aytuwğa sonıñ jayın sağan keldim.

Gelini Ebulmambet'in hamile,
Söylemeye onun hâlini sana geldim.

Öziñe, Äbilmansur, aytar sözim,
Jür edim söylese almay kelmey kezim.
Qatını Äbilğazınıñ bosanadı
360 Öltirem pälen küni basıp özim.

Sana, Ebulmansur, diyecek sözüm,
Gidiyordum, söyleyemeye vaktim
olmadan. / Hanımı Ebulgazi'nin
doğuracak, / Öldüreyim filan gün basıp
kendim.

Sol küni şaqırtsa da kelme mağan,
Birimizge, ägar kelseñ, bolar jaman.
Sözimnen, Äbilmansur, jaqsı uğıp al,
Aytarlıq sözderim bar tağı sağan.

O gün çağırsa da gelme bana,
Birimize, eğer gelirsən olur fena.
Sözümü Ebulmansur iyi belle,
Söyleyecek sözlerim var daha sana.

Jılqıñda özi besti aqsur at bar,
Enesi ol aqsurdıñ edi tulpar.
Baqtılı özi aqjoltay bir januwar,
Jaratıp sonı astıña sen minip al.

Yılıkında beş yaşında aksur at var,
Anası idi o aksurun, tulpar.
Bahtlı, kendisi şanslı bir hayvan,
Hazırlayıp onu, altına sen binip al.

Eliñe pälen uwaqta jaw keledi,
370 Erterek Erewilden jeñiledi.
Jeñilip jawdan qorqıp qaşar uwaqta
Aqsur at Abılaydı el bileci.

Yurduna filan vakitte düşman gelecek,
Erkenden Erevil'e yenilecek.
Yenilip düşmandan korkup kaçarken
Aksur at Abılay'ı yurt bilecek.

Qaşuwğa eliñ seniñ uyğaradı,
Top jawdın jağına sen şığıp al.

Kaçmaya senin halkın karar verecek,
Düşman tarafına sen çık.

Qarsı şap qamalina qorıqpastan,
Ürandap Abılaylap ayğaydı sal.

Karşı tarafa hücum edip korkmadan
Haykırıp Abılay diye nara at.

Boladı kökte Abılay, jerde Abılay
Sol küni baqıt sağan berer Kuday.
Qoñqay Sereñ batır tuw ustağan,
380 Sonı şansı basqasına bir burılmay.

Olacak gökte Abılay, yerde Abılay
O gün baht verecek sana Hüda.
Konkay Seren bahadır tuğ tutan,
Onu mızrakla, başkasına dokunmadan.

Tuwları jıǵılǵan soñ qalmaq qaşar,
Artınan erler quwıp qanın şaşar.
Är elge atıñ mälim bolıp,
Abılay at qoyılıp baqıtıñdı aşar.

Tuğları düştükten sonra Kalmuklar kaçar,
Ardından erler kovalayıp kanını saçar.
Her diyara adın malum olup,
Abılay adı koyulup bahtını açar.

Boladı han Abılay arǵı babañ
Ärwaǵı tap sol küni qonar soǵan.
Ölgenşe baǵıñ qaytpas han bolasıñ,
El surap atıñ mäşhür bek köp zaman.

Han Abılay deden olur,
Ruhları tam o gün orada konar.
Ölünceye dek bahtın dönmeden han
kalacaksın, / Halk anacak meşhur adını
pek çok zaman.

Aytqan soñ sözün tamam ketip qaldı,
390 Sabalaq aytqan sözün uǵıp aldı.
Mezgildi aytqan uwaqıt az qalǵanda
Jaratıp aqsur attı minip aldı.

Sözlerini tamamladıktan sonra gitti,
Sabalak anlattıklarını idrak etti.
Müddeti söylediği vakte az kaldığında
Hazırlayıp aksur atı bindi.

Aq qustıñ şart baylağan küni toldı,
Qatınnıñ bosanatın uwaqıtı boldı.

Ak kuşun şart koştuğu gün doldu,
Kadının doğum vakti oldu.

Tolğatıp dawsı şıǵar mezigilinde
Sabalaq jılqısına ketip qaldı.

Doğum sancısından sesi yükselince
Sabalak yılqısına gitti.

Qatındı şıdatpadı tolğaǵı aşçı,
Jügirip äyel-erkek japırlastı.
Balasın köp qıynalıp bosanıptı,
400 Joǵarǵı töre albastı kelip aptı.

Kadına acı verdi doğum sancısı,
Koşup kadın-erkek üşüştü.
Çocuǵunu çok zorlanıp doğurmuştu,
Yukarıdaki töre albastı gelip götürdü.

Jatıptı es-tüsi joq qatın talıp,
Birewler habar berdi hanǵa barıp.
Albastı burın hannan qaşadı eken,
Kelipti Äbilmämbet ayqay salıp.

Yatmış kadın kendinden geçip bayılıp,
Birileri haber verdi hana gidip.
Albastı önce handan kaçıyormuş,
Gelmiş Ebulmambet nara atıp.

Qatınǵa «köziñdi aş» dep ayqay saldı,
Qaş-qaş dep ızǵarlanıp qaharlandı.
Eselep töre albastı ne qorıqpadı,
Kelinin onan jaman basıp aldı.

Kadına “Gözünü aç” diye bağırdı,
Kaç-kaç diye kaşlarını çatıp kederlendi.
Dikkate alıp töre albastı hiç korkmadı,
Gelini daha fazla bastı.

Äbilmembet:

Ebulmambet:

— Bolmadı osı martuw menen buǵar,
410 Ne qorqıp, ne bolmadı meni sıylar.
Barıñdar jıldamıraq Sabalaqqa,
Ärwaǵı menen görü basım şıǵar.

“O şeytan benden gizlenmedi,
Ne korktu ne bana hürmet gösterdi.
Gidin çabuk Sabalak’a,
Ervahı bana nazaran güçlü olabilir.

Bir adam han aytqan soñ mindi atqa,
Sabadı asıǵıstap jılqı jaqqa.

«Qatının Äbilğazı martuw bastı»
Dep bardı han şaqırdı Sabalaqqa.

Ter şıǵıp Sabalaqtan qısıldı endi,
Aq qusqa ötken künder uwäde berdi.
Tappadı barmawına eşbir sebep
420 Amal joq hannan qorqıp zorǵa keldi.

Bayawlap aqırmastan bala keldi,
Qatındı martuw basıp otır edi.
Bir ğajap jaman suwret tüsin buzıp,
Qarsılıq etpestey sekildendi.

Albastı:

Opasız meni izdep nege keldiñ,
Sen maǵan barmaymın dep uwäde berdiñ.
Meni sen baqtıq assa, mert etesiñ,
Artılsa meniñ baqtım, sen ölesiñ.

Sabalaq:

— Kelmedim saǵan qayran eteyin dep,

Bir adam han söyledikten sonra bindi ata,
Saptı acilen yılqı tarafına.

“Ebulgazi’nin hanımına albastı geldi”
Diye gitti, han çağırdı Sabalak’ı.

Ter döküp Sabalak sıkıldı şimdi,
Ak kuşa keçmiş günlerde söz verdi.
Bulamadı gitmemesine hiçbir sebep
Çare yok handan korkup zorla geldi.

Yavaşlayıp usulca çocuk geldi,
Kadını albastı basmış oturuyordu.
Bir acayip kötü suret, rengi bozuk,
Karşılık vermeyecek gibi göründü.

Albastı:

“Vefasız, beni izleyip niye geldin!
Sen bana gelmeyeceğim, diye söz verdin.
Sen bahtlıysan beni öldürürsün,
Fazlaysa benim bahtım sen ölürsün.

Sabalak:

“Gelmedim, sana yardım edeyim diye,

430 Wädemdi kütip jürmin jeteyin dep. Sözümlü tutuyorum yeteyim diye.
Sol küni söylenbegen bir söz qaptı, O gün söylenmeyen bir söz kalmış,
Kelip em sonı eskertip keteyin dep. Gelip hem onu bildirip gideyim diye.

Ayılmay sol kündeği qalğan sözim, Söylenmeden o günden kalan sözümlü,
Töresi albastınıñ bolsañ öziñ. Töresi albastının olsan kendin.
Töresi men adamnıñ bolğan bolsam, Töresi ben insanın olsam,
Jaqındıq söz söylesek, keldi keziñ. Akraba gibi söz söylesek geldi sıran.

Törezat näjis janğa jolamaydı, Töre kişi, necis cana yaklaşmaz,
Üstine kelmek tügil, qaramaydı. Üstüne gelmek değil, bakmaz.
Bolsa da ärbir näjis budan basqa, Olsa da her bir necis bundan başka,
440 Jaqındap mañayına bara almaydı. Yaklaşıp civarına gidemez.

Boladı qaralardan artıq taza, Olur kötülüklerden de temiz,
İşpeydi jaman tamaq töre jäne. Ve yemez kötü yemek töre.
Turmısın öte jaqsı ustağan soñ Hayatını çok iyi kurduktan sonra
Boladı özi aqıldı, artıq dana. Olur kendisi akıllı, çok âlim.

Jürmeydi näjis jerge töre taqap, Necis yere töre yaklaşmaz,
Ne qarap aytpaydı da atın atap. Hem bakıp söylemez de ismini.
Otırğan, jatqan, turğan — bäre taza Oturması, yatması, kalkması hepsi temiz
Aladı sonıñ üşin töre laqap. Olduğu için alır töre lakabını.

Adamdı töredeyin sebebi sol, İnsanın töreliğinin sebebi bunlar,

450 Jäne de bolatını aqlı mol. Dahası da aklı çok.
Töresi albastınıñ bolğannan soñ, Töresi albastının olduktan sonra
Osılay bolsa deymın sizge de jol. Böyle olmalı diyorum sizde de yol.

Mağan sen bilgen söziñdi ayttıñ, Bana sen bildiklerini söyledin,
Köp sözge túsindirip qup tıñdattıñ. Çok sözü anlatıp iyice dinlettin.
Men — adam, sen — albastı bolsañ dağı Ben insan, sen albastı olsan da
Jaqsı söz söylegen soñ dos dep taptım. İyi söz söylediğin için seni dost gördüm.

Dosşılıq men de sağan sözimdi aytam, Dostlukla sana sözümü söyleyeyim,
Turmaymın eskertken soñ keyin qaytam. Uyardıktan sonra durmam, dönerim.
Töresi albastınıñ nağız bolsañ, Albastının töresi olduğun gerçekse
460 Oylandım is eken dep bul bir qatañ. Düşündüm bu ters bir iş imiş diye.

Bek taza töre zatı bek bolmay ma, Pek temiz töre zât, bey olmaz mı?
Özinşe är asıl da tek bolmay ma. Sence de her asilde böyle olmaz mı?
Bir halıq albastı da jaratılıs Bir albastı halkının yaratılışında da
Uyat, namıs ar, abıroy kep bolmay ma?! Ayıp, ar, namus, onur olmaz mı?

Meniñşe, bul qatındı qoya berip, Bence bu kadını bırak,
Kir-qoñın qatın juwsa türegelip. Kadın, kirini çamaşırını yıkasın ayağa
Qırq künde boyı äbden tazaradı, kalkıp. / Kırk günde vücudu iyice
Öltirseñ son da basıp, qılsa kelip. temizlenir, / Öldürsen o vakit basıp gelip.

Ökimdi qorlanarlıq bere berdi, Hükümü gururuna yediremeyip verdi,

470 Üstinen namıstanıp türegeldi. Utanıp üstünden kalktı.
«Boyın äbden tazarğanda basamın» dep, “Vücudun iyice temizlenince basarım”
Eskertip Sabalaqqa jüre berdi. diye, / Hatırlatıp Sabalak’a yürüdü.

Jatıstan qatın turdı esin jıyıp, Yatan kadın kalktı kendine gelip,
Ärwağı Sabalaqtıñ boldı biyik. Ruhı Sabalak’ın oldu yüksek.
Balanıñ şarapattı ekendigin Çocuğun kerametli olduğunu
Tüytkilmen Äbilmämbet qaldı tüyip. Ebulmambet şüpheyle kavradı.

Jazıldı qatın endi türegelip, İyileşti kadın şimdi ayağa kalkıp,
Bosattı Sabalaqtıñ sözine erip. Sabalak’ın sözüne binaen doğurdu.
Qatınınıñ qursağında aq şel qalıp, Kadının karnında ak zar kalıp,
480 Öltirdi qırık künnen soñ qayta kelip. Öldürdü kırk günden sonra tekrar gelip.

Bul burın elge tanıs söyleytin kep, Bu önceden halkın bildiği, söylenmiş söz,
Jüretin söylewşiniñ maqalı bop. Süregelmiş konuşanların atasözü olup.
Tiyisti sözge min sal söylenetin İlgili söze eksik söyleyip
Aldağan albastını Abılay dep. Aldatmış albastıyı Abılay diye.

Jaratıp aqsur attı minip jürdi, Hazırlayıp aksur atı, binip yürüdü,
Elge jaw keletinin bilip jürdi. Memlekete düşmanın geleceğini bilip
Ötkirlep nayza, qılış quraldarın, yürüdü. / Bileyip mızrak, kılıç gibi
Dayındıq Mansur qamın qılıp jürdi. teçhizatını / Hazırlıklarını yapıp Mansur
yürüdü.

Bitipti aq qus aytqan küni bolıp, Gelmişti ak kuşun söylediği gün,

490 Küş toldı Sabalaqqa baqıt qonıp. Güç doldu Sabalak’a baht konup.
 Qalmaqtan bir awır qol attanıptı, Kalmuk’tan kalabalık bir ordu atlanmıştı,
 Handarı Qoñqay Sereñ bası bolıp. Hanları Konkay Seren başlarında olup.

Qamdanıp qalmaq şıqtı atın bapta, Hazırlanıp Kalmuk çıktı atını besleyip,
 Ötkirlep qılış qayrap, nayza saptap. Bileyip kılıcı, mızrağa sap yapıp.
 Qalmastay esterinen şabamın dep, Akıllarına gelmeden hücum edeceğim,
 Bet alıp ulı jüzge keldi qaptap. diye / Yönelip Ulu Cüz’e, kaplayıp geldi.

Qarawıl kele jatqan qoldı kördi, Gözcü gelmekte olan orduyu gördü,
 Toqtalmay asığıstap elge keldi. Hiç vakit kaybetmeden acilen yurda geldi.
 «Awır qol qalmaq jaqtan keledi» dep, “Kalabalık bir Kalmuk ordusu geliyor”
 500 Hanına Äbilmämbet habar berdi. diye, / Ebulmambet Han’ına haber verdi.

Han sonda jarlıq etti elin jıyıp, Han o vakit ferman buyurdu halkını
 Ataqtı nayzaşılar erin jıyıp. toplayıp, / Namlı nişancı erlerini toplayıp.
 «Aldınan Erewilge şığıñdar» dep, “Önden Erevil’e çıkın!” diye,
 Mıltıq pen nayza, qılış, sawıt kiyip. Tüfek ile mızrak, kılıç, zırh kuşanıp.

Hanınıñ jıyılğan el sözün uqtı, Hanın, toplanan halk sözünü duydu,
 Qamdandı menmen degen erler Hazırlandı benim diyen erler
 mıqtı. kuvvetli.
 Keltirmey el işine jaw qalmaqtı, Getirmeden halkın arasına düşman
 Aldınan Erewilge qarsı şıqtı. Kalmuk’u, / Önden Erevil’e karşı çıktı.

Eki qol eki jaqtan erewildep,

510 Bayqaldı qazaq azdaw, qalmaqtar
köp.

Şığıptı qalmaq jaqtan bir ala attı

Ayqaylap, at oynatıp jekpe-jek dep.

İki ordu iki taraftan çarpışıp,

Fark edildi Kazak'ın az, Kalmukların
çokluğu.

Çıkmıştı Kalmuklardan bir ala atlı

Nara atıp, at oynatıp teke tek diye.

Qazaqtan torı at mingen birew şıqtı,

Köp erden burın şıqqan o da mıqtı.

Jügirtip keşke deyin nayzalasıp

Sawıtın er qazaqtıñ bıt-şıt qıptı.

Kazak'tan doru atlı biri çıktı,

Birçok erden önce çıkan o da kuvvetli.

Koşturup akşama kadar mızrak kakıp,

Er Kazak'ın zırhını paramparça etti.

Sawıtı er qazaqtıñ talqan boldı,

Bolmadı ister qayla, amal endi.

Baqtısı ol qalmaqtıñ arttı artıq,

520 Qalmaqtan qaza tawıp qazaq öldi.

Zırhı Kazak erinin un ufak oldu,

Gitmedi işler yolunda, çaresi şimdi.

Bahtı o Kalmuk'un arttı daha çok,

Kalmuk'tan ecel gelip Kazak öldü.

Jügirtip at oynatıp qalmaq batır,

Maqtanıp qayrat qanday opır-topır.

Astında kök atı bar, qolda nayza

Qazaqtan bir er şığıp kele jatır.

Koşturup at oynatmış Kalmuk bahadır,

Övünmüş ne kadar güçlü diye kalabalık.

Altında boz atı var, elinde mızrak

Kazak'tan bir er çıkıp geliyor.

Atına ekewi de qamşı bastı,

Tamaşa jan ayamay nayzalastı.

Qazaqtıñ bul jerde baqtı astı,

Qalmaqtıñ qor-qor etip qanın şaştı.

Atlarına ikisi de kamçı vurdu,

Olağanüstü şekilde esirgemen

mızraklaştı. / Kazak'ın bu yerde bahtı

yükseldi, / Kalmuk'un hır hır edip kanını

saçtı.

Qalmaqtan jekpe-jekke kele berdi, Kalmuk'tan teke tek geliverdi,
530 Sazasın qazaq batır bere berdi. Cezasını Kazak bahadır veriverdi.
Qalmaqtıñ qarsılasıp şıqqan eri Kalmuk'un karşılaşmaya çıkan eri
Bäri de qaza tawıp öle berdi. Hepsi de ecel gelip ölüverdi.

Qoñqay munı körip, ızalandı, Konkay bunu görüp hiddetlendi,
Astına nar qasqa attı minip aldı. Altına kızıl akıtmalı atı alıp bindi.
Qoldağı tuwın berip birewine, Eldeki tuğunu verip birine,
Jügirip er qazaqqa jetip bardı. Koşturup er Kazak'a yetiştı.

Ekewi umtılstı qarsılasıp, İkisi hücumda karşılaşp,
Tüyilip qabaqtarı zärin şaşp. Kapanmış göz kapakları zehrini saçp.
Ketedı bir ol jaqqa, bir bul jaqqa, Gider bir o yana bir bu yana,
540 Qağısıp kezek-kezek nayzalasıp. Toslayıp sıra sıra mızrak dürtüp.

Nayzamen ekewi de jeñ salmadı, Mızrak ile ikisi de yenemedi,
Ayanbay şabısadı qılıştasıp. Esirgemedən çarpışırklar kılıç vurup.
Qılışın şaqıldatıp qağısadı, Kılıcını şakırdatıp çalarlar,
Arıstanday közi jaynap jantalasıp. Aslan gibi gözü parlayıp çırpınıp.

Ustasıp jağasınan ayqasqanday, Yakalayıp yakasından çarpışır gibi,
Tartısıp at üstinen tabandasıp. Çekiştirip at üstünden yere atmış.
Jağadan şaba tartıp julqısqanda Yakasından koşup çekiştirince
Ketipti qan maydandı tozaq basıp. Kan meydanı cehenneme dönmüş.

Eki qol eki jaqta tañ bolıp tur, İki tarafın ordusu da şaşıp kalıyor,
550 Bir-birin ala almadı qayratı asıp. Biri diğeri yenemedi gayreti üstün
Barabar qayrattarı bolğannan soñ gelip. / Eşit kuvvetleri olduğu için
Bolmadı birewine ajal näsip. Olmadı birisine ecel nasip.

Tartıstı, ekewi de qoya saldı, Çekişti, ikisi de bıraktı,
Tüsirip qoldarına nayzanı aldı. Düşürüp ellerine mızrağı aldı.
Jırtılğan sawıtınıñ jağasınan, Yırtılan zırhının yakasından,
Qazaqqa şurqıltaydan nayza saldı. Kazak’a köprücük kemiğinin çukurundan
mızrak sapladı.
Jırtılıp tartısqanda sawıt ketti, Yırtılıp çekişince zırh gitti,
Nayzası jelkesinen tesip ötti. Mızrağı ensesinden deşip geçti.
Bahadür qazaqta asqan batır eken, Bahadır Kazak’ta meşhur kahraman imiş,
560 Qısqarıp dem tawsılıp ajal jetti. Daralıp nefesi tükenip ecel geldi.

Qazaqtan qarsılasıp bir er keldi, Kazak’tan karşılaşmaya bir er geldi,
Qoñqaydan köp keşikpey ol tağı öldi. Çok sürmeden Konkay’ın elinden o da
Maydanğa qarsı şığıp kelgenderi öldü. / Karşı çıkıp savaş meydanına
Jenilip, qaza tawıp öle berdi. gelenler / Yenilip, ecel gelip ölüverdi.

Oynatıp astındağı kök qasqa attı, Oynatıp altındaki boz akıtmalı atı,
Jeke-jeke kelgenderi şıdatpaptı. Teker teker gelenlerin canına okudu.
Maydanğa menmensinip şıqqandarı Meydana kendine güvenip çıkanları
Birine-birin qospay köp qıyrattı. Birine birini katmadan hep harap etti.

Şıqpadı endi qazaq jekpe-jekke, Çıkmadı artık Kazak teke teke,
570 Kele almay Koñqayına betpe-betke. Gelemedi Konkay ile yüz yüze.
Qazaqtan bir er şıdap kelmegen soñ, Kazak'tan hiçbir er göze alıp gelmeyince,
Qolına qayıp bardı turğan köpke. Ordusuna dönüp gitti, duran kalabalığa.

Eki qol eki jaqtan mılıtq atıp, İki ordu iki taraftan tüfek atıp,
Sadaqtı qamalına sadaq tartıp. Oku olan kalesine ok çekip.
Qazaqtan atısqannan köp kisi öldi, Kazak'tan çatışmada çok adam öldü,
Tağı da munan boldı qalmaq artıq. Böylece Kalmuk sayısı arttı.

Bayqaldı qazaq qolı kemigendey, Anlaşıldı Kazak askerinin azlığı,
Jekede ne atısta teñge kelmey. Ne tekte ne çarpışmada denk olmadığı.
Qaşuwxğa qazaq qolı qobalıdı, Kaçmaya Kazak ordusu korktu,
580 Qalmaqtan bolğannan soñ Kalmuk'a yenilmiş gibi olduktan
jeñilgendey. sonra.

Turmaydı aqsur at ta qarğıp oynay, Durmaz aksur at da debelenip oynayıp,
Er toqım, jabdıqtarın aldı jaylap. Er; eyer örtüsünü, teçizatını aldı
Qısqartıp quyısqanın, tusın tartıp, yerleştirip. / Daraltıp kuskunu, yanlarını
Sabalaq atqa mindi «jar Qudaylap». çekip, / Sabalak ata bindi “Yardım et
Allahım!”

Temir bōrik kiyp, belin baylap, Demir miğfer giyip belini bağlayıp,
Qazaq jaq kemigenge qanı qaynap. Kazak tarafı azaldığı için kanı kaynamış.
İşine qanın tartıp, surğılttanıp, Kanı içine çekilip sararmış,

Qan bolıp eki közi, urtın şaynap.

Kanlanıp iki gözü, avurtunu çiğnemiş.

Üstine aq sur attıñ minip aldı,

Üstüne ak sur atın bindi,

590 Ermedi özge qoldıñ bări qaldı.

Peşinden gitmedi kimse, askerin hepsi

Jügirtip tasa jermen Äbilmansur,

kaldı. / Koşturup tasayla Ebulmansur,

Qalmaqtıñ qır jağına şığıp aldı.

Kalmuk'un karşısına çıktı.

Qasqırday qoyğa şabar tur inğaylap,

Kurdun koyuna atıldığı gibi hazırlanıp,

Qutırğan arıstanday közi jaynap.

Kudurmuş aslan gibi gözü parlayıp.

Qomdanıp tülki alatın qıran qustay,

Kolları sıvayıp tilki avlayacak şahin gibi,

Qamalğa şaptı batır Abılaylap.

Kaleye koştı bahadır Abılay diye.

Bop ketti kökte Abılay, jerde Abılay,

Gökte Abılay, yerde Abılay oldu,

Aq qustıñ obadağı aytqanınday.

Ak kuşun höyükte söylediği gibi.

Qaşuwğa qalıñ qalmaq qobaljıdı,

Kaçmaya kalabalık Kalmuk yeltendi,

600 Adasıp aqılınan zäre qalmay.

Aklını kaybettiğinden zehri kalmadı.

Qamalğa Abılaylap jetip bardı,

Kaleye Abılay diye diye yetişti,

Jolınan qalmaq qaşıp eki jardı.

Yolundan Kalmuk kaçıp ikiye ayrıldı.

«İyä, babam, qanışerdiñ äruwağı» dep,

“Evet, dedem Kanişer'in ruhu” diye,

Qoñqayğa tuw ustağan nayza saldı.

Tuğ tutan Konkay'a mızrak kaktı.

Qoñqay da qamşı bastı kök qasqa atqa

Konkay da kamçı vurdu boz akıtmalı ata

Siltedi o da nayza Sabalaqqa.

Dürttü o da mızrak Sabalak'a.

Eki erdiñ qaharına esi ketip,

İki erin hışmından aklı gidip,

Körgender tañ bop qaldı eki jaqta.

Görenler şaşırıp kaldı iki tarafta da.

Nayzasın tap jürekten nağıp tıqtı,

Mızrağını tam kalbine saplayıp tıktı,

610 Qalmaqtıñ qamalıñ tuwın jıqtı.

Kalmuk'un yiğidinin tuğunu yıktı.

Ärwağı Abılaydıñ basıp ketti,

Ruhu Abılay'ın bastı,

Qoñqayı bolsa dağı asqan mıqtı.

Konkay'ı da aşmış kuvveti.

Ärwağı Abılaydıñ kelip qondı,

Ruhu Abılay'ın gelip konu,

Şıdamay qalmaq qaşıp bıt-şıt boldı.

Dayanamadan Kalmuk kaçıp dağıldı.

Qulatıp qasqa atınan Qoñqaydı,

Düşürüp akıtmalı atından Konkay'ı,

Qalmaqtı nayzaladı oñdı-soldı.

Kalmuk'u mızrakladı sağlı sollu.

Qoñqaydıñ qarqarasın, belin şeşti,

Konkay'ın kuş tüyünü, belini çözdü,

Kewdesi laşıqtay bolıp jattı.

Gövdesi çardak gibi yayıldı.

«Qatın er qaşqan jawğa» degendey bop,

“Yüreksiz er kaçmış düşmana” dedikleri

620 Bardı qazaq qolı, qoydı aşıq.

gibi olup, / Gitti Kazak askeri, bıraktı açık.

Qalmaqtı quwıp jetken qazaq qırdı,

Kalmuk'u kovalayan Kazak kırdı,

İşinde Äbilmansur birge jürdi.

Aralarında Ebulmansur da birlikte yürüdü.

Muqatıp duşpandarın qazaq halqı

Küçümseyip düşmanlarını Kazak halkı

Şattanıp bäriniñ de köñili tındı.

Neşelenip hepsinin de gönlü ferahladı.

Qoñqaydıñ öleksesi jayrap qaldı,

Konkay'ın leşi yerde kaldı,

Basınıñ urtın tesip baylap aldı.

Başını avurtundan deşip, bağlayıp yanına

Qazanday altı qarıs bas şarası

aldı. / Kazan gibi altı karış başının

Tamaşa körgen adam tañğa qaldı.	büyüklüğü / Hayret edilecek şey, gören insan şaştı.
Äskerge Äbilmämbet söz söyleydi,	Askere Ebulmambet söz söyler,
630 Quwanıp asıǵıstap tez söyleydi.	Sevinip tez tez söyler.
Qalmaqtıñ qamalına qarsı şawıp,	“Kalmuk kalesine karşı kılıç tutup
Batır kim, jaw qaşırǵan? — dep suraydı.	Bahadır kim, düşman kaçırın?” diye sorar.
Er eken jalǵız özi mıñğa tatır,	Er imiş yalnız kendisi bin ere denk gelir,
El körsin köp işinen munda şaqır.	Halk görsün kalabalık içinden buraya çağır. / Hangi kabileden, hangi neslin
Qay uruw, kim näsildiñ tuqımı eken	tohumu imiş, / Var mı kendisi içlerinde,
Bar ma özi işteriñde, qaysı batır?	hangi bahadır?
Şaqırdı birew barıp habar aytıp,	Çağırdı biri gidip haber verip,
Astında aq sur attı jürdi oynatıp.	Altındaki ak sur atı oynatıyor.
Qaq jarıp qalıñ qoldı kele jatır,	İkiye yarıp kalabalık orduyu geliyor,
640 Janında Qoñqay basın salpıldatıp.	Yanında Konkay’ın başını sarkıtıp.
Sabalaq tuwra jürip hanğa keldi:	Sabalak doğruca yürüyüp hana geldi:
— Aldiyar, taqsır han, — dep sälem berdi.	“Haşmetli hürmetli han” diye selam
Hanımız, sizge äkelgen tartuwım, — dep,	verdi. / “Hanımız, size getirdiğim
Qoñqaydıñ basın jerge tastay berdi.	hediyem” diye, / Konkay’ın başını yere bırakıverdi.
Körindi däl qazanday bas şarası,	Göründü tıpkı kazan gibi kafatası,
Şekenıñ altı qarıs aynalası.	Alnının altı karış çevresi.
Ömirinde munday bastı körmedik dep,	Ömrümüzde bunun gibi baş görmedik

Sol qoldıñ tañırqadı käre-jası.

diye, / O ordunun şaşkına döndü yaşlısı
genci.

Erini ülek buwranıñ erindey,
650 Salbırap murnı pildıñ murınıday.

Dudağı yeni doğmuş kızıl devenin dudağı
gibi, / Sarkan burnu filin hortumu gibi.

Qulağı, köz şarası tipten ülken,
Diyyuwdıñ ertektegi porımınday.

Kulağı, göz çukuru hep kocaman,
Masallardaki devin görünüşü gibi.

Batırdı han äweli tanımadı,
Köñilinde Sabalaq pa dep oyladı.
Burıñğı jılqı baqqan kelbeti joq,
Qızıl qan tula boyun malınadı.

Bahadırlı han önce tanımadı,
İçinden Sabalak mı, diye geçirdi.
Evvelki yılkı bakan kılığı yok,
Kırmızı kana tüm vücudu bulanmış.

Kiygeni üstindeki sur qulıpı şekpen,
Qıp-qızıl eki közi qan bop ketken.
Türine adam şıdap turar emes,
660 Kökpeñbek zäri şıqqan eki betten.

Giydiği üstündeki boz ipek cepken,
Kıpkırmızı olmuş iki gözü kan.
Şekline insan dayanamaz,
Gök mavisi zehri çıkmış iki yanaktan.

Mansurdıñ erligi astı sonşa qoldan,
Basına baqıt ornap äruwaq qonğan.
Qoldawşı boyına kep ornağan soñ,
Körinip tür-nusqası özge bolğan.

Mansur'un yiğitliğı aştı fazlasıyla orduyu,
Başına baht gelip aziz ruhlar konmuş.
İyeler vücuduna gelip yerleştikten sonra,
Görünüp şekli şemali başka olmuş.

Han:

Han:

- Keldiñ be aman-esen, jan şırağım,

“Geldin mi sağ salım, can ışığım,

Sen be ediñ qamal buzğan,Sabalağım!

Köp üşin jaratılğan er ekensiñ

Ölgenşe arta bersin, batır, bağan!

Turğanda qalmaq quwıp, qazaqtı aydap,

670 Arlandıñ erkektikpen qanıñ qaynap.

Sabalaq öz atıñdı urandamay,

Qamalğa qalay şaptıñ Abılaylap?

Sabalaq:

- Arğı atam bolğan eken er Abılay,

Qanışer atanıptı öz uwağında-ay.

Köterdim äruwaqtı erdiñ äruwağın,

Şapqanım öz atamdı uran qılmay.

Han:

- Bizbenen tuwıs eken arğı zatiñ

Bilmedim neşe atadan ayrılattın.

Aqjoldı qamal buzğan uran boldı,

680 Abılay bolsın, erim, seniñ de atıñ.

Eskertüw sizge aytayın sözim meniñ

Ne layıq eñbegiñe erim seniñ.

Aldıñ ğoy jawdan qorğap otanıñdı,

Sen miydin bozguna uğratan, Sabalak'ım!

Halk için yaratılmış er imişsin,

Ölünceye kadar artıversin, bahadır,

kıymetin!

Kalmuk kovarken Kazak'ı sürüp,

Ar ettin, erkekçe kanın kaynayıp.

Sabalak kendi ismini haykırmadan,

Düşmana neden koşturdun Abılay diye?

Sabalak:

“Benim dedem imiş Er Abılay,

Kanışer diye nam salmış kendi

zamanında. / Kaldırdım yüce ruhlu erin

ruhunu, / Hücümümde öz dedemin adını

uran yaptım.

Han:

“Bizimle akraba imiş ecdadın,

Bilmedim niye atadan ayrıldın.

Akyolu bozguna uğratan nara oldu,

Abılay olsun yiğidim senin de adın.

Hatırlatmak için size, söyleyeyim

sözümü, / Ne layık emeğine yiğidim

senin. / Aldın ya düşmandan savunup

Boladı qazaq uruwı seniñ eliñ.

vatanını, / Olur Kazak uruğu senin halkın.

Sözimniñ mazmunına qulağıñ sal,

Sözümün muhtevasına kulak ver,

Seniki böten emes mendegi mal.

Sana yabancı değil bendeki mal.

Bolmaytın sağatında dep oylanba,

Olmayacak vakitte diye düşünme,

«Sarı altın — sabır tübi» degen maqal.

“Sabrın dibi sarı altın” diyen atasözü.

Keledi üyelerine erler qaytıp,

Gelir evlerine erler dönüp,

690 Erligin Abılaydın bəri de aytıp.

Erligini Abılay’ın hepsi de söyleyip.

Süyretip Qoñqaydın bas porımın

Sürüklediğini Konkay’ın başını,

Estigen eldin bərin tañırqatıp.

İşitmiş halkın hepsi hayrete düşüp.

Jaqın bop el tanıstı Abılaymen

Yakın olup halk tanıştı Abılay ile

Erligi qamal buzğan közi körgeñ.

Yiğidi bozguna uğratan erliğini gözüyle

Jüripti joldastasıp jurtı ol da

gördü. / Yaşamış yoldaş olup yurduyla o

Üysinde Duwlat, Janıs, Qarataymen.

da, / Üysin’de Duwlat, Janıs, Karatay ile.

Üş jüzdi üş orda ğıp üške bölip,

Üç cüzü üç saray yapıp üçe bölüp,

Arğınğa Sämekeni han qıp berip.

Argın’a Sameke’yi han yapmış.

Orta jüz sol mezigilde hansız qaldı,

Orta Cüz o dönemde hansız kaldı,

700 Awırıp ajal jetip Sämeke ölip.

Hastalanıp ecel gelince Sameke ölüp.

Orta jüz Sämeke ölip hansız qaldı,

Orta Cüz Sameke ölünce hansız kaldı,

Ordası Kökşetawğa el jiynaldı.

Sarayı Kökşetav’da halk toplandı.

«Sentiri Türkistannan han sura» dep,

“Merkez Türkistan’dan han iste” diye,

Qarawıl duwıldaydı, köp uyğardı.

Nöbetçiler mırıldandı, çoğunluk uygun gördü.

Däwletbay jürip ketti Türkistanğa,

Devletbay yürüdü Türkistan’a,

Barıptı Äbilmämbet ülken hanğa.

Gitmiş Ebulmambet’e, büyük hana.

Estirtip Sämekeniñ ölgendigin,

Duyurup Sameke’nin öldüğünü,

Biraz kün turaqta turdı sonda.

Birkaç gün konakladı orada.

Estidi Sämekeniñ ölgendigin,

İşitti Sameke’nin öldüğünü,

710 Orta jüz hansız endi qalğandığın. Orta Cüz’ün şimdi hansız kaldığını.

Bas qosıp Kökşetawda orta jüzder

Toplanıp Kökşetav’da Orta Cüzlüler

Han surap Däwletbaydın kelgendigin.

Han istemeye Devletbay’ın geldiğini.

Däwletbay orta jüzden izdep keldi,

Devletbay, Orta Cüz’den geldi,

Sol elge Abılaydı han ğıp berdi.

O halka Abılay’ı han yapıverdi.

Jasında jıyırma bes sol jılında

Yaşı yirmi beş o yıllarda

Ornına Sämekeniñ biyledi eldi.

Yerine Sameke’nin yönetti ülkeyi.

Azıraq söylep öttim osı jöndi,

Kısaca söyleyip geçtim o tarafı,

Han bolıp ädiletti biyledi eldi.

Han olup adaletli, yönetti ülkeyi.

Kelisip orta jüzdiñ adamdarı,

Anlaşıp Orta Cüz’ün halkı,

Qazı ğıp jeti jarğı saylap berdi.

Seçim yapıp yedi yargı oy verdi.

5.1.10. Abılay Han ... Aq Atan “Abılay Han - Ak Deve” (A10)

ABILAY HAN ... AQ ATAN

ABILAY HAN- AK DEVE

Al bir qıssa bastayın,

Haydi, bir kıssaya başlayayım,

Qulağın sal, köpşilik.

Kulağın ver ey topluluk!

Mergenşe atıp tastayın,
Tursa tilden oq şığıp.

Nişancı gibi atıp bırakayım,
Dilden ok çıkıp giderse.

Bosqa alıp qaşpayın,
Asaw attay osqırıp.
Tizgindi mıqtı ustayın,
Tıñdawşımdı qoş qılıp.

Hafife alıp kaçmayın,
Asi at gibi kişneyip.
Dizgini sıkı tutayım,
Dinleyicimi hoş tutup.

Eski emes tım arğı,
10 Eki jüz jıl şaması.
Ötken eken sandarlı,
Qazaqtıñ bir balası.

Eski değil pek eski,
İki yüz yıl kadar.
Geçmiş imiş sayılı,
Kazak'ın bir evladı.

Özi hannıñ ulı eken,
Äkesin jaw öltirgen.
Ömiri bir jır eken,
Erlikpenen jetilgen.

Kendisi hanın oğlu imiş,
Babasını düşman öldürmüş.
Ömrü bir destan imiş,
Kahramanlıklarla doluymuş.

Jetim qalıp jasında,
Köp qorlıqtı tartıptı.
Qoya berip şaşın da,
20 Iyıqqa tulım artıptı.

Yetim kalıp çocukluğunda,
Çok eziyet çekmiş.
Bırakıverip saçını da,
Omuza bukle dökülmüş.

Jüripti el işinde,
Qañğıbaspın dep özin.

Yürümüş yurt içinde,
Avareyim diye kendine.

Jalba-julba pişinde,
Jarqıldatıp közderin.

Eski püskü kılıkta,
Işıldatmış gözlerini.

Kezip jürüp jasınan,
Aralaptı köp jerdi.
Köp is ötip basınan,
Köp tıñdaptı muñ-şerdi.

Gezip yürüyüp çocuklukta,
Dolaşmış çok yeri.
Çok iş geçip başından,
Çok sıkıntıya göğüs germiş.

Jırawlardan tıñdaptı
30 Şejiresin alaştıñ.
Kökeyine jiynaptı
Tarihin köp talastıñ.

Ozanlardan dinlemiş
Şeceresini Alaş'ın.
Zihninde toplamış,
Tarihini savaşların.

Özi qañğıp jürse de,
Umıtpaptı öz elin.
Basıma ne tönse de,
Deydi eken tözemin.

Kendisi başıboş yürüse de,
Unutmadı öz yurdunu.
Başıma ne gelse de,
Demiş katlanırım.

«Ürgenişte qaldı üyim,
Türkistanda ordam da,
Emes mağan ol buyım,
40 Boyda janım turğanda»

“Ürgenç’te kaldı evim,
Türkistan’da sarayım da,
Değil bana o nasip,
Bedende canım durdukça.

Dep bezipti dalağa,
Attap beldi, belesti.

Diye gitmiş bozkıra,
Aşmış tepeleri, geçitleri.

Jolamaptı qalağa,
Oyğa ap qırğın elesti.

Yaklaşmamış şehre,
Aklında hep kırıgın hatıraları.

Jüre-jüre qañgırıp,
Töle biyge kelipti.
Qarap turmay añırıp,
Kirip sälem beripti.

Yürüye yürüye avare,
Töle Biy'e gelmiş.
Bakmadan şaşırıp,
Girip selam vermiş.

Atı-jönin surasa,
50 Bilmeymin depti bir sözben.
Alba-julba qarasa,
Qaraptı ottı jup közben.

Adını sanını sorunca,
Bilmiyorum, demiş tek kelimeyle.
Üstü başı yırtık pırtık olsa da,
Bakmış ateşli bir çift gözle.

Bolsın atıñ Sabalaq,
Qalay deysiñ, qarağım?
Osında bol, tüye baq,
Jaqsın, balam, tayağın!

“Olsun adın Sabalak,
Ne dersin gözbebeğim?
Burada kal, deve bak,
Yarasın evladım, değneğın.

Degen eken Töle biy,
Maqul depti ol külip.
Eñbegimen etip sıy,
60 Bağıptı tüye mol jıyıp.

Demiş Töle Biy,
Peki demiş o gülüp.
Emeğiyle hürmet edip,
Bakmış deveyi çoğaltıp.

On bes jasqa tolğanda
Alpamsaday ösipti.

On beş yaşını doldurunca
Alpamsa gibi büyümüş.

As pen ulı toylarda
Arısqa da tüsıpti.

Yemekli büyük toylarda
Arıs'a da inmiş.

Küreskenin laqtırğan,
Tartısqanın awdarıp.
Qılığın el jaqtırğan,
Küşine onıñ tañ qalıp.

Güreştiğini fırlatmış,
Çekiştiğini devirmiş.
Fiilini halk beğenmiş,
Gücüne onun hayran kalıp.

On altığa şıqqanda,
70 Bögenbay batır kelipti.
Sabalaq sırın uqqan ba,
Töle biy oğan beripti.

On altıya bastığında,
Bögenbay bahadır gelmiş.
Sabalak'ın sırrını anlamış mı,
Töle Biy ona vermiş.

Batırğa erip Sabalaq,
Töbesi kökke jetipti.
Qaratal, İle jağalap,
Köp özennen ötipti.

Bahadırı izleyip Sabalak,
Başı göğe ulaşmış.
Karatal, İli kıyılarından,
Çok nehirden geçmiş.

Kök nayzalı köp jasaq,
Eldiñ küyin şertipti.
Aqtaban bop şubırğan
80 Azaptı künin estipti.

Gök mızraklı çok asker,
Halkın refahını bozmuş.
Aktaban Şubırındı'nın
Azaplı gününü işitmiş.

Estip tartqan azaptı,
Eldiñ qamın jeydi eken.

İşitip çekilen azabı,
Halkın gamını çekmiş.

Sansırağan qazaqtı

Biriktersem deydi eken.

Osınday bir armanmen

Üyrenipti erlikti.

Şıñdaptı özin pärmenmen,

Mıqtap baylap beldikti.

Bilekterin türinip,

90 Batır bolsam deydi eken.

Jaw tiyisse suğınıp,

Qırıp-joysam deydi eken.

Östip jürip Sabalaq

On jetige şığıptı.

Köñili ösip, küşi artıp,

Alısqañın jığıptı.

Osı kezde joñğarlıq

Jaw tağı da tap bergen.

Tozğan elge köp zorlıq

100 Mal tonağan artqa ergen.

Qarakerey Qabanbay

Espenbekti ap qasına.

Takati tükenen Kazak'ı

Birleştirsem, demiş.

Böyle bir ukde ile

Öğrenmiş yiğitliğı.

Canla başla çalışmış tüm gücüyle

Belini sağlam bağlamış.

Yumruğunu sıkıp,

Bahadır olsam, demiş.

Düşman ilişse Allah'a sığınıp,

Kırıp yok etsem, demiş.

Büyüyüp Sabalak

On yedisine basmış.

Gönlü büyüyüp gücü artıp,

Güreştiğini devirmiş.

O sırada Cunganlar,

Düşman yine hücum etmiş.

Çektirmiş halka çok zorluk

Hayvanları yağmalamış arkada kalan.

Karakerey Kabanbay

Espenbek'i almış yanına.

Qanjıǵalı Bögenbay

Bäri kepti asıǵa.

Ayla, jospar jasasıp,

Jasaqtarın saylaptı.

Jawdı jeksen etuwge

Beldi bekem baylaptı.

Kanjıǵalı Bögenbay

Hepsi gitmiş alelacele.

Usul, taktik tertip edip,

Askerlerini seçmiş.

Düşmanı yeksan etmek için

Belini sağlam bağlamış.

Jelbiretip tuwların

110 Jüzden, mıñnan top bolıp.

Keşip özen suwların,

Uyısqa köp şep bolıp.

Dalgalandırıp tuǵlarını

Yüzerli, binerli grup olmuş.

Geçip nehir sularını,

Toplanmış çok saf tutup.

Tasıp küşi, aybarı,

Bola qaptı qurı şep.

Äbilmämbet sardarı

Bolğan eken jurt tilep.

Tasıp gücü heybeti,

Olmuş çelik siper.

Ebulmambet serdarı

Olmuş yurt dileyip.

Joñǵarlıqqa jañadan

Qaldan Seren han bolğan.

Qaruw tüspey qolınan,

120 Qazaqqa qas jaw bolğan.

Cungarlara yeniden

Kaldan Seren, han olmuş.

Silah düşmeden elinden,

Kazak'a düşman olmuş.

Jürip äke jolımen,

Joymaq bolğan qazaqtı.

Yürüyüp baba yolundan,

Yok edecekmiş Kazak'ı.

Şawıp qalıñ qolımen,
Elge salğan azaptı.

Saldırıp kalabalık ordusuyla,
Halka salmış azabı.

Qandı qolı Qaldannıñ
Bar eken bir jiyeni.
Atı Şarış Qaldannıñ
Deytin özin kiyeli.

Kanlı eli Kaldan'ın
Varmış bir yeğeni.
Adı Şarış Kaldan'ın
Demiş kendisine kıymetli.

Osı bastap şepterin,
130 Keñ awmaqqa qurıptı.
Qayrap jasaq kekterin,
Jer-jerlerdi torıptı.

Bundan itibaren siperlerini,
Geniş ebatlarda yaptırmış.
Kışkırtıp askerlerin kinini,
Her yeri kuşatmış.

Jawlasqan soñ tura ma,
Kewdesi onıñ asqınbay.
Bası tüşpey urağa,
Tınbastı ol qas qılmaı.

Düşman olduktan sonra durur mu?
Sinesi onun depreşmeden.
Başı düşmeden çukura,
Vazgeçmedi o düşmanlıktan.

Äsili saltı — aybarşıl,
Ses qıp qalıñ qosının.
Jekpe-jekşil maydanşıl,
140 Tastamas bul josının.

Aslında âdeti heybetlice,
Ses yükseltip kalabalık orduya.
Teke tek meydana çıkar,
Bırakmaz bu geleneği.

Şebin jayıp bökterge ol,
Kelsin depti qazaqtı.

Siperini yayıp yamaca o,
Gelsin demiş Kazak'a.

«Körsetemin osı jol
Eñ soñğı awır azaptı».

Äbilmämbet bas bolğan,
Kelgen qazaq qosını.
Kektenip qas jawına,
Joysaq-aw deyt osını.

Osılayşa bastalğan
150 Eki jaqtıñ sayısı.
Talay-talay bastı alğan,
Ölim — ömir jarısı.

Bir küni sol Şarıstıñ
Özi tüsken maydanğa.
Qara qasqa at mingeni,
Qolına alğan kök nayza.

A degende ol sumnıñ
Küş-aylası basım kep.
Talay qazaq eriniñ
160 Qanın işken, basın jep.

Bunimen ol kerdeñdep,
Ayğay salğan qazaqqa.

“Göstereyim bu defa
En sonuncu ağır azabı.

Ebulmambet, baş olmuş,
Gelmiş Kazak askeri.
Kinlenip düşmanına,
Yok etsek demiş bunu.

Böylece başlamış
İki tarafın yarışı.
Çok baş almış
Ölüm kalım yarışı.

Bir gün bu Şarış'ın
Kendisi inmiş meydana.
Kara akıtmalı at bindiği,
Eline almış gök mızrak.

A der demez o zalimin
Gücü taktiği üstün gelmiş.
Nice Kazak erinin
Kanını içmiş, başını yemiş.

Bununla o övünüp,
Nara atmış Kazak'a.

«Kelgeniñ kel ölem» dep
Alğan sayqımazaqqa.

“Gelen gelsin öldüreyim” diye
Almış alaya.

Bunu körüp Sabalaq,
Kekti jasın ağızğan.
Men şığam dep «ağalap»,
Sardarına jalınğan.

Bunu görüp Sabalak,
Kinli gözyaşı akıtmış.
Ben çıkayım diye “ağa deyip”
Serdarına yalvarmış.

Äbilmämbet bata qıp,
170 Erik bergen «barğın» dep.
Kerdeñdegen qas jawdıñ
Basın şawıp alğın, dep.

Ebulmambet dua edip
Serbest bırakmış “git” diye.
Övünen düşmanın
Başını kesip al, diye.

Kerbalaqpen erkindep,
Qıranşa uşqan Sabalaq.
Qarsı şapqan «kelşi!» dep,
Şarış ta atın sabalap.

Kerbalak ile kendine güvenip,
Şahin gibi uçmuş Sabalak.
Karşısına çıkmış “Gel!” diye,
Şarış da atını kamçılarmış.

Tüste ekewi nayzamen
Älsin-äli sayısıp.
Aldırmaydı aylamen,
180 Qalqandarın qağısıp.

İnince ikisi mızrak ile
Arada sırada çekişmiş.
Yendirmiyor taktik ile
Kalkanları vuruşup.

Et pisirim ötti uwaq,
Jür ekeuwi alısıp.

Bir et pişirimi vakti geçti,
İkisi de çekişip sürüyor.

Keyde attardıñ tuyağı
Keted jerge jabısıp.

Bazen atlarının toynağı
Giriyor toprağa yapışıp.

Şarış noyan sezindi
Qaldı qolı qarısıp.
Äwelgi arın mülde joq,
Alqınadı tartısıp.

Şarış iri olduğunu fark etti,
Kaldı eli karışıp.
Önceki güveni hiç yok,
Nefes nefese kaldı çekişmekten.

Däl osınday kezeñdi
190 Sabalaq ta añdığan.
Aldına nayza kezenip,
Qılış oğan par qılğan.

Tam böyle nişan aldı,
Sabalak da izledi.
Önüne mızrak tutup,
Kılıcı ona denk getirdi.

Kerbalaqpan taqımdap,
Qalqanın qağıp nayzamen.
Qılıştı kezep alqımğa
Şawıp qalğan aylamen.

Kerbalak ile kovalayıp,
Kalkanını kakmış mızrak ile.
Kılıcı doğrultup boğaza,
Kesmiş taktik ile.

Şarış attan qulağan
Şañdı qawıp sereyip.
Jaw jaq qattı şuwlağan,
200 Qazaqtıñ ösken mereyi.

Şarış attan düşmüş
Tozu dumana katıp yere sermiş.
Düşman tarafında feryat kopmuş,
Kazak'ın büyümüş itibarı.

Sabalaq bul soğısta
Körsetti alğaş erligin.

Sabalak bu savaşta
Gösterdi ilk kahramanlığını.

El küyzelgen ol tusta

Al qamasın erdi kim?!

Şaşaqtı nayza suwmañdap,

Kiygen temir sawıttı.

«Abılay!» dep urandap,

Sabalaq jawğa şawıptı.

Uranına qosılıp,

210 Soñınan el eripti.

Aqqan seldey josılıp,

Jawğa jaza beripti.

Qarsılasqan jawınıñ

Qanğa batqan belşesi⁶⁴.

Osıdan soñ qazaqtıñ

Köterilgen eñsesi.

Jeñisten soñ Sabalaq

Atı-jönin aytıptı.

Äbilmämbet sardarı

220 Oğan tartuw tartıptı.

«Abılaylağan» uranı

Halkın sıkıntı çektiği sırada

Halkın tasasını kim çekti?

Saçaklı mızrak savurup,

Giymiş demir zırhı.

“Abılay!” diye nara atıp,

Sabalak düşmana koşturmuş.

Narasına katılıp,

Peşinden halk izlemiş.

“Akan sel gibi coşup,

Düşmana haddini bildirmiş.

Karşılaştığı düşmanı

Kana batmış boğazına kadar.

Ondan sonra Kazak’ın

Kaldırılmış başı.

Zaferden sonra Sabalak

Adını sanını söylemiş.

Ebulmambet serdarı

Ona hürmet göstermiş.

“Abılay” diye uranı

⁶⁴ belşeden bat-: boğazına kadar batmak

Atası eken keşken qan.

Äbilmansur öz atı,

Äkesi eken Wäli han.

Dedesi imiş geçmişteki han.

Ebulmansur asıl ismi,

Babası imiş Veli Han.

Äbilmansur sodan soñ

Sultan boptı jurt tilep.

Orta, ulı, kişi jüz

Qaraptı oğan birtelep.

Ebulmansur bundan sonra

Sultan olmuş yurt dileyip.

Orta, Ulu, Küçük Cüz

Tabi olmuş ona hep birden.

Han Abılay atanıp,

230 Keñ taralğan atağı.

Jaw seskenip, el qorğap,

Künderi ötip jatadı.

Han Abılay adı verilip,

Çok yayılmış namı.

Düşmanı korkutup, halkı savunup

Günlerini geçirmiş.

Qazaq qamı Abılaydın

Tırnaydı eken jüregin.

Erte turıp ärdayım,

Tileydi eken tilegin.

Kazak'ın gamı Abılay'ın

Tırmalıyormuş yüreğini.

Erkenden kalkıp her daim,

Diliyormuş dileğini.

Östip jürip bir küni

Aralaptı tüyeni.

Bozdağanday tım muñlı

240 Estilipti tüye üni.

Büyütürken bir gün

Dolaşmış arasında devenin.

Hıçkırarak ağlar gibi pek acıklı

İşitilmiş devenin sesi.

Jan-jağına qaranıp,

Her yana bakınıp,

Alğa jüre beripti.

Aq köbigın jalarıp,

Aqbas atan eripti.

Öne doğru yürümüş.

Ak köpüğünü yalanıp,

Akbaş deve peşinden gelmiş.

«Qañtar ayı bolmasa,

Buwra nege jaraydı?

Bir kiyesi bolmasa,

Bozdap nege qaraydı?»

“Ocak ayı değilse

Buğra niye huysuzlanır?

Bir kerameti olmasa,

Ağlayıp niye bakar?”

Osı oymen Abılay

250 Kep tüsipti üyine.

Aqbas atan birge kep,

Jatıptı şiy tübine.

Bu düşünceyle Abılay

Gelip girmiş evine.

Akbaş deve peşinden gelip

Yatmış çit dibine.

Keser moyın — bası appaq,

Qos örkeşi adamday.

Köbik şaynap maljañdap,

Közinen ot jañğanday.

Uzun boynu, başı bembeyaz,

Çift hörgücü insan gibi.

Köpük çiğneyip geviş getirip,

Gözünden ateş saçır gibi.

Az jayılp, köbirek

Jatadı eken mañqıyıp.

Key keşteri eñirep,

260 Bozdaydı eken qañqıyıp.

Az yayılıp, çokça

Yatarmış aldırmayıp.

Bazı akşamlar inleyip

Bozlarmış tek başına.

Ketpeydi eken alısqa,

Gitmezmiş uzağa,

Üydiñ mañın aylanıp.

Tesilip bir bağıtqa,

Jatadı eken jaylanıp.

Abılay han jüripti,

Aq atanğa säp salıp.

Bir küni tūs köripti

Eren-ğayıp qarsı alıp.

«O, Abılay, aldında

270 Asqar-asqar belder tur.

Tar jol, tayğaq qabırğa,

Özen tolı sender tur.

Ötseñ sodan irkilmey,

Kök quraqtı köl jatır.

Köl boyında mereyli

İristı ırğın el jatır.

Aqbas atan ünemi

Soğan qarap jatadı.

Januwar ol kiyeli,

280 Bozdası elge batadı.

Aqbas atan qarağan

Evin etrafında dolanıp.

Gözlerini ayırmadan bakıp bir yöne,

Yatarmış yaylanıp.

Abılay Han yürümüş,

Ak deveye gözünü devirip.

Bir gün rüya görmüş,

Erenler-gayıplar karşılamış.

“Oo, Abılay, önünde

Yüksek yüksek dağ tepeleri var.

Dar yol, kaygan zemin,

Nehir, dolu seninle.

Geçersen oradan duraksamadan,

Boz sazlıklı göl var.

Göl kenarında itibarlı,

Serveti bol bir halk yaşar.

Akbaş deve devamlı

Oraya bakıp yatar.

O hayvan kerametli,

Bozlaması halka hayırlı.

Akbaş deve bakınca

Jaqqa jürseñ, jeñesiñ.

Qayşı kelseñ sen oğan,

Baqtı basqa tebesiñ.

Yaklaşırsan yenersin.

Karşı gelirsən sen ona,

Başındaki bahtı tepersin.

Qol bastasañ jorıqqa

Batırlarğa senip sen,

Jürseñ sol bir bağıtqa,

Oralasın jeñispen.

Orduyu toplansan sefere

Bahadırlara güvenip sen,

Yürüsen aynı yöne,

Geri dönersin zaferle.

Aq atandı qorlasañ,

290 Köretiniñ jeñilis.

Sabaq al, sen, osıdan,

Ayttı deme İbilis.

Ak deveyi horlarsan,

Görürsün yenilgi.

Ders al, sen, bundan,

Söyledi deme İblis.

Erenğayıp men bolam,

Muqtaj jañğa järdemşi.

Deseñ eger er bolam,

Bolma eliñe aldamşı.

Eren ben olayım,

Muhtaçlara yardımcı.

Desen eğer er olayım,

Olma halkına aldaticı.

Batırñ bar par bolğan,

Aqlı mol bäriniñ.

Eliñ sağan jar bolğan,

300 Tiregi quwat-äliñniñ.

Bahadırın hepsi uygun olmuş,

Aklı bol hepsinin.

Halkın sana yâr olmuş,

Direği, güç kuvvetinin.

Ötken küni esiñnen

Geçmiş gün aklından

Eş uwaqıtta ketpesin.
Ömir — arqan esilgen,
Tilin⁶⁵ öziñ teñşersiñ».

Hiçbir zaman gitmesin.
Ömür, urgandan yapılmış
Ortadaki ipi kendin kurarsın.”

Türegelse Abılay,
Körgeni bir tüs eken.
Depti işinen: «Ä, Quday,
Atanım baqıt qusı eken!».

Kalksa Abılay,
Gördüğü bir düş imiş.
Demiş içinden: “Ey Hüda’m,
Devem talih kuşu imiş!”

Şıǵıp tısqa qarasa,
310 Aqbas atan jatıptı.
Kökpen jariq talasa,
Araylap tañ atıptı.

Çıkıp dışarı baksa,
Akbaş deve yatmış.
Gökle ıñık karışıp,
Aydınlanıp tan atmış.

«Şubırındı-aqtaban»
Küyzelistiñ jarası.
Äli küñge ayıqpağan
Baytaq qazaq dalası.

“Şubırındı Aktaban”
Üzüntünün yarası.
Henüz güne uyanmamış
Engin Kazak bozkırı.

Osındayda kekti jaw
Oray izdep kezegen.
Şapqılatqan jan-jaqqa
320 «Jansızdarın» bezegen.

Bu sırada kinli düşman,
Fırsat kollayıp gezinmiş.
At koşturmuş dört yana
“Casuslarını” donatmış.

⁶⁵ Destanın Kazak Türkçesi ile yayımlanan metninde “Urgan, üç iplikten meydana gelir. Urganın ortasındaki ipliğe “dil”i denir.” açıklaması yapılmıştır.

Qoqan hanımen astasıp,
Jawlamaq bop İleni.
Täñir tawdıñ üstinen
Sañılaw közdep jüredi.

Hokand hanı ile anlaştı,
İşgal etmek için İli'yi.
Tanrı Dağı'nın üstünden
Sanılav'a doğru yürüdü.

Bir jılı jaz İleniñ
Tasığanda özeni
Kürkildektiñ basınan,
Şabuwlğa kezendi.

Bir yaz günü İli'nin
Taşarken suları
Kürkildek'in başından
Hücuma niyetlendi.

İgerip jawdıñ awqımın,
330 Abılay saq jüretin.
Urmalı, alıs şetterge
Qoyıp ketken küzetin.

Kavrayıp düşmanın menzilini
Abılay tedbirli davrandı.
Saldırıya açık, uzak sınırlara
Yerleştirmiş gözcüleri.

Ustap jawdıñ «jansızın»
İşki sırın bilgen ol.
Bermek bolıp jazasın,
Kürkildekke tarttı qol.

Yakalayıp düşmanın casusunu
Sakladığı sırrı öğrenmiş.
Vermek için cezasını,
Kürkildek'e çekti asker.

Budan burın Abılay
El serkesin jiynatqan.
Batır, şeşen, biylerdiñ
340 Bas qosuwin unatqan.

Bundan önce Abılay
Halkın ileri gelenlerini toplamış.
Bahadır, hatip, idarecilerin
Bir araya gelmesini beğenmiş.

Şaqırtqan soñ Abılay
El qorğaytın keñeske.
Er Qabanbay, Bögenbay
Eспенbetter kelmes pe?!

Kelgen bări aybınmen,
Jaraqtarın qolğa alıp.
Bir-birine say kelgen,
Aqıl aytqan oylanıp.

Köp keñespen qurdı olar,
350 Jawğa qarsı odağın.
Osı odaqta turdı olar,
Birikkendey köp ağın.

Boz biyeni şuralap,
Qurbanıqqa şalıptı.
Kewdelerge Quran ap,
Qoldarın qanğa malıptı.

Öytkeni odan az burın
Bülinipti kişi jüz.
Şar patşası azğırğan,
360 Körsetken bop jılı jüz.

Çağırttıktan sonra Abılay
Halkın temsilcilerini müşavereye.
Er Kabanbay, Bögenbay
Eспенbetler gelmez mi!

Gelmiş hepsi heybetle,
Teçizatlarını ellerine alıp.
Birbirlerine uygun gelmiş,
Fikir söyleyip düşünüp.

Çok istişare ile kurdu onlar,
Düşmana karşı ittifakı.
O ittifakta durdu onlar
Birleşmiş gibi çok akıntı.

Boz kısrığı koşturtup,
Kurbanlık olarak kesmiş.
Göğüs hizasına Kur'an alıp,
Ellerini kana batırmış.

Çünkü ondan az önce
Yıkılmış Küçük Cüz.
Rus Çarı kışkırtmış,
Göstermiş sevimli yüz.

Sonımenen, orısqa

Äbilqayır qarağan.

Erip buğan köp ösek,

El işine tarağan.

Jurt köñili ala bop,

İritki tüsken arağa.

Qosılğanday bir şemen,

Ayıqpağan jarağa.

Sol sebepti Abılay

370 Aşıp osı jıyındı.

Şeşpek bolğan birlikte

Şeşilmey kelgen qiyındı.

Batırlar bastap söz aşıp,

Barmaqtarın kesipti.

Qandı-qanğa şılasıp,

Bäri bılay desipti.

«Atağı zor Abılay,

Üş jüzge teñ hanımız.

Kim jürse eger bağınbay,

380 Töğiled soğan kârimiz.

Kısaca, Rus’a

Ebulhayır tabi olmuş.

İzleyip bunu çok dedikodu,

Halk içinde yayılmış.

Halkın gönlü bulanıp,

Fitne girmiş araya.

Eklenmiş gibi bir şişlik,

İyileşmemiş yaraya.

Bu sebepten Abılay

Açmış bu toplantıyı.

Çözecek olmuş birlikte

Çözülmeyen zorluğu.

Bahadırlar başlayıp sözü açıp,

Parmaklarını kesmiş.

Kanı kana ekleyip

Hepsi böyle sözleşmiş.

“Namı ulu Abılay,

Üç cüze denk hanımız.

Kim itaat etmezse

Dökülür oraya öfkemiz.

Bosağanı buzğandı

Ustap otqa qaqtaymız.

Qupiya qaqqan qurğandı

Tapsaq, jerge taptaymız.

Qaldannan kek alamız,

Qaramaymız orısqa.

Jorıq dese baramız,

Bärin atap soğısqa.

Bul joldağı kömekti

390 Qasterleyimiz esirkep.

Bildirmeydi jawğa derekti,

Qorğaymız eldi müsirkep.

Jıynağanşa el esin

Biyler salıq salmasın.

Eski alası-beresin

Eşkim quwzap almasın.

Sözimiz söz osılay,

Wädemiz — wäde.

Jürse birew qosılmay

400 Basqa oymen mübäda.

Eşiği bozanı

Yakalayıp ateşe atarız.

Gizli tuzak kuranı

Bulsak, yere sereriz.

Kaldan'dan öç alıruz,

İtaat etmeyiz Rus'a.

Sefer, dese gideriz,

Hepsini adayıp savaşa.

Bu yoldaki yardımı

Hürmetle karşılarız esirgeyip.

Bildirmez düşmana haberi,

Savunuruz halkı koruyup.

Toplayana kadar halk kendisini

Beyler vergiye bağlamasın.

Eski alacak vereceğini

Hiç kimse deşmesin.

Sözümüz söz böylece,

Vaadimiz vaat.

Giderse biri katılmadan

Başka fikir ile şayet.

Şeşsin onı hanımız,

Öz ämirin jürgizip.

Qoldaymız biz bärimiz,

Sertimizdi ülgı qıp.

Çözsün onu hanımız,

Kendi emrini sürüp.

Kollarız biz hepimiz,

Yeminimizi ülkü edinip.

Bastan ötken-keşkendi

Qasam ettik qarap şın.

Opasızdıq etkendi

Boz biyenñ qanı atsin!».

Baştan gelmiş geçmişi

Kasem ettik bakıp gerçeğe.

Vefasızlık edeni

Boz kırsrağın kanı boğsun!”

Däl osılay serttesip,

410 Jadırasqan köp köñil.

Köp aqılmen ekşesip,

Köp tergelgen ötken kün.

İşte böyle antlaşıp,

Şenlenmiş nice gönül.

Çok akılla muhakeme edip

Çok sorgulamış geçmiş günü.

Köptiñ oyın, aqılın

İlep beyne qamırday.

Qasına ap barlıq batırın

Aytıptı oyın Abılay.

Çoğunluğun fikrini, aklını

Yoğurmuş hamur gibi.

Yanına alıp bütün bahadırlarını

Söylemiş fikrini Abılay.

— Şığıstan kep Çıyanluwñ han

Joymaqşı sum joñğardı.

Säykeselik biz oğan,

420 Quday bizdi oñğardı.

“Doğudan gelip Çıyanlun Han

Yok etmek istedi zalim Cunar’ı.

Uyduk biz ona,

Hüda işimizi rast getirdi.

Senderge aytar bir sıırım —

Bar edi bir atanım

Bastap jür sol bir ırım,

Tastap alıs otarın.

Sizlere söyleyecek bir sırrım

Var idi dört yaşını geçmiş bir devam

Başlayıp gider böyle bir ırım,

Bırakmış uzakta sürüyü.

Jaqında ol örİsten

Kelgen edi bozdatıp.

Jar boldı ma periştem,

Tüs körİppin men jatıp.

Yakında o otlaktan

Gelmişti ağlayarak.

Yâr oldu mu meleğim,

Düş görmüşüm ben yatıp.

Aqbas atan qarağan

430 Jaqqa jürseñ, jeñesiñ.

Qayşı kelseñ sen oğan,

Baqtı basqa tebesiñ.

Akbaş deve itaat etmiş

Yakınlaşsan yenersin.

Karşı gelsen sen ona,

Bahtını başına toplarsın.

Erenğayıp men bolam

Muqtaj jañğa jârdemşi.

Deseñ eger er bolam,

Bolma eliñe aldamşı.

Evliya ben olayım

Muhtaç cana yardımcı.

Dersen eğer er olayım

Olma halkına aldaticı.

Dedi birew sıbırlap,

Tursam tañğı tüs eken.

Şıqsam, atan qıñıldap

440 Jatqan jerde tur eken.

Dedi biri fısıldayıp,

Kalksam tan vaktinde düş imiş.

Çıksam, deve inleyip

Yattığı yerden kalkmış.

Aqbas atan anaw sol,
Bir bağıdardı küzetken.
Sol bağıtqa tartsaq jol
Bolar ma eken biz erteñ?

Dedi Abılay sır şertip,
Körgeñ tüsin jorıtıp.
«Täñir kökten kögerted»
Desti bäri qorıtıp.

Qol soğıp köp batırlar
450 Quptadı ayğay-süren sap.
Artılıp qos, şatırlar,
Tiyeldi azıq, qazan, qap.

Sawıt kiyip batırlar,
Saylandı tez jorıqqa.
Şabıt berip aqındar
Jırın aytqan el-jurtqa.

Är top nayza, jebeniñ
Uşın tasqa egepti.
Qılış, semser degendi
460 Naq almasqa teñepti.

Akbaş deve orada
Bir istikameti gözetmiş.
O menzile çeksek yolu
Olur mu ki yarın?

Dedi Abılay sır verip,
Gördüğü düşü yordurup.
“Tanrı nasip edecek”
Dedi hepsi özetle.

Alkışlayıp bütün bahadırlar
Tasvip etti haykırarak.
Yüklenip kos⁶⁶, çadırlar,
Dolduruldu azık, kazan, kap.

Zırh giyip bahadırlar,
Hazırlandı tez sefere.
Şevklendirip ozanlar
Destan söyledi ele-güne.

Her grup mızrak ve okun
Ucunu taşla bilemiş.
Kılıç, pala denilenleri
Tam tamına elmasa benzetmiş.

⁶⁶ Kos: Küçük çadır

Miñ jasaqqa bir batır
Qolbaşılıq etipti.
Biri ilgeri, biri aqır
Attanısq ketipti.

Bin askere bir bahadır
Komutanlık etmişti.
Bir ileri bir geri
Atlanıp gitmişti.

Aqbas atan osı kez
Qalıñ qolğa eripti.
Şayqaq qağıp basıp tez,
Qalmay ere beripti.

Akbaş deve bu kez
Kalabalık orduyu takip etmiş.
Salına salına yürüyüp tez,
Kalmadan geride, gitmiş.

Abılaydıñ ordası
470 Kelip qonsa qay jerge,
Aqbas atan öz bası
Jaqın jatqan sol jerge.

Abılay'ın otağı
Gelip konsa filan yere,
Akbaş devenin kendisi
Yakın yatmış o yere.

Östip qosın Emilden
«Kürkildekke» jetipti.
Jawmen tawdan eñkeygen,
Soğıs jasap ketipti.

Büyütüp ordusunu Emil'den
Kürkildek'e yetişmiş.
Düşmanla dağdan inen,
Savaş yapmış.

Abılaydıñ ordası
Keñ jazıqqa ornaptı.
Bayan degen qolbası
480 Orda mañın qorğaptı.

Abılay'ın otağı
Geniş ovaya kurulmuş.
Bayan adlı komutan
Otağ çevresini korumuş.

«Kürkildektiñ» başında

Soğıs qattı bolıptı.

Uqsap saydıñ tasına,

Qırğın bop jaw ölipti.

Kürkildek'in başında

Savaş çetin geçti.

Benzeyip vadinin taşına

Bozguna uğrayıp düşman öldü.

Atqa minip Abılay,

Alğı şepten qalmaptı.

Eki jaq tik şoqığa

Sadaqşını taldaptı.

Ata binip Abılay,

Ön hattın ayrılmamış.

İki tarafı dik zirveye

Okçuları yerleştirmiş.

Ämir etip öjetpen,

490 Mıñdap sadaq tartqızğan.

Keş bolğanda kenetten

Bir oq tiygen däl tustan.

Ferman edip cesaretle,

Binlerce yay çektirmiş.

Akşam olduğunda ansızın

Bir ok saplanmış tam hizadan.

Duwlıǵası Abılaydıñ

Anadayǵa tüsipti.

Qağazı bar bir jebe

Mañdayşasın tesipti.

Tolǵası Abılay'ın

Uzaǵına düşmüş.

Kâğıdı olan bir ok

Levhasını deşmiş.

Qorǵawşısı tez alıp,

Duwlıǵanı usınǵan.

Jebe hatın qolǵa alıp,

500 Abılay tez oqıǵan.

Koruması tez alıp,

Tolgayı sunmuş.

Oktaki mektubu eline alıp

Abılay tez okumuş.

«Senimdi bir küzetşin
Bügin tünde öltired»
Dep jazıptı ol hatqa,
Ketti Abılay selkildep.

İlezimde kün batıp,
Qırğın soğıs toqtadı.
Abılay da tez qayıp,
Küzetşilerdi joqtadı.

Öz baldızı Jantas pen
510 Mälük eken küzetşi.
Senimdi bop ärqaşan
İstep kelgen küzetti.

Sergektenip Abılay,
Orda işinde aylandı.
Jantastı qoyıp ol bılay,
Mälükke oyın bayladı.

«Qorlıq körıp Qoqannan,
Qaşıp şıqtıq ekeuwimiz.
Eñbek etip sizderge,
520 Jandı qurban etemiz»

“Güvendiğin bir nöbetçin,
Bu gece seni öldürecek.”
Diye yazılmıştı o mektupta,
Abılay sarsıldı.

Peşinden gün batıp,
Çetin savaş durdu.
Abılay da tez geri dönüp
Nöbetçileri yokladı.

Kendi kayınbiraderi Jantas ile
Malik imiş nöbetçi.
Güvenilir olup her zaman
İşini yapan nöbetçi.

Uykusu kaçıp Abılay,
Otağın içinde dolandı.
Jantas’ı bırakıp o böylece
Malik’ten şüphelendi.

“Horluk görüp Hokand’dan
Kaçıp çıktık ikimiz.
Emek verip sizlere,
Canımızı kurban ederiz.”

Dep kелgendi bul Mälik,
Segiz jıl burın sert berip.
Soğısta nayza qolğa alıp,
Kelgen jawdı eñserip.

Körsetkendi köp ret
El tañqalar batırlıq.
Sondıqtan da Abılay
Etken oğan jaqındıq.

Üş jıl bolğan ordağa
530 Senim etip alğalı.
Körilmegen äste bir
Qıymılında jalğanı.

«Osı bir jan дәl bugün
Öltirmek pe meni sın?
Qastandıqtan ölgenşe,
Ölsem edi-aw el üşin!».

Osını oylap Abılay,
Qolğa aldı semserdi.
Maşıq qıp üy işinde,
540 Arlı-berli teñseldi.

Diye gelmişti bu Malik,
Sekiz yıl önce ant verip.
Savaşta mızrak alıp eline
Düşmanla canla başla savaştı.

Göstermiş çok defa
Halkı hayran bırakan kahramanlık.
Bundan dolayı da Abılay
Duymuş ona yakınlık.

Üç yıl olmuş saraya
Güvenip alalı.
Görülmemiş hiçbir zaman
Hareketlerinde yalanı.

“Böyle biri tam da bugün
Öldürecek mi beni gerçekten?
Suikastten ölmektense
Ölseydim ah halk için!”

Bunu düşünüp Abılay,
Eline aldı mızrağı.
Alışkanlıkla ev içinde
İleri geri yalpaladı.

Suwsıldadı aq semser
Kölden üyrek uşqanday.
Mälik sırttan sıǵalap,
Bilip te jür tuspalday.

Añdıy basıp üyge enip,
«Uyıqtamaysız?» dey saldı.
Abılay işten jiyrenip,
«İya, solay» dep qaldı.

Qayta şıqqan şaǵında
550 Kördi Abılay qanjarın.
Küzetşige ol qanşa
Aytqan qaruw almawın.

Bunısınan iş jıydı,
Öz kümänin durıstap.
Jantas ta onıñ qıymılın
Bir şetinen jür sinap.

Añdisuwmen osılay
Tün jarımnan ketti awıp.
Dedi Abılay: «Apırmay,
560 Qalay bolar bul qawıp?».

Hışırdadı ak mızrak
Gölden ördek uçar gibi.
Malik dışarıdan gözetleyip
Bilip de tahmin eder.

Sinsice eve girip
“Uyumamışsınız?” dedi.
Abılay içinden iğrenip,
“Evet, öyle” dedi.

Geri döndüğü sırada
Gördü Abılay hançerini.
Nöbetçiye o defalarca
Söylemiş silah almamasını.

Bundan işkillendi,
Kendi şüphesini doğrulamış.
Jantas da onun hareketlerini
Bir kenardan sınamış.

Birbirlerini takip ederek böylece
Gece yarısı oldu.
Dedi Abılay: “Sezdirmeden
Nasıl olacak bu tehlike?”

Şam jaqqızbay ordağa,
Tüñlikti keñ aşqızğan.
Jarqıldatıp semserge
Ay säwlesin şaqqızğan.

Kandil yaktırmadan han çadırına,
Tünlüğü geniş açtırmış.
Parlatıp mızrağa
Ay ışığını kırmış.

Tañ qarañğı bolğanda
Tüzge şıqtı Abılay.
Kökte juldız jıltıldap,
Tarqalıptı jamıray.

Tan karanlığı çöktüğünde
Düzlüğe çıktı Abılay.
Gökte yıldız parlayıp,
Saçıldı dört bir yana.

Kele jattı ayañdap,
570 Aqbas atan bar jerge.
Artınan bireuw qarañdap
Keled toqtap är jerge.

Geldi adım adım,
Akbaş devenin olduğu yere.
Ardından birinin karaltısı
Geldi durup her yere.

Burılıp şugıl artına
Karap edi kenetten,
Mälik eken qolınan
Almas qanjar jarq etken.

Dönüp çabucak ardına
Bakmıştı ansızın.
Malik imiş elinde
Elmas hançer parlamış.

Aqbas atan pış etip,
Atıp turdı ornınan.
Abılay da lıp etip,
580 Ötti siypap qomınan.

Akbaş deve fırlayıp
Atıp kalktı yerinden.
Abılay da atılıp
Geçti okşayıp hörgücünden.

Däl osı kez Mälik sum
Tüye sanın daldalap,
Atıp edi qanjarın
«İyä, pirim» dep Allalap.

Tewip qaldı aq atan,
Ketti qanjar iyreñdep.
Salıp awzın Mälikke,
Bastı astına iylektep.

Bozdap atan uwildep,
590 Ezip jatır Mälikti.
Qalıñ jasaq dürildep,
Jaqtı är jerden jarıqtı.

Aqbas atan bozdasa,
Ot jağatın salt edi.
Jaw şabuwl qozğasa,
Saq turatın şart edi.

Tañ atqan soñ Abılay
Batırların şaqırdı.
Aqbas atan jayğağan
600 Körsetti Mälik «batırdı».

Tam bu sırada Malik kurnaz
Devenin bacağıını siper edip,
Attı hançerini
“İye, pirim” diye Allah’ın adıyla.

Tepti ak deve,
Gitti hançer kıvrılıp.
Isırıp Malik’i,
Bastı altına çiğneyip.

Haykırıp deve uğuldayıp
Eziyor Malik’i.
Nice asker gürleyip
Yaktı her yerden ışıǵı.

Akbaş deve bozlasa
Ateş yakmak âdet idi.
Düşman hücumı kalksa
Dikkatli kalkmak şart idi.

Tan attıktan sonra Abılay
Bahadırlarını çağırdı.
Akbaş devenin hakladığı
Gösterdi Malik “bahadırlı”.

Qayran qaldı körgender,
Jağaların ustasıp.
Bul ne hikmet desti olar,
Ölekseni nusqasıp.

Şaşırdı görenler,
Yakalarını tutup.
Bu ne hikmet dedi onlar,
Leşi gösterip.

Qısqaşa ayttı olarğa
Bolğan istiñ mən-jayın.
Bäri qayran qalısıp,
Taqıldattı tañdayın.

Kısaca anlattı onlara
Meydana gelen olayın aslını.
Hepsi şaşırip
Tıkırdattı damağını.

Aqbas atan mañqıyıp,
610 Köpşilikke qarap tur.
Köp alğısın jawdırıp,
Batırğa onı balap tur.

Akbaş deve aldırmadan
Topluluğa bakadurur.
Çok alkış yağdırıp
Bahadır gibi gördüler.

İzdetkizdi Abılay
Duwlığa atqan mergendi.
Qalsın qaytip tabılmay,
Äpkeldi onı bir demde.

Arattı Abılay
Tolga atan nişancıyı.
Nasıl kalsın bulunmadan
Getirdi onu bir anda.

Qawğa saqal, keñ iyıq,
Şegir közi jaynağan,
Adam eken bojbiyğan,
620 Alpıs jasqa barmağan.

Uzun sakal, geniş omuz,
Çakır gözü parlayan,
Adam imiş dilsiz,
Altmış yaşa varmamış.

Söyleyin dese tili joq,
Aytqan sözdi uğadı.
Qayta-qayta oñ qolın
Qaltasına suğadı.

Söyleyeyim dese dili yok,
Söylediği sözü anladı.
Tekrar tekrar sağ elini
Cebine soktu.

Alıp ol bir qarındaş,
Jazar qağaz suradı.
Berip edi qağazğa
Mınaday söz quradı.

Alıp o bir akraba,
Yazacak kâğıt istedi.
Verdiği kâğıda
Bunun gibi söz yazdı.

«Saq turıpsız, Abılay,
630 Körip sizdi quwandım.
Jarılqay kör, a, Quday,
Qayırın qıl duğamnıñ!

“Dikkatli olmuşsunuz, Abılay,
Görünce sizi sevindim.
Yardım et ey Hüdä,
Kabul et duamı!

Keşe kelgen Koqannan
Eki «jansız» jasırın.
Mälikpenen söylesip,
Baylastı söz aqırın.

Dün geldi Hokand’dan
İki ‘casus’ gizlice.
Malik ile konuşup,
Anlaştı sessizce.

Oray tawıp öltirsin
Abılaydı tezdikte.
Töze almaymız endi biz
640 Segiz jıldıq ezdikke.

Fırsat bulup öldürsün
Abılay’ı tez vakitte.
Katlanamıyoruz artık biz
Sekiz yıllık eziyete.

Degen eken Qoqan han,
Mälikke buyırq hat jazıp,
Mälik berip qasamın,
Dedi: ketpeyim men azıp.

Demiş Hokand hanı,
Malik'e emir mektubu yazıp,
Malik yemin edip,
Dedi: Ben delaletе düşmeyeyim.

Senimdimin ordağa,
Küzet etem bugün tün.
Abılaydı öltirip,
Bas qosamız bürsigün.

Güvenilirim sarayda
Gözetleyeyim tüm gece.
Abılay'ı öldürüp,
Toplanınız ertesi gün.

Äkel qoldı, Qapşağay
650 Tabısar jer bolsın ol.
Osımen olar kelisti,
Mälik qaldı berip sert.

Getir orduyu, Kapşağay
Buluşma yeri olsun orası.
Böyle onlar anlaştı,
Malik ant içti.

Men oylandım köp isti,
Kürkildekke şığıp kep.
Elge qılğan opañız
Köz aldıma tizildi.

Ben düşündüm çok işi,
Kürkildek'e çıkıp gelip.
Halka gösterdiğiniz vefanız
Gözümün önüne dizildi.

Qoqan hanı satqızğan
Zorlap ul men qızımdı.
Baylap turıp kestirgen
660 Söz söyleytin tilimdi.

Hokand Hanı sattırdı
Zorla oğul ve kızımı.
Bağlayıp kestirdi
Söz söyleyen dilimi.

Esime kep osılar,
Tura almadım men şıdap.
Atqa minip tezdetip,
Jetkem topqa men şırqap.

Aklıma gelince bunlar
Duramadım ben dayanıp.
Ata binip çabucak
Yetişeyim gruba, ben uyarıp.

Mälük bağıp alıstan
Andıp jürgen ol meni.
Sondıqtan bir hat jazıp,
Atqam sizge jebeni.

Malik bakıp uzaktan
Fark etti o beni.
Bunun üzerine bir mektup yazıp
Attım size oku.

Qastığım joq, uwa, taqsır,
670 Habarım edi ol meniñ.
Qan ağızıp közimnen,
Berem sizge şın senim».

Kastım yok, ey hünkâr,
Haberimdi o benim.
Kan akıtıp gözümnden
Vereyim size gerçek güveni.”

Jazuwdı oqıp Abılay,
Quşaqtadı tilsizdi.
Közden jası jamıray,
Şın dostığın bilgizdi.

Yazılanları okuyup Abılay,
Kucakladı dilsizi.
Gözden yaşı yağmur gibi,
Gerçek dostluğunu bildirdi.

Batırlardıñ bäre de
Quşıp onı alqadı.
Közderine monşaqtar
680 «Köp jasa!» dep aytadı.

Bahadırların hepsi de
Kucaklayıp onu sarmaladı.
Gözlerine boncuk gibi yaş dizildi
“Çok yaşa!” diye söyledi.

Aqbas atan eñbegin,
Ertip barıp körgizdi.
Ezilip jatqan Mälikke
Qaqırıq ton kiygizdi.

Akbaş deve emeğini
İzleyip gidip gösterdi.
Ezilip yatan Malik'e
Tükürüklü kürk giydirdi.

Batırlarmen ordada
Aqıl qosıp Abılay.
Şalğa berdi mıñ dildä
«Dos batır» dep şın sıylay.

Bahadırlarla otağda
İstişare etti Abılay.
Ödül verdi bin akçe
“Dost bahadır” diye gerçekten hürmet edip.

Altı arıstan şığarıp,
690 Altı batır şapqızdı.
Ketken eki «jansızdı»
Qapşağaydan tapqızdı.

Altı aslan çıkarıp,
Altı bahadır koşturttu.
Giden iki “casusu”
Kapşağay'da buldurdu.

Jawırının tañbalap,
Qulağına en salıp,
Qoya berdi ekeuwin
Handarına hat jazıp.

Yarasını dağlayıp
Kulağına damga vurup
Bırakıverdi ikisini
Hanlarına mektup yazıp.

Qastandıqtan aman qap
Jeñdi jawın Abılay.
Köp jasaqpen qayttı elge,
Köñilderi jadıray.

Suikastten sağ kalıp
Yendi düşmanını Abılay.
Nice askerle döndü yurda,
Gönülleri şenlendirdi.

Qaldı elge añız bop

Abılay han... aq atan.

Aytıp bergen qıssa edi

704 Nurlıq deytin öz atam.

Kaldı halka efsane olup

Abılay Han, ak deve.

Söylenip duran kıssa idi

Kutlu derdi, öz atam.

5.2. Kabanbay Batır ile İlgili Destanlar

5.2.1. Qıssa Er Qabanbay- Almatı Basılımı, 1991 “Er Kabanbay Kıssası- Almatı Baskısı, 1991” (K1)

QİSSA ER QABANBAY

(Almatı Basılımı, 1991)

Bismilla, söz bastayın Qabanbaydan,

Atasız adam pende tuwar qaydan?!

Üş jüzge uran bolğan er Qabanbay,

Şaqırğan arwağın бүkil nayman.

Ötipti sahabalar iymanı köp,

Keñ saray iymandığı boladı dep.

Er eken artıq ötken şarapatlı,

Sıynar bilgen adam «Qabanbay» dep.

Erligi Qabanbaydın jannan ötken,

10 Sol kezde qırğız eken kegi ketken.

«Batırdın biri qalmay attansın!» dep,

Üysin men orta jüzge habar jetken.

ER KABANBAY KISSASI

(Almatı Baskısı, 1991)

Bismillah, söze başlayayım

Kabanbay’dan, / Atasız insan, bende

doğar nerede olursa! / Üç cüze uran olan

Er Kabanbay, / Çağırın ruhunu bütün

Nayman.

Geçmiş sahabeler, imanı çok,

Kabirlerinde iman genişliği olsun diye.

Er imiş aşırı merhametli,

Sığınır tanıyan insan “Kabanbay”

diye.

Yiğitliği Kabanbay’ın herkesten üstün,

O sırada Kırgız kinlenmiş.

“Bahadırların hepsi yola çıksın” diye,

Üysin ile Orta Cüz’e haber yetmiş.

Şubarım, arğımağım, arıstanım,
Söz bermey awızdığa qarısқанım.
Jer kelgen ekitalay eregespen,
Bolattıñ suwın tapqan danışpanım.

Alaca atım, küheylanım, aslanım,
Aklına söylecek söz olmayanım.
Yeri gelmiş kuşkulu çekişmeyle,
Çeliğin suyunu ayarlayan akıllım.

Şubarım, arğımağım, jülde alğanım,
Basınan Qaratawdıñ kün salğanım.
Awızğa «ä» degende tola tüsken,
20 Sözüne er Qabanbay uyğarğanım.

Alaca atım, küheylanım, ödül alanım,
Karataw'ın başından doğduranım.
Ağza “e” geldiğinde dolu dolu,
Sözüne Er Kabanbay'ı uygun getirenim.

Aytayın, ayt deseñ, men arısıñdı,
Qorğaytın qan maydanda namısıñdı.
Qas batır Qabanbaydıñ bir inisin
Qırğız şawıp, batırdıñ sağı sindi.

Söyleyeyim, söyle dersen, ben
kablesini, / Koruyuşunu kan
meydanında namusunu. / Düşman
bahadırı Kabanbay'ın bir kardeşini /
Kırğız öldürdü, bahadırın ummadığı
başına geldi.

Jel soğar qubıladan betke jumsaq,
Batır joq Qabanbayday oylap tursaq.
Qojağul, Ömir, Däwlen bäre de aman,
Şabilğan jalğız awıl Qaraqursaq.

Yel eser kiblede yüz, yumuşak,
Bahadır yok Kabanbay gibi düşünüp
dursak. / Kojagul, Ömir, Davlen hepsi de
sağ, / Yağmalanan tek köy Karakursak.

Key jaman ayrılardı mal bağa almay,
30 Jarımes jañıladı söz taba almay.
Arısın qırğız şawıp ketkennen soñ,

Kimi kötü ayrılır hayvanlara bakamadan,
Budala, yanılır söz bulamadan.
Kıymetlisini Kırğız öldürdükten sonra,

Qan qustı qayğılı bop er Qabanbay.

Kan kustu kaygılanıp Er Kabanbay.

Keybirew joğaladı mal taba almay,

Kimisi kaybolur hayvan bulamadan,

Nas jaman ayrılardı söz taba almay.

Pis kötü ayrılır söz bulamadan.

«Qabekeñ qayğılandı» degendi estip,

“Kabeke’n kaygılandı” diye işitip,

Kelipti özi batır han Abılay.

Gitmişti kendisi bahadır Han Abılay.

Mingeni hane kemniñ qara ker-di,

Bindiği han babamın kara ker⁷⁰ idi,

Esedı beyne jeldey qara jerdi.

Esiyor yeryüzünde tıpkı yel gibi.

«Qabekeñ qayğılandı» degennen soñ,

“Kabeke’n kaygılandı” dedikten sonra,

40 Batırdıñ özi tustas bări keldi.

Bahadırla denk herkes geldi.

Qan qustı qayğılı bop er Qabanbay,

Kan kustu kaygılanıp Er Kabanbay,

«Jawımnan qalam ba, — dep, — kek ala
almay!».

“Düşmanımdan kalayım mı öç
alamadan” diye.

«Namısın Qabekeñniñ äperem» dep,

Namusunu Kabeke’nin kurtarayım”

Kelipti qanjıǵalı er Bögenbay.

diye, / Gelmiş Kanjıǵalı Er Bögenbay.

«Jatuwşı ed elimizde sarı qazı jep,

“Kalıyordu yurdumuzda sarı kazı yiyip,

Şabatın biz qırǵızǵa ne qılıp ek.

Yağmalayan Kırǵız’a biz ne yapmıştık!

Namısın Qabanbaydıñ äperem» dep,

Namusunu Kabanbay’ın kurtarayım.”

Kereyden izdep kepti er Jänibek.

diye, / Kerey’den arayıp geldi Er Janibek.

Mingeni batırlardıñ aq pen kök-ti,

Bindiği bahadırların ak ile boz idi,

⁷⁰ Kara ker: At türü.

50 Altı ay minse, arımas tas pen kökti. Altı ay gitse yorulmaz taş ile gök idi.
«Bas qostı barlıq batır» degennen soñ, “Toplandı bütün bahadırlar” dedikten
Kereyden özi jädik Jantay kepti. sonra, / Kerey’den anlayışlı Jantay geldi.

Qolına jaqsı qızdñ alğan taraq, Eline yakışır kızın aldığı tarak,
Batırlar jıyılğan soñ jatpas qarap. Bahadırlar toplandıktan sonra yatmaz
«Bas qostı barlıq batır» degennen soñ, bakarak. / “Toplandı bütün bahadırlar
Kelipti kökjarlıdan Kökjal Baraq. dedikten sonra, / Gelmiş Kökjarlı’dan
Kökjal Barak.

Atıñnan aynalayın, er Qabanbay, Adına kurban olayım, Er Kabanbay,
Qırğızdan qalamız ba kek ala almay?! Kırız’dan kalır mıyız öç alamadan!
«Bas qostı barlıq batır» degennen soñ, “Toplandı bütün bahadırlar” dedikten
60 Kelipti murıntaydan biy Murınbay. sonra, / Gelmiş Murıntay’dan Biy
Murınbay.

Jaylağan iyen tawdı arqar-qulja, Otlayan sahıpsız dağda dağ koyunu
Jigitke atıp alsa, tegin olja. keçisi, / Yiğide bedava, vurup alsa
«Namısın Qabanbaydñ äperem» dep, ganimeti. / “Namusunu Kabanbay’ın
Kelipti şaşıquldan Berdiqoja. kurtarayım” diye, / Gelmiş Şaşıkul’dan
Berdikoja.

Mingeni batırlardñ kökşe serek, Bindiği bahadırların, boz serek⁷¹,
Köringen bawırınan tal men terek. Görünmüş bağrından söğüt ile kavak.
«Bas qostı sonşa batır» degennen soñ, “Toplandı bunca bahadır” dedikten
Kelipti bayğanadan batır Şürek. sonra, / Gelmiş Baygana’dan bahadır
Şürek.

⁷¹ Serek: Uzun boylu at, oyun atı.

Bazardan alıp kelgen sırlı aşamay,	Pazardan alıp gelen sırrı açamadan,
70 Batırlar ötip ketti-aw köp jasamay.	Bahadırlar geçip gitti çok yaşamadan.
«Bas qostı sonşa batır» degennen soñ,	“Toplandı bunca bahadır” dedikten
Toqpaqtan izdep kepti er Qasabay.	sonra, / Tokpak’tan arayıp gelmiş Er
	Kasabay.
Atıñnan aynalayın, er Qabanbay,	Adına kurban olayım, Er Kabanbay,
Sıyınğan eñ aldımın der Qabanbay.	Sığınmış en önce Er Kabanbay,
«Bas qostı barlıq batır» degennen soñ,	“Toplandı bütün bahadırlar” dedikten
Kelipti Toğas, Qosay er Däwletbay.	sonra, / Gelmiş Togas, Kosay, Er
..... 67	Devletbay.
Kelipti Qaz dawıstı er Qazıbek,	Gelmiş kaz sesli Er Kazıbek.
..... 68	
Üysinnen izdep kepti Rayımbek.	Üysin’den arayıp gelmiş Rayımbek.
Qoñğanı awılımñıñ qara torğay,	Konmuş köyümün kara serçeleri,
80 Bolsa da özge qıyın, öleñ oñay.	Olsa da başkasına zor, şiir kolay.
«Bas qostı sonşa batır» degennen soñ,	“Toplandı bunca bahadır” dedikten
Kelipti qaptağaydan Qaraşoqay.	sonra, / Gelmiş Kaptagay’dan
	Karaşokay.
Mekeni elimizdiñ Tarbağatay,	Mekânı yurdumuzun Tarbagatay,
Sözimnen jañıldırma, Bektew atay.	Sözünden döndürme, Bektev Ata.
«Bas qostı sonşa batır» degennen soñ,	“Toplandı bunca bahadır” dedikten
Kelipti tört qos atpen tentek Matay.	sonra, / Gelmiş dört çift at ile Tentek

⁶⁷ Destanın Kazak Türkçesi yayımında, el yazmada bu satırın silinmiş olduğu belirtilmiştir.

⁶⁸ Destanın Kazak Türkçesi yayımında, el yazmada bu satırın okunmadığı belirtilmiştir.

	Matay.
Mingeni batırlardıñ qara ala ayaq,	Bindiği bahadırların, kara ala ayak,
Şabadı sayağına qaramay-aq.	Koşturdu gölgesine bakmadan.
«Bas qostı sonşa batır» degennen	“Toplandı bunca bahadır” dedikten
soñ,	sonra,
90 Kelipti teristañbalıdan Jalğız qaraq.	Gelmiş Terisbalı’dan Jalğız Karak.
Qabekeñ at tuyağın tağalattı,	Kabeke’n at toynağını nallattı,
Jağasın Qara Emeldiñ jağalaptı.	Kıyısına Kara Emel’in yaklaştı.
«Toqımdı at erttese awdarmas» dep,	“Eyerlenmiş at, hareketlenirse dönmez”
Alıptı jan joldasqa Şağalaqtı.	diye, / Almış can yoldaşlığı Şagalak’ı.
Balalar zañıñ qanday, zaman qanday,	Çocukların durumu nedir, yaşı kaçtır,
Basında batır tuwıp Bulantayday.	Doğuştan bahadır olan Bulantay gibi.
«Saq edi, qarawılğa şaldırmaz» dep,	“İhtiyatlı idi, nöbetçiye yakalanmaz”
Üysinnen aldırıptı Aqşabdardı-ay!	diye, / Üysin’den aldırmış Akşabdar’ı!
Bas qosıp barlıq batır tügendeldi,	Toplanıp bütün bahadırlar sayım yaptı,
100 Batır joq Qabanbayday bularda endi.	Bahadır yok Kabanbay gibi bunlarda
Astına awır qorjın azıq salıp,	şimdi. / Altına ağır heybe azık koyup,
Batırlar At tawına jöneldi endi.	Bahadırlar At Dağı’na yöneldi şimdi.
Attandı tamam batır üyde jatpay,	Yola çıktı bütün bahadırlar evde
Şabadı, jaw körinse, tizgin tartpay.	yatmadan, / At koşturdu, düşman
Barlıq pen Qızıl tuzdı basıp ötip,	görünse dizgini bırakmadan. / Barlık ile

İlege suwıt jürip tike tarttı-ay!

Kızıl Tuz’u koşturup geçip, / İli’ye ivedi
yürüyüp yokuş çıktı.

Qabekem jıyıp alğan jamağattı,

Kabeke’ın toplamış halkı,

Ağa-ini tamam batır tastan qattı.

Ağabey-kardeş bütün bahadırlar taştan

«Tepkime bir jarasa, sol jarar» dep,

katı. / “Hizmetime yararsa o yarar” diye,

110 Üyirden ustap mingen Quwbas attı. Sürüden tutup binmiş Kubas ata.

Batırlar kündiz jürip, tünde jattı,

Bahadırlar gündüz yürüyüp gece yattı,

At arıp, arqasına eri battı.

At yorulup sırtına eyeri battı.

Bir ayda At tawına äreñ jetip,

Bir ayda At Dağı’na güç bela ulaşp,

Şeriktiñ jarım atı arıp qaptı.

Askerin yarısının atı yorulup kaldı.

Batırlar bul arağa zorğa jetti,

Bahadırlar bu hedefe zar zor ulaştı,

Jawına jibermes bop orda kekti.

Düşmanına göndermemiş intikam

Januwar şın tulpardıñ özi emes pe,

ordusu. / Hayvan gerçek tulparın ta

Quwbas at däl babına sonda kepti.

kendisi değil mi, / Kubas at tam

kararında oraya vardı.

Bul jerde at ottatıp bir ay jattı,

Bu yerde at otlatıp bir ay kaldı,

120 Baspalap jaw jağdayın suray jattı.

Bakıp düşmanın durumunu sordu.

Aş qalıp saspaytuğın batırlar da,

Acıkan bahadırlar da,

Soyuwğa tuwra keldi şuraylı attı.

Kesmeye geldi besili atı.

Bir küni Baraq turıp aytam dedi,

Bir gün Barak kalkıp söyleyeyim, dedi,

«Jawıñdı aldırmağan qaytem dedi.

“Yenemediğimiz düşmanını ne

Dalada qañğırmaymın atım soyıp,

yapayım” dedi. / “Bozkırda dolaşmam

Qosta bar er jaqsısı, qaytam» deydi.

atımı kesip, / Orduda var erin iyisi,
döneyim.” dedi.

«...Atañ jaqsı ekenin anañ biler,

“... Babanın iyi olduğunu anan bilir,

Qatın şaypaw bolğanda adam jüder.

Kadın cadaloz olunca adam sıskalaşır.

Täwbası toq kisiniñ boyı toğay,

Tok kişinin tövbesi orman boyu,

130 Sabır qıl, az ğana kün üzbey küder». Sabret, sayılı gün çabuk geçer.”

Qabekeñ bul sözdi aytıp külimdeydi,

Kabeke’n bu sözü söyleyip gülümser,

İzdegen jaw bul şennen bilinbeydi.

Arayan düşman bu hizadan bilinmez.

Japanda jel joq mezigil jatqanında,

Düz ovada yel yok mevsim süresince,

Aq tuwı aspan kernep gürildeydi.

Ak tuğu, göğü yarıp gürüldedir.

Jigitter «hay» degende «o» deytuğın,

Yiğitler “hay” deyince “o” diyecek,

Aqşabdar qarawılğa bar deytuğın.

Akşabdar nöbete git, diyecek.

Bozbala kiyim tastap, jeñildetken,

Delikanlı giyimini çıkarıp hafifleyen,

Qasqayıp şarşı topqa sal deytuğın.

Cesurca meclise sal, diyecek.

Abırjıp bozbalalar sasıp qaldı,

Kafası karışıp delikanlılar şaşıp kaldı,

140 Jügirip jügen ala atqa bardı.

Koşturup dizgin alıp ata vardı.

Qabekem Quwbas atqa minip alıp,

Kabeke’m Kubas ata binip,

Tuwınan gürildegen jeti aynaldı.

Dalgalanan tuğuyla yedi kere döndü.

Aqşabdar qarawılğa tuwra şaptı,

Akşabdar nöbete doğru koştı,

Qarawıl Tesik tastan sığalaptı.

Nöbetçi Tesik Taş’tan gözetledi.

Qırğızdıñ öz işinen bülük şığıp,

Kırgız’ın kendi içinden isyan çıkıp,

Bir taypa el sol arağa kelip qaptı.

Bir kabile halk oraya gelip kaldı.

Eki jaq sayıspaq bop tuwın tikti,

İki taraf dövüşmeden tuğunu dikti,

Nayzalı, qaruwı mol öñseñ mıqtı.

Mızraklı, silahı bol, hepsi de kuvvetli.

Qazaqqa «jekpe-jekke keliñder» dep,

Kazak’a “Teke teke gelin” diye,

150 Qırğızdan jalğız qara birew şıqtı.

Kırğız’dan yalnız, halktan biri çıktı.

Qırğızdar abırjıydı sasqalaqta,

Kırğızların kafası karıştı şaşırıp,

Turğan joq qapiyada özin bapta.

Kendisini tesadüfen öne süren yok.

Äteke — osı kelgen jalğız qara,

Ateke, bu gelen yalnız halktan kişi,

Kes-kestep at oynatıp tur bulğaqtap.

Yolunu kesip at oynatıp sallanıyor.

Aldımen oğan şıqtı er Däwletbay:

Önüne çıktı Er Devletbay:

«Qırğızdı qaytpaymın, — dep, —
jerge awnatpay».

“Kırğız’ı yere devirmeden dönmem!”
diye,

Nayzamen Ätekeni ilemin dep,

Mızrağa Ateken’i asarım, diye,

Jıgıldı attan awıp er qawmaqtay.

Yıkıldı attan devrilip er etrafı kuşatır
gibi.

Äweden qar jawadı jerge jastap,

Havadan kar yağıyor yeri ıslatıp,

160 Kelipti bereyin dep Quday bastap.

Gelmiş vereyim diye Hüda ezelden.

Bögenbay jekpe-jekke kez kelgende,

Bögenbay, teke tek için sıra gelince,

Bögemdi qolğa ilmedi tüyip tastap.

Bögem’i ele iliştiemedi bağlayıp atıp.

Qabekeñ tuwdı ustap turdı bayqap,

Kabeke’n tuğu tutuyor dikkatlice,

«Kirsem, — dep, — qoltığımıñ qurşı “Girsem” diye “zırh koltukaltımdan tarqap».

Kelgende jekpe-jekke Baraq batır,
Onı da şıdatpadı qırğız şayqap.

Gelince teke teke Barak Batır,
Onun da canını yaktı Kırğız sallayıp.

Qabekeñ aybattana ayğay saldı,
Aq nayza altı qırlı qolına aldı.
Aşuwmen kârin tögip er Qabanbay,
170 Jekpe-jek Ätekege özi bardı.

Kabeke’n gazaba gelip nara attı,
Altı köşeli ak mızrağı eline aldı.
Öfkeyle hiddetini döküp Er Kabanbay,
Teke tek Ateke’ye kendisi gitti.

Tiresip eki batır ayqasadı,
Qağısıp nayzamenen şayqasadı.
Ala almay birin-biri arı-beri,
Añdııp, arbasadı, bayqasadı.

Çekişip iki bahadır çarpışır,
Kakıp birbirini mızrakla savaşıp.
Yenemedir birbirini ileri geri,
Takip edip birbirlerini etkiler, izlerler.

Nayzalar qağısadı, şarqıldaydı,
Tebingi bir-birine sartıldaydı.
Qaharlı er Qabanbay qayrattanıp,
Kekti aşuw kewde kernep alqımdaydı.

Mızraklar çarpışır, şakırdar,
Üzengi birbirine sürtünür.
Öfkeli Er Kabanbay gayretlenip,
Kinli öfke ile göğüs gerip boğazlar.

Qabekeñ Quwbas attı janıp aldı,
180 Kâpirdi buğanadan perip qaldı.
Qulatıp Ätekeni qurıstırıp,
Qañbaqtay üş köterip jerge saldı.

Kabeke’n, Kubas atı dönüp aldı,
Kâfiri köprücük kemiğinden vurdu.
Düşürüp Ateke’yi tutup,
Çayır dikenini gibi üç kez kaldırıp yere çaldı.

Jağalap Alatawdı qırğız kelgen,
Ol qırğız tünde kelmey, kündiz kelgen.
Körgen soñ äkesiniñ mert bolğanın,
Jetelep aqbas taylaq bir qız kelgen.

Qabekeñ aq nayzasın şoqtaydı endi,
Oybaylap qız äkesin joqtaydı endi.
Oybaylap qız äkesin joqtağanda,
190 Batırlar qulaq salıp toqtaydı endi.

Keledi bir qız tötelep,
Aqbas taylaq jetelep.
Zarlağan dawsı şığadı,
«Emede qoqiy, äke» dep.

Otırmayın, turmayın,
Batırlarğa barayın.
Süyegin ber, —dep, — äkemniñ,
Qıyılıp sawğa surayın.

Köl tartılar tayaz bop,
200 Er sarğayar malı az bop.
Köşpe desem köşip eñ,
Ağayınıñmen araz bop.

Yaklaşıp Alataw’a Kırğız gelmiş,
O Kırğız gece değıl gündüz gelmiş.
Gördükten sonra babasının öldüğünü,
Yedeğe alıp akbaş deveyi bir kız gelmiş.

Kabeken ak mızrağını topluyor şimdi,
Haykırıp kız, babasına ağıt yakıyor
şimdi. / Haykırıp kız, babasına ağıt
yakınca, / Bahadırlar kulak verip duruyor
şimdi.

Geliyor bir kız hıçkırarak,
Akbaş deveyi yedeğe almış.
Ağlayıp inleyen sesi çıkıyor,
“Nerede eyvah, babam!” diye.

“Oturmayayım, durmayayım,
Bahadırlara gideyim.
Cenazesini ver babamın, diye,
Öldüğü için hibe isteyeyim.

Göl çekilir sığ kalıp,
Er sararır malı azalıp.
Göçme desem de göçtün,
Ağabeyinle düşman olup.

Köşpe desem köştiñ be,
Üyiñniñ bawın şeştiñ be?!
Bastap kelip eliñniñ
Taq tübine jettiñ be?!

Jatqızdı seni Qabanbay,
Qapısın qaldıñ taba almay.
Mingen atıñ Köktorgay
210 Ne qıp qaldıñ şaba almay?!

Älginde jürgen Ätiyim,
Ajalıñ nege şort boldı-ay!
Qaşsa da qoymay Bögenbay —
Qaldıñ ba, oybay, kek almay!

Batırdıñ qaldıñ astında,
Mükammaldı şaştıñ ba?!
Qabanbaydıñ nayzası —
Qayıñ bir ağaş kürt boldı.
Ätiyimniñ nayzası —
220 Qarağay boldı, mort boldı.

Qazaqtan şıqqan Qabanbay
Qaq jürekten atuwın.
Aynalayın Ätiyim,

Göçme desem de göçtün mü,
Evinin bağıñı çözdün mü!
Önünde gelip yurdunun
Tam dibine yetiştin mi!

Yatırdı seni Kabanbay,
Ansızın kaldın çare bulamadan.
Bindiğın atın Köktorgay,
Nasıl kaldın koşamadan!

Az önce yürüyen Atiyim,
Ecelin niye geldi ah!
Kaçsa da bırakmadan Bögenbay,
Kaldın mı, eyvah öç almadan!

Bahadırın kaldın altında,
Servetini şaştın mı!
Kabanbay'ın mızrağı:
Kayın ağacından, keskindi.
Atiyimin mızrağı:
Çam ağacındandı, zayıftı.

Kazak'tan çıkan Kabanbay'ın
Tam yürekten vurduğı.
Kurban olduğum Atiyim,

Aristay bolıp jatuwın.

Toprak oldu yattığın.

Ayaq penen şöiştep,

Ayak ile iz bırakıp

Mal ketedi eñistep.

Hayvan gider uzaklaşıp.

Qazaqtan kelgen köp batır

Kazak'tan gelen nice bahadır

Ketti ğoy, oybay, tegistep!

Dümdüz etti ya, eyvah!

Ayaq penen tabaqtap,

Kap ile tabaktan alıp,

230 Jasaw jıydım qadaqtap.

Çeyiz yığdım bölük bölük.

Qazaqtan kelgen köp qasqır

Kazak'tan gelen çok kurt

Ketti ğoy, oybay, tamaqtap!

Boğazından yakalayıp öldürdü ya,
eyvah!

Oyıl menen Qıyıldı-ay,

Oyıl ile Kıyıl'ı ah,

Kerey, nayman jıyıldı-ay.

Kerey, Nayman toplandı ah.

Qalıñ batır jabırlıp,

Kalabalık bahadırlar hücum edip,

Üleske saldı siyirdi-ay!

Paylaştı sığırları ah.

Men bilmedim oyıñdı-ay,

Ben anlamadım oyunu ah,

Qabanbay qıldı toyıñdı-ay!

Kabanbay yaptı toyunu ah,

Munşa batır Jıyılıp,

Bunca bahadır toplanıp,

240 Üleske saldı qoyıñdı-ay.

Paylaştı koyunlarını ah.

Awzıñnan aldı külkiñdi,

Ağzından aldı gülüşünü,

Köziñnen aldı uyqıñdı.

Gözünden aldı uykunu.

Munşa batır Jıyılıp,

Bunca bahadır toplanıp,

Üleske saldı jılqıñdı.

Paylaştı yılmı.

Jılqıñnan aldı asawdı,

Yılmıdan aldı asi atı,

Jügiñnen aldı jasawdı.

Yılmıdan aldı eşyayı.

Öltirdiñ meniñ iyemdi,

Öldürdün benim sahibimi,

Bosattıñ meniñ jüyemdi.

Bozdun benim düzenimi.

Munşa batır Jıyılıp,

Bunca bahadır toplanıp,

250 Üleske saldı tüyeñdi!

Paylaştı develerini.

Tüyeñnen aldı teñiñdi,

Develerinden aldı dengini,

Ala almay qaldıñ kegiñdi.

Alamadan kaldın öcünü.

Qabanbaydan jeñilip,

Kabanbay'a yenilip,

Nege aldı Quday ebiñdi?!

Niye aldı Huda seni!

Sarı at minsem, tağa joq,

Sarı ata binsem, nal yok,

Qazıyne kiysem, jağa joq.

Zırh kiysem yaka yok.

Qaytkende adam bolarım,

Ne yapsam adam olurum,

Aldımda ülken ağa joq.

Önümde büyük ağabey yok.

Etik kiysem, baypaq joq,

Çizme kiysem çorap yok,

260 Jeyde kiysem, şapan joq.

Gömlek kiysem şapan yok.

Qaytkende adam bolarım,

Ne yapsam adam olurum,

Aldımda turğan apam joq.

Önümde ablam yok.

Oybaydan başka künim joq,

Eyvahtan başka günüm yok,

Oy-janımda tınım joq.
Qaytkende adam boların,
Artımda ösken inim joq.

Düşünmekten huzurum yok.
Ne yapsam adam olurum,
Ardımdan büyüyen erkek kardeşim yok.

Ağası joq sum qızbın,
İnisi joq quw qızbın.
Äwedegi juldızbın,
270 Armanım köp bir qızbın.

Ağabeyi olmayan uğursuz kızım,
Erkek kardeşi olmayan kurnaz kızım.
Gökteki yıldızım,
Ukdesi çok bir kızım.

Japandağı qundızbın,
Suw işinde jalbızbın.
Eñiretpe, qazaq, eñiretpe,
Bir eneden jalğızbın.

Issız ovadaki kunduzum,
Suyun içindeki naneyim.
Ağlatma Kazak ağlatma,
Bir anadan yalnızım.

İşkende asıñ bal şıǵar,
Artqan tüyeñ nar şıǵar.
Eñiretpe qazaq, eñiretpe,
Mendey de balañ bar şıǵar.

Yediğın yemeğın baldır,
Yüklediğın deven nardır⁷².
Ağlatma Kazak ağlatma,
Benim gibi de evladın vardır.

Otırmayın, turayın,
280 Otırmay amal qılayın.
Köñili ösken köp batır,
Batırdan sawğa surayın.

Oturmayayım, kalkayım,
Oturmadan çare bulayım.
Gönlü çok zengin bahadır,
Bahadırdan hibe isteyeyim.

⁷² Nar: Tek hörgüçlü deve

Sawğa berseñ özime,
Söylep turğan sözime.
Tıñdaşı meniñ muñımdı,
Muñımdı şağam öziñe!

Surağanım sizderden,
Jalğız qasıq qanım ğoy,
Sizderge jetpes älim ğoy,
290 Bir Qudayğa mälim ğoy.
Biriñ meni alarsıñ,
Alıp üyge bararsıñ.
Qoyıñ bolsa soyarsıñ,
Toyıñ bolsa qılersıñ.
Ünemi qatın men bolman,
Ornıñdı siypap bir küni,
Sanıñdı qağıp qalarsıñ.

Qızdıñ sözi qanıq-tı,
Qazaqtan da anıq-tı.
300 Aqköñilşek Qabanbay
Qız sözine qanıqtı:

Ey, jarandar, jarandar,
Bäriñ mağan qarañdar!
Ärbiriñniñ üyiñde

Hibe versen özüme,
Söylediğim sözüme.
Dinlesene benim derdimi,
Derdimi paylaşayım seninle!

İstediğim sizlerden,
Bir kaşık kanım var ya,
Sizlere yetmez gücüm ya,
Bir Hüda'ya malum ya.
Biriniz beni alacaksınız,
Alıp eve gideceksiniz.
Koyununuz olsa keseceksiniz,
Toyunuz olsa yapacaksınız.
Ömür boyu kadının olmam,
Yerini okşayıp bir gün,
Dizini dövdüğünle kalırsın.”

Kızın sözü apaçıktı,
Kazak'tan da açıktı.
İyi kalpli Kabanbay
Kızın sözüne üzüldü:

“Ey yarenler, yarenler,
Hepiniz bana bakınız!
Her birinizin evinde

Osı qızday balañ bar.

Bu kız gibi evladınız var.

Osı qızdı tonama,

Bu kızı gaspetmeyin,

Tonasa olja bola ma!

Gaspedilse ganimet olur mu!

Közinen aqqan qandı jas,

Gözünden akan kanlı yaş,

Sirä da, bizdi qoya ma!

Hiç peşimizi bırakır mı!

310 Esen bolsam bir jolğa

Sağ olsam bir kez

Tağı da özim bastayın,

Yine kendim başlayayım,

Qızdıñ sözün qostayın.

Kızın sözüne ekleyeyim.

Astına qızdıñ at berip,

Altına kızın at verip,

Osı jerge tastayın.

Oraya bırakayım.”

Aytqanıday bul qızğa

Söylediği gibi bu kıza

Minetuğın at berdi.

Bineceği atı verdi.

Äkesiniñ süyegin

Babasının cenazesini

Köpten surap ap berdi.

Kalabalıktan isteyip alıverdi.

Ey, jarandar, jarandar,

“Ey millet, millet,

320 Bären mağan qarañdar!

Hepiniz bana bakın!

Özge köşke barıñdar,

Başka göçe gidin,

Köringen alıñdar.

Görünenleri alın.

Urğaşığa tiymeñder,

Kadına dokunmayın,

Erkegin qırıp salıñdar.

Erkeği kırıp geçirin.”

Özgesi köşke barıptı,

Başka göçe gitmiş,

Köringenin alıptı.

Urğaşığa tiymepti,

Erkegin qırıp salıptı.

Görünenleri almış.

Kadına dokunmamış,

Erkeği kırıp geçirmiş.

El sağınğan köp batır

330 Elge qaray qayıptı.

Erikpeytin Qabekem

Şağalaqtı qasına ap,

Qız küzetip qalıptı.

Yurdu özleyen nice bahadır

Yurda doğru dönmüş.

Ne yaptığını bilen Kabeke'm

Şagalak'ı yanına almış,

Kızı muhafaza etmiş.

Tün ortası bolğanda,

Bayqasa joq Şağalaq.

Tınım tawıp jata almay,

Barıptı qızğa jağalap.

Gece yarısı olunca,

Fark etti ki Şagalak yok.

Huzurla yatamadan,

Gitmiş kızı yanaşmaya.

Qaziyna qara bürmeli,

Otız eki tüymeli.

340 Şağalaq jür jağalap,

Qız betinen süygeli.

Zırh kara kıvrımlı,

Otuz iki düğmeli.

Şagalak yanaşıyor,

Kızı yanağından öpmeye.

Qarağım, qalqam, Şağalaq,

Ne qıp jürsiñ jağalap?!

Üzbeşi qızdın tüymesin,

Suwırma qızdın iynesin.

Qudaydan kelgen buyırıq joq,

“Gözbebeğim, ışığım Şagalak,

Niye yanaşıyorsun?

Koparma kızın düğmesini,

Sıyıрма kızın iğnesini.

Hüda'dan gelen buyruk yok,

Qız betinen süymək joq.

Kızı yüzünden öpmək yok.”

Qızdı qorğap Qabanbay,

Kızı koruyup Kabanbay,

Qoya berdi jekelep.

Bırakıverdi ayırıp.

350 Sawğasın alıp qız endi,

Hibesini alıp kız şimdi,

Qayttı eline tötelep.

Döndü yurduna kestirme yoldan.

Qabekeñ elge qaytadı,

Kabeke’n yurda döndü,

Aqbaş taylaq jetelep.

Akbaş deveyi yedeğe alıp.

Bası bar aq taylaqtıñ jılqı astawday,

Başı var ak devenin yolkı yemliğı gibi,

Közi bar tawdan aqqan tas bastawday.

Gözü var dağdan akan soğuk

Butınıñ arasınan el köşkendey,

pınar gibi.

On kisi örkeşine mingeskendey.

Bacağının arasından halk göçer gibi,

Jürisi januwardıñ tañqaldırıp,

On kişi hörgücüne binebilir gibi.

Denesi kökti tirep künde öskendey.

Yürüyüşü hayvanın hayran bırakıp,

Vücudu göğü yarıp güneşte büyür gibi.

360 Qolında mollalardıñ sızığı edi,

Elinde mollaların hattı vardı,

Tuwadı äñgimeniñ qızığı endi.

Doğuyor hikâyenin ilginç şimdi.

Aldıñğı ozıp ketken köp batırlar

Önceden adı geçen nice bahadır,

Qabañnıñ taylağına qızıqtı endi.

Kaban’ının devesine dikkat kesildi

şimdi.

Däwletbay surap keldi «ağa göy»

Devletbay, sordu “Ağabey ya”

dep,

diye,

«Qırğızdı oljalağan zaman göy» dep.

“Kırgız’ın ganimeti sahiplenilecek

Qolqalap ağasına erkeleydi:

«Ağanın bir oljasın alam» göy dep.

Däwletbay, ne dep tursıñ söz dep ayıp,

Ketpey me bermey qoysam köñiliñ

qayıp.

370 Jetpistiñ jetewine jasım keldi,

Jüreyin öle-ölgenşe jügimdi artıp.

— Ärqayda jumsawşı ediñ keregiñe,

Artıñnan jaqsı bolsın erüwime.

Jawıñnıñ olja berseñ bir taylağın,

Quwana barar edim keliniñe.

— Däwletbay, alğan ediñ birtalay mal,

Sözime meniñ aytqan qulağın sal.

Ağanıñ bir taylağın ne qılasıñ,

Bereyin üyden tañdap jeti atan⁶⁹ al.

380 — Arqada qalıñ deydi arqar-qulja,

Jigitke atıp alsa tegin olja.

Jawıñnıñ qiya almasañ bir taylağın,

Ol üşin ata malın qılman olja.

zaman ya” diye. / İsteyip ağabeyine

nazlandı: / “Ağanın bir ganimetini

alayım ya” diye.

“Devletbay, ne diyorsun söz diye

söyleyip, / Kırılmaz mı vermezsem

gönlün?

Yaşım yetmiş yediye geldi,

Ölünceye kadar malımı yükleyeyim”.

“Her zaman dağıtırdın muhtaçlarına,

Ardından gidenler iyi olsun.

Düşmanının ganimet versen bir devesini,

Sevinçle gidecektim gelinine.”

“Devletbay, almıştın bir sürü mal,

Sözüme, benim söylediğim, kulağın aç.

Ağanın bir devesini ne yapacaksın,

Vereyim evden seçip yedi deve al.”

“Arka’da çok denir dağ koyunu-keçisi,

Yiğide vurup alsa bedava ganimeti.

Düşmanının kıyamazsan bir taylağına⁷³,

O yüzden ata malını yapmam ganimet.”

⁶⁹Atan: Dört yaşını doldurmuş kısırlaştırılmış deve.

⁷³ Taylak: İki yaşını doldurmamış deve yavrusu.

Musama minemin men
bermesiñe,
Soñıña budan bılay ermesine.
Ajal kep osı jerde ölip ketsem,
Senemin tereñ qazıp kömbesiñe.

— Musama men de mindim
bermesine,
Artıñnan iyt bolayın ermesine.
390 Kim ölip, kim qaların Quday biler,
Al ölsem, qayğırasıñ sen nesine?!

Bas qalqa—han Abılay qoy-qoyladı,
Däwletbay Qosaydı ertip üyge saldı.
«Sınıq iyne, sıdırım taspa alman» dep,
Tüyesin öristegi jıya bardı.

Ağadan osılayşa köñili qaldı,
Tüyenıñ üyge barar qomın saldı.
Jeti kün, jeti tünde ürdi köşip,
Boyına Aşçısuvdıñ jetip bardı.

400 Arqanıñ at suwardım bulağına,
Eliktiñ at jetpeydi lağına.
Däwletbay Aşçısuvğa ketti degen

“Ant içiyorum ben vermediğin
için,
Peşinden bundan böyle gitmeyeceğime.
Ecel gelip orada ölürsem,
İnanıyorum, derin kazıp
gömmeyeceğine.”

“Ant içerim ben de
vermemeye,
İt olayım ardından gelirim.
Kimin ölüp kimin kalacağını Hüda bilir,
Önce ölürsem, üzülürsün sen nesine?”

Başımızın gölgesi, han Abılay koyun
bölüştürdü, / Devletbay, Kosay’ı götürüp
eve bıraktı. / “Kırık iğne, kopuk ip
almayayım” diye, / Otlaktaki devesini
toplayıp gitti.

Ağadan böylece gönlü incindi,
Eve gidip devenin havudunu koydu.
Yedi gün yedi gece durmaksızın göçüp,
Kıyısına Aşçısuv’un ulaştı.

Arka’nın, atları suladım bulağında,
Karacanın at yetişmedi yavrusuna.
Devletbay, Aşçısuv’a gitti diye

Şalındı batırlardıñ qulağına.

Çalındı bahadırların kulağına.

Däwletbay barğan janğa kelmey

Devletbay, peşinden gidenlerle

qoydı,

gelmedi,

Barğanğa jılı jawap bermey qoydı.

Gidenlere sıcak bir cevap vermedi.

Köñili ağasınan qattı qalıp,

Gönlü ağasına fena kırıldığından,

Betterin barğan jannıñ körmey qoydı.

Yüzlerini giden insanların görmedi.

Aynala jel soğadı Alakölge,

Dolanıp yel esti Alaköl'e,

Alaköl suwsın bolğan talay elge.

Alaköl suyunun geçtiği nice yurda.

410 «Ärkimniñ öz tilewi özine» dep,

“Herkesin yaptığı kendine” diye,

Qabekeñ köşip ketti Sarıbelge.

Kabeke'n göçtü Sarıbel'e.

Qabekeñ Sarıbel'di qıstap şıqtı,

Kabeke'n, Sarıbel'e kışlamak için çıktı,

Jabısıp dert quwıqtan ustap şıqtı.

Yapışıp illet mesaneden yakaladı.

Qabanbay qattı nawqas degen habar

Kabanbay çok hasta diye haber

Arğın men alaşqa da barıp jetti.

Argın ile Alaş'a da yayıldı.

Key jaman joğaladı mal taba almay,

Kimi kötü kaybolur mal bulamadan,

Nas jaman añıradı söz taba almay.

Pis kötü şaşırır söz bulamadan.

«Qabanbay nawqas boldı» değendi

“Kabanbay hasta oldu” dendiğini

estip,

işitip,

Kelipti köñilin suray han Abılay.

Gelmiş hâlini sormaya Han Abılay.

420 Mingeni hanekemniñ qaraker-di,

Bindiği hanbabamın karakter idi,

Asadı beyne qazday qara jerdi.

«Qabekeñ nawqas boldı» degendi estip,

Batırdıñ özi tustas bări keldi.

Seksenniñ segizinde Buqar keldi,

Köñilin Qabanbaydıñ suray keldi.

Bolsa da jası jetken ülken adam,

Solqıldap jas baladay jılay keldi.

Buqar jıraw jılaydı,

Közinen jasın bulaydı:

430 — Toqsanğa jasım kelgende,

Basuwğa kelmes ayağım.

Arqam küñge küygende,

Tabanım jerge tiygende,

Şäñkişten alğan tayağım.

Aynalayın Qabanbay,

Jaw kelgende jarağım,

Alıstan asıp daw kelse,

Türüwli turğan qulağım.

Jaqınnan jarım jaw şıqsa,

440 Beldewdegi pırağım.

Mıñ jılqımı suwarğan

Töskeyden aqqan bulağım.

Aşar tıpkı kaz gibi kara yeri.

“Kabeke’n hasta oldu” dendiğini

işitip, / Bahadırın kendisi ile denk herkes
geldi.

Seksen sekizinde olan Bukar geldi,

Hâlini Kabanbay’ın sormaya geldi.

Olsa da yaşı geçkin büyük adam,

Zırlayıp çocuk gibi ağlayarak geldi.

Bukar Jıraw ağlıyor,

Gözünden yaşlar akıyor:

“Doksana yaşım gelince

Basmaya gelmez ayağım.

Arkam güneşte yanınca

Tabanım yere değince,

Kartopu çalisından yapılmış asam.

Kurban olayım Kabanbay,

Düşman gelince silahım,

Uzaktan aşıp dava gelse,

Sabit duran kulağım.

Yakından yarım düşman çıksa,

Bölgedeki tulparım.

Bin yılmayı sulayan

Töskey’den akan bulağım.

Keşe tüste estidim,
Qabanbay awruw degende,
Jetimsirep jıladım.
Bir Qudaydan suradım:
Arğınnan ayttım jüz kisi,
Naymannan ayttım jüz kisi,
Üysinnen ayttım jüz kisi —
450 Üş jüz kisi bolar ma
Aynalayın Qabanbay,
Qara moyın lağıñ?!
Äwliyenıñ artı ediñ,
Bul dñniyenıñ qartı ediñ.
Aynalayın Qabanbay,
Qayda bolar turağıñ?
Buqar sonda turadı,
Turıp bir keñes quradı:
Buwrılday degen sawıt bar —
460 Jağası bar, jeñi joq,
Ağayındı adamnıñ
Ökpesi bar, kegi joq.

Däwletbayğa barıñdar,
Eptep-eptep aytıñdar,
Eppen alıp qaytıñdar.
«Elden ketip qaldıñ» dep,

Dün gece işittim,
Kabanbay hasta diye,
Yetim gibi ağladım.
Bir Hüda'dan diledim:
Argın'dan adadım yüz kişi,
Nayman'dan adadım yüz kişi,
Üysin'den adadım yüz kişi:
Üç yüz kişi yeter mi
Kurban olayım Kabanbay,
Kara boyunlu oğlağın.
Evliyanın sonuncusu idin,
Bu dünyanın bilgesi idin.
Kurban olayım Kabanbay,
Nerede olur durağın?"
Bukar orada durur,
Durup bir müşavere kurar:
"Burılday diye zırh var:
Yakası var, yeni yok,
Ağasına insanın
Öfkesi var, kini yok.

Devletbay'a gidin,
Usul usul söyleyin,
Ustalıkla alıp dönün.
'Yurttan gittin' diye,

Ejireyip aytpañdar.

«Awa köşip kettiñ» dep,

Ajırayıp aytpañdar.

470 Eptep-eptep aytıñdar,

Eppen alıp qaytıñdar.

Suçlayıp söylemeyin.

‘Niye göçtün’ diye,

Ayırıp söylemeyin.

Usul usul söyleyin,

Ustalıkla alıp dönün.”

Qabanbay sonda söyleydi,

Söylegende büy deydi:

Däwletbayğa barmañdar,

Barğanıñmen kelmeydi,

Betimdi meniñ körmeydi.

Qabekeñ sonda jöteldi,

Şıntaqtap basın köterdi.

Aynalayın elim-ay,

480 Basımdı berdim ölimge-ay!

Däwletbaydı qayteyin,

Üş qaytara sälem de

Sol üydegi kelingge-ay!

Kabanbay o zaman konuşur,

Konuşunca bunu der:

“Devletbay’a gitmeyin,

Gitti ama dönmez,

Yüzümü benim görmez.”

Kabeke’n o zaman öksürdü,

Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.

“Kurban olayım halkım ey,

Başımı verdim ölüme ey!

Devletbay’ı ne yapayım,

Üç defa selam de

O evdeki geline ey!

Däwletbaydı segizde

Serwenge ertip barıp em.

Toğız jasar küninde

Qoñırat degen bir elden

Ayttırıp berip alıp em.

Kekilik degen kezeñnen

Devletbay’ı sekizinde

Gezintiye çıkarmıştım.

Dokuzuncu yaş gününde,

Konırat diye bir kabileden

Söylettirip verip almıştım.

Keklik denilen çağdan,

490 Ayañdap jürip asqanda,

Ayağın dik-dik basqanda,

Qırıq äyel işinen

İzin artıq körıp em.

Ürgaşınıñ degdarı

Boladı ğoy dep senıp em.

Söytkende bir kelinge

Duğay da duğay sälem de.

Şağalaq minsin Quwbastı,

Şınqoja minsin Börte attı,

500 Ekewi alsın tört attı.

Bir kidiris bolmasın,

Kündiz-tüni şabıñdar.

Keş batqanşa şabıñdar,

Tañ atqanşa şabıñdar,

Erteñinde jäne şawıp,

Aşçısıwdıñ boyınan

Däwletbaydı tabıñdar.

Şağalaq mindi Quwbastı,

Quwbastay jılqı tuwmas-tı.

510 Şınqoja mindi Börte attı,

Ekewi aldı tört attı.

Batpanda-batpan şabadı,

Tüske deyin şabadı.

Esirgeyip aşınca,

Ayağını dik dik basınca,

Kırk kadın içinden

İzini üstün görmüştüm.

Dişinin asili

Olur ya diye güvenmişim.

Böyle bir geline

Dua dua selam söyle.

Şagalak binsin Kubas'a,

Şınkoja binsin Börte ata,

İkisi alsın dört at.

Bir gecikme olmasın,

Gece-gündüz at koşturun.

Akşama dek koşturun,

Tan atana dek koşturun,

Sabahında yine koşup,

Aşçısıuv kıyısından

Devletbay'ı bulun.”

Şagalak bindi Kubas'a,

Kubas gibi yılkı doğmamıştı.

Şınkoja bindi Börte ata,

İkisi aldı dört at.

Uzun uzun koşturur,

Öğleye deyin koşturur.

Tüste artına qarasa,
Üş kündik jer qaladı.
Batpanda-batpan şabadı,
Keşke deyin şabadı.
Erteñinde jāne şawıp,
Aşçısıwdıñ boyınan
520 Däwletbaydı tabadı.

Däwletbaydıñ äyeli
Däwletbayğa ayttı: «Quw qaşqın!
Eldi tastap sen nege,
Qañğırıp Aşçısıwdı astıñ?!
Ätiyime bir kädik,
Tegin emes elimiz.
Däwletbay ne qıp jatırısıñ,
Dübiri şıqtı-aw Quwbastıñ».

Bulardıñ sözi tügemey,
530 Şağalaq keldi dübirlep.
Däwletbay ayttı: «Bul kim?» —dep.
Şağalaq sonda «men» dedi,
Däwletbay ürke ün qatıp:
Ne qıp jürsiñ sen? — dedi.

Tas qorğanıñ bar edi,
Bosağası quladı.

Öğlen ardına baksa,
Üç günlük mesafe kalır.
Uzun uzun koşturur,
Akşama değın koşturur,
Sabahında yine koşup,
Aşçısuv kıyısında
Devletbay'ı bulur.
Devletbay'ın hanımı
Devletbay'a söyledi: “Kurnaz kaçkın!
Yurdu bırakıp sen niye,
Avare dolaşıp Aşçısuv'u aştın?
Kayın ağabeyime bir tehlike mi var,
Tekin değil yurdumuz.
Devletbay ne yapıyorsun,
Kişneme sesi geldi Kubas'ın”.

Bunların sözü bitmeden,
Şagalak geldi gürültüyle.
Devletbay söyledi: “Kim o?” diye.
Şagalak o zaman “Ben” dedi,
Devletbay ürkek sesle:
“Ne yapıyorsun burada sen?” dedi.

“Taş kalen var idi,
Eşiği düştü.

Qos b yterek bar edi,
Birewi onıñ suladı.
 ş bayjigit balası
540 T bege  ıǵıp jıladı.
Qabıqsız quw aǵaştı
Qatındar otın qıladı.
 ş arıstıñ balası
Kimdi orın qıp turadı.
Osını aytıp  aǵalaq,
Qamıǵıp sonda jıladı.
Birden senbey D wletbay,
Qaytalap taǵı suradı.

Qabekeñniñ kelini
550 Jılap bir ketti bay-baylap,
Eki betin ap saldı,
Betinen qanı tız qaynap.
D wletbay-aw, D wletbay!
Otırsıñ ne qıp b ktelip,
Aq biydayday tüktelip?!
Suraǵanıñ qurısın,
Bir taylaq pa edi ırısıñ?!
Asqar belden ayrıldım,
Jasqan jezdey mayrıldım.
560 Aynalayın atam-ay,

Çift  ınar var idi,
Onun birisi devrildi.
   Bayjigit evladı
Tepeye çıkıp aǵladı.
Kabuksuz kuru aǵacı
Kadınlar odun yaptı.
   kabilenin evladı
Kimi mevki sahibi yapar?"
Bunu söyleyip  agalak,
H z nlenip orada aǵlar.
Birden inanmadan Devletbay,
Tekraren sorar.

Kabeke'nin gelini
Aǵlayıp ah vah ediverdi,
 ki yanaǵından yaşlar s z ld ,
Yüzünde kanı kaynayıp,
  Devletbay ey, Devletbay!
Ne oturuyorsun büzülüp,
Akbuǵday gibi eǵilip!
 steǵin kurusun,
Bir deve mi servetin!
Yüksek daǵ belinden ayrıldım,
Yaş bakır gibi eǵrıldım.
Kurban olayım atam ah,

Qapıda kaldım, ayrıldım!

Dalağa şığıp aqırdı,
Abısının şaqırdı:
Uyqılarıñ qanbaydı,
Senderdi Quday almaydı.
Şolpan tuwa köşiñder,
Erterek qıl qamıñdı.
Tüğendep ayda malıñdı,
Aqsaq-toqsaq qalmasın.
570 Ätiyim jayın bilip qap,
Artıñdı Äteke almasın.

Abdrasın aqtarıp,
Asıl buyım ap saldı.
Teñin şeşip aqtarıp,
Tegis buyım ap saldı.
«Quwatım, künim qaynağam,
Jazıla gör!» dep saldı.
Ey, Däwletbay, Däwletbay,
Ökpelettiñ ağañdı,
580 Ketirdiñ meniñ bağımdı.
Jaw kelgende körermin
Mıñ kisilik şamañdı.
Talqan etip ayırar

Kahırlanıp kaldım, ayrıldım!”

Dışarı çıkıp bağırdı,
Eltisini çağırdı:
“Uykuların kanmaz,
Sizleri Hüda almaz.
Çolpan doğunca göçün,
Erkence yapın hazırlılığınıızı.
Yoklayıp sür hayvanlarını,
Aksak maksak kalmasın.
Kayınağabeyimin durumunu öğrenip,
Ardını Ateke almasın.”

Sandığımı açıp,
Kıymetli eşya aldı.
Dengini çıkarıp bakıp,
Gereken şeyleri aldı.
“Kuvvetim, güneşim kayın ağam,
Tez iyileş!” diye koydu.
“Ey Devletbay, Devletbay,
İncittin ağanı,
Yok ettin benim bahtımı.
Düşman gelince göreceğim
Bin kişilik gücünü.
İrmik gibi ufalar

Erteñ-aq birew jaǵañdı!

Yarın birisi yakanı!

Ey, Däwletbay, Däwletbay,

Ey Devletbay, Devletbay,

Barmaymısıñ bawırına,

Gitmeyecek misin kardeşine,

İyen qalğan awlıña.

Sahipsiz kalan köyüne.

Ökpelegen tüye mal,

Küstüğün deve hayvan,

Jatır ğoy, äne, iyen mal.

Yatıyor ya, işte sahipsiz hayvan.

590 İyen malğa, Däwletbay,

Sahipsiz hayvana Devletbay,

Endi barıp iye bol!

Şimdi gidip sahip çık!

Ey, Däwletbay, Däwletbay,

Ey Devletbay, Devletbay,

Otırsıñ ne qıp бүктelip?!

Ne oturuyorsun бүzүлүp!

Atıñdı aldır, Däwletbay,

Atını aldır, Devletbay,

Keşikpey endi жүrelіk!

Gecikmeden şimdi gidelim!”

Däwletbay endi tospadı,

Devletbay şimdi beklemedi,

Äyeliniñ sözін qostadı.

Hanımının sözüne iştirak etti.

«Qayda qaldım, aǵa» dep,

“Nerelerde kaldım, aǵa” diye,

Barmağın julıp tastadı.

Dizini dövdü.

*Üş bayjigit balası—Jumıq, Toǵas,
Mämbet*

*Üç Bayjigit çocuǵu Jumık, Toǵas,
Mambet*

600 Däwletbay mindi jeke atqa,

Devletbay bindi tek ata,

Törtewi mindi tört atqa.

Dördü bindi dört ata.

Batpan da batpan şabadı,

Uzun uzun dörtñala koştururlar,

Taň atqanşa şabadı.
Sarıbel köşip ketsin be,
Taň sarğaya tayadı.
Awıldıñ şetine ilinip,
Qoyşıdan jön suraydı.
Bir qoyşı turıp «bar» deydi,
Bir qoyşı turıp «hay» deydi.
610 «Kök serkeni aytım Qudayğa,
Şäy-şäy, qoyım, şäy» deydi.
Keşe qoydan qalıp em,
Qabekeñniñ awılına
Köñilin suray barıp em.
Sulıq jatır Qabanbay,
Eki ayağın jıymaydı,
Ketüwge sizdi qıymaydı.
Erinderin jalaydı,
«Keldi me — dep, — Däwletbay?»
620 Esik jaqqa qaraydı...

Qoyşıdan ötip Däwletbay,
Awılğa jetip baradı.
Elin körıp qayğırğan,
«Way, bawırım!» saladı.
Dawısın estip bawırınıñ,
Qabanbay talıp qaladı.

Tan atana dek dörtñala koştururlar.
Sarıbel göçsün mü,
Tan ağarmaya başladı.
Köyün sınırına ilişip,
Koyun çobanına durumunu sorar.
Bir koyun çobanı kalkıp “var” demiş,
Bir koyun çobanı kalkıp “hay” demiş.
“Boz erkeci adadım Hüda’ya,
Kıs kıs koyunum kıs kıs” demiş.
“Dün koyundan ayrılmıştım,
Kabeke’nin köyüne
Hatırını sormaya gitmiştim.
Paçavra gibi yatıyor Kabanbay,
İki ayağını toplamıyor,
Gitmeye size göze alamıyor.
Dudaklarını yalıyor,
“Geldi mi Devletbay” diye
Kapıya doğru bakıyor...

Koyun çobanını geçip Devletbay,
Köye ulaşır.
Memleketini görüp kederlenir,
“Vay kardeşim!” diye seslenir.
Sesini işitince kardeşinin,
Kabanbay bayılır.

Buqar sonda söyleydi,
Söylegende büy deydi:
Ey, Däwletbay, Däwletbay,
630 Ağaňnıñ köñilin qaldırdıñ!
Qaldırğanmen qoymadıñ,
Qos atpenen aldırdıñ.
Aldırğanmen qoymadıñ,
Kegiñ barday oyıñda,
Naşar jatqan ağañdı
«Oy, bawırımdap» taldırdıñ!

Janımay asıl ötedi,
Jalınbay jaqsı ketedi.
Tuwısqanı şın bolsa,
640 Bir tildespey Qabekeñ
Menimen nege ketedi?!
Qabekeñ ünsiz jatqanda,
Kelini keldi qasına,
Atasınan aynalıp,
Tizesin qoydı basına.
Aynalayın atam-ay,
Qolıñnan sarqıt jemedim.
Başıñdı süyep, jan atam,
Qolımnan suwsın bermedim.

Bukar orada söyler,
Söylediğinde bunu der:
“Ey Devletbay, Devletbay,
Ağanın gönlünü incittin!
İncitmekle kalmadın,
Çift at ile aldırdın.
Aldırmakla kalmadın,
Kinin var gibi içinde,
Naçar yatan ağanı
“Oy kardeşim” diye bayıltın.

“Yanmadan asil geçer,
Yalvarmadan iyi gider.
Akrabası olduğu gerçek ise,
Konuşuvermeden Kabeke’n
Benimle niye gider!
Kabeke’n sessiz yatınca,
Gelini geldi yanına,
Atasına kurban olup,
Başını koydu dizine.
“Kurban olayım atam ah,
Elinden sarkıt yemedim.
Başını sevip, can atam,
Elimle içecek vermedim.

650 Qolımnan suwsın bersem men,

Armanım bar der me edim!

Qabekeñ sonda jöteldi,

Şıntaqtap basın köterdi.

Eşnärсени kek qılmay,

Niyetin berip sırlasıp,

Burıngıday otırdı.

.....

.....

.....

— Älsirep barıp talıppın,

Men jürekten qalıppın.

Däwletbay, ediñ qayratım,

660 Qosay ediñ bolatım.

Mına otırğan jeñgeñniñ

Men bir sırın aytayın:

Qolın juwmas aram-dı,

As bermeytin sarañ-dı.

Qiyamet küni bolğanda

Alayın senen balamdı.

Qulındı biye mingizbe,

Jamawlı köylek kiygizbe.

Jasımnan mingen töl atım,

670 Qolınan alma Quwbastı.

Elimle içecek verseydim ben,

Ukdem var der miydim!

Kabeke'n o vakit öksürdü,

Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.

Hiçbir şey için kinlenmeden,

Niyetini söyleyip sırdaş olup,

Eskisi gibi oturdu.

.....

.....

.....

“Bitkin düşüp bayılmışım,

Ben yürekten kalmışım.

Devletbay, gayretim idin,

Ay ışığım gibiydin aslanım.

Şu oturan yengenin

Ben bir sırrını söyleyeyim:

Elini yıkamayan haram idi,

Aş vermeyen cimri idi.

Kıyamet günü geldiğinde

Alacağım senden çocuğumu.

Kulunlu kısırağa bindirme,

Yamalı gömleği giydirme.

Gençliğimde bindiğim yavru atım,

Elinden alma Kubas'ı.

Bayağı jürgen Qabanbay
Qatını mınaw degizbe!
Awılıñdı şetke qongızba,
Jılqıñdı şetke salğızba.
Janaşır jaqın balañdı
Jaw artınan quwğızba!

Jaw qolında ketse eger,
Qaytıp elge jeter me.
Jete almasa eline,
Ol süyekten keter me?!

Muñlıqtıñ jayın aytayın:
680 Erde aqıl bolar ma,
Qonısınan awğan soñ?
Äyelde as bolar ma,
Birewden sawın sawğan soñ?
Budand muñlıq öter me —
Bul süyekten keter me?!
Qorlıqtıñ jayın aytayın:
Jaqınıñnan jaw şıqsa,
Ayğırnıñ qalar arqırıp,
Qulınıñ qalar şırqırıp.
690 Budan qorlıq öter me,
Bul süyekten keter me?!

Çok önce yaşayan Kabanbay'ın
Hatunu böyle dedirtme!
Köyünü ücraya kondurma,
Yıldkını ücraya yerleştirme.
Hısım akrabanın çocuğunu
Düşman ardından kovalatma!

Düşman eline düşerse eğer,
Dönüp memlekete varır mı!
Varamazsa memleketine,
Bu bedenden çıkar mı!

Sıkıntılı olmanın hâlini söyleyeyim:
Adamda akıl kalır mı,
Göç ettikten sonra?
Kadında aş olur mu
Birisinin malını sağınca?
Bundan sıkıntı geçer mi,
Bu bedenden çıkar mı!
Azabın hâlini söyleyeyim:
Yakınından düşman çıksa,
Aygırın kalır acıyla kişneyip,
Kulunun kalır ciyak ciyak bağırıp.
Bundan azap geçer mi,
Bu bedenden çıkar mı!

Zarlıqtıñ jayın aytayın:

Qozısı ölse, sawlıq qoy

Artında qalar mañırap.

Botası ölgen tüyeniñ

Tügemes zarı añırap.

Budan zarlıq öter me,

Bul süyekten keter me?!

.....

Qabanbaydıñ sol sätte

700 Şağalaq keldi qasına.

Jıyılıp aldı köl boptı

Közinen aqqan jasına.

Şağalaq-aw, Şağalaq,

Neğip jürsiñ jağalap!

Awzı-basıñ jıbırlap,

Qatındarşa kübirlep.

Şıbın jan boydan şıqqanşa,

Jatırmız ğoy, minekiy,

Kirpigimiz qiymıldap.

710 — Jügirip şıqtım beleñge,

Quwbas at şöp julmaydı degenge.

Qısılmasam han batır,

Eñirep sizge kelem be?!

Acının hâlini söyleyeyim:

Kuzusu ölse sağ kalan koyun

Ardında kalır meleyip.

Yavrusu ölen devenin

Tükenmez acısı inleyip.

Ondan hüznün geçer mi,

Bu bedenden çıkar mı!

.....”

Kabanbay’ın o anda

Şagalak geldi yanına.

Birikip göl oldu,

Gözünden akan yaşları.

“Şagalak ay, Şagalak,

Ne yapıyorsun yanaşıp!

Ağzını başını oynatıp,

Hatunlar gibi alçak sesle.

Sinek can, bedenden çıkana kadar,

Yatarız ya, burada,

Kirpiğimiz kımıldar.”

“Koşup çıktım tepeye,

Kubas at ot yolmuyor diye.

Sıkışmasam han bahadır,

Ağlayıp size gelir miyim!

Äteke ulı Sadır qol bası,
Mıñ kisimen Qaranur
Kelip tüsti özenge...
Sastım ğoy, aġa, sastım ğoy!
Qabanbaydıñ közi tirisinde
Elin şabam degende.
720 Munı estip Qabekeñ,
Qabaġat qattı sustandı.
Qatuwlandı keremet,
Japırarday duşpandı.
Qaharı qattı kisi eken,
Qaharlanıp ketipti.
Şaşı uzun kisi eken,
Mañdayın jawıp ketipti.
Kirpiġi uzun kisi eken,
Betin jawıp ketipti.
730 Saqalı uzun kisi eken,
Kewdesin jawıp ketipti.
Buwırqanġanda sırtına
Tüġi şıġıp ketipti.

Arasanġa at aytım,
Qorasanġa qoy aytım,
Täñirime tay aytım.
Quday, maġan dem salşı,

Ateke oġlu Sadır ordu komutanı,
Bin kişiyle Karanur
Gelip indi nehre...
Şaştım ya aġa, şaştım ya!
Kabanbay'ın gözü açıkken
Memleketini yaġmalayayım demiş.”
Bunu işitip Kabeke'n,
Heybetiyle korku saldı.
Sertleşti çok fazla,
Ezip çiğner gibi düşmanı.
Öfkesi fena bir adammış,
Öfkelenmiş.
Saçı uzun bir adammış,
Alnına dökülüyormuş.
Kirpiġi uzun bir adammış,
Yüzüne dökülüyormuş.
Sakalı uzun bir adammış,
Bağrına dökülüyormuş.
Sinirlenince sırtındaki
Tüyleri diken diken olurmuş.

“Arasan'a at adadım,
Horasan Ata'ya koyun adadım,
Tanrıma tay adadım.
Hüda'm, bana güç kuvvet ver,

Quwbas atqa er salşı.
Älsiregen denemdi
740 Tüske deyın qataytşı!
Arasaŋa at ayttı,
Qorasaŋa qoy ayttı,
Täñirine tay ayttı.
Qabıldap Alla tilegin,
Buwının äbden qatayttı.
Quday oğan dem saldı,
Quwbas atqa er saldı.
Osı kezde Qabekeñ
Batır bop qayta tuwadı.
750 Özgeden şapşañ
Şağalaq Altı qulaş belbewin
Beline äkep buwadı.
Şattanıp halıq jıyıldı,
Aspandı kernep uranı.
Qabekeñniñ aq tuwı
Jelbirep kökte turadı.

Sonda deydi Qabanbay:
Ey, Şağalaq, Şağalaq!
Ertip edim jasıñnan,
760 Jüz kisige bağalap.
Quwbas attı alıp kel,

Kubas ata er ver.
Kuvveti azalan bedenimi
Öğleye kadar güçlendir!”
Arasan’a at adadı,
Horasan Ata’ya koyun adadı,
Tanrı’ya tay adadı.
Kabul edip Allah duasını,
Nefesini epey sağlamlaştırdı.
Hüda ona kuvvet verdi,
Kubas ata er verdi.
Bu sırada Kabeke’n
Bahadır olup tekrar doğdu.
Ayrıca aceleyle Şagalak
Altı kulaç kemerini
Beline takıp bağladı.
Sevinip halk toplandı,
Asumanı deldi narası.
Kabeke’nin ak tuğu
Gökte dalgalanıyordu.

Orada dedi Kabanbay:
“Ey Şagalak, Şagalak!
Yanımda götürdüm seni küçüklüğünden
beri / Yüz kişiye denk değer biçip.
Kubas atı alıp gel,

Tört ayağın tağalap.

Dört ayağını nallayıp.”

Şağalaq sonda Quwbastı

Şagalak orada Kubas’ı

Qabekeñe alıp keledi.

Kabeken’e alıp gelir.

İyesin tanıp januwar,

Sahibini tanıyıp hayvan,

Oqırana beredi.

Kişneyiverir.

Quwbastıñ sırın Qabanbay

Kubas’ın sırrını Kabanbay

Ejelden-aq biledi.

Ezelden bilir.

Töl atımen serttesip,

Kendi öz atıyla anlaşıp,

770 Soñğı ret jawğa minedi.

Son defa düşmana doğru biner.

Januwarım, Quwbasım,

“Hayvanım, Kubas’ım,

Tayıñda arda emip eñ,

İki yaşına kadar emmiştin,

Taqtalı torı bolıp eñ.

Tam bir doru at olmuştun.

Qunanıñda arda emip eñ,

Üç yaşına kadar emmiştin,

Qundaqtay torı bolıp eñ.

Dipçik gibi doru olmuştun.

Döneniñde arda emip eñ,

Dört yaşına kadar emmiştin.

Döñbektey torı bolıp eñ.

Tomruk gibi doru olmuştun,

Bestiñde arda emip eñ,

Beş yaşına kadar emmiştin,

Belgili torı bolıp eñ.

Meşhur doru olmuştun.

780 Altıñda arda emip eñ,

Altı yaşına kadar emmiştin,

Arğımaqtay bolıp eñ.

Küheylan gibi olmuştun.

Jeti jasta üyrettim,

Yedi yaşında eğittim,

Jibekten arqan süyrettim.

İpekten urgan sürüklettim.

Jer jasırğan soğısqa

Yurdu korumak için savaşa

Özim minip barıp em.
Ätekeniñ qızın men
Sawırña salıp em.
Januwarım, Quwbasım,
Bir Qudayğa mälim eñ.
790 Men keldim jetpis segizge,
Sen keldiñ otız segizge.
Senen başka at minsem,
Mingendey boldım ögizge.
Seni minip şapqanda,
Tartınbay tüstim teñizge.
Ey, Quwbasım, Quwbasım,
Qabanbay öldi degizbe.
Tört arıstıñ balasın
Endi eşkimge jegizbe.

800 Saqalımniñ ağında,
Ölerimniñ şağında,
Öneriñ bolsa ayama!
Qadağan qamıs qulaqtı,
Ot ornınday tuyaqtı,
Şaba almasañ, sağan sert!
Qan maydanda qasqayıp,
Jayratpasam, mağan sert!
Toptı jarımay tuyğınday

Kendim binip gitmiştim.
Ateke'nin kızını ben
Sağrına oturtmuştum.
Hayvanım, Kubas'ım,
Bir Hüda'ya malum idin.
Ben geldim yetmiş sekize,
Sen geldin otuz sekize.
Senden başka ata binersem,
Binmiş gibi olurum öküze.
Sana binip yağmada,
Çekinmeden indim denize.
Ey Kubas'ım, Kubas'ım,
Kabanbay öldü dedirtme.
Dört asilin çocuğunu
Şimdi kimseye yedirtme.

Sakalımın akında,
Ölümümün çağında,
Hünerin varsa esirgeme!
Saplanmış kamış kulaklı,
Ateş gibi toynaklı,
Koşamazsan, sana ant olsun!
Kan meydanında korkmayıp
Devirmezsem, bana ant olsun!
Grubu yarmadan doğan gibi

Qolawlasaň, sağan sert!

810 Qarsı kelgen jawıma

Qara tamaq nayzamdı

Qadamasam, mağan sert!

Qayratqa mingen Qabanbay

Sadaq jeter jerlerdi

Tartıp ketip baradı.

Qılış jeter jerlerdi

Qırıp ketip baradı.

Ustaraday jaw tobin

Tilip ketip baradı.

820 Jekpe-jek kelse, nayzamen

İlip ketip baradı.

Öleksesin jawınıñ

Üyip ketip baradı.

Alpıs attan är jerge

Tüyip ketip baradı.

Jetpis attan är jerge

Jıyıp ketip baradı.

Kez kelgenin qulatıp,

Orıp ketip baradı.

830 Oysıratıp duşpanın,

Torıp ketip baradı.

Şın jüyrigi astında,

Aksarsan, sana ant olsun!

Karşı gelmiş düşmanıma

Kara damak mızrağımı

Saplamazsam, bana ant olsun!”

Gayrete gelen Kabanbay

Ok yetecek yerlere

Ok çekerek gider.

Kılıç yetecek yerleri

Kırıp gider.

Ustura gibi düşman tayfasını

Yarıp gider.

Teke teke gelse mızrak ile

Saplayıp gider.

Leşini düşmanının

Yığıp gider.

Altmış attan her yere

Bağlayıp gider.

Yetmiş attan her yere

Yığıp gider.

Rastgele birini düşürüp,

Biçip gider.

Bozguna uğratıp düşmanını

Gözetleyip gider.

Gerçek yüğrügü altında,

Duwlıǵası basında.

Qol bastap kelgen osında

Däl on altı jasında.

Körıp qaldı Qabanbay

Sadır degen balanı.

Eñisten tömen jeledi,

Köñilin toqsan böledi.

840 Jayratıp jawın Qabanbay,

Balaǵa taman keledi.

Jasqanbay sonda bala da,

Batırǵa qarsı turadı.

Aşuwlı jürgen Qabanbay

Balaǵa moyın buradı.

Buǵanadan nayza jep,

Bala jerge quladı.

Qasındaǵı Abılay:

Keseyin, —dedi, — basıñdı,

850 Qurtayın, — dedi, — jasıñdı.

Qabanbay ayttı: «Abılay,

Öltirmeşi balanı,

Ulǵaytpaşı jaranı!

Bul da bizdey er eken,

On altıda qayran jas

Erigip şıǵıp jür eken».

Könbedi buǵan Abılay:

Tolǵası başında.

Ordu başına gelmiş burada

Tam on altı yaşında.

Gördü Kabanbay

Sadır adlı çocuǵu.

Yokuş aşǵı eser,

Gönlü doksana böler.

Devirip düşmanı Kabanbay,

Çocuǵa doğru gelir.

Çekinmeden orada çocuk da,

Bahadıra karşı durur.

Öfkeli görünen Kabanbay

Çocuǵa yüzünü çevirir.

Köprücük kemiğinden mızrak yiyip,

Çocuk yere düşer.

Yanındaki Abılay:

“Keseyim başını” dedi,

Mahvedeyim gençliğini” dedi.

Kabanbay söyledi: “Abılay,

Öldürme çocuǵu,

Arttırma yarayı!

Bu da bizim gibi er imiş,

On altısında azimli genç

Aklına geleni yapıyor imiş.”

Razı olmadı buna Abılay:

Urıstı buzıp jılqı alğan,
Küymeni buzıp qız alğan,
860 Qınaday qırıp eliñdi
Bul joñğar ne qılmağan?!
Bala ayttı:
Men setermin,
Ordañdı talqan etermin.
Tez öltir meni, tez öltir,
Öltirmeseñ qoliñmen,
Keyin qalğan eliñniñ
Naq tübine jetermin!

Qınınan han Abılay pışaq aldı,
870 Atınan sırt aynalıp tüse qaldı.
Sözine Qabekeñniñ qaramastan,
Balanı qağ jürekten irey saldı.

Öltirdi on altıda qayran jastı,
Batırlar qanın işip mawqın bastı.
Qolbası ölgennen soñ, qalğan qırğız
Soqqığa şıday almay tura qaştı.
Ayağı tayıp sonda üzeñgiden,
Hal ketip Qabanbay da qattı sastı.
Janına Däwletbaydı şaqırıp ap,
880 Esil er el-jurtımen arızdastı:

“Dövüşü bozup yılkı almış,
Faytonu bozup kız almış,
Topluca öldürüp halkını
Bu Cungar’ın yapmadığı kalmamış!”
Çocuk söyledi:
“Ben yetişirim,
Sarayını darmadağın ederim.
Tez öldür beni, tez öldür,
Öldürmezsen kendi elinle,
Sonra kalan halkını
Köküne kadar kazırım!”

Kınından Han Abılay bıçak çekti,
Atının sırtından dolanıp indi.
Sözüne Kabeke’nin bakmadan,
Çocuğu tam kalbinden vurdu.

Öldürdü on altısında azimli genci,
Bahadırlar kanını içip öfkesini bastırdı.
Komutan öldükten sonra kalan Kırğızlar,
Hücuma dayanamadan doğruca kaçtı.
Ayağı kayıp orada üzengiden,
Hâli kalmayıp Kabanbay da çok acele etti.
Yanına Devletbay’ı çağırıp,

Ey, D wletbay, beri kel,
Beri kel de, meni k r!
Amalmen qurġan qaqpandı
Aqıldı pende baspaydı.
T  nirim jazġan jazuwdan
   ewli ġumır aspaydı.
Tez jetkiz meni  yime,
T se almaspın küyime.
Jas bala, jesir qatındı
890 Tapsıramın kimime?!
   elegen taylaqtı al,
Taylaq turġay aymaqtı al.
   elegen biyendi al,
Biyen turġay t ye ndi al.
Qaldı ġoy saġan iyen mal,
Armanda menen qalma dar.
Armanı  bolsa aytıp qal!
Erte gi k n düysenbi,
Senderdi qayġı e serer.
900 Jurt k yzelip qabaġat,
Jerdi  j zi te seler.
Arqaġa arnap beyit soġıp,
Ot ornıma qoyı dar.
Taratıp tegis as berip,

Asil er halkıyla dertle ti:

  Ey Devletbay, beri gel,
Beri gel de beni g r!
Hileyle kurulan kapana
Akıllı kul basmaz.
Tanrımın yazdıġı yazğıdan
Sayılı  m r bir dakika bile uzamaz.
Tez yeti tir beni evime,
 nemem tek başıma.
 ocuk, dul kadını
Teslim edeyim birine!
K st ġ n deveyi al,
Deve dursun, bölgeyi al.
K st ġ n kısıraġı al,
Kısıraġın dursun, deveni al.
Kaldı ya sana sayısız mal,
Bana karşı ukden kalmasın.
Ukden varsa söyle!
Ertesi gün pazartesi,
Sizleri kaygı sarar.
Yurt çok perişan olup,
Yeryüzü sarsılır.
Arka'da mezar kazıp,
Makamıma ateş koyun.

Tuw biyeni soyıñdar!
Men ölgen soñ qırğızdar
Süyegimdi urlamaq.
Sondıqtan men ölgen soñ,
Küzetip üş kün tur qarap.
910 Düysenbi küni ötpekin,
Üş künnen soñ Mekeden
Süyegimdi aluwğa
Aqbas atan jetpek kün.
Alıs-tuwıs demeymin,
Käpir-musılman demeymin,
Kim burın atımdı atasa,
917 Sonı qoldap ketpekin!

Dağıtıp herkese aş verip,
Kısır kısrağı kesin!
Ben öldükten sonra Kırğızlar
Naaşımı çalacak.
Bu yüzden ben öldükten sonra
Bekleyip üç gün bak.
Pazartesi günü öleceğim,
Üç gün sonra Mekke'den
Cesedimi almaya
Akbaş devenin yetißeceğı gün.
Uzak yakın demem,
Kâfir-Müslüman demem,
Kim önce adımı ansa,
Onu kollayıp giderim!

5.2.2. Qarakerey Qabanbay Batırdıñ Äñgimesi “Karakerey Kabanbay Batır’ın Hikâyesi” (K2)

QARAKEREY BATIRDİÑ ÄÑGİMESİ

Äweli söz söyleymin Qabanbaydan,
Atasız adam pende tuwar qaydan.
Qayırdıñ mına zaman zamanı bop,
Ulısqa bodan bolğan arğın, nayman.

Şubarım, arğımağım, jülde alğanım,
Jolınan Arqawıldıñ kün şalğanım.

QABANBAY KARAKEREY KABANBAY BATIR’IN HIKÂYESİ

Evvela söz söyleyeceğim Kabanbay’dan,
Atasız insan bende doğar nerede
olsa. / Bu zaman hayrın zamanı olup,
Ulusa bağılı olan Argın, Nayman.

Alaca atım, küheylanım, ödül alanım,
Yolundan Arkavıl’ın güneş vuranım.

Jıyılsa arğın, nayman önkey mañğaz,
Söz eken er Qabanbay uyğarğanı.

Toplansa Arğın, Nayman tek yumruk,
Söz imiş Er Kabanbay, uygun olanı.

Key jaman añıradı söz taba almay,
10 Şın jaman jan saqtamas mal bağa
almay.

Kimi kötü şaştı söz bulamadan,
Asıl kötü, insan da koruyamaz, hayvan
da bakamaz.

Arğın — qaratekeni qırğız şawıp,
Qan qustı, qayğı tartıp er Qabanbay.

Arğın, Karateke’yi Kırğız yağmaladı,
Kan kustu, gam çekip Er Kabanbay.

«Namısın Qabanbaydın äperem» dep,
Qanjıǵalı kelipti er Bögenbay.

“Namusunu Kabanbay’ın kurtarayım”
diye, / Gelmiş Kanjıǵalı Er Bögenbay.

«Qabanbay Bögenbaymen bas qostı» dep,
Murınnan attanıptı er Boranbay.

“Kabanbay, Bögenbay ile toplandı”
diye, / Hemen yola çıkmış Er Boranbay.

Qolında täwir qızdın alğan taraq,
Otırmaz, el küyzelse, eri qarap.

Eline yakışır kızın aldığı tarak,
Oturmaz, halk sıkıntıya düşse eri bakarak.

«Bas qostı ana üşewi» degennen soñ,

“Toplandı işte üçü” dedikten sonra,

20 Attandı kökjarlıdan Kökjal Baraq.

Yola çıktı Kökjarlı’dan Kökjal Barak.

Ertistiñ arğı jağı küldir samay,
Qılışı Kene ağañnıñ köldir mamay.

İrtiş’in karşı tarafı güldür güldür,
Kılıcı Kene Ağa’nın pek keskindir.

«Bas qostı arğın, nayman» degennen soñ,
Attandı jurtqa bas bop töre Abılay.

“Toplandı Arğın, Nayman” dedikten
sonra, / Yola çıktı yurda baş olup Han
Abılay.

Aytamın mınaw sözdi üptep-jüptep,
Bitedi tawğa sasır, qoyjelken.

Söylerim bu sözü dolandırıp,
Biter dağda çaşır, yemlik otu.

«Bas qostı tamam batır» degennen soñ,
Kereyden izdep kepti er Jänibek.

Tawda jür oynaq salıp arqar-qulja,
30 Jigitke artqanda iye tüser olja.

«Tamam batır bas qostı» degennen soñ,
Attandı Şanısqılı Berdikoja.

Qabanbay jıyıp aldı jamağattı-ay,
Jawdı körse, şabadı tizgin tartpay.
«Tamam batır quraldı» degennen soñ,
Toğas Qosay attandı er Däwletbay.

Jigitter, zaman qanday, zañ qandaydı,
Qolında batır tuwı bulañdaydı.
«Saq edi qarawılğa, şaldırmas» dep,
40 Aldırdı qarawılğa Aqşabdardı.

Qabanbay jıyıp aldı jamağattı,
Ağını sonşa jannıñ tastañ qattı.
«Toqımın jüz kisiniñ aldırmaıd» dep,
Tuwmadan aldırıptı Şağalaqtı.

Qabanbay jıyıp aldı jamağattı-ay,
Jawdı körse şabadı tizgin tartpay.

“Toplandı bütün bahadırlar” dedikten
sonra, / Kerey’den onları aramaya çıktı Er
Janibek.

Dağda oynayıp gider dağ koyunu-keçileri,
Yiğit çoğalınca düşer ganimet miktarı.

“Bütün bahadırlar toplandı” dedikten
sonra, / Yola çıktı Şanısqılı Berdikoja.

Kabanbay topladı cemaati ey,
Düşmanı görse koşturur dizgin çekmeden.
“Bütün bahadırlar hazırlandı” dedikten
sonra, / Toğas, Kosay yola çıktı Er
Devletbay.

Yiğitler, zaman neredede, töre nerededir,
Elinde bahadırın tuğu sallanır.
“Dikkat et nöbete, takılmasın” diye,
Aldırdı nöbete Akşabdar’ı.

Kabanbay topladı cemaati,
Akını bunca insanın taştan katı.
“Yüz kişinin evladını yendirmemiş” diye,
Doğar doğmaz aldırmaş Şagalak’ı.

Kabanbay topladı cemaati, ey,
Düşmanı görse koşturur dizgin çekmeden.

«Tebingige bir şıdasa, sol şıdar» dep,
Üyirden ustap mindi Quwbas attı-ay.

“Tepinmeye dayanıverse o dayanır” diye,
Sürüden tutup bindi Kubas ata, ey.

Qabekeñ ustap mindi Quwbas attı,
50 Batırlar kündiz jürüp, tünde jattı.
Jerine baratuğın ölşew qılsañ,
Bir ayda Alatawğa äreñ jetti.
Şeñgeliñ saspaytuğın sol emes pe,
Sol tawda at toyıntıp bir ay jattı.
Jılqıda onday jılqı endi qayda,
Eki ayda bapqa Quwbas äreñ jetti.
Batırlar azıqtarı äbden bitip,
Bes kündey tilin tistep qarap jattı.

Kabeke’n tutup bindi Kubas ata,
Bahadırlar gündüz yürüyüp gece yattı.
Gittiği yeri ölçmeye kalksan,
Bir ayda Alataw’a güç bela ulaştı.
Şengel’de acele etmediği bundan değil mi,
O dağda at semirtip bir ay kaldı.
Yılıkda onun gibi yılkı şimdi nerede,
İki ayda Kubas, ancak kıvamına geldi.
Bahadırların azıkları iyice bitip,
Beş gün kadar dudağını ısıırıp baktı.

Bir küni Baraq kelip: «Aytam, dedi,
Qırğızdar aldırmaptı, qaytem, dedi.
Dalada atım soyıp qañğırmaymın,
60 Ruhsat ber, er jaqsısı, qaytam», —
dedi.

Bir gün Barak gelip: “Söyleyeyim” dedi,
Kırğızlar yenilmemiş, ne yapayım” dedi.
Bozkırda atımı kesip dolaşmam,
İzin ver, erin iyisi, döneyim.”
dedi.

Ata jönin bilmegen bala biyler,
Qattı şaypaw tösekte aram jürer.
Tawbesi toq kisiniñ bolmaytuğın,
Biraz kün aş jürseñder, aran jürer.

“Yedi atasını bilmeyen çocuk, başa geçer,
Çok cadaloz döşekte haram gibi gelir.
Tok kişinin tövbesi kabul olmadığından,
Birkaç gün aç kalsan açgözlülük gider.”

Sonı aytıp, er Qabanbay külimdedi,
Juwırda alar qırğız bilinbedi.
Aq tuwı Qabanbaydıñ şaşıp qoyğan
Talqan bop, jel joq, kün joq dürildedi.

Batırlar sol arada sasıp qaldı,
70 Jügirip batır Baraq atqa bardı.
Qabakem Quwbas atqa qarğıp minip,
Aq tuwdı dürildegen jeti aynaldı.

Al, jigitter, jigitter, al deytuğın,
Qarawılğa Aqşabdar bar deytuğın.
Batırlar atıñdı ustap jeñiltekten,
Bir soğıs şalqar tüste bar deytuğın.

Aqşabdar qarawılğa şığa şaptı,
Bas bağıt tesik tasqa qaray şaptı.
Qaruw ap, qatar tüzep, bölek şığıp,
80 Bir taypa el qırğız bolıp kelip qaptı.

Bir taypa el qırğız bolıp kelip qaptı,
Aldı-artın qazaq qamap alıp qaptı.
Qırğızda da bar eken ne danışpan,
«Jeke-jeke, qazaq» dep birew şaptı.

Bunu söyleyip Er Kabanbay gülümsedi,
Yakında yenen Kırğız bilinmedi.
Kabanbay'ın ak tuğunu saplayıp
yerleştirmiş / Un ufak olup yel yok, güneş
yok dalgalandı.

Bahadırlar o esnada şaştı kaldı,
Koşup bahadır Barak ata gitti.
Kabake'm Kubas ata atlayıp,
Dalgalanan ak tuğu ile yedi kere döndü.

Yenin yiğitler, yenin, demiş,
Nöbette Akşabdar var demiş.
Bahadırlar atını tutup hafiften,
Bir savaş sınırsız düşte var demiş.

Akşabdar nöbete doğru koştu,
İlk güzergâhı delik taşa bakıp belirledi.
Silah alıp, sırayı düzenleyip, ayrı çıkıp,

Bir kabile Kırğız gelmiş,
Önünü ardını Kazak kuşatmış.
Kırğız'da da var imiş ne deha,
“Teke tek, Kazak” diye bir kişi koşmuş.

Aspannan qar jawadı jerge jastap,
Äkeldi Quday aydap, ajal bastap.
Qanjıǵalı Bögenbay kez keledi,
Bolmadı Baraqpenen qosa jaypap.

Gökten kar yağıyor yeri ıslatıp,
Getirdi Hüda sürüp, ecel gelip.
Kanjıǵalı Bögenbay'a sıra geliyor,
Barak ile birlikte alt edemedi.

Qabanbay tuwdı ustap tur, jawdı bayqap,
90 Biyik taw otırǵanı ülken oyqap.
Kökjarlı kökjal Baraq kez kep edi,
Bolmadı Däwletbaymen qosa jayqap.

Kabanbay tuǵu tutuyor, düşmanı
gözetleyip, / Yüksek daǵda oturan büyük
düşünür. / Kökjarlı Kökjal Barak'a sıra
geldi, / Devletbay ile birlikte alt edemedi.

Qabanbay Şaǵalaqtı qasına aldı,
Aq tuwdı Şaǵalaqqa bere saldı.
«Qozǵaltpay tuwdı ustap tur» dedi de,
Aq nayza altı qırlı qolına aldı.

Kabanbay, Şagalak'ı yanına aldı,
Ak tuǵu Şagalak'a verdi.
“Kımıldatmadan tuǵu tut” dedi de,
Altı köşeli ak mızraǵı eline aldı.

Kirpik qaqpay telmirip aşuwlalıp,
Jügirtip ol qırǵızǵa tayawbardı.
Jaqındap oñ jaǵınan kelip edi,
100 Qırǵızdın bas sawıtı aǵıtıldı.

Kirpik oynatmadan gözünü ayırmayıp
öfkeleni, / Koşturup o Kırǵız'a hücum
etti. / Yakınlaşıp saǵından gelmişti,
Kırǵız'ın baş zırhı açıldı.

Er Qabanbay sol kün jas bozbaladan,
Ötti qırǵız Baraqpen eki aradan.
Quwbastıñ janbasına janıp alıp,
— Qırǵızdı bulǵap aldı buǵanadan.

Er Kabanbay o gün genç delikanlıdan,
Geçti Kırǵız, Barak ile iki aradan.
Kubas'ın etrafında dönüp,
Kırǵız'ı alıp salladı köprücük
kemiğinden.

Qırğızdı ilip alıp jerge saldı,
Bögenbay jerdegi attı ilip aldı.
Batırdıñ jıǵılǵanın körgennen soñ,
Zar iylep qalıñ köşten bir qız saldı.

Batırlar jatqan tawǵa qırǵız keldi,
Ol qırǵız tünde kelmey, kündiz
keldi.

Batırdıñ jıǵılǵanın körgennen soñ,
110 Aqbas atan jetelep bir qız keldi.

Al batırlar sol jerge toqtaydı endi,
Aq tuwdı qanǵa malıp şoqtaydı endi.
Ölip jatqan qırǵızdı quşaqtap-ap,
Az ǵana qız äkesin joqtaydı endi.

Qızdıñ jırı:

Alaköl tasır sayaz bop,
Er sarǵayar malı az bop.
Qanıñ bir tögilip añırdıñ-aw,
Aǵayın elmen araz bop.
Köşpe dep em köştiñ be,
120 Üydiñ bawın şeştiñ be.
Mükammalıñ şaştıñ ba,

Kırǵız'ı kaldırıp yere çaldı,
Bögenbay yerdeki atı baǵlayıp aldı.
Bahadırın yıǵıldıǵını gördükten sonra,
Dertlenip kalabalıǵın arasından bir kız
geldi.
Bahadırların konakladığı daǵa Kırǵız
geldi, / O Kırǵız gece deǵıl, gündüz
geldi.
Bahadırın yıǵıldıǵını gördükten sonra,
Akbaş deveyi yedeǵe alıp bir kız geldi.

Bahadırlar orada duruyor şimdi,
Ak tuǵu kana bulayıp topluyor şimdi,
Ölen Kırǵız'ı kucaklayıp alıp,
Kız, babasına biraz aǵıt yakıyor şimdi.

Kızın aǵıdı:

“Alaköl taşar sıǵ olup,
Er sararır malı az olup.
Kanın dökülüverip şaşırdın ah,
Aǵabeyin halk ile hasım olup.
Göçme deyip de göçtün mü?
Evin baǵını çözdün mü?
Malını mülkünü saçtın mı?

Qazaqtıñ qaldıñ astında!

Awzıñnan alar külkiñdi,

Köziñnen alar uyqıñdı.

Erigip jatqan köp qazaq

Sıyrıp alar jılqıñdı.

Jılqıñnan alar asawdı,

Jügiñnen alar jasawdı.

Tüyeñnen alar teñiñdi,

130 Älginde jürgen äkem-aw,

Ala almay kettiñ kegiñdi!

Jekege şıqqan Bögenbay,

Kettiñ-aw, äkem, kek almay!

Maydandasqan Barağıñ,

Qapıda qaldıñ, qarağıñ!

Keyin kelgen Däwletbay

Şıgarğan edi beynetti-ay!

Qarsı kelgen Qabanbay

Qapısın qaldıñ taba almay!

140 Ebiñdi Quday ketirdi-ay,

Köktorğay iytpen şaba almay!

Bizdiñ qırğız nayzası —

Qarağay ağaş, mort boldı.

Kazak'ın kaldın altında!

Ağzından alır tebessümünü,

Gözünden alır uykunu.

Aklına eseni yapan Kazaklar

Çekip alır yolkını.

Yolkından alır asi atı,

Yükünden alır eşyayı.

Devenden alır dengini,

Demin yürüyen babam ah,

Alamadan gittin öcünü!

Teke teke çıkan Bögenbay,

Gittin ah babam, öç almadan!

Savaşan Barak'ın,

Pişman oldun, gözbebeğim!

Sonra gelen Devletbay

Çıkarmıştı zorluk, ah!

Karşı gelmiş Kabanbay

Ansızın kaldın çare bulamadan!

Çaresini Huda getirdi ah,

Bozturgay it ile koşamadan!

Bizim Kırgız mızrağı

Çam ağacından, zayıftı.

Qabanbaydıñ nayzası —

Emen ağaş, berik boldı.

Älginde jürgen äkem-aw,

Ajalıñ neğıp şort boldı?!

Ayaq penen tabaqtap,

Söz söyleymin sabaqtap.

150 Qazaqtan şıqqan Qabanbay

Ketti ğoy, oybay, tamaqtap!

Ayaqpenen üş-müştep,

Malıñ ketti eñistep.

Qazaqtan şıqqan Qabanbay,

Kettiñ-aw, oybay, tegistep!

Emede qoqiy aytım-aw,

Arıstay bolıp jattıñ-aw!

Qazaqtan şıqqan Qabanbay,

Buğanadan attıñ-aw!

160 Otırmaymın, turayın,

Belimdi bekem buwayın.

Köñiliñ bir ösken Qabanbay,

Batırdan sawğa surayın.

Sawğa berseñ özin ber,

Kabanbay'ın mızrağı

Meşe ağacından, sağlamdı.

Demin yürüyen babam ah,

Ecelin, ne yaparsın, ani oldu!

Kap ile tabaktan alıp,

Söze devam ediyorum.

Kazak'tan çıkan Kabanbay

Boğazladı ya tereddüt etmeden!

Kap ile üç beş alıp,

Malın gitti azalıp.

Kazak'tan çıkan Kabanbay,

Gittin ah, eyvah, düzleyip!

Nerede eyvah dedim ah,

Çavdar gibi olup yattın ah!

Kazak'tan çıkan Kabanbay,

Köprücük kemiğinden vurdun ah!

Oturmayayım, kalkayım,

Belimi sağlam bağlayayım.

Gönlü merhametli Kabanbay,

Bahadırdan hibe isteyeyim.

Hibe verirsen kendin ver,

Söylep turğan sözim ber?!
Qarayğan qara basın ber,
Qiyılğan qara qasın ber?!

Sizlerden bolğan ölim ğoy,
Bir Allağa mälüm ğoy.
170 Eldi şawıp alarsıñ,
Olja qılıp bararsıñ.
Bir qoyıñ soyıp birewiñ,
Köñilsiz meni alarsıñ.

Otırmayın, turayın,
Belimdi bekem buwayın.
Köñiliñ bir ösken Qabanbay,
Öziñnen aqıl surayın.

Qara bir jorğa mingem joq,
Qaziyna, torqa kiygem joq.
180 Qaytsem adam bolarım,
Artımda ösken siñilim joq.
Kündiz jürsem külkim joq,
Tünde jürsem uyqım joq.
Qaytsem adam bolamın,
Artımda bawır, inim joq.

Söyleyip durduğum sözümü ver!
Kararan kara başını ver,
Kıvrılan kara kaşını ver!

Sizlerden geldi ölüm ya,
Bir Allah’a malum ya.
Halkı kırıp geçirirsin,
Gasp edip gidersin.
Bir koyun kesip biriniz,
Gönlüm olmadan beni alırsınız.

Oturmayayım, kalkayım,
Belimi sağlam bağlayayım.
Gönlü merhametli Kabanbay,
Senden akıl isteyeyim.

Kara bir ata bindiğim yok,
Zırh, ipekli giydiğim yok.
Ne yapsam adam olurum,
Ardımda büyüyen kızkardeşim yok.
Gündüz gülesim yok,
Gece uyuyasım yok.
Ne yapsam adam olurum,
Ardımda erkek kardeşim yok.

Sarı at minsem, tağam joq,
Aq sawıt kiysem, jağam joq.
Qaytsem, adam bolarım,
Aldımda turğan ağan joq.

Sarı ata binsem nalım yok,
Ak zırh giysem yakam yok.
Ne yapsam adam olurum,
Önümde duran ağabeyim yok.

190 Tasqa bir qonğan bayğızbın,
Bastawğa bitken jalbızbın.
Tuwısqan-tuwğan mende joq,
Men bir sumıray jalğızbın.

Taşa konuveren baykuşum,
Eşikte biten naneyim.
Hısım akraba yok bende,
Ben uğursuz bir yalnızım.

İşken bir asıñ bal şığar,
Artqan tüyeñ nar şığar.
Eñiretpe, qazaq, eñiretpe,
Ul da-qızıñ bar şığar.

Yediğın aşın bal çıkar,
Çoğalan deven nar çıkar.
Ağlatma Kazak ağlatma,
Oğlun-kızın var, onlardan çıkar.

Qızdıñ sözi qanıq-tı,
Qazaqqa endi anıq-tı.
200 Er Bögenbay köñilşek,
Qız sözine qanıqtı.

Kızın sözü apaçıktı,
Kazak'a şimdi malumdu.
Er Bögenbay yufka yürekli,
Kızın sözüne üzüldü.

Ey, jarandar, jarandar,
Bermen mağan qarañdar!
Osı qızdı tonama,
Tonap olja bola ma?
Közden aqqan qandı jas,

Ey millet, millet,
Bu yana bana bakın!
Bu kızı gaspetmeyin,
Gaspedilse ganimet olur mu?
Gözden akan kanlı yaş,

Aqır da bizdi qoya ma?!

Ahirette bizi bırakır mı!

Öltirdiñ qızdñ iyesin,
Bosattñ jurttñ jüyesin.

Öldürdün kızın koruyucusunu,
Bozdun yurdun düzenini.

210 Qız qolında layıq
Alayın jalğız tüyesin.

Kız elinde layık
Alayım tek devesini.

Ana köşke barıptı,
Köşti şawıp alıptı.
Joğarı köşke barıptı,
Tügin qoymay alıptı.
Erlikpenen Qabanbay
«Birewi mert qıp keted» dep,
Şağalaqtı qasına ap,
Qız küzetip qalıptı.

O göçe gitmiş,
Göçe saldırmış.
Yukarı göçe gitmiş,
Tüyünü bırakmadan almış.
Yiğitlikle Kabanbay
“Birini öldürdü” diye,
Şagalak’ı karşısına alıp,
Kızı gözetmiş.

220 Qızdñ atı — Qaraşpan,
Aqılınan adaspan.
Qızdñ kiygen kiyimi
Üş jüz alpıs tüymeli.
Şağalaq jür jawtañdap,
Qız betinen süygeli.

Kızın adı Karaşpan,
Aklını başından almış.
Kızın giydiği kıyafet
Üç yüz altmış düğmeli.
Şagalak yanaşıyor,
Kızı yanağından öpmeye.

Ey, Şağalaq, Şağalaq,
Neğip jürsiñ jağalap.

“Ey Şagalak, Şagalak,
Niye yanaşıyorsun?

Jaw balasın süymeşi,
Üzbeşi jalğız tüymesin,
230 Sındırma jalğız iynesin.
Qaydan bildiñ, şirkin-aw,
Köz jasınıñ tiymesin.

Düşman çocuğunu öpme,
Koparma tek düğmesini,
Kırma tek iğnesini.
Nereden bildin, murdar ay,
Gözyaşının değmeyeceğini.

Şağalaqqa tiydirmey,
Aq betin de süydirmey,
Astına süyegen at berdi,
Atakege hat berdi.
Äkesiniñ süyegin
Qız aldına sap berdi.

Şagalak'a dokundurmadan,
Ak yüzünü de öptürmeden,
Altına sevdiği atı verdi,
Atake'ye mektup verdi.
Babasının cenazesinin
Kız önünde saf tuttu.

Qız ketti sonda tötelep
240 Batırlardıñ artınan.
Özi keldi Qabanbay
Aqbas atan jetelep.

Kız gitti o zaman hıçkırarak
Bahadırların ardından.
Kendisi geldi Kabanbay
Akbaş deveyi yedeğe alıp.

Däwletbay keldi jetip «ağam ğoy» dep,
«Qırğızdan olja qılğan zaman ğoy» dep.
Däwletbay öz pikirin ayta saldı,
«Jaqsı ağa, osı oljañdı alam ğoy» dep.

Devletbay geldi yetişip “Ağabeyim” diye,
“Kırgız’dan ganimeti sahiplenme zamanı
ya” diye. / Devletbay kendi fikrini söyledi,
“İyi ağabey, bu ganimetini alayım ya” diye.

Muniñ nesin otırsıñ söz dep aytıp,
Bermeý ketsem, qalmay ma köñiliñ

“Bunun nesini söz diye söylüyorsun,
Vermezsem kalmaz mı gönlün kırılıp.

qayıp.

Jetpistiñ jetewine keldi jasım,

250 Ölgense jüreyin de qosımdı artıp.

Yetmiş yediye geldi yaşım,

Ölünceye kadar malımı yükleyeyim.”

Qay-qayda aydawşı ediñ ölimiñdi,

Soñıñnan bolsın täwir er su...

Qırğızdıñ bir taylağın mağan qıysañ,

Aparıp quwantayın kelinini.

“Ne zaman kovalar oldun ölümünü,

Geçinden olsun iyi er su...

Kırğız’ın bir devesini bana versen,

Götürüp sevindireyim gelinini.”

Söz şıqtı bermeytuğın at atandı,

Däwletbay bermegen soñ köñili qaldı.

Qırğızdıñ bir taylağın ne qılasıñ,

Alsañşı öz tuwmamnan jeti atandı.

Söz çıktı vermemek üzere namlı deveyi,

Vermediği için Devletbay’ın gönlü

kırıldı. / “Kırğız’ın bir taylağını ne

yapacaksın, / Alsana benim sürümünden

yedi deve.

Arqar degen tawıñda arqar-qulja,

260 Atqa tüye jigitke tegin olja.

Bir taylağın qırğızdıñ qıymağasın,

Sirä da, jeñgem malın qılman olja.

Arkar Dağı’nda dağ koyunu-keçisi,

Ata deve, yiğide ganimet bedava.

Bir taylağına Kırğız’ın kıyamadın,

Asla, yengemin malını yapmam ganimet.

Tüyenin qızıqtısı pernesine,

Allanıñ köp qayğırma keldesine.

Atasañ öz tuwmañnan jeti atandı,

Musama şın-aq minemin men bermesime.

Devenin makbulü ahenkli yürüeni,

Allah’ın çok üzülme ettiğine.

Alsan kendi sürümünden yedi deveyi,

Ant içtim gerçekten ben vermemeye.

Er Jantay basuw ayıp, qoy-qoylaydı,

Er Jantay oyalayıp koyun otlattı,

Däwletbay Kembaydı ertip elge saldı.
Olardan üş kün burın elge kelip,
270 Tal tüste tüyeniñ qomın saldı.
Tüyeniñ üş kün, üş tün qomın
şeşpey,
Boyına Qızılsuwdıñ barıp qaldı.

Devletbay, Kembay'ı götürüp yurda
bıraktı. / Onlardan üç gün önce yurda
gelip, / Öğleden sonra devenin havudunu
yerleştirdi. / Devenin üç gün, üç gece
havudunu çıkarmadan,
Kızılsuv boyuna gitti.

Eliktiñ oq jetpeydi lağına,
Şurşıt köl erüw boldı bulağına.
Däwletbay Qızılsuwdı eruw degen,
Estildi er Qabanbay qulağına.

Ok yetmez karacanın yavrusuna,
Şurşıt Gölü aktı bulağına.
Devletbay, Kızılsuv'a gitti diye,
Çalındı Er Kabanbay'ın kulağına.

Jıylıp tamam batır tündeydi endi,
«Batır joq Däwletbayday bugün de endi». şimdi, / “Bahadır yok Devletbay gibi
— Şapşañ barıp elge köşirip äkel, — dep, bugün hâlâ.” / “Çabucak gidip yurda
280 Şağalaqtı Şıñqoja jiberdi endi.

Toplanıp bütün bahadırlar geceliyor
geri getir” diye, / Şagalak'ı Şınkoja
gönderdi şimdi.

Jetelep jeti atandı ekew keldi,
Kisige kelmeytuğın beker keldi.
Däwletbay ekewine kelmey qaldı,
Jılı şıray ekewine bermey qaldı.
Däwletbay ekewine kelmegen soñ,
Qabekem onan arman köñili qaldı.

Yedeğe alıp yedi deveyi iki kişi geldi,
Gelmeyecek kişiye boşuna geldi.
Devletbay ikisiyle gelmeden kaldı,
Güleryüz ikisine de göstermeden kaldı.
Devletbay, ikisiyle gelmeyince,
Kabeke'm ona ukdeli, gönlü kırıldı.

— Özim bası bop barıp em Alakölge,

“Kendim bizzat gideyim Alaköl'e,

Qanşa ökte m qılıp em osınşa elge. Nice üstünlük kılıp hem bunca memlekete.
Ärkimdi özi Quday saqtasın, — dep, Herkesi Hûda korusun” deyip,
290 Qabanbay köşip ketti Sarıbelge. Kabanbay göçüp gitti Sarıbel’e.

Ekewi eki başka kekti boldı, İki si de birbirine kinlendi,
Az küni ökpe şayğan ötti boldı. Bir süre sonra öfke geçip gitti.
Bir kıstay Sarıbel di kıstap şığıp, Bir kış boyunca Sarıbel’de kışlayıp,
Ayırılğan quwıǵınan dertti boldı. Yırılan mesanesinden dertli oldu.

Qazaqqa saw bolsa da, özine ötti, Kazak için sağ olsa da, kendisinden geçti,
«Awruwǵa men osınday şaldıqtım» “Ben böyle bir hastalığa yakalandım”
dep, diye,
Arǵınǵa naymanmenen habar jetti. Argın ile Nayman’a haber yetti.
Awruwı künnen-künge tömendeydi, Hastalığı günden güne ilerledi.
Körüwge iñkär boldı Däwletbaydı. Görmek istedi Devletbay’ı.
300 «Köñilin Qabanbaydın suraymın» “Hâlini Kabanbay’ın sorayım.”
dep, diye,
Seksenniñ segizinde Buqar keldi. Seksen sekizindeki Bukar geldi.
Esikten üyge kire jılay keldi, Kapıdan eve girerken ağlamaya başladı,
«Bir biyday arpa işinde — asılım» dep, “Bir buğday arpa içinde, kıymetlim”
Köñilin Buqar jıraw suray keldi. diye, / Hâlini Bukar Jıraw sormaya geldi.

— Bir biyday arpa işinde — asılım- “Bir buğday arpa içinde, kıymetlim
ay, ay,
Seni de köp kördi me Qudayım-ay! Seni de mi çok gördü Hûda’m ay!
Qazaǵımın qalqanı Qabanbay, Kazak’ımın kalkanı Kabanbay,

Zar bolarmin taba almay.
Ölmeydi dep jür edim,
310 Mubada sumıray zaman-ay!

Seniñ dertiñ awdarıp,
Quday mağan bererme-ay,
Közimniñ jasın körerme-ay!
Ülken tawğa şıqqanda,
Şañğıştan alğan tayağım.
Arqamdı künge küydirmes,
Şärden kiygen boyağım.
Alistan söz kelgende,
Türilip jatqan qulağım.
320 Qaşqan jawdı qutqarmas
Beldewdegi pırağım.
Mıñ jılqını suwarğan
Qaynardan aqqan bulağım.
Sen awruwsıñ degen söz,
Keş estidim, qarağım.

Estidim de jıladım,
Qudaydan seni suradım.
Arğınnan ayttım jüz kisi,
Naymannan ayttım jüz kisi,
330 Üysinnen ayttım jüz kisi,

Kaygılanırım çare bulamadan.
Ölmez zannerdim,
Zira acımasız zaman ay!

Senin derdini çevirip
Hüda bana verir mi ay,
Gözümün yaşını görür mü ay!
Koca dağa çıkınca,
Kartopu çalınsından yapılmış asam.
Arkamı güneşe yaktırmayan,
Şehirden giyen kumaşım.
Uzaktan söz gelince,
Açılan kulağım.
Kaçan düşmanı sağ bırakmaz,
Dağ sırtındaki tulparım.
Bin yılmayı sulayan
Kaynardan akan pınarım.
Sen hastasın diye,
Geç işittim, gözbebeğim.

İşittim de ağladım,
Hüda'dan senin sağlığını diledim.
Argın'dan adadım yüz kişi,
Nayman'dan adadım yüz kişi,
Üysin'den adadım yüz kişi,

Alşınnan ayttım jüz kisi
— Tört jüz kisi zeket qıp,
Jalğız seni tiledim.

Quday seni qoyar ma,
Közim jasın körer me?!
Tört jüz kisi bayladım,
Tört jüz kisi, qarağım
Qara moyın lağıñ,
Äwliyenin artı ediñ.
340 Qarağım, qalqam, Qabanbay-aw,
Qay jerde ölseñ turağıñ?!

Qabekem kürk-kürk jöteldi,
Şıntaqtap basın köterdi.
Buqardan kündi suradı,
Suradı da jıladı:

Bügin aydıñ neşesi,
Kün qarañğı keşesi.
On üşi aydıñ — düysenbi,
Jannıñ bări küyzeldi.
350 Men sawımda körgenmin,
Düysenbi küni ötpekpin.
Süyegim ... ketpekpin.

Alşın'dan adadım yüz kişi
Dört yüz kişiyi zekât yapıp,
Yalnız seni diledim.

Hüda seni bağışlar mı,
Gözümün yaşını görür mü?
Dört yüz kişi bağladım,
Dört yüz kişi, gözbebeğim
Kara boyunlu oğlağın,
Evliyanın sonuncusu idin.
Gözbebeğim, ışığım, Kabanbay ay,
Ölürsen nerede mekânın?"

Kabeke'm köh köh öksürdü,
Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.
Bukar'a günü sorar,
Sorar da ağlar:

“Bugün ayın kaçı,
Günün karanlık gecesi.
On üçü ayın, pazartesi,
Canın tamamı perişan oldu.
Ben sağlığımda görmüştüm,
Pazartesi günü öleceğimi.
Cesedim... gideceğim.

Qapıda menen qalmañdar,
Armanda bolıp ketpekpın.

Tağı da Buqar turdı endi,
Äñgime düken qurdı endi:
Şağalaq pen Şınqoja,
Bermen taman keliñder,
Jatqan erdi köriñder.

360 Jalğannan batır ötedi,
Sender mağan seniñder.
Aqberen degen sawıttıñ
Etegi bar, jeñi joq.
Ağayındı kisiniñ
Töbelesse, kegi joq.

Men kisi tanısam,
Qabanbaydıñ adam bolar keypi joq.
Şağalaq pen Şınqoja,
Däwletbayğa bariñdar,
370 Barıp habar salıñdar.
Mına ağasın körsin de,
Öz qolınan kömsin de.
Aqırette qaytedi,
Arazdasıp qoştasıp,
Riyzalıq bersin de.
Qabanbay kürk-kürk jöteldi,

Ansızın benden ayrı kalmayın,
Ukde içinde gitmeyeceğim.”

Yine Bukar kalktı şimdi,
Hikâye kurdu şimdi:
“Şagalak ile Şınkoja,
Buraya doğru gelin,
Yatan eri görün.

Yalan dünyadan bahadır geçiyor,
Sizler bana inanın.
Akberen adlı zırhın
Eteği var, yeni yok.
Ağasına kişinin
Dövüşse de kini yok.

Ben insanı tanıyorsam,
Kabanbay’ın sağlığına kavuşacağı yok.
Şagalak ile Şınkoja,
Devletbay’a gidin,
Gidip haber verin.
Bu ağabeyini görsün de,
Kendi eliyle gömsün de.
Ahirette ne yapar,
Bozuşup vedalaşmıştı,
Helallik versin de.”
Kabanbay köh köh öksürdü,

Şıntaqtap basın köterdi.
Buqardıñ sözün almañdar,
Meniñ tilim alıñdar,
380 Däwletbayğa barmañdar.
Barsañ dağı kelmeydi,
Kelip meni körmeydi.
Keterinde atağan,
«Ölseñ seni körmem dep,
Tereñ qazıp kömben» dep.
Segiz jasar küniñde
Seni de jolğa ertip em,
Toğız jasar küniñde
Qoñırbörık degen üysinnen
390 Qoymay ayttırıp berip em.
Tüskende üyde joq edim,
Bir sapardan kelip em.

Eki qız bar qasında,
Jelegi bar basında.
Bes beleñnen asqanda,
Ayağın tıq-tıq basqanda,
Urğasınıñ degdarı
Bolarsıñ ğoy, — dep edim.
Süytken qayran keling
400 Duğay da, duğay sälem de.

Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.
“Bukar”ın sözünü dinlemeyin,
Benim sözümü dinleyin.
Devletbay’a gitmeyin.
Gitseniz de gelmez.
Gelip beni görmez.
Giderken demişti,
‘Ölsen seni görmem’ diye,
‘Derin kazıp gömmem’ diye.
Sekiz yaşında iken
Seni de yola götürmüşüm,
Dokuz yaşında iken
Konırbörık adlı Üysin’den
Bırakmadan söylettirip vermişim.
İnerken evde yoktum,
Bir seferden gelmişim.

İki kız var yanında,
Duvağı var başında.
Beş geçit aşınca
Ayağını tık tık basınca,
Hanımının kıymetlisi,
Olursun ya, demiştim.
Sevgili yardımsever geline
Çok çok selam söyle.”

Tağı da Buqar turdı endi,

Tağı bir keñes qurdı endi:

Öliniñ tilin qızı almasın,

Tiriniñ tilin ulı almasın.

Şınımın ketti Qabanbay,

Endi bizge tura almasın.

Şağalaq, minşi Quwbastı,

Şıñqoja, minşi Börte attı,

Al qosarğa tört attı.

410 Sol şapqannan şabıñdar,

Qızılсуwdıñ boyınan

Däwletbaydı tabıñdar.

Araz eken demeñder,

Arazdasıp aytpañdar.

Ötirik eken demeñder,

El büldirip qaytpañdar.

Osılay-osılay dep,

Eptep bir alıp qaytıñdar.

Şağalaq mindi Quwbastı attı,

420 Şıñqoja mindi Börte attı.

Tört atpenen tün qattı,

Tüske deyin şawıptı.

Tüsip artına qarasa,

Yine Bukar kalktı şimdi,

Yine bir müşavere kurdu şimdi:

“Ölünün sözünü kızı dinlemesin,

Dirinin sözünü oğlu dinlemesin.

Gerçekten gitti Kabanbay,

Şimdi bizi durduramaz.

Şagalak, bin Kubas’a,

Şınkoja, bin Börte ata,

Al ilaveten dört at.

Koşturup durun,

Kızılсуv boyunda

Devletbay’ı bulun.

Küskünmüş demeyin,

Bozuşup söylemeyin.

Yalanmış demeyin,

Ara bozup dönmeyin.

Böyle böyle diye,

Usulca alıverip dönün.”

Şagalak bindi Kubas ata,

Şınkoja bindi Börte ata.

Dört at ile gece durmadan,

Öğleye kadar at koşturdular.

İnip ardına baksa,

Üş kündik jer qalıptı.

El jatatın uwaqıtta

Qızılsuwdıñ boyınan

Däwletbaydı tawıptı,

Ekewi bardı dübirlep.

Üç günlük yer kalmış.

Halkın uyuduğu vakitte

Kızılsuv boyunda

Devletbay'ı bulmuşlar,

İkisi gitti gürüldeyip.

*Sol zamanda tösekke bel şeşip jatpaq O vakit kemerini çözüp yatağa
eken. «Tısta eldi dübirletken bul kim?» yatacakmış. “Bu dışarıda gürültü eden
dep dawıs belgi bergen eken. kim?” diye seslenmiş.*

Şağalaq ayttı: «Men», — dedi,

430 — Apırmay, nağıp jürsiñ sen? dedi. “Hayret, ne yapıyorsun sen?” dedi.

Quwbas attıñ üstine

Tört atqa qomdı teñdedi.

Tört bayıstıñ balası

Töbede qalıp eñiredi:

Tas qorğanıñ bar edi,

Bir şekesi quladı.

Qos báyterek sen ediñ,

Minekiy, biri suladı.

Qabıǵı joq quw ağaş

440 Quwarıp jerge tüsken soñ,

Qatındar otın qıladı.

«Qanjawǵırım ne aytad?» dep,

Däwletbay qayta suradı.

«Suraǵanıñ qursın» dep,

Şagalak söyledi: “Ben” dedi,

Kubas atın üstüne

Dört ata yükünü dengeledi.

Dört Bayıs'ın evladı,

Tepede kalıp ağladı:

“Taş kalen var idi,

Bir duvarı düştü.

Çift çınardan biri sen idin.

İşte biri devrildi.

Kabuğu olmayan kuru ağaş

Kuruyup yere düştükten sonra

Kadınlar odun yapar.

“Kan yağıdırırım ne söylüyorsun?” diye,

Devletbay tekrar sorar.

“Sorun kurusun” diye,

D wletbaydın qatını
T sekten uşıp turadı.
T regeldi oybaylap,
Betinen qanı tım qaynap.

Abdırasın aqtardı,
450 Asıl buyım ap saldı.
«Qarağım, qalqam, qaynağam,
Jaratpadım» dep saldı.
Tiri künde körmedim,
Sıbağa dı bermedim.
Esik aşıp engizip,
Qağıp sırmaq salmadım.
Suw quydım ba qolı a,
Qayırlı bata almadım.
Atı dı şeşip beldewen,
460 Attandırıp artı nan,
Quwanıp-k lip qalmadım.
Qarağım, qalqam, qaynağam,
B ten emes, öz ağam.
Qanatımnan ayrıldım,
Jasığan jezdey mayrıldım.
Aşpa k zi dı, D wletbay,
Qanday da küni ayrıldım!

Devletbay'ın hanımı
D şekten fırlayıp kalkar.
Dikildi haykırıp,
Yüzünde kanı pek kaynayıp.

Sandığın  açtı,
Kıymetli eşya aldı.
“Gözbebeğim, ışığım, kayın ağam,
Yakıştıramadım.” diye koydu.
“Sağ günde görmedim,
Payını vermedim.
Kapı açıp girdirip,
Kakıp nakışlı ke e koymadım.
Su döktüm m  eline,
Hayırlı dua almadım.
Atını çözüp dağ geçidinden,
Gönderip ardından,
Sevinip gülmedim.
Gözbebeğim, ışığım, kayın ağam,
Yabancı değıl, öz ağabeyim.
Kana ımdan ayrıldım,
Eğrilen bakır gibi b k ld m.
Açma gözünü Devletbay,
Ne kadar zamandır ayrıldım!”

Tısqarğa şığıp aqırdı,

Abısının şaqırdı.

470 — Senderdi Quday almadı,

Uyqıların qanbadı.

Şolpan tuwa üydi jıq,

Tañ sarğaya tüyeni art.

Aqsaq-toqsaq qalmasın,

Jasawıldı qalıñ sal.

Artıñdı qırğız almasın,

Qatın süytip şöptep jür,

Tört attı ustap erttep jür.

Däwletbay otır qasında бүктelip,

480 Aq biydayşa түktelip.

Körmeysiñ bawırınıñdı,

İyen qalğan awılıñdı.

Erteñ birew talqandap,

Jırtadı şirkin sawırınıñdı.

Minbeymisiñ atıña,

Jetkizdi Quday antıña.

Erteñ birew olja qıp,

Saladı şirkin artına.

Körmeymisiñ ağanıdı,

490 Alısқан jırtar jağanıdı.

Üybaw-aw, sonda körermin,

Dışarı çıkıp seslendi,

Eltisini çağırdı.

“Sizleri Huda almadı,

Uykuların kanmadı.

Çolpan doğunca evi yık,

Tan ağarınca deveyi yükle.

Aksak maksak kalmasın,

Muhafızları kalabalık tut.

Ardından Kırgız almasın,

Kadın böylece otlatıyor,

Dört atı tutup götürüyor.

Devletbay yanında бүкүлүyor,

Ak buğday gibi eğilip.

“Görmüyorsun kardeşini,

Sahipsiz kalan köyünü.

Sabah birisi talan edip,

Yırtar yazık sağırını.

Binmeyecek misin atına,

Yetiştirdi Huda andına.

Sabah birisi ganimet yapıp,

Koyar murdar ardına.

Görmüyor musun ağabeyini,

Dövüşen yırtar yakanı.

Eyvah ay, o zaman görürüm,

Ağakemsiz bağaandı.
Qatınının sözün qostadı,
Qaytadan eki at ustadı.
Atqa minip Däwletbay,
«Uwa, dariyğa, ağam» dep,
Bilegin julıp tastadı.
Olar aldı tört attı,
Segiz tulpar tün qattı.
500 Tün boyınşa şawıptı,
Tañ mezgili bolğanda,
Eldiñ şetin tawıptı.
Kün şığatın uwaqıtta
El şetine kep jetip,
Üş qoyşını tawıptı.
Kelini burın jetipti:
Qarağım, qalqam, qaynağam,
Tiri me? — dep suraptı.
Bir qoyşı ayttı «ay» dedi,
510 Bir qoyşı ayttı «şay» dedi,
Bir qoyşı ayttı «bar» dedi.
Keşe keşte men bardım,
Közimizben küzettik,
Qolımızben tüzettik.
Senderge qarap jatır ğoy,
Esiktegi säwlege

Ağabeyimsiz pahanı.”
Kadının sözünü destekledi,
Tekrardan iki at tuttu.
Ata binip Devletbay,
“Ah, heyhat, ağabeyim” diye,
Bileğini yolup dişledi.
Onlar aldı dört at,
Sekiz tulpar, gece uzun.
Gece boyunca koşturmuş,
Tan vaktinde,
Memleketin sınırına yaklaşmış.
Gün doğumu vaktinde
Memleket sınırına gelip yetişip,
Üç koyun çobanı yanaşmış.
Gelini önce davranmış:
“Gözbebeğim, ışığım, kayın ağam,
Sağ mı?” diye sormuş.
Bir koyun çobanı söyledi: “Ay” dedi,
Bir koyun çobanı söyledi: “Ah” dedi,
Bir koyun çobanı söyledi: “Var” dedi.
“Dün akşam ben gittim,
Başında bekledik,
Elimizle düzelttik.
Sizleri gözlüyor ya,
Kapıdaki ışığa

Jaltaq-jaltaq qaraydı.

«Qoray da, qoray, kök serke,

Qoyım da ketip baradı».

520 Qoyşıdan öte saladı,

Awılğa şawıp baradı.

«Oy, bawırım» sala Däwletbay,

Awıldı üş aynaldıra şabadı.

Keteksi bawırı kelgen soñ,

Talıqsıp batır quladı.

Kirip bir kelip kelinı,

Quşaqtap basın aladı.

Awzınan aqqan silekey

Aynaldıra jaladı.

530 — Aynalayın jaqsı ağa,

Küyip işim baradı...

Tağı da Buqar turdı endi,

Jılap bir keñes qurdı endi:

Tuwısqanıñ qurısın,

Tiridey köñilin qaldırdıñ.

Qaldırğanmen qoymadıñ,

Qos atpenen aldirdıñ.

Tuwısqan sendey jan joq qoy,

«Oy, bawırım» salıp taldırdıñ.

540 Qorlıqqa-qorlıq, Qabanbay,

Ürkek ürkek bakıyor.

‘Ağıl da ağıl, boz erkek’,

Koyunum da gidiyor.”

Koyun çobanından geçip gittiler,

Köye koşup gittiler.

“Oy, kardeşim!” diye diye Devletbay,

Köyü üç tur dolanıp at koşturur.

Giden kardeşi geldikten sonra,

Kendinden geçip bahadır düşer.

Girip geliverip gelini,

Başını kucaklar.

Ağzından akan salıyı

Çevirip siler.

“Kurban olayım, iyi ağabey,

Yanıp içim gider.”

Yine Bukar kalktı şimdi,

Ağlayıp bir müşavere kurdu şimdi:

“Akraban kurusun,

Canlı gibi gönlünü kaldırdın.

Kaldırmakla bırakmadın,

Çift at ile aldirdın.

Akraba içinde senin gibisi yok ya,

‘Oy kardeşim’ deyip yordun.

Horluğa horluk, Kabanbay,

Zarlıqta-zarlıq Qabanbay,
Zar bolarımın taba almay.
Edil menen Jayıqtan
Erigip şawıp ötpeydi.
Tuw köterip atqa min,
Arwağı bolsa Qabanbay,
Bir tirilmey ketpeydi.

Kederde keder Kabanbay,
Üzülüyorum çare bulamadan.
Edil ile Jayık'tan
Çaresizlikten koşup gitmez.
Tuğ kaldırıp ata bin,
Ervahı varsa Kabanbay,
Dirilivermeden gitmez.”

Qabanbay kürk-kürk jöteldi,
Uşıp basın köterdi.
550 Jasınan ergen joldası
Abılay keldi öterde.
Şağalaq jür tısqarda,
Awız-bası jıbırlap,
Ärbirewge sıbırlap.
Ey, Şağalaq, Şağalaq,
Nağıp jürsiñ jıbırlap,
Qatınbısıñ sıbırlap.
Beri mağan alıp şıq,
Men otırmın tınşıqpay,
560 Kökirekten jan şıqpay.

Kabanbay köh-köh öksürdü,
Uyanıp başını kaldırdı.
Yaşından büyük yoldaşı
Abılay geldi geçenlerde.
Şagalak yürür dışarda,
Ağzı başı kımıldayıp,
Herkese fısıldayıp.
“Ey Şagalak, Şagalak,
Niye fısıldıyorsun,
Kadın mısın fısıldıyorsun?
Beri gel bana,
Ben oturuyorum durmadan,
Bağırdan can çıkmadan.”

Zorğa-zorğa qıbırlap,
Şağalaq keldi qasına,
Tizesin qoydı başına.

Zar zor kımıldayıp,
Şagalak geldi yanına,
Dizini koydu başına.

Kirgende köl boldı,
Közinen aqqan jasına.
Aynalayın Qabeke-aw,
Köziñ tiri jatqanda,
Qorlıq degen osı ma?!
Mıñ kisige bas bolıp,
570 Äteke jırıq balası
Sadır bala kelip tur.

«Közi tiri jatqanda,
Köñiline nıq bolsın dep,
Elin şawıp ketem» dep,
Kekilik deytin kezeñde
Mämbet habar berip tur.

Talıp bir jatqan Qabanbay
Uşıp basın köterdi.
Äwliyge at aytşı,
580 Payğambarğa bata aytşı,
Qorasang qoy aytşı,
Ölip bir jatqan denemdi
Saw kisidey qataytşı.
Erteñ säskege deyin janım qoy,
Jawdan kegidim alayın!
Jawdan ölsem, şeyitpin,
Jerge qoysañ, beyitpin.

Girince göl oldu,
Gözünden akan yaşları.
“Kurban olayım Kabeke ah,
Gözün açık yatınca,
Acı dedikleri bu mu!
Bin kişiye baş olup,
Ateke Jırık’ın çocuğu,
Sadır çocuk geliyor.
“Gözü açık yatınca,
Gönlüne dert olsun diye,
Memleketini yağmalamaya gideyim”
diye, / Kekilik denilen yerde
Mambet haber veriyor.

Bayılıverip yatan Kabanbay
Uyanıp başını kaldırdı.
“Evliyaya at ada,
Peygambere dua et,
Horasan Ata’ya koyun ada,
Ölmek üzere olan bedenimi
Sağlıklı kişi gibi güçlendir.
Yarın kuşluk vaktine kadar canımı
bağışla, / Düşmandan öcümü alayım!
Düşmanın elinden ölsem, şehidim,
Yere bıraksan mezarım.

Közim tiri jatqanda

Qorama kelip keyittiñ.

590 Bayjigittiñ tazı edim

Tawdan tülki qoymağan.

«Qumarlan» degen tazı edim,

Säskege deyin janım qoy,

Jawdan ölsem, şeyitpin.

Qara qazan Sadır bala,

Tartınbay şap, bol, bala!

Jar bolğay babam duğası,

Sart bolmasañ, bir qara!

Alladan pärmən suradı,

600 Ornınan uşıp turadı.

Turğanın bilip batırdıñ,

Jabıqta turğan aq tuwı

Jelbir qağıp bayqasañ,

Köterilip baradı.

Ey, Şağalaq, Şağalaq,

On altında ertip em

Bir öziñdi, qarağım,

Jüz kisige bağalap.

Alıp bir kelşi Quwbastı,

610 Tört ayağın taymastay istep tağalap. Dört ayağını kaymasın diye nallayıp.”

Gözüm açık yatınca

Yanıma gelip üzdün.

Bayjigit’in tazısı idim

Dağda tilki bırakmayan.

‘Hırslan’ denen tazı idim,

Kuşluk vaktine kadar canımı bağışla,

Düşmanın elinden ölürsem şehidim.

Kara kazan Sadır çocuk,

Çekinmeden koş, ol, çocuk!

Yâr olmuş dedemin duası,

Yabancı olmasan, bakıver!”

Allah’tan ferman ister,

Yerinden fırlayıp kalkar.

Kalktığını bilip bahadırın,

Örtülü duran ak tuğu

Sallayıp çırpıp kontrol eder,

Kaldırıp gider.

“Ey Şagalak, Şagalak,

On altında beraberimde götürmüştüm

Bir seni, gözbebeğim,

Yüz kişiye denk değer biçip.

Alıp geliver Kubas’ı,

Noqta-jügen qolğa alıp,

Jügirdi atqa Şağalaq.

Bestidegi küinidey,

Bezeñdedi Quwbas at.

Jüredi eken jağalap,

Noqta, jügen ilgen soñ,

Ayağın aldı tağalap.

Batırğa alıp keledi,

Haywan da bolsa joldası,

620 Batırdı tanıp Quwbas at,

Oqıranıp beredi.

Elüw bestegi küinidey

Uşıp atqa keledi.

Mañdayınan bir siypap,

«Allalap» atqa minedi.

Taqımı erdiñ tiygen soñ,

Lıp berip Quwbas jöneldi,

Mayaday moynın sozadı.

Tarta-tarta batırdıñ

630 Alağanı tozadı.

Kök ayıl bolıp köpirdi,

Jer basqannan ozadı.

Awızdıqtı basadı,

Ezuwden köbik şaşadı.

Kekilik deytin tik kezeñ

Eline gem-dizgin alıp,

Koştı ata Şağalak.

Beş yaşındaki günlerindeki gibi,

Koşturdu Kubas at.

Yürüyormuş yaklaşıp,

Dizginin gemini taktıktan sonra,

Ayağını nalladı.

Bahadıra alıp geliyor,

Hayvan da olsa yoldaşı,

Bahadırlı tanıyıp Kubas at,

Kışneyiveriyor.

Elli beş yaşındaki günü gibi

Fırlayıp ata geliyor.

Alnından okşayıverip,

“Ya Allah!” diye ata biniyor.

Erin dizinin içi değdikten sonra,

Yerinde duramayıp Kubas yöneldi,

Maya gibi boynunu uzattı.

Çeke çeke bahadırın

Avucunu tahriş etti.

Boz kolan köprü olup,

Yere bastığından geride kaldı.

Ağızlığı sıktı,

Ezmekten köpük saçtı.

Keklik denilen dik yarı

Quwbaspen şawıp asadı.
Aqbörte atı astında,
Duwlığası basında,
Sadır degen bir qırğız
640 Kelgen eken däl sonda,
Däl on altı jasında.

Kubas ile geçip aştı.
Akbörte atı altında,
Tolgası başında,
Sadır adlı bir Kırğız
Gelmişti tam o esnada,
Tam on altı yaşında.

Uradan tömen jeledi,
Elin toqsan böledi.
Qaytatuğın er emes,
Qarama-qarsı batırğa
Talmay uşıp keledi.
Qabanbay biyik örisi,
Boyına tüsti perisi.
Nayzamenen saldı endi
650 Bolmaytuğın balanı.
Qaq jürekten saladı,
Tuwı qoldan uradı.
Tıprilatıp Qabanbay,
Nayzamen tüyrep turadı.
Abılay tüse jügirdi,
«Keseyin, ulım, başıñdı,
Qurtayın, — dedi, — jasıñdı».
Er Qabanbay köñilşek,
Ey, Abılay, tura-tur,

Kozalaktan aşağı koşar,
Yurdunu doksana böler.
Geri dönecek er değıl,
Rakip bahadıra karşı
Bitkin düşmeden uçup gelir.
Kabanbay yüce ufku,
Vücutuna indi perisi.
Mızrak ile vurdu şimdi
Yenilmez çocuğa.
Tam yüreğine sapladı,
Tuğu elinden düştü.
Tez davranıp Kabanbay,
Mızrak saplamaya devam etti.
Abılay inip koşturdu,
“Keseyim, oğlum, başını,
Yok edeyim hayatını” dedi,
Er Kabanbay yufka yürekli,
“Ey Abılay, dur dur,

660 Bu da öziñdey er eken.

Öz elinde seri eken,

Jas öspirim bala eken.

O, dariyğa, dñniye-ay,

Jekege şıǵıp jür eken.

Bu da senin gibi er imiş.

Kendi yurdunda asker imiş,

Yeni yetme çocuk imiş.

O, yazık, ah fani dünya,

Teke tek savaşımaya çıkıyormuş.”

Abılay han ökpelep: «Qabeke, — dep,

Jaw munda ne qılmaǵan bizdiñ elge,

Qısımnı sen jatqalı ötip edi,

Ayadıñ er, Qabanbay, munı nege?

Abılay Han öfkelenip: “Kabeke!” diye,

“Düşmanın burada etmediği kalmadı bize,

Eziyeti sen yatana kadar geçmişti,

Baǵışladın Er Kabanbay, bu niye?”

Öltirip munı tınbadım,

670 Bāybişemdi küñ qılǵan,

Bozbalamdı qul qılǵan,

Örisimdi buzıp mal alǵan,

Küymemdi buzıp qız alǵan.

Ayamadıñ meni endi,

Ölgenşe körmən seni», — dep,

Ökpelep tura jöneldi.

Jerde talıp bir jatqan jas bala

Östip basın köterdi.

Qabanbay, meni tez öltir,

680 Ayasañ men ketemin,

Artıñda qalǵan jurtıñnıñ

Men tübine jetemin.

“Öldürüp bunu rahatlayamadım,

Hanımnı carıye yapmış,

Delikanlını kul yapmış,

Otlaǵını bozup hayvan almış,

Faytonumu bozup kız almış.

Esirgemedin beni şimdi,

Ölünceye kadar görmeyeyim seni.” diye,

Öfkelenip kalkmaya yöneldi.

Yerde bayılıp yatıveren çocuk

Uyanıp başını kaldırdı.

“Kabanbay beni tez öldür,

Baǵışlarsan ben giderim,

Ardında kalan yurdunun

Ben kökünü kazırım.”

Qolına töre Abılay pışaq aldı.

Atınan aşuqlanıp tüse qaldı.

Sözine Qabekeñniñ qaraylamay,

Basınan qaq jürektiñ esip aldı.

Öltirip on altıda qayran jastı,

Abılay qanın jutıp, mawqın bastı.

Batırım mıñ kisini öltirgen soñ,

690 İt qırğız tuwı qulap, bări qaştı.

Jabılıp ol qırğızdı bări quwdı,

Jete almay arttan örip qaldı endi.

Ol jerde toqtalmastan qırğız qaştı,

Qabekem Quwbas atqa qamşı bastı.

«Sen jawdı kări mundar qutqardıñ» “Sen düşmanı yaşlı murdar kurtardın”
dep,

Kekilik ıldıyında arızdastı.

Tayıñda arda emip eñ,

Tegi torı dep edim.

Qunan jasta arda emdiñ,

700 Quntay torı dep edim,

Dönen jasta arda emdiñ,

Döñbektey torı dep edim.

Eline han Abılay bıçak aldı.

Atından öfkelenip indi.

Sözüne Kabeke’nin bakmadan,

Ortasından tam yüreğinin, eğirip canını
aldı.

Öldürüp on altısında gözü kara genci,

Abılay kanını yutup sakinleşti.

Bahadırım bin kişiye öldürdükten sonra,

İt Kırğız tuğu düşürüp, hepsi kaçtı.

Hücum edip o Kırğız’ı hepsi kovdu,

Yetişmeden arkadan sardı şimdi.

O yerde durmadan Kırğız kaçtı,

Kabeke’m, Kubas ata kamçı bastı.

diye,

Kekilik yamacında şikâyet etti.

“İki yaşına kadar emmiştin,

Soylu doru demiştin.

Üç yaşına kadar emdin,

Soylu doru demiştin.

Dört yaşına kadar emdin,

Tomruk gibi doru demiştin.

Altı jasta arda emdiñ,
Arqan tağıp qoyıp em.

Jeti jasta arda emdiñ,
Jer qayısqañ qol bastap,
Alakölge barıp em.

Osı kelgen qırğızdıñ
Elin şawıp alıp em.

710 Jalğız qızın qırğızdıñ

At kötine salıp em.

Aq tüyesin qolınan
Eriksiz tartıp alıp em.

Seni mingen künimde

Qayıqsız tüstim teñizge.

Senen basqa mal minsem,

Boluwşı em mingendey ögizge.

Sen keldiñ otız segizge,

Men keldim jetpis segizge.

720 Qartayğan eken qos kâri iyt,

Qutqardı jawdı degizbe.

Al Qabanbay osını bastaydı endi,

Kelse qanşa qırğızı, saspaydı endi.

Qayratı äwelgidey boyğa tüsip,

Bes jüz bozdı sätke qırıp tastaydı endi.

Altı yaşına kadar emdin,

Urgan takmıştım.

Yedi yaşına kadar emdin,

Yurdu korumak için orduya katılıp,

Alaköl'e gitmiştım.

Bu gelen Kırğız'ın

Halkını öldürmüştım.

Yalnız kızını Kırğız'ın

At arkasına koymuştım.

Ak devesini elinden

İstemese de çekip almıştım.

Sana bindiğim günde

Kayıksız indim denize.

Senden başka hayvana binsem,

Olacaktım binmiş gibi öküze.

Sen geldin otuz sekize,

Ben geldim yetmiş sekize.

İhtiyarlamış çift ihtiyar it,

Kurtardı düşmanı dedirtme.”

Önce Kabanbay buna başlar şimdi,

Gelse nice Kırğız, şaşmaz şimdi.

Gayreti eskisi gibi bedene girip,

Beş yüz genci anında öldürüp atar şimdi.

Qabanbay qarday boradı,
Bestidegi künindey.

Mıñ kisiniñ aldı-artın
Quwbaspın şawıp uradı.

730 Tük jibermey Qabanbay,
Erin qoymay qıradı.

Bir jılğağa saladı,
Jurt oljanı aladı.

Erteñ säske uwaqıt bolğanda,
Uwağdalı kün tayanıp,
Ayağı üzeñgiden şıǵıp baradı.

Jalın quşıp Quwbastıñ,
«Allalap» barıp Qabanbay,
Eñkeyip barıp turadı.

740 Ağasınıñ köñilin Däwletbay,
Däl sol jerde kelip suradı.

Däwletbaydı körgeñ soñ,
Er Qabanbay jıladı,
Köziniñ jasın buladı:

O, Däwletbay, beri kel,
Beri kel de meni kör.

Ökpelegen tüyeñdi al,
Tüye tügil qaladı,

Mine, qatın, iyen mal.

750 Apar meni üyime,

Kabanbay kar fırtınası gibi eser,
Beş yaşındaki günlerindeki gibi.

Bin kişinin önünü ardını
Kubas ile kuşatır vurur.

Tüy bırakmadan Kabanbay,
Askerini bırakmadan kırar.

Bir dereye koyar,
Yurt, ganimeti alır.

Ertesi gün kuşluk vakti olduğunda,
Vadeli gün (kapıya) dayanıp,
Ayağı üzeñgiden çıkıp gider.

Yelesini kucaklayıp Kubas'ın,
“Ya Allah!” diye gidip Kabanbay,
Eğilip gidedurur.

Ağabeyinin hâlini Devletbay,
Tam orada gelip sorar.

Devletbay'ı gördükten sonra
Er Kabanbay ağlar,
Gözyaşı döker,

“Oo, Devletbay, beri gel,
Beri gel de beni gör.

Küstüğün deveni al,
Deve şöyle dursun,

İşte, kadın, sahipsiz hayvan.

Götür beni evime,

Tüse almaspın küyime.

Qiynaldı meniñ janım-ay,

Käpir, qazaq asın işken

On bes qulaq qazanım.

Bir biyeni soyadı,

Qazanına saladı.

Biri qalmay aldına,

Jurtı Jıyılıp baradı.

Kelinin tanıp Qabanbay,

760 Sonda azıraq söyledi:

Äyel de bolsañ tapsırdım,

Qara qursaq Mämbetti

Qara Emelge jıy, — dedi.

Qorlıqtıñ jayın aytayın,

Erkekke aqıl bolmaydı,

Qonısınan awğan soñ.

Ağayınğa ökpelep,

El şetine barğan soñ.

Awıldı şetke qonğızba,

770 Jaqsı körer balasıñ,

Jaw kötinen quwğızba.

At-ayğır jürer oqırap,

Qulın-tay jürer şırqırap.

Bozbala jürer örilip,

At-ayğır jürer qırılıp.

İnemem tek başıma.

Kahroldu benim canım ah,

Kâfir, Kazak aşını yediği

On beş kulplu kazanım.

Bir kırsraqı keser,

Kazanına koyar.

Biri kalmadan ardında,

Yurdu toplayıp gider.

Gelinini tanıyıp Kabanbay,

O zaman azıcık daha konuştu:

“Kadın da olsan vazife verdim,

Kara Kursak Mambet’i,

Kara Emel’e topla.” dedi.

Zorluğun hâlini söyleyeyim,

Erkekke akıl olmaz,

Mekânından göç ettikten sonra.

Ağabeyine öfkelenip,

Memleket dışına gittikten sonra.

Köyü dışarı kondurma,

İyi gördüğün evladını,

Düşman arkasından kovdurma.

At-aygır kişner,

Kulın-tay kişner.

Delikanlı yürür sıralanıp,

At-aygır yürür kişneyip.

Onan qorlıq öte me,
Ol süyekten kete me?!
Azarlıqtıñ jayın aytayın,
Äyelden aqıl qalmaydı
780 Birewden sawın sawğan soñ.
Köşin jönekey urısıp kep,
Qolınan julıp alğan soñ.
Ärkinge barar şermeñdep,
Bermese, köñili kör bolar,
Qaytadı közi telmeñdep.
Odan zarlıq öte me,
Ol süyekten kete me?!
Däwletbay edi qanatım,
Qosay edi qayratım.
790 Mina otırğan sum jeñgeñ
Jas küنین mingen töl atım.
Eki emşegin körsetip,
Jamawlı kiyim kiygizbe,
Qulındı biye mingizbe.
Bayjigittiñ balası
Şet naymanğa jegizbe.
Jeñgeñniñ jayın aytayın
Asa kesir sarañ-dı,
Qolın julmas aram-dı.
800 Qoş, Däwletbay, aman qal,

Ondan zorluk geçer mi,
O bedenden çıkar mı!
Azabın hâlini söyleyeyim,
Kadında akıl kalmaz
Birisinin malını sağınca.
Yol boyunca savaşıp gelip,
Elinden çekip aldıktan sonra.
Kime gidecek kaygılanıp,
Vermese gönlü mezar olacak,
Dönecek gözü yalvarırcasına bakıp.
Ondan azap geçer mi,
O bedenden çıkar mı!
Devletbay idi kanadım,
Kosay idi gayretim.
Bu oturan uğursuz yengen
Gençlik günlerinden bindiğim döl atım.
İki göğsünü gösterip,
Yamalı giyim giydirme,
Taylı kısrağa bindirme.
Bayjigit'in çocuğunu
Dışarıdaki Nayman'a yedirtme.
Yengenin hâlini söyleyeyim
Çok aşırı cimridir,
Elini uzatmaz, haramdır.
Elveda Devletbay, esen kal,

Qarasatınğa tapsırdım

Qatın menen balamdı.

Men sawımda körgenmin,

Düysenbi küni ötpekin.

Ötken küni ğayıptan,

Aq tüye mağan jetpekin.

Üş künde körde men tursam,

Süyegimdi qırğız alıp ketpekin.

Käpir, qazaq alıs-juwıq demeymin.

Arwağımdı kim burın awızına alsa,

810 Sonı qoldap ketpekin.

Ferasetine ısmarladım

Kadın ile çocuğumu.

Ben sağlığımda görmüşüm,

Pazartesi günü öleceğimi.

Geçen gün gaipten bildirildi,

Ak devenin bana yetişeceği.

Üç gün mezarda kalınca,

Cesedimi Kırğız'ın alıp gideceği.

Kâfir, Kazak, uzak-yakın demiyorum.

Ruhumu kim önce ağzına alsa

Onu kollayacağım.

5.2.3. Qabanbay Tuwralı Jır- Bağıbay Mergenbayev Nusqası “Kabanbay Hakkında Destan- Bağıbay Mergenbayev Nüşası” (K3)

QABANBAY TUWRALI JIR

(Bağıbay Mergenbayev Nusqası)

KABANBAY HAKKINDA DESTAN

(Bağıbay Mergenbayev Nüşası)

Bazardan boqşa-boqşa böz keledi,

Atqan oq ajaldığa kez boladı.

Jamağat, qulaq salıp söz tıñdasañ,

Azıraq Qabanbaydan söz keledi.

Pazardan bohça bohça kumaş gelir,

Atılan ok eceli gelene rast gelir.

Cemaat, kulak verip söz dinlersen,

Az sonra Kabanbay'dan söz gelir.

Şubarım, arğımağım, jülde alğanım,

Arqawıl ülken bawda kün şalğanım.

Awzıma «a» degende tola tüsip,

Sözine er Qabanbay uyğarganım.

Alaca atım, küheylanım, ödül alanım,

Arkavıl'daki büyük bağda güneş

vuranım. / Ağzıma “a” deyince dolup

taşıp, / Sözüne Er Kabanbay'ı uygun

Bolğanda arğın, nayman arısıñdı,
10 Qabekeñ alıp bergen namısıñdı.
Batırdıñ Qabanbay zamanında,
Ketipti qalmaq şawıp arısıñdı.

Qan qustı, qapalandı er Qabanbay,
Qalmaqtan ketipti kek alalmay.
«Namısın Qabanbaydıñ äperem» dep,
Kelipti tömen tüppen er Abılay.

Jigitter, jaqsı qalay, jaman qalay,
Jüredi qayda jaman mal bağalmay.
Jalañdar söz bilmeytin el işinde,
20 Jıǵılar naqaq dawğa söz tabalmay.

«Jolda özim erip barayın» dep,
Kelipti qanjıǵalı er Bögenbay.
Jeriñde Arqa sawır arqar-qulja,
Tabılsa atqa tüye, tegin olja.

«Bas qostı öñkey batır» degennen soñ,
Kelipti ädeyi izdep Ajıqoja.
Jigitter, otırmañdar beker qarap,
Jel sözdi neǵılayın sizden ayap.

görenim.

Olduğundan Arğın, Nayman kabilesi,
Kabeke’n alıp kurtarmış namusunu.
Bahadırın Kabanbay zamanında,
Yağmalamış Kalmuk kabilesini.

Kan kustı, kahroldu Er Kabanbay,
Kalmuk’tan öç alamamıştı.
“Namusunu Kabanbay’ın kurtarayım”
diye, / Gelmiş aşığı taraftan Er Abılay.

Yiğitler, iyi nasıl, kötü nasıl,
Yürür nerede kötü, mal bakamadan.
Çıplaklar söz bilmeden halk içinde,
Toplanır nahak davaya söz bulamadan.

“Yolda kendim peşinden gideyim” diye,
Gelmiş Kanjıǵalı Er Bögenbay.
Arka’nın yeşilliğinde sağrı dağ koyunu
keçisi, / Bulunsa atla deve, bedava
ganimet.

“Toplandı bütün bahadırlar” dedikten
sonra, / Gelmiş mahsus arayıp Ajıkoja.
Yiğitler, oturmayın boşuna bakıp,
Boş sözü ne yapayım sizden esirgeyip.

«Bas qostı öñkey batır» degennen soñ,
30 Attandı kökjaldıdan Kökjal Baraq.
.....⁷⁴
Qabanbay sonşa batır jigit alıp.

Batırlar jürmek boldı qarap jatpay,
Jaw körse, şapqanday-aq tizgin tartpay.
«Bas qostı öñşeñ batır» degennen soñ,
Attandı Qosay, Mämbet, er Däwletbay.
Jıyılıp öñşeñ batır attan etti,
Aynala sonşa batır dastan qıptı.
«Tepkime qanday batır şıdaydı» dep,
40 Jılqıdan ustap aldı Quwbas attı.

Batırlar tünde jürüp, kündiz jattı.
Jigitter, jer mölşerin qaray qoyşı,
Bir ayda Alatawğa äreñ jetti.
Şeriktiñ jarım atı arıq bop qap,
Babına sonda Quwbas äreñ jetti.
Şeñgeldi erikpeytin qarap qoyşı,
Sol jerde at semirtip bir ay jattı.
Azıǵı batırlardıñ tawsılıp qap,

“Toplandı bütün bahadırlar” dedikten
sonra, / Yola çıktı Kökjaldı’dan Kökjal
Barak. /
Kabanbay bunca bahadır yiğit alıp.

Bahadırlar yürüyecekti dinlenmeden,
Düşman görse hücum eder gibi dizgin
çekmeden. / “Toplandı bütün
bahadırlar” dedikten sonra, / Yola çıktı
Kosay, Mambet, Er Devletbay.
Toplanıp bütün bahadırlar yola çıktı,
Dolanıp bunca bahadır destan yazdı.
“Zulme hangi bahadır göz yumar!” diye,
Yılkıdan tutup aldı Kubas atı.

Bahadırlar gece yürüyüp gündüz yattı.
Yiğitler, yer mesafesine bakın,
Bir ayda Alataw’a zar zor ulaştı.
Askerin yarısının atı yorulup kalıp,
İmdadına orada Kubas ancak yetti.
Pembesalkım çiçeğine bakıp çoban,
Orada at semirtip bir ay kaldı.
Azıǵı bahadırların tükenince,

⁷⁴ Destanın Kazak Türkçesi yayımında, el yazmada bu satırın silindiği belirtilmiştir.

Bes kündeý tilin tistep qarap jattı.

50 Jol atın alıp jürgen Qudayı ayttı,

Bir sözdi Baraq sonda aytam degen.

«Jawıñdı aldırmaytın qaytem degen,

Dalada atım soyıp qañğırmaymın,

Qosta bar er jaqsısı, qaytam degen».

Qabanbay sonda söyleydi,

Söylegende büý deydi:

Bilmegen ata jöndi balañ biler,

Tösegi jaman qatın aram keler.

Tabısı joq kisiniñ boluwşı emes,

60 Aş bolsañ azğana kün, aran jürer.

Beş gün kadar dudağını ısırıp baktı.

Yol atını alıp çıkıp Hüda'ya söyledi,

Bir sözü Barak orada “Söyleyeyim” dedi.

“Yenemeyeceğimiz düşmanını ne

yapayım” dedi, / “Bozkırda atımı kesip

dolaşmam, / Orduda var erin iyisi,

döneyim” demiş. / Kabanbay o vakıt

konusur, / Konuşunca bunu der:

“Bilmediğin atalarını çocuğun bilir,

Döşeği kötü kadın, haram gibi gelir.

Faydası olmayan kişi aramızda olmasın,

Aç olsan birkaç gün, açgözlülük gider.”

Qabanbay sonı ayttı da, külimdeydi,

Aq tuwı Qabanbaydıñ dürildeydi.

Tuwınan dürildegen jeti aynalıp,

Qabekeñ qosqa kirip külimdeydi.

Kabanbay bunu söyledi de gülümsedi,

Ak tuğu Kabanbay'ın dalgalandı.

Dalgalanan tuğuyla yedi kez dolanıp,

Kabeke'n orduya dönüp gülümsedi.

Jigitter kiyim tastap jeñilşektep,

«Bir soğıs neğılsa da bugün» deydi.

Körinse al birewdi, al deytuğın,

Aqşabdar qarawılğa bar deytuğın.

Yiğitler kıyafetlerini çıkarıp hafifleyip,

“Bir savaş olsa da bugün” demişler.

Görünse işte birisi, yen demişler,

Akşabdar nöbete git, demişler.

Aqşabdar qarawılğa şığa saptı,

Akşabdar nöbete çıktı,

70 Qalmaqtıñ öz işinen bülük şığıp.
Bir taypa el köşip, jaqın kelip qayttı,
Üş qorşap, qazaq eli qorşap aptı.

Bar eken qalmaqta da ne danışpan,
«Qazaq» dep jeke-jeke birew şaptı.
Turadı ol Qabekeñ jawdı bayqap,
Bir kirse qoltıǵımnan quşar borqap.

Bir jerde kez kelip edi Kökjal Baraq,
Bolmadı Baraqqa da nayza şayqap.
Turadı ol Qabanbay jawdı bayqap,
80 Bir kirse qoltıǵınan quşar torqap.
Bir jerde kez kelip edi er Däwletbay,
Bolmadı Däwekeñe türip tastap.

Şaqırıp Şaǵalaqtı qasına aldı,
Aq tuwın Şaǵalaqqa bere salıp,
Qabekeñ Quwbas atqa qarǵıp minip,
Aq nayza tolǵamalı qolına aldı.

Şirkindi nege qıldı baǵanadan,
Ötseñşi Baraqpenen eki aradan.
Käpirge kirpik qaqpay tura şawıp,
90 Tastaydı ilip barıp buǵanadan.

Kalmuk'un içinden bir bölük çıktı.

Bir kafilə halk göçüp yakına gelip
döndü, / Kazak yurdunu üç yerden
kuşatıp çembere almıştı.

Varmış Kalmuk'ta da ne dâhiler,
“Kazak” diye teke teke birisi koşturdu.
Duruyor o Kabeke'n düşmanı gözleyip,
Giriverse koltuğumdan kucaklayıp
atarım.

Bir yerde sıra gelmişti Kökjal Barak'a,
Barak'a da mızrak saplamak nasip
olmadı. / Duruyor o Kabeke'n düşmanı
gözleyip, / Giriverse koltuğundan
kucaklayıp atar. / Bir yerde sıra gelmişti
Er Devletbay'a, / Nasip olmadı
Daveke'ne dürüp atmak.

Çağırıp Şagalak'ı yanına aldı,
Ak tuǵunu Şagalak'a verdi,
Kabeke'n, Kubas ata atlayıp,
Ak mızrak dolayıp eline aldı.

Biçareye ne yaptı az evvelden,
Geçsenize Barak ile ikisinin arasından.
Kâfire gözünü kırpmadan hücum edip,
Atar yapışıp köprücük kemiğinden.

Sol kezde jıylısıp qırğız keldi,
Ol qırğız tünde kelmey, tünde kelgen.
Älgi jaw mına qızdıñ äkesi eken,
Jetelep aq bas tüye bir qız keldi.

Aq tuwın Qabekeñniñ şoqtaydı endi,
Batırlar olja alğan toqtaydı endi.
Bayağı qız älgi jawdıñ qızı eken,
Äkesin bir azıraq joqtaydı endi:

Alaköl tasır tayaz bop,
100 Er sarğayar mal az bop.
Köşpe desem, köştiñ ğoy,
Öziñ üydi şeştiñ ğoy.

Jaqpa desem, jaqtıñ ğoy,
Öziñ bastap şıqtıñ ğoy.
Bastap şıqqan eliñdi
Al köleñke tıqtıñ ğoy.

Seni öltirdi Qabanbay,
Qapısın qaldıñ tabalmay?!
Tola tüskir Köktorgay,
110 Neğıp qaldıñ şabalmay?!

O esnada toplanıp Kırğız geldi,
O Kırğız geceleyn değıl gündüz geldi.
O düşman bu kızın babası imiş,
Yedeğe alıp akbaş deveyi bir kız geldi.

Ak tuğı Kabeke'nin toplanıyor şimdi,
Bahadırlar ganimet almak üzere duruyor
şimdi. / Deminki kız az önceki
düşmanın kızı imiş, / Babasına biraz
ağıt yakıyor şimdi:

“Alaköl taşar derin olmadığından,
Er sararır malı az olduğundan.
Göçme desem, göçtün ya,
Kendin evi dağıttın ya.

Yakma desem, yaktın ya,
Kendin öne geçip çıktın ya.
Hücuma kalkan yurdunu
O gölgeye hapsettin ya.

Seni öldürdü Kabanbay,
Alt edecek fırsat bulamadın.
İyi koşar Köktorgay,
Ne yaptın da kaldın koşamadan!

Ätiyimniň nayzası

Qarağay boldı, mort boldı.

Qabanbaydñ nayzası

Emen de boldı, şort boldı.

Qara at minsem, tağa joq,

Qaziye kiysem, jağa joq.

Qaytkende adam bolamın,

Aldımda ösken aғam joq.

Ağası joq sum qızbın,

Siñlisi joq quw qızbın.

Men-ay özi bilmeymin,

120 Osılay bolğan bir qızbın.

Oybaydan basqa künim joq,

Bir janımnan basqa tınım joq.

Qaytkende adam bolamın,

Artımda ösken inim joq.

Tasqa bitken bayğızbın,

Suwğa bitken jalbızbın.

Aldımda joq, artımda joq,

Bir enege bitken jalğızbın.

Babacığımın mızrağı

Çam ağacındandı, zayıftı.

Kabanbay'ın mızrağı

Meşe ağacındandı, sapasağlam kaldı.

Kara ata binsem nal yok,

Zırh giysem yaka yok.

Ne yapsam adam olurum,

Önümde büyümiş ağabeyim yok.

Ağabeyi olmayan uğursuz kızım,

Kızkardeşi olmayan kurnaz kızım.

Ben ah kendisini bilmem,

Böyle olan bir kızım.

Düşünmediğim günüm yok,

Bir canımdan başka nefesim yok.

Ne yapsam adam olurum,

Ardımdan büyüyen erkek kardeşim yok.

Taşa oturan baykuşum,

Suda biten naneyim.

Önümde yok, ardımda yok,

Bir anadan doğan yalnızım.

Artqanda şermeñ nar şığar,
130 İşkende asıñ bal şığar.
Zarlama, qazaq, zarlama,
Mendey de balañ bar şığar.

Senderge jetpes älim ğoy,
Senderge bitken malım ğoy.
Sizderden surağan äkemniñ
Bir şıbinday janı ğoy,
Bir qasıqtay qanı ğoy,
Bir Qudayğa mälim ğoy.

140 Meni alıp barasıñ,
At kötime salarsıñ.
Bir qoyıñdı soyarsıñ,
Qatın qılıp alarsıñ.
Bayandı qatın men bolman,
Biriñdi minip qaşarmın,
Ornımdı siypap qalarsıñ.

.....
Tonaw olja bola ma?!
Közimnen aqqan qara qan,
150 Sirä, seni qoya ma,
Janıñdı seniñ qoya ma?!

Artıkça derdin, dev olur,
Yedikçe aşın, bal olur.
Ağlatma Kazak, ağlatma,
Benim gibi çocuğun var, ondan çıkar.

Sizlere yetmez gücüm ya,
Sizlere gitmiş malım ya.
Sizlerden hesap sorduğum babamın
Bir sinek kadar canı ya,
Bir kaşık kadar kanı ya,
Bir Hüda'ya malum ya.

Beni alıp gidersin,
Atın arkasına koyarsın.
Bir koyunu kesersin,
Kadın yapıp alırsın.
Münasip kadın ben olmam,
Bir şeye binip kaçırım,
Yerimi okşar kalırsın.

.....
Yağma ganimet olur mu!
Gözümde akan kara kan,
Hiç seni bırakır mı,
Canını senin bırakır mı!

Zarlatpa, qazaq, zarlatpa.

Qızdñ sözi qanıq-tı,

Köñilşek eken-di Qabanbay,

Qız sözine qanıqtı.

Ağlatma Kazak, ağlatma.”

Kızın sözü apaçıktı,

Yufka yürekli imiş Kabanbay,

Kızın sözüne üzüldü.

Jarandar-aw, jarandar,

Jarandar, mağan qarañdar!

Osı qızdñ men öltirdim iyesin,

Osı qız bosattı jannıñ jüyesin.

“Ey millet, millet,

Millet, bana bakın!

Bu kızın ben öldürdüm koruyucusunu,

Bu kız kaybetti canının parçasını.

160 Tağı da jawğa bastayın,

Ana köşke barıñdar,

Köringendi alıñdar.

Ana topqa barıñdar,

Toptan olja alıñdar.

Erigip jatqan köp batır

Üyge qaray salıñdar.

Yine de yağmaya başlayın,

O göçe gidin,

Görüneni alın.

O gruba gidin,

Gruptan ganimet alın.

Canı sıkılan çok bahadırı

Eve doğru salın.

Ana köşke barıptı,

Toptan olja alıptı.

Erigip jatqan top batır

170 Üyge qaray salıptı.

Erikpeytin Qabekeñ

Qız küzetip qalıptı.

O göçe gitmiş,

Gruptan ganimet almış.

Canı sıkılan bir grup bahadırı

Eve doğru salmış.

Ne yaptığını bilen Kabeke’n

Kızı gözetmiş.

Şağalaq jür sonda jağalap,
Qız betinen süygeli.
Qız üstinde kiygeni
Üş jüz alpıs tüymeli.
Şağalaqqa süygizbey,
Tiri janğa tiygizbey,
Qız mingendey at berip,
180 Äkesine hat berip,
Äkesiniñ süyegin
Aldına sap berip,
Batırlar ketti tötelep.
Künşilik jerge barğanda,
Artınan keldi Qabekeñ
Aq bas tüye jetelep.

Şagalak oraya yaklaşıyor,
Kızı yanağından öpmeye.
Kızın üstünde giydiği
Üç yüz altmış düğmeli.
Şagalak'a öptürmeden,
Diri cana değdirmen,
Kıza bindiği gibi at verip,
Babasına mektup verip,
Babasının cesedinin
Önünde saf tutup,
Bahadırlar gitti kestirme yoldan.
Günlük yola gidince
Ardından geldi Kabeke'n
Akbaş deveyi yedeğe alıp.

Bası bar januardıñ jılqı astawday,
Tösi bar januardıñ töş astawday.
On kisi örkeşine mingskendey,
190 Ortası borbayınıñ el köşkendey,
Kilemniñ at basınday sızıqtı endi.
Jarıqtıq nar da emes, maya da emes,
Batırlar sol tüyege qızıqtı endi.

Başı var hayvanın yılık yemliği gibi,
Döşü var hayvanın döş yatağı gibi.
On kişi hörgücüne binmiş gibi,
Ortası butunun halk göçmüş gibi,
Örtüsü at başı gibi çizgili şimdi.
İhtışamı nar da değil maya⁷⁵ da değil,
Bahadırlar o deveye hayran şimdi.

⁷⁵ Maya: Tek hörgüçlü, tüyleri kısa, cins dişi deve (narın dişisi).

Däwletbay: «Qabanbay birge tuwğan ağam
ğoy, dep,
Qırğızdı olja qılğan zaman ğoy, dep,
Ağamniñ bir taylağın alam ğoy» dep,
Däwletbay üydep ayıp,
Ketedı bermegen soñ köñili qayıp.

Devletbay: “Kabanbay öz ağabeyim ya”
diye,
“Kırız’ı ganimet yapma zamanı ya”
diye, / “Ağabeyimin bir taylağını alayım
ya” diye, / Devletbay seslenip söylemiş,
Vermeyince gönlü kırılmış.

Jetpis jetige keldi meniñ jasım,
200 Jüretin öle-ölgenşe köşimdi artıp.
Jumsaysıñ qay-qaydağı ölimgе
Soñıñnan jaqsı bolsın eruwime.

“Yetmiş yediye geldi benim yaşıım,
Ölünceye kadar göçümü yükleyeyim.”
“Sarf edersin her neredeyse ölüme
Sonrası iyi olsun benden sonra da.”

Qırğızdıñ bir taylağın qıysañ mağan,
Aparıp quwantayın kelininiñdi.
Däwletbay uwädeden endi tandı,
Bermegen soñ ağadan köñli qaldı.

“Kırız’ın bir taylağını versen bana,
Götürüp sevindireyim gelinini.”
Devletbay sözden şimdi döndü,
Vermediği için ağabeyine gönlü kırıldı.

Qırğızdıñ bir taylağın neğilasıñ,
Bereyin öz tüyemnen jeti nardı.
Jerinde Arqa sawıq arqar-qulja,
210 Osısı sarañdıq qoy, Ädil qoja.
Qırğızdıñ bir taylağın qıymağan soñ,
Ölgenşe jeñge malın qılman olja.
Däwletbay osı arada demeysiñ be,

“Kırız’ın bir taylağını ne yapacaksın,
Vereyim kendi develerimden yedi narı.
Arka topraklarında çok dağ koyunu
keçisi, / Böylesi cimrilik ya, Adil hoca.
Kırız’ın bir taylağına kıyamadıktan
sonra, / Öldüğünde yenge malını
yapmam ganimet.”
Devletbay bu arada demesin mi,

Qabekeñnin közi jetti bermesine.
Almasañ öz tüyemnen jeti atandı,
Musama men de mindim bermesime.

Musaña sen de minseñ bermesiñe,
Soñıñnan iyt bolayın ermesime.

Qaysımızğa ölüm jetip, ölip ketsek,
220 Tese alıp, topıraq salıp kömbesime.

Batırlar sol arada qayğı oyladı,
Er Jantay bosalqalı ayğaylaydı.
Tal tüste tüyeniñ qomın saldı,
Däwletbay kirmey ketti ana duwğa.
Jaqsılar mas bop jatır maldı buwğa.
Tüyeniñ üş kün, üş tün qomın almay,
Qonıptı Alaköldi aşçı suwğa.

Qaynardıñ at suwğardı bulağına,
Eliktiñ oq tiymeydi ılağına.
230 Däwletbay Aşçısuvğa ketti degen
Estildi Qabekeñniñ qulağına.

Jıynalıp öñşeñ batır tügeldendi,
Batır joq Däwletbayday bizderge endi.
«Köşirip şapşañ barıp alıp kel» dep,

Kabeke'nin kanaati oluştı
vermeyeceğine. / “Almazsan kendi
develerimden yedi tane deveyi, / Ant
içtim ben de vermemeye.”
“Ant içtiysen sen de vermemeye,
Bundan sonra it olayım gelirsem peşine.
Hangimize ölüm yetip ölürsek,
Kazıp, toprak atıp gömmeye.”

Bahadırlar o esnada kaygılandı,
Er Jantay sakinleşmek için nara attı.
Öğleyin devenin havudunu koydu,
Devletbay gitti kalmadan şölene.
İyiler sarhoş oluyor hayvanı bağlayıp.
Devenin üç gün üç gece havudunu
almadan, / Konmuştu Alaköl'deki
Aşçısuv'a.

Kaynarın, at suladı bulağında,
Ceylanın ok değmez yavrusuna.
Devletbay, Aşçısuv'a gitti diye
Geldi Kabeke'nin kulağına.

Toplanıp bütün bahadırlar bir araya
geldi, / Bahadır yok Devletbay gibi
bizlere şimdi. / “Çabucak gidip

Şağalaq Şınqojamen jiberdi endi.

«Köşirip keleyik» dep ekewi bardı,

Kisige kelmeytuğın beker bardı.

Kewili şınımen qalğan eken,

Däwletbay tüzüw jawap bermey qaldı.

240 «Barıp beker bastap Alakölge,

Qılıp qanşa ökteindik osınşa elge.

Ärkimdi qayda jürse Quday saqtar,

Köşeyin men de bılay Sarıbelge».

Qabekeñ Däwletbaymen öşti boldı,

Ekewi kelmeytuğın alıs jerge köşip qondı.

Bawırın Sarıbelдің bir jıl qıstap,

Ayrılgan quwıǵınan dertti boldı.

«Ayrırlıp quwıǵınan boldı dertti,

Bolsa da qazaqqa saw, özine ötti.

250 Jolıqtı bir närsege osılay» dep,

Arǵınǵa naymanmenen habar etti.

Seksen segizinde Buqar kepti,

Ol Buqar kelse daǵı jılap kepti.

Qaraǵım, qalqam, şıraǵım,

dediklerimizi aktarın, alıp gelin” diye,

Şagalak’ı Şınkoja ile gönderdiler şimdi.

“Getirip gelelim” diye ikisi gitti,

Gelmeyecek kişiye boşuna gittiler.

Gönlü gerçekten kırılmış,

Devletbay, olumlu cevap vermeden

kaldı.

“Gitti boşu boşuna Alaköl’e,

Nice üstünlük kılıp böyle millete.

Her kim nerede olsa Hüda korur,

Göçeyim ben de böyle Sarıbel’e”

Kabeke’n, Devletbay ile düşman oldu,

İkisi de gelinmeyecek uzak yere göçüp

kondı. / Kardeşi Sarıbel’de bir yıl

kışlayıp, / Yırılan mesanesinden dertli

oldu.

“Yırılıp mesanesinden oldu dertli,

Olsa da Kazak için sağ, kendisinden

geçti. / Uğradı böyle bir şeye” diye,

Argın ile Nayman’a haber yetti.

Seksen sekizindeki Bukar geldi,

O Bukar gelince de ağladı.

“Gözbebeğim, ışıǵım, aydınlığım,

Seni awruw degendi
Keşe estidi qulağım.
Mıñ jılqını suwğarğan
Sarqılmas qaynar bulağım.
Qaşqan jawdı qutqarmas,
260 Beldewde turğan pırağım.

Jel jağımda
Jayılıp jatqan sayağım,
Ulıtawdıñ tasına
Süyenetin tayanım.

Emennen bitken tayağım,
Arqamdı künge küydirmes
Şärden alğan bayağım.

Arğınnan aytım jüz kisi,
Kereyden aytım jüz kisi,
270 Özimnen aytım jüz kisi —
Osı jiyğan tört jüzdiñ
Bası özim bolamın.

Qara moyın qağındı
Aytatuğın ılağın.
Sağımnan bitken Qabanbay,
Qaydan da bolar turağın?

Seni hasta diye
Dün işitti kulağım.
Bin yolkıyı sulayan
Tükenmez kaynar pınarım.
Kaçan düşmanı sağ bırakmaz,
Dağ belinde duran tulparım.

Gençlik çağımda
Yayılıp yalnız dolaşanım,
Ulutav'ın taşına
Dayanan dayanağım.

Meşeden yapılmış asam,
Arkamı güneşe yaktırmayan
Şehirden alınan kumaşım.

Argın'dan adadım yüz kişi,
Kerey'den adadım yüz kişi,
Kendimden adadım yüz kişi,
Bu toplam dört yüzün
Başında bizzat ben olurum.

Kara boyun büküldü
Söyle uygun olanını.
Seraptan biten Kabanbay,
Nerededir mekânın?"

Tağı da Buqar jılaydı,
Qayğırıp qattı jırlaydı:
Aqberen degen sawıttıñ
280 Etegi bar, jeñi joq.
Ağayındı kisiniñ
Ökpesi bar, kegi joq.
Awruw jatqan Qabekeñ
Adam bolar kebi joq.

Şağalaq minsın Quwbastı,
Şınğoja minsın Börte attı,
Ekewi alsın tört attı.
Tüske şeyin şabıñdar,
Tüsten keyin bosatıp,
290 Ana eki atpen şabıñdar.
Kelip jatar waqıtta,
Aşçısıwdıñ başında
Däwletbaydı tabıñdar.
Däwletbaydı qatınımen
Tezirek alıp qaytıñdar.
Qabekeñ kürk-kürk jöteldi,
Şıntaqtay bastı köterdi.

Buqardıñ tilin almañdar,
Däwletbayğa barmañdar.

Yine Bukar ağıyor,
Üzülüp içli söylüyor:
“Akberen adlı zırhın
Etegi var, yeni yok.
Kardeşine insanın
Öfkesi var kini yok.
Hasta yatan Kabeke’nin
İyileşecegi yok.

Şagalak binsin Kubas’a,
Şınkoja binsin Börte ata,
İkisi alsın dört at.
Öğleye kadar koşturun,
Öğleden sonra bırakın,
Ona iki at ile koşturun.
Gelip yatma vaktinde,
Aşçısıuv’un başında
Devletbay’ı bulun.
Devletbay’ı hanımı ile
Çabucak alıp dönün.”
Kabeke’n köh köh öksürdü,
Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.

“Bukar’ın sözünü dinlemeyin,
Devletbay’a gitmeyin.

300 Tiride aytqan «körmen» dep,
«Ölse de, aq aruwap kömben» dep.

Tağı da Buqar jılaydı,
Tağı da keñes quradı:
Meniñ tilimdi alıñdar,
Däwletbayğa barıñdar.

Araz kisi demeñder,
Adıraytıp aytpañdar.
Ökpeli kisi demeñder,
Ökimdik qıp aytpañdar.

310 Eptep-eptep aytıñdar,
Eptep alıp qaytıñdar.

Qabekeñ kürük-kürük jöteldi,
Buqardan qüñdi suradı,
Suradı da jıladı.
Buqar ayttı: «Quday biler,
Bügin aydıñ on ekisi — jeksenbi.
Erteñ aydıñ on üşi,
Küniñ atı — düysenbi.
Bügin bolsa jeksenbi,
320 Janniñ bäri teñseldi.
Erteñ bolsa düysenbi,
Janniñ bäri küyzeldi».

Diriyken söyledi ‘görmem’ diye,
‘Ölse de âdetince gömmem’ diye.”

Yine Bukar ağılıyor,
Yine müşavere kuruyor:
“Benim sözümü dinleyin,
Devletbay’a gidin.
Düşman kişi demeyin,
Dimdik bakıp söylemeyin.
Öfkeli kişi demeyin,
Baskı yapıp söylemeyin.
Tane tane söyleyin,
Usulca alıp dönün.”

Kabeke’n köh köh öksürdü,
Bukar’a günü sorar,
Sorar da ağlar.
Bukar söyledi: “Hüda bilir,
Bugün ayın on ikisi, pazar.
Yarın ayın on üçü,
Günlerden pazartesi,
Bugün ise pazar,
Bütün can sarsıldı.
Yarın ise pazartesi,
Bütün can perişan oldu.”

Erteñ tüste ötpekin,
Aqmoynaqqa qoyıñdar.
Mekege süyegim ketpeytin,
Süyegim Meke ketpese,
Joq bolğanı tilegim,
Ne boladı bul elim?!
Käpir körse etimdi,
330 Däriş qılar ötimdi.

Jemtik qılıp ketedi-aw
Artımdağı jetimdi.
Jawda ölsem, qazımın,
Bayjigittiñ azımın.
Qumnan tülki qoymağan
«Qumarlan» degen tazımın.
Buqardıñ tilin alsañdar,
Däwletbayğa barsañdar,
Däwletbaydı neteyin,
340 Duğay säläm keling.

Bul jalğannan ne alayın,
Ol jalğanğa barayın.
Jesir bala, jesir qatındı
Sol kelinnen alayın.
Segiz jasta küinde,
Seruwen qurıp jürgende,

“Yarın öğlen dünyadan göçeceğim,
Akmoynak’a gömün.
Mekke’ye bedenim gidemedi,
Cesedim Mekke’ye gitmezse,
Yerine gelmez dileğim,
Ne olacak bu halkım!
Kâfir görse etimi,
Deşer her yerimi.
Leş yapıp gider ay,
Ardımdaki yetimi.
Savaşta ölsem gaziyim,
Bayjigit’in azıyım.
Kumda tilki bırakmayan
‘Hırsılan’ diyen tazıyım.
Bukar’ın sözünü dinlerseniz,
Devletbay’a giderseniz,
Devletbay’ı ne edeyim,
Dua selam geline.

Bu hayattan ne alayım,
O hayata gideyim.
Yetim çocuk, dul kadını
O gelinden alayım.
Sekiz yaşında iken,
Seyran edip yürürken

Kerüwen joldıñ üstinde
Alıp berip em inime.
Jelegi basında,
350 Sırtınan bir-aq körıp em.
Jäy tañda jayjañtarıñda,
Jaytañdar alıp keliñder.
Şağalaq minip Quwbastı,
Şınqoja minip Börte attı,
Ekewi alğan tört attı.
Tüske şekti şawıptı,
Kedey jatar uwaqıtta,
Aşçısudıñ boyında
Däwletbaydı tawıptı.

360 Jetip keldi dübirley,
Bel şeşpek kün joq eken,
Däwletbay jügire şıqtı bul kim? dey.
Şağalaq attı men, — deydi,
— Dawsı belgili er şeşen,
Neğıp jürsiñ sen? — deydi.

Jüreyin neğıp men, — deydi,
Bizdi Quday jöndeydi.
Quwbas attıñ bawırına
Tört qap kümis teñdeydi.

Kervan yolunun üstünde
Alıp verdim hem kardeşime.
Duvağı başında,
Dıšarıdan bir an görmüşüm.
Oda tan vaktinde aydınlandığında,
İkna edip alıp gelin.”
Şagalak binip Kubas’a,
Şınqoja binip Börte ata,
İkisi yanlarına almış dört at.
Öğleye kadar at koşturup,
Fakirin yattığı vakitte
Aşçısuv’un boyunda
Devletbay’ı bulmuşlar.

Ulaştılar gürültü patırtıyla,
Kemer çözecek gün değıl,
Devletbay koşturup çıktı “Kim o?” diye.
“Şagalak, adım.” der,
“Sesi tanıdık yiğıt ozan,
Ne yapıyorsun burada sen?” der.

“Ne yapıyorum ben?” der,
“Bizi Hüda ıslah etsin.
Kubas atın kardeşine
Dört kap gümüş denktir.

370 Bes bayıstıñ balası

Töbede turıp eñreydi.

Qabıǵı joq quw ağaş

Qatındar otın qıladı.

Qos báyterek bar edi,

Birewi sonıñ suladı.

Tas qorǵanı bar edi,

Bir şekesi quladı.

Qabekeñniñ aq tuwı

Kimder ustap turadı,

380 Kimdi uran qıladı?

«Qanjawǵır-aw ne degen?» dep,

Däwletbay qayta suradı.

«Suraǵanıñ qursın» dep,

Däwletbaydıñ qatını

Üyde otırıp jıladı.

Şıǵa keldi aqırıp:

Osı awıldıñ qatındarı oñbaydı,

Üyqıları qanbaydı,

Aytsa, tildi almaydı.

390 Şolpan tura üyiñ jıq,

Tañ sarǵaya jügiñdi art.

Beş Bayıs'ın çocuǵu

Tepede durup aǵlar.

Kabuǵu olmayan kuru ağacı

Kadınlar odun yapar.

Çift çınar ağacı var idi,

Birisi onun devrildi.

Taş kalesi var idi,

Bir duvarı düştü.

Kabeke'nin ak tuǵunu

Kimler tutuyor,

Kim nara atıyor?"

“Kan yaǵdıran, ay, ne dedi?” diye,

Devletbay tekrar sorar.

“Sorun kurusun” diye,

Devletbay'ın hanımı

Evde oturup aǵladı.

Çıkıp geldi haykırıp:

“Bu köyün kadınları onmaz,

Uyusa uykuya doymaz,

Söylese dediğini yapmaz.

Çolpan doğunca evini yık,

Tan ağarınca yükünü yükle.

Aqsaq-toqsaq qalmasın,
Jasawıldı qalıñ sal,
Artıñdı qalmaq almasın.

Üyine kelse,
Däwletbay otır бүктelip,
Aq biydayday tüktelip.
Däwletbay-aw, Däwletbay,
Nege otırsıñ бүктelip,
400 Aq biydayday tüktelip?
Barmaysıñ ba bawrıña,
Qarañ qalğan awlıña.
Ökpelegen tüyeñdi al,
Tüyeñ tügil,
Qaldı ğoy sağan iyen mal.
Köşpe deseñ, köştiñ ğoy,
Öziñ üydi şeştiñ ğoy.
Talasqan tüyeñ qurısın,
Mıñ kisilik aǵañdı
410 Ketirdiñ köşip baǵamdı.
Baǵalamay aǵañdı,
Qara jerge tıqtıñ ğoy.
Öziñ emes, qazaqtı
Qaystırıp jıqtıñ ğoy.
Aldı aǵal aǵañdı,

Aksak maksak kalmasın,
Muhafızları kalabalık bırak,
Ardından Kalmuk almasın.”

Evine gelse,
Devletbay oturuyor бүzүлүп,
Ak buǵday gibi eǵilip.
“Devletbay ah, Devletbay,
Niye oturuyorsun бүzүлүп,
Ak buǵday gibi eǵilip?
Gitmez misin kardeşine?
Sahipsiz kalan köyüne.
Küstüǵın deveni al,
Deven şöyle dursun,
Kaldı ya sana sahipsiz hayvanlar.
Göçme desen göçtün ya,
Kendi evini daǵıttın ya.
Tartıstıǵın deven kurusun,
Bin kişiye bedel aǵabeyini
Bıraktın göçüp deǵerlimi.
Paha biçilemez aǵabeyini,
Kara topraǵa koydun ya.
Kendini deǵıl, Kazak’ı
Eǵip yıktın ya.
Aldı ecel aǵabeyini,

Ağaňnan qalıp ne boldıñ,
Köringen jırtar jaǵańdı.
Köremiń-aw, batırım,
Sonda sizdiń şamańdı.
420 Janıńda men turmadım,
Jaǵımdı bata almadım.
Qolda kelin bolmadım,
Qolınan bata almadım.
Qaytkende men oñalam,
Qayınaǵamnıń qolında
Kelin bolıp qalmadım.
Men bir ğayıp qus boldım,
Tiri bolmay ömirden,
Qaytsem daǵı joǵalam.

430 Abdıradan ap saldı
Asıl buyım zattardı.
«Aynalayın atama
Jaratamın» dep saldı.
Teńdi, buyım zattardı
«Aynalayın Ätiyge
Jaratamın» dep saldı.
Qatınnıń sözini qostadı,
Tap jürerge kelgende,
Däwletbay «oy, bawrımdap»

Aǵabeyinden ayrı kalıp ne oldun,
Gören yırtar yakanı.
Görüyorum ah bahadırım,
Orada sizin durumunuzu.
Yanında ben kalmadım,
Hayır dua almadım.
Elde gelin olmadım,
Elinden dua almadım.
Dönünce ben yetişeyim,
Kayınaǵamın elinde
Gelin olup kalmadım.
Ben kayıp bir kuş oldum,
Diri olmadan ömürden,
Dönsem de yok olayım.”

Sandıktan alıp koydu
Kıymetli eşyaları.
“Kurban olayım atama
Seçeyim” diye koydu.
Birbiriyle denk eşyaları
“Kurban olayım, atacıǵıma
Hazırlanıyormun” diye koydu.
Kadının sözüne ekledi,
Tam yürümeye gelince,
Devletbay “Oy kardeşim oy” diye

440 Bilegin julup tastadı.

Olar da aldı tört attı,
Bular da aldı tört attı,
Keruwen jolımen tün qattı.
Eki ortası iyendey,
Ündemey ketti-aw attı.
Tañ attı kün şığa,
Kelip jetti qoyşığa Däwletbay.
Qoyşıdan barıp suradı,
Suradı da, jılaydı.

450 Qoyşı sonda söyleydi,
Söylegende büy deydi:
Neşe barıp köñilin surap em,
Tañ atqanşa küzettik,
Ayağın oñdap tuzettik.
Sizderdi tosıp jatır ma,
Esikten tüsken säwlege
Jaltaq-jaltaq qaraydı.
Şöldep jatır göy deymen,
Suwsın berse işpeydi,
460 Astıñğı ernin jalaydı.
«Quray da-quray kök serke»,
Qoyım ketip baradı,

Bileğini yolup dişledi.

Onlar da aldı dört at,
Bunlar da aldı dört at,
Kervan yoluyla gece uzun.
İkisinin ortası sahipsiz gibi,
Ses çıkarmadan gitti atlılar.
Tan attı, gün doğup,
Gelip vardı koyun çobanına Devletbay.
Koyun çobanına gidip sordu,
Sordu da ağladı.

Koyun çobanı orada söyler,
Söyleyince bunu der:
“Nice gidip hâlini sormuştum,
Tan atana kadar bekledik,
Ayağını sağlamlaştırıp düzelttik.
Sizleri bekliyor gibi,
Kapıdan giren ışığa
Melül melül bakıyor.
Susuyor ya diyorum,
Suyunu verseler içmiyor,
Alt dudağını yalıyor.
“Kıs kıs boz erkek”
Koyunum gidiyor,

Aytsam bir jağım taladı.

«Awlı bawrımın anaw» dep,

Qoyşy ketip qaladı.

Konuşacak hâlim kalmadı.

“Köyü kardeşimin işte” diye,

Koyun çobanı gider.

Awıl töbesin körgeñ soñ,

Däwletbay «oy, bawrım» dep şabadı.

Däwletbay ekenin bilgen soñ,

Qabekeñ talıp baradı.

Köyün tepesini gördükten sonra,

Devletbay “Oy kardeşim” diye koşturur.

Devletbay olduğunu bildikten sonra,

Kabeke’n bayılır.

470 Däwletbaydın qatını

«Aynalayın Ätiydiñ

Silekeyin alam» dep,

Awzın kelip jaladı.

Devletbay’ın hanımı

“Kurban olduğum atanın

Salyasını alayım” diye,

Gelip ağzını siler.

Kelini ekenin bilgen soñ,

Onan sayın talıp baradı.

Buqar sonda söyledi,

Söylegende büy dedi:

Gelini olduğunu bildikten sonra,

Bunun üzerine de bayılır.

Bukar o vakit söyledi,

Söyleyince bunu dedi:

Däwletbay-aw, Däwletbay,

Ağañnıñ neğıp jürsin,

480 Tiride köñlin qaldırdıñ.

Onımen de qoymadıñ,

Qos atpenen aldırdıñ.

“Devletbay ah, Devletbay,

Ağabeyine ne yapıyorsun,

Diriyken gönlünü kırdın.

Onunla da bırakmadın,

Çift at ile aldırdın.”

D wletbay sonda söyleydi,

Söylegende b y deydi:

Edil menen Jayıqtan

Erikpey  awıp  tpeydi.

Tuwısqanı menimen

Ras bolsa Qabeke ,

Bir s ylespey ketpeydi.

490 Erlik te erlik, Qabanbay,

Erlik qalay, Qabanbay?!

Qorlıqta-qorlıq, Qabanbay,

Qorlıq qalay, Qabanbay?!

Zorlıq ta zorlıq, Qabanbay,

Zorlıq qalay, Qabanbay?!

Mu lıq ta mu lıq, Qabanbay,

Mu lıq qalay, Qabanbay?!

Qabeke  k rk-k rk jöteldi,

 ıntaqtap bastı köterdi.

500 D wletbay qalqam, keldi  be?

 kpelegen t ye di al,

T ye  t gil qaldı  oy sa an iyen mal!

Mına otır an je ge ni  bir minezi

bar,

Aytamın, aytpa anda qayteyin,

Apasın da tıyp al.

Devletbay o vakit söyler

Söyleyince bunu der:

  Edil ile Jayık tan

Canı sıkılmayan geçmez.

Karde i olan benimle

Haklı olsa Kabeke n,

Konu uvermeden gitmez.

Erlik de erlik, Kabanbay,

Erlik nasıl, Kabanbay!

Horluk da horluk, Kabanbay,

Horluk nasıl, Kabanbay!

Zorluk da zorluk, Kabanbay,

Zorluk nasıl, Kabanbay!

Sıkıntı da sıkıntı, Kabanbay,

Sıkıntı nasıl, Kabanbay! 

Kabeke n k h k h  ks rd ,

Dirse ini dayayıp ba ını kaldırdı.

Devletbay ı  ım, geldin mi?

K st   n deveni al,

Deven şöyle dursun ya sana kaldı

sahipsiz hayvanlar! / Bu oturan

yengenin bir mizacı var,

Söylüyorum, söylemeyip ne yapayım,

Ablasını da tutup al.

Qolın juwmas aram-dı,
Tamaq bermes sarañ-dı.

Men ölgen soñ sorlınıñ
Körgen küni haram-dı,
510 Onısın da tıyıp al.

Aqırmay jumsa balamdı,
Oyımda jür haram-dı.

Men ölgen soñ sorlınıñ
Körgen küni qarañ-dı.
Eki emşegin körsetip,
Jırtıq köylek kiygizbe.

Qañırağın tütetip,
Qulındı biye mingizbe,
Quraw-quraw degizbe.

520 Bes bayıstıñ balasın
Sırtqı jawğa jegizbe.
Erliktiñ jayın aytayın,
Aytpağanda qayteyin.
Jılqıñdı şetke salğızba,
Jılqıñdı jaña jaw alsa,
Süyekti bolar bozbala,
Jaw artınan barğızba.
Ayğırñ jürer orqırıp,
Qulıntay jürer şırqırıp.

Elini yıkamaz, haramdır,
Yemek vermez, cimridir.

Ben öldükten sonra zavallının
Göreceği gün, haramdır,
Onu da tutup al.

Bağırmadan iş verse çocuğuma,
Benim gözümde haramdır.

Ben öldükten sonra zavallının
Göreceği gün karanlıktır.
İki göğsünü gösterip,
Yırtık gömlek giydirme.

Sahipsiz bırakıp,
Taylı kısırağa bindirme.
Yamalı yamalı dedirtme.

Beş Bayıs'ın çocuğunu
Dışarıdaki düşmana yedirtme.
Erliğin hâlini söyleyeyim,
Söylemeyip ne yapayım.
Yılkını sınıra koydurtma,
Yılkını yine düşman alsa,
Kemikli olacak delikanlıyı,
Düşman ardından gönderme.
Aygırın yürür haykırıp
Kulun gibi yürür kişneyip.

530 Öz malıñdı körgende

Say-süyeğin keter sıqrırap,

Bozbalañ jürer Jıyılıp.

Köñili ösken sum qalmaq

Surasañ jawap bermeydi,

Artına qarap burılıp.

Sonan qorlıq öte me,

Sol süyekten kete me?!

Zorlıqtıñ jayın aytayın,

Aytpağanda qayteyin.

540 Erkek zarlıq, malı joq,

Qatıñ zarlıq, bala joq,

Qudayğa qılar şara joq.

Erkekke aqıl qala ma,

Qonısınan awğanda.

Äyelde aqıl qala ma,

Birewden sawın sawğanda.

Köşkende köligin tartıp alğanda,

Tuwırlıq jurtta qalğanda.

Sodan zorlıq öte me,

550 Sol süyekten kete me?!

Muñılıqtıñ jayın aytayın,

Aytpağanda qayteyin.

Jazı-küzi dertti ğoy

Alıp kelgen baqsısı,

Kendi hayvanını görünce

İliğin kemiğin kurur sızlayıp,

Delikanlın yürür toplanıp.

Gönlü büyüyen zalım Kalmuk

Sorsan cevap vermez,

Ardına bakıp dönüp.

Bundan azap geçer mi,

O bedenden çıkar mı!

Zorluğun hâlini söyleyeyim,

Söylemeyip ne yapayım.

Erkek için keder, hayvanı olmaması,

Kadın için keder, çocuğunun olmaması,

Hüda'ya sığınır çare yok.

Erkekke akıl kalır mı,

Yerinden göç edince.

Kadında akıl kalır mı,

Birisinin malını sağınca.

Göçtüğünde arabayı çekip alınca,

Keçe örtü yurttan kalınca.

Ondan zorluk geçer mi,

O bedenden çıkar mı!

Sıkıntının hâlini söyleyeyim,

Söylemeyip ne yapayım.

Yazın güzün hasta ya

Alıp geldiği baksısı

Dawasın tappay ketti ğoy.
Sonan muñlıq öte me,
Sol süyekten kete me?!
Sonı ayttı da Qabekeñ,
Äreñ jatır qiymıldap.
560 Esik jaqta Şağalaq jür,
Birdeñe dep awız-bası jıbırlap.

Devasını bulmadan gitti ya.
Ondan sıkıntı geçer mi,
O bedenden çıkar mı!”
Bunu söyledi de Kabeke’n,
Zar zor kımıldıyor.
Kapı tarafında Şagalak duruyor,
Bir şeyler deyip ağzı başı oynayıp.

Qabekeñ sonda söyleydi:
Şağalaq-aw, Şağalaq,
Nege jürsiñ jağalap?!
Bolamısıñ jıbırlap,
Qatınbısıñ sıbırlap.
Erkek adam sekildi
Qattı-qattı-aytpas pa,
Sartıldatıp jürmes pe,
570 Men ilikten qaldım ba?!
Şağalaq sonda söyleydi,
Söylegende büy deydi:
Är ne oyğa tönip tur,
«Köziniñ tirisinde şabam» dep,
Äteke jırık mıñ kisimen kelip tur.
Qabekeñ kürik-kürik jöteldi,
Şıntaqtay bastı köterdi.
Quday-aw, mağan dem salşı,

Kabeke’n o zaman söyler:
“Şagalak ah Şagalak,
Ne yapıyorsun yanaşıp?
Kıpırdıyor musun,
Kadın mısın fısıldıyorsun!
Erkek adam hiç
Gür bir şekilde konuşmaz mı,
Sesi çok çıkmaz mı,
Ben bir şeyden habersiz mi kaldım!”
Şagalak o zaman söyler,
Söyleyince bunu der:
“Hangi cüretle tehdit ediyor,
‘Gözü açıkken hücum edeyim’ diye,
Ateke Jırık bin kişiyle geliyor.”
Kabeke’n köh köh öksürdü,
Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.
“Hüda ah, bana nefes ver,

Quwbas atqa er salşı!

580 Bugin tüste ötpekşi em,

Keşki säske keñ salşı!

Täñirime tay aytşı,

Qudayıma qoy aytşı.

Bugin tüste ötpekşi em,

Biye sawım tım bolsa,

Köñilimdi qataytşı!

Jawdan ölsem, şeyitpin,

Jerge kömse, beyitpin.

Köz tiriñde kördiñ be,

590 Mına turğan Jırıq iyt.

Täñirine tay ayttı,

Qudayına qoy ayttı.

Ölgeli jatqan Qabekeñ

Saw kisidey qataydı.

Kürik-kürik jöteliş,

Şıntaqtay bastı köterip,

Jeñin tağı suğınıp,

Qınay beldi buwınıp,

Şıgarğa şıqsa Qabekeñ,

600 Quwbasın erttep qoyıptı.

Quwbasım-ay, Quwbasım,

Bilip edim alaştan

Kubas ata er ver!

Bugün öğlen göçecektim,

Akşamki kuşluk vaktine kadar bırak!

Tanrıma tay söyledim,

Hüdama koyun söyledim.

Bugün öğlen göçecektim,

Kısrak sağım vakti olsa,

Gönlümü kırma!

Düşman öldürse şehidim,

Yere gömse, türbeyim.”

Hayatında gözünle gördün mü,

Bu gelen Jırık it.

Tanrısına tay adadı,

Hüdasına koyun adadı.

Ölüm döşeğindeki Kabeke’n

Sağlıklı kişi gibi güçlendi.

Köh köh öksürüp,

Dirseğini dayayıp başını kaldırıp,

Yenini de sokuşturup,

Sıkıp belini bağlayıp,

Dışarıya çıkıp Kabeke’n,

Kubas’ı eyerlemiş.

“Kubas’ım ah Kubas’ım,

Bilirdim Alaş’tan,

Sendey jılqı tuwmasın.
Tayında arda emip eñ,
Tağı torı bolıp eñ.
Qulında arda emip eñ,
Qula torı bolıp eñ.
Döneniñde arda emip eñ,
Döñbektey torı bolıp eñ.
610 Bestiñde arda emip eñ,
Besti torı bolıp eñ.
Altında arda emip eñ,
Arqan tağıp qoyıp em.
Jetiñ jäne emip eñ,
Jer jasırıp qoyıp em.
Segiziñde ustap minip em,
Alatawğa barıp em.
Mına turğan sarı iytñiñ
Kenje qızın alıp em,
620 Sawırña salıp em.
Meke degen jeriñe
Tört barıp-ay, bes qayttım,
Birewinde bos qayttım.
Seni mingen künimde
Qayıqsız tüstim teñizge.
Senen başka mal minsem,
Mingendey boluwşı em ögizge.

Senin gibi yılkı doğmasın.
İki yaşına kadar emmiştin,
Tam bir doru at olmuştun.
Üç yaşına kadar emmiştin,
Tam bir doru at olmuştun.
Dört yaşına kadar emmiştin,
Tomruk gibi doru olmuştun,
Beş yaşına kadar emmiştin,
Beş yaşında doru at olmuştun.
Altı yaşına kadar emmiştin,
Küheylan gibi olmuştun.
Yedi yaşında da emmiştin,
Yere saklamıştım.
Sekizinde tutup binmişim,
Alatav'a gitmişim.
Bu duran sarı itin,
En küçük kızını almıştım,
Sağrına koymuştım.
Mekke topraklarına
Dört kez gidip ah, beş kez döndüm,
Birisinde boş döndüm.
Sana bindiğim günlerde
Kayıksız indim denize.
Senden başka hayvana binsem,
Binmiş gibi olurum öküzge.

Sen keldiñ otız segizge,
Men keldim jetpis segizge.
630 Batpanda-batpan batpanday,
Batpandap tañ atqanday.
At quyırğın tüyip ap,
Qabekeñ ayğay sala şapqanda,
«Oybay, Qabanbay tiri» dep,
Qalmaqtar jönin tabadı.
E, degenşe bolmaydı,
Mıñ kisini munara qıp,
Bir töbege üyedi.
Bu da sizdiñ zaman ğoy,
640 Ayta qalsañ, uran ğoy.
Oljasın tiri jandı tastamay,
Ülestirip tegis beredi.
-Ay, Däwletbay, Däwletbay, beri kel,
Beri kel de, meni kör.
Ketti ğoy meniñ keterim,
Üyime qaytıp jetemin.
«Quday-aw, sağan netti» dep,
Ne degen ajal jetti» dep,
Üyine süyep äketi.
650 Kökqasqasın qoyıptı,
Bir şöbin awzına saladı.
Tiri jandı tastamay,

Sen geldin otuz sekize,
Ben geldim yetmiş sekize.
Kilolarca ağırlık gibi,
Taşır tan atmış gibi.
Atın kuyruğunu bağlayıp,
Kabeke'n nara atmaya koştuğunda,
“Eyvah, Kabanbay diri!” diye,
Kalmuklar kaçacak yer arar.
E, deyince olmaz,
Bin kişiyi kule yapıp,
Bir tepeye yığar.
Bu da sizin sıranız ya,
Nara atsanız ya.
Ganimetini canlı canlı bırakmadan,
Paylaştıırıp eşit verir.
“Ey Devletbay, Devletbay, buraya gel,
Buraya gel de beni gör.
Gitti ya benim giderim,
Evime dönüp yetişeyim.
“Ey Hüda, sana ne yaptı” diye,
“Ne diye ecel geldi” diye,
Evine okşayıp getirdi.
Boz akıtmalısını bırakmış,
Ağzına bir ot koymuş.
Canlı canlı bırakmadan,

Tegis ülestirip berdi.

Ay, Däwletbay, Däwletbay,

Bügin meni küzetpe,

Qatın balam jüdetpe.

Qane, turşı sözderiñ,

Jılatpaşı özderin.

Betine perde ustay berdi,

Süytti de ötken Qabanbay.

Qaldıq qoy, mine, taba almay!

662 Tamam, tamam.

Eşit paylaşırıp verdi.

“Ey Devletbay, Devletbay,

Bugün beni bekletme,

Kadınımı çocuğumu yorma.

Hani, kalsın sözlerin,

Ağlatma kendilerini.

Yüzüne perde tutuverdi,

Öptü ölen Kabanbay’ı.

Kaldık ya işte, çaresiz!

Tamam, tamam.

5.2.4. Qabanbay Batırdıñ Qissası (Şayahmet Kärıbayev Nusqası) ‘Kabanbay Batır’ın Kıssası (Şayahmet Karıbayev Nüşası)” (K4)

QABANBAY BATIRDIÑ QİSSASI

(ŞAYAHMET KÄRİBAYEV
NUSQASI)

Azıraq söz söyleyin Qabanbaydan,

Adamzat ata-anasız tuwar qaydan.

Käpirdiñ keşegi ötken zamanında,

Orısqa qarap edi tügel nayman.

Şubarım, arğımağım, jülde alğanım,

Basınan Arqawıldıñ kün şalğanda.

Jıylsa arğın, nayman, öñkey qazaq,

Söz edi er Qabanbay uyğarğanım.

KABANBAY BATIR’IN KISSASI

(ŞAYAHMET KARİBAYEV
NÜSHASI)

Biraz söz söyleyeyim Kabanbay’dan,

İnsanoğlunun ana-babasız doğduğı

nerede. / Kâfirin dünkü geçmiş zamanında,

Rus’a tabi idi bütün Nayman.

Alaca atım, küheylanım, ödül alanım,

Başından Arkavıl’ın güneş vurduğunda.

Toplansa Argın, Nayman, bütün Kazaklar,

Söz idi Er Kabanbay’ı uygun getirenim.

Key jaman qamaladı, söz taba almay, Kimi kötü kuşatır, söz bulamadan,
10 Key jaman jan saqtaş, mal bağa Kimi kötü insan korumaz, mal
almay. bakamadan.
Arısın qara teki qırğız şawıp, Kabile halkını Kırğız yağmalayınca,
Qan qustı qayğılı bop er Qabanbay. Kan kustu kahrolup Er Kabanbay.

Qan qustı qayğılı bop er Qabanbay, Kan kustu kahrolup Er Kabanbay,
«Qırğızdan ketem be — dep, —kek ala “Kırğız’dan öç alamadan mı öleyim!”
almay». diye.
«Namısın Qabanbaydın äperem» dep, “Namusunu Kabanbay’ın kurtarayım”
Kelipti qanjıǵalı er Bögenbay. diye, / Gelmiş Kanjıǵalı Er Bögenbay.

Kelipti qanjıǵalı er Bögenbay, Gelmiş Kanjıǵalı Er Bögenbay,
Aqıldı bular jatır jöndey almay. Bunlar bir akıl yolu bulamıyorlar.
«Bögenbay Qabanbaymen bas qostı» dep, “Bögenbay, Kabanbay ile birleşti”
20 Kelipti özi bas bop töre Abılay. diye, / Gelmiş kendisi baş olup Han
Abılay.

Qolında suluw qızdın turar taraq, Eline güzel kızın yakışır tarak,
Batırlar jıyılğan soñ jatpas qarap. Bahadırlar toplandıktan sonra yatmaz
«Bas qostı töre, qara degennen soñ», bakarak. / “Birleşti han ile halk dedikten
Kelipti kökjarlıdan Kökjal Baraq. sonra”, / Gelmiş Kökjarlı’dan Kökjal
Barak.

Qabekeñ jıyıp aldı jamaǵatı-ay, Kabeke’n topladı cemaati ey,
Şabadı, jawdı körse, tizgin tartbay. Koşturur, düşmanı görse dizgin
«Bas qostı sonşa batır» degennen soñ, çekmeden. / “Toplandı bunca bahadır”
Kelipti ädeyi izdep er Däwletbay. dedikten sonra, / Gelmiş mahsus arayıp Er

Atqanı batırlardıñ arqar-qulja,

30 Tabılsa atqa tüye, tegin olja.

«Bas qostı sonşa batır» degennen soñ,

Kelipti Jıyılı tawdan Berdikoja.

Qabekeñ jıyıp aldı jamağattı-ay,

Şabadı, jawdı körse, tizgin tartpay.

«Toqımın jüz kisiniñ awdarmas» dep,

Qos atpen aldırıptı Şağalaqtı-ay.

Qos atpen aldırıptı Şağalaqtı-ay,

Şabadı, jawdı körse, tizgin tartpay.

«Saq edi qarawılğa, şaldırtpas» dep,

40 Üysinnen aldırıptı Aqşabdardı-ay.

Üyirden ustap mindi Quwbas attı,

Batırlar kündiz jürüp, tünde jattı.

Jerine baratuğın mölşer qılsa,

Ayında Alatawğa äreñ jetti.

Jılqıdan onday jılqı tuwuw qayda,

Babına sonda Quwbas äreñ kepti.

Saymanın, qaruw-jaraq tüzetip ap,

Alatawda at semirtip bir ay jattı.

Devletbay.

Vurduğı bahadırların dağ koyunu-keçisi,

Bulunsa atla deve, bedava ganimet.

“Toplandı bunca bahadır” dedikten

sonra, / Gelmiş Jıyılı Dağ’dan Berdikoja.

Kabeke’n, topladı cemaati ey,

Koşturur, düşmanı görse dizgin çekmeden.

“Tohumun yüz kişiye aratmaz” diye

Çift at ile aldırılmış Şagalak’ı ey.

Çift at ile aldırılmış Şagalak’ı ey,

Koşturur, düşmanı görse dizgin

çekmeden. / “İhtiyatlı idi, nöbetçiye

yakalanmaz” diye, / Üysin’den aldırılmış

Akşabdar’ı ey!

Sürüden tutup binmiş Kubas ata,

Bahadırlar gündüz yürüyüp gece yattı,

Gittiği mesafeyi ölçmeye kalksa,

Bir ayda Alataw’a zar zor ulaştı.

Yılkıdan onun gibi yılkı nerde doğar,

Kapısına orada Kubas zar zor gelmiş.

Malzemesini, silahlarını düzenleyip alıp,

Alataw’da atları semirtip bir ay kaldılar.

Bir küni Baraq batır: «Äytem, deydi, Bir gün Barak Batır: “Söyleyeyim” der,

50 Jawıñdı aldırmaytın qaytem, deydi. Yenemeyeceğimiz düşmanını ne

Dalada atım soyıp qañğırmaymın, yapayım” der. / Bozkırda atımı kesip

Qosta bar er iygisi, qaytam, — deydi. dolaşmam, / Orduda var erin iyisi,
döneyim.” der.

Tösekte jaman qatın aram jürer, “Döşekte kötü kadın haram gibi gelir,

Bilmegen ata jönin bala biler. Bilmediğin atalarını çocuk bilir.

Täwbası toq kisiniñ bolmaytuğın, Tok kişinin tövbesi kabul olmadığından,

Biraz kün aş jürseñder täwbä kirer». Birkaç gün aç kalsan tövbe kabul olur.”

Qabekeñ bul sözdi aytıp külimdeydi, Kabeke’n bu sözü söyleyip gülümser,

Juwıqta alar qırğız bilinbeydi. Yakında yenen Kırgız bilinmiyor.

Aq tuwı Qabekeñniñ şaşıp qoyğan Ak tuğu Kabeke’nin diktiği

60 Tal tüste, jel joq, küz joq, dürildeydi. Öğle vakti yel yok, güz yok, dalgalanır.

Batırlar munı körıp şoşıp qaldı, Bahadırlar bunu görünce şaşıp kaldı,

Jügirip jügen alıp atqa bardı. Koşup gemini alıp ata gitti.

Qabekeñ Quwbas atqa qarğıp minip, Kabeke’n, Kubas ata atlayıp,

Aq tuwdı şaşıp qoyğan jeti aynaldı. Ak tuğu dikip yedi kez dolandı.

Jigitter al deytuğın, al deytuğın, Yiğitler yenin, demiş, yenin demiş,

Aqşabdar qarawılğa bar deytuğın. Akşabdar nöbete git, demiş.

Bozbala atıñdı erttep jeñiltekten, Delikanlı atını götürüp yedekte,

Bir soğıs ne qılsa da bar deytuğın. Bir savaş ne olsa da git, demiş.

Aqşabdar qarawılğa şığa şaptı,
70 Astınan tesik tastiñ qaray ğaptı.
Qırğızdıñ öz işinen bülük şıǵıp,
Bir taypa el qırǵız bosıp kelip qaptı.

Bir taypa el qırǵız bosıp kelip qaptı,
Aldı-artın qazaq eli qamap aptı.
Bar eken qırǵızda bir danışpan,
«Jekime-jek kel» dep birew şaptı.

Muniñ atı Äteke jırıq degen,
Tüsirgen talay jawdan olja tegin.
Sadaqsı, özi batır qayratı mol,
80 Öltirip talay jawın, alǵan kegin.

Aspannan qar jawadı jerge jastap,
«Keldim, ketpeyin dep Quday bastap».
Aldımen er Bögenbay kez gep edi,
Qoymadı onı qırǵız türip tastap.

Qabekeñ tur alıstan jawdı bayqap,
Bir kirsem qoltıǵımnıñ kirisi tarqap.
Kökjarlı Kökjal Baraq kez gep edi,
Qoymadı Däwletbaymen qosa şayqap.

Akşabdar nöbete koşmuş,
Altından delik taşın bakmış.
Kırǵız'ın içinden bir bölük çıkmış,
Kırǵız halkından bir kabile ardı sıra
gelmiş.
Kırǵız halkından bir kabile ardı sıra
gelmiş, / Önünü ardını Kazak yurdunun
kuşatmış. / Var imiş Kırǵız'da bir akıllı,
“Karşıma tek gelin!” diye bir kişi koşmuş.

Bunun adı Ateke Jırık imiş,
Yendiği nice düşmandan ganimet bedava.
Sadağı iyi, kendisinin yiğitlik gayreti bol,
Öldürüp nice düşmanını, almış öcünü.

Gökten kar yağar yeri ıslatıp,
“Geldim, gitmeyeyim diye Hüda'dan
uzaklaşp.” / İlk önce Er Bögenbay'a sıra
gelmiş, / Bırakmadı onu Kırǵız dürüp atıp.

Kabeke'n uzaktan düşmanı gözetliyor,
Giriversem koltuǵumun altına alıp.
Kökjarlı Kökjal Barak'a sıra gelmiş,
Yenemedi Devletbay ile birlikte

	sallayıp.
Qabanbay munı körıp aşuwlandı,	Kabanbay bunu görünce sinirlendi,
90 Şaqırıp Şağalaqtı qasına aldı.	Çağırıp Şagalak'ı yanına aldı.
Aq tuwdı Şağalaqqa bere salıp,	Ak tuğu Şagalak'a verip,
Aq nayza altıqırlı qolına aldı.	Altı köşeli ak mızrağı eline aldı.
Äli jas er Qabekeñ bozbaladan,	Hâlâ genç Er Kabeke'n delikanlıdan,
Qayda eken Baraq nağıp bağanadan.	Nerede imiş Barak ne yaptı az evvelden.
Quwbastı janbasına janıp alıp,	Kubas'ı yanıbaşına alıp,
Qırğızdı salıp qaldı buğanadan.	Kırğız'a sapladı köprücük kemiğinden.
Qırğızdı bulğap alıp jerge saldı,	Kırğız'ı sallayıp yere çaldı,
Däwletbay tüsip, basın kesip aldı.	Devletbay attan inip başını kesti.
Qırğızdıñ jıǵılğanın körgennen soñ,	Kırğız'ın yıkıldığını gördükten sonra,
100 Zar qağıp köşten şığa bir qız saldı.	Feryat edip göçten bir kız geldi.
Batırlar jatqan jerge qırğız keldi,	Bahadırların kaldığı yere Kırğız geldi,
Bul qırğız tünde kelmey, kündiz keldi.	Bu Kırğız gece değil, gündüz geldi.
Qırğızdıñ jıǵılğanın körgennen soñ,	Kırğız'ın yıkıldığını gördükten sonra,
Jetelep aq bas atan sol qız keldi.	Yedeğe alıp akbaş deveyi bu kız geldi.
Batırlar sol arada toqtayd endi,	Bahadırlar bu esnada duruyordu şimdi,
Nayzasın qanğa bulğap şoqtayd endi.	Mızrağını kana bulamış diziyor şimdi.
Qırğızdı ölip jatqan quşaqtap ap,	Ölen Kırğız'ı kucaklayıp,
Azıraq qız äkesin joqtaydı endi:	Kız, babası için biraz ağıt yakıyor şimdi:

Alaköl tasır tayaz bop,

110 Er sarğayar mal az bop.

Qanıñ bir türtip, köştiñ be tap-tatuw elmen?!

Köşpe desem, köştiñ be,

Uwıqtıñ bawın şeştiñ be?!

Qazaqtıñ qalıp astında,

Mükammalıñ şaştıñ ba?!

Awzıñnan aldı külkiñdi,

Köziñnen aldı uyqıñdı.

Erigip jatqan köp batır

Arağa saldı jılqıñdı.

“Alaköl taşar sığ olduğundan,

Er sararır malı az olduğundan.

Kanını döküp göçtün mü taptatlı yurdundan?

Göçme desem de göçtün mü?

Çadırın bağınyı çözdün mü?

Kazak’ın kalıp altında,

Malını mülkünü saçtın mı?

Ağzından aldı tebessümünü,

Gözünden aldı uykunu.

Aklına eseni yapan birçok bahadır

Aralarında paylaştı yılkınyı.

120 Tüyeden aldı teñiñdi,

Alalmay qaldıñ kegiñdi.

Mıñ kisilik äkekem,

Ketirdiñ nağıp ebiñdi?!

Deveden aldı dengini,

Alamadan kaldın öcünü.

Bin kişiye denk babacığım,

Yitirdin ne yapıp yeteneğini!

Äweli keldi Bögenbay,

Artınan keldi Däwletbay.

Üşinşi keldi Qabanbay,

Qapısın qaldıñ tabalmay.

Ebiñdi Quday nege aldı,

İlk önce geldi Bögenbay,

Ardından geldi Devletbay,

Üçüncüde geldi Kabanbay,

Ansızın kaldın fırsat bulamadan.

Yeteneğini Hüda niye aldı,

Köktorğay itpen şabalmay?!

Köktorgay it ile koşamadan!

130 Bizdiñ qırğız nayzası

Bizim Kırğız mızrağı

Qarağay ağaş, şort boldı.

Çam ağacından, zayıftı.

Qabekeñniñ nayzası

Kabeke'nin mızrağı

Qayıñ da ağaş, berik boldı!

Kayın ağacından, sağlamdı!

Aynalayın äkekem,

Kurban olayım babacığım,

Ajalıñ neden şort boldı!

Ecelin neden ani oldu!

Aynalayın Ätiyim,

Kurban olayım Atiyim,

Arıstay bolıp jatuwın!

Çavdar gibi ufalandın!

Qazaqtan şıqqan Qabanbay

Kazak'tan çıkan Kabanbay

Qaq jürekten atuwın!

Tam yürekten attığın!

140 Ayaq penen tabaqtap,

Kap ile tabaktan alıp,

Söyleyin sözdi sabaqtap.

Söyleyeyim sözü sürdürüp.

Qazaqtan şıqqan köp batır

Kazak'tan çıkan nice bahadır

Kettiñ ba qoyday tamaqtap!

Boğazlandın mı koyun gibi?

Otırmayın, turayın,

Oturmayayım, ayakta durayım,

Endi ne amal qılayın.

Şimdi ne çare bulayım.

Aynalayın Qabeke-ay,

Kurban olayım Kabeke ey,

Öziñnen sawğa surayın!

Senden hibe isteyeyim.

Sawğa bir berseñ, özin ber,

Hibe veriverirsen kendin ver,

Söylep bir turğan sözün ber?!

150 Qıyılğan ğana qasın ber,

Qarayğan ğana basın ber?!

Söylediğin sözünü tutuver!

Öldürülen tek düşmanı ver,

Baktığın tek başını ver!

Sizden bolğan ölüm ğoy,

Bir Qudayğa mälüm ğoy.

Surağanım sizlerden

Bir şıbınday janım ğoy.

Sizden geldi ölüm ya,

Bir Hüda'ya malum ya.

İstediğim sizlerden

Bir sinek kadar canım ya.

Meni de qatın qılersiñ,

At kötine salarsıñ!

Qalawlı qatın men bolman,

Ornımdı siypap qalarsıñ!

Beni de kadın yaparsın,

Atın sırtına koyarsın!

Ben gönüllü kadın olmam,

Yerimi okşar kalırsın!

160 Qara bir torqa kiygem joq,

Qara bir jorğa mingem joq.

Men jılamay, kim jılar,

Artımda siñli, inim joq.

Kara ipek bir kıyafetim yok,

Binecek bir kara atım yok.

Ben ağlamayayım da kimler ağlasın,

Ardımda kız ya da erkek kardeşim yok.

Sarı at minsem, tağa joq,

Qaziyne kiysem, jağam joq.

Men jılamay, kim jılar,

Süyener aldımda ağam joq.

Sarı ata binsem nal yok,

Zırh giysem yakam yok.

Ben ağlamayayım da kimler ağlasın,

Önümde dayanacağım ağam yok.

Artqanda tüyeñ nar şığar,

Yüklediğin deven nardır,

İşkende asiñ bal şıǵar.
170 Eñiretpe, qazaq, eñiretpe,
Mendey de qızıñ bar şıǵar.

Qızdıñ sözi qanıq-tı,
Qazaqtan da anıq-tı.
Er Qabekeñ köñilşek,
Qız sözine qanıqtı.

— Ey jaranlar, jaranlar!
Bäriñniñ de balañ bar.
Bastıǵıñ seniñ Bögenbay,
Beri maǵan qarañdar!

180 Mina qızdı tonama,
Tonap olja bola ma?!
Ana közden aqqan jas,
Sirä, bizdi qoya ma?!

Joǵarǵı köşke barıñdar,
Köşti şawıp alıñdar.
Tömengi topqa barıñdar,
Toptı talap alıñdar.

— Osı sözdi «maquıl» dep,

Yediǵın aşın baldır.
Aǵlatma Kazak, aǵlatma,
Benim gibi de kızın vardır.”

Kızın sözü apaçıktı,
Kazak’a da malumdu.
Er Kabeke’n merhametli,
Kızın sözüne üzüldü.

“Ey millet, millet!
Hepinizin de çocuǵu var.
Komutanın senin Bögenbay,
Buraya bana bakın!

Bu kızı gaspetmeyin,
Gasptan ganimet olur mu!
Bu gözden akan yaş,
Hiç peşimizi bırakır mı!

Yukarıdaki göçe gidin,
Göcü yağmalayın.
Aşağıdaki kalabalıǵa gidin,
Kalabalıǵı yağmalayın.”

Bu sözü ‘makul’ diye,

Jannıñ bări «aqlı» dep,
190 Joğarğı köşke barıptı,
Köşti şawıp alıptı.
Tömengi topqa barıptı,
Toptı talap alıptı.
Erinbeytin Qabekeñ
Şağalaqtı qasına ap,
Qız küzetip qalıptı.

Qızdıñ kiygen kiyimi
Alpıs eki tüymeli.
Şağalaq jür jağalap
200 Qız betinen süygeli.

Qabekeñ sonda söyleydi,
Söylegende büy deydi:
Ey, Şağalaq, Şağalaq,
Neğip jürsiñ jağalap,
Awzı-basıñ jıbırlap,
Qatındarday sıbırlap?!

Sındırmaşı tüymesin,
Jaw betinen süymeşi.
Qaydan bildiñ, Şağalaq,
210 Köz jasınıñ tiymesin.

Canların hepsi ‘akıllıca’ diye,
Yukarıdaki göçe gitmişler,
Göcü yağmalamışlar.
Aşağıdaki kalabalığa gitmişler,
Kalabalığı yağmalamışlar.
Ne yaptığını bilen Kabeke’n
Şagalak’ı yanına alıp,
Kızı gözetmiş.

Kızın giydiği giyimi
Altmış iki dügmeli.
Şagalak yanaşıyor
Kızı yanağından öpmeye.

Kabeke’n orada konuşuyor,
Konuşunca bunu diyor:
“Ey Şagalak, Şagalak,
Niye yanaşıyorsun,
Ağzını başını oynatıp,
Kadınlar gibi fısıldayıp!

Koparma tek bir düğmesini,
Düşmanın yanağından öpme!
Nereden bildin Şagalak,
Gözünün yaşının değmeyeceğini.”

Qız sözine qısıldı,
Qırğızdın qanı josıldı.
Qız äkesin ap berdi,
Qız aldına sap berdi.

Kızın sözüne sıkıldı,
Kırğız'ın kanı aktı.
Kıza babasını alıp verdi,
Kız önüne saf tuttu.

Qız qayttı sonda tötelep,
Qabeñ qayttı qosına,
Batırlardıñ artınan
Aqbas atan jetelep.

Kız döndü o zaman hıçkırarak,
Kabe'n döndü çadırına,
Bahadırların ardından
Akbaş deveyi yedeğe alıp.

Däwletbay jetip keldi «ağam ğoy» dep, Devletbay yetişip geldi “Ağabeyim ya”
220 «Qırğızdı olja qılğan zaman ğoy» diye, / “Kırğız'ı ganimet yapma zamanı
dep. ya” diye.

Jetip kep ağasına erkeleydi:

Yetişip gelip ağabeyine nazlandı:

Ağeke, bir oljañdı alam ğoy, — dep.

“Ağabeyciğim, bir ganimetini alayım, ya”

— Däwletjan, söz dep tursıñ nesin aytıp, diye. / “Devletjan, söz diye ne söyleyip

Ketpey me, bermey qoysam, köñiliñ duruyorsun, / Kırılmaz mı gönlün
qayıp. vermezsem.

Jetpistiñ jetewine jasım keldi,

Yaşım yetmiş yediye geldi,

Jüreyin öle-ölgenşe kosımdı artıp.

Ölünceye kadar malımı yükleyeyim.”

Bası bar aqbas atan jılqı astawday,

Başı var akbaş devenin yılkı yemliği gibi,

Közi bar tastan aqqan tas bastawday.

Gözü var taştan akan taş pınarı gibi.

Arası eki buttiñ el köşkendey,

Arası iki bacağının halk göçecek gibi,

230 Örkeşke on bes kisi mingeskendey. Hörgücüne on beş kişi biner gibi.

Nar da emes Aqbas atan, maya da emes,	Nar da değil Akbaş deve, maya da değil,
Batırlar aytqan sözden tayar emes.	Bahadırlar söylediği sözden cayar değil.
Ekewi ağayındı kekti boldı,	İki kardeş kinlendi,
«Qoy dese», tildi alıp qoyar emes.	“Bırak dese” sözü dinleyip bırakacak değil.
Qabekeñ mına sözdi ańǵartadı:	Kabeke’n bu sözü açıkladı:
Däwletbay, qolıñdı jay, al batamdı.	“Devletbay, elini aç, al duamı.
Jolıña seniñ kelgen bolsın ırım,	Senin yoluna gelsin dua,
Bereyin öz üyimnen jeti atandı.	Vereyim kendi sürümnden yedi deveyi.”
Kelip em ümit qılıp sağan taman,	“Gelmiştim ümit edip sana doğru,
240 Üyiñnen tüye al degen söziñ jaman.	Sürümnden deve al, diyen sözün fena.
Qırǵızdan şawıp alęan olja emes,	Kırǵız’dan yağmalanan ganimet değil,
Aluwęa jeñgem malı mağan aram.	Yengemin malını almak bana haram.”
Tüyenıñ qızıęasıñ pernesine,	“Devenin heveslenirsin teline,
Qudaydıñ köz jete me bermesine.	Hüda’nın göz doyar mı verdiğine.
Almasañ jeti atañdı öz qolımnan,	Almazsan yedi deveyi kendi elimden,
Musama mindim bermesime.	Ant içtim vermemeye.”
Musaña sen de minseñ bermesiñe,	Ant içtiysen vermemeye,
Tüyenıñ qızıęasıñ pernesine.	Devenin heveslenirsin teline.
Qırǵızdıñ sen qıymasañ bir taylağın,	Kırǵız’ın sen kıymazsan bir taylağına,
250 Musama men de mindim körmesime.	Ant içtim ben de bir daha görüşmemeye.

Esentay ekewine bas qolqa ayttı,
Däwletbay Qosaydı ertip üyge qayttı.
Tüyenin üş kün, üş tün jügin şeşpey,
Boyına Qızılsuwdın kelip qaptı.

Batırlar sol arada kündeydi endi,
«Batır joq Däwletbayday bizde» deydi.
«Şaqırıp şapşañ barıp alıp kel» dep,
Jiberdi Şağalaq pen Qojantaydı.

Jetelep jeti atandı ekew keldi,
260 Kisige kelmeytuğın beker keldi.
«Kek qılmay, osımenen keliñiz» dep,
Qabekeñ Däwletbayğa hat jiberdi.

Sonda da er Däwletbay kelmey qaldı,
Bularğa jılı jawap bermey qaldı.
Däwletbay şaqırğanda kelmegen soñ,
Köñili Qabekeñniñ jaman qaldı.

Däwletbay köşip kepti Qızıl kölge,
Bul habar mälim boldı talay elge.
«Ärkimniñ öz qılığı özine» dep,
270 Qabanbay köşip ketti Sarıbelge.

Esentay ikisine de diyeceğini söyledi,
Devletbay, Kosay'ı götürüp eve
döndü. / Devenin üç gün üç gece yükünü
indirmeden, / Kızılsuv boyuna geldi.

Bahadırlar bu esnada gıpta ediyor şimdi,
“Bahadır yok Devletbay gibi bize”
diyorlar. / “Çağırıp çabucak gidip alıp gel”
diye, / Gönderdiler Şagalak ile Kojantay'ı.

Yedeğe alıp yedi deveyi ikisi geldi,
Gelmeyecek kişiye boşuna geldi.
“Kin tutmadan, bununla geliniz” diye,
Kabeke'n, Devletbay'a mektup gönderdi.

O zaman da Er Devletbay gelmedi,
Bunlara olumlu cevap vermedi.
Devletbay, çağırdığında gelmeyince,
Kabeke'nin gönlü fena kırıldı.

Devletbay, göçtü Kızıl Göl'e,
Bu haber malum oldu bütün yurda.
“Herkesin yaptığı kendine” diye,
Kabanbay göçtü Sarıbel'e.

Ekewi ılayımdı kekti boldı,
Ekewi ökpe şayğan ötti boldı.
Bir qıstay Sarıbelge qıstap şığıp,
Ayırılğan quwığan dertti boldı.

Ayırılğan quwığan boldı dertti,
Bolsa da qazaqqa saw, özine ötti.
Awruwın osındaylıq estigen soñ,
Köñilin Buqar jıraw suray kepti.

Seksenniñ segizinde Buqar keldi,
280 «Bir biyday arpa işinde qarağım-ay, “Bir buğday, arpa içinde gözbebeğim ah,
Seni de köp kördi me Quday?!» deydi.

Buqar:

Qarağım, qalqam Qabanbay,
Jaratqan seni bir Alla-ay!
Ölmeydi dep jüruwşı em,
Mına bir sumıray zamandı-ay!

Biyik tawğa şıqqanda
Şañkişten alğan tayağım,
Arqamdı künge küydirmes

İkisi büsbütün kinlendi,
İkisi de öfkesine yenik düştü,
Bir kış Sarıbel’e kışlamaya çıkıp,
Yırtılan mesanesinden dertli oldu.

Yırtılan mesanesinden oldu dertli,
Olsa da Kazak’a sağık, kendisine geçti.
Hastalığını böyle işittikten sonra,
Hâlini Bukar Jıraw sormaya geldi.

Seksen sekizinde Bukar geldi,
“Gözbebeğim, ışığım, Kabanbay,
Yaratmış seni bir Allah, ay!
Ölmez deyip dururdum,
Bu zaman, çok zalim, ay!

Bukar:

“Gözbebeğim, ışığım, Kabanbay,
Yaratmış seni bir Allah, ay!
Ölmez deyip dururdum,
Bu zaman, çok zalim, ay!

Yüksek dağa çıkınca
Kartopu çalılarından yapılmış asam,
Arkamı güneşe yaktırmayan

Şağırdan alğan boyağım.

290 Qaşqan jawdı qutqarmas

Beldewde turğan pırağım.

Sen awırdı degendi

Keşe esitti qulağım.

Arğınnan ayttım jüz kisi,

Naymannan ayttım jüz kisi,

Üysinnen ayttım jüz kisi —

Üş jüz kisi, Qabanbay,

Sağan aytqan ulağım.

Endiginiñ artı ediñ,

300 Burıñınıñ qartı ediñ.

Aytıp ketşi, Qabanbay,

Qay jerde bolar turağıñ?!

Qabanbay kürk-kürk jöteldi,

Şıntaqtap basın köterdi.

Buqardan kündi suradı,

Suradı da jıladı.

Bügin aydıñ neşesi,

Kün jeksenbi keşesi.

Men sawımda körgenmin,

Kış ortancası çiçeğinden yapılmış
kumaşım.

Kaçan düşmanı sağ bırakmayan

Dağ sırtında duran tulparım.

Senin hasta olduğunu

Dün işitti kulağım.

Argın'dan adadım yüz kişi,

Nayman'dan adadım yüz kişi,

Üysin'den adadım yüz kişi,

Üç yüz kişi, Kabanbay,

Sana adadığım oğlağım.

Şimdikinın sonu idin,

Öncekinin yaşlısı idin.

Söyle de git, Kabanbay,

Nerede olacak mekânın?

Kabanbay köh köh öksürdü,

Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.

Bukar'a günü sordu,

Sordu da ağladı.

“Bugün ayın kaçı,

Bugün pazar gecesi.

Ben sağlığımda görmüştüm,

310 Düysenbi kün ötpekin.
Arızın bolsa, aytıp qal,
Armanda mende qalmañdar.

Sonda Buqar söyleydi,
Söylegende büy dedi:
Aqberen degen sawıttıñ
Etegi bar, jeñi joq.

Ağayındı kisiniñ
Aşuwı bar, kegi joq.
Men kisini tanısam,
320 Qabanbaydıñ, jamağat,
Adam bolar kebi joq.
Däwletbayğa barıñdar,
Barıp habar salıñdar.
Mına ağasın körsin de,
Öz qolınan kömsin de.
Aqırette qaytedi,
Arızdasıp qoştasıp,
Iqılasın bersin de.

Qabanbay sonda söyledi,
330 Söylegende büy deydi:
Meniñ tilimdi alıñdar,
Buqardıñ tilin almañdar.

Pazartesi günü öleceğimi.
Arzın varsa söyle,
Ukdeli kalma bana.”

O zaman Bukar konuşur,
Konuşunca bunu der:
“Akberen adlı zırhın
Eteği var yeni yok.

Kardeşin kardeşe
Öfkesi var, kini yok.
Ben insanları tanıyorsam,
Kabanbay’ın, ey cemaat,
İyileşeceği yok.
Devletbay’a gidin,
Gidip haber salın.
Bu ağabeyini görsün de,
Kendi eliyle gömsün de.
Ahirette ne yapar,
Küskünlüğü unutup,
Samimiyetini göstersiz de.

Kabanbay o zaman konuştu,
Konuşunca bunu dedi:
“Benim sözümü dinleyin,
Bukar’ın sözünü dinlemeyin.

Şaqırğanmen kelmeydi,
Dāwletbayğa barmañdar.
«Ölseñ, seni kömmen dep,
Tiri bolsañ, körmən» dep,
Keterinde atağan.

Jasınan-aq şirkinniñ
Minezi edi qatağan.

340 Segiz jasar küninde
Serüwenge jolğa ertip em.

Toğız jasar küninde
Toğışaq degen bir elden

Qız ayttırıp berip em.

Kelinim üyge tüskende

Bir saparğa ketip em.

Altı qırdan asqanda,

Ayağın dik-dik basqanda,

Urğasınıñ deǵdarı

350 Bolasıñ-aw dewşi edim.

Qayran da, qayran kelinime

Duğay da, duğay sälem de.

Sonda Buqar söyleydi,

Söylegende büy deydi:

— Öliniñ tilin tiri almas,

Tiriniñ tilin öli almas.

Çağırmaqla gelmez,

Devletbay’a gitmeyin.

Ölsen seni gömmem, diye,

Diri olsan görmem.” diye

Giderken ant içti.

Gençliğinden ah, yazık,

Mizacı idi sertliği.

Sekizinci yaş gününde

Gezintiye çıkarmıştım.

Dokuzuncu yaş gününde

Toğışak adlı bir köyden

Kız isteyip vermiştim.

Gelinim eve geldiğinde

Bir sefere gitmiştim.

Altı bozkır aşınca,

Ayağını dik dik basınca,

Dişinin asili

Olasın ey, demiştim.

Güç kuvvet gelinime

Dua dua selam söyle.”

O zaman Bukar konuşur,

Konuşunca bunu der:

“Ölünün sözünü diri anlamaz,

Dirinin sözünü ölü anlamaz.

Qabekeñ tilin qoyıñdar,
Meniñ tilimdi alıñdar.
Şağalaq minsın Quwbastı,
360 Şıñgoja minsın Börte attı,
Qosarğa alsın tört attı.
Tünimenen şabıñdar,
Künimenen şabıñdar.
Erteñgi tün bolğanşa,
Qızılsuwdıñ boyınan
Däwletbaydı tabıñdar.
Araz eken demeñder,
Ötirik aytıp qaytpañdar.
Osılay-osılay dep aytıp,
370 Eptep bir alıp qaytıñdar.

Osı sözdi «maqul» dep,
Janniñ bäre «aqıl» dep,
Şağalaq mindi Quwbastı,
Şıñgoja mindi Börte attı,
Qosarğa aldı tört attı.

Tünimenen şabadı,
Künimenen şabadı.
Erteñgi tün bolğanda,
Qızılsuwdıñ boyınan

Kabeke'nin sözünü bırakın,
Benim sözümü dinleyin.
Şagalak binsin Kubas'a,
Şıñkoja binsin Börte ata,
İlaveten alsın dört at.
Gece koşturun,
Gündüz koşturun.
Yarın gece olunca,
Kızılsuv boyunda
Devletbay'ı bulun.
Küs imiş, demeyin,
Yalan söyleyip dönmeyin.
Böyle böyle diye söyleyip,
Usluca alıverip dönün.”

Bu söze “makul” demiş,
Herkes “akıllıca” demiş.
Şagalak bindi Kubas'a,
Şıñkoja bindi Börte ata,
İlaveten aldılar dört at.

Gece koştururlar,
Gündüz koştururlar.
Ertesi gece olunca
Kızılsuv boyundan

380 El jatatın uwaqıtta

Däwletbaydı tabadı.

Jetip keldi dübirlep,

Şığa keldi Däwletbay:

Dübirlegen bul kim? — dep.

Şağalıq turıp: «Men», — dedi,

Dawısı belgili kisi eken,

Şağalaqbısıñ, sen? — dedi.

Şağalaq sonda söyleydi,

Söylegende büy deydi:

390 — Nege de beker jüreyin.

Quwbas attıñ üstine

Tört qap qumdı teñdedi.

Tört bayıstıñ balası

Töbede qalıp eñiredi.

Tas qorğanıñ bar eken,

Bir şekesi quladı.

Qos báyterek sen ediñ,

Minekiy, biriñ suwladıñ.

«Mına qanjawğır ne deyt?» dep,

400 Däwletbay qayta suradı.

— Surağanıñ qursın, dep,

Töbeñnen Quday ursın, dep,

Halkın uyuduğu vakitte

Devletbay'ı bulurlar.

Yetişip geldiler gürültüyle,

Çıkıp geldi Devletbay:

“Gürültü çıkaran kim?” diye.

Şagalak kalkıp: “Ben” dedi.

“Sesi tanıdık kişiymiş,

Şagalak, sen misin?” dedi.

Şagalak o zaman konuşur,

Konuşunca bunu der:

“Niye boşuna yürüyeyim.

Kubas atın üstünde

Dört kap kum dengeledi.

Dört Bayıs'ın çocuğu

Tepede kalıp ağladı.

Taş kale varmış,

Bir duvarı yıkıldı.

Çift çınardan biri sen idin,

İşte birini devirdin.

“Bu kan yağdıran ne diyor?” diye,

Devletbay tekrar sorar.

“Sorun kurusun” diye,

“Tependen Hüda çarpsın” diye,

Däwletbaydın qatını
Tösekte jatıp jıladı.
Aynalayın qaynağam,
Böten emes, öz ağam,
Tiri künde körmedim,
Qolımnan suwsın bermedim.
Attandırıp salmadım,
410 Artıñnan qarap qalmadım.

Köziñdi aş, Däwletbay,
Arısıñnan ayrıldıñ,
Qanatıñnan qayrıldıñ.

Şığa keldi ayğaylap,
Betiniñ qanı tez qaynap.

Şığa sala aqırdı,
Abısının şaqırdı:

Uyqılarıñ qanbadı,
Senderdi Quday almadı.

420 Şolpan tuwa üyiñ jıq,
Tañ sarğaya jügiñdi art.
Aqsaq-toqsaq qalmasın,
Artıñdı qırğız almasın.
Qatın süytip şöptep jür,
Tört attı ustap erttep jür.

Devletbay'ın hanımı
Döşekte yatıp ağlar.
Kurban olayım kayınağam,
Yabancı değıl, öz ağabeyim,
Sağ olduğıun günlerde görmedim,
Elimle suyunu vermedim.
Yola çıkarken uğurlamadım.
Ardından bakıp kalmadım.
Gözünü aç Devletbay,
Kabilenden ayrıldın,
Kanadından koptun.”

Çıkıp geldi haykırap,
Yüzünde kanı tez kaynamış.

Çıka gelip bağırdı,
Eltisini çağırdı:

“Uykuların kanmadı,
Sizleri Hüda almadı.

Çolpan doğunca evini çöz,
Tan ağarınca yükünü yükle.
Aksak maksak kalmasın,
Ardını Kırğız almasın.
Kadın böylece otlatıyor,
Dört atı tutup yedekte götürüyor.

D wletbay otır b ktelip,

Aq biydayday tüktelip.

Qatını kelip söyleydi,

Söylegende b y deydi:

430 — Barmaymısıñ bawrıña,

İyen qalğan awlıña?

Erteñ birew jırtadı,

Jağalassañ jağaandı.

Ağakemsiz körermin

Mıñ kisilik şamaandı.

Barmaymısıñ eliñe,

Awılda qaldı iyen mal.

Qulqınıñ qurğır, D wletbay,

Talasqan barıp tüyeñdi al.

Devletbay oturuyor büzülüp,

Ak buğday gibi eğılip.

Hanımı gelip konuşuyor,

Konuşunca bunu diyor:

“Gitmiyor musun kardeşine,

Sahipsiz kalan köyüne?

Yarın birisi yırtar,

D v ş rsen yakanı.

Ağabeyimsiz görürüm

Bin kişilik gücünü.

Gitmiyor musun yurduna,

Köyde kaldı sahipsiz hayvan.

Huyun kurusun, Devletbay,

Gidip darıldığın deveni al.”

440 Sol waqıtta D wletbay

Qatınıñ sözün qostaydı.

«Wa, dariyğa-ay, ağam» dep,

Barmağın şaynap tastaydı.

Olar aldı tört attı,

Bular aldı tört attı,

Segiz atpen tuñğattı.

O vakitte Devletbay

Hanımının sözüne ekliyor.

“Ah, yazık, ağabeyim!” diye,

Parmağını ısıırıyor.

Onlar aldı dört at,

Bunlar aldı dört at,

Sekiz at ile yola koyuldular.

Tünimenen şabadı,

Künimenen şabadı.

Gece boyunca koştururlar,

Gün boyunca koştururlar.

Erteñgi tös bolğanda
450 Sarıbelдің boyınan
Üş qoyşını tabadı.
Kelini ozıp baradı,
«Täwir ma, — dep, — qaynağam?»
Qoyşıdan kep suradı.
Bir qoyşı turıp «bilmeymin» dep,
Ekinşi qoyşı «bilem» deyt.
Tünimenen küzettik,
Qolımızben tüzettik.
Suwsın bersek, işpeydi,
460 Kösilgen ayaq jıyılmaydı.
Esiktegi säwlege,
Senderdi tosıp jatır ma,
Janlaq-jaltaq qaraydı.

Onan da öte şabadı,
E, degeñse bolmaydı,
Eki belдің astınan
Ağasınıñ awılın
Däwletbay da tabadı.
Ağasınıñ awılın
470 Körgennen soñ Däwletbay,
«Oy, bawırım» salıp şabadı.
Tuwısқан bawır kelgen soñ,

Ertesi gün ögle vaktinde
Sarıbel'in kıyısında
Üç koyun çobanına rastlarlar.
Gelini geçip gider,
“İyi mi kayınağam?” diye,
Koyun çobanına gelip sorar.
Bir koyun çobanı kalkıp “Bilmem” der,
İkinci çoban “Biliyorum” der.
“Geceleyin bekledik,
Elimizle düzelttik.
Suyunu versek içmiyor,
Uzattığı ayağını toplamıyor.
Kapıdaki ışığa,
Sizleri mi bekliyor?
Melül melül bakıyor.”

Ondan da geçip koşturur,
E, deyince olmaz,
İki geçidin altından
Ağabeyinin köyünü
Devletbay da bulur.
Ağabeyinin köyünü
Gördükten sonra Devletbay,
“Oy, kardeşim!” diye koşturur.
Öz kardeşi geldikten sonra,

«Oy, bawırım» attı bergen soñ,

Talıqsıp batır taladı.

Kelini kirip keledi,

Ağıl-tegil saladı.

Däwletbay kirip keledi,

Täwirmisiñ, qalay? — dep,

Qayta-qayta suradı.

480 Surasa da Qabekeñ

Talıqsıp jawap bermedi.

Sonda Buqar söyleydi,

Söylegende büy deydi:

Surağanıñ qursında-ay,

Tiridey köñlin qaldırdıñ.

Qaldırğanmen qoymadıñ,

Qos atpenen aldıldıq,

Tuwısqan sende joq pa edi-ay!

«Oy, bawırım» salıp taldırdıñ,

490 Edil menen Jayıqtan

Qayıq salsam ötbeydi.

Uran salşı, bozbala,

Aruwağı bolsa Qabekeñ,

Bir tildespey ketpeydi.

Sol uwaqıtta tıs jaqtan

Kirip keldi Şagalaq.

“Oy, kardeşim!” adını dedikten sonra,

Başı dönüp bahadır bayılır.

Gelini içeri girer,

Aklını fikrini yitirir.

Devletbay içeri girer,

“İyi misin, nasılsın?” diye,

Tekrar tekrar sorar.

Sorsa da Kabeke’n

Baygın olduğundan cevap vermedi.

O zaman Bukar konuşur,

Konuşunca bunu der:

“Sorun kurusun, ey,

Sağlında gönlünü incittin.

İncitmekle kalmadın,

Çift at ile aldıldık,

Kardeşlik yok muydu sende, ey!

‘Oy kardeşim’ deyip bayılttın,

Edil ile Jayık’tan

Kayık bıraksam geçmez.

Uran sal, delikanlı,

Ervahı varsa Kabeke’n,

Konuşuvermeden gitmez.”

O vakitte dışarıdan

İçeri girdi Şagalak.

Uran saldı ayğaylap:

Aynalayın Qabeke-ay,

Jatırmısıñ sen tiri?!

500 Qara Emeldiñ jağasın

Aldı ğoy qırğız qamalap!

Qabekeñ kürk-kürk jöteldi,

Şıntaqtap basın köterdi.

Äwliyege at aytşı,

Qorasanğa qoy aytıp,

Ölgeli jatqan denemdi

Tüske şeyin qataytşı?!

Äwliyege at ayttı,

Qarasanğa qoy ayttı.

510 Ölgeli jatqan denesin

«Bayjigittiñ az edim,

Tawdan tülki qoymağan,

«Qumarlan» degen tazı edim.

Jawdan ölsem, şeyitpin,

Körge qoysa, beyitpin.

Qorama kelip bul qırğız,

Meni munşa keyittiñ».

Äwliyege at ayttı,

Qarasanğa qoy ayttı.

520 Ölgeli jatqan denesin

Nara attı haykırıp:

“Kurban olayım Kabeke, ey,

Sen hayatta mısın?

Kara Emel’in yakasını

Aldı ya Kırğız kuşatıp!

Kabeke’n köh köh öksürdü,

Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.

“Evliyaya at ada,

Horasan Ata’ya koyun ada,

Ölmek üzere olan bedenimi

Öğleye kadar güçlendir.”

Evliyaya at adadı,

Horasan Ata’ya koyun adadı.

Ölmek üzere olan bedenini

“Delikanlının azı idim,

Dağdan tilki bırakmadan,

‘Hırslan’ diyen tazı idim.

Düşmanın elinden ölürsem şehidim,

Mezara koysa, türbeyim.

Ağılıma gelip bu Kırğız,

Beni bu kadar kızdırdın!”

Evliyaya at adadı,

Horasan Ata’ya koyun adadı.

Ölmek üzere olan bedenini

Sol bir kezde qatayttı.

O bir defalık güçlendirdi.

Alladan pärmən suradı,

Allah'tan ferman ister,

Ornınan uşıp turadı.

Yerinden fırlayıp kalkar.

Özgeden burın Şağalaq

Başkasından önce Şagalak

Altı qulaş belbewmen

Altı kulaç kemerle

Tura sap belin oradı.

Kalkıp belini sarar.

Turğanın bilip batırdıñ,

Kalktığını bilip bahadırın,

Jelbir qağıp aq tuwı,

Dalgalanıp ak tuğu,

Şañıraqtan şığıp baradı.

Şanıraktan⁷⁶ çıkıp gider.

530 Qabanbay sonda söyleydi,

Kabanbay orada konuşur,

Söylegende büy deydi:

Konuşunca bunu der:

Ey, Şağalaq, Şağalaq,

“Ey Şagalak, Şagalak,

Ertip edim jasıñnan

Yanımda götürdüm seni küçüklüğünden

Jüz kisige bağalap.

beri / Yüz kişiye denk değer biçip.

E, demge bolmay şirkin-ay,

E, mola olmadan yazık ey,

Alıp kelşi Quwbastıñ

Alıp gel Kubas'ın

Tört ayağın tağalap.

Dört ayağını nallayıp.

Alıp kel de, erin sal,

Alıp gel de erini bırak,

Tört ayağın bostaw tart,

Dört ayağını serbest çek,

Şap ayılın bekem tart.

Kasık kolanını sağlam çek,

Qartayıp edi januwar,

Yaşlanmıştı hayvan,

Töselip öner taba almas,

Yayılp hüner gösteremez,

⁷⁶ Şanırak: Çadırın en üst noktasında kubbesini oluşturan yuvarlak delik, ocak.

5.2.5. Qabanbay Batır Qissası- Tüsiplan Magziyev Nusqası “Kabanbay Batır Kıssası- Tüsiplan Magziyev Nüshası” (K5)

QABANBAY BATIR QİSSASI

(Tüsiplan Magziyev Nusqası)

Bir qıssa söz bastayın Qabanbaydan,
Şın batır bolmasa, söz şıǵar qaydan.
Soǵısqañ qazaq, qalmaq zamanında
Erligi jurtqa mälim jarıq aydan.

Naymannıñ bir ruwı — qarakerey,
Taralıp halıq bolıp qanat jayǵan.
Ruwı Qabanbaydıñ bayjigit edi,
Baq qoñǵan Qıdır darıp osı jaydan.

Qabekeñ talay jawdıñ tasın şaqqañ,
10 Tusında er boldı ma odan asqañ.
Qabekeñ jawǵa şapsa Quwbas atpen,
Qoyşa ürkıp jaw bettemey tura qaşqañ.
Qazaqqa keñ qonıstı alıp berip,
Bettetpey jaw bitkenniñ aldın tosqan.
Qabekeñ on üşinde jawǵa attanǵan,
Soǵısta otı şıǵıp qayrattanǵan.
Bolmasa ulı erligi halıq aytar ma edi,

KABANBAY BATIR KISSASI

(Tüsiplan Magziyev Nüshası)

Bir kıssaya başlayayım Kabanbay’dan,
Hakiki bahadır olmasa söz nereden çıkar!
Kazak ile Kalmuk’un savaştığı zamanlarda
Erligi yurda malum aydınlık aydan.

Nayman’ın bir kabilesidir Karakerey,
Yayılp halk olup kanat açan.
Uruǵu Kabanbay’ın Bayjigit idi,
Baht konmuş Hızır yardım edip bunlara.

Kabeke’n nice düşmanın taşını
parçalayan, / Devrinde er oldu mu onu
aşan! / Kabeke’n düşmana koştursa Kubas
atla, / Koyun gibi ürküp düşman, karşısına
çıkamadan kaçarmış. / Kazak’a geniş
yerleşim alıp vermiş, / Kaçmasına izin
vermeden düşmanın önünde beklermiş.
Kabeke’n on üçünde düşmana yönelmiş,
Savaşta ateşi çıkıp gayretlenmiş.
Olmasa ulu erligi halk söyler miydi!

Artqığa söz qalmas ed qu
maqtannan.

Arkadakine söz kalmazdı kuru
övgüden!

Şubarım, arğımağım jülde alğanım,

Alaca atım, küheylanım, ödül alanım,

20 Basınan Arqawıldın kün şalğanım.

Başından Arkavıl'ın güneş vuranım.

Awzıma «ä» degende tola tüsed,

Ağzıma “a” deyince dolup taşar,

Sözine er Qabekeñ uyğarğanım.

Sözüne Er Kabeke'ni uygun görenim.

Qabekeñ san soğısta erlik etken,

Kabeke'n çok savaşta yiğitlik göstermiş,

Ötse de talay zaman bizge jetken.

Geçse de bunca zaman bize yetişmiş.

Qabekeñ bir jorıqta jürgen kezde,

Kabeke'n bir seferde olduğu sırada,

Qalmaq kep bir ruwın şawıp ketken.

Kalmuk gelip bir kabilesini yağmalamış.

Orta jüz arğın, nayman alısıñdı,

Orta Cüz'den Argın, Nayman çarpışması,

Qalayşa jawğa bersin arısıñdı.

Nasıl versin düşmana kabilesini.

Batırdıñ Qabanbayday zamanında

Kabanbay gibi bir bahadırın zamanında

30 Duşpanğa berip pe edi namısıñdı.

Düşmana verir miydi namusunu!

Esitip bul habardı er Qabanbay,

İşitip bu haberi Er Kabanbay,

Qayğırdı «qalam ba, — dep, — kek ala
almay».

Kahroldu “Öç alamadan mı kalayım!”
diye.

Qayğılı er Qabanbay degendi estip,

Kederli Er Kabanbay, diye işitip,

Murınnan izdep kepti er Boranbay.

Murın'dan arayıp gelmiş Er Boranbay.

Är jaqtan kelip jatır batır qalmay,

Her yandan geliyor bahadır kalmadan,

Ulı küş bola ala ma jurt jıyılmaı.

«Bas qostı tamam batır» degendi estip,

Kelipti qanjıǵalı qart Bögenbay.

Büyük güç olabilir mi halk birleşmeden.

“Toplandı bütün bahadırlar” dediǵini

ışitip, / Gelmiş Kanjıǵalı Kart Bögenbay.

Jürgen joq batırlar da beker qarap,

40 Bul sözdi ne qılamız jurttan ayap.

Esitip bas qosqanın tamam batır,

Kelipti kökjarlıdan batır Baraq.

Bahadırlar da boşuna bakmıyor,

Bu sözü ne yaparız yurttan esirgeyip.

İşitip toplandıǵını bütün bahadırların,

Gelmiş Kökjarlı’dan bahadır Barak.

Jigitke mal da qanat, jan da qanat,

Uşırǵan qıran qustı quyırq, qanat.

Esitip jıynalǵanın köp batırdıñ

Kelipti törtuwıldan er Baymurat.

Yiǵide hayvan da kanat, can da kanat,

Uçuran şahin kuşunu kuyruk, kanat.

İşitip toplandıǵını çok bahadırın

Gelmiş Törtuvıl’dan Er Baymurat.

Jerimde Arqa deytin arqar-qulja,

Degen bar atqa tüye tegin olja.

«Bas qostı tamam batır» degendi estip,

50 Tuwmadan izdep kepti er Şınqoja.

Arka denilen yerimde daǵ koyunu-keçisi,

Diyen var, ata deve bedava ganimet.

“Toplandı bütün bahadırlar” dediǵini

ışitip, / Tuvma’dan arayıp gelmiş Er

Şınqoja.

«Jıynaldı tamam batır» degendi estip,

Şanısqılıdan o da keldi Berdiqoja.

Sol kezde bir mıltaq bar küldir mamay,

Ul bergen, süygen qulǵa sarı samay.

«Namısın Qabanbaydıñ äpersin» dep,

“Toplandı bütün bahadırlar” dediǵini

ışitip, / Şanısqılı’dan o da geldi Berdikoja.

Bu sırada bir tüfek var namlusu

keskin, / Oǵul vermiş, sevdiǵi kula sarı

şakaklı.

“Namusunu Kabanbay’ın kurtarsın”

Qazaqqa jarlıq qıptı han Abılay.

Batırı sol zamannıñ üyge jatpay,

Şabadı, jaw körinse, tizgin tartpay.

«Namısın Qabanbaydıñ äperem» dep,

60 Attandı Toğas, Qasen, er Däwletbay.

Söylese, qızıl tilden şığadı örnek,

Aqınnıñ mindeti ğoy aytıp bermek.

«Bas qostı tamam batır» degendi estip,

Kereyden o da keldi er Jänibek.

Qabekeñ ustap mindi Quwbas attı,

Ağını köp batırdıñ taştan qattı.

Halıqtıñ aldı-artın jıyyuw üşin,

Üş kündik el şetine şığıp jattı.

Qosını batırlardıñ tolıp jatır,

70 Bări de jawğa şapqan öñşeñ batır.

Jıynalıp qalmaq elin şawıp almaq,

Belgisiz ne boları istiñ aqır.

Osılay bas qosıptı öñkey erler,

Bări de top bastağan kemeñgerler.

Aqındar, baluwandar men şeşender bar,

diye, / Kazak’a yardım etmiş Han Abılay.

Bahadırı o zamanın evde yatmadan,

Düşman görse at koşturur dizgin

çekmeden.

“Namusunu Kabanbay’ın kurtarayım”

diye, / Yola çıktı Togas, Kasen, Er

Devletbay. / Söylese kızıl dilden çıkar

örnek, / Ozanın görevi ya söyleyivermek.

“Toplandı bütün bahadırlar” dediğini

işitip, / Kerey’den o da geldi Er Janibek.

Kabeke’n tutup bindi Kubas ata,

Bahadırın akıntısı çok, taştan sert.

Halkın önünü ardını toplamak için,

Üç günlük mesafeye memleket dışına

çıktı. / Çadırı bahadırların doluyor,

Hepsi de düşmana saldıran tam bahadır!

Toplanıp Kalmuk halkına saldıracak,

Belirsiz ne olacağı işin sonunun.

Böyle toplanmış hep erler,

Hepsi de ezelden önderler.

Ozanlar, pehlivanlar ile hatipler var,

Önersiz osı toptı dep jürmeñder.

Än, külki, oyun-sawıq kündiz-tüni,

Ökindi bul jiyinga kelmegender.

Quralğan är ruwdan tamam batır,

80 Şeşender söz söylese, balday tatır.

Biri olay, biri bulay guw-guw etken,

Bos söz de arasında tolıp jatır.

Jarqıldap qılış-nayza, belde sadaq,

Kiygeni üsterine temir jarğaq.

Batırlar asıguwda tez jetüwge,

Keyingi elden şıqqan künin sanap.

Jürisi ulı dübir toy siyaqtı,

Än salğan eki-ekiden öñşeñ manap.

Jol jürip bir ay boldı degen kezde,

90 Jaqındap Alakölge keldi tayap.

Qalıñ qol jolda jürdi bir ay qattı,

Qamşılap astarında mingen attı.

Jeti de Alakölge, qosın tigip,

Tapjılmay at semirtip bir ay jattı.

Ap jürgen azıq-tülik, qor tawsılıp,

Hünersiz bu grup, dedirtmezler.

Şarkı, gülmece, oyun-eğlence, gündüz

gece, / Pişman oldu bu topluluğa

katılmayanlar.

Toplanmış her kabileden bütün bahadırlar,

Hatıpler söz söylese bal gibi tatlı gelir.

Biri öyle biri böyle uğuldamış,

Boş söz de arasında doluymuş.

Parlayıp kılıç-mızrak, belde sadak,

Giydikleri üstlerine demir zırh.

Bahadırlar acele ediyor tez yetişmek için,

Köyden çıktıktan sonraki günü sayıp.

Yürüyüşleri çok gürültülü tıpkı toy gibi,

Şarkı söylemişler ikişer ikişer hepsi asil.

Yola çıkalı bir ay oldu denildiği sırada,

Yaklaşıp Alaköl'e geldiler dayanıp.

Kalabalık ordu yol gitti bir ay zorlu,

Kamçılıyıp bindikleri atları.

Ulaştılar da Alaköl'e, çadır dikip,

Kıpırdamadan at semirtip bir ay yattılar.

Aldıkları erzak da yedektekilere de tükenip,

Bes kündeý tamaq tappay qaray qaptı.

Batırlar amal tappay qiynaladı,

Köp qosın azıǵı joq jiynaladı.

Dalada attı soyıp qañǵıruw ma,

100 Bile almay ne qıların oylanadı.

Beş gün kadar yiyecek bulamayıp
bakakalmışlar.

Bahadırlar çare bulamayıp çok zorlanır,

Kalabalık obanın azıǵı yok diye toplanır.

Bozkırda atı kesip dolaşmak mı?

Bilemeden ne yapacaklarını düşünürler.

Bir sözdi sonda Baraq aytam dedi:

— Jawıñdı aldırmaıytın qaytem, —dedi.

«Eliñ tap esiñ barda» degen söz bar,

Men tuwra, endi, elge qaytam, —dedi.

Qabekeñ: «Asıqpalıq, jöni bolar,

Sabır et, keleşkti Quday biler.

Tobası toq kisiniñ jürmeıtuǵın,

Aşıqsaq, az ǵana kün aran jürer».

Qabekeñ sonı aytıp külimdedi,

110 Juwıqta jaw qarası bilinbedi.

Jel joq, quz joq, naq taltüs merziminde

Aq tuwı Qabanbaydıñ dūrıldı.

Jigitter, at dayında, aldı barla,

Aqşabdar jaw keletin jaqtı şarla.

Bir şayqas ne qılsa da bolǵalı tur,

Bir sözü orada Barak “Söyleyeyim” dedi:

“Yenemeyeceğimiz düşmanını ne
yapayım?” dedi. / “Yurdunu bul, aklın
varsa” diye söz var, / Ben, şimdi köye
döneyim.” dedi.

Kabeke’n: “Acele etmeyelim, çaresi
olur, / Sabret, geleceği Hüda bilir.

Tok kişinin tövbesi kabul
olmadığından, / Aç kalsak birkaç gün nefis
terbiye olur.”

Kabeke’n bunu söyleyip gülümsedi,

Yakınlardaki düşmanın karartısı

bilinmedi. / Yel yok, yar yok, tam ögle
vaktinde / Ak tuǵu Kabanbay’ın yine de
dalgalandı.

“Yiğitler, atı hazırlayın, önden takip edin,

Akşabdar, düşmanın geldiği yönü dolaş.

Bir çatışma nasıl olsa da olacak,

Kiyim tasta, qaruw al, qapıl qalma!

Giysileri bırak, silah al, gafil kalma!”

Aqşabdar är soğısta eretuğın,

Akşabdar her savaşa katılırdı,

Kündiz-tün qarawılda jüretuğın.

Gece-gündüz nöbet tutardı.

Qırağı köz, ötkir adam edi,

Gözü keskin, dikkatli bir adam idi,

120 Tüstikten jaw qarasın köretuğın.

Öğle vakti düşmanın karartısını gördü.

«Jaw bar, — dep, — pälen jerde» kele “Düşman var, filan yerden gelmekte olan”
jatqan,

diye,

Habardı batırlarğa beretuğın.

Haberi bahadırlara verdi.

Aqşabdar «al» degende tura şaptı,

Akşabdar “Hadi!” deyince doğru

Qarawıl Tesiktastan qaray şaptı.

koşturmuş, / Nöbetçi Tesiktas’tan bakıp

Qalmaqtıñ öz işinen bülük şığıp,

koşturmuş. / Kalmuk’un arasından bir

Bir taypa el jaqın köşip kele qaptı.

bölük çıkıp, / Bir kabile halk yakına göçüp
gelmekteymiş.

Köşken el, jer qayısıp keldi qalmaq,

Göçen halk, yeri kaplayıp geldi Kalmuk,

Jaw bolsa, jibererdey tügel jalmaq.

Düşman ise gönderir gibi tam yok edip.

Qosını köş aldında irikteli,

Çadırı göç önünde seçilip,

130 Batırlar kele jatır aldın barlap.

Bahadırlar geliyor önden takip edip.

Kördi de jaw qarasın toqtay qaldı,

Gördü de düşmanın karartısını durup kaldı,

Bir qırğın, mine, qazir soğıs bolmaq.

Bir kırgın, işte, şimdi savaş çıkacak!

Soğısta ne jeñesiñ, ne ölesiñ,

Savaşta ya yenersin ya ölürsün,

Belgisiz ekewiniñ biri bolmaq.

Belirsizdir, ikisinden biri olur.

Batırlar qosındarın sapqa tüzep,
Käriler şapqılap jür köşin qorğap.
Jaw kütip, dayın turğan qalıñ qazaq
Qalmaqtı aldı-artınan aldı qorşap.

Äteke batır

Sarala sawıt alqıldap,
140 Altındı turman sartıldap,
Qosınnan dara bölünip,
Jalğız şaptı bir qalmaq.

Bes qaruwın saylanıp,
Qılış, nayza jarqıldap,
Tartınatın er emes,
Ne qılsa jawdan artılmaq.

«Jekpe-jek qazaq şıqsın» dep,
Tüz qusınday şañqıldap,
Köktorğay attı borbaylap,
150 Nayzasın qolda oñdaylap,
«Jekpe-jek, qazaq, jekpe-jek»,
Şawıp kelet ayğaylap.

Er Baraq qarsı şaptı kökjalmenen,

Bahadırlar çadırlarını saf saf düzeltip,
Yaşlılar dörtnala koşuyor, göçü savunup.
Düşmanı bekleyip hazır duran kalabalık
Kazak / Kalmuk'un önünü ardını kuşattı.

Ateke Batır

Seç zırhı gevşetip,
Altını takırdatmayın.
Kafilesinden tek ayrılıp,
Yalnız at koşturdu bir Kalmuk.

Beş silah seçip,
Kılıç, mızrak parlatıp,
Sakınan bir er değil,
Ne olursa olsun düşmandan korkmaz.

“Teke tek, bir Kazak çıksın!” diye,
Ova kuşu gibi ciyaklayıp,
Bozturgay atı üst üste kamçılایp,
Mızrağını eline yerleştirip,
“Teke tek Kazak, teke tek!”,
Tırıs tutturdu haykırıp.

Er Barak karşısına koşturdu Kökjal ile,

Közine batır edi jandı ilmegen.
Keldi de Ätekege nayza saldı,
Soğıstıñ ädisi joq ol bilmegen.

Gözü pek bahadır idi canını
umursamayan. / Geldi de Ateke'ye mızrak
kaktı, / Savaşın bilmediği usulü yok.

Tiygizbey Äteke de qağıp qaldı,
Duşpanğa bu da batır jol bermegen.
Qılsa da qanday qayrat, bolar emes,
160 Qayratı artıq eken özge erden.

Dokundurmadan Ateke de kaktı,
Düşmana bu bahadır da yol vermemiş.
Ne kadar gayret etse de olacak değil,
Gayreti fazla imiş başka erlerden.

Äteke qayta oralıp şoqpar urdı,
Körmeydi er Baraqtı adam qurlı.
Şoqpardıñ zardabınan bası aynalıp,
Şıdamay batır Baraq atın burdı.

Ateke tekrar dönüp topuz vurdu,
Görmüyordu Er Barak'ı adam gibi.
Topuzun tesirinden başı dönüp,
Dayanamayıp bahadır Barak atını çevirdi.

Däwletbay tayawjerde o da turğan,
«Qaytet, —dep, —Baraq erdi mına ant
urğan».
At qoydı Ätekege köre sala,
Qarğıtıp kör torını tereñ ordan.

Devletbay o civarda duruyormuş,
Barak eri”.
Görünce at koşturdu Ateke'ye,
Atlatmaya çalış kafesini derin çukurdan.

Qantalap eki közin aşuw qısıp,
170 Umtıldı bir-birine eki tarlan.
Qılış urıp nayzamen şayqasıp jür,
Mundayda öldim quşar qapıl qalğan.

Kanlanmış iki gözünü öfkeleyle kısıp,
Atıldı birbirine iki usta.
Kılıç çalıp mızrakla çarpışıyorlar,
Bu hâlde zar zor kucaklar gafil kalan.

Däwletbay oray tawıp nayza saldı,
Äteke tiygizbesten qağıp qaldı.
Ne qılsa, qapı ketpew jantalasıp,
İstep jür soğıstağı barşa amaldı.

Devletbay imkân bulup mızrak kaktı,
Ateke'ye deǵdiremedi.
Ne yapsa gafil avlayamadan debelenip,
Deniyor savaştaki bütün taktikleri.

Qabekeñ qarap tur ed artın bayqap,
Äteke Däwletbaydı qaldı şayqap.

Kabeke'n bakıyordu ardına dikkatlice,
Ateke, Devletbay'ı salladı.

Sawıttı jırtıp, etke nayza batıp,

Zırhı yırtılıp etine mızrak battı,

180 Şıdamay Däwletbay er şıqtı tayqap. Dayanamadan Devletbay Er geri çekildi.

Qayratın Ätekeniñ közi şaldı,

Gayretini Ateke'nin seyretti,

Şaqırıp Şaǵalaqtı qasına aldı.

Çağırıp Şagalak'ı yanına aldı.

«Käpirdi ne bolsa da köreyin» dep,

“Kâfiri ne pahasına olursa olsun

Quwbaspen Ätekege özi bardı.

göreyim.” diye, / Kubas ile Ateke'ye
kendisi gitti.

Äteke, maǵan körset qayratıñdı,

“Ateke, bana göster gayretini,

Jaw jeñgen arıstanday aybatıñdı.

Düşman yenen aslan gibi heybetini.

Kez boldıñ ajalıña öziñ bugün,

Susadın eceline kendin bugün,

Op-oñay qağıp alam saytaniñdı.

Kolayca kakıp alayım şeytanını.”

Söz söylep munan äri kerispedi,

Söz söyleyip bundan öte ağız dalaşına

190 Umtıldı qılış şawıp öliškelı.

girmedı, / Atıldı kılıç çalıp öldürmek için.

Qalmanı jumsalmağan bes qaruw da,

Kalmanı harcanmayan beş silah da,

Batırlar oñaylıqpen berispedi.

Bahadırlar kolaylıkla yenilmedi.

Salğan nayza sınıp jatır bıtırlay,
Qoyar emes birin-biri japırmay.
Qantalap eki közi julısıp jür,
Artı qalay bolar eken japırmay-ay!

Qılış, nayza oñdı-soldı qağıstı,
Qaruwları qarmaq bolıp qalıstı.
Şoqparmen de urdı küşin ayamay,
200 Öltirisip bitirmekşi soğıstı.

Bar qaruwmen ne türli ädis qılısıp,
Qoldan kelgen oyların tawıstı.
At üstinen tabandasıp tiresip,
Qılıştarı qayta-qayta şabıstı.

Ekewi de taysalatın er emes,
Biri-birine ölmey bermes namıstı.
Şaşaq ta qolda, nayza sabı tuwlı,
Quwbas at şapqan sayın damıtuwlı.

Köz qırı Qabekenniñ tüsip ketse,
210 Sawıttıñ bas tüymesı ağıtuwlı.
Nayzanı «ä» degenşe oñdap aldı,
Däl közdep buğanadan urıp qaldı.

Mızraklar kırılıyor şakır şukur,
Bırakacak değıller biri birini ezmeden.
Kanlanıp iki gözü mücadele ediyor,
Sonu nasıl olurmuş eyvah!

Kılıç, mızrak sağlı sollu kaktılar,
Silahları olta gibi oldu.
Topuzla da vurdu gücünü esirgemedən,
Öldürüp bitirmek istedi savaşı.

Silahlarıyla türlü taktikler uyguladılar,
Akıllarına gelen fikirleri tükettiler.
At üstünde inatla direnip,
Kılıçları tekrar tekrar çarpıştı.

İkisi de geri çekilecek er değıl,
Biri diğetine ölmeden vermez namusunu.
Püskül de elde mızrak sapı da tuğıl,
Kubas at koşturuyor hep ileri.

Kabeke'nin gözünün ucu kaysa,
Zırhın üst düğmesi açılmış.
Mızrağı “Aaa!” diye doğrulttu,
Tam nişan alıp köprücük kemiğinden
vurdu.

Ökirip attan qalmaq qulap tüşip,
Quşaqtap qara jerdi jatıp qaldı.

Qansırap attan qalmaq qulağan soñ,
Jibermey astındağı atın aldı.

Qabekeñ äli mıqtı bozbaladay,
Käpirdi nege qoyğan bağanadan.

Süysinip jawğa qılğan erligine,
220 Körgender Qabekeñe bolıptı tañ.

Äteke jazım boldı jekpe-jekte,
Qalmaqtıñ awır boldı turğan köpke.
Qabaña jekpe-jekke batır sıqpay,
Bögeldi ne qıların bilmey tekke.

Qıynaldı Äteke ölip qalmaq qolı,
Jeñildi Qabanbaydan bolmay jolı.
Şuwlasıp ne qılarğa aqıl tappay,
Qalıñ qol señşe tolqıp del-dal boldı.

Endi qol bastaytuğın batır Serin,
230 O dağı jaw qıyratqan kemeñgeriñ.
«Jabıl» dep qalmaqtarğa buyırq berdi,
«Qalma, — dep, — soğısqa enbey birde-
biriñ».

Kalmuk bağırarak attan düşüp,
Kucaklayıp kara toprağı yatıp kaldı.
Kalmuk, kanlar içinde attan düştükten
sonra, / Göndermeden altındaki atını aldı.

Kabeke'n, hâlâ güçlü delikanlı gibi,
Kâfiri nasıl da yere serdi az evvel.
Sevinip düşmana gösterdiği yiğitliğine,
Görenler Kabeke'ye olmuş hayran.

Ateke yaralandı teke tekte,
Kalmuk'un ağır geldi duran topluluğuna.
Kaban'ın karşısına teke teke bahadır
çıkmadan, / Duraksadı ne yapacağını
bilmeden tek başına.

Kahroldu Ateke ölünce Kalmuk ordusu,
Yenildi Kabanbay'dan olmadan yolu.
Uğuldayıp ne yapacağını bilemeden,
Sayısız asker çözülen buz parçaları gibi
dağıldı.

Şimdi ordunun başındaki bahadır Serin,
O da düşman haklayan önderlerden.
“Vuruşun” diye Kalmuklara buyruk
verdi, / “Kalma” diye, savaşa girmeden
hiç kimse.

Eki qol aralastı opır-topır,
Qarañğı şaň bop ketti qalıñ kăpir.
Eki jaq qılış, nayza siltesip jür,
Zilzala bolğanday-aq oy menen qır.

Topırlap attan tüsti talay qalmaq,
Bul jolı qalmaqtarğa tüsti salmaq.
Qan aqtı maydan jerde bulaqtay bop,
240 Ömirin talay jastıñ ajal jalmap.

Jarqıldap qılış, nayza oñdı-soldı,
Qalmaqtar bul soğısta qırğın boldı.
Qalmaqtıñ öliginen at jüre almay,
Say-sala sansız elik qanğa toldı.
Qalmaqtıñ qorqaqtarı köşke qaşıp,
Soğısqa mıqtıların qırıp boldı.

Tığıldı köşke barıp qaşqandarı,
Bile almay ne qıların sasqandarı.
Qazaqpen qarsı turıp soğısa almay,
250 Jan tappay bet-betimen bosqandarı.

Soğıstan habar aldı köştegi eli,
Jeñilip qırğın taptı qalıñ qolı.

İki ordu karıştı hıncahıñç,
Kara toz olup kaçtı sayısız kâfir.
İki taraf kılıç, mızrak yöneltiyor,
Zelzele olmuş gibi ah çukur ile kır.

Topluca attan indi nice Kalmuk,
Bu defa Kalmuklara çöktü ağırlık.
Kan aktı savaş meydanında oluk oluk,
Ömrünü nice gencin ecel, silip süpürdü.

Parlayıp kılıç, mızrak sağlı sollu,
Kalmuklar bu savaşta bozguna uğradı.
Kalmuk'un ölüsünden at yürüyemeden,
Çukurlarda sayısız karaca kana bulandı.
Kalmuk'un korkakları göçe kaçıp,
Savaşan güçlülere mahvoldu.

Sığındı göçe gidip kaçanları,
Bilemeden ne yapacağını şaşanları.
Kazak'a karşı durup savaşmadan,
Yüz yüze gelmeye cesareti olmayıp
üşüşenleri.

Savaştan haber aldı göçteki halkı,
Yenilip kırılmış sayısız askeri.

Äteke, Serin batır qatar ölip,
Suwaldı qalmaqtardıñ şalqar köli.
Ölgenin äkesiniñ estigen soñ,
Zar jılap atqa mindi qızdıñ özi.

Ateke, Serin Batır sırayla ölüp,
Kurudu Kalmukların uçsuz bucaksız gölü.
Öldüğünü babasının işittikten sonra,
Feryat edip ata bindi kızın kendisi.

*Äteke qızınıñ qazaq batırlarına attanuı Ateke'nin kızının Kazak bahadırlarına
doğru at sürmesi*

Äteke qızı Qabiyke
Oybay salıp jıladı,
260 Köziniñ jasın buladı.
Ölgenin estip äkeniñ,
Qaytıp tağat qıladı.

Ateke'nin kızı Kabiye
Feryat figan ağladı,
Gözünün yaşını döktü.
Öldüğünü işitip babasının,
Dönüp sabır gösterdi.

Kök jorğağa minedi,
Qolına qamşı iledi.
Aqbas nardı jetelep,
Batırlarğa jöneldi.

Kök yorgaya bindi,
Eline kamçı doladı.
Akbaş narı yedeğe alıp,
Bahadırlara yöneldi.

Kele jatır oybaylap,
Betiniñ qanı tur qaynap.
Jasaqtı jawğa jolğıp,
270 Kelippiz oybay ser qaynap.

Geliyor haykırarak,
Yüzünün kanı kaynıyor.
Silahlı düşmanla karşılaşıp,
Geldik eyvah baş kaynayıp.

Aqbas atan jetelep,
Kele jatır tötelep,

Akbaş atan yedekte,
Geliyor hıçkırarak.

Jawdan qorqıp irkilmey,
Zarlap keldi «äkelep».
Narğa japqan kilemniñ
Şaşığı jerde kültelep.
Astındağı kök jorğa
Umtıla basıp entelep.

Düşmandan korkup çekinmeden,
Feryat edip geldi “Baba!” diye.
Deveye örtülen kilimin
Saşağı yerde sürünmüş.
Altındaki kök yorga
Seğirterek basıp ilerledi.

Qabekenniñ keldi qasına,
280 Äkesiniñ başına.
Omırawı boyalıp,
Közinen aqqan jasına.

Kabeke’nin geldi yanına,
Babasının başına.
Göğsü ıslandı,
Gözünden akan yaşlarla.

Äkesin qız keldi de joqtaydı endi,
Aq tuwın Qabanbaydıñ şoqtaydı endi.
Estip zarlap turğan qızdıñ zarın,
Qayrılıp Qabanbay da toqtaydı endi.

Kız geldi de ağıt yakıyor babasına şimdi,
Ak tuğunu Kabanbay’ın deviriyor
şimdi. / İşitip ağlayan kızın feryadını,
Dönüp Kabanbay da duruyor şimdi.

Üstinen jibek şapan şeşip aldı,
Aparıp äkesine jaba saldı.
Taysalmay jawğa kelgen batır qızğa
290 Qabekeñ netken er dep añ-tañ qaldı.

Üstünden ipek şapanı çıkardı,
Götürüp babasına örttü.
Geri çekilmeden düşmana gelen bahadır
kızı, / Kabeke’n ne yapacağını bilemeden
şaşıp kaldı.

Qızdıñ joqtawı:

Kızın ağıdı:

Alaköl tasır sayaz bop,

“Alaköl taşar sığ olduğundan,

Er sarğayar malı az bop.

Elden şıqtıñ bölünip,

Az närsege araz bop.

Boyalğan üstiñ qan kiyim,

Qayteyin, qayran ätiyim.

Qazaqtan şıqqan Qabanbay

Sübeden bayalap atuwın,

Älgide jürgen ätekem,

300 Arıstay bop jatuwın.

Talawğa saldı tüyeñdi,

Jurtıñ bir qaldı iyendi.

Jesir qatın, jas bala

Ne boladı küyi endi.

Awzıñnan aldı külkiñdi,

Köziñnen aldı uyqıñdı.

Qazaqtan şıqqan köp batır

Quwğınğa saldı jılqıñdı.

Oyıldı men qiyıldı

310 Munşa batır jıyıldı.

Qazaqtan şıqqan köp batır

Soyısqa saldı qoyıñdı.

Er sararır malı az olduğundan.

Halktan çıktın ayrılıp,

Az şeye düşman olup.

Boyanmış üstündeki giyim kanla,

Ne yapayım, şaşırdım.

Kazak'tan çıkan Kabanbay

Kaburgadan nişanlayıp vuruşun,

Daha demin yürüyen Ateke'm,

Çavdar gibi olup yattın.

Yağmada bıraktı deveni,

Yurdun kalıverdi sahipsiz.

Esir kadın, çocuk

Ne olacak hâlleri şimdi.

Ağzından aldı gülüşünü,

Gözünden aldı uykunu.

Kazak'tan çıkan çok bahadır

Sürgüne saldı yılkıñı.

Oyuldu da öldü

Bunca bahadır toplandı.

Kazak'tan çıkan çok bahadır

Kesmeye saldı koyununu.

Tüyeden aldı teñiñdi,
Alalmay öldiñ kegiñdi.
Bitti me ömiriñ, sorlı äke,
Ketirip Quday ebiñdi.

Deveden aldı dengini,
Öldün, alamadan öcünü.
Bitti mi ömrün talihsiz baba,
Almış Hüda kabiliyetini.

Öltirdi seni Qabanbay,
Qapısın qaldıñ taba almay.
Qara da seni bastı ğoy,
320 Köktorgay atpen şaba almay.

Öldürdü seni Kabanbay,
Onu alt edecek fırsat bulamadan.
Kara toprak da seni bastı ya,
Köktorgay at ile koşamadan.

Kötere almay nayzanı,
Domalap tüstiñ qoyanday.
Nayzamen şaşıp Qabanbay,
Şağıp tüsti şayanday.
Qayranda-qayran ätekem,
Seni izdep qaydan tabam-ay?!

Kaldıramadan mızrağını,
Tepe taklak düştün tavşan gibi.
Mızrak batırıp Kabanbay,
Sokup çıkardı akrep gibi.
Ah yazık Ateke'm,
Seni arayıp nerden bulayım ah!

Qızdıñ Qabekeñe aytqan arızı:

Kızın Kabeke'ne söylediği arızı:

Otırmayın, turayın,
Endi amal qılayın.
Qazaqtan şıqqan batırlar,
330 Sizlerden sawğa surayın.
Üş atadan jalğız ed

“Oturmayayım, kalkayım,
Şimdi çare bulayım.
Kazak'tan çıkan bahadırlar,
Sizlerden hibe isteyeyim.
Üç atadan yalnız idi

Jetkizbegen Qudayım.

Äkemniñ ber süyegin,

Janı bolsa, bağayın.

Janı ketse kewdeden,

Aruwlap özim qoyayın.

Batır alsa, basıp jer,

Orın joldı tosıp jer.

Bäriñ de tuwdıñ anadan,

340 Jetimniñ közjasın kör.

Artqanda tüyeñ nar şığar,

İşkende asıñ bal şığar.

Zarlatıp qazaq eñiretpe,

Mendey de qızıñ bar şığar.

Yetiştirmemiş Hüdäm.

Babamın ver bedenini,

Canı var mı bakayım.

Canı gitmişse gövdeden,

Yıkayıp kefenleyip kendim gömeyim.

Bahadır alsa, basıp yer,

Mekân yolunu basıp yer.

Hepiniz de doğdunuz anadan,

Yetimin gözyaşını gör.

Çoğalınca deven nar çıkar,

Yediğın aşın bal çıkar.

Ağlatıp Kazak inletme,

Benim gibi kızın var, ondan çıkar.

Suwdağı jüzgen qundız em,

Tawğa da bitken jalbız em.

Eñiretpe meni, qazaqtar,

Men osıdan jalğız em.

Suda yüzen kunduz idim,

Dağda biten nane idim.

Ağlatmayın beni Kazaklar,

Ben bundan sonra tekim.

Sarıt minsem, tağam joq,

350 Qamqa kiysem, jağam joq.

Eñiretpe meni, qazaqtar,

Aldımda ösken ağam joq.

Söylesem, sözge sapam joq,

Sarıt'a binsem nalım yok,

Kamka⁷⁷ giysem yakam yok.

Ağlatmayın beni Kazaklar,

Önümde büyüyen ağabeyim yok.

Konuşsam söze hâlim yok,

⁷⁷ Kamka: Altın veya gümüşle işlenmiş ipek kumaş

Könilimde meniñ qapam joq.

Eñiretpe meni, qazaqtar

Aldımda ösken apam joq.

Qasqa bir jorğa mindim köp,

Qızıq dāwren sürdim köp.

Zarlatpa meni, qazaqtar,

360 Artımda ösken siñlim joq.

Gönlümde benim kaygım yok.

Ağlatmayın beni Kazaklar

Önümde büyüyen ablam yok.

Akıtmalı bir ata bindim çok,

İlginç hayat sürdüm çok.

Ağlatıp inletmeyin beni Kazaklar,

Ardımdan büyüyen kızkardeşim yok.

Qayğınıñ kördim awırın,

Jaylawşek jerdiñ sawırın.

Zarlatpa meni, qazaqtar,

Artımda joq bawırım.

Derdin gördüm ağırını,

Otlak yerin sağrısını.

Ağlatıp inletmeyin beni Kazaklar,

Ardımda yok erkek kardeşim.

Zorlıqpen meni de alarsıñ,

Eliñe alıp bararsıñ.

Qasiretpen zarlatıp,

Közimniñ jasın oyarsıñ.

Zorlukla beni de götürürsün,

Memleketine alıp gidersin.

Acı ile ağlatıp,

Gözümün yaşını akıtırsın.

Jawıma qatın bola alman,

370 Sendermen ömir süre alman.

Özimdi-özim öltirmey,

Jalğanda tiri tura alman.

Ayırsañ äke-şeşemnen,

Ömirge könil bura alman.

Düşmanıma kadın olamam,

Sizlerle ömür süremem.

Kendi kendimi öldürmeden,

Yalan dünyada yaşayamam.

Ayırırsan anne-babamdan,

Ömürde keyif çatamam.

Neler batır ötpedi,
Şöleytti qanmen suwarğan.

Men de sonıñ birimin
Jas ömirim quwarğan.

Qız aytqanı anıq-tı
380 Zarına qızdñ qanıptı.

Qabekeñ köñli bos eken,
Qız sözine qanıqtı.

Qız jılap, arız aytıp egilip tur,
Eljirep jas jüregi bögilip tur.
Äkesi ölip, qırılıp azamatı,
Qan jutıp qabırğası sögilip tur.

Suluw qız boyun sılap ösken özi,
On jeti, on segizge kelgen kezi.
Qıpşa bel, alma moyın, jazıq mañday
390 Deytuğın periyzattıñ nağız özi.

Qayğısı äkesiniñ jañğa batıp,
Bozañdap jüdeu tartqan nurlı jüzi.
Äyelde munday suluw bola bermes,
Demeseñ dini bölek qalmaq qızı.

Qız kiygeni küymeli,

Nice bahadır geçmedi mi,
Kurak arazileri kanla sulayan.

Ben de son kişiyim
Genç ömrü solan.”

Kızın dediği apaçıktı
Feryadına kızın inandı.

Kabeke’n çok merhametli,
Kızın sözüne üzüldü.

Kız ağlayıp, arzını söyleyip eğiliyor,
Titreyip genç yüreği daralıyor.
Babası ölüp, kırılıp halkı,
Kan yutup bağı deliniyor.

Güzel kız serpilip büyümüş kendisi,
On yedi, on sekize geldiği zamanı.
İpince bel, elma boyun, düz alın
Denir ki perinin hakikisi kendisi.

Acısı babasının cana batıp,
Rengi atıp süzülmüş nurlu yüzü.
Kadınlarda bunun gibi güzel olamaz,
Demezsene dini ayrı Kalmuk kızı.

Kızın giydiği işlemeli,

Omırawı altın tüymeli.
Şağalaq jür jawtañdap,
Qız betinen süygei.
Äy, Şağalaq, Şağalaq,
400 Neğip jürsiñ jağalap?!
Qolğa kelip tüsti dep,
Qorlama qızdı tabalap!
Üzbe qızdñ tüymesin,
Suwırma jalğız iynesin.
Alladan kelgen buyırıq joq,
Köziniñ jası tiymesin.

Osı qızğa jolama,
Jolap olja bola ma.
Közinen aqqan qandı jas,
410 Sirä da, bizdi qoya ma.

Qabekeñ sonda aqırdı,
Däwletbaydı şaqırdı.
Toqtat ana qırğındı,
Jılatpay mına paqırdı!
«Qatın, bala qırmaq joq»
Burınnan qalğan naqıl-dı.

Qarsılasqan jaw bolsa,

Sinesi altın düğmeli.
Şagalak yanaşıyor,
Kızı yanağından öpmeye.
Ey Şagalak, Şagalak,
Ne yapıyorsun yanaşarak!
Ele gelip düştü diye,
Hor görme kızı kanına ekmek doğrayıp!
Koparma kızın düğmesini,
Sıyırma tek bir iğnesini.
Allah'tan gelen buyruk yok,
Güzünün yaşı sana değmesin.

Bu kızı gaspetme,
Gasptan ganimet olur mu!
Gözünden akan kanlı yaş,
Hiç yakamızı bırakır mı!

Kabeke'n orada haykırdı,
Devletbay'ı çağırdı.
“Durdur bu kırıgını,
Ağlatmadan bu fakiri!
“Kadın, çocuk öldürülmez”
Eskiden kalan nasihattir.

Karşılaştığı düşman ise,

Körset zaman aqırdı.

At, aygır alsın, tüye alsın,

420 Azıq-tülik, biye alsın.

Üy mülkin talap zarlatıp,

Usaq olja qılmasın.

Qatın, qızın äketip,

Orınsız zorlıq bolmasın.

Göster ahir zamanı.

At, aygır alsın; deve alsın,

Erzak, kısrak alsın.

Ev eşyasını yağmalayıp ağlatıp,

Ufak ganimet yapmasın.

Kadınını kızını götürüp,

Hiç yoktan zulüm etmesin.

Däwletbay batırlarğa keledi endi,

Habarın Qabanbaydıñ beredi endi.

Toqtatıp jasaqtarın qaytarıp ap,

Batırlar bul jarlıqqa könedi endi.

Devletbay, bahadırlara geliyor şimdi,

Haberini Kabanbay'ın veriyor şimdi.

Durdurup askerleri geri döndürüyor,

Bahadırlar bu fermana uyuyor şimdi.

Bögenbay aqıl ayttı kâri batır:

430 — Bitken joq äli de jaw tolıp jatır. “Bittiği yok hâlâ daha düşman dolu.

«Ne ekseñ, sonı orasıñ» degen maqal,

Qızığıp dünüye boqqa bolma ğapıl.

Bögenbay, fikrini söyledi, yaşlı bahadır:

“Bittiği yok hâlâ daha düşman dolu.

‘Ne ekersen onu biçersin’ diye atasözü,

İmrenip fani dünyaya olma gafil.

Alalıq azıq-tülik, küş, kölikti,

Tügel ap malı-mülkin qılmay taqır.

Qaşannan qayırımdı el emespek,

Kün körsin jaw da bolsa jetim-jesir.

Alalım erzak, asker, arabayı,

Bütün malını mülkünü alıp etmeden

tamtaktır. / Ne zamandır insafı halk değil

miydık, / Gün görsün düşman da olsa dul

yetim.

Osılay elge qayttı qazaq qolı,

Kek aldı jawdı jeñip osı jolı.

Böyle memlekete döndü Kazak ordusu,

Öç aldı düşmanı yenip bu defa.

Könilü öskən jawın jeñip qalıñ qosın,
440 Än men küy, öleñ-jırğa orta tolı.

Qabekeñ qızğa ayttı: «Turma beker,
Zarladıñ bağanadan sol da jeter.
Äkeñniñ süyegin al, berdim sağan,
Egeste is eter em budan beter.

Qazaqtı äkeñ şaptı jatqan tekke,
Urındı özi kelip janğan örtke.
Ketken joq qapılısta jazım bolıp,
Tüsirdim küşim asıp jekpe-jekte.

Äkeñdi ırza bol bergenime,
450 Söziñe jılap aytqan köngenime.
«Tek jürseñ, toq jüresiñ» degen söz bar,
Kinäli Äteke özi ölgenine.
Men dayın, ölmey qalsa, kegin alsın,
Mäz bolmay, tiri qalsa, jürgenine.

Qız ketti äkesin ap elge qayıp,
Batırğa quldıq ayıp bergenine.
Qabekeñ aq bas nardı bostap aldı,
Qayrılıp keyin qalğan qosqa bardı.

Kibirlenen düşmanın yenip kalabalık
ordusunu, / Şarkı ve nağme, şiir-destanla
ortam dolu.

Kabeke'n, kıza söyledi: "Kalma boşuna,
Ağladın az evvel, bu da yeter.
Babanın cenazesini al, verdim sana,
Çekişmede dava olur hem bundan beter.

Kazak'a baban koşturdu teke tekte,
Çarptı kendisi gelip yanan ateşe.
Ansızın kazara sakatlanmadı,
Düşürdüm gücümü aşım teke tekte.

Razı ol babanı verdiğime,
Ağlayıp söylediğin söze ikna olduğuma.
'Tek yürürsen tok yürürsün' diye söz
var, / Hatalı Ateke kendisi ölümünden.
Ben hazırım, ölmediyse öcünü alsın,
Sevinmeden, diriyse, yaşadığına."

Kız gitti babasını alıp, yurda dönüp,
Bahadıra teşekkür edip verdiğine.
Kabeke'n, akbaş deveyi yedeğe aldı,
Sonra dönüp kalan orduya gitti.

Jasaqtıñ artın tosıp özi qalıp,
460 Qaytardı elge qaray basqalardı.
Soñınan eki künde Qabañ keldi,
Şağalaq jan joldası qasına erdi.

Askerin ardını bekledi kendisi kalıp,
Geri gönderdi yurda doğru diğەرlerini.
Takiben iki günde Kaban geldi,
Şagalak, can yoldaşı, yanında yürüdü.

Jetelep maldan bölek aqbas nardı,
Kelgenin batırlardıñ közi kördi.
Jazğan hat aq qağazğa sızıqtı endi,
Kelbeti bul tüyeniñ buzıq-tı endi.
Nar da emes, qospaq ta emes, sol januwar
Batırlar munı körgen qızıqtı endi.

Yedeğe alıp hayvandan ayrı akbaş deveyi,
Geldiğini bahadırların gözüyle gördü.
Yazdığı mektup beyaz kâğıda yazılı şimdi,
Sureti bu devenin yaramaz şimdi,
Nar da değil, melez de değil, bu hayvan
Bunu gören bahadırların ilgisini çekti
şimdi.

Bawrınan aq bas tüye el köşkendey,
470 Boyı zor báyterekpen tildeskendey.
Minezi sonday juwas, mıñq etpeydi,
Beynebir botasınan birge öskendey.

Sırtında akbaş devenin, halk göçse yeri,
Boyı koca çınarlarla konuşacak gibi.
Mizacı öyle uysal ki çıt çıkarmaz,
Sanki yavrusuyla birlikte büyür gibi.

Bası bar januwardıñ jılqı astawday,
Közi bar januwardıñ tas bastawday.
Terektey dört ayağı jāne juwan,
Bir qulaş jerdi aladı bir basqanday.

Hayvanın başı var, yıldı yemliğı gibi,
Hayvanın gözü var, taş pınarı gibi.
Kavak gibi dört ayağı da kalın.
Bir adım bir kulaç mesafe alır gibi.

Däwletbay keldi sonda «ağam ğoy» dep,
«Quwbastan başka jılqı şaban ğoy dep.
Oljağa qalmaqtardan kelgen bir mal,

Devletbay geldi oraya “Ağam ya”
diye, / “Kubas’tan başka yıldı koşturayım
ya, diye. / Kalmuklardan ganimet gelen

480 Sawğağa bir taylaqtı alam göy» bir hayvan, / Hibe olarak bir deve alayım
dep. ya” diye.

— Suraysıñ bul tüyeni söz dep aytıp, “İstersin bu deveyi söz diye söyleyip,
Ketpesin, bere almasam, köñliñ qayıp. Veremezsem gönlün sakın incinmesin.
Seksenniñ ekewine jasım keldi, Seksen ikiye geldi yaşım,
Surama, men jüreyin qosımdı artıp. İsteme, ben yükümü yükleyeyim.”
Aydawşeñ qayda qıyın älimiñe, “Sürersin neredede zor ilmine,
Artıña men dayar em eruwime. Ardına ben hazırlardım peşinden.
Qalmaqtıñ mağan berseñ bir taylağın, Kalmuk’un bana verirsən bir devesini,
Maqtanıp aparayın keliniñe. Övünüp götüreyim gelinine.”

Bardıq qoy osı jolğa qaruw saylap, “Gittik ya bu yola silah seçip,
490Jawdı alıp, aman qayttıq külip- oynay. Düşmanı yenip sağ döndük güle oynaya.
Bereyin öz malımnan jeti atandı, Vereyim kendi sürümden yedi deveyi,
Köz salma mende qalsın aq bas taylaq. Göz koyma bende kalsın akbaş taylak.”

- Qabanbay, başı boldıñ mıñ san qolğa, “Kabanbay, önder oldun bin askere,
Batırlıq atıñ şıqtı oñ men solğa. Bahadırılık adın yayıldı sağa sola.
Sawğağa aq bas taylaq berseñ alam, Hibeye akbaş taylak verirsən alayım,
Üydegi jeñgem malın qılman olja. Evdeki yengemin malını yapmam
ganimet.”

«Taylaqtıñ ıntıq boldıñ sen nesine, “Taylağın heves ettin sen nesine,
Bir tüye kări ağañda jürmesin be. Bir deve, yaşlı ağanda kalmasın mı?
Almasañ üyden bergen jeti atandı,almazsan evden verdiğim yedi deveyi,

500 Musıma mende mindim bermesime. Yemin ettim ben de vermemeye.”

Köz jetti bul tüyeni bermesiñe,	“Anladım bu deveyi vermeyeceğini,
Men dağı ant etemin ermesime.	Ben de ant içiyorum gelmeyeceğime.
Qaysımız qaza jetip burın ölsek,	Hangimiz ecel gelip önce ölürsek,
Tekilep tereñ qazıp kömbesime.	Tekmeleyip derin kazıp gömeceğime.”

Batırlar bul egeske qattı oylandı,	Bahadırlar bu münakaşaya çok efkârlandı,
Jänibek kelispeydi dep qoy-qoyladı.	Janibek anlaşılamadılar diye ah vah etti.
Üstine sıdırım tasba almastan,	Üstüne kayış kolan almadan,
Däwletbay Qosaydı ertip üyge saldı.	Devletbay, Kosay’ı götürüp eve bıraktı.

Köp qosın bayawjürüp keyin qalğan,	Kalabalık grup ağır yürüyüp geride kalmış,
510 Däwletbay üş kün burın elge barğan.	Devletbay üç gün önce yurda gitmiş.
Tüyeni öristegi jiya barıp,	Deveyi otlaktan almaya gidip,
Kidirmey üydi jıǵıp qomın salğan.	Duraksamadan evi toplayıp havudunu koymuş.

Däwletbay kündiz köşpey, tünde köşti,	Devletbay gündüz değil gece göçtü,
Qabañmen taylaq üşin bolıp öşti.	Kaban ile deve yüzünden oldu düşman.
Üderip üş kün, üş tün tınbay köşip,	Apar topar dinlenmeden üç gün üç gece
Tüyenin Aşçısuv suwda qomın şeşti.	göçüp, / Aşçısuv kıyısında devenin havudunu çözdü.

Arqanın at suwardım bulağına,	At suladım Arka’nın bulağında,
Kiyiktiñ oq tiymesin ılağına.	Geyiğin ok değmesin yavrusuna.
«Däwletbay köşip ketti» degen habar	“Devletbay göçtü” diye haber

520 Estildi Qabanbaydın qulağına.

Çalındı Kabanbay'ın kulağına.

Batırlar tünde jürüp üderedi,
Ökpemen Däwletbay er jöneledi.
Artınan jeti atandı birdey berip,
Şınqoja men Şağalaqtı jiberedi.

Bahadırlar gece yürüyüp apar topar göçer,
Öfke ile Er Devletbay yönelir.
Ardından yedi deveyi beraberinde verip,
Şınkoja ile Şagalak'ı gönderir.

Jetelep jeti atandı bular keldi,
Kelgenin Däwletbaydın közi kördi.
«Tastasın Däwletbay er ökpesin» dep,
Qaynağan kelinine tüye berdi.

Yedeğe alıp yedi deveyi bunlar geldi,
Geldiklerini Devletbay bizzat gördü.
“Bıraksın Er Devletbay öfkesini diye,
Kayınağan gelinine deve verdi.”

Däwletbay jeti atandı körmey qoydı,
530 Kelsin dep şağırtıp ed kelmey qoydı.
«Atañ bir, eneñ bölek el ediñ» dep,
Jibergen jeti nardı almay qoydı.

Devletbay yedi deveye bakmadan bıraktı,
Gelsin diye çağırtmıştı, gelmeden bıraktı.
“Baban bir, anan ayrı halk idin” diye,
Gönderdiği yedi deveyi almadan bıraktı.

Şınqoja Şağalaqpen qayıp keldi,
Jetelep jeti nardı tartıp keldi.
«Almadı, ne kelmedi Däwletbay» dep,
Körgeñin Qabanbayğa aytıp keldi.

Şınkoja, Şagalak ile dönüp geldi,
Yedeğe alıp yedi deveyi çekip geldi.
“Ne aldı ne de geldi Devletbay” diye,
Gördüğünü Kabanbay'a gelip söyledi.

— Bardıq qoy osı jawğa qaruw saylap,
Jawdı alıp, aman qayttıq külip-oynap.
İstep em bayjigitke qanşa öktemdik,

“Gittik ya o düşmana silah seçip,
Düşmanı yenip sağ döndük güle oynaya.
Göstermiştim Bayjigit'e bunca üstünlük,

540 Bolarday oğan ökpe jalğız taylaq. Ona öfke duyar gibi yalnız taylak.

Ärkimdi saqta Quday öz betimen,	Herkesi koru Hüda kendi kendinden,
Jaqsılıq, ya jamandıq niyetinen.	İyilik ya da kötülük niyetinden.
Däwletbay köşip ketse, bara bersin,	Devletbay göçtüyse gidiversin,
Mağan da tabılar qonıs el şetinen.	Bana da bulunur mekân yurt köşesinden.”

Sonı aytıp Qabañ köşti Saribelge,	Bunu söyleyip Kaban, göçtü Saribel’e,
Bayjigit sälem aytıp qalğan elge.	Bayjigit selam söyleyip kalan millete.
Qazaqtıñ qalmaqpenen jer arası	Kazak’ın Kalmuk ile topraklarının arasında
Qıstadı awlı barıp ulı kölge.	Kışı geçirir köye gidip ulu gölde.

Bayansız solardan da ötti jalğan,	Belirsiz bunlardan da geçti yalan dünya,
550 Eki bir tüye üşin kekti bolğan.	İkisi bir deve için düşman oldular.
Osı qıs Qabanbay jaysız tiyip,	Bu kış Kabanbay rahatsızlanıp,
Uzağan em qonbaytın dertti bolğan.	Uzun zaman çare bulunamayıp hasta oldu.

Awruw başqağa saw, özine ötti,	Hastalık, başkasına sağlık, kendisine yetti,
Naymanğa arğın menen habar ketti.	Nayman’a Argın ile haber gitti.
«Hal-jayın Qabanbaydıñ bileyin» dep,	“Durumunu Kabanbay’ın öğreneyim” diye,
Seksenniñ segizinde Buqar kepti.	Seksen sekizindeki Bukar geldi.

Käri jıraw Qabañ köñlin suray keldi,	Yaşlı jıraw, Kaban’ın hâlini sormaya geldi,
Körgennen Qabanbaydı jılay keldi.	Görünce Kabanbay’ı ağlaya ağlaya geldi.
Bir biyday arpa işinde asılım-ay,	“Bir buğday arpa içinde asılım ah,

560 Seni de köp kördi me Quday, — dedi. Seni de çok mu gördü Hüda?” dedi.

Qazaqqa tirek batırım,
Qasıña kelip oturdım.
Awırmaq üşin şiyki et,
Qayırlı qılsın aqırın.

“Kazak’a direk bahadırım,
Yanına gelip oturdum.
Ağrı için çiğ et,
Hayırlı kılsın sonunu.

Äuwliye tuwğan qarağım,
Süyenişim, tayanım,
Ketewiñ ketip qalıptı,
Qanday da bolar turağıñ?!
Sebep bersin janiña,
570 Bir Qudaydan suradım.

Evliya doğan gözbebeğim,
Sevincim, dayanağım,
Hâlin kalmamış,
Nasıl olur mekânın!
Vesile versin canına,
Bir Hüda’dan diledim.”

Kürık-kürık jöteldi,
Şınaşaqtap basın köterdi.
Qanşa batır bolsañ da,
Düniye şirkin bekerdi.
Awruw ap tur alqımnan,
Ajal jaqın jeter-di.
Däm bitken küni tirlik joq,
Aqırğı ömir biter-di,
Seksen eki jasımda
580 Düniyeden bildim keter-di.

Köh köh öksürerek yöneldi,
Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.
“Ne kadar bahadır olsan da,
Dünya fani boş.
Hastalık alıyor kursağımdan,
Ecel yaklaşıyor.
Nefesin bittiği gün hayat yok,
Ahir ömür biter,
Seksen iki yaşımda
Dünyadan bildim gideceğimi.

Köp ed qazaq jawları,
Bitpey jürgen dawları.
Men ketken soñ dünyeden,
Belgili duşman qawları.
Almaq bolıp kekterin
Añdığan jawdñ sawları.
Berik bol, jawğa aldırma,
Balanı jetim qaldırma.
Taptatıp jawğa jeriñdi,
590 Halıqtñ köñlin qaldırma.
Bereke-birlik ketirip,
Awıldı şetke qondırma.
Öziñe-öziñ mıqtı bop,
Jaw qurıgñ saldırma!

Ilağın jaw almasın,
Barlıq qazaq eliniñ.
Jaw baspasın toprağın,
Tuwıp-ösken jeriñniñ.
Jaw işpesin suwınan,
600 Aydın şalqar köliñniñ.

Aytuwğa basqa sözdi kelmey şama,
Talıqsıp jattı demin ala.
Bir künde top bastağan qayran batır,

Çok idi Kazak düşmanları,
Bitmeden devam eden davaları.
Ben gittikten sonra dünyadan,
Belli düşmanın tehlikeleri.
Alacaklar öçlerini
İzleyen düşmanın sağları.
Kararlı ol, düşmana yenilme,
Çocuğunu yetim bırakma.
Buldurup düşmana yerini,
Halkın gönlünü incitme.
Bereket, birlikten ayrılıp,
Köyü sınıra kondurma.
Kendi kendine güçlü ol,
Düşmana kement bırakma!

Yavrusunu düşman almasın,
Bütün Kazak halkının.
Düşman basmasın toprağına,
Doğup büyüdüğün yerlere.
Düşman, içmesin suyundan,
Uçsuz bucaksız berrak gölünden.”

Söylemeye başka sözü yetmeden gücü,
Kendinden geçti alıp nefesini.
Bir günde grubun başına geçen güçlü

İşine Qudirettiñ bar ma şara!

bahadır, / İşine Kâdir'in var mı çare!

Buqar ayttı: «Däwletbay kelmegen be,
Hal-jayın Qabanbaydñ bilmegen be?!
Araz bop bir taylaqqa müldem bezip,
Awırğan ağasın köp körmegen be?!

Bukar söyledi: “Devletbay gelmemiş
mi, / Durumunu Kabanbay'ın öğrenmemiş
mi? / Kösüp bir taylak yüzünden yad ellere
gidip, / Hastalanan ağasını çoktandır
görmemiş mi?

Däuwkeñe kisi jiber, barıp kelsin,
610 Habarın Qabanbaydñ anıq bilsin.
Qabanbay ekitalay ömirde tur,
Köziniñ tirisinde körip qalsın.
Tezdetip kündiz-tüni tınbay jürip,
Qalayda Däwletbaydı alıp kelsin.
Qabekeñ esin jıydı biraz jatıp,
Baradı dert awır lap jañğa batıp.
Sonda da qayrattı er tilge kelip,
Söylesti Buqarmenen az til qatıp:

Devke'ye adam gönder, gidip gelsin,
Haberini Kabanbay'ın açıkça bilsin.
Kabanbay belki de son günlerinde,
Dünya gözüyle görsün.
Hızla, gece gündüz ara vermeden gidip,
Muhakkak Devletbay'ı alıp gelsin.”
Kabeke'n kendine geldi biraz yatıp,
Hastalık ağırlaşıyor canı acıtıp.
O esnada da gayretli er dile gelip,
Söyleşti Bukar ile biraz konuşup:

-Äwre bop Däwletbayğa jibermeñder,
620Ant etip körmeymin dep ketken aytıp.
Men ırza Däwletbayğa kelmese de,
Özi bilsin ırayına kelse qayıtıp.

“Zahmet edip Devletbay'a göndermeyin,
Ant olsun görmeyeceğim, deyip gitti.
Rızasıyla Devletbay gelmese de,
Kendisi bilsin, razı olursa dönüp.

Däwletbaydñ äyelin
Qız küinde körip em.

Devletbay'ın hanımını
Genç kız çağında görmüşüm.

Däwletbayğa ayttırıp,
Bolmay alıp berip em.
Unatıp aqıl minezin,
Äyelden asqan aqıldı,
Bolar-aw dep senip em,
630 Sälem ayt sol keling.
Quttı bolsın jolı dep,
Aq batamdı berip em.
Ajal jaqın, jas jetti,
Kim qutulğan ölimnen.
Jetim bala, iyen mal,
Qiyamet maqşar küninde
Alayın men kelinnen.
Tuwısım dese Däwletbay,
Ökpesin qoyıp kelsin de.
640 İzdemey meni körimnen,
Qan üşin qazaq jeri üşin
Jan tanımmen berilgem.
El şetine jaw kelse,
Taysalmay jalğız köringem.
Düniyeni qolmen teñsegen
Neler mıqtı batırlar
Jer astına kömilgen.

Buqar:

Devletbay'a istetip,
Alıp vermişim.
Beğenip akıllı mizacını,
Kadınlardan en akıllısı
Budur, diye inanmışım.
Selam söyle o geline.
Kutlu olsun yolu diye,
Hayır duamı etmişim.
Ecel yakın, yaş yetti,
Kim kurtulmuş ölümden.
Yetim çocuk, sahipsiz hayvan,
Kıyamet, mahşer gününde
Alayım ben gelinden.
Kardeşim derse Devletbay,
Öfkesini bırakıp gelsin de.
Aramadan beni mezarımdan,
Kan için, Kazak toprağı için
Can tenime verilmiş.
Ülkenin sınırına düşman gelse,
Geri adım atmadan yalnız çıkardım.
Dünyayı elle sarsan
Nice kuvvetli bahadırlar
Toprak altına gömülmüş.”

Bukar:

— Şağalaq kün-tün demey barıp kelsin,
Şınqoja tulpar minip qasına ersin.

650 Özi de estigen soñ şıday almas,
Kelindi Däwletbaymen alıp kelsin.

Habardı Däwletbayğa bermey bolmas,
Tezdetip tipti qazir jürmey bolmas.

«Özi jaqsı jılasarğa degen qayda»

Kelmese, Däwletbaydın özi de oñbas

Şağalaq minip barsın Quwbas attı,

Toqtamay kündiz-tüni jürsin qattı.

Basqa mal Quwbas atqa ilese almas,

Bereyin Şınqojağa men Börte attı».

660 Buqar berdi astınan

Şınqojağa Börte atın.

Babı kelgen kezinde,

Bökenşe bu da jortatın.

Ildiydağı şabıstan

Qayqañğa kelse artatın.

Şağalaq mindi Quwbastı

Jılqıdan munday tuwmas-tı.

Mingenderi qos tulpar

Eki batır jol bastı.

“Şagalak, gece gündüz demeden gidip
gelsin, / Şınkoja tulpara binip yanında

gitsin. / Kendisi de işittikten sonra

dayanamaz, / Gelini Devletbay ile alıp
gelsin.

Haberi Devletbay’a vermeden olmaz,

Acele edip hatta şimdi yürümeden olmaz.

‘İyi kişi yasta belli olur, denen söz

nerede?’ / Gelmezse Devletbay’ın kendisi
de onmaz.

Şagalak binip gitsin Kubas ata,

Durmadañ gece gündüz koştursun hızla.

Başka hayvan Kubas atı takip edemez,

Vereyim Şınkoja ile Börte atı.”

Bukar, verdi altından

Şınkoja’ya Börte atını.

Kıvama geldiği zamanda,

Ceylan gibi bu da tırıs gider.

Yamaçtaki koşudan

Aşağıya inse hızlanır.

Şagalak bindi Kubas’a

Yılıkdan bunun gibisi doğmadı.

Bindikleri çift tulpar

İki bahadır yola çıktı.

670 Qosar alıp bir-birden,

Qaruwların janğa astı.

Şığa şaptı toqtamay,

Şapqanğa tulpar talması.

Erteñgi keşki besinde

Qosar atın alması.

Tün ortası awğanda,

Awlına Däweñ jolğastı.

Yedek alıp birer tane,

Silahlarını yana taktılar.

Çıkıp koşturdu durmadan

Koşturmaya tulpar yorulmaz.

Ertesi gün akşam beşte

Yedek atı ile değıştirdi.

Gece yarısı çökünce,

Köyüne Dave'nin vardı.

Däwletbay jatır edi uyqılı-oyauw,

Dübiri qos tulpardıñ keldi tayauw.

680 — Tün qatıp, tulpar mingen el me, “Gece karanlığında tulpara binen dost mu
jaw ma? — düşman mı?”

Dedi de qılış ustap şıqtı bayauw.

Devletbay yatıyordu uykulu uyanık,

Gürültüsü çift tulparın geldi yaklaşıp.

Dedi de kılıç tutup çıktı yavaşça.

Batırlar öz zamanda bel şeşken be,

Ünemi dayarlıqta beldeskenge.

Ertewli tulparları dayın turad,

Bes qaruw qoldarında ergeskenge.

Kelgender sälem berdi Däweñ erge,

Boyalıp mingen attar batıp terge.

Neğilsa ülken sumdıq bolğan şığar,

Tün qatıp jürmegen de qur bekerge.

Bahadırlar kendi zamanında kemer

çözmüş mü, / Hep hazırlıklı güreşmeye.

Eyerli tulparları hazır duruyor,

Beş silah ellerinde takdire şayan.

Gelenler selam verdi Daven ere,

Koşturup bindikleri atlar batmış tere.

Ne de olsa büyük uğursuzluk çıkar,

Gece yarısı yürümez de boşu boşuna.

690 — Asığs tün işinde jüripsiñder,

“Acele edip gece vaktinde yürümüşsünüz,

Saylanıp öñşeñ tulpar minipsiñder.

Qırğın sap, jaw şapqannan el aman ba?

Türleriñ tipti asıǵıs kelipsiñder.

— Batır-ay, jaw kelgen joq äzir aman,

Söytse de is bolıp tur tipti jaman.

Qabekeñ qattı nawqas äl üstiñde,

Aǵañız tez kelsin dep ayttı sälem.

Munı estip Däwletbay er ketti şoşıp,

Surawǵa dätı barmay artın tosıp.

700 Bile almay neǵıların turıp qaldı,

«Körüwge jazsa eken, — dep, — Alla
nesip».

«Tiregim, arıstanım, qayran aǵam,

Qas batır el qorǵanı altın jaǵam».

Dat qılmay qur eñkildep jılay berdi,

«Saқта, — dep, — ajalıñnan Qadır İyem!

Qaşannan awruw edi, hali qalay?

Bop ketse olay-bulay, boldım qarañ.

Qulasa altın terek oñımdaǵı,

Onı izdep tiri künde qaydan tabam».

Seçip hep tulpara binmişsiniz.

Toplu kırım, düşman istilasından millet

sağ mı? / Görünüşe göre acil gelmişsiniz.”

“Ey bahadır, düşman geldiği yok şimdi

sağ, / Ancak haberler pek kötü.

Kabeke’n çok hasta hâlde,

Aǵanız tez gelsin diye söyledi selam.”

Bunu işitip er Devletbay korktu,

Sormaya cesaret edemedi ardını uzatıp.

Bilemeden ne yapacağını durup kaldı,

“Görmeyi yazsa imiş” diye, “Allah nasip”.

“Direğim, aslanım, hey gidi aǵam,

Savaş kahramanı, halkın kalesi, altın

yakam.” / İsyen etmeden sadece

aǵlayıverdi, / “Koru, ecelinden Kadir
İyem!” diye.

“Ne zamandır hasta idi, durumu nasıl?

Olsa da şöyle böyle, oldum perişan.

Devrilse altın kavak sağımıdaki,

Onu arayıp sağ günde nereden bulayım.”

710 Estdi üydegi äyel bul habardı,
Zarladı amal tappay neğilardı.
Jügirip oybay salıp üyden şığıp,
Jetpey-aq batırlarğa talıp qaldı.

Şağalaq toqtaw ayttı jeñgesine,
Mıqtılıq kerek qaşan allasına.
Qaynağañ äzir tiri, üyinde-bar,
Senemiz bugün erteñ ölmesine.

Däwletbay otır bügilip,
Qabırğası oylap qayğırıp,
720 Közinen jas tögilip.
Ne bolar dep zamanım,
Süyegi borday ügilip.

Äyeli keldi qasına:
Otırsıñ, — dep, — neğilip?
Bir taylaq üşin ağañnan
Böline köştiñ qağınıp.
Nesine endi jılaysıñ,
Köziñniñ jası ağılıp.
Ornıñnan tur, qayrat qıl,
730 Allasına bağınıp.

Aspandağı qıran da

İşitti evdeki hanım bu haberi,
Feryat etti çare bulamadan ne yapacağını.
Koşturup haykırdı evden çıkıp,
Varmadan bahadırlara bayıldı.

Şagalak avuttu yengesini,
Dayanmak gerek her zaman Allah'a.
Kayınağan şimdi sağ, evinde duruyor,
Bekliyoruz bu sabah ölmesini.

Devletbay oturuyor büzülüp,
Düşünüp yüreği sızlayıp,
Gözünden yaş dökülüp.
Ne kadar diye zamanım,
Kemiği tebeşir gibi ufalanıp.
Hanımı geldi yanına:
“Niye oturuyorsun?” diye
Bir taylak için ağandan
Ayrılıp göçtün bildiğini okuyup.
Nesine şimdi ağlıyorsun,
Gözünün yaşı dökülüp.
Yerinden kalk, gayret et,
Allah'a sığınıp.

Gökteki şahin de

Torğa tüser jañılıp.

Qayta oralmay ötken is

Otırğanmen añırıp.

Tuzağa düşer yanılıp.

Tekrar geri gelmeden geçmiş iş

Oturdum ne yapacağımı bilmeyip.

Onan da tez qamdanıp attanayıq,

Dayarlap qaruw-jaraq saptanayıq.

Belgisiz ajal degen qas qaqqanşa,

Nayqalıp uwaqıt joq bapıtarğa.

Ondan da tez hazırlanıp çıkalım,

Hazırlayıp silahları hizaya dizilelim.

Belirsiz ecel diye çabucak,

Salınıp vakit yok bakmaya.

Äyeli Däwletbaydıñ esin jıyıp,

740 Sabır kıldı köziniñ jasın tiyıp:

— Qarağım el qorğanı arıstanım,

Baradı-aw oylağanda işim küyip.

Bölinip bir tüye üşin köşip kettiñ,

Bolmasa otırmas pa em suwsın quyıp.

Bol qamdan, attanalıq qazır jıldam,

Kömek joq qur jasuwğa qayğı muñnan.

Ağañdı tirisinde körmey qalsañ,

Ökiniş bolar sağan tipti jaman.

Hanımlı Devletbay'ın aqlını toplayıp,

Sabır kıldı gözünün yaşını silip:

“Gözbebeğim, yurdun kalesi aslanım,

Gidiyor ya, düşününce içim yanıp.

Ayrılıp bir deve için göçüp gittin,

Olmasa oturmaz mıydım suyunu

koyup. / Hazır ol, yola çıkalım şimdi

hemen, / Yardım yok iğne deliği kadar boş

sıkıntıya. / Ağanı hayattayken görmezsen,

Pişmanlık çökecek sana çok fena.”

Oyattı abısının «tırıñdar» dep,

750 Asığıs köştiñ qamın qılıñdar dep.

Köşiñder malın jıyıp erteñ erte,

Üydi jıq, jiynalıñdar bolıñdar dep.

Qalmasın tay, tayınşa, jetim toqtı,

Uyandırdı eltisini “Kalkın!” diye,

Acele göçün hazırlığını yapın, diye.

Göçün hayvanları toplayıp sabah

erkenden, / Evi yık, toplanın, hazırlanın,

diye. / Kalmasın tay, tayın gibi yetim

Basqanı köş qamınan qoyıñdar dep».

Sonı aytıp üyge kiredi,

Asıl tañdap işinen,

Jaray ma dep köredi.

Abdırasın aqtarıp,

Altın-kümis aladı.

760 Teñin şeşip işinen

Asıl buyım aladı.

«Barğanda kerek bop jürer,

Zamanım qanday boladı».

Toltırıp qorjın asılğa

Köterip atqa saladı.

Olay-bulay bop ketse,

Qaytıp ornı toladı.

Oylap ketse Qabañdı,

Keyde esinen tanadı.

770 Köp turmadı aylanıp,

İşpedi tamaq jaylanıp.

Atqa mindi asıǵıs,

Jüruwdi ğana oylanıp.

Tañdap mindi tulpardı,

Azıq-tülik baylanıp.

Däwletbay batır keledi,

Bes qaruwın saylanıp.

toklu, / Diğerlerini göç hazırlığından

bırakın, diye.

Bunu söyleyip eve girer,

Mücevher seçip içinden,

Yarar mı diye bakar.

Sandığını açıp,

Altın, gümüş alır.

Dengini çıkarıp içinden

Kıymetli eşyalar alır.

“Giderken gerek olur,

Zamanım ne kadardır?”

Doldurup heybeyi mücevherle

Kaldırıp ata yükler.

Şöyle böyle olup gitse,

Dönüp yeri dolar.

Düşününce Kaban’ını,

Bazen aklını şaşar.

Çok durmadı dolaşıp,

Yemedi yemek yayılıp.

Ata bindi çabucak,

Yürüdü yine düşünüp.

Seçip bindi tulpara,

Yiyecek erzak bağlanıp.

Devletbay bahadır gelir,

Beş silahını seçip.

özi».

Awıldı üş aynalıp şawıp şıqtı,
Alam dep sadağasın özinşe uqtı.

Köyü üç defa dolanıp koşturup çıktı,
Alayım diye sadakasını kendince kavradı.

800 Qabaña kelgen päle mağan kelsin, Kaban’a gelen bela bana gelsin,
Bolayın sadağası qurban toqtı. Olayım sadakası kurban toklu.
Däwletbay attan tüsip üyge kirdi, Devletbay attan inip eve girdi,
Awırğan ağasının jayın kördi. Hastalanan ağasının hâlini gördü.

«Keşir, — dep, — ağattığım sizge “Affedin, size yaptığım kusuru”
qılğan», diye,
Quşaqtap eki ayağın jılay berdi. Sarılıp iki ayağına ağlayıverdi.
Kelini sälem etip o da keldi, Gelini selam verip o da geldi,
Kelgenin kelininiñ Qabañ bildi. Geldiğini gelininin Kaban bildi.

«Qaynağam silekeyin ap qalam» dep, “Kayınağamın tükürüğünü alayım”
Qabañnıñ awız-murnın jalaydı endi. diye, / Kaban’ının ağzını burnunu siliyor
810 Qabekeñ talıp ketti körgennen soñ, şimdi. / Kabeke’n bayıldı gördükten
Kelgenin Däwletbaydın bilgennen soñ. sonra, / Geldiğini Devletbay’ın bildikten
Buqar ayttı: «Jılawdı toqtatındar, sonra, / Bukar söyledi: “Ağlamayı kesin,
Kewdede jan barında kelgennen soñ!» Gövdede can varken geldikten sonra!”

Buqar ayttı: «Däwletbay, Bukar söyledi: “Devletbay,
Qabañnıñ köñlin qaldırdıñ. Kaban’ının gönlünü kırdın.
At şaptırıp izdetip, At koşturtup aratıp,

Öziñdi zorğa aldıldım.

Onimenen qoymadıñ,

Aynala şawıp awıldı,

820 Älsiz jatqan adamdı,

Mine, tağı taldırdıñ.

Seni zar zor aldıldım.

Onunla bırakmadın,

Dönüp koşarak köyü,

Takatsız yatan adamı,

İşte yine bayılttın.”

Qabekeñ biraz yatıp esin jıydı,

Däwletbay da köziniñ jasın tıydı.

Keşirip Däwletbaydıñ qatalıgın,

Tapsırdı halqımenen qalğan üydi.

Kabeke’n biraz yatıp kendini topladı,

Devletbay da gözünün yaşını sildi.

Affedip Devletbay’ın hatasını,

Teslim etti halkıyla kalan evi.

Däwletbay, qalqam, beri kel,

Jaqın kelip meni kör.

Ökpelegen tüyeñdi al,

Tüye tur ğoy, artımda

830 Qaldı ğoy äne iyen mal.

Qosay edi qanatım,

Däwletbay edi qayratım.

Basqağa jaman bolsa da,

Mına otırğan jeñeşeñ

Jasımnan joldas tul atım.

Jeñgeñniñ jayın aytayın,

Äyelden şıqqan qılap et.

Qara kerey bayjigit,

Awzına qarap et.

“Devletbay, ışığım, beri gel,

Yakına gelip beni gör.

Öfkelendiğin deveni al,

Devedir ya, ardımda

Kaldı ya işte sahipsiz hayvan.

Kosay idi kanadım,

Devletbay idi gayretim.

Başkasına kötü olsa da,

Bu oturan yengen

Gençliğimden beri yoldaşım, dul adım.

Yengenin hâlini söyleyeyim,

Kadınlardan çıkmış hamarat.

Karakerey Bayjigit,

Ağzından çıkana dikkat et.

840 Mına otırğan jeñgeñe

Jırtıq köylek kiygizbe,

Qulındı biye mingizbe.

«Äkesi ölgen jetim» dep

El qıdırıp balamdı,

Awıl üyge kirgizbe.

Bu oturan yengene

Yırtık gömlek giydirme,

Taylı kısrağa bindirme.

‘Babası ölmüş yetim’ diye

Yurdu dolaştırıp çocuğumu,

Köy evine girdirme.”

Sonı aytıp talıqsıdı közin jumıp,

Qayrattı er jatır äzir esin bilip.

«Qaynağam oñ batasın ap qalam» dep,

Kelini zar jılap jür suwsın quyıp.

Bunu söyleyip kendisinden geçti gözünü

yumup, / Gayretli er yatıyor şimdi bilinci

yerinde. / “Kayınağamın hayır duasını

alayım” diye, / Gelini feryat figan ağlıyor

suyunu koyup.

*Äteke batır Qabanbaydıñ nayzasınıñ Ateke Batır, Kabanbay’ın mızrağının
zardabınan oñalıp, tiri qalıp yarası iyileşip hayata dönmüş;
Qabanbaydan qalay bolğanda kek aluw Kabanbay’dan ne pahasına olursa olsun oç
maqsatımen qazaq işine jansızdarın alma maksadıyla Kazakların arasına
jiberip, ünemi añdııp jüredi eken. casuslarını gönderip devamlı izletiyormuş.*

850 Äteke ünemi añdıp jüretuğın,

Jansız sap, habar alıp biletuğın.

İşinde muzday qatqan eski kökti

Kün tosqa demin tawıp alatuğın.

Ateke devamlı izliyordu,

Has casus, haber alıp bildiriyordu.

İçinde buz gibi katı eski öcü

Gününü bekleyip güç topluyordu.

Jansızdan habar aldı barıp kelgen,

Aralay qazaq işin jürüp kelgen.

Qabanbay äl üstinde qattı awıruw,

Haber aldı casustan gidip gelen,

Kazakların içinde gezip gelmiş.

Kabanbay, ölmek üzere çok hasta,

Anıq dep habarladı körıp kelgen.

Belli diye haber verdi görüp gelen.

Äteke elin jıyıp saldı habar:

Ateke halkını toplayıp saldı habar:

«El bası batırlarğa aqıl tabar.

“Lider bahadırlara akıl danışacak.

860 Qabanbay awruw deydi äl üstinde, Kabanbay hasta diyorlar ölmek üzere,

Waqıt keldi, mine, elin şabar.

Vakit geldi, işte, yurduna saldıracak.

Kewdede jan jatqanda elin şabam,

Gövdede can durdukça yurduna saldırayım

Zerdesi kökireginde ketsin mundar.

Gözü arkada gitsin murdar.

Erkekten soyıl soğar jan qalmasın,

Erkeklerden eli silah tutan kimse

Qazaqta beker ölmes qarsı turar».

kalmasın, / Kazak'ta boş ölmez karşı

durur.”

Buwraday qañtardağı qalşıldaydı,

Ocak ayındaki buğra gibi zangırdıyor,

Köpirip joqtı şatıp bılşıldaydı.

Köpürüp yoktan fitne çıkarıp yersiz

Qalmaqtan jer qayısıp jiynaldı qol,

konusuyor. / Kalmuk'tan yer çöküp

Aldında ne bolar dep qımsınbaydı.

(kalabalıktan) toplandı ordu,

Önünde ne olacak diye çekinmedi.

870 Qız bildi soğısatın bul habardı,

Kız bildi savaş olacağını bu haberden,

Aldına äkesiniñ jetip bardı.

Önüne babasının yetip gitti.

— Qalayşa Qabanbaymen soğısapaqsıñ,

“Kabanbay ile nasıl savaşacaksın,

Jıynap ap jasaqталıp elde bardı.

Toplayıp aldı, donatıp halkta olanı.

Qabanbay seni öltirmey, tiri bergen,

Kabanbay, seni öldürmeden sağ bıraktı,

Esitip jılap aytqan qayğı zardı.

İşitince ağlayıp söylemiş kaygıyı tasayı.

Seni öltirip, meni äketse, ne ister eñ,

Seni öldürüp beni götürse ne yapardın,

Körmedim, äke, sendey peyili tardı.

Görmedim baba, senin gibi kötü niyetliyi.

Qazaqtı jeñuw qıyın, batır halıq,

Kazak'ı yenmek zor, yiğit halk,

Köñil bur aytqanıma qulaq salıp.

Vazgeç söylediğime kulak verip.

880 Soğısıp qazaqpenen körip eñ ğoy,

Savaşıp Kazak ile görmüşün ya,

Jeñildiñ, batır bolsañ, sonda nağıp?!

Yiğit isen, orada ne yapıp da yenildin!

Bekerge qırğızasñ qalmaq elin,

Boşuna kırdıracaksın Kalmuk milletini,

Jılaydı qatın, bala jesir qalıp.

Ağlayacak kadın-çocuk, dul-yetim kalıp.

Quyırğın jatqan jılan öziñ bassañ,

Kuyruğuna uyuyan yılanın kendin bassan,

Qayrılıp uw tilimen alar şağıp.

Kıvrılıp zehirli diliyle alır sokup.

Bul jolğa tilimdi alsañ, barma deymen,

Bu defa sözümü dinlersen, gitme

Tınıştıqpen otıralıq maldı bağıp.

diyorum, / Huzurla oturalım hayvan bakıp.

«Barma» dep äkesine köp aytadı,

“Gitme” diye babasına çok söyler,

Äkesi tıñdamasa qız qaytedi!

Babası dinlemezse kız ne yapsın!

890 Esine qız keñesin almaq tur ğoy,

Aklına kızın konuşmasını alacağına,

Qosının onan ärmen köbeytedi.

Ordusunu daha fazla arttırdı.

Tıñdamay qızdñ sözün jürip ketti,

Dinlemeden kızın sözünü yürüyüp gitti,

Eline Qabanbaydñ burıp betti.

Köyüne Kabanbay'ın çevirip yüzü.

Damıldap jol ortada tınbay jürip,

Mola verip yolun ortasında dinlenmeden

Bir jeti mölşerinde kelip jetti.

yürüyüp, / Bir hafta civarında gelip ulaştı.

Jaqındap el şetine kelip qalğan,

Yaklaşıp köy sınırına gelmiş,

Jurt kördi jer qayısqan qalıñ toptı:

Halk gördü yer titreten kalabalık grubu:

Jar saldı elge şawıp habarşılar,

Haber saldı millete koşup haberciler,

«Añdısqan Äteke jaw özi kepti.

“İzlettiren Ateke düşman kendisi gelmiş.

900 Awırıp Qabañ jatır äl üstinde,

Hastalanıp Kaban yatıyor ölüm

Kim bastar jawğa qarsı mına köpti?!

döşeğinde, / Kim yönetecek düşmana

karşı, bu halkı?

Şağalaaq üyge kirdi asıp-sasıp,

Şagalak eve girdi alelacele,

Bile almay neğıların öñi qaşıp.

Bilemeden ne yapacağını beti benzi atıp.

Bildirmey Qabanbayğa jasaqtaldı,

Bildirmeden Kabanbay’a hazırlandı,

Buqarmen kâri jıraw aqıldasıp:

Yaşlı jıraw Bukar ile fikirleşip:

Däwletbay, qaruwıñdı al, halqıñ basta,

“Devletbay, silahını al, halkını yönet,

Düşmanmen ayqasqa şıq qarsılasıp.

Düşman ile savaşmaya çık karşılaşıp.”

Qabekeñ tağı azıraq jıydı esin,

Kabeke’n yine biraz kendine geldi,

Waqtı tayap qalğan ulı besin.

Vakit dayanmış tam saat beşe.

910 — Aytıñdar kübir-sıbir bul ne degen, “Söyleyin, fısır fısır bu ne demiş,

Tüsti me bastarıña ülken qısım?

İndi mi başlarına büyük felâket?

Bir awır is bolıp tur,

“Tehlikeli bir şey oluyor,

Jaqındap duşpan kelip tur.

Yaklaşıp düşman geliyor.

Şabamın dep awıldı,

Yağmalayayım diye köyü,

Mıñ kisige bas bolıp,

Bin kişiye baş olup,

Äteke batır kelip tur.

Ateke Batır geliyor.

Aqıl tappay el, jurtıñ,

Çare bulmazsa elin yurdun,

Qısıltayañ bolıp tur.

Köşeye sıkışmış oluyor.

Quday-aw, mağan dem salşı,

920 Quwbas atqa er salşı.

Ulı säskede aluwşı eñ,

Kün batqanşa keñ salşı.

Arasanğa at aytşı,

Qorasanğa qoy aytşı,

Älsirep ketken denemdi

Kün batqanşa qataytşı.

Arasanğa at ayttı,

Qorasanğa qoy ayttı.

Talqısıp jatqan Qabañnıñ,

930 Denesin Täñirim qatayttı.

Uşıp turdı aqırıp,

Arwağın şaqırıp.

Körset düşman qay jaqta,

Keteyin dep japırıp.

Üydey şıqtı oylanıp,

Besqaruwın baylanıp.

Quwbastıñ keldi qasına,

Asıqpay basıp jaylanıp.

Dayın Quwbas tur eken,

940 Er-toqımı saylanıp.

“Ey Hüdäm, bana nefes ver,

Kubas ata eyer sal.

Tam kuşluk vaktinde alacaktın,

Gün batana dek genişlet.

Arasan’a at ada,

Horasan’a koyun ada,

Gücü tükenen bedenimi

Gün batana dek güçlendir.”

Arasan’a at adadı,

Horasan’a koyun adadı.

Takatsız yatan Kaban’ın,

Bedenini Tanrım güçlendirdi.

Uçup kalktı haykırıp,

Ervahını çağırıp.

Göster düşman nerede,

Gideyim diye devirip.

Evden çıktı düşünüp,

Beş silahını bağlayıp.

Kubas’ın geldi yanına,

Acele etmeden basıp yaylanıp.

Kubas hazır duruyormuş,

Eyer takımı seçilmiş.

Ey, quwbasım, quwbasım,
Jawğa serik joldasım!
Erge serik sendey at
Bilemin endi tuwmasın.
Soñğı ret jawğa şabamın,
Boldıruw sende bolmasın!
Bayjigittiñ balasın
Böten jawğa jegizbe,
El şetine kirgizbe,
950 Arwağıma tiygizbe.
Seni mingen künimde,
Tartınbay tüsip ketuwşı em
Edil menen Teñizge.
Basqa jılqı mingende,
Mingendey boluwşı em ögizge.
Tayında arda emip eñ,
Taylaqtay torı bolıp eñ.
Qunanında arda emip eñ,
Qunılı torı bolıp eñ.
960 Döneniñde arda emip eñ,
Döñbektey torı bolıp eñ.
Bestiñde arda emip eñ,
Belgili torı bolıp eñ.
Jetiñde arda emip eñ,
Jer jasırğan qolmenen

“Ey, Kubas’ım, Kubas’ım,
Düşmana karşı ortak yoldaşım!
Yiğide yoldaş senin gibi at
Bilirim şimdi doğmaz.
Son defa düşmana at koşturuyorum,
Yorgunluk olmasın sende!
Bayjigit’in çocuğunu
Yad düşmana yedirtme,
Memleketin sınırından girdirme,
Ruhuma dokundurma.
Sana bindiğim günümde,
Çekinmeden inip giderdim,
Edil ile Teniz’e.
Başka yıldıza bindiğimde,
Binmiş gibi olurdum öküzde.
İki yaşına kadar emmiştin,
Taylak gibi doru olmuştun.
Üç yaşına kadar emmiştin,
Kıymetli doru olmuştun.
Dört yaşına kadar emmiştin.
Tomruk gibi doru olmuştun,
Beş yaşına kadar emmiştin,
Meşhur doru olmuştun.
Yedi yaşına kadar emmiştin,
Yurdu koruyan ordu ile

Alakölge barıp em,
Jayratıp jawdı salıp em,
Bir Qudayğa mälüm eñ.
Sonı aytıp atqa minedi,
970 Alla dep jawğa jönedi.
Jer qayısqañ qalmaqtıñ
Tobına jalğız enedi.
Oñ kelgenin oñınan,
Sol kelgenin solınan,
Qoyğa tiygen qasqırday
Qiyratıp jalğız jüredi.

Jawdan qorqıp taysalmay,
Egesken duşman Äteke
Oğanda jetip baradı.
980 Sözge kelip turmadı,
Moynın da burmadı.
«Qaq jürektiñ bası dep,
Öler jeriñ osı» dep,
Tolğamalı nayzamen
Tolğay tüyrep aladı.
Suwırıp nayzanı alğanda,
Qanı işine tolğanda,
Qıymıldarğa därmen joq,
Äteke attan quladı.

Alaköl'e gitmiştim.
Düşmanı yerle bir etmiştim,
Bir Hüda'ya malumdun.
Bunu söyleyip ata biner,
Allah diye düşmana yönelir.
Yeri titreten Kalmuk'un
Grubuna yalnız girer.
Sağına geleni sağından,
Soluna geleni solundan,
Koyuna degen kurt gibi
Dağıtıp yalnız yürür.
Düşmandan korkup gerilemeden,
Çekişen düşman Ateke
Ona da yetip gider.
Söze gelip durmadı,
Boynunu da çevirmedi.
“Tam yüreğin ortası” diye,
“Öleceğin yer burası” diye,
Dönen mızrak ile
Döndürüp saplar.
Sıyrıp mızrağı alınca,
Kanı içine dolunca,
Kımıldamaya derman yok,
Ateke attan düşer.

990 Düşmanına qas batır,

Öz eline bas batır

Qorqırap jatqan qalmaqtıñ

Basın kesip aladı.

Qalğandarın qaşırıp,

Belden-belge asırıp,

Kişi besin kezinde,

Jayratıp jawın tınadı.

Kün batuwğa jaqındap,

Merzimdi uwaqıt toladı.

1000 Äzer jetip awılğa

Qabanbay batır taladı.

Quwbas attan tüsirip,

Köterip jerge saladı.

Ayrıldıq dep batırdan,

Halqı şuwlap jıladı.

Biraz esin jiyğan soñ

Üyine alıp baradı.

Halqımenen qoştasıp,

İymanın Haqtan suradı.

1010 Aytar sözi köp edi,

Dem qısqarıp baradı.

Sonda da sözge kelip biraz jattı,

Küşeyip awruwı jañğa battı.

Düşmanına hasım bahadır,

Kendi milletine baş bahadır,

Hırıldayıp yatan Kalmuk'un

Başını kesip alır.

Kalanları kaçırıp,

Tepeden tepeye aşırıp,

Gün batımından önce,

Devirip düşmanı susturur.

Gün batmaya yaklaşıp,

Taninan vakit dolar.

Güç bela yetip köye

Kabanbay Batır fenalaşır.

Kubas attan indirip,

Kaldırıp yere bırakır.

Ayrıldık diye bahadırdan,

Halkı feryat figan ağlar.

Biraz kendine geldikten sonra

Evine alıp gider.

Halkı ile vedalaşıp,

İmanını Hakk'tan ister.

Söyleyecek sözü çok idi,

Nefes kısılıp gider.

Orada da söze gelip biraz yattı,

Ağırlaşıp acısı cana battı.

«Men ketem dünyeden qoş bolıñdar,
Ömir sür, aǵayındar, tatuw-tätti.
Tozdırıp el birliğin jawǵa aldırıp,
Keltirme aruwaǵıma jaman attı».
«Halqıña ösiyetiñdi aytıp ket» dep,
Qabaña jıynalǵan top arız ayttı.
1020 —Menen aqıl suradıñ,
Jüregimdi buradıñ.
Jetkizbese amal ne,
Tirliktegi muradıñ.
Duşmanıña jeñilip,
Şıbın jannan tüñilip,
Qayratıñ ketip boyıñnan,
Azamat qanı tögilip,
Küşin ketip qolıñnan,
Qan jutsañ qabırǵañ sögilip.
1030 Jeriñdi jawǵa taptatpa,
Eriksiz könseñ berilip.
Oljaǵa tüsip qız, kelin,
Zar jılasa egilip.
Talawǵa tüsse mal-mülkiñ,
Qutırǵan duşman jeligip.
Birlik ketip eliñnen,
Qut şayqalıp jeriñnen.
Qol bastaytın eriñ joq,

“Ben gidiyorum dünyadan hoşça kalın,
Ömür sürün kardeşler tatlı tatlı.
Daǵıtıp millî birliğini düşmana kaptırıp,
Getirme ervahıma kötü adı.”
“Halkına vasiyetini söyleyip git” diye,
Kaban’a toplanan grup arz etti.
“Benden akıl istedin,
Yüreğimi burktun.
Ulaşmazsan ne çare,
Hayattaki muradına.
Düşmanına yenilip,
Sinek kadar candan bezip,
Gayretin gidip bedeninden,
Vatandaş kanı dökülüp,
Gücün gidip elinden,
Kan yutsan kaburgan sökülüp.
Vatanını düşmana çiğnetme,
Çaresiz itaat edersen teslim olup.
Ganimete düşüp kız, gelin,
Feryat figan aǵlasa içi yanıp.
Yaǵmaya düşse malın mülkün,
Kudurmuş düşman heveslenip.
Birlik gidip ülkenden,
Kut sarsılıp vatanından.
Orduyu yönetecek erin yok,

El bastaytın biyiñ joq.

1040 Qoja bolsa köringen,

Qayrat qılıp duşmanğa,

Şığa almasañ üyiñnen.

Qosılmasa bastarıñ,

Qayırılmasa dostarıñ.

Sen qiynalıp jürseñ de,

Bolmasa isi basqanıñ.

Munan da qorlıq öterme,

Zeyil bolıp duşmanğa

Bas iymender bötenge.

1050 Sonı aytıp er Qabanbay jumdı közin,

Tawısa almay kökeydegi aytar sözün.

Jöneldi bul pāniyden baqıy jaqqa,

Zar qılıp qalğandarğa basqan izin.

Ayrılıp Qabanbaydan boldı qiyın,

Bolar ma burınğıday ulı jiyin.

Jan ketip şamşırağıñ söngennen soñ,

Ölgenge keregi ne dūniye buyım.

Buqar ayttı; «Dāwletbay, esiñdi jiy,

Tirilmeyt ölgen adam Qabañdı qiy.

1060 Dosıñ az, duşmanıñ köp bul bir zaman,

Halkı yönetecek kadı yok.

Hoca olsa görünen,

Gayret edip düşmana,

Çıkamazsan evinden.

Katılmasa idarecilerin,

Dönme dostların.

Sen zorlanıp yürüsen de,

Olmasa işi diğərinin.

Bundan da horluk geçer mi,

Ferasetli olup düşmana

Baş eğmeyin yabancıya.”

Bunu söyleyip Er Kabanbay yumdu gözünü,

Bitiremeden aklındaki söylecek

sözünü. / Yöneldi bu faniden baki tarafa,

Acı verip kalanlara bıraktığı izi.

Ayrılıp Kabanbay’dan oldu zorluk,

Olacak mı eskisi gibi ulu topluluk.

Can gidip gözünün nuru söndükten sonra,

Ölünce gereği ne dūnya malının.

Bukar söyledi: “Devletbay, aklını topla,

Dirilmeyecek ölmüş adam Kaban’ı

bağışla. / Dostun az, düşmanın çok, hiçbir zaman bu,

Sözimdi meniñ aytqan esiñe tüy.

Söylediğim sözümü aklından çıkarma.

Däwletbay, bilek sıban, beldi buwın,
Kim ustayt Qabanbaydın qalğan tuwın.
Qara kerey awırtpağı sende qaldı,
Qarsı tur qayrattanıp, Haqqa sıyın».

Devletbay, kolları sıva, kararını ver,
Kim tutacak Kabanbay'ın kalan
tuğunu. / Karakerey zorluğu sende kaldı,
Karşı dur gayret edip, Hakk'a sığın!"

Osılay Buqar jıraw bata bergen,
Qalğandar Däwletbaydın soñına ergen.
Qabanbay osılayşa ötipti dep,
1069 Estiymiz burınğıdan qalğan sözden.

Böyle Bukar Jıraw dua etmiş,
Kalanlar Devletbay'ın ardından gitmiş.
Kabanbay böylece geçmişti diye,
İşitiriz eskiden kalan sözden.

5.2.6. Qabanbay Tuwralı Jır 'Kabanbay Hakkında Destan' (K6)

QABANBAY TUWRALI JIR

KABANBAY HAKKINDA DESTAN

Arıñdap söyle kızıl til,
Bögelip, toqtap qamalmay.
Nöserdey tögip jeldeşi,
Arqadan soqqan samalday.

Arınıp söyle kızıl dil,
Duraksayıp, durup tutulmadan.
Sağanak gibi döküp, rüzgâr gibi es,
Arka'dan esen meltem gibi.

Bilimi köptiñ köbeydi,
Bilmey qoymas bağıandı-ay.
Qalmaq penen qazaq jaw boptı
Burınğı ötken zamanda-ay.

Bilgisi çoğunluğun çoğalır,
Bilmeden bırakmaz pahanı ey.
Kalmuk ile Kazak düşman olmuş
Evvel geçmiş zamanda ey.

Duşpannan halqın qorğağan
10 Qarakerey Qabanbay.

Düşmandan halkını koruyan
Karakerey Kabanbay.

Qabanbaydan jeñilip,
Tappaptı-ay qalmaq amaldı-ay.

Kabanbay'a yenilip,
Bulmamıştı Kalmuk çaresini, ey.

Batır bolıp tuwıptı,
Balapanday qorǵaptı
Alıs penen juwıqtı.
Belin şeşpey belsenip,
Tıñdamas ıstıq-suwıqtı.
Qazaqqa tiygen qalmaqtı
Soqqı berip quwıptı.

Bahadır olarak doğmuştu,
Civciv gibi savunmuştu
Uzak ile yakını.
Belini çözmeden kollarını sıvayıp,
Dinlemez sıcağı-soğuğu.
Kazak'a dokunan Kalmuk'a
Hücum edip kovmuştu.

20 Söyleyin qarakerey Qabanbaydan,
Atasız adam pende tuwar qaydan.
Abılay, Qabanbaydın zamanında,
Eşkimge baǵınbaytın arǵın, nayman.
Halıqqa batır ediñ tiygen paydañ,
Abıroy birdey bolǵan aqıl-aylañ.
Üş jüzge uran bolıp dañqıñ şıǵıp,
Arwaǵıñ estiletin anadaydan.
Jaw dese bastaytuǵın öñkey sarbaz,
Jıyılar soǵıs dese älde qaydan.

Söyleyeyim Karakerey Kabanbay'dan,
Atasız insan bende doğar her nerede
olursa. / Abılay, Kabanbay'ın zamanında
Hiç kimseye tabi deǵılmiş Argın,
Nayman. / Halka bahadır idin dokundu
faydan, / Namus ile bir gibi akıl-hilen.
Üç cüze nara olup namın çıkıp,
Ervahın duyulacak o zamandan.
Düşman dese emrindeki bütün askerler,
Toplanır savaş dese herhangi bir yerde.

30 Barlıq el payda körgen qayrat küşten,
Jaqsınıñ dañqı şıǵar ärbir isten.
Qazaqtı duşpandarǵa jegizbesten,

Bütün millet kazanmış gayret güçten,
İyinin sesi çıkar her bir işten.
Kazak'ı düşmanlara yedirtmeden,

Halıq üşin qan maydanğa talay tüsken.

Halk için kan meydanına nice düşen.

El bolar ağayındı-abısındı,

Millet olacak kardeş kardeşe,

Qabanbay jawğa bermes namısıñdı.

Kabanbay düşmana vermez namusunu.

Birew kep Qabanbayğa habar qıptı,

Birisi gelip Kabanbay’a haber vermiş,

«Jaw şaptı jaqın menen alısıñdı».

“Düşman hücum etmiş yakın ile uzağına”,

«Elimdi men tiride kim şaptı?!», — dep,

“Yurduma ben sağ iken kim hücum

Batırdıñ aşuwmen az sağı sındı.

etmiş?” diye, / Bahadırın öfkeden biraz

40 Batırdıñ kemeldenip jası tolğan,

asabı bozuldu. / Bahadırın olgunlaşyp yaşı

Qaruw-jaraq, nayzası tüspey qoldan.

dolmuş, / Silah, mızrak düşmeden elden.

Qanşa şapsa, boldırıp talıqpaytın,

Ne zaman at koştursa yorulup

Qubaqus deytin düldül atı bolğan.

fenalaşmayan, / Kubakus adlı düldül atı

varmış.

Toqtatpas el namısı munday erdi,

Durdurmaz halkın namusu bunun gibi

Mindi de Qubaqusqa jolğa jürdi.

yiğidi, / Bindi de Kubakus’a yola çıktı.

Käri-jas, er-äyeldi birdey qırğan,

Yaşlıyı genci, erkeği kadını bir öldürmüş,

Keldi de bul soğıstı közi kördi.

Geldi de bu savaşı gözüyle gördü.

Mınaw qorlıq qazaqqa qarap tursa,

Kazak’a yapılan bu zulme baksak,

Ezilgen eldi joqtap köñil bursa.

Ezilen halk için ağıt yakıp, dikkat etsek.

50 Astında qara qazan bir at qaptı,

Altında soylu bir ad kalmıştı,

Qoyıptı muniñ atın «Qaraqursaq».

Koymuştu bunun adını “Karakursak”.

Altı arıs habar qıldı Orta jüzge,

Altı kabile haber verdi Orta Cüz’e,

«Erinbey eldiñ qamın bariñ de izde.

“Erinmeden halkın sıkıntısını hepsine de

Künde kep qalmaq qamap şabatıñın»

anlat. / Kalmuk’un geçen gün kuşatmaya

Deymisiñ osal qazaq jalğız biz be?!

gelip yağmaladığını.” / Der misin güçsüz

Kazak yalnız biz miyiz?

El üşin küyzelipti er Qabanbay,

Halkı için üzölmüştü Er Kabanbay,

«Qalmaqtan qalam ba, —dep, — bir kek “Kalmuk’tan öç alıvermeden kalayım almay».

mı!” diye,

Batırdıñ bul habarın estigen soñ,

Bahadırın bu haberini işittikten sonra,

Kelipti Toğas, Qosay, er Däwletbay.

Gelmişti Togas, Kosay, Er Devletbay.

60 Er qosılar şın bolsa halıq solay,

Yiğit katılır gerçek ise halkın hâli böyle,

Eldiñ şetin jaw şapqan emes oñay.

Yurdun sınırlarını düşmanın yağmalaması

Habardı jaqın jerden burın estip,

değildir kolay. / Haberi yakın yerden önce

Murınnan keldi şawıp er Boranbay.

işitip, / Önden geldi koşarcasına Er

Boranbay.

Jaw şapsa, joğalmay ma halıq toza,

Düşman saldırısa yok olur mu halk

Şabuw kerek birewden birew oza.

yıpranıp, / Dörtнала koşmak gerek birer

«Erinbey el namısın izdesem» dep,

birer geçip. / “Erinmeden halkın

Şanışqılıdan kelipti Berdiqoja.

namusunu kurtarsam” diye,

Şanışkılı’dan gelmişti Berdikoja.

Jır qılıp jaza bersek, el nazı köp,

Destan yapıp yazıversek, milletin öfkesi

Qalmaqqa el şabatın ne jazıp ek.

çok, / Kalmuk’a milletçe hücum etmeyi ne

70 Halıqtıñ qanın joqtap, qamın jeytin

çok yazmıştık. / Halkın kanına ağlayıp,

Kelipti qaz dawıstı er Qazıbek.

gamını çekerek, / Gelmişti kaz sesli Er

Kazıbek.

Bul habar ketti talay elge tarap,

Bu haber gitti nice diyara yayılıp,

Halıqta bar göy batır neler qaraq.

Halkta var ya nice gözüpek bahadır.

«Jaw şaptı eldiñ şetin» degennen soñ,
Kelipti kökjarlıdan Kökjal Baraq.

Jurt birikse, duşpañğa ketpeydi kek,
Batırlar basın qostı turmasqa tek.

«Üş jüz tügel jiynaldı degennen» soñ,
Kereyden izdep keldi er Jänibek.

“Düşman saldırdı yurdun sınırına”

dedikten sonra, / Gelmişti Kökjarlı’dan
Kökjal Barak.

Yurt toplansa düşmana gitmez öç,

Bahadırlar toplandı durmamak üzere tek.

“Üç cüz eksiksiz toplandı” dedikten

sonra, / Kerey’den koşup geldi Er Janibek.

80 Qazaqtıñ ayırılmasın jaqın-jatı-ay,
Jigitter, beldi buwıp endi qatay.

«Tamam batır bas qostı» degennen soñ,
Kelipti atışuwlı tentek Matay.

Qalmaq künde el şapsa, keter maza,
Berelik duşpandarğa awır jaza.

«Duşpañğa el namısın bermeymiz» dep,
Tuwmadan kelip qosıldı er Şınqoja.

Namıstı, kekti batır bolmas juwas,
El üşin elewregen kâri men jas.

90 «Qanı suyıq qalmaqtı jayratam» dep,
Üysinnen izdep kepti Sarışuwaş.

Batırlar basın qostı talay-talay,
Boladı qanday zaman budan bılay.

Kazak’ın ayırılmasın yakını-yabancı ey,
Yiğitler, karar verip şimdi katılır.

“Bütün bahadırlar toplandı” dedikten
sonra, / Gelmişti meşhur Tentek Matay.

Kalmuk her gün saldırırsa huzur gider,
Verelim düşmanlara ağır bir ceza.

“Düşmana milletin namusunu vermeyiz”
diye, / Tuvma’dan gelip katıldı Er Şınqoja.

Namuslu, kinli bahadır olmaz uysal,

Millet için kendinden geçer yaşlı ile genç.

“Kanı bozuk Kalmuk’u devireyim” diye,

Üysin’den koşup gelmişti Sarışuwaş.

Bahadırlar toplandı çeşit çeşit,

Olur bundan çok zaman önce.

Habarin batırlardan estigen soñ,
Töreden izdep kepti han Abılay.

Haberini bahadırlardan işittikten sonra,
Töreden koşup gelmişti han Abılay.

Şatır tigip, tizilip baylandı at,
Qay küni boladı dep könilimiz şat.
Jaw dese jatpaytuğın jaramdılar,
Törtuwıldan kelipti er Baymurat.

Çadır dikip, dizilip bağlandı at,
Hangi gün olur deyip gönlümüz şad.
Düşman denilince yatmayıp muktedirler,
Törtuvıl'dan gelmişti Er Baymurat.

100 Kelmegen eş adam joq tus-tustan,
Jıyılıp talay erler basın qosqan.
«Soqtıqqan düşpanıñdı qıramın» dep,
Qırjıdan da kelipti batır Bostan.

Gelmeyen hiç kimse yok her yerden,
Yığılıp bunca yiğit toplanmış.
“Mızraklayıp düşmanını öldüreceğim”
diye, / Kırjı'dan da gelmişti bahadır
Bostan.

Belgili jaqın joldas sır şaşa ma-ay,
Ötken ğoy talay jaqsı köp jasamay.
Jaw jarağın dayındap, saymandanıp,
Toqpaqıdan da kelipti er Qasabay.

Belli yakın dost sır verir mi ey,
Geçmiş ya nice iyi, çok yaşamadan.
Düşman silahını hazırlayıp donatmış,
Tokpakı'dan da gelmiş Er Kasabay.

Oñay emes halıqtıñ basın quraw,
Batırlar jaw körinse dayın tur-aw.

Kolay değil halkı bir araya getirmek,
Bahadırlar, düşman görünse hazır.

110 Köbine akıl ayıp basqaratın
Kelipti köp jasağan Buqar jıraw.

Çoğuna akıl verip, yol gösteren
Gelmişti çok yaşlı Bukar Jırav.

Kim biler keleşekte bolar halqı,
Tapsırdı bir Allağa bas pen maldı.

Kim bilir gelecekte ne olacağını halka,
İsmarladı bir Allah'a insan ile malı.

Jasınan jaramdı dep ertedi eken,
Qabekeñ Şağalaqtı qasına aldı.

Qabanbay jıydı solay jamağattı,
Jaw kelip el şapqanı janğa battı.
«Qazaq söytip jıyıldı» degennen soñ,
Şoşınıp qalmaqtar da estip jattı.

120 Bul jerde qalmaq qalmaq ürkıp ketti,
Joñğardıñ qaqpasınan köşip ötti.
Buratola, Taqiya, Maylı, Jayır,
Orqaşar deytin tawğa barıp jetti.

Birqañsa batırlarmen jürıp ketti,
Kegi ketken jaw jaqqa tüzep betti.
Seliki, Borlı, Sarıtaw, Toqta degen,
Mine, osınday tawlardı basıp ötti.

Jol tawıp qiyın tawdan jüre almadı,
Qalmaqqa bara salıp kire almadı.
130 Toqtadı sol arağa demin alıp,
Jürgennen attıñ erin bir almadı.

Köp batır qamalıptı jol taba almay,
Duşpannan kete me şın bir kek almay.

Gençlerden yararlı, diye birlikte
götürmüş, / Kabeke'n, Şagalak'ı yanına
aldı.
Kabanbay, topladı böyle cemaati,
Düşmanın gelip halkı yağmalaması cana
battı. / “Kazak böylece toplandı” dedikten
sonra, / İşitip Kalmuklar da korktu.

Burada Kalmuk kalmadan ürküp gitti,
Cungar'ın kalesinden göçüp geçti.
Buratola, Takiya, Maylı, Jayır,
Orkaşar denilen dağa gidip ulaştı.

Birkaç bahadırla yürüyüp gitti,
Kinlenen düşman tarafına dönüp yüzü.
Seliki, Borlı, Sarıtav, Tokta adlı
İşte, böylece dağları aşıp geçti.

Yol bitip zor dağdan yürüyemedi,
Kalmuk'un peşinden yetişemedi.
Durdu orada mola verip,
Yürüdüğünden atın erini yenemedi.

Çok bahadır kuşatılmıştı yol bulamadan,
Gider mi düşmandan gerçek bir öç

Ağaştarın qıyratıp, tas qoparıp,
Aşuwanıp ketipti er Qabanbay.

almadan. / Ağaçları yıkıp, taş koparmış,
Öfkelenmişti Er Kabanbay.

Jol şığarıp qopardı talay tastı,
Qabanbay şığarıp qopardı talay tastı.
Qabanbay bastap kelgen kări-jastı.
At erttep, ayıldarın mıqtap tartıp,
140 Jolı joq asqar biyik tawdan astı.

Yola çıkarıp kopardı nice taşı,
Kabanbay çıkarıp kopardı nice taşı.
Kabanbay topladı gelen yaşlıyı genci.
At eyerleyip, kolanları sıkıca çekip,
Yolu yok, asker yüksek dağdan aştı.

Biyikke şığıp turdı tamam batır,
Soğısta bir-birewi jüzge tatır.
Jılqışılar aydağan änge salıp,
Köp jılqı tawğa qaray kele jatır.

Yükseğe çıktı bütün bahadırlar,
Savaşta birbirleriyle yüz yüze gelirler.
Yılkıcılar sürmüş, damga salıp,
Çok yilkı dağa doğru geliyor.

Körgen soñ şawıp keldi älgı maldı,
Qamalap jan-jağınan qorşap aldı.
Urmay-soqpay öltirmey aqılmenen,
Bes-altı jılqışını ustap aldı.

Gördükten sonra koşturdu önceki hayvanı
Sarıp her yanından kuşattı.
Vurmadan, saplamadan, öldürmeden
akılla / Beş altı atlıyı yakaladı.

Jöniñdi aytsañ, biz seni baylamaymız,
150 Jılqıñdı urılarşa aydamaymız.
Qazaq elin şapqannıñ bastığın ayt,
Odan basqa momındı jayğamaymız.
Bastığımız Qoñğıdır jırıq, dedi,

Ne yaptığın söylersen seni
bağlamayız, / Yılkını hırsızlar gibi
sürmeyiz. / Kazak yurduna saldıran
komutanı söyle, / Buna ilaveten usluyu
öldürmeyiz.
“Komutanımız Kongıdır Jırık” dedi,

Eş adam almas munı urıp, dedi.

Biz de onı jaqsı adam dey almaymız,

Talaydıñ qanın işken qırıp, — dedi.

“Hiçkimse yenemez bunu vurup” dedi.

Biz de onu iyi adam diye almıyoruz,

Nicesinin kanını içmiş öldürüp” dedi.

Özi bay, özi mıqtı, özi batır,

Aq üyinen bir bölek tikken şatır.

Qırıq jigit küzetedı kündiz-tüni,

160 Tösekte äli turmay uyıqtap jatır.

Kendisi zengin, kendisi güçlü, kendisi

bahadır, / Sarayından ayrı dikmiş bir

çadır. / Kırk yiğit gözetiyor gece gündüz,

Döşekte hâlâ kalkmadan uyuyor.

Batırlar sırın uğıp keldi janap,

Qalmaqtı qalmadı-aw duw-duw qamap.

«Bar, oyat!» dep jiberdi bir jılqışını,

«Armansız soğısaliq birden sanap».

Bahadırlar sırrı öğrenip geldi dönüp,

Kalmuk’u gürültü patırtıyla

kuşatmadı. / “Git, uyandır!” diye gönderdi

bir seyisi, / “Ukdesiz savaşalım birden sayıp.”

— Meniñ atım — Qabanbay, joldasım köp,

Kegim bar, kelgenim joq bekerge tek.

Uyıqtap jatqan jeriñde aralassam,

Qalmay ma armanda bop, «yapırmay»

dep.

“Benim adım Kabanbay, yoldaşım çok,

Öcüm var, gelmedim boşu boşuna.

Uyuduğu yerde dolaşsam,

Kalmaz mı ukdede ‘eyvah’ diye.”

Jılqışı şawıp keldi öñi qaşıp,

170 —Batır-aw, oyansañşı köziñdi aşıp. “Ah bahadır, uyansana gözünü açıp.

Qabanbay batır baştağan qalıñ qazaq

Eliñdi şabamın dep kepti-aw basıp.

Seyis koşturdu önden kaçıp,

Kabanbay Batır başında kalabalık Kazak

Yurdunu yağmalayacağım, diye gelmiş.”

«Seni oyat, armansız qıp şabam, dedi,
Soqqı berip jayıñdı tabam», dedi.
«Uzun da öş, qısqa da ketti keğim,
Qazaqtıñ qanın işken aram» dedi.

Bul özi ketken batır sasqalaqtap,
Qan bastı qayda ketsin qaşqalaqtap.
Atağın Qabanbaydıñ estiydi eken,
180 Orınan äreñ turdı sasqalaqtap.

Qanı qaşıp ketirdi betten nurdı,
Tösekten şoşıp ketip qarğıp turdı.
Qalmaqtıñ jaramdısın jiynap alıp,
Qazaqpen soğısuwğa moyın burdı.

Tereñ say, keldi qalmaq özekpenen,
Buzaqar el büliner kezekpenen.
Sol zamanda soğıstıñ ğadeti eken,
Şıǵatın jekpe-jekke kezekpenen.

Qalmaqtan birew şıqtı eñgezerdey,
190 Burınnan keledi eken ırıq bermey.
Nayza alıp, aralasıp ketkennen soñ,
Qan tolıp ketedi eken közi körmeý.

“Onu uyandır, ukdesiz akın edeyim”
dedi, / “Hücum edip gününü göstereyim”
dedi. / “Uzun boyluda öcüm, kısıa boyluda
kinim gitti, / Kazak’ın kanını içen murdar”
dedi.

Bu kendi giden bahadır afallayıp,
Eli kanlı nereye gitsin sürekli kaçıp.
Namını Kabanbay’ın işitmişti,
Yerinden güç bela kalktı afallayıp.

Kanı çekilip götürdü yüzden nuru,
Döşekten korkarak sıçrayıp kalktı.
Kalmuk’un yararlısını toplayıp alıp,
Kazak ile savaşmaya boyun eğdi.

Derin vadi, geldi Kalmuk akarsu
yatağından, / Namussuz millet bölünür
sıra ile. / O zamanda savaşın âdeti imiş,
Çıkılır teke teke sıra ile.

Kalmuk’tan birisi çıktı dev gibi,
Önceden geliyormuş iradesi olmadan.
Mızrak alıp, müdahale ettikten sonra,
Kan doluyormuş gözü görmeden.

Buqar turıp Baraqqı: «Bar!, — dep ayttı, Bukar kalkıp Barak’a: “Git!” diye
Bögelip toqtap qalğan ar, dep ayttı. söyledi, / Tereddüt edip durup kalan ar,
Añğaldaw, alañğasar körinedi, diye söyledi. / Dalgın, savruk görünüyor,
Nayzamen işin tüyrep jar», — dep ayttı. Mızrak ile vurup içini yar.” diye
söyledi.

Tartınıp taysalmadı, şıqtı Baraq, Çekinip gerilemedi, çıktı Barak,
Sawıt kiyip, asınıp qaruw-jaraq. Zırh giyip kuşandı teçhizat.
Bardı da qalmaqpenen aralastı, Gitti de Kalmuk’un arasına girdi,
200 Duşpandı ketti salıp turmay qarap. Düşmana sapladı bakıp durmadan.

Nayza kirip, ötpedi denesinen, Mızrak girip geçmedi vücudundan,
Eki eldiñ eruwledi egesinen. İki halkın mola oldu kavgasından.
Şoyın qaqqan şoqparmen urdı Baraq, Dökme demirden topuzla vurdu Barak,
Qalqanın talqan qılıp töbesinen. Kalkanı tuzla buz olup tepesinden.

Eñkeyip sonda qalmaq jerge buqtı, İki büklüm olup orada Kalmuk yere eğildi,
Burqırıp awzınan miyı şıqtı. Tozu dumana katıp ağzından beyni çıktı.
Ajal tursa qorıqpaytın batır Baraq, Ölümünden korkmayan bahadır Barak,
Alpamsaday kâpirdi jerge tıqtı. Alpamsa gibi kâfiri yere serdi.

Qalmaq şuwlap tögipti közden jasın, Kalmuk bağırarak dökmüş gözden yaşını,
210 Qarğıp tüsip qalmaqtıñ kesti basın. Atlayıp inip Kalmuk’un kesti başını.
At saymanın tastamay alıp kelgen, Atın teçhizatını bırakmadan alıp gelen,
Baraqqı berdi Abılay ıqlasın. Barak’a verdi Abılay himmetini.

Er Baraq barğan batır sürinbedi,

Qabanbay qayrattanıp dirildeddi.

Aq tuwı Qabanbaydıñ jel joq, quz joq,

Özinen-özi turıp dürildeddi.

Er Barak giden bahadır, sürçmedi,

Kabanbay gayretlenip titredi.

Ak tuğu Kabanbay'ın yel yok, güz

yok, / Kendiliğinden kalkıp dalgalandı.

Qalmaqtar qazalanıp sırnay tarttı,

Şıǵıptı taǵı biri buzbay şarttı.

Bul daǵı boy bermeytin batır eken,

220 «Bar» dep şuwlap şıǵardı Aspan “Git” diye baǵırıp çıkardı Aspan qarttı.

Kalmuklar üzülüp borazan çaldı,

Çıkmış yine biri bozmayıp şartı.

Bu da durdurulamaz bahadır imiş,

Kart'ı.

Qalmaqtıñ bası söytip qanasıptı,

Batırlar küş sinasıp, sanasıptı.

Qasabay, Boranbay men Şıñqojalar,

«Men baram, men baram» dep talasıptı.

Kalmuk'un başı böylece kana susamış,

Bahadırlar güç sinayıp, birbirine

danışmış. / Kasabay, Boranbay ile

Şıñqojalar, / “Ben giderim, ben giderim” diye dalaşmış.

Jür eken Qabanbayǵa qulaq türip,

Qalmaqtan ol buzıldı süttey irip.

Saymanın laqtırıp, qol köterip,

Aspanqart qazaqtarǵa ketti kirip.

Yürümüş Kabanbay'a kulak verip,

Kalmuk'tan o bozuldu süt gibi kesilip.

Teçhizatını fırlatıp, kolunu kaldırıp,

Aspankart, Kazaklara gitti girip.

Aşuwanıp Qoñǵıdırdıñ özi sıqtı,

230 Jan-jaqqa atı şıǵıp bolǵan mıqtı.

«Er kezegi üške deyin» degeni ras,

Öfkelenip Kongıdır'ın kendisi çıktı,

Her tarafa adı yayılmış olan güçlü.

“Er sırası üçe kadar” dediği doğru,

Soğıstıñ şartın oylap sırın uqtı.

Savaşın şartını düşünüp sırrı kavradı.

Aq tuw tur dūr-dūr etip soqpastan jel,

Ak tuğ gürül gürül etmiş esmez iken

Soğıstıñ aqırısı osı bir ülken bel.

yel, / Savaşın sonu bu büyük bir bel.

«Osığan siz ılayıq» degendey qıp,

“Böylesi size münasip” demiş,

Qabanbayğa jaltaqtap qaraydı el.

Kabanbay’a korka korka bakıyor halk.

Qabekeñ qorqar emes qılıp qawıp,

Kabeke’n korkacak değil beladan,

Qubaqus minip edi atın tawıp.

Kubakus’a binmişti atını çekip.

Tüksiyip saqal-murtı ketken eken,

Sakalı bıyığı uzamış,

240 Ketipti qalıñ qası közin jawıp.

Kalın kaşı gözünü kapatmış.

Qabanbay köpşilikke beriledi,

Kabanbay çoğunluğa boyun eğer,

Qubaqus qulaş jayıp keriledi.

Kubakus kulaç açıp gerilir.

Qañtardağı buwraday köbik şaşıp,

Ocak ayındaki buğra gibi köpük saçıp,

Aybarı aydaharday körinedi.

Heybeti ejderha gibi görünür.

Qalmaqqa kezek berdi kelip batır,

Kalmuk’a sıra verdi gelip bahadır,

— Kisiñ ölip, adamıñ ketip jatır.

“Adamın öldü, adamın gidiyor.

Batırım, armansız bop qıymıldap kör,

Bahadırım, ukdesiz olup kımıldayıp

Soğıstıñ ayağı osı, bilseñ, aqır.

gör, / Savaşın sonu bu, bilsen, ahir.”

Tur edi qalmaq tağı dayındalıp,

Kalktı Kalmuk da hazırlanıp,

250 Nayzasın da tüzedi qolına alıp.

Mızrağını da dikti eline alıp.

Eki qabat kiyingen kök sawıttan

İki kat giyinmiş boz zırhtan

Ayamay qaq jürekten ketti salıp.

Acımadan tam yürekten vurdu.

Salğanmen eşnärseni tıñdırmadı,

Vuruşuyla hiçbir şeyi durdurmadı,

Nayzası kök sawıttı sındırmadı.

Mızrağı boz zırhı parçalamadı.

Öltire almay qalğan soñ şoşıp ketip,

Öldüremeden kaldıktan sonra korkup

Qalmaqtıñ eki közi buldıradı.

gidip, / Kalmuk'un iki gözü bulanıklaştı.

Basqanı öltirgenmen uğa ma adam,

Vurduğunu öldüreceğini anlar mı adam,

Qabanbay qattı qarap sıgalağan.

Kabanbay çok bakıp gözetlemiş.

«Sawıttıñ bir osaldaw jeri edi» dep,

“Zırhın gevşek bir yeri idi” diye,

260 Qalmaqtı ketti salıp buğanadan.

Kalmuk'u vurdu köprücük kemiğinden.

Şıñğırıp Qoñğıdırdıñ dawsı şıqtı,

Bağırıp Kongıdır'ın sesi çıktı,

Nayzasın qattı sermep, nıgap tıqtı.

Mızrağını sert vurup sağlam tıktı.

At üstinen köterip älsiretip,

At üstünden kaldırıp sersemletip,

Janı şıǵıp bolğan soñ jerge jıqtı.

Canı çıktıktan sonra yere yıktı.

Qalmaqqa ajal berip urǵızdı endi,

Kalmuk'a ecel gelip vuruldu şimdi,

Jaw jaqtan jılap-jırlap bir qız keldi.

Düşman tarafından ağlaya sızlaya bir kız

Adamnıñ say-süyegin sırqıratıp,

geldi. / İnsanın yüreğini daǵlayıp,

Qız sözi batır moynın burǵızdı endi.

Kızın sözüyle bahadır yüzünü çevirdi

şimdi.

Qızdıñ jırı:

Kızın aǵıdı:

Qız eñirep jılaydı,

Kız ağlayıp inliyor,

270 Köziniñ jasın bulaydı.

Äkesiniñ süyegin

Qabekeñnen suraydı.

Süyegin berseñ äkemniñ,

Oğan neñiz quraydı.

Äkesi ölse jılamay,

Balası qaytıp şıdaydı.

Arızımdı al, Qabanbay,

Qapısın qaldıq taba almay.

Ajalı jetti-aw äkemniñ,

280 Aytuwlı atpen şaba almay.

Armanda qap, atakem,

Qalıpsıñ jandı bağa almay.

Qabanbaydıñ nayzası

Turar ma sağan qadalмай.

Aqbas taylaq äkeldi,

Tartuw qılam tüyemdi,

Şuwlatıp elin jetim qıp,

Öltirip kettiñ iyemdi.

Soqtıǵıp seniñ eliñe,

290 Bilmepti äkem kiyendi.

Maqtanıp aydap keluwşet,

Qulındı jılqı biyendi.

Tüye emes, taylaq nar edi,

Gözünün yaşını döküyor.

Babasının cesedini

Kabeke'nden istiyor.

“Cesedini versen babamın,

Ondan size ne fayda var!

Babası ölse ağlamadan,

Çocuǵu ne yapıp dayanır.

Arzımı dinle, Kabanbay,

Ansızın kaldık bulamadan.

Eceli geldi ah babamın,

Aytuǵlu at ile koşturamadan.

Ukdede kalıp babacıǵım,

Kalmışsın canına bakamadan.

Kabanbay'ın mızraǵı

Durur mu sana saplanmadan.

Akbaş taylak getirdi,

Çekerim devemi,

Gürüldetip halkı yetim bırakıp,

Öldürdün koruyucumu.

Sataşıp senin ülkene,

Bilmemiş babam senin kerametini.

Övünerek sürüp gelmişti,

Kulun, yılkı, kısrağını.

Deve değil, taylak nar idi,

Aytqanım sizge zar edi.
Eliñdi qırıp şapqan soñ,
Aşuwmen köñiliñ tar edi.
Jılatpay ber äkemdi,
Mendey de balañ bar edi.
Arızımdı almasañ,
300 Sizge de keyin ar edi.
Soqtıǵıp qazaq eline,
Äkemniñ isi qara edi.

Qabanbaydıñ sözi:

— Süyegin berdim, äkeñdi al,
Şuwlamasın kempir-şal.
Qalǵanıña tiymeymin,
Jaqsı tıñlap, qulaq sal.
Qız benen tiyme halıqqa,
Senderge jeter basqa mal.
Qoñǵırdıñ jılqısın
310 Toyǵanıñşa aydap al.
Biz toqtap endi turamız,
Qaytadan moyın buramız.
Qazaqqa qayta soqtıqsañ,
Biriñdi qoymay qıramız.
El aşuwlanıp, erdi öltirmes

Söylediǵım size acı idi.
Halkını kırıp yaǵmaladıktan sonra,
Öfkeyle gönlün daraldı.
Aǵlatmadan ver babamı,
Benim gibi de çocuǵın var idi.
Arzımı yerine getirmezsен,
Size de sonra ar idi.
İlişip Kazak yurduna,
Babamın işi kara idi.”

Kabanbay’ın sözü:

“Cesedini verdim, babanı al,
Feryat etmesin kocakarı-ihtiyar.
Kalanına dokunmuyorum,
İyi dinleyip kulak ver.
Kız ile halka dokunma,
Sizlere yeter başqa mal.
Kongır’ın yolkısını
Dilediǵince sürüp al.
Biz duruyoruz şimdi,
Tekrardan yüz çeviriyoruz.
Kazak’a tekrar ilişirsen,
Birinizi bırakmadan kırarız.
Halk öfkelenip eri öldürmez

Degendey toqtam qılamız.

Dediğim gibi antlaşma yaparız.”

Qalmaqtar şuwlap jıladı,
Toqtamğa osı unadı.
Soqtıqpasqa qazaqqa,
320 Osınday toqtam qıladı.
Kegin alıp qalmaqtan,
Qazaqtıñ köñili tınadı.
Qoñğırday batırı
Bas urıp jerge suladı.
Qalmaqpen toqtam jasadı,
Älgi tawdan asadı.
Quwanısıp batırlar,
Qaytuwğa ayaq basadı.
Enşidey jılqı bölisti,
330 Oljadan kimder qaşadı.

Kalmuklar bağıra çağıra ağlar,
Bu antlaşmayı beğenir.
İlişmemeye Kazak’a,
Böylece antlaşma yapar.
Öcünü alıp Kalmuk’tan,
Kazak’ın gönlü ferahlar.
Kongır gibi bahadırın
Başını vurup yere serer.
Kalmuk ile antlaşma yapar,
Önceki dağdan iner.
Sevinip bahadırlar,
Dönmeye adım atar.
Şimdiki gibi yılkı bölüştü,
Ganimetten kimler kaçar!

Qabanbay:

Kabanbay:

— Batırlar jılqı aydadıñ,
Qoñğıdırdı jayğadıñ.
Bäriñ dağı jaraysıñ,
Soğıstan biriñ taymadıñ.

“Bahadırlar, yılkı sürdün,
Kongıdır’ı öldürdün.
Hepinize de aferin,
Savaşın birinden bile kaçmadın.

Tatuw qıp qızdıñ äkelgen

Çekip kızın getirdiği

Kördiñder göy taylağın,
Razımısıñ bəriñ de,
Taylaqtı mağan bayladıñ.

Gördünüz ya taylağını,
Razı mısınız hepiniz de,
Taylağı bana bağlayın.”

Oljanı bölip beruwge
340 Abılaydı saylaydı.
Abılay sonda: «Jön, dedi,
Oljanı bölgen men, dedi.
Men körgende dünyeye
Munday tüye kelmedi.
Ölgeniñşe qosıñdı art,
Talasa qoymas el, dedi.
Äli de sizdiñ oljañız,
Men bayqasam kem», — dedi.

Ganimeti bölüp versin diye
Abılay’a söyler.
Abılay orada: “Doğru” dedi,
“Ganimeti bölen benim.” dedi.
Benim gördüğüm, dünyaya
Bunun gibi deve gelmedi.
Ölünceye kadar yükünü yükle,
Yağmalarsa bırakmaz halk.” dedi.
“İşte sizin ganimetiniz,
Ben dikkat etsem az” dedi.

Buqar turıp:

Bukar kalkıp:

Razı emespin men, — dedi,
350 Töresinip otırıp,
Teñgermeysiñ pendeni.

“Razı değilim ben” dedi,
Bölüştürürken,
Denk tutmuyorsun bendeyi.

Şın aytıp köterelik köñil tatıp,
Bilemin Abılaydıñ töre zatın.
Usınbay ülken-kişi joldastarğa,
Özi alğan Qoñğıdırdıñ mingen atın.

Hakikati söyleyip gönlü rahatlatalım,
Bilirim Abılay’ın töre zatını.
Vermeden büyük-küçük yoldaşlara,
Kendi almış Kongıdır’ın bindiği atını.”

Abılay ayttı: «Buqar-aw, qalay ayttıñ,
Biylikti menen burın talay ayttıñ.
Bul jerde pälän derlik jumıs emes,
Qızıǵıp läpsiñe qaray ayttıñ».

Abılay söyledi: “Ah Bukar, nasıl söyledin,
Hükmü benden önce çok söyledin.
Burada denilecek iş değil,
Kapılıp nefsine göre söyledin.”

360 Buqar ayttı: «Abılay,
Jöniñdi aytşı kim ediñ,
Qalmaq şawıp jüdediñ.
Töle biydiñ üyinde
Malın baqqan qul ediñ.
Köterip halıq han saylap,
Sonda biraz üdediñ.
Köñiliñdi köterme,
Adamnıñ sen de biri ediñ.

Bukar söyledi: “Abılay,
Doğruyu söyle kim idin,
Kalmuk saldırınca süzöldün.
Töle Biy’in evinde
Hayvan bakan kul idin.
Kaldırıp halk han seçip,
O zaman biraz toplandın.
Kibirlenme,
Adamın sen de biri idin.

Körsetip sen de qarañdı,
370 İlesip köpke jür ediñ.
Eliñdi qalmaq şapqanda,
Ölmey qalğan tiri ediñ.
Qabanbaydan sen qaşan,
Burın jawğa nayza tirediñ».

Gösterip sen de zoru,
Takılıp çoğunluğa yürürdün.
Yurdunu Kalmuk yağmalayınca
Ölmeden hayatta kalmıştın.
Kabanbay’dan sen ne zaman,
Önce düşmana mızrak sapladın!”

Şawıp keldi bularğa
Qaz dawıstı Qazıbek:
Jaqsı bolar teginde,
Aytqan sözdiñ azı dep,

Koşturup geldi bunlara
Kaz sesli Kazıbek:
“İyi olacak belki,
Söylenen sözün azı diye,

Jolımız bop qaytıp ek,
380 Jawğa ketpey namıs kek.

Qalay alsañ jetedi,
Osı jolı tabıs köp.

Bayqap tursam mınaw söz,
Senderge emes ılayıq.

Ala bolmay özimiz,
Bereke-birlik qılayıq.

Öz malımdı buyırt dep,
Bir Alladan surayıq.

Ökpelespey tatuw bop,
390 El bolıp bastı qurayıq.

Bäriñdi halıq aytadı
Ilğıy asıl qurış dep.

Men aytpasam sizderge,
Kim aytar munıñ burıs dep.

Qazıbektiñ bul sözün,
Batırlar ayttı «durıs» dep.

Jaw soqtıqsa bir jaqtan,
Qulaqtarıñdı türis dep.

Qabanbay razı etti talay eldi,
400 Üş jüzdiñ balasına enşi bölđi.
Burınnan meken etip jüredi eken,

Yolumuz olduğundan dönmüşтік,
Düşmana gitmeden namus öç.

Nasıl alsan yeter,
Bu defa kazanç çok.

Dikkat etsem bu söze,
Sizlere değıl layık.

Alamadan kendimiz,
Bereket, birlik olalım.

Kendi malımı bahşet, diye,
Bir Allah'tan isteyelim.

Öfkelenmeden tatlı dille,
Millet olup birleşelim.

Hepsini halk söyler
Daima değıerli çelik diye.

Ben söylemesem sizlere,
Kim söyleyecek bu yanlış diye.”

Kazıbek'in bu sözüne,
Bahadırlar söyledi “Doğıru” diye.

Düşman saldırsa bir yandan,
Kulaklarını aç, diye.

Kabanbay razı etti bütün milleti,
Üç cüzün evladına paylaştırdı.
Önceden mekân yapıp yürürmüş,

Aşçısıw, Esil Nura, Sarıbel'di.

Aşçısıw, Esil Nura, Sarıbel'i.

Qoştasıp batırlarmen ayırılısıp,

Vedalaşıp bahadırlarla ayrılıp,

Üyine aman-esen qaytıp keldi.

Evine sağ salım dönüp geldi.

Bastağan er Qabanbay talay qoldı,

Yönetmiş Er Kabanbay bunca askeri

Jetpistiñ jetewine jası toldı.

Yetmiş yedisine yaşı dayandı.

Qalmaqtı qazaq jeñip bolğan kezde,

Kalmuk'u Kazak'ın yendiği sırada,

Awırıp er Qabanbay nawqas boldı.

Zorlanıp Er Kabanbay hasta oldu.

Qataydı awruwı jañǵa batıp,

Arttı ağrısı canını acıtıp,

410 Qayran er atqa minbey qaldı jatıp.

Güçlü er ata binmeden kaldı yatıp.

Üş jüzdiñ balasına birdey edi,

Üç cüzün evladına eşit idi,

Qazaqtı körgen emes jawǵa satıp.

Kazak'ı görülmemiş düşmana sattığı.

Qorǵağan eldi jawdan qayran batır,

Korumuş yurdu düşmandan güçlü

Kim bolar bul ketken soñ iske tatır.

bahadır, / Kim olacak bu gittikten sonra

Jolıǵıp sälem berip, köñilin surap,

işe yarar. / Rast gelip selam verip, hâlini

Atın bilgen adamdar kelip jatır.

sorup, / Adını bilen adamlar geliyor.

Sarıbel awlı qondı bulaǵına,

Sarıbel köyü konu bulaǵına,

Bul nawqas qayran erge unadı ma.

Bu hastalık zavallı halka yaradı mı?

«Qabanbay qattı awırıp qalıptı» dep,

“Kabanbay çok hastalandı” diye,

420 Estildi qalmaqtardıñ qulaǵına.

Çalındı Kalmukların kulaǵına.

Qalmaq ayttı: «Mınaw söz jaqsı-aq, dedi, Kalmuk söyledi: “Bu haber çok iyi”

Közi tiri jatqanda şapsaq, dedi.
Tiridey elin şawıp, malın aydap,
Ordasın talqan qılıp şapsaq, — dedi.

Burıñğı ketken kegin oyğa saldı,
Jaqsılap saymandarın qolına aldı.
Qabanbay Sarıbelde dep estiytuğın,
Dürildep bes jüz qalmaq kelip qaldı.

Qattı awırğan uşınıp,
430 Jürgeli jatqan usınıp.
Qalıñ jawdı körgen soñ,
Jıladı halqı qısılıp.
Üyrenisken Şağalaq
Är iske qalğan ısılıp.
Qabanbay ayttı: «Şağalaq,
Nağıp jürsiñ jağalap.
Awız basıñ jıbırlap,
Aytalmay bir söz ağalap.
Jağalamay qayteyin,
440 Kelip tur qalmaq qamalap.
Siz munday boldı degen soñ,
Kelgeni ğoy tabalap.
Siz saw bolsañız, şirkin-ay,
Qiyratpas pa ediñ bağana-aq!

dedi, / Gözü açık yatarken saldırsak, dedi.
Diri diri halkını öldürüp, hayvanını sürüp,
Sarayını darmadağın edip koştursak”
dedi.
Eski kini aklına geldi,
En iyi aletlerini eline aldı.
Kabanbay, Sarıbel’de diye işittiğinden,
Gürüldeyip beş yüz Kalmuk geldi.

Çok hastalanmış fenalaşıp,
Yürümeyi uygun görmüş.
Kalabalık düşmanı gördükten sonra,
Ağlar halkı sıkışıp.
Alışkın Şagalak
Her işte ustalaşmış.
Kabanbay söyledi: “Şagalak,
Ne yapıyorsun yanaşıp.
Ağzını başını kımıldatıp,
Söyleyemeden bir söz ağabey diye.”
“Yaklaşamadan ne yapayım,
Geliyor Kalmuk kuşatıp.
Siz böyle oldu dedikten sonra
Gelir ya öç almaya sevinerek.
Siz sağlıklı olsanız, hey gidi,
Yıkamaz mıydınız direk!

Aq ordañız şağılşa,
Sawdırıp qalar sağanaq.
Tawğa şapsa taymastay,
Asılmen atın tağalap.

Qoñğıdırdıñ balası
450 Qojıgır moşqa kelip tur.
«Qarsı keler jan joq» dep,
Özine-özi senip tur.
Siz saw bolsañız, söyter me ek,
Köñildiñ otı sönip tur.
Qabanbay basın köterdi,
Qaqırınıp jöteldi.
Tiri künde kim bilgen,
Keler menen keterdi.
Alıp kelip ertteşi,
460 Qubagus düldül seterdi.

Mañdayı terlep batırdıñ,
Öne boyın suw bastı.
Jerdıñ beti munarıp,
Tünere töpey buw bastı.
Halıqtıñ qanın joqtaytın
Osınday batır tuwmas-tı.

Ak sarayınız kırılşa,
Tıngırdayıp kalır şaganak.⁷⁸
Dağa koşsa kaymayacak gibi,
Cevher ile atını nallayıp.

Kongıdır'ın çocuğu
Kojıgır, bizzat geliyor.
'Karşı gelecek kimse yok' diye,
Kendine güveniyor.
Siz sağlıklı olsanız söyletir miydik,
Gönlün ateşi sönüyor."
Kabanbay başını kaldırdı,
Balgam çıkarıp öksürdü.
"Sağ günde kim bilmiş,
Gelen ile gideni.
Alıp gelip eyerle,
Kubakus düldül settarı."

Alını terleyip bahadırın,
Bütün vücudunu su bastı.
Yeryüzü sislenip,
Bulutlanıp üst üste buğu bastı.
Halkın kanına yas tutan
Böyle bahadır doğmaz.

⁷⁸ Şaganak: Kerege'nin kısa değnekleri

— Aqsarbas soyıp bata aytşı,
Bir Allağa at aytşı.
Şın Qabanbay ğıp jaratsañ,
470 Buwınımdı, Alla, qataytşı.
Tört tülükten tağı da,
Bir-bir türli zat aytşı.

Şınqoja men Boranbay,
Köñilin surap kep edi,
Amandasıp joliğıp,
Täuirsiz be dep edi.
Abıroy berip bir Alla,
Awılda qonaq kep edi.
Üzeñgi joldas saw künde
480 Birine-biri sep edi.

Ornınan qarğıp turadı,
Alladan kömek suradı.
Aq tuwın alıp ayğaylap,
Qalmaqqa moynın buradı.

Qojıgır qalmaq qarsı kep,
O dağı qayrat qıladı.
Nayzamen şaşıp Qabanbay,

“Adaklık kesip dua edin,
Bir Allah’a at adayın.
Gerçek Kabanbay yapıp yaratsan,
Eklemlerimi Allah’ım, güçlendir.
At, deve, koyun, sığırdan da,
Birer birer çeşitli zatlara ada.”

Şınqoja ile Boranbay,
Hâlini sormaya gelmişti,
Selamlaşıp uğrayıp,
Kötü mü, demişlerdi.
Onur verip bir Allah,
Köye konuk gelmişti.
Ahbap yoldaş sağ günde
Birbirlerine destek idi.

Yerinden sıçrayıp kalkar,
Allah’tan yardım ister.
Ak tuğunu alıp nara atıp,
Kalmuk’a yüzünü çevirir.

Kojıgır Kalmuk karşı gelip,
O da gayret gösterir.
Mızrak saplayıp Kabanbay,

Köterip jerge uradı.

Boranbay men Şınqoja —

490 Bular da jawdı qıradı.

Qalmaqtar şuwlap qaşıptı,

Qabanbaydı körgen soñ.

Qaşpay şıdap tura ma,

Öltire soqqı bergen soñ.

Es qalmadı qalmaqta,

Eñ bastığı ölgen soñ.

Qara bulttay Qabanbay,

Qan jawğızıp töngen soñ.

Qubaqus atı qusşa uşıp,

500 Quwğanın basıp jetipti.

Nawqastığı bilinbey,

Atqa ornıǵıp bekinip,

Saqal-murtı tüksiyip,

Bet awzın jawıp ketipti.

Qazaqtan qalmaq qaşıqtap,

Är özenderden ötipti.

Talayı jerge bas urdı,

Qalmaqtıñ tobın qaşırdı.

Kaldırıp yere vurur.

Boranbay ile Şınqoja

Bunlar da düşmanı öldürür.

Kalmuklar baǵrışıp kaçmış,

Kabanbay'ı gördükten sonra

Kaçmadan dayanıp durur mu,

Öldürüp hücum ettikten sonra.

Akıl kalmadı Kalmuk'ta,

En baştaki öldükten sonra.

Kara bulut gibi Kabanbay,

Kan yağdırıp üstten baktıktan sonra.

Kubakus atı kuş gibi uçup,

Kovaladığına basıp yetişmiş.

Hastalığı bilinmeden,

Ata yaslanıp sağlamlaşyp,

Sakal bıyığı uzayıp,

Ağzını yüzünü kaplamış.

Kazak'tan Kalmuk kaçıp,

Bütün nehirlerden geçmiş.

Çoğu yere baş eğdi,

Kalmuk grubunu kaçırdı.

Qazaqtıñ aydap jerinen,
510 Erentawdan asırdı.

Kazak topraklarından sürüp,
Erentav'dan aşırdı.

Qabanbay teñdes batırlar
Ötkizdi sonday ğasırdı.
Artına tariyh qaldırıp,
Sırların qaşan jasırdı.

Kabanbay'a denk bahadırlar,
Geçirdi onun gibi asırı.
Ardından tarih yazdırıp,
Sırlarını zaman gizledi.

Batırlar sonday tasqındı,
Tastadı quwıp qaşqındı.
Qabanbaydıñ zoriğip,
Nawqası qayta asqındı.
«Jaqsılap üyge jetkizip,
520 Jumsaқтаңdar astımdı.

Bahadırlar öyle taşkıñı,
Attı kovup kaçkıñı.
Kabanbay'ın zorlanıp,
Hastalığı tekrar nüksetti.
“İyi olayım diye eve yetiştirip,
Yumuşatın altımı.”

Ölgeli jatqan batırdıñ
Buqar köñilin suraydı.
Beynesin körip şöşinip,
Oyğa tüsip muñaydı.

Ölüm döşeğindeki bahadırın
Bukar hâlini sorar.
Suretini görüp korkup,
Düşüñceye dalıp sıkıldı.

Segizinde edi seksenniñ,
Kemseñdep Buqar jılaydı.
Qabanbay söytip jatqan soñ,
Jılamay qayıp şıdaydı.

Seksen sekizinde idi,
Eksiklenip Bukar ağlar.
Kabanbay böyle yattıktan sonra,
Ağlamadan dönüp dayanır.

«Älde qalay bolar?» dep,

“Yoksa nasıl olacak?” diye,

530 Buqar bayqap sinaydı.
«Qiymanı seni bizge» dep,
Awzına aldı Qudaydı.

— Sen nawqas dep, batırım,
Estidi keşe qulağım.
Amanında körsem dep,
Kelgenşe äreñ şıdadım.

Söytse dağı, şırağım,
Haliñ qalay öziñ ayt.
El şetine jaw kelse,
540 Ertewli turğan pırağım.
Şölirkesem ıstıqta,
Köleñkeli qurağım.
Quw zamanğa senim joq,
Qay jerde bolar turağın?!
Arğın menen naymannan
Altı kisi aytım joliña,
Qara moyın men seniñ
Qudayğa aytqan ılağın.
Aynalayın Qabanbay,
550 Sendey jaqın adamdı
Endi qaydan tabarmın?!.

Bukar dikkatle bakıp sınar.
“Bağışlamadı seni bize” diye,
Ağzına aldı Hüda’yı.
“Sen hastasın diye bahadırım,
İşitti dün kulağım.
Sağlığında görsem diye,
Gelineye kadar zor dayandım.
Öyleyse de ışığım,
Hâlin nasıl kendin söyle.
Ülkenin sınırına düşman gelse,
Eyerli duran tulparım.
Susasam sıcakta,
Gölgelik sazlığım.
Hilekâr zamana güven yok,
Nerede olacak durağın?
Argın ile Nayman’dan
Altı kişi adadım yoluna,
Kara boyun ile senin
Hüda’ya adadım oğlağın.
Kurban olayım Kabanbay,
Senin gibi yakın adamı
Şimdi nerede bulacağım!”

Alladan kelgen ämirge

Razı bolıp turamın.

Mınaw qattı nawqasta

Tabarsıñ, ağa, qaytip em.

Moldalardı şaqırşı,

Awzıma iymän salsın dem.

Keşiriñder bärin de,

Sözimde bolsa artıq-kem.

560 Qoldarıñnan ketemin,

İt pen qusqa bolmay jem.

Jürekten örlep quw nawqas,

Qıstı ğoy mınaw alqımdı.

Arızdasıp qoştasam,

Şaqırıp berşi halqımdı.

Suwsın berip, esik aş,

Keltirip mağan salqındı.

Üş jüzdiñ ulı, buzbañdar,

Bereke-birlik qalpıñdı,

570 Jawğa bermey qorğañdar

Qazaq degen halqıñdı.

Ziyrat soğıp, nızir ber,

Biledi halıq dañqımdı.

Neşe kündey küzettı,

Qoldarımen tüzetti.

“Allah’tan gelen emre

Razı oluyorum.

Bu amansız hastalıkta

Bulursun, ağa, ne yapayım.

Mollaları çağırın,

Ağzıma iman salsın nefes.

Affedin hepiniz de,

Sözümde olsa eksik fazla.

Kollarında gidiyorum,

İt ile kuşa olmadan yem.

Yürekten ilerleyip sinsı hastalık,

Sıktı ya işte kursağımı.

İsteğimi söyleyip vedalaşsam,

Çağırırın halkımı.

Suyunu verip kapıyı aç,

Getirip bana serinliği.

Üç cüzün oğlu, bozulmayın,

Bereket birlik hâlinde,

Düşmana vermeden koruyun

Kazak adlı halkını.

Kabre sokup sadaka ver,

Bilir halk namımı.”

Nice gün gözetti,

Elleriyle düzeltti.

Qaysısın joqtap zarladıq,
Batırdıñ munday jüzi ötti.
Özi tur ğoy batırdıñ,
Artında qalmay izi ötti.
580 Qustösek, jastıq jayğa qap,
Jambasınan siz ötti.
Ajal, şirkin, ayamay,
Ayırdı bugün elinen.
Qaz-üyrek qaldı qañqıldap,
Aqquw uşıp kölinen.
Aytıwlı qayran arıstan,
Ajal oq tiydi belinen.
Qazaqqa qonıs ap berip,
Qalmaqtı quwğan jerinen.
590 Orın alar onday er
Beyiştıñ jaqın törinen.
Köleñkeli báyterek
Ajalı jetip quladı.
Qazaqtıñ biyik şınarı
Bas urıp jerge suladı.
Keşegi jürgen köp batır
Jetim qalıp jıladı.
İytisken qanday adamdar
Ölgen soñ bitip tınadı.

Hangisinin arkasından yas tuttuk,
Bahadırın bunun gibi yüz tanesi geçti.
Kendisidir ya bahadırın,
Ardında kalmadan izi geçti.
Kuş tüyü döşek, yastık geride kalıp,
Kalça kemiğinden nem geçti.
Ecel, ah, esirgemedən,
Ayırdı bugün halkından.
Kaz ördek kaldı gıklayıp,
Akkuğu uçup gölünden.
Meşhur güçlü arslan,
Ecel oku saplandı belinden.
Kazak'a vatan alıp verip,
Kalmuk'u kovmuş yerinden.
Makam alır onun gibi yiğit
Cennetin başköşesinden.
Gölgeli çınar
Eceli gelince düşer.
Kazak'ın yüksek çınarı
Eğilip yeri sular.
Dün hayatta olan nice bahadır
Yetim kalıp ağlar.
Çatışan ne kadar insan
Öldükten sonra sus pus olur.

600 Jaratqan amanatın tännen aldı,
Qabanbay qazaq eri düniye saldı.
Tatımdı tasqorğanı qulağanı,
Altı arıs, tört töñirek jetim qaldı.

Yaradan, emanetini tenden aldı,
Kabanbay Kazak eri dünyadan göçtü.
Vazgeçilmez taş hisarı yıkıldı,
Altı kabile, dört mıntıka yetim kaldı.

Batırğa, söytip, tağdır jetken eken,
Quw ömir talay jannan ötken eken.
Qay jıldarda ötkenin bile almadı,
Jetpistiñ jetewinde ketken eken.

Bahadıra böylece takdir gelmiş,
Boş ömür bunca candan geçmiş.
Hangi yıllarda geçtiğini bilemedi,
Yetmiş yedisinde gitmiş.

Qabanbay kek äpergen talay jolda,
Atın bilmes adam joq oñ men solda.
Uranın uruwlardıñ atap kettim,
Aruwağı batırlardıñ, öziñ qolda.
Eskilikti tariyhtardan jıynap tawıp,
613 Öleñ qıp jırlap berdi Qıdırmolda.

Kabanbay'ın öç aldığı nice yolda,
Adını bilmeyen adam yok sağda solda.
Uranını kabilelerinin andım,
Ruhunu bahadırların kendin kolla.
Geçmiş tarihlerden toplayıp okuyup,
Şiir yapıp söyleyiverdi Kıdırmolda.

5.2.7. Er Qabanbay “Er Kabanbay” (K7)

ER QABANBAY

Tulparım, arğımağım, jülde alğanım,
Basınan Arqawlınıñ kün şalğanım.
Awzıma «ä» degende tola tüsken,
Qabanbay, Kenesarı el qorğanım.

Qabekeñ artıq tuwğan esil erim,
Oljağa qarıq qılğan ergen elin.

ER KABANBAY

Tulparım, küheylanım, ödül alanım,
Başından Arkavlı'nın güneş vuranım.
Ağzıma “a” deyince dolup düşen,
Kabanbay, Kenesarı milleti koruyanım.

Kabeke'n, çok güçlü yaratılmış yiğidim,
Ganimete doyurmuş arkasındaki milleti.

Bir küni batır Qaban jawsıradı,
Jıydırdı habar berip tamam elin.
Atadı ülken mergen arqar, qulja,
10 Jigitter atqa tüye tegin olja.
«El jıydı er Qabanbay» degendi estip,
Kelipti şanısqılı Berdikoja.

Bir gün bahadır Kaban savaşmak ister,
Toplattı haber verip bütün milleti.
Vurur keskin nişancı dağ koyunu, keçisi,
Yiğitlere at, deve bedava ganimet.
“Halkı topladı Er Kabanbay” diye işitip,
Gelmiş Şanısqılı’dan Berdikoja.

Qabekeñ küttirmedi kelgen eldi,
Rettep irikteydi öñkey erdi.
«Jıyıldı batır sonşa» degendi estip,
Naymannan özi batır Jantay keldi.

Kabeke’n bekletmedi gelen halkı,
Düzenleyip seçti bütün erleri.
“Toplandı bunca bahadır” diye işitip,
Nayman’dan kendisi bahadır Jantay
geldi.

Bir habar bar qazaqqa ketken taray,
«Batırlar qamdandı», —dep, — jawğa
qaray.

Bir haber var Kazak’a yayılan,
“Bahadırlar hazırlandı düşmana doğru”
diye,

«Jıyıldı batır sonşa» degendi estip,
20 Kelipti qanjıǵalı qart Bögenbay.

“Toplandı bunca bahadır” diye işitip,
Gelmiş Kanjıǵalı Kart Bögenbay.

Er Qabañ osı jolı bir almaq kek,
«Qırǵızǵa dayındañan attanam» dep.
«Jıyıldı batır sonşa» degendi estip,
Kelipti Şaqşaqulı er Jänibek.

Er Kaban bu defa alıverecek öç,
“Kırǵız’a hazırlanıp yola çıkayım”
demiş. / “Toplandı bunca bahadır” diye
işitip, / Gelmiş Şakşakulı Er Janibek.

Sıynıp bir Allaǵa qılǵan talap,
Öñşeñ er jata ala ma bosqa qarap.

Sıǵnıp bir Allah’a etmiş dua,
Er hep yatabilir mi boşa bakıp.

«Jıyıldı batır sonşa» degennen soñ,
Kelipti kökjarlıdan kökjal Baraq.

“Toplandı bunca bahadır” dedikten sonra,
Gelmiş Kökjarlı’dan Kökjal Barak.

Ağını batırlardıñ taştan qattı,
30 Batırlar kündiz jürip, tünde jattı.
«Tepkime osı meniñ jaraydı» dep,
Üyirden ustap mingen Quwbas attı.
Besinde beysenbi kün qosın arttı,

Akını bahadırların taştan katı,
Bahadırlar gündüz yürüyüp gece yattı.
“Tekmeme bu benim yarar” diye,
Sürüden tutup binmiş Kubas ata.
Beşinde perşembe günü orduyu arkasına
topladı.

Jıyırma bes kün jol jürip öñşeñ batır,
Qırğızğa qırın tikken jaqındaptı.
Qırğızğa bular kelip jaqındaptı,
Jıynalğan altı jüzdey barlıq halqı.

Yirmi beş gün yol yürüyüp bütün
bahadırlar, / Kırğız’a yan taraftan
yaklaşmış. / Kırğız’a bunlar gelip
yaklaşmış, / Toplanmış altı yüz kadar,
bütün halkı.

Quwbas at şabar küyine kelgen eken,
Laşkerdiñ özge attarı arıqtaptı.
40 Jıyılğan öñşeñ bağlan batır erler
Bir suwda at toydırıp damıldaptı.

Kubas at koşacak duruma gelmiş,
Askerin diğەر atları zayıflamış.
Toplanan bütün seçkin bahadır erler
Bir su kıyısında atları doyurup
dinlendirmiş.

Qabekeñ sonda murtınan külimdepti,
Bular qırğız öz jurtı bilinbeydi.
Bultı joq, dawılı joq şañqay tüste
Aq tuwı Qabekeñniñ dürildeydi.

Kabeke’n orada bıyık altından
gülümsemiş, / Bunlar Kırğız’ın öz
yurdunu bilmiyordu. / Bulut yok, fırtına
yok, tam ögle vaktinde / Ak tuğu
Kabeke’nin dalgalanır.

Batırlar sol arada sasıp qaldı,

Bahadırlar orada şaşıp kaldı,

Qolına jügen alıp atqa bardı.

Qabekeñ Quwbas atqa jaydaq minip,

Aq tuwdı jeti aynalıp ayğay saldı.

Eline dizgin alıp atına gitti.

Kabeke'n, Kubas ata eyersiz binip,

Ak tuğu yedi kez döndürüp nara attı.

50 Köretin tüstik jerden er Şağalaq

Qarawıl ketip edi erte qarap.

Börte atpen şawıp kelip habar ayttı,

«Qalıñ köş keledi eken tawdan asıp».

Görüp güneşli yerden Er Şagalak,

Nöbete gitmişti erken kalkıp.

Börte atla koşturup gelip haber verdi,

“Kalabalık göç geliyormuş dağı aşıp.”

Tuw ustap tawğa şıqtı batır Qaban,

Jöneldi köşke qaray qol samsağan.

Toqtatıp köşti sayğa iyire tastap,

Laşkerge qarsı şaptı bir jalğız jan.

Tuğ tutup dağa çıktı bahadır Kaban,

Yöneldi göçe doğru, askerler dizilmiş.

Durdurup göçü vadiye doldurup,

Askere karşı at koşturdu yalnız bir can.

Astında kök tulpar bar qatqan jarap,

Bir özin şığa keldi mığa balap.

60 Aybatın şıqqan erdiñ körgennen soñ, görüp. / Heybetini çıkan erin gördükten

Şığa almadı eşkim buğan oñaşalap.

sonra, / Çıkamadı hiç kimse buna meydan okuyup.

Jibermey qoldıñ aldın iyiredi,

Batırlar ıza bolıp küyinedi.

Umtıldı şıday almay Jantay batır,

Nayzamen tüyrey munı jibermedi.

Göndermeden askerini önüne çevirir,

Bahadırlar çok hiddetlenir.

Atıldı dayanamadan Jantay Batır,

Mızrak ile vurup bunu göndermedi.

Qabekeñ keyin qalğan jawdı bayqap,

Kabeke'n, sonra kalan düşmana dikkat

Batırlar bata almay tur bəri tayqap.
Kelip edi jekpe-jekke qart Bögenbay,
Onı da jolatpadı nayza şayqap.

edip, / Bahadırlar dua almadan hepsi
düşüyor. / Gelmişti teke teke yaşlı
Bögenbay, / Onu da yollamadı mızrak
sallayıp.

70 Qabekeñ keyin turğan qoldı bastap,
Qırğızdñ körinip tur öneri asqan.
Umtıldı tawdan qulay er Qabanbay,
Aq tuwdı Şağalaqqa bere tastap.

Kabeke'n sonra askeri idare etti,
Kırız'ın görünüyor hüneri fazla.
Atıldı dağdan hızla inip Er Kabanbay,
Ak tuğu Şagalak'a verdi.

Bitedi suwğa baldır bası bürli,
Jebesi nayzasınıñ segiz qırlı.
Qırğızğa jeke turğan kelse jetip,
Sawıttñ tamaq tüymesı ağıtuwlı.

Biter suda yosun başı tomurcuklu,
Oku mızrağının sekiz köşeli.
Kırız'a teke duran gelse yetip,
Zırhın boğaz düğmesi çözülü.

Jetpistiñ jetewine kelgen Qaban,
Sol künde qiymılı artıq bozbaladan.
80 Qamşını Quwbas atqa janıp-janıp,
Qırğızdı ilip tüsti buğanadan.

Yetmiş yedisine gelmiş Kaban,
O günkü hareketliliği fazla delikanlıdan.
Kamçıyı Kubas ata vura vura,
Kırız'ı vurdu köprücük kemiğinden.

Nayzanı öler jerinen bulğap saldı,
Jıgılıp at artında qırğız qaldı.
Köştegi körıp turğan elden şıgıp,
Jetelep aq bas tüye bir qız saldı.

Mızrağı öleceği yerinden salladı,
Yıgılıp at sırtında Kırız kaldı.
Göçteki gören halktan çıkıp,
Yedekleyip akbaş deveyi bir kız geldi.

Qız türine qarasañ,

Kızın tipine baksan,

Oymaqtay awzı qara köz.
Kelgen jerden egilip,
Söyledi sonda munday söz:
90 — Aynalayın ätiyim,
Arıstanday bop jatuwın.
Artıñda şuwlap jılap tur
Qurbı da qurdas tatuwıñ.
Şıǵıp elden salaqtap,
Endi men qayda bararmın,
Eki közim alaqtap.
Qasıqtap jiyǵan qayran mal
Tögildi bugün tabaqtan.
Qazaqtan qasqır şıqqan da,
100 Ketti ğoy bugün tamaqtap.
Jıyılǵan öñşeñ batırlar,
Közimnen aqqan jastı kör.
Äyelge olja salsañdar,
Ätekemniñ basın ber.
Qızdñ işi küymeli,
Alpıs eki tüymeli.
Şaǵalaq jür jawtañdap,
Qız betinen süygeli.
Batır-aw, meni alarsıñ,
110 Alıp ta elge bararsın.
Ornıqtı qatın bolmaspın,

Küçük aǵız, kara göz.
Geldiǵi yerden için için aǵlayıp,
Söyledi orada bunun gibi söz:
“Kurban olayım Atiyim,
Aslan gibi yatışın.
Ardında feryat figan aǵlıyor
Yakın, akran dostların.
Çıkıp yurttan başı boş,
Şimdi ben nereye gideceğim,
İki gözüm yuvasından fırlamış.
Kaşık kaşık topladıǵın mallar
Döküldü bugün tabak tabak.
Kazak’tan kurt çıkmış da,
Gitti ya bugün yemek yiyip.
Toplanan bütün bahadırlar,
Gözümnden akan yaşı görün.
Kadına ganimet verirsen,
Babacıǵımın başını ver.
Kızın giyimi işlemeli,
Altmış iki düǵmeli.
Şagalak yanaşıyor,
Kızı yanaǵından öpmeye.
“Ah bahadır, beni alacaksın,
Alıp da yurda gideceksin.
Münasip kadın deǵilim,

Ornımdı siypap qalarsıñ.

Yerimi okşar kalırsın.”

Qabekeñ sonda turıp kep aytadı,

Kabeke’n orada kalkıp gelip söyler,

Aldında qızdıñ qamın jep aytadı:

Önündeki kızın gamını yiyip söyler:

— Alıñdar köşpen, elden barınşa olja,

“Alın göçle dilediğinizce ganimet,

Qız bas mağan erik dep aytadı.

Kızın başı benim irademde” diye söyler.

Batırlar munı estip şaptı köşti,

Bahadırlar bunu işitip koştı göçe,

Daralap aldı-aldına olja ülesti.

Bölüşüp ayrı ayrı ganimeti paylaştı.

Süyegin äkesiniñ qızğa berip,

Cesedini babasının kızı verip,

120 Qabekeñ «qız özi aman qaytsın»

Kabeke’n “Kız, sağ dönsün” demiş.

depti.

Quwandı qız munı estip Qaban erden,

Sevindi kız, bunu işitip Kaban erden,

— Joq edim munday erdi közim körgen.

“Bunun gibi eri gözümün gördüğü

Şabındı qolğa tüsken bir äyelge

yoktu.” / Akında ele düşen bir kadına

Tañdatıp eki bastı birdey bergen.

Hayret ettirip iki başı birlikte verdi.

Aq tüye qız äkelgen narbas tawday,

Kızın getirdiği ak deve Narbas Dağı gibi,

Bası januwardıñ jılqı astawday.

Başı hayvanın yılkı yemliği gibi.

Tik turğan adamday bar eki örkeşi,

Dik duran adam gibi iki hörgücü var,

Arasınan tört ayaqtıñ el köşkendey.

Arasından dört ayağının halk göçecek
gibi.

Däwletbay keldi sonda «ağam ğoy» dep,

Devletbay geldi orada “Ağam ya”

130 Keldi de aq tüyege buyda taqtı,

diye, / Geldi de ak devenin burnuna ip

«Ağamnıñ bir oljasın alam ğoy» dep. taktı, / “Ağamın bir ganimetini alayım
— Däwletbay özge maldıñ bärin sen al, ya” diye. / “Devletbay başka hayvanların
Jetetin ekewmizge bar ğoy köp mal. hepsini sen al, / İkimize yeterince çok
Ölgende süyegimdi artam buğan, hayvan var ya. Ölünce cesedimi
Äuwre bop buyda taqpa, köñliñ qalar. yükleyeceğim buna. / Boşuna uğraşıp
burnuna ip takma, gönlün kalır.
—Köp дәwlet keregi joq maldıñ mağan, “Çok mal zenginliğinin gereği yok bana,
Ağake, berseñ osı taylaqtı alam. Ağabey, verirsen bu taylağı alayım.
Talasıp bir taylaqqa qolım qaqsañ, İtiraz edip bir taylağa elimi boş çevirirsen,
Qayteyin tüste⁷⁹ dey kete baram. Ne yapayım öğlene kadar giderim, diye.
140 Qabekeñ sol tüyeni şın bermepti, Kabeke’n o deveyi gerçekten vermemiş,
Qol keşke bir tübekke kelip jetti. Ordu akşam bir menderese gelip yetti.
Qasına onşaqtı adam ertip alıp, Yanına on kadar adam alıp,
Toqtamay er Däwletbay jürip ketti. Durmadan Er Devletbay yürüyüp gitti.
Toqtamay segiz künde elge jetti, Durmadan sekiz günde yurda yetti,
Qabandı körmeymin dep ayttı sertti. Kaban’ı görmeyeceğim, diye ant içti.
Tañ ata awılınıñ köşin artıp, Tan atarken köyünün göçünü yükleyip,
Däwletbay kişi jüzge awıp ketti. Devletbay Küçük Cüz’e göçüp gitti.
Däwletbay sol ketkennen kete bardı, Devletbay bu gidişiyle terk etti,
Eki erge jalğız taylaq iritki saldı. İki erin arasına tek bir taylak fitne soktu.
150 Esitip bul habardı elge kelip, İşitip bu haberi yurda gelip,

⁷⁹ Destanın Kazak Türkçesi yayımında bu kısım için “tam olarak okunamadı” şeklinde bir dipnot vardır.

Ökinip batır Qaban qayğılandı.

Hayıflanıp bahadır Kaban kaygılandı.

Osımen ötti arada bir jaz, bir qıs,
Däwletbay qayda ketti bul belgisiz.
Bolğanda kelesi jıl küzgi mawsım,
Awırıp er Qabnbay boldı halsız.

Böylece geçti aradan bir yaz, bir kış,
Devletbay nereye gitti, bu belirsiz.
Olunca ertesi yılın güz mevsimi,
Hastalanıp Er Kabanbay, düştü hâlsiz.

Jıydırdı molla menen qojalardı,
Qabekeñe jıyılıp demin saldı.
Nawqası meñdegen soñ batır Qaban,
Şaqırıp Şağalaqtı qasına aldı.

Toplattı molla ile hocaları,
Kabeke'n için toplanıp okuyup üflediler.
Hastalığı ağırlaşınca bahadır Kaban,
Çağırıp Şagalak'ı yanına aldı.

160 Qaban bir sonda söyleydi,
Söylegende büy deydi:
Däwletbay ketti alısqa,
Endi meni körmeydi.
Bügingi kün düysenbi,
Düniye beti küyzeldi.
Men jan berem, Şağalaq,
Beysenbi kün besinde
Babam ayan bergende.
Öziñ min sen Quwbastı,
170 Quwbastay jılqı tuwmas-tı.
Joldasıñ minsin Börte attı,
Jäne alıñdar tört attı.

Kaban o sırada söyler,
Söyleyince bunu der:
“Devletbay gitti uzağa,
Şimdi beni görmüyor.
Bugün günlerden pazartesi,
Dünya hayatı ızdıraptır.
Ben can vereceğim, Şagalak,
Perşembe günü beşte
Dedem malum etmişti.
Sen kendin bin Kubas'a,
Kubas gibi yılkı doğmaz.
Yoldaşın binsin Börte ata,
Ve alın dört at.

Bul şapqannan şabiñdar,
Jatar orın bolğança.
Sarı suwdan ötip ketpese,
Däwletbaydı tabıñdar.
Er Şağalaq, qamdanıp,
Otırsıñ ba pañdanıp.
Minezi qattı Däwletbay,
180 Tiri deseñ, kelmeydi.
Janazağa şaqırıp,
Keldim dep habar salıñdar.

Tañerteñ erte jöneldi,
Qoş aytısıp el qaldı.
Şağalaq mindi Quwbastı,
Quwbastay jılqı tuwmas-tı.
Joldası mindi börte attı,
Ekewi aldı tört attı.
Sol şapqannan şabadı,
190 Tüs äleti bolğanda,
Artına bular qarasa,
Ayşılıq jerge kep qaptı.
Toqtamay tağı şabadı,
Jatar orın bolğanda,
Sarı suwdıñ boyında
Däwletbaydı tabadı.

Bu atlarla dörtñala koşturun,
Yatacak yer buluncaya kadar.
Sarı Suv’dan geçip gitmediyse,
Devletbay’ı bulursunuz.
Er Şagalak, hazırlanıp
Otursun mu böbürlenip?
Mizacı sert Devletbay,
Diri dersen gelmez.
Cenazeye çağırmaya
Geldim diye haber salın.”

Sabah erkenden yöneldi,
Halk vedalaşıp uğurladı.
Şagalak bindi Kubas’a,
Kubas gibi yılkı doğmamıştır.
Yoldaşı bindi Börte ata,
İkisi aldı dört tane at.
Bu şekilde dörtñala koşturdular,
Öğle vakti gelince,
Ardına bunlar baksa,
Çok uzak bir yere gelmişler.
Durmadan da at koştururlar,
Yatma vakti olunca
Sarı Suv kıyısında
Devletbay’ı bulurlar.

Jetip keldi dübirlep,
Jügirip şıqtı «Bul kim?» dep,
Däwletbaydın qatını.

200 Şağalaq sonda: «Men», — deydi,
Neğilip jürsін sen, — deydi.

— Arıstanday aybındı,
Alatawday aydındı,
Tawdan orğıp jol salğan,

Egesken jawğa qan jawğan
Er Qabekem jol tarttı,
Kelip em habar bergeli.

Beysenbi kün sätine
Jambası jerge tiyedi.

210 Öksip kelini jıladı,

Köziniñ jasın buladı:

Arısım, qayran ağakem, — dep,
Etpetinen jerge quladı.

Estip munı Däwletbay,

Üş umtılıp ornınan

Äreñ zorğa turadı.

Şağalaqqa jaqındap,

Qaytadan qayta suradı.

Däwletbaydın qatını

220 Keldi bayınıñ qasına.

Jılap turıp söyleydi,

Yetip geldi güröldeyip,
Koşturup çıktı “Kim o?” diye,
Devletbay’ın hanımı.

Şagalak orada: “Ben” der,
“Ne yapıyorsun sen?” der.

“Aslan gibi heybetli,
Alatav gibi görkemli,

Dağdan atlayıp yol alan,

Dövüştüğü düşmana kan kusturan
Er Kabeke’ın vefat etti.

Gelmiştim haber vermeye.

Perşembe günü uygun zamanda

Toprağa verilecek.

Gelini hıçkırığa hıçkırığa ağlar,

Gözyaşına boğulur:

“Ulu çınarım, güçlü ağabeyim,
Yüzükoyun yere düşecek.” diye.

İşitip bunu Devletbay,

Üç kez ileri atılıp yerinden

Zar zor kalkar.

Şagalak’a yaklaşıp,

Tekrar tekrar sorar.

Devletbay’ın hanımı

Geldi eşinin yanına.

Ağlaya ağlaya konuşur,

Qara salıp basına:

Nege otırsıñ iyilip,

Aş küzendey bögilip?!

Barmaymısıñ bawrıña,

Adıra qalğan awlıña.

Ağakem, oybay, ketken soñ,

Duspan miner sawrıña.

Däwletbay sonda turadı,

230 Bul sözge moyın buradı.

Tiri me — dep — Qabekem?

Qayırp qayta suradı.

Şağalaq jawap beredi,

Bul dağı sonday er edi:

Men ketkende tili joq,

Qolımen ärkimge birdemeni der edi.

Qalpetine qarasam,

Seni kütip jatqanday

Qabekem türi bar edi.

240 Äyeli Däwletbaydıñ aqıldı eken,

Habarın Şağalaqtıñ «maqul» degen.

«Jöneltem ätekemdi qolımnan» dep,

Teñ şeşip eki toğız jasaw bölgen.

Quwbastı Däwletbay özi mindi,

Kara örtüp başına:

“Niye eğiliyorsun,

Aç kokarca gibi bükülüp!

Gitmeyecek misin kardeşine,

Mahrum kaldığın köyüne.

Ağabeyciğim, eyvah, sen gittikten sonra,

Düşman binecek sağına!”

Devletbay o zaman kalkar,

Bu söze boyun eğer.

“Diri mi Kabeke’ın?” diye,

Çevirip tekrar sorar.

Şagalak cevap verir,

Bu da onun gibi er idi:

“Ben gittiğimde dili yok,

Eliyle birilerine bir şeyler diyordu.

Durumuna baksam,

Seni bekliyor gibi

Hâli vardı Kabeke’ın.”

Hanımı Devletbay’ın akıllı imiş,

Haberine Şagalak’ın “Peki” demiş.

“Göndereyim babacığımı elimle” diye,

Eşyaları dokuzlu iki eşit parçaya bölmüş.

Kubas’a Devletbay kendisi bindi,

Börte attı qatınına erttep berdi.
«Tañ ata tündik bawın şeşinder» dep
Äyeli men ekewi tünde jürdi.

Börte atı hanımına eyerleyip verdi.
“Tan atınca tündüğün⁸¹ bağını çözün” diye
Hanımı ile ikisi geceleyin yola çıktı.

Ketedi qos tulparmen bular şawıp,
Köre almay qalam ba dep qıldı qawip.

Gidiyor çift tulparla bunlar dörtnala,
Göremeden mi kalacağım, diye korktu.

250 Awıldan qoy jaña örip şıqqan kezde
Awılın Qabekeñniñ aldı tawıp.

Köyden koyunların otlağa çıktığı sırada
Kabeke’nin köyüne yaklaştılar.

Qoyşı kep Däwletbayğa sälem berdi,
Qabekem tiri me? dep suraydı endi.
Şal bayğus, «Qabekem-ay» dep
kemseñdep,
Ayta almay arğı jağın jılaydı endi.

Koyun çobanı gelip Devletbay’a selam
verdi, / “Kabeke’m diri mi?” diye soruyor
şimdi. / Yaşlı garip, “Kabeke’m ey” diye
ağlamaklı olup,
Söyleyemedi ötesini ağlıyor şimdi.

.....
.....⁸⁰

.....
.....

Suwsın bersem işpeydi,
260 Tömengi ernin tisteydi.
Kürkirep demin aladı,
Jağalay közin saladı.
Seni tosıp jatqanğa
Men bilsem sol uqsaydı.
Qabekem awlı osınaw,
Qoyım da ketip baradı.

Suyunu versem içmiyor,
Alt dudağını dişliyor.
Hırıldayarak nefes alıyor,
Etrafa göz gezdiriyor.
Seni bekler hâlde yatmışa
Benziyor benim anladığım.
Kabeke’mın köyü şurada,
Koyunum da gidiyor.”

⁸⁰ Destan yayımında “qoljazbadağı eki ölen jolı oqılmadı ‘elyazmadaki iki satır okunamadı.’” şeklinde bir dipnot vardır.

⁸¹ Tündik: Çadırın tepesindeki açık alan.

Äyeli Däwletbaydın tüsti attan,
«Awılğa baramın dep qaytip atpen».
Bir jigıt Däwletbaydı közi körıp,
270 Keldi dep Qabekeñe habar etken.

Hanımı Devletbay'ın indi attan,
“Köye gidiyorum diye ne yapayım atla”.
Bir yiğıt Devletbay'ı görüp,
Geldi, diye Kabeke'ne haber etmiş.

Däwletbay attan tüsip üyge kirip,
Qayğırıp ağası üşin küñirendi:
— Künämdi keşe gör, — dep, —meniñ
qılğan,
Bas urıp ayağına jılay berdi.

Devletbay attan inip eve girip,
Kaygılanıp ağası için feryat etti:
İşlediğim günahımı bağışla benim”
diye,
Kapanıp ayağına ağlayıverdi.

Qaban bir sonda söyledi,
Kürık-kürık jöteldi,
Şıntaqtap basın köterdi:
Däwletbay qalqam, beri kel,
Beri kel de, meni kör.
280 Kötereyin basımdı,
Qoltığımnan süyey ber.
Sözime meniñ qulaq sal,
İyesiz mınaw qalıñ mal,
Ökpelegen tüyeñmen
Sonıñ bärin qosıp al.
Qalğan mınaw jas jeñgeñ
Jırtıq köylek kiygizbe.

Kaban o zaman söyleyiverdi,
Köh köh öksürdü,
Dirseğini dayayıp başını kaldırdı:
“Devletbay, ışığım, beri gel,
Beri gel de beni gör.
Kaldırayım başımı,
Koltuğumdan öpüver.
Sözüme benim kulak ver,
Sahipsiz işte bunca hayvan,
Küstüğün deven ile
Bunun hepsini katıp al.
Kaldı işte genç yengen
Yırtık gömlek giydirme.

Muqtaj qılıp düniyege

Üy qıdırtıp jürgizbe.

290 Keşegi batır qatını

Ketipti jüdep degizbe.

Muhtaç edip ele güne

Ev gezdirtme.

Dünkü bahadır hanımı

Zayıflamış, dedirtme.”

Daladan Şağalaq keldi üyge kirip,

Aldına Qabekeñniñ tağzım qılıp.

— Keliniñiz ulıqsat suraydı, kirsın be
üyge,

Qalayın deydi qolımnan suwsın berip.

— Ulıqsat, kirsın,—deydi batır Qaban,

Kelini üyge kirip sälem qılğan.

— Keşe gör ıqlasıñmen, jan ağake,

Meniñ de sizge istegen bolsa künäm.

300 —Bärin de keştim,—dedi,

— ekewiñe,

Abıroyın bersin Täñirim eki düniye.

Aqılınan aşuwı burın edi,

Qaşan da aqılşı bol Däuwletime,—

Dep Qaban ekewine bata berdi,

Bäri de körgen jannıñ zar eñiredi.

«Qolımnan ağakeme däm tatqızam» dep,

Kelini tostağanmen qımız berdi.

Dışarıdan Şagalak geldi eve girip,

Önüne Kabeke’nin hürmet gösterip.

“Gelininiz müsaade istiyor, girsın mı
eve?

Ellerimle suyunu vereyim.” diyor.

“İzin verdim, girsın” der bahadır Kaban.

Gelini eve girip selam vermiş.

“Affet ihlasınla, can ağabeyim,

Benim de size karşı işlediğim varsa
günahım.”

“Hepsini de affettim.” dedi

ikisine,

İki dünya onuru versin Tanrım.

Öfkesi aklından önce idi,

Her zaman akıl veren ol Devletime”

Diye Kaban ikisine dua etti.

Görenlerin hepsi de feryat fıgan ağlar.

“Elimle ağabeyciğime tattırayım” diye,

Gelini ahşap kımız kabıyla kımız verdi.

Şağalaq tıstan kirdi üyge,
Jağalap batır, biylerge
310 Bir nərse aytıp sıbırlap,
Sasqan türmen turdı üyde.
Qabekeñ sonda söyledi:
Aw, Şağalaq, Şağalaq!
Neğıp jürsiñ jağalap,
Qatınbısıñ sıbırlap,
Öleyin dep jatqanda,
Kırpigim meniñ qıymıldap?
— Awıldı, qırğız kelip tur,
Qabanbaydı öziniñ
320 Tirisinde şabam dep.
Mıñ kisige bas bolıp,
Äteke jırıq kelip tur.
.....
— Ölgeli jatqan janımdı
İt qırğız kelip keyitti.
Quwbas atqa er salşı,
Moldalar mağan dem salşı!
Äwliyege at aytşı,
Qorasanğa qoy aytşı.
330 Ölgeli jatqan denemdi
Saw kisidey qataytşı!

Şagalak dıñarıdan girdi eve,
Yaklaşıp bahadır, biylere
Bir şey söyleyip fısıldayarak,
Şaşkın şekilde durdu evde.
Kabeke'n o esnada söyledi:
“Ey Şagalak, Şagalak!
Ne yapıyorsun yaklaşp,
Kadın mısın fısıldayıp,
Öleyim diye yatarken,
Kırpiğim benim seğiriyor?
“Köye Kırgız geliyor,
Kabanbay'ı kendisinin
Sağlığında yağmalayayım, diye.
Bin kişiye baş olup,
Ateke Jırık geliyor.”
.....
“Ölmek üzere olan canımı
İt Kırgız gelip kızdırdı.
Kubas ata eyer sal,
Mollalar bana nefes verin!
Evliyaya at ada,
Horasan Ata'ya koyun ada.
Ölmek üzere olan bedenimi
Sağlıklı kişi gibi güçlendir!

İt qırğızdın qazasın
Bereyin qoldan jazasın!

İt Kırğız'ın belasını
Vereyim elden cezasını!”

Turıp Qaban kiyindi,
Arıstanday julındı.

Kalkıp Kaban giyindi,
Aslan gibi hiddetlendi.

«Ğayıp eren, qırıq şilten,
Äziret Äli, Üristem,
Bügin meni qolda» dep,
Aruwaqtarğa sıyındı.
340 «Men keldim jetpis segizge,
Sen keldiñ jıyırma segizge.
Osınaw jawğa şaba almay,
Qartaydı Quwbas degizbe».

“Eren evliya, kırklar,
Hazret-i Ali, Rüstem,
Bugün beni kollayın” diye,
Ruhlara sığındı.
“Ben geldim yetmiş sekize,
Sen geldin yirmi sekize.
Bu düşmana koşamadan,
Yaşlandı Kubas dedirtme.”

Serttesip atımenen er Qabanbay,
Aqırğan şıǵıp dawsı arıstanday.
Qabekeñniñ dawsın estigen soñ,
Jöneldi qırğız qaşıp sıday almay.

Antlaşıp atıyla Er Kabanbay,
Haykırmış çıkıp sesi aslan gibi.
Kabeke'nin sesini işittikten sonra,
Yöneldi Kırğız kaçıp dayanamadan.

Artınan aş böridey tiydi jalğız,
Qırğınğa qaldı batıp kelgen qırğız.
350 Bes jüzdey kelgen jawdan öltiripti,
Er bar ma Qabanbayday oylasañız.

Ardından aç kurt gibi dokundu yalnız,
Kırğına uğradı gelen Kırğız.
Beş yüz kadar gelen düşmandan
öldürmüş, / Yiğit var mı Kabanbay gibi
düşünseniz.

Bir döñniñ başına kep tüsti Qaban,
Şaqırdı Däwletbaydı «kel» dep mağan.
«Basımdı süyey ber» dep iyma aytıp,
Sol jerde er Qabanbay düniye salğan.

Şıǵardım qiyssa biraz bāyıt,
Bolsın dep az āñgime jurta jayıp.
Buringı ötker erlerge duǵa qılşı,
359 «Äwmiyn» dep qol köterip köp “Ämin” diye el kaldırıp ey ahali.
halayıq.

5.2.8. Er Qabanbay- Säken Bayırbekov Nusqası “Er Kabanbay- Saken Bayırbekov Nüşası” (K8)

ER QABANBAY

(Säken Bayırbekov Nusqası)

Qolıma hat jazayın qalam alıp,
Buzıldı jıldan jılǵa zaman azıp.
Az ğana Qabanbaydan söz qozǵalıq,
Tıñdasañ, jamaǵattar, qulaq salıp.

Az ğana söz qozǵalıq Qabanbaydan,
Adamzat ata-anasız tuwar qaydan.
Orıstıñ mına zaman zamanı dep,
Bolıptı tügel bodan tamam nayman.

Şubarım, arǵımaǵım düldi alamin,

Bir tepeciǵın başına gelip indi Kaban,
Çaǵırdı Devletbay’ı “Gel bana” diye.
“Başımı dayayıver” diye kelimeişehadet
getirip, / Orada Er Kabanbay dünyadan
göçmüş.

Çıkardım kıssa birkaç beyit,
Olsun diye az hikâye yurda yayıp.
Eskiden geçmiş yiǵıtlere dua et,

359 “Ämin” diye el kaldırıp ey ahali.

ER KABANBAY

(Saken Bayırbekov Nüşası)

Mektup yazayım elime kalem alıp,
Bozuldu yıldan yıla zaman azıp.
Biraz da Kabanbay’dan söz açalım,
Dinle ey cemaat, kulağı dört açıp.

Biraz söz açalım Kabanbay’dan,
İnsanın anasız babasız doğduǵu nerde!
Bu zaman Rus’un zamanı diye,
Olmuş hep tâbi, bütün Nayman.

Alaca atım, küheylanım Düldül’ü alırım,

10 Basınan Arqawıldıñ kün şalğamın. Başından Arkavıl'ın güneş vuranım.
 Bas qosıp kerey, nayman jıylğanda, Toplanıp Kerey, Nayman birleşince,
 Söz endi er Qabanbaydan uyğaramın. Sözü şimdi Er Kabanbay'dan
 Key jaman aqıradı söz taba almay, getireyim. / Kimi kötü haykırır söz
 Key jaman kün köre almas mal taba bulamadan, / Kimi kötü, gün göremez
 almay. hayvan bulamadan.
 Arasın Qarateke qırğız şawıp, Arasını Karateke'nin Kırız yağmalayıp,
 Qan qustı qayğı bolıp er Qabanbay. Kan kustu kaygılanıp Er Kabanbay.
 (Qırğızdan qalam ba dep kek ala almay.) (Kırız'dan kalır mıyım diye öç alamadan.)
 «Namısın Qabekeñniñ äperem» dep, «Namusunu Kabeke'nin kurtarayım» diye,
 Kelipti qanjıǵalı er Bögenbay. Gelmiş Kanjıǵalı Er Bögenbay.
 20 Aqıldı bular jatır jöndey almay. Bunlar akıllı ama bir çare bulamıyorlar.
 «Bas qostı eki batır degennen» soñ, «Toplandı iki bahadır» dedikten sonra,
 Murınnan izdep kepti biy Boranbay. Önceden arayıp gelmiş Biy Boranbay.
 Qalamdı hat jazuwğa qolğa alıp ek, Kalemi mektup yazmaya ele almıştık,
 Batırğa namıs alğan bir qanıp ek. Bahadırın namusunu kurtarıvermeye
 «Bas qostı bul üşewi» degennen soñ, susamıştık. / «Toplandı bu üçü» dedikten
 Kereyden izdep kepti er Jänibek. sonra, / Kerey'den arayıp gelmiş Er
 Janibek.
 Ertistiñ arǵı jaǵı küldir mamay, İrtiş'in karşı tarafı güldür güldür,
 Qılışı Kene ağañnıñ küldir saray. Kılıcı Kene Ağa'nın pek keskindir.
 «Bas qostı bul üşewi» degennen soñ, «Toplandı bu üçü» dedikten sonra,
 30 Attandı özi bas bop töre Babay. Yola çıktı kendi baş olup asil Babay.

Qolında jaqsı qızdñ altın taraq,
Batır kelse, otırmaz tekke qarap.
«Bas qostı töre, qara» degennen soñ,
Attandı kök jardıdan kökjal Baraq.

Qabekeñ jıynap jattı jamağattı,
Şabadı jaw degende tizgin tartpay.
«Attandı töre, qara» degennen soñ,
Kelipti toğas Qosay, er Däwletbay.

Batırlar jaw degende tura şaptı,
40 Saylanıp qılış, nayza qolına aptı.
«Toqımın jüz kisiniñ awdarmas» dep,
Tuwmadan aldirtıptı Şağalaqtı.

Qabekeñ jıynap jatır batırlardı,
Bodamsız erik özinde nege zardı.
«Saq edi qarawılğa şaldırmas» dep,
Üyinen aldirtıptı Aqşabdardı.

Jılqıdan ustap mindi Quwbas attı,
Batırlar kündiz jürüp, tünde jattı.
Jerine baratuğın mölşer qılsa,
50 Ayında Alatawğa äzer jetti.

Elinde iyi kızın altın tarak,
Bahadır gelse boş boş bakıp oturmaz.
“Toplandı asille halk” dedikten sonra,
Yola çıktı Kökjarlı’dan Kökjal Barak.

Kabeke’n topladı cemaati,
Koşturdu düşman deyince dizgin
çekmeden. / “Yola çıktı asille halk”
dedikten sonra, / Gelmiş Togas, Kosay, Er
Devletbay.

Bahadırlar düşman deyince durmadan
koştı, / Seçip kılıç, mızrak eline aldı.
“Bir zerren yüz kişiye değışilmez”
diye, / Aldırtmış akrabalarından Şagalak’ı.

Kabeke’n topluyor bahadırları,
Bağımsızlık gücü kendisinde, niye
üzülsün. / “Dikkatli idi gözcüye
yakalanmaz” diye, / Evinden aldirtmış
Akşabdar’ı.

Yılıkdan tutup bindi Kubas ata,
Bahadırlar gündüz yürüyüp gece yattı.
Gideceği yeri ölçecek olsa,
Bir ayda Alataw’a zar zor vardı.

Attarı batırlardıñ arıqtaptı,
Azıǵı batırlardıñ tügesilip,
At toyıntıp bir ay jattı.

Atları bahadırların yorulmuş,
Azıǵı bahadırların tükenip,
At semirtip bir ay kaldı.

Tas basıp keşe kündey tawdan ötti,
Talay at täwir degen uşıp ketti.
Jılqıda endi bolar tulpar qayda,
Babına sonda Quwbas äzer jetti.

Kayalara basıp, dün gibi daǵdan geçti,
Nice at iyi diye uçup gitti.
Yılkıda şimdi tulpar olacak at nerede,
Zirveye orada Kubas zar zor yetti.

Bir sözdi Baraq batır aytam deydi,
«Jawıñdı aldırmaıytın qaytem, —deydi.
60 Dalada attı soyıp qañǵırmaymın,
Qosta bar er jaqsısı, qaytam deydi».

Barak Batır “Bir söz söyleyeyim” der,
“Yenemeyeceǵımız düşmanını ne
yapayım” der. / Bozkırda atı kesip
dolaşmam, / Orduda var erin iyisi,
döneyim.” der.

«Tösekte jaman qatın äreñ jürer,
Bilmeytin ata jönin bala biler.
Täwbesi joq kisiniñ bolmaytuǵın,
Azıraқ asıqsañdar äreñ jürer».

“Döşekte kötü kadın zor gelir,
Bilmediǵın atalarını çocuk bilir.
Tövbe etmeyen kişinin yapmadıǵını,
Biraz acele edenler zor yapar.”

Munı aytıp er Qabekeñ külimdeydi,
Juwıqta olar qırǵız bilinbeydi.
Aq tuwı Qabekeñniñ şańşıp qoyǵan
Dalada jel joq, quz joq dürildeydi.

Bunu söyleyip Er Kabeke’n gülümser,
Yakınlarda onlara Kırǵız bilinmez.
Kabeke’nin saplayıp koyduǵu ak tuǵu,
Bozkırda yel yok, güz yok dalgalanır.

70 Batırlar munı körüp sasıp qaldı,

Bahadırlar bunu görüp şaştı kaldı,

Jügirip jügen alıp atqa bardı.

Qabekeñ Quwbas atqa qarğıp minip,

Aq tuwdı dürildegen jeti aynaldı.

Koşturup dizgin alıp ata gitti.

Kabeke'n, Kubas ata atlayıp,

Dalgalanan ak tuğu ile yedi kez dolandı.

«Jarandar, al dep ayttı, al dep ayttı,

Aqşabdar, qarawılğa bar dep ayttı.

Bozbala atıñdı erttep jeñiltikten

Bir soğıs ne qılsa da bar dep ayttı».

“Millet ‘Yen!’ dedi, ‘Yen!’ dedi,

Akşabdar, nöbete git, dedi.

Delikanlı atını dolaştırıp hoppalıktan

Bir savaşı ne olsa da git dedi.”

Aqşabdar qarawılğa tuwra şaptı,

Jan-jaqqa tawğa şığıp közin saptı.

80 Qırğızdıñ öz işinen bülük şığıp,

Bir taypa el qırğız awıp kelip qaptı,

Aldı-artın qazaq qamap alıp qaptı.

Bar eken bir danışpan qırğızdarda,

Aldınan jeke-jeke jolın aptı.

Akşabdar, nöbete doğru koşmuş,

Dağa çıkıp etrafa göz gezdirmiş.

Kırğız'ın kendi içinden bölük çıkıp,

Bir kabile Kırğız halkı yönelip

geliyormuş, / Önünü ardını Kazak

kuşatmış. / Var imiş bir önder Kırğızlarda,

Önünden teke tek için yolunu almış.

Aspannan qar jawadı jerge jastap,

Keldi me bereyin dep quday aydap,

Bögenbay qarsılasıp barıp edi,

Qoymadı Bögenbaydı küyrep tastap.

Asmandan kar yağar yere, ıslatıp,

Geldi mi vereyim diye Hüda sürüp,

Bögenbay karşılaşmaya çıkmış,

Bırakmadı Bögenbay'ı yıkıp atıp.

Qabekeñ tuwdı ustap tur jawdı bayqap,

90 Kірsem dep qoltıǵınıñ qurşı tarqap.

Kökjarlı kökjal Baraq barıp edi,

Kabeke'n, tuğu tutuyor düşmanı

süzüp, / Girsem diye koltuğunun köşesi

çözülmüş. / Kökjarlı Kökjal Barak gitmiş,

Qoymadı Bögenbaymen qosa şayqap. Bırakmadı Bögenbay ile birlikte sallayıp.

Şaqırıp qasına aldı Şağalaqtı, Çağırıp yanına aldı Şagalak'ı,
Soğıstan Quday artıq bergem baqtı. Savaştan Huda fazla vermiş bahtı.

— Aq tuwdı sen qozğaltpay ustap tur!» “Ak tuğu sen kımıldatmadan tut!”
—dep, diye,

Qabekeñ aşuwanıp tura şaptı. Kabeke'n öfkelenip doğruca koşmuş.

Äli jas er Qabekeñ bozbaladan, Hâlâ genç Er Kabeke'n delikanlıdan,
«Qoydı, — dep, — Baraq nağıp “Bıraktı Barak” diye, az
bağanadan». evvelden.

Quwbastı janbasınan jonıp alıp, Kubas'ı dizgininden çekip,
100 Qırğızdı bulğap aldı buğanadan. Yendi Kırğız'ı sallayıp köprücük
kemiğinden.

Qırğızdı ilip alıp jerge saldı, Kırğız'ı yakalayıp yere çaldı,
Dawletbay atıp kelip ilip aldı. Devletbay atıp gelip yakaladı.
Qırğızdın jıılğanın körgennen soñ, Kırğız'ın yığıldığını gördükten sonra,
Zar qağıp köşten şığa bir qız saldı. Feryat edip göçten çıkıp bir kız geldi.

Batırlar jatqan tawğa qırğız keldi, Bahadırların yattığı dağa Kırğız geldi,
Ol qırğız tünde emes, kündiz keldi. O Kırğız gece değil, gündüz geldi.
Ölgenin äkesiniñ körgennen soñ, Öldüğünü babasının gördükten sonra,
Jetelep aq bas atan bir qız keldi. Yedeğe alıp akbaş deveyi bir kız geldi.

Batırlar sol arada toqtaydı endi, Bahadırlar o esnada duruyor şimdi,

110 Nayzanı qanğa bulğap saqtaydı endi. Mızrağı kana bulayıp bekliyor şimdi.

Jetelep aq bas atan äkelgen qız

Yedeğe alıp akbaş deveyi getiren kız

Äkesin ölip qalğan joqtaydı endi.

Ölen babasına ağıt yakıyor şimdi.

Qızdın zarı

Kızın feryadı

Alaköl qurğar tayar bop,

“Alaköl kurur hazır olup,

El sarğayar mal az bop.

Millet sararır mal az olup.

Şıbınıñ aydap kez boldıñ,

Canını kovalayıp rastladın,

Tap-tatuw elmen araz bop.

İyi geçinen milletle düşman olup.

Köşpe dep em köştiñ be,

Göçme dedim göçtün mü?

Üyiñniñ bawın şeştiñ be.

Evinin bağını çözdün mü?

Qazaqtıñ qalıp astında,

Kazak’ın kalıp altında,

120 Mükämaliñ şaştıñ ba?!

Servetini saçtın mı?

Köziñnen aldı uyqıñdı,

Gözünden aldı uykunu,

Ezuwden aldı külkiñdi.

Ağzından aldı gülüşünü.

Erigip jatqan köp batır

Canı sıkılan nice bahadır

Qiyquwlap aydar jılqıñdı.

Bağırip kovalayacak yolkını.

Oyım meniñ qiyıldı,

Benim fikrim kıyıldı,

Kerey, nayman jıyıldı.

Kerey, Nayman yığıldı.

Erigip jatqan köp batır,

Canı sıkılan nice bahadır,

Qırğınğa salar qoyıñdı.

Kırgına salar koyununu.

Jatqızdıñ, qazaq, yemdi,
130 Bosatayın jüyemdi.
Qazaqtan şıqqan köp batır
Qırğındap aydar tüyeñdi.

Teñnen aldı jasawdı,
Jılqıñnan aldı asawdı.
Erigip jatqan köp batır
Tüyeden aldı teñiñdi,
Tastadıñ keyin eliñdi.
Aynalayın äkekem,
140 Ala almadıñ kegiñdi.

Maydandasqan bar şağıñ,
Qapıda qaldıñ, qarağım.
Janıña sebep bolmadı,
Asınğan qaruw-jarağıñ.

Jekege şıqqan Bögenbay,
Odan da qaldıñ kek ala almay.
Jastığıñdı alıp jatpadıñ,
İñğayıña kele almay.

Qayratı asqan Qabanbay

Yatırdın Kazak, koruyucumu,
Dağıtayım düzenimi.
Kazak'tan çıkan nice bahadır
Kırıp geçirip sürececek deveni.

Balyalanmış yükten aldı eşyayı,
Yılıkından aldı asi atı.
Canı sıkılan nice bahadır
Deveden aldı dengini,
Bıraktın sonra halkını.
Kurban olayım babacığım,
Alamadın öcünü.

Savaşma çağında,
Pişman oldun, gözbebeğim.
Canına faydası olmadı,
Kuşandığın silahlarının.

Tek başına çıkan Bögenbay,
Ondan da kaldın öç alamadan.
Yastığını alıp yatmadın,
Yakınına gelemeden.

Gayreti aşan Kabanbay

150 Qapısın qaldıñ taba almay.
Ebiñdi Quday nege aldı,
Köktorgay atpen şaba almay.

Ansızın kaldın çare bulamadan.
Çaresini Hüda niye aldı,
Köktorgay at ile koşamadan.

Soñıñnan keldi Däwletbay,
İzdep keldi beynet-ay.
Artıñda qaldıq biz şuwlap,
Buğanañnan qan ketti-ay.

Arkasından geldi Devletbay,
Arayıp geldi azap, ay!
Ardında kaldık biz bağırıp,
Köprücük kemiğinden kan gitti, ay!

Bizdiñ qırğız nayzası —
Qarağay ağaş, mort boldı-ay,
Qabekeñniñ nayzası —
160 Qayıñ ağaş berik boldı-ay.

Bizim Kırğız mızrağı,
Çam ağacından, zayıftı, ay!
Kabeke'nin mızrağı,
Kayın ağacından, sağlamdı, ay!

Älgide jürgen äkekem,
Ajalıñ neden şort boldı-ay.
Ayaqpenen tabaqtap,
Söz söyleyin sabaqtap.
Qazaqtan şıqqan köp batır
Ketti ğoy oybay tamaqtap.

Demin yürüyen babacığım,
Ecelin neden ani oldu, ay!
Kap ile tabaktan alıp,
Söze devam ediyorum.
Kazak'tan çıkan nice bahadır
Boğazladı ya gözünü kırpmadan.

Ayaqpenen şömiştep,
Malıñ ketti eñistep.
Qazaqtan şıqqan köp batır
170 Ketti ğoy oybay tegistep.

Kadeh ile koyup,
Malın gitti azalıp.
Kazak'tan çıkan nice bahadır
Gitti ya eyvah, düzeltip.

Otırmayın, turayın,
Endi ne amal qılayın.
Aynalayın Qabeke-aw,
Öziñnen sawğa surayın.

Sawğa berseñ, özin ber,
Söyleytuğın sözün ber.
Qiyılğan qara qasın ber,
Jalgız ğana basın ber.

Sizden ölgen ölüm ğoy,
180 Bir Qudayğa mälüm ğoy.
Surağanım sizlerden
Bir şıbınday janı ğoy.

Meni de qatın qılarsıñ,
At kötime salarsıñ.
Qalawlı qatın men bolmay,
Jerimdi siypap qalarsın.

Sarı at bir mindim, tağa joq,
Qaziyne kiydim, jağa joq.
Qaytkende adam bolmaqpin,
190 Aldımda täte, ağa joq.

Oturmayayım, kalkayım,
Şimdi ne çare bulayım.
Kurban olayım Kabeke, ay,
Senden hibe isteyeyim.

Hibe verirsen kendin ver,
Söyleyecek sözünü ver.
Öldürülen kara düşmanını ver,
Yalnız tek başını ver.

Sizden geldi ölüm ya,
Bir Hüda'ya malum ya.
İsteğim sizlerden
Bir sinek kadar canı ya.

Beni de kadın yaparsın,
Atın arkasına koyarsın.
Ben istekli bir kadın olmam,
Yerimi okşar kalırsın.

Sarı ata biniverdim, nal yok,
Zırh giydim, yaka yok.
Ne yapınca adam olacağım,
Önümde abla, ağabey yok.

Qara jorğa mingem joq,
Qara torqa kiygem joq.
Qaytkende adam bolamın,
Artımnan erer jeñge joq.

Tasqa qoñğan bayğızbın,
Suwğa şıqqan jalbızbın.
Tuwısqan-tuwğan mende joq,
Men beyşara jalğızbın.

Artqanda tüyem nar şığar,
200 İşkende asım bal şığar,
Zarlatpa, qazaq, zarlatpa,
Mendey de qızıñ bar şığar!

Qızdñ sözi tolıqtı,
Qazaqtar da tanıqtı.
Er Qabekeñ köñilşek,
Qız sözine qamıqtı.

— Ey, jarandar, jarandar,
Bäriñniñ munday balañ bar.
Bastığıñ Baraq, Bögenbay,
210 Ağatay, mağan qarañdar!

Kara ata bindiğim yok,
Kara ipekli giydiğim yok.
Ne yapınca adam olurum,
Ardımdan gelen yenge yok.

Taş konan baykuşum,
Suda çıkan naneyim.
Hısım akraba bende yok,
Ben biçare yalnızım.

Çoğalınca devam nar çıkar,
Yiyince aşımı, bal çıkar,
Ağlatma Kazak, ağlatma,
Benim gibi de kızın var, ondan çıkar!

Kızın sözü etkileyiciydi,
Kazaklar da meçhuldü.
Er Kabeke'n yufka yürekli,
Kızın sözüne üzüldü.

“Ey millet, millet,
Hepinizin bunun gibi çocuğu var.
Komutan Barak, Bögenbay,
Kardeşler, bana bakın!

Osı qızdı tonama,
Tonap olja bola ma!
Közinen aqqan anaw jas
Bizdiñ qolğa qoya ma?!

Joğarğı köške bariñdar,
Köşti şawıp alıñdar.
Tömengi topqa bariñdar,
Toptan olja alıñdar.

Joğarğı köške barıptı,
220 Köşti tawıp alıptı.
Tömengi topqa barıptı,
Toptan olja alıptı.
Şağalaq pen Qabekeñ
Qız qasında qalıptı.

Qızdıñ atı — Qaraşapan,
Aqılınan adasqan.
Qabekem dep qız bolmas,
Artıqta tuwğan alaştan.

Qızdıñ kiygen kiyimi
230 Alpıs eki tüymeli.

Bu kızı gaspetme,
Gasptan ganimet olur mu!
Gözünden akan bu yaş
Bizim yakamızı bırakır mı!

Yukarı göçe gidin,
Göcü yağmalayın.
Aşağı gruba gidin,
Gruptan ganimet alın.”

Yukarı göçe gitmiş,
Göcü yağmalayıp almış.
Aşağı gruba gitmiş,
Gruptan ganimet almış.
Şagalak ile Kabeke’n
Kızın yanında kalmış.

Kızın adı Karaşapan,
Aklını şaşmış.
Kabeke’m diye kız olmaz,
Mükemmel doğan Alaş’tan.

Kızın giydiği giysisi
Altmış iki düğmeli.

Şağalaq jür jağalap,
Qız betinen süygeli.

Şagalak yanaşıyor
Kızın yanağından öpmeye.

— Ey, Şağalaq, Şağalaq,
Nağıp jürsiñ jağalap?
Qabekeñe tıgılıp,
Qız bayqus jür ağalap.
Suwırma qızdñ iynesin,
Ağıtpa qızdñ tüymesin.
Qaydan bildiñ, bayğus-aw,
240 Köziniñ jası tiymesin!

“Ey Şagalak, Şagalak,
Niye yanaşıyorsun?
Kabeke’ne sığınıp
Ağa diye, zavallı kız.
Sıyıрма kızın iğnesini,
Çözme kızın düğmesini.
Nereden bildin, zavallı, ay,
Gözünün yaşı değmesin!”

Qız mingenge at berdi,
Qızdñ köñlin tapdı endi.
Äkesiniñ süyegin
Qız aldına sap berdi.

Kıza binsin diye at verdi,
Kızın gönlü oldu şimdi.
Babasının cesedinin
Kız önünde saf tuttu.

Qız jöneldi Ätekelep,
Zarlap jılap, äkelep.
Qabekeñ de keledi
Aq bas atan jetelep.

Kız yöneldi Ateke diye,
Feryat figan ağlayıp götürdü.
Kabeke’n de geliyor
Akbaş deve yedekte.

Däwletbay jetip keledi «ağam» ğoy dep,
250 «Qırğızdı olja qılğan zaman ğoy»
dep.

Devletbay yetişip geliyor “Ağam ya” diye,
“Kırgız’ı ganimet yapma zamanı ya”
diye.

Aldında ağasınıñ erkeleydi:

— Ağake-aw, bir oljañdı alam göy, — “Ey ağabey, bir ganimetini alayım ya”
dep.

Önünde ağasının dikiliyor:

diye.

— Muniñ nesin otırsıñ söz dep ayıp,
Bermey ketsem, qalmay ma köñliñ
qayıp.

Jetpistiñ jetewine keldi jasım,
Jüreyin ölgenimşe qosımdı artıp.

“Bunun nesini söylüyorsun söz diye,
Vermezsem gönlün incinmez mi?

Yetmiş yediye geldi yaşıım,
Ölene kadar sürümü çoğaltayım.”

Är jerde aydawşediñ ölimiñe,
Soñıñnan bolsın täuwir eruwime.

Qırğızdıñ bir taylağın mağan qıysañ,
260 Aparıp quwantayın kelinini.

“Her yerde kovaladın ölümünü,
Ardından iyi olsun gidişim.

Kırgız’ın bir taylağını bana kıysan,
Götürüp sevindireyim gelinini.”

Söz şıqtı bermeytuğın, at ataldı,
Däwletbay bermegen soñ köñli qaldı.
— Qırğızdıñ bir taylağın ne qılasıñ,
Alsañşı öz tuwmamnan jeti atandı.

— Arqar degen tawıñda arqar-qulja,
Tabılsa atqa tüye tegin olja.
Qırğızdıñ qıymasañız bir taylağın,

Söz çıktı vermemeye, adı konu,
Vermediği için Devletbay’ın gönlü
incindi. / “Kırgız’ın bir taylağını ne
yapacaksın, / Alsana kendi sürümden yedi
deveyi.”

“Arkar dağında dağ keçisi-koyunu,
Bulunsa at, deve bedava ganimet.
Kırgız’ın kıyamadınız bir taylağına,

Sirä da, jeñge malın qılman olja.

Asla, yengemin malını edinmem
ganimet.”

— Bası bar aqbas atan jıl qusınday,

“Başı var akbaş devenin dağ tavuğu gibi,

270 Eki közi tawdan aqqan tasbulaqtay. İki gözü dağdan akan soğuk bulak gibi.

Butınıñ eki arası el köşkendey,

İki bacağının arası halk göçecek kadar,

Üstine on besi kisi mingeskendey.

Üstü, on beş kişi binecek kadar.

Tüyenin qızığasıñ beynesine,

“Devenin hayran kaldın görünüşüne,

Allanıñ kim könbeydi bermesine.

Allah’ın kim boyun eğmez vermediğine.

Almasañ öz tuwmamnan jeti atandı,

Almazsan kendi sürümnden yedi deveyi,

Nısanama men de mindim

Ant içtim ben de vermemeye.”

bermesine.

— Tüyenin qızığamın beynesine,

“Devenin hayran kaldım görünüşüne,

Allanıñ kim könbeydi bermesine.

Allah’ın kim boyun eğmez vermediğine.

Egerde qazañ jetip burın ölseñ,

Eğer kaza yetip önce ölürsen,

280 Nısanama men de mindim

Ant içtim ben de gömmeyeceğime.”

könbesime.

Batırlar qoy qoyladı basalğa ayıp,

Bahadırlar yatıştırmaya çalışır söyleyip,

Däwletbay ökpeledi köñli qaytıp.

Devletbay öfkeleni gönlü incinip.

Tüyenin üş kün, üş tün qomın şeşpey,

Devenin üç gün üç gece havudunu

Jöneledi Aştısuwğa jügin artıp.

çözmeden, / Yönelir Aştısuw’a yükünü
yükleyip.

Aydın köl at şaldırdım qurağına,

Berrak gölde atı dinlendirdim sazlıkta,

Eliktiñ oq jetpeydi qur lağına.

«Däwletbay Aştısuwğa bardı» degen

Estildi Qabekeñniñ qulağına.

Ceylanın ok yetişmez tek yavrusuna.

“Devletbay Aştısuw’a gitti” diye

Çalındı Kabeke’nin kulağına.

Däwletbay sol ketkennen ketip qaldı,

290 Artında Qabekeñ qaldı qayğı etip.

Şıñğısqa Şağalaqtı jiberipti,

Jeti atandı ekewinen jeteletip.

Devletbay bu gidişle gidip kaldı,

Ardında Kabeke’n kaldı kaygı çekip.

Şıngıs ile Şagalak’ı göndermiş,

Yedi deveyi ikisine yedekletip.

Ekewi jeti atandı jetelepti,

Kisige kelmeytuğın beker kepti.

Däwletbay barğanmenen kelmey

qaldı. /Minezi sonday qattı, ökpelepti.

İkisi yedi deveyi yedekletmiş,

Gelmeyecek kişiye boşuna gitmişler.

Devletbay onlarla gelmedi.

Mizacı o kadar sert, öfkelenmiş.

Kelmek tügil eş jawap bermey qaldı,

Sözine bir aytqan eki ermey qaldı.

Şaqırtqanda Däwletbay kelmegen

soñ,

300 Batırdıñ odan jaman köñli qaldı.

Gelecek değıl hiç cevap vermeden kaldı,

Nuh deyip peygamber demeden kaldı.

Çağırttığında Devletbay gelmeyince,

Bahadırın ondan kötü gönlü incindi.

«Barıp em özim bastap Alakölge,

Öktemdik jürgizip em talay elge.

Quday saqtar meni de kelmese» dep,

Qabekeñ köşip ketti Sarıbelge.

“Gitmiştim kendim Alaköl’e,

Üstünlük kurmuştum bunca millete.

Hüda korur beni de gelmezse” diye,

Kabeke’n göçüp gitti Sarıbel’e.

Ekewi ağayındı kekti boldı,
İşine kek saқтаğan ötti boldı.
Qabekeñ Sarıbelı qıstap şıǵıp,
Jel ustap quwıǵınan dertti boldı.

İki kardeş kinlendi,
İçinde kin saklayan kinli oldu.
Kabeke'n, Sarıbel'i kışlak yapıp,
Yel tutup mesanesinden dertli oldu.

Bolsa da qazaqqa saw, özine ötti,
310 «Qabekeñ dertti boptı» degen habar
Arǵınǵa naymanmenen tügel jetti.
Kez qılǵan Qabekeñe munday dertti,
Ajalǵa sebep bolǵan qudiret-ti.

Olsa da Kazak'a saǵ, kendisine geçti,
“Kabeke'n hastalandı” diye haber
Nayman ile Arǵın'ın hepsine yetiştı.
Kabeke'ne rast gelen bunun gibi hastalık,
Ecele sebep olan Kâdir idi.

Nawqasın Qabekeñniñ estigen soñ,
Köñilin Buqar jırşı suray kepti.
Esikten kirmey jatıp jılay kirdi,
Sol kezde seksen segizge Buqar keldi.
«Arpa işinde bir biyday qaraǵım-ay,
Seni de köp kördi me Quday» deydi.

Hastalǵını Kabeke'nin işittikten sonra,
Hâlini Bukar Jırşı sormaya gelmiş.
Kapıdan girmeden aǵlamaya başladı,
O sırada Bukar seksen sekizine
gelmişti. / “Arpa içinde bir buğday
gözbebeğim, ay, / Seni de mi çok gördü
Hüda” demiş.

Buqardıñ jırı:

Bukar'ın jırı:

320 — Qaraǵım, qalqam Qabanbay,
Qor bolamız taba almay.
Ölmeydi dep jüruwşem,
Opasız pāniy jalǵan-ay.

“Gözbebeğim, ışıǵım Kabanbay,
Mahvoluruz çare bulamazsak.
Ölmez diye sanırdım,
Vefasız, fani, yalan, ah!

Biyik tawğa şıqqanda,
Şañkişten alğan tayağım,
Şımırdan alğan boyacağım.
Miñ jılqını suwarğan
Qaynardan aqqan bulağım.
Sen awırdı degendi
330 Jaña estidi qulağım.
Estidim de jıladım,
Közim jasım buladım.

Arğınnan ayttım jüz kisi,
Naymannan ayttım jüz kisi,
Üysinnen ayttım jüz kisi,
Qarağım, qalqam Qabanbay,
Üş jüz kisi jolıña
Qurbanlıq bolsın ılağın.
Äweliñniñ artı ediñ,
340 Endiginiñ qartı ediñ,
Qarağım, qalqam Qabanbay,
Qayda da bolar turağın?!

Qabekeñ sonda jöteldi,
Şıntaqtap basın köterdi.
Buqardan kündi suradı,

Yüksek dağa çıkınca,
Kartopu çalıssından yapılmış dayağım,
Şımır'dan⁸² alınan kumaşım.
Bin yılkıyı sulayan
Kaynardan akan bulağım.
Senin hasta olduğunu
Yeni işitti kulağım.
İşittim de ağladım,
Gözüm yaşla doldu.

Argın'dan adadım yüz kişi,
Nayman'dan adadım yüz kişi,
Üysin'den adadım yüz kişi,
Gözbebeğim, ışığım Kabanbay,
Üç yüz kişi yoluna
Kurbanlık olsun oğlağın.
Evvelkilerinin dayanağı idin,
Günümüzün bilgisi idin,
Gözbebeğim, ışığım Kabanbay,
Nerededir durağın?"

Kabeke'n o sırada öksürdü,
Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.
Bukar'a günü sorar,

⁸² Şımır: Duvlat kabilesini oluşturan dört uruğdan biri.

Suradı da jıladı:

Bügin aydıñ neşesi,

Ay qarañğı neşesi?

Aydıñ bası düysenbi,

350 Eldiñ de bări küyzeldi.

Men sawımda körgenmin,

Düysenbi kün ötpекpin,

Süyegim Mekege ketpekpin.

Arızıñ bolsa, aytıp qalıñdar,

Armanda menen qalmañdar.

Buqar sonda turadı,

Turıp keñes qıladı:

— Aqberen degen sawıttıñ

Etegi bar, jeñi joq.

360 Aǵayındı kisiniñ

Aşuwı bar, kegi joq.

Men kisini tanısam,

Qabekeñniñ, sirä da,

Kisi bolar kebi joq.

Däwletbayǵa barıñdar,

Barıp habar salıñdar.

Mına aǵasın körsin de,

Öz qolımen kömsin de.

Aqırette qaytedi,

Sorar da aǵlar:

“Bugün ayın kaçı,

Ay karanlık kaçı?

Ayın başı pazartesi,

Halkın da hepsi hüzünlendi.

Ben saǵlıǵımda görmüştüm,

Pazartesi günü öleceğim,

Cenazem Mekke’ye gidecek.

Şikâyetiniz varsa söyleyin,

Benden ukdeli kalmayın.”

Bukar orada kalkar,

Kalkıp konuşur:

“Akberen denilen zırhın

Etegi var, yeni yok.

Kardeşi olan kişinin

Öfkesi var kini yok.

Ben insanı tanıyorsam,

Kabeke’nin asla

Saǵlıǵına kavuşacağı yok.

Devletbay’a gidin,

Gidip haber verin.

Bu aǵabeyini görsün de,

Kendi eliyle gömsün de.

Ahirette ne yapar,

370 Mırzalığın bersin de.

Şağalaq minşi Quwbas attı,
Quwbas attay jılqı tuwmas-tı.
Şınqoja, minşi Börte attı,
Qosarğa alşı tört attı.
Kün-tün demey şabıñdar,
Aştı suwdıñ boyınan
Däwletbaydı tabıñdar.
Araz edi demeñder,
Adıraytıp aytpañdar,
380 Ötirik ketti demeñder,
El büldirip qaytpañdar.
Osılayşa, jönimen,
Eptep alıp qaytıñdar.

Qabekeñ sonda jöteldi,
Şıntaqtap basın köterdi.
— Meniñ tilimdi alıñdar,
Buqar tilin almañdar.
Barganıñmen kelmeydi,
Däwletbayğa barmañdar.

390 Ölip qalsam, kömbe dep,
Tiri bolsam, körme dep,

Mertliğini göstersiz de.”

Şagalak, bin Kubas ata,
Kubas at gibi yılkı doğmamıştır.
Şınkoja, bin Börte ata,
İlaveten al dört at.
Gece gündüz demeden dörtnala koşturun,
Aştısuu’ın kıyısından
Devletbay’ı bulun.
Küs idi demeyin,
Sinirli sinirli söylemeyin,
Boşuna gitti demeyin,
Arayı bozup dönmeyin.
Böylece, usulünce
Usulca alıp dönün.”

Kabeke’n o zaman öksürdü,
Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.
“Benim sözümü dinleyin,
Bukar’ı dinlemeyin.
Gitseniz de gelmez,
Devletbay’a gitmeyin.

Ölürsem gömme, diye,
Diriysem görme, diye,

Jasınan edi şirkinniñ
Süyegi berik qatağan.

Gençliğinden idi zavallının
Mizacı sert katı.

Segiz jasar küinde,
Seruwen jolğa ertip em.
Toğız jasar küinde
Qoñırat töbelimen
Qız ayttırıp berip em.
Tüskende kelinim joq edim,
400 Bir saparğa ketip em.
Altı qırdı asqanda
Ayağımdı qıysıq basqanda,
Urğasınıñ qadırlısı
Bolasıñ gıoy dep edim.
Söytkenдеgi qayran kelinime
Duğay-duğay sälem de.

Sekiz yaşında iken,
Gezintiye çıkarmıştım.
Dokuz yaşında iken
Konırat lekeli ile
Kız istetmişim.
İndiğinde gelinim, yok idim,
Bir sefere gitmişim.
Altı kır aşıncı
Ayağımyı çarpık basınca,
Dışının kıymetlisi
Olasın ya demişim.
Öyle dediğim fedakâr gelinime
Dua dua selam söyle.”

Buqar sonда turadı,
Turıp keñes quradı:
Öliniñ tilin tiri almas,
410 Tiriniñ tilin öli almas.
Jalğannan körer Qabanbay,
Endi bizge tura almas.
Şağalaq, minşi Quwbastı,
Quwbastay jılqı tuwmas-tı.

Bukar orada kalkar,
Kalkıp muhavere kurar:
“Ölünün dilini diri anlamaz,
Dirinin dilini ölü anlamaz.
Dünyadan göçen Kabanbay,
Şimdi bizi durduramaz.
Şagalak, bin Kubas’a,
Kubas gibi yılkı doğmamıştır.

Şınqoja, minşi Börte attı,
Qosarğa alşı tört attı.
Tüni boyı şabıñdar,
Aştı suwdıñ boyınan
Däwletbaydı tabıñdar.
420 Araz edi demeñder,
Adıraytıp aytpañdar.
Ötirik edi demeñder,
El büldirip qaytpañdar.
Osılayşa, jönimen,
Eptep alıp qaytıñdar.

Tüni boyı şawıptı,
Aştısuwdıñ boyınan
Däwletbaydı tawıptı.
Jetip keldi dübirlep.
430 Şığa keldi: «Bul kim?» —dep.
Şağalaq sonda: «Men», — dedi,
Nağıp jürsiñ sen? — dedi.
— Beker nağıp jüreyik,
Quday bizdi jöndedi.
Tört bolıstıñ balası
Töbede qalıp eñiredi.
Quwbas attıñ üstine
Tört qap qumdı teñdedi.

Şınkoja, bin Börte ata,
İlaveten alın dört at.
Gece boyu dörtñala koşturun,
Aştısuv'ın kıyısından
Devletbay'ı bulun.
Küs idi demeyin,
Sinirli sinirli söylemeyin.
Yalan idi demeyin,
Ara bozup dönmeyin.
Böylece, usulünce,
Usulca alıp dönün.”
Gece boyu dörtñala koşturmuşlar,
Aştısuv'un kıyısından
Devletbay'ı bulmuşlar.
Yetip geldiler gürültüyle.
Çıkageldi: “Kim o?” diye.
Şagalak orada: “Ben” dedi,
“Ne yapıyorsun sen?” dedi.
“Boşuna niye gelemim,
Hüda bizi gönderdi.
Dört Bolıs'ın evladı
Tepede kalıp ağladı.
Kubas atın üstüne
Dört çuval kum dengeledi.

Tas qorğanım bar edi,
440 Bir şekesi quladı.
Qos báyterek sen ediñ,
Mine, biriñ suladı.

— Mina qanjawğır ne deydi,—
Däwletbay qayta suradı.
«Surağanıñ qursın» dep
Däwletbaydıñ qatını
Tösekte jatıp jıladı.
Şıǵa keldi oybaylap,
Betiniñ qanı tız qaynap.
450 Qarağım, qalqa qaynaǵa,
Tiri künde körmedim,
Qolımnan suwsın bermedim.
Artıñnan qarap qalmadım,
Qaǵıp tösek salmadım.
Qanatımnan qayrıldım,
Jasağan jezdey mayrıldım.
Köziñdi aşpa, Däwletbay,
Apırmaw, naǵıp ayrıldım.
Şıǵarǵa şıǵıp aqırdı,
460 Abısının şaqırdı:

Taş hisarım var idi,
Bir duvarı düştü.
Çift çınardan biri sendin,
İşte, biri yere serildi.”

“Bu kan yaǵdıran ne der,”
Devletbay tekrar sorar.
“Sorun kurusun” diye
Devletbay’ın hanımı
Döşekte yatıp aǵlar.
Çıkageldi haykırarak,
Kan beynine sıçrayarak.
“Gözbebeğim, ışıǵım kaynaǵa,
Diri günde görmedim,
Elimle suyunu vermedim.
Ardından bakıp kalmadım,
Çırpıp döşek sermedim.
Kanağımdan sürüldüm,
Pişmiş bakır gibi bilendim.
Gözünü açma Devletbay,
Apar topar ne yapıp ayrıldım.”
Dışarı çıkıp haykırdı,
Eltisini çaǵırdı:

Senderdi Quday almaydı,
Uyqların qanbaydı.
Şolpan tuwa üyiñdi jıq,
Tañ sarğaya jügiñdi art.
Aqsaq-toqsaq qalmasın,
Artıñdı qırğız almasın.

“Sizleri Hüda almaz,
Uykuların kanmaz.
Çolpan doğunca evini yık,
Tan ağarınca yükünü yükle.
Eksik gedik kalmazın,
Ardını Kırğız almasın.”

Qatın söytip eptep jür,
Tört attı ustap erttep jür.
Däwletbay jür büktelip,
470 Aq biydayday tüktelip.
Körmeymisiñ bawrıñdı,
İyen qalğan awlıñdı.
Erteñ bireuw jıqpay ma
Talqan qılıp sawıñdı.
Körmeymisiñ ağañdı,
Ketirmey me bağıñdı,
Erteñ birew jırtpay ma
Soqqılasa jağañdı!
Seniñ sonda körermin
480 Mıñ kisilik bağañdı!

Kadın böylece usulünce yapar,
Dört atı tutup götürüyor.
Devletbay büzülüyor,
Ak buğday gibi eğilip.
“Görmeyecek misin kardeşini,
Sahipsiz kalan köyünü.
Yarın birisi yıkmaz mı
Darmadağın edip sağını.
Görmeyecek misin ağanı,
Götürmez mi bahtını,
Yarın birisi yırtmaz mı
Pataklayıp yakanı!
Seni o zaman görürüm
Bin kişilik pahanı!”

Däwletbay qatınıñ sözün qostaydı,
Endi jılqıdan tañdap dört at ustaydı.
Attanarğa kelgende er Däwletbay

Devletbay, kadının sözüne hak veriyor,
Şimdi yıldıktan seçip dört at tutuyor.
Yola çıktıklarında Er Devletbay

Barmağın sonda şaynap tastaydı.

Parmağını o zaman ısırıyor.

Bular aldı tört attı,

Bunlar aldı dört at,

Olar aldı tört attı,

Onlar aldı dört at,

Segiz atpen tün qattı.

Sekiz at ile gece uzun.

Erteñ säske bolğanda

Ertesi gün kuşluk vaktinde

Bir qoyşığa kez boptı.

Bir koyun çobanına rastladılar.

490 Däwletbaydın qatını: «Tiri me?»—
dep,

Devletbay'ın hanımı: “Sağ mı?”
diye,

Qoyşıdan kelip suraptı.

Koyun çobanına gelip sordu.

Bir qoyşı ayttı «äy» deydi,

Bir çoban söyledi “ay” dedi,

Bir qoyşı ayttı «büy» deydi.

Bir çoban söyledi “vay” dedi.

Bir qoyşı ayttı: «Men bardım,

Bir çoban söyledi: “Ben gittim,

Bügin tünde küzettik,

Bu gece başında bekledik,

Qolımızben tüzettik.

Elimizle düzelttik.

Suwsın bersek işpeydi,

Suyunu versek içmez,

Kösilgen ayaq jıymaydı.

Uzanan ayağını toplamaz.

Esiktegi säuwlege jaltaq-jaltaq
qaraydı.

Kapıdaki gölgeye için için
bakıyor.

500 Sizderdi tosıp jatır ma,

Sizleri mi bekliyor,

«Quray da quray kök serkem».

Kıskıss kıskıss boz erkecim.

Qoyım da ketip baradı».

Koyunum da gidiyor.”

Qoyşıdan öte saladı,

Koyun çobanını geçerler,

Awılğa jetip baradı.

Köye varırlar

Qabekeñniñ awılın

Üş aynala şabadı.

Tete bawırı kelgen soñ,

Batır da talıp qaladı.

Silekeyin awzınan

510 Kelin de jalap aladı.

— Täwir me? — dep Däwletbay

Qayta-qayta suradı.

Buqar sonda turadı,

Turıp keñes quradı:

Suraganıñ qurısın,

Tiridey köñlin qaldırdıñ.

Onımenen qoymadıñ

Qos atpenen aldirttıq.

Tuwısqan sendey joq pa edi,

520 «Oy, bawırımdı» salıp taldırdıñ.

Emil menen Jayıqtan

Qayıqsız kisi ötpeydi.

Uran salşı, Boranbay,

Arwağı bolsa Qabekeñ,

Bir tirilmey ketpeydi.

Şağalaq keldi qasına,

Egilip alıp kölbedi

Köziñniñ aqqan jasına.

Kabeke'nin köyünü

Üç kez turlayıp at koştururlar.

Küçük kardeşi gelince

Bahadır da bayılıp kalır.

Salyasını ağzından

Gelin de silip alır.

“İyi mi?” diye Devletbay

Tekrar tekrar sorar.

Bukar o zaman kalkar,

Kalkıp muhavere kurar:

“Sorduğun kurusun,

Diri diri gönlünü incittin.

Onunla bırakmadın

Çift atla aldirttık.

Kardeş senin gibi yok mu idi,

“Oy, kardeşim!” deyip bayılttın.

Emil ile Jayık'tan

Kayığı olmayan geçmez.

Uran sal, Boranbay,

Ervahı varsa Kabeke'n,

Dirilevermeden gitmez.

Şagalak geldi yanına,

İçin için ağlayıp batmadı

Gözünden akan yaşına.

Aynalayın Qabeke-aw,
530 Qorlıq ta, qorlıq osı ma?!
Köziñ tiri jatqanda
Köñildi bolıp ketkeysıñ.
Ättegene bolmasın,
Sadır degen kelip tur,
Eliñdi şawıp ketkeli,
Kelip habar berip tur.

Qabekeñ sonda jöteldi
Şıntaqtap basın köterdi:
Arasanğa at aytşı,
540 Qorasanğa qoy aytşı,
Ölip qalğan denemdi,
Birazıraq qataytşı.
Bayjigittiñ özi edim,
Jaw jolına qaz edim.
Tawdan tülki qoymağan
«Qumardan» degen tazı edim.
Erteñ túske janım ğoy,
Jawdan ölsem qazam ğoy.
Atıstan ölsem, şeyit em,
550 Körge qoysa, beyit em.
Közim tiri jatqanda
Qorama kelip keyittiñ.

Kurban olayım Kabeke ah,
Eziyet de eziyet bu mu?
Gözün açık yatınca
Neşelenirsin.
Keşke, olmasın,
Sadır adlı geliyor,
Halkını yağmalamaya,
Gelip haber veriyor.
Kabeke'n orada öksürdü
Dirseğini dayayıp başını kaldırdı:
“Arasan'a at ada,
Horasan'a koyun ada,
Ölmüş bedenimi,
Biraz daha güçlendir.
Bayjigit'in hası idim,
Düşman yoluna kaz idim.
Dağda tilki bırakmayan
'Müptela' denen tazı idim.
Yarın öğlene kadar canımı bağışla,
Düşman öldürse gaziyim ya,
Atıstan ölürsem şehidim,
Mezara koysa türbeyim.
Gözüm diri yatarken
Mekânıma gelip üzdün.”

Orninan uşıp turadı,
Alladan medet suradı.
Türegelip Şağalaq,
Belbewmenen belin oradı.
Altı qırlı aq nayza
Qolına äkep beredi.

Yerinden uçup kalkar,
Allah'tan medet ister.
Ayağa dikilip Şagalak,
Kemerle belini sardı.
Altı köşeli ak mızrağı
Eline getirip verdi.

Nayzasın qolına alğan soñ,
560 Tayanıp batır turadı.
Dürildep sonda aq tuwı,
Şañıraqtan şığadı.

Mızrağını eline aldıktan sonra,
Dayanıp bahadır kalkar.
Dalgalanıp o zaman ak tuğu,
Şanıraqtan çıkar.

— Ey, Şağalaq, Şağalaq
Seni qasıma ertip em,
Mıñ kisige bağalap.
Alıp kelşi Quwbas attıñ
Tört ayağın tağalap.
Şap ayılın bekem tart,
Tös ayılın bosañ tart.

“Ey Şagalak, Şagalak
Seni yanımda götürmüştüm,
Bin kişiye yeğ tutup.
Alıp gel Kubas atın
Dört ayağını nallayıp.
Kasığından kolanı sağlam çek,
Döşünden kolanı gevşek çek.

570 Käriliktiñ soñı dep,
Bir şığayıq eki qart.
Kärteyip edi januwar,
Töselip öner taba almas,

Yaşlılığın sonu diye,
Çıkıverelim iki ihtiyar.
Yaşlanmıştı hayvan,
Serilip hünere gösteremez,

Burıñıday şaba almas.

Eskisi gibi dörtnala koşamaz.

Jügirdi atqa Şağalaq,

Koşturdu ata Şagalak,

Qara Emildiñ jağasın

Kara Emil'in yakasını

Alıptı qırğız jağalap.

Almıştı Kırğız kuşatıp.

Şağalaq sonda äkeldi,

Şagalak orada alıp getirdi,

Ayağın attıñ tağalap.

Ayağını atın nallayıp.

580 Qabekeñdi körgeñ soñ,

Kabeke'ni gördükten sonra,

Oqırana beredi.

Kışneyiverir.

Mañdayınan bir siypap,

Alnından okşayıverip,

Täw etip atqa minedi.

İbadet edip ata biner.

Taqımına tiygeñ soñ,

Ata dizi değıdikten sonra,

Jazğı tüsken sağımday

Yazın düşen serap gibi

Büktetilip jöneldi.

Bükülüp yöneldi.

Kök ayl bop kümpirip,

Gök, kolan olup gümbürdeyip

Tiri maldan ozadı.

Diri hayvandan geçer.

Tarta, tarta batırdıñ

Çeke çeke bahadırın

590 Alağanı tozadı.

Avuç içi zedelenir.

Aldınan tosıp jıyılğan

Önünde bekleyip toplanmış

Töbe qaranı köredi.

Tepedeki halkı görür.

Soğısuwğa batırmen

Savaşa bahadır ile

Jekpe-jekke keledi.

Teke teke gelir.

Aq börte atı astında,
Toğalay brki basında,
Sdir degen bala eken,
Dl on altı jasında.

Ak börte atı altında,
Dolanmış brk başında,
Sadir denen ocuk imiş,
Tam on altı yaşında.

Jekege şıqqan balanı
600 Buğanadan saladı.
Jan jerine tiygen soñ,
Jıgılıp bala qaladı.

Karşısına çıkan çocuğu
Köprücük kemiğinden vurur.
Can evine değdikten sonra,
Yığılıp ocuk düşer.

Artınan keldi Abılay:
— Qurtayın dedi jasiñdı.
Qılmaęanıñ joq edi,
Alayın kelip basıñdı.

Ardından geldi Abılay:
“ldreyim genci” dedi.
“Yapmadığı kalmadı,
Alayım gelip başını.”

Er Qabekeñ köñilřek,
Ey, Abılay, tura tur.
Bu da öziñdey er eken,
610 z elinde seri eken.
, driyęa, şirkin-ay,
Maydaņa şığıp jr eken.

Er Kabeke’n merhametli,
“Ey Abılay, dur!
Bu da senin gibi yiğit imiş,
Kendi ülkesinde bahadır imiş.
Ah yazık, zavallı,
Savaş meydanına çıkmış.”

Abılay kpeledi Qabekeñe,
«Jaw munda ne qılmadı bizdiñ elge,

Abılay, fkelendi Kabeke’ne,
“Düşman burada yapmadığını bırakmadı

Izası siz jatqanda ötip edi,
Ayadıñ munı, batır, munşa nege?
Öltirip munı tınbadım!
Aydarlımdı qul qılğan,
Tulımdımdı tul qılğan,
620 Awıl şawıp, jılqı alğan
Ayamadıñ meni endi.
Jalğanda körmey seni endi», —
Dep ökpelep töre jöneldi.

Jerde talıp jatqan jas bala,
Uşıp basın köterdi:
Qabanbay, meni tez öltir,
Öz aldında köz öltir.
Ayasañ men ketemin,
Artında qalğan jurtıñnıñ
630 Men tübine jetemin.

Qolına sonda Abılay pışaq aldı,
Atınan sırt aynalıp tüse qaldı.
Sözine Qabekeñniñ qaraylamay,
Basınan qağ jürektiñ esip saldı.

Sol jerde qanın tögip suwday şaştı,
Öltirdi on altıda qayran jastı.

bizim millete, / Gazabı siz yatarken
geçmişti, / Korudun bunu, bahadır, peki
niye? / Öldürüp bunu rahatlayamadım!
Perçem saçlımı kul yapan,
Kıvırcık saçlımı dul bırakan,
Köyü yağmalayıp yolkı alanı
Esirgemedin beni şimdi.
Dünyada görmem seni şimdi.”
Diye öfkelenip han, yöneldi.

Yerde baygın yatan genç,
Uyanıp başını kaldırdı:
“Kabanbay, beni tez öldür,
Kendi gözünün önünde öldür.
Bağışlarsan ben giderim,
Ardında kalan yurdunun
Ben kökünü kazırım.”

Eline o zaman Abılay bıçak aldı,
Atının sırtından dolanıp indi.
Sözüne Kabeke’nin bakmadan,
Tam yüreğinin ortasından sapladı.

Orada kanını döküp su gibi saçtı,
Öldürdü on altısındaki biçare genci.

Bastığı mıñ kisiniñ ölgennen soñ,
İt qırğız şıday almay qayta qaştı.

Bin kişinin komutanı öldükten sonra,
İt Kırğız dayanamadan tekrar kaçtı.

Qabekeñ al oyındı bastaydı endi,

Kabeke'n oyuna başlıyor şimdi,

640 Kelse de qanşa qırğız saspaydı endi. Gelse de ne kadar Kırğız şaşmaz şimdi.

Qayratı buğan qonıp otız beste

Gayreti buna konup otuz beşte (sanki)

Bes jüzin bir sötkede qırıp tastaydı endi. Beş yüzünü bir günde kırıp atıyor şimdi.

Qabakeñ Quwbas atqa qamşı saldı,

Kabake'n, Kubas ata kamçı vurdu,

Qırğızdın qanın sonda suwday şaştı.

Kırğız'ın kanını orada su gibi saçtı.

«Bir jawdan qutqardıñ» dep,

“Bir düşmandan kurtardın” diye,

Atımenen bir eki awız arızdastı:

Atıyla birkaç cümle vedalaştı:

Tay küniñde arda emip,

“İki yaşına kadar emip,

Tağalı torı bolippeñ.

Nallı doru olmuştun.

Qunaniñde arda emip,

Üç yaşına kadar emip,

650 Qumay torı bolippeñ.

Tazı gibi doru olmuştun.

Döneniñde arda emip,

Dört yaşına kadar emip,

Döñbek torı bolippeñ.

Tomruk gibi doru olmuştun.

Besti küniñde arda emip,

Beş yaşına kadar emip,

Belgili torı bolippeñ.

Meşhur bir doru olmuştun.

Altı jasta arda emip,

Altı yaşına kadar emip,

Ardaqtı torı bolippeñ.

Asıl doru olmuştun.

Jeti jasar küniñde

Yedi yaşında iken

Jer mayısqan qol ertip,

Yeri titreten orduyu götürüp

Alakölge barıp em.

Alaköl'e gitmiştim.

660 Osı kelgen qırğızdın

Jalğızın alıp em,

At kötime salıp em.

Seni minip jürgende,

Qayğısız tüstim teñizge.

Senen başka mal minsem,

Mingendey boldım ögizge.

Kärteygende qos kəri,

Qutqardın jawdan degizgen.

Sen keldiñ otız segizge,

670 Men keldim jetpis segizge.

Jawdan kegin aladı,

Muqıratıp boladı.

Tüs mezgili bolğanda,

Üzengiden ayağı

Şıǵıp ketip baradı.

— Azaydı uwaqıt jetip halim meniñ,

Allanıñ kez bolıp pärmeni.

Şaqırdı «Beri kel» dep Däwletbaydı

Üyime tez jetkiz endi meni.

680 Däwletbay, qalqam, beri kel,

Beri kel de, munı kör.

Ketti ğoy meniñ keteuwim,

Bu gelen Kırğız'ın

Yalnızını almıştım,

At sırtına koymuştım.

Sana binip yürüyünce,

Kaygısız girdim denize.

Senden başka ata binsem,

Binmiş gibi oldum öküze.

Yaşlanınca çift ihtiyar,

Kurtardın düşmandan dedirtti.

Sen geldin otuz sekize,

Ben geldim yetmiş sekize.”

Düşmandan öcünü alır,

Aksar gibi olur.

Öğle vakti olunca

Üzengiden ayağı

Çıkıp gider.

“Azaldı vakit yetip hâlim benim,

Allah'ın geldi fermanı.”

Çağırđı “Beri gel” diye Devletbay'ı

“Evime yetiştir şimdi beni.

Devletbay, ışığım, beri gel,

Beri gel de bunu gör.

Geldi ya benim gitme vaktim,

Üyime qaytip jetemin.

Jetkize gör üyime,

Tüse almadım küyime.

Jesir qatın jetimim

Tapsırayın bəriñe.

Qiynaladı meniñ az janım,

Düniyede joq armanım.

Evime nasıl giderim?

Yetiştir evime,

Gelemedim kendime.

Dul kadın yetimim

Ismarlayayım hepsine.

Zorluk çekti benim aziz canım,

Dünyada yok arzum.

690 Kâpir qazaq as işken

On bes qulaq qazanım.

Tiri jandı qur qoyma,

Ülestirip olja ber.

Erkekke aqıl qalmaydı,

Qonısınan awğan soñ.

Qatında aqıl qalmaydı,

Birewden sawın sawğan soñ.

Budan qorlıq öter me,

Bul kökeyden keter me.

700 Däwletbay edi qanatım,

Qosay edi qayratım.

Mına otırğan jeñgeñdi

Tapsırayın men sizge.

Eki emşegin körsetpe,

Jırtıq köylek kiygizbe.

Elmen birge köşkende,

Kâfir Kazak'ın yemek yediği

On beş kulplu kazanım.

Diri canı kuru bırakma,

Paylaştırap ganimet ver.

Erkekke akıl kalmaz,

Yerinden göç ettikten sonra.

Kadında akıl kalmaz,

Birisinin malını sağdıktan sonra.

Bundan azap geçer mi

Bu candan gider mi?

Devletbay idi kanadım,

Kosay idi gayretim.

Bu oturan yengeni

Emanet edeyim ben size.

İki göğsünü gösterme,

Yırtık gömlek giydirme.

Halkla birlikte göçünce,

Qulındı biye mingizbe.

El şetine qañğırtpa,

Egiz eşki sawğızba.

710 Däwletbay, qalqam, aman bol,

Qolıñnan seniñ alayın

Qiyamet küni balamdı.

Men säwemde körgenmin,

Allanıñ isine köngenmin.

Men düysenbi küni ötpekin,

Süyegim Mekege ketpekin.

Arızıñ bolsa, aytıp qal,

Armanda menen qalmañdar.

Alıs juwıq demeymin,

Uranımdı kim aytsa,

721 Sonı qoldap ketpekin.

Kulunlu kısırağa bindirme.

Yurdun sınırında maksatsız dolaştırma,

İkiz keçi sağdırma.

Devletbay, ışığım, esen kal,

Elinden senin alayım

Kıyamet günü çocuğumu.

Bana malum olmuştu,

Allah'ın işine boyun eğdim.

Ben pazartesi günü öleceğim,

Cesedim Mekke'ye gidecek.

Arzın varsa söyle,

Ukde ile kalmayın.

Uzak yakın demem,

Naramı kim söylese,

Onu kollayıp giderim!"

5.2.9. Qarakerey Qabanbay Batır “Karakerey Kabanbay Batır” (K9)

QARAKEREY QABANBAY BATIR

Az-köptik, barlıq-joqtıq bir Qudaydan,

Jaqsığa qurmet etsek osındaydan.

Qazaqta budan burın bolıp ötken,

Söyleyin Qarakerey Qabanbaydan.

Atamız äuwel bastan adam ötken,

Taralıp er Ädilden talay ötken.

KARAKEREY KABANBAY BATIR

Azlık-çokluk, varlık-yokluk bir Hüda'dan,

İyiye hürmet etsek bu sebepten.

Kazak'ta bundan evvel olup geçen,

Söyleyeyim Karakerey Kabanbay'dan.

İlk başta atamız Adem geçmiş,

Dağılıp erler İdil'den bunca geçmiş.

Qazaqtıñ burıñǵı ótken zamanında
Deytuǵın er Qabanbay sabaz ótken.

Deytuǵın er Qabanbay sabaz ótti,
10 Awızınan qaytarmaytın kelgen kepti.
Qırǵızdıñ Amanalı batırımın
Ekewi ańda júrip bolǵan kekti.

Ekewi ańda júrip bolǵan kekti,
Kektesip bir-birine «qılam» depti.
Batırdıñ Qabanbayday özi joqta
Bir elin Amanalı şawıp ótti.
Bir jurtın Amanalı şawıp ótti,
Qızın qatın, qatının jetim etti.

Atańǵan er Qabanbay zamanında

20 Pändädan onday qorlıq körgen joqtı.

Tulparım, arǵımaǵım, jülde alǵanım,
Är qayda quba jonnan jol salǵanım.
«Ä» degende auwızǵa tüsetuǵın,
Sözinen Qabanbaydıñ ülgı alǵanım.

Bolǵanda arǵın, nayman abız sıındı,
Büldirgen köp qırǵız arısıñdı.
Ketkende qırǵız şawıp arısıñdı,

Kazak'ın evvel geçmiş zamanında
Diyeceǵım Er Kabanbay babayıǵıt
geçmiş.

Diyeceǵım Er Kabanbay babayıǵıt geçti,
Aǵzında dolandırmadı gelen sözü.
Kırǵız'ın Amanalı bahadırlı ile
İkisi orada yürüyüp düşman oldu.

İkisi orada olmuş düşman,
Kinlenip birbirlerine “öldüreceǵım”
demişler. / Kabanbay gibi bahadırlı
kendisi yokken / Bir köyünü Amanalı
yaǵmaladı. / Bir yurdunu Amanalı
yaǵmaladı, / Kızını kadın, kadını dul
etti. / Meşhur Er Kabanbay zamanında
Bendeden onun kadar eziyet çeken yoktu.

Tulparım, küheylanım, ödül alanım,
Her yere al donlunun sırtında yol alanım.
“A” deyince aǵızdan çıkacak
Kabanbay'ın sözünden ibret aldǵım.

Olunca Argın, Nayman bilge gibi,
Tahrip etmiş çok Kırǵız kabilesini.
Kırǵız yaǵmalayınca kabilesini,

Äpergen Er Qabanbay namısıñdı.

Yok etmiş Er Kabanbay'ın namusunu.

Key jaman üyde otırıp mal bağa almay,

Kimi kötü, evde oturup hayvan

30 Key şeşen kelistirip söz taba almay.

bakamadan, / Kimi hatip, bağdaştırıp söz

El jurtın qırğız şauwıp alğannan soñ,

bulamadan. / Elini yurdunu Kırğız

Qayğılı bolıp qan juttı qart Qabanbay.

yağmalayıp aldıktan sonra, / Kaygılanıp

«Qayğılı bolıp qan juttı» degennen soñ,

kan yuttu yaşlı Kabanbay. / “Kaygılanıp

Arğınnan kelgen eken er Boranbay.

kan yuttu” dedikten sonra,

Argın'dan gelmiş Er Boranbay.

Aqılın äli de otır tüzey almay,

Aklını daha da toplayamadan,

«Qırğızdan qaldım ba, —dep, — kek ala
almay».

“Kırğız'dan kaldım mı” diye “öç
alamadan”.

«Jıyıldı tamam batır» degennen soñ,

“Toplandı bütün bahadırlar” dedikten

Kelipti qanjıǵalı jas Bögenbay.

sonra, / Gelmiş Kanjıǵalı genç Bögenbay.

Jigitter, otırmayıq beker qarap,

Yiğitler oturmayalım boşuna bakıp,

40 Jel sözdi ne qılamız beker balap.

Boş sözü ne yaparız boşuna tutup.

«Jıyıldı tamam batır» degennen soñ,

“Toplandı bütün bahadırlar” dedikten

Kelipti kökjarlıdan kökjal Baraq.

sonra, / Gelmiş Kökjarlı'dan Kökjal

Barak.

Bitedi taw jaǵalay quba jelkek,

Biter daǵın çevresinde yaban turpu,

Söyleyin jawabımdı jurtıma eptep.

Söyleyeyim cevabımı yurduma usul

«Jıyıldı tamam batır» degennen soñ,

usul. / “Toplandı bütün bahadırlar”

Sıbannan kelgen eken er Jänibek.

dedikten sonra, / Sıban'dan gelmiş Er

Janibek.

Mingeni batırlardıñ qara gerdi,
Şabadı qalay baspay qara jerdi.
«Jıyıldı tamam batır» degennen soñ,
50 Jasında seksen segiz Buqar keldi.

Tawında Arqar deytin arqar-qulja,
Jigitter, attan tegis, tegin olja.
«Jıyıldı tamam batır» degennen soñ,
Sıbannan kelgen eken er Şıñqoja.

Batırlar tünde jortar, kündiz jortpay,
Şabadı jaw degende tizgin tartpay.
«Jıyıldı tamam batır» degennen soñ,
Keledi tuw ustaytın er Däwletbay.

Zañ qanday osı küni, zaman qanday,
60 Şabadı jaw degende damıl almay.
«Şaldırmas qarauwıldıñ jüyriği» dep,
Üysinnen aldırıptı Aqşabdardı-ay.

Qabanbay Quwbas attı tağalattı,
Bir özin on mıñ erge bağalaptı.
At erttese toqımın auwdarmaytın,
Qasına joldasqa aldı Şağalaqtı.

Bindiği bahadırların karakter attı,
Dörtnala koşturdu nasıl basmadan kara
toprağa. / “Toplandı bütün bahadırlar
dedikten sonra, / Seksen sekiz yaşındaki
Bukar geldi.
Arkar denilen dağında dağ keçisi-koyunu,
Yiğitler, atın hepsi bedava ganimet.
“Toplandı bütün bahadırlar” dedikten
sonra, / Sıban’dan gelmiş Er Şınkoja.

Bahadırlar gece yola çıkar, gündüz değil,
Dörtnala koşturur düşman, deyince dizgin
çekmeden. / “Toplandı bütün bahadırlar”
dedikten sonra, / Gelir tuğ tutan Er
Devletbay.

Kanun ne bu gün, zaman ne,
Dörtnala koşturur düşman, deyince mola
vermeden. / “Dinlenmez gözcünün
yügrüğü” diye, / Üysin’den aldırılmış
Akşabdar’ı.

Kabanbay, Kubas atı nallattı,
Bir kendisi on bin ere bedeldi.
Atı götürdü eyer örtüsünü çıkarmadan,
Yanına yoldaş aldı Şağalak’ı.

Qasına ertip aldı önşəñ erdi, Yanına katıp aldı bütün erleri,
Topjarğan önşəñ baluwan kemeñgerdi. Yola çıkan bütün pehlivanlar dâhiydi.
Uzap ketken qırğızdan kek almaqqa Kaçıp giden Kırğız'dan öç almak için
70 Tup-tuwra Alatauğa jöneldi endi. Dosdoğru Alatav'a yöneldi şimdi.

Äskerin Alatawğa bastap keldi, Askeri Alatav'a ulaştı,
Soñınan ertip keldi sonşa qoldı. Peşinden geldi bunca askeri.
Qırğızben soğısuwğa jan taba almay, Kırğız ile savaşıma kimseyi bulamadan,
Dalada assız, suwsız bir ay boldı. Bozkırda aşsız, susuz bir ay kaldı.

Dalada assız, suwsız bir ay boldı, Bozkırda aşsız, susuz bir ay kaldı,
«Ärkimge mädät bersin Quday» deydi. “Herkesə medet versin Hüdä” dedi.
Dalada atın soyıp äwre bolmay, Bozkırda boşuna atını kesip uğraşmadan,
«Elime er Bögenbay jürem» deydi. “Köyümə Er Bögenbay yürüyeyim” dedi.

— Bir sözdi batır Baraq aytam, deydi Bir sözü bahadır Barak “Söyleyeyim.”
80 Jawıñdı aldırmaıytın qaytem, deydi. der, / Yenemeyeceğımız düşmanını ne
Dalada atım soyıp äwre bolmay, yapayım” der. / Bozkırda atımı kesip
Endeşe men de elime qaytam, — deydi. avare dolaşmadan, / Öyleyse ben de
köyümə döneyim.” der.

Qabanbay sonda turıp külimdeydi, Kabanbay orada kalkıp gülümser,
— Qoy, qaytpayıq, sabır et, inim, “Dönmeyelim, sabret kardeşim.”
deydi. der.
Sol küni jel joq, küz joq şańqay tüste O gün yel yok, güz yok tam öğle vaktinde
Aq tuwı Qabanbaydın dürildeydi. Ak tuğu Kabanbay'ın dalgalanır.

Qabanbay sonda turıp ayqay saldı,	Kabanbay o zaman kalkıp nara attı,
Quwbasqa «bismilda» dep minip aldı.	Kubas’a “Bismillah” diye bindi.
«Bir qırğın şaňqay tüste boladı» dep,	“Bir kırıgın ögle vaktinde olur” diye,
90 Tuwınan dürildegen üş aynaldı.	Dalgalanan tuğu ile üç kez döndü.
— Bozbala, tez-tezinen qamdan, deydi,	“Delikanlı, tez hazırlan” der,
Tuwımnıñ sırrı mağlum bolğan, deydi.	Tuğumun sırrı malum oldu” der.
Bir qırğın şaňqay tüste boladı eken	Bir kırıgın ögle vaktinde olurmuş
Jigitter, atıñdı erttep, qamdan, — deydi.	Yiğitler, atınızı eyerleyip hazırlayın.” der.
Jigitter atın erttep qamdanadı,	Yiğitler atlarını eyerleyip hazırlar,
Qaruw-jaraq zattarın qolğa aladı.	Silah edevatlarını ellerine alır.
At erttep, jabır-jubır jatqan şaqta,	At eyerleyip, hücum kalkıldığı sırada,
Bir awıl ürikken qırğız kez boladı.	Bir köy ürkmüş Kırğız’a rastlarlar.
Tañ qaldı munı körip jas pen kări,	Şaştı kaldı bunu görüp genç ile yaşlı,
100 «Jaw keldi» dep quwandı jurttıñ bări.	“Düşman geldi” diye sevindi yurdun tamamı.
Keşegi Qabanbaydıñ elin şapqan	Dün Kabanbay’ın köyünü yağmalayan
Osı eken Täñir aydağan Amanalı.	Bu imiş Tanrı’nın sürdüğü Amanalı.
Jamiyğat, qulağıñdı sal mına kepke,	Cemaat, kulağını aç buna iyice kabart,
Er oñbas aruwaqqa bolğan şekti.	Ruhlara şüphesi olan er onmaz.
İnisimen talasıp Buyrakökke,	Kardeşi ile dalaşıp Buyrakök’e,
Jawımen ańdıp jürgen kez kelipti.	Takip eden düşmanıyla karşılaşmış.

Attandı er Qabanbay tuwın alıp,
Batırlar jaw keldi dep bek quwanıp.
Aldında qamap turğan jawdı körip,
110 Bir batır köşten şığa keldi şawıp.

Qıyquwlap «jekpe-jektep» keldi batır,
Qaruw-jaraq saymandı jarqıldatıp.
Kelgende «jekpe-jektep» qırğız şawıp,
Kökjarlı qarsı bardı Baraq batır.

Batırğa jawdan qıyın qorqıp qaşpaq,
Kez qılğan ajaldını Quday bastap.
Kökjarlı kökjal batır barğan şaqta
Nayzamen öte berdi ilip tastap.

Tezektey tüsip jerge kökjal qaldı,
120 Batırğa jauwdan tüsuw qanday ar-dı.
Munı körip umtılıp at qamşılap,
Jasında seksen segiz Buqar bardı.

Körse qayran bolğanday mınaw erdi,
Qorınıp jauwdan qorqıp qalmaydı endi.
«Käri bayğus seni de beynet aydadı» dep,
Onı da ilip tastap jüre beredi.

Yola çıktı Er Kabanbay tuğunu alıp,
Bahadırlar düşman geldi diye pek sevindi.
Önünde kuşatan düşmanı görüp,
Bir bahadır göçten çıkageldi dörtnala
koşup.

Nara atıp “Teke tek!” diye geldi bahadır,
Silah takımları ısıldadı.
Geline “teke tek” diye Kırgız dörtnala
koşup, / Karşısına çıktı Kökjarlı Barak
Batır.

Bahadıra zor, düşmandan korkup kaçmak,
Rastladığı ecelini Hüda yazmış.
Kökjarlı Kökjal Batır’ın gittiği sırada
Mızrakla geçiverdi, takıp bıraktı.

Tezek gibi düşüp yere Kökjal kaldı,
Bahadıra düşmana yenilmek, ne kadar
ardı. / Bunu görünce atılıp, atı kamçılıyıp,
Seksan sekiz yaşında Bukar gitti.

Görse yazık olacak gibi bu ere,
Korunup düşmandan, korkup kalmıyor
şimdi. / “Zavallı ihtiyar seni de mihnet
koyalayacak” diye, / Ona da saplayıp

Eregisse duşpanday erdi qaraşa,
Mädät ber dep keledi Alla Tağala.

«Janım-aw mınaw qırğız qaytedi?» dep,
130 At qoyıp jetip keldi Berdikoja.

Ar jaqtan Berdikoja batır keldi,
Duşpanın eregisken onda kördi.
Ayqasıp astın-üstün bolğan şaqta,
İlip alıp Amanalı öte berdi.

Mınaw bir päle boldı barğan janğa-ay,
Barğandı tüsirip tur damıl almay.
«Janım-aw, mına qırğız qaytedi?» dep,
At qoyıp jetip keldi er Däwletbay.

Ar jaqtan er Däwletbay batır keldi,
140 Duşpanım eregesken o da kördi.
Ayqasıp astın-üstün bolğan şaqta,
İlip alıp Amanalı öte berdi.

Jöneldi Däwletbaydı ilip alıp,
Qaraptı eki jaqtan eki halıq.
İnisin nayza uşında körgennen soñ,
Qabanbay Quwbay attı qaldı salıp.

bırakıp yürüyüverdi. / Çekişse düşman
gibi ere halk, avam, / Medet et, diye gelir
Allahu Teala'ya. / “Canıma bu Kırğız ne
yapacak?” diye, / At koşturup yetişt
Berdikoja.

Öteden Berdikoja Batır geldi,
Düşmanın çekiştiğini orada gördü.
Çarpışıp alt üst olduğu sırada,
Saplayıp Amanalı geçiverdi.

Bu bir bela oldu giden canlara ay,
Gideni düşürüyor nefes almadan.
“Canıma bu Kırğız ne yapacak?”
diye, / At koşturup yetişt Er Devletbay.

Öteden Er Devletbay bahadır geldi,
Düşmanın çekiştiğini o da gördü.
Çarpışıp alt üst olduğu sırada,
Saplayıp Amanalı geçiverdi.

Yöneldi Devletbay'ı sıkıştırıp,
Bakmış iki taraftan iki halk.
Kardeşini mızrak ucunda gördükten
sonra, / Kabanbay, Kubas atı gönderip
kaldı.

Nayzadan D wletbaydı tastay berdi,
Duşpanın Qabanbayday közi kördi.
«Qudaydan tilegenim sen ediń» dep,
150 At qoyıp Qabanbayǵa jetip keldi.

Mızraktan Devletbay'ı bırakıverdi,
Düşmanın gözü Kabanbay'ı gördü.
“Hüda'dan dileǵim sen idin” diye,
At koşturup Kabanbay'a yetişti.

Kiylikti eki batır sonda barıp,
Qaraydı eki jaqtap eki halıq.
Qarasuwǵa tigilgen awday qılıp,
Jöneldi er Qabanbay ilip alıp.

Karşılaştı iki bahadır orada gidip,
Bakıyor iki taraftan iki halk.
Karasuv'a dikilen ay gibi,
Yöneldi Er Kabanbay saplayıp.

Qabanbay ilip alıp öte berdi,
K rdiń be bul siyaqtı qayran erdi.
Basınan toǵız qabat aynaldırıp,
Batırdı tolǵap-tolǵap soqtı jerge.

Kabanbay saplayıp geçiverdi,
Gördün mü bunun gibi güçlü eri.
Başından dokuz defa dolandırıp,
Bahadırı dolaya dolaya çaldı yere.

Qırǵızdı soqtı jerge ilip alıp,
160 Arıstanday bolıp jattı esten tanıp.
Tula boyun qan qılıp qorqıratıp,
Sulatıp arıstanday qoydı salıp.

Kırǵız'ı çaldı yere saplayıp,
Aslan gibi yattı bayılıp.
C ssesi kana bulanıp hırıldatıp,
Sulayıp aslan gibi koydu salıp.

Er tuwǵan barşa halıq Amanalı,
 zgeden bölek edi onıń zatı.
Ul baladan kem edi Amanalı,
Japa-jalǵız bar edi bir perzenti.

Er doǵmuř bütün halka Amanalı,
Hepsinden ayrı idi onun zatı.
Erkek çocuktan eksikli idi Amanalı,
Yapayalınız var idi bir evladı.

Jamiyğat, qulağıñ sal mına sözge,
Tıñdaytın jäne keldi sözdiñ türü.
Äkesin nayza uşında körgennen soñ,
170 Köşinen zarlay şıqtı jalğız qızı.

Birtalay Alatauwdan qırğız keldi,
Qırğızdar tünde kelmey, kündiz keldi.
Nar da emes, tüye de emes bir januwar
Jetelep köşten jaylap bir qız keldi.

Altınnan kilem japqan aq bas nargä,
Nardı körgeñ tamaşa bolar tañğa.
Kök qozğalıp, qara jer tebirendi,
Qız qarıp äkekelep zarlağanda.

Äkesin quşaqtağı sonda barıp,
180 Ayqara altı kilem jaba salıp.
Äkesin kelip quşaqtap qız jıladı,
Batırlar söz tıñdadı ortağa alıp.

Qızdıñ zarı:

Alaköl tasır sayaz bop,
Er sandalar mal az bop.
Qanıñ da türtip qañğırdıq,

Cemaat, kulağıñı aç bu söze,
Dinleyin, geldi sözün türü.
Babasını mızrak ucunda gördükten sonra,
Göçünden ağlayarak çıktı biricik kızı.

Alatav'dan hayli Kırğız geldi,
Kırğızlar gece değıl gündüz geldi.
Nar da değıl, deve de değıl bir hayvan
Yedeğe alıp göçten ayrılıp bir kız geldi.

Altından kilim örtülmüş akbaş nara,
Narı görenin gözü kamaşır hayranlıktan.
Gök gürleyip yeryüzü sarsıldı,
Kız bakıp baba diye ağlayınca.

Babasını kucakladı orada gidip,
Altı kilimle tamamen örttü.
Babasını gelip kucaklayıp kız ağlar,
Bahadırlar söz dinler ortaya alıp.

Kızın feryadı:

Alaköl taşar sıg bolup,
Er başıboş dolaşır malı az olup.
Kanını da deşip akıttık,

Öz eliñmen araz bop.

Kendi halkınla hasım olup.

Köşpe dep em, köştiñ ğoy,

Göçme demiştım, göçtün ya,

Öziñ de bauwdı şeştiñ ğoy.

Kendın de bağı çözdün ya.

Qazaqtıñ qalıp astında,

Kazak'ın kalıp altında,

190 Qanıñdı suwday şaştıñ ğoy.

Kanını su gibi saçtın ya.

Ay, boy-boy, boz ätiyim,

Ah, vay vay, babacığım,

Sadaqtı baylap atuwıñ,

Sadağı bağlayıp attın,

Qayğılımin, qayteyin.

Üzgünüm, ne yapayım.

Arıstanday bolıp jatuwıñ,

Aslan gibi yatışın,

Qazaqtıñ qalıp astında,

Kazak'ın kalıp altında,

Qañğırıp qanğa batuwıñ.

Çaresiz kana battın.

Qazaqtıñ alğan nayzası —

Kazak'ın aldığı mızrak,

Qarağay boldı, berik boldı,

Çamdan yapıldı, sağlamdı,

Qırğızdıñ alğan nayzası —

Kırgız'ın aldığı mızrak,

200 Emen de boldı, mert boldı.

Meşeden yapıldı, zayıf çıktı.

Jañağı jürgen ätiyim,

Az evvel yürüyen babacığım,

Amalıñ neden şort boldı.

Çaren neden ani oldu.

Közimnen aldıñ uyqımdı,

Gözümde aldın uykumu,

Köñilden aldıñ külkimdi.

Gönülden aldın gülüşümü.

Köñili ösken köp batır

İştahı kabaran çok bahadır

Üleske salar jılqıñdı.

Pay eder yılmıñı.

Men bilmedim osıñdı,
Aydap kelgen sorıñdı.
Köñili ösken köp batır
210 Üleske salar qoyıñdı.

Äwelgide barganıñ,
Qapıda ötken, qarağım,
Erteñ qaydan tabarmın.
Ekinşi kelgen Bögenbay,
Odan da qaldıñ kek almay.
Amalım bar ma qayteyin,
Ayday kelgen ajaldı-ay.

Jatqızğan seni Qabanbay,
Qıysının qaldıq taba almay.
220 Armanda bolıp öttiñ be,
Köktorgay atpen şaba almay.
Amalım bar ma qayteyin,
Qapıda ötken dñniye-ay!

Otırmayın, turayın,
Buğan bir ayla qılayın.
Köñili ösken köp batır,
Senderden sauwğa surayın.

Ben bilmedim bunu,
Kovalayıp gelen azabı.
İştahı kabaran çok bahadır
Pay eder koyununu.

Önceki gidişin,
Pişmanlıkla geçti, gözbebeğim.
Yarın nereden bulacağım.
İkinci gelen Bögenbay,
Ondan da kaldın öç alamadan.
Çarem var mı ne yapayım,
Ay gibi geldi eceli ah.

Yatıran seni Kabanbay,
Çaresini bulamadık.
Ukdeli olup geçtin mi?
Köktorgay at ile koşamadan.
Çarem var mı ne yapayım
Gaflette geçti dünya ah!

Oturmayayım, kalkayım,
Buna bir çare bulayım.
Gönlü merhametli bahadırlar,
Sizlerden hibe isteyeyim.

Ey, batırlar, sauwğa ber,

Sawğa berseñ özin ber.

230 Jılap turğan közim kör,

Öksip turğan jasım qor,

Äwre bolğan basım kör.

Batır olja basıp jer,

Batpaq suwday şaşıp ter.

Batır tuwğan Qabanbay,

Tilegimdi meniñ qabıl gör.

Bireuwiñ meni alarsıñ,

At kötine salarsıñ.

Ünemi qatın bolmaymın,

240 Aqır da bir kün qaşarmın.

Ey, bahadırlar, hibe verin,

Hibe verirseniz kendiniz verin.

Ağlayaduran gözüm kör,

Hıçkıraduran yaşım hor,

Zahmet çeken başımı gör.

Bahadırın ganimet bastığı yer,

Batacak su gibi saçmış ter.

Bahadır doğan Kabanbay,

Dileğimi benim kabul gör.

Biriniz beni alır,

Atın arkasına salar.

Her zaman kadın olmam,

Sonunda bir gün kaçırım.”

*Qızdıñ nuri on törtinen tuwgan ayday Kızın nuru on dördünde doğan ay gibi
körinip, batırlar- dıñ joldası Şagalaqtıñ görünüp, bahadırların yoldaşı Şagalak'ın
qızdı jağalağanı kıza yaklaştması:*

Sonda qızdıñ kiygeni

Qırıq segiz sentti tüymeli.

Qabanbaydıñ joldası

Qız tiyetin küñ bolsa,

Şağalaq jür jağalap.

Qurmaldıq dep oylap tur,

Orada kızın giydiği

Kırk sekiz düğmeli.

Kabanbay'ın yoldaşı

Kıza dokunmaya carıye diye,

Şagalak yanaşır.

Esir aldık diye düşünür,

Qız betinen süygeli,
Tırnaqtap jıyğan dünyeni.
Şağalaqtıñ bul sırın
250 Batır tuwğan Qabanbay
Aytqızbastan bilgeni.
— Ey, Şağalaq-aw, Şağalaq
Nege jürsiñ jağalap?!
Jaw balasına tiymek joq,
Ulıqsatsız süymek joq.

Üzbe jalğız tüymesin,
Sındırma jalğız ükisin.
Qaydan bildiñ bayğustıñ
Köziniñ jasın tiymesin.

260 Jumaq penen tamuqtı,
Qızdıñ sözi anıq-tı.
Köñilşek edi Qabanbay,
Qız sözine qanıqtı.
Jatqızdım qızdıñ iyesin,
Bosattı qızdıñ jüyesin.
Özge oljasın almaptı,
Qız qolınan alayın
Jetelegen tüyesin.

Kızı yanağından öpmeye,
Dişiyle tırnağıyla toplamış dünyayı.
Şagalak'ın bu sırrını
Bahadır doğan Kabanbay
Söyletmeden bilmiş.
“Ey Şagalak, Şagalak,
Niye yanaşıyorsun?
Düşmanın çocuğuna değmek yok,
İzinsiz öpmek yok.

Koparma tek bir düğmesini,
Parçalama tek bir tüyünü.
Nereden bildin zavallının
Gözünün yaşının değmeyeceğini.”

Cennet ile cehennemdi,
Kızın sözü açıktı.
Merhametli idi Kabanbay,
Kızın sözüne ikna oldu.
Yatırdım kızın hamisini,
Bozdu kızın düzenini.
Başka ganimetini almamış,
Kızın elinden alayım
Yedeğe aldığı devesini.

Qabanbayğa jaqtı endi,
270 Aqırın oylap söziniñ.

Er Qabanbay baqtı endi,
Asalmaytın taw emes,
Alalmaytın jaw emes,
Sınbasın, — dep, —sağıñız,
Astıña min dep at berdi.
Arıstanday qılıp äkesin
Qız aldına sap berdi.

Qızdñ sözi:

Qırğızdñ bardñ şebine,
Ustamadı teñine.
280 Sorlı bolğan ätiyim,
Quzğınnıñ qaldñ jemine.
Ul perzentiñ joq edi,
Sorlı bolğan ätiyim,
Munşa neden jüdedim.
Ay-bay, boy-boy, dünyem-oy!

Qabanbaydñ joldastarına aytqanı

Qabanbay sonda söyleydi,
Söylegende büy deydi.
Batırlarğa: «Kel, deydi

Kabanbay’a iyi geldi şimdi,
Sonunu düşünüp sözünün.
Er Kabanbay bahtlı şimdi,
Yiyemediğin dağ değil,
Yenemediğin düşman değil,
Kırmasın, diye sakının,
Altına bin diye at verdi.
Aslan gibi yapıp babasını
Kız önünde saf tuttu.

Kızın sözü:

“Kırgız’ın gittin siperine,
Tutmadı dengine.
Talihsiz babacığım,
Kuzgunun kaldın yemine.
Erkek evladın yok idi,
Talihsiz babacığım,
Bunca neden zayıfladım.
Ah vah, parça parça, dünyam oy!

Kabanbay’ın yoldaşlarına söylediği

Kabanbay orada konuşur,
Konuşunca bunu der.
Bahadırlara: “Gelin” der

Quday aydap kелgensin,
290 Öz qılğanın qıl», — deydi.

“Hüda sürüp gelmişsiniz,
Kendi âdetinizi yapın” der.

Süy degende batırlar,
Köşke qaray şabadı.
Basın quwıp nayzalap,
Malğa oyran saladı.
Erikke qoymay talasıp,
Jurt oljalap aladı.
Qabanbaydın qolında,
Aqboz atan qaladı.

Böyle deyince bahadırlar,
Göçe doğru at koşturur.
Başını mızrakla sürüp,
Hayvanları yağmalarlar.
Erke bırakmadan dalaşıp,
Yurdu ganimet yapıp alırlar.
Kabanbay’ın elinde
Akboz deve kalır.

Tüyenin siypatı:

Devenin sıfatı:

Bası bar osı atannın on bes kezdey,
300 Otız er arqasına mingizgendey.
Uzındı januardın tap osınday,
Astınan ayağının el köşkendey.

Başı var bu devenin on beş kez⁸⁶ kadar,
Otuz kişi arkasına bindirecek kadar.
Uzunluğu hayvanın tam böyle,
Altından ayağının köy göçecek kadar.

Közi bar januardın şanıraqtay,
Qırıq arşın jauwırını bar salğan taqtay.
Basında qırıq qulaş altın buyda⁸³,
Turadı jetelewge adam batpay.

Gözü var hayvanın şanıraq gibi,
Kırk arşın kürek kemiği var koyulan taht
gibi. / Başında kırk kulaş altın ip,
Duruyor yedeğe almak için adam
yeltenmeden.

⁸³ Buyda: Devenin ya da öküzün burnundan geçirilen 2-3 metre uzunluğundaki ip.

⁸⁶ Kez: 71,12 cm.ye eşit ölçü birimi.

Atandı tamaşa etti jurttıñ bări, Deveyi seyretti yurdun hepsi,
Munday hayuwan körgeñ joq jas pen kări. Bunun gibi hayvan gören yok ne genci ne
İnisi Qabanbaydıñ er Däwletbay de yaşlısından. / Küçük kardeşi
310 Kelipti ağasınan surağalı. Kabanbay'ın Er Devletbay / Gelmiş
 ağasından istemeye.
Däwletbay jetip kelip: «Ağam, deydi, Devletbay yetip gelip: “Ağam” der,
Qıysañız osı oljanı alam, deydi. Bağışlarsanız bu ganimeti alayım” der.
Ey, ağa, osı oljanı mağan qıysañ, Ey ağa, bu ganimetini bana bağışlarsan
Maqtanıp keliniñe baram, —deydi. Övünüp gelinine giderim” der.

Qabanbay aytadı:

Kabanbay söyler:

Şırağım, Däwletbay, mağan sırıñdı ayıp, “İşığım, Devletbay, bana sırrını
Men bermesem, keter seniñ köñliñ qalıp. söyleyip, / Ben vermezsem gider senin
Surama osı atandı men deseñ, gönlün kalıp. / İsteme bu deveyi ben
Jüreyin öle-ölgeñse qosımdı artıp. dersem, / Yaşayayım ölünceye kadar
 sürümü taşıyıp”.

Däwletbay:

Devletbay:

Ey, ağa, seniñ bildim bermesiñdi, “Ey ağa, senin bildim vermeyeceğini,
320 Bermeseñ ant etetin körmesimdi. Vermezsen ant içeyim seni
Tiride joldas bolıp soñıña ermen, görmeyeceğime. / Diride yoldaş olup
Ölseñ, äm öligiñe enbesimdi. ardında yürümem, / Öürsen ölüne de
 karışmam.”

Qabanbay aşuwanıp: «Bermen», deydi, Kabanbay öfkelenip: “Vermem” der,

Däwletbay aşuwanıp: «Körmen», deydi. Devletbay öfkelenip: “Görmem” der.
Äskerin ortasınan bölip alıp, Askerin içinden bir bölük alıp,
Arasına altı ayşılıq jerge ketti. Altı aylık mesafedeki yere gitti.

Jeti jıl arasında kämäl ötti, Yedi yıl aralarında tam olarak geçti,
Segizinşi jıl bolğan şaqta Sekizinci yıl olduğu zaman
Qabanbay öletuğın boldı dertti. Kabanbay ölecek kadar hasta oldu.

330 Eluw kün bolğan eken küni qoyıp, Elli gün olmuş günü yazılıp,
Ajaldan jatqan eken habar bolıp. Eceli geldiğinden yattığı malum olup.
«Düysenbi kün dünyeden ötem»deydi, “Pazartesi günü dünyadan göçeceğim”
Jurtına jıyılısın dep habar salıp. der, / Yurduna toplansın diye haber salıp.
Qabanbay at şaptırdı qorqıp-sasıp, Kabanbay at koşturdu korkup şasıp.
Sırqatı qattı bolıp qanı qaşıp. Hastalığı ilerleyip kanı çekilmiş.
Jıyılıp eli-jurtı kelip qaldı, Toplanıp eli yurdu geldi,
Qaluwğa Qabanbaymen baquldasıp. Kalmaya Kabanbay ile helalleşip.

Baqıldıñ eli-jurtı suray keldi, Eli yurdu helallik istemeye geldi,
Ölimge kim qiyadı munday erdi. Ölümge kim bağışlar bunun gibi eri.
340 Sırqatın Qabanbaydıñ qalıp estip, Hastalığını Kabanbay’ın işitip,
Toqsan altı jasında Buqar keldi. Doksan altı yaşında Bukar geldi.

Äweli Buqar tıstan kirdi jılay, Önce Bukar dışarıdan girdi ağlayarak,
«Arpa işinde bir biyday jalğızım-ay, “Arpa işinde bir buğday tanem ah,
Ğumırıñ tutamday-aq qalğan şaqta, Ömrünün kısacık kaldığı vakitte,

Seni de köp kördi men mağan Quday». Seni de çok gördü bana Hüda.”

Buqar:

Bukar:

Qabanbay-aw, Qabanbay,

“Ey Kabanbay, Kabanbay,

Zar bolarmız taba almay.

Ağlarınız çare bulamadan.

Tizilip qarap turarmız,

Dizilip bakadururuz,

Burinğiday şaba almay.

Eskisi gibi at koşturamadan.

350 Sağan bergen ajaldı

Sana gelen eceli

Awdarıp mağan berseşi,

Çevirip bana versin,

Sorlı bolğan mağanda-ay!

Hasta olan ben olayım!”

.....⁸⁴

.....

Awırdı dep Qabanbay

Hastalandı diye Kabanbay

Estip keldi qulağım.

İştitti kulağım.

Üysinnen ayttım jüz jigit,

Üysin’den adadım yüz yiğit,

Alşınnan ayttım jüz jigit —

Alşın’dan adadım yüz yiğit,

Üş jüz jigit bolsayşı

Üç yüz yiğit olsun

Qaramoyın ılağın.

Karaboyun oğlağın.

Jahannan ozğan Qabanbay,

Cihandan geçen Kabanbay,

360 Qayda bolar turağın?!

Nerededir durağın?

Jurtım munda keliñder,

Halkım buraya gelin,

Sumdıqtı mına köriñder.

Uğursuzluğu işte görün.

⁸⁴ Destanın Kazak Türkçesi yayımında “Bir satır okunamadı.” şeklinde dipnot vardır.

Jaw aların kördiň göy

Jaylıp jatqan eliňdi.

Ört aların kördiň göy

Jaylaw-qıstaw jeriňdi.

Qabanbaydı kördiň göy

Öteyin dep jatqanın.

Düşmanın yendiğini gördün ya

Yayılmakta köyüne.

Yangının aldığı gördün ya

Yayla-kışlak yerini.

Kabanbay'ı gördün ya

Öleyim diye yattığını.

Däwletbayğa barıñdar,

370 Batırğa habar salıñdar.

Mına ağaıñdı kör deñder,

Öz qolıñnan köm deñder.

Qiyamette qaytersiñ,

Arızdasıp qal deñder.

Süy degende Qabanbay

Kürk-kürk etip jöteldi,

Şıntaqtap bastı köterdi.

Bildiñder me, jarandar,

Mına pāniy dūniyeni

380 Endi bizden öterdi.

Devletbay'a gidin,

Bahadıra haber verin.

İşte ağanı gör deyin,

Kendi elinle göm deyin.

Kıyamette ne yaparsın,

Helâlleşip kal deyin.

Böyle deyince Kabanbay

Köh köh diye öksürdü,

Dirseğini dayayıp başını kaldırdı.

Bildiniz mi millet,

İşte fani dünyayı

Şimdi bizden geçiyor.

Qabanbaydıñ sözi:

Däwletbayğa barmañdar,

Baram dep qapı qalmañdar.

Barğanıñmen kelmeydi,

Kabanbay'ın sözü:

“Devletbay'a gitmeyin,

Ölüyorum diye gafil olmayın.

Gitmenizi istemem,

Tiri de meni körmeydi.
Endi menen sälem de,
Qarağım, qalqam keling.

Beni diri iken de görmedi.
Şimdi benden selam söyleyin,
Gözbebeğim, ışığım geline.”

Buqar aytadı:

Bukar söyler:

— Barma deseñ Qabanbay,
Aqlıñnan tanğaniñ,
Däreniñniñ qalğanı.
390 Senen habar almasa,
Däwletbay batırdıñ
İşinde keter armanı.
Däwletbayğa barıñdar,
Şaqırta habar salıñdar.
Mına ağañdı kör deñder,
Öz qolıñnan köm deñder.
Qiyamette qaytesin,
Arızdasıp qal deñder.
Araz eken demeñder,
400 Ünsiz qılıp aytpañdar.
Aqımaqtanıp söylemey,
Aqırın bılay bayqañdar,
Bulayşa dep aytıñdar.

“Gitme desen Kabanbay,
Aklından şaşırdığın,
İlacının kalanı.
Senden haber almazsa,
Devletbay bahadırın
İçinde kalır ukdesi.
Devletbay’a gidin,
Çağırıp haber verin.
İşte ağanı gör deyin,
Kendi elinle göm deyin.
Kıyamette ne yaparsın,
Helâlleşip kal deyin.
Küs imiş demeyin,
Sessiz kalmayın.
Ahmakça konuşmadan,
Usulünce böyle dikkat edin,
Böyle böyle diye söyleyin.”

«Tasqorğanıñ bar edi,

"Taş hisarın var idi,

Bıtırap sınıp quladı.

Baw şarbağın bar edi,

Biri küymey quladı.

Dağılıp kırılıp düştü.

Bağ çitin var idi,

Biri yanmadan düştü.

Qos tereğın bar edi,

Biri qulap suladı.

410 Qabıǵı ketken quw taldı

Qatın olja qıladı.

Üş bayıstın balası

Qayda barıp siyadı,

Kimdi tuwǵan qıladı?!».

Osılay dep aytsañdar,

Däwletbay özi bileği.

Çift çınarın var idi,

Biri düşüp devrildi.

Kabuǵu kuruyan kuru dalı

Kadınlar ganimet yapar.

Üç Bayıs'ın evladı

Nerede gidip okşar,

Kimi akraba yapar?

Böyle dersenz,

Devletbay kendisi anlar.”

Jiberetin elşisi

Gönderdiǵi elçisi

Sırqatı Qabanbaydın boldı qattı,

Ustadı Buyra kök pen Quwbas attı.

«Erteñgi ekindiden qalmay kel» dep,

420 Jumsaydı qayıra ayıp Şaǵalaqtı.

Hastalıǵı Kabanbay'ın çok aǵırlaştı,

Tuttu Buyrakök ile Kubas atı.

“Yarın ikindiye kalmadan gelin” diye,

Tembihledi tekrar söyleyip Şagalak'ı.

Tañ da attı, tañ erteñgi elden ketti,

Arada bir kün ğana künder ötti.

Altı ayşılıq jer eken eki arası

Üş künde Däwletbayǵa jetip kepti.

Tan da attı, sabahleyin köyden gitti,

Aradan bir gün, birkaç gün geçti.

Altı aylık yer imiş ikisinin arası

Üç günde Devletbay'a ulaştı.

Dübirlep üy sırtına birew keldi, Gürültüyle evin önüne birisi geldi,
Däwletbay üyde jatıp «bul kim depti?» Devletbay evde yatıp “Kim o?”
Özi de qauwıptanıp turadı eken, demiş. / Kendisi de alelacele kalmış,
Şağalaq tısta turıp «menmin» depti. Şagalak dışarıda durup “Benim” demiş.
Däwletbay dauwsın tanıp «kimsiñ?» Devletbay sesini tanıyıp “Kimsin?”
deydi, der,
430 «At şarşatıp ne üşin jürsiñ?» deydi. “Atı yorup niye geldin?” der.

— Ört alıp öris qalmadı, “Yangın oldu otlak kalmadı,
Jaylaw qıstaw jerimnen Yayla-kışlak yerimden
Öziñ de bilgen şığarsıñ, Kendin de anlayıp çıkarırsın,
Bir sumdıqtıñ bolğanın, Bir uğursuzluğun olduğunu,
Meniñ kelgen jönimnen. Benim geliş şeklimden.
Tasqorğanıñ bar edi, Taş hisarın var idi,
.....⁸⁵

Allad parman bolğasın, Allah’ın fermanı olsun,
Barşa halqıñ jıladı. Bütün halkın ağladı.

Süy degende Däuwletbay, Böyle deyince Devletbay,
440 Jan-jağına qaradı. Etrafına baktı.
«O, dariyğa, dünüye-ay» dep, “Oo yazık, dünya, ah” diye,
Bir kürsinip aladı. Ah çekiverdi.

⁸⁵ Destanın Kazak Türkçesi yayımında elyazmanın bu satırının silinmiş olduğu belirtilmiştir.

Aqıl tappay sandalıp,
Qatınına qaradı.

Qatını sonda baysaldı,
Eki betin alıp saldı.
— Osı ma seniñ qiyğanıñ,
Moynıñdı mağan burğanıñ.
Düniye, hayuwan tabılar,

450 Bozbala jiyğan duwmanıñ
Aqbiydayday jikteliip,
Aqtarıday tükteliip,
Äli de bilmey tursıñ ba,
Töbeñnen Quday urğanın.
Barmaysıñ ba bawrıña,
Esiz qalğan awlıña.
Tiri de körmey dep ediñ,
Endi seniñ köreyin
Barmaytuğın bawırıñdı.

460 Erteñ şıqsañ dalağa,
Duşpan jırtar jağañdı.
Sonda seniñ köreyin
Mıñ kisilik bağañdı.
Tiride körmey dep ediñ,
Qatırdı Quday tabañdı.

Aklını kaybedip dolanıp,
Hanımına baktı.

Hanımı orada sakın,
İki yanağını alıp yırttı.
“Bu da senin kıydığın,
Boynunu bana çevirdiğın.
Dünyada hayvan bulunur,
Delikanlı çağında topladığın şenliğin
Akbuğday gibi eğilip,
Akdarı gibi dikilip,
Hâlâ da bilmeden dursun mu,
Tependen Hüda’nın vuruşu?
Gitmeyecek misin kardeşine,
Kimsesiz kalan köyüne.
Diri iken görmeyeceğim demiştin,
Şimdi seni göreyim
Gitmediğini kardeşine.
Yarın çıksan bozkıra,
Düşman yırtacak yakanı.
Orda seni göreyim
Bin kişilik ederini.
Diri iken görmeyeceğim demiştin,
Kuruttu Hüda inadını.”

Keliniñiz üydep teñ aldı,
Töñkerip terin köp saldı.
Jügin alıp aqtarıp,
Ärtürliden mol saldı.
470 «Ölgen bolsañ, ağajan,
Qılayın ziyrat» dep saldı.
Bäweske de şektirdi,
Buyrakök pen Quwbastı.
Quwbastay qayran tuwmas-tı,
Bosqa dağı jürmesten
Özge maldı jekpes-ti.
Oypaq jerden orğıtıp,
Tegis jermen sırğıtıp,
Qalqıp ötip baradı
480 Tülki jortpas toğaydan
Tünde jortıp baradı.
Elge kelip qaladı,
Ögiz baqqan qoyşıdan
«Ağakem tiri bar ma?» dep,
Surap habar aladı.

Qoyşınıñ jawabı:

Qoyşı sonda söyleydi,
Söylegendey büy dedi:

Gelininiz yığıp denk aldı,
Akıtıp terini çok koydu.
Yükünü alıp aktarıp,
Her çeşidinden bol koydu.
“Öldüysen ağabeyciğim,
Yapayım kabrini” diye koydu.
Arabaya koştı,
Buyrakök ile Kubas’ı.
Kubas gibi güçlü doğmazdı,
Boşa da yürümeden
Başka hayvanı koşmazdı.
Çukur yerden zıplatıp,
Düz yerde kaydırıp,
Bata çıka gider
Tilki yürümez ormandan
Gece yürüyüp gider.
Köye gelip kalır,
Öküz bakan çobandan
“Ağacığım diri mi?” diye,
Sorup haber alır.

Çobanın cevabı:

Çoban orada söyledi,
Söyleyince bunu dedi:

Qabanbaydıñ bul künde
Bolar bolmas hali bar,
490 Şıǵar şıqpas janı bar
İyman aytqan molda bar,
Qayǵılı bolıp jılaǵan
Naşar halıq sonda bar.
Kele me dep kezerip,
«Jalǵız bawrım» dep jatır,
Eki közi esikte,
Keşikpey endi sen de bar.

Süydegende Däuwletbay,
Şıdamay ayqay saladı.
500 «Aǵakem» degen dawsı
Qulaqqa jetip baradı.
Quwbas attıñ dübirin
Qabanbay estip biledi.
«Dübirlegen bul kim? dep,
Biraq şıǵıp qara» dep.
İniñ keldi degende
Şejiredey til bitip,
Tura keldi külimdep.

Däwletbay kirdi esikten,
510 «Aǵa-ekem» dep aqırıp.

“Kabanbay”ın bu günde
Varla yok arası hâli var,
Çıktı çıkacak canı var,
Kelimeişehadet söyleyen molla var,
Kaygılanıp ağlayan
Naçar halk orada var.
Gelir mi diye gezdirip,
“Tek kardeşim” diyor,
İki gözü kapıda,
Gecikmeden şimdi sen de git.”

Müjdelenince Devletbay,
Dayanamadan nara atar.
“Aǵabeyim” diyen sesi
Kulaǵa yetip ulaşır.
Kubas atın gürültüsünü
Kabanbay işitip bilir.
“Gürültü çıkaran kim?” diye,
“Ama çıkıp bak” diye.
Kardeşin geldi deyince
Şecere gibi dili çözülüp,
Doğru geldi gülümseyip.

Devletbay girdi kapıdan,
“Aǵabeyim” diye bağırap.

Qabanbay törde otırdı,
Quyılğan suwday sarıpı.
Birin-biri quşaqtap,
Ötken nazdı aytqanda
Jurt jıladı qayğırıp.

Kabanbay törde oturdu,
Su serpilmiş gibi hastalığı.
Birbirlerini kucaklayıp,
Geçmiş sitemi söyleyince
Yurt ağlıyor kaygılanıp.

Qabanbay ayttı: «İnimsiñ,
Qarağım inim, künimsiñ.
Belgi qılıp alıp em
Qırğızdıñ aq bas atanın
520 Elimniñ eski kegi üşin.
Sen dünyede körmem dep,
Ayrıldıñ qarağım opasız.
Ne aytayın esen bol,
Däwletjan, jalğız serigim!

Kabanbay söyledi: “Kardeşimsin,
Gözbebeğim kardeşim, güneşimsin.
Simge yapıp almıştım
Kırız’ın akbaş devesini
Milletimin eski öcü için.
Sen dünyada görmem diye
Ayrıldın gözbebeğim vefasız.
Ne diyeyim, canın sağ olsun,
Devletjan, tek yoldaşım!

Giygapkül degen qalmaqqa
Toğız jılday barıp em.
Eregesken duşpanıñ
Almaday basın alıp em.
Ne aytayın, esen bol,
530 Qarağım, qalqam, kelinim!»
Oy, qayran ağkem,
Ötemisiñ dünyeden?!
Jigitliktiñ şağında

Giygapkül adlı Kalmuk’a
Dokuz yıl kadar gitmişim.
Dövüşen düşmanın
Başını yenilmeden almıştım.
Ne diyeyim, canın sağ olsun,
Gözbebeğim, ışığım, gelinim!”
“Oy zavallı ağabeyim,
Geçiyor musun dünyadan?
Yigitliğin zamanında

Jüyrikten basqa minbegen.

Suluwdan basqa süymegen,

Jibekten basqa kiymegen,

Betine duşpan kelmegen,

Kelse teñdik bermegen.

Mıñ-mıñ jılqı aydağan,

540 Sarılap qazı jıynağan.

Qırq şağın jelimen

Jelilep biye baylağan.

Esil menen Nuranıñ

Arasına siymağan.

Mäşriyp penen mağriyptan

Asıl qoymay jiynağan.

Süytkende, qayran ağaekem,

Sonıñ bärin tariyh qılıp,

549 Ötemisiñ dünyeden?!

Yüğrükten başkasına binmemiş.

Güzelden başqa sevmemiş,

İpekten başqa giymemiş,

Karşısına düşman gelmemiş,

Gelse denklik vermemiş.

Binlerce yolkı sürmüş,

Gözleyip kazı yıgmış.

Kırk kısa urganla

Tutturup kısrak bağlamış.

Esil ile Nura'nın

Arasına sıgmamış.

Doğu ile batıdan

Değerli eşya bırakmadan toplamış.

Böyle güçlü ağabeyim,

Sonunda hepsini tarih yapıp,

Geçiyor musun dünyadan?

Sonda bayağı Qabanbaydıñ qolınan öletin O zaman eskiden Kabanbay'ın elinden Qırğızdıñ Amanalı batırınıñ inisi Biläl ölen Kırğız'ın Amanalı bahadırının küçük deytin Qabanbay men Däwletbay qusap, kardeşi Bilal adlı, Kabanbay ile jawdan alğan malğa talasıp köşip ketisedi Devletbay'ın küsüp, düşmandan aldığı eken. Qabanbaydıñ elin alğaşqı şapqanda hayvan yüzünden tartışıp göçüp gittiğini Quwbas attıñ inisi Buyrakök qırğızdıñ biliyormuş. Kabanbay'ın köyünü ilk batırı Amanalınıñ qolında ketedi. istilada, Kubas atın küçük kardeşi Amanalimen onıñ inisi Biläl sol Buyrakök, Kırğız'ın bahadırı Buyrakökke talasıp eki ayrılğan. Sol Amanalı'nın eline geçer. Amanalı ile saparında Amanalı batır Qabanbaydıñ onun küçük kardeşi Bilal o Buyrakök için qolına kezdesedi eken. Sol kezdesken tartışıp ikiye ayrılır. O seferinde Amanalı

saparında Amanalı batır Qabanbaydın bahadır Kabanbay'ın ordusuyla qolınan öledi eken. Mine, osılar siyaqtı, karşılaşmıştı. O karşılaştığı seferde Qabanbay men Däwletbay da aq bas Amanalı bahadır Kabanbay'ın elinden atanğa talasıp eki ayrıladi. Auwırıp jatqan ölmüştü. İşte bunlar gibi Kabanbay ile Qabanbay Däwletbaydikine kisi jiberip, Devletbay da akbaş deve için tartışıp ikiye şaqırtıp aladı. Bul ekewi kezdesip, tabısıp ayrılır. Hastalanıp yatan Kabanbay, jatqan kezde bayağı Amanalının inisi Devletbay'a adam gönderip, çağırtıp Biläl estip, ağamnın kegin Qabanbaydın getirtir. Bu ikisinin görüşüp kavuştuğunu közi tirisinde alıp qalamın dep, bes jüz deminki Amanalı'nın küçük kardeşi Bilal äskermen şabuğa keledi. işitip, ağamın öcünü Kabanbay'ın gözü

Sol kelgen saparında eliniñ bir jağınan açıkken alayım diye, beş yüz asker ile tiyip, birsıpıra eldi qıyratadı. Munı ölüm yağmaya gelir.

üstinde awırıp jatqan Qabanbay estiydi. O gelen seferinde köyünün bir tarafından Sodan bul jawğa basqa adam balası bata girip bir hayli insanı öldürür. Bunu ölüm almağan soñ, Qabanbay batır bek qattı döşeğinde hasta yatan Kabanbay işitir. nazalanıp, «meniñ Quwbas atımdı äkelip Ondan sonra bu düşmana gitmeye başka ber» dedi. Atın aldırğannan keyin insan evladı dua almayınca Kabanbay Qabanbay batır elin jıyıp alıp ösiyet bahadır çok dövünüp “Benim Kuvbas aytadı. atımı getiriver.” dedi. Atını getirttikten

Özi tösekten turıp, ol jawdın betin sonra Kabanbay Batır, milletini toplayıp qaytaramın, biraq menimen erip barğan vasiyetini söyler.

halıq erteñ tüs kezinde dayın bolıñdar. Kendi döşekten kalkıp o düşmanın Üytkeni men osı sapardan üyge yüzünü döndüreceğim, ama benimle kelmeymin. Üyge qayıp kele jatqanda eki birlikte gelecek halk yarın ögle vaktinde şaqırım şamasında, at üstinde dünyeden hazır olsun. Çünkü ben bu seferden eve ötemin. Men dünyeden öterde atımnın gelmeyeceğim. Eve dönüp gelirken iki dört ayağı tizesinen jerge kiredi. Sol jerde kilometre civarında at üstünde dünyadan ziyrat qılıñdar. Men sol qabır işinde göçeceğim. Ben dünyadan göçerken bolam ba? Joq pa? Osı ösiyetti bitirgennen atımın dört ayağı dizinden yere girer. O keyin jawğa attanadı. Jawdı aytqanday yerde kabrimi yapın. Ben o kabirde olacak qıradı. Sodan keyin bayağı aytqanıday, mıyım? Olmayacak mıyım? Bu vasiyeti sol aytqan jerine ziyrat qıladı. bitirdikten sonra düşmana doğru yola

Aytqanınday duğa qılıp, bolğannan keyin, çıkar. Düşmanı söylediği gibi öldürür. ziyratın aşp qarasa, kiyimin taqtalap Ondan sonra önceden söylediği gibi o jıynap qoyıp, özi ğayıp bolıp uşıp ketipti. dediği yere kabri yapılır. Söylediği gibi dua edip bittikten sonra kabrini açıp baktıklarında giyimini tahtalarda yığıp bırakıp kendisi kaybolup uçup gitmiş.

6. SONUÇ

Tezin ikinci bölümünde Kazak destancılık geleneğinde tarihî destanların araştırmacılar tarafından nasıl değerlendirildiği ve Kazak destanlarının sınıflandırılması ile ilgili çalışmalarda tarihî destanların ele alınışı ortaya konulmuştur. İkinci bölüme dair elde edilen tespitler şunlardır:

Kazak destanlarının sınıflandırılmasıyla ilgili çalışmalarda tarihî destanların bazen bahadırılık destanlarının içinde bazen de ayrı bir grup olarak kabul edildiği görülür.

Tarihî destanları, bahadırılık destanlarının yeni örnekleri olarak kabul edip bahadırılık destanlarının içinde değerlendiren araştırmacılar, Seyfullin, Margulan, Gabdullin ve Mukanov olarak tespit edilmiştir. Seyfullin'in değerlendirmelerini ortaya koyduğu zamanlarda tarihî destan metinlerinin yayımlanması sürecinin henüz tamamlanmamış olmasının araştırmacının görüşlerini etkilediği düşünülebilir. Sovyetler Birliği zamanında destanlar, millî bilinci uyandırdıkları için hem destancılar ve hem de destan yayımları çeşitli sansürlere maruz kalmışlardır. Bu durumun araştırmacıların çalışmalarına da yansımış olması mümkündür. Söz konusu araştırmacıların kendileriyle karşı görüşte olanlarla; bu destanların gerçeğe çok yakın anlatım tarzına sahip yeni destanlar oldukları noktasında birleştikleri görülür.

“Tarihî destan” adlandırmasını ilk kez kullanan ve tarihî destanları ayrı bir kategoride değerlendiren bilim insanı Muhtar Avezov'dur. Avezov, kendisinden sonraki çalışmaları da etkilemiştir. Avezov gibi tarihî destanları ayrı bir tür olarak kabul eden diğer bilim insanları Smirnova, Jumaliyev, Ismayılov, Kaskabasov, Berdibayev, Konıratbayev, Sadırbayev, Ibrayev, Rakım ve Azibayeva olarak tespit edilmiştir.

Tarihî olayların unutulmadan, toplumda bıraktıkları etki soğumadan, sözlü kültürde ifade edilmesi sonucu oluşan ilk ürünlerde realizm unsurları ağırlıklıdır. Bu bakımdan tarihî destanlarda gerçeklik unsurları fazla, olağanüstü unsurlar azdır. Bahadırılık destanlarında olayların üzerinden yüzyıllar geçtiği için, anlatılan olaylar ilk gerçekleştikleri şekilden uzaklaşır, farklı zamanlara ve mekânlara ait olaylar aynı olay örgüsü içinde tek bir kahramana mal edilir. Bu süreçte hayalî unsurların artarak gerçek dünyadan destan evrenine dönüştüğü görülür. Bu bakımdan tarihî destanların destan

sınıflandırmalarında bahadırılık destanlarından ayrı bir kategoride, ayrı bir destan türü olarak değerlendirilmesi gereklidir.

Kaskabasov, tarihî destanların bahadırılık destanlarının bir önceki evresi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre toplumu etkileyen olaylardan sonra, halk arasında bir tarihî şiir oluşur. Anlatı, tarihî şiirden tarihî destana doğru genişler. Yüzyıllar içinde gerçek olayların olağanüstü olaylarla karışıp genişlemesiyle bahadırılık destanları oluşur. Kaskabasov gibi araştırmacıların görüşleri doğrultusunda bugün metinlerine sahip olduğumuz Abılay Han gibi tarihî destan grubunda yer alan eserlerin, Kazak destancılık geleneğinin canlı bir şekilde devam etmesi durumunda bazı olağanüstülüklerle genişletilerek bahadırılık destanına dönüşme ihtimali vardır ancak destancılık geleneğinin zayıfladığı ve gelecekte de bu olumsuz değişimin devam edeceği var sayıldığında tarihî destanların akıbetinin ne olacağını bugünden kestirmek mümkün değildir. Destan sözlü gelenekte varlığını sürdürdüğü takdirde değişimlerin tespiti daha sonra yapılacak başka çalışmalara konu teşkil edebilecek mahiyettedir. Öte yandan, değerlendirme kısmında tespit ettiğimiz gibi, bazı benzer metinlerde kahramanlara olağanüstü özellikler ve kutsiyet atfedilmesi, tarihî gerçeklik yanında geleneksel destan özelliklerinin de eserlere yansımaya başladığını, dolayısıyla tarihî destandan bahadırılık destanına doğru bir dönüşümün başladığını söylemek mümkündür.

Tezin üçüncü bölümünde, tezde aktarılan Abılay Han ve Kabanbay Batır destanlarının tarihî olaylar ve gerçeklerle ilişkileri incelenmiştir. Üçüncü bölümde Abılay Han destanlarında tarihî gerçeklerle örtüşen tespitler şunlardır:

A1’de tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Kaldan Tseren’in Kalmukların en güçlü hanlarından biri olduğu, Abılay Han’a kadar Kazaklara çok acılar yaşattığı ve onun ölümünün ardından Kalmukların zayıfladığı,

- Kazakların 1731’de Kalmuklarla savaştığı,

- Abılay’ın asıl adının Ebulmansur, babasının adının Veli, dedelerinin Veli Baki ve Kanişer Abılay olması,

- Abılay’ın küçük yaşta yetim kalması,

- Abılay'ın düşmana “Abılay” uranıyla at koşturduktan sonra “Abılay” adını alması,

- Üç cüzün birlik olup Kalmuklara karşı birlikte savaşması,

- Abılay'ın Kalmuklar tarafından esir alınması,

- Abılay'ın kurtarılması için Ruslardan yardım istenmesi,

- Küçük Cüz hanı Ebulhayr'ın Rus hâkimiyetini kabul ettiğine dair Ruslarla anlaşma yapması,

- Abılay'ın Kazakları yerleşik hayata geçirip hayvancılığın yanı sıra tarımla uğraşmaya yönlendirme isteği,

Abılay'ın esir kaldığı dönemde Kaldan'la ilişkilerini ilerlettiği ve onunla barış imzalayarak ülkesine dönmesi,

- Abılay'ın Kazakların rahatı ve refahı için çalışması, adil bir hükümdar olduğu, çok fazla savaşa katılması,

- Abılay'ın vasiyeti üzerine Ahmed Yesevî'nin sağına gömülmesi şeklindeki bilgiler, tarihle örtüşmektedir.

A2'de tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Abılay'ın babasının adının Veli, dedelerinin adlarının ise Veli ve Kanişer Abılay olması,

- Abılay'ın babasının Aktaban Şubırındı'da öldürülmesi üzerine onun çocukluğunda yetim kalması,

- Aktaban Şubırındı yıllarında büyük bir kıtlık olması,

- Abılay'ın ilk kahramanlığını Kalmuklara karşı savaşta göstermesi,

- Abılay'ın ilk kahramanlığında düşmana Abılay uranı ile saldırması ve bundan sonra Abılay adını alması,

- Abılay'ın han olduktan sonra aksakallardan tavsiyeler istemesi ve onların fikirlerini önemsemesi

- Abılay'ın ömrü boyunca milleti için emek vermesi ve hayatının savaşlarda geçmesi şeklindeki bilgiler, tarihle örtüşmektedir.

A3'te tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Abılay'ın asıl adının Ebulmansur, babasının ve dedesinin adlarının Veli, diğer dedesinin adının Abılay olması,

- Abılay'ın babasını Aktaban Şubırındı olaylarında kaybetmesi,
- Aktaban Şubırındı adlı Kalmuk istilasının ardından büyük bir kıtlık olması,
- Töle Biy'in Ulu Cüz'ün Üysin kabilesinden nüfuzlu bir biy olduğu,
- Abılay'ın ilk kahramanlığını Kalmuklara karşı yapılan savaşta göstermesi,
- Abılay'ın ilk kahramanlığını gösterdiği savaşta dedesi Kanişer Abılay'ın ruhuna ithafen "Abılay" uranı ile hücumla kalkması ve bundan sonra Abılay adını alması,

- Abılay'ın 1777'de 71 yaşında vefat etmesi,
- Gubaydolla'nın Abılay'ın oğlu olduğu ve tahta geçtikten sonra Ruslar tarafından esir alınması,

- Kasım'ın Abılay'ın oğlu olması,
- Kasım'ın beybişesi Karakas Hatun'dan Kenesarı, Sarjan ve Esengeldi'nin; ikinci hanımından Navrızbay'ın doğması,

- Sarjan'ın Ruslara başkaldırıp Hokand hanına sığınmayı düşünmesi,
- Sarjan ve kardeşi Esengeldi'nin şehit edilmesi,
- Kenesarı'nın Ruslara esir düşen Gubaydolla'yı kurtarma çabaları şeklindeki bilgiler, tarihle örtüşmektedir.

A4'te tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Kazakların istilaya uğradıklarında Abılay Han'dan yardım istemesi,
- Abılay Han'ın halkın sıkıntılarına kulak vermesi ve onların yardım taleplerine olumlu cevap vermesi,
- Abılay'ın savaş için üç cüzden asker toplaması,
- Abılay'ın Kırgızlarla savaşıp onları yenmesi şeklindeki hususlar, tarihle örtüşmektedir.

A5'te tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Abılay'ın Kalmuklar tarafından esir alınması,
- Oljabay Batır'ın meşhur bir bahadır olması,

- Oljabay Batır'ın Abılay'a büyük bir sevgi beslemesi, ona sadakati ve itaati,
- Abılay'ın Kalmuklara esir düştüğü günlerde Kaldan Seren'le ilişkilerini ilerletmesi,
- Kaldan Seren'in Abılay'ı serbest bırakırken anlaşma yapması ve kızıyla evlendirmesi
- Abılay'ın Kaldan'ın kızıyla evliliğinden Kasım Han'ın dünyaya gelmesi, Kasım'ın Sarı ve Navrızbay adlarında oğulları olması şeklindeki bilgiler, tarihle örtüşmektedir.

A6'da tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Kazakların bir Türk boyu olması,
- Kazakların önceden Altın Orda himayesinde yaşaması,
- Tokay Timur ve Berke'nin Rusları kendilerine tabi kıldıkları,
- Timur'un Türkistan, Hindistan ve Belucistan'a hâkim olması,
- Yıldırım Bayezid'in Balkanlarda hâkimiyet kurması,
- Altın Orda hanı Toktamış Han ile Timur ve Bayezid'in aynı devirde yaşamış Müslüman Türk devletlerinin liderleri oldukları,
- 14. yüzyılda Toktamış Han, Yıldırım Bayezid ve Emir Timur devirlerinde Türklerin parlak bir devir yaşadıkları ancak birbirleriyle savaşıp birbirlerini zayıf düşürdükleri,
- Emir Timur'un diğer Türk hükümdarlarına üstün gelmesi,
- Altın Orda dağıldıktan sonra Rusların özgürce hareket imkânı bulması,
- Altın Orda Devleti dağıldıktan sonra çeşitli hanlıklara bölünmesi ve Kazak Hanlığının da bunlardan biri olması,
- Altın Orda Devleti dağıldıktan sonra Kazakların Arka'ya göç edip bağımsızlığını ilan etmesi,
- Kazakların üç cüzünün bir milletin üç kola ayrılması olarak ifade edilmesi,
- Üç cüzden çeşitli biy ve bahadırların Abılay'ın han olmasını destekledikleri gibi ömürleri boyunca da ona sadık kaldıkları,
- Abılay'ın üç cüzün ortak hanı olduğu,

- Abılay'ın yirmi birinci göbekten Cengiz Han'ın soyundan geldiği,
- Abılay'ın asıl adının Ebulmansur olduğu ve Kalmuklara “Abılay” uranıyla at koşturduktan sonra “Abılay” adını aldığı,
- Abılay'ın babasının adının Korkem Veli, dedesinin adının Kanişer Abılay olması,
- Korkem Veli'nin Kalmuk baskınında öldürülmesiyle Ebulmansur'un yetim kalması,
- Töle Biy'in Ulu Cüz'ün Üysin kabilesinden nüfuzlu bir biy olduğu,
- Hicri 1135 yılında (Miladi: 1722-23) Aktaban Şubırındı adlı büyük Kalmuk istilasının gerçekleşmiş olması,
- Kazakların Aktaban Şubırındı'dan sonra da Kalmuklarla savaşmaları,
- Kazakların üç cüzünün büyük kurultay düzenleyip Kalmuklara karşı birlik olması ve Ebulmambet'in Kazaklara önderlik etmesi,
- Abılay'ın ilk kahramanlığını yirmili yaşlarında Kalmuklara karşı yapılan bir savaşta göstermesi,
- Abılay'ın Kalmuklardan Şarış'ı öldürmesi,
- Abılay'ın Rus ve Çin hükümetleri arasında denge siyaseti izlemesi ve Kazakların huzuru için çalışması şeklindeki bilgiler, tarihle örtüşmektedir.

A7'de tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Abılay'ın üç cüzün hanı olduğu,
- Abılay'ın asıl adının Ebulmansur, dedesinin adının Kanişer Abılay olması,
- Ebulmansur'un Aktaban Şubırındı'da yetim kaldığı,
- Töle Biy'in Ulu Cüz'ün Üysin kabilesinin nüfuzlu bir beyi olduğu,
- Kalmuklarla yapılan savaşta Kazakların başında Ebulmambet Han olması,
- Ebulmansur'un ilk kahramanlığını Kalmuklarla yapılan bir savaşta göstermesi,
- Abılay'ın düşmana Abılay uranıyla hücum ettiği için Abılay adını alması,
- Abılay'ın altmış sekiz yaşında öldüğü,
- Abılay'ın otuz tane oğlu olması,
- Abılay'ın en küçük hanımından Kasım'ın dünyaya gelmesi,

- Kenesarı, Navrızbay ve Sarjan'ın Kasım'ın çocukları olması
- Abılay'ın Kırgızlarla yaptığı savaşta galip gelmesi,
- Abılay'ın Kırgızlarla imzaladığı antlaşmada Kazak-Kırgız sınırlarının belirlenmesi şeklindeki bilgiler, tarihle örtüşmektedir.

A8'de tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Oljabay Batır'ın kahramanlıklarıyla ünlü bir bahadır olması,
- Abılay'ın hatalarıyla yüzleşen ve etrafındaki beylerin fikirlerine önem veren bir han olması hususları tarihle örtüşür.

A9'da tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Tavke Han'ın adil bir han olduğu,
- Tavke Han'dan sonra Kazakların üç cüze ayrıldığı,
- Tavke Han'ın oğlu Ebulhayr'ın Küçük Cüz'ün başına geçtiği,
- Sameke Han'ın Orta Cüz, Ebulmambet Han'ın ise Ulu Cüz'ün başına geçtiği,
- Abılay Han'ın asıl adının Ebulmansur olması,
- Ebulmansur'un babasının düşmanlar tarafından öldürülmesiyle çocuk yaşta yetim kalması,
- Ebulmansur, Kalmuklarla yapılan bir savaşta Abılay uranıyla at koşturup ilk kahramanlığını göstermesi ve bunun ardından Abılay adını alması şeklindeki bilgiler, tarihle örtüşür.

A10'da tarihle örtüşen hususlar şunlardır:

- Abılay'ın küçük yaşlarda yetim kalması,
- Kaldan Seren'in Kazakları yok etmek istemesi,
- Kazakların Kalmuklarla yaptığı bir savaşta Abılay'ın Şarış'ı öldürmesi,
- Abılay'ın asıl adının Ebulmansur, babasının adının Veli, dedesinin adının Kanişer Abılay olması,
- Ebulmansur'un Kalmukları yenerek ilk kahramanlığını gösterdiği savaşta Abılay uranıyla at koşturması üzerine Abılay adını alması,
- Çin imparatorunun Cungar Hanlığını yok etme girişimleri,
- Küçük Cüz'ün Rus hâkimiyetini kabul etmesi,
- Abılay'ın üç cüzün hanı olduğu,
- Kazaklarda bin askere bir bahadırın (batır) komutanlık etmesi şeklindeki bilgiler, tarihle örtüşür.

Abılay Han ile ilgili destanlardaki yardımcı kahramanların ve destanlarda bahsi geçen kişi adlarının çoğunlukla hayalî değil, tarihî şahsiyetler olduğu tespit edilmiştir⁸⁷. Destanlardaki olay örgüsünün gerçekte yaşamış kişiler üzerine kurulması tarihî destanlardaki realist unsurları arttırmaktadır. Bu durum, tarihî destanları bahadırılık destanlarından ayırmaktadır.

Abılay Han ile ilgili destanlarda olayların geçtiği ya da sadece bahsi geçen yer adlarının gerçek coğrafi yerler ve mekânlar oldukları, bu yerlerin günümüzde adları değişmiş olanlarının da tarihte destanda geçtiği gibi anıldıkları tespit edilmiştir⁸⁸.

Abılay Han ile ilgili destanlarda Kazak kabileleri başta olmak üzere çeşitli kavim adlarının da hayal ürünü değil gerçek olduğu tespit edilmiştir⁸⁹.

A1, A6, A7, A10 olmak üzere dört destanda Kazakların atası ve ilk hanı kabul edilen mitolojik han, Alaş'ın adının geçtiği görülmektedir. A1'de Alaş bir uran olarak anılır. Kazakların savaşlarda Alaş uranını kullanmalarının tarihsel bir gerçekliği bulunur. Alaş, Kazak millî kimliğinin bir ifadesidir.

1. Ebulmansur'un altı destanda (A1, A2, A3, A7, A9, A10) çocukluk döneminde, bir (A6) destanda yirmisine gelmemiş delikanlı çağlarında çobanlık yaptığı ve Sabalak adını aldığı anlatılmaktadır.

A1, A2, A3, A6, A7, A10 olmak üzere altı destanda Töle Biy'in, A9'da olmak üzere bir destanda ise Şömişbay adlı bir beyin yanında çobanlık yapar ve bu beyler tarafından ona Sabalak adı verilir. Bu farklılıklar şu şekilde şematize edilebilir:

	Töle Biy	A1, A2, A3, A6, A10
Töle Biy	Töle Biy'den sonra Devletkeldi	A7
Şömişbay	Şömişbay'dan sonra Ebulmambet Han	A9

Tablo 5.1. Ebulmansur'un kendilerine sığınıp hayvanlarına baktığı kişiler.

Abılay'ı küçüklüğünde himayesine alıp hayvanlarına baktıran beyin destanlara farklı kişiler olarak yansması, bu beyin kimliğinin tarihsel açıdan da tartışmalı olması

⁸⁷ Abılay Han ile ilgili destanlarda adları geçen tarihî şahsiyetler "Ekler" bahsinde "EK.1, Tablo 5.3"de gösterilmiştir.

⁸⁸ Abılay Han ile ilgili destanlarda geçen yer adları "Ekler" bahsinde "EK.2, Tablo 5.4"de gösterilmiştir.

⁸⁹ Abılay Han ile ilgili destanlarda geçen kavim ve kabile adları "Ekler" bahsinde "EK.3, Tablo 5.5"te gösterilmiştir.

ile ilişkilendirilebilir. Onun yetişmesinde Töle Biy, Şömişbay, Davletkeldi, Ebulmambet gibi şahsiyetlerden hangisinin büyük katkıya sahip olduğu kesin olarak bilinmediğinden yazılı tarihte bu isimlerin hepsine ihtiyatla yaklaşılmaktadır.

Yedi destanda da Abılay'ın ilk kahramanlığını 1730'larda Kalmuklara karşı yapılan bir savaşta gösterdiği, bu savaşta düşmana "Abılay" uranıyla hücum ettiği ve zafer kazandıktan sonra Abılay adını aldığı anlatılır.

Abılay Han'ın çocukluk ve ilk gençlik yıllarına ait bu bilgilerin Abılay Han'ın biyografisine alındığını ve böylece sözlü tarihin önemli kaynaklarından sözlü kültür ürünlerinin yazılı tarihe kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda tam ve eksiksiz bir tarih yazımı için, sözlü tarihle yazılı tarih kaynaklarının birlikte değerlendirildiği görülmektedir.

2. A6, benzer metinler içinde Yıldırım Bayezid, Toktamış ve Timur arasındaki ilişkilere değinilen ve Türk Dünyası tarihi hakkında bilgiler verilen tek destandır.

3. Abılay Han ile ilgili destanlarda Kazakların Müslüman kimliğine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak Abılay Han destanlarında az sayıda olağanüstü motif dışında bütün destanlarda anlatılan olayların yaşanmış ya da yaşanabilecek nitelikte olduğu, kişilerin genellikle tarihten alındığı, gerçek mekânlardan söz edildiği ve metinlerin realist bir anlatım tarzıyla işlendiği tespit edilmiştir.

Abılay Han destanlarında tarihî gerçeklerle örtüşmeyen tespitler şunlardır:

1. A1'de Abılay'ın Şarış'ı 1731'deki savaşta öldürmesi, savaşın sadece teke tek vuruşmadan ibaret gibi anlatılması, Ebulmambet'in tahtını vermesiyle Abılay Han'ın 1731'de han olması, Abılay'ın uykuda esir düşmesi, Kaldan Tseren'in yeğeniyle evlenmesi, Yedi Yargıç adının onun zamanında kullanılmaya başlaması gibi hususlar tarihsel gerçeklerle uyuşmamaktadır.

2. Destanlarda adları geçen kişilerden A1'de Şökaman ve Jalbı; A3'te Üysin beylerbeyi, Nogay, Sagındık Bey; A4'te Javgaş, Esengul, Er Sadir; A5'te Saruv, Köbeken A7'de Orazavık, Davletkeldi, Uvsa Seren, A8'de Botakan, A9'da Şömişbay, A10'da Çıyanlun Han, Malik adlı kahramanların tarihsel şahsiyet olup olmadıkları

belli değildir. Destancılar tarafından kurgulanmış yardımcı kahramanlar olmaları mümkündür.

3. A1’de Abılay’ın öleceğini önceden anlaması, halk arasında Abılay’a menkabevi bir özellik yüklendiği şeklinde yorumlanabilir.

4. A2’de Abılay’ın Kaldan Seren’i öldürmesi ve bu kahramanlığından sonra han olması, savaşın sadece teke tek vuruşmadan ibaret olması gibi hususlar tarihî gerçeklerle örtüşmemektedir.

5. A3’te Abılay Han’dan sonraki şahsiyetlere yer verilerek destanın daireleştiği görülür. Abılay Han’dan hemen sonra Gubaydolla’nın tahta geçtiği, Sarjan’ın Hokand hanına sığınmaya giderken Ulu Cüz’ün beylerbeyine sığınıp orada kardeşi Esengeldi ile birlikte şehit edilmesi tarihî gerçeklerle örtüşmemektedir.

6. A4’te Abılay’ın Ateke Jırık’ı öldürmesi tarihî gerçeklere uygun değildir.

7. A5’te Kalmak Kırgan Savaşı’nın devam ettiği sırada Abılay’ın ava çıkması ve avda uyuyakaldığı esnada Kalmuklar tarafından esir alınması, esaretten Oljabay sayesinde kurtulması ve Sاریarka’nın Kalmuklar tarafından Oljabay’a bırakılması tarihî bilgilerle örtüşmemektedir.

8. A6’da Kanişer Abılay’ın Kayıp Han’a göçmesi, Abılay’ın ilk kahramanlığında Şarış’ı öldürmesi tarihî gerçeklere uygun değildir.

9. A4, A7, A8 dışındaki destanlarda Abılay’ın ilk kahramanlığından sonra han ilan edildiği görülmektedir. Bu durum, sözlü tarihte genellikle Abılay’ın ilk kahramanlığını göstermesiyle tarih sahnesine çıktıktan sonra han olarak kabul edildiğini gösterir. Yazılı tarihte ise Abılay, Ebulmambet Han’ın vefatından sonra üç cüzün katılımıyla gerçekleşen bir kurultayda han ilan edilir.

10. A4 ve A8’de Abılay, anlatıda doğrudan han olarak yer alır. Yalnızca A7’de ilk kahramanlığından sonra hemen han olmaz. Töle Biy’in yanından ayrılıp Davletkeldi’nin yanına gittikten sonra yaptığı bir kahramanlık sonucu Orta Cüz’ün hanı olur. A7’deki bu olay, tarihî olaylarla örtüşmemektedir.

11. A8’de Oljabay’ın, Abılay’ın hatalı kararlarını ve uygulamalarını eleştirip onu darbeye indirmekle tehdit etmesi, anlatım tarzı olarak realist ancak tarihî bakımdan gerçek dışıdır.

12. A9’da Kazakların üç cüzünde başa geçen hanların hepsinin Tavke Han’ın oğulları olduğu bilgisi, tarihî bakımdan doğru değildir.

13. A9'da albastının akkuş donunda gelip kahramana kehanetlerde bulunması, hanın gelinine musallat olması; A10'da ise erenlerin Abılay'ın rüyasına girmesi ve akbaş devenin kerametlerini göstermesi gibi olağanüstü olaylar destanın tarihî destandan bahadırılık destanına dönüşmeye başladığını göstermektedir.

14. A10'da Abılay'ın ilk kahramanlığını Şarış'ı öldürerek göstermesi tarihî gerçeklere uygun değildir.

Destanlarda tarihî gerçeklerle uyuşmayan hususlar, tarihin sözlü anlatılarda geçirdiği değişimi göstermesi açısından önemlidir. Sözlü tarihle yazılı tarihin her zaman birbiriyle denk düşmesi beklenemez. Bu durum, sözlü tarihte olayların toplumlarda bıraktığı etkilere de yer verilmesi, olayların ağızdan ağza anlatılırken her anlatıcının kendi yorumuna, bilgi birikimine, bakış açısına göre şekillenmesi gibi sebeplerden kaynaklanır.

Üçüncü bölümde Kabanbay Batır destanlarında tarihî gerçeklerle örtüşen tespitler şunlardır:

1. K1, K2, K4'de Kabanbay'ın Kırgızlarla savaştığı ve Ateke Jırık'ı öldürdüğü, daha sonra çok ağır hastalandığı ve intikam almaya gelen Ateke'nin oğlunu öldürdükten sonra hayatını kaybettiği hususları tarihsel gerçeklerle örtüşür.

2. Kabanbay'ın Kırgız bahadır Ateke Jırık'ı ve daha sonra intikam almaya gelen oğlu Karabek'i öldürmesi şeklindeki tarihî olay, K6'da Kalmuk Kongıdır ve oğlu Kojıgır; K9'da Amanalı ve kardeşi Bilal olarak anlatılmıştır. Tarihî olayların sözlü kültürde çeşitli versiyonlar kazandığı görülmektedir.

3. K6'da Bukar Jırav, ganimetleri adaletsiz bölüştürdüğünü düşündüğü için Abılay Han'ı, çocukluğunda fakirlik içinde Töle Biy'in hayvanlarına baktığı günleri unutup böbürlenmekle suçlar. Abılay Han ise Bukar'a karşı sert bir dille değil yumuşak bir üslupla cevap verir. Bu durum Kazaklarda jıravların, hanların üzerindeki ağırlığını göstermektedir. Gerçek hayata uygun olduğu için tarihle örtüşen unsurlardan saymak mümkündür.

4. Destanlarda Kabanbay'ın çoğunlukla yetmiş yedi yaşında olduğu söylenir. K5 hariç (K5'te 82 yaşında) hepsinde yetmiş sekiz yaşında vefat ettiği bilgisinden destanlardaki olayların genellikle 1766-68 yıllarında geçtiği anlaşılmaktadır. Bu tarih aralığı, tarihsel olayların seyriyle örtüşmektedir. Kabanbay'ın yetmiş sekiz yaşında öldüğü bilgisi tarihle örtüşür.

5. Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda geçen kişi adlarının büyük bir kısmının hayal ürünü değil, gerçek kişiler olduğu tespit edilmiştir⁹⁰. Metinlerde çoğunlukla tarihsel şahsiyetlerin yer alması anlatıyı gerçekçi kılmakta, destanın bahadırılık destanlarından ayrılmasını sağlamaktadır.

Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda başta Kabanbay'ın mensup olduğu kabile ve uruğlar olmak üzere adı geçen bütün kabile, uruğ adlarının tarihsel gerçekliği bulunduğu tespit edilmiştir⁹¹.

6. Destanların hepsinde Kabanbay'ın son nefesini verdiği yer, Saribel olarak geçmektedir, bu bilgi tarihsel gerçeklerle örtüşmektedir.

Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda geçen yer adlarının ve bu adların işaret ettiği coğrafi bölgelerin hepsinin hayalî değil gerçek mekânlar olduğu görülmektedir⁹².

Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda tespit edilen şahıs adları, yer adları ve kavim-kabile adlarının gerçek hayattan alınmış olması, bu destanların tarihî destan özelliklerini taşıdığını göstermektedir.

7. Destanlarda Kalmukların ölen bahadırlarının ardından borazan, trampet gibi müzik aletleri çalarak ağıt yakmaları Kalmuk kültürünün destana yansımalarıdır.

8. Kabanbay'ın destanlarda öldürdüğü düşmanın ağıt yakmaya gelen kızının hürriyet ve mülkiyet haklarını koruması, onun sivil halka ve özellikle kadınlara karşı yaklaşımını gösterir. Savaş meydanında düşmanlarına göz açtırmamasına rağmen, savaş dışında merhametli, sağduyulu ve yufka yürekli biri olarak anlatılır. Kabanbay'ın karakter özelliklerinin olağanüstülüklerden uzak bir şekilde anlatılması, destandaki realizm unsurlarını arttırıp anlatıdaki inandırıcılığı güçlendirmektedir. Burada tarihle çelişen bir husus bulunmamaktadır.

9. Destanlardaki olayların çoğunun yaşanmış olması mümkündür. Kabanbay'ın şahsiyetine menkabevi özellikler yüklenmesi dışında destanlarda olağanüstülüklerle pek rastlanmamaktadır. Destanlarda genel anlamda olağanüstülüklerden uzak ve gerçekçi bir anlatım tarzının hâkim olduğu görülmektedir.

⁹⁰ Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda adları geçen tarihî şahsiyetler “Ekler” bahsinde “EK.4, Tablo.5.6”te gösterilmiştir.

⁹¹ Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda geçen kavim-kabile, uruğ adları “Ekler” bahsinde “EK.5, Tablo.5.7”da gösterilmiştir.

⁹² Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda geçen yer adları “Ekler” bahsinde “EK.6, Tablo.5.8”da gösterilmiştir.

Kabanbay Batır destanlarında tarihî gerçeklerle örtüşmeyen tespitler şunlardır:

1. K1’de Kabanbay’ın bir kardeşini Kırgızların öldürdüğü bilgisi tarihle örtüşmemektedir. Kabanbay’ın bir kardeşini Kırgızlar değil Kalmuklar öldürmüştür.
2. K6 dışında sekiz destanda Kabanbay’ın Devletbay adındaki bir kardeşiyle deve yüzünden aralarının bozulması ve Kabanbay’ın hastalanması üzerine barışmaları anlatılmaktadır. Bu hususlar tarihî gerçekleri yansıtmamaktadır. Kabanbay’ın Devletbay adında bir kardeşi değil kuzeni vardır ancak onunla da devenin paylaşılmasından kaynaklanan bir husumet yaşandığına dair tarih kitaplarında bir bilgi yoktur. Öte yandan Devletbay, 1762’de vefat etmiştir. Destanlardaki zaman ise 1766-69 yılları arasındaki olaylara tekabül etmektedir. Söz konusu olayların, destan geleneğinde bir düğüm oluşturarak dinleyici veya okuyucunun merakını, dikkatini ve ilgisini çekmek için kurgulanan epizotlar oldukları söylenebilir. Başka zaman ve kişilere ait olayların “Kabanbay” etrafında birleştirilerek ona mal edilmiş olması da mümkündür.
3. K1 ve K8’de Ateke’nin oğlunun adının Sadır olması tarihî gerçeklerle örtüşmemektedir. Ateke’nin oğlunun adı Karabek’tir.
4. K3’te Kabanbay’ın öldürdüğü düşman, Kalmuk olmasına rağmen ağıt yakmaya gelen kızından “Kırgız kız” diye söz edilmesi anlatıda diğer metinlerden bulaşmalar olduğunu gösterir.
5. K4’te Kabanbay, Ateke’yi yere serdikten sonra Devletbay’ın gelip öldürmesi tarihle örtüşmemektedir. Ateke’yi Kabanbay’ın öldürdüğü bilinmektedir.
6. K5’te Ateke Batır’ın Kalmuk olarak verilmesi ve Kabanbay’ın seksen iki yaşında öldüğünün belirtilmesi hususları tarihî bilgilerle uyumlu değildir. Ateke, Kırgız’dır. Kabanbay’ın da yetmiş sekiz yaşında vefat ettiği bilinmektedir.
7. K7’de Kabanbay’ın öldürdüğü iki Kırgız’ın da adının Ateke olarak geçtiği tespit edilmiştir. Bu durum, anlatıda bozulmalar olduğunu göstermekte ve anlatının tutarlılığını zedelemektedir.
8. K8’de Sadır’ı Abılay’ın öldürmesi tarihsel olaylarla bağdaşmamaktadır. Öte yandan tarihte bu düşmanın adı Sadır değil Karabek’tir.
9. K9 hariç diğer destanlarda Bukar Jırav’ın seksen sekiz yaşında olduğu söylenir. K9’da doksana altı yaşında olması tarihî gerçeklere uygun değildir çünkü Bukar Jırav’ın doksana dört yaşında öldüğü bilinmektedir.

10. Destanlarda Kabanbay, evliya olarak görülür. Kerametleri arasında; öleceğini önceden bilmesi, savaşlardan kısa bir süre önce ak tuğunun rüzgârsız bir havada dalgalanması, ölüm döşeğindeyken dualar edip adaklar adayarak eski gücüne ulaşması motifleri sayılabilir. Olağanüstü motifler, yukarıda da değinildiği gibi, destanın bahadırılık destanına dönüşmeye başladığını gösterir.

Destanlarda Kabanbay'ın yaşlılık dönemindeki son iki kahramanlığına yer verildiği, bunların anlatımında tarihle ilişkili unsurların her destanda aynı olmayıp çeşitli değişimlere uğradığı tespit edilmiştir. Destanlarda yer yer olağanüstülükler temas edilmiş olsa da gerçek hayattan alınan unsurların henüz kaybolmadığı, anlatımlarda gerçekçi bir üslup kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Kabanbay Batır destanlarının tarihî destan özelliklerini henüz kaybetmediği ancak bahadırılık destanlarına dönüşeceklerine dair güçlü sinyaller verdikleri söylenebilir.

Abılay Han ve Kabanbay Batır destanlarının birbirleriyle ilişkilendirilmesini gerektiren bazı metinlerarası veriler tespit edilmiştir:

1. A4'ün nesirle verilen son kısmında Abılay'ın Ateke Jırık adlı bir Kırgız'ı öldürdüğü ve Ateke Jırık'ın kızının, babasının ardından ağıt yakmaya geldiği belirtilir. Bu olay, Kabanbay Batır'ın hayatından bir kesittir. Abılay Han ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Sözlü kültür geleneğinde kahramanın dışında gelişen farklı olayların, destanda merkeze alınan kahramana atfedildiğine bir örnektir.

2. K6'da Bukar Jıray, Abılay Han'ı adaletsizlikle suçlarken ona, Töle Biy'in hayvanlarının çobanlığını yaptığı fakirlik günlerini hatırlatır. Abılay'ı kahramanlığından sonra han yaptıklarını ifade eder. Böylece destancı, Kabanbay destanında Abılay Han'la ilgili destanlara metinlerarası bir gönderme yaparak dinleyiciler arasında bu destanları bilenlere hatırlatmış, bilmeyenlere ise öğrenmeleri için yol göstermiş olur.

Abılay Han ve Kabanbay Batır destanlarının tarihle ilişkilerinden çıkarılan genel sonuç; Abılay Han ile Kabanbay Batır'ın hayatıyla ilgili bilgiler, genel olarak tarihsel gerçekliğe denk gelecek şekilde işlenmiştir. Bu destanlarda tarihî olayların Kazak toplumsal belleğinde bıraktığı izler açıkça görülmektedir. Destancılar, tarihte yaşamış şahsiyetlerden yeni nesilleri haberdar etme gayesiyle gerçek mekânlar içinde, gerçek kişilerden ve olaylardan yararlanarak destanlarını tasnif etmişlerdir. Destanların yazılı kültürlerde bir tarih kitabının yerini tutamayacağı açıktır ancak tarih

bilincinin oluşmasını sağlayarak tarih kitaplarında öğrenilen bilgilerin, ezberlenen fakat içselleşmeyen kuru bilgiler olmasının önüne geçtiği şüphesizdir. Bu bağlamda destanların, kültürel belleği aktarması işlevinden yazılı kültürlerde de yararlanılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Tezin dördüncü bölümünde Abılay Han ve Kabanbay Batır destanları giriş, gelişme, sonuç kısımları bakımından karşılaştırılmıştır. Bu bölümde önceki destan inceleme metotlarından ve tipolojiden faydalanmakla birlikte, başlıklar destanların özelliklerinden hareketle tespit edilmiştir.

Destanlardaki özellikler doğrultusunda Abılay Han ile ilgili destanlar şu sınıflandırmaya göre karşılaştırılmıştır:

1. Abılay Han destanlarının giriş kısımlarının karşılaştırılması
 - 1.1. İcraya giriş
 - 1.2. Kahramanın destan sahnesine çıkışından önceki olaylar
 - 1.3. Kahramanın destan sahnesine çıkışı
2. Abılay Han destanlarının gelişme kısımlarının karşılaştırılması
 - 2.1. Kahramanın çocukluk döneminde destan sahnesine çıkışı
 - 2.2. Kahramanın asil olup olmadığının sınanması
 - 2.3. Kahramanın ilk kahramanlık öncesi yola çıkması
 - 2.4. İlk kahramanlık, ilk başarı, ilk sınanma
 - 2.5. Kahramanın tahta çıkışı
 - 2.6. Kahramanın yolculuğunun devamı (tekrar sınanmalar ve eşik aşmalar)-Diğer maceraları
 - 2.7. Kahramanın evliliği
 - 2.8. Dinleyici hedefli ara sözler
3. Abılay Han destanlarının sonuç kısımlarının karşılaştırılması

Abılay Han ile ilgili destanların karşılaştırmasının yapıldığı sınıflandırma, önceki çalışmalardan da faydalanmakla birlikte ilk kez bu çalışma için geliştirilmiştir.

Abılay Han ile ilgili destanların giriş kısımlarının karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Destanların “icra giriş” kısımlarında genel olarak destancıların kendisi, düşman ve destanın konusu hakkında bilgiler verdikleri tespit edilmiştir.

2. A2, A3, A4, A8 ve A10’da başlangıç kalıbı kullanılmıştır.

3. “Kahramanın destan sahnesine çıkışından önceki olaylar” epizodu A8 dışındaki bütün destanlarda yer alır. Bu epizotta genellikle Kazakların destandaki düşmanlarıyla geçmişte meydana gelen olaylar, kahramanın soydaşlarının başından geçen hadiseler ve Kazak tarihinin bir kesitinden kısa hatırlatmalar yer alır. Sadece A6’da destancının Kazakların Türk boyu olduğunu vurguladığı ve Cengiz Han’dan 14. yüzyıla kadarki tarihî süreci anlatmasının yanı sıra 14. yüzyıl Türk Dünyası tarihine dair değerlendirmelerde bulunduğu görülür.

4. A4, A5, A6 ve A8 olmak üzere dört destanda kahramanın çocukluk döneminin işlenmediği ve kahramanın destanın giriş bölümünde destan sahnesine çıktığı tespit edilmiştir.

Abılay Han ile ilgili destanların gelişme kısımlarının karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. A1, A2, A3, A7, A9 ve A10 olmak üzere altı destanda kahraman, çocukluk döneminde destan sahnesine çıkmıştır.

2. Çocukluk döneminin işlendiği destanlarda, kahramanın asıl adı Ebulmansur, babası Veli, dedesi Kanişer Abılay’dır.

3. Çocukluk döneminin işlendiği destanlarda kahraman, kimliğini gizler ve Sabalak adını alarak çobanlık yapmaya başlar.

4. Kahraman, çocukluk döneminde A1, A2, A3, A7 ve A10’da olmak üzere beş destanda Töle Biy’e, A9’da olmak üzere bir destanda ise Şömişbay’a sığınır.

5. A2, A3, A5, A6, A7, A9’da kahraman, asil olup olmadığı konusunda sınanır.

6. “Kahramanın ilk kahramanlık öncesi yola çıkması” epizotunda A1, A2, A3, A6, A7’de kahraman, Töle Biy’in izniyle yola çıkar.

7. A2, A3, A6, A7 olmak üzere dört destanda kahraman, yola Bögenbay’la çıkar. Bögenbay’la çıktığı yolculuklarda Bögenbay, atı Narkızıl’ı kahramana armağan eder.

8. A2, A3, A6, A7’de kahramanın atı Narkızıl, A9’da Aksur at, A10’da ise Kerbalak’tır.

9. “İlk kahramanlık, ilk başarı, ilk sınanma” epizotunun yer aldığı A1, A2, A3, A6, A7, A9 ve A10 olmak üzere yedi destanda kahraman, kimsenin savaşıma

cesaret edemediği bir anda düşmanla savaşıır. Bu destanlardan A6 dışındakilerde “Abılay” uranını haykırır.

10. İlk kahramanlık epizotunun yer aldığı destanlardan A7 dışındaki altı destanda kahraman, ilk kahramanlığından sonra Abılay adını alır ve tahta çıkar. A7’de ikinci kahramanlığından sonra Abılay adını alır ve tahta çıkar.

11. Sadece A3’te destan, daireleşerek asıl kahramanın ölümünden sonra da devam eder.

12. “Kahramanın yolculuğunun devamı (tekrar sınanmalar ve eşik aşmalar)-Diğer maceraları” epizotu, bütün destanlarda farklıdır.

13. “Kahramanın evliliği” epizotu, A1 ve A5 dışındaki destanlarda bulunmaz.

14. Dinleyici hedefli ara sözler; A1, A5, A8, A9 ve A10 olmak üzere beş destanda bulunur. Dinleyicinin dikkatini toplamak, bir sahneden başka sahneye geçildiğini ifade etmek, geriye dönüş yapıldığını ifade etmek için kullanılmıştır.

Abılay Han ile ilgili destanların sonuç kısımlarının karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. A2, A3, A6, A7, A8, A9 ve A10 olmak üzere yedi destanda bitiş kalıbı kullanılmıştır.

2. A1, A2 ve A7 olmak üzere üç destan, kahramanın ölümüyle sona erer. Sadece A3’te destan, kahramanın ölümünden sonra daireleşerek torunlarının maceralarıyla devam eder. Sadece A8, destanın ikinci ana kahramanının ölümüyle sona erer.

3. A4, A5, A6, A9 ve A10 olmak üzere beş destan kahramanın zaferiyle sona erer.

Kabanbay Batır ile ilgili destanların karşılaştırılmasında da önceki destan inceleme metotlarından ve tipolojiden faydalanmakla birlikte, bu destanların özelliklerinden hareketle başlıklar tespit edilmiştir.

Destanlardaki özellikler doğrultusunda Kabanbay Batır ile ilgili destanlar şu sınıflandırmaya göre karşılaştırılmıştır:

1. Kabanbay Batır destanlarının giriş kısımlarının karşılaştırılması

1.1.İcraya giriş

1.2. Kahramanın destan sahnesine çıkışı

2. Kabanbay Batır destanlarının gelişme kısımlarının karşılaştırılması
 - 2.1. Kahramanın düşmana karşı yola çıkması
 - 2.2. Kahramanın düşmana karşı zafer kazanması
 - 2.3. Kahramanın yolculuğunun devamı (tekrar sınanmalar ve eşik aşmalar)-Diğer maceraları
 - 2.4. Dinleyici hedefli ara sözler
3. Kabanbay Batır destanlarının sonuç kısımlarının karşılaştırılması

Kabanbay Batır destanlarının karşılaştırmasının yapıldığı sınıflandırma da önceki çalışmalardan da faydalanılarak ilk kez bu çalışma için geliştirilmiştir.

Kabanbay Batır ile ilgili destanların giriş kısımlarının karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Bütün destanlarda icraya başlangıç kalıbıyla giriş yapılmıştır.
2. İcraya girişte kahraman, geçmişteki olaylar ve repertuar hakkında bilgiler verildiği görülmektedir.
3. Kabanbay'ın, bütün metinlerde erginlenme sürecini çoktan tamamlamış, kendini ispat etmiş, belli mevkiye gelmiş bir kahraman olarak destan sahnesine giriş yaptığı görülmektedir.

Kabanbay Batır ile ilgili destanların gelişme kısımlarının karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Kahraman, yurdunu K1, K2, K4, K8 ve K9 olmak üzere dört destanda Kırgızların; K3, K5 ve K6 olmak üzere üç destanda da Kalmukların yağmalaması üzerine intikam almak için yola çıkar.
2. Kahramanın yola çıkması, sadece K7'de istilaya uğrama sebebine bağlanmamıştır.
3. K1, K2, K3, K4, K5 ve K6 olmak üzere ilk altı destanda Abılay Han, Kabanbay'a destek olmak için koşup gelir.
4. Destanların tamamında Kazak bahadırları kahramana destek olmak için gelir.
5. Destanlarda kahramanın yolculuğuna eşlik eden bahadırların sayısı büyükten küçüğe şu şekildedir:

K1	19
K6	16
K2, K3, K5, K8	10
K9	8
K4	6
K7	5

Tablo 5.2. Kabanbay Batır destanlarındaki bahadırların sayısının büyükten küçüğe dizilimi.

Buna göre bahadırlar sayıları 5 ile 19 arasında değişmektedir. En fazla bahadır adına yer verilen destan K1, en az sayıda bahadır adının geçtiği destan ise K7'dir. 4 destanda bahadır sayıları eşit, diğer 5 destanda bahadır sayıları farklıdır.

6. Kahramanın düşmandan intikam almak için yaptığı yolculukta varış yeri konusunda benzer metinlerde dört farklı coğrafyadan söz edildiği tespit edilmiştir: At Dağı, Alatav, Alaköl ve adı verilmeyen bir yer.

7. Barak Batır, K6 ve K7 dışındaki metinlerde geri dönmek ister, kahraman izin vermez. Barak Batır ile Kabanbay'ın bu diyalogu, ana tema aynı olmakla birlikte her metinde birtakım farklılıklar gösterir.

8. Bütün destanlarda kahramanın ak tuğunun rüzgârsız havada dalgalanması motifine rastlanmaktadır.

9. Kahramanın ilk düşmanını yendiği teke tek vuruşmadaki düşmanları; Ateke, Amanalı, Kongıdır, Kırgız ve Kalmuk diye adı belirtilmeyen bahadırlardır. Ateke, üç destanda Kırgız, bir destanda ise Kalmuk olarak geçer.

10. Kahraman, bütün benzer metinlerde düşmanın karşısına en son çıkar ve onu yenmeyi başarır.

11. Destanların hepsinde kahramanın öldürdüğü adamın kızı akbaş deveyle gelip babasına ağıt yakar.

12. Destanların hepsinde kahraman, kızın ağıdına çok içerlenir ve kıza babasının naaşını vererek yurduna gönderir.

13. Bütün metinlerde Şagalak, ağıt yakan kızı öpmeye teşebbüs eder, onu kahraman durdurur.

14. Bütün metinlerde kızın yedekleyip getirdiği akbaş devenin sahiplenilmesinde tartışma çıkar.

15. Altı destanda kızın devesi atan, iki destanda taylak, bir destanda ise türü belirtilmeyip sadece deve olarak geçer.

16. K6 hariç bütün metinlerde kahraman, kardeşine akbaş deveyi vermediği için kardeşi ona küser ve yurdu terk eder. Devletbay'ın göçtüğü yer için sekiz destanda beş farklı yer adı kullanıldığı görülür.

17. Bütün benzer metinlerde kahraman, düşmana karşı zafer kazandıktan sonra Sarıbel'e göçer.

18. K9 hariç bütün benzer metinlerde kahraman, düşmana karşı zafer kazandıktan bir yıl sonra ölümcül hastalığa yakalanır. K9'da yedi yıl sonra hastalanır.

19. Kahramanın kardeşi Devletbay'ın yer almadığı K6 hariç bütün destanlarda Devletbay, ağabeyinin hasta olduğunu öğrenir öğrenmez yurduna döner, ağabeyinin durumunu çobanlardan öğrenir ve evine gidip ağabeyiyle barışır.

20. Kahramanın, beş destanda mesanesinin yırtılması sebebiyle hastalandığı belirtilir. Diğer dört destanda hastalığının ne olduğu belirtilmemiştir.

21. Bukar Jırav, K6 ve K7 dışındakilerde kahramanın hastalandığını duyunca koşup gelir.

22. Bütün destanlarda kahraman ölüm döşeğindeyken düşmanları ondan intikam almaya gelir. Kötü haberi bütün benzer metinlerde Şagalak verir. Bu düşmanlar benzer metinlerde Ateke Jırık, Sadır, Kojıgır ve Bilal olarak değişmektedir.

23. Kahraman, bütün benzer metinlerde dualar edip adaklar adayarak eski gücüne kavuşur ve düşmanını yener.

24. Bütün benzer metinlerde kahraman, son kahramanlığını yaptıktan sonra yorgun düşer, hastalığı ilerler.

25. Kahraman, bütün destanlarda öleceğini önceden bilmektedir. Metinlerde öleceği gün genellikle pazartesi olarak verilir, bir destanda perşembe olarak geçer.

26. Kahramanın öldüğü yaş destanlarda 77, 78, 82 olarak geçmektedir.

27. K9 dışındaki metinlerde dinleyici hedefli ara sözlere yer verilmemiştir.

Kabanbay Batır ile ilgili destanların sonuç kısımlarının karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. K3, K5, K6 ve K7 olmak üzere dört destanda bitiş kalıbı kullanılmış, diğer beş metinde bitiş kalıbı kullanılmamıştır.
2. Kahraman, bütün metinlerde son kez düşmanına karşı gayrete gelir. K4 dışındakilerde zafere ulaşır.
3. Bütün benzer metinlerde kahramanın vasiyeti bulunur. Vasiyetinde hayatın geçiciliğinden, birlik-beraberlikten, eşi ve çocuklarıyla malının mülkünün kendisinden sonraki durumundan, gömüleceği yerden bahsedilmektedir.
4. K1, K2, K8 kahramanın vasiyetini de içeren son konuşmasıyla sona erer.
5. K3, K5, K6 kahramanın vasiyetini söyleyip vefat etmesiyle sona erer. K5'te kendisinden sonra kabilenin başına kardeşinin geçtiği bilgisi de verilir.
6. K4, kahramanın son savaşına hazırlanışı ile sona erer.
7. K7, son kahramanlığının ardından vefat etmesiyle sona erer.

Yaptığımız bu çalışma, tarihî destanları tarihle bağlantısı üzerinden benzer metinleriyle birlikte değerlendiren ilk çalışmadır. Her iki destanda da tarihle örtüşen ve örtüşmeyen unsurların belirlenmesi, destan sınıflandırmalarında daha açık ve net sonuçlara ulaşmak açısından önemlidir. Birçok araştırmacının tarihî destanların tarihle bağlantılı olmakla birlikte destanların bir tarih olarak kabul edilemeyeceği, öte yandan sözlü kültürün de tarih bilimi açısından önemli olduğu şeklindeki söylemi, bu çalışmada iki destanda tarihle örtüşen ve örtüşmeyen unsurlarla ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonucunda, destancıların sahip oldukları tarihî bilgileri kullandıkları, bunların büyük ölçüde birbiriyle tutarlı olduğu ancak kahramanlarla ilgili olağanüstülüklerin de kullanılarak geleneksel destan üslubunun korunmaya çalışıldığı, bu sebeple tarihte yer almayan bilgilerin de tarihî bilgiler yanında işlendiği, her bir epizot üzerinden tespit edilmiştir.

Çalışmanın bir diğer önemi de benzer metin karşılaştırması açısından. Türkiye'de benzer metinler üzerinden yapılmış olan çalışmalar, genellikle destanlardaki bazı motif ve epizotların karşılaştırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın 3. ve 4. Bölümlerinde her benzer metin, bütün epizotlar ve yapı bakımından değerlendirilerek, Abılay Han destanında on, Kabanbay destanında da dokuz benzer metnin ortaklıkları ve farklılıkları tespit edilmek suretiyle alan çalışmalarına katkı

sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilgili bölümlerinde, destancı farklılıkları epizot ve üslup bağlamında açık bir şekilde görülebilmektedir.

Bu alanda benzer bir çalışmanın bulunmaması, inceleme metodu olarak önceki çalışmalardan faydalanmakla birlikte, incelediğimiz destana uygun tipolojik değerlendirmeler yapılmasını gerekli kılmıştır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda da kullanılacak olan metodik yeniliklerle, Türk Dünyasının zengin destan geleneğinin değerlendirilmesinde Türk destanlarına özgün metotların oturtulacağı düşüncesindeyiz.

Bu özellikleriyle, bu çalışmanın daha sonra yapılacak olan çalışmalar için de bir kaynak teşkil etmesi öngörümüz ve hedefimizdir.

KAYNAKLAR

- Abil, E. (2010a). Orta Jüz Ben Ulı Jüz Avmagında Jogarı Biyликтin Nıgayuvı (XVIII Gasırdın 50-60 Jıldarı). *Kazakistan Tarihi- Köne Zamannan Büginge Deyin* (Cilt 3, s. 247-253). içinde Almatı: Atamura.
- Abil, E. (2010b). Abılay Hannın İşki Jane Sırtkı Sayasatı (1771-1781). Abılay-Memleket Kayratkeri Jane Sayasatı. *Kazakistan Tarihi- Köne Zamannan Büginge Deyin* (Cilt 3, s. 253-256). içinde Almatı: Atamura.
- Abılkasımov, B., & Korabay, S. (2010). Kabanbay Tuwralı Jırlar. B. Abılkasımov, K. Alpısbayeva, A. Alibekulı, S. Korabay, & M. Şafıgi içinde, *Babalar Sözi Tarihiy Jırlar* (Cilt 58, s. 386-400). Astana: Foliant Baspası.
- Abuseyitova, M. H. (2010). XVII Gasırdın Basındagı Sayasıy Jagday, Talas-Tartıstar, Buhara Handıgımen Özara Karım-Katınastar. M. K. Kozıbayev, & K. S. Aldajumanov (Dü) içinde, *Kazakistan Tarihi-Köne Zamannan Büginge Deyin* (Cilt 2., s. 425-428). Almatı: Atamura.
- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aka, İ. (2017). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alaş Aynası*. (2011, Temmuz 27). Haziran 25, 2022 tarihinde alashainasy.kz: <https://alashainasy.kz/culture/kasyim-jurtyi-ulttyik-ruhtyin-besg-26974/> adresinden alındı
- Alibekulı, A. (2010a). Abılay Han Äñgimesi. K. Alpısbayeva, A. Alibekulı, S. Davitulı, & J. Saltakova içinde, *Babalar Sözi Tarihiy Jırlar* (Cilt 57, s. 370-372). Astana: Foliant Baspası.
- Alibekulı, A. (2010b). Abılay Turalı Jr. K. Alpısbayeva, A. Alibekulı, S. Davitulı, & J. Saltakova içinde, *Babalar Sözi Tarihiy Jırlar* (Cilt 57, s. 373-374). Astana: Foliant Baspası.
- Alibekulı, A. (2010c). Kaldan Seren Abılaydı Tutkınga Alganı. K. Alpısbayeva, A. Alibekulı, S. Davitulı, & J. Saltakova içinde, *Babalar Sözi Tarihiy Jırlar* (Cilt 57, s. 374-376). Astana: Foliant Baspası.
- Alibekulı, A. (2010d). Sabalak-Abılay Han. K. Alpısbayeva, A. Alibekulı, S. Davitulı, & J. Saltakova içinde, *Babalar Sözi Tarihiy Jırlar* (Cilt 57, s. 376-377). Astana: Foliant Baspası.
- Alpısbayeva, K. (2010a). Abılay Han. A. A. K. Alpısbayeva içinde, *Babalar Sözi Tarihiy Jırlar* (Cilt 57, s. 366-368). Astana: Foliant Baspası.
- Alpısbayeva, K. (2010b). Sabalak. A. A. K. Alpısbayeva içinde, *Babalar Sözi Tarihiy Jırlar* (Cilt 57, s. 369-370). Astana: Foliant Baspası.

- Altaykhan, G. A. (1995). *Kabanbay Batır Tuvralı Tarihiy Jırlar men Anızdar*. Almatı: Abay Atındaki Kazak Memleketik Universiteti Yayınlanmamış Doçentlik Tezi.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri* (3. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2011). Er Esim/Eşim Destanı Bağlamında Destan-Tarih İlişkisi ve Destanın Oluşumu. *Türk Dünyası Araştırmaları*(194), 155-167.
- Arıkan, M. (2014). *Başlangıçtan 20. Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (1 b.). (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ata Yıldız, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Avezov, M. (1960). *Kazak Halkının Ağız Edebiyeti* (Cilt 1). Almatı: Kazak SSR Gıllm Akademiyasının Baspası.
- Azibayeva, B. U. (2014). *Kazak Eposının Süjeteri- Süjeti Kazahskogo Eposa: Monografiya*. Almatı: Muhtar Avezov Atındaki Edebiyet Jene Öner Institutı (Servise Press).
- Barthold, V. V. (2020). *Orta Asya Tarihi Üzerine Dört Çalışma*. (İ. Aslan, Çev.) İstanbul: Post Yayın Dağıtım.
- Bartold, V. V. (2014). *Orta Asya- Tarih ve Uygarlık* (2. b.). (A. Batur, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Baydemir, H. (2016). Özbek Bahşılık Geleneği ve Termeler. N. A. Yıldız, & F. A. Turan (Dü) içinde, *Türk Dünyası Âşık Edebiyatı* (s. 593-663). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Baykara, T. (1982). Önsöz. Z. V. Togan içinde, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili* (2 b.). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Berdibayev, R. (1982). *Kazak Eposı (Janrlık Jane Stadiyalık Maseleler)*. Almatı: Kazak SSR'inin Gıllm Baspası.
- Berdibayev, R. (1995). *Epos- El Kazınası*. Almatı: Ravan Baspası.
- Caunce, S. (2017). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. (A. Y. Bilmez Bülent Can, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Connerton, P. (1999). *Tophumlar Nasıl Anımsar?* (A. Şenel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Devletbay Batır*. (2009, Aralık 29). https://www.inform.kz/kz/dauletbay-batyr_a2223693. adresinden alındı

- Ebdikalıkov, M., Pankratova, A., & Dmitrova, İ. (2012). *Kazak Elinin Tarihi (Kazak KSR'nin Ejelgi Devirgen Bügingi Küнге Deyingi Tarihi 1943 Jılgı Basılım)* (3. b.). Almatı: Bolatjan Tayjan Kori.
- Elesbay, N. (2012a). 1-Abılay Han. E. A. vd. içinde, *Kazak Koljazbalarının Gılmiy Sipattaması* (Cilt 9, s. 20-22). Almatı: Til Baspası.
- Elesbay, N. (2012d). 6-Abılay, Kenesarı, Navrızbay Dastanı. A. K. vd. içinde, *Kazak Koljazbalarının Gılmiy Sipattaması* (Cilt 9, s. 28-30). Almatı: Til Baspası.
- Ergin, M. (2009). *Orhun Abideleri* (42. b.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, M. (2002). *Kopuz Sarını Kazak Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, R. (2009). *Sözlü Tarih-Folklor İlişkisi Baraklar Örneği Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Denemesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gabdullin, M. (1996). *Kazak Halkının Avız Adebıyeti* (4 b.). Almatı: Sanat.
- Galiev, V. (2007). Kazakların Cıngar Saldırılarına Karşı Kurtuluş Savaşı . *Kazakistan Tarihi-Makaleler* (s. 63-72). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu .
- Golden, P. B. (2017). *Türk Halkları Tarihine Giriş Ortaçağ ve Erken Yeni Çağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu* (3. b.). (O. Karatay, Çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Halbwachs, M. (2019a). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (2. b.). (B. Uçar, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Halbwachs, M. (2019b). *Kolektif Bellek* (2. b.). (Z. Karagöz, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Hekimoğlu, V. S. (2020). *18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri-Rus İşgali ve Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi* (2. b.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ibrayev, Ş. (1993). *Epos Alemleri- Kazaktın Batırlık Jırlarının Poetikası*. Almatı: Gılım Baspası.
- Ismayılov, E. S. (1956). *Akındar (Jambıl jane Halk Akındarının Şımargaşılığı Tıvralı Monografıya)*. Almatı: Kazakistan Memlekettik Körkem Adebıyet Baspası.
- İzgören, A. Ş. (2010). *Dikkat Vücutunuz Konuşuyor, Türkiye'de Beden Dili, İş Yaşamı ve Renkler*. Ankara: Elma Yayınevi.
- Jakıpov, A. (2001). *Han Batır Kabanbay*. Almatı: Nurlı Alem.
- Jarılğan, A. (1981). *Kazak Koljazbalarının Gılmiy Sipattaması* (Cilt 3). Almatı: Kazak SSR-inin Gılım Baspası.

- Jartıbayev, A. (2016). Köne Jazba Muralardagı Ortalık Kazakistan. A. Mukhamediyulı içinde, *Onomastikalık Habarşı* (s. 10-18). Almatı: Poligrafkombinat.
- Jumadilov, K. (2019). Kabanbay. *Şakarım Entsiklopediya* (s. 460-461). içinde Semey: Alaş-Tanım.
- Jumaliyev, K. J. (1958). *Kazak Eposı men Adebıyet Tarihının Maseleleri* (Cilt 1). Almatı: Kazaktın Memlekettik Körkem Adebıyet Baspası.
- Jung, C. G. (1996). *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi* (3. b.). (E. Büyükinal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Jung, C. G. (2015). *Rüyalar*. (A. E. Kayapalı, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kafalı, M. (2009). *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kasımbayev, C. K. (2013). Kazakistan'ın Rusya'ya İltihakı: Tabi Olması, İşgal Edilmesi ve Sömürülmesi. *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar* (A. Kara, Çev., s. 249-261). içinde İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kasımbayev, J. K. (2010). Kişi Jüz ben Orta Jüz Kazaktarının Recey Bodandığın Kabıldavı. *Kazakistan Tarihi-Köne Zamannan Büginge Deyin* (Cilt 3., s. 156-169). içinde Almatı: Atamura.
- Kaskabasov, S. (1979). Tarihiy Jırlardın Zerttelüvi men Janrlık Sipatı. R. Berdibayev içinde, *Kazak Tarihiy Jırlarının Maseleleri* (s. 13-30). Almatı: Kazak SSR'inin Gılım Baspası.
- Kaşgarlı, M. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. (A. B. Ercilasun, & Z. Akkoyunlu, Dü) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kendirbayeva, G. (1994). Folklore and Folklorism in Kazakhstan. *Asian Folklore Studies*, 97-123.
- Klyashtorny, S. G., & Sultanov, T. İ. (2013). *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*. (A. Batur, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A., & Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koja, M. (2011). *Abılay Han*. Türkistan: Aziret Sultan Memlekettik Tarihiy-Madeniy Korık Murajayı.
- Konıratbayev, A. (1991). *Kazak Folklorının Tarihi*. Almatı: Ana Tili .
- Kozıbayev, M. K., & Galiyev, V. Z. (2010). Birinşi Bölüm, Ekinşi Tarav. Kazak Halkının XVIII Gasırdın 20-Jıldarında Jongar Baskınılığına Karsı Otan Sogısı. *Kazakistan Tarihi* (Cilt 3, s. 121-149). içinde Almatı: Atamura.

- Köpiş, A., & Muzafarova, G. (2011). *Kazak Halkının Tarihiy Tulgaları*. Almatı: Öner Baspası.
- Köprülü, M. F. (1943, Temmuz). Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları. *Türk Tarih Kurumu Belleten, VII*(27), s. 379-522.
- Kudaybergenov, E. (1990). E. Ismayılov Enbekterindeki Tarihiy Jır Maseleleri. Z. Seyitjanov (Dü.) içinde, *Folklor Şındığı* (s. 236-247). Almatı: Kazak SSR'inin Gılım Baspası.
- Kumekov, B. (2007). Kazak Devleti'nin Oluşumu. *Kazakistan Tarihi Makaleler* (s. 54-62). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kürkildek. (2021, Ağustos 7). 06 25, 2022 tarihinde Wikipedia: <https://kk.wikipedia.org/wiki/Kүркiлдек> adresinden alındı
- Margulan, A. (1946). *O haraktere i istoričeskoj obuslovlennosti Kazahsogo eposa*. İzvestiya AN Kaz. SSR. Ser. İstoriç.
- Mukanov, S. (1942). *XVIII-XIX Gasırdagı Kazak Adebıyeti Tarıhınan Oçerkter*. Almatı.
- Nasenov, B. (2014). Kabanbay Karakerey. B. Nasenov içinde, *Batırı-Nıyaz Batırdan Eset Batırğa Deyin* (Cilt 20., s. 426-448). Almatı ve Novosibirsk: Navka Baspası.
- Nurmagambetova, O. (1990). Kazak Eposın Aytuvşı Jırşı, Jıravlar. Z. Seyitjanov (Dü.) içinde, *Folklor Şındığı* (s. 180-206). Almatı: Kazak SSR'inin Gılım Baspası.
- Ocak, A. Y. (2020). *Sarı Saltık Popüler İslamın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü 13. Yüzyıl* (4 b.). İstanbul: Kitap Yayınevi .
- Oğuz, Ö. (1999). Türk Halkbilimi Çalışmalarında Eşmetin (Varyant) ve Benzer Metin (Versiyon) Sorunu. *Millî Folklor*(42), 1-5.
- Ong, W. J. (2012). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*. (S. P. Banon, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Orynbayev, Z. (2012). *Geçmişten Günümüze Kazakitan-Kırgızistan İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilgiler Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pişçulina, K. A. (2013). XV-XVII Yüzyıllarda Kazak Hanlığı. *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar* (A. Kara, Çev., s. 205-234). içinde İstanbul: Selenge Yayınları.
- Rakım, B. S. (1999). *Tarihiy Epos Tabıgatı: Kazak Tarihiy Jırlarının Poetikası*. Karagandı: Karmuv Baspası.
- Roux, J.-P. (2010). *Türklerin Tarihi*. (L. A. Aykut Kazancıgil, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Roux, J.-P. (2014). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. (L. A. Özcan, Çev.) İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Sadırbayev, S. (1990). *Kazak Halık Adebieti*. Almatı: Ravan.
- Saltakova, J. (2010a). Sabalak, Abilmansur, Abılay Han. K. Alpısbayeva, A. Alibekulı, S. Davitulı, & J. Saltakova içinde, *Babalar Sözi Tarihiy Jırlar* (Cilt 57, s. 380-381). Astana: Foliant Baspası.
- Saltakova, J. (2010b). Abılay Han-Ak Atan. K. Alpısbayeva, A. Alibekulı, S. Davitulı, & J. Saltakova içinde, *Babalar Sözi Tarihiy Jırlar* (Cilt 57, s. 381). Astana: Foliant Baspası.
- Sanders, B. (2010). *Öküzin A'sı Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*. (Ş. Tahir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sanik, Z. (2014). Karakerey Kabanbay Batır. B. Nasenov içinde, *Batırı-Niyaz Batırdan Eset Batırğa Deyin* (Cilt 20., s. 449-451). Almatı ve Novosibirsk: Navka Baspası.
- Saray, M. (2004). *Kazakların Uyanışı (Kazakistan Tarihi)*. Ankara: TİKA Yayınları.
- Seydimbek, A. (1997). *Kazak Alemi-Etnomadeni Payımdav*. Almatı: Sanat .
- Sıdıkov, E., & Ebsadıkov, A. (2013). *Han Abılay: Tanım men Tağılım*. Astana: Foliant Baspası.
- Tarak, A. (2014). *Abılay Han*. Almatı: Kazakistan Baspa Üyi.
- Temur, N. (2018). Sözlü Tarih ve Destan Bağlamında Macmuatu't-Tavorih. *Türkbilig*(35), 223-231.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*. (Ş. Layıkel, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thompson, P. (2006). 21. Yüzyılda Sözlü Tarih İçin Potansiyeller ve Meydan Okumalar. *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı 26-27 Eylül 2003* (s. 23-37). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Togan, A. Z. (1969). *Tarihte Usul* (2. b.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Togan, A. Z. (1981a). *Umumî Türk Tarihine Giriş* (3. b., Cilt 1: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Togan, A. Z. (1981b). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi* (2. b., Cilt 1: Batı ve Kuzey Türkistan). İstanbul: Enderun Yayınevi.
- Tosh, J. (2019). *Tarihin Peşinde Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular* (6. Baskı b.). (Ö. Arıkan, Çev.) İstanbul: Kronik Kitap.

Üçüncü, K. (2004). Sözlü Kültür / Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmesi. *Bilig*(28), 1-29.

Ünal, F. (2010). *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Wikipedia. (2018, Haziran 10). Haziran 25, 2022 tarihinde Wikipedia: https://kk.wikipedia.org/wiki/Қарқаралы_таулары adresinden alındı

Yerofeeva, I. (2007). Rus İmparatorluğu Yönetiminde Kazakistan. *Kazakistan Tarihi-Makaleler* (s. 73-83). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yıldız, N. (2007). *Kırgız Halk Edebiyatı-I Irlar/ Ezgili Şiirler-Türküler*. Ankara: Alp Yayınevi.

Yücel Çetin, A. (2003). *Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.

EKLER

EK.1. Abılay Han ile ilgili destanlarda adları geçen tarihî şahsiyetler

Abılay Han Destanlarında Adları Geçen Tarihî Şahsiyetler	
A1	Amirsana, Duvlat, Ebulhayr, Ebulmambet, Es oğlu Alpısbay, Jiydebay Batır, Kaldan Seren, Kangeldi, Kanişer Abılay, Kasım, Kazıbek, Kenesarı, Navrızbay, Ötegen Batır, Şakşak oğlu Janibek, Şarış, Tevkelev, Toğalak Batır, Töle Biy, Veli Baki
A2	(Kanişer) Abılay, Ebulmambet Han, Er Bögenbay, Er Kabanbay, Gayıphan, Kontajı Seren, Şakşak Janibek, Töle Biy, Veli (Körkem Veli), Velihan (Veli Baki)
A3	Balahan, Bolay Hanım, Bukar Jırav, Ebulmambet Han, Esengeldi, Gayıp Han, Gubaydolla, Gumar Han, Kanişer Abılay, Kanjıgalı Kart Bögenbay, Karakas Hatun, Kasım, Kaşkar, Kenesarı, Kontajı Seren, Navan (Navrızbay), Rüstem, Sarjan, Şakşak Janibek, Töle Biy, Veli (Körkem Veli), Velihan (Veli Baki)
A4	Ateke Jırık, Barlıbay
A5	Kaldan Seren, Kasımhan, Malaysarı, Navrızbay, Oljabay Batır, Sarı, Tobış
A6	Ajıbay, Aral Batır, Ayüke, Bayan Batır, Berke Han, Bukar Jırav, Cengiz Han, Ebulhayr, Ebulmambet Han, Emir Timur, Janıs Batır, Janibek, Kaldan Seren, Kanişer Abılay, Kanjıgalı Bögenbay, Kanjıgalı Jantay Batır, Karakerey Kabanbay, Karakesek Kazıbek, Kayıp Han, Kazıbek, Koşkarbay, Koşkarulı Janibek, Körkem Veli, Malaysarı, Mambetulı bahadır Atan, Niyaz Ozan, Sultan Bayezid (Yıldırım), Şakan Batır, Şarış, Şomak, Tama Eset, Tokay Timur, Toktamış, Tolıbay, Torgavıt, Töle Biy, Tölek, Tuvlak, Ümbetbay Batır, Veli (Baki)
A7	Ateke Jırık, Az Tavke, Ebulmambet Han, Emir Timur, Er Sarjan, Hazret Sultan (Hoca Ahmed Yesevî), Jalanayak Azder, Kalden Seren, Kanişer Abılay, Kanjıgalı Kart Bögenbay, Karakerey Kabanbay, Kasım, Kayıp Han, Kenesarı, Navrızbay, Sarısopın, Şarış, Töle Biy

Tablo 1.1. Abılay Han destanlarında adları geçen tarihî şahsiyetler.

A8	Aydabol, Bekbolat, Duwlat Bey, Edige Bey, Janatay, Jasıbay, Jayav Musa, Kazıbek, Kırmızı, Köteş Akın, Koyıt Batır, Kulja, Lagban, Oljabay Batır, Tolıbay
A9	Devletbay, Duwlat, Ebulgazi, Ebulhayr Han, Ebulmambet Han, Erevil, Janıs, Kanişer Abılay, Karatay, Konkay Seren, Sameke Han, Tavke Han
A10	Bayan Batır, Bögenbay Batır, Ebulmambet, Espenbek Batır, Jantas, Kaldan Seren, Karakerey Kabanbay, Şarış, Töle Biy, (Körkem)Veli

Tablo 1.1. (devam) Abılay Han destanlarında adları geçen tarihî şahsiyetler.

Tabloda A4'te sadece iki şahsın tarihî olduğu görülmektedir. İlk sebebi, A4'ün kısa hacimli olması, ikinci sebebi ise A4'teki olay örgüsünün tarihte gerçekten yaşanıp yaşanmadığı belli olmayan bir olaya dayanmasıdır. Tarihî olaylarla bağlantısı güçlü, orta hacimli destanlarda şahıs kadrosunun zengin ve şahısların hayalî değil, tarihsel, gerçek kişiler olduğu tespit edilmiştir.

EK.2. Abılay Han ile ilgili destanlarda geçen yer adları

Abılay Han Destanlarında Geçen Yer Adları	
A1	Altay Dağı, Arka, Burabay, Kızıljar, Kökşetav, Sarıarka, Ulutav
A2	Alatav
A3	Akmeşit, Alatav, Arka, Atıgay, Aziret (Yesi), Buhara,Hokand, Karavıl, Ortav-Aktav, Şuv, Taşkent, Taykeşüv
A4	Aksu, Arka, Kenes, Köksu, Kuvıs, Muzdıbulak, Sarıbel, Saykalterek, Şunkır, Talas
A5	Bayanavıl, Ermektas, Kızıltav, Sabındıköl, Sarıarka
A6	Altay, Arğı, Arka, Ayaköz, Balkanlar, Balkaş, Bayanavıl, Belucistan, Boltay, Hazar, Hindistan, İdil, İrtiş, Kanjıgalı Abız Şomak köyü, Karıs, Kazan, Kökşetav, Kulja, Sabındıköl, Sarıarka, Savur, Şuv, Talkı, Tarbagatay, Turfan, Türkistan, Ulutav
A7	Alatav, Atıgay-Karavıl, Karabalta Sokılık Geçidi, Kökşetav, Sarıarka, Sır Boyu, Sozak, Şuv, Talas, Türkistan
A8	Alatav, Azret Sultan (Yesi), Bayan Dağı, Ereymen, Jiyledilibaysın, Karakalpak köyleri, Karavıl-Atıgay, Koyanıştıgay, Sarıarka, Sır boyu,
A9	Atıgay, Beşkazılık Dağı, Buhara, Karakusı Karkalı, Keniş, Keregetas Dağı, Konırkol, Kökşetav, Türkistan
A10	Arıs, Emil, Hokand, İli, Kapşagay, Karatal, Kürkildek, Sanılav, Tanrı Dağı, Türkistan, Ürgenç

Tablo 2.1. Abılay Han destanlarında geçen yer adları

A2’de sadece Alatav adının geçmesi, destancının olayları anlatırken yer adlarını kullanmayı tercih etmemesinden kaynaklanmış olabilir. Destan, kısa hacimli olduğu için olaylar detaylandırılmadan anlatılmıştır, denilebilir.

EK.3. Abılay Han ile ilgili destanlarda geçen kavim-kabile adları

Abılay Han Destanlarında Geçen Kavim-Kabile Adları	
A1	Argın, Kalmuk, Karakesek, Küçük Cüz, Orta Cüz, Ulu Cüz
A2	Argın, Kalmuk, Nayman, Ulu Cüz, Üysin, Kerey
A3	Argın, Çin, Hokand, Kalmuk, Kerey-Uvak, Kırgız, Nayman, Orta Cüz, Rus, Sart, Ulu Cüz, Üysin
A4	Konırat, Küçük Cüz, Nayman, Ulu Cüz, Uvak-Kerey
A5	Kalmuk
A6	Baraba, Başkurt, Dürbit, Kafkas, Kalmuk, Karakesek, Kazak, Kazan-Tatar boyları, Kırgız, Kırım-Tatar, Küçük Cüz, Mişer, Nayman, Nogay, Orta Cüz, Süyindik, Şerim, Tabın, Ulu Cüz, Üysin
A7	Argın, Küçük Cüz, Orta Cüz, Ulu Cüz, Üysin
A8	Argın, Boşan, Karakesek, Meyram, Orta Cüz, Süyindik, Ulu Cüz, Üysin
A9	Arkar, Küçük Cüz, Orta Cüz, Ulu Cüz, Üysin
A10	Küçük Cüz, Orta Cüz, Ulu Cüz

Tablo 3.1. Abılay Han destanlarında geçen kavim-kabile adları.

A5'te Kazakların düşmanı olarak yer alan Kalmuklar dışında bir kavim-kabile adının geçmemiş olması dikkat çekicidir.

EK.4. Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda adları geçen tarihî şahsiyetler

Kabanbay Batır Destanlarında Adları Geçen Tarihî Şahsiyetler	
K1	Abılay Han, Akşabdar, Ateke, Bektev Ata, Berdikoja, Biy Murınbay, Bukar Jırav, Bulantay, Er Devletbay, Er Janibek, Er Kasabay, Er Kazıbek, Jalgız Karak, Jantay, Jumık, Kanjıgalı Er Bögenbay, Karaşokay, Kosay, Kökjal Barak, Mambet, Rayımbek, Şagalak, Şürek, Tentek Matay, Togas, Toğas
K2	Abılay Han, Akşabdar, Ateke Jırık, Bukar Jırav, Er Boranbay, Er Devletbay, Er Janibek, Er Jantay, Kanjıgalı Er Bögenbay, Kembay, Kene Ağa, Kosay, Kökjal Barak, Şagalak, Şanıskılı Berdikoja, Şınkoja, Togas
K3	Abılay Han, Ajıkoja, Akşabdar, Ateke Jırık, Bukar Jırav, Er Devletbay, Er Jantay, Kanjıgalı Er Bögenbay, Kosay, Kökjal Barak, Mambet, Şagalak, Şınkoja
K4	Abılay Han, Akşabdar, Ateke Jırık, Berdikoja, Bukar Jırav, Er Devletbay, Horasan Ata, Kanjıgalı Er Bögenbay, Kojantay, Kosay, Kökjal Barak, Şagalak
K5	Abılay Han, Barak Batır, Berdikoja, Bukar Jırav, Er Baymurat, Er Boranbay, Er Devletbay, Er Janibek, Er Şınkoja, Kanjıgalı Kart Bögenbay, Kasen, Kosay, Şagalak, Togas
K6	Abılay Han, Berdikoja, Bostan, Bukar Jırav, Er Baymurat, Er Boranbay, Er Devletbay, Er Janibek, Er Kasabay, Er Kazıbek, Er Şınkoja, Kosay, Kökjal Barak, Sarısuvaş, Şagalak, Tentek Matay, Togas, Töle Biy
K7	Ateke Jırık, Berdikoja, Er Şagalak, Jantay Batır, Kanjıgalı Kart Bögenbay, Kenesarı, Kökjal Barak, Şakşakulı Er Janibek
K8	Abılay Han, Akşabdar, Babay, Biy Boranbay, Bukar Jırşı, Er Devletbay, Er Janibek, Kanjıgalı Er Bögenbay, Kene Ağa, Kosay, Kökjal Barak, Şagalak, Togas
K9	Akşabdar, Berdikoja, Bukar Jırav, Er Boranbay, Er Devletbay, Er Janibek, Er Şınkoja, Kanjıgalı Bögenbay

Tablo 4.1. Kabanbay Batır destanlarında adları geçen tarihî şahsiyetler.

Destanlarda Ulu Cüz ve Orta Cüz'den bahadırlar yer alırken Küçük Cüz'den hiçbir bahadırın adının geçmediği tespit edilmiştir. Bu durum, Küçük Cüz'ün Rus hâkimiyetini kabul etmesi ve diğer cüzlerin buna tepki göstermesiyle ilgili olabilir.

EK.5. Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda geçen kavim-kabile adları

Kabanbay Batır Destanlarında Geçen Kavim-Kabile Adları	
K1	Baygana, Davlen, Kaptagay, Karakursak, Kerey, Kırgız, Kojagul, Konırat, Kökjarlı, Murıntay, Nayman, Orta Cüz, Ömir, Şaşıskul, Terisbalı, Tokpak, Üç Bayjigit, Üysin
K2	Alşın, Argın, Bayjigit, Dört Bayıs, Kara Emel, Kara Kursak, Kırgız, Mambet, Karateke, Kerey, Kırgız, Konırbörık, Kökjarlı, Nayman, Üysin
K3	Argın, Bayjigit, Beş Bayıs, Kerey, Kırgız, Kökjaldı, Nayman
K4	Argın, Kırgız, Kökjarlı, Nayman, Üysin
K5	Argın, Bayjigit, Kalmuk, Karakerey, Kerey, Kökjarlı, Murın, Nayman, Orta Cüz, Şaşıskılı, Törtuvıl, Tuvma
K6	Argın, Kalmuk, Karakerey, Karakursak, Kerey, Kırjı, Nayman, Orta Cüz, Şaşıskılı, Tokpakı, Törtuvıl, Tuvma, Üysin
K7	Kırgız, Kökjarlı, Küçük Cüz, Nayman, Şaşıskılı
K8	Argın, Bayjigit, Dört Bolıs, Karateke, Kerey, Kırgız, Konırat, Kökjarlı, Nayman, Şımır
K9	Alşın, Argın, Karakerey, Kırgız, Nayman, Sıban, Üç Bayıs, Üysin

Tablo 5.1. Kabanbay Batır destanlarında geçen kavim-kabile adları.

EK.6. Kabanbay Batır ile ilgili destanlarda geçen yer adları

Kabanbay Batır Destanlarında Geçen Yer Adları	
K1	Alaköl, Alatav, Arka, Aşçısuv, At Dağı, Barlık, İli, Kara Emel, Karatav, Kızıl Tuz, Saribel, Tarbagatay, Töskey
K2	Alaköl, Alatav, Arkar Dağı, Arkavıl, Edil, İrtiş, Jayık, Kekilik, Kızılsuv, Saribel, Şurşıt Gölü
K3	Akmoynak, Alaköl, Alatav, Arka, Arkavıl, Aşçısuv, Edil, Jayık, Mekke, Saribel, Şengeldi, Ulutav
K4	Alaköl, Alatav, Arkavıl, Edil, Jayık, Jıyılı Dağ, Kara Emel, Kızılsuv- Kızıl Göl, Saribel, Toğışak
K5	Alaköl, Arka, Arkavıl, Aşçısuv, Edil, Saribel
K6	Arka, Aşçısuv, Borlı, Buratola, Erentav, Esil Nura, Jayır, Maylı, Orkaşar, Saribel, Sarıtav, Seliki, Takiya, Tokta
K7	Alatav, Arkavıl, Narbas Dağı, Sarı Suv
K8	Alaköl, Alatav, Arkavıl, Aşçısuv, Emil, İrtiş, Jayık, Kara Emil, Mekke, Saribel
K9	Alaköl, Alatav, Esil, İdil, Karasuv, Nura

Tablo 6.1. Kabanbay Batır destanlarında geçen yer adları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Aslan, Zeynep
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Lisans	Ege Üniversitesi	2009
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	2012

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2010	Gazi Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2018	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

.....

Hobiler

.....

le.ahbv.edu.tr